כנור ציון.

על ערבים בתוכה תלינו כנורותינו. (תהלים קל"ז ב')

עַל נַהֲרוֹת בָּבֶל, שָׁם גֹּלִים יָשָׁבוּ,
יָשְׁבוּ גַּם בָּכוּ, מִבְּכִי שָׁכָרוּ,
בָּכוּ עַל צִיּוֹן בַּעֲוֹנָם עֲזָבוּ,
לֹא עוֹד חָזוּהָ, אַךְ בִּדְמוּת זָכָרוּ.
שָׁם כִּי בָכוּ, עַל שִׁבְרָם נֶאֱנָחוּ,
רָאוּ שׁוֹבֵימוֹ, לָעֲגוּ אַף שָׂמָחוּ!!—.

גַּם שָׁם הַגֹּלִים, קָדָשֵׁיהֶם זָכָרוּ,
שָׁם-כִּנֹּרֹתָם, עַל שִׁכְמָם נָשָׂאוּ,
וּכְבָבַת עַיִן כָּל דַּרְכָּם נָצָרוּ,
עַל עֲרָבִים שָׁם בִּבְכִי מַר תָּלָאוּ!
עַל אֶרֶץ יֹשְׁבֶיהָ, כִּשְׁאֹל נִטְמָאוּ,
הַשָּׁרִים שִׁיר צִיּוֹן, לִשְׁאֹל חָטָאוּ!—.

שָׁם-מֵרִשְׁעַת שֹׁבִים, גֹּלִים פָּחָדוּ
פֶּן לָעִיר כִּנּוֹר יַאַכְּפוּ עָלֵימוֹ.
וּבְעֵצָה אַחַת, רֶגַע הִתְאַחָדוּ,
כֻּל בִּטְמֵא אֶרֶץ חַלֵּל כִּנֹּרֵימוֹ,
וּבְפִיהֶם אֶצְבְּעוֹתָם לִתְקֹעַ אָצוּ,
וּבְהֹנוֹת יָדֵימוֹ נָשְׁכוּ קָצָצוּ!...*)

גַּם זֶה פָּעֳלָם אוֹתִי לַדֹּרֹת יוֹדִיעַ,
צִיּוֹן כִּי חָרְבָה, קָדָשֶׁיהָ נָשַׁמּוּ,
גַּם כִּ נ וֹ רָ הּ שָׁמֵם, שִׁיר לֹא יַשְׁמִיעַ!!

גַּם בִּשְׂפַת צִיּוֹן, שִׁירֵי צִיּוֹן תַּמּוּ,
וּמְשׁוֹרְרֵי עֵבֶר! כִּנּוֹרְכֶם הַשְׁלִיכוּ!
וּלְשִׁיר צִיּוֹן שָׁוְא מֵיתָרָיו תַּאֲרִיכוּ!—

וּמְשׁוֹרְרֵי-שָׁוְא שִׁירֵי תָפֵל יִכְתֹּבוּ,
רַעְיוֹן הֶבֶל בִּלְשׁוֹן עִלְּגִים יָשִׁירוּ,
וּבְתַחְבֻּלַת שָׁוְא, לִתְפֹּשׂ לֵב יַעֲקֹבוּ,
וּבְשֵׁם רָנֵּי צִיּוֹן, שִׁירֵימוֹ יַכְתִּירוּ;—
גַּם מִמְשׁוֹרְרֵי עָם, שָׁרִים בִּשְׂאֵת יֶתֶר,
עַד שִׁיבַת צִיּוֹן, שִׁיר צִיּוֹן יִסָּתֵר!—.

קֹדֶשׁ כִּנּוֹר צִיּוֹן, בָּא מִגָּבֹהַּ!
מַתַּת אֱלֹהִים לִישֻׁרוּן שָׁלוּחַ,
מִכְּלֵי-שִׁיר בְּשַׂחֵק בֵּית שִׁיר אֱלֹהַּ!...
וּמְשָׁרְתֵי-אֵל בּוֹ נִגְּנוּ, אַנְשֵׁי הָרוּחַ,
שִׁירָיו שִׁירֵי קֹדֶשׁ הֵם בְּחֹבֶרֶת,
עַל מֶלֶךְ עוֹלָם, אַדֶּרֶת וַעֲטָרֶת!!—.

כִּנּוֹר צִיּוֹן יִדֹּם, יֶחֱרַשׁ הַנֵּבֶל!!
פַּס פֹּרֵט עַל פִּיו, וּמְעִירוֹ עוֹד אָיִן!!
דּוּמָם מַר יִנְהֶה וִיכַס תֵּבֵל אֵבֶל,
וְדִמְעוֹת דּוּמָם יִגַּר מִכָּל עָיִן,
דּוּמָם יַךְ כָּל לֵב, לוּ גַם סֶלַע יֶהִי,
נֶהְפַּךְ לִמְקוֹר דִּמְעָה, לִשְׁאוֹן קוֹל נֶהִי!!—

כֵּן מֵאָז נָד עַמִּי, צִיּוֹן נֶחֱרֶבֶת,
לָעִיר כִּנֹּרָהּ, כִּי יִתְפֹּשׂ בֶּן-עֵבֶר,
אַךְ קִינָה יֶהְגֶּה, וּנְגִינַת עַצֶּבֶת,
בָּהּ חִבְּרוּ יַחַד, קוֹל אֵבֶל וָשֶׁבֶר!
קוֹל יִלְלַת תַּנִּים, וַהֲמוֹת מֵי עֵינָיִם!!
קוֹל אַנְחוֹת לֵב דַּוָּי, וּסְפֹק כַּפָּיִם!!—

קוֹל מֻכֵּי-שֵׁבֶט, יֶחָבְטוּ כַּקֶּצַח!
שַׁוְעַת עֲשׁוּקִים גֹּרְשׁוּ עַל לֹא פֶשַׁע!
נַאֲקַת מֹרָטִים, עֻנּוּ בִּכְלֵי רֶצַח!...
אֶנְקַת מוּמָתִים, זִבְחֵי קִנְאַת רֶשַׁע!...
אֶנְקַת נֶחֱנָקִים, וּשְׂרֻפֵי שַׁלְהֶבֶת!!...
קוֹל „שְׁמַע יִשְׂרָאֵל!..." אַחֲרָיו דִּמְמַת מָוֶת!—.

עוֹד קֹלוֹת נֶהִי, רַעֲמֵי אֵיד וָקֶרֶץ
יַרְעִים כִּנּוֹר צִיּוֹן לִמְעִירוֹ עָתָּה,
וּבְקִינַת עוֹלָם, יַרְעִישׁ קַצְוֵי אָרֶץ,
לִבְכּוֹת עַמּוֹ כִּי נָע, אַרְצוֹ כִּי חַתָּה,
וּנְהִי מַר כֵּן יַעֲנוּ, מִכָּל אַפְסָיִם,
שָׁם כִּנֹּרֵי שַׁחַק, נִבְלֵי שָׁמָיִם!!—.

ישכר בערוש הלוי איש הורוויץ.

---

*) כן יספרו לנו חז"ל במדרש שוח"ט מזמור קל"ז, אגדה נפלאה להאדיר המליצה, ולהגביר בה גבורת הגולים על נ ה ר ו ת ב ב ל, ואגדה נפלאה זאת נאוה לרוח השירה אשר בגדולות תהלוך, ובנפלאות תסול דרכה בקדש — והיא תהלתה ורוממותה להפליא נפש ורוח הפלא ופלא!!—

ועל דרך זאת הפליאו חז"ל שם לספר כדברים האלה, כי עמדו כלם ושלטו בעצמם ונטלו אליוני (פ' בהונות) ידיהם לתוך פיהם ומרצצים אותם כי כן אמר להם נבוכדנאצר אז מה אתם יושבים ובוכים, הכינו עצמכם עד שאנו אוכלין ושותין אני מבקש שתעמדו ותקישו לפני ולפני ע"ז בכנורות שלכם, כדרך שהייתם מקישין לפני אלהיכם, ראה שם כל המאמר הזה וגם המשל הנמרץ אשר שמו חז"ל בפי הגולים על נהרות בבל, והיה למענה בפיהם אל נבוכדנאצר. וכן באגדה נמלצה ונמרצה זאת אשר בה מליצה מגוזמת במעשה נפלא, היוצא מעולם המעשה ונכנס ובא אל עולם הפליאות, הראו שם חז"ל לדעת איך גברו הגולים על נהרות בבל על שוביםו, בעז רוחם שהוא עז לאלהים ובכח גבורת נפשם, שהוא כחו לאלהיו, ושלטו בנפשם לשום בידיהם מום בגויתם, ובחפץ לבב נשאו מכאוב מר וחבל נמרץ, למען לא יחללו כנור ציון לשיר בו שיר ציון שהוא שיר אדני על אדמת נכר לפני עובדי אל זר. וראה שם במדרש גם דברי הקב"ה אשר ענה את הגולים על מעשה גבורתם זה שהם ג"כ נמלצים ונמרצים יחד.

כנסת ישראל

ספר שנתי
לתורה
ולתעודה

מאת

העורך
שאול פינחס ראבינאוויץ

והמו"ל יהושע יהודה איש הורוויץ

ספר שלישי — ווארשא — התרמ"ח

כנסת ישראל

ספר כללי לתורה ולתעודה

כולל בתוכו מאמרים כתובים בידי חכמי ישראל וסופריו בכל מקצועות התורה והחכמה: חקירות דברי הימים ובקרת הספרות, הליכות עולם, כלכלת העם ונימוסי המדינות, חכמת חרשים עם ציורים ותמונות אנשי שם, והשקפות החיים והחברה בישראל ובאדם:

בשני חלקים ראשיים:

החלק הספרותי:

א) בינה במקרא, תלמוד, אגדה ומדרשים.
ב) פרקים בדברי הימים לב"י.
ג) מאמרים בכל ענפי המדעים הכלליים.
ד) השקפות החיים וכל עניני בני עמנו במקומותיהם למושבותיהם.
ה) בקרת הספרות החדשה והישנה.
ו) תולדות אנשי השם מדור העבר וההוה.
ז) ספורים נעלים לשעשועים.
ח) שירים, משל ומליצה.

החלק השמושי:

א) הליכות עולם: א) במרחבי תבל, ב) במשכנות יעקב.
ב) קורא הדורות ובינה לעתים.
ג) ידיעות המסחר וכלכלת העם.
ד) הלכות מדינה וידיעות נחוצות לכל איש יהודי בתור אזרח הארץ.
ה) חכמת הספורות, או חשבונו של עולם המעשה בכל פנות החיים.
ו) ראשי פרקים מחכמת הרפואה ושמירת הבריאות.
ז) חשבון ודעת המעשים בהנהגות הקהלות השונות.
ח) זכר עולם לכל פועלי טוב בקרב עמם.

עם ידיעות רבות ומועילות בעולם המעשה והודעות.

ספר שלישי ה׳תרמ״ח

יוצא לאור על ידי

העורך | שאול פינחס ראבינאוויץ
והמו"ל: | יהושע יהודה איש הורוויץ.

ווארשא

בדפוס אפרים בוימריטטער וחתנו נפתלי גאנשאר, רחוב ביעליינסקע 16 №

שנת תרמ״ח לפ"ק

КНЕСЕСЪ ИСРОЕЛЪ

Общественно-промышленный и научно-литературный сборникъ на древне-еврейск. языкѣ.

ВЫПУСКЪ III.

ВАРШАВА.

1888

Дозволено Цензурою.
Варшава, 29 Декабря 1887 г.

Въ Типо-Литографіи Баумриттера и Гонсіора, Бѣлянская 16.

תוכן הענינים :

ספר כנסת ישראל הנכחי מתחלק על פי ענינים לשש מחלקות :

I העבר וההוה : כולל בתוכו מאמרים ע״ד שאלות הזמן , השקפות החיים בין אחב״י , תולדות אנשי שם ופרקים אחדים בחקר דברי ימינו עם דורש לציון לדעת מהנעשה בארץ קרומים ותולדות הישוב והתפתחותו .

II בית המדרש : כולל בתוכו מאמרי תורה וחכמה עם בינה במקרא , מדרש , הלכה ואגדה .

III שיר ומליצה : כולל בתוכו שירים וחזיונות ממשוררי עמנו . שירים אריגינאליים והעתקות והגיוני לב ע״ד הנעים והנשגב במליצת ישראל .

IV כפורים : אריגינאליים והעתקות , כלם יסודתם בחיי עמנו ודברים שנהיו בעולם המעשה ונושאיהם נפשות חיות וקיימות , פועלות על חיי עמנו פנימה וחוצה .

V אורות מאפל : אוצר כתבי יד עתיקים או כתבי העדה והרשות וכ״י מאנשי שם המפיצים אור על תולדות ישרון , מצבו בעמים , ארחות חייו והלך רוחו משנות דור ודור .

VI מאמרי מדע . מאמרים במחקרי הטבע ודעת העולם .

* *
*

העבר וההוה :

בית המדרש.

* * *

שירים

ספורים.

אורות מאפל

מאמרי מדע

השמטות:

הודעות

מִעוּת לתקון

1) בהכנסת השניה בחלק מיפיפיותו של יפת צד 161 תחת המאמר „ציר פלא" ע"ד הציר ר' משה דוד גאטליעב ז"ל ישנה הערה שהדברים לקוחים ממה"ע „ציון", למען האמת עלינו להודיע ששגגה היא והמאמר כלו לקוח ממה"ע דיע „אָסטרייכישע וואָכענ-שריפֿט" כאשר נוכחנו לדעת ממכתב הרידאקציא אלינו.

2) בהכנסת הנוכחית בחלק השירים צד 404 נשמט תחת השיר „שבע ספירות" שם המשורר אהרן קאמינקא.
כן בחלק השירים צד 382 תחת השיר „עם עולם" נשמט שם המשורר המצי"ר מאנע.

פתח דבר

הנה אמרנו ועשינו — בחסד אל הגומר עלינו הננו מביאים לקוראינו מנחה חדשה — ספר „הכנסת" השלישית — לימי חג האביב הבאים לקראתנו. ספר המכיל בקרבו דברי חפץ בכל פנות ספרותנו, השקפות החיים, שירים וספורים, חקר דברי הימים ותולדות אנשי שם, ככל חקות „כנסת ישראל" ומשפטה בשתי השנים הראשונות.

צאת לאור „הכנסת" פעמים בשנה יש בכחה למנות את חסרון ספרי העתים בארצנו, חסרון המורגש עתה מאד בספרותנו. זה כחמש שנה אשר הספרות העברית התכנסה והתכללה בהכפרים השנתיים, עד כי כל מבקש דבר ה' בבינה במקרא, משנה הלכה ופתרון דברי חז"ל באגדה, כל שואף לחקר דעת בדברי ימינו וחכמת ישראל, להגות במשל ומליצה, ספור וחזיון, לדרוש ולתור בדעת העולם והטבע, כל החפץ לדעת מה שנעשה ומה שיעשה בישראל ופנה אל ספרי השנה. אמנם הספר הזה לא בכל עת יוכל להשביע רצון נפש שוקקה לדעת, כי הנפש הדורשת תמורה וחליפות לא תמלא בהדברים שקראה אותם לפני ימים וירחים, גם המו"ל אך אדם הוא ולא בכל עת יוכל להשוות מרותיו, לתת בכל מחלקה דברי-חפץ במדה נכונה על פי מדת הספר. יש שיאריך במחלקה אחת החביבה לו על פי עניניה ביותר ויקצר בשניה או יעבור עליה בסקירה אחת. על כן בכדי למלא רצון הקהל השואף לתמורה וחלוף גם במזון הנפש מעת לעת ומפקידה לפקידה, ראינו כי טוב הדבר להוציא את הכנסת פעמים בשנה, עם התשורות המיוחדות לכל ספר וספר. המפעל הזה היה קשה מאד להוציאו לפעלו בתכלית השלמות, מפני התנאים הקשים התלוים במקום וזמן ואשר כנטל הול וכבד אבן הם על כל מפעל ספרותי הדורש דעת צלולה, מנוחת הנפש והלב התלוי בכים.... דברים שאין חזונם נפרץ בצוק העתים האלה, אך קהל קוראינו כבר בחנונו ויראו פעלנו, ועל כן יודעים הם את רצוננו החזק עמנו, וכל הדברים אשר נדבר באזני קוראינו קדש הם לנו, וכפי יד מדת הזריזות והשקידה הטובה עלינו הננו מזרזים ושוקדים להקים הדבר אשר דברנו ולהשביע את קוראינו רצון עד מקום שידנו מגעת. ולמלאות חובתנו זאת קרבנו אל המלאכה ברוב אונים, והפצנו להוציא את הכנסת פעמים בשנה בישע ה' קם ויהי.

לא לחרוץ משפט על הספר „כנסת ישראל", אשר דינו מסור לרבים, באנו הלום, כלום יש אב מעיד על בנו ועורך מעיד על הספר הנערך על ידו? אך באנו להעיר את הקוראים על איזה ענינים הנחוץ להם לדעתם ליתר הבנה בדברי המאמרים השונים וביחוד ע"ד התשורה שהקרבנו לקוראינו הפעם: התשורה הזאת איננה דבר למודי, אך ספור, אבל בארח-שעשועים ובשיחה נעימה בין הנפשות הפועלות והמתפעלות, יתן לנו ציור שלם מדברי ימי דור אחד רב העליליה בישראל ואדם, וכבמחזה נראה „בימים מקדם" תמונת נפשות רבות, יתרונן וחסרונן, נפשות חיות עמנו היום וכל המקרים והמאורעות בימים ההם אות נאמן הוא לכל בני בינה גם בזמן הזה. הספורים האלה המושכים את הלב ומפיצים אור על דרכי בני ישראל בעת מן העתים, פותחים לבם של עדת הקוראים לרדוף דעת דברי ימינו, מקרבים לבם של ישראל לאביהם שבשמים ולעמם בארץ, מחזקים ידים רפות ומעירים ומעוררים אהבת עולם לתורתנו הקדושה, לאמונתנו הברה ואומתנו ואדמת אבותינו העתיקה. וכהתשורה כן רוב המאמרים רוח אחד להנה ומטרה אחת לכלמו, לנטוע בקרבנו אהבת תורה ודרך ארץ אמונה ישרה והשכלה צרופה, חבת ציון ולאומית טהורה מסיגי ההיה ונטירת איבה לכל אומה ולשון, לאומית אשר בשם אהבת כל בני האדם תדגול, אשר ההשכלה והאנושית אור לנתיבותיה ותוקדש בקדושת הדת המקובלת אשר תחופף עליה. זה הוא החותם הטבוע על כל מאמרי „הכנסת" רובם ככלם — . בכל זאת, שלא לתת יד לבעל דין לחלוק ולאמר שמשוא פנים יש לפני „הכנסת". פנינו מקום גם לדברי חכמים שאיננו מסכימים עמהם בכמה עקרים נכברים, אך אחריות הדברים על האומרם „וכנסת ישראל" נאמרה לבני בינה אשר להם המשפט להכריע.

הנה כי כן, הננו מוסרים לקוראינו דין שני ספרים נכבדים באיכותם וכמותם. אמנם „הכנסת" הנוכחית למראה עין לא תגיע בכמותה אל ההולכות לפניה, אך באמת לא מנענו את טובנו מהקוראים. אנחנו קמצנו רק בגליונות הרפוס, אך בתוכן עניניו הוא כההולך לפניו באין נגרע דברים נכבדים. — כי ראינו ונוכחנו שבהשפעת רוב עלים אין כל מו"ל יכול לעמוד מפני ההוצאה המרובה על השבח — ומפעל ספרותי שאין לבעליו ממנו טובת הנאה לא יקום ויעמוד לארך ימים, וע"כ אמרנו להמעיט בעלים ולהרבות בסדור ונרבה לסדר באותיות קטנות של רש"י ומרובעות, סדור העולה לנו בדמים יקרים. גם על התמונות פקחנו היום עינינו ונזהרנו מהכשל עוד במכשול-לבב „כהכנסת" העברה וע"כ יצאו הפעם נקיות וטהורות להפליא.

מכל חלקי הכנסת קצרנו בשני חלקים: בבקרת ספרים שיצאו לאור במשך העת ההיא ובהחלק השמושי,

הבקרת על הספרים רבי הענין כספר „שתי הקצוות", ספרי הח' סמאלענסקין הנדפסים ע"י „אגודת חובבי שפת עבר" המאסף „המעורר" הנכתב בשפה בלולה. ספר „עטרת זקנים" לכבוד חג היובל למלאת שבעים שנה לחיי סופר דברי ימינו החכם גרעטץ הי"ו, ועוד על ספרים רבים ונכבדים כבר נכונו כמעט שבא בדפוס. אך לו אספנו כל אלה, כי עתה אחרה ההוצאה כחדש ימים או ששה שבועות ולנו יקר מאד הפתגם „ודבר בעתו מה טוב". לעדת הקוראים נכבד מאד, כי הספר אשר אליו יקוו יראה איר למועד נכון להם לקריאה ולהתבוננות, וע"כ חשכנו המאמרים הגדולים והנכבדים האלה „להכנסיה" הבאה בעוד ששה ירחים. כמו כן לא מצאנו לנחוץ להרבות עתה במאמרים „בחלק השמושי", כי אוצר הידיעות הנספחות אל לוח השנה מקומו „בראש השנה". גם את משחקי השאך נתן אז לפני קוראי „הכנסת".

לעמת זה נתחדשה בהכנסת שנה זו מחלקה נכבדה מאד ויקרת הערך לכל קורא משכיל באמת, והוא „החלק המדעי" בידיעת הטבע והעולם. בספר „מעשה בראשית", אשר ראשיתו הננו נותנים היום לפני קוראינו, פתח הרב הגדול החכם רי"מ פינס שער גדול ללמוד חכמת הטבע בשפת ציון בטהרתה, ועל המראה הזה ישתוממו רבים ויודו להחכם הזה, כי הגדיל לעשות לברוא לשפתנו ניב שפתים בהידיעות הלמודיות בשפת חכמים תיטיב דעת, בכל השפות החיות המתהלכות בארץ. כן המאמר היקר „אור בידי אדם" כולל ענין שלם ונכבד מאד בדעת המעשים בכל יום הנעשים בידי אדם ובכל זאת הם גבורותיו של בורא הטבע ומנהיג כחות כל היצורים. —

אחרי תתנו לקוראינו בשתי שנות „הכנסת" הראשונות את קורא הדורות לב"י, ראינו כי טוב לעשות את מלאכתנו שלמה ונתן לקוראינו ספר שלם מעשה ידי חכם והוא קורא הדורות לכל עמי התבל. — בספר הזה באו סדרי זמנים עד אחרי ימי דורות קדומים ובהספרים הבאים יבואו סדרי הדורות בדורות ימי הבינים והעת החרשה, ונקוה כי המבינים בעם יתנו כבוד להעבודה רבת התועלת הזאת.

והנה נא ידענו כי סופרים וחכמים אחדים יתלוננו עלינו כי לא מהרנו לתת להם תוצאות מיוחדות ממאמריהם הנכבדים. ידענו עד מאד כי צדקם בם, אך מה נעשה ותמונת „הכנסת" כמו שהיא עתה לא התננו לשנות תמונת המאמרים שיהיו בכדי ספר שלם, כי דבר כזה דורש הריסת הסדור ושבירת הטבלאות ויותר נכון סדור מחדש כידוע ליודעי טיב ההדפסה, וכל המלאכה קשורה בהפסד מרובה ואבוד זמן ועבודה רבה. לשנות את תמונת „הכנסת" לא יכלנו הפעם מפני הטבלאות שנשארו לנו „מהכנסת" הקודמת. עתה הננו מודיעים לכל סופרינו הנכבדים אשר היו זרוע לנו עד היום, כי מכל מאמריהם שעל פי כמותם ואיכותם יהיו ראוים לבא בחוברת מיוחדת נתן להם החוברות במספר עק', אשר ידרשו, כי „הכנסת" העתידה לראות אור בחדש אלול אי"ה תשנה תמונתה לטוב בתמונת אקטאף גדול ובזה נקוה להשביע רצון את סופרינו החכמים השלמים. ופה מקים אתנו לברך את החכמים והסופרים התומכים את ידינו בהמפעל הזה ולבקש סליחתם, אם לא מצאו מענה על שאלתם לעת נכון, כי הרבה טרדה עושה והרבה תנאי החיים הקשים ואתם הסליחה.

העבודה להכנסת הרביעית החלה והמאמרים נאספים ונסדרים, וע"כ נבקש מטובי החכמים, כי ימהרו לשלח מכל אשר אתם ואז יראו דבריהם אור בהגיע תור הדפסתה בחדש אלול אי"ה.

שאול פינחס ראבינאוויץ

ווארשא בחדש אדר שנת תרמ"ח לאלף הששי.

מה לפנים ומה לאחור

א.

מוצאי גולה

או

תורה מציון תצא.

וקמת ועלית אל המקום מלמד שהמקום גורם (סנהדרין י"ד).

בפתחנו ספר דברי הימים לעם עולם ונעבור על רובי פרקיו, נפלאות החזינה עינינו ונשתומם על כח החיוני אשר נטע אביר ישראל בתוכנו, על כחו וגבורתו שחלק לעם בזוז ושסוי לעמוד הכן כסלע בלב ים ועל אות הנצח ותו של תחיה הטבוע על האומה העתיקה אשר לא תש כחה מרוב ימים, ובכל יום תמיד תחדש את פניה ותוסיף כח ועצמה להחזיק מעמד נגד גלי שנאת-דם וקנאת-עם אשר יסערו להפיצה. וכנצח עם ישראל כן גם דברי ימיו מתחדשים בכל דור תמיד; ואם לדור ראשון נשאל ונכונן לבנו לחקר אבות והנה המון מעשים רבים עוברים לפנינו מימים ההם אשר כבמחזה נראם גם במאורעות הזמן הזה. בכל פרק מספר תולדות יעקב נראה אור קרוב מפני חשך ומדי תחשוב אנית הלאום להשבר על סלעי מגור בלב ים זועף, מדי נראה את הספינה המטורפת אשר נטשו חבליה, נצענו יתדותיה, אין מחזיק כן תרנה ואין תופש משוטיה והנה חץ תשועה נראה מרחוק, רוח טהור עובר על פני הארץ וישכו המים הזידונים, קברניטי הספינה ישאפו רוח תקוה והנה היא הולכת וקרבה אל חוף בטוח ונוה שאנן מפחד פתאם ושואת אויב ומתנקם.

הפרקים האלה הגוללים חשך מפני קרני אור המה היקרים בכל ספר תולדות יעקב ומהם תצא תורה לכל בני עם עולם שלא להתיאש מפני הפורעניות. הם יחזקו האמונה בלב בני דור הולך באמונת נצח ישראל ותקומתו לעולמי עד. בין הפרקים האלה בקורות ישראל, מימי עקירת האומה ממקום גדולה עד היום הזה, הכי נכבדים לנו, בני הדור החי: דברי ימי דור אחד מימי גלות ספרד עד חבור השלחן הערוך להר"י קארו. בהמפעל הגדול וכביר העלילה הזה אשר מארץ הצבי מוצאו התלבשה היהדות בתמונה

שלמה וכלולה בכל רשמיה ואותותיה כפי שהננו רואים אותה בימנו לעינינו, הוא המפעל אשר הטביע חותם האחדות הדתית והלאומית על כל חלקי האומה. ובו נתקימה המחשבה הגדולה שהיתה חזון לב אבות העולם מימי חתימת התלמוד עד הרי"ף והרמב"ם, האשר"י ובעל הטורים.

בצאת ישראל מספרד גלו ונתפזרו לראשונה רובי הנודדים להארצות היושבות על מבואות הים התיכון צפונה ונגבה: צרפת ואיטליא, תונים ואלגיר ויתר ארצות הברבריאה. כל יודע בינה לעתים יכיר בדברי הימים ההם כל אותות הזמן הזה: שנאה נצחת לנצח ישראל, התגברות התנופה המדינית בין עמי מערב אירופא והתלבשותה במדת הרחמים והאהבה הלאומית, שאינה אלא כי אם צרות עין וקנאה הוללה, ומעבר מזה גם במחנה ישראל נראה מצד אחד רפיון רוח, קלות הדעת ובגידה בברית עם, התרבות אחים נפשעים מבין בעלי ההנאה ואוהבי ימים לראות טוב ומצד אחר התגברות האהבה למורשת אבות, התלהבות עצומה ומסירת נפש על קדושת הדת וקיום האומה — ובין שני הקצוות האלה רבים אשר לא ידעו אי זה הדרך יבחרו והמעשה אשר יעשו. גם בדבר הזה נשתוה הדור שאחרי גלות ספרד לדורנו, כי כעתה כן אז נפרדו הגולים לשני מחנות: הראש האחד יצא לתור לו מנוחה בארצות המערב והשני שם קדים פניו. רובי הגולים אשר בקשו מפלט למו בארצות המערב נמלטו מן הפחת אל הפח וימעטו וישוחו מעצר רעה ויגון, כי גם בארצות גלותם לא הונח להם ורק מעט מזער מאלה שהגיעו לארצות הולנדיא מצאו מנוחה נכונה בצל ממלכת החרות המדינית והדתית, אך מרביתם כאלה שבאו לארצות איטליא וצרפת היו צפוים אלי חרב נוקמת נקם ברית האינקוויזיציאה ומנוחה שלמה לא מצאו. לעמת זה רבו אלה שנתיאשו מטובת בני אדום וישימו פניהם לארצות המזרח. הגולים האלה זכרו בימי ענים ומרודם את ארץ חמדתם אשר בה התערו אבותיהם כאזרח רענן עוד לפני לדת הבת אשר קמה באמה ותתנכר לצור מחצבתה. אלה אשר יצאו לארצות תוגרמה לא בושו כי בטחו בבני ישמעאל — בני-שם כמוהם, כי המושלים המחמדנים שמרו את הברית והחסד לישראל סבא ויזכרו להם ימי עולם, ימי ממשלת הכליפים הראשונים ובכל מקום בוא גולי ישראל יוצאי ספרד למדינות תוגרמה נתקבלו באהבה רבה וחמלה גדולה ויתרה; כי ה' הנוהג בחסדו כל דור הקדים רפואה למכה וכארבעים שנה לפני צאת צבאות ישראל מספרד בשנת הרי"ב לב"ע שמו שלטוני התוגרמה קץ

לממלכת ביצאנץ הרשעה וקרית-עז קוסטנדינה נלכדה ברעש ושם צוה ה' בית מנוס לנדחי ישראל, כי השלטונים באיאזיט, סעלים וסולימאן הטו כנהר חסר להיהודים הנודדים וישישו לקראתם, בדעתם כי לרגלם תבוא לארץ „ירושתם החדשה ברכת המסחר והפרחת המלאכה וכל תשומת יד. בעת ההיא נוסדו הקהלות הגדולות בשאלוניקי, איזמיר, קונסטנדינה ודמשק ובעת ההיא קם ונהיה גם הדבר הגדול אשר נראה בימינו ולעינינו, — הסערות הנוראות אשר מכל עבר סערו על כנסת ישראל להכחידה מגוי, העירו אהבת ציון בלב בניה מרחוק. ימים רבים כשלש מאות שנה אחרי עלית הרמב"ן והבאים אחריו *) היתה ארץ הצבי שוממה מבלי בניה מהמהומות אשר גברו בארץ בימי ממשלת המאמוליקים בסוריא ופלשת, וכאשר נשמו דרכי הישוב ותקון העולם באה"ק כן רבתה השחתת המוסר בין היהודים המעטים אשר עוד ישבו בקרבה ואז שלט איש יהודי ברעהו לרע לו וימלאו הארץ מטה **) ואך כשבעים משפחות נמצאו אז בירושלים וביתר ערי אה"ק נמצאו רק יחידים שלא הצטרפו למנין ובנין עדה שלמה. אך עוד ארבע שנים לפני גלות ספרד זרח אור חדש על ציון כי בא בשעריה הרב הפרשן הגדול הר"ר עובדיה די ברטנורא מארץ מולדתו איטליא, ובשמו הטוב, רוחו הכביר, רבריו הנעימים משך אחריו בעבותות אהבה את העם היושב בציון ויהי בעיני כל בני ברית ושאינם בני ברית, כזקן מלא רחמים ואליו גם גוים ידרשו ואחרי דברו לא ישנו, וגם במצרים ובבל ובכל הארצות האלה יגזר אמר ויקם לו ואפילו הישמעאלים מכבדים אותו ויראים ממנו . . . והוא עניו ושפל רוח עד מאד, דבריו ערבים וכל עמים יאשרוהו ועליו יאמרו אין זה ילוד אשה... (מכתב אחד העולים לאה"ק בימי הרע"ב משנת רנ"ה באוצה"ס של האדיר גינצבורג בהס' יאהרבוך פיר געשיכטע 1863). נוסף על צדקתו הצטיין הרע"ב במדת הסבלנות ויהי דורש שלום כל בני עמנו ודובר שלום גם להנפרדים מכלל ישראל בעלי התורה המסורה עד כי גם את הקראים והשמרונים יחשוב ליהודים ויספר את שיחם ושיגם ברוב ענין וחבה יתרה (מכתבי-מסע להרע"ב בהס' יאהרבוך הנ"ל), ובמכתביו נראה טוב טעם ודעת, חן ושכל טוב עד כי נוכל לחשבם

*) עי' במאמר „עולי גולה" בכנ"י ח"ב בחלק העבר וההוה צד 128 ובהערות שם.

**) עי' בירושלים להחכם לונץ בהמאמר הנכבד „היהודים וארץ הצבי מאת המו"ל ובנד"י גראעץ ח"ט פ"א ובהס' Jahrbuch fur G. d. J. b. III.

בין הנבחרים שבספרי-מסע מהעת ההיא אף בספרות העמים ואיש כזה היה מיסד הישוב באה"ק בדור ההוא. הרע"ב ראה כי ארץ הצבי היא ארץ שלום לנדחי ישראל ויאמר „אמנם מן הישמעאלים אין גלות ליהודים כלל במקום הזה ואין פוצה פה ומצפצף, והם מרחמים מאד על איש נכרי, וכי רואים הרבה יהודים יחד לא יקנאו כלל, ולפי דעתי אם היה בארץ הזאת איש נבון וחכם בהנהגה המדינית היה שר ושופט גם ליהודים גם לישמעאלים, כי אין בכל היהודים אשר במחוזות אלה חכם חרשים ונבון דבר להיות דעתו מעורבת עם הבריות, כי כלם אנשים מדבריים שונאים את הבריות ואין עיניהם ולבם כי אם אל בצעם". בקראנו הדברים הנחמדים האלה, אשר רוח חן והתמימות שפוכה עליהם, נדמה לשמוע קול אחד מחובבי ציון הנאמנים והנאורים מדבר עמנו היום וגם את האנשים המדבריים השונאים את הבריות ואין עיניהם ולבם כי אם על בצעם שהיו בימי הרעב, גם אותם נראם ונדע את שיחם ושיגם... רב גדול כהרע"ב אשר תורת חסד היתה על לשונו היה קרוא לחדש את פני הישוב באה"ק בדור ההוא והדבר הגדול הזה הוציא למענהו על פי תנאי החיים ורוח העת ההיא. בעת ההיא ראתה ארץ הצבי בניה מרחוק יבואו רבים מהאנוסים אשר התרפו ביום צרה וישימו מסוה אמונה זרה לרוחם בימי הגרוש הראשונים, כאשר דמו כי תמצא ידם לשמור דת מורשה בסתר אהלם שבו ונחמו על מעשיהם בראותם כי האינקוויזיציא כנחש כרוך על עקבם תארוב להם ועל כל צעדיהם תתחקה, ובזכרם את אלהי אבותם מרחוק עלתה ירושלים על לבם והמונים המונים נהרו אל אה"ק עד כי במשך שנים מעטות מן הרנ"ה עד שנת הרפ"א עלה מספר יושבי ירושלים לאלף וחמש מאות משפחות. אל הר"ע די ברטנורא נלוה החכם הרופא מיוצאי ספרד ר' דוד ן' שושן. מן האנוסים האלה נמצאו אחדים (מהר"י ן' חביב ובנו הרשב"ח) שהיו אחרי כן למאורות ברקיע התורה הרבנות, ובבוא שבי פשע אלה לציון הביאו עמהם את נעם המדות הישרות, נקיות הדעת, זכות הרעיון, ובינה יתרה ללכת עם החיים, התכונות אשר בהן הצטיינו היהודים הספרדים מכל אחיהם בעת ההיא. כי העולים האלה כרובם היו בני עליה בארץ מולדתם, חכמים ומומחים לרבים בכל דבר חכמת בינה מעורבים בין הבריות ועומדים במקום גדולים. העולים

האלה בהיות כבוד נפשם פנימה עוד חדש עמם חשו את מרירות הגלות המר והנמהר יתר רב מכל אחיהם שבגולה באשכנז וארצות הסלאווים, אשר בשפלות מעמדם כהתה גם רוחם ורגשי כבוד אורח אברו מהם.

באותה העת אשר הרים ר"ע ברטנורא קרן יהודה וירושלים בכבוד נתרחב ונתרבה הישוב גם בארץ הגליל והעיר צפת נעשתה למרכז היהדות גם כן על ידי אחד מגולי ספרד רבי יוסף מסאראגוססה רבו של הרדב"ז. ר' יוסף סאראגוססה היה ליהודי הגליל מה שהיה הרע"ב ליהודי ירושלים. בצאתו עם הגולה אשר הגלתה מספרד נסע דרך האי סיציליאה לסוריא ויעבור דרך הערים בארות וצידון ויבוא לצפת וכהרע"ב היה גדול בתורה, שפל ברך וחכם לוקח נפשות בנעם מדברו וטוב טעמו, וכהרע"ב היו גם הישמעאלים נשמעים לדבר הרב היהודי מסאראגוססה. דבריו היו להם כדברי האורים, והיה משים שלום בין אדם לחברו ובין איש לאשתו ואפילו בין הגוים (שה"ג התצאת בן יעקב 3. 41): וכה היה הרב הספרדי הזה חשוב ומקובל אצל הישמעאלים יושבי הארץ מעולם, עד כי כאשר חפץ לעזוב את צפת והיהודים החזיקו בו ויקצבו לו שכר חמשים דוקאטים לשנה, התנדב שר העיר הישמעאלי לשלם רוב הכסף מכיסו*). אך ע"י הרב הזה שמה גם הקבלה את קנה בצרפת, כי היה הר"י סאראגוססה שוגה בחכמת הנסתר ומימיו נהיתה צפת לעיר מלאה בעלי סוד וקבלה. אמנם כן, יהודי ספרד ופורטוגאל אשר חרפו נפשם למות על אמונת היהוד ואשר נמלטו להארץ ערש האמונה והאומה הם חשו עתידות היהדות, ולעתות בצרה כאלה לא חשבו מחשבה אשר בעצת אנוש אָנוש תכון, כי נפשם בקשה ללכת בגדולות ויחפש רוחם פתרון המעשים אשר ראו עיניהם ויחקרו במופלא ממנו, אך גם בהיותם לאנשי-סוד, בעלי חכמה נסתרה ומחשבי קצין הננו רואים איך לבם גחלים ילהט לזכרון אחדות ישראל והתקשרות כל חלקיו לגוף-לאומי אחד. בהרעיון הזה שגו כל העת ההיא ויהי חזון לבם ומשאת נפשם בהעת ההיא ואחדים מהם נסו גם להעמיד חזון כר' שלמה מולכו ומרעיו המקובלים. כי בעת ההיא אשר בכל ארצות אירופא מלבד פולניא רדפו את בני עמנו באכזריות חמה והאינקוויזיציא פשטה מלכותה בכל ארצות המערב, היתה הרוחה ליהודי המזרח והשמועות הבאות מארץ הקדם היו למשיב נפש להמגורשים והנרדפים וכדברי הר"י די ליוטש (בתשובותיו 3. 64) "הלא באה השמועה מארץ הצבי כי פקד ה' את עמו ואת ארצו ושם הולכים בני ישראל מגדולה לגדולה בעשר וכבוד וכו'". בצפת מקום מושב ר' שלמה מולכו האנוס שעלה על מוקד האינקוויזיציא מצא מקום לו הרעיון הלאומי בלבוש הסוד וההסתר כפי רוח העת ההיא, וגם התלמודיים אנשי הלבב חשבו מחשבות, לסל מסלה לאחדות האומה והתקשרות כל חלקיה בקשר של קיימא.

*) גראעץ ח"ט צד 250.

אחד מיחידי סגלה אלה אשר לבו הרה והגה רעיון גדול ונכבד אשר תעודתו הוא אחדות האומה וקבוץ פזוריה הוא הרב רבי יעקב בירב הגדול בתורה בין רבני ספרד בעת ההיא. הרעיון הנעלה הזה הוא דבר "הסמיכה" אשר היה בכחו לבדו לאחד וליחד ביחודא שלמה את כל משפחות בית ישראל בתורת אמת אשר מציון תצא, לתת להיהדות הרבנות ראש אחד ולעשותה חטיבה אחת בעולמו של היהודי אשר יכיר וידע כח התורה אשר מארץ קדומים מוצאה ותקופתה על כל קצות התבל מקום מושב בני ישראל בכל מקום שהם.

כשם שאין פרצוף פני בני האדם שוה כך אין דעות בני הדורות שוות והטעמים והשיטות משתנות ומתחדשות משנה לשנה ומתקופה לתקופה. העת ההיא היתה עת הפלאות לבני אדם: התגלות העולם חדש, נפילת מלכות יון או רומא המזרחית התגברות האיסלאם בקרן מזרחית דרומית אירופא. והריפורמציא אשר ראו רבים אור חדש לארץ ולדרים עליה בה ותוצאות כבירות לתמורת כל המעשים בהחברה האנושית ותמורה גדולה בישובו של עולם. רוח האדם התנער אז מתרדמת-המותה אשר נסכו עליו הכהנים והאבירים, בהעת ההיא עמוד השחר החל לעלות אך עוד לא יצא השמש על הארץ ואור וחשך היו משתמשים בערבוביא, ובימים ההם רוח האדם נוטה לנפלאות, למעשים שהם למעלה מן הטבע, נפשו במרום תמריא ותתנשא על כנפי דמיונות אין קץ, ואחב"י בעת ההיא, אשר העולם האירופאי חשך בעדם, בעת אשר גרשו והגלו גלות שלמה מכל ארצות אירופא המערבית ועל פני כל ארצות המזרח נפוצו המונים, הם בקשו וימצאו להם תנחומות-יה בהגאולה הנצחית, והטובים והמעולים שבאומה, בעלי ההרגשה ודורשי טוב לעמם, חשו בנפשם עז ותעצומות. בראותם כי מצאו להם מנוחה כי טוב בארץ קדומים לחזק ידים רפות ע"י אחדות האומה היה להם הדבר הזה לאצבע אלהים, כי הגיעה העת לעשות את אה"ק לתל תלפיות, לכל בני הגולה, ובדבר הזה רמו לסל מסלה להגאולה המקוה. זאת היתה יסוד ושרש רעיון הסמיכה אשר

הורת והוגה הרב ר' יעקב בירב וראשי תלמידיו רבי יוסף קארו והמבי"ט (מהר"ם מטראני). אולם — מה שהוה הוא שהיה ומה שנעשה לעינינו הוא שנעשה כשלש מאות שנה מלפנים: קנאת רבני הדור איש ברעהו, עקמומיות שבלב, הטון פניות ומחשבות זרות, צרות עין ורמות רוח, שמו הרעיון הנשגב לתת להיתרות מרכז אחד וראש אחד בארץ ערש האומה והאמונה — לאל ותקות דורשי האחדות הלאומית — על פי מושגי הדור ההוא — היתה למפח נפש, הכל כאשר לכל ככל המראה והחזיון שהננו רואים בתולדות התנועה להבת ציון בימינו...

הריב ע"ד הסמיכה לא היה עד היום לענין לקוראי הדורות לבררו וללבנו כראוי. החכם גראֶטץ קצר גם כן במקום שהיה לו להאריך ומלבד החכם הנ"ל מעטו מאד החכמים אשר הפיצו אור על הענין הנכבד הזה. גם אנחנו לא נדמה לגלות פה חדשות ורק ננסה לשום לפני הקוראים שטחות הענין, כי לדעתנו אין המקום בארצנו מסוגל לחקירה כזאת מחסרון ספרים ומקורים. הריב ע"ד הסמיכה לא התרחב ולא התפשט מעל לגבולות ארץ ישראל ובמקום שנולד שם נשתקע, אף שהשאיר רושם גדול וקים בהאומה. כי כפי ההשערה היותר קרובה לאמת נתן המעשה הזה לתלמידו של מהר"י בירב הר"י קארו, הרעיון לחבור השלחן ערוך, ספר שנתקבל בכל ארצות הגולה לספר תורת ההוראה לדורות עולם.

כאמור למעלה המחלוקת ע"ד הסמיכה לא נתפשטה בחוצה לארץ ותשקע תחתיה בארץ הקדושה, על מערכת המלחמה לא נראה רק שני בעלי הריב וכמלחמת בינים היא בין מהר"י בירב והרלב"ח, ועל כן להבנת הענין ראינו כי טוב להעביר בקצרה את תולדות שני המאורות הגדולים האלה ששמשו בזמן אחד בכתר הרבנות באה"ק, האחד ביהודה והשני בגליל וכל אחד מהם נכוה מחופתו של חברו.

הר"ר לוי בן חביב נולד לאביו מהר"י ן' חביב בעל "העין יעקב" בשנות השלשים למאה השלישית בעיר סמורה (Zamoro) בספרד. בימי עלומיו יצא עם בני הגולה אשר הגלתה מספרד אשר דמו למצוא מנוחה בפורטוגאל הקרובה. אך כאשר על הגולים האלה עבר כוס הגרוש גם בפורטוגאל בשנת הרנ"ז בימי המלך עמנואל נמצא את העלם לוי בין רבים שהכניסום תחת כנפי ברית החדשה ע"י ענוים קשים ומרים. כשנה ויותר נשא הרלב"ח מסוה הברית החדשה ולכראה עינים שמר את כל חקי הדת אשר הובא בבריתה, עד כי מצאה ידו להמלט מן הארץ ואחרי שבעו נדודים וטלטולים יצא למרחב וישב לדת אבותיו ואל בית אביו מהר"י בן חביב אשר אוה למושב לו את העיר שאלוניקי בתוגרמה האירופית. בשאלוניקי ראה מנוחה כי טוב וביחד עם אביו השלים את עבודת ספר "העין יעקב". קובץ אגדות מתלמוד בבלי עם פירושים ובאורים המרוצה עד היום לכל בני הגולה וידי כל בני עמנו ממשמשות בו. שמה מצאו מנוחה נעימה כל הגולים החכמים בחכמת התורה בבית האדיר והחכם המופלא ר' יהודה בנבנשתי. הבית הזה היה בית ועד להחכמים יוצאי ספרד ונודע לשבח באוצר הספרים אשר נמצא שם (מבוא לעין יעקב). כמה שנים חי הרלב"ח בשאלוניקי לא נדע, אך זאת נראה ברור כי קרוב לשנת הרפ"ה עלה לירושלים *). בעת ההיא נאסף אל עמיו בירושלים הנגיד ר' יצחק שלאל מקאירא של מצרים ועמו פסקה השררה הזאת (שהיתה מעין שררת ראש גלות שבבבל בימים הקדמונים), כי בהמר ארץ מצרים את מושליה והבוא תחת ידי ממשלת תוגרמה נתבטלה משרת הנגידות (גראֶטץ ח"ט 3. 20 ובהערה בסוף הספר); ואז בהפקד הרועה לקהל ישראל בירושלים נתמנה הרלב"ח למורה דבר ה' וכל בני העדה נתנו כבוד לשמו. בימי רבנותו הרבה הרלב"ח לעשות טוב וחסד עם העדה. היה נוח לבריות ורודף שלום ואחדות בין עולי הגולה אשר הרבו או לבוא לירושלים. העולים האלה כרחק הארצות השונות אשר יצאו משם כן רחקו איש מעל רעהו במדות ודעות וארחות החיים ויהי לאב ולמנהיג לכל יושבי ירושלים **).

---

*) זמן בא הרלב"ח לירושלים מגביל החכם גראֶטץ לשנת 1525—הרפ"ה, ונסתייע לזה מדברי הרלב"ח באגרת הסמיכה באמרו: "ת"ל וההודאות לשמו שבהיותי יושב בכבוד ומעלה ככל אחד מבני גילי בעיר הגדולה לאלהים העיר שאלוניקי יע"א נתן בלבי לצאת משם ולבא פה ירושלים תוב"ב וברחמים רבים זכיתי לעלות אליה ולהסתופף בחצרותיה היום כמו י"ד שנים"; מהדברים האלה הנאמרים בשנת רצ"ח אנו למדים שבא בערך הרפ"ה. גם נראה ברור שבבואו עוד מצא את הנגיד ר' יצחק שלאל האחרון שהשתמש בשררת הנגידות במצרים, אשר נפטר בירושלים לפני שנת רפ"ז, כמבואר בתשובת הרלב"ח סימן צ"ה ע"ד דו"ד בין יורשי הנגיד הנ"ל ובעלי חובות ושם נאמר ולי אני הקטן צוה (הר"י שלאל) שלא יעשו האפוטרופסים דבר, כי בחיי הנגיד נבררנו אנחנו לדינים ושלח הוא בעצמנו צחריגו, ומתשובת מהר"י בירב סימן ד' נראה ברור כי בתשרי הרפ"ז כבר נפטר הר"י שלאל.

**) דברי הרלב"ח באגרת הסמיכה (אגרת שניה התחלת "עוד זאת אדרש לבית יעקב") וכאשר תקפה עליו מדת ההתנצחות וההתנגדות יאמר: "ועוד הפליא ה' חסדו לי ברחמיו וזכני לזכות בה (בירושלים) לרבים בב' דברים גדולי הערך מלבד שארי דברים פרטיים שאינם בערכם והם: האחד בזמן בשורות (?) השוטים דוברי שקרים תפח רוחם, כי לולי שנמצאתי אז באה"ק תו"ב ובמתק שפתים הייתי מברר דעתם ומדבר על לבם כבר היתה חרבה מכל היהודים הנמצאים שם עד בלי השאיר להם מנין".

הרלב"ח לא היה חכם בהלכה לבד כי אם הגה גם בחכמות חיצוניות ויעש לו יד ושם בחכמת השעור והתכונה כנראה מפרושו על הרמב"ם בהלכות קדוש החדש ושתי תשובותיו הגדולות ע"ד קביעות המולדות והעבורים בירושלים וגבולותיה. אף ידע ללכת עם החיים ועת לכל חפץ ובראותו כי השעה צריכה לכך יצא בעקבות הלל הזקן למצוא כחא דהיתרא בשביעית בזמן הזה ובתשובתו „על דבר השמטה, הוא בא לידי מסקנא להלכה ולמעשה ששמטה בזמה"ז הוא מדרבנן וקביעות שנת השמטה מוטלת בספק גדול, ואילו היינו חפצים לצאת ידי כל הספקות היינו צריכים לשבות ארבע שנים וא"כ אינו אלא ספיקא דרבנן ואפילו על שנה אחת היה אפשר לדון שאנן אנו חייבין בה.— הבאנו הדברים האלה שאינם מענין מאמרנו, להראות דעת כי הרלב"ח היה יודע בינה לעתים וחפץ בישובה של א"י וכנראה עליו נסמכו גאוני זמננו שהתירו לאחינו עובדי אדמת הקדש לחרוש ולזרוע לאסוף ולכנוס בשנת תרמ"ט הבע"ל. אמנם בהריב ע"ד הסמיכה שבקיה הרלב"ח לחסידותיה וענותנותו ומחרדתו על כבודו קלקלה הנצחנות נגד מהר"י בירב את שורת הדין ובינה לעתים בענין נכבד מאד לעתידות האומה ואחדותה, כאשר נראה במרוצת הדברים.

ר' יעקב בירב הוא גם כן מיוצאי ספרד ועולי הארץ. נולד בשנת הרל"ד *) בהעיר מקדה Maguedo אשר בקרבת תולידה או טוליטולא. מקורות ימי עלומיו לא נדע דבר רק שבהיותו בן י"ח שנה יצא עם בני הגולה מספרד ואחרי סבלו צרות ותלאות רבות חרפת רעב וסכנות עצומות בא לתלמסאן אשר באפריקא הצפונית ומשם לפאס. אמנם לא הונח להם להגולים אשר בתונים ואלגיר ופאס, כי יד מלכות כפרד הרשעה היתה נטויה על הארצות האלה ובמשך שנים מעטות שפכה עליהן רוח ממשלתה, ובראות הגולים כי לא זאת להם המנוחה הרחיקו נדוד עד למצרים ואה"ק. בבוא מהר"י בירב לקאירא של מצרים כבר מצא שם קהל גדול מחכמי ארצו וביניהם הכי נכבדו: ר' שמואל ן' סידיליא או ן' סיד כאשר יכנו אותו הרלב"ח ומהר"י בירב, תלמידו של הר"י דילאן מתולידה שהיה רב בקאירא וזקן שבמושב חכמים בעיר הזאת, מהר"ר משה אלשקאר התלמודי והמקובל אשר אהב גם את הפילוסופיא ושגה בספרי הרמב"ם. ור' דוד בן זמרא (הרדב"ז), שהיה חכם ועשיר לומד תורה מתוך הרוחה ומפזר הונו לכל דבר טוב ומועיל בעדתו. בכלל נראה כי רובי החכמים האלה ומהר"י בירב בכללם לא עשו את תורתם קרדום לחפר אכל בטו, כי גם לאחר שנים רבות בהיות מהר"י בירב באה"ק נודע לבעל עשר ונכסים ויתמוך מהונו את התלמידים שהקשיבו לקח מפיו. בעת שבתו בקאירא הסתופף מהר"י בבית השר ר' אברהם די קאשטרו ג"כ מיוצאי ספרד שנמנה מאת ממשלת תוגרמה לשר האוצרות במצרים. עוד בימים ההם יצא שם מהר"י בירב לתהלה כחכם מופלג ויחיד בדורו בין הספרדים בחריפותו העצומה וכמוהו לא קם חריף ומפולפל גדול בין רבני דורו מלבד ר' יעקב פאללאק מפראג הנודע למיסד הפלפול בין הרבנים באשכנז ופולין. זאת הכירו וידעו כל חכמי דורו ואולי בעבור זאת זחה דעתו עליו ולא היה נוח לחבריו בהלכה ושינא היתה בלב מהר"ם אלשקאר עליו. כמה ארכו ימי שבתו בקאירא לא נדע, אך בעלותו לירושלים כבר מצא שם את הרלב"ח ומראשית פגישת שני החכמים האלה נראה שאינן נוחין זה לזה בהלכה ולא יכלו לדור במחיצה אחת. ובהיות הר"י בירב תופש ישיבה פרץ וכוח בינו ובין הרלב"ח על פירוש דברי הרמב"ם בהלכות שבת (עיין תשובת הרלב"ח סימן ק"ה), אשר נתן יד לשני הצדדים להטיח דברים קשים כנידים איש נגד רעהו. עוד קודם לזה פרצו חלוקי דעות בין מהר"י בירב ובין הרלב"ח ומהר"ם אלשקאר ע"ד עניני גיטין וקדושין. מהר"י בירב לא מצא נכון לפניו לשבת בירושלים ויעתק אהלו לדמשק ולעת זקנתו עלה לצפת בגליל העליון ויהי שם לראש חכמי ישראל אשר הרבו לבא לעיר הזאת. שם הרביץ תורה ברבים ושם העמיד תלמידיו הגדולים: רבי יוסף קארו ור' משה מטראני הנודעים לעם ישראל בשם בעל הב"י והמבי"ט. עד העת ההיא לא פרצה מחלוקת גלויה בין הרלב"ח ובירב אך ע"י דבר הסמיכה נתבצבצה השנאה הכבושה ותהי נסבה לבטול ענין גדול ונכבד בישראל, אשר גדול כבודו ככבוד קבוץ גליות ואחדות האומה הישראלית על אדמת אבותינו.

לפני הוציאנו לאמת משפט ע"ד הרעיון היסודי של הסמיכה לפי חפץ ר' יעקב בירב ותלמידו ר' יוסף קארו עלינו להבין במראה הימים ההם. בימים האלה היו כל דברי בני הדור נאמרים בחזון וגם הרעיון הפשוט

(תשובת הרלב"ח דפוס לעמבערג). הדברים האחרונים האלה סתומים מאד וכנראה רומז לאיזה מקרה נכבד בקורות העיר ירושלים וע"כ ראוי ונכון ליודעי בינה לעתים בע"ק לברר הדברים האלה ולפרשם.

*) עי' גראעץ ח"ט צד 15 ובהערה שם.

היום והדברים הנשמעים עתה בשפה ברורה ומובנה לכל בני העם נאמרו אז ברוב ענין ומעולפים בצעיף עלטה והסוד במליצות זרות רמות ונשגבות מבינת אדם כאדמה . אז כאשר היו הצרות תכופות ורצופות וכנסת ישראל יצאה מדחי אל דחי ותלך בגולה מגוי אל גוי ומנוחה לא מצאה , כי אם בארצות הקדם וביחוד בארץ אבותינו מעולם . אז התגברה ההתעוררות לקרב קץ הימין . רוח החיה בכל אופני החברה האנושית היתה אז רוח הדת המעשית , כמו שאנו רואים בימינו אשר התנועה העקונומית היא הציר עליו יסבו כל עניני החברה בזמנינו . הדעה לקרב הקץ לפזור האומה — פזור הגוף — ועוד יותר — לפזור הנפש , ע"י התעוררות מקרב בני ישראל , היא דעה ישנה , המתחדשת בכל דור תמיד לפי רוח היום והדעות השולטות כאשר תקפו עלינו צרות . ההתעוררות הזאת התגברה ביחוד בצפת מימי שבת שם המקובל הנלבב והנלהב ר' שלמה מולכו הנודע במפעליו , הוא הגר הצדק אשר עזב משכנות מבטחים וחצר המלך בפורטוגאל ויכנים את עצמו — בפועל ממש — בבריתו של אברהם אבינו בהגיעו לשנות גבר . ר' שלמה מולכו האציל מרוחו על יוצאי ספרד שנתישבו אז בגליל העליון וביחוד על ר' יוסף קארו בעל נפש רכה ונוחה להתפעל . בעת ההיא ממשלת התוגרמה הניחה לכל היהודים מסביב וישבו בארצות ממשלתה שלוים ושקטים מפחד רעה , הרבנים רעו את עדתם על פי דעתם וחפצם והממשלה לא התערבה בעניניהם . החשך אשר החשיך עין ישראל במערב וקרן אורה אשר זרח מפאת קדים היה להם לאצבע אלהים כי עת הגאולה קרובה לבא. מהר"י בירב וסיעתו ראו כי עת לעשות לחזוק התורה ע"י חזוק האחדות הלאומית וחבת הארץ העתיקה , אשר מהיום יהיו עיני כל בני הגולה בה כי מציון תצא תורה ודבר ה' מארץ הקדושה . זאת חשו בנפשם בירב ותלמידיו אף כי הלבישו רעיוניהם בלבושי העת ההיא ויתאמצו למצוא טעמים לחפצם להשיב דבר הסמיכה בדברים שאינם נאמרים כי אם לשבר את האזן . העדה בצפת היתה אז היותר גדולה באה"ק ובה רוב מנין ובנין מחכמי א"י, והר"י בירב היה הגדול בתורה בעמנו, ועל כן לא נמצא איש כמוהו שיהיה ראוי להשיב דבר הסמיכה כמוהו . אך איך יוציאו החפץ הנעלה הזה למענהו (?) הלא אין סמוך אלא איש מפי איש ושלשלת הסמיכה כבר נתקה מימי ר' הלל האחרון שבנשיאים , אך כרוב הענינים האלה יש מקום לגדולי ההוראה למצוא פנים מסבירות אל הענין אשר יתאמת בלבבם לנכון לנחוץ. מהר"י בירב יגע ומצא יסוד נאמן לחפצם בהרמב"ם בספר הי"ד ובפירוש המשנה —

ואלה דברי הרמב"ם בס' היד פ"ו מהלכות סנהדרין ה"ד „נראין לי הדברים שאם הסכימו כל החכמים שבא"י „למנות דיינים ולסמוך אותם הרי הם סמוכים ויש להם „הרשות לדון דיני קנסות ויש להם לסמוך לאחרים , „אם כן למה היו החכמים מצטיים על הסמיכה ? כדי „שלא יבטלו דיני קנסות מישראל לפי שישראל מפוזרים „ואי-אפשר שיסכימו כלם ואם היה שם סמוך מפי סמוך „אינו צריך דעת כלם אלא דן דיני קנסות לכל שהרי „נסמך מפי בית דין והדבר צריך הכרע" עכ"ל . הדבר הזה כתוב במשנה תורה כאמור ושנוי ברוב ענין ויתר באור בפירוש המשניות להרמב"ם בסנהדרין פ"א בדברים אלה : „ויראה לי כי כשתהיה הסכמה „מכל החכמים והתלמידים להקים עליהם איש מן „הישיבה וישימו אותו לראש ובלבד שיהיה זה בארץ „ישראל , הנה האיש הזה סמוך ויסמוך הוא אחרי „כן מי שירצה , שאם אי אתה אומר כן אי אפשר „שתמצא בין דין הגדול לעולם, לפי שנצטרך שיהיה „כל אחד מהם סמוך על כל פנים והקב"ה יעד „שישובו כמו שאמר ואשיבה שופטיך כבראשונה „ויועציך כבתחלה אחרי כן יקרא לך עיר הצדק , וזה „יהיה בלי ספק כשיכון הבורא יתברך לבות בני „האדם ותרבה זכותם ותשוקתם לש"י ולתורה ותגדל „חכמתם לפני בא המשיח כמו שיתבאר בפסוקים הרבה" עכ"ל . נשענים על דברי הרמב"ם אלה נקהלו חכמי צפת ויסמכו ידם על מהר"י בירב בהסכמה שלמה כלם בפה אחד . במעמד הזה נמצאו כ"ה רבנים ותשב הסמיכה בישראל בשנת ה' אלפים רפ"ח . ע"י המעשה הזה נתן כח בידי מהר"י בירב לסמוך אחרים ולהניח אבן פנה ליסוד סנהדרין גדולה אשר ממנה תצא תורה לכל כנסת בכל ארצות פזוריה . כאשר נאלץ אז מהר"י בירב ע"י איזה מקרה אשר לא נדע שהרו לצאת מצפת , וכפי הנראה על ידי מלשינות אויביו ומקנאיו לפני הרשות התוגרמית , סמך את ידו על ארבעה תלמידיו כאשר עשה מלפנים ר' יהודה בן בבא בימי אנדריאנוס קיסר (סנהדרין) . הנסמכים לא היו מזקני הדור וחבריו כי אם מתלמידיו וביניהם המובחרים שבהם הר"י קארו ומהר"ם מטראני .

כי אחדות האומה והתורה והדעה הלאומית בטהרתה היתה יסוד ושרש המעשה הגדול הזה נראה מטופס הכתב של חכמי צפת לאמר : *) „הן ע ם „א ח ד עם ה' אשר אליו גוים ידרשו וכו' וכו' ועתה „כי עברו תורות חלפו חק חרה אף ה' בעמו וכו' „ספו תמו חכם חרשים ונבון לחש ויהי עם ה' אלה

*) טופס כתב רבני צפת בתשובות מהרלב"ח סימן קס"ז.

„מפוזר ומפורד, כלנו כצאן תעינו,
„איש לדרכו פנינו, אין אתנו נביא מורה צדק
„ואין אתנו דן דיני קנסות מוכיח לרשע מומו, והיה
„בקרוב איש לשוב אל ה׳ ויאמר למה זה הבל איגע
„וכו׳, ועתה כמעט רגע היתה התנה מאת ה׳ אלהינו
„להשאיר לנו פליטה ולהחיותנו כיום הזה ויעלנו מבור
„שאון הגליות והשמדות אשר השתרגו עלו אז על
„צוארנו בארצות העמים ויביאנו אל המקום
„אשר בתר בו ואל העיר אשר נקרא שמו
„עליה ויתן לנו יתד נאמן במקום קדשו
„וכו׳ וכו׳. על כל דברי האגרת הזאת בררנו לגדול
„שבנו בחכמה ומנין החכם השלם מהר״ר יעקב בירב
„נר״ו שיהיה סמוך וראש ישיבה ורב יתקרי והוא יושיב
„מהיותר חכמים שבנו ורבנים יתקרו וסמוכים לעד
„לעולם עושים באמת ויושר לדון את שתקיף, והיה
„מעשה הצדקה והשלום הזה תחלה וראש ופדות
„נפשנו וכו׳ וברחמיו ישרה שכינתו במעשה ידינו ויקים
„דבר עבדו ואשיבה שופטיך כבראשונה אמן ואמן״.
ועל החתום עשרים וחמשה איש מהרבנים והתלמידים.

הדברים האלה בהשמטת כל שפת יתר שלא נאמרו רק ליפוי המליצה על פי טעם העת ההיא, מדברים בשפה ברורה כי עיקר הכונה של בעלי הסמיכה היתה מציאת הנקודה התיכונה להיהדות והלאומית הישראלית ושאר כל הדברים: כדיני קנסות, מלקות ארבעים לבעלי תשובה וגם עבור שנים וקביעות חרשים לא היו רק טפלים. אמנם חדשה כזאת בהיהדות לא היתה יכולה להעשות בשום אופן ופנים רק בכח רעיון מפשט והגות לב לבדו. היהדות הרבנית תדע רק את עולם העשיה ולקים איזה דבר חדש נחוץ להוכיח נחיצתו לטובת קיום המצות המעשיות. את הנחיצות הזאת דמו בירב וסייעתו למצוא בדברי הימים ההם: כאמור למעלה רבו אז האנוסים אשר שבו לאלפיהם לעמם וארץ אבותם. השבים האלה אף כי דבקה נפשם בהיהדות בכל זאת עוד נשארו בנפשותם רשמי הברית החדשה, אשר חיו בה שנים אחדות ודעות האסקעטיזם (הכחדת הגוף החמרי) וכי שהכפרה לחטאים תלויה רק בתשובת המשקל וסגופים עם נשיאת אותות החרטה בפרסום וקבל־עם. כל אלה הדעות הזרות לאמונת ישראל, הדורשת רק אל הלב והדרוש מן בעל התשובה רק חרטה בלב ועזיבת החטא, דבקו בהאנוסים, עד כי דמו שלא תהא כפרה לעון בגידתם רק בתתם את גום למכים וילקו מלקות ארבעים הפוטרת מדין כרת כדין וכרת, ומזה חפץ בירב וסיעתו להעזר ולמצוא טעם מספיק לנחיצות דבר הסמיכה. המטרה הזאת הנוסדה בהזיה שאין לה חלק באמונת ישראל לא היתה מספקת להכריע דעת הרבנים התורנים שאין להם בעולמם אלא ד׳ אמות של ההלכה היבשה. ובדבר הזה מצאו מתנגדי בירב מקום לטעון עליו ועל פעולתו כאשר נבאר במרוצת הדברים. לפעולת הר״י בירב הסכימו כל חכמי א״י וגם בירושלים לא יצאו עוררים עליה מלבד הרלב״ח ואיש ימינו ר׳ משה די קאשטרו. הדבר הזה היה קרוב לצאת לפעלו, ולו קם ונהיה כי עתה היתה עוד בימים ההם ארץ הצבי להמרכז הדתי והלאומי כימי עולם ורבתה אז העליה לארץ גם מפולניה, אשכנז ואיטליא ובלי ספק היו אז בין העולים בעלי כסף ואנשי מעשה, ואז היתה אה״ק מסוגלת לשוב לקדמתה והשעה ההיא היתה עת רצון ושעת הכשר להניח אבן פנה לבנין עדי עד ולהציב גבול אלמנה כימי עולם ימי עזרא ונחמיה. אפס הר״י בירב לא ידע להזהר ויהי מהיר במעשהו ועל כן שגה בפעולתו וימהר ויחלוט לעשות מעשה רק על פי בני צפת הכפופים לו וסרים למשמעתו ואת פי חכמי ירושלים והרלב״ח בראשם לא שאל. הן אמנם מהר״י בירב שלח אחרי כן מכתב לבקש הסכמת חכמי ירושלים וגם כתב הסמיכה על שם הרלב״ח, בדעתו גם הוא את גדולת הרב הזה וידמה לעשות לו בזה קורת רוח, אך הרלב״ח בעט בטובתו ותחת להתכבר בהסמיכה עוד הביט עליה בשאט נפש כעל קטרת תנופה ויבז בעיניו להיות נהנה לאורו של בירב ומקבל השפעתו. מזה נראה שבירב הרגיש בעצמו שדבר גדול כזה וחדשה אשר לא שערוה כל רועי ישראל מימי חתימת התלמוד עד ימיו, לא תוכל להקדש על פני כל העם ולהתקבל לחק אם לא תבא עליה הסכמת חכמי ירושלים לקיים דברי הכתוב: „כי מציון תצא תורה ודבר ה׳ מירושלים״. לו הבין מהרלב״ח את כל תקף הרגע ההוא, לו כבש את יצרו והיה מבטל דעתו ומוחל על כבודו מפני כבוד התורה, כי אז קמה הסמיכה בישראל, אך הדבר בא לידי נצחון ועל כן היה הנקל לו למצוא המון ראיות לבטל מעשי איש ריבו, כדבר שאין לו הכרע. התשובה היותר נצחת, לא לבד מצד ההלכה כי אם מצד תקון היהדות באמת היתה: כי אם נקים דבר הסמיכה אז ישוב קרוש החדש להיות שנית על פי הראיה ונמצא חשבון עבור השנים וקביעות החדשים הנהוג אצלנו מימות הלל הנשיא בטל מאליו, והקלקול הזה יגדל עשרת מונים מהתקון כי תתפרד חבילת הכנסיה ובני הגולה לא ידעו זמן הקביעות, נגד הטענה הזאת הודיע בירב גלוי, כי רחוק הדבר מלבו לעבר שנים ולקבוע חרשים ויוכיח מהתלמוד והראשונים שדבר הסמיכה אינו ענין כלל לקביעות מועדי השנה, והחשבון הנהוג לא משום בטול הסמיכה

נתקן אלא מפני שראו חכמי הדור שהגלות הולך ומתארך והפזור הולך ומתרחב עד אפסי ארץ, כי מבבל וארץ ישראל גלו ונתפזרו אז לארצות המערב הרחק מאד מא״י וע״כ נמצא הקביעות על פי הראיה בטלה מאליה לו גם היו בית דין של סמוכים בא״י, מפני שאי אפשר לכל בני הגולה היושבים ברחוק מקום לכוון את המועדות להקביעות על פי הראיה. למטרת מאמרנו נחשוב למותר להוגיע את הקורא בפלפולים ושאלות ותשובות מהש״ס והראשונים כי בענינים כאלה קשה למצוא הכרעה מחלטת ואחרי הלב הראש הולך. גם הרלב״ח מכיון שחשב את מעשה בירב לפגיעה בכבודו הקפה עליו מדת הנצחון. לראשונה היו דבריו בנחת נשמעים, אך סרובו וכאונו הכעיסו המרורים את בירב ויצר לו לראות את חזון לבו עולה בתהו ולא ידע גם הוא למשול ברוחו ויטיח דברים קשים כנידים נגד הרלב״ח, דברי חרודים והתכבדות בקלון חברו לאמר: „מיום הגרוש והגזרה בספרד לעולם הייתי מורה הוראה בישראל ורב לחמשת אלפים בתים יהודים במדינת פאס... והייתי אז כבן י״ח שנים והיו שם חכמים גדולים ועם היותי ברעב וצמא ובחסר כל הלכתי בדרכי השם יתברך ונתעסקתי בתורתו ומעולם לא נשתנה שמי ולא נתחלל שם שמים על ידי״. בהדברים האחרונים כונן בירב חציו ללב הרלב״ח שהיה מן האנוסים אשר לא עמדו בנסיון ביום צרה וישנה שמו ואמונתו על זמן קצר. הרלב״ח שמע זאת ויתעבר, כי אין לך דבר המלבין פני בעל התשובה כאשר נזכיר לו עונות ראשונים, ובמר נפשו יאמר: „לישנא בישא טובא איכא הכא, וגרם לשפוך דמי ולהלבין פני בהזכירו אלה עונות ראשונים, ולא לכבודי אני אומר כי אם לכבוד כל אותם שנמצאו באותה הצרה ושמו את עצמם אתרי כן בסכנה גדולה וברחו לא ראו בטובה וזכו להיות בעלי תשובה גמורים ורבים נפטרו לחיי עוה״ב... שאף אם שנו שמי בשעת הגזרה, בוחן לבבות יודע שאני לא שניתי ואם לא זכיתי לקדש שמו וכו׳, גם לא הייתי אז בר עונשין ואיך יעבור על משנה מפורשת שלא לאמר לבעל תשובה: זכור מעשיך הראשונים״. באמת נראה את בירב יוצא מגדר התשובה כהלכה ובדבריו הוא מהדר לשנות ולשלש ברמיזות גלויות, כי נדבקו בהרלב״ח דעות זרות מימי עלומיו בהיותו נושא מסוה ברית החדשה.

הנה כן היתה האמת נעדרת משני הצדדים, כי בסתר לבבו הודה הרלב״ח שדבר גדול דבר בירב ובאגרתו הראשונה יאמר מפורש: „גם בעיני נראה [דבר הסמיכה] לדבר יפה והגון והנה ידעתי שגם אלופי וגבירי החכמים השלמים שבעיר הקדושה הזאת יסכימו בכך .... ויאמרו אשרינו שזכינו לזה״, עוד יוסיף לאמר: „ומה שהעיד (מהר״י בירב) שכל החכמים שראה היו מתאוים לעשותה, גם אני כאחד מהם הייתי מתאוה לכך בראשונה, ושמעתי שחכם אחד ספרדי זקן ונשוא פנים שנפטר בכאן היה גם כן מתאוה להמצא בעתה״. בריב הרלב״ח ומות הר״י בירב במשך שנים מעטות אחרי כן [בשנת הש״א לדעת הח׳ גראֶטץ ובשנת הש״ו לדעת צונץ *)] נתבטל דבר הסמיכה בשביל גדולי א״י ותקיפות דעתם. אם נשים על לבנו, כי כל הקורות והחליפות אשר מצאו את בני עמנו בחייהם פנימה בשלש מאות שנה האחרונות, התפרדות החסידים והמתנגדים, מהומות שבתי צבי, הפרץ הרחב בהיהדות ע״י השכלת אלה הדוגלים בשם בן-מנחם עד ימי הסינודים בברוינשוויג, כי כל אלה המה תולדות קריעת האומה לכאה קרעים בעניני הדת ואותות האומה. כי כל איש היודע בנפשו את מעלת היהדות ההיסתורית יכיר וידע, כי מבלי להוציא משפט על הענינים כשהם לעצמם, הנה הלבוב והיחוד הלאומי אי אפשר שיצא לפעלו מבלי נקודה תיכונה להיהדות, נקודה תיכונה בארץ אשר עיני רוב יהודי תבל בה מכל ארבע כנפות הארץ, האיש אשר ידע מה נכבדו דברי חכמינו באמרם: וקמת ועלית אל המקום — מלמד שהמקום גורם, הוא יודה שלא ניכל עתה לדעת גם בהשערה את התמונה אשר קבלה היהדות לו קם ויהי דבר הסמיכה כחפץ בירב.

בכל זאת לא היה דבר הסמיכה בזמנו כלו לבטלה, כי השאיר רושם קים לדורי דורות. כאמור למעלה מבחירי תלמידיו של בירב היה רבי יוסף קארו, איש כביר כח לב, איש הרוח אשר מימיו שותים עד היום כל בעלי ההוראה בישראל. אין פה המקום לספר את תולדות האיש הנפלא הזה, כי דבריו המה פרק מיוחד בדברי ימי עמנו ודבר חשוב הקובע ברכה לעצמו. אך פה נזכיר, כי גם עורך השלחן אשר לפני בעלי ההוראה עד היום היה נ״כ מיוצאי ספרד, בעודנו עוד נער קטן ואחרי שבעו

---

*) ע״ד שנת מות הר״י בירב נחלקו הדעות. המקור האחד לזה הוא תשובת המבי״ט סי׳ ק״ג ששם נאמר: „נשאלה להרב הגדול רבי יעקב בירב ולא הספיק להשלימה עד שנתבקש בישיבה של מעלה ליל שבת ר״ח אייר שנת א׳ ש׳ ה׳ והשלמתיה״. הד״ר צונץ הוציא את כל מספר המלה אש״ה לפרט השנה ונסתייע לדבריו שאי אפשר לאמר שמת בשנת ה׳ אלפים ש״א, מפני שבשנת ההיא לא חל ר״ח אייר בשבת, אבל דעת החכם גראטץ נוטה יותר להכריע שהה״א היא ה׳ אלפים כדרך הכותבים בעת ההיא ותחת אייר צ״ל אדר שבאמת חל להיות בשבת בשנת ש״א.

נדודים נתישב בניקופול אשר בבולגריא ומשם העתיק משכנו לאנדרינופול. שם העמיק בחכמה נסתרה ויחליף מכתבים רבים עם המקובל וגר הצדק ר' שלמה מולכו, וזה האחרון האציל מרוחו עליו וממנו היתה שומה כי יעלה הר"י קארו לאה"ק לצפת המלאה לה אנשי-לב העוסקים בסוד הקבלה. שמה ישב לרגלי בירב, ובמראה וחזון התהלך ומגידו אמר לו כי עתיד הוא להיות למאור עיני הגולה, לאבי ההוראה בישראל. המחשבה הזאת נקבעה בלבו עוד יותר מימי התעוררות דבר הסמיכה *) אשר בה ראה חזות הכל ושימת קץ ותכלה לפזור האומה בעניני דת ודין למצער. אז החל לעבוד עבודתו הרבה חבור הב"י והש"ע, אשר נמשכה עשרות בשנים. ונפלא הדבר, איש הרוח אשר במשנתו שאל ומגידו הגיד לו האותיות לאחור, ברעתו תוקף המפעל הגדול שהוא עוסק בו לטובת הכלל כלו נזהר מהכנס בספרו דבר וחצי דבר אשר יסודתו בקבלה. בענינא דדינא היה מאנשי-מעשה ולא נתן להכמה נסתרה, אשר בה שנה לשבור חקה על ההלכות ולנגוע בגבול ההוראה אף כמלא נימא ולא חש לגזר אמר על מנהגים שונים „כמנהג הכפרות" שהם מנהג של שטות ושיש למנוע המנהג והרי"ף והרמב"ם והרא"ש היו שלשת עמודי ההוראה אשר עליהם נשען כל בית יוסף. אלה תולדות הספר הגדול השלחן הערוך לפני עם אלהי אברהם בכל ארצות פזוריהם.

מהדברים האלה אנו למדים: א) כי רעיון הישוב בכלל היא תולדה מחויבת מדברי ימי עמנו, וכל עוד שלא יהיה להיהודי הנצחי מרכז דתי ולאומי, לא ידע שלו בנפשו ושלום בעצמיו. ב) כי עתות התגברות הרעיון היה בשעות שמדת הדין היתה מתוחה וכבר נדמה שבא הקץ להאומה. מתקף הצרות הרבות והתכופות וע"י דחיפה והתעוררות מן החוץ **). ג) שבפרקי העת האלה באה ללב טובי העם ההכרה הפנימית, אשר חיי האומה תלוים במציאות הנקודה התיכונה לקשר הדתי והלאומי על היסוד ההיסתורי, עמוד התוך אשר כל בית היהדות נשען עליו וכל מצות הזכרון תלויות בו, עד כי בברכת המצות שהזמן גרמא תקנו קדמונינו לאמר בכל עת „זכר ליציאת מצרים". ד) כי ביחד עם ישוב אה"ק בישובו של עולם היהודי נחוץ לדאג לישוב עולם היהדות באה"ק בזמן הזה. כל איש שאיננו שתום העין מהתבונן במראה וחזון, ידע, כי גורל התורה הולך ודל בארצות המערב ועתידה תורה שתשתכח מלב בני הדור ההולך והבא. כי בנין בית תלמוד לישראל בארץ ישראל לתורה חכמה ועבודה הוא בנין עדי עד לטובת היהדות המקובלת וקיומה בהוה ובעתיד, כי עתידה ארץ ישראל שתהיה שנית למרכז רוחני וחברתי לעם מפוזר ומפורד. כשאנחנו לעצמנו לא נדאג כלל לעתידות הישוב החומרי, אחרי אשר עלתה בידי חוב"צ המעטים לברוא מפלגת אכרים עובדי אדמת אבותינו מעולם בידיהם, אחרי אשר זכינו לראות מאות אבות משפחה הם ובניהם ובנותיהם כנהגים בבקרים ונוטאים משך הזרע, הנה שכרנו לפנינו ופעולתנו לא תהיה מאפע. אחרי המצא לנו נדיב אחד אשר דרך ככוכב על שמי ישראל ויהי כרוב הסוכך לדבר הישוב, הנה אמרנו ועשינו את המוטל עלינו לנעוץ קנה בים התולדה ועינינו רואות את שרטון הלאום הישראלי העולה עליו. ועתה הגיעה העת לגדולי עמנו הרבנים אדירי התורה המעטים שבקרבנו, אשר לבם ער לכל רעיון נשגב ונעלה לשום לבם אל הדבר הזה ומזקנים יתבוננו, כי תורה מציון תצא, כי המרכז האחד להיהדות הצרופה והמקורית הוא ממקור האומה הישראלית, כי אחת מפעולת התנועה לישא"י היתה קבוץ הכחות הרוחניים ע"י יסוד קבוץ-גשמי בארץ הקדושה. כי ע"י העבודה המבריאה את הגוף תתחזק גם נשמת האומה, היא העבודה המישרת את המדות ומפשטת כל עקמומיות שבלב. הוא הדבר אשר אמרנו עוד לפני שנתים ימים: "קו אור אחד מן האמת דוחה הרבה מן השקר. קבוץ אחד בארץ קדומים ערוך בכל חקי החברה ומיוסד על אדני הישוב ותקון העולם יש בידו לחולל נפלאות ברוח היהדות התמה והמושכלת".

*) דברי המגיד (צד ל"ח) „כי ארוממך להיות על כל גלות ישראל שבמלכות ערביסטאן, ויען כי מסרת נפשך על חזרת הסמיכה ליושנה תזכה להיות מוסמך מכל חכמי ישראל ומחכמי חוצה לארץ ועל ידך אחזיר הסמיכה ליושנה וכו'.

**) במקום אחר העירותי שגם בימי חכמי התלמוד מצאנו דור אחד שהתגברה בימיו התנועה לישוא"י והוא דורו של ר' אבא ור' זירא, שהיו מראשוני העולים (שבת מ"א, חולין פ"ו ברש"י) עד כי ר' יהודה ראש ישיבת פומבדיתא דאג לבל תתפרד חבילת החכמים בבבל ע"י העליה. וע"כ לא מצא קורת רוח בהתנועה ויאמר לתלמידיו ר' אבא ור' זירא שהדר בבבל כאלו דר בא"י. ואחרי כן בראותו כי תנועת העליה הולכת וגדלה הוסיף לאמר שיש בזה משום דחיקת הקץ „וכל העולה מבבל לארץ ישראל עובר בעשה", ושני תלמידיו אלה השתמטו ממנו לבל יניאם מחפצם (כתובות ק' קי"א, שבת מ"א). הסבה המדינית להתנועה הזאת לא נתבררה כראוי, כי קריאת הקיסר יוליאנוס ליהודים לשוב להתישב באה"ק ולבנות חרבות ירושלים היתה בזמן מאוחר מעט מעלית רבי אבא ור' זירא ויתר האמוראים חבריהם (361 —ד"א קכ"א) והדבר צריך תלמוד לבקיאים בסדר ומניס.

בשלשת השנים האחרונות, הננו רואים את אה"ק נעשית לאט לאט למרכז רוחני להיהדות וממנה תצא תורה צרופה ומזוקקה ודעת שפת עבר לכל בני הגולה. בהספרים המעטים אשר הופיעו בשנים האחרונות לנו מאה"ק בספר העתי לחדשים ובספרי העתים לשבועות הננו רואים רוח טהור מסיגי ההזיה והפלפולים הטפלים, על רוב מדבריהם רוח היהדות הטהורה והבינה הישרה שפוכה וכל קו מדבריהם יאמר : לישראל אני. באספת הכחות הנעלים האלה הננו רואים ערובה נאמנה לאדיר חפצנו, כי תהיה אה"ק שנית ארץ חפץ לכל בני עם מפוזר ומפורד והיהדות המצורפה והמקורית תצא ממקור ישראל. לתנואות תקיפי אה"ק היום, לבעלי ההרמות והשמתות לא נשים לב, כי נשכים ונעריב עליהם בבית המדרש והם כלים מאליהם. אך לזקנים נתבונן אשר עוד מימי עולם באו לידי ההכרה הפנימית, כי המרכז האמתי לתורה ותעודת ישראל היא בארץ אבותיו מעולם. גם בהימים האחרונים בראשית ימי התנועה לישוב א"י נשמע קול אדיר מאת אחד מאדירי תושיה בקרבנו, החכם הד"ר ה. שפירא הפרופיסםור לחכמת השעור בהאוניווערסיטאט בהיידעלבערג. החכם הזה שהוא בן ארצנו ונודע לתהלה בין חכמי אשכנז הגדולים וזכה לכתר חכמה בישיבה של מעלה היותר נכבדה וכבירה בשנים בכל אשכנז, החכם הזה הכיר וידע מראשית ימי התנועה, כי מציאת מרכז רוחני להיהדות באה"ק הוא עיקר גדול בישוב הארץ וע"כ יסד החברה „ציון" בהיידעלבערג אשר תעודתה היתה „להרים קרן השפה והספרות העברית, להשיב לב בנים אל נחלת אבות, להשתדל להוציא רעיון ישא"י מן הכח אל הפועל ולכונן שמה בקרב הימים במרכז המושבות באה"ק לב"י בית מדרש לתורה חכמה ועבודה". עוד נזכור דברי החכם שפירא בקול קריאתו באמרו (המליץ תרמ"ד 79) : „באו ונחזיק טובה לרבותינו נוחי נפש אשר התחרו בכל עז בימי גלותנו המר להוליט ולכסות את שארית קדשנו, זאת תורתנו המטולטלת אתנו על דרכנו ודרכה הארוכה למען לא יזיד כל זר לבלע את הקדש, והיא שעמדה לנו להותיר לנו שם וזכר בארצות פזורינו, למען נוכל בקרב הימים לשוב ולבנות את בית ישראל ההרוס, לקבץ יחידי סגלה אשר נרבה רוחם אותם לעלות אל ארץ אבותינו, לעבוד את אדמתנו ולכונן שם בית תלמוד התורה החכמה והעבודה להיות לפליטה בארץ. הפרופיססור שפירא הוסיף אז להציע, כי יסוד המושבות החדשים יהיה בקרבת העיר „יבנה" המזכרת אותנו הרבה מדברי ימינו באה"ק, (החפץ הזה נתקים ביסוד המושב רל"צ הקרוב מאד ליבנה הקדומה) ושם יוסד בית המדרש לתורה חכמה ועבודה. — אנחנו לא נלין פה בעומקה של הלכה : עד כמה יש בהדברים האלה ענין קרוב לצאת מידי מחשבה טובה למעשה, ועד כמה הוא רק שפך שיח נפש משתוחחת על שבר בית יעקב והגות לב איש נלבב אשר אחדות הלאום היא אדיר כל חפצו וראש מאויו. אבל זאת נראה בעליל שמימי הרמב"ן ועד היום היתה הנטיה להישוב באה"ק כרוכה ומקופלת בהרעיון להאחדות הדתית והלאומית, ומזה תצא תורה לכל המתחזקים על דבר ישוב ארץ ישראל וביחוד הרבנים והתורנים שבהם, להשרידים המעטים האלה בעלי דעת שלמה וחפץ כביר, שלהם נאה ויאה לשום משכנם בארץ הצבי, יחזקו שם את האחדות יעשו שלום בין שלומי אמוני ישראל.

ובירושלים תהיה פליטה להורתנו וחכמתנו, כי ועשה יעשו את אה"ק למשכן האחדות הלאומית ברוח מורשת-אבות אמונה ישרה והשכלה צרופה, לו כזאת עשו הרבנים האחדים אשר היו עד היום ראשי המדברים בישוב הארץ וידענו, כי המה לא רק נאה דורשים כי אם גם נאה מקימים וכל תנועת הישוב התחדשה עתה ביתר שאת ויתר עז. כבחיי האדם הפרטי כן בחיי אומה שלמה כדבר אמת נצב לעד פתגם חכמינו : „אין לך אדם שאין לו שעה ואין לך דבר שאין לו מקום". מימי חתימת התלמוד לא היתה להיהדות מקום ונקודה תיכונה, שעות הכשר היו לנו לשוב ולעשות את ארץ אבותינו מעולם לתל שכל פיות יפנו אליו, אבל אנחנו בעצמנו אשמים, כי לא ידענו לכון את השעות וכל תקות אוהבי הלאום נפצו על סלע הפניות והנטיות החיצונות. עתה הנה המקום לפנינו ושעת הכשר גם כן הנה הגיעה ואין לך דבר שעומד בפני הרצון הכביר והחפץ הנמרץ. יתעוררו נא רבותינו שבגולה לבנות בית נאמן לתורת ישראל במקום שם צוה ה' את הברכה לעם ישראל בראשית ימי היותו לגוי; ואז במשך כמה דורות, אולי תעמוד השעה גם לחפץ הר"י בירב והארץ העתיקה תהיה שנית ארץ חפץ לכל מבקשי דבר ה' זה הלכה ברורה ותורה שלמה, תורת חיים ואהבת חסד ומציון תצא תורה ואורה לכל בני עמנו בארצות פזוריהם.

שפ"ר

הרבנות וההוראה.

ב.

אחת מן התכונות אשר בהן הצטיינה האומה הישראלית מאז ומעולם, היתה אהבת הדעת בכלל ודעת התורה בפרט. ההכרה הפנימית שהתורה היא נשמת האומה וחלקה מאלוה ממעל עשתה את החקירה והדרישה ביסודותיה לתולדה מחויבת בטבע ונטיה נטועה בלב כל עמנו, מבלי לבקש חשבונות רבים למצוא בעסק התורה שכר בעולם הזה. מדת אהבת הדעת והעסק בתורה לשמה היתה כל כך גדולה אצל חז"ל עד שהפליגו לדבר במעלתה במקומות אין מספר, ואמרו „שהעוסק בתורה לשמה כל העולם כדאי הוא לו והוא נקרא אהוב ומחבבתו על המקום ועל הבריות". אמנם בכל החבה היתרה הנודעת לחכמינו להעסק בתורה לשמה, הנה בדעתם את תכונת הנפש ודרכי החיים בעולם המעשה, בדעתם כי למעלה כזאת לא יגיע האדם טרם החלו לדרוש ולתור בחכמה בכדי להשלים חפצו בהשגת הקנינים העוברים, מאויי החיים וצרכי העולם העובר, גזרו אמר „שלעולם יעסוק אדם בתורה אפילו שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה".

בהדברים האלה נדמה למצוא פתרונים על השאלה הגדולה אשר כבר נתחבטו בה רבים ושכבר הרבינו לדבר בה בהכנסת הא' והב', לאמר: איכה נהיה הדבר הזה, שבארצנו, הארץ אשר לא פסקה ממנה דעת התורה והשפה העבריה עד היום, הארץ אשר בקרבה ימצא רוב מנין כנסת ישראל ורוב בנין היהדות, בהארץ הזאת שתה קן לה עניות דעת התורה בין בני הדור החדש באופן מבהיל ונורא? בארבעים שנה לחיי השכלת העברים ברוססיא קמו לנו אנשים חכמים בכל ענפי הדעת האנושית: יש בקרבנו רופאים מומחים, יודעי דת ודין, מליצים בשער המשפט אשר תהלתם מלאה הארץ, חכמים בלמודיות וטבעיות, בנאים ובעלי מלאכת מחשבת, גם חכמי חרשים וצירי פלא לא יחסרו לנו, ולא מעטים המה גם בני ציון המצוינים בכל פנות שהם פונים בעבודתם לרבים, כסופרים להעם אשר בקרבו יושבים והוגי דעות בהלכות מדינה וחקי תקון העולם, **אבל חכמים יודעי בינה לעתים לדעת מה שנעשה בישראל, חכמים עוסקים בחכמת ישראל לשמה אין בקרבנו**. מכל **המון המשכילים** האלה רק שנים שלשה ימצאו בינינו שזכו לשם גם מעל לגבולות ארצנו, וגם הם מתיחשים היום יותר אל האבות מאל הבנים. הסבה לזאת היא לדעתנו, כי לא כארץ אשכנז ארצנו. שם נמסרה התורה וחכמת ישראל **רק להרבנים** והרבנים האלה הם גם המורים לעם כמשמעם בבמ"ר הכלליים והעבריים, והמה בהיותם עם זה אנשים המקשיבים לקח באיזו ישיבה של מעלה, ולחמם נתן בהרוחה וכבוד, על כן דעתם צלולה ושעתם פנויה לקנות השלמות הנחוצה להם בחכמת ישראל, ומכיון שתקעו עצמם לעסק התורה יעשו בה חיל על פי דרכם והלך רוחם. לא כן בארצנו: בני הדור החדש נאלצים לעשות את החכמה לקרדום לחפר בה אכל לנפשם, ואי אפשר לדרוש מבני הדור החי כי ישליכו צרכי החיים אחרי גום וישימו כל מעינם בעסק התורה וחקר חכמת ישראל, ובעלי התורה והחכמה אשר בקרבנו אינם מוצאים כר נרחב לפעולתם גם אחרי השלימם את נפשם בתכלית השלמות, על פי תכונת היהדות בארצנו עוד יעברו עדן ועדנים טרם ימצא מקום לפעולת רב משכיל באחת הקהלות. כבר אמרנו במקום אחר, כי עוד לא הגיעה העת לבני עמנו בארצנו להרגיש נחיצות רבנים שהשם „חכים ורבי" יהיה נאות להם במלא המובן, כי עוד נמצאו ערים רבות אשר לא ימצאו חפץ במשמש בשני כתרים, כתר תורה וכתר חכמה. עפ"י הדבר הזה חכמת ישראל איננה עץ חיים להמחזיקים בה, ובאפס מתעסקים החכמה מאין תמצא? זאת היא הסבה האמתית לעניות הדעת בחכמת ישראל בארצנו; כי מכיון שאין מקום להעסק בה לשמה, אי אפשר שימצאו עוסקים בה לשמה, וביחוד בין בני הדור החדש אשר ידעו היטב כי החכמה לבדה לא תחיה את בעליה וכרובם בוחרים להם מקצוע הדעת המשפיע על בעליו ברכת הון ועשר. עינינו הרואת, כי כל עוד לא הושם קצב וגבול לחפץ בני עמנו ותשוקתם אל הדעת ע"י חק מגביל תלמידי בתי המדרש בשעור ידוע — היו מלאות תלמידים מב"י רק המחלקות בהאוניווערסיטאָט לחכמת הרפואה והמשפטים, ואל המחלקות ללמוד חקירת השפות, ההיסתוריא והפילוסופיא באו רק מעטים, מפני שיודעים הם צעירינו, שאין מקוה להם להתמנות למורים ראשים בהגימנאזיען והאוניווערסיטאָטים, ולקיים בעצמם מצות „אדם כי ימות באהלה של תורה" לא ימצאו את לבם. — מפני הדבר הזה הידיעות הראשיות שיש להן איזו נגיעה ויחס לחכמת ישראל עזובות מתלמידי חכמים העברים בבתי ישיבות של מעלה.

הנה כן מרכז לחקר היהדות וספרותה הוא חסרון גדול הנחוץ להמנות. כבר אמרנו, כי ליסוד בית מדרש לרבנים אין מקום בארצנו. רובי שלומי עמנו נפשם סולדת גם לזכר השם הזה ובצדק יחשבו בית כזה לרוחק רגלי הישיבות הגדולות אשר רק מהם תצא תורת ההוראה בדת ודין לכל ישראל והם הם הבתים הגדולים לגדל בהם גדולי התורה ומאורי אור ההלכה ואם רק ישכילו בשפת ארצנו ומצא להם. רבותינו וחכמינו אינם נזקקים לחכמת ישראל כאשר נדרשה מעל הספרים הגדולים שכתבו אבות החכמה וגדולי עמנו באשכנז, כי בעצם התורה שהוא התלמוד לדין ולהורות, עשר ידות להם על כל רבני ארצות המערב והלמוד המדעי ע"ד הבקרת הוא להם כפרפראות לחכמה ורבים מהם שאינם מוצאים בו כל טעם. אמנם כן לא לבנו הולך להסכים לדעת האומר: „כי לבקש תקונים בהישיבה הוא רק לבותר ואולי עוד למחסור", „כי הישיבות בכלל וישיבת „עץ החיים" בפרט נקיות מכל שמץ דופי, אך ורק שהיושבים לפני ה' תמיד אנשים בריאים ושלמים הם אתנו מפני שלא נדבקה בהם המחלה מחלת הדעות", דברים כאלה נאמרים אך מן השפה ולחוץ וגם האומרם מודה בסתר לבבו שלא נאמרו רק לשבר את האזן. מלבד שאין ענין בעולם שנאמר עליו שהגיע לקצה השלמות ואינו דורש תקון כלל וכלל, הנה מי לא יודה שגם בלמוד התלמוד והפוסקים עם מפרשיהם ומפרשי מפרשיהם נכון להעמיד גבולים, כי נחוץ לדעת להתלמיד אם מתקרב הוא אל מטרתו ומשאת נפשו או המטרה היא ממנו והלאה, דבר שאי אפשר בלא הדרכה והדרגה ידועה, בלי העמדה על הבחינה לעתים מזומנים, בלי הסכמה וסמיכה להתלמיד כי הגיע למדרגה ידועה — כל אלה דברים שלא קנו להם תורת אזרח עד היום בהישיבות. — אך בכל אלה כבר מלתנו אמורה, כי לא בשביל גדול רבנים מורי צדק נחוצה לנו ישיבה של מעלה לחכמת ישראל במספר מצומצם מאד לבחירי התלמידים אשר יבואו שעריו, כי אם „לקיום חכמת חכמינו, להרחבת דעת היהדות המדעית". סוף דבר! נחוץ לנו בית נכון ונשא להעסק בחכמת ישראל לשמה. אך בכדי לתת ליוצאי הבית הזה יד לבנות להם בית חייהם ולמצוא פרנסה בכבוד ראוי והגון שמהביה הזה תצא תורת ההוראה לבני עמנו יושבי ארצנו. — באמרנו „הוראה" חלילה לנו לנגוע הפעם בהוראות איסור והיתר או בעניני דת ודין רק הוראה כמשמעה, הוראת הדת לתלמידי הגימנאזיום*). אם היום עוד ימצאו זעיר שם מורים הגונים היודעים מה חובת ההוראה הזאת דורשת מאתם, הנה המורים המעטים האלה מתמעטים והולכים משנה לשנה. לעמת זה מה תרבה הרעה היוצאת מאת רבים שלא הגיעו להוראה ומורים. לעת עתה לא גדלה הרעה כל כך מבטול למוד הדת בבתי מדרש כאלו. החניכים עודם רואים ויודעים את דרכי היהדות התמימה וחיי בני עמנו עוד לא זרו להם מכל וכל, אך במדה הזאת שבני הדור ההולך מתרחק מדרכי אבותיו, הנה אם לא יהיו לנו למצער מורים יראי ה' ובעלי דעת שלמה, מורים היודעים לחבב את היהדות על התלמידים שהגיעו לשנות בינה בהלשכה הששית והשביעית; אם לא נמנה החסרון הזה בעתו, אז תגיע העת אשר נדעה נרדפה לבקש את דבר ה' ולא נמצא, כי לא יהיה איש משכיל בארץ ומכלכל דבריו במשפט ההגיון שיהיה ראוי להוראה להתלמידים עקרי הדת, קורות ישראל וראשי יסודות התורה הכתובה והמסורה. נוסף לזה הנה ראה ה' בעני עמו ויקם להם מלאך מושיע ומכנף הארץ שמענו צבי לצדיק והבאראן הירש עומד הכן לפתוח מעיני ישועה לנפוצות יהודה בירכתי צפון וקדם. כאשר נודע עד היום כל חפצו הוא לפתוח בתי-למוד למלאכה וחרשת המעשה. הבתים האלה ידרשו מנהיגים ומשגיחים שקנו להם שלמות ברוח אירופא ועל פי מסורת אבות למען אשר יכבדו הבתים האלה על פני העם ויהיו דרושים להחפץ הנעלה והמטרה הנשגבה אשר שם לפניו האיש אשר לפניו עוד לא קם כמוהו נדיב בארץ בישראל ואדם. מי מאתנו אשר יוכל בתם לבבו להגיד כי אנשים כאלה רבים אתנו, אנשים בעלי השכלה במדה נכונה, זכי הרעיון, דורשים טוב לעמם, יודעים את הפדגוגיה להלכה ומעשה, סוף דבר חכמים ואנשי לב ואוהבי עמם ועם זה אנשי מעשה ויודעים ללכת עם החיים וחכמים לוקחי נפשות בדבריהם ומעשיהם? — בנין בית גדול שממנו תצא תורת ההוראה לבני ישראל בדת ותורת ישראל ומורים מומחים הוא

---

*) בעת כתבנו הטורים האלה בא לידינו גליון „היום" נומר 44 וראינו שם מכתב סופר נכבד המדבר ג"כ על הנושא הזה: לבנית בית מדרש לחכמת ישראל, אך עצתו לא תכון ליסד בית מדרש לחכמת ישראל סתם, כי כל חכמה שאין עמה מטרה ידועה בחיים סופה בטלה. ביחוד בארצנו אין מקום לדרישת החכמה לשמה, וע"כ הננו עומדים בדעתנו שרק בית מדרש ההוראה לדת ישראל בבתי ספר האמצעים יוכל להעשות לברכה להספרות המדעית בישראל.

הענין היותר נעלה ונשגב בהרגע הזה לנו. לדבר הזה יסכימו כל פנות העם, כיראים וכמשכילים, כתורנים וכחסידים. נגד בית מדרש ההוראה לא יצאו עוררים גם מגדולי החרדים, כי העודתו היא רצויה לכל פנות העם. הבית הזה הוא עתיד להיות לבית מעוז ומחסה לחכמת ישראל ומגדל עז לבני בינה לעתים בישראל. על יד הבית הזה יוסד בית עקד הספרים לספרות עמנו ומעת לעת תהיינה נקראות שמה פרשיות שלמות מחקר דברי ימינו ודעת ספרותנו. ת"ל עוד לא רוששנו מכל וכל. עוד המצא ימצא בקרבנו מספר מורים גדולים ותלמידים הגונים לבית-מדרש-הוראה כזה, והיתה „ישיבת עץ החיים" אחרי התקונים הנחוצים לפי רוח העת ורוח היהדות התמימה הטהורה לבית מדרש הרבנים בישראל. והבית הזה שאנו רוצים בבנינו יהיה לבית מדרש ההוראה. ומשני הבתים האלה תצא תורה ואורה לבני דור יולד בכל מושבות בני ישראל בארצנו. אם את זאת יעשו אלופינו אשר בידם נתן עתה ההון העצום של הבאראָן הירש יצ"ו להאציל ממנו סכום נכון, אם גם חמשה אחוז ממאה להמטרה הנעלה הזאת וידענו כי שלמים האנשים האלה עם רוח היום המתהלך בקרב מחנה ישראל. וכי כפיהם כן לבם מחפץ כביר להעמיד את עם ישראל בקרן אורה ולעשות דבר טוב נצב לדורי דורות בעד התורה שלא תשתכח מבנינו אשר יקומו אחרינו והדרם יראה על פני פעלם לעד ולעולמי עולמים.

קרן אורה מתוך השכה.

ג.

הדבר היותר נעלה ונשגב אשר נפל ביעקב בחמשת ירחים האחרונים היא נדבת האדיר שבאדירי הכסף בדורנו הבאראָן הירש הי"ו לטובת אחיו בני עמו שוכני ארצות הצפון והקדם. הידיעות האחרונות ממקורים נאמנים מאמתות השמועה אשר עברה מסוף העולם ועד סופו בכל פרטיה. נדבת הבאראָן עולה למאה וחמשים מיליאן פֿראנק וכלה נועדה ליסוד מעשה צדקה גדולה לזכר נשמת בנו יחידו אשר נקטף באבו בשנה הזאת. הצדקה הגדולה הזאת תחבק זרועות עולם מן קצות תימן עד ירכתי צפון. מתוגרמה וארצות הקדם עד סיביריא וקוקז, ומגדות הוויכסל והדאנוי עד נאות אזיא התיכונה בכל מקום אשר בני עמנו נחתים בשלשת הממלכות: רוססיא אויסטריא ותוגרמה. בצדקה גדולה כזאת אשר אין בישראל ואדם משלה, בכל זכרונות דברי הימים למעשי הטוב והחסד משנות דור ודור, קדש הבאראָן שם שמים וישראל ברבים, עד כי גם עולתה קפצה פיה ומלאכים רעים עונים אמן בעל כרחם ומגידים דבריהם ליעקב, כי אין עם נדיב ומרבה להיטיב כעם ישראל, והבאראָן הירש הוא הנדיב שבין נדיבי עם אלהי אברהם ולפעולתו דומיה — תהלה. אמנם כן, המפעל הכביר רב כחו לחולל נפלאות בחיי האומה הישראלית ונחל איתן שוטף צדקה כזה היה יהיה למעין ישועות לאלפי רבבות נענים ונדכאים. מפעל כזה הוא קרן אורה לבני העם ההולכים בחשך ואין הדור יתום ששני צנתרות הזהב כעדמונד ראטהשילד והירש שרוים בו; אך כיקרת המפעל הכביר הזה, כן רבה החובה הקדושה, על אלה אשר בחיקם הוטל גורלו וממנו יצא כל משפטו, לתת לו תעודה נכונה אשר תשא פרי תהלה ישוה לו, והיתה עבודת הצדקה הזאת שלמה לבל התעה חלילה בדרכה ותחטא המטרה. היחידים אשר באו בסוד הנדיב ואשר דבריהם ומועצותיהם נשמעים באזניו יודעים לבטח, כי עתידים המה לתת על מפעלותיהם דין וחשבון לפני נצח ישראל ותולדות בני האדם, ובהעותם הישרה, אז תהיה חטאתם כתובה בעט ברזל ועד עולם לא תמחה מספר דברי הימים. בגלל הדבר הזה לבנו בטוח מפחד עוות הדין והוצאת משפט מעוקל. כי לבנו לא יתננו להאמין שאלופינו יהיו הפעם מהמגיסים לבם בהוראה כזאת לקבל על עצמם אחריות גדולה, כי יודעים הם, שבשגם הם בני אדם ועלולי השגיאה ולא יתנו חלילה את ההון העצום הנועד להקים מעפר סכתנו הנופלת ללכת לטמיון. דבר כזה לא יעשו אנשים הנותנים לבם כלב אלהים ולבטח ישימו גם הם את לבם לדברים הנאמרים באמת ויוצאים מלב עברי דורש טוב לעמו. גם הממשלה הרוממה אם נאותה לקבל הסך הגדול הזה הנקדש להתעודה הנשגבה, להרים משפל המצב אלפי אלפים יושבי ארצה, אם קבלה עליה ההשגחה על המפעל הכביר הזה, הנה אין ספק כי תשים לבה גם לדעת את חפץ היהודים, ולמלא מחסוריהם באמת. בענין גדול כזה הדרישה והחקירה, הצרוף והלבון רובן יפה, אבל... אחרי אשר עד היום לא נשמע דבר בין החיים מאלה אשר עתידות הענין בידם נתנו, כי כן — גזרה חכמתם, לא ננסה לדרוש במופלא ממנו, בשגם כבר נוכחנו לדעת, כי הדברים הנאמרים בשפת עבר לאלופינו וראשינו המסובלים אינם לא מעלים ולא מורידים ואולי עוד לא הגיעה עת רצון לדון על הלכה כזאת קבל עם, ואם כי ממקום

אחר שמענו את אחינו ואלופינו ק ר י א י־ מ ו ע ד ואנשי-שם דורשים דבר נדבת הבאראן כשמלה ומבארים ומפרשים וגם שואלים ושומעים חוות דעות שונות, הנה לא כל המקומות ולא כל השעות שוות ועלינו להיות רק שליטים ברוחנו ולחכות עד עת קץ...

אמנם בכל זאת עלינו להעיר במקום הזה על איזה פרטים המפיצים אור על השאלה הגדולה הזאת: הדעות השונות אשר נשמעו עד היום בין סופרי-העתים נחלקות לשלשה ראשים: יש שיעצו לכונן בתי ספר ההוראה (סימינאריום), בית מדרש גדול אשר כל--יכיל ויכלול בקרבו בית חנוך לאומניות ומלאכת מחשבת ביחד עם עבודת האדמה להלכה ולמעשה ועם זה גם בית מדרש לתורה ולתעודה. (כאמור בההצעה הגדולה אשר שם הרב החכם י. מ. מאירכזאהן נ"י בהצפירה לחדש אדר); ישנם גם יועצים להקדיש סך מסוים מאד לחפץ היוצאיכ מן הארץ למען תהי' הרוחה להנשארים; וישנם גם האומרים כי טוב הדבר להניח ההון העצום הזה בקופסא בטוחה עד קץ הימין לעת תפתר השאלה הגדולה „שאלת היהודים". הדעה האחרונה הזאת היא מעין המשפט הנודע: „יהא מונח עד שיבוא אליהו". ומאד יפלא הדבר, כי אנשי-לב היושבים בקרב עמם ורואים אותו טובע בים צרה יוכלו לתת עצה כזאת, לשבת דומם ויחיל עד אשר ישנה הרוח את דרכו ויסוב הגלגל החוזר עתה בעולם המדינו.

והנה אם דברי המו"מ ע"ד נדבת הבאראן ותעודתה עניים במקומנו, עשירים הם במקום אחר בגאליציה: בעת כתבנו הטורים האלה, הננו קוראים נמה"ע כי הראש לעדת ישראל בקראקוי הד"ר ראזענ-בלאטט קרא עצרה ויבאר לאחיו ברחבה את כל הטובה אשר אומר אביר הנדיבים לעשות לבני עמו בגאליציה, כי הקדיש לחפצי אחב"י במדינה הזאת י"ב מיללאן פראנק וכי אחד מהענינים היותר נכבדים יהיה בית מדרש ההוראה (לעהרסימינאריום) לגדל בהם מורים ואומנים פדגוגים לבתי התורה והעבודה אשר יוסדו בחסדי הנדיב, מזה הננו למדים:

א) כי יודע ומכיר הבאראן, שלא על הלחם לבד תחיה אומה שלמה, אשר שכן לארץ כבודה, כי לא בחיל ולא בכח כי אם ברוח תתנער מעפר שפלותה ואם אין תורה אין כלום. ב) כי רחוק מלבו לתת למעשי צדקותיו איזה נטיה דתית והכרעה בין הכתות והמפלגות ע"ד דברי אמונה, בזה שנמנע מיסוד בית מדרש לרבנים ויבחר בבית מדרש ההוראה — שאינו דוחק רגלי הרבנים התמימים למודי ה', ודבקים במצותיו. שני הדברים האלה יוכלו להיות לעינים לנו ביותר: א) כי אחת המטרות היותר נכבדות לנו, היא להקדיש סך ידוע לטובת בני הנעורים בעלי כשרון ומוסר אבות עם מדות ישרות, אשר כבר הקדישו את מבחר שנותיהם לדרוש ולתור בחכמה ודעת ועתה סגר עליהם הדרך לבא אל מטרתם אשר אליה ישאו נפשם, כי ידרשו את החכמה ב כ ל מ ק ו ם אשר ימצאוה ויהיה סיפק בידם להיות ג ו ל י ם ל מ ק ו ם ת ו ר ה, לקנות השלמות הדרושה איש איש על פי מעלות רוחו והכשר דעתו, ולא יבואו חלילה לידי נסיון לראות את מורשת אבות למפגע להם על דרך החיים. ב) כי נכון הדבר לכונן בית תלמוד לחכמת ההוראה בתורת ה' ודעת העולם, כאשר הרבינו לדבר במאמרנו הקודם, בית מדרש ההוראה אשר ממנו יצאו מורי דבר ה' בבתי ספר הכוללים ואומנים פדגוגים מנהלי בתי החנוך העומדים להוסד בישע ימין הנדיב האדיר.

אחרי הדברים האלה עלינו לחוות דעתנו בדבר שאלה אחת המתרוצצת בלב רבים מטובי אחינו מבלי מצוא לה פתרונים: מדוע לא המטיר הבאראן הירש את גשם נדבותיו גם על הארץ אשר עיני בני ישראל בה מיום היותם לעם עד היום הזה? ומדוע כאשר זכר את יעקב לא פקד גם את חבל נחלתו מימות עולם ושנים קדמוניות? השאלה הזאת אם לא תמצא לה תשובה מספקת תוכל להביא רפיון רוח בלב רבים, אשר עד היום היה דבר הישוב הענין ה א ח ד הממלא את כל חללו של עולמנו הקטן. כן הדבר, עולם היהודי קטן הנהו ומכיון שהוא מפנה לבו לענין אחד הוא מסיח דעתו מכל יתר הענינים, מבלי להעלות על הלב שצרכי עמנו מ ר ו ב י ם ולקיום היהדות ועמידתה נחוצה לנו העבודה ב כ ל פנות שהננו פונים. היו ימים אשר מתנגדי ישא"י באו בטענה לאמר: התנועה לישוב אה"ק משכה אליה את כל הכחות בעם, כל אנשי-לב ואנשי-מעשה שמו כל מעינם אך בישא"י ומה נעשה ביום שידובר ביתר הענינים ופתרון המון השאלות העומדות על הפרק? אנחנו כבר הארכנו לדבר בבטול הדברים האלה והראינו לדעת כל הראשונים לציון המה היו, הוים ויהיו בכל עת גם הראשונים לכל מפעל טוב וכביר בקרב עמם, והבאים עליהם בטענה הם רק פטיטים שכחם רק בשלילה והטלת מום בכל חזון לב והגיון-נעלה.

אמנם בדבר נדבת הבאראן נדמה, כי גם מבלי לבא בסודו ומבלי לדרוש במופלא נוכל למצוא פתרון מספיק להשאלה הזאת. הבאראן כנודע נאחז בסבך סכסוכים רבים עם ממשלת תוגרמה, בדיני ממונות שנוגעים לעניני המדינה וכלכלת הממלכה. כל איש בן בינה ישרה ידע ויבין להעריך מצב איש תור

המעלה כזה בעמדו במקום גדולים, כבעל דת נקיה, זאת חובתו להתרחק מן כל דבר הנראה כהכבדת אכפו (פרעססיאן) על הממשלה בעלת דינו בענין מדיני, ולו אנו חיבים להודות שלא הכניס עצמו לענין הישוב, שההשתדלות היתרה מצדו היתה יכולה לעורר הרהורים ומחשבות זרות בלב הממשלה התוגרמית. ועל כן הדעת נותנת שהיה לו להמנע מזה. גם לדבר הישוב בעצמו לא נאה ויאה להלבישהו בלבוש מדיני. רעיון הישוב באה"ק הוא דבר מוסרי-וחברתי, דבר נעלה ונשגב לאחדות ישראל אבל חלילה לנו לשנות דמותו ולגלות בו פנים שלא כהלכה בתתנו לו תכונה מדינית, כי בנפשו הוא... הסבה השנית והיותר מתקבלת על הלב היא, כי כנודע הקדיש הבאראן השליש מהסך הכללי לטובת אחב"י יושבי תוגרמה. אם גם נאמר שבכללם הם גם יהודי רומיניא הנתונים בצרה והדורשים עזרה ביותר, הנה לא יעלה מספרם ליותר מחמש מאות אלף, מספר היהודים בתוגרמה האירופאית והאזיאטית אם נוציא מכללם את יהודי רומיניא (כמאתים אלף) לא יעלה לשלש מאות אלף, איש וקהלות גדולות לא נמצאו מלבד אלה שבקונסטנטינופולי שאלוניקי, איזמיר ואלעפא, רבים מהם (כיהודי שאלוניקי) עשירים גדולים ולא ידרשו עזרה במדה מרובה, לעמת זה מספר היהודים באה"ק לבדה שקול כמספר היהודים בקונסטנטינופול ואיזמיר ביחד, והעניות שם רבה במאד מאד, ואחרי אשר פתח הבאראן את ידו הנדיבה ביתר שאת ועז ליהודי תוגרמה (ובצדק, כי בתוגרמה עלה כוכב הצלחתו עד למעלה ראש, כנודע), הנה אין ספק, כי חלק נכבד מאד ממעשי צדקותיו יגיע לאה"ק ויהיה למעין ישועות לבני אה"ק להגדיל שם תורת המלאכה ולהאדירה. כי על שלשה דברים עולם הישוב עומד: על עבודת האדמה, המלאכה והמסחר. והנה לעבודת האדמה נמצא לאה"ק גואל ומושיע בדמות הנדיב הידוע, אשר הציב גבול אלמנה וישובב נתיבות הארץ השוממה, הנדיב אשר שמו וזכרו לא יסוף מקרב בני העם הנצחי יושבי הארץ הנבחרת, אך עוד רבה העבודה עתה לכונן באה"ק בתי מלאכה, לחדש בקרב בני העם היושב בקרבה מאז ומקדם רוח נכון לאהוב את העבודה וללמד ידיהם למלאכה ואומנות, להרבות עשר הארץ לתת תוצאות לכל מתנות הטבע האצורות בבטן אדמתה, בדבר הזה הניח מקום להבאראן הירש להתגדר בו. ולעוררו לזה החובה על הנדיבים הראשוני' מבני עמנו אשר הבטיחו סכומים מסוימים לחפץ הרחבת חרשת המעשה באה"ק בהתאסף ראשי כנסיות לחוב"צ בשנת תרמ"ה. אחד הסופרים במה"ע העברים מחליט כי איש ימינו של הבאראן הוא מתנגד גדול לישא"י אנחנו לא נוכל להאמין כי כן הדבר. האיש הנאור הזה שהוא אוהב עמו בכל לבו ונפשו, כפי ידיעת כותב הטורים האלה, הבטיח לה' ויסאצקי נ"י בהיותו על דרכו לאה"ק לתמכו ולסעדו בחפצו לטובת הישוב. הן אמנם בהיותו באה"ק לפני שש שנים, כאשר דבר הישוב עוד לא נהפתח כראוי לא מצא נחת במצב המושבות אז, אבל אין ספק, כי כאשר יפקוד בחסדו את יהודי תוגרמה יהיו בני אה"ק מהראשונים להפקד בפקודת ישועה ורחמים, ואם יוסדו בחסדו בתי הורה ועבודה, לאומנות וחרשת המעשה, הנה יהיו שני צנתרות הזהב אלה משתמשים כאחד בכתר הצדקה על אדמת ארץ קדומים, הראשון להגדיל את עבודת האדמה ולהאדירה והשני להרחיב גבולות העבודה וחרשת המעשה והדר שניהם יראה על פעלם בהארץ הנבחרת, להעיר את הנדיב ויועציו ולהת בלבם רחמנות על הארץ ויושביה היא חיבת חובבי ציון הנאמנים בכל מקום שהם. הבינה הישרה תורנו, שהאיש המופלא אשר שם פאר ותהלת הנדיבות על עמו ישראל נגדה נא כל גויי הארץ לא יתן למוט רגלי עשרות אלפים אחיו בני בריתו, באה"ק ביום שידובר מחסדיו ליהודי תוגרמה, אחיו המואסים לחם עצלות ונפשם נשואה לעבודה ומלאכה אשר תחיה את בעליה בכבוד, ובמה יגרע חלקם מפני שיושבים באה"ק? — דבר כזה אין הדעת סובלתו, ואם לא יעשה הבאראן בצדקתו ליהודי תוגרמה את אה"ק לחטיבה בפני עצמה, הנה לטובת הישוב אין הדבר הזה לא מעלה ולא מוריד, תקותנו זאת היא קרובה לודאי ואם כזאת יעשו חובבי ציון באמת ותמים והיה מעשה הצדקה בהר ציון שלום וברכה מעתה ועד עולם.

שפ"ר

התלמוד ותלמידיו

דבר שגור הוא בפי עמנו: „הרוצה לעמוד על סוף דעת הרב, יבדוק בתלמידיו". ודבר זה מפי רבותינו למדנו, שמסרו לנו סמנים רק להבדיל בין תלמידיו של אברהם אבינו לתלמידיו של בלעם הרשע. מפני שאין כל כת ודת אשר כהניה לא ילבשו צדק, וה' לבדו, הרואה ללבב, הוא יודע אם שמו הכהנים האלה את פרכת הקדש על ארון ברית אלהים או רק לכסות מערומי עריה בשת עטו מעיל צדקה.

אבל אחד המקרש, ואחד המחלל שם שמים בסתר, שכרו או ענשו, שמכריזים עליו בגלוי פירותיו מודיעים עליו, גדולים שגדל בחיקו, באים ומעידים עליו ליום הדין, ליום עמוד במשפט כל באי עולם לפני זוכרי ימות עולם; מעשי תלמידיו, אשר בקרבם שם את רוחו ואשר מתוך גרונם מדבר קולו, הם מוכיחים עליו והם מודדים את פעולתו אל חיקו אם לשבט אם לחסד. אם מעשי התלמידים מקולקלים ומכוערים, באים ועוכרים אותו, ונותנים את שמו לחרם ולגדופים בעיני הדורות הבאים, ואם מעשיהם נאים ומתוקנים, באים ומשפרים אותו, וקושרים לו כתר שם טוב, לתהלה ולתפארת עד דור אחרון.

אך אימתי סימן זה מספיק ועדות זו נאמנה? בזמן שאין התלמיד מקבל תורה אלא מפי רב אחד, אז נדע כי כל היוצא מפיו תורת רבו היא, בין שהיא תורה של חסד בין שהיא תורה שאינה של חסד, לא כן כשהוא משמש חכמים רבים, ובבתי מדרשות רבים, אז לא נוכל לדעת, מיד מי קבל את הטוב, ומיד מי את הרע, ואז אין תולין את הקלקלה או את התקנה אלא בו ולא ברבו. מי הוא זה הרב שבשבילו הקדמנו את דברינו, הלא יודיע השם שקראנו למאמר זה: הרב הוא — התלמוד, אך מי המה תלמידיו?...

„תלמידיו מי הם?" תשמענה אזנינו דבר מאחרינו „הלא כלנו בית ישראל תלמידיו אנחנו".

„כן דברתם, אחינו בשרנו", אמנם כלנו תלמידי התלמוד אנחנו, כל עוד אשר אין לבבנו פונה, להנקש אחרי המעקשים אשר יקשו לנו הצדוקים בימי קדם, הקראים בדורות הבינים והרפורמים בזמן הזה. אך אנחנו בכל היות הרב הקדוש היה רב מובהק לנו, רק רוב תורתנו הימנו ולא כל תורתנו. כי בעלונו ארונים זולתו, אלופי ארום וישמעאל הרכיבו סלמרים רכים לראשנו. הרבה למרנו, גם לרצון גם לאונס, מדרכי היונים והרומאים והבאים אחריהם, מיום הבקיעם אל ארצנו הקרושה עד היום הזה, ובכן אמת הדבר כי תלמידים נאמנים אנחנו להתלמוד בכל לב ונפש, אך הוא איננו אחראי וערבאי לנו, ואם אנחנו העוינו, בנו העון והתלמוד נקי.

התלמידים המובהקים, שהם לבדם קבלו תורה רק מפי התלמוד לבדו, רק במקום אחד היו ובזמן אחד, המקום הוא בבל, הארץ אשר אוכלוסי ישראל המרובים הסתעפו שם על פי דרכם, מבלי אונס ומבלי מדוחי מחליק לשון מן החוץ, והזמן הוא הסמוך לחיתום התלמוד, פרק ימי הגאונים.

הגאונים הם החכמים שקמו לישראל בבבל מיום עלות התלמוד על הכתב, לאמר: מיום היותו לספר, עד רבות לישראל חכמים מופלגים באירופא ובאפריקא; מסוף המאה השלישית עד סוף המאה השמינית לאלף החמישי.

ככל אשר הרבו סופרינו הקדמונים לתת לגאונים כבוד ועז, כן הורגלו כותבי זמננו לשוות את הדורות ההם כימים שאין בהם לא זכות ולא חובה; ואת הגאונים כאנשים שאין בהם לא רעה ולא טובה. בלא חבה ובלא נעימה הם מקצרים ועולים מקצרים ויורדים בפרק זה, אשר לא יחשבוהו לדבר הצריך לגופו, כי אם לפרשת העבור אשר בה עבה בני ישראל מפרק ימי התלמוד, אל פרק ימי תרבות הערביאים הברוכה ומבוכת בעיניהם במאד מאד.

ואנחנו ברור הדבר ומבורר בעינינו, כי ערך גדול מאד לפרק ימי הגאונים, ומלבד צרך גופו כי רב הוא, יש לנו לדון ולהוכיח ממנו יותר על הפרק שלפנינו מאשר יש לנו ללמוד על הפרק שלאחריו. כי מתוכו נעיד על טהרת התרבות העברית התמימה של התלמוד הגדולה בערכה הקיים מערך התרבות היונית הערבית שקמה בישראל אחרי ימי הגאונים, תרבות שיש לה רוב זהר ומעט טהר. סופרי דורנו מתרעמים, פעם בפירוש פעם ברמז, על הגאונים כי כל עסקם היה רק בהלכות הלכתא סלקא והלכתא נחתא. את עצם דבריהם לא נכחיש, ולו היו דבריהם צריכים חזוק, כי עתה עוד חזקנום בכל כחנו, אך פה נערב את לבבנו, להעיר אזן על הנשמה התלויה בגופי הלכות אלה, ועל הרוח המחיה את בעליה.

אגדה יפה, המורה על הרוח אשר נחה על הדורות ההם, הביא רב שמעון גאון בעל הלכות גדולות בהקדמתו, ואלה דבריה: „אמר לה [לתורה] החסר: אף על פי שקדמת אותי [אלפים שנה]

צריכה את אותי שבשבילי נברא העולם, למה הדבר דומה לאשה נאה ומשובחת אלא שצריכה לגודלת שתקשט אותה".

בימי נדודי העמים באירופא, שהם אחרית ימי פרס וראשית ימי ישמעאל בעסיא, בימים אשר רק בעלי זרוע ותופשי חרבות גברו בארץ, היו שתי הישיבות שבבבל, לאמר: בתי מדרשי הגאונים, ובתי מקלט לכל מבקש ה' לכל מבקש צדק, מבקש ענוה, ומשפחת שרים בישראל חשה מפלט לה לנוה הצדק והשלום הזה „ועיילי ברבנן במתיבתא למבעא ענוה שפלות ונמיכות" (תשובת רב שרירא גאון ביוחסין).

נָבוֹאָה נא אל מקדשי התורה ההם, ונשמעה הלכה מפי חכם ונראינו האמנם כי גופי הלכות מטמטמים את הלב כאשר הוציאו דבה עלינו שונאי ישראל ותורתו מדור דור.

הפוסק הראשון לבית ישראל, רב אחאי גאון, שונה הלכות באזני עם מרעיתו. פנים בפנים ידבר אליהם, אך לא בפנים של אימה כי אם בפנים צוחקות ומסבירות יורם את הדרך ילכו בה לאמר: דמחייבין דבית ישראל לרחומי חד לחבריה, דלא ברייה קוב"ה לעלמא אלא בחסד וברחמים ובעינן למגמר מדרכי' דקוב"ה (שאילתא ג'). זאת וכזאת היתה תמיד ראשית דבר להלכות הבאות אחרי כן. מי לא יראה כי רוח הלל הזקן נאצלה על אנשי קדש האלה? גם הוא הקדים „מאי דסני לך" לכל הדינים אשר כלם היו כפירושים בעינינו לאהבת רעים שהוא הכלל הגדול שבתורה. ובהיות הדינים גופים לנשמת שדי אשר נפחו בה אנשי הרוח האלה הלא יהיו באמת לצלמי אלהים ולא לגבי חמר חלילה וחלילה.

מורה הוראה זה אשר כל עסקו באיסור והיתר, ודורש על כל קוץ וקוץ שבהם תלי תלים של הלכות, הוציא משפט כי הגדול והחמור בכל האיסורים הוא הגזל „דחמיר ענשא דגזילא טפי מכל איסורי" (ד), ולא רק גזלה שנואה לפני הקב"ה, כי אם גם הנוטל את שלו מיד חברו באגרוף לא יפה הוא עושה: „אסיר למיעבד באלימותא דעל קושטא מתקים עלמא" (ב), וכאשר היה הגזל בעיני הגאונים הקשה בכל האיסורים כן היתה הצדקה הגדולה והקדושה בכל המצות: „מאן דרחים על עניא דמי לקודשא בריך הוא כמאן דהיא טיבותא קמיה עבדא" (י"א, ס"ב): ועל כן אסיר לדבית ישראל לעלומי עינא מן עניא (ל"ט). אך לא רק מתנות לאביונים לבדן כוללת מצוה זאת כי אם גם גמילות חסד בין לעניים בין לעשירים: „מאן דצריך פרנסה מיבעי לפרנסיה ומאן דצריך לאוזפא מיבעי ליה לאוזפא ליה" (ל"א).

גאונינו אלה שבאו לצרף את הבריות במדות התלויות במעשים שמו לב לטהר את העם טהור קדש במדות התלויות בדעות, זיורום להתקדש בדברים המסורים ללב: „אסיר להון לדבית ישראל למיחשד חד חבריה" (מ). גם בדיני ממונות, בעולם זה שאין בו אלא ארבע אמות של הנאה גסה ושל ערמומית דקה, עד כי דרך מחוקקי עם ועם, קובעי הלכות שבכל אומה ולשון, לבלתי בקש מבני עמם להכנס עם חבריהם בעולם השפל הזה לפנים משורת הדין; גם פה אחרי צוותם את בני ישראל „למשקל ולמטרי בהימנותא" הוסיפו רבותינו הגאונים את הדברים האלה: „אע"ג דאי בעי מצי הדר [לפי הדין] אפילו הכי לא מתבעי למיהדר ביה, אלא למיקם בהימנותא, ולא מיבעיא דאמר ליה, אלא אפילו גמר בלביה, אע"ג דלא אפיק מפומיה לא מתבעי ליה למיהדר ביה. בעין חדה ומעמקת הבחינו את המכשירים הכשרים להחזיק ולקיים את המוסר בקרב העם. ידעו כי כל הנפסל בעיני הבריות סוף סוף שנפסל בעיני עצמו, עד שלבסוף דומין עליו כל מיני פסול כמישור, ודבר זה סתמו בא על ידי חשד על כן הקדימו רפואה למכה זאת בהורותם: „מאן דחשדין ליה צריך לאפוקי נפשיה מחשדא (מ). והמעט מהם כי חשבו מחשבות להחזיק את הכשר בכשרותו כי אם העמיקו עצה לטהר מטומאתם גם אלה, אשר כפיהם נגואלו בעון גזל, באיסור הגדול שבכל איסורי תורה, וישננו לקהל עמם לאמר: „וכד מיהדר [גזלן] לההוא נגזל, מתבעי ליה לאחולי גביה, כי היכי דלא ליתמנע מלמעבד תשובה (ד). בדברים המסורים ללב מצאנו הרבה לגאונים: אע"פ שדבר זה מותר אין ראוי לעשות אע"ג דאי בעי מצי, לא מתבעי וכו'. כאשר הבאנו זה מעט לענין חרטה אפילו על דברים שבלב, לא כן בדינים שבין אדם למקום, שם לא עברו גבול ולא העדיפו, ויוציאו משפט: שכל דבר שלא גזרו רבותינו הראשונים, אין אנו גוזרים, שאפילו דבר שיש לו לחוש יותר מזה, ויש בדבר להחמיר, אין אנו חוששין, שהרי אמרו חכמים בכמה מקומות: גזרה לגזרה לא גזרינן, דאם כן נתמלא גזרות וכו' „(תה"ג שזבנ"י ע"ז).

מכל המאמרים המובאים בידנו עד כה, יש עוד מקום להוציא משפט, כי כל עצם מוסר הגאונים אינו בא להורות דרכי מישרים לאיש ישראל, בלתי עם אחיהו העברי לבדו: „דמחייבין בית ישראל לרחומי חד חבריה" ורבות כאלה. אמנם כן הוא יען כי היו קהלות בבל, ערים שרובן ישראל; ויען כי ישראל צריכים יותר זה לזה מעם אחר, היה משפטם לשמש בלשון „ישראל" בדברם על מצות

שבין אדם לחברו. אך בכל זאת חלילה היה להם לגנות את העמים על שומעי לקחם, או להטיל איבה בין ישראל לאומות העולם. ונהפוך הוא, כי קבעו אותם קדושת מצוה על משפחת הנכרי באמרם: אפילו גוים מפקדי על פריה ורביה (שאלתות ס"ה). ואת משפט בתי דיניהם בדבר שבין יהודי לארמאי, טבעו במטבע דין חמור מאד, ועל גוי שרוצה להשביע את ישראל בעל דינו „בשבועת גוים" גזרו דין לאמר: כך ראינו ששבועה זו חמורה ואין בה קילותא כל עיקר (ת' הגאונים ר"י מוסאפא מ') ועוד גדולה מזו אמרו: שטרי מקח וממכר של שדות וחצרות וחנויות בזמן שמוכרו ישראל לישראל, והלכו אצל דייני גוים וכתבו להם זה על זה וחותמין עליהם גוים, אם אותם גוים החתומים על השטרות נאמנים הם אצל דייניהם כשרים הם אצלנו בעדותם. (תה"ג רנ"נ קרונל נ"א) ולא זו בלבד אלא אפילו לענין עוזב דתו שנפלה לו ירושה מאביו ישראל. לא הטו דינו, ולא קפחו חלקו ויפסקו להלכה „לא שנא כשר ולא שנא שאינו כשר" (תה"ג ר"י מוספי כ"ד). קומו, חוקרים דרשו מעל ספר דברי ימות עולם, והתבוננו מאד, אם גם בעמים אחרים, עמדו שופטים אשר גם אהבתם להתם, גם שנאתם לעוזביה לא קלקלה כמלא נימא את שורת הדין? והשבותם אל לבבכם, אם יפה אתם עושים בשלחכם כל היום את זקני ישראל אל צעירי העמים ללמוד צדק ולקחת מוסר.

כאשר לא עלה על לבב הגאונים לדחות את חמר הדין מפני אהבת הדת כן לא הצרו את גבול כבוד הבריות למען הרחיב גבול כבוד התורה, וגם בדין גם במשא ומתן של הלכה גם בדרך ארץ מצאנו את התורה הקדושה מוותרת משלה וחולקת מכבודה לבשר ודם. בדין כיצד? ידעו רבותינו הגאונים, באשה, שאונאתה קרובה, דמעתה מצויה ובשתה מרובה, עמדו ועשו מעלה בנשים שמתחייבות שבועה, אם אשה צנועה היא, אין אנו מוציאין אותה אל הצבור, אלא בצניעות אנו משביעין אותה בפני שלשה כשרים, אבל כל איש מנהגנו לכתחלה להשביעו בצבור. בדרך ארץ כיצד? כך הורו רבותינו: „ששאלתם: מה הוא בעל מעשה? בעל מעשה הוא טוב עין בצדקה ובצרכי צבור ובמדות טובות, אף על פי שאינו מופלג בחכמה, חייב אדם לנהג בו כבוד ולעמוד מפניו" (ב). במו"מ של הלכה כיצד: יש אשר הקדימו דרך ארץ לתורה אפילו בדבר הלכה במקום שאי אפשר ליה להתפרש כל צרכה מפני הכבוד, ויעצרו במלים ויאמרו: „אי אפשר לברר את הדבר לגמרי מפני שהוא דבר גנאי" (טו).

אהבת הבריות היתה להם לקו גם בהוראותיהם בעבודת ה'. גם שם היה קדוש בעיניהם האדם באשר הוא אדם מבלי הכר שוע לפני דל ומבלי השפל עבד לפני אדוניו וכך הורו לענין צדוק הדין „אפילו על עבדים כשרים אומרים קדיש" (ת"ג קדמונים קי"ח).

בטרם הפרדנו מגדולי ישראל אלה נטו נא עוד אזן לשמוע מפיהם מעט דעת אלהים ומעט מן המשפטים אשר בהם כלכלו את דברי הנבואה והאגדה, ומן הדעות אשר חוו עליהן. רב אחאי משבחא, הביע דעה נשגבה מאד על ערך הפנימי של המצות ועל דרך תורתנו הקדושה והטהורה לבלתי ערוך דמות אל ה' ואל דרכיו במראה — כאשר עשו העמים הקדמונים אשר התהללו באלילים כי אם במעשה, וכה יאמר: „מה עסקה של ציצית? אלא חלק הקב"ה כבוד לישראל מה שלא חלק לבריה ולא להעמים עובדי האלילים בימי קדם שנ' לא עשה כן וכו'. וכתיב כי לא יראני האדם וחי, וישראל רואין אותו בכל שעה" (שאלתות קמ"ה). הדעת הזאת כי מצות המעשה הן הן גלוי שכינה לישראל, וכי דרך האמת הזאת מיוחדת לתורתנו לבדה, דעה נעלה ורוממה היא עד מאד, אשר רק יחידי סגלה בני עליה ידעו להעריכה במלא ערכה. רבי יהודה הלוי החל לדרוש בה, ואבי האורתודוכסים באשכנז הרב הצדיק ר"י ברנייס הרחיבה, וישימה לקו ולמשקלת בכל חקירותינו.

מודעת זאת לכל נבון דבר כי פתח השער להשכיל באמתת חכמת ישראל הוא בינה ישרה במקרא, לפי דקדוק הלשון ולפי הבקרת המכוונת, וכלכלת האגדה בעין חדה ובדעה צלולה. ושתי אלה לא חסרו בימים ההם. תשובה אחת מצאנו בתשובות גאונים קדמונים (עז) המבחנת פרשה מקוטעת לענין הגבולים שביהושע, אל פרשה מקוטעת שכנגדה בדברי הימים, ומצרפת אותם לפרק שלם בתתה את האמור של זה בזה, בבקרת חריפה ומסודרת מאד. מתשובה זו ומכיוצא בה אנו למדים כי הרבה עסקו בימים ההם בלמוד המקרא על פי פשוטו הברור והמדויק. ומאד חרה אף „רבנן דווקני" על „שטפא דתלמידאי תרביצאי שלא היו בקיאין... וכל שכן של אותן גרסאי שבכפרים שלא היו בקיאין במקרא" (שם ע"ח).

הכלכלה הבריאה שכלכלו את המקרא ואת ההלכה נאצלה עליהם רוח משפט לדון ולבקר כל דבר לאמתו, נשמעה נא מפי שני אנשים, אב ובנו, אשר בדין קרא להם הרמב"ן ז"ל אבותיהן של ישראל; נשמעה נא מפי רב שרירא ובנו רב האי

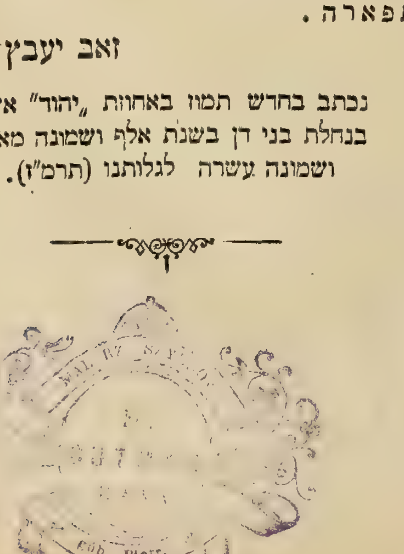
גאון, אשר כל דבריהם בכל מקום כגחלי אש, את אורח משפטם על האגדות: „יוצרנו מרומם מהיות לו אברים ומרות כפשוטן של דברים, כי אל מי דומה אל, ומה דמות נערך לו, אלא דברי חכמה הן, שיש בספוניהם טעמים גדולים וגבוהים מכל הרי הררים". (תה"ג מוסאפי כ"ט).

רב האי, אשר עליו העיד הראב"ד בסדר הקבלה כי „כמוהו לא היה לפנים בגאונים, והוא הרביץ תורה בישראל מכל הגאונים" כתב לתלמידיו „עקר למילף מניה לכל דדמי לה: האי מלתא אגדתא, ובה ובכל דדמי לה, אמרו רבנן אין סומכין על דברי הגדה". אחרי כלל זה שכלל לנו יודיענו את דרך הלמוד בענינים כאלה: „וארחא [דידי] בפירושא לברורי תחלה דבין משקול הדעת ובין מדברי חכמים, לית ספק שהקב"ה אין לדמותו לשום בריה ואין לפניו לא שחוק ולא בכי" וכו' וכו'. אחרי הקדימו זאת הוא מוסיף ואומר: „וכד מברא הא מלתא מתידע דכל מילתא דאמרוה רבנן דומיא דהכי, לאו על פשטיה אמרוה, אלא בתורת משל ודמוי לדברים שנודעים בינותינו למראית עין, כי היכי דדברה תורה כלשון בני אדם, דהיו נביאים הכין ממתלין ואמרין: עין ה', יד ה', עלה עשן באפו ואש מפיו, ולאו על פשטיה אלא בתורת דמוי ולשון בני אדם. ואף הכי אתיין דברי הגדה. ואין לדמות יוצרנו לשום מדעם... „פה אל פה אדבר" דלאו דמשתעי מתוך פה כי היכי דמשתעי משה מתוך פה אלא שבורא קול דבור שדומה כאלו יצא מפה. וכן האי דקאמר משה, אשר עין בעין נראה אתה ה', וכל מאי דדמי לאלין מילי דרך אחת היא" וכו' וכו' (צ"ח). בתשובה זו חבושה וכבושה כמעט כל שטת הרמב"ם ז"ל המבוארת בחלק הראשון למורה הנבוכים. ואם נעלה על לב כי העיד רב האי גאון על נפשו כי „אין דרכו לחפות על דבר ולפרש אותו שלא מדעת מי שאמרו כדרך שאחרים עושים ואנו מפרשין אותם אליבא מאן דאתיין (צ"ט), (דרך ישרה מאד מאד שיבור לו החכם בבקרת!) ובכן אין לנו להחליט כי הביא דברים מן הנכר ויזווג אותם על כרחם ושלא כדרכם עם דעות נביאינו וחכמינו; ואם עוד נעלה על לבנו כי גאון זה לא חנן מאד את דברי הפילוסופיא היונית, ובפירוש אמר על דבריה כי „רחוקים הם בעצמן ורחוקים מדברי רבותינו חכמי ישראל, לפיכך דברים בטלים הן" (כ"ח), הלא יעלה הדבר בידנו כי את אשר בקשו חכמי ספרד בבית נכרי מצאו גאוני בבל בבית מדרשם.

רק מעט, מעט מהרבה העלינו פה מגדולת גאונינו, אך גם המעט הזה יספיק להעיד על אהבת החסד, על הגדולה שבמדות שנשתבחו בהן ישראל, על מדת הרחמים, ועל חכמת אלהים אשר בקרבם. עדות היא לכל באי עולם שהרב המובהק של הגאונים, שהתלמוד, הוא האומן הנאמן לבני ישראל, הוא המלמד להועיל, להשכיל ולהיטיב. מקור חיים וחסד ומקור חכמה הוא להם. ואם אמנם יש ויש לנו ללמוד מדע וכשרון מן העמים אשר בקרבם אנחנו יושבים ואין צרך לאמר שיש לנו ללמוד מהם סדרים כי גדולי'הם ממנו בדעת הסדר, אך בטהרת המדות וחובת הלבבות ואהבת אדם עלינו ללכת בדרך תורת חיים שלנו. יתהללו עמי אירופא בכל אשר יתהללו, שתי אלה לא תמצאינה בעצם טהרתן בלתי אם בבית מדרשם של שם ועבר, אשר התלמוד הוא הזקן היושב ודורש בו, והגאונים בחכמתם ובצדקתם עדים בדבר כי אם „הרב לא שנה, התלמיד מנין לו?" ולגאונים לא היה רב ומורה בלתי אם התלמוד לבדו. קוה נקוה כי עם עולם, אשר נרדם בשנת עולם, בהתעוררו לתחיה יחדל לעגוב על זרים אשר את יפים חמד בחלום והחמדה הזאת הכשילה כחו, הניסה את לחו, ולא יאמר עוד כי מיד בווי שמו וצלמו לו כל הטוב אשר בידו. ברשותו המיוחדת אשר לא באו בה זרים ויחללוה, שם יבקש ושם ימצא את גדולתו ואת תפארתו, ולמדו בניו לכבד ולרומם את התלמוד ואת תלמידיו, ולא יוסיפו עוד המתחכמים בעם ללעוג לעג תפל וסר טעם על כבודם ועל קדשיהם, וסרה מעליהם קללת רבינו חננאל: „אמנם חלוקי לב, רשעי ארץ, המינים, מחפאים דברים אשר לא כן (על התלמוד) כדי לגנות עצמן (אמת הדבר כי עצמם הם מגנים) מי שפרע מדור המבול הוא יפרע מהם" (קט"ו), וקמו על כל חכמי עמם המפארים אותו בכל לב, הברכות השגורות בפי כל העם, ברוך אוזר ישראל בגבורה ברוך עוטר ישראל בתפארה.

זאב יעבץ

נכתב בחדש תמוז באחוזת „יהוד" אשר בנחלת בני דן בשנת אלף ושמונה מאות ושמונה עשרה לגלותנו (תרמ"ז).

חכים ורבי. (*)

או

רב סעדיה גאון הפיתומי.

מאת

דר׳ א. הרכבי.

אדוני הנכבדים! הן לא נכחד מכם הדבר, כי ארץ מצרים חצבה לה עמודיה — עמודי ימי היהודים ותעש לה שֵׁם שֵׁם עולם לא יכרת מספר תולדות יעקב. הארץ הזאת היא ערש לאומיותינו ועדה נאמנה על הפעולות הנשגבות פעלו בה אבותינו בימים מקדם. בה הראה עם ישראל את חין ערכו ומעלות רוחו בעת אשר על שמי ההיסתוריה דרך כוכב מיעקב ויפיץ ראשונה את קוי זהרו על עם דל חלכה עד כי היה לאור גוים ולברית עמים. אור נגה זה התרחב והתפשט ויפיץ אורו אל כל עבר, עד כי היה לשמש צדקה, אשר הביא בכנפיו ישע ומרפא לכל המין האנושי: בארץ מצרים נולד מחוקקנו משה עבד ה׳ ושם הראה ראשית פעולותיו הכבירות. — אולם את זאת אחשוב למשפט כי קורות היהודים בארץ מצרים בתקופות המאוחרות בימי ממשלת המלכים לבית תלמי ובשנות הבינים נעלמו מאתכם. — אחרי מות אלכסנדרוס מלך מוקדון הביאו היהודים היושבים על נהר שיחור תנועה חדשה בהתפתחות רוח האנושי, המה למדו את בני ארץ יון לדעת את דרכי אמונת ישראל וספרותם בהעתיקם ספרי בה״ק לשפת יון, וילמדו דעת את בני הדור ההוא אשר רוח ההילניזמות, רוח אהבת התענוגים ומנעמי החיים נוספה בהם, את נעם המדות ומוסר השכל של כתבי הקדש מצד אחר השתדלו חכמי ישראל באלכסנדריא להביא יפיפותו של יפת באהלי שם ולתת להאמתיות שבספרי הנביאים תמונה וסגנון הפילוסופיה היונית ולחבר ולאחד בזה את שתי הקצוות, הרחוקות זו מזו תכלית רחוק — היהדות וההילניזמות. אולם יען כי החכמים ההם הנודעים בשם הילניסתים, בהפצם לקרב רחוקים ולהגיע למטרתם אשר כוננו אליה, נאלצו לשום מסכה על חכמת ישראל ולהלביש אותה באדרת האלליגוריא ויבחרו במליצות היונים ומשליהם, אשר לא התאימו עם רוח שפתנו הקדושה, על כן לא הביאו כל תועלת לעמם בפעולותיהם אלה ולא השאירו להן זכרון בדברי ימי היהודים, אבל תחת זאת רבה וגדולה היתה פעולתם על נימוסי העמים השונים, אשר הלכו בחשך ויתמכרו אל הבלים ותעתועים, כי בהתאימם בחבוריהם, אשר כתבו לתכלית זו, את השמות והמושגים של מליצת היונים, עם השמות והמושגים, אשר נמצאו בספרות היהודים, ובהלבישם את חכמת ישראל באדרת היופי והנעים במלות היונים בימים ההם, הפיחו בלב בני הדור ההוא מבני העמים המשכילים אשר עוד התהוללו באלילים, התשוקה לדעת אלהי ישראל לסל מסלה לאמונת היחוד עד אשר במשך העת היתה האמונה הטהורה נכונה בידי העמים האלה כנכון היום וממלכת האליל חלפה כליל.

בפעם השלישית זרח אור ליהודים בארץ מצרים: אחד החכמים ממאורי הגולה אשר לבו היה מלא רגשי קדש ואהבה נצחת לעמו ודתו ואת כל ימי חייו הקדיש לטובת לאומו, לחזק את עמודי אמונת ישראל, לבל ימוטו אשיותיה ולהפיח רוח חיים בהיהדות להקימה ולהחיותה, בנה לנו בחכמתו הרבה ובידיעותיו הרחבות והעמוקות בכל ענפי הפילוסופיה מגדל-עז, נכון ונשא עד היום, הוא הניח יסוד נאמן ואבן הפנה לחכמת ישראל ואלינו יביטו ונהרו כל אחינו בארצות פזוריהם, אשר שביב האמונה עוד לא נדעך בקרבם ורוח אהבתם לעמם ולארצם תחיים. לחזק בלבם את התקוה והבטחון בנצחיות האומה ולטעת בקרבם רוח אהבה נצחת אל ההשכלה הנאמנה ואל סגולות ישראל וחמודותיו מימי קדם. שם איש המעלה הזה הוא רב סעדיה גאון הפיתומי זצ״ל. להגבר הנעלה הזה נאוה תהלה ולשמו ולזכרו נקדיש את מאמרנו זה. ראשית כל אספר באזניכם, אדוני, את תולדות החכם הכביר והנאור ודברי ימי חייו, ואחרי כן אעביר תחת שבטי את חבוריו המחקריים והספרותיים, אשר עשה לו בהם שם עולם בין חכמי תבל ויהי לראש המדברים בכל מקום.

אדוני הנכבדים! בקרוב יכלו אלף שנים מיום לדת האדם הגדול, אשר בצדק נקרא בסוד חכמי תעודה בשם „אבי חכמת ישראל". לולא הרדיפות והתלאות, אשר מצאו את בני עמנו בעתים הרעות האלה ויסלו עליהם ארחות אידם, אז היה לנו היום הזה יום אורה ושמחה ונחוג אותו במקהלות עם בגילה ורנה ומטוב לב. אבל בימים הרעים כימינו אלה, עת אשר ערבה שמחה מלב וכל איש ישראל רובץ תחת על פגעים רעים, ותלאות החיים תציקנה אותו מכל

*) מכה״ע הירחי וואסחאד לירח אפריל שנת 1887.

עבר, עתה די לנו להזכיר בקהל עם את מפעלות החכם הכביר והנאור הזה, מעלות רוחו ורחב בינתו, עבודתו הרבה ופעולתו הנמרצה על שדה ספרות ישראל ומטעי תפארת, אשר שתל על לבות בני דורו, בעת אשר כל העמים העומדים עתה לנס עולם ברום השכלתם הלכו בחשך ואור החכמה לא נגה עליהם. — רב סעדיה נולד בשנת ד"א תרנ"ב ליצירה או בשנת 892 לסה"נ בעיר פיום, אשר בארץ מצרים (ולכן נקרא בשם אל פי מי) ולדעת חכמי ימי הבינים היא העיר פיתום שנבנתה בימי פרעה מלך מצרים. לרגלי הפרעות והמבוכות אשר שלטו בארץ מצרים בתחלת ממשלת הכליפים בבגדה אשר פעמים רבות נסתה לפרוק מעליה את על מלכות בבל ואחרי כן שבה ותתחבר אליהם להיות עמהם גוי אחד — לא יכלה השכלת ארץ מצרים להתפתח ולהתרחב ולהראות פעולתה על פני תבל ועמה נמה השכלת היהודים גם היא את שנתה בכל עתות המבוכה ההן. היהודים אשר הסכינו תמיד להתגאות בשכניהם היונים ובחכמתם, אשר קבלו מהם. ויחלו מעט מעט להתבולל בהם ולהיות עמהם עם אחד, שבו ונחמו על קלות דעתם ורפיון לבבם, בשומם מבטחם על עם פוחז כזה, כי פתאום עברה רוח אחרת על היונים ויחלו להצר ולהציק את היהודים, ומושלי הביזנתים העריצים עזרו על ידם, ויתחרו בכל עז לכבות בלבם כל שביב השכלה וחפש, ואף אם, אחרי אשר עלו הערבים על ארץ מצרים ויכבשוה, סר פחד הביזנתים מעל היהודים, אבל עקבות התלאות והמצוקות אשר עברו עליהם בימי ממשלת הביזנתים לא סרו זמן רב, כי בימים ההם, ימי הפרעות והמבוכות בארץ מצרים נעדרה המנוחה ואפס השלום גם מהיהודים והשכלתם לא עשתה פרי ישוה לה, ורק בסוף המאה התשיעית בעת אשר אַחְמֶד אבן תולון, אבי המלכים לבית תולון, הוקם לשלטון במצרים, שבה המנוחה לשלוט בארץ כבתחלה וכה ארכה ימים כימי דור אחד. אחמד קבל עליו למראה עינים את על ממשלת הכליף, אבל במסתרים לא חדל מלחתור בכל עז להוציא לפעולות את מאויי לבו ומעט מעט פרש את כנפי ממשלתו על פני ארץ רבה ויכנע תחתיו גם את ארץ סוריא ופלשת. המושל הישר הזה הטה חסדו אל כל חכמי לב ויסך באברתו על כל העמים החוסים בצל ממשלתו, מבלי חבדל אמונה ודת. בחצרו שרת איש יהודי בתור „רופא השלטון" ופעם אחת התוכח היהודי עם חכם נוצרי אחד לעיני השלטון בעניני אמונה ודת ויוכיח את רום ערך אמונת היהודים ויתרונה על האמונות האחרות. לפני מותו, בשכבו על ערש דוי, צוה השלטון, כי היהודים והנוצרים יתפללו בעדו לה'.

שמונה שנים אחרי מות אחמד אבן תולון, בשנת 884 לסה"נ, בשבת בנו לומרוי על כסא ממלכתו, נולד רב סעדיה גאון. והערבים קראו לו סאיד. חוקר דברי הימים ר' אברהם אבן דוד (קבלת הראב"ד) יספר לנו, כי ע"פ המסורה העתיקה אשר בידו יצא רב סעדיה משֵּׁלָה בן יהודה, אשר אליו התיחס ג"כ התנא הקדוש ר' חנינא בן דוסא. אבל מתנגדי רב סעדיה החליטו כי רבינו הגדול זה היה נצר מזרע הגרים שנלוו על בית ישראל. מחיי אביו ר' יוסף נודע לנו אך מעט (הערבים קראו לו בשם אבא יעקב) והוא כי נשא את שם הכבוד אלוף או ראש־כלה, שם הכבוד, אשר נתן בימים ההם רק לחכמים מובהקים, אשר הרביצו תורה ברבים — המקורים אשר מהם נשאב את ידיעותינו בדברי ימי חיי האיש המרומם הזה, מעטים ודלים הם במאד, על כן יכבד עלינו מאד הדבר לחקור ולהודע, מי מטוריו — מלבד אביו — נטע בקרבו את החשק הרב להגות בחכמה ומחקר. גם הספר אשר חבר רב סעדיה בשם „ספר הגולה" והכתב אשר שלח ביד בנו ר' דוסא אל השר הספרדי ר' חסדאי אבן שפרוט, אשר בתוכם נמצאו פרטים אחדים מתולדותיו וקורות ימי חייו, לדאבון לבנו לא הגיעו לידנו — (מלבד פרק אחד מספר הגולה הנמצא תחת ידינו) — על כן הננו נאלצים לע"ע להשתפק בהשערות ושקול הדעת, עד אשר יגלו לעינינו במשך הזמן מקורים נאמנים, אשר נוכל לשאוב מהם ידיעות ברורות המפיצות אור על תולדות האיש הדגול מרבבה הזה. הכתובות הישנים על עלי הפאפירוס אשר נמצא זה מקרוב בפיום, עיר מולדתו של רב סעדיה, השמורים בבית-הסגולות בברלין ובאסף הדברים העתיקים, אשר להערצאג האוסטרי ריינער, מכילים רק שירים ותפלות אשר יסודתם בטהר אמונת ישראל ועבודת ה', ולו גם ידענו אל נכון כי השירים האלה המה מעשי ידי היהודים אשר ישבו במצרים, ואינם לקוחים מהספרים אשר חברו בפלישתינא, בבל או קאירואן, גם אז לא יכלנו להוציא מהם מושג נכון ממצב השכלת היהודים במצרים בימי רב סעדיה. בעה"מ ספר הלכות גדולות, ר' שמעון (חי בסוף המאה התשיעית), אשר חשבוהו ליליד מצרים, באשר כנוהו בשם קַאיִר, כשם העיר קאירא אשר במצרים, היה באמת יליד בבל ועיר מגורו היא קַיאַר אשר בארם נהרים. רק מאחד מחכמי הרפואה, אשר עשה לו גם יד ושם בחכמות הפילוסופיא ובאורי כה"ק ואשר שרת בתור רופא נאמן בחצרות רבים ממושלי קאירואן — יצחק אבן סלמון הישראלי (חי מן הצי המאה התשיעית לסה"נ עד תחלת המאה העשירית) נדע נאמנה כי יליד מצרים הוא, אולם

המקום, אשר בו נראה הדר החכם הישראלי על פני פעולותיו להורה ולתעודה לא היה מצרים כי אם קיירואן (לפנים „קירענא" ומדינת תונים היום) ובה השתלם בחכמות ובמדעים, וביחוד בחכמת ישראל. במדינת קירוא אשר באפריקא הצפונית גרו כמה שנים לפני חרבן הבית ומאות שנה אחרי החרבן משפחות רבות מבני ישראל — וביניהם הסופר הנודע יהושע הקירוני אשר זכרנו כבר נמצא בספר המכבים, וגם בתקופות המאוחרות — מן המאה התשיעית עד האחת עשרה — לא חדלה השכלת אחינו בני קאירואן מעשות פרי הלולים ויעשו להם שם על פני חוץ, גם רב סעדיה גאון יזכיר בחבוריו את חכמי קירואן ויפליג מאד את כשרונותיהם ומעלות רוחם, כי היו ביניהם תווי חזיונות, מליצים נעלים וסופרים מהירים בשפת החוזים, ובסגנונם. כנראה גר בקירואן המליץ הנודע אליעזר בן אוריה, אשר חבר ספר נפלא עם משלי מוסר כמתכונת הספרים: „משלי שלמה" „ובן סירא", ורב סעדיה מביאו פעמים רבות בחבוריו. ע"פ הוכחת אחד סופרי ערב, אשר חי בתקופה ההיא, קבל רב סעדיה לקח מפי אבא כתיר, אחד חכמי היהודים, אשר בדברי הימים לא נודע שמו וגם נעלם מאתנו, אם למדו תורה או חכמות חיצוניות, אולם אף אם לא נודע לנו מי היו מוריו ומלמדיו בימי נעוריו, אבל את זאת נוכל להגיד בפה מלא, כי האדם הגדול ורב הכשרון הזה נעלה בחכמתו ויתרון הכשר לו על כל החכמים אשר היו לפנינו מימות הגאונים. עוד בימי נעוריו הראה רב סעדיה את רוחב בינתו ומעלות רוחו הכביר ובשנת העשרים לימי חייו (ד"א תרע"ב) חבר ספר מורה דרכי הדקדוק ומשפטי הלשון וארחות השיר והמליצה, (שם הספר בשפת עבר „ספר האגרון" ובערבות כִּתַב אַשׁ שִׁיר) בו סולל מסלה חדשה ללומדי שפת עבר וספרותה, בעבור שלש שנים (בשנת ד"א תרע"ה) יצא לאור ספרו הנודע „מענה לענן" (בערבית כִּתַב אַר רַדְּ אַלַא) אשר בו הכה על קדקד הקראים וישם לאל כל שטתם, כאשר אבאר עוד במרוצת הדברים על תוכן חבוריו היקרים. אחרי הוציאו לאור את ספרו זה הוסיף רב סעדיה לכונן חצו על יתר לירות על בני המפלגות והכתות השונות, וידבר דברים נמרצים נגד הכופרים הידועים בימים ההם: חוי הבלכי אבן שקוי' אבן זוטא ועוד ובמיטב הגיונו השיב אמונת ישראל לבצרון וישם לאל פעולת מכתבי עמל וזורעים זרע שקר על לב העם, להתעותו מדרך האמונה הישרה לתת תפלה במנהגי היהודים ולהלעיב בדרכי דתם ואמונתם. — בעת אשר ישב רב סעדיה על כסא הרבנות בעיר מולדתו ויטף מוסר לבני עמו ויורם דרכי יה, לא חדל מעסוק בחכמות חיצוניות ויחבר ספרים הרבה בחקר אלוה, בעניני דין ומשפט ע"פ דרכי התלמוד, בדקדוק שפת עבר, ובחשבון התקופות ועוד, בעת ההיא הוציא לאור אספת חבורים בחקר האמונה, מעשי ידי חכמי דורו, ויוסף עליהם את חדושיו והערותיו גם הוא, ויכתוב תשובות רבות לכל חכמי המדינה, אשר פנו אליו בשאלותיהם בעניני דת וחכמות חיצוניות ונעלה על כל זה, כי כל חבוריו היו נכתבים בשפה ברורה וסדר נכון, וישאו עליהם חותם תכנית היופי והשלמות, וברוח החן והנעימות השפוך עליהם פעלו פעולה עזה ונמרצה על לבות בני דורו ויחזקו בלבם רגש האמונה וחבת דת ישראל, הנה כי כן עוד באביב ימי עלומיו יצא שם רב סעדיה לכבוד ולתהלה בכל רחבי ארץ וחכמי הדור הוקירוהו מאד וישימו כבוד תהלתו. בשנת השלשים ושש לימי חייו (בשנת ד"א תרפ"ה) הוקם על לגאון סורא ואז לא היה קץ להכבוד והתהלה, אשר פזרו לו על דרכו כל חכמי לב ולא היה איש בין חכמי בבל אשר גדל ממנו.

בטח לא נכחד מכם הדבר, אדוני הנכבדים, כי היהודים אשר התישבו בערי פרס ובבל אחרי חרבן הבית השני ראו מנוחה בארצות גלותם אלה ולא יראו מפחד אויב מחוץ, על כן שמו עיניהם על מצבם פנימה ויערכו קהלות מיוחדות בכל ערי מושבותיהם ויקימו עליהם „ראש גלותא" מאשר ומקיים מטעם המלך. בתחלת המאה השלישית לסה"נ החלו להתישב בבבל רבים מגדולי התורה וייסדו בערים שונות בתי ישיבות ויעמדו על המשמר להפיץ אור התורה בישראל והעמידו תלמידים הרבה, ובזמן לא כביר עלתה בידם להרחיב ולהגדיל את מספר תלמידיהם ולהרים את מעלת הישיבות בבבל שכם אחד על בתי הישיבות אשר היו אז בערי ארץ ישראל — לא ארכו הימים ומושלי הביזנתים החלו לרדוף באף ובחמה את היהודים החוסים בצל ממשלתם, עד כי נאלצו לסגור את בתי הישיבות בארץ ישראל ותשארנה הישיבות בבבל הבתים המיוחדים, אשר זרעו את זרע דעת התורה והאמונה על לב התלמידים, אשר נהרו אליהם מערים רבות מבבל וא"י. העת ההיא היתה עת שלום ומנוחה ליהודי בבל ויקימו מקרבם ראשים עליהם לכלכל את עניניהם במשפט וסדרים, הענינים המדיניים בין ישראל לעמים נמסרו בידי ראש הגולה, להיות להם לפה לפני שבניהם בני האמונות האחרות, אשר ישבו יחד עמהם ולהגן עליהם על כל צרה שלא תבוא. והנהגת עניני הדת והאמונה נתנה על שכם גאוני סורא ופומבדיתא, ובעת אשר ראש הגולה שם עיניו ולבו על המצב המדיני של היהודים מחוץ לדאוג לשלומם וטובתם, עמדו הגאונים על המצפה

לשמור ולהגן על האמונה לבל יחללוה אנשי און ולבער אחרי החוטאים והפושעים המלעיבים בתורת ישראל אולם היו ימים אשר יד ראש הגולה היתה רוממה והגאונים נאלצו לבטל את דעתם מפני דעתו ורצונו, אף אם היתה היכלת בידם להראות את כחם ויתרונם עליו, יען כי בעת בחירת ראש גולה היתה דעת הגאונים המכרעת נגד דעת הקהל, וזאת שנית, כי כל דין ומשפט אשר נחרץ מאת ראש הגולה, הובא אח"כ לפני הגאונים לאשרו ולקימו והדבר הזה נקרא „קיום". — כאשר צמח איזה ריב וסכסוך בין שני הגאונים היתה דעת גאון סורא המכרעת, בן במות ראש הגולה מלא גאון סורא את מקומו, עד אשר הוקם אחר תחתיו — איש היוצא מגזע מלכי בית דוד. החזון אשר נראה עוד בימי האמוראים נראה גם בימי הגאונים, עין ראשי הגולה אשר כפקידים-נגידים מטעם המלך נחשבו היתה צרה בהכבוד אשר נחלו מאת העם למודי ה' ראשי הישיבות בסורא ופומבדיתא, ראשי הגולה לא חדלו מלחתור בכל עז להחליש את כח הגאונים ולהתגבר עליהם, ואחרי אשר הושמה עליהם החובה לגבות מס מהיהודים ולהכניסו לאוצר הממשלה והם היו גם מגישי מנחה שלמה מאת היהודים הגישו תמיד את המנחות אל הכליף או לאחד השרים הקרובים אליו. גבה רוחם וישאם לבבם לפסוע ברגל גאוה על ראשי הגאונים ולקבל בידם את רסן הנהגת הקהלות כחפצם ורצונם, והמון העם לא התנגדו אל מעשי ראשי הגולה, ביראם לנפשם פן יכבידו את אכפם עליהם ויגדילו את ערך המס אשר הם גובים מהם, וכל שרי הממשלה היה לב אחד עם ראשי הגולה, אחרי אשר חלקו ביניהם את כסף המס אשר גבו מאחיהם היהודים. — הנה כי כן, למרות הגבלת המשרות אשר נשאו עליהם ראשי הגולה והגאונים מבלי לגעת משרה בחברתה כמלא נימא בכל זאת התנגשו לפעמים יחד ומריבות וסכסוכים רבים צמחו ביניהם לעתים לא רחוקות. ביחוד בעת התאסף העם לבחור להם ראש הגולה או למנות גאון חדש באחת הישיבות ולהגביל את המחוזות והערים, אשר יעמדו ברשות כל אחד מהגאונים, חלק העם למפלגות וכתות מיוחדות ויריבו איש ברעהו ולפעמים ארכו ימי ריבם רבות בשנים. כן בתחלת המאה העשירית פרצה מריבה בין ראש הגולה עוקבא ורב כהן צדק. ראש ישיבת פומבדיתא בעד המחוז כרסן, אשר כל אחד בקש לספחהו אל מספר הערים העומדות ברשותו. אחרי מריבות וסכסוכים רבים עלתה ביד כהן צדק לנצח את איש ריבו ועוקבא נאלץ לעזוב את מדינת בבל ועל מקומו בא דוד בן זכאי, אבל גם בינו ובין רב כהן צדק פרצו מריבות וסכסוכים, אולם רב כהן צדק היה איש עומד על דעתו ואמיץ לב ויהיו לו מהלכים בחצרות השרים הקרובים להכליף, על כן נאלץ ראש הגולה להשלים אתו ולבקש קרבתו. בעת ההיא עלתה ישיבת פומבדיתא על אחותה בסורא, אחרי אשר על ישיבת סורא הוקם אז לגאון איש אשר שמו לא נודע בקהל ולב העם לא פנה אליו, ואחרי מותו נשאר מקומו פנוי זמן רב וישאר רב כהן צדק הגאון היחיד בכל מדינת בבל ויצא לו שם בין חכמי היהודים.

אף אם השלים ראש הגולה את רב כהן צדק, בכל זאת לא אבה כי תרום עליו יד ראש הישיבה בפומבדיתא ויתאמץ בכל עז להשפיל ערכו בעיני ההמון ולהדיחו משאתו ותהי ראשית דרכו להקים את ישיבת סורא הנופלת ולשום בראשה גבר חכם, אשר ידו רב לו בתורה ובחכמה למען יסור לב העם מאחרי רב כהן צדק ובחרו בו, אבל בבבל לא נמצא בעת ההיא איש אשר יוכל להתחרות בחכמתו עם רב כהן צדק, אשר כבר יצא טבעו בעולם ויפנה אליו את לב כל חכמי בבל, אז גמר דוד בן זכאי אמר למנות את רב סעדיה האלפיומי לגאון סורא, וזאת היתה בפעם הראשונה מיום הוסד הישיבות בבבל, כי נקרא איש זר ממדינה אחרת לשמש שמה בכתר גאון; מזה נראה כי לא מאהבת התורה ומחפצו בהרמת קרן הישיבה בסורא קרא בן זכאי את רב סעדיה ממצרים, אך מחשבה זרה היתה צפונה במעשהו זה וכל כונתו היתה להצר ע"י צערי הגאון מפומבדיתא שיהיה הוא נכוה מחופתו של חברו הגאון בסורא. דוד בן זכאי היה איש אמיץ לב ולא חת מפני כל, בשים ראש הגולה את כתר הגאונות על ראש רב סעדיה התברך בלבבו כי הגאון החדש הזה יהיה כלי חפץ בידו להטות אל אשר יחפוץ ולהסב אליו את המשרה גם בעניני אמונה ודת, אבל עד מהרה נוכח, כי שגה במשפטו וכי רב סעדיה לא הוא האיש אשר בקש לעשותו כלי חפץ להוציא מאווי לבו לפעולת ידים, כי זה האיש רב סעדיה לא נחת ממנו ולא אמר ישר לכל אשר אמר ראש הגלות ישר ולא אחת ושתים השיב רב סעדיה את פניו ריקם וימאן למלא אחרי דבריו, אף השתדל בכל כחו להפר את מחשבתו ולהרוס את אשר בנו ידיו. אחד קוראי הדורות הידועים לשם ר' נתן הבבלי יספר לנו, כי טרם שם ראש הגולה את משרת ראש ישיבת סורא על שכם רב סעדיה, נועץ את אחד מאוהביו ומיודעיו ר' נסי נהורנאי ויגלה את אזנו, כי גמר בדעתו לבחור לגאון סורא באחד משני החכמים; אם ברב סעדיה או בר' צמח בן שהין, ר' נסי נהורנאי היה איש ערום ובעל מזמות ויענהו לאמר: אם יש את

נפשך לבחור ברב סעדיה לגאון סורא , אז גם אנכי אסכים לחפצך זה . — אבל את זאת אחשוב לי לחובה לגלות את אזנך בעוד מועד . כי נוסף על חכמתו הרבה וכשרונותיו הנעלים והנפלאים , הנה רב סעדיה הוא אמיץ רוח . בר לבב ונקי כפים ואת אשר לא ימצא לנכון לפניו ע"פ רוח מבינתו ותכונות נפשו היקרות אותו לא יעשה , אף אם יטילו אימה ופחד לא יחת מפני כל , אולם כפי הנראה החפץ להפיל אור פני הגאון מפומבדיתא רב כהן צדק התגבר על רוח מבינתו ומבלי לראות את הנולד קרא לרב סעדיה וישימהו לגאון בישיבת סורא . המפעל הזה אשר משרש קנאת איש ברעהו יצא, היה למפעל רב העליליה בקורות ישראל והשתלשלות התורה בארץ הנבחרת לתורה ולסעודה — בבל וביחוד הישיבה הגדולה בסורא , אשר מימי מיסדה אבא אריכא הוא רב (ג"א תתק"פ) היתה למעון הברכות להיהדות וממנה יצאה אורה ותורה לכל בני הגולה במשך שבע מאות שנה ובה הטיפו לקחם אבות העולם ושרי התורה . אל מספר החכמים ההם נוסף עתה עוד חכם אחד אשר עלה על כלם בשכלו החד והעמוק . הגיון ישר וידיעה רחבה בכל ענפי המחקר והפילוסופיה . מן העת ההיא היה התורה והמדע כאחים תאומים בישיבת סורא , ואם אמנם לרגלי הרדיפות והתלאות אשר עברו כפעם בפעם על היהודים חדלו התלמידים לשקוד על דלתי החכמה והמדע , אבל כמעט עברו ימי הרעה והגיעו ימים טובים מאלה שבה אהבת החכמה לפעם בקרבם ולא הרפו עוד ממנה .

נחזור נא לענינו : רב סעדיה התחזק על משמרתו ויהי שלום לו מבית ומחוץ ; ראש הגולה התאמץ בכל עז להתראות בפני רב סעדיה לאיש רב חסד ונדיב לב , למען הטות לבבו אליו ולעשותו כלי חפץ בידו . בבית עקד הספרים אשר להממשלה נמצא זה זמן לא כביר כ"י ישן נושן , והוא תעודת רב סעדיה גאון , אשר בה יאשר ויקים את משפט ראש הגולה ויתן צדק לדינו , אחרי שנתים ימים (בשנת ד"א תר"ך) קרה מקרא מוזר ונפלא , אשר בו הראה דוד בן זכאי את זדונו ורוע לבבו ועם זה נגלה לעין כל רחב לב רב סעדיה ואמץ רוחו העשוי לבלי חת, בעת אשר נגע הדבר אל כבוד התורה ומשפט יושר וצדק . וזה הדבר : לפני ראש הגולה בא משפט יורשים , אשר רבו בדבר ירושת אביהם ואחר אשר קבל מתנת כסף מאת אחד היורשים חרץ את המשפט לטובתו . בבוא דבר המשפט הזה לפני רב סעדיה לא אבה לאשרו ולקימו , כי היה המשפט ללא צדק , אבל מיראה מדבר פן יעלה עליו בוזה את חמת ראש הגולה בקש את השליח אשר בא אליו מטעם ראש הגולה להגיש את דבר המשפט לפני ראש ישיבת פומבדיתא לאשרו, גם לא שבו דבריו ריקם כי ראש ישיבת פומבדיתא רב כהן צדק מהר לחתום על הכתבים ולקיים פסקו של ראש גלותא , אבל דוד בן זכאי מאן לשמוע בקולו ויאמר לאלץ את רב סעדיה לקיים את משפטו . בראותו כי דבריו הרכים ותחנוניו אשר הכביר אליו לא יעשו פרי שלח אליו את בנו יהודה , אשר לא חשך את פיו מכלמות ורוק ובדברי חרפות וגדופים דרש מאתו בשם אביו ראש הגולה לאשר את משפטו . תלמידי רב סעדיה לא יכלו נשוא במנוחה את קשי לב יהודה ועזותו , בבאו לחרף ולגדף את רבם ומורם , אשר אהבוהו ויכבדוהו עד מאד, וישיבו אליו את חרפתו אל חיקו . אז פרצה איבה גלויה בין דוד בן זכאי ורב סעדיה גאון . ראש הגולה הוציא מלפניו מכתב גלוי לכל העם, כי הורד רב סעדיה מגאונו והנהו מְחֻרָם לכל אח"ז , ויקם על מקומו לגאון סורא את ר' יוסף — אחד החכמים , אשר שמו לא נודע בקהל . בין כתבי היד העתיקים הנמצאים בבית עקד הספרים אשר להממשלה , נמצא פרק אחד מן המכתב הזה , אבל לדאבון לבנו חלו בהפרק הזה ידי סופרי הקראים , אשר הצטיינו תמיד בשנאתם הכבושה לרב סעדיה , על כן הנהו מלא דבות שוא ועלילות שקר , אשר כמוהן תמצאנה רק בכתבי-הפלסתר של האנטיסעמיטים בימינו אלה . גם על הדברים אשר הם המה תהלת רב סעדיה ותפארתו על דרכו בקדש שמו הקראים מחסה כזב למען הבאיש את ריחו בעיני ההמון ; כן יוכיחו הסופרים ההם לרב סעדיה את דרכו על פניו , כי את חבוריו כתב בכונה מיוחדה בשפת הנביאים וסגנון כתבי הקדש למען יֵחָשֵׁב גם הוא כאחד מהם . — לו מצאנו אנחנו לנכון להוכיח את השקר הצפון בהעלילות האלה ולהראות לעין כל את צדקת רב סעדיה וישרת לבו , אז היה די לנו לומר , כי כל תלמידי הישיבה בסורא , אשר שמעו לקח מפי רב סעדיה ואשר ידעו את ההלוכות מולם צאתו ובאו , אהבוהו בכל לבם ונפשם ויאצלו לו כבוד ויקר . ע"פ עדותו של נתן הבבלי, אשר חיה בימי רב סעדיה , נתנו כל חכמי היהודים בעת ההיא צדק למעשי רב סעדיה , גם ראש הגולה, אחרי אשר נלאה נשוא את דבת העם ותלונותיו עליו על אשר הסיר את רב סעדיה ממשמרתו , השלים עמדו וישיבהו על מקומו וינחילהו את כסאו לגאון סורא כבראשונה, ולולא הכיר ראש הגולה וידע נאמנה , כי חף רב סעדיה מפשע ופעולתו זכה , אז לא התרפס לפניו ולא השלים עמדו ! אכן רב סעדיה

הוציא גם הוא מכתב גלוי להוכיח; כי אך שקר ענה בו ראש הגולה ויוציא כאור צדקתו לעיני כל עמו; לדאבון לבנו המכתב הזה, המכונה „ספר הגלוי" ואשר חבר בשפות עברית וערבית איננו אתנו מלבד העתקה מפרק אחד מהקדמתו השמורה עמדי. דעת לנבון נקל, כי גבר בר לבב כרב סעדיה לא יצא לחרף ולגדף את ראש הגולה. מענה פיו היה רך ונעים ודבריו — כפי שנוכל להוכיח מן הפרק האחד השמור אתנו — בנחת נשמעים ובדרך הכבוד, ובמקום חרפות וגדופים הביא המון הוכחות גלויות וברורות, להוכיח את צדקתו ובר לבבו. מהמכתב הגלוי הזה נראה, כי בהוציא ראש הגולה את כתב הפלסתר על רב סעדיה התחברו אליו אנשים, אשר נתנו ידם אליו לרדוף באף את גאון סורא ולהורידהו משאתו, ואף אם היו האנשים ההם ישרים בלבותם, אבל היו עוינים את ההשכלה ומתנגדים אל למודי החכמות החיצוניות, אשר עסקו בהם התלמידים בשקידה יתרה, למן היום אשר הוקם רב סעדיה לגאון עליהם. סוף דבר, דוד בן זכאי התאמץ בכל עז לרחות את רב סעדיה מכרום מצבו, אשר בעצמו העלהו עליו ולהשפיל עד עפר את שם כבודו אשר נחל לו בצדק וביושר.

לראשונה פגש ראש הגולה על דרכו זה מכשולים רבים ולא עלתה בידו להוציא לפעולות את אשר יזם על רב סעדיה, כי כל איש אשר שאר רוח לו ולב מבין בקרבו נתן ידו אל רב סעדיה ויהי מגן בעדו מפחד אויבו, אשר התקומם לו; אולם ראש הגולה ואנשי בריתו לא חדלו מלבקש אחרי תחבולות שונות להגיע אל מטרתם, ויפזר כסף רב לשחד בידי פקידי הממשלה להטותם כחפצם, ואחד עשירי העם, מבעלי ברית דוד, הוזיל מכיסו לתכלית זאת ששים אלף זהובים — סכום רב ועצום עד מאד בעת ההיא — על כן נאלצו גם בעלי ברית רב סעדיה לפזר כסף רב, למען הגן על מורם ורבם ולעצור בעד הרעה הנשקפה לו. — הכליף מוקתדר הושיב ועד מיוחד משרי המלכות הקרובים אליו ובראשם הוויזיר אלי אבן איסא לגלות את פני הלוט מעל הסכסוכים אשר פרצו בין ראש הגולה וגאון סורא: אבל למרות עמלם ויגיעם לא עשו ידיהם תושיה ולא עלתה בידם להוכח עם מי הצדק. בראשונה גברה יד בעלי ברית רב סעדיה ויורידו את דוד בן זכאי מכסא נשיאותו ויחרימוהו ועל מקומו נקרא אחיו מעיר חָרַסָן אשר בפרס ושמו יוסי בן זכאי ובשפת ערב קראו לו חַסַן. בדבר הזה הראה רב סעדיה והוכיח לעיני כל, כי לא משנאתו וקנאתו באיש חרמו הורידהו מכסאו, כי לו שמר עליו את עברתו בלבו על אשר התקוטט בו, אז לא הקים את אחיו תחתיו ויבחר באיש אחר. בעלי ברית רב סעדיה סרו מאחרי דוד בן זכאי ויקבלו עליהם את נשיאותו של אחיו חסן, ובעלי ברית דוד בן זכאי לא חשבו את רב סעדיה לגאון סורא ויבחרו תחתיו באיש צעיר לימים ושמו ר' יוסף מחָרַסָן; על האיש הזה העיד גבר חכם בעז כרב שרירא גאון, כי תלמיד שאינו מובהק הוא ביחסו אל רב סעדיה גאון.

אולם לא ארכו ימי השלום לרב סעדיה! ראש הגולה החדש יוסי בן זכאי מת ובטרם הושיבו אחר על מקומו נרצח הכליף מוקתדר ויירש את כסאו אחריו אחיו העריץ קהיר איש שואף דם, אכזרי וקשה לב ובעד בצע כסף עות משפט ויעקש נכחה וישם לו לחק להרוס ולעקור את כל אשר בנה ונטע המושל הישר אשר היה לפניו; בעת ההיא רפו ידי בעלי ברית רב סעדיה ולא עשו תושיה, אז מצא דוד בן זכאי את העת הנכונה לנקום ברב סעדיה איש עברתו ולהדיחו משאתו. בעמל לא רב עלתה בידו לפתות את הכליף להוציא פקודה מלפניו, כי יעזוב רב סעדיה את עיר סורא ויעתיק את מושבו אל מדינה אחרת. — הנה כי כן הישיבה הגדולה, אשר אליה היו נשואות רבות בשנים עיני כל דורשי תורה ותושיה, חכמה ומחקר, אבדה את ערכה הרב, אחרי אשר פנה ממנה הודה בעזוב הגאון רב סעדיה את משמרתו בקדש. דעת לנבון נקל, עד כמה אבלו התלמידים ויתעצבו אל לבם, בהאלצם להפרד מעל רבם ומורם, אשר אהבו וכבדו בכל לבם ונפשם!

ממקורים נאמנים הננו יודעים כי זמן רב היה רב סעדיה צפוי אל חצי דוד בן זכאי אשר כונן לירות עליו במסתרים, עד אשר נאלץ להתחבא מפניו ולהשמר מכל משמר, לבל יודע לו מקום מחבואו אבל הרעות הרבות והעצומות אשר מצאו את רבינו סעדיה, תחת להשיבהו עד־דכא, עוד רוממו את רוחו ונפשו דרכה עז להפיץ מעינות חכמתו בכתב ורובי תורותיו בספריו הגדולים העומדים לנס לעד ולעולמי עולמים, ותהי ראשית מעשהו לכתוב מענה לדוד בן זכאי ולהוכיח גלוי לכל, כי כל העלילות והרבות אשר הוציאו עליו שונאיו בנפש בשקר יסודם. את הספר הזה — כאשר הזכרתי למעלה — קרא בשם „ספר הגלוי" ויחלקהו לעשרה פרקים; בפרק הראשון ידבר ממעלות החכמה ודורשיה ויוכיח כי רודפיו חנם המה שונאי ההשכלה ולרגלי אהבתו את החכמה גדלה שנאתם אליו; בפרק השלישי יחוש עתידות לא טובות הנכונות לבוא לרגלי פעולת דוד בן זכאי ואנשי בריתו, בפרק הששי הנהו הולך וחושב לאחד אחד את כל מעשי מתנגדיו ועלילותיהם

ובסוף דבריו יאמר, כי מטרת חבורו זה הוא ללמד את אחיו ובני בריתו לשאת ולסבול במנוחה את כל אשר יעבור על נפשם בימי צבאם עלי ארץ ולבלתי יתיאשו מתקוה בצר להם וביחוד בל ילכו בדרך אויביהם ובל ישתמשו בבלי נשקם (עלילות שקר ודבות שוא); בהוכחות ברורות וגלויות הנהו מראה לעיני כל עד כמה לא נכונות העלילות, אשר בדאו עליו אויביו בנפש. ויביא בתוך דבריו פרקים אחרים מכתבי הפלסתר ומהדבות הרעות אשר הוציאו עליו משנאיו, ומה נקל להוכח, עד כמה התחכמו שונאיו אלה להמיט עליו רעה וישימו בפיו דברים, אשר לא העלה מעודו על לשונו, וכל זאת למען הבאיש ריח ישיבת סורא בעיני ההמון. הפרקים המעטים, אשר הביא רב סעדיה בספרו מכתב הפלסתר אשר הוציא עליו דוד בן זכאי יקרים ונכבדים המה מאד בעינינו עתה, אחרי אשר נאבד הכתב ואיננו עוד במציאות.

עוד ספר אחר הוציא אז רב סעדיה לאור (בשנת ד"א תרצ"ג) אשר ע"פ עדות חכמי לב נעלה הספר הזה על כל החבורים אשר חֻברו בשנות הבינים בשפת עבר; ואמנם אם נשים לב להתבונן אל תכונת הספר הזה נראה ונוכח, כי מסלה חדשה סלל בו רב סעדיה בדברי ימי היהודים בשנות הבינים ויחיד הוא בערכו בין כל הספרים, אשר חֻברו בשפת עבר מימות חתימת התלמוד. בטח תבינו, אדוני, אל מה ירמזון מלי אלה וכי הספר הזה הוא „ספר המרות והדעות"; בשפת ערב יקרא כִּתַּב אל אַמַנַתְ אַל אִתְקַבַתְ; כאשר אדבר אודות ספרי רב סעדיה בפרט, אז אדבר ברחבה גם על אודות הספר הנכבד הזה; ועתה אגביל את דברי בהעירי, כי הרעיונות הנעלים והנשגבים, הצפונים בהחבור הנפלא הזה, השקפות המחבר על נימוסי בני אדם ויחוסם לאלהים, „אשר יצאו מתחת עטו בהשכל ודעת ובהתבוננות יתרה, — כל מלה ומלה יתנו עדיהם, כי למרות התלאות אשר מצאוהו בימי כתבו את חבורו זה, למרות פגעיו ונדודיו בגו ונפש, היה רוחו עשוי לבלי חת ולבו נכון עמדו, לבלתי כרוע תחת נטל יגונו ועול סבלו הקשה, והאמת היתה תמיד נר לרגליו וישמור את נפשו מכל משמר לבלתי דבר רע על אדם ולהוציא דבה על רעהו האורב עליו ושונאו בנפש. מלבד זה יראה המחבר בחבורו זה את עומק בינתו וגדל בקיאותו בכל ענפי המחקר והפילוסופיה ובספרות ישראל, ובעת אשר בידו האחת יאחז מקל נעם להוכיח לאחיו החרדים את דרכם על פניהם ויראם לדעת, כי האמונה בהבלי שוא מתנגדת אל חקי היהודית ומשפטי הדת ותורת אמת, — בידו השניה מקל חובלים ליסר קשה את הסרים מעל אמונת אבותם, האומרים כי רעיון האמונה איננו מתאים עם חקי השכל וההגיון הישר. החבור הזה התפשט בזמן מצער בין היהודים היושבים במכלכות הכליפים הערביים באזיא ואירופא. הספר הזה היה אחרי כן למאיר עיני כל בני הגולה בשנות הבינים, אחרי אשר נעתק פעמים לשפת עברית וממנו שאבו כל תאבי דעת אלהים והיהודית הטהורה את דעותיהם המצורפות. ביחוד הועיל הספר הזה לטובת התפתחות והרחבת הספרות הערבית-הספרדית של היהודים ורבים מחכמי היהודים והנוצרים מצאו בו דברי חפץ, ליסר עליהם את דעותיהם והשקפותיהם בחכמת הפילוסופיה הדתית.

המפעל הכביר השני של רבינו סעדיה, אשר היה גם הוא לרב העליליה בספרותנו היא העתקתו את התורה מעברית לערבית. לאות ועדה כי עמנו הוא באמת הוא עם הספר והתורה היא נשמת האומה וחלקה מאלוה ממעל הוא, כי האות הראשון להתחדשות רוח נכון בקרב אחינו וראשית תקופה חדשה לחיי הרוח בעמנו היא, בכל עת ושעה העתקת התורה להשפה המתהלכת להמדוברת מבני האומה בימים ובזמן ההוא, אחרי שיבת עולי הגולה ע"י עזרא ונחמיה והאמונה נצטרפה ונזדככה מהבלי הגוים המתהללים באלילים קמו אנשי כה"ג ואחריהם הסופרים שהיו סופרים כל אותיות שבתורה והתנאים הראשונים אז נולדה העתקת התורה לארמית הוא התרגום המצוי עד היום בידינו בשם תרגום אונקלוס או עקילס, כאשר התפרדו בני עמנו יושבי ארץ מצרים מאחיהם בארץ פלשת והראשונים עזבו הדרך הכבושה להיהדות המקובלת להסב את לב העם אל אמונת ישראל ע"י הלבשת התורה בבגדי יון, ראו ראשית למו לתרגם התורה יונית, הוא התרגום הנודע עד היום בשם תרגום-השבעים (סעפטואגינטא). בתקופת הפרחת המדעים וההשכלה האנושית תחת שבט מושלים הכליפים מבני ישמעאל וגם בני עמנו החלו להתהלך לרוח היום ויגברו בארץ לחכמה ומחקר, שיר והשכלה מדינית, גם אז היה אות הראשון כי זרח אור חדש באהלי שם — העתקת התורה מעברית לערבית, השפה המדוברת אז בפי רובי אחינו שוכני אסיא אפריקא איירופא, בהעת החדשה במעט בימינו ולעינינו ראינו אותות השנוי הכביר והנמרץ בחיק היהודות אשר בא בעקבות העתקת התורה לאשכנזית ע"י בן מנחם ותלמידיו או הוצאים בעקבותיו.

וכשם שבספרו הגדול „האמונות והדעות" סלל מסלה חדשה לכל הוגי דעות בקרב עמנו ובספר כתב

בימי נדודו הראה הדרו על פני פעולתו על גדולי הדור ושרי התורה והמדע, כן בהעתקתו את התורה, עשה אותה לנחלה לכל בני האומה ויפתח שערי-תורה לבא בם כל בני גוי צדיק שומר אמונים. רבינו סעדיה לא הסתפק בהעתקת התורה מפורש ושום שכל, כי אם עוד העמיק הרחיק דעת הפשט לאמתו בבאורו, אשר בו הראה לדעת כי כל דברי העתקתי צדקו יחדו עפ״י חקי הלשון. במיטב הגיונו ישים לאל טענות הפוקרים היוצאים מן הכלל וכופרים בתורה המסורה, אשר זאת היתה משוש דרכם למצוא סתירות בין הכתב והקבלה, בבאורו מתאמץ הגאון לבאר כה״ק ולהערות בהם מקור ידיעות רבות מהעולם והטבע והגיוני החכמה בעתות מאוחרות.

רבינו סעדיה גאון לא שם גבול לעמלו הרב להגדיל התורה ולהאדירה בהעתקת התורה הכתובה ויגבר עוד חילים למרבה ידיעת התורה המסורה ולהפיץ גם עליה אור יקרות בפירושו אשר חבר על המשנה עם מבוא התלמוד ערוך בהשכל ודעת, אשר ממנו פנה ויתד לכל החפצים לתת סדר למשנתם וההגיון התלמודי, חלק מהפירוש הזה נמצא בהביבליותיקה הקיסרית פה פטרס-בורג, על פי הדברים אשר הביאו מחברים מאוחרים מהחבור הזה היה הפירוש הזה באמת למאיר נתיבות תורה שבעל פה ונותן דרך „בים התלמוד". הן אמנם עוד לפני רב סעדיה נמצאו בבתי עקד הספרים אשר בשתי הישיבות שבבבל ספרים ומגלות סתרים מבארים כללי הש״ס ועושים אזנים לתורה ודבר ה' זו הלכה ומורים כן על פי הכרעת רוב הדעות, אך הכללים שכללו לנו חכמי הגאונים שלפני רב סעדיה לא התלכדו אל ספר שלם ולא התאחדו לשיטה שלמה וערוכה ובדבר הגדול הזה הניחו הגאונים שהיו לפני רבינו הגדול מקום להתגדר בו. עוד ספרים רבים ונכבדים כתב רב סעדיה: בחקר לשון הקדש, בחקר אלוה על המסרה (על השנוים והחלופים שבין קרי וכתיב וחלוקי הדעות בין בעלי המסרה הראשונים) על השירה העבריה בעבודת ה' זו תפלה וביתר ענפי המדעים וספרות ישראל, אשר עוד נדבר עליהם ברחבה במקום אחר.

בכל ספריו וילדי רוחו אשר נודעו בקהל נראה פעולתו לטובה על בני דורו והברכה אשר השאיר לבני דורות יבאו. בכל מקום נראהו נלחם בעד כל דעה נשגבה והגיון-לב נעלה בהאנושיות, היהדות, בכל דבר מדבריו אשר הניח אחריו לזכרון נצח הננו רואים אותו נושא על נסו שמות הצדק והמישרים, בינת אדם ישרה עם אהבת האמת והסדרים, על רבינו סעדיה נוכל לאמר שגלותו היה מעין ברכה לכל קהל ישראל ולפניו ולאחריו לא היה כמוהו איש, אשר יעבור עבודת עמו ותורתו בימי עניו ונדודיו, כעבודת הקדש אשר עבד רבינו סעדיה על הרי ישראל בהיותו נודד הולך בגולה ומסתתר מחמת רודפיו ואויביו בנפש, ובשעה שאנו קורים תולדות האדם הגדול הזה ומצטערים על הצרות הרבות והרעות אשר עברו עליו בעברת זדון רודפיו ומקנאיו הנה עלינו לשבח למסבב הסבות אשר מהעז הוציא מתוק לבית ישראל וגלותו של הגאון היתה הנסבה לעבודת רוחו, ומי יודע אם היה הגאון נשאר בסורא ולא יצא בגולה אם היה לנו כל הכבוד הזה.

נחזור נא אל קורות רב סעדיה בשנים האחרונות לימי חייו. הפגעים והנדודים אשר עברו על נפש הגבר הנעלה הזה על לא חמס בכפו העציבו מאד את רוח האנשים הישרים בלבותם אשר ידעו את רב סעדיה ויוקירו את שמו אבל אזלת יד כלם לגהות לו מזור, כי דוד בן זכאי גדל מאד בעיני הכליף וידם קצרה להדיחו משאתו. כעבור שבע שנים מיום גלות רב סעדיה מסורא (בערך שנת ד״א ת״ש-תש״א) אחרי אשר סאת יגונו ותלאותיו נמלאה על כל גדותיה, שם דוד בן זכאי את עינו בחכם אחד מבעלי ברית רב סעדיה ויאמר לשלח גם בו את חצי נקמתו, אז התקוממו נגדו אנשים רבים, אשר נלאו נשוא את עריצותו ויערכו לנגדו מלחמה גלויה, והמון העם לא חשכו גם המה ממנו כלמות ורק עד כי נאלץ ראש הגולה לשוב ממחשבתו ויקרא את רב סעדיה על מקומו לסורא. קורא הדורות ר' נתן הבבלי, אשר היה בימי רב סעדיה, יספר לנו בספרו את הכבוד הגדול אשר פזרו לרב סעדיה על דרכו בשובו לסורא; המון רב ובראשם דוד בן זכאי יצאו לקראתו ויקבלו את פניו בשמחה, בשירים ובמחולות: היום ההוא היה חג הפורים ולכבוד רב סעדיה חגג ההמון את החג הזה שלשת ימים. מן העת ההיא החל דוד בן זכאי לחתור בכל עז להסב אליו את לב רב סעדיה ולכפר את פניו על אשמו, אשר אשם נגדו ונגד כל עדת ישראל. — אולם לא ארכו הימים ואלהי הגמולות שלם לדוד בן זכאי כפעלו, ועמו בא הקץ לממשלת ראשי הגולה. מקץ ירחי מספר לשוב רב סעדיה לסורא מת דוד בן זכאי, אז הראה רב סעדיה לעיני כל כי לא ישמור בלבו את עברתו לאיש חרמו זה וישתדל להושיב את בנו יהודה על כסאו אחריו אף אם הבן הזה לא חשך מרב סעדיה הרפות וגדופים, כאשר שולח אליו מאת אביו: אחרי כהנו בתור ראש הגולה משך ארבעה ירחים מת יהודה וישאר אחריו נער קטן בן שתים עשרה שנה: רב סעדיה לקח את הנער אל ביתו ויחנכהו ויאמצהו כבן לו וילמדהו תורה

וחכמה; אבל כאשר מלאו שנות הפיח רוח קנאות בהמחמודים ויסיתו אותם בראש גלותא המתנהג בנשיאות כאחד האלופים ומושלי הארץ ויתנפלו עליו בנסעו במרכבה כבודה ברחוב העיר וימיתוהו. הרצח הזה נעשה מבלי דעת הכליף ושרי מלכותו ולא יכלו להסב את פני הדבר. ראשי עדת ישראל שמו את הדבר אל לבם ויגמרו אֹמר לשום קץ לממשלת ראשי הגולה ולבלתי עורר עליהם עוד את חמת שכניהם המושלמנים. — הנה כי כן נפלה נפלה ממשלת ראשי הגולה ולא יספה עוד קום.

כל התלאות והנדודים, אשר עברו על רב סעדיה, לא הרפו את רוחו ועוד הוסיפו לו אמץ לעבוד בשדה הספרות עד אחרית ימי חייו, טרם עוד הגיע לשנות השיבה! כל עדת ישראל התאבלו עליו ימים רבים וימאנו להנחם אחרי האדם הדגול מרבבה הזה, רבם ומורם, אשר ברוחו הכביר וחכמתו הרבה ברא גדולות ונצורות בחיי בני עמנו ויער את חכמת ישראל לחיים חדשים.

הנקל לכם אפוא, אדוני הנכבדים, לדעת את חין ערכו של רב סעדיה גאון והליכות רוחו בקדש עם פעולותיו הרמות והנשגבות, אשר פעל לטובת עמו בימי חייו. מהדבר הזה כי עתה שנות אלף, אשר עברו מיום מותו, יתגלה לעיני חוקרי קדמוניות במעט בכל שנה ושנה דבר חדש ממעשי ידי רב סעדיה, אשר לא נודעו עד כה, או נודעו רק בקבלה ובהמשך הזמן נשתבשו וישכחו מלב. — עם ישראל היודע לכבד ולהוקיר את זכרונות גדוליו וחכמיו, אשר מקרבו יצאו, עליו לכבד עוד ביתר שאת את היום, אשר בו נמלאו אלף שנים מן העת אשר על שמי חיינו הרוחנים דרך „הכוכב המאיר" המצוין בשם כבודו „ר ב ס ע ד י ה ג א ו ן ה פ י ת ו מ י"!

נעתק ע"י ה. מירסקי.

מכתב גלוי

מאת הפרופיסור דר' גרעטץ אל חברי הועד, אשר נוסד לאסוף כסף לכונן יסוד וענין קים לדורות לזכר שם פעולתו בישראל, ולכבוד חג היובל למלאת לו שבעים שנה בר"ח כסלו שנה זאת, אחרי אשר קבל חתן היובל את הסך הנאסף להמטרה הנזכרת ערך אליהם דברי האגרת הזאת:

אדונים נכבדים, חברי הועד!

ביום מלאת לי שבעים שנה היה את לבבכם לכבדני בכבוד גדול ביסוד מפעל נכבד לזכרון לדור אחרון ובאספכם תרומת כסף להחפץ הזה. קטנתי מכל הכבוד הרב הזה ולבי נמלא רגשי תודה וברכה לכם אדוני הנכבדים. והנה אחרי אשר האדון הנזכר הממונה מאתכם, ידידי היקר הרב הד"ר א. ל. האמבורגער בצרוף שנים מתלמידי חד"ר גרינפעלד והד"ר איינשטיין הגישו אלי את הסך הנאסף, הנני רואה חובה לנפשי להביע לכם חפצי כאשר עם לבבי, לאיזה תכלית נכון להקדיש את תבואת הכסף מן הקרן הקימת הזאת. מובן מאליו כי תבואות הכסף ההיינה קדש להגדיל תורה ולהאדיר חכמת ישרון, אדיר כל חפצי הוא לראות השתלמות ושכלול מקצועות האלה בחכמת ישראל, אשר בם שמתי כל מעיני, בימי חלדי. לכל לראש: חקירת כתבי קדש, חקירה נאמנה ומדויקה באוצר כל כלי חמדתנו, שארית נחלת אבותינו היקרה, ועמה החקירה בדברי ימי עם ישראל, תורת עמנו וספרותו והידיעות הנספחות אליהן ועוזרות על ידן: חקר קדמוניות מימי כתבי הקדש והתלמוד ומחקרי הארץ הקדושה. מלבד זה מנויה וגמורה בסודי להכין את העבודה להוצאת אוצר הידיעות (ענציקלאפעדיע) התלמודיות, תכנית (פרוגראממ) המפעל הכביר הזה — מפעל נאדר מאד אשר רק בעזרת חברים חכמים וסופרים מומחים שבדור שיהיו לאגודה אחת יצא לפעלו, ואשר כבר לקחתי דברים עמם ואקוה לקנות לבם לפעולת הדבר הגדול הזה. בהמפעל הזה נצא ידי חובתנו הקדושה, להציל כבוד התלמוד המנואץ בפי אויבינו ולהשיב אליו את כל כבוד תפארתו ע"י ברור ולבון את כל עניניו ושיטותיו. עוד יש את נפשי להוציא לאור ספר רב הענין ע"ד חקירת כתבי הקדש. ומפני שספרים כאלה אינם נקנים מרוב הקוראים על כן קשה למצוא מדפים ומו"ל אם לא כי נבטיח לו מראש, שנשיב לו את כל הנזק אשר יגיע לו מההוצאה הזאת. ואחרי כל אלה אם תספיק לזה התבואה מכסף התרומה, ראוי לקצוב פרס לסופרים, אשר יכתבו ספרים ומאמרים על נושאים נכבדים בחקר כתבי הקדש ותולדות ישראל, על פי הענינים אשר ישים לפניהם ועד החכמים המומחים לאותו דבר, והועד הזה גם יברר וילבן ויחרוץ משפטו מה לקרב ומה לרחק מן עבודות הסופרים על מנת לקבל הפרס. ועד חכמים כזה יהיה מראשי המורים בבתי מדרש לרבנים אשר בברעסלוי, בודאפעסט ופאריז. ההשגחה על תשלומי הפרס תהיה מסורה בידי ועד-אפוטרופסים הנבחר לזה והקרן הקימת ההא מונחת בשטרי המלכות בטוחים.

אשחרכם כבוד, אדוני הנכבדים, להוריע לחברי הועד את רצוני זה ולהביע ברכת תודה בשמי לכל המתנדבים, והנני מכבדכם ומוקירכם.

פרופיסור ד"ר ה. גרעמץ

מועדי אל *)

המקדש הראשון אשר מצאנו אצל עם ישראל הוא א ה ל מ ו ע ד אשר נטה משה רבינו מחוץ למחנה להיות בית מועד לכל מבקש ה'. בשם אהל מועד שנקרא עליו ועל משכן העדות שעשו ישראל אחרי כן, צפונה כונה גדולה ועמוקה המבדלת בין קדש להול, בין משכנות אביר יעקב להיכלי אלילי העמים, עמי הארץ אשר לא עמדו בסוד ה' לדעת כי מרום ונשגב הוא מבינת אנוש, כי חיי האדם ותנאי קיומו אינם חקים קבועים ועומדים מעולם ועד עולם, כי אם בריאות נבראות ביחוד מאת אדון כל היצור ומושל בעז העולם. העמים האלה מבשרם חזו אלוה ועל חיי חי העולמים דנו מחיי אדם ילוד אשה וכל אשר מצאו באחרונים יחסו לראשונים, ובכן יצאו להם אלהים בצלם דמות תבנית אדם לכל משפטיו ודרכיו: רעבו, צמאו, שחקו, כעסו התמכרו לתאות בשרים; נאנחו בעמל אנוש ויתענגו על כל הדברים המרחיבים דעתו של אדם. ולפיכך ברצות עובדיהם למצוא חן בעיניהם השתדלו לעשות להם נחת רוח בכל מה שמצאו הם בעצמם חפץ בו. הקריבו להם מטעמים ומאכלי תאוה אף בנו להם דירות מרווחות; ואלה היושבים בארץ צחיחה השמחים כי ימצאו עץ מצל או כלע כבד למחסה מחרב, כבדו גם את אלהיהם בדברים האלה, נטעו להם אשרות אף הציבו אבני משכית **) להיות להם נוה שאנן ובית תענוגים. הנה כי כן, היתה תכלית בית אלהים בעיני עובדי הבעל לשום מקום לאליליהם לכל ישלטלו טלטלה גבר ולבל יסבלו התלאות אשר יסבול האדם באין לו בית לשבת. מקדש כזה היה נקרא ב י ת א ל במלא מובן המלה, כי שם ישב אל ושם מצא מנוחה בעת הצורך כדרכן של בני אדם.

אולם מקדש אלהים חיים אלהי ישראל לא נעשה מעולם להיות בית דירה לצור העולמים ומעונה לאלהי קדם; כי אמנם השמים ושמי השמים לא יכלכלוהו, אף אין חפץ לו במנוחה, כי לא ייעף ולא ייגע. אמנם מועדי אל בישראל אינם כי אם בעבור האדם, אשר עניני העולם הזה יעטרוהו מסביב תמיד והוא בהול כל היום על מזונו ותענוגיו, ולפיכך ראו להכין לו מקום פנוי ונבדל מתשואות קריה והמון החיים בכדי להרחיקו לשעה מעסקי העולם הזה ולהביאו לידי השבון הנפש, להתקדשות הרוח וטהרת הרעיונים, להיותו מוכשר להשראת השכינה ולדבקות בה'. וזה הוא סוד השם א ה ל מ ו ע ד שנקרא בו ב י ת ה כ נ ס ת הראשון לבני ישראל. בבית הזה נ ו ע ד ה' לישראל במדה ובאופן שאפשר לבשר ודם להועד יחד עם ה', ר"ל להמשיך על עצמו שפע קדושה וגלוי שכינה.

והנה המעיין בפסוקים (שמות ל"ג) יראה כי לא מצא משה לנכון לקבוע מקום מיוחד לעבודת ה' מחוץ למחנה הרחק מכל הענינים המושכים את האדם לדרך ארץ ומפריעים אותו מחשבון הנפש, עד אחרי אשר חטאו ישראל בעגל. רק אז, בראותו כי סדרי עולם המעשה עומדים לשטן על דרך הקדש אשר שם לפני עמו, ערב לבו להזיר מבקשי ה' מעולם המעשה ולצמצם קדושת ה' במקום מיוחד ונבדל. אולם לפני זה לא היה צורך כלל לקבוע

*) „המאמר היקר הזה בא לידינו בחתימת הכוסת" וע"כ נאלצנו לפנות לו מקום בזה ובאותיות פטיט. שפ"ר

**) ידוע כי הכנענים קראו לאבני מזבחותיהם בשם ב א ט י ל י ע ן והוא משם ב י ת א ל כנ"ל. ונודע עוד מין אבן קדושה שנקראה אצלם א ב ד י ר על שם האליל אבאדיר abadir (טוענק מיטהאלאגיע דער סעמיטען צד 11) וטעמו בלי ספק א ב א ד י ר. והנה בבאור השם משכית נתקשו מאד המפרשים. יש שפירשוהו מלשון „ש כ י ו ת החמדה" ור"ל אבן שמחוקות עליה צורות שונות. ויש שפירשוהו מלשון „ו ש כ ו ת י כפי", ור"ל, שהאבן מכסים בה את הרצפה. ולפי הנ"ל יכול להיות שהוא מלשון „הלא אתה ש כ ת בעדו" (אף שמשקלו קשה), ור"ל, אבן שמגין ומסוכך מפגע היום. ואבן כזאת הנעימה לבן האדם ככתוב „כצל סלע כבד בארץ עיפה" קדשו לאלהיהם כנ"ל. ומזה בחדרי מ ש כ י ת ם (יחזקאל ח) ר"ל בחדרים הפנימים אשר י ש ת ח ו ו שם.

מקום מיוחד לעבודת ה', כי על פי תורת החיים שנתן משה לישראל היה אפשר לחיי הבשר והרוח ללכת צמודים יחד, ובשעה שהאברים היו עושים פעולתם לקיום הויתם היה הלב מכוון כלפי מעלה, ממלכת כהנים וגוי קדוש כזה אינו צריך להסיח דעתו מעניני העולם ה ז ה בכדי לכון את לבו לעולם ה ב א, אף אין חפץ לו במקום מיוחד לשפוך את נפשו לפני ה', כי בכל מקום שהוא השכינה עמו. אולם, כשחטאו ישראל בעגל הראו לדעת כי הדעות הנעלות והטהורות שנטע משה בלבם לא באו בקרבם ולא התעצמו בהויתם, ומפני זה דרכיהם ומעלליהם היו רק להנאת גופם ולטובתם ולא לשם גבוה, אז נודע הדבר אשר אי אפשר לאדם לדור בשני עולמים כאחד, ובכן התגלה ההכרח להפריד עבודת ה' מתשואות חיי הגוף ולקבוע לה מקום מיוחד לבדה.

אהל מועד הזה עשה משה מדעת עצמו, אולם בזמן מועט באה הסכמת הי"ת על הרעיון הזה באופן בולט ומזהיר מאד, כי תחת אהל מועד הקטן הזה צוה ה' לעשות משכן גדול ורחב ידים להיותו א ה ל מ ו ע ד גדול לכל מבקש ה' ודורש אלהים. פרטי המשכן במקומם מונחים. הרמזים והסודות שנצברו בזה לקמצים נמצאים בספרי חכמי ישראל ושל אוה"ע. אני לרגל מלאכתי מצאתי נכון להעיר רק על דבר אחד שמראה לנו בעליל נקודה העיקרית והעליונה של דת ישראל. החלק היותר נכבד ממשכן, ק ד ש ה ק ד ש י ם לא היה מקום המזבח ששם הקריבו קרבנות לריח ניחוח לה, לא מקום המנורה הטהורה ושלחן הקדש ששם העלו נר תמיד וערכו לחם הפנים לפניו תמיד, כי אם מקום ה א ר ו ן ששם היה גנוז אור העולם, לוחות העדות הכוללים בתוכם חקים טובים ומשפטי צדק ל א ד ם. הלוחות האלה הם מראה דמות ה' ומשם היתה השכינה מתדברת עם משה (שמות י"ט כ"ב) קוב"ה ואורייתא חד הוא! ומה נעמו דברי הגאון שאמר כי המלאך ששלח ה' לפנות הדרך לפני עמו ישראל ולהביאם אל המנוחה ואל הנחלה הוא הוא ספר התורה ועליו נאמר קומה ה' ויפוצו איביך (ע' הקדמת הרש"ל לתשובות גאונים קדמונים). הוא הדבר אשר דברתי: תורת משה לא תבדיל בין הנאות העולם הזה להנאות העולם הבא, כי שתיהן קשורות וכרוכות יחדו ותכלית שתיהן להתקדש ולהטהר ולרבוק בחי העולמים, באופן שקול אלהים שנשמע מפי סוקראטעס רק ברמיזה ובחשאי, היה מתפוצץ כבר הרבה דורות לפניו מפי רוענו הנאמן בפרסום ובפומבי גלוי לכל.

אם כל המשכן בכללו היה נקרא אהל מועד, לא היה נקרא כן רק בשביל קדש הקדשים ששם היתה התורה מונחת, ועליו נאמר „ו נ ו ע ד ת י לך שם ודברתי אתך מ ע ל ה כ פ ר ת", וכל הבא לפתח אהל מועד לבקש את ה' ולשפוך את נפשו לפניו היתה כונתו רק למקום קדש הקדשים, לארון העדות. וכבר השמיענו זה חז"ל בפירוש (במדבר רבה פ"ב) שתהיו רשאין לבוא ל ה ת פ ל ל ל פ נ י ה א ר ו ן" וגם עתה אחרי כל התהפוכות וההרפתקאות דעדו עלינו זה אלפי שנים עדיין לא זזה קדושת הארון ממקומה, עדיין התבה שבה גנוז ספר התורה היא לנו מול האלהים. לפניה ישפכו רבבות אלפי ישראל את נפשם במרחבי הארץ, אליה ישתחוו, אליה יתפללו, כי אך בה אל ושם חביון עזו.

כאשר מת משה עבד ה' הוסבה הממשלה לאיש ימינו, גבר עמיתו, לבן ארם אמץ לו משחר ילדותו, ליהושע בן נון משבט א פ ר י ם *). הוא עמד בראש הצבא ובעז רוחו נהג את עמו מחיל אל ח ל עד אשר רד לפניו כל יושבי הארץ וינחיל לעמו ארץ המרחם לשבת עליה במנוחה ושלוה. מובן מאליו, כי בהיותו משבט אפרים ראה נכון לעטר את נחלת שבטו בכתר העולה על כל הכתרים, באהל ה' וארון עזו, מה שגם היה ראוי לעשות מטבע הדבר, כי המרכז הדתי ראוי להיות בצד המרכז הממשלי, ובכן יחד מקום למשכן הקדש ולארון העדות ב ש י ל ה, בנחלת אפרים **) מקום תקע אהלו גם הוא (יהושע י"ח ט). במקום הזה

*) בהמקצוע הזה העמיק הרחיב החקירה האדי' מנהבורת חקרי תושיה הר"ר מאיר איש שלום וידידנו הה' בעל המאמר כוון לדעת הגדול בכמה דברים במאמרו בש"ת Die Theilung des Reiches בספר המאסף „עטרת זקנים" לכבוד חג היובל של הד"ר הח' גראטץ. הרה"ח מהר"מ א"ש מראה לדעת את כל תוקף הפעולה על התפתחות המדינית בחיי העברים מהפעלות הקנאה והתחרות בין שבטי אפרים ויהודה והדברים נכבדים מאד. תמנית המאמר היקר הזה נביא לפני קוראי הכנסת הבאה בימי חדש תשרי הבע"ל.
העורך שפ"ר

**) הדבר הזה, היינו מה שהיתה עיר נבא ישראל הראשון על

עמד משכן ה' ימים רבים, אך ארון האלהים היה מעתק כפעם בפעם למקומות אחרים על זמנים קצרים: לשכם, למקום משכן יהושע (יהושע כ"ד כמו שהוזכר כבר ברש"י שם פס' כ"ו יעו"ש), לבית אל (שופטים כ' כ"ז) וע"ש ברד"ק שרצה לפרש שבית אל האמור שם אינו שם עצם פרטי כ"א שם עצם כללי, ור"ל בית האלהים אשר בשילה והביא ראיה ממה שכתוב שם „ושם ארון ברית האלהים בימים ההם", וכתב ע"ז „נראה כי שם היה הארון בקביעות ולא שהביאו אותו שם". אולם באמת מלשון הזה עצמו נראה להפך שרק בימים ההם היה שם ארון האלהים ולא בקביעות. בסוף ימי עלי נשבה ארון האלהים לפלשתים ומשם לקרית יערים. מקרית יערים העתק על זמן קצר לגבעה, למקום משכן שאול ומחנהו (ש"א י"ד י"ח). לפי דרכנו למדנו מזה שבכל הזמנים נהגו היתר לטלטל את ארון האלהים למקום משכן שר וגדול כמו יהושע ושאול הנ"ל כמו שבאמת נפסק הדין בירוש' פ"ז דיומא ה"א יעו"ש אולם משכן העדות והמזבח וכל כלי הקדש, במדה שנשארו לפלטה במשך הדורות, היו בשילה, ומשם לנוב עיר הכהנים ומשם לגבעון, ומשם לבית עולמים שיבנה במהרה בימינו.

הנה כי כן רואים אנחנו אשר עבודת האלהים שהיתה בזמן המשכן שבמדבר שלמה בכל חלקית, ר"ל המזבח וכל תשמישי הקרבנות היו קשורים ונאחזים ביחד עם ארון העדות, הנה בימי שפוט השופטים החלה להתפוצץ לשנים, ואחרי כן נפרד חלק התורה בכלל מחלק הקרבנות. ארון הברית ששם היתה התורה היה בקרית יערים בבית איש פרטי בדד ונעזב, בעוד אשר חלק הקרבנות היה במקום כבוד וסביביו נעריו הכהנים המשמשים לפניו. המון העם למדו אל דרך הגוים שכניהם ויחשבו כמוהם

שבט אפרים נתן לשבט הזה עז והעצומות גאוה וגודל לבב מאד, כן מצאנו בני אפרים מתעברים ומבקשים מחלוקת עם גדעון ועם יפתח, ובימי שלמה האיש אשר הרים יד במלך ויתנשא לקרוע את הממלכה ממנו הוא ג"כ בן אפרים, ירבעם בן נבט האפרתי שעל שמו נקראה מלכות ישראל בשם אפרים ולפיכך בנה ויפאר עיר שכם שהיא גם היא בנחלת אפרים. והנה על ירבעם בן נבט מסופר שעשה שני עגלי זהב ויאמר עליהם „הנה אלהיך ישראל אשר העלוך מארץ מצרים" אות באות כמו שעשו אבותינו במדבר. אולם, אם אצל אבותינו בזה נאחז ממצרים מעט ולא הספיקו עוד לבער כלה מלבם טומאות מצרים בהשתחוו לשור, היה הדבר הזה אפשר, הנה בימי ירבעם בן נבט שכבר היה מעשה העגל לדראון עולם בתולדות ישראל אינו אלא תמוה מאד ירבעם להדם התועבה הזאת בקרב עמו, ומי ישמע לו להבק אמונות כאלה שגנותם היה ידוע לכל; ומה גם אשר כל התועבות שעשו ישראל היו רק מאשר הלכו בדרכי העמים השכנים, והנה העבודה לשור היא מולדת מצרים ולא מצאנוה אצל עמי כנען. אולם, עיקרו של דבר הוא שבנה שם במות להקריב קרבנות לה' אלהי ישראל, ואך מפני שכבר נבנה המקדש בירושלים ונאסרו הבמות וזו"ז הכהנים ששמשו שם היו מקצות העם ולא מבני אהרן המקודשים, לזאת היו חשובות הבמות האלה כמו עבודה זרה ממש, וקראום הנביאים במליצתם ובעיון רואם בשם עגלות זהב על שם הע"ז המפורסמה והיותר ידועה בישראל. ובאמת מצאנו בכל המקומות שמסופר שם בפשיטות ובלאחר יד על אודות התועבות שבבית אל ובדן מזכירין רק בשם במות. אולם, מה שבחר בבית אל ובדן יש טעם גדול בדבר. כי הנה רואים אנחנו שבהתחכם ירבעם להסב אל מלכות ישראל כל קדושי העם וכל זכרונות כבודו לפנים למען פתות את ישראל כי שם העמוד התוך אשר כל בית יעקב נשען עליו ולבל יתנשא יהודה לאמר: אני אני הוא בית יעקב ואפס זולתי. כן מצאנוהו בונה את פנואל, וזה להזכיר זכות יעקב שראה שם מלאך ה' פנים אל פנים (בראשית ל"ב ל"א), ולפיכך בחר בבית אל לשום שם מקדשו, כי אמנם המקום הזה קדוש מימים קדמונים וכבר אמר עליו יעקב בשם שער השמים. ומצאנו עוד שדורות הרבה לפניו כבר חשבו את המקום הזה לקדוש וטהור ומסוגל לתפלה ועבודה ולפיכך העתיקו לשם בימי פלגש בגבעה את ארון האלהים כאמור למעלה וכמו שהעיר הרד"ק בשופטים שם יעו"ש. ובזה נבין מאמר הנביא (הושע י' ח') „ונשמדו במות און (ר"ל במות בית אל) וגו' מימי הגבעה חטאת ישראל שם עמדו לא תשיגם בגבעה מלחמה על בני עלוה" ר"ל אל תתנשאו בקדושת בית אל! כבר בטלה קדושתה! וגם בימי הגבעה לא יפה עשו שבחרו בבית אל לשאול שם באלהים ולפיכך נפלו אז לפני בני בנימין. ומסיים אח"כ „ככה עשה לכם בית אל!" וזה הוא עומק מליצתו עוד במקום אחר „העמיקו שחתו כימי הגבעה עתה יזכור עונם ויפקוד חטאתם (שם ט' ט'). ועל דבר דן נראים הדברים שלפיכך בחר במקום הזה, יען ששם היה פסל מיכה נעבד מימים רבים (שופטים י"ח ל') וככבר הורגל העם לחשוב את המקום לבית אלהים.

כי עיקר עבודת ה' הם הקרבנות ומהתורה העלימו עיניהם. אולם לא כן היו מחשבות משיח ה' דוד המלך ע"ה. הוא ידע והבין כי כל ישע ישראל ותעודתו הוא רק להחזיק במעוז התורה ולפיכך היה ארון האלהים בעיניו העיקר ועבודת הקרבנות הטפל. ולפיכך כשנדבה רוחו אותו לבנות משכנות לאביר יעקב לא היה זה לחדש העבודה ולהרבות קרבנות, כי אם לחדש כבוד התורה ולהשיב לה קדושתה מקדם. ויהי ראשית דברו להביא את ארון האלהים מעיר השדה לבירת המלוכה, לאהל אשר נטה לו שם (ש"ב ו) ויעמיד שם מהלוים לעמוד לשרת לפניו (דהי"א ט"ז). אך המזבח וכל כלי הקדש שהיו בגבעון לא מצא לנחוץ להביא ירושלימה וישארו על מקומם בגבעון (שם). בדה"י שם שמור לנו שיר חדש שאמרו המשוררים בעת העלות ארון האלהים לירושלים. אולם זולת השיר הזה יש עוד כמה מזמורים שנאמרו בעת הנכבדת הזאת כמו קאפיטעל ס"ח וקל"ב. וגם אחרי כן כאשר עלה על לב דוד לבנות מקדש לה' לא חפץ לעשות זה למען פאר מקום הקרבת הקרבנות כי אם לכבד את ארון האלהים ולתת כבוד לתורתו (ש"ב ז' ב', דהי"א כ"ח ב'), וקרוב לודאי שאם היה סיפק בידו לבנות בית לה' לא היה הבית הזה מכיל בתוכו רק ארון ה' ומקום הקרבת הקרבנות היה נשאר בגבעון כבתחלה. ומה שנראה מדהי"א (כ"ב י"א וי"ט) ההפך אינו מוכיח כלל, כי הוא נגד המסופר בש"ב בסופו ויש יתרון לספר שמואל על דברי הימים בנוגע לאמתת הספורים בכלל ומכש"כ בפרט הזה יעו"ש.

תחת דוד אשר מנאות רועים הגיע להיכל מלך, אשר החרב ביום והקרח בלילה אמצו עורקיו ובדי עורו אף הקשיחו לבו ונפשו לבלתי לכת אחרי הוד חיצוני ותפארת הבל, קם בנו שלמה המלך אשר גדל והתחנך על ענג ורך, אשר משחר ילדותו היו הוני והדר כבוד ותפארה שעשועיו יום יום. דוד המלך בענוו ועמלו הכין חסן רב לבנו. אלמלי היה שלמה יודע לשמרו ולהשתמש בו כראוי, היינו לתכלית חזוק בית יעקב ולא לשם גוי ופאר בלבד, היה מרחיב גבולות ארצו ומוסיף עז ותעצומות לעמו בחומריות וברוחניות להיות עליון על כל הגוים שכניו ולשבת תחתיו לבל ימוט סלה. אולם, לאסון ישראל, הטבע נצח את הדעת. כל שפעת העשר שרכש אביו בזעת אפו נתבזבזה על כבוד של הבל ותפארת תהו, על סוסים אבירים ומרכבות מרקדות, על עדת חנף בני פלטין זוללים וסובאים, כבפשם שבעם, מבלי עשות מאומה רק לשום קטורה באף המלך ולהקריב לו קרבנות חנף לריח ניחוח, על חיות משונות ועל חמדת הנשים וכדומה דברים שאינם מביאים שום תועלת לעם כי אם אוכלים שארו ובשרו וממעטים כחות נפשו וגופו. במצב הדברים כזה אין להפלא כי סר שלמה מדרכי אביו ויתן את לבבו להשתדל הרבה בחלק הקרבנות שהיו בימים הקדמונים, ר"ל בימי מנהג הקרבת קרבנות, פרק גדול מהלכות הלוקסוס, ואף הוא בשעה שהראה למלכת שבא את רב עשרו ויקר תפארת גדולתו, לא חדל מהראות לה גם גדל פזורו על קרבנות ולהתהלל בעולתו אשר יעלה בית ה' (מ"א י' ה'). דוד אביו שר ברוח קדשו ע"י אסף (הוא היה ראש למשרתי ה' לפני ארון העדות (דהי"א ט"ז ה') „לא על זבחיך אוכיחך ועולותיך לנגדי (ר"ל לנגד דעתי ורצוני) וגו' האוכל בשר אבירים ודם עתודים אשתה זבח לאלהים תודה ושלם לעליון נדריך, ר"ל כי עיקר הנדר אינו אלא בעת צרה (תהלים ס"ו י"ג י"ד, בראשית כ"ח כ', במדבר כ"א ב', יונה א' ט"ז כמו שנראה מב"ר פ"ע ובהרבה מקומות) ואומר עוד וקראני ביום צרה אחלצך ותכבדני (ר"ל אף ביום צרה אין חפץ לך לנדור נדרים כי אם לקרא בשמי ואחלצך). ובאמת מצאנו אשר בעת שמחתו היותר גדולה, בשעת הכושר להרבות בקרבנות, בהעלות הארון לירושלים לא הקריב יותר משבעה פרים ושבעה אילים (דהי"א ט"ו כ"ו), בעוד אשר שלמה בנו עומד ומקריב לפתע פתאום מבלי שום סבה אלף עולות על הבמה בגבעון (מ"א ג' ד'), ואך כאשר בחלום הלילה יסרוהו כליותיו כי זולת הקרבנות יש עוד דבר גדול בדת ישראל, התורה והחכמה, אז בא ירושלים ויעמוד לפני ארון ברית ה' (מ"א ג' ט"ו), לפי השקפתו הזאת ראה לנכון בבנותו בית מנוחה לה' לבלתי הסתפק בארון העדות לבד כדוד אביו, רק לחבר אליו גם המזבח וכל תשמישי הקרבנות. חבה היתרה שהודיע שלמה המלך לחלק הקרבנות הראתה פעולתה לרעה על חלק התורה ותטט את לבב העם מדרך ה' הנכונה. במשך ימי מלכותו עברה עבודת ה' מעט מעט מלב לאברים ומרוח לעצמות. במקום רוח טהורה ולב קדוש באו מעשים גשמים ופעולות חיצוניות. וכיון שנתקדשו המעשים האלה בקדושת עצמם נשתכחו כבר כל הקשרים והיחוסים שהיו להם עם הדת בנוגע לזמן ומקום ושאר הפרטים. ולפיכך הנקל היה לירבעם להדיח ברגע אחד את עשרת השבטים מאחרי

בית ה׳ בירושלים ולכלכל להם צרכי האמונה ממקום אחר, כי היו כבר מוכנים ומוכשרים לזה מימי שלמה.

בימי בית הראשון לא מצאנו זכר לשום בתי כנסיות אחרים מלבד המקדש בישראל. ונראים הדברים שבעת ההיא היתה עבודת ה׳ מצומצמת רק בקרבנות והעבודה שבלב זו התפלה על פי נוסח קבוע ומסודר בעתים מזומנים לא היתה עדיין ידועה בישראל. כה עמד הדבר עד אשר על רב פשעינו חרב בית מקדש אל ועבודת הקרבנות נעשה נמנעת בפועל. אז כאשר נבצר מהעם לפרנס צרכי האמונה בהקרבת קרבנות, החלו ראשיו וזקניו לבקש דרכים אחרים במה למלאות מחסור הויות הרוחניות של העם לבל תאבד לו הסגלה היקרה שאין ערוך לה עלי אדמות: להיות דבוק וקשור בחי העולמים. ומצד אחר בסבת הצרות והתלאות שהשיגו את האובדים והנדחים גדל עוד יותר ההכרח להחיש מפלט להם מעולם המעשה הרע והמר לעולם המשכלות שכלו טוב ולבקש תנחומים ברעיון על צרות הגוף. כפעם בפעם התאספו זקני העם בבית הנביא לדרוש את ה׳ ולבקש דרך ישרה לעבודת האלהים תחת הקרבנות שחדלו בישראל (יחזקאל כ׳ א׳ ושאר מקומות). עד כה ועד כה נשתקע העם מיום ליום בטרדות הפרנסה וההרגשות הגסות, מיום ליום נטשטשו ונמחקו מלוח לבם כל זכרונות קדשו ורגשות דתו, וכבר נתיאשו כמעט להיות שנית לעם לה׳ אלהיהם (יחזקאל ל״ז); אז נחה רוח אלהים שהופיעה מאות בשנים לפני זה בבית מדרשו של דוד המלך ע״ה, על עזרא הסופר, וישא נס לאחיו האובדים והנדחים, נס גבוה ונעלה מכל מקום ומכל זמן, נס קדש אלהיו, נס ארון הברית אדון כל הארץ! גם בימים מקדם בקשו ישועה מארון אלהים (שמואל א׳ ד׳). אולם אז נשאו עיניהם רק לחיצוניותו, לעצו וזהבו וללוחות האבן אשר בקרבו, ולפיכך היתה תקותם למפח נפש. אך עזרא לא שם לבו רק לפנימיותו, לחקי חיים הגנוזים בקרבו, לרוח אלהים השפוכה עליו, ולפיכך עשה וגם יכול. ומעתה נעשה התורה למרכז רוחני לפנות אליו כל בני ישראל בכל מקומות מושבותיהם ואז נעשה התורה חלק הכרחי ועיקרי בעבודת ה׳. כשבא עזרא לירושלים מצא בית המקדש בנוי ומזבח על מכונו ולא היה שום מעצור ומניעה לחדש כבוד המרכז הגשמי הזה כקדם ולתלות עליו ביחוד כל כבוד הדת וקדושתה. אולם כבר נתרופף קשר העם, כבר נתפוצצו חלקיו לרסיסים הרחק מאד מירושלים, כבר חדלה האפשרות לצמצם את כל עניני העם ודתו במקום אחד; ומצד אחר נעממו הלבבות ונטמטמו המהשבות ונשתכחה התורה מישראל, והיה מההכרח ללמדם דרכי ה׳ ולהבינם בדברי התורה. ולפיכך ראה עזרא לנחוץ להוסיף על המרכז העיקרי והעליון שהיה במקדש בירושלים עוד מרכזים קטנים, מקדשי מעט בכל ערי ישראל לעבודת ה׳ העיקרית, ר״ל ללמוד התורה.

מן אז והלאה החלו בתי כנסיות מישראל, ר״ל בתים שהתאספו בהם בני העדה (כנוס בארמית הוא אסוף בערבית וסזה ביונית סינאגאגא) לשמוע דבר ה׳ מספר התורה. בגמרא מצאנו שעזרא תיקן לישראל לקרוא בתורה בשבתות במנחה ובב׳ וה׳. אולם נראים הדברים שגם הקריאה בתורה בשבתות וראשי חדשים ומועדי ה׳ גם בתעניות ומעמדות נתחדשה רק בימיו, והיא תלויה במנהג שנהגו מקדמת דנא לבוא להשתחוות לה׳ בימי קדש האלה (מ״ב ד׳ כ״ג, ישעיה ס״ו כ״ג, יחזקאל מ״ו ג׳) ועיין נחמיה ח׳ י״ח ט׳ ג׳. והלמוד שלמדה המשנה סוף מגלה מפסוק „וידבר משה את מועדי ה׳ אל בני ישראל" אינו אלא אסמכתא כאשר חזותו מוכיח עליו וכדמשמע מנדרים ע״ח א׳ יעו״ש. וכפי אשר המון העם לא ידעו קרוא ספר וגם הבנת הלשון בעצמה היתה קשה להם, לזאת היה מההכרח להתקבץ יחדו למקום אחד לשמוע כלם דבר ה׳ מפי הסופר (ר״ל יודע ספר) שמינו לתכלית זאת. וזה הוא מקור תפלה בצבור. ולפני זה היו שופכים את נפשם לפני ה׳ ביחידות, במקום מיוחד ונבדל מאנשי הבית. (דניאל ו׳ י״ט וע׳ מפעלות השליחים י׳ ט׳). על פי הדברים האלה נראה כי בתי כנסיות הראשונים לא נוסדו בעצם וראשונה רק בשביל קריאת התורה שהיתה מוכרחת להיות בצבור מטעם הנ״ל. התפלה לא היתה עדיין אחוזה בתבנית ותמונה ידועה כמו שהיא לפנינו ואך כל אחד שפך שיחו לפני ה׳ ככל אשר ידע נגעי לבבו, ואך אחר חרבן הבית נקבע נוסח קבוע לתפלה כמו ששנינו בברייתא „שמעון הפקולי הסדיר י״ח ברכות לפני ר״ג ביבנה" (מגילה י״ז ב׳), וכן מוכיח בהכרח נוסח התפלה עצמו „ולירושלים עירך ברחמים תשוב, והשב את העבודה לדביר ביתך, בשובך לציון ברחמים" ועוד מקומות באלה. ומה שנראה ממגילה י״ח א׳ ברכות ל״ג א׳ ושאר מקומות, שאנשי כנסת הגדולה תקנו לישראל התפלות, אין הכונה לנוסח תפלות בכל פרטיהן כי אם

לסיגנונם ולתוכנם בכלל, כמו שמצינו בשתי התפלות של אנשי משמר שהיו מתפללים על עבודה וברכת כהנים (ברכות י״א ב׳) וכמו שמצאנו בברכות של כה״ג ביוה״כ (יומא ס״ח ב׳). והנה הגמרא בעצמה מעידה (מגילה י״ח א׳ שכבר בימי יבנה לא ידעו איך היה נוסח התפלות לפנים, וזה מוכיח שלא היה נוסח תמידי, כי אם לא כן לא היה יכול להשתכח מלב החכמים אחרי אשר יום יום היה שגור בפיהם, וזה ג״כ כונת רש״י (ברכות ל״ג ב׳) בגמ׳ שם כתוב „ההוא דנחית קמיה דר״ח אמר האל הגדול הגבור והנורא והאדיר וכו׳ א״ל וכו׳ למה לי כולי האי? אין הני תלת דאמרינן אי לאו דאמרינהו משה רבינו באורייתא ואתו אנשי כנסת הגדולה ותקנינהו בתפלה לא הויין יכלין למימר" ופירש״י „ותקנינהו בתפלה כשהתפלל עזרא על מעל הגולה בספר עזרא נחמיה ט׳. א״כ לא ידענו שאנשי כנה״ג תקנינהו בתפלה רק ממה שמצאנו זה מפורש בכתוב, אבל מנוסח התפלה שנמסר לנו לא היינו יודעים אם הוא מגיע באמת עד אנשי כה״ג.

עיקר קריאת התורה לעם לא היה בכדי לזכות את ישראל בצלצול קול דברי התורה כמו שעושים בעו״ה היום, כי אם בכדי ללמדם דעת ודרך תבונות ולהבינם מה שכתוב בספר התורה. ולפיכך בעת קריאת התורה היו מתורגמים לתרגם ולהסביר להמון תוכן הקריאה למען ידעו דרכי ה׳ (נחמיה ח׳). וכן נהגו אחרי כן גם חז״ל כידוע, והוסיפו עוד לבאר לעם גם ההלכות והמוסרים שאינם כתובים בפירוש בתורה רק נמסרו בקבלה ונתלו בתורה על פי חקים וכללים ידועים. והיה המנהג אצלם (מכתב ר״נ הכהן בסוף ס׳ היוחסין) לדרוש קודם קריאת התורה בסדר הפרשה בהלכות ומדות שהיו מתיחסות לה וכבר היה המנהג הזה גם בימי חז״ל, כמו שהוכחתי במ״ע הכרמל החדשי שנה א׳ צד 78 יעו״ש. הקריאה בתורה עצמה היתה מעומד (נחמיה שם) אך כשהחל החכם לדרוש בענין הפרשה היה יושב (לוקאס ד׳ ט״ז כ׳). וזה טעם הלשון יושב ודורש שמצאנו הרבה בחז״ל, ולפי הגמרא (מגילה כ״א א׳) החל ההיתר לשבת בעת למוד התורה רק מימי ר״ג הזקן ואילך. זולת קריאת התורה ותפלה החלו ברבות הימים להשתמש בבתי כנסיות לתכלית למוד התינוקות כידוע, והיה הסופר המיוחד לקריאת התורה מלמד ג״כ לתינוקות (מבוא לירושלמי ע׳ ספרא) ובבבלי נקרא לפעמים הסופר הזה בשם קרא. ובזה נבין מה שמצאנו (מגילה כ״ב א׳) „אמר ר׳ חנינא קרא, צער גדול היה לי אצל ר׳ חנינא הגדול ולא התיר לי לפסוק (פסוק דלא פסקיה משה) אלא לתינוקות של בית רבן הואיל ולהתלמד עשויין", ר״ל, ר׳ חנינא קרא שאל לר׳ חנינא הגדול היתר לפסוק גם בלמוד התינוקות וגם בקריאת התורה, ואך ר׳ חנינא הגדול לא התיר לו לפסוק רק בלמוד התינוקות אבל לא בעת קריאת התורה. ואגב אעיר כי ממקום הזה נסתר מה שכתב הרב ר״ז פראנקעל ז״ל במבוא שם שר׳ חנינא קרא הוא הוא ר׳ חנינא הגדול. בבית הכנסת היו פוסקים צדקה לעניים. (תוספתא שביעית פ״ז) ואין פוסקין מהם (משביעית ומעשר שני) צדקה לעניים בבית הכנסת". (ירוש׳ פ״ג דהוריות ה״ד) „עביד פיסקא בההן בית מדרשא דטבריא". וכבר היה המנהג הזה עוד בפני הבית (מתי ו׳ ב׳). גם היו רגילים להתאסף יחד בבתי כנסיות לפקח על צרכי הצבור בכלל (שבת ק״נ א׳) ולפיכך היה שם הועד לעיבור החדש ועשו שם סעודה בעת קידוש החודש אף שאסור לאכול ולשתות בהם בסעודת הרשות (מגילה כ״ח א) ע׳ ירוש׳ מו״ק פ״ב ה״ג „אר״י לוין ברבית לחבורת מצוה ולקידוש החדש. ר״י בצפרא הוה נחית לכנישתא והוה מלקט פירורין ואכל ואמר יהא חלקי עם אלין דאכלין הכא רומשית" וע׳ ירוש׳ פסחים פ״א ה״א „ר״י בעי בתי כנסיות ובתי מדרשות מהו שיהו צריכין בדיקה (מפני חמץ)? מה צריכא ליה, שכן אוכלין שם בעיבוריות בראשי חדשים (כן הוא הגירסא כמו שהביא שם בעל גליון הש״ס ממאירי וכן הוא הגירסא בתשובות הגאונים דפוס ליק סימן ק״ח). וע״ע ירוש׳ (פ״ז דברכות) ה״ה „ר׳ ברכיה סוקים לאמוריה על תרעא מציעייא דבי מדרשא והוא מזמן (ברכת המזון בזימון) על אלין ואלין (שאכלו שם בבהמ״ד). ובלי ספק הוא בסעודת קידוש החורש, ור׳ ברכיה היה באמת ראש ב״ד בעת עיבור החדש (ירוש׳ פ״ג דר״ה סה״א). בבתי כנסיות היה לפעמים בית דירה (תוספ׳ מעשרות פ״ג) „בית הכנסת ובית התלמוד אם יש בהם בית דירה" והדירה הזאת היתה לחזן הכנסת. (ע׳ יומא י״א א׳) „בית הכנסת שיש בה בית דירה לחזן הכנסת", ואולי גם לאורחים (תוספות מגילה כ״ח א׳ ד״ה אין אוכלין). גם היו שם לפעמים חדרים קטנים להניח שם ספר התורה (רי״ף פ״ד דמגילה בשם גאון). ובאגדה מצאנו שלפעמים היו בבית הכנסת חדרים מיוחדים ללמוד מקרא וללמוד משנה (ירוש׳ פי״ג דכתובות ה״א). מקום בית הכנסת היה לפעמים הרחק מעיר (ביצה ט״ו א׳), והיו

מושיבים שם עכו"ם לשמרם (ב"מ כ"ד א'). אם כי בית הכנסת היה בעצם וראשונה נועד רק לקריאת התורה ולעבודת ה', וללמוד התלמוד היה בית אחר, בית המדרש, בכל זאת כפעם בפעם מצאנו שהיו לומדים תורה גם בבהכ"נ. ע' (מגילה כ"ט א') הואי גריסנא בבי כנישתא" וע' ירוש' ברכות פ"ה ה"א „היגע תלמודו בבית הכנסת לא במהרה הוא משכח" וע' ירוש' פ"א דסנהדרין ה"א „הוה יתיב דיין בכנישתא". סביב בית הכנסת היו נוטעים עצים לנוי. ע' שליחות פילאן פ"ט „וילכו ברב עם לבתי הכנסיות הרבים אשר בכל חלקי העיר ויכרתו את העצים שבסביבותיהם" וכן נתגו לעשות גם בבתי מדרשות. ע' ב"ב נ"ד א' „דרב לא קני לגינתא דבי רב אלא בצורתא והרשב"ם פירש „גינה הסמוכה לבית מדרשו" ועל פי האמור נראה שפירושו גינה השייכת לבית המדרש. הגינה הזאת היתה מיוחדת לשבת שם ת"ח הצעירים שלא זכו להכנס לפנים. ע' מנחות פ"ב ב' „ובתרביצא אמור" ר"ל התלמידים שיושבים בגינה שלפני בית המדרש אמרוה, כי הוראת תרביצא היא גינה שלפני הבית כאמור ברש"י (ב"ב ז' א', ועירובין פ"ח יעו"ש). ולזה התכוון ר' אבא בר זבדא באמרו על שאלה ידועה ששאלו לפניו „כגון זו אינה צריכה לפנים" (ב"מ ט"ז א), ר"ל שגם תלמידי התרביצא ידועה, וזה שלא כדברי רש"י (יומא ס"ב ב') יעו"ש, וע' ירושל' (פ"ד דברכות ה"א) „פ' ספסלין היו שם של תלמידי חכמים חוץ מן העומדים לאחורי הגדר", ור"ל, חוץ מן העומדים לאחורי הגדר של הגינה דבי רב. ועל פי זה נבין לשון סתום בירושלמי שלא ירדו לסוף דעתו עד הנה, (ירושלמי שבת פ"ד ה"ב): „ר"י ור' יוסי סלקון לסידרא (בית המדרש לתורה ולתפלה כמו שיבואר להלן) דבר עולא דהוה רבעה תמן והוו תמן ראשי כלונסיות" מה פירוש רבעה? הק"ע פירש שהיה שם לוח של עץ. אולם זה אינו אלא תמוה, כי מה ענין ראשי כלונסאות ללוח של עץ? ומצאנו עוד בירוש' זכר רבעה והוא בשבת (פ"כ ה"א) „בימי ר' יהודה בן פזי הוה ריבעא בבי מדרשא והוו פרסין קלעיה מאתמול" וגם שם סתום וחתום מה היא הריבעא הזאת שהיו פרוסים קלעיה? ועל פי האמור נראה ברור שהריבעא האמורה בכאן היא היא התרביצא שבבבלי, כי אמנם תרגום רבץ הוא רבע והיה הפתח מבית המדרש להגינה מבלי דלת רק בקלעים פרושים על כלונסאות והם הכלונסיות והקלעים האמורים בענין. והנה ראינו למעלה שבתרביצא היו יושבים ג"כ תלמידים. ואך אותם שהיו מאחורי הגדר עמדו. ולפיכך היו בל"ס בתרביצא ספסלים לישיבה, וכמו כן בתרביצא של סדרא דבר עולא המוזכר למעלה היו ג"כ ספסלים, ומעתה נראה כי הם הם הספסלים המוזכרים בירושלמי (ביצה פ"א ה"ז) „ר' יונה מפקד לחברייא לא תיתבון לכון על מסטוביתא ברייתא (איצטבאות החיצונות) דסידרא דבר עולא דאינון צניגין".

וראיתי לברר בזה מקום הסידרא דבר עולא הנ"ל. ידענו שבצפורי היה כנישתא דבבלאי (ירושל' פ"ה דברכות ה"ט) „הוה יתיב קרי קומי כנישתא דבבלאי בצפורי. (ירושלמי פ"י דסנהדרין ה"א) צפוראי אמרין מכנישתא דבבלאי. והנה ידענו שהחזן של בי כנישתא דבבלאי היה נקרא בר עולא, גם ידענו שבבית הכנסת הזאת היתה פרוכת ששמשה כעין דלת והבדילה בין בית הכנסת למקום אחר, ע' ירושלמי פ"ז דיומא ה"א: ר' יוסה מפקד לבר עולא חזנא דכנישתא דבבלאי: כד דהוא חדא אורייא (כשיש בבהכ"נ רק ספר אחד) תהא גייל לה לחורי פרוכתא (תגלול אותה אחורי הפרוכת לפי שאין גוללים ס"ת בצבור מפני כבוד ציבור. ע' הערת הרים"ז לס' תשובות גאונים קדמונים דפוס בערלין בסופו). כשנצרף אפוא כל הידיעות האלה יחד נבוא לידי השערה קרובה מאד לאמת, שהסידרא דבר עולא הנ"ל הוא הוא הבהכ"נ של הבבלים, ונקרא על שם בר עולא לפי שהוא היה החזן שם, כמו שנקראים בתי מדרשות על שם החכם שלומד שם בישיבה, והפרוכת המוזכרת שם הם הקלעים שהיו פרוסים על הריבעא המוזכרת בסידרא הנ"ל. ממה שכתבנו בזה ידענו לע"ע שבשם סידרא נקרא בית כנסת לתפלה וכן כתב הרש"ל (במכתבו שלפני תשובות גאונים קדמונים הנ"ל בפשיטות שהריש סידרא היה ממונה על ההנהגה בדת וביחוד בעבודת אלהים בצבור. אולם באמת בשם סידרא כלול לא רק מקום לתפלה, כי אם גם מקום לתלמוד והוראה, ע' ירוש' סוכה פ"א ה"ז „דהורי ר' יוסא בסדרא רבא (שהיה בטבריא כמו שנתבאר להלן, ור' יוסא גר שם ע' ירושלמי רפ"ג דע"ז „כד דמך ר' יוסא נפל קסטולין דטבריא") וע"ע ירושלמי פ"ד דברכות ה"ג שמוזכרת שם הוראה שהורה ר"א בשם רב בסידרא. ונראה אפוא שהיה הסידרא מיוחד לתפלה ולתלמוד כאחד, ונקרא סידרא על שם שעסקו בו בכל תובות הדת על הסדר, היינו התפללו ועסקו במקרא ובמשנה ובתלמוד, וכן כתוב בתשובות הגאונים שערי תשובה ס' נ"ה שמנהג ראשונים בבהכ"נ שיש שם תלמידי חכמים להתפלל ולעסוק במקרא משנה ותלמוד בכדי לקיים צווי הגמ' ללמוד כל שלש אלה בכל יום. ומה שנאמר בע"ז י"ט פסקי סידרא קמיה דרבי פירושו שהיו אומרים הפסוקים של הסדרא, שהסדרא כלל בתוכו מקרא כתשובת הגאונים. ומזה (פסחים ק"ה ב') „לא חכימא אנא ולא גמרנא אנא אלא סדרנא אנא" ר"ל חבר לתלמידי הסידרא כמו שהעיר כבר הרש"ל שם. ומזה „לוי הסדר" (יומא פ"ה א') אם לא נאמר שגירסת הרשב"ץ במגן אבות משנת כל כנסיה „לוי הסייד" תחת הסדר היא הנכונה. ומזה אולי בירושלמי שבת (פ"ג ה"ג) „ומה יעביד הדין סבורא דלא יליף ולא שמש" וצ"ל סדורא (ברל"ת) תחת סבורא (בבי"ת). בירושלמי מצאנו מוזכר הרבה פעמים „סידרא רבא" והוא היה בטבריא, ונקרא רבא, לפי שבטבריא היתה הישיבה היותר גדולה שבגליל (ע' ירוש' פ"ג דסנהדרין ה"ב „זה אמר בטבריא וזה אמר בצפורי שומעין לזה שאמר בטבריא", וזה הוא מה ששנינו בבבלי שם (ל"א ב') „אחד אומר נדון כאן ואחד אומר נלך למקום הועד כופין אותו לילך למקום הועד" ור"ל למקום שהיה מיוחד לועד ששם היה ב"ד יותר גדול כמו שפירש הרמב"ם בפ"ו מה' סנהדרין ולא כמו שפירש"י שם „למקום ועד ת"ח הרבה שיהא זה בוש מהם"). ע' ירושלמי שבת פ"ו ה"ב „טבראי אמרין מן סידרא רבא עד חנותיה דר"א" וע"ע ירוש' פסחים פ"א ה"א: „אמר רב הונא כד הוינן ערקין באלין בוטיטא דסידרא רבא היו מדליקין עלינו נרות, בשעה שהיו כהים היינו יודעים שהוא יום ובשעה שהיו מבהיקים היינו יודעים שהוא לילה". והנה המעשה הזה עצמו אות באות מסופר במדרש (ב"ר פ' ל"א) אך שם תחת „בוטיטא דסדרא רבא" כתוב „בוטיטא דטבריא" והיינו שהסידרא רבא היה בטבריא. והנה רב הונא זה שהתקשה בעל מבוא הירושלמי מי הוא, היה בלי ספק רב הונא ספרא דסידרא המוזכר (ירושל' שבת פ"ז) „אישתאלת לרב הונא ספרא דסידרא ואמר זרועיה מלא", ואגב אעיר כי מ"ש ע"ז בעל מבוא הירושלמי (ערך ספרא) „ויש עוד בזה דבר חדש שאמר זרועיה מלא ובשני התלמודים לא השתמשו בתיבת מלא על הוראה זאת", נעלם ממנו הירושלמי סוף פ"ג דנדרים „ואת שבת קדשך הודעת להם ומצוות וחקים וגו', אמר ר' אלעזר ב"ר אבינא מצוות שבת מלא (ר"ל מלא וי"ו) להודיעך שהיא שקולה כנגד כל מצותיה של תורה. וע"ע מה שהשגתי עליו בזה במ"ח הכרמל שנה א' צד 72 .

כבר אמרתי למעלה אשר בסידרא היו עוסקים בתורה אחר התפלה. והנה ידענו אשר אחר כל תפלה וקריאה היו מקדשים שמו של הקב"ה, ר"ל שאמרו פסוקים ועניני קדושה כמו קדיש שלנו שנאמר אחר כל תפלה ולמוד תורה שבכתב או שבעל פה, שהוא גם הוא קידוש שמו של הקב"ה, וכן מצאנו בספרי הקראים והגאונים הראשונים לשון מקדשים על אמירת קדיש. ולפיכך היה המנהג בסידרא ג"כ לקדש אחר העסק בתורה. אולם הקידוש הזה לא היה ע"י אמירת קדיש הידוע, כי אם ע"י אמירת פסוקים המכילים בתוכם קדושת ה', והם פסוקי ואתה קדוש יושב תהלות ישראל, וקרא זה אל זה וגו' ולפיכך נקראו הפסוקים האלה קדושה דסידרא (סוטה מ"ט א'), „ואלא עלמא אמאי קא מקיים? אקידושא דסידרא ואיהא שמיה רבא דאגדתא", ור"ל לפי האמור, הקדושה שאומרים אחר הלמוד בתורה בסידרא והקדיש שאומרים אחר אגדה. וכן מפורש בתשובות הגאונים (סי' נ"ה שאפס קצהו הזכרתי למעלה וז"ל שם „כך מנהג בבית רבינו בבבל לאחר שמתפללים כל התפלה וגומרים אותה עוסקים בתלמוד ותנאים עוסקים במשנה. ובמדרש ותוספתא עד ד' שעות ואומר יענך ה' ביום צרה וגו' ואחריו וקרא זה אל זה ואמר שני פסוקים אלו מקדשים והולכים לבתיהם" ואך מה שכתוב שם „מקדשים והולכים לבתיהם", אומרים קדיש כנ"ל, הוא מתקנה מאוחרת לחז"ל, ובימי חז"ל היתה הקדושה דסידרא עצמה במקום הקדיש. ולפיכך תקנו לאמרה ג"כ בתרגום ארמי מה שהתעוררו ע"ז, בכדי לקדש שמו של הי"ת בעיני ההמון שלא ידעו שפת קדש כמו שתיקנו מטעם זה הקדיש בלשון ארמי. וזה כונת הגמ' סוטה הנ"ל שהעולם מתקיים רק בזכות הקדושה דסידרא ויהא שמיה רבא דאגדתא שהכל משתתפים בהם, משא"כ בתורה ותפלה שנתנו רק לחכמים מעטים. והנה בשבת שנהגו ללכת תיכף אחר התפלה לבתיהם מחמת עונג שבת לא היה סידרא בבקר, ותיקנו אפוא להשלימו בערב, ואחר השלמתו היו אומרים הקדושה דסידרא. ועיין מה שכתב רש"י שבת קט"ו, שלפיכך אין קוראים בכתובים בשבת משום

שבשבת היו דורשים דרשה לבעלי בתים שעוסקים במלאכה בכל ימות החול ובתוך הדרשה היו מורין להם הלכות איסור והיתר וטוב להם לשמוע מלקרות בכתובים, ומשום הטעם הזה לא יכלו לקיים חובת הסידרא ולפיכך הניחוהו עד מוצ"ש. ע' ב"ר פס"ג באפוקי שבתא בתר סידרא. וע' ירושלמי פסחים פ"ד ה"א „נשיא דנהיגין דלא למעבד עובדא באפוקי שובתא אינו מנהג, עד יפני סידרא מנהג". ומזה יצא בלי ספק מנהגנו לאמר קדושה דסידרא במוצש"ק שעד עתה לא נאמר שום טעם מתקבל עליו.

יוסף ראזענטהאל

דור הולך ודור בא *)

מלואים למאמרי „ארבע תקופות" שנדפס במ"ע „המצפה" חוברת א', ג', ד', שנת 1885.

מאת ד"ר שמעון בערינפעלד

מאמר ראשון

לפני שתי שנים כתבתי מאמרי „ארבע תקופות" בשביל מ"ע „מצפה". בו רשמתי תקופותי על ד' תולדות התפתחות עמנו במאה שנים האחרונות, מיום שהתחילו בני ישראל להתאים הייהם עם תהלוכות הזמן ולצאת ממצב ההתבודדות שהיו בו עד העת ההיא בחומרי וברוחני. במאמרי זה רמזתי, כי טעות נשרשת היא מה שרגילים רוב חוקרי הדורות (ועוד יותר רוב בני עמנו) להתחיל עם הרמבמ"ן תקופה חדשה בתולדותינו, כאילו כל השנויים הנמרצים בחיי עמנו יצאו רק מפעולת החכם הגדול הזה; בעוד ששכחו, כי גם תולדות הרמבמ"ן הן רק תולדות הזמן. באמת: שנוי נמרץ בעם יתהוה רק ע"י מקרים שונים וסבות חיצוניות ופנימיות (אשר על פי הרוב אי אפשר לנו לבא עד תכונתן) ושנוי כזה יוליד אנשים גדולים הטובעים חותמם על תהפוכות הזמן, אבל טעות היא להאמין, כי האנשים הגדולים הולידו שנוי הזמן. תהפוכה בהשקפה הרוחנית של עם צרפת ודרכי חייהם ילדה את המרידה הנודעה ועמה אנשים גדולים שעמדו בראשה; אבל לא האנשים הולידו את ההפוכות האלה. במאמרי זה הוכחתי כי התנועה הראשונה יצאה מצרפת ואוסטריא — ולא מברלין. בצרפת היתה דעת הקהל מסכמת יותר לחבת היהודים עם כל מה שכתב נגדם הסופר וואלטאר — ובאויסטריא הטה אליהם חסד הקיסר יוסף השני, כי התחילה ההתפתחות הרוחנית בברלין, גם זה נולד ממקרה חיצוני, כי רק במדינת פרוסיא שרר בימים ההם חפש הדעת — מה שלא נראה ביתר הארצות. השקפה זו — לפי דעתי — היא היותר אמתית בתולדות עמנו במאה שנים האחרונות, ועליה בניתי מאמרי הנזכר. אולם רק ראשית מאמרי נדפס, וגם זה קרוע וטלוא באופן שחוסר הבנה הכנים לפעמים תוך דברי הפך כונתי: ורוב דברי ירדו לטמיון, ולא עלתה בידי להסביר השקפות לקוראי ספרותנו. במאמרי זה כונתי להשלים מה שהחלותי אז. ביחוד שמתי עיני להעביר לפני הקוראים רוח המלחמות — מלחמות הדעות — שנלחמו אחינו מיום שהחל רוח חדש לפעמם, להוציא ישן מפני חדש; מיום שפשטה היהדות צורתה הישנה ולבשה צורה חדשה. המלחמה הזאת היתה כבדה מאד, ואת התקופה ההיא אני מכנה בשם „תקופת חבלי לדה".

משנת 1750 ואילך התעוררה רוח חדשה בארצות אירופא ואז התהילה פעולת בעלי אסופות, המה אנשי החכמה והדעת, אשר פעלו פעולה עזה על לב בני עמם בספריהם המחוכמים והמחודדים. החכמה וההקירה חדלה להיות עוד קנין אנשים פרטים, החכמים והיודעים, וספרי החכמים חדלו להיות כתובים עוד בשפת לא ישמע העם — שפת רומית; כי אם די באר הביעו החכמים דעתם והגות רוחם לפני בני עמם. ביחוד היה תוכן הגות רוחם דברים הנוגעים לחיי העם וצרכיו. והדברים האלה — הכתובים בסגנון יפה ומושך את הלב — חדרו ללבות בני העם. בבא להם פתאום ההרגשה מצרכיהם וממה שחסר להם. ביחוד בונו החכמים האלה את השעה, יען כי בימים ההמה עלתה צעקת העם על כהניהם עד למרום, יען כי אז השחיתו הכהנים ביותר את דרכם על הארץ והשחתת המדות — שנראתה ביותר בין הכהנים ובני מרום עם הארץ — הגיעה עד מרום קצה. באופן זה עשו ספרי בעלי האסופות — ביחוד במדינת צרפת — רושם גדול. ויען כי שפת צרפת היתה אז שפת כל המלומדים, לכן פעלה הספרות החדשה גם על יתר העמים.

גם עם גרמניא, אם כי ישב אז בשפל המדרגה בנוגע למצבו הרוחני והחומרי, התנער אז, ותחל רוח חזקה לפעמו. שני אנשים פעלו אז להעיר את עם גרמניא משפלת מצבו: פֿריעדריך השני („הגדול") מלך פרוסיא ולעסינג. זה בחיל ובכח,

---

*) הננו מעירים את קוראי המאמר הזה, כי בפנים איזה דברים שיהיו בעיניהם כמו זר ייטיבו לקרוא גם את המאמר שבא אחריו בשם „מלואים" ובירור דברים. העורך שפ"ר.

וזה ברוח החכמה והדעת. התעוררות זו היתה מועילה גם לעם ישראל בפנות שונות. ע״י הפצת הדעת והחכמה נפוצו מעט מעט ענני הסכלות והבערות, והעם ההולכים בחשך התחילו לשפוט נכוחה, באופן שעם כל שנאתם לעם ישראל חדלה לאט לאט קנאתם לדת היהדות. וגם היהודים בעצמם, שהיו כלואים גם בזה בגהעטטא רוחני, התנערו משפל מדרגתם להשתדל למצא דרך נכון בחיים, ימים רבים טרם השתוו היהודים במנהגיהם לעם הארץ, כבר הגיעו אליהם במדרגתם השכלתם ואולי עוד התרוממו עליהם. רוח חדשה זאת שנפחה בעצמות היבשות הראתה עד מהרה פעולתה. בצרפת בא עוד מקרה חיצוני, המרידה הנודעה, אשר בו סבלו הבנים בעון האבות. המרידה הזאת, אשר היתה התנועה החיונית הראשונה מעת התחילה ההשכלה החדשה באירופא — הכחידה כמה ענינים מירשת קדומים וביניהם גם יחס עם הארץ להורים. עם זה התחילה גם תשוקת בני אדם להשכלה ודעת, באופן שעם החירות החומרית התנחלו היהודים גם בחירות רוחנית. המרידה בצרפת עשתה אחרי כן מסעה סביב לכל ארצות אירופא ותפזר זרעה עמוק עמוק על תלמי הארצות שעברה בה, וגם אחרי אשר התאהדו כל מושלי אירופא וישימו קץ לשנויים הנמרצים שנעשו בארץ משך עשרים וחמש שנה, אי אפשר היה עוד לעקור כלה הנטע שנטעה המרידה במין האנושי. כבר התרומם הרוח האנושי ואי אפשר היה לכלוא את הרוח לימים רבים.

התפתחות השכלת ישראל כבר הראתה פעולתה, אולם עוד מצאה התנגדות נמרצה מצד המחזיקים בנושנות, אשר עוד לא הסכינו עם האור החדש. אלה שנלחמו בתחלה נגד ההשכלה החרשה לא היו לא מלאכים ולא שעירי שחת, כי אם בני אדם עם כל המעלות והמגרעות של המין האמלל הזה. בהתנגדות הזקנים נגד הצעירים נמצאה הרכבת דאגה צודקת ואמתית עם אהבת כבוד מדומה; מעט חכמה לראות את הנולד והרבה סכלות לכלא את הרוח; מעט עקשות הלב לבלי לותר עד מה מרעותיהם והרבה חוסר־הבנה, על מה הטבעו ארני התשוקה להשכלה. גם מצד השני נלחמו רק ככל החיים והיקום הנלחמים מלחמת הקיום, בלי חשבון וסדר נכון. מלחמה כזאת לא תוכל להיות באופן אחר. מלחמה לשם שמים כלה בלי תערובות של דאגה לעצמו אי אפשר בעולם והדורש כזה הוא כדורש חוש חדש למין האנושי. על החוקר רק לבקש חשבון ולמצוא סבות המלחמה, מבלי להפריז על המדה, מבלי לחלל ומבלי להלל.

באשכנז לא היתה האדמה מסגלת להעלות פרי טוב בהיהדות. יוכל היות. כי הרדיפות הרבות שסבלו אחינו במדינה זו הטביעו חותמן על תכונת אחינו ותכונת כחותיהם הרוחניות. במדינת גרמניא נמצא תמיד — עד לפני מאה שנה — חסידות ופרישות; טהרת הלב והמדות; אהבת התורה והיהדות; חיי משפחה טהורים ומזהירים; ענוה ותמימות הדעת — אבל חסרה שם תמיד התפתחות רוחנית כמו שנראתה בספרד ובארץ הקדם. המקרה הזה נראה כחוט השני נמשך בכל תולדות עמנו בגרמניא. בזמן האחרון התפתח למוד התורה — ר״ל התלמוד — בפולניא. אשר שמה מצא לו אדמה דשנה ופוריה. ויען כי שמורה היתה בלב אחינו בגרמניא אהבת התורה עם מעוט ידיעתה. לכן קראו להם באהבה גדולה את חכמי פולניא להיות להם מורי דרך וללכת בראשם. אולם עם התחלת ההשכלה החדשה אבדו חכמי פולניא את כבודם בעיני אחינו בגרמניא, מפני שהרבנים בסתר לבם חשו התנגדות להעתקת התורה בלשון גרמנית צחה, אשר מבלי דעת חתרה תחת רגלי הרבנים. מלבד שעם למוד שפת גרמנית באה גם התשוקה להרבית המדעים, דבר שהיה למורת רוח הרבנים בדור הישן.

אולם תלונת הרבנים ועמם כל דור הישן היתה גם צודקת, אם כי אי אפשר היה שיתהוה הדבר באופן אחר. עם הרחבת הדעת יספחו תמיד אליה גם אנשים שאינם ראוים לה, אשר ישימו שם החכמה לשמצה. בעוד שחכמי לב ישבו ויעמלו בחכמה, יבואו אחרים ויקטפו פרי ההשתדלות הזאת. מובן מאליו. כי אנשים מגודלים מנעוריהם על חיים פשוטים וטהורים הביטו בעין רעה על שנויים כאלה. זולת הרבה דברים, אשר רק בעיני הזקנים היו נחשבים לחטאים. ונמצאו גם באמת הרבה דברים שהכאיבו לב כל הישרים בלבותם. באופן זה התלקחה המלחמה בין הדור הישן והדור החדש, ויען כי דור החדש לא עשה הצעד הראוי בפעם אחת, לכן אחרי עבור מספר שנים היה הדור החדש לישן בעיני הדור הבא אחריו. ר׳ נה״ו, אשר בו נלחמו הרבנים בהיותו במבחר ימיו, ראה באחרית ימיו לנכון לו לגעור בפריעדלאנדער וחבריו. וגם המה — פריעדלאנדער ובן־דוד — כי הלכו בדעותיהם עד הקצה האחרון, חשו בלבם התנגדות נגד צעירי הדור, אשר לא החכמה בקשו רק פרי החכמה; אשר חפצו להנות מבלי להתיגע.

בין כה וכה היה נחוץ לתת להיהדות תמונה חיצונית ולהביע על מה אדניה הטבעו. התמונה הישנה הפשיטו מעליה צעירי הדור, מלבי שדאגו לתמונה חדשה. אמנם רבים עזבו לגמרי את היהדות, אולם זה עשו רק אחרי מלחמה פנימית ארוכה, כאשר אפסה כבר כל תקוה. ורבים, אם כי התרחקו מהיהדות

המעשית בכל דבר סירבו לעשות הצעד האחרון, לנתק כל קשר ביניהם ובין עמם, ביניהם ובין העבר, רוח הלאומי לא כבה עוד לגמרי מלב בני ישראל. ולרבים אשר בזו לדת ישראל בלבם קשה היתה הפרידה מעם ישראל. וגם נשאר עוד בלב רבים זיק אחד של אמונה, ועם כל שנאתם להרבה ענינים של היהדית עוד נשארה בלבם אהבה להדת בכלל, ובקשו אופן הקיום בשבילה,

עד שנת 1815 היתה תקופת ההריסות במחנה ישראל. בני הדור ההוא לא הביטו למרחוק רק בעיניהם ויג היהדות עם תמונתה החיצונית. אשר לפי דעתם לא היתה מסכמת עם טעם בני הדור ההוא, לא אמרו לצרף את היהדות, או לזרוק קליפתה ולבקש את תוכה, רק להרוס היתה כל מגמתם. בבוז ושאט נפש הסירו מעליהם כבלי האמונה, אשר היתה להם לזרא. חכמי פולניא לא באו להורות דת ודין ליהודים בגרמניא ואם באו בני פולין לגרמניא באו ללמוד (חכמות) ולא ללמד, בני הדור ההוא התקרב יותר ויותר לעם הארץ, וכל מה שראו באהלי יפת מצא חן בעיניהם, מבלי הביט לתוכנו פנימי. בתי כנסיות של עמנו היו בעיניהם לבוז, מפני שסדר עבודת ה' לא לקח את לבם, בעור שקול עוגב בבתי תפלות הנוצרים ודברי מטיפיהם משכו את לבם בחבלי אהבה. בשמעם את דברי הדרושים של כהני האמונה הפרוטסטנטית לא בקשו חשבון, כמה מן הצביעות והחנופה והשקר יש בדרושים ההם. בהיות זה חדש בעיניהם הסתכלו רק בקנקן ולא במה שיש בו. הם האמינו. כי רק זה חסר לעם ישראל, גם דרכי החיים של עם הארץ ישרו בעיניהם מבלי לדעת ערכם האמיתי. וכה בזו למורשת אבות מבלי לדעת תוכנה — ויעגבו רק אחרי מולדת חוץ, גם כן מבלי דעת ערכה.

שנת 1815 באה ועמה דממת השקט ששררה בכל ארצות אירופא אחרי המלחמות הנוראות. העמים שבו והתענו תחת מושליהם וביחוד רבתה השערורה בגרמניא, אשר בה חללו מושלים רבים שבועתם אשר נשבעו לעמיהם בצר להם. ביחוד רבתה הרעה בפרוסיא. אשר שמה הבטיחה הממשלה לתת לבני ישראל חרות מדינית ולא הקימה את הבטחתה. לא זה המקום לדבר אודות תולדות הזמן ההוא, אשר נוכל לכנהו בשם „תקופת החרפה" של עם גרמניא; אולם נחוץ להעיר, כי גם היהודים סבלו תחת רגלי המקרים האלה. אחד מבני אנגליה שישב בועד המחוקקים בתור בא כח העם אמר פעם אחת: „שרי ממשלת אנגליא המה עושי נבלה וראויים להתלות על העץ, על שרי ממלכת פרוססיה בעת העת נוכל לאמר, שכל מעשיהם היתה לדעת הממלכה הזאת המלך הטה אזנו לקול שונאי ישראל ויֹמאן לשמע עצת הטובים והמשובחים שבעמו, וידי האצילים היונקער אשר לא למדו ולא שכחו מאומה היתה בכל משלה, גם בני ישראל חשו תנופת ידי ריקי המות האלה והרגישו כובד משא בעת נתן הסכל במרומים. מובן מאליו שבטלה ממשלת פרוסיא את כל החוקים שנתנה בשנת 1812 לטובת היהודים, ובעקבותיה הלכו עוד ממלכות אחרות וביחוד הערים „החפשיות" בגרמניא. פראנקפורט (חמשים שנה אחרי כן הרגישה בעצמה נועם העבדות), ברעמען והאמבורג. ביותר חשו העבדות הנמבזה אלה היהודים שכבר היו בני חורין בימי ממשלת נאפליון, וכעת נכבשו עוד הפעם לעבדים. אילו הביטו אז כל היהודים נכוחה, כי אז ידעו, כי הרשעות המעורבת בסכלות לא תסור גם אם ישנו עשר פעמים את אמונתם. אבל רבים מהיהודים האמינו באמת, כי רק עונותיהם ומעשיהם הטו את כל אלה ויש בידם למשוך אליהם לבית העם לאהבה אותם, אם ישנו מעשיהם. באמת לא היו המושלים בעצמם אשמים בדבר. כי גם עם גרמניא חש שנאה בלבו להיהודים, ויושבי ערי „החפשיות" השתדלו בכל עוז להגביל זכיות היהודים. ומה יפלא זה בעינינו, אם גם חכמים וגדולים (וביניהם גאטהע) אי אפשר היה להם להפשיט אדרת השנאה הדתית ולהתרומם מעט על דעת האספסף. אולם זה יראה לנו כפלא: בפרוסיא ובאויסטריא, אשר שם לא השגיחו הממשלות בדעת הקהל ועשו תמיד ההפך מחפצם, בנוגע להגבלת זכיות היהודים מלאו רצונם. בעת שהמתיקו מושלי אירופא סוד ועשו תחבולות להגביל חות דעת כה"ע בכל דבר התירו להם להסית את האספסף בעם ישראל. תולדות הזמן ההוא נרשמו לחרפת עולם בתולדות העמים. הגרמנים „עם הרעיון והשיר" התנפלו על היהודים האמללים לכלות בהם חמתם, יען כי מוגי לב היו להתנפל על מעניהם האמתים באמת.

במצבם הרע הזה, אשר ראו היהודים הגבלת זכיותיהם בכל דבר, חשו כי הצורך לתקן דרכי חייהם ולשנות תמונת אמונתם. רבים כבר התרחקו מהיהדות המעשית בכל לבם, וזה העציב לב אלה, אשר ראו הכרת האחרות. בעת רעה כזאת דאב לב רבים לראות הפרצה הולכת ומתרחבת מיום ליום ורבתה העזובה במחנה ישראל. ויחלו לבקש תחבולות לרפא את ההרוס. בדבר זה התאימו רבים וכן שלמים, אולם בנוגע להאמצעים, אשר אמרו להשתמש בהם לקרב את המרוחקים, טעו הרבה. בין אלה שעברו

בראש היו רבים גדולים וחכמים כמו דר׳ יום־טוב ליפמאנן צונץ, ד״ר מרדכי יאסט, עדוארד גאנס (ממשפחה נכבדה בישראל, כי אבי זקנו היה אחיו של הרב ר׳ דוד פראנקעל בעל קרבן־עדה), אליעזר בן־דוד, מארקוס ועוד. מלבד ששכחו, כי קשה לבנות מלהרים עוד התנהלו בטעות גדולה מאד.

חכמי הדור ההיא הביטו במחנה העמים וראו כי האמונה תפרה בארץ, כי כנודע התרחבה אז האמונה במדינת גרמניא אחרי המלחמות הגדולות והעצומות שנלחמו בשנים האחרונות, ותחת רוח הספק והחקירה באה אמונה תמה. החכמים חשבו בשקול דעתם: הן אמונת ישראל תתאים יותר עם השכל הטבעי מיתר האמינות, ומדוע ימעטו מחזיקיה בעוד שרת השלטת גדולה כחה על בני העם. על זה מצאו שתי תשובות: האמונה השלטת אינה כעול על צוארי מאמיניה; האמונה השלטת תדרוש עבודה שבלב ולא עבודה מעשית; לא תמנע מנעמי החיים מאת מאמיניה ומחזיקיה; — האמונה השלטת יש לה תמונה חיצונית נעימה, ולכן תמשוך לב רבים אחריהם. אולם שקול דעת זה היה טעות גדולה, אשר לכן חשבו: אם יקילו העול הכבד הזה ויסירו כמה חומרות וסיגים בדת ישראל וגם ייפו את התמונה החיצונית של הדת, אז תתמעט הבגידה במחנה ישראל. לכן חתרו לעשות תקונים בדת ולבטל כמה דינים ומנהגים וגם להנהיג סדר העבודה בבתי התפלות באופן אחר.

בדבר זה טעו הרבה. בעיקר הדבר לא ראו נכוחה, כי החסידות היתרה שנראתה אז בין עם הארץ בגרמניא לא באה מן הלב. ממרום היתה האמונה רק כלי חפץ לבצור בו רוח נגידים ולמשול על ידיה על העם, לממשלת פרוסיא בימים ההם נוכל ליחס כל דבר רק לא אמונה טהורה. ומי שיהלל שבועתו מבלי לחוש נחם בלבו, לא יעשה מעשיו לשם שמים. עם החסידות של הגרמנים הרבו לשחת דרכם ולעשות כל נבלה, ובני מרום עם הארץ הלכו בראש. מובן מאליו שרבים מהעם, אשר באיזה דבר היו תלויים בדעת הממשלה הכניעו ראשם ויעשו כחפצה וימשכו אחריהם רבים מההמון. ומה גם, כי יש כמה אמצעים לממשלה להכריח את העם לאמונה נגד רצונם. אם היתה האמונה השלטת במצב דת ישראל — שהיתה אז נרדפת — כי אז מי יודע, אם היה נשאר לה שריד ופליט בגרמניא. כן טעו חכמי ישראל בשכחם, כי הדת הישראלית היא להם קשר לאומי ואם תהיה האמונה רק בלב, בלי מצות מעשיות תשתכח הדת והעד ויעקר רגש הלאומי ועם ישראל יאבד בין העמים.

התקונים בדת עשה העם בגרמניא מאליו, מבלי לחכות למוצא פי החכמים התחילו לזלזל במצות ולדרוך ברגל גאוה על כל הקדוש לדור העבר. בתחלה הסירו מעליהם עול מצות ועיקרי הדת שהיו עליהם למעמסה; אחרי כן — כאשר הותרה הרצועה — לא בחנו עוד הרבה ודשו בעקבם על כל למודי הדת. לעמת זה היו בתי התפלה נשמים וצעירי הדור בזו לענו לעבודת אלהים בבתי התפלה. כגנון העבודה כמו שהיה נהוג בבתי אלהיהם היה להם לבוז ולחרפה; דברי הרבנים ומורי הדת בשפה המרוברת ללעג, כי הלא הצעירים כבר למדו לשונם לדבר צחות וכבר באו בבתי הספר להממשלה. ולא רק המלומדים והחכמים התרחקו עצמם מבית אלהים. כי גם משרתי החניות וכל יתר הצעירים, אשר רק בקצה משענתם נגעו בדבש החכמה היה להם דבר ה׳ בבתי־התפלה לחרפה. מסבה זו התעוררו אלה שנחלו על שבר עמם והדבר נגע עד לבם לשובב נתיבות הדת ולרפא הריסותיה. בברלין התעורר בתחלה האלוף יאקאבסזאהן, שהיה ראש הקונסיסטריום במטלכת וועסטפהאלען, בימי מלוך המלך הירונימוס נאפוליון, ליפות ולתקן את עבודת השם בבית התפלה. מובן מאליו שאי אפשר היה לעשות תקון בבית התפלה להעדה, מפני ששם שרר עוד הישן בעצם תקפו. העם אם כי על פי הרוב התרחק מבית ה׳. הנה לא עלתה בידם לשנות אפילו מנהג קל בבית התפלה. הסבה היתה, כי הרבנים — או הדיינים, כי רבנים לא היו בברלין בעת ההיא — סירבו להסכים לכל שנוי וגם אלה שבאו להתפלל ערבו להם הנושנות באין חפץ לשנוי, בזמן שהחפצים בחדשות לא התערבו כלל בעניני העדה ודי היה להתרחק עצמם מכל וכל מהיהדות ולמוריה. בקהלות רבות בגרמניא היו הפרנסים בוזי היהדות וגם כופרים באלהים ועם כל זה סירבו לשנות אפילו מנהג קל בעדתם, באמרם כי כל מה שיחסר סדר טוב בעדה תתרבה העזובה. ועוד זה היה כמסייע להמחזיקים בנושנות, כי עמדה לימינם הממשלה.

בברלין תקן לו יאקובסזאהן בית תפלה לעצמו, אשר שמה נאספו אלה הצעירים, אשר קנאו בהנוצרים ובסדר עבודתם, גם צונץ היה מטיף בבית תפלה זה; אולם לא ארכו לו הימים ונסגר על פי הממשלה. חייט אחד ושמו צעללער הלשין על אחיו לפני הממשלה, כי חפצים המה בחדשית. לשמע „חדשות״ נבהלו שרי הממשלה, אשר האמינו כי עם סדר העבודה החדש בכנסית ישראל תבא גם המריבה שהיתה בצרפת. עם סגירת בית התפלה רבתה העזובה במחנה ישראל, כי אלה הצעירים מאנו לשוב לסדר הקדום.

אליעזר בן־דוד ומרדכי יאסט יעצו

לתקן את החנוך הטוב. בפראנקפורט יסד ר' מרדכי יאסט בית חנוך פרטי, אשר בהיותו עומד תחת השגחת חכם ומלומד כיאסט קנה לו אהבה וחבה יתרה, לא רק אצל היהודים, כי גם אצל הנוצרים. היהודים שלחו בניהם שמה, יען כי הרבה גימנאזיען סרבו לקבל להוכם תלמידים יהודים, והנוצרים בטחו בהחכם יאסט, כי בית חניכו יתנהג באופן טוב וסדר נכון. בברלין דבר אליעזר בן-דוד על לב הפרנסים שיעשו מה לטובת החנוך, ובהשתדלותו נוסד בית-ספר לנערים העומד עוד היום בברלין אחרי כמה הרפתקאות דעדו עליו. אם כי היה בן-דוד תלמידו של קאנט והחזיק בשטה זו כל עוד נפשו בו, אם כי היה חפשי בדעותיו וסבל בשביל זה הרבה בהיותו בוויען. לא התרחק הוא מאחיו ודאג על הריסת הדת. בעמדו בראש בית החדש חנם בלי שכר עוד שחד מכספו בעדו; בעוד שבעצמו רק בעמל ועבודה מצא חית ידו. מעדת ברלין, ראו יתר הקהלות וכן עשו גם הן להקים בתי ספר לדת, מהם היו אחרים שנודעו לתהלה אח"כ, כמו בית הפהילאנטרופין (רעאל-גימנאזיום) בפראנקפורט, בית-ספר (הנקרא זאמזון-שולע) בעיר וואלפענביטטעל, וגם גימנאזיום בברעסלוי שעמד על תלו ימים רבים.

אפס כל התחבולות האלה היו יפים רק בזמן שיש חזון להדת ולא בשעת דחירום, בתי-התפלה בסדר חדש משכו את הלב רק כל זמן היותם חדש ובתי-החנוך הועילו רק למעטים. האמת היא, כי החנוך בעצמו היא בלתי אפשרי וגם לבלי הועיל, אם אפס כח האמונה בדרכי החיים. אי אפשר שיהיו כל בני שראל חכמים ומחזיקי הדת בתמונה רוחנית ונשגבה, ולכן אם חסרה הגשמת הדת ע"י מצות המעשיות אי אפשר שתתחזק הדת. בתי ספר לאמונה אי אפשר היה כי ימנו את החסרון. המעט שלמדו שמה לא היה בכחו לנטוע בלב התלמידים רוח הדת בראותם את הוריהם מזלזלים בכל למודי הדת ועושים ההפך ממצות האמונה. אך הבל היה לשמוע מפי איזה חכמים קצרי-ראות מדת צרופה. דת הנביאים, דת ישעיה (הבל שהעלו גרה גם בימינו אלה). דת צרופה, דת תלויה באויר אי אפשר שתקלט במות העם. ואלה שחפצו להעמיד הדת על איזה יסודות רוחניים העלו חרס בידם. חנוך דתי יהיה לתועלת במקום שיש עוד חזוק-הדת, למען לא ימעדו יסודותיה, אבל לחדש את הדת ע"י בתי ספר ושנוי עבודת ה' בבתי התפלה הוא ללא הועיל.

בעיר האמבורג, „עיר חפשיה" התעוררו גם כן יהודים רבים והתאחדו ליסד בית תפלה חדש, היא בית תפלת „ההיכל". בימים הראשונים עוד משך הסדר החדש את לב הבאים, קול העוגב עשה רושם גדול בלב הבאים להתפלל, גם הדרשות שהיו חדשות בעת ההיא מצאו חן בעיני השומעים; ומה גם כי לא דרשו מהם המטיפים לעשות את כל מצות הדת, רק לשמור כל המצות אשר יעשה אותם האדם, דברים ששכל האנושי מחייבם. גם יכרו בית חנוך להדת. ואם כי עזבו רבים את היהדות המעשית, הנה היו עוד רבים, אשר אמנם התרחקו מדור הישן, אבל עוד חרד לבם ללמודי הדת. בני דור הישן היו כלם חסידים ועובדים את אלהיהם, אולם טמנו יד בצלחת, מבלי לעשות דבר נגד הריסות הדת ופגעי הזמן. חנוך התלמידים לא היה להם, הדרושים — אם כי אחרי כן נתראו כנעדרי התועלת — בדור ההוא היו רבי התועלת ועוד מצאו להם אזן קשבת. כל אלה חסר לבני דור הישן, אשר לא ידעו ולא הבינו פעולת הזמן ומקרי חיצונים שפעלו על היהדות, לכל היותר התאחרו להחרים ולנדות את ההולכים קדימה. אולם מקולם לא יחתו המתאוים לחדשות. החרם בעצמו לא הפחיד מעולם לב הנפגעים ממנו, רק התולדות הכרוכות בעקביו. אולם כל זה היה רק בזמן שהתקיפים, הגדולים והעשירים, היו בעצה אחת עם הרבנים והפרנסים; אבל בדור שכל העשירים והגדולים נפרדו כלה מהיהדות, מה יועיל החרם? החרם היה רק נאצות ובזיונות ששבו על ראש בעליהן, והראו לדעת אי-יכלת הדור הישן.

על אחת חשו עוד הצעירים והוא — דעת הקהל. המחזיקים בנושנות הוציאו קול, כי המתפרצים המה עוזבי הדת ושוכחי אלוה, ויפחדו הצעירים. כי יגיע זה לאזני הנוצרים. והנה כל החרדה והיגיעה היתה רק למצא חן בעיני הנוצרים שבניהם, גם עוד השתדל בני הדור הישן אצל הממשלה נגד החפצים בתקונים. בני דור החדש התחקו על מעשי הנוצרים. וכמו שפער ליטהער פיו לבלי חק לבזות ולנדות הכנסיה הקאטולית העוינת אותו לכנותה בשם „זונה הבבלית", כן דמו צעירי הדור בלבם לשפוך בוז ולעג על מתנגריהם ולהוכיחם, כי המה עזבו הדת הצריפה. לתפלתם נוכל לרשים, כי מעשיהם היו בכלל, יותר נאותים לטובת האומה ממעשי החסידים. כל תוכחותיהם נגד היראים כתבו במגלות עפות בשפה עברית, אשר היתה רגילה אצלם מימי המאספים, בעוד שבני הדור הישן מקנאתם העורת ומחסרון ידיעתם בזו גם לשפת עבר הצחה — במצאם גם בה התנגדות הדת ובראותם כי דבריהם, דברי עלגי לשון, לא יעשו פרי, קראו את הממשלה לעזרה וגרמו חלול האומה במדה מגונה מאד. זה היה משוש דרך הקנאים תמיד ובכל עת, כי הרוב אדיקותם. לא בחנו הרבה, אם מעשיהם נאים או מכוערים, רק צחוק מכאיב לב הוא לראות

את ממשלת פרוסיא בימים ההם מתערבת בעניני דת היהדות. אם היו החסידים אוהבי היהדות בכל לבם היו אומרים; מוטב שתעקר הדת כלה, מאשר תבנה על ידי ממשלת פרוסיא!

למען הוכיח להממשלה, כי הסדר החדש שהנהיגו ההולכים קרימה בבית התפלה, איננו מתנגד להיהדות ואין בו משום „חדש", השתדלו להשיג תעודות וחות דעת הרבנים בענין זה. ארבעה רבנים חוו דעתם, כי מסכימים הם אל הסדר החדש, הלא המה שני רבנים באיטליא: ר' שם־טוב סאמון בליווארנא ור' יעקב וויטא ריקאנאטי, ושני רבנים באונגאריא: ר' משה קוניץ, בעל מחבר ספר „בן יוחאי" נגד השגות הרב יעב"ץ והרב ר' אהרן חארין בעיר אראד. הראשון רב בעיר אפען היה בחסידותו ויראתו נעלה על כל ספק ובו רכשו המתקנים קנין טוב, אבל גם ר' אהרן חארין נלחם נגד בני הדור הישן בכלי־זיין שלקח מספרי התלמוד, באופן שהוכיח, כי כל התקונים שעשו בני „ההיכל" בהאמבורג אינם מתנגדים לדת היהדות וגם לא ליהדות התלמודית.

ר' אהרן חארין ומקריו הם סמל דמות הזמן ההוא. במדינת אונגאריא שררה אז החסידות מעורבת בצביעות יתרה. הבערות קננה שם באופן מבהיל מאד. כי אחרי אשר פרשה החסידות כנפיה על ארצות רוסיא ופולניא מצאה להם מקום טוב, באונגריא, מקום שנשתכחה התורה ובקל התגברה החסידות, בעוד שבמדינות רוסיא ופולניא מצאה לה התנגדות גדולה מצד הלומדים ואדירי התורה. אחרי מלחמה קשה שנלחמו בעלי התורה נגד החסידות, השלימו עמה ע"י כמה סבות שגרמו בדבר. הסיבה העיקרית היתה, כי גם הלומדים לא היו חפשים מכל הבלי האמונה ומשפטים קדומים ולא יסדו שיטתם והשקפותיהם על אדני חקירה ודעת. המה דרשו אל המתים, בעוד שהחסידים דרשו אל החיים. אם האמינו הלומדים כי ביד איזה גאון היה לעשות נפלאות, מדוע יבצר כזה מיד הצדיק? שנאה להכמה ודעת מצד הלומדים איננה טובה מאשר היתה מצד החסידים. ויתרון היה להחסידות על מתנגדיה, כי מחזיקיה הרחיקו מביניהם היהירות היתרה שהתנחלו בה הלומדים בפלפוליהם שלא הביאו שום תועלת להאומה הישראלית. נוסף לזה היתה נודעת חבה יתרה בלב העם להחסידות שהבינוה. — מסיבה שניה ראו הלומדים, כי אי אפשר להם להלחם עם החסידות והשלימו עמה. נוסף לזה ראו, כי ההשכלה תתגבר משנה לשנה, ולמען הלחם בה השלימו ביניהם.

יהיה איך שיהיה, להמשכילים המעטים שנשארו עוד מימות מלך יוסף השני באוסטריא־אונגריא, ואלה שהתנערו מאליהם, היתה המלחמה קשה נגד בזוי הדעת, אשר או כי ישבו ופלפלו באיזה ספר מלא הזיה, או כי ספרו נפלאות הצדיקים.

בהרי חשך כאלה, מלאים עננים מכוסים ענני הבערות והכסלות, בלה ר' אהרן חארין את ימיו. ואלה אשר יחרצו עליו משפט דין קשה חוטאים להיושר ומעותים משפט, אם היה ר' אהרן חארין בארץ גרמניא, בלי ספק היה פועל ועושה הרבה, כי ידיעותיו בספרות ישראל היתה רבה. אם היתה ידיעתו מעטה בחקירה והגיון, מי ידקדק אתו בדבר כזה? חקירה אמתית בפלסופיא לא היתה בכלל בין היהודים בדור ההוא. ר' אהרן הארין היה עוד ראשו ורובו בחקירה האלהית ע"פ סגנון הרמב"ם והבאים אחריו (מובן מאליו שגם בשטה זו לא באו בני הדור לעומק דעותיה) וחבריו בגרמניא הגו בהזיות שלייערמאכער, או בחדודי העגעל. אמנם כבר עבר כלח על אריסטו וכל חקירותיו, וכבר בי רב ישחק כעת עליהם, אבל הזיות שלייערמאכער אינם טובים מהם וכבר נשכחו כמת מלב, וגם חדודי העגעל כבר נשכח זכרם. חקירות אריסטו הן לכל הפחות מעטות ההפסד מהזיות שלייערמאכער המבולבלות וחדודי העגעל המעקשים הישרה. אבל מה לנו לאריסטו ולהעגעל? תעודת מורי דרך לעמנו איננה להורות דעות חוקרים, רק לפעול בעמם.

בשנה 1789 קבל ר' אהרן הארין הרבנות בעיר אראד. אולם הרבנות לא הספיקה פרנסתו ולכן היה גם סופר הקהל עד שנת 1806 עם כל זה שם עיניו על מצב ביה"ס בעדה הקטנה הזאת לשכלל אותו ולהרחיב ידיעותיו ולהגדיל תועלתו. ביה"ס במדינת אונגאריא! „שקולאס", כמו שאמרו החסידים, היו הטומאה בעצמה וכל הפותח ביה"ס מצוה לרדפו על נפשו ולרדת עמו לחייו. מובן מאליו שהקנאים באונגאריא לא שמו יד בצלחת ויבקשו עת מצא להנקם בהכופר הזה, „מסית ומדיח" השולח בני ישראל „לשקולאס". מלבד זה נמצאו באמת חטאים גדולים, שחטא ה"ר אהרן חארין, בהפצו לערות את היהדות עד היסוד בה, כי עשה תקונים גדולים במאד (כפי שאספום הרבנים — ארבעים במספר) — בעדתו.

אלו הן תקנותיו של ר' אהרן חארין:

א) בטל אמירת יהי רצון בין תקיעת שופר (אשר חכמי ישראל נמנעו תמיד מלאמרו, יען כי שמות המלאכים הנמצאים בו המה חשודים במאד);

ב) בטל שנוי השם לחולים, כדי להטעות את מלאכי מעלה;

ג) בטל מנהג הכפרות, אשר ה"ר יוסף קארו קראהו מנהג שטות;

ד) התיר לשתות מים בשעת התקופה;

ה) בטל נגון ה„כל נדרי";

ו) בטל „הכאת המן" בפורים;

ז) בטל ההתנועעות בתפלה ולרוק בתפלת עלינו;

ח) בטל טבלאות של שיר המעלות הנהוגים אצל יולדות;

ט) הנהיג שיהיו קדושין בבית הכנסת ולא בחצר.

על חטאים כאלה תחרד הארץ ומה גם הרבנים באונגאריא, אשר נאספו על הרב ר' אהרן חארין לשרשו מארץ החיים בגלל חטאיו נגד היהדות. ויהי כאשר הדפיס בשנת 1803 ספרו „ראש אמנה" להצדיק את פעולותיו יצק שמן על המדורה, כי מצאו בספרו זה כפירה נגד הדת. לספר הרדיפות שסבל ר' אהרן חארין בגלל ספרו זה אך למותר וגם יכאיב לבנו לחבר גליון זה לספר תולדותיו, להוסיף פרק אחד מלא בושה וכלמה על ספר תולדות ישראל. וגם לא רק על ר' אהרן חארין עבר כוס כזה, בכל מדינות רוסיא ופולניא התנהגו הקנאים באופן כזה. הרב בעיר ניקלסבורג (רב מדינת מאָהרען) חרץ משפטו, כי ספרו של ר' אהרן חארין מלא מינות ועון שרפה. לבקשת המחבר, כי ירשום לו, היכן מצא מינות בדבריו, לא ענה הרב של מדינת מאָהרען כלום. למען הסיר מעליו מר המות הזה, בקש ר' אהרן חארין את הרב ר' משה מינץ מאופען־ישן, כי יחוה הוא דעתו בנוגע לספרו. פתאום באה לו הקריאה כי יבוא לעיר אופען לפני הרב שם. בבואו העירה מצא שלשה רבנים משונאיו ורודפיו וע"פ מצות הרב ר' משה מינץ הכריחוהו לקבל עליו משפט הרבנים האלה בתור ב"ד, באמרם לו, כי מחר תחל חקירת המשפט. בבואו למחרתו לבית ר' משה מינץ לא מצאהו, רק שלשה הרבנים ישבו בתור בית דין לשפוט עליו ומבלי הקור ודרוש הרבה או מעט אמר לו אחד הרבנים שישב בראש:

„בועד הרבנים הוחלט, שתתחרט פה על כל המינות שכתבת בספרך, ואם לא תמלא חפצנו, נגלח את זקנך, לשימך לראוה".

ר' אהרן חארין התחיל להצטדק ולבקש שיאמרו לו לכל הפחות מה עון מצאו, אולם כבר עמד הגלב ותער בידו לגלח זקנו. ובפחדו שלא יעשו לו הבזיון הזה חתם שמו על כתב, כי יתחרט על מה שכתב. אחרי כן שלחוהו לנפשו באמרם לו, כי עוד יקבל מכתב, אם מותר לו לכהן ברבנות. להצלחתו התערבה הממשלה בדבר ותפר עצת רודפיו. האינקוויזיטורים האלה בפאותיהם הארוכות יעוררו בנו צחוק מכאיב לב! מעט או הרבה היו המקרים האלה ידועים גם בגרמניא ולכן פנו אליו ההולכים קדימה בבקשתם כי יחוה דעתו בנוגע לתקוני בית התפלה. ר' אהרן חארין הדפיס בשנת 1818 את ספ"ו „קנאת האמת", שבו חוה דעתו להסכים לסדר התפלה החדש של עדת „ההיכל" בהאמבורג. גם מעיר קארלסרוהה (בירת באדען) פנה אליו ראש הקונסיסטוריום, ש. האבער, בפקודת הממשלה, בשאלתו:

„איזה מצות מעשיות של דת ישראל יכולים להשנות ובאיזה אופן ישונו?"

ר' אהרן חארין ענה בספרו „אגרת אלאסף (פראג 1826), ועוד הפעם קם רעש ושאון נגדו, אולם גם הפעם לא צלחה בידי רודפיו להשיגהו ולעשות בו כאות נפשם.

מלחמת הדעות שנפרצה בימים ההם לא הבשילה פרי טוב ונחמד למראה, ולכן נסוגו רבים אחור בנואשם למצא מה שאותה נפשם. מהם שעזבו את היהדות לגמרי, בהיותה לשטנה על דרכם בחיים ומהם שהתרחקו ממנה בחייהם ורק במותם נזכרו, כי על עם ישראל יתחשבו. צונץ העלים עיניו מההוה המעציב ומקריו הרעים ולבו מר עליו, ולכן שאב נחמה בתולדות ישראל, עם כל זה נלחם בשביל זכיות עם ישראל בכל כחו ויהי לעזר לד"ר גבריאל ריעססער, אשר הקדיש כל ימי חייו למטרה הנשגבה הזאת.

פעולת הספרות טרם נולדה החקירה החדשה נראה במ"ע „בכורי־העתים" שיצא לאור עד שנת 1832. אם היתה תולדתנו צריכה לתעודה על עניותה ושפלותה בזמן ההוא, הנה ישארו לנו כפרי „בכורי העתים" פרי מבחרי סופרי ישראל, לעדות נצחת. לא נוכל להחליט, כי אפסו חכמים בישראל, אולם החכמים לא היה להם יחס עם העם. מ"ע של צונץ, אשר חכמים כבן־דוד היו בסופריו, לא מצא לו קוראים וספרי „בכורי־העתים" היו אהובים וחביבים בעיני העם. ע"פ הרוב פטפוטי מלים, חקירות של הבל העתקות נמבזות של שירים בשפת אשכנז. רק בשנים האחרונות של מ"ע ההוא קמו לו שני גואלים מפולניא ומאיטליא: ר' שלמה יהודה ראפאפארט ור' שמואל דוד לוצאטטו.

ר' שמואל דוד לוצאטטו, אם כי היה צעיר מחברו ר' שלמה יהודה ראפאפורט, היה הראשון שהפיץ מעיניו חוצה, ביחוד שיריו שהדפיס במ"ע „בכורי עתים". ר' שמואל דוד לוצאטטו היה איש שהכל בו, היה חוקר בקדמוניות ישרון, משורר, בעל הגיון, תורני ועוד, אולם בכל מקצועות החכמה והספרות היתה פעולתו רק ש ט ח י ת ולא ע י ו נ י ת. להיות משורר חסר לו טעם מרגישי רום המליצה, לב בוחן, נפש מתבלה ועין רואה הנעשה. שיריו המה רק חרוזים בלי שום הרגשה,

רק שיר אחד יפה נמצא בכל שיריו, הוא שיר „העבודה" שיסד על סדר העבודה ביום הכפורים בזמן שבית המקדש היה קיים (נדפס בבה"ע שנת תקפ"ו). בחקירותיו הסרו לו ידיעות שונות, וכאשר התנפל על שפינוזא, מבלי אשר היה לאל ידו להשיג השטה הנשגבה הזאת, כן היתה דרכו בקדש להשיג על כל שטה, אם היתה מתנגדת להרגשת לבו. האמונה, הדעת, החקירה האמת, כל הקנינים האלה סובבים היו אצלו רק על ציר רגשות לבו. כאשר בא איש להשיג על שטת שפינוזא, יען כי ברגש לבו יחוש התנגדות למושגי השטה הזאת בנוגע למדות האדם, הרי הוא מוכיח, כי אי אפשר לו לבא לידי השגת איזה שיטה. כן היו הראב"ע והרמב"ם שנואי נפש שד"ל, ושנאתו זאת לא הסתיר בחבו, רק הגיד לפני קהל ועדה ועוד חשב, כי גדולות עשה בזה. ואם השיג איש עליו על חלומותיו ועל דבריו מלא חמה וקנאה, כי יהין איש להשיג על דבריו—עליו אשר שמו נודע לתהלה.

במקום אחר ארחיב דבורי אודות פעולת הראב"ע והרמב"ם ויחסם להיהדות והתפתחות השכלת ישראל. פה מקום אתי, רק לרשום בקצרה תכנית הזמן שאני מדבר בו. כי לא היה בכח שד"ל להשיג את הראב"ע, הענק הגדול הזה בספרותנו. מובן מאליו, להשיג את הראב"ע נחוץ לא רק לב מבין, כי גם נחוצה השגה שכלית, לבלי לדון אודות איש כזה באמת המדה שמודדים בה איזה אנשים פשוטים. ולכן נשחק אם נקרא דברי שד"ל, הורי למדוני לאהוב האמת ולשנא את השקר ולכן חרה אפי על הראב"ע, אשר לפעמים הסתיר דעתו ושם לו סתר פנים, וכיוצא מדברים כאלה. בבצק כזה נאפה מצות, אבל ללהם לא יצלח, בודאי לשד"ל יפה ונעים לכתוב רק האמת, אבל הראב"ע יוכל לדרוש מאתנו, שנמוד את פעולתו במדה אחרת, מאשר נמוד פעולת שד"ל. מלבד שאך הגיון-שקר הוא לשפוט אודות הכם שקדם לנו בזמן שבע מאות שנה ויותר ע"פ השקפותינו כעת. גם הרמב"ם מצא מתנגדים לו בדורנו זה, כמו ה' שד"ל והרב ר' זכריה פראנקל ר"מ בברעסלוי. אלה מחוסר הבנה ואלה מרוב יהירותם. בדור ההוא היה נחשב לחסידות יתרה להשיג על שטת הרמב"ם, והחכמים החדשים, אשר זה מעט טעמו מפרי החכמה, הביטו על חקירות הרמב"ם כעל דברי הבל.

פעולת הרמב"ם על היהדות הוא דבר קיים ונראה לעינינו. כל הוקר תולדתנו מוכרח הוא לתת דין וחשבון על פעולת הזמן ההוא. גם אם נדע, כי אין יסוד בעת לפלוסופיא של אריסטו, אשר עליה תמך הרמב"ם יתדותיו. עלינו לדעת כי חקירות הרמב"ם הועילו הרבה להאיר הדרך לישראל. שש מאות שנה אחרי כן היתה הפלסופיא של הרמב"ם האחת שנתנה להכמי עמנו ענין לענות בו. ובלי הפלוסופיא הזאת נראה רק שממון וקפאון. אם נחליט, כי שטת אריסטו גרמה נזק להשכלת יתר העמים נצדק, כי לפני אריסטו היו חוקרים גדולים וטובים ממנו, אשר נשכחו באשמתו; וגם בימי הבינים היתה שטת אריסטו עמוד הבנין להבלי השקולסטיקא. אבל אנחנו היהודים לא הפסדנו מאומה, רק הרוחנו. אם נודה לדברי שפינוזא, שטעות היתה להכנים בדברי תורתנו דעות אריסטו, אז עלינו לדעת אם היתה תורתנו נשארה חפשית מתערובות אחרות. אלה שלא הכניסו שטות אריסטו בתורתנו הכניסו דעות יותר משובשות וחלודות אשר עממו יופי תורתנו. ספרות היהודית-הספרדית משנות המאה הי"ד ואילך וספרות היהודית הגרמנית תתן עדותה על החלטתנו.

מאיטליא אי אפשר היתה שתבנה תורת ישראל. לעמת זה מצאה לה גואלים בגליציה. ר' שלמה יהודה ראפאפורט נסה ג"כ כחו בשירים ולא הצליח בזה. בכלל היה סגנון שי"ר נעים ועולה רק עם חקירות קדמוניות; וגם בזה נרגיש מרירות עי"ז כי אהב להרבות ולהאריך במקום שראוי לקצר, ואין זה מסגנון חקירות כאלה. אולם שי"ר מצא חיש מהרה את מטרתו, אשר היתה באמת ראויה לו. אם כי לא היה חסר להיהדות כלום, אם לא ידענו עד מה מהקליר, שיריו ופיוטיו, וגם תולדתו ומקור מולדתו, אבל אופן וסגנון החקירות היו מועילות לסלול דרך חדשה בספרותנו, וגם לקח לו שי"ר נושא אחר לענין חקירותיו, הם החכמים אשר השפיעו הרבה על התפתחות היהדות.

תועלת החקירות האלה לא יכחיש שום איש, אבל כלן הן רק חלקים אחרים מחקירה כללית ומכילה את כל חלקי היהדות, אשר יצאה מאת אחד בני הענק. הרב ר' נחמן הכהן קראכמאל, אשר ראוי הוא החכם הזה ליהס לו פרק מיוחד בתולדות ספרותנו, ר' נחמן קראכמאל היה סמל דמות חכם אמתי, מתאים דרכי חייו עם השקפותיו וחקירותיו.

באחת הערים הקטנות בגליציא, מקום חשכה ואין נגה לו, עלה הכוכב המאיר הזה, אשר רק יחידי סגלה נהנו לאורו, יען כי הקדים לבא, ובאמת מי יודע אם יכירו גם בני הדורות הבאים ערך האיש הזה. אי אפשר לנו לדרוש מהמון העם שיגיע למדרגה גבוהה בהשכלה שישיג תועלת החכמה המפשטה מכל לבוש חיצוני ותועלת פרטית. ומגורל אנשים גדולים כאלה להיות בודדים במועדם, כי ר' נחמן קראכמאל הנה בתורה ובחכמה, בעומק שכלו חדר לכל הגיון ומחקר ויציע שמים ברום רעיוניו. אולם יותר שהיה ר' נחמן

קראכמאל חכם גדול ויודע דעת עליון ידע להתאים ידיעותיו שתהיינה כולן עולות בקנה אחד, הוא שלמות האדם המעלה. הצרפתי אומר: לפי סגנון יוכר חקר לב האדם. אם צדקו דברי הפתגם הזה נוכל להשתמש בהם על חכמנו ר' נחמן קראכמאל. סגנון החכם הזה איננו מהודר בצבע המליצה, לא שרק ולא פרכס, אבל חוט של חסד וחן נמשך עליו. סגנון חרודי וחודר עמוק לנושא ענינו. אין בו לא חסר ולא יתיר, אין פה משום תפארת המליצה, דבר שלא נזהר בו תלמידו וחברו שי"ר. חקירותיו אינן חקירות יומיות, להשביע נפש המתאוה לחדשות, אין בהן מושגים לקוחים מהתפעלות רוחו (סוביעקטיוו) כי אם האמת הגמורה, מפשטה מכל יחס חיצוני (אביעקטיוו), חקירה לדורות ומוחלטת, ומה יקרו רעיוניו בנוגע לעצם היהדות ותועלתה! ומה נאמנים דבריו בנוגע להתפתחות השכלת ישראל, דור דור ודורשיו! ומה רחוקים דבריו מכל השערה בדויה, משום דרוש וקבל שכר, תהלת חבריו וידידיו, כמו שעשו רבים מחוקרי הזמן.

גם בזה נראה גדולתו של ר' נחמן קראכמאל, כי אם היתה שטתו בפלוסופיא רחוקה משטת פלטון ואריסטו, הנה בכל זה ידע להוקיר ערך הראב"ע והרמב"ם. כחוקר אמתי ידע ליחס שטות שני החכמים האלה לכלל תולדות השכלת ישראל כטבעות בשלשלת ארוכה. שטות החכמים האלה היו נחוצות, למען לא תפסק השלשלת: ואך ענוה יתרה היתה מצד הענק הזה, כי השפיל עצמו להתוכח עם שד"ל בנוגע להראב"ע והרמב"ם, אם כי חסרה לוכוחי שד"ל כל תועלת מדעית. דבר נקל הוא לאמר: שונא אני את שטת אריסטו; נבזה בעיני דעת פלטון, לבי יכאב כי הלכו הרמב"ם והראב"ע בעקבותיהם! המה עכרו את ישראל, וכאלה דברים שאין בהם רק מהמליצה וההפלגה, ומקורם רק ברגש לב בלתי חוקר ולא בשכל פועל ומחשב. גדולתו וענותנותו של ר' נחמן קראכמאל נראה בתשובותיו המחוכמות והנעימות, שאין בהם מההתפעלות והרעש והתנשאות של מתנגדו. כל מה שתרבה החכמה האמתית תגדל שלמות הנפש. לחכם כר' נחמן קראכמאל נאוה לדבר דברי נגידים כאלה. להחכם הזה היתה עדה קטנה של מכבדים ומוקירים, הם חכמי לב האמתים שבכל מדינה ומדינה. ולא יפלא בעינינו, כי קראוהו אחרי כבוד לנהג ברבנות בברלין, או להיות מורה במחלקה הטעאולוגית שאמרו ליסד בית מדרש החכמות בעיר ההיא. וגם זה יתאים עם תכונת נפש החכם הזה שמאן להשתמש בתגא. כאשר התרעם על שי"ר שקבל הרבנות בטארנאפול. ר' נחמן קראכמאל אהב האמת מכל דבר, הוא ידע כי רוב היהודים בגאליציא יחפצו ברב מפלפל ולא בחוקר בתולדות הקליר; ולהרכיב אלוף לראשם נגד דעתם היה נחשב אצלו למתנגד להירות-הדת והדעת. כי הסכים לבחירת שי"ר בפראג — אם אמת זה בכלל — נוכל לחשוב שבשביל עדה בגרמניא, מקום ריק מתורה משנים קדומות, החזיק ר' נחמן קראכמאל את תלמידו ורעו להגון יותר מראי, ובאמת אם נחשב שי"ר בגליציה לחוקר ופילוסוף, חשבוהו בגרמניא לתורני ולמדן מופלג. קריאת שי"ר לפראג היתה נזק לספרותנו, כי מיום שבא שם פסק מעינו, בהיותו יושב בין עם לא בינות.

פעולת ר' נחמן קראכמאל ותלמידו שי"ר הבשילה פרי בין יחידי סגלה. בגליציה התעוררו אנשים אחדים והקשיבו תורה מפי הכהן אשר שפתיו נצרו דעת. החכמים האלה למדו החכמה רק לשם החכמה, כי תשלום גמול אי אפשר היה להם לקוות מפרי חכמתם, ונהפוך הוא עוד סבלו רדיפות בגלל רדפם טוב. גליציה לא היתה כגרמניא. בגרמניא היו כל המלחמות רק אודות השנויים שאמרו לעשות בדת ולא בגלל איזה דעות הפשיות. אם היו בני עדת „ההיכל" אומרים שאינם מאמינים בביאת משיח, אבל לא היו מרחיקים את התפלות משיבת ציון, בלי ספק לא היה איש פוצה פה ומצפצף. בגליציה לא ערב איש את לבו לשנות, אפילו מנהג קל. כל פרי חקירת החכמים היה רק בישבם במסבת רעים להביע איש איש את רוחו. וזה נחשב להם לחטאת גדול, יען כי למוד שפות חיות בעצמו היה נחשב לחטאת ומה גם חקירות ע"ד אמונה, אם גם לא הביא הלמוד למעשה! הממשלה בגליציה הביטה בעין טובה על השכלת היהודים, אבל לא היתה רבת האונים להתמוך בידי המשכילים. ובאופן זה נראה את החכמים ר' נחמן קראכמאל, שי"ר, ערטער, גאטקעס, מיזעס, בלומענפֿעלד ועוד בודדים במועדם, וכל עמלם רק להציל חירות דעתם נגד החשוכים. אשר בראשם עמד אז הרב ר' יעקב אורינשטיין, או יותר נכון הרבנית זוגתו ובנם ר' מרדכי זאב. קראכמאל לא היה מוצא לנחוץ לו להביע רגשותיו והסתיר דעותיו בלבו, וגם כאילו יד נעלמה הזהירה את החשוכים לבלי יעשו נבלה. מול החכם ר' נחמן קראכמאל לא ערבו לגשת ויסתפקו בזה.. כי בינם לבין עצמם החזיקוהו לכופר גדול. זאת היא סבלנות גדולה בארץ ובדור אשר הלמוד בנתיבות השלום לרמבמ"ן היה קשור עם סכנת נפשות, והחסידים היו חשודים על כל דבר נגד איש חרמם, לעמת זה הרגישו שי"ר וערטער תנופת ידי הקנאים האלה, אשר רדפום באף וחמה. מחפצנו למצא עילה פנימית והתנצלות לרדיפות כאלה, כי היו

צודקות לפי השקפות הקנאים האלה, אולם מוכרחים אנחנו להודות, כי גם רעת לב האדם היתה נראית בזה. כבר אמר חכם אחד, כי בטבע האדם הטבעה התשוקה להרע לאחרים, אלא שאיש חכם ידע להסיר מעליו התשוקה ההיא. כזה לא נוכל לדרוש מקנאים וחשוכים אשר משלו אז בגליציה.

ע ר ט ע ר הלך לפעסט ללמוד חכמת הרפואה בהיותו כבר בא באנשים ובמאמריו המחוכמים הרבה לריב ריב החכמה והדעת מהקנאים והחשוכים בסגנונו הנודע והנעים. על מאמרי ערטער נוכל להמליץ דברי התלמוד; אלמלא חטאו ישראל לא היו להם ספרי הנביאים. הנה אולי נשמח על כי חטאו אבותינו וזכינו לחזיונות נשגבים במאד. כן אלמלא לא היה דרך חסידי גליציה נפתל ועקש לא זכינו למאמריו המסלאים.

שי"ר אשר נכרת משען לחמו בלבוב ע"י בנו של הרב אורנשטיין הלך לטארנופול, מקום שם נראתה פעולת ר' י ו ס ף פ ע ר ל, איש חי רב פעלים. בהשתדלות ר' יוסף פערל נתקבל שי"ר לרב אב"ד בעיר ההיא. מחזה נעים הוא לראות פעולת ר' יוסף בעיר טארנופול, כי הצליח לו להגיה חשכת לילה ולהביא שביב אור בין אחיו ההולכים בחשך. גם החכם הזה היה יליד דורו. ככל בני גליציה קבל גם הוא ההתעוררות הראשונה להשכלה מגרמניא ולכן זכה, כי נספח לחברת שוחרי התושיה והדעת (קולטורפעראיין) בברלין בתור חבר נכבד. ברוב עצמה נגש ר' יוסף פערל אל פעולתו ולא חת מפני כל. לא רק באמר ודברים (בספרו מגלה טמירין) נלחם בחסידים, כי גם בפעולות ובמעשים. בבנותו ביה"ס ושכללו בכל כחו. גם בית תפלה הקים מחדש והראה בזה יחוסו לחבריו ההולכים קדימה בגרמניא. אולם בחירת שי"ר לרב אב"ד בטארנופול היתה למרות פי העדה. ר' יוסף פערל אבד ע"ז כבודו בעיני העם, שהיה גדול עד העת ההיא, ושי"ר ישב כאל עקרבים בעיר ההיא, מלא כעס ומכאובים, כי הכעיסוהו בני נבל במעשים מגונים ומכוערים. עד כי פדהו הזמן מכל צרותיו, כי נקרא לרב בפראג. לחכמת ישראל היה יותר טוב, אם היה נשאר שי"ר בלעמבערג, או כי היה הולך לגרמניא בתור איש פרטי. רבנותו בפראג „שם פיו ולשונו אסור באזיקים". אולם מה נעשה, אם אבני קדש כאלה היו משתפכות בגליציה בראש כל חוצות?

פרי חכמת ישראל שצמחה בגליציה העלתה נצה על אדמת גרמניא שהיתה בפנה אחת — בחירות הדעת ששררה שם — יותר מסוגלת לצמחים כאלה.

הרב ר' ז כ ר י ה פ ר א נ ק ע ל, אחד דעת התורה, אהבת היהדות עם דעת החכמה וצורך הזמן והתפתחות ההשכלה. ר' זכריה פראנקעל החזיק במעוז האמונה המסורה והמקובלה; אולם לא עצם עיניו וראה כי מההכרח לותר מה ממנהגי-הדת, למען לקיים את העיקר. גם הוא נוכח. כי אי אפשר ללכת באורח סללו הראשונים, בראותו כי הלבבות מתקררים בכל יום, אוהבי היהדות מתמעטים, דעת התורה הולכת הלוך וחסור, ולכן בקש גם הוא סדר נאה, למען הביא את היהדות תחת מחסה בטוח מזרם הזמן, אולם באיזה אופן? — על ר' זכריה פראנקעל פעלה עוד שטת ההוזה שלייערמאכער. הזית שלייערמאכער היתה יפה בעתה בשביל הנוצרים, לדבר מהרגשות הלב וליסד כל האמונה על הרגש.

אולם כבר אמרתי, שדת השלטת איננה בנויה על הרגש רק על חברת המדינה, ובהיות שיש לה יסוד נכון לא יזיק אם ישתדל כל אחד לבקש לה גם יסוד בלב, לעשותה אמונה שבלב, איש איש לפי השקפתו. וכאשר יסדה שלייערמאכער על הרגש, בהכניסו הזיות פלטון בהשקפות הדתיות של העם, כן השתדל העגעל ליסדה על ההגיון. מובן לכל איש מבין, שגם בלי הזיות פלטון וגם בלי פלפולי העגעל תתקיים הדת השלטת, אשר יש לה כח גדול מצד החברה המדינית. לא כן היהדות, אשר לא נוכל ליסדה על איזה הזיות ופלפולי פלסופיא. כמו שנראה בזמן פילון היהודי. אשר יחס ערך פנימי לכל מצוה ומצוה והחליט שעם כל זה ראוי להחזיק גם בתמונה החיצונית של המצות; עם כל זה בני דורו לא השגיחו בזה. אם יש איזה כונה — שפטו המה — במצות המעשיות, הנה אפשר לנו להשיג המכוון גם בלי המצות. בענין זה שפטו יותר נכונה אלה בעלי הקצוות; או היראים והארוקים, אשר החליטו בצדק, שהיהדות תתקיים רק אם לא יזיזו מאומה מכל המקובל והמסור — אם אפשר שיהיה כזה; או החלטת אלה ההולכים קדימה עד קצה האחרון, באמרם: היהדות אי אפשר שתתקיים בתמונתה החיצונית, לכן נלבישנה תמונה אחרת. אם היו מוצאים התמונה הזאת ספק גדול הוא. אולם על כל פנים נראה בחוש, שאי אפשר היה לפסוע על שתי הסעפים. ר' זכריה פראנקעל גם הוא הודה, כי הרבה דברים אין להם מקום בדורנו ובמדינותינו, אבל שטתו היתה, „שהעם" בעצמו ימצא הדרך הנכונה. והנה יש קורטוב של אמת בהחלטה זו, אולם במה דברים אמורים, אם היה „העם" בינו לבין עצמו והיה מתפתח באופן טבעי, אבל „העם" קבל השפעת זולתו. „העם מאליו" קבל לחוג חגי הנוצרים ולהעמיד אשרה בביתם; „העם" סלל לו מסלה, אשר לא דרך הקדש יקרא לה, האם נסכים

לבל מעשי „העם״ ? אמת הוא, כי לא היה באפשרות לשום שטנה על דרך „העם״, אבל חסרון יכולת לא יכריחנו להסכים לדרכים עקלקלות כאלה. מלבד זה שגה ר׳ זכריה פֿראנקעל בחשבו, כי „העם״ בדור הבא יהיה כבני דורו, אשר ראו עוד לכל הפחות בנעוריהם היהדות בעצם כחה. ובאמת אם נראה גם בדורנו רבים, שכבר התרחקו מהדת עד גמירא, ורק ידקדקו להתפלל ביום שמת אביהם או אמם, לבקר בתי התפלה ביום „הזכרת נשמות״ ולפעמים לחוג „ליל חג הפסח״, הנה נתעצב ונאמר: מה יושיענו זה ? אבל עלינו לדעת, כי אחרי חמשים שנה לא יהיה גם זה ואולי תשמע אנחת יחידי סגלה שיקנאו בנו. „העם״ אמנם בחר לו דרך מוזרה.

אם נביט על השטה הזאת נראה בה בראשונה, העדר התשוקה לעשות מה. מי שחפץ לטמון יד בצלחת, מבלי לקדם פני הרעה, יאמר „העם״ יבחר לו דרכו; בשניה: דרך כזאת „ישרה״ מאד. רוב בני אדם חסר להם הגיון ישר ולא יוכלו לבא לידי שטה ישרה, לכן מי שיחפוץ לצאת ידי כל הדעות יאחז בזה וגם מזה בל ינח ידו. „העם״ יש לו הזכות לעשות מה שלבו חפץ, ואנחנו חלילה לנו שנתיר האסור, או שנעשה איזה שנוי בדת. יש אנשים, אשר בשהם לעצמם הרחיקו כבר ללכת למקום „אשר משם לא ישובו״ וכשהם עומדים בראש קהלה, אזי המה קנאים אדוקים, ויש בינינו עוד שדופי המוח המוצאים ישטה כזאת לטובה וישרה. זאת היא רק אולת ונבלה באחת! אנשים כאלה לא יוכלו להבליג על תשוקת לבם ותאותם. אבל יחסר להם רוח כביר לקצור פרי הגיונם ולכן יחפצו להיות מצדיקי הרבים.

ר׳ זכריה פֿראנקעל, בהיותו גדול בתורה ובחכמה, היה כבודו גדול בעיני כל המפלגות השונות, לכן מצא מטעם האמור אזנים קשובות לדבריו, אם כי לא הרבו להביא תועלת. אלה שמחאו כף בעת שעזב ר׳ זכריה פֿראנקעל את אספת הרבנים שהיתה בשנת 1845 בעיר פֿראנקפֿורט לא הלכו כלם בעצתו ולא היו מבעלי בריתו, אולם משנאתם לכת ידועה בגרמניא מצאו מקום להנקם בה, כאשר עוד אספר במרוצת מאמרי. יותר מאשר פעל ר׳ זכריה פֿראנקעל בשביל „העם״, פעל בספרותנו ע״י ספריו המחוכמים.

צעיר ממנו לימים היה הרב ר׳ אברהם גייגער, אשר פעולתו נראתה על התפתחות אחינו בגרמניא. ר׳ אברהם גייגער היה בעל כשרון גדול ועם רוב ידיעתו בתורה היה חכם ומבין לשונות הרבה. גם היה בעל שכל חד ורוח כביר. בהיותו עוד צעיר לימים נבחר לרב בעיר וויעסבאדען וכבר עשה לו שם על פני חוצות בספריו ובמאמריו; גם ידעו כי הוא עשוי לבלי חת ולא תקצר ידו מלהשלים מה שהחל. בעדת ברעסלויא שררה אז תרדמת מות. החנוך הדתי היה במצב רע, היהדות אבדה כחה מיום ליום, ויד המשובחים והטובים קצרה לעמוד בפרץ. הרב ר׳ שלמה טיקטין, בלי ספק היה איש ישר וטוב הלב. אבל חסר לו כל הנחוץ לנהל עדה גדולה כזאת, ומה גם בשעת החירום. ויען כי רבים מבני העדה וביחוד מבני העליה לא נהה לבם אחרי הרב הזה, לכן קראו מנהלי העדה את הרב גייגער כי יבא לעדתם. בשנת 1839 בא ר׳ אברהם גייגער לברעסלויא, וחיש מהרה התלקחה מלחמה נוראה בין המחזיקים בנושנות ובין ההולכים קדימה. ביאת גייגער לעיר ברעסלויא היתה למורת רוח האדוקים. תשעה רבנים ממדינת שלעציא ערכו מחאה נגד שיטת גייגער וחוו דעתם, כי איננו כראי והגון לשמש ברבנות, הרב ר׳ שלמה טיקטין, שהיה אב״ד, מאן לקבל את גייגער בתור דיין או „רב שני״, והמלחמה נפוצה על פני כה״ע להעם, אשר בחפץ לב פתחו אז שעריהם לדברי ריבות במחנה היהודים.

אברהם גייגער בעצמו היה אז פוסח על שתי הסעפים. ידיעותיו הרבות הן נעלות על כל ספק, אולם שיטתו הדתית התפתחה בזמן מלחמותיו הרבות, וכאשר עמד בפעם הראשונה בקשרי מלחמה, לא היתה לו עוד שטה מוסכמת. החפץ בתקונים לא טמן בחבו, אולם מה הם התקונים הנחוצים לא ידע עוד אל נכון, וגם אסור היה באזיקים, לבלי יעלה עליו חמת מתנגדיו, אשר חפשו עליו עלילות. כל כך גברה השנאה נגדו עד כי הלשינו עליו רבים ממתנגדיו לפני הממשלה, כי יעבור חק בדרושיו, כי הממשלה אסרה לפני איזה שנים לדרוש ברבים, יען כי היה בעיניה כעין דבר חדש. אולם צונץ בספרו „דרשות היהודים״ הראה לדעת, כי שקר נחלה לה הממשלה, ופקידיה התעצלו בדבר ולא מתחו דין קשה ע״פ החק המדובר. ע״פ הרוב דרשו הרבנים ולא היה מוחה בידם. אולם הממשלה לא שמה גם אז לב למלשינות האדוקים ותרשה להרב גייגער לעשות ככל העולה על רוחו, מבלי אשר תתערב הממשלה בעניני הדת היהודית. גייגער לא הסתיר דעותיו בחבו, כי לעשות תקונים בדת ישראל כל מגמתו, ועמו בעצה היו רוב המלומדים והנכבדים של עדת ברעסלוי, אם כי כבדה עליו המלחמה מפנים ומאחור, מצד האדוקים, אשר חשבוהו לסופר בדת, ומצד ההולכים קדימה עד קצה האחרון, אשר לא הספיקה להם פעולת גייגער, יען חתר עוד לאחד ולהתאים את כל תקוניו עם רוח התלמוד ולהוכיח ע״י התלמודים תקוניו יש להם על מה לסמוך בדת, בעוד שמתנגדיו חפצו להפטר עצמם מן התלמוד נוכל

וכל. ותהי זאת לעד. כי עוד פסח על שתי הסעפים ולא הרחיק אז עוד ללכת, כי גם הרב ר׳ הירש פאססעל בעיר פרוסניטץ במאהרען (אשר גם בו שמו עיניהם לבחור בו לרב אב״ד בברעסלוי) עוד תמך בידי גייגער, אם כי בכמה ענינים לא הסכים לתקיניו. ר׳ הירש פאססעל, אם כי שמו לא נודע כל כך בהליכות התולדה של עמנו, לקח חלק בתנועת ההתפתחות ושטתו היתה מבוררת ביותר, לעשות כל התקונים הדתיים על אדני התלמוד; ובהיותו חכם ותורני הציע כמה תקונים טובים, אשר רק באשמת הפרעות, שנולדו אז בפנים היהדות, לא מצאו מסלות בלב אלה שעמדו בראש.

הנה נראה, כי חדלו הרבנים להסתפק בזה, כי יעשה לו „העם" תקונים כחפצו, כעצת ר׳ זכריה פראנקעל והרב שי״ר, אשר בהיותו בפראג עזב בריתו עם גייגער ונהפך לו לאויב ומיראתו לבלי יחשדוהו מתנגדיו כי רק בפיו יקדיש מלחמה על גייגער ולבו בל עמו עשה מעט יותר מדאי, כדרך כל אלה העוזבים שטתם ומתדבקים בשטה הדשה, באופן שאינם נקיים מחשד, כי יש עוד טינא בלבם, מלבד זה ידוע הוא, כי גם בוכוחים ספרותיים לא היה לאל יד הרב שי״ר לשמור דרך הזהב, דרך הכמוצע, וכאשר הלל את מכיריו יותר מדאי, כך השפיל את מתנגדיו יותר כדאי.

איש אחד היה בימים ההם, אשר פעל הרבה והשפיע עוד יותר על בני דורו, בהיותו חפשי לנפשו ותנאי החיים הרשו לו להתאים רגשותיו הפנימים עם דבריו, אשר שלח החוצה, מבלי נשא פני איש, הוא החכם ר׳ יצחק שמואל ריגיו (יש״ר) בגארץ. החכם הזה, בן דורו של ה״ר נחמן קראכמאל (האחרון היה צעיר ממנו כשנה אחת), היו לו כמה תכונות שוות לתכונות החכם הפולני הזה, רק במדה אשר ישוה איטלקי לפולני. מובן מאליו, כי חסרו לו ידיעות עמוקות כמו שנפלו למנה לר׳ נחמן קראכמאל; אבל אולי אוסיף יותר. בהיותו איש בעל פעולה וכביר רוח, גם פעל יותר הרבה על החיים בהיותו עשוי לבלי חת ולא נסוג אחור מאימת החשוכים, כמו שעשה ר׳ נחמן קראכמאל. אמנם להצלת כבוד האחרון מוכרחים אנחנו להכיר ולהודות, כי בעיר גארץ המעטה באוכלוסי יהודים, לא מנעו את החכם ריגיו מלהפיק זממו; כן עלינו לדעת, כי כל מה שתתרבה הדעת תקטן התשוקה להתערב בעניני החיים. ר׳ נחמן קראכמאל, בהעמיקו רעיוניו בחקירות שעללינג והעגעל ובהיות ראשו ורובו בחקירת והשגת תולדות ישראל הנפלאה והליכותיה, אולי הביט בבוז ושאט נפש על תעלולות הנמדים בדורו, מבלי אשר נחליט, כי עטה גאון וגאה. נהפוך הוא, כרוב חכמתו היה גם גדל ענותנותו, ולא רק שהורה דעה לכל תלמיד שואל בענוה וחן, כי גם כל מדברותיו חוט של ענוה משוך עליהם, וגם נהאה מדתו להכיר ערך כל איש ואיש ששגה בהורה וחכמה. אולם כזה יקרה לכל איש רם ונעלה על בני דורו, כי יחסר לו הכשרון להשפיע על זולתו בחיים, רק הדור הבא אחריו ישתאה על רום רעיוניו. אלה אשר פעלו על בני הדור, לא היו גדולים מר׳ נחמן קראכמאל רק קטנים ממנו. ובזה ידמה החכם בזה להרמבמ״ן, אשר גם הוא סירב לצאת מגדרו ולהתערב בעניני החיים של אחיו ויסתפק בהשפעתו הרוחנית והספרותית.

שני החכמים שנולדו בזמן אחד, ר׳ נחמן קראכמאל ור׳ יצחק שלמה ריגיו, לקחו להם את הרמבמ״ן למופת; הראשון עבר מטרתו והלאה והגדיל מהרמבמ״ן והשני לא השיג המטרה הזאת ויהי לבן־מנחם קטן באיכותו. דברי הרמבמ״ן היו קדושים לה״ר יש״ר ועליהם בנה יסוד שטתו, מבלי נטות ממנה. ומאד הרעם על דוד פריעדלאנדער שהעיד על הרמבמ״ן, כי נטה משטתו בין כותלי ביתו. דוד פריעדלאנדער שנוכל לכנותו על הרמבמ״ן בתמונת קוף, כי התחקה כקוף על מורו וחברו הגדול הזה, לא השיג שטת הרמבמ״ן מכל וכל ועוד נתן את כבוד מורו לשמצה. בזה גדל יש״ר על המתקן הגרמני הזה. בהיות יש״ר חפשי ברוחו וחפשי גם בגופו לא שם סתר פניו ובכמה ספרים ומאמרים חתר חתירות עמיקות תחת היהדות התלמודית, אם כי לא נוכל להחליט כי היה שונא להיהדות התלמודית, אולם בספריו התראה עצמו כאלו יחפוץ לעקור את הכל. אדמה, כי לא נשגה, אם נחליט, כי בעצמו לא הרגיש עד היכן דבריו מגיעים. מהזיות לוצצאטו אמנם רחוק הנהו מאד ואיננו שופט על דברים דתיים ע״פ רגשותיו הרגעיים, אבל איננו חוקר מעמיק, לדעת מה לקרב ומה לרחק. להאמין יוכל איש להסתפק בהרגש, כמו שעשה לוצצאטו, או בחקירות שטחיות מעורבות בהזיה, כמן שנהג פלטון וע״פ אמצעות שלייערמאכער, מצא לו מתחקים גם בקרב ישראל. אבל לתקן הדת ולעקור ולנטוע חדש במקומו, נחוץ יותר מהשקפה שטחית כהשקפותיו של היש״ר.

אם עשה כזה ר׳ יהודה מיזעס בלעמבערג (בספריו „קנאת האמת" „ותכונת הרבנים") נוכל להתנצל עליו, כי בלי ספק בהלחמו בהיהדות התלמודית היו נגד עיניו הרבנים בפולניא בזמנו; הטעות שהחזיקו בו רבים לדמות להם חכמי התלמוד כמו רבני הזמן ההוא.

אולם על ה׳ ישׁ״ר לא נוכל להתנצל בזה, כי לא כבל רדיפות מתנגדיו כחבריו בגליציה.

עם כל זה פעל ישׁ״ר הרבה במאמריו, וגם מאתו היתה הנסבה, כי נוסד ביה״ס למורים בעיר פאדואה. ואם כי לא יצאה תורה הרבה משם, בכל זה היה כטל חיים להיהודים באיטליא שהיו נקפאים משינה ארוכה, וגם אם לא היה נוסד ביה״ס רק בשביל להמציא פרנסה לשד״ל כבר קבל שכרו משלם. כי עם כל חסרונות שד״ל הנה יודה כל איש כי רבות פעל ועשה בשביל הרחבת הספרות. ומה שחסר לו בשלמות חכמתו השלים בשלמות מדותיו. ונסלח לו חסרונותיו הקטנים, כי לא יכול לסבול כל התנגדות לדעותיו, ואם ערב איש לחוות דעתו נגדו, הזכיר תמיד זכותו, כי נודע הוא בקהל רב זה כמה שנים. שד״ל לא נסה לעמוד בקשרי מלחמה ונסלח לו זה; אבל מעלה גדולה נודעת ממנו, כי בכל לבו ונפשו אהב את חכמת ישראל וגם עמד לימין אלה המשתתפים להפצת הדעת וכמה טרחות קבל על עצמו בשבילם.

ישׁ״ר נדמה גם בזה להרמבמ״ן ולר׳ נחמן קראכמאל, כי לא בסופה וסערה דרכו, וגם חקירותיו השטחיות, שאינן עומדות בפני הבקרת ואין להן יסוד, הודיע בסגנון חכם שמלא כרסו בחכמה אמתית, מבלי להתפעל הרבה ומבלי להרעיש עולם ומלואו, או לריב במתנגדיו, הכל ברוח קר וברוח משפט, כיאות לחכמי האמת. סגנון ישׁ״ר היה סגנון החכמים ומשנתם ורק תוכן חקירותיו הוא שטחי ונעדר הבקרת. מה שכתב ש״ר נגד הדת המסורה והקבלה, לא שאב מהכרח החיים ומנחיצות איזה תקונים, כי בהיותו איש פרטי לא דאג לזה; רק בשומו עיניו ולבו להגיונות הפלוסופיא דמה בלבו, כי עליו לתרץ כל הסתירות הנמצאות בין התורה והפלוסופיא. בין כל החכמים אשר שמו זה מטרה לפעולתם (כמו פילון היהודי, הרמב״ם, שפינוזא ועוד) היה ישׁ״ר האחד שהבנתו בתוכן הדת והפלוסופיא היתה קטנה מאד. במקום אחר ארחיב הדבור ואוכיח טעות אלה החכמים שהשתדלו לפשר בין הדת והפלסופיא, מבלי לדעת, כי אין שום יחס להדת עם הפלסופיא, באשר שונה היא השגת ה ר ג ש מהשגת ה ש כ ל. אולם כל עוד שהשתדלות כזאת תהיה במופתים הגיונים הנה היא, כ ש ה י א ל ע צ מ ה, גדולת הערך. ומי לנו גדול מקאנט שגדולה השתדלותו בפנה זו, להחזיק הדת אחרי כל החקירות והספקות של הפלוסופיא, רק בדורנו זה השכילו למצא להדת מקום אחר מבהגיוני השכל, הלא הוא רגש הלב ונחיצות הדת לרות האדם כשהוא לעצמו. ואם אמר וואָלטאֶר: מציאות השם נחוצה למין האנושי, ואם לא היה השם בנמצא היינו ממציאים אותו, יש בזה קורטוב גדול של אמת. הדת מקורה ברגש האדם ובשם שלא יבוטלו כל קניני המין האנושי הרוחניים, גם אם תנחת עליהם יד הבקרת החפשית לאבדם, כך לא תבוטל הדת כפני החקירה. מובן מאליו שביר ישׁ״ר לא עלה להשיג את תחום החקירה החפשית ותחום הדת, שאינם נוגעים זה בזה.

אם היתה פעולת ישׁ״ר רק בתור שטה מבלי לצאת לעולם המעשה, הנה חבריו בגרמניא, מאחרי שתנאי החיים עוררו אותם להשתדלות זו, חתרו הרבה והרבה. פה לא היתה יד הפלסיפיא באמצע, כי אם יד החיים, לא להתיר מה שהחזיקו רבים לאסור היתה מגמת פני גייגער, רק להתיר מה שהתיר לו העם בעצמו ומה שעתיד הוא להתיר לעצמו ע״י ההכרח. ואם כי בברעסלויא לא הרחיקו ללכת בדרך זה ודי היה להם רק להתיר קמעא קמעא ולבטל לאט לאט מן הדת המסורה, הנה בברלין, מרכז ההשכלה כבר היו רבים שהרחיקו ללכת מזה. אולם גם פה חסרה שטה מוקצבת ומוגבלת, כי לא רק התלמוד היה למורת רוחם, כי גם הרבה מדת משה, באופן שהותרה הרצועה. פה נראה ביותר פעולת הפלסופיא של העגעל וערבוב הרעיונים שמצא לו מסלות גם בין חכמי ישראל, כאשר נראה ביותר בספרו של הרב ר׳ ש מ ו א ל ה י ר ש בלוקסעמבורג, שטת העגעל למצא „ההויה המוחלטת" עם חדורה הנפלא מצאה חן בעיני חכמי ישראל, המגודלים על דרכי החדוד. וזה היה בעיקרי היהדות בזמן ההוא. עיקרי היהדות, התפתחות תולדתה, השקפות הדתיות של עם ישראל, תועלתה המוסרית, האמת ה מ ו ס ד י ת של התגלות אלהים, לפי מה שהשיגוה חכמי ההיסתוריא, כל אלה לא מצאו מקום בשטת העגעל, אשר למען הכניסה תחת כנפי הממשלות בזמן ההוא, עוד התאימה עם האמונה השלטת, בהגיון מעוקב ומזויף. חסרון דעת תורתנו, שהיתה גדולה מאד בין צעירי הרבנים בזמן ההוא, הועיל עוד הרבה להכנים כל דעה מזויפה בדתנו וע״ז הוחלש כח הדת בעיני הצעירים אשר שפטו עליה מהשקפת העגעל וכת דיליה.

בברלין הלך בראש המתקנים המבולבלים האלה ה ד ״ ר ש ט ע ר ל, איש שהיה רק לפגול בשביל הדעות עת מבוכה כזאת תלד אותו. ד״ר שטערן אסף איזה דעות וידיעות אודות היהדות, מבלי לצרף וללבן הדעות והידיעות, שתהיינה מוגבלות ומבוררות אצלו. ידיעותיו ערבב עם כמה הזיות והשקפות אי־ברורות, ובהיותו בעל דברים, ויודע להמתיק רעיוניו בכח הדבור, ולכן מצא שומעים רבים לדרושיו, שדרש בפני קהל ועדה יהודים ונוצרים,

בברלין. עלינו לדעת, כי עדת ברלין היתה עניה בדעת בעת ההיא, ורבתה העזובה שמה, כמו שגדל חסרון הבנת היהדות בכל גרמניא המדינה, לא רק בין ההמון, כי גם בין הרבנים והחכמים. צונץ השמיט עצמו מכל וכל מחיי ההוה והשק"ע עצמו בחיי העבר. החכמים לעברעכט, דוד קאססעל ועוד איזה יחידי סגלה, לא היתה גדולה השפעתם על הצבור. הצעת גייגער, ליסד מקום חקירת חכמת ישראל בבית מדרש המדעים בברלין — הצעה, אשר גם שרי הממשלה שמו לה לבם — לא יצאה אל הפועל, וכן דלדל כח היהדות בגרמניא — וגם בברלין — משנה לשנה. בעת כזאת התחיל הד"ר שטערן, ובחברתו אהרן בערנשטיין (הוא הסופר הנודע ד"ר בערנשטיין), ליסד חברה לתקוני הדת. ד"ר שטערן משך בדרושיו אודות היהדות, אשר בהם הסתפק במליצות בעלמא, בלי שום שטה מיוחדה, לב שומעים רבים, ואהרן בערנשטיין, שהיה הוגה בתורה בימי עלומיו היה לו מעיר לעזור. שטת המתקנים האלה היתה בנויה על פתגמם, כי חפצים המה ביהדות חיובית, יהדות נראית לעינים. בחסר דעתם מהתפתחות הרוחנית של היהדות לא היה להם באפשרות להשיג צורך היהדות. את התלמוד הרחיקו מכל ובל, כן גם המצות המשולבות עם רגש הלאומית ועם היהדות הלאומית. כן אמרו להבדיל ולהפריש מהיהדות כל מה שתלוי לפי דעתם במקום ובזמן לידת היהדות. ומה ישאר? כל זה לא חשבו, כאשר בכלל היתה כל פעולתם נעררת המחשבה. כבר היתה תקופה כזאת לישראל, אשר הכריחו מקרי הזמן, להפשיט את היהדות את לבושה המדיני, בזמן ר' יוחנן בן זכאי; אבל חכמי ישראל בזמן ההוא הבדילו בין היהדות המדינית ובין היהדות הלאומית. הראשונה בהברח עברה ובטלה עם בטול ממלכת ישראל, והשניה קימת ועומדת ואינה תלויה בשעל אדמתה. מלבד שרק חכמי ישראל בזמן ההוא ששאבו ממקור הראשון, היה בכחם לעשות את הנתוח המסוכן הזה, מבלי להמית את הלאום, דבר שאי אפשר היה להווי-המאה הי"ט.

באשמת ההנהגה הבזויה של עדת ברלין בימים ההם, עלה בידי המתקנים המבולבלים האלה לרכוש להם אוהבים רבים, יותר ויותר ממה שהיו ראוים, וגם גייגער בברעסלוי לטש עיניו לברלין. בברלין היו כל הדברים יגעים, בראש הקהלה עמדו אנשים נעדרי הכשרון וחסרי הדעת והמה רק למשול חפצו. הרב ר' יעקב יוסף היה עושה מה מהשקפתו (השקפת האדוקים) ולזה עמדו המנהלים לשטנה; לעשות מה מהשקפת החפצים בחדשות, קצרה ידם, וכן נשארה העדה תלויה ועומדת. משנת 1800 ואילך (מיום מות הרב ר' הירש לאָבעל) לא שמש עוד רב אב"ד בברלין, כי אם דיינים וממלאי מקום הרב, ע"פ הרוב אנשים שחסר להם הכח והיכלת לעמוד בפרץ. אולם משנת 1835 ואילך נהה לב רבים בברלין למנות להם רב אב"ד, בראותם כי רבתה העזובה בעדה ואפס עצור ועזוב. ואחרי אשר הסכימה הממשלה בירח יולי שנת 1842 לבחירת רב כזה, אשר ישגיח אל כל הקהלות בפרוסיא, שמו מנהלי עדת ברלין עיניהם בהרב ר' זכריה פֿראנקעל בדרעזדען. שמו הטוב, אשר הלך לפניו, ידיעותיו הרבות, ונטיתו להסכים לאיזה תקונים נחוצים רכשו לו אהבת רבים, וביחוד קוו, כי הוא ימשוך בכח את לב כל המפלגות, ולא יהיה פירוד הדעות למכשול לו. בירח אויגוסט בשנה ההיא נבחר הרב ר' זכריה פראנקעל לרב אב"ד בברלין, כמעט פה אחד. אולם כפי הנראה ידע הרב ההוא, כי אדמת ברלין מלאה קמשונים, וימאן לקבל המשרה הזאת על שכמו. בדבר זה הצליח לו עוד לקדש את שם היהדות, בשלחו מכתב לשר הממשלה בפרוסיא, אשר בו שפך הקיתון על פניה בדברים רכים, אבל חודרים ויורדים חדרי בטן, וביחוד הוכיח להממשלה על פניה, על כי נתנה יד לחברי „המשלחת" הנודעה להסית רבים מהיהודים לבגוד באמונתם. „רק אם תסכים הממשלה לזה, לתת כח בידי הרבנים להלחם נגד חברי המשלחת, אפשר לו לקבל המשרה הזאת". מובן מאליו שהמכתב הזה לא היה לנחת רוח לממשלת פרוסיא, והרב ר' זכריה פֿראנקעל כפי הנראה לא היתה דעתו מעיקרא לבא לברלין, רק השתמש בשעת הכושר, להוכיח לממשלת פרוסיא את דרכה על פניה. ובאמת גדלה אז משוגת הממשלה, בהגיחה מכשולים על דרכי היהודים בכל אשר היה לאל ידה, וגם חברי המשלחת עזרו לרעה, באופן שרבים מהיהודים המירו דתם. עזיבת דת היהדות נתרבתה באופן מבהיל מאד לרגלי המבוכות האלה. כראות עדת ברלין, כי נכזבה תוחלתה מר' זכריה פֿראנקעל נואשה מכל וכל לבחור באב"ד ותבחר בהרב ר' מיכאל זאכס, שהיה מטיף ודרשן בפראַג ודיין ודרשן בברלין.

בין כה וכה רבתה תשוקת החכמים והמלומדים בכל הערים הגדולות בגרמניא לתקונים בדת. רובם מרוב חקירותיהם בפלסופיא דמו מילתא למילתא ואבו ליסד את דת ישראל ע"פ תולדות הפלוסופיא בברלין, ברעסלוי, קאָניגסבערג, פֿראנקפֿורט, האמבורג וביותר הערים הגדולות התעורר החפץ הזה. בעיר ברלין התעוררו בעלי חברת התקונים, אשר יסדו להם במה

לעצמם וכל ההולכים קדימה נשאו עיניהם שמה. בהאמבורג היתה עדת „ההיכל", אשר עמדו בראשה אנשים חכמים וידועים. גם גבריאל ריעססער, אשר ממנו עוד נדבר, נספח לה. בפראנקפורט שמש אז ברבנות הרב לעאפולד שטיין, אשר מפעולתו חכו הרבה, ואולי היתה פעולתו גדולה, לולא קרהו, מה שקרה לגייגער בברעסלוי, כי משתי הקצוות נלחמו בו. ההולכים קדימה, הנוהים אחרי חברת המתקנים בברלין מעבר מזה, וכת האדוקים מעבר מזה. כה"ע בפראנקפורט, שהיתה אז בירת גרמניא, פתחו שעריהם בחמדה לדברי ריבות במהנה היהודים ובאופן זה נודעו דברי ריבותם למרחקים. כל ימי הרב שטיין בפראנקפורט היו רעים, כי פירוד הדעות גבר שם למעלה ראש.

בעיר פראנקפורט היו שני חכמים, קריצנאך ור' מרדכי יאָסט. זה האחרון פעל הרבה לטובת ישראל וכפעולת צונץ בברלין כן היתה פעולת ר' מרדכי יאָסט בפראנקפורט. מלבד כי הקדיש יאָסט את כל כחו לטובת החנוך וביה"ס אשר יסד יצא לו שם לתפארת עוד הראה כחו וגבורתו בספר תולדות ישראל אשר כתב. ואם כי לא יצא ידי חובתו בספרו זה — כאשר הודה בעצמו — יען היה הראשון בפעולה זאת, אולם בודאי זכה, שלא ישתכח ספרו מישראל. ורק תעודת עניות הדעת היא בקרבנו כי נשתכח שם ספרו ע"י ספר אחר ממין זה, אשר אם כי נתרבה בו הרבה, מה שהביאה החקירה החדשה, הנה רבו בו חסרונות למכביר, כי נוסד על השקפה מיוחדת של מחברו, אשר אין כאן המקום לפרטם:

ר' מרדכי יאָסט היה נאמן לעמו ודתו וכל פעולותיו הרבות נראות לעינינו כפעולת איש חיל שהפקד על משמרתו ומקומו בל ינח נגד כל הפקיעות. הרבה עשה בשביל הרחבת ספרותנו ועוד יותר עשה בשביל הטבת מצב עם ישראל בגוים. בפנה זו לא עמד לבדו, כי כבר עלו בני ישראל במעלתם וכבר ידעו להשיב מלחמה שערה.

אחד המיוחד בין הנלחמים האלה היה גבריאל ריעססער, איש חיל, רב פעלים, אשר ראוי הוא לפרק מיוחד בתולדות ישראל. אביו היה כנודע ר' אלעזר ריעססער חתנו של ר' רפאל כהן בהאמבורג. אם כי היה אביו נאמן לאלהיו, הנה אהב החכמה והדעת וגם ידע בנפשו, מה הזמן דורש מהיהדות, ולכן לא ישרו בעיניו הליכות האדוקים ובמלחמתם נגד בני עדת ה„היכל" עמד לימין האחרונים. אין לנו שום ראיה להחליט, כי עשה זאת לכבודו ולכבוד בית אבא כאשר עשה סופר תולדותיו הנודע, אשר חלק האחרון מספרו מלא משפטים מעוקבים יסודם ביחס הסופר לאופן התפתחות היהדות בחמשים שנים האחרונות. ממכתביו לבנו גבריאל ריעססער הנדפסים בתולדות ימי חייו שכתב הד"ר איסלער נראה, כי היה ר' אלעזר ריעססער נאמן לאלהיו ואין לנו הרשות לתלות בו בוקי סריקי.

גבריאל ריעססער הלך בדרכי אביו באהבתו להיהדות. אם כי היה חכם מצויין לא מצא מקום הגון לפי ידיעותיו וכשרונו. אם היה עוזב דתו כהחכם עדוארד גאנס, בלי ספק עלה לגדולה, אבל לא כן ריססער עמו. אם כי חש בנפשו, כי ראוי הוא למשרה גבוהה, לא אבה למכור בשביל זה את דתו ועוד התמרמר על אלה שעזבו דתם בשביל להשיג איזה משרה מהממשלה, כל זמן שהיהודים נרדפים מאויביהם נחשב בעיני ריססער לעול גדול ולבגד בוגדים, אם יעזוב איש את שדה המערכה. בחפץ לב קבל משרה קטנה בתור סופר מ"ע אחד, למען לא יפול למשא על משפחתו והתפרנס מזה. אחרי כן בחרה בו עדת האמבורג, עיר מולדתו, לעורך־דין, כי היה הכח בידי עדת האמבורג לבחור לה עורך דין מבני אמונתם. בבואו להאמבורג עבד ריעססער ביד חרוצים לטובת בני אמונתם, להציל עשוקים מידי עושקיהם כח. שם „יהודי" היה לו שם הכבוד ומאד התמרמר על אלה שהסכינו לקרא שם יהודי בלחש. מ"ע שלו, אשר הוציא לאור בשביל עניני היהדות קרא בשם „היהודי", שם מנואץ בימים האלה, וכאשר בקשהו שר וגדול ליהודים כי יכנהו בשם „הישראלי", ענה: השם „יהודי" היה לגנאי, אבל עלינו להגדיל כבודו, בימים ההם אהבו היהודים לכנות עצמם בשם „ישראלים", יען כי שם יהודי היה שם גנאי. וממשלת פרוסיא השפלה במדותיה, כדי להרעים את היהודים, נתנה צו, לבלי יקראו להם רק „יהודים", כאשר נתנה ג"כ חק, כי אסור להיהודים לכנות לבניהם שמות הנהוגים בין הנוצרים, אם כי הראה צונץ לדעת, כי שמות כאלה היו נהוגים אצל ישראל מימים קדומים.

גבריאל ריעססער התרחק מכל מחלוקת ומפירוד הדעות בין היהודים: עם כל זה נספח אחרי כן לחברת ה„היכל" ללחום מלחמתה, ועי"ז גדול היה כבוד עדת ההיכל. בראש הקהלה הישנה עמד אז הרב בערנאים, אשר אותו לקחו היהודים האדוקים לקנא קנאתם, אבל טעו הרבה. יוכל היות שלעצמו היה בערנאים איש חכם ומלומד, אולם חכמתו לא נודעה בשערים וגם דרושיו לא משכו לבות שומעיו, בעוד שלעדת ה„היכל" היה מטיף ודרשן נפלא, הוא הד"ר סאלאמאן, אשר משך לב שומעיו בכח דבוריו. ויהי כאשר הדפיסה עדת ההיכל סדר תפלה חדש בשביל בני עדתה ועוד קראה לסדר זה, בשם סדר תפלה בשביל כל בני ישראל ותהי חמת העדה

הישנה גדולה; בערנאים החרים את הסדור הזה מקהל ישראל, רבים מהרבנים, ובתוכם רבנים אנשי שם חוו דעותיהם נגד הרב הקנאי בערנאים, גם הרב ד"ר זכריה פראנקעל, אם כי לא הסכים לסדר התפלה החדש בטענות צודקות ובלתי צודקות, לא הצדיק פעולת בערנאים. גבריאל ריעססער חרה לו ג"כ על הדבר הזה ולכן נספח אל עדת ה„היכל", על אפם ועל חמתם של האדוקים, אשר לא זכרו לו פעולותיו הנכבדות לטובת עמו בכלל, ובמ"ע „שומר ציון" שיצא אז לאור באלטונא זלזלו בכבודו.

....

בעת שבמדינת גרמניא רבתה התנועה בחיי היהודות, הנה נראה מדינת אויסטריא שוקטת על שמריה. בגליציא היתה העזובה גדולה, מיום שמת ר' נחמן קראכמאל והרב שי"ר הלך לפראג. ערטער, חוזה ישראל הנעים, טרוד היה כל ימיו לבקש פרנסה, טרף לביתו; והחסידות גברה מיום ליום ומשנה לשנה. בעיר זאלקאווא חי הרב ר' צבי הירש חיות, איש בעל כשרון וידיעות רבות, אבל לאסונו לא מצא ידים לו בגליציא, וגם הוא הוכרח להרכין ראשו מול החסידות הגוברת. מספריו ומאמריו של החכם הזה נראה רוח בקרת חדה וידיעות רבות, גם כשרון הרבה, אבל גליציה לא היתה עוד אדמה מסוגלת לגדל שעשועים כאלה. ר' צבי הירש חיות היה בודד במועדיו. מעבר מזה הביטו עליו החסידים כעל כופר בדת וחשדוהו, אם כי מוכרחים היו לכבדהו בשביל חכמתו ותורתו, מעבר השני היה בעיני המשכילים כחסיד אדוק באמונתו, יען אולת ידו להלחם בהחסידים.

בעיר פראג, עיר ואם בישראל מאז, לא חסרו חכמי לב, כהרב שי"ר, החכם ר' משה לאנדוי, המטיף ד"ר מיכאל זאכס ועוד, אולם כבר תם כל רגש החיים בעדה המצוינה הזאת. בעיר פרוסניטץ נראה פעלו והדרו של הרב ר' הירש פאססעל, אשר בסתר לבו עגב אחרי התקונים, אבל רגליו עמדו בשערי האמונה המסורה, ובכל האופנים התנגד לעשות פרצה גדולה בחומת היהדות; הוא עמד בתוך בין גייגער ובין פראנקעל, לא הרחיק ללכת כהראשון, אבל מאן לשאת פנים להאדוקים כהאחרון. בעת ההיא מת הרב ר' מרדכי בנעט, רב המדינה של ניקלסבורג ומדינת מאֶהרן, וקהלות מאֶהרען שמו עיניהם בהרב ר' שמשון רפאל הירש בעמדן, שיצא לו שם בתורתו וחסידותו, גם היה נודע לאיש חיל, רב פעלים. גם ר' הירש פאססעל שמח לקראת בואו, בתקותו להרחיב צעדי היהדות בחברתו. אולם במאֶהרן לא היה מקום לפעולה נכבדה על שדה היהדות. פעולת ר' שמשון רפאל הירש נראתה אחרי כן בספריו המחוכמים (לפי השקפתו בהיהדות) ומלחמתו אשר נלחם נגד החפצים בהריסת היהדות המסורה.

באונגארן התאחדה החסידות עם הרבנות וחשכה נוראה רבצה על המדינה הזאת. היהודים באונגאריא היו נפלאים בחסידותם ובסכלותם. גם לבשה החסידות באונגאריא לבוש מכוער מאד. החסידים בפולין ורוסיא נראה בהם גם אנשי המעלה, אנשים מצויינים במדות ומעשים טובים, באופן שלא חסרו להחסידות גם תכונות יפות ונחמדות. באונגאריא גדלה הבערות והמשובה באופן נורא מאד. החסידות היתה שמה זועה, מכה טריה של היהדות, חבורה בבשר האומה. לשוא נבקש איזה מקרה טוב להעלותו זכרון בספר.

רק בוויען נראה שביב אור, ולאט לאט נפזרו ענני החשכה. שמה שמש בתור רב העדה הרב ר' אליעזר הורוויטץ, איש נחמד ויקר, אשר גם מתנגדיו לא כחדו, כי היה מצויין במדותיו. גם היה שמה הרב הדרשן ר' נח מאנהיימער, אשר במקומו ובזמנו פעל הרבה והיה אבן יקרה של היהדות.

גם ברוסיא נראתה כבר תנועת החיים בין היהודים. שמה מצאה לה ההשכלה האמתית מקום טוב ואדמה דשנה ופוריה, בין היהודים ההוגים בתורה, כמו שהיה הדבר בגליציא. אבל תנאי החיים היו מונעים התפתחות ההשכלה, גליציא היתה מחוברת לאויסטריא, מדינה גרמנית, וקיר מבדיל היה בין רוסיא ובין אירופא המערבית. גם ברוסיא היתה הספרות היהודית-הגרמנית ראשונה להעיר את היהודים מתרדמתם, אם כי רוב ההמון לא ידע עד מה מחיים חדשים, ומה רב ההבדל בין חיי היהודים בגרמניא ובין חיי היהודים ברוסיא. ולכן יותר ויותר עלינו להכיר טובה לאלה המעטים, אשר הלכו לפני אחיהם, להאיר להם חשכת הלילה.

אחד מהראשונים — או אולי הראשון — היה ר' יצחק בער לעווינזאהן במדינת וואליניען, מושב החסידות. ר' יצחק בער לעווינזאהן היה תמונה מקורית וראוי לשית אליו לב, כי תולדות חייו הן תולדות התפתחות ההשכלה בין היהודים ברוסיא. בין העם ההולכים בחשך, במדינה אך צלמות בה, כי לא לבד החכמה, כי גם התורה היתה מוזרה שמה, התעורר איש מאליו להאיר לפני אחיו. משפט מעוקל יהיה מצדנו, אם נדין את ר' יצחק בער לעווינזאהן לפי מדרגתו בחכמה, מבלי להביט סביביו, לדעת הזמן והמקום, אשר בו נולד. ספרי לעווינזאהן לא יעמדו לפני הבקרת, כי האמין לגלות עמוקות בספריו ובחקירותיו, אשר הם ע"פ הרוב רק נסיונות איש אשר בלי עזרת אחרים אסף בחפני

כמה ידיעות; אולם מי יודע, אם לא זאת היא שעמדה לספרי לעווינזאהן, כי היו נפוצים בין העם והשפיעו ברכה רבה. מי קרא ספריו של ר׳ נחמן קראכמאל, ואם קראו, מי הבינם? אבל ספרי לעווינזאהן, בהיותם בנויים על השקפות ישרות ופשוטות התפשטו בין העם ועוררו את האהבה לחיים רוחנים חדשים. בספרות עמנו לא יקח לעווינזאהן חלק בראש וגם תועלת ספריו בהחלט איננה גדולה, באשר יחסר להם ערך מדעי; אבל מי ידקדק כחוט השערה. תועלת מצטרפת היא לפעמים יותר גדולה מתועלת מוחלטת. עכ״פ נודה, כי אמתיות פשוטות המוצאות מסלות בקרב העם יש להן תועלת גדולה. מלבד זה עלינו להוקיר את ר׳ יצחק בער לעווינזאהן לפי מעשיו וכונתו ולא לפי ספריו, ולכן נראה סמל דמות איש יקר ובעל מדות טובות, בעל בעמיו, אשר כל ימיו היו ימי עני רעים, איש שהמית עצמו באהלה של תורה וכל מעיניו היה רק להרים קרן עמו. מחזות כאלה מתולדות עמנו הם יקרים ונחמדים מאד. ותיקר לנו נפש ר׳ יצחק בער לעווינזאהן, אשר קיים תורה מעוני ורבים בקשו תורה מפיהו, מחוקר נשגב מציע שמים בחקירותיו ואת נפש העם לא חיה, ונעימה לנו שיחתו של זה מתורה שלמה של אחר. אמנם כעת היה נחוץ, כי נראה לספרי ר׳ יצחק בער לעווינזאהן מקומם הראוי בתולדות ספרותנו, מאחרי שכבר השיגו המטרה ואי אפשר עוד שנקחם לאמת המדה, בזמן שהחקירה האמתית כבר הגיעה למדרגה נכבדה.

כן עלינו לבלי לקפח שכר ר׳ יצחק בער לעווינזאהן בשביל ספריו שכתב להצלת כבוד היהדות ותורתנו נגד מאשימיה. ביחוד גדול ערך ספרו: „אפס דמים״, אשר אם נפשיט ממנו צורתו החיצונית, שלא תמצא חן בעיני בעלי חך מרגיש—עוד יש לו כעת ערך מדעי.

קורות חיי ר׳ יצחק בער לעווינזאהן משולבים המה ומקושרים עם קורות ההשכלה ברוסיא. בימי מלוך הקיסר אלכסנדר הראשון — אשר היה בכלל בעל רוח נדיבה — כבר נראה שביב אור בארץ ההיא; ומה גם כי הגיה אור מגליציה — אשר שמה באה ההשכלה מגרמניא — לרוסיא. אם היה המושל הישר באדם זה מאריך ימים, או אם היה הזמן אז יותר מסוגל להתפתחות היהודים בארצו, מי יודע כמה תוצאות נכבדות היו מן התפתחות היהדות ברוסיא. ביחוד במדינת ליטא היה כר נרחב לפעול הרבה, יען כי שמה לא מצאה החסידות קן לה, מדינת ליטא היתה מקדם מושב התורה ומה גם מעת פעל שמה הגאון רבינו אליהו מווילנא, אשר אין כמוהו בדורו, ואולי גם בדורות רבים קודמים. מלבד שהתנגד הגאון מווילנא להחסידות ופעולתו זאת עמדה להתורה, שלא תשתכח מבני ארצו, עוד היתה פעולתו גדולה בפנה אחרת, בהיותו שונא הפלפול המבלבל, שמצא לו מקום במדינת גליציא. גם כבד הגאון מווילנא את החכמות, באופן שלא נחשב למינות לאהד ולאגד תורה וחכמה. מי יודע, אם לא היו עומדים היהודים בליטא בראש התפתחות היהדות, לולא היתה רוסיא סגורה ומסוגרת בפני ארצות המערב. כן גרם היזק גדול, כי היתה ההשכלה הבאה שמה מולדת בית ברלין, שורק זר בשביל יהודים מגודלים מנעוריהם על ברכי התלמוד. נחוץ לנו לדעת, כי התפתחות ההשכלה בגרמניא היתה יותר מתאמת עם החיים; לא כל היהודים הרבו לקנות חכמה, רק רכשו להם תמונה חיצונית של ההשכלה, בהחליפם לשונם — שפת אשכנזית המדוברת — בשפת הארץ — גרמנית צחה —. כן לקחו להם עוד איזה מדות ומנהגי ההשכלה. לא כן ברוסיא. למוד לשון גרמנית היה רק בשביל החכמה, יען כי לא היתה שפת הארץ, ובדרך כלל נוכל להחליט, כי היהודים שנו את תמונתם אבל לא את טבעם. כשם שתורתם היתה רק בשביל למוד התורה, בלי שתהיה מועלת לחייהם החומריים, כן היתה גם החכמה. רוב היהודים ברוסיא השכילו, לא בשביל לבחור להם דרך בחיים, כי אם בשביל ההשכלה בעצמה. אין ספק כי בדרך זה נתן היתרון לאחינו הרוססים שכבדו את החכמה, אם כי נודה שדרך כזה היא בלתי טבעי ומתנגד להתפתחות טבעית של העם, באופן שאולי נראה עוד כעת פעולת הזמן ההוא.

ר׳ יצחק בער לעווינזאהן לא היה יליד ליטא, אבל בפעולתו ישוה יותר לבני המדינה ההיא ולא לבני ארצו המשובשת בחסידות, גם פעלו ספריו יותר על בני ליטא. בזמנו נראתה השתדלות הקיסר ניקולאס להרחיב ההשכלה בין היהודים בארצו. כמו שלא פעלה הרבה פעולת מושל אויסטריא — יוסף השני — כך לא השפיעה הרבה השתדלות מושל רוסיא מכמה סבות, אשר מהיותן אי־ברורות לי, לא אוכל לפרטן, כן לא היתה מועלת עזרתו של הד״ר ליליענטהאל — איש חשוד בעינינו במעשיו ובכונתו — להתפתחות טבעית. בהיות פעולת ההשכלה ההיא חיצונית ולא מקרב העם, לכן היתה בסופה וסערה דרכה ועקבותיה רשומות בדמעות אחינו: שכרה יצא בהפסדה והרבה שנים נכרו עוד רשומיה. כן היה לא לטובה, כי הסר להשכלת רוסיא ערך מדעי. ר׳ יצחק בער לעווינזאהן בכל ידיעותיו הרבות לא היה חוקר אל תכלית ולא העמיק ידיעותיו. הוא אסף בחפניו כמה ידיעות רבות, אשר נתון לפני בני עמו, מבלי קשר מוגבל. השקפתו

בתולדות ישראל — שנתן לפני קוראיו בכמה ספרים — היא השקפה שטחית נעדרת הבקרת. עם סרובנו לדבר מה נגד האיש הגדול הזה, עוד לא נוכל להשמיט עצמנו ממשפט אמת, יען כי עוד נמצאו רבים ברוסיא, הדורשים כי תהיה ספרות ר׳ יצחק לעווינזאהן אמת המדה להשכלת העם.

בעיר אילנא — בירת ליטא — הקים הזמן איש אחר, שהשלים מה שחסר לר׳ יצחק בער לעווינזאהן, הוא המשורר והחכם ר׳ אברהם בן חיים לעבענזאהן, שנולד איזה שנים (ארבע) אחרי הראשון. השפעת ר׳ אברהם בער לעבענזאהן על העם היתה גדולה ונכבדה וראוי הוא החכם הזה לזכרון טוב לא רק ברוסיא, כי גם בספרות היהדות. ר׳ אברהם בער לעבענזאהן העמיק בכתבי הקדש וגלה מקור היהדות האמתית. התורה לא חסרה בארצו, רק למוד הגיוני, ואותו שם ה׳ לעבענזאהן לפני בני מדינתו באופן מאד נעלה. שיריו הנשגבים המה קנין הספרות העברית בכלל והמה לענג לכל איש ואיש המבין שפתנו, אבל פעולתו על שדה המחקר ובאור התורה הועילה הרבה והרבה להתפתחות ההשכלה ברוסיא ולתת לה ערך מדעי. ובאמת נראה אחרי כן חכמים נכבדים בקצה ארץ רוסיא, אשר פעלו הרבה על שדה חכמת ישרון, כמו החכם בן־יעקב, ר׳ יעקב רייפמאנן, שאֶנהאק, ר׳ ישראל באֶהמער, ר׳ שמואל יוסף פין, ר׳ מתתיהו שטראשון ועוד רבים, אשר או כי היו תלמידי ר׳ אברהם בער לעבענזאהן, או כי התעוררו לרגלי פעולתו, כן נוכל לכנות את ה׳ לעבענזאהן בשם אבי המליצה העברית, כי לרגלו התפתחה מליצת ישרון ברוסיא ומשם יצאו סופרים נעלים ונשגבים, אשר העלו את נעם השפה למדרגה גבוהה ואחרי בלותה היתה לה עדנה. ר׳ אברהם מאפו בספוריו היקרים, לא רק שהביא מטעמים לכל מבין שפת עברית, כי גם יש להם ערך מדעי. ספוריו המיוסדים על חיי אבותינו בארצם, יציגו כמו חי את תמונת הזמן העבר; כן גדול ערך ספורו „עיט צבוע", אשר יתאר לפנינו בשרד האמת חיי אחינו ברוסיא. הספורים האלה פעלו הרבה על לב אחינו, לא רק ברוסיא, כי גם בגליציה: מדינת רוסיא תצטיין עוד כעת בסגנון שפת עבר הנעים, ובזה יש לה היתרון על כל הארצות.

היהודים ברוסיא, אם כי נשארו ברובם במצבם הראשון — בכל זה רבים מהם, אשר חוברו אל החיים ויהיו לאזרחים מועילים לארצם. לזה הרבו להועיל בתי מדרש הרבנים, אשר הקימה הממשלה ברוסיא, אשר בפנה אחרת נראה הפסדה, כי ע״ז משתמשות כל הקהלות בשתי כתרים, ועד היום לא הצליח

לאחינו ברוסיא לאחד את התורה והחכמה, שיעמדו בראש הקהלות אנשים מכתרים בכתר תורה וכתר חכמה.

בגרמניא רבתה התנועה בחיי היהדות. בחוץ למחנה ישראל רבו הוכוחים אם ראוי לתת זכיות האזרחים להיהודים, ובפנים רבו הוכוחים בדבר התקונים הנחוצים בדת, כי גם אלה שהתנגדו לתקונים ראו ונוכחו, כי היהדות תרד מטה מטה משנה לשנה. בפנה זו הלכו עד קצה האחרון בעלי חברת „המתקנים" בברלין, אשר אוהבים ומכירים אמנם מצאו להם בכל עיר ועיר, וביחוד בערי האמבורג, פראַנקפורט וברעסלוי, אולם בברלין מצאו להם כר נרחב לפעולתם. לכבוד החברה הזאת מוכרחים אנו להודות, כי תועלתה היתה רבה, למשוך את לבות אלה שכבר נתרחקו מעל היהדות והיו כאברים המדולדלים לאומתנו. תשוקת החברה הזאת היתה לגרש כלה את התלמוד מגבול ישראל ולהרחיק מדת היהדות כל עיקריה התלוים בחיי הלאום כאשר רשמתי כבר, כי ערבבו חיים המדינים בחיים, הלאומיים. כי לא אבו להתרחק כלה מהיהדות נראה מזה, כי בקשו לספח אליהם איזה רב נודע, אשר הוא יסמוך ידו על תקוניהם, לבלי יאמרו, כי בבלי דעת שנו הרבה מחקי הדת היהדות; גם יוכל היות, שאבו בזה לזרוק אפר בעיני הממשלה, לבלי יתראה הדבר כהתנגדות להיהדות. מסבה זו פנו עצמם אל גייגער, אשר פסח על שתי הסעפים והראה כפעם בפעם פנים שוחקות לכת המתקנים, אבל חזר מדעתו, בראותו, כי בני עדתו עודם רחוקים מהם. כאשר עמד גייגער בראש המשתדלים והיה אחד מראשי המדברים, עוד לא היה לו שטה מיוחדת ומוגבלת ועוד היה תלוי ועומד בדעתו, אולם ממקום אחר באה עזרה לכת „המתקנים" בברלין.

במדינת מעקלענבורג־שווערין, אחת המדינות הקטנות בגרמניא, משל אז מושל אחד שעלה ברעתו לתקן מנהגי היהודות. אחרי הברית בוויען, בשנת 1815 נשארו רק שתי ממלכות גדולות בגרמניא שעמדו בראש, אויסטריא ופרוסיא, לכל היותר נוכל לצרף עוד בייערן, ווירטעמבערג, זאכסען ובאדען. ליתר המושלים לא היה ענין לענות בו בצוק העתים האלה, ובקשו להם איש איש עבודתו. הנסיך מברוינשוויג בלה זמנו בחברת נשים יפות, עד כי גרשוהו „עבדיו החביבים"; במדינת מעקלענבורג־שווערין, בהגמוניא הקטנה הזאת, היו היהודים לכלי שעשועים להמושל הקטן. על פיו היתה שומה, כי נקרא ד״ר שמואל האלדהיים מעיר פראַנקפורט (דאדער) להיות רב בעיר שווערין ובכל מדינת מעקלענבורג־שווערין.

ד"ר שמואל האלדהיים היה תמונה מיוחדה בזמן ההוא ודורש חשבון מחוקר הדורות. במדינת פוזנא, ששם נשארו היהודים שנים רבות במצבם כמו שהיו בפולין, טרם נספחה לפרוסיא, וגם היו נחשבים לילידי חוץ ביחוסם אל ממשלת פרוסיא, נולד זה הרב וגדל על ברכי התלמוד, אשר מלא כרסו בו. ר' שמואל האלדהיים היה במעט היחידי בין ראשי המדברים של העת ההיא, אשר ידיעתו בתלמוד היתה גדולה. בהיותו כבר לאיש וכבר לקח אשה התחיל ללמוד שפת גרמניא ואחרי כן ישב על ספסל ביה"מ לחכמה בעיר פראג. האלדהיים לא הלך בדרך בני דורו ולא השקיע עצמו בהזיות טפלות של חוקרי גרמניא, אשר כמעט נשתגעו מרוב חכמתם „ומרוב האילנות לא ראו את היער". עד כמה רחק כבר לבו של האלדהיים מהיהדות המסורה בהיותו עוד בפראג לא נדע; השכל מחייב, כי איש בעל כשרון כהאלדהיים אי אפשר היה לו להאמין בלי חקירה. בכל שנאתו להיהדות המסורה נחטא להאמת אם נחליט שהיה שונא הדת בכלל. דת היהדות תוכל להתקיים עם כל החקירות, אם רק תהיינה החקירות בבעל שכל בריא. כזה היה האלדהיים, אשר לא יפתה לבו אחרי הבלי שלייערמאכער ופטפוטי העגעל. עכ"פ היה הוא נאמן לדתו יותר מכמה רבנים, אשר אמנם שמרו כל חקי היהדות המסורה וגם נלחמו בשבילה, אבל ראשם ורובם היו שקועים בלמודי הפלסופיא הגרמנית, אשר הגיעה אז למדרגה, אשר יחדל הנעלה ויתחיל השגעון. עיקרי היהדות מתנגדים יותר לפלסופיא מבלבלת כזאת מאשר יתנגדו לאיזה תקונים, נחוצים ובלתי נחוצים.

בעיר פראנקפורט, עדה קטנה ומחזקת בנושנות, לא הראה האלדהיים תשוקתו לתקונים. לא נוכל להאשימהו כי חנף היה אתו, אחר שיוכל היות, כי גם חפצו זה לתקונים לא בא לו בפעם אחת. כי לא הגיד כל לבו לפני בני עדתו לא נשים אשם נפשו. מעט או הרבה שמו כל הרבנים בזמן ההוא — אלה שהלכו לרוח הזמן — בחרפות פיהם, או כי רמו את אחרים או כי רמו את עצמם. עכ"פ מוכרחים אנחנו להחליט, כי כבר ידעו רבים מחשבותיו, יען כי בחר בו המושל ממדינת מעקלענבורג-שווערין להפיק זממו. כאשר בא האלדהיים למדינה ההיא החלה פעולתו ברוח כביר. לא פה המקום להוכיח בפרוטרוט, עד כמה טעה בהשקפתו, אולם מוכרחים אנחנו להודות, כי ידע מה לפניו ולא פסח על שתי הסעפים. הולדהיים שם עין גם על בתי הספר ותקן הרבה בפנה זו. אם כי לא למד לשונו לדבר צחות בשפת ארצו, בכל זה נמצא הגיון נמרץ בדרושיו ובכל ספריו. כבר רמזתי למעלה, כי בני הדור ההוא, אי אפשר היה להם להבדיל בין היהדות המדינית ובין היהדות הלאומית, ובחפצם לבטל את הראשונה חתרו גם חתירות תחת השניה. האלדהיים הגיד ולא כחש התנגדותו להתלמוד, וכל חפצו היה ליסד היהדות על עקריה הראשונים בהרחקת כל חלקיה אשר יסודם בחיים מדיניים ולאומיים של עם ישראל.

אם כי היה האלדהיים האחד שמעשיו ודעותיו עלו בקנה אחד, הנה רבים היו עוד, אשר במעט או הרבה הסכימו לשטתו. ובהאמינם אז, כי אם יתאחדו כמה רבנים ויסכימו באיזה ענינים עקריים של היהדות, אז ימהרו בני העם לקבל עליהם התקונים החדשים, ולכן הסכימו רבים לקרא עצרה באחת הערים מהרבה רבנים להתיעץ אודות התקונים הנחוצים בישראל. מובן מאליו שהאדוקים התנגדו להאספה ההיא ולכל הקוניה. גם העומדים בתוך, אשר הרב ד"ר פראנקעל עמד בראשם, סרבו לקחת חלק במועצות הרבנים האלה, אם כי לא ערכו מחאה. ויהיו מחרישים לדעת מה יחוה הקהל דעתו אודות הדבר הזה. בשנת 1844 היתה האספה הראשונה של הרבנים בעיר ברוינשווייג, ועל תוצאות האספה היו עיני רבים נשואות. כעשרים וחמשה רבנים נאספו בחדש יוני בעיר ההיא להמתיק סוד. רובם היו אנשים צעירים בלתי נודעים בספרות היהדות. מחכמים נודעים היו רק: ד"ר האלדהיים, ד"ר גייגער, ד"ר פהיליפפזאהן, אשר בעת ההיא לא היתה עוד שטתו מבוררת, ד"ר הערצפעלד, ד"ר הערקסהיימער, ד"ר סאלאמאן. ד"ר האלדהיים היה כמובן ראש המדברים, כי בידיעתו בתלמוד עלה על כלם.

עניני המועצה ואופני הוכוחים ומשא ומתן, שהיה לפני אספת הרבנים הראשונה, יציירו לנו היטב תכונת הזמן ההוא. הדבר העיקרי שבא לפני האספה היה איסור התחתנות בין היהודים והנוצרים אם עודנו בתקפו. לפי השקפת האלדהיים בלי ספק פקע האיסור ההוא, השקפה, אשר אילו יש לה יסוד בתלמוד אבל תתנגד לגמרי לעיקר היהדות, כל עוד לא נותר על סגולותיה הלאומיות, ויוציא לשקר משפט, כי בטל האיסור, מבלי לחוש כי החדשה הזאת היא חורבן היהדות ודריסותה, גם אם נודה כי לפי תוכן החקים פקע האיסור ההוא, עלינו לדעת, כי יסוד היהדות יפול תחתיו, אם נתיר הקשר הזה. הרבנים הנאספים בחפצם לצאת ידי כל הדעות (להתיר ההתחתנות מבלי שיקבלו הם אחריות הדבר), אמרו כי איסור ההתחתנות כבר הפקיע הסנהדרין בפאריז, אשר בראשו ישב הרב זינצהיים. והנה מלבד שנדע, כי הרבה מתקוני הסנהדרין יצאו לאור ע"י אימת המפגיע עליהם, הנה ימעו גם בהחלטת הסנהדרין; הסנהדרין לא התירו

נשואי התערובות, רק סבלו אותם אם נעשו בדיעבד (Polerar i passe). וזה לשון החלטת הסנהדרין מלה במלה:

תקנה ג

נשואין

הסנהדרין התבוננו, כי מכח דתי מלכיות צרפת ואיטליא *) אין הנשואים קיימים אם לא נעשה מתחלה לפני פקיד העיר הנקרא אפיציאל ציוויל.

ומזה הטעם אוסרים לכל רב ומורה צדק ולכל בר ישראל משתי המלכיות הנזכרות לסדר חופה וקדושין אם לא יתברר להם מקדם שכבר נודה הקשר לפני האפיציאל ציוויל כפי נמוסי המדינה;

הסנהדרין מבארים עוד, כי הנשואין בין בני ישראל ובין אשר לא מבני ישראל (Chrétiens) המה הנעשים כסדר חקי המלכות הנקרא קודי ציוויל (Code civil) קיימים לחיוב ענינים המדיניים (obligatoires et valabler civiliment) ואף על פי שהוא מן הנמנע שיהיו קדושין תופשים בהם כדת משה, לא יוטל עליהם עול חרם.

העיקר השני אשר עליו נועצו היה מצות מילה, אשר גם עליה נמצאו עוררים הרבה. בכל זה חשו עוד הרבנים הנאספים, כי אי אפשר לבטל מצות מילה, מבלי לחתור חתירה עמוקה תחת יסוד היהדות. ולמען שאת פני ההולכים קדימה פטרו עצמם בההחלטה, כי לא לכך נוסדו להועץ ולא הורו לא לאיסור ולא להתר. כן התחיל הרב ד״ר הירש מלוקסעמבורג להוציא כל רוחו וליסד עיקרי היהדות, על הפלוסופיא של העגעל, אשר היתה כעצם בגרונו, לא לבלוע ולא להקיא, פטפוטי מלים והבלים, אשר לא מצאו חן בעיני הרבנים הנאספים. דחית יום השבת על יום הראשון — אשר כפי הנראה היה זה חפץ הד״ר הירש, כאשר כן למד מרבו העגעל — לא מצא מסכימים הרבה, כי אם נועצו להסיר כמה חומרות, דבר אשר אך למותר היה, כי לא חכה העם לכח היתרם של הרבנים ומה שהיה להם להתיר, התירו להם.

כל איש יראה כי תוכן האספה היה קל הערך, אם כי היו בין הנאספים גם רבנים נודעים לשם, ואם כי נוסדו על דברים מיסודי היהדות, עם כל זה עשתה האספה רושם גדול והעירה גם מתנגדיה מתרדמתם, הסבה לזה, יען כי לא רק מהרבנים הנאספים יצאה התנועה, כי אם מרוב העם, אשר ברב או במעט הסכימו להתקונים החדשים. האדוקים התאספו הפעם ויערכו מחאה נגד פעולת האספה וביחוד נכנם בעובי הקורה האדוק הידוע ר׳ עקיבא הירש לעהרען, נשיא בארץ הקדושה, אשר מלבד חסידותו ועשרו הגדול לא נרע לו שום זכות להתערב בענינים כאלה, ונלוו עוד לו יותר משבעים רבנים, מאלה „אשר לא למדו ולא שכחו מאומה" להחרים ולנדות את הנאספים להרוס הדת. ר׳ עקיבא הירש לעהרען הצליח לו עוד להביא חרם אמתי, מזורז ומלובן מעיר הקדושה בעצמה. מובן מאליו שהתוקעים בשופר החרם היו דגי הרקק הנזונים מן החלוקה המעופשה, תמונות בזויות על אדמת היהדות. שחוק מכאיב לב הוא לראות יקירי ירושלים— אשר תועבותיהם נודעו אז בקהל, גנבה, גזלה, שבועת שקר וכל מיני פסלנות — העיזו פניהם להורות דעה לחכמי גרמניא. הליכות ההולדה הן כמו חזיוני שאקספיר: שחוק ותוגה מעורבים זה בזה!

אם כי לא הספיקה האספה לכל אלה שבנו עליה כל תקותם וביחוד אלה שקוו, כי הרבנים הנאספים יסכימו להקונים שונים, ואם כי יצאו עליה מעוררים רבים, בכל זה נמצא כי מצאה מסלות בלב העם, ולמרות מתנגדיהם גמרו הרבנים להאסף בפעם השניה בשנת 1845 בעיר פראנקפורט דמיין. בפנה זו נראה עד כמה היתה חלושה ברית הממוצעים עם האדוקים, קרעים שאינם מתאחים לעולם. כל אלה המודים בנחיצות התקונים, הרי הוא מודה בתקונים בעצמם, אחת היא אם יתנגד לאיזה תקונים או לא. האדוקים אשר לקחו את השו״ע וכל המנהגים הקדומים לאמת המדה צדקו לפי השקפתם, כאשר נראה הגיון ישר בין אלה מצד שכנגדם. אולם אלה שעמדו בתוך, שחפצו להשביע את הזאב, מבלי להרג את הגדי, הראו לדעת, כי יחסר להם שטה מוגבלת, וכי לא יצאה שטתם מהזיה בעלמא.

רבים מאלה, אשר התעצבו לראות מצב עם ישראל, כי ברע הוא, האמינו, כי בהתאסף הרבנים יחד להועץ אודות הנחוץ לישראל, ירפאו כל הריסות הלאום. בדבר אחד טעו: הרבנים לא היה כחם גדול אצל העם. המלומדים התנשאו עצמם ממעל להרבנים, יהיו מתקנים נאורים או אדוקים, אם אך מאנו להסכים לחפצם. Pfaffe bleibt Pfaffe אמרו בברעסלוי על הרב גייגער. הפחותים והבוערים בעם אינם אצלנו כמו אצל האומות, אשר ישמעו בקול החכמים. לדאבון לב

---

*) איטליא היתה אז נספחת לצרפת, אם כי היתה לה ממשלה בפני עצמה. באספת עברי היהודים היו גם רבנים איטליא.

כל חובב עמנו היה אצלנו להרגל, שכל בור ירא חטא, יאמין כי יש לו הזכות להתערב בענינים רוחנים, בעניני הדת, מפני שלא הדעת היא העיקר, רק החסידות הטפלה. ארץ גרמניה עם המון המלומדים היתה מלאה גם מכמה בורים ובוערים, חסידי ע"ה, שבקול צעקתם מנעו כל התפתחות מועלת. ומה יועילו הרבנים? אם הראו הרבנים עשרת מונים, כי אין רגלים לאיזה מנהג ע"פ התלמוד וחכמי ישראל, אם החזיקו ההמון בו מקדם, מי יוכל לבטלו. אם נאמר לבני עמנו, כי הכפרות הן מנהג גרוע, שגם ר' יוסף קארו כתב נגדו, האם יעזבו בני העם המנהג הזה, או אם יחדלו מאמירת „כל נדרי", אפילו אם נאסוף דעות כל גדולי ישראל? בדבר זה אולי צדקו הרב ר' זכריה פראנקעל ושי"ר שטוב לעזוב „העם" לנפשו, שיעשה לו תקונים כחפצו. אמנם נדע, כי התפתחות „לאומית" כזאת תוביל אל סכלות נוראה, אבל מי ימשול ברוח העם? כל ימי האדם על הארץ היה קיר מבדיל תמיד בין ההמון ובין המלומדים ואיש לא הבין שפת רעהו.

בפעם הזאת נגשו גם חכמים כמו ד"ר יאסט וד"ר פראנקעל להתחבר אל הנאספים, למען תעשה פרי ישוה לה. בידענו יחס האחרון אל האדוקים ואהבתו להראות להם פנים שוחקות, מוכרחים אנחנו להאמין, כי מראש לא חפץ באמת להספח אל האספה בלב תמים, ואולי בקש שעת הכושר להתרצות אל האדוקים שחשדוהו. עכ"פ לא נוכל להבין שטתו — אם היתה לו שטה בכלל. אם יאספו רבנים לתקן איזה תקונים נחוצים, הלא בהכרח שיהיו איזה דברים בלתי מוסכמים מכלם, ואם יודה איש להכרח התקונים ואפשרותם ע"י אספת הרבנים, הלא מחויב היחיד לשמוע בקול הרבים וע"פ רוב דעות יקום דבר. אלה שנמנעו לגמרי לבא אל האספה צדקו לפי השקפתם, אבל לבא ולומר: קבלו דעתי, הוא לכל הפחות דבר שאין לו שחר או כי יש לו שחר ע"י החלטתו מקודם, כי מעיקרא לא נכנס להתחבר אל הרבנים הנאספים בכל לבו. הרב שי"ר אשר גם הוא פסח על שתי הסעפים, האמין להראות את רוב גדלו בשלחו מפראג לפראנקפורט מכתב (בשפת עבר), ובו חוה דעתו, מה צריך תקון ובאיזה אופן יוכל להיות התקון, מלבד שלא נאמין בכשרון הרב שי"ר בפנה זו, וגם אם היה באמת מאמין, כי מהצעותיו תצמח ישועתנו, נראה בזה דבר זר ומתמיה, כי ימנע איש מבא אל איזה אספה, מפני שיחשוב זה לפחיתות כבודו, ומרחוק ישמיע עצתו לאנשים נאספים, שיהיו ביניהם חכמים נודעים לשם, קרואי מועד, ועוד נהגו אתו הנאספים יותר משורת הדין, כי הסתפקו בסרובם לקרא את דברי מכתבו. הד"ר ר' מיכאל זאכס „דיין שלישי" ודרשן בברלין לא בא אל האספה, יען כי היה רחוק לבו ממעשים כאלה וגם היה האיש היקר הזה שלא במקומו הראוי וידיו היו אסורות בכבלים, עכ"פ הראה תמימות לבו שלא התאוה לכבוד „לוחם מלחמת השם", „שר צבא היהדות" ולא קבל תשורות יפות — שכר הפרישה, כאשר נספר עוד להלן. בכלל היו כל מעשי ר' מיכאל זאכס בהגיון ישר וגם מתנגדו מוכרח לכבדו, כי לפי השקפתו עשה כל פעולותיו ואהבתו להיהדות היתה תמיד נר לרגליו.

ביום ט"ו יולי שנת 1845 החלה פעולת האספה השניה, אשר ממנה קוו יותר הרבה מאשר השיגה אספת הרבנים הראשונה. וביחוד קוו למשוך את לב העומדים בתוך ע"י שני החברים ההדשים הנספחים לה, ד"ר מרדכי יאסט ור' זכריה פראנקעל. אולם ביום הראשון כבר הראו חברי האספה, כי רובם נוטים אחרי תקונים נמרצים. הרב שטיין נבחר לראש האספה וד"ר גייגער למשנהו. בזה הראו, להיכן פניהם מועדות. ד"ר יאסט נבחר לסופר ומזכיר של האספה. העבודה הראשונה של האספה היתה לברר חשבונה עם חברת „המתקנים" בברלין, אשר רבתה וגדלה למעלה ראש ועל הרבנים הנאספים השליכה יהבה, כי יסכימו להצעותיה. הד"ר שטערן בא בחברת בערנשטיין במלאכות המתקנים בברלין ונתקבל מהאספה בחבה גדולה. ד"ר שטערן אמר, כי אם אמנם שונים דרכי הרבנים הנאספים מדרכי החברה, אבל מטרה אחת לשניהם. פה היה כבר מקום להד"ר פראנקעל לעזוב את האספה, ומה גם בשמעו את תשובת הרב שטיין, ראש האספה, כי הרבנים הנאספים יכירו טובה לחברת המתקנים בשביל עמלה והשתדלותה הטובה. ההצעה הראשונה כבר הראתה מטרת רבים מהאספה, למחות מהתפלות כל זכר תחית הלאום ותקות החזרת כבוד ישראל. הרב גייגער הציע ליסד בית מדרש לחכמת ישראל, הרב רייס הציע להתיר כל עבודה בשבת, אם תדרוש הממשלה (דינא דמלכותא דינא!) ולבטל צומות ת"ב ויו"כ הד"ר הערקסהיימער הציע לבטל יו"ט שני של גליות. מברעסלוי בא מכתב וחתומים עליו מאה וששים ושמונה אנשים בבקשה להעביר ולבטל כמה דינים הנוגעים לשבת ומאכלות כשרים, וכאשר אמרו רוב הנאספים, כי אין להם עסק עם הצעה זו, קם הפטפטן ד"ר הירש (תלמידו של הענגעל) ואמר, כי לא יחת מפני כל ולכן יסכים לבקשת החתומים!

כל אלה היו דברים קלי ערך עד שבאה הצעה נכבדה לפני הרבנים. אם נחוצה שפת עברית לתפלות בני ישראל. האספה בחרה מתוכה איזה אנשים, אשר הציעו אחרי כן לפני האספה: שפת עברית בעצמה אינה נחוצה בכלל להתפלות היהודים אבל יש בה צורך

שעה בשביל איזה תפלות ואלו הן ! ברכו, שמע, שלש ברכות ראשונות ואחרונות של שמ"ע.

השאלה אם נחוצה שפת עברית לתפלותינו היתה הלכתא למשיחא. כי גם אלה שאמרו שבכלל אינה נחוצה חזרו והודו, כי יש בה תועלת מצטרפת (סוביעקטיוו). להתוכח בשאלה כזו הוא דבר קשה מאד, מפני שקשה לצרף וללבן את האמונה ולמצא מה שהיא אמת מוחלטת ומה היא אמת מצטרפת, וגם מה שיש בו תועלת מצטרפת הוא דבר גדול. ד"ר פֿראַנקעל חוה דעתו, כי השפה הקרושה נחוצה מאד לתפלות בני ישראל והנחיצות הזאת היא מוחלטת, באשר עיקר היהדות תלוי בזה. הנה בזה צדק מאד, אולם אם לא אמר פֿראנקעל כי ע"פ התלמוד והשו"ע חייב כל יהודי להתפלל רק בשפת עברית, מה שאיננו, הנה הודה בעצמו, כי רק תועלת מצטרפת יש בשפה הקרושה. השאלה „סוביעקטיוו", ו„אביעקטיוו" יש לה מובן רק באופן זה: אם ע"פ הדין חייבים אנחנו להתפלל בשפה הקרושה, או רק מסבה אחרת, נאמר כדי לה‥זיק הדת. אין ספק כי החזקת היהדות תלויה בקיום השפה, כמו שהחליט פֿראַנקעל בצדק, אבל זאת איננה נחיצות בהחלט. אבל אם היו טענותיו צודקות הנה שכח, כי לא לפני קהל ועדה השמיע דבריו, רק לפני אנשים, אשר כבר שקלו וטרו בענין זה והתורה שלו איננה חדשה בעיניהם. למען הסיר כל ספק נמנו וגמרו אחרי כן להציע השאלה באופן פשוט: אם ע"פ הדין חייב כל יהודי להתפלל רק בשפה הקרושה ? על השאלה הזאת ענו ברוב דעות: לא ! — אחרי כן הציעו שאלה שניה: האם נחוץ בשביל החזקת הדעת להחזיק בשפת עברית בסדר התפלות ? בדבר זה טעו רוב הנאספים בהשיבם בשלילה, אבל חזרו ואמרו, כי לפי צורך הזמן יש להשאיר השפה הקרושה, עד עת מוכשרת ביותר להחליפה בשפה חיה. — אבל הד"ר פֿראַנקעל כבר עזב את האספה בחרי אף, בהודיעו לראש הועד, כי למורת רוחו היה לו לשמוע רבנים נאספים להועץ אודות שפת עבר, אם נחוצה היא בשביל החזקת הדת, ועל שאלה כזו ענו בשלילה. הן גם הוא הורה כי טוב להכנים תפלות בשפת גרמנית לסדר התפלות, אבל החזקת שפה הקרושה נחוצה מאד, ואם דחתה האספה את ההצעה ההיא (להשאיר השפה בשביל חזוק הדת) אות היא כי לא לאמונה גברה בארץ, ולכן נבדל מתוכה.

בדורנו זה, באשר כבר חדלה הקנאה והשנאה, לא נבין לכל ההגיון הזה, אנחנו נדע, כי מצד הדין יצא איש ידי חובתו גם בהתפללו בשפה אחרת, אבל עם כל זה ידע כל איש, כי עם הנהגת התפלות הקבועות בבתי התפלה בשפה אחרת תחרס היהדית. אם תבא שאלה לפנינו, אם יצא יהודי ידי חובתו בהתפללו בביתו בשפה המובנת לו, הנה נתיר לו זה בלי שום פקפוק, אבל כי נקבע התפלות בבית ה' בשפה אחרת, הנה נוכל להסכים לזה רק בחפצנו להרוס את הדת. אם כן אם נסכים לתפלות בשפה גרמנית, אין לנו הבדל גדול אם נחוצה עוד השפה הקרגשה בהחלט או רק לצורך שעה. זה הוא רק הגיון מעוקב. אין חפצנו לחשוד את הרב ר' זכריה פֿראַנקעל, כי לבו לא היה עמו, אבל מי שחפץ הטוב, אבל אינו מבחין דבריו איננו מוכשר לפתור שאלה כזאת. השקפת ר' זכריה פֿראַנקעל היא ישרה מאד, אבל בהגיון ישר היה מחויב לאמר: בבית התפלה לא נוכל להתפלל בשום שפה, או כי נסכים להריסת הדת. לבטל היהדות ולהציל בדל אזן או כרעים, זה היא אך למותר. הצעת פֿראַנקעל דומה בעינינו לזה שחתך אזני כלבו, אבל לא בפעם אחת, רק מעט מעט, למען לא יכאב לכלבו כל כך.

פֿראַנקעל עזב את הבית והנשארים לא היו עצבים מפרידתו, אבל לא ארכו הימים, וכבר נראה, כי שכחה האספה את תעודתה והסתפק במליצות נמבזות, אשר שאבו הרבנים הצעירים על שדה הפלוסופיא. הערצפֿעלד העלה גרה דברי לעססינג, אשר היו יפים לשעתם ובשבילם, כי בכתבי הקדש נמצא דבר ה', אבל לא כל כתבי הקדש המה דבר ה'. רב אחד מצעירי הצאן אמר, כי ה' יסתפק בתפלות מעטות. גם אודות אמונת משיח לא באו לידי הסכמה גמורה, כי משש כעורים באפלה, רק האלדהיים הודה ולא בוש, כי אמונת המשיח היא אמונה לאומית, אשר תתנגד לאהבת היהודים לארץ מולדתם. אולם רוב הרבנים עוד חשו בלבם, כי לא באה העת לעשות צעד כזה לכחש לגברי בתקות ישראל. נייגער נסה עוד לבא לידי הסכמה בדבר השבת, להתיר כמה חומרות, אבל גם בזה נשארו בדבר שפתים, יען בכלל לא חפצו רוב הנאספים לעשות מה נגד התלמוד, כאשר נראה מהוכוח אודות טבילת נדה, אשר בכלל באו רבים מן הרבנים רק לבלות זמנם בשעשוע נעים ובשיחות בטלות ולא היה חפצם לעשות דבר בפועל (מלבד אחדים יוצאים מן הכלל). מאיזה רבנים ספרו, כי ביום השבת נסעו לעיר האמבורג הסמוכה לפֿראַנקפֿורט, ושם שחקו בקוביא! — אחד מהני חבריא, הד"ר אדלער, רב בוואָרמס, בחפצו להנקם בהחכם ר' רפאל קירכהיים — שכתב נגד הרבנים הנאספים — הודיע קלונו בקהל רב, כי החכם ההוא כבר אכל בחברתו (של הרב!) טרפית. האין זאת עדות להקיש על השאר ?!

בין כה וכה נתעוררו כל אלה שעמדו בתוך,

אלה שרשו לתקונים במו פיהם ורק להלכה למעשה לא אבו להסכים, או אלה שהתירו לעצמם ולאחרים אבו להחמיר, או כי חשבו בלבם שהעם יתיר לו לעצמו בלי שום הסכמת הרבנים. כל אלה החנפים והצבועים, אשר בלבם רחקו מהדת ורק בשביל איזה תועלת עוד התראו עצמם כחסידים ותמימים; כל אלה שמחו, על כי עזב הרב ר׳ זכריה פראנקעל את האספה. כת הממוצעים האלה (juste milien) שכל דעותיהם היו לא לזרות ולא להבר הגישו מכל עבר ופנה מכתבי תודה להרב ר׳ זכריה פראנקעל, אשר מבלי סבה צודקת עזב את האספה. גם אנשים חסידים ויראים בחפצם להנקם במתנגדיהם נמשכו אחרי הרעש הזה, בשכחם כי אין כאן הגיון ישר וחסידות יתרה. הרבנים שבאמת קצה נפשם בתעלולות המתקנים, לא באו כלל אל האספה ובזה צדקו מאד, בידעם כי השעה לא היתה ראויה לכך, ובכלל חסר להנאספים החפץ הטוב לפעול בשביל היהדות. רוב הנאספים לא ידעו בעצמם מה חפצם, יען כי ידיעתם בחכמת ישראל היתה מעטה וכל תורתם שאבו ממקור אכזב. גם הרב גייגער לא היה עוד ברור ונכון בשטתו. כל מי שסירב להצטרף עם הרבנים הנאספים האלה היתה לו השקפה צודקת מאד; אבל על כל פנים לא היתה שום סבה להרעש שקם אחרי עזיבת ר׳ זכריה פראנקעל, שמעיקרא ידע שמטרת הרבנים לתקונים, וידע, כי במקום שנמצאו גייגער והאלדהיים לא ידברו מיראת שמים; כל הרעש הזה יראה עניות הדור היתום ההוא, כי עשו דבר קל הערך „לשבות" ובזה האמינו להציל את היהדות. ובאמת מעט שנבערו היהודים הגרמנים מהורה היו עניים בדעת וכל חכמתם התבלעה. מעשה גמרץ, אשר ימשוך את הדור בכח לא היה מאפשר שיהיה שמה, רק קוץ ודרדר הצמיחה אדמת גרמניא, אבל הצמח ההוא לא עשה קמח. על מכתבי תודה של הרבה קהלות — ר״ל כל ההולכים בטל שמצאו להם שעת הכושר להשמיע בחוץ קולם — באו תשובות כפולות ומשולשות, מליצות שגורות אז על פי רוב העם. יהדות, אמת, בטחון בה׳, מורשת אבות, אמונה וכו׳ · נסתיר נא פנינו מכל המקרה המעציב הזה.

ובזה תמה כל התנועה שהתעוררה בגרמניא ואשר ממנה קוו הרבה. הזמן הורה, כי לא תחיה היהדות בגרמניא אחרי נפלה. היהדות איננה אמונה רק תורה, ובמקום שתחסר דעת התורה, כל האמונה (תהיה בחסידות יתרה) לא תפעל במאומה. הנוהים אחרי התקונים בברלין וביתר המקומות גם המה התפרדו מהרבנים, בראותם, כי תקותם נשארה מעל ולא תצמח להם ישועה ממקום זה. גם האספה השלישית

של הרבנים בברעסלוי (אשר באו רק לערך ט״ו אנשים) לא עשתה מאומה. האלדהיים נפרד מהם ועזב את רבנותו במעקלענבורג לכהן בתור דרשן בבית התפלה החדש שיסדו המתקנים בברלין. האלדהיים הראה לכל הפחות שרחוק לבו מצביעות וחנף. כהאלדהיים חשבו רבנים רבים בלבם, אבל לא עשו כמוהו, בבואו לברלין החל לעקור ולשרש כל דבר מהיהדות, אשר מקורו בחיים המדינים והלאומים של ישראל, ר״ל הכל. כי אם נאמין היטב בעיקרי היהדות נמצא שכל עיקריה גוסדו רק על זה. מכל מצות המעשיות לא השאיר כלום, גם הרחיק שפת עברית מבית התפלה, התפלות בעצמן נתרחקו ותחתן באו תפלות אחרות, אשר לא תקחנה את לבנו. במקום התפלות הישנות המושכות לב ביפין ובסגנון הנפלא, באו המון מליצות דתיות, אשר רק להנוצרים תנעמנה. כי בהיות נעדרת רוח הלאומי הנה לא תפעלנה על לבנו. אנחנו בני ישראל רוח הילדות כבר סרה מאתנו, אנחנו רק בתפלות לאלהינו, מלכנו וגואלנו נמצא נחם. את יום השבת אמנם לא דחו ליום הראשון, אבל כסבת היות בית התפלה ריק ביום השבת תכנו שיתפללו גם ביום הראשון כמו ביום השבת, ולבסוף נדחה אחרי כן יום השבת לגמרי. הרב ר׳ מיכאל זאכם אמר פעם בהלצה על בית התפלה, הזה: אין בו כלום כהיהדות רק שפת אשכנזית של האלדהיים *). והטיב לדבר כי תכלית הריפורם היתה מעוט דמות האומה וההשתוות לכהני עם הארץ, ונשארו קרח מכאן וקרח מכאן כנודע.

הרב ר׳ מיכאל זאכס עשה הרבה לחזוק היהדות, מבלי לעשות רעש גדול. בעדתו פעל הרבה והרבה בדרושיו הנפלאים, אשר בהם השיב רבים מעון. בית התפלה של עדת ברלין שהיה בתחלה ריק מאדם נתמלא, בעת שבית תפלתם של המתקנים נשאר ריק. רבים אשר כבר עזבו את היהדות בסתר לבם שבו בתשובה שלמה ולקחו חבל בכל המוצאות אותה. ר׳ מיכאל זאכס היה לבו שלם עמו ולכן פעל הרבה, אם כי היו ידיו אסורות ע״י שני הדיינים הנספחים לו, אשר התנגדו לכל שנוי קל, גם אם אין בו שום חשש, בידענו, כי היתה כונת ר׳ מיכאל זאכס לשם שמים לבן נסלח לו גם כן, כי קנא לדהין בהפרזה על המרה, כי לא הסתפק במלחמתו נגד

---

*) הלצה יפה שלא אפשר להתרגם כל צרכה zu der ganzen Reform-Synagoge ist nichts jüdisch als Holdheim's Deutsch. יען כי הרב האלדהיים דבר עוד בסגנון בני פולין.

שטות מתנגדות לו, כי גם על מתנגדו שפך זעמו, כאשר רדף את האלדהיים גם אחרי מותו.

בעת רבתה התעוררות בחיי היהודים הפנימים, היתה שעת חבלי לדה בשביל הטבת מצב ישראל בעמים. רק במדינת פראנסיא זכו כבר היהודים בזכיות האזרחים לכל פרטיהן, באופן שגם הנחוץ לצרכי אמונתם נתן להם מאוצר המדינה. במדינת צרפת, אשר היו בה תהפוכות שונות לא היה עוד מקום למשפטים קרומים, כמו ששררו בארצות אחרות. במדינת אנגליה היתה רעת הקהל נוטה להנחיל להיהודים זכיות=האזרחים, אבל עם כל זה רבתה המלחמה, עד שהסכימו לזה אצילי העם. לא רק נגד היהודים התנגדו האצילים, כי גם נגד מחזיקי האמונה הקאטולית. אולם העם ורבים מגדולי הארץ השתדלו להרחיב זכיות היהודים והקאטולים, למען לא ימשול אדם באדם לרע לו. העם הראה את חריצותו והתמדת חפצו בנוגע לבחירת ליאוניל רוטהשילד לציר בית המחוקקים, אשר אם כי בטלו אצילי העם את הבחירה, יען כי אי אפשר היה, כי ישבע יהודי בנופח שבועתם, בכל זה לא בטל העם דעתו, עד צאת לאור חק חדש. עכ"פ גדול היה כבוד היהודים— ואי=הסבלנות לא נראתה שמה. אמנם לא הצליח להיהודים באנגליה להעיר חיים רוחניים מועילים להיהדות בכלל; אבל לעמת זה היו צור מעוז לכל העם הנרדף, והועילו עד כמה שידם מגעת. מלבד בני משפחת רוטהשילד יצא עוד חטר יקר מגזע היהודים בלינדון, השר משה מונטיפיורי, אשר שמו רשום לזכרון עולם בתולדות ישראל.

המלחמה היותר קשה היתה בגרמניא ואוסטריא, אשר שמה אוכלסי ישראל מרובים. אוסטריא היתה מוקפת חומת=חינא ונעדרת כל רגש החיים. ולא יפלא בעינינו, אם שנו במאומה מצב עם ישראל. ומה גם כי משלו שמה כהני=און (היעזואיטים) ממשלה מרובה, אשר מנעו כל טובה מבית ישראל. על כל צעד וצעד היו מונחים אבני מכשול. המס הכבד שרבץ על בני ישראל העיק להם במאד, משא לעיפה: מלבד זה היה עליהם להספיק כל הנחוץ לעניני דתם. ביחוד כבד המשא במדינות באֶהמען וגליציא. בעיר וויען היה מותר רק למשפחות מעטות לשבת שמה. בכלל לא שמה הממשלה עין על היהודים, רק למען להפשיט עורם מעל עצמותם. חשכה נוראה רבתה על הארץ ההיא, מבלי תקוה, כי יתגנב שביב אור שמה. מושלי אויסטריא ושריה שכחו את זנבם והאמינו כי עוד לא תמו ימי הבינים.

ביתר מדינות גרמניא רבתה שנאת עם הארץ להיהודים. כתבי פלסתר מלאים מרורות נגד היהודים נפרצו בארץ. ולא רק האספסף הנבער מדעת נטר איבה לעם ישראל, כי גם הגדולים והמלומדים, שרי הממשלה גזרו אמר, כי ארץ מולדתם של היהודים היא ארץ כנען והאספסף המלומד העלה גרה את הסכלות הזאת. המלשין הנודע והנבזה מענצעל, „אשר חונן מאת הטבע בכשרון קטן ומאת קאטטא במ"ע גדול" כאשר אמר היינע מלא את ספריו הנבערים וסרי הטעם בחרפים וגדופים נגד היהודים. ומטעמים כאלה נעמו לחך „עם הרעיון והשיר" אשר היה לדרדקי מרוב חכמתו, ומרוב רעיוניו נשתגע. הטפש ראטטעק, אשר כתב בעצמו ספר „התולדה", אבל כפי הנראה לא קרא אותה, ואם קרא אותה לא הבינה, פער גם כן פיו נגד היהודים והתנגד לחירותם המדינית, וסכלים כאלה היו ראשי המדברים של הגרמנים ההולכים קרימה! בויער וגילליאני, שני צוררים לישראל, היו אהובי נפש העם, ספרות הגרמנים, מגאֶטהע, שיללער, הערדער, קאנט, פיכטע, העגעל עד מענצעל הקטן, היו מלאים שנאה להיהודים או לכל הפחות להיהדות אשר לא הבינוה.

במצב כזה היה כמים קרים על נפש עיפה בשביל הצוררים האלה, כי קרה המקרה המעציב בדמשק, אשר נרשם בתולדותינו בשם „עלילת הדם בדמשק". ויען כי פרטי המקרה הזה ידועים כבר (וכבר רשמתים בשביל קוראי כה"ע העברים במ"ע „מגיד משנה" שנה ראשונה 1879) יהיה די פה רק לרשום פעולת המקרה המעציב הזה על תהלוכות התולדה בכלל. בגרמניא אמנם לא האמין איש בהבל נדף הזה, אבל ששו ועלזו, כי אנה הזמן לידם דבר להצדיק שנאתם הכבושה להיהודים, לכן עשו עצמם כמאמינים. מ"ע „אויגסבורגער אללג. צייטונג" (או כאשר כנהו בארנע: Gemeine für alle-die bezahlen) סירב לקבל מאמר מסופרו התמידי היינע בדבר עלילת הדם, אשר בו השתדל הסופר המצויין הזה לגול חרפה מבני גזעו. כל השקרים והכזבים שהפיצו צוררי היהדות בדבר זה מצאו להם מקום רחב בכה"ע הגרמנים. וגם היהודים אזלת ידם לעשות מה נגד תעלולות כאלה, אם כי היו כבר מ"ע גדולים בידי סופרים יהודים. אמנם חוה צונץ דעתו בדבר ההוא, אבל מה היה צונץ נחשב בעיני חכמי טייט המציעים שמים בחקירותיהם ובארץ המה כילד לא חכים ולא טפש? ריעססער היה נכבד בעיני רבים משלומי אמוני העם, אבל מה כחו כי ילחם נגד הסכלות?

לא כן באנגליה וצרפת! שם כבר התערו היהודים וגם עשו חיל; שמה היה גדול כבודם

ודבריהם נשמעים אצל הממשלות, ואם כי היתה ממשלת לודוויג-פהיליפפ משותפת במעשי-נבלה של צירה בדמשק, אבל לא העיזה להסכים בגלוי לתועבות נמבזות כאלה. מהיערם שהתחזק בארץ ע"י עזרת היעזואיטים אמנם נסה לבלבל פעולת היהודים המשתדלים בשביל אחיהם; והמלך, אשר רק לעשות לו עשר היתה כל מגמתו, לא ערב את לבו לעשות מה נגד מהיערם מורו ומדריכו · אבל דעת הקהל היתה כבר חזקה במדינת צרפת, ורבים אשר היו עם היהודים מאשר היו נגדם.

הפעולה העיקרית היתה בלונדון, אשר שמה קמו כל היהודים כאיש אחד, וגם נוצרים רבים ונכבדים נלוו אליהם. ובאופן כזה היתה עלילת הדם בדמשק למקור טובה רבה לעם ישראל, כי קמה רוח חדשה בלב היהודים לחוש את מצבם בעמים ולדאוג לאחריתם. ככוכבים יזהירו שמות מונטיפיורי, קרעמיע ומונק, אשר השתתפו במדה גדולה בפעולה זאת.

כאמור אין פה המקום לדבר אודות פרטי המקרים בפנה זו. לנושא עניננו די לרמז על רוח התעוררות שקמה אז במחנה ישראל. חבה גדולה שנודעת למונטיפיורי ולקרעמיע בכל מקום בואם (את שכר מונק—בן יקיר לעמנו — קפדו, יען כי אין זה מנהג ההמון לכבד את אלה שלא האירה להם ההצלחה פנים) הראתה את רוח האחדות השוכנת במחנה ישראל למרות כל המבוכות ופרוד הדעות בשנים האחרונות. היהודים בגרמניא לא לקחו חלק בפועל במקרים האלה, יען כי מצבם המדיני מנעם מזה, אבל מונק מעיר גלאגוי פעל הרבה בחשאי וגם ברוחם התאחדו היהודים בגרמניא עם יתר אחיהם. מלבד גבריאל ריעססער עוד נראתה פעולת הד"ר שטיינהיים, אוהב נאמן לעמו, ואם כי נטה מהיהדות המעשית, אך מירעו את ערך היהדות המדעית נלחם ברוח גבורה לטובתה ויהי לריעססער לעזר.

פעולת ההתעוררות הזאת נראתה בחוש. היהודים התחילו לדבר את אויביהם בשער ולהשיב חורפיהם דבר, גם לדרוש בחזקה את זכיות האדם. שנים רבות נמשכו בגרמניא, ביחוד בפרוסיא, מבלי אשר חפצה הממשלה למלאות בקשת היהודים. במדינות הקטנות אמנם פתחו כחודו של מחט חירות מדינית להיהודים, אבל הגרמני אינו מסוגל מטבעו לעשות מה בהגיון ישר, ומה שגלו טפח כסו טפחים, האצילים הגאיונים בפרוסיא התנגדו לשווי זכיות של היהודים והאציל הצעיר ביסמארק גלה אז דעתו בנוגע למצב המדיני של ישראל. אחרי השתדלות נמרצה של שנים רבות יצא לאור חק היהודים בפרוסיא בשנת 1847. שנים רבות התחוללו ההרים ויצא עכבר קטן. מושל פרוסיא אשר המיד חמד לו לצון, כפי הנראה אך התל בהיהודים, אשר נתן להם חקים לא יחיו בהם, כי הטובה המעטה אשר נתנה להם עם החק החדש בטלה ברוב האכין ורקין שבו. ממשלת פרוסיא הגאיונה וכל ממשלות גרמניא לא ידעו, כי עוד מעט וסער חזק יתחולל על ראשן ותהיינה כמוץ לפני רוח.

ביום 22 פעברואר שנת 1848 גרש עם צרפת את מלכו לואי-פהיליפפ הראשון. קרעמיע הוא שהציל את המלך מידי העם, אשר לבו היה מר עליו, „והסתיר את מלכות צרפת בעגלה אחת" כמו שאמר בלצון. משם יצא להב אש אוכלה על כל ארצות אירופא. ביחוד פעל המקרה הזה בכח על מדינות גרמניא, אשר נראו אז בכל תקף חולשתן ואי-יכלתן. מושלי המדינות אבדו ראשם—אם לא היה להם מה לאבוד— וברחו מקול עלה נדף. כל סכלות ובערות העם בגרמניא נראתה בימים ההמה, כי אחרי אשר ברחו מושלי העם הזה, הנה ישבו להתוכח אודות חקי המדינה החדשים, עד כי ראו המושלים, כי פחדו מפני צל ההרים וישלחו את הנועצים — לבתי כלא, או לעולם שכלו טוב. שנת 1848 היתה מלאה מקרים מעוררים תוגה וצחוק ודומים בהרבה ענינים לשחוק הקארניבאל. אנשים, אשר בלו כל ימיהם בד' אמות של מחקר, היו לראשי המדברים של העם העזוב לנפשו, והסכלות פרחה בגרמניא באופן מבהיל מאד.

בליל י"ח מארץ היתה אחרית הממשלה-בלתי-מגבלה בפרוסיא ושרי הממשלה נוכחו כי הגיע קצם. גם בוויען גברה יד העם ומושל הארץ ברח לנפשו. בכל מקום אשר נדחתה הממשלה קראו לדרור לכל יושבי הארץ, וגם היהודים נהנו מזכיות האלה. אבל היהודים נלחמו ג"כ בשביל חירות המדינית. גבריאל ריעססער היה מראשי המדברים בועד הלאומי בפראנקפורט, יאקובי בפרוסיא. יאקובי בא בחברת אחדים מנבחרי העם להוכיח למלך פרוסיא את דרכו על פניו ובמאנו לשמוע בקולו דבר באזניו דברים כמתלהמים. ריעססער היה בין אלה שבאו לשום כתר קיסרית גרמניא בראש המלך פריעדריך ווילהעלם הרביעי אולם תקותם נשארה מעל כי לא ירדו באמת לסוף דעתו של המלך הזה ומחשבתו האמתית, אבל כשם שנלחמו היהודים בשביל חירות המדינית, כך נלקו עם העם, כאשר גברה בסוף השנה עוד הפעם יד הזדון, באשמת המפטפטים והדברנים הגרמנים, אשר אבדו זמנם בלהג הרבה. בין הנרצחים בפקודת ווינדישגראעטץ בוויען היה גם החכם הצעיר ד"ר הערמאנן יעללינעק, אשר נקטף באבו ועם ישראל אבד בן יקיר.

מקרי השנה הזאת אין מקומם בפרוטרוט בתולדות ישראל. לנושא עניננו די להזכיר, כי עוד הפעם גברה

יד הסבלות. אחרי עבור השנה התנערו המושלים לאט לאט מפחדם ובטלו מה שתקן העם בשנת 1848. אולם לשלוט ברוח המתגברת היה אי אפשר. מקרים חיצונים בחיי העמים — ביחוד בחירת נאפוליון השלישי לקיסר צרפת ושטתו הנודעת להשיב בנים לגבולם, הביאו פנים חדשות בהתפתחות העמים. גם בחיי עם ישראל נראה שנוי נמרץ, מקרים חדשים פנימיים בחיי אחינו היו סבה להתפתחות רוחנית חדשה, אשר ממנה אתן דין וחשבון במאמר מיוחד.

ברור דברים

להמאמר ההולך לפנינו מקום בספר „כנסת ישראל" מפני תכנו הנכבד, בהיותו נושא מדברותיו על תקופת התסיסה הרוחנית בין ב"י אשר באשכנז וכותבו שהוא „חכים ורבי" הנושא עליו אחריות דבריו, עוד יותר מצאנו לנכון לתת הדברים האלה בכנסתנו, בכדי להנקות מפשע „נשיאות פנים" להאורתודוכסיא, אשר אחדים ממה"ע מונים אותנו. כבר מלתנו אמורה ב„כנסת ישראל" שנה ראשונה, כי כנסתנו כשמה כן היא ותעודתה לאסוף ולכנוס כל הדברים היוצאים מחכמי הדור אשר לב עברי יפעמם וכונתם רצויה לשם יחוד ואחדות האומה וקיום כנסת ישראל ותורתה וסגלותיה וכל חמודותיה מימי קדם בצוק העתים האלה, נכונים הננו לתת מקום לכל דעה, אם רק מוצאה מאהבת לאומנו ומורשת אבותינו ובין קהל שלומי אמוני ישראל ימנה גם הרב כותב המאמר „דור הולך ודור בא".

אולם בכל היותנו מחושבי שמו של הכותב החכם הנכבד וחפצים ביקרו, לא נוכל לעבור בשתיקה על דברים קשים ובטוי שפתים מצדו, על עוות דין ההיסתוריא וחלול כבוד האמת, ובכלל עלינו לגלות את דעתנו, כי המאמר בכללו איננו לרוח ה„כנסת" והשקפתה על התנועה הרוחנית במאה שנה האחרונות ונטיה יתרה הננו רואים בו, נטיה המקלקלת שורת הדין בחלוקת האור והצללים בדברו על ראשי אבות התנועה הרוחנית ממחנה המתקנים־המהרסים ומחנה המחזיקים־החרדים. והננו לפרוט את דברינו אלה ולפרשם:

א) החכם הכותב ישים אשם נפש החרדים באשכנז, כי מסרו דין האמונה הישראלית אל הרשות בפרוססיא ויחליט לאמר „אם היו החסידים אוהבי היהדות בכל לבם היו אומרים: מוטב להדת שתעקר כלה מאשר תבנה ע"י ממשלת פרוססיא", יסלח לנו הח' הכותב אם נאמר, קול דברים אנחנו שומעים ותמונת משפט הגיוני אין

אנחנו רואים. החרדים לו גם עשו כדבר הזה (מה שאיננו ברור) הנה מדדו להמתקנים — כמדתם וכפי המשפט אשר חרצו עליהם. הראש והראשון למתקני או מהרסי הדת באשכנז האלדהיים אחרי הניפו חרמש על כל מצות הזכרון, אחרי אשר הפשיט מעל היהדות את כל הדרה ולבושה הלאומי, יתיר חבל הגרדי בחדא מחתא ויאמר „בזמן הזה כל החקים בטלים, וכל התורה המצויה עתה בידינו בטלה ומבוטלה אם נדע כי איננה על פי רוח בעלי העז והתעצומה והחובה עלינו לבטל את התורה בפרוססיא מפני רוח המושל העולה עלינו. — לפי פלפולו העקום ודעתו המשובשת הפקיע האמורא שמואל ירחינאה בשלשת המלים הנודעים לכל הוגה בתלמוד (ב"ב נ"ב) מחובת היהדות. על פי הדעה הזאת — יאמר הד"ר גרעטץ — לו חיה האלדהיים בימי המכבים היה נספח אל צוררי יהודה הסוריים בכדי לעשות נחת רוח לאנטיוכוס וכמנלוים בשעתו היה דורש ברבים כי יסגדו היהודים לצאוס. בימי אנדריאנוס והאינקוויזיציא אז דן האלדהיים את דין המחזיקים בדת מורשה כאחים נפשעים מקרית היהדות, מפני שממרים הם — לפי דעתו המשובשת — את דברי שמואל, שבאמת נאמרו רק על דברים שבין אדם לחברו ולא על דברים שבין אדם למקום. הדעה הזאת איננה חדשה במחנה המתקנים ולא מהאלדהיים יצאה לראשונה ולפניו ולאחריו, ולא לרד בפרוססיא — רבו בעלי הטובות בקרבם, אשר בזרוע־בשר התאמצו להרכיב נטעי הזמן החדש בעץ היהדות ונטורי קרתא היו להם לנוטרי כרם בית ישראל... ועל כן תחרדים בראותם, כי החדשות האלה נותנות את היהדות למוט רגליה, יצאו בעקבות אבות המתקנים: פריעדלאַנדער הומבורג יעקבזאהן ובכל זאת לא עשו כהמקולקלים שבמתקנים פה ושם אשר לא נסוגו אחור גם מהשתמשות בכלי נשק של אנתיסימיתי זמננו.

ב) החכם הכותב מצדד בזכותו של גייגער, אשר באמת מתנגדיו היותר גדולים לא הכחישו את כל תקפו וגבורתו בתורת ישראל, אבל פתגמו היה כפתגם האלדהיים „ככל הגוים בית ישראל" ומשאת נפשו היתה: מחיקת רשומי היסתורותינו, התנכרות ללאומנו, הטמיעה וההתבוללות, בבטול המילה ועוד כמה עיקרים כאלה הוכיח למדי, כי מגמת פניו היא בטול היהדות ונתוק הקשר המאחד את כל בני בית יעקב. זאת ראה גם החכם צונץ וע"ב נפרד ממנו ויוכיחהו בדברים משוחים ברעל הסתירא ויורדים חדרי בטן.

ג) ולנו מה יקרו דברי החכם הכותב באמרו „כי בהפשטת הגשמיות של היהדות, בבטול מצות הזכרון ואותות הלאומית תופר גם הדת, כי רק שר התורה

תבור בעמו כרבן יוחנן בן זכאי היה **בכחו** להפשיט מעם מהיהדות לבושה המדיניה ולעטותה במעיל אמונה ולאומית קימת לעד ולעולמי עולמים", אבל הדברים האלה הלא הם יסוד ושרש אורתודוכסי רבני אשכנז ר' יצחק בערניים ז"ל, איש הרוח וכביר כח לב, אשר החכם הכותב נהג בו מנהג בזיון ויעשהו לקנאי בן־בלי־בינה. החכם הזה, אשר תולדותיו ספר לדור הח' איל"ה בכנ"י שנה ראשונה, הכיר תכונת הריפורם בכל עצם תומה. הוא היה הראשון עוד כארבעים שנה לפני כתוב החכם רי"מ פינס את ספרו „ילדי רוחי", אשר ראה בתאות הריפורם, הנטיה הקתולית והעדר ההבנה ביהדות הה סתורית והמוסרית, היהדות אשר לא התהולל באלילי הדמיון ושכרון החושים ואשר „תדע את אלהי אבינו", ותעבדהו „בעשות" משפט צדקה וחסד בארץ. היהדות התלמודית הצרופה, אשר ככרוב סוכך היא על לאומית ישראל ונצחיותו, היהדות אשר ארוכה מארץ פרוססיא וממשלות אשכנז הנאורות, אשר כן אהבו לשית בחלקות, הרבנים הנאספים בברוינשווייג את אבירי אשכנז האנטיסימיטים, היהדות הרחבה מני הקטיכיזום הקטן והיבש של הריפורמר ונושאי כליהם, ר' יצחק בערניים היה הרב הראשון מן התלמודיים אשר למד חכמה ודעת הפילוסופיא ועם זה (בראשית ימי כהונתו) בעל שפה לנאמנים ולוקח נפשות בנעם לאומו ומיטב הגיונו יתר רב מן המטיף והדרשן הנפלא, ונאמנה עלינו עדותו של היוצא מן הכלל היינריך היינע שהיה בן דורם ובן עירם של בערניים ומתנגדיו בעלי „ההיכל", והחכם גראֶטץ שבשום אופן לא יחשוד אותו איש ב„אדיקות יתרה", והוא אומר בפה מלא, כי לא קם איש־הרוח המכיר תעודת ישראל ותקף תהלת היהדות כבערניים, אשר באמת הביט מגבוה על ריקי המוח מהמתקנים המתיפים ומתפרכסים, לוחכים כפות רגלי ארוניהם הטייטנים. בערניים לא החרים כל איש, רק החרים את סדר התפלה וכרב הורה הלכה שסדר תפלה כזה איננו „סדר הפלה בעד כל קהלות ישראל" כאשר עשו בני ההיכל בגאותם ההוללה ועזותם הנוראה, להרכיב סדור שנמחק ממנו כל זכר ציון וירושלים ותקות הגאולה, להרכיב סדור כזה על ראשי כל קהלות הקדש בישראל ויהירות וחציפות כזאת היתה ראויה לנזיפה יותר גדולה מנזיפת בערניים וכל קהל החרדים באשכנז. התנגדותו של בערניים והחרימו את הסדור היתה תולדה מחויבת בהיותו רב חרד על התורה המקובלת ולא תלמידו של הד"ר גייגער ואלמלי לא עשה כדבר הזה היה מועל בשליחותו ובוגד בהעודתו. מההגדות גבריאל ריעססער אין ראיה כלל וכלל, כבוד גבריאל ריעססער כמושיע ורב את עמו במקומו טונח, הוא השיב לישראל את כבודו והכרת עצמו,

הוא היה עברי נאמן לעמו וצור מחשבתו, **הוא קנא** קנאה גדולה להיהדות באשכנז. שנא תכלית שנאה את החקוי האוילי, ובשם ישראל התפאר, ומימיו חדלה היציאה מן הכלל בהמון, אבל הוא רק עורך־דין ויודע משפטי אשכנז ולא משפטי היהדות. מסופקני, מאד אם ידע לקרוא עברית ובדבר הזה שגג הרבה שהתערב בענין „שאין לו המשפט לחוות דעתו עליו". בארצנו היה איש אשר בכמה פרטים נשתוה אל ריעססער ורבי אליהו ארשאנסקי שמו, כמוהו קדש שם שמים בהחזיקו בשתי ידיו בהיהדות וימאס בכל חמודות החיים, ובקתדרת ישיבה של מעלה, נלחם מלחמת האמת בספריו המחוכמים ושמו נודע לתהלה בין כל בעלי חקור־דין (קריספרודענציא) בארצנו, ובהיהדות רב כחו מאה פעמים מכח ריעססער, כי קרא ושנה את התלמוד ונושאי כליו ויהי גם סופר עברי, ובכ"ז האם עלה על דעתו להתערב בעניני אמונה ולו גם עשה כזאת לא היתה דעתו דעת מפרעת.

ג) עוד יותר הרעיש תמרורים החכם כותב המאמר את כל חובבי ציון האמתים בבטוייו הקשים על הגריב והצדיק רבי עקיבא הירש לעהרען ז"ל מאמשטרדם באמרו: „וביחוד נכנס בעובי הקורה הארוך הידוע ר"ע הירש לעהרען נשיא אה"ק, אשר מלבד חסידותו ואדיקותו לא נדע לו שום זכות להתערב בענינים האלה". מריה דאברהם וכי משוא פנים יש בדבר; לגבריאל ריעססער היתה הזכות להתערב ולא לר' עקיבא לעהרען, ובמה הורע כח ר"ע לעהרען מכח פריעדלאֶנדער ויעקבזאהן, אשר באו על היהדות בכח אלי הארץ, וזה האחרון עשה סדריו החרשים בעזרת המלך ירמיה בוועכטפאלען אחיו של נאפוליון הראשון. באמת תורתנו היא מורשה לכל קהלות יעקב ואיננה רק קנין הכהנים והרבנים, ביחוד לא היתה זכות קנין־תורה לדוקטורי אשכנז, אשר אם נוציא מכללם את גייגער והאלדהיים לא נמצא בהם איש יודע צורתא דשמעתתא — הרשות בידי כל יהודי לחוות דעתו ובאשר כי כל המשנה ידו על התחתונה וכל המוציא דבר מחזקתו עליו להביא ראיה, ע"כ „לכל היהודים" שחפצו להעמיד התורה על חזקתה היתה הזכות להגן בעדה מפני מחריביה ומהרסיה. אמנם כל הויכוח הזה אינו נוגע להצדיק ר"ע לעהרען, כי הוא קנה הזכות הזאת במעשי הצדקה ופעולותיו הכבירות בארץ ישראל וארץ מושבו. בשנת הפקודה 1840 כאשר חרב היונה היתה תלויה בשערה דקה מן הדקה על ראש כנסת ישראל, ומי התעורר לתשועתה לרוחהה, האם האלדהיים החפץ חיים ואוהב ימים לראות טוב בצל נסיך מעקלענבורג ארץ הרת האנטיסימיטיזמות? או רבי עקיבא לעהרען אשר פזר

כסף באפר ויתריד ממקומם כל גדולי הזמן נוצרים ויהודים ויקת דברים גם עם בעלי חפש הדעות ומתנגדיו הנדולים ? מי יסד בתים נדולים, בתי מחסה וחנוך לתורה ומלאכה בארץ הקדושה אם לא הנביר הזה ומי תסך בידי רבי יוסף שווארץ להוציא לאור ספריו היקרים בשפת עברית ואשכנזית בדעת ארץ ישראל וטבע אדמתה אם לא נשיא ארץ ישראל זה ? והאם עד היום הבול"ל הו"ד בירושלים איננו הטוב והמובחר אשר בעיר הקדש, ועדות מי תהיה יותר נאמנת לנו, אם עדות הרב החי ב"פ השופט רמים מרחוק אם עדותם של החכמים רי"מ פינס, בן-יהודה הד"ר סאלוועגדי זקן המתעסקים בחבת ציון והד"ר הערצבערג, כלם חכמים ידועים לנו שאינם אדוקים וקנאים ואדרבה עליהם ועל כיוצא בהם מסבה חמת קנאי ירושלים אשר נתנו אותם לחרם, כל החכמים האלה מספרים ומתנים תקף תהלת הפקידים והאמרכלים שבאו אחרי ר"ע לעהרען והוא החכם ב"פ באחת וימלא פני נריב וצדיק קלון, היתכן כדבר הזה ? האם בשביל שהיה ר"ע לעהרען חרד לדתו הפסיד, ואחרי כל אלה לא ר ע לעהרען בעצמו יצא נגד הריפורמר כי אם עורר את הרבנים ושמו לא נמצא ב„אלה דברי הברית" כי אם שמות גאונים אמתיים כר' מרדכי בנעט, ר"ע איגר, ר' משה סופר וראש הסנהדרין הצרפתי הגאון רבי נפתלי הירש בווינצהיים אשר בעלזאסס, ועוד רבים מגאוני הדור כר' יעקב מליסא, ר' נחום טריביטש וכו'. מן כל הרבנים הבי נחמדים דברי ר' מרדכי בנעט, הוא ראה באספקלריתו המאירה, את הימים הרעים של האנטיסימיטים ויקרא להמתקנים-המהרסים לאמר, כי לא יבטחו על גבירת העת החדשה והמליצות הרמות השגורות על פי בני יפת. לדברי המהבוללים קרא בשם „אמרי נואש" שהתיאשו מתקות ישראל להיות לאום ומשפחה בקרב הארץ, על ר' אהרן חארין לא יתנפל בשצף קצף, כי אם יאמר, שכל עסקו רק בהגיון ואינו ראוי להורות בשאלות דתיות. — בכלל עלינו להעיר את החכם הרב ב"פ שבהיותו קורא הדורות לא נאוה לו להיות מהיר משפט ומשפט שוה צריך להיות לכלם, ולא כמו שקצר במקום שהיה ראוי להאריך מעט יותר כמו בזכרון הרב החכם המופלא אף שהוא אדוק גדול רבי שמשון הירש שיחיה לאוי"ט. הרב הצדיק הזה היה חברו של גייגער בישיבה ושניהם היו מצוינים בד' אמות של הלכה ולמודי החכמות ונפרדו אחר כך לשתי קצוות, פעולת איש המופת הזה, כבירות כח לבו, הפעולה הפרגנית שהצטיין בה ושעל ידה השיב לבצרון את היהדות באשכנז — לו יהא גם ע"י האורתודוכסיא הקיצונה — פעולתו בחנוך בנות ואמהות בישראל — כל אלה הוא פרק נכבד מאד בדברי ימי הקולטור לאחב"י באשכנז ואולי עוד לא הגיע החכם ב"פ לפרק העת ההיא בשלטותו. הרב הישיש הזה איננו נקי מבקרת ובמקום אחר עוד נדבר מהתנגדותו הגדולה לחבת ציון אבל לעבור עליו בשתיקה גם כן אי אפשר.

באחרית דברינו הנני עוד הפעם להעיר, כי לדעתנו הסבה האמתית אשר הסינאדים (או כאשר יקראם הח' ב"פ הסנהדראות) של דוקטורי אשכנז לא הביאו כל תועלת היא מפני שמהאפס לא יצא יש, ואחרי שכח כל החכמים האלה היה רק בשלילה, במחיקת רשומי האומה וכל סגולותיה, בבזוי ליקחת אם, ע"כ לא עשו ידיהם תושיה, וזאת שנית, כי תחת לתקן את היהודים באשכנז התאמצו לתקן את היהדות שאינה דורשת כל תקון, תחת לחבב המלאכה ביגיע כפים על בני ישראל, ללמד ידם לעבודה ואצבעותיהם לאומניות שונות, תחת לקיים בעצמם דברי החכם הסבריע את כל חכמי אשכנז ריטיל צונץ ז"ל שאמר „לא היהדות דורשת תקונים, כי אם אנחנו צריכים להתקין עצמנו", תחת לדאוג להחנוך, במלה אחת תחת לפעולתם יש לעסוק בבנין, היתה פעולתם מאפס, כי משלילה אל שלילה יצאו ודרך היהדות לא ידעו, על כן רבתה העזובה באשכנז עד שקם דור האנטיסימיטים. למודים אחינו המשכילים בארצנו לחשוב, כי אחינו באשכנז השיגו כל חזון לב ההשכלה האמתית, ובאמת ישנן פנות רבות בחיים שבהם יפה כחם של היהודים הפולנים על אחיהם האשכנזים המבזים ושונאים אותם יותר ממה שבני יפת שונאים את בני-שם, המדה הזאת היא אהבת המלאכה. בעוד אשר בעלי המלאכה בין אחב"י בארצות הסלאווים המה ששים אחוזים ממאה, לא יראו ולא ימצאו יהודים בעלי מלאכה באשכנז וכרובם הם סוחרים ותגרנים, רוכלים ובאנקירים, בקטנית כאלה לא שמו הרבנים המתקנים הנותנים לבם כלב הפפתרים רועי-האמונה כל מעינם וישאפו לבטל את השבת, המילה והטבילה, וע"כ שמם בית מדרשם בברלין, פעלם תהו ומעשי ידיהם—ריק והבל. — הננו חותמים את דברינו בהמשפט החרוץ שחרץ החכם רי"מ פינס נ"י על הריפורם האשכנזי באמרו שנכלל כלו בהמקרא „לאמר איכה יעבדו.... ואעשה כן גם אני ילא ישפילו לסיפא דקרא האומר—לא תעשון כן לה' אלהיך...

נקוה כי החכם ב"פ שאנו מחזיקים אותו להורני-לאומי באמת ותמים יכיר יושר משפטנו, וכי דברינו אלה נאמרו רק לכבוד האמת והאמונה אשר דרכיה דרכי נעם.

העורך: שפ"ר.

הפלפול בספרות ישראל.

מאת

משה ריינעס.

אחד הענינים בספרות ישראל בכלל ובספרות התלמודית והמדרשות בפרט הוא—הפלפול (א). הוא הון ומפרנס לכל המחברים התלמודיים בתתו להם חמר ולבנים לבנין ספרים אין קץ; הוא העמוד הימני אשר עליו תשען כל תורת המפלפלים המחודדים והחריפים; הוא היתד שעליו יתלו כל שלטי הגבורים, כל לוחמי מלחמה, מלחמתה של תורה, את כלי זיניהם. המאור הגדול בים התלמוד ההגיון אסף שמשו ותחתיו ימשול הפלפול ממשל רב, והמבקרים שבנו אינם יודעים, או אינם חפצים להבחין בין טוב לרע בין אמת לשקר ובין הפלפול הנוסד על מוסדי האמת ובין הפלפול הנוסד על בלי מה ובלי הבדל ישפכו לענם ולהגם ועל כל הספרות התלמודית העלובה יצא הקצף.

וראיתי ונתון אל לבי להתבונן מה טיבם של הפלפולים למיניהם, לחקור על קורותיהם והשתלשלותם בספרותנו, לחשב את דרכי ההגיון לעמת דרכי הפלפול ולרדת לעמקן של ההלכות האלה; ובמאמרי זה, שבו לקחתי לי לעזר דברי חכמים וסופרים זולתי (ב) — הנני מבאר ומברר בעז"ה את כל הענין הנכבד הזה. עד מקום שידי מגעת השתדלתי לשכלל ולהשלים מאמרי; ואם בכ"ז חסר בו דבר כה אין רע, כי מינוגראפיה כזו מתנתחת לנתחים ומתפרקת לפרקים ואת אשר החסרתי בפעם הזאת אשלים אי"ה בפעם האחרת (בפרק מיוחד, פרק „המלואים"); והיה מעשה מאמרי שלם.

(א) להוי ידיע להקוראים היקרים המבקשים את האמת, כי בכל מקום שאני מדבר במאמרי זה בגנותו של הפלפול, כונתי על הפלפול העקום שהוא רק מעשה אחיזת עינים, ושעליו צוחו ככרוכיא ראשי גאוני ישראל, כמדובר בגוף מאמרי; אבל לא על הפלפולים הישרים שהם הם גופי תורה, חלילה לי מזה!

(ב) כמו הרב הגדול ר"מ שטראשון ז"ל, ויבדלו לחיים: החכמים המצוינים ד"ר יעללינעק ורש"י פין הי"ו והמבקר המצוין החכם הרא"ח וויס.

א.

זאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל תחלק לתורה שבכתב ולתורה שבעל פה, או לתורה הכתובה ולהתורה המסורה, תורות שתים — שהן אחת. כי כל הדברים (זולתי דברי אגדה וכדומה) שבאו בהלמוד בלולים ורמוזים בדברי התורה הכתובה — אדות זה כבר דברו רבים ושלמים; ואנו אין לנו אלא הקבלה שעליה אנו סומכים, אשר תאמר: כי ההלכות נמסרו מפה לפה מדור לדור עד ימי רבינו הקדוש, אשר בראותו כי יש לאל ידי הצרות והגזרות שקמו על ישראל להשכיחם ח"ו התורה המסורה ויקם—נשען על הכתוב עת לעשות לה' הפרו תורתך— ויכתוב בספר, הוא שיתא סדרי משנה, את כל השמועות שאסף מפי הקבלה הנאמנה בקצור נמרץ. אחרי המשנה נסדרו התוספתות והברייתות עד בוא רבינא ורב אשי, שאז בראות ר"א כי חכמת התורה הלך ודל והמוחות יתקטנו ויקשה להבין דברי המשנה הקצרים והמועטים המחזיקים את המרובה — חבר את „הגמרא" שבה אסף כל הסברות והדקדוקים לפרש את המשנה, להוציא דין אמת לאמתו, קבץ את התקנות שנתקנו והגזרות שנגזרו אחרי ימי רבי וכנס גם את ההגדות הנחמדות בספר; אחר כן נוספו בתלמודנו דברים מעטים במקומות אחדים מאת רבנן סבוראי, ובזה נחתם התלמוד כלו.

למצא הרמזים הרמוזים בספר התורה ולברר וללבן את דברי המשנה, בכדי להגיע אל המטרה הזאת — בחרו להם חכמי התלמוד דרכים שונים ושבילים רבים, ואחד הדרכים הראשיים האלה היה: הפלפול.

כי הפלפול הועיל הרבה להעמיד את הקבלה על תלה — יורה לנו מאמרם (תמורה ט"ז): „אלף ושבע מאות קלין וחמורין וגזרות שוות ודקדוקי סופרים נשתכחו בימי אבלו של משה; אמר רבי אבהו אעפ"כ החזירן עתניאל בן קנז מתוך פלפולו (ג) וכן מאמרם (ב"מ פ"ה, כתובות ק"ג): „דכי הוו מינצו ר' חנינא ור' חייא, א"ל ר' חנינא לר' חייא: בהדי דידי קא מינצת? דאם חס ושלום נשתכחה תורה מישראל מהדרנא ליה מפלפולי!" כי אמנם יש ויש ביד

(ג) המספר הזה הוא לאו דוקא ור"ל: סכים גדול, ועל כגון דא אמרו ז"ל: „דברו חכמים בלשון הבאי" וכמו שפירש"י על המאמר „שדר ליה תליסר גמלי ספקי טריפות": „לאו דוקא", ע' חולין צ"ה; ועוד תמצא מאמרים כאלה בש"ס ואכמ"ל בזה.

הפלפול הישר הנוסד על אדני השכל הבריא להזכיר הלכות נשכחות ולחדש כמותן הלכות חדשות ודינים של תורה אחרים, להוציא דבר מתוך דבר ולדמות מילתא למלתא וללמד במקום זה ממקום אחר וכדומה. בכלל נוכל לאמר במובן הרחב: כי התלמוד כלו הוא שלשלת ארוכה אשר כל אחת מחוליותיה בשם פלפול תקרא. „הויות הגמרא משאה ומתנה והלך הסוגיות כל אלה אך בפלפולים הוכנו גם הוכרו". הפלפול הוא המפתח למנעולי התלמוד ומאד נאמנו דברי האומר: „כי מי אשר לא ידע דרכי הפלפול לא יבין לעולם סוגיא על בוריה, ומי שנעלמו ממנו אלה הדרכים, לו יהיה התלמוד כספר החתום". והיה אם בשום לב נתבונן בתלמודנו אז נמצא בו, לפי דעתי, שלשה מיני פלפול: א) פלפול חדודי, ב) פלפול למודי, ג) פלפול טעמי.

א) הפלפול החדודי, הוא פלפול כזה שכל עצמו לא נברא אלא — בשביל הפלפול, כלומר: שכונתם בו לא היתה בכדי להוציא על ידו איזה דין הלכה ודבר אמת לאמתו, רק לחדד בו את התלמידים וללטוש שכלם, ועליו אמרו, במקום ש־צו אחרים לסתור בנינו, בדרך תשובה: „לפלפולא בעלמא"; ודומה לו הוא החדוד שגם עליו השיבו לפעמים: „לחדודי בעלמא", כאומ' ומה בכך אם אינו נוסד על מוסדות האמת, והלא אין כונתנו בו אלא לחדודי ולפלפולי בעלמא, לחדד בו את התלמידים. והלמוד הזה, אם כי לא על אדני האמת הוסד, באמת יקר הוא, בכדי שעל ידו יתרגלו התלמידים בחכמת הפלפול הישר כשם שהמלמד את ידיו לקרב ואצבעותיו למלחמה יתרגל לקלוע אל המטרה ולא יחטיא ע"י כדורים נבובים וריקים.

ב) הפלפול הלמודי, הוא הפלפול המביא לידי ברור דבר או לידי למוד הלכה חדשה; ואם גם בעברו יאחז דרך עקלתון, יסב פה ושם ויבא הנה והנה, בכ"ז בא יבא אל מחוז חפצו. למשל, יודעים אנחנו כי התורה חיבה על הלאו הזה את העונש ההוא. בעצמו של דבר זה אין אנחנו צריכים להפלפול כלל; התורה ענשה את האיש ויענש; אבל ללמד ממקום זה על מקום אחר, מן המפורש על הסתום ומן הודאי על האי־ודאי, פה אנחנו צריכים כבר להפלפול והוא יהיה בעזרתנו. הפלפול הישר יבא ויאמר כך: נתבונן נא, מדוע חיבה תורה על הלאו הזה את העונש ההוא? הלא מפורש תאמר: בשביל הטעם פלוני; אם כן כל אותו העונש לא בא אלא בשביל אותו הטעם, ובכן אם מוצאים אנחנו גם בלאו אחר את הטעם ההוא וידענו: כי עפ"י דין התורה עלינו לחייבו בעונש ההוא. ולפעמים יבא הפלפול לסתור בנין של דברים באופן זה: חפץ אתה לדמות ולשוות מלתא דא למלתא ההיא, ועפי"ז להוציא דין כי משפט אחד ועונש אחד לשניהם אבל הלא יש צד חיוב בזה מה שאין בזה וא"כ גם העונש אינו שוה בתרוייהו. ועוד יש למודים כאלה בתלמוד אשר יורנו הפלפול הזה, שהוא מדקדק על השואת דברים וטעמים.

ג) הפלפול הטעמי, הוא הנותן טעמים רבים בדבר אחד, או, לאמר יותר נכון: נותן לנו דרכים רבים שעל ידם נוכל להגיע למטרתנו. וזהו גם כונת מאמרם ז"ל (סנהדרין י"ז): „אין מושיבין בסנהדרין אלא מי שיודע לטהר את השרץ מן התורה" אשר יתבאר לדעתי כך. תורת ישראל רחמניה היא, „לא תחפוץ במות המת כי אם בשובו מדרכו וחיה", וכאשר השיבה ברוריא (ברכות י'): „מי כתיב חוטאים? חטאים כתיב!" ואם בכ"ז ענשה התורה גם בעונש נפש ובמשפט מות, הנה מוכרחת היתה לזה בכדי „לבער הרע מקרב הארץ" „והיה מחנה ישראל קדוש". אבל משפט־מות היה גם לה למורת־רוח; וע"כ לא נמנו בקהל הסנהדרין אנשים אשר רגשי החמלה זרו למו, כאשר יורו לנו ע"ז מאמרים רבים בתלמוד וביחוד במס' סנהדרין, וכאשר התפארו ר"ט ור"ע (מכות ז'): „אילו היינו בסנהדרין לא נהרג אדם מעולם", ומטעם זה אמרו (סנהדרין ל"ו): „אין מושיבין בסנהדרין זקן וסרים ומי שאין לו בנים" (ופירש"י: „זקן ששכח כבר צער גדול בנים ואינו רחמני וכן סרים") „ור' יהודה מוסיף אף אכזרי" כי לא לאנשים כאלה לשבת בקהל שופטים, אשר בידיהם לחרוץ על נאשמים משפט נורא כמשפט מות. הנה כי כן יודעים אנחנו כי הסנגוריא בסנהדרין היתה נחוצה מאד מאד. — מאמרים רבים בתלמוד יורו לנו כי חז"ל אהבו לדבר בלשון גוזם והפלגה ובלשון השאלה ודמיון (Comparatio) מליצה וחידה, וזה: בכדי לעשות רושם על השומע. ולכן גם פה בחפצם לאמר: כי היושבים בסנהדרין צריכים להיות סנגורים־אמנים גדולים כאלה עד שיוכלו ללמד זכות על נאשמים גם בחטאים נוראים ועצומים, כי כחא דסנגוריא עדיפא; אמרו בדרך הפלגה והשאלה: „אין מושיבין בסנהדרין אלא מי שיודע לטהר את השרץ מן התורה" כלומר: אנשים שחוננו ברוח הסנגוריא כל כך, עד שיוכלו לטהר את השרץ — שהוא טמא — מן התורה! והפשו את השרץ שהוא אסור ודאי, הגלוי ומפורסם לכל, ור"ל אנשים שידעו ללמד סנגוריא גם על עונות ופשעים גדולים. וכיצד יעשו זאת? ע"י הפלפול הטעמי! עפ"י הטעמים הרבים שימצאו לזכוי, אשר אם גם איזה מהם

יבטלו, עוד ישאר טעם לזכות. ומה שאמרו (עירובין י"ג): „תלמיד ותיק היה ביבנה שהיה מטהר את השרץ במאה וחמשים טעמים" והללוהו בעבור זה, גם הדברים ההם מכוונים מאד לענין זה. שם ידובר ע"י כח הזכוי והסנגוריא, ויסופר כי תלמיד ותיק אחד היה שכחו היה רב מאד בלמוד-זכות עד „שהיה מטהר את השרץ" (שהוא אסור ולית מאן דפליג שהוא טמא מן התורה והיה מזכה גם את הנאשם היותר גדול) בק"ן (ל' הבאי) טעמים". למען אשר אם יבא איש ויבטל טעמים אחדים של זכוי, עוד ישאר טעם לזכהו בדין (בלשון השאלה: לטהר את השרץ). — ובאמת היה הפלפול הטעמי הזה למוד יקר ורב טוב היה צפון בו בעולם ההלכה. הנה כן היה הפלפול הזה נותן טעמים רבים בדבר אחד, או נותן דרכים רבים איך להגיע על ידם אל המטרה שהצבנו לנו. ובדרכי זה אני הולך ומבאר גם את המאמר המפורסם אשר עליו רבים השתוממו ושונאי התלמוד מצאו בו מקום להראות את צדקת משפטם עליו, ה"ה מאמרם (זוה"ק מ"ב): „שבעים פנים לתורה" אשר בצדק יפלא בעינינו: היתכן הדבר? ואנחנו הלא ידענו כי האמת אחת היא! — וכך אני אומר. אם נתבונן היטב נראה כי הפנים והדרכים הוראה אחת להם. אם רוצה אתה הקורא לגשת אל איש לבקש ממנו דבר-מה, אתה האמר אליו: הנני פונה אליך, הנני מבקש את פניך; כי לבקש מאת איש לא נוכל כבלי שנפנה אליו ונבקש את פניו. נמצא כי הפנים הם המובילים אותנו למגמת חפצנו, ומגיעים אותנו למטרתנו; וכאשר גם הדרכים יובילונו למחוז חפצנו, לכן עפ"י ההשאלה — שחז"ל השתמשו בה מאד במאמריהם — נוכל לכנות את הדרכים בשם פנים אחרי כי דבר אחד יש שיש בשניהם והם שוים בו, והוא: הגעתם אל המטרה. הכתוב (מ"א ז') אומר: „שלשה פנים צפונה ושלשה פנים ימה ושלשה פנים נגבה ושלשה פנים מזרחה" פירושו כי לכל אחד מארבע רוחות השמים האלה, יש שלשה דרכים אשר דרך בם נגיע אליו, כי הפנים הם הדרכים וכמו (שם ב') ואת כל אשר תפנה, כלומר: בכל דרך אשר תלך. ובצדק נוכל להשתמש על הוראת דרכים במלת פנים. — עוד יודעים אנחנו כי החכם הבקי למשל בחכמת החשבון, ברצותו לחשב חשבונו יוכל לחשב את גוף החשבון בכמה דרכים שונים — והריזולטאַט יצא בכל פעם בדקדוק ובצמצום, כי יש אשר דרכים או פנים רבים לפנינו שעל ידם נוכל להגיע למטרתנו וזאת היא. לדעתי, כונת המאמר „ע' (ל' הבאי) פנים לתורה". דרכים רבים יש אשר יגיעונו למרכז האמת זאת התורה. ורק בדרך השאלה אמרו ע' פנים והוא הוא, כלומר דרכים, כאמור. וזה היה אחר ממיני הפלפול שבתלמוד אשר אנכי אכנהו: פלפול טעמי.

אלה הם שלשה סוגי הפלפול שמוצא אני בתלמודנו; ואם אמנם כאשר אמרנו, השתמשו חז"ל בשלשתם; בכ"ז אך מעט מזעיר עסקו בהפלפול הטעמי ומעט עוד ממנו — בהפלפול החרודי; ועיקר פלפולם היה הפלפול הלמודי הישר והבריא, אשר למד אותם לדמות דבר לדבר, להוציא דין סתום מדין מפורש ולתת טעמים שוים — טעם שעץ ופריו שוה — ועל פיהם להוציא דין אמת לאמתו.

ב.

אם נראה לפעמים איש אשר דרכים רבים לפניו שמהם יוכל לבור דרך ישרה אשר אם ילך בה יגיע אל מטרה יקרה ונעלה ויהי מאשר בארץ, והוא בורר לו דרך מלא מעקשים ותחתחים אשר על כל פסיעה ופסיעה יפגע אבני-נגף וצורי-מכשול, ולא עוד אלא שדרכו זה יתעהו בתהו ילל ישמון ויגיעהו אל מטרה אשר שומר נפשו ירחק ממנה; אם נראה איש אשר כזה, לבבנו ידאב עלינו למראה עינינו ונגוד לו!

רבים הם דרכי התורה אשר אם ילך בהם איש והגיע אל מרכז האמת או אל „הנקודה שבתוך העגול" אם נשתמש בלשון הראב"ע, ובין המון הדרכים האלה יש גם דרך אחד, דרך מסוכן ומלא מעקשים, דרך המוביל את ההולכים בו אל מטרה אשר אליה ישאפו כל מתנגדי האמת הברור ושונאי השכל הישר, המרדף בלי חשך; ואת הדרך הזה בחרו להם רבים ממחברינו המפולפלים והמחודדים!

מה הוא הפלפול אשר נולד על ברכי הספרות התלמודית והמדרשית? על השאלה הזאת נשוב בקצרה: שלשלת ארוכה אשר כל חוליותיה וטבעותיה משלבות ומחברות אשה אל אחותה בקשר של קורי עכביש.

הגאון פלוני בספרו יאריך בפלפול ארוך ערוך ע"ד בדיקת טריפות ובין יתר דבריו הטוחים בטיח תפל, טיח הפלפול החרודי; הוא בא להקשות, למשל, על הרא"ש בדברים האלה: „כיון די"ח טריפות לר"מ בעי בדיקה ואנן קיי"ל כר"מ היכא דאתחזק איסורו כדכתב הרא"ש בשם ר"ת ביבמות, נבעי מיהת בדיקה לשמוטה!" והאריך שם בדברים בקושיות ובפרוקים ע"ז. כבוד הגאון ההוא במקומו מונח; אבל מה יאמר ע"ז השכל הישר אשר לפניו פלפול שוא לא יבא? היסכים? לא! פלפול חרודי הוא ועבר עליו רוח סהור, ואיננו! כי הבדל גדול יש

כדבר. ודאי הוא כי כל י"ח טריפות בהדי הדדי שכיחי קצת, לפעמים עבר מקל על הש־רה ונפסק החוט ויש אשר בלעה מחט ונקבו הדקין ולפעמים ישמטו הסימנין ויש אשר יוטל המרה וכן כלם, אבל לבדוק בסימנין לחוד אימור נשמטו, הוא מידי דלא שכיח לגמרי! — כאשר השכיל להשיב חכם אחד. — הגאון אלמוני יתפלפל ויתחדד על דבר החשש של „קורט דם" וירבה שם אמריו שבהם יאמר לתת טעם לדברי רש"י ז"ל בט"א אשר לדעתו חסרי טעם והבנה הם, ויאמר דטעמו של רש"י הוא: „משום דחיישינן אימור נמצא ק"ד מבחוץ דהיכא דעבר לגמרי הק"ד הוא טריפה מצד עצמו" ועוד לו דברים שם, וכ"ז בשביל להרץ את דברי רש"י אשר באמת הם מובנים לכל מבין. גם כבוד הגאון הזה במקומו מונח; אבל מה יאמר השכל הישר על דבריו? היסכים? לא! פלפול חרודי הוא, ועבר עליו רוח טהור, רוח השכל הישר והנה — התעיף עיניך בו ואיננו! השכל הבריא יאמר: „ברור נראה מדברי חז"ל דבלקותא הבאה מחמת חולי לא חיישינן כלל שפשט בכולו כל דלא חזי' ריעותא, ואפילו תאמר דבדיקה מיהא בעי והכא איירי כשהקורט עבר כל עור הפנימי והחיצון אי אפשר לבדוק, וזה אינו, דהא הטעם דמחמת חולי לא מחזקינן לן ריעותא וכאן אנו יודעים שהקורט הזה מן הקוץ הוא והקוץ לא ניקב להוץ, מנין לנו לחוש לק"ד מבחוץ?"—ובדברים האלה יפלו עם כל דבריו המיוסדים על אדני הפלפול והחדוד.

הגאונים האמתים אשר רק להעמיד את אמתת ההלכה על תלה הפצם, ונפשם בחלה בפלפולים של הבל, הם אחזו בתשובותיהם דרך קצרה: השיבו על השאלה הנשאלה ודי: „ששאלתם ישראל דקביל ארמאה למעבד ליה עבידתיה ולא אספיק לגמרה לעבידתיה מהולא וקאי גוי בביתיה דישראל למגמר עבידתיה בשבתא מהו?" — הנה לפנינו „שאלה"; ואלו נשאלה בבית מדרשם של המפולפלים, כמה חדודים, פלפולים, סברות ודקדוקים שרופי קרים היינו שומעים מהם בתשובה על השאלה הזאת! ועכשיו שהשאלה נשאלה בבית מדרשו של רב נטרונאי, הננו שומעים תשובה קצרה: „דבר זה אסור הוא וחלול ה' ואסור לעשות כן דאמור רבנן (מ"ק י"ב) מקבלי קיבולת בשבת בתוך התחום אסור, חוץ לתחום מותר" („תשובות הגאונים", ליק תרכ"ד, סי' ס"ו). ותשובות קצרות כאלו הן כמעט כל תשובות הגאונים, וגם רבותינו שחיו ימים רבים אחריהם, כמו הרא"ש הריב"ש תשב"ץ ומהרי"ק כלם השיבו תשובותיהם בטוב טעם ודעת על השאלות הנשאלות

ולא הרבו בחדודים ולפיכך נתקבלו גם דבריהם להלכה. אבל לא כן הם המחברים המפולפלים הידועים, שמרגלא בפיהם לאמר: „ואגב אורחא אמרתי", „ומדי דברי", „ובדרך פלפול אמרתי", „וכיון דאתינא להכא" וכו' וכו'.

אין כלל באין יוצא ממנו „ואין למדין מן הכללות אפילו במקום שנאמר בהן חוץ"; וגם אנחנו במשפטנו על הספרות התלמודית החדודית לא על הכלל כלו יצאתי לשפוט; ידעתי גם ידעתי כי יש בספרותנו התלמודית ספרים הרבה שחוברו גם בדורותינו והם „תורת אמת", דבריהם סלת נקיה ועולים על שלחן חכמים, אבל אנכי על חלק גדול מהמקצוע הספרותי הזה נשאתי מדברי.

ולא רק בעולם ההלכה, כי אם גם בעולם הדרוש והאגדה שם הפלפול משכנו, וישפוך עליו ממשלתו!

הדרשה היתה אבן יקרה בבית ישראל מאז מעולם. חכמי התלמוד השמיעו אמרי מוסר באזני העם ויליטו את מגמת חפצם במעטה משל ומליצה שיחות והגדות — ודבריהם עשו פרי; המון העם המתאוה לדברי אגדה, אשר כמו שושנה זו פותחת את פיה לקבל את רסיסי הטל המחיים אותה, כך הוא פותח פתחי לבבו לקבל אמרי-קדש היוצאים מפי איש-הרוח. המטיף שחונן בכתת אלהים זה — כבד בכל עת את מטיפיו, ולבו רחש להם כבוד ויקר. ובכל דור ודור קמו בישראל מטיפים נעלים אשר בקסם אשר על שפתיהם ובאמרי חן לקחו שבי את לב שומעיהם, ובידם עלתה להטותו לכל אשר היה רותם. כן היתה הדרשה בישראל אבן חן, אבן יקרה עד—הולד הפלפול והועם זהרה, פנה הודה פנה זיוה!

הריב"ל ז"ל בחפצו להפליא את הקוראים על הפלפול-הדרושיי, יספר לנו בביתו („בית יהודה", פ' ק"מ) כדברים האלה: „וראיתי באחד מהספרים שנתחברו מבעלי-החילוקים האלה שהוכיח שפרעה הלך בשיטת הרי"ף ועבדיו הלכו בשיטת הראב"ד, ובספר אחר ראיתי שקין פסק כהרי"ף בענין ירושת נחלה, והבל אחיו כדעת הרא"ש..." אבל הבקי בספרות הדרוש לא יתפלא ע"ז, בראותו זרות גדולות מאלה.

דרשן פלוני אומר: „וטעם שאין הכהן עובד עבודה עד שיהיה לו אשה כמו שכתבתי לעיל מטעם דהאשה נבראת מן הצלע וכשאין לו אשה הוא חסר צלע וטרפה ובעל מום..." מחבר גדול אחד יעמיק שאלה בדברי חז"ל שאמרו: נר ה' נשמת אדם נרי (זה תורה) בידך וכו' אם אתה משמר את נרי (התורה) הרני משמר את נרך (הנשמה), שנעלמה מהם

ההלכה ששמור לי ואשמר לך הוא שמירה בבעלים ופטור !! מפולפל גדול יקשה קושיא עצומה בדברי רש"י „וישב יעקב בארץ מגורי אביו וכו' בקש יעקב לישב בשלוה קפץ עליו רוגזו של יוסף" מה ראה יוסף להתרגז על יעקב אביו !! ומיישב הקושיא העצומה הזאת בפלפול מחודד במחלקת ר' יוחנן וריש לקיש אם מחשבה כמעשה (קידושין פ' האומר) (ד).

הנה כי כן רואים אנחנו כי לא רק בספרות ההלכה כ"א גם בספרות הדרוש שמו הפלפול והחדוד משטרם — ויעשו בה שמות כאשר הראו הקוראים הנבונים בזה.

ג

מתי נולד הפלפול? תּשובת השאלה הזאת נמצא בספרי סופרי העתים אצלנו: רבי יעקב פלק בכאה השלישית לאלף הששי. ריב"ל (בספרו ב"י יא׳ :ר): „בימים ההם קם בפולין רב אחד חריף ושנון מאד בתלמוד ר' יעקב פאלק והיה ראש ישיבה, וברוב חריפותו היה עוקר הרים הרהוקים זה מזה וזווגן יחד וממנו יצאו הלמודים הסופיסטיים הנקראים בשם חלוקים ונתפשט מנהג החלוקים בכל היהודים שגרו במלכות פולין ומעט באשכנז. ואמרו על ר' יעקב זה או על רב אחר מתלמידיו, שהיה ראש ישיבה ג"כ, שעקרו בני הישיבה כמה דפין מהמסכת שלמד בה הרב עמהם והרב לא הרגיש על חסרון הדפים והפסקת הענין והלשון והתחיל בדף שאחריו וחבר בלולאות פלפולו וחריפותו את שני הענינים הרחוקים זה מזה כרחוק מזרח ממערב (ה)... וכן יאָמר בכפר צמ"ד ח"א: „רבי יעקב פאלק היה הראשון אשר

המציא ברוב שינון חדודו וחריפותו את המצאת פלפול החלוקים שנוהגים בו ראשי ישיבות במדינות אלו לחדד בהם את התלמידים מזמנו עד היום הזה". וכדברים האלה ממש נמצא גם בסה"ד ועוד בכמה ספרים; וכבר נמנו וגמרו כי ר"י פאלק הוא הממציא את החלוקים, החדודים והפלפולים.

והנה בטרם כל עלינו להבדיל בין פלפול לחלוק. רבים, גם מן הסופרים החכמים, נכשלו בטעות זו כי במקום שהם מדברים ע"ד הפלפול בחדא מחתא מחתינים הפלפולים והחלוקים, ועושים אותם לשני אחים בני אב אחד — רבי יעקב פאלק, דבר שבאמת אינו כן. פאלק ילד רק את החלוקים, אבל לא את הפלפולים! הפלפול כבר זקן באדמת ספרותנו גזעו, ואת ראשיתו ואת עקרי שרשיו אנחנו מוצאים עוד בשני התלמודים, כאשר זכרתי לעיל וכמו שאדבר עוד בזה להלן. גם הריב"ש גם המהרי"ק וגם המהרי"ל ורבים כמוהם (שדבריהם יבאו עוד) שחיו זמן רב לפני ר"י פאלק כבר התקוממו נגד הפלפול וידברו בו סרה! וא"כ הלא ברור הוא כי לא היא, פאלק, אבי הפלפול. ואם תמצה עומק הדין ותרד לעמקה של הלכה זו, אז תמצא כי נכונים דברי: כי כל זמן שהיו הלכות פסוקות ודינים ודאים שלא נפלו בהם ספקות, לא היה הפלפול; אבל משהחלו חכמי ישראל להזכיר נשכחות ולחדש הלכות חדשות ויבקשו להם דרכים איך להגיע על ידם למטרה זו, אז נולד הפלפול שהשתמשו בו בתור אחד הדרכים האלה, כפי שבארתי בפרק א' ממאמרי זה. הנה כי כן נולד הפלפול בימי התלמוד על ברכי חכמינו האלהיים ז"ל, ורק את צורתו ופניו שנו המפלפלים הידועים — ומה הוליד ר"י פוללאק באמת? את החלוקים! עד בא רבי יעקב לא ידעו התלמודיים מה טיבו של עובר זה: החלוק, ורק הוא ילד אותו גם הורה דרכיו לפני רובי תלמידיו שומעי לקחו, ומהם נפוצו החלוקים בכל הארץ. ובכן לא את הפלפול שכבר היה בימי התלמודיים ושהשתמשו בו בלמודיהם, כי אם את החלוקים ילד ר"י פאלק. ואם יפלא בעיניך הקורא בראותך את הרמ"א כותב (ביור"ד סי' רמ"ב ס"ו): „ובימים אלו עיקר הרבנות אינו תלוי במי שלמדו הפלפול וחלוקים שנוהגים בהם בזמן הזה רק במי שלמדו פסק ההלכה והעיון והעמידו על האמת" ומציין ע"ז: „מהרי"ק שרש ק"ע", לאות כי הוא אמרם, והיתכן — תשאל — כי המהרי"ק יזכיר את החלוקים שהמציא הפאללאק שחי בסוף ימיו? אם יפלא הדבר בעיניך — אל יפלא. כבר העיר הרב שטראשון (במאמרו „רחבות קריה" הנדפס בספרו של פין „קריה נאמנה", צד שכ"ה): כי המלה חלוקים הוספת הרמ"א היא, שבימיו נהגו,

(ד) נדר נדרתי בעדי לבלי לפרש שמות החבורים ומחבריהם שהבאתי במאמרי לדוגמא על ארחות הפלפול העקלקלות בספרות ההלכה והדרש, בכדי שלא לספר בגלוי אחרי מכתם של אנשים שכבר מתו אשר עלינו לכבד זכרם כאשר צוו לנו חז"ל ולהזכירם רק לטוב, אבל כי הוא הדרשן האלמוני נוכל להגיד להקוראים אחרי שכבר נתפרסם הדבר ע"י הגאון בכרך שדבר עמו משפטים כאשר נביא להלן; שם הדרשן הוא: רבי אהרן דרשן תאומים ז"ל (אשר תולדתו בארוכה ימצא הקורא בס' „עיר הצדק" לצונץ) ושם ספרו: „בגדי אהרן" (נדפס בפד"מ בלי שנת ההדפסה על השער).

(ה) הרמ"ש הכחיש את הספור הזה וכתב (בקר"ן, רח"ק, צד שכ"ז) „ואני אומר שאין רגלים להשמועה הזאת ואין לתת אמון בדבר הפלגה וגוזמא כזו". והנה יכול היות שנכונה השערת הרמ"ש בדבר הר"י פלק ז"ל אבל ממפולפלי זמננו יודע אנכי בעצמי רב אחד, שהתפאר כי הוא למד את שטת „יאוש שלא מדעת" שבב"מ במובן יאוש של איש משגע ומטורף ובכ"ז שם כל הרכסים לבקעת.

ובגוף ספרא דמהרי"ק אין לה זכר, כי בזמנו לא שלטו עוד החלוקים; וכן הוא באמת, כנראה לכל מעיין בגוף ס' המהרי"ק.

אולם באמת לא שם החלוק את משטרו בעולם הספרות במדה גדושה. הוא משל ממשל רב רק בבתי הישיבות הרבים. התלמידים החריפים התחרו במעשה חדוד-החלוקים והם העלום למעלה מעלה; אפס בספרותנו, אם כי ילד החלוק ספרים לא מעט, עכ"ז לא רבים מאד הם ילדי רוחו אלה, וא"כ מי ילד לנו את כל החיל הזה? מי ברא בספרות התלמוד והדרוש אלפי ספרים רבים? הפלפול! ממנו לנו את כל החיל הזה. אמת הדבר; גם חז"ל בתלמודיהם השתמשו בהפלפול, אבל כאשר אמרנו, פלפולם היה פלפול ל מ ו ד י י ש ר, המלמד להוציא דינים חדשים בנוים על מוסדי האמת, או פלפול ט ע מ י שגם הוא הביא להם תועלת בלמודיהם; אולם את הפלפולים של הבל שנאו ונפשם געלה בם. והנה אבן מאסו הבונים היתה לראש פנה... ובכן שני מיני למוד הם שגרמו לספרותנו להיות במצב שהיא עתה: א) הפלפול החדודי, והוא העיקר, ב) החלוק.

ארות הפלפול החרודי, כבר דברנו (בפרק ב'), ועתה נדבר על דבר החלוק, מה טיבם של החלוקים?

למען דעת מה הוא החלוק, ולמען נשיג מושג ברור ממנו, נטה נא אזן לשמוע מה ידבר הרב רבי יוסף גינצבורג ז"ל בספרו „לקט יוסף" (אמסטרדם, תע"ו) המלמד לאדם דעת דרכי החלוקים; ואלה דבריו: „סוגיות התלמוד לצורך הגמרא ללמוד הסוגיא בחלוקי דרבנן למצוא פתח האיך ליישב בל"ז או נירן ברגיר או רעגין שפארגיר (ו) ושאר סוגיות ברש"י ובתוספות מה ששמענו מרבותינו הגאונים גאוני ארץ להורות סוגיות התלמוד והנהגותיו כדי לחדד בחורי חמד — סוגיא א': כשהמקשן מביא ב' בבות שלא לצורך, יש לתרץ בסגנון זה, אלו לא הביא בבא ראשון הייתי מתרץ קושיית המקשן לכך הביא בבא שניה לסתור לזה התירוץ, ואלו לא הביא בבא שניה, אז הייתי תמה על המקשן למה הביא בבא ראשונה וכו'. — סוגיא י"ג: אני מקשה קושיא למטה, וא"ת למה לא מקשה אני למעלה, ואם תשאל אותי למה אני מקשה בתחלה

(ו) את שני מיני הלמוד האחרונים זכר הגאון החסיד בעל השל"ה ז"ל והתיר ללמדם; ועוד זכר מין למוד אחד בשם „איסברענגער" ואולי הוא הלמ:ד „בל"ז" כלומר: בלאיזה. הלמודים האלה שביחוד מצאו קן למו בבתי הישיבות, נקראו ע"ש הישיבות כמו „גירנבערגער" או „רעגנשפארגער" חילוק, כמו שהעיר בצדק החכם יעללינעק „בהבכורים" למהר"ן קעללער ז"ל שנה א' צד ב'.

למטה ואח"כ למעלה ולמה לא בתחלה למעלה, וי"ל דוקא כשאני שואל למטה אז קשה למעלה ג"כ כי מתחלה הייתי אומר למעלה תי' אבל כשאני מקשה למטה ע"כ תירוצים דלמעלה אינם תירוצים דאל"כ למטה נמי אינו קשה כלום וכו'. — סוגיא י"ט: ג' מקשנים וג' תרצנים. הסוגיא זו עמוק מאד בפלפול ובחריפות גדול. המקשן הקשה קושיא א' אלא מקשה בדרך אחר בפנים שונים והתרצן הבין כפשוטו ועל קושיא זו יש לו תירוץ אך המקשן א"א לומר כן דא"כ אינו מקשה בקושיא של אחריו כלום, וכאשר ראה המקשן שלא הבין אותו רק ךפשוטו התוכח עמו בקושיא השניה שלא הקשה כפשוטו, והתרצן לא הבין את המקשן איך שאל אבל עכ"פ הבין שהתוכח עמו אשר לא עמד על דעתו לפיכך הקשה לו קושיא ב' והשיב לו ע"ז הדרך, אלו הבנתיך כפשוטו היה לי לתרץ זאת בקיצור אלא ע"כ הבנתיך מיד, והמקשן ג' הבין שהתרצן שהתוכח עמו על שהבין אותו כפשוטו ובאמת שאל דרך ג', והתרצן השיב אדרבה אני הבנתיך מיד דרך ג' והשבתיך אך אתה לא הבנת אותו. ואין להקשות מנא לו דהתרצן הבין אותו יפה דלמא לא הבין אותו לא התרצן א' ולא ב' כי אם כמו שלמד המקשן בתרצן כך היה האמת בתרצן. וי"ל דהתרצנים מוכיחים את המקשנים ביותר לשונם שהם מדת רצונו קושייתו והוא לא הבין אותם ודוק".

זה החלוק התלמודי שכל עיקרו אינו אלא מעשה א ח י ז ת ע י נ י ם!

וגם בהדרוש החלוקי הראה המחבר הרי"ג (שחי בסוף המאה הרביעית לאלף הששי) את כחו וגבורתו, ואעתיק בזה קצת מדבריו לדוגמא: „ערך אסתר, ענין הסרת הטבעת (של אחשורוש) היה כדי לגמור המקח שמכר מיד ליד שהכסף לא הגיע ליד אחשורוש שהיו המעות נקנות כו' א"כ מטלטלין קונות את המטבע ועשה הכסף של אחשורוש וקנה המן את העם ואחר כך הכסף והרי מגיע לרשות ובדבור בעלמא חוזר ומקנה כדאיתא בפ' המוכר את הפירות ברשות לוקח קנה בדבור בעלמא". הראיתם את המלך הטפש הזה איך התחכם כאחד מהמחלקים הגדולים! עוד שם: „הטעם דעשה המן את עצמו לע"ז למרדכי כי ידוע דהמן מכר א"ע לעבד למרדכי בהיותם במלחמה יחד והמן וזרש אשתו לא ידעו אם מרדכי הוא מזרע יהודי או לא, לכן היו כל תחבולותם להפקיע את עצמו מקניות מרדכי והיו באותה עצה לעשות המן א"ע ע"ז ובזה יפקיע שעבודו של מרדכי כמ"ש התוס' בגיטין דף מ' ע"ב דהיכא דעשה ביתו אפותיקי לאחרים והשתחוה לו דמפקיע מידי שעבוד. לכן אמרה זרש אם מזרע היהודים מרדכי כו' ממילא אם הוא יהודי

ה"ל ע"ז של ישראל שאין לה ביטול ולא מפקיע כ"א איבור לבן נפול תפול". מזה נראה ברור כי גם המן שעד כה חשבנוהו לרשע וע"ה, היה באמת אדם גדול בתורה ובקי בש"ס וחריף בתוספות ומפולפל...

כבר הזכרתי כי החלוקים לא משלו ממשל רב בעולם הספרות וממשלתם היתה כמעט מוגבלה ומצומצמה בד' אמות של הישיבות, כי ע"כ אמנם לא רבים הם הספרים אשר עקבות החלוקים נכרים בהם, אולם תחת זה שפך הפלפול החדודי, תבונה הרים על אדני תהו וקוי בהו, בעולם הספרות את ממשלתו, ממשלה בלתי מוגבלה!

אכן אין דעה מחשבה ושטה אשר תקובל לרצון בעיני כל. אם רואים אנחנו אלפי אנשים אוחזים בשטה אחת ואדוקים בה בכל נפשם — לבנו אל ימהר להוציא משפט כי אות הוא אשר השיטה הזאת טובה היא באמת ומוצאת חן. לא! אלפי אנשים אוחזים בה ואלפי אנשים נסוגים אחור ממנה ומתעבים אותה. גם הפלפול לא צלח לקחת לב כל המפלגות שבישראל; ובעת אשר הפולנים והאשכנזים עבדו לאלהי הפלפול, השתחוו לו הקריבו אליו קרבנות מוחם והעמידו צלמו בכל בתי-הישיבות — בעת הזאת ראינו מפלגה אחת מפלגות ישראל מתרחקת מן הפלפול הרחק כמטחוי קשת ולא תתנהו להסתפח בנחלתה, והמפלגה הזאת היא — מפלגת הספרדים.

„החנוך והאמנה (ערציהונג) פרועים לשמצה בקרב עם ישראל!" לא שירה חדשה ישירו לנו סופרינו; הזמר ישן נושן הוא. לא בדורנו בלבד, כי אם בכל דור ודור, זה מאות בשנים, היה מצב החנוך בעמנו נורא מאד. כבר רמזתי (במאמרי על „שאלת הרבנות ופתרונה בזמן הזה", „הכנסת" ב', צד ק"ב) כי החסרון העיקרי והראשי בחנוכנו הוא חסרון הסדרים בהלמודים לפי המחלקות וכשרונות הנערים ושנותיהם. חכמי התלמוד אמרו: „בן חמש עשרה לגמרא" ואנחנו — לא נדע מה נעשה! נפטם את ילדינו, נערים קטנים בני שש ושבע שנים, בלמוד הגמרא בטרם ידעו עוד לתרגם פסוק כצורתו! סוג מאמרנו לא יתננו להאריך במקצוע החנוך פה (ויחדנו לזה מקום מיוחד); אבל חפצי בזה רק להעיר כי עיקר חסרון החנוך אצלנו בא לנו ע"י חסרון סדרים בהלמודים והחנוך המעוקל והמקולקל הוא שעזר גם להפלפול להרחיב את חוג ממשלתו! וע"כ במקום שנמצא סדרים בהחנוך ובהלמודים הדרגיים, שם — נחפש את הפלפול ולא נמצאהו!

ומקום נאמן כזה — היה מקום הספרדים.

הרב בעל ש"י יספר: „ומאז באתי לק"ק אמשטרדם והלכתי כמה פעמים לבתי מדרשות של הספרדים ראיתי ילדים רכים וקטנים כחגבים אבל היו בעיני כענקים לרוב בקיאותם בכל המקרא ובהכמת הדקדוק ובכחם לחבר חרוזים ושירים עפ"י המשקל ולדבר צחות בלשון הקדש. אשרי עין ראתה כל אלה!" וכן יספר גם הרב רבי שעפטל הלוי הורוויץ, בן בעל „השל"ה" בספרו „ווי העמודים": חי ראשי בוכרי יתחכו בני מעי. בעברי מפראנקפורט לפוזנא הלכתי דרך אניה בלב ים ועברתי דרך אמשטרדם ומצאתי שם אנשים חשובים ומהם הרבה ת"ח והייתי בבתי מדרשות שלהם אשר לכל אחד מחיצה בפני עצמו ראיתי שהקטנים לומדים המקרא מבראשית עד לעיני כל ישראל ואח"כ כל שיתא סדרי משנה וכשנעשה גדול אז מתחיל ללמוד גפ"ת, וגדלו והצליחו וגם עשו פרי", והיו לנו הדברים האלה לעדים כי חנוך הנערים אצל הספרדים היה בסדר טוב ונכון; והחנוך הזה הוא גרש גם את הפלפולים של הבל מעדתם. — רגיל הוא על לשון הספרדים: „כל שהיא פשוטה אינה עקומה" (הרמ"פ ז"ל בספרו „תולדות אדם") ואמר האלמושנינו: „הישרים בשכלם אינם חריפים" (הרמ"ש ז"ל במאמרו ר"ק) — מאמרים כאלה יתנו אותותיהם אותות על ישר שכל הספרדים והתרחקם מן הפלפול. אך נשמע נא דברים ברורים. הרב רבי יעקב מולאטוי בספרו „שם יעקב" (פפ"א, תע"א) אחרי הוציאו כל רוחו על הפלפול-של-שקר (כמו שאביא דבריו להלן); יאמר: שמעתי מלמוד חכמי ספרדים לומדים בודאי לש"ש בלא קנטור וסדר שלהם הוא נכון ויושר ושומעים זה לזה ואיננו נכנס לתוך דברי חברו ושואל כענין ומשיב כהלכה באימה ובענוה וביראה ומודה על האמת ואינו מחזיק טובה לעצמו ולא מגים לבו בתלמודו לומר אתי האמת ודברי חברי שקר ואינו נכנס לתוך דברי חברו עד שיטול רשות מרבו המופלא אם להשיב או לא, בודאי למוד כזה ריח ניחוח לרצון לפני אבינו שבשמים". דברים כאלה יתנו עדיהם עדות כי רחקו הספרדים את הפלפול *).

עתה נכתוב בדברים קצרים את השתלשלות הפלפול. — היהודים בארצות אשכנז היו מורדפים על צוארם ימים רבים, נגשים ונענים מאת העמים אשר

---

*) הכלל הזה אינו מתאמת עם המציאות ובעל משנה למלך שהיה ספרדי חבר ספר פרשת דרכים, הספר שהיה לעינים לכל הדרשנים המחודדים ועקבות החדוד הדרשני הזה הננו מוצאים גם באלשיך על התורה (עיין בפ' בא במשל היצה"ר לחמץ). ויש להבדיל בין הספרדים שנתישבו בארצות הקדם לאלה שנתישבו באמשטרדם. ביחוד היו רחוקים מהפלפול החכמים האיטלקים, אשר בספריהם נראה סדר ברור ולפעמים גם רוח בקרת.

העורך.

התגודדו בהם; והרדיפות והמועקות האלה לא נתנו להשכלה המוסרית לבא בתוכם. „אי לזאת כאשר לא מצאו להם היהודים כל התעוררות ללמודים עיונים מחוצה, התבודדו בעיונם בלמודי התלמוד והפוסקים; ובהעמיקם בעולמם הצר הזה יצאו מן הלמוד הישר אל הלמוד המפולפל והמסובך, ומגבולי הידיעה התלמודית אל החדודים והפלפולים שאין בהם חפץ. כי השכל העיוני אשר נסגר על מסגר בעינה קטנה של העסק התלמודי בקש לו תפקידו; וכאשר לא מצא מזון ומחיה בשאר סעפי ידיעות אדם לא ענג רוחני ולא בדיחות הדעת בכל אשר מסביב לו צמצם את כל כחותיו במקצוע האחד הנשאר לו, ובנה לו שם עולמות חדשים להתגדר להתפאר ולהתענג" (הרשי"פ „בשפה לנאמנים"). — כיהודי אשכנז כן היהודים בצרפת צמצמו את עצמם בד' אמות של הלכה וואילו גם הם הלוך אחרי הפלפול. בדורו של רש"י — כנראה ברור מדבריו בעצמו בכמה מקומות בפירושו על התלמוד — כבר קמו אנשים שבנו מגדלים הפורחים באויר ויסדו בניני-למודיהם על אדני הפלפול של הבל הרחוק מן הפשט הפשוט והברור. ור"ת נכדו דבר קשות עם המפולפלים (ספר הישר סי' תקפ"ז) ויתאונן „כי המפלפלים האלה משנים פירושי רבותינו, ואלו היו מדקדקים בהלכה כפירושם לא יתכנו דבריהם, ומתוך פלפול הקשו ואם יוסיפו לפלפל ימצאו תשובות חבילות חבילות על הכל" (שם). אמנם הוא, ר"ת, בעצמו הלך בדרך הפלפול; בעצמו אמר כי זהו דרכו: „להשוות דברי התלמוד ולא מפלגינן בהו כש"מ בחד אמורא דלא משנינן הא דידיה הא דרביה" (שם, סי' תק"ו), ואמר עוד: „אפילו כשיש בתלמוד חייב במקום האחד ופטור במקום אחר אני מתרצם יפה" (שם), שזה לא יתכן רק ע"י הפלפול והחדוד; אבל מהא גופא אנו למדין מה בין פלפול לפלפול. כל התלמוד כלו, כאשר אמרתי, לא נברא אלא ע"י הפלפול ששבחוהו חכמים באמרם: „טבא חדא פלפלא חריפתא ממלא צנא דקרי" (חגיגה י') ושבחו בו את ר"ש בן לקיש (סנהדרין כ"ד) ועי"ז זכה רבה בר נחמני להעשות ראש ישיבה (הוריות י"ד; וראה כ"ז בס' „דדו"ד" ח"ד, צד של"ח ובס' „תולדות ר"ת"); אבל הפלפול הזה הוא הפלפול הלמודי הישר, לא הפלפול החדודי, זה הפלפול ששם בלבול נאה לו ביותר. את הראשון לקח לו ר"ת וכמוהו כל גדולי ישראל האמתים מדור דור וגם בדורנו זה וישימוהו לאבן פנה וליסוד מוסד, ואת הפלפול ממין השני גרשו מן גו ויתמרמרו עליו, ונגדו התקומם גם ר"ת, כאמור. — הנה כי כן משל הפלפול החדודי גם בצרפת; אך ביתר הארצות היתה ממשלתו מוגבלה. בספרד ששם קננה חכמת ישראל והפלוסופיה העברית ובת השירה את קנן, וחכמינו שמו בהם מעינם, שם לא נשא הפלפול ראש, ואמנם איש אחד כבן-מימון די היה לעצור בעד הפלפול מבוא ספרדה. וגם בארץ תוגרמה לא קנן הפלפול קן לו (ראה בפרק ד' אות כ"ג). הארץ אשר הפלפול שפך בה ממשלה בלתי מוגבלה הוא — פולין, שבה גבר ויעש חיל זה מאות בשנים, וסבה גדולה לזה היו בתי הישיבות הרבים, כאשר אבאר עוד.

השמש יצא על הארץ — ובליטא נולד הגאון רבינו אליהו ז"ל מווילנא. הענק הגדול והנפלא הזה, אשר לספר את גדלו ואת ידו החזקה בתורה גם בחכמה אין כח בעט, למד את התלמוד בעיון זך ורעיון נקי בהגיון ישר ושכל בריא מבלי שמץ תערובות הפלפול-המבולבל. אף אמנם שלח את עקיצותיו לפעמים אל לב המפלפלים; אבל הסופרים האומרים כי „הוא העביר את הפלפול מן הארץ" „הוא הוריד את גאונו ארצה" „ועניני הפלפולים הנפתלים ברחו למו מפני הדר גאונו" (לשון הרמ"ש) — האומרים כן אינם אלא טועים. את אשר לא עשו כל ראשי גאוני ישראל בדבריהם החוצבים להבות-אש נגד הפלפול של שקר — לבערו מקרב הארץ ולאבד זכרו; זאת לא פעל גם רבינו אליהו. והאות — כי כמה אלפי ספרים במקצוע הפלפול הידוע נבראו מזמן הגר"א ועד הנה! אבל מה שיש אמת בדבר הוא, כי הגר"א הוריד מעט את כבוד הפלפול. בני רבינו הגדול בהקדמתם לפירושו על שו"ע או"ח יספרו לנו ממנו בין יתר הדברים גם זאת כי „דברי חדודין צוה להמניע גם מתלמידים החסרים וילדים הרכים". הדברים האלה אשר מפורש יצאו מפי איש כרבינו אליהו, האויטאָריטאֶט הגדול בדורותיו, די כח בהם להוריד כבוד הפלפול גם בעיני המפולפלים המתונים בעצמם כמעט, אבל עוד חיה יחיה הפלפול החדודי — זה יורה לנו המון הספרים הרבים שילד בכל שנה ושנה.

ד:

„כל דרך איש ישר בעיניו" וכל שטה ישרה בעיני מחזיקיה. וכשם שאהבת האיש הפרטי לעצמו תביאהו לחשוב, או למצער להשב כי כל דרכיו ישרים אין בהם נפתל ועקש; כך אהבת החברה הכללית לשטתה תביאה לחשוב כי כל דרכיה דרכי נעם. — גם המפלפלים חפשו ובדקו, יגעו ועמלו למצוא להם תרים בפני הפלפול וימצאו — דברים שיצאו מפי גאוני ישראל אשר, לדעתם, יש בהם די להוכיח מה רב ערכו „בשעה שמכניסין אדם לדין אומרים לו — פלפלת בחכמה" (שבת ל"א); אבל הגאון רבי

ישעי' ז"ל אומר בספרו „של"ה" (מס' שבועות) וכבר יש שפרשו את המאמר הזה כך: „כוונתו פלפלת בחכמה שהיה נהוג אז פלפול של הבל, ושואלין: אם פלפל בחכמה ולא בפלפול של הבל" (ז) אבל חלילה לנו לאמר כי חכמינו כונו בדבריהם על הפלפול החרודי והחלוקי שהוא הבל ופעלו מאפע. — ואם הרב ר' משה מפרעמסלא, תלמידו של הגאון מהרש"ל ז"ל, בספרו „מטה משה" (פ"פ ת"פ) ב„שער השני באיכות תלמוד" ירבה לדבר בשבח הפלפול, ומשתדל ג"כ להוכיח כי הפלפול „היה חקוק וחצוב בחכמה עליונה" „כי מסיני נמסר" וכו', ואמרו „ובב"ר פרשת אחרי פכ"ב כל מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש הכל נאמר למשה מסיני" וכו' ומסיים: מכל זה הוא סמך גדול לבעלי פלפול „ האם כונתו לבעלי פלפול שלנו? הלא הוא בעצמו יאמר: „ובודאי אותם המבלים ימיהם בפלפול בדברי רוח, תועי רוח המה!" אלא ודאי שדבריו יסבו על הפלפול הישר, שהוא באמת רוח החיה באופני למוד התלמוד, כאשר אמרתי כבר; אולם בהפלפול המזויף הידוע, געלה גם נפשו. — הרב הגאון ר' יצחק האבד"ק יאנוב ז"ל בהקדמתו לספרו „פני יצחק" (אמשטרדם, תצ"א) מתמרמר מאד על המדברים סרה בהפלפולים והחרודים, ובזעם אפו יקרא: „כללא דמלתא, עונש המלעיגים גדול עונם מנשוא!" — הקורא יוכל לחשוב כי הגר"י בא לחפות על הפלפול-הבל ולדבר עליו טובות; אבל כבר אמר הרב ר' אהרן שמואל מקרעמניץ בספרו „נשמת אדם" וז"ל: ואף כי ה"ה מהר"ר יצחק חיות בהקדמת ספרו „פני יצחק" הרבה לספר בשבח החריפות והחילוקים והלעיג על כת המלעיגים, ההוא מירי בפלפול של אמת, דמיניה תסתיים שמעתתא אליבא דהלכתא כדמוכח המשך לשונו שם".

נסורה נא לשמוע מה בפי בעלי התלמודים על הפלפול. בירושלמי (סוף הוריות) אמרו: „הסדרן קודם לפלפלן" ופירש המפרש שם: מי שמשנתו סדורה לו בפיו ואינו חריף להקשות ולפרק הוא קודם לחריף שיודע להקשות ולפרק בפלפולו". מהמאמר הזה למדנו השקפת הירושלמי על הפלפול... וכן הקפיד לבלי ללמוד הלכה מפלפולא בעלמא (כלאים פ"ד). — בש"ס דילן (ב"מ צ"ז, נדה ל"ג) אמרו: „לפום חורפא שבשתא" ופירש ע"ז חכם אחד: „כמו לפום גמלא שיחנא (כתובות ס"ז) פרש"י לפי כח הגמל יטענוהו משא, כן ר"ל לפי גודל החריפות נראה גודל כח

(ז) הרב הגדול והנעלה ר' חיים הירשנזאהן בספרו הירחי „המסדרונה" לשנת תרמ"ו, חוברת י"ב.

הסכלות ילדתהו" וכן אמרו (עירובין צ"ו) „אגב חורפיה לא עיין בה" ומסופר (בהוריות) שלחו לתמן: סיני ועוקר הרים הי מינייהו עדיף? שלחו להו: סיני עדיף, הכל צריכים למרי חטיא". וכבר נמצאו אמוראים שהתמרמרו על הפלפול החרודי שימצא (אם גם מעט מזעיר) בתלמוד בבלי, וקראו עליו את המקרא: במחשכים הושיבני כו' (סנהדרין כ"ד), ועוד מאמרים רבים נמצא בתלמוד המורידים מעלת הפלפול.

א) רש"י ז"ל בהביאו (חולין פ"א) פירוש שלא ישר בעיניו כתב בזה"ל: „ופירוש משובש הוא — מאדם חריף ומפולפל!" ועל המאמר „במי אתה מוצא מלחמתה של תורה במי שיש בידו חבילות של משנה" (סנהדרין מ"ב) כתב וז"ל: „מלחמתה של תורה הוריותיה ולעמוד על בוריה ועל עיקרה, לא כאדם המפולפל ומהודד ובעל סברא ולא למד משניות ובריתות הרבה; כי מהיכן יתגלה הסוד?" הנה פה ירה רבינו אבי הפרשנים את חציו עמוק עמוק בלב המפלפלים והמחדדים...

ב) רבינו תם (בספרו „הישר" סי' תקפ"ז ועוד בכ"מ) התמרמר מאד על הפלפול המשחת באמרו כי „המפלפלים משנים פירושי רבותינו" כלומר: מכניסים כונות ובאורים זרים שלא עלו על לב חז"ל. וכבר הבאתי דבריו לעיל (פרק ג') ובמ"א (עירובין י"ג) הקשה ר"ת: „מה לנו בחריפות של הבל"?!...

ג) הריב"ש ז"ל בתשובותיו (סי' רע"א) יאמר: „הדיין אינו צריך שידע כל הויות התוספות ולמירמי דיקלא ולמיזקף להו, ואין לו לידע כ"א הפסקים; וראינו בעינינו כמה חכמים מפולפלים וחריפים בהויות דמעיילי פילי בקופא דמחטא ועל כל קוץ וקוץ אומרים תלי תלים קושיות ותירוצים, ולפום חורפא לא סלקא להו שמעתא אליבא דהלכתא ואוסרים את המותר ומתירים את האסור!"

ד) רבינו יוסף קולון בספרו (תשו' קס"ט סוף אות ב', בדפוס לבוב תקנ"ח) יאמר: „ואשר כתבת שעיקר הרבנות תלוי בפלפול כדמוכח בסוף פרק אלו מציאות (דף ל"ג) וכן הרב שתופס ישיבה כו'; אומר אני דלאו כללא הוא, דודאי מי שלומד לפני הרב כו' והרב מעמיד התלמיד על פשט ההלכה על דרך האמת והיושר ודאי בענין זה נעשה תלמיד כו' אבל הדרכים שעושים היום בתוספת זמן וכל אחד אומר הדרך כולו יהיה אמת או שקר, בענין זה איני רואה בו שום רבנות וכו' (ח)...

(ח) ע"ד „תוספת זמן" ועניני יעוין בס' „בית הלל" מש"כ בזה, וכבר העתיק דבריו הרמ"ש ז"ל („קר"ן", צד שכ"ה, הערה

ה) מוהר"י ווייל ז"ל בתשובותיו (סי' קס"ד) יאמר: „כשאנו מפלפלים ולומדים חריפות אנו רגילים למישקל ולמיטרי בדקדוקים וחלוקים דקים כמעייל פילא בקופא דמחטא'...

ו) מהר"ל מפראג בספרו דרך חיים יאמר: „אותם המעמידים עיקר הלמוד על פלפולים מעשי חדודים הם מגלים פנים בתורה ומבלים זמן בשקר ויותר טוב היה להם ללמוד נגרות או אחת משאר אומניות או איזה שחוק ידוע שבו חדוד והתבולות וכו'.

ז) בס' „זכרון דברים" (דפוס אמשטרדם) כתוב לאמר: „אחר שכתבו גאיני ישראל בגנות הפלפול והחדוד, מה נאמר ומה נדבר אנחנו כאותם שאינם יודעים לא חילק ולא בילק ורוצים להיות נראים בחדודים ולבונים, וכשהחכמים מראים להם טעיותיהם ילמדו לשונם לאמר: גם אני יודע שהדברים הם נגד האמת אבל שפתים ישק משיב דברים נכוחים כאלו באשר שהם הפלא ופלא וכו' ומן הראוי לכל אוהבי תורת אמת לפקח על זה"...

ח) הרב ר' יחיאל מיכל מגלוגא בהקדמתו לפירושו „נזר הקדש" שעל המ"ר (יעסניץ, תע"ט) יאמר: „דע לך חביבי ידיעה ברורה ונאמנה שאין לנו חומרא גדולה יותר מפשטות ההבנה כי היא הנקודה אשר בתוך העגול, וכל זולתה לא ירצה כי הוא פגול. הנקודה האמצעית יש בה מקושי המציאות עד שמציאותה המורה מכל ההריפות והבקיאות והיא צריכה יגיעה רבה מבלי ערך, ואין דבר חמור בעולם מזה הדרך. אך קצת טפשי הדור משפילים הגבוה ומגביהים השפל, עושים הטפל עיקר והעיקר טפל. לא יתנו לב כ"א ללמוד הבא מדרך רחוקה, כאילו התורה בסיני כך היתה חקוקה; דרך אמת וארח מישור הם עוזבים, ובכל דעת ישרה הם בוגדים וכוזבים, החדוד והפלפול להם כסות עינים ועורון, כי האמת לא תסבול קצוות היתרון והחסרון"...

ט) הרב ר' חייא הכהן די לארא ז"ל כתב (כפי המובא בס' „תולדות גדולי ישראל" מאת הרמ"ש גירונדי): מודעה רבה לחכמי דורות המבלים ימיהם

כ"ח) יעוי"ש. — יש שהעתיקו דברי המהרי"ק אלה כך: „עיקר הרבנות אינו תלוי במי שלמדו הפלפול „וחילוקים" כו'; וכבר הבאתי והראיתי כי ההעתקה הזאת אינה נכונה, ואנכי בעצמי בדקתי בס' „המהרי"ק" משני דפוסים שונים ולא מצאתי שם את המלה „חלוקים" המעוררת תמהון. והפלא על החכם הפטי הרא"ה צווייפעל כי הלך (במבואו לספרו „סניגור" צד כ"א) בעינים עצומות אחרי מעתיקי ההעתקה המזויפה הזאת ולא עיין בעצמו בגוף הספר ובכלל דברי הרא"ץ במקצוע זה שם אינם מכוונים ומדוקדקים היטב, ואכ"מ להאריך בזה.

לריק ושנותיהם לבהלה לעיין בדברי הבאי שקר וכזב מה הכריחו לרש"י לפרש כך, או לומר: „פסוק הוא בישעיה", גם מההכרה שעושים על התוספות ומה גם לחכמי אשכנז שעושים חלוקים, הלא בפירוש אמרו בתלמוד אי דייקינן כולי האי לא הוה תנינן"...

י) הרה"ג מהרי"פ ז"ל, מ"מ בווילנא, בספרו „תולדות אדם" יאמר: „אע"פ שבלב רבים יש יתרון לדרך החדוד והפלפול על דרך ההשגה הפשוטה, אך בלב החכם אין יתרון לזה על זה, שכבוד האמת עומד בעצמו, ואדרבה יש יתרון לדרך השניה הזו, מפני שאמיתותו מוכחת עליו, מבלתי שיצטרך שיפאר אותה האדם בחריצות ובהרכבת חדודיו, אבל האיש העוסק בתורה לעשות ממנה קרדום ח"ו, ולהתגדל בעיני הבריות פותר במקראות פתרונים לא לאלהים המה דוחק סברות בשמועות התלמוד לא עלו מעולם על דעת בעלי השמועות והאמת מרחוק עומדת"...

יא) הרב רבי שעפטיל ז"ל, בן הגר"י בעל „השל"ה", בכפרו „ווי העמודים" (פרק ה') יאמר: „למוד החלוקים יהיה האמת ולא הראות חריפות שקר. ענין למוד של החלוקים אוי לי אם אומר, אוי לי אם לא אומר! מאחר שראיתי וקריתי שהרבה גאוני עולם פערו פיהם לבלי חק עליהם ומוחים בהם ומבדילין מקדושת הלומדים; גם אדוני אבי ז"ל הפליג לדבר מזה כו'. בודאי אותם שאוגרים מקשן והרצן ורוצים לעייל פילא בקופא דמחטא והושבין הרבה מחשבות במקשן ותרצן באמרם התרצן לא הבין המקשן והמקשן לא הבין התרצן ומתוך דבריו בא לתוכחה המקשן עם התרצן ויחם לבבו בקרבו מתוך הדברים ומוציא דברים מפיו שאין רוח חכמים נוחה מזה ואומר כאלו המקשן קורא התרצן ע"ה או להפך (ט); יסכרו פי האומרים כן או לאמר שיש חסרון ברש"י, קבלה בידינו מי שאומר הכרון ברש"י יש הסרון במוחו. היכן אתם האריות וכפירים ויש לכם לב כלב אריה לעקור הרים ולטוחנן זו בזו ולפלפל בקושיות ותירוצים בשמעתתא אליבא דהלכתא ולליישב דברי התוס' ורש"י להיותן לאחדים. ובזה ודאי אין היזק בשאלות הקושיות כפי הבמתו ולחבר הקושיות ולתרץ; מה חסרון אליבא פשט זה או פשט אחר אלו הדברים הנאמרים באמת וראוים להעלותם על שלחן מלכים ולהשומעים יונעם טוב ובלמוד הזה יתענגו הבחורים כו' ובלמוד הזה תדבק וטוב לך סלה".

יב) הרה"ג ר' שלמה אפרים איש לונטשיץ ז"ל

ט) עי' בפרק ג' מה שהבאתי מס' „לקט יוסף" ותבין אל מה ירמזון דברי הר"ש אלה.

בספרו „עמודי שש" (פראג שע"ח) בפרק „מוסר עמוד התורה" יאמר: ועם חכמי הדור הגדולים אשר בארץ המה היה לי וכוח עמהם פעמים רבות לבטל למוד של החידוד והפלפול שקורין חילוק, כי לדעתי המשנה את הידוע הוא בכלל כי דבר ה' בזה, ולא יכלתי לנצחם; והסבה לזה שנים המה הרודפים אחר יותרת הכבוד והשררה וחפצים להיות כל אחד יושב בשבת תחכמוני ואומרים אלמלא פלפול זה מה גבר מגוברין וטוענים עוד ממה שרואים בהוש שכל הנעשה מחודד על ידו בכל התורה. והאמת אינו כן. כי גם עינינו הרואות שבאותן הארצות שאין לומדים פלפול שקר זה כמו בארץ ישראל ובשאר ארצות העמים, ידם רמה בכל החכמות ובכל הפוסקים לפי שיש להם פנאי יותר ואינן מבלים בהבל ימיהם ורוב זמני השנה, כאשר עושים בארצות אלו. בפרט הבחורים נראה עין בעין אך חידוד זה גורם להם קלקול גדול כי כל אשר אין לו יד ושם בהבל זה אינו נחשב למאומה ובעל כרחו הוא פוסק מלמודו; אבל אם היה עיקר הלמוד מקרא משנה ותלמוד ופוסקים היה גם הוא כאחד מהם, ותופשי הישיבה עושים כל זה בעבור כבוד עצמם כי ברוב עם הדרת מלך כי יתקבצו אליו בחורים וגם פסולת מרובה על האכל, ויצברו חמרים חמרים הללו שותקין והללו מקרקרין. הייטב בעיני ה' למוד כזה? ...

יג) הגאון החכיד רבי ישעיה ז"ל בספרו „של"ה" (מס' שבועות) יאמר: „.. ואף אם יאמר האומר שהוא מגיד קרוב לפשוטו ומגיד הרבה ענינים אמתיים; מ"מ כשמערב בו אפילו דבר אחד שאינו אמת אוסר במשהו ומי יוכל לשער העון פלילי להפוך דברי אלהים תורת אמת! והנה שמעתי דבת קצת מחכמי הדור האומרים: באם לא עוד החלוק מה גבר מגוברין כי אז יקומו הרבה לתפוס ישיבה; על הדברים האלה ראוי לקרוע להיות ממעט בכבוד שמים בכדי להרבות כבודו כו'. והנה יש פת משוגעים האומרים: ההילוק מחדד, האומר כן ראוי לנזיפה! חדא, אף אם היה כן וכי אומרים לאדם חטוא כדי שיזכה חברך ק"ו חטא גדול ונורא כזה! ועוד, כשנעשה מחודד מה עושה בחידודו? הלא אין חדודו אלא שמבלה ימיו בדבר הזה, ומדבר סרה על תורת אמת! ועוד, איך נעשו ר"ת ור"י וכל בעלי תוס' מחודדים? רק ע"י למוד תורה אמת ובקיאות מסכתות והתמדה וחוזרים תמיד וזמן ובין הזמנים שוים רק דבר זה הוא מצוה ובו ידבקון ויהיה ג"כ חידוד דהיינו לתרץ בדרכים אמתיים וכו' אז תהיה תורתנו תורת ה' תמימה. חבל על דאבדין מה שהוצאתי רוב ימי בחלוקים גדולים ונפלאים! חטאתי, עויתי, פשעתי! על כן באתי להזהיר הדורות הבאים ובזה יתהפכו זדונותי לזכיות. יאמרו נא יראי ה' ויפרסמו כל הנ"ל בקרב כל ישראל לזכות את הרבים. והא דמשמע בדברי חז"ל שנוסף על למוד התלמוד צריך להיות מפולפל, כדאיתא בחגיגה כל משען לחם אלו בעלי תלמוד, איש מלחמה זהו היודע לישא וליתן במלחמתה של תורה הרי הפלפול נוסף על התלמוד; וכן איתא בב"ב פרק מי שמת: עתיר נכסין עתיר פומבי זה בעל אגדות, עתיר סלעין עתיר תקוע זהו בעל הפלפול, עתיר משח עתיר כמס זהו בעל שמועות הכל צריכים למרי חטיא ומאי ניהו גמרא, ופרש"י סוגית התלמוד ותירוץ המשניות ובריתא והוא עיקר התלמוד וממילא פלפול ענין אחר הוא והוא ההידור שתלמידי חכמים מחדדים זה את זה ואיתא כו' גם בן-עזאי היה משתבח את עצמו בחריפות ופלפול כדאיתא בפרק בתרא דבכורים תניא בן עזאי אומר כל חכמי ישראל דומים עלי כקליפת השום חוץ מן הקרח הזה. ומצאתי כתוב למה דמה לקליפת השום ולא לקליפת פרי אחר כגון קליפת אגוזים וכדומה, וא"ל משום דקליפת השום הוא יותר גרוע מכל שאר קליפות" ...

יד) הגאון רבי יאיר חיים בכרך ז"ל בספרו „חות יאיר" (סי' קכ"ג) בתשובתו לאיש אחד שבקש ממנו להודיעו סדר הלמודים שילמד בנו, יאמר: „ואם לי אתה ובקולי תשמע אל יבלה בנך זמנו בחלוקים ובחריפות של הבל אשר בעו"ה נתפשט מה שלא מצאנוהו כלל בדברי הקדמונים לא בגמ' ולא בתוספות, עם שהיו עוקרי הרים כו' וראוי לקרות: הוי! אוי! ואבוי על מבחר הזמן שמבלין בזה לפעמים עד רובו של יום ... ובסוף ספרו „יאיר נתיב" (כ"י השייך לביה"מ הגדול שבוויען) הקדיש ביחוד מאמר גדול מאד נגד המפלפלים, שם לבש כמעיל קנאה לקנא קנאת תורתנו הקדושה המחוללת ע"י הפלפולים של הבל, ושם שפך את חמתו ומררתו עליהם. ומפני כי יארכו הדברים מאד, ע"כ לא העתקנום בזה (י) ובאותו הספר יא"נ יאמר: „שבח ספרי מוסר אפילו בלשון אשכנז יותר מחיבורים הגדולים החריפין ופלפולין של שקר" ובלעגי מעוג ישלח חצי התוליו

(י) והקורא ימצאמו ב„הבכורים" שנה א' בהעתקת החכם ד"ר יעללינעק וב„המסדרונה" לשנת תרמ"ז חוברת י"ב בהעתקת המו"ל הרחה"ז מ„הבכורים". מדברי הגאונים האלה ועוד ממקומות אחרים יש להוכיח שהפלפול החדודי התגבר ביותר בסוף המאה הרביעית ותחלת החמישית לאלף הששי. ביותר מצא קן לו בפולניא אך גם באשכנז נמצאו לו גואלים ור' אברהם ברודא הוא כעין טפוס לבעלי הפלפול התלמודי ובעל ברית שלום על התורה לבעל הפלפול הדרשני. העורך.

בהמפלפלים, באמרו: „באגמי מים הריקים, הצפרדעים מדלגים וצועקים — משל על פלפול התלמיד" (בית המדרש לוויים, שנה א' חוברת אב). ועוד בהרבה מקומות שפך בוז יםהתלות על הפלפולים ועל המפולפלים...

טו) והרוצה לדעת עד היכן הגיעה השחתת הלמוד ע"י הפלפולים המעוקלים בדורות האחרונים בימי המאה העברה יקרא דברי הגאון רבי אליעזר פלעקלש. בפתיחתו לספרו „תשובה מאהבה" (ח"א, פראג) יאמר: אני הגבר ראה ראיתי שיש יתרון לעוסק בתורה לשמה וכו'. א) הלומד תורה משום כבוד המדומה שלא לשמה אינו עוסק רק באותן הסוגיות שיכול להראות פלפול של הבל, לקשור חבל בחבל, ובמקומות שא"י לומר לא חילק ולא בילק, אין לו לא נחלה ולא חלק... ב) זה העוסק בפלפול של הבל אינו אהוב ומקובל, על פני כל תבל, כי חכמי ארץ ישראל וספרד וארץ תוגרמה לא שמיעי להו ולא סבירי להו פלפול כזה, והמה גדולי חקרי לב חריפים ובקיאים במקרא במשנה ובגמרא... ג) זה העוסק בבנין שוא ומהלך על כנפי רוח, מתנשא לכל לראש לאמר: אין חבירו אנוש כערכו, אני ואפסי עוד כי הלבישני חלוקא דרבנן, ולי לבד מגיע כל חלוקת כבוד והדר כבוד... ד) הלומד על מנת לבנות בנין של שוא ותהו אינו לומד כו' רק על מנת לעשות לו שם בארץ כשם הגדולים לסתור ולבנות ערים גדולות ובצורות בשמים כו'. ה) אף שאמרו קב"ה חדי בפלפולי דאורייתא, היינו פלפול של אמת כמו שלומדים בארץ צבי ותוגרמה וגם במדינות האלה הרבה גאוני ארץ אדירי עם אשר למדו על דרך ישרה שיבור לו האדם וכו' (יעויי"ש במקומו כי הדברים ארוכים).

טז) הגאון רבי משה שמשון ז"ל בספרו „שמן המאור" (כ"י, ונעתקו דבריו בספר „ההות" מאת בנו הגריח"ב) בפרשת יתרו יאמר: אבל חדשים מקרוב באו לערך מאה שנים לא פנו עוד ללמוד תורת אמת אלא שמו עיקר מגמתם ומחשבתם להעמיק בחריפות וקצתם אמרו חילוקים מזויפות, לסרס ההלכה בשיטות מחולפות, לומר המקשן לא הבין התרצן והתרצן לא עמד על דעת המקשן, זה דרך לדרך זה וזה נטה לדעת אחרת הלכו בהלכה ארחות עקלקלות. וכן יעשו התלמידים המקשיבים יצעקו זה מול זה קול ברמה, עד אשר לא נשאר בו נשמה, אף כי גם שניהם כוונת דבריהם מהם נעלמה, זה דרכם כסל למו כל אחד מעקש על דבריו להכריע את חבריו שלא בצדק ואמונה, משיחים רק משאות שוא ומדוחים לשנות את הידועה, מהפך סוגית השמועה והרגל בזה נעשה טבע... וע"י כן רבתה המהומה ותגדל המלחמה ולא העלו מאומה וסוף דבר לבשה ההלכה אדרת זר למען כחש. נתנו כח לחיצונים, עלו כלו קמשונים, ויש שהרימו גם חריפתם בדרושים בקהל אנשים לבאר מאמרים קשים כסלעים וטרשים בהבלים ושבושים על גבו חרשו חורשים יפתח ישדד תלמים בענינים עקומים מסבב מענין לענין. ולדעתי היה זה סיבה לאבדן והריגת אלפים ורבבות מישראל. אבל מי שהוא בתור חריף ובקי ולמדן מופלג לא יחשבו למאומה והכל בדילין מכנו אין מאסף אותו הביתה להשיאו בתו ומלעיגים עליו לומר: אין כחו אלא בפיו להשמיע קול תורא גמרא"..

יז) הגאון מהרש"א ז"ל (יא) בחידושי אגדות שלו (ב"מ פ"ה, ד"ה דלשתכח) כתב: „משא"כ בני בבל דאפשר שהיו מפלפלים דוגמת חילוקים שבדור הזה אשר כל מי אשר יודע לכוין על צד היותר בפלפול של הבל הרי זה משובח וכל אחד מכוין לדחות דברי חבירו כדקרי להו מחבלים שאין נוחין זה לזה בהלכה, ועל ידי כך לא סלקא להו שמעתתא אליבא דהלכתא כדקרי להו נמי התם במחשכים הושיבני, והוא שאמר דלא נטרדיה; כי פלפול כזה מטריד את האדם מן האמת, ואין מגיעו לתכליתו המבוקש...

יח) הרב הגאון הדרשן ר' ברכיה ברך ז"ל (יב) בהקדמתו לספרו „זרע ברך" (המבורג, תמ"ז) יאמר: מכאן תוכחה לאלו הדרשנים שקרנים אשר מקרוב באו שועלים קטנים מחבלים חובלים בעצמם ובאים לשנות הענינים וברוו לעצמם דרך, לא סלולה לא דרכו בו הראשונים ולא שערום אבותינו רק מסך בקרבם רוח עועים מעשה תעתועים ורוח בקרבם מעשה חדודים חדודים בחריפות של הבל, ומהפכים הקערה על פיה, כי דור תהפוכות המה ואינו כי אם זועה הבין שמועה שגונבים דעת הבריות בשקרים

(יא) רבי שמואל אליעזר ברבי יהודה הלוי נקרא בשם ר' שמואל א י ד ל ש ע"ש חמותו אידל מפוזנא שהיתה אשה גדולה ורבת פעלים, כי בשנת שמ"ה קמה ותעש את ביתה—בית ועד לחכמים והחדושים שחדשו בו חכמים הוציאה היא לאור ע"ש: „החבורה הקדושה שבק"ק פוזנא". רש"א, אחרי מות חמותו, הלך מפוזנא חעלמה ושם הקים ישיבה גדולה. ביום א' ה' כסלו שנת שצ"ב גוע ויאסף אל עמיו בעיר אוסטראהא. ופרטי תולדותיו וקורותיו ימצא הקורא במאמר „זכרון לראשונים וגם לאחרונים" מאת הכרמולי ב„הכרמל" השבועי להרשי"ף (שנה ו' גליון ל"ו) ע"ש.

(יב) הוא היה דרשן בקראקא כמו שבררתי בס"א; ויעללינעק המכנהו („הבכורים" שנה ב' צד ה') „דיין דק"ק"—אינו אלא טועה! ועיין במאמרי „זכרון לראשונים" אות ג' („המליץ" לשנת תרמ"ח, גליון ר"ח).

הללו ... ועם כל זה חכמי דורות שבאו אחריהם כשראו המכשול הגדול שמגיע מזה שעשו את העיקר טפל ואת הטפל עיקר כי לא היו מהדרים התלמידים אחר פשט האמת ונמשכו אחרי חריפות של הבל; ועל כן נתאספו חכמי הדור והתקינו תקנות על זה והיו מגנים זה הלמוד עד שהיה נמאס בעיני כל ובטלוהו (יג) ומכל שכן שראוי ונכון לקנא קנאת ה' וקנאת תורתו הקדושה לבטל למוד שקר מוחלט כזה שמשכו הללו בחבלי שוא לתורה שבכתב וראוי טפי להרחיקו מלמוד פלוסופיאה ולמוד חיצוני שבימי הרשב"א והרא"ש ז"ל החרימו עליה. ובעינינו ראינו שמעת שבא למוד המבולבל הזה במדינותינו בא ערבוביא וחשכה גדולה לעולם וצרות צרורות... ובודאי לא עביד קוב"ה דינא בלא דינא ח"ו. אבל סיבה גדולה היה למוד זה שנתנו כח לאיש תהפוכות לשון שקר ועשה בהם רקיע שוא להרוג כמה אוכלוסין" !

הנה הוצאנו בזה כעשרים מראשי גאוני ישראל, מוריו ומטיפיו רבניו וחכמיו, אשר התקוממו נגד הפלפול, לא ירצה; אך בכ"ז לא פרטנו פה את כל הדוברים סרה בהפלפול כמו הרמ"א ז"ל בתשובותיו (סי' ע"ח, וע' בעיר הצדק לצונץ צד ט'), הגאון ר' יואל יפה ז"ל, בעל „בית חדש", בהקדמתו (לחלק יור"ד). הגאון ר' יהושע בעל „פני יהושע", בתשובותיו (פ"י ח"ב סי' ג', שם סי' ד', ובס' „גבורות אנשים" בתשובתו להגר"ם כ"ץ), בעל ס' חסידים (סי' תתרל"ט), הרב ר' משה כהן פורטו ז"ל בספרו (פלגי מים, וויניציא שס"ח), הרב ר' אבטליון מקונסיליא ז"ל מרוויגו, תלמידו של הגאון ר' שמואל יהודה קצינלנבויגן בשם רבו זה (תולדות גדולי ישראל, טריאסטי, 1853); הגאון ר' זלמן ז"ל מווילנא („תולדות אדם" למהרי"פ); הרלב"ח ז"ל (תולדות חכמי ירושלים, צד כ"ח).

אבל ההועילו כל הגאונים האלה בדבריהם אף מעט? העלתה בידם להשחית את עץ הפלפול אשר שגשג ויעש פרי? האם לקחו המפלפלים על שקר מוסר ויעזבו דרכיהם העקלקלים והנלוזים ויבחרו בדרך ישרה? זאת היא שאלה שעליה נוכל להשיב תשובה קצרה, במלה אחת: לא ולא!

ה

כל שיטה בלמוד תתערך לפי התועלת או ההפסד שתביא להלומד. חכמת הפדגוגיה לא תלאה מבקש תמיד דרכים, עצות ותחבולות במה להקל מעל הלומד משא הלמוד. לתכלית זה רואים אנחנו בכל עם את חכמיו עמלים למצוא דרכים כאלה. חכמת ההגדסה, למשל, היא חכמה עמוקה מאד, ויש מן הקדמונים שקראו לה: „חכמת האמת"; אבל דרכיה — כפי שהדריכו חכמים — הם דרכי נעם, הולכים מן הקל אל הכבד, והם הם המביאים את הלומד ללכת לבטח דרכו, לבלי יסובך בסבך הלמוד העמוק הזה עד שלא ימצא את ידיו ואת רגליו, ועל נקלה ילמד עד אשר יגיע אל החשבונות היותר נשגבים, בלי כל עמל. — הכל יודעים (חוץ מהבורים ע"ה והריקנין שבנו) כי חכמת התלמוד היא חכמה עמוקה מאד, וע"כ גם השאלה: „כיצד לומדין גמרא?" שאלה גדולה הנה. חכמינו האמתים שחיו לפני הולדת את הפלפולים המבולבלים והחלוקים המזויפים, ורבים מהם גם אחרי הולדם, פתרו את השאלה כך: ע"י השכל הישר וההגיון הבריא; והנה קמו לומדים חדשים ויפתרו אותה בפתרון חדש: ע"י השכל העקום וההגיון המזויף, ולדרכים האלה קראו: פלפול וחלוק.

כלל גדול הוא כי אין מסובב בלי סבה. ובראותנו את הפלפולים והחלוקים העקומים מתחזקים והולכים למרות כל אבני הקלע והחצים שירו בהם גאוני ישראל; הנה תתעורר בנו השאלה: מי נתן כח ועוז להפלפול לעמוד מול הקמים עליו ולהתגבר עליהם? — ולהשיב על השאלה הזאת ידע כל איש היודע מעמד התורה והשתלשלותה אז. אמנם סבות רבות הן שגרמו להפלפול לחיות גם אחרי הפצעים האנושים שנפצע והסבה הראשית והעיקרית שהסבה בקיומו הוא: קנאת ראשי-הישיבות איש מרעהו. בימים ההם היו הישיבות חזון נפרץ מאד; כמעט בכל עיר ועיר נוסדו בתי-אולפנא ותלמידים למאות ולאלפים נהרו אליהם מכל עבר ופנה. כל אחד מראשי-הישיבות השתדל להרבות מספר תלמידיו, כי — „ברוב עם הדרת מלך"; ולמען תפיש את התלמידים בלבב התחרו המורים, להמציא הדרושים מחודדים ופלפולים נפלאים והיו הם לאבני-חן למשוך אחריהן תלמידים רבים! המפולפלים האלה אמרו: „באם לא עוד החלוק, מה גבר מגוברין? כי אז יקומו הרבה לתפוס

(יג) מן הדברים האלה נראה ברור, כי גדולי גאונינו התאספו, טכסו עצה וגם התקינו תקנות מיוחדות בנוגע ללמוד הפלפולים וכו'; ומדעתי כי „פנקס ליטא" היה בידי החכם הגדול רא"א הרכבי הי"ו פניתי אני אליו בבקשה: לשלוח לי העתקת התקנות האלה; אפס הוא הודיעני כי הפנקס נמצא כעת בידי החכם העורך את הס' „כנסת ישראל" הר"ר ש פ"ר; ובזה אבקשו כי ידפיס הוא את התקנות בתור „מלואים" למאמרי זה.

ישיבה (של"ה) ועי"ז ימעט מספר תלמידיהם! לכן עמלו ויגעו לשגב חומת הפלפול להיות להם — לחומה בצורה... וכאשר ארכו הימים. הנה כן דרכו של היצר מעולם להתקנא בעם ה' אלה כאשר המה דורכים בדרך ה' כראוי להטיל בהם ארס עד שכמה מהתלמידים שמו כל קביעותם ועסקם רק בפלפולה של תורה לבד ולא זולתו כלל (נפש החיים שער ד'). הגדיים נעשו תישים והתלמידים — מורים; ובתפשם ישיבות תפשו גם דרכי ראשיהם — הפלפולים והחלוקים אשר הורו לאלפי תלמידיהם ותלמידיהם להלמידי תלמידיהם. — הנה כי כן רק ראשי-הישיבות האלה היו בעוכרי למוד התלמוד, הם לא נתנו לגאונינו לעשות את הפלפול כלה והם הרחיבוהו והאדירוהו ויפיצוהו בכל הארץ!

נסירה נא ונראה את ההפסדים וההיזקים שהביא הפלפול בעולם העשיה; והאותות והמופתים על כל זה ימצאו הקוראים אם יעיינו היטב בדברי הגאונים שהבאנו בפרק הקודם.

א) רבים מבחורי חמד מופלגים בתורת אמת, בראותם כי דרכי הפלפול המבולבל מוזרים למו, פונים הם את לבם ליאש מכל תקוה להגיע למחוז חפצם עוזבים את תלמודם ופורסים ממשנתם, ועי"ז תדל תוה"ק; ב) הפלפול הזה גם השחית מאד את המדות וביחוד מדת הענוה, כי „למוד כזה מביא לידי גסות הרוח"; ג) הרבה מחלוקת בישראל, ות"ח דאורייתא רתח בהו צדו חרם איש את אחיו, ודי לאמת זאת במחלוקת רבי יאיר חיים בכרך ז"ל עם רבי אהרן דרשן האומים ז"ל, הנודעת; ד) הוא הביא לידי עוות הדין וטעות בהלכה ועי' „אסרו את המותר והתירו את האסור" וכבר מצאנו דוגמא לזה גם בתלמודנו הקדוש (חולין ק"י) בענין „כחל" דאמרינן „ריב"א מתני: אנא כחל של מניקה שניתי לו, ומפלפולו של ר' חייא שנה ליה כחל סתם" ופרש"י: מתוך פלפולו כו' שהוא מחודד מאד ומבין מעצמו וכסבור שתלמידיו מחודדין כמותו כשחזר ושנאה לפני רבי חייא שנה לו סתם וסבור שיבין רב שאין אסור אלא מניקה ולא הבין" ואסר בסתם. ה) הפלפול הזה הוריד כבוד הספרות התלמודית, לדאבון רוחנו, עד לעפר! כי האנשים שכבר נפקחו עיניהם ונכחות יביטו, האנשים אשר שמו להם את השכל הישר לקו ואת ההגיון הבריא למשקלת, הם בתעבם את הפלפול המזויף ידינו מן הפרט על הכלל, חושבים כי כל ספרי ספרות התלמוד נוסדו על אדני תהו וקוי בהו, חלילה, ומלבד שהם, אשר כרבם כן יש לאל ידם לתמוך בימין המחברים האמללים לא יקומו לעזרתם ולא יושיטו להם יד עזר; עוד יוציאו עליהם כל רוחם ילעגו להם ולספריהם ועי"ז יסבלו גם הספרים הטובים והמועילים שבספרותנו, (וכבר הארכתי בזה במאמרי „במה תרום קרן ספרותנו". ו) רבים הם מבני עליה, והם האדירים שבנו, שבידם לעשות טובות עמנו ועם ספרותנו, המביטים בשאט נפש על התלמוד הקדוש, יען גם הם בנעוריהם למדוהו בדרך שהותוה לפניהם: בדרך הפלפול „המטריד את האדם מן העולם ואינו מגיעו לעולם למטרתו" (כלשון מהרש"א); ועתה במעמם טעם „החכמות החיצוניות" ודרכיהם הישרים וידמו בנפשם כי באמת אי אפשר ללמוד את התלמוד רק ע"י הפלפול המבולבל, ובזה ירד ערכו בעיניהם מאד; ובהיות התלמוד נשמת האומה כלה — ירד גם ערך העם בעיניהם בגללו, והועיל יועיל גם זה לאמץ לבביהם ולקפץ ידיהם מבלי שיעשו מאומה בעד עמנו האמלל...

ו.

ברא הקב"ה גיהנם ברא לו תבלין, ברא יצר הרע ברא לו הבלין, ברא פלפול — מה תבלין יש לו?

„ההגיון"! זהו שם התבלין (במובן רש"י בב"ב ט"ז) שנברא נגד הפלפול. „חכמת ההגיון תלמד את האדם דעת לדבר כן ולחשוב נכונה; היא תתן גדר וגבול לכל מושג ומושג ולכל אופני השכל וציוריו ודרכי משפטיו לכלם בשם תקרא"; היא תשמור רגל החושב והמעיין מהלכד בהקשים הטעאים ומהתעות מדרך השכל; „היא החכמה הנשגבה אשר חקיה מיוסדים בטבע השכל ובצורת הדעת, ובא האות והמופת על זה: כי למודי המושגים והמשפטים או ההקשים כפי שיסדם אריסטוטלוס, עוד לא החליפו את צורתם גם היום הזה"; היא, אך היא, שעזרה לו לרבינו משה להמציא סדר נכון ונפלא מאין כמוהו בספרו הגדול „יד החזקה"; היא תביא את הפרטים הרבים לאין קץ תחת כללים וגדרים כוללים כמו בכל חכמה, שזה הוא דבר נחוץ מאד לקיום כל התורה כלה כמאמרם ז"ל (ירושלמי פסחים ר"פ אלו דברים): „כל תורה שאין לה בית-אב (כלומר: כלל) אינה תורה" לפי שהפרטים הרבים באין להם כללים עלולים להשכח (הרש"ך); והיא, חכמת ההגיון, היא גם הנותנת בידינו את „חוט האריאדנה" למען נוכל לצאת בשלום מהלאברינט הנורא — מהפלפול המסובך!

אפס חסרון אחד יש בהגיון והוא: שהורתו ולידתו היו שלא בקדושה! וההגיון נולד לא על ברכי היהדות רק על ברכי — בן ניקומכוס; וכבר ידענו את

המחלוקת הישנה אם מותר לקחת את החכמות החיצוניות לרקחות וטבחות לחכמת התורה הקדושה. נוסף לזה נמצא (בברכות כ"ח) מאמר ר"א המזהיר אותנו: „מנעו בניכם מן ההגיון!" ועל פי הדברים האלה יצאו מערערים לערער על למוד ההגיון לבלי — „להעמיד צלם בהיכל". הראש והראשון בזמן ובמעלה בין המתנגדים האלה הוא הרא"ש ז"ל שבין שאר דבריו בהשובתו להחכם רבי ישראל ז"ל יאמר: „ועל שכתבת מגזרת השכל וגזרת הדת (אולי צ"ל: הדעת); מה אשיב על זה לא תהא תורה שלנו כשיחה בטלה שלכם חכמת הגיונכם אשר הרחיקו כל חכמי הדת גביא (אולי צ"ל: להביא) ממנה אות או מופת לחייב ולזכות ולאסור ולהתיר; והלא חוצבי מקורה לא האמינו במשה ובמשפטים ובחקים צדיקים אשר נתנו על ידו בכתב ובקבלה ואיך שואבי מימיה יביאו ראיה מהם לחקים ומשפטים של משה רבינו עליו השלום?! ולפסוק דינין במשלים שהורגלו בהם בחכמת הגיונם? האף אין זאת? וכי בימי ובמקומי יפסקו הדינין על פי המשלים? ת"ל בעודי חי עוד יש תורה בישראל להביא ראיה מהמשנה וגמרא בבלית וירושלמית ולא יצטרכו להביא משלים לפסקי הדינים! כי חכמת הפילוסופיא וחכמת התורה והמשפטים אינן על דרך אחת; כי חכמת התורה היא קבלה למשה מסיני והחכם ידרוש בה במדות שנתנו לידרש בהם ומדמה מילתא למילתא אע"פ שאין הדברים נמשכים אחר חכמת הטבע אנו הולכין על פי הקבלה; אבל חכמת הפילוסופיא היא טבעית, וחכמים גדולים היו והעמידו כל דבר על טבעו ומרוב חכמתם העמיקו שחתו והוצרכו לכפור בתורת משה לפי שאין כל התורה טבעית אלא קבלה. ועל זה נאמר: תמים תהיה עם ה' וגו' כלומר: אפילו יצא לך הדבר חוץ מן הטבע אל תהרהר על הקבלה אלא בתמימות התהלך לפניו; לכן אין להביא ראיה מדבריהם לעשות אות ומופת וגזרות ומשלים על משפטי ה' הישרים, ועל זה אמר החכם: כל באיה לא ישובון, רוצה לומר כל הבא ונכנס מתחלה בחכמה זו לא יוכל לצאת ממנה להכנס בלבו חכמת התורה כי לא יוכל לשוב מחכמה טבעית שהורגל בה כי לבו תמיד נמשך אחריה ומחמת זה לא ישיג לעמוד על חכמת התורה שהיא ארחות חיים כי יהיה לבו תמיד על חכמת הטבע ותעלה ברוחו להשוות שתי החכמות יחד ולהביא ראיה מזו לזו, ומתוך זה יעות המשפט כי שני הפכים הם צרות זו לזו ולא ישכנו במקום אחד" (יד). גם הגאון ר' יחזקאל לנדא ז"ל בספרו „צל"ח"

(יד) שו"ת הרא"ש (הוצאת מ"ץ, ווילנא תרמ"א) כלל נ"ה.

הטיח דברים כלפי ההגיון; ועל סמך הענקים הגדולים האלה יצאו גם הננסים הקטנים שבדורותינו מהורידם וירבו גם המה לדבר תועה על ההגיון אשר לא ידעוהו המה ואבותיהם ואבות אבותיהם...

והנה אם נאמר להשיב למתנגדי ההגיון מפני שהיא חכמה מולדת חוץ — הלא די לנו להרים על נס את מורנו ורבינו הגדול הרמב"ם שלקה לו „לרקחות ולטבחות את הצדוניות והמואביות", והוא גם אבי ומחבר „מלות ההגיון"! אך אנחנו חושבים זאת למותר, אחרי שגלוי וידוע לפני כל הוגי התלמוד כי חז"ל בעצמם השתמשו בלמוריהם בחכמות נכריות; חפצנו פה אך להראות כי לא על ההגיון במובן שלנו כונו חז"ל באמרם „מנעו בניכם מן ההגיון". נראה ונתבונן. — „אם אמנם שלפעמים יורה השרש הגה על המחשבה והרעיון כמו „והגיתי בכל פעלך" (תהלים ע"ז), „והגות לבי תבונות" (שם מ"ט); הנה לפעמים הוראתו הבטוי בבלי הדבור גרידא, כמו „לא יהגו בגרונם" (שם קט"ו) „והגה מפיו יצא" (איוב ל"ז), ומזה המין מה שאמרו חז"ל (סנהדרין צ') ההוגה את ה' באותיותיו; ועל פי ההוראה הזאת השנית אמר ר' אליעזר לתלמידיו מנעו בניכם מן ההגיון, ופירושו: מאמירת המלות מן השפה ולחוץ מבלי שום לב על תוכן ענינם כמו שחשבו גדולי המפרשים. הלא תראה את בעל „הערוך" (ערך הג) כתב: „מנעו בניכם מן ההגיון פי': מפתרון פסוק כצורתו ע"כ. דומה למה שאמרו (בפ' האיש מקדש) המתרגם פסוק כצורתו הרי הוא בדאי. שהכונה על הפותר פסוקים מלה במלה ולא ישגיח אל המכוון בם, גם רש"י ז"ל הסכים לפירוש הזה, כי בברכות (שם) כתב: „לא תרגילום במקרא (פירוש בקריאת הפסוק בלבד מבלי שידע טעמו) יותר מדאי משום דמשכא, לשון אחר משיחת ילדים", והרב החביב בעל „עין יעקב" כתב על המאמר הזה „קרא הלמוד שהתחילו בו בקטנותם הגיון, כי אינו רק דבור בלבד כמו המצפצפים והמהגים שהוורים על פיהם פעמים רבות בלי דעה והשכל הפסוק שקראו להם, א"כ ההגיון לבדו הוא מה שלומדים הקטנים מצות אנשים מלומדה; ואין ראוי לחשוב שפי' מן ההגיון נאמרה על חכמת ההגיון, כי הלא היא חכמה מפוארה גם לתלמוד תורה". והרי"ף פירשו ג"כ על דרך זה וכתב: ההגיון הוא שיחת הילדים". אבל הר"י אבוהב הספרדי בעל המנ"ה הבין מלת הגיון על דרך אחר וחשב שהרצון בה חכמת ההגיון; אך עכ"ז פירש המאמר באופן שלא יובן ממנו צווי הרחקת הלמוד בהכמה זו אלא לנערים בהיותם קטנים, אבל לגדולים יהיה מותר שהרי כתב (נר ד' כלל ג' חלק ב') וז"ל: מה שאמרו

מנעו בניכם מן ההגיון, אולי לזה היתה כונתם שאמרו בניכם, ר"ל כשהם קטנים ועל כן לא אמרו עצמכם, שלא היו מונעים רבותינו לשום אדם מלדעת בכל החכמות בהיותם בעיניהם דבר גדול". ובדעה זו החזיק גם הגאון מה"ר יעב"ץ ז"ל בספרו עמודי שמים (דף רל"ו ע"א). ולא עוד אלא שרבותינו הקדושים בעלי המשנה והתלמוד בעצמם היו בקיאים בחכמת ההגיון! הן מורעת היא כי הי"ג מרות של ר' ישמעאל והל"ב מרות של ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי הם כמו מפתח להבין על ידם כל התורה שבע"פ; וכשנתבונן בהם נראה כי — על כללי חכמת ההגיון נוסדו! למשל, המדה הראשונה הנקראת קל וחומר מורגלת מאד בפי בעלי חכמת ההגיון בשם „Algomentatio a minori ad majus": כנודע לכל מי שקרא בספר „מרות אהרן" הנדפס בראש ספר „קרבן אהרן", כי משם ראיה איך המדה ההיא וחברותיה מסכימות עם משפטי למודי ההגיון. וזולת זה מי יכחיש שהמחלוקות והנמצאות במשנה בין התנאים ורוב הפלוגתות שבתלמוד בין האמוראים נוסדות על אדני חכמת ההגיון? כגון מה שרגיל הש"ס לומר הא גופא קשיא, ולטעמיך, אי אמרת בשלמא, איני, והא, ממה נפשך, ודלמא, ואמאי, ותסברא, וכדומה מן הלשונות אשר המעיין בהם ימצא יסודותם בנויים על הכללים המוסכמים אצל בעלי ההגיון. ועוד אלו יהיה אסור לנו להשתמש בחכמת ההגיון בהמציא מופתים לשפוט על ידם אם יתכן לחבר הנושא עם הנשוא במאמר מחייב, או אם ראוי להפריד ביניהם במאמר שולל כבר יהיה השער סגור בפני כל מורה הוראות בישראל, ולא יוכל עוד איש להוציא דין אמת לאמתו, כי במה נעזרים החכמים בהוראותם אם לא בכח הבינה בהוציא דבר מדבר ובלמוד סתום מן המפורש? ואם שני רבנים חולקים בדין אחד זה אוסר וזה מתיר איך נדע מי משניהם כון אל האמת ומי לא, אם לא ע"פ חוזק או רפיון הראיות אשר עליהם בנו פסק דין שלהם? ובמה יודע אפוא חוזק הראיות או רפיונן אם לא ע"י הכללים הנוסדים בשכל הישר דהיינו: כללי חכמת ההגיון?" וא"כ הלא ברור הוא כי לא על החכמה היקרה הזאת צוו חכמינו להמנע מללמוד אותה... (טו)

ובכן: לא לבד שאין שום איסור בלמוד ההגיון אלא שגם נחיצות גדולה יש בלמידו להבנת התורה!

לאמת משפטנו זה, ובכדי להראות מה רב טוב צפון בההגיון ללמוד התלמוד, אני מעתיק בזה ענין

(טו) ריגייו מגוריציאה בספרו „התורה והפילוסופיאה" (וויען 1827) פרק א' וח' ע"ש.

אחד מספר „חותם תכנית" (ח"א פ"ד) מאת מר אבי הגאון מו"ר יצחק יעקב ריינעס הי"ו האבד"ק לידא. ואלה דבריו:

„בכל מעוט יש להשקיף עליו בענין יחוסו להנושאים שנמעט מהם שתי השקפות: א) השקפת השווי, ב) השקפת ההבדל. דמזה דבעינן מעוט מוכח דיש בו צד שווי אליהם והיה מקום משום זה לדמותו אליהם; ומזה דבאמת נתמעט מוכח דיש בו צד הבדל הכבדילו מהם. ויש נ"מ בין שתי ההשקפות הנ"ל, דהשקפת השווי בהכרח שימצא תמיד, ואל"כ לא שייך בשום אופן מעוט דלא יתמעט מעולם דבר לחלקו מן נושאים כאלה אשר אין לו שום דמיון ושווי אליהם, וע"כ אם לא ימצא שום שווי יש לבטל כל המעוט ולהשתדל בבאורו שיבואר באופן כזה שלא בא לזה ביחוד, אבל השקפת ההבדל אם כי כל עוד שיש למצוא הבדל יש לחפש ההבדל, בכדי שיובן בסברא טעם הבדלו, אמנם אם לא ימצא שום הבדל לא יתבטל המעוט, ונימא דענין הבדלו הוא ענין גזרת הכתוב וחדושו. וראיתי לבאר דבר אחד שיתבאר ע"פ הכלל של השקפת השווי והשקפת ההבדל. נודע דשיטת הר"י ברזילי הוא דקטן שקידש לו אביו אשה הוי קרושין, וכמו שהביא המהרי"ק (שרש ל') והמל"מ (פ"י מהלכות גירושין ה"ג) הבין דכונתו הוא דמדאורייתא הוי קדושין וכל הבאים אחריו השיגו עליו מכמה סוגיות וביחוד דחו דבריו מהסוגיא דקדושין (י"ט ע"א) דעל בעית ר"ל „אם יש יעוד לקטן" איתא שם: „אמר ר"ז ת"ש איש פרט לקטן, אשר ינאף את אשת איש פרט לאשת קטן וא"א מייעד א"כ מצינו אישות לקטן", ולדברי הרי"ב הא בלא"ה מצינו אישות לקטן כשקבל עליו הקדושין. וכלם לא מצאו ישוב נכון לזה ועי' תשו' מהרי"ט (חאה"ע סי' מ"א) ונו"ב מ"ק (חאה"ע סי' ס"ב — ס"ד) ותשו' בית אפרים (חאה"ע סי' מ"א) ועיי"ש עוד (סי' מ"ב) שהועתק תשו' השאגת אריה [וכעת נדפסה מחדש בפ"ע בשם הוספה לס' שאגת אריה] ועי' בח' אה"ע ס"א ואבני מלואים (ס"א ס"ג) ובאה"ע (סי' מ"ג ס"א) ובאחרונים שם. אולם ע"פ הכלל הנ"ל יתבאר דלא לבד שאין שום סתירה מכאן לשיטת הרי"ב; אולם יש עוד ראיה גדולה לדבריו. דבאמת קשה מאד הכא פשטות הסוגיא דאיך רצה כלל ר"ז לפשוט מכאן דאין יעוד משום הך הוכחה „וא"א מייעד א"כ מצינו אישות לקטן", הכי לא הבין דהמעוט הוא על הדין ולא מצד מניעת המציאות ונהפוך הדבר מצד המעוט מוכח דביכור דקדושי קטן הוי אפשר המציאות ורק דהתורה מיעטה מדין מיתה ואיך עלה כלל על דעתו לומר דהמעוט הוא מצד מניעת המציאות ומעוט כזה לא נמצא כמעט בשום מקום והוא נגד כללי המעוט; והגם דכנראה דהו לית

באמת מצד זה ואמרו ליה „ואלא מאי אינו מייעד אמאי קא ממעט ליה קרא"; אמנם הלא יש להבין גם סברת ר"ז דרצה לפשוט לו מכאן והאיך נעלם ממנו דבר כזה? והלא באמת יש יותר לפשוט מכאן דמשכחת קדושי קטן, וכמו שאמרו „תפשוט מינה דמייעד" וכמעט שלא מצינו סוגיא חמורה כזו, ואין לה שום מובן בשכל, ודבריהם מתהפכים מן הקצה אל הקצה. אמנם אמתת הדברים הוא דר"ז בנה פשיטותו על יסוד נאמן וקים. דהנה הכא ממעט הקרא אשת קטן מכלל חיובים דא"א, וכפי הכלל הנאמן דבכל מעוט יש מתחלה לראות שתהיינה שתי השקפות, השקפת השווי והשקפת ההבדל, יש לראות גם בזה שיהיו שתי ההשקפות הנ"ל. והנה מציאות של ההשקפות הנ"ל יתכן רק ע"פ שיטת הרי"ב דסובר דמשכחת קדושי קטן כשקבל האב עבורו וע"כ י"ל דכונת המעוט הוא על קדושי קטן ע"פ אביו דהא באופן אחר לא משכחת אישות לקטן, ובאופן כזה יש שתי ההשקפות הנ"ל, דמצד דהוית אשתו יש השקפת השווי, והשקפת ההבדל הוא דהא מ"מ לא דמי ממש הך א"א דקטן שנתקדשה ע"פ קרושי אביו מצד זכיה לכל א"א דבכל א"א הוי הקדושין קדושין גמורים כי לא יתבטלו עוד מעצמם, דמיתה או גירושין מבטלין הקשר שבינה לבין בעלה ולא הקדושין, אבל הכא בקטן מצוייר שיתבטלו הקדושין כגון אם יגדל הקטן וימחה כיון דהטעם הוא מצד זכיה ובכל זכיה דקטן אם הגדול יכול למחות כמו דאיתא בכתובות (י"א ע"א), וא"כ י"ל דבלא המעוט הייתי אומר כיון דעתה היא אשתו ע"כ הוית א"א גמורה, ע"כ בעינן מעוט דהתורה גלתה דמצד ההבדל שיש בין קרושין דקטן מכל קדושין דעלמא אין לחייב מיתה ע"ז. והנה ר"ל שנסתפק אם יש יעוד לקטן ע"כ דכונתו הוא אם יש יעוד לבנו קטן כמו לבנו גדול ולא יהיה כלל מצד זכיה דהא עקר ספיקו הוא אם י"ל „בנו אמר רחמנא בנו כל דהו", וא"כ לפ"ז נימא דיעוד הוי לבנו קטן כמו לבנו גדול. ולפ"ז ודאי דאינו יכול למחות לעולם אחרי דלא הוי כלל מצד זכיה ובלא"ה ע"כ דהספק הוא לאו מצד זכיה דהא מצד זכיה ודאי דיש יעוד דלא גרע מכל קרושין דעלמא (עיי"ה בתשו' ש"א הנ"ל ובנו"ב הנ"ל), וא"כ לפ"ז אם נימא דיש יעוד לבנו קטן אז האשה שנתקדשה ע"פ יעוד הוית א"א גמורה לעולם דלא שייך לומר דימחה אח"כ לכשיגדיל אחרי דלא הוית מצד זכיה והוית ממש כמו כל א"א דגדול, והנה ר"ל מסתפק בזה ואין לו הכרעה לא לצד זה ולא לצד זה. ולפ"ז מבואר כי הפשיטות של ר"ז בנויה על עומק יסודי כללי המעוט, והוא דאחרי דמביא המעוט דהתורה מעטה אשת קטן מכלל א"א א"כ ודאי די"ל דיש בזה גם השקפת ההבדל

הוא רק אם נימא דמציאות אישות לקטן הוי רק ע"י זכיה [וכשיטת הרי"ב] וזהו כונתו שאמר „וא"א מיעד" פי' וע"י יעוד הוית אשתו לעולם ולא מצד זכיה „א"כ מצינו אישות לקטן" פי' הלא משכחת אישות ממש שתהיה אשתו ככל א"א דעלמא וא"כ אמאי ממעטו. ונהי נמי דאם היינו יודעים הכרח בבירור דיש אישות לקטן גם לעולם אשר לא מצד זכיה אז היה בהכרח לומר דהוי גזה"כ; אבל באמת הלא הספק הזה אם יש יעוד לקטן הוי ספק השקול וא"כ משום זה גופא יש להכריח דאין יעוד לקטן בכדי שלא נצטרך לומר דהמעוט הוא מצד גזה"כ והוי כמו חרוש, דכל מעוט דלא מצינו בו שום השקפת ההבדל בהכרח לומר דהוי גזה"כ וחרוש. וכלל גדול יש בידינו להקטין ולהמעיט עניני החרוש וגזה"כ ולהכניסם תחת המובני; וא"כ מבואר היטב הפשיטות של ר"ז, ומה דדחו ליה „ואלא מאי אינו מייעד אמאי קא ממעט ליה קרא תפשוט מינה דמייעד" י"ל דכונתם היא להוכיח דהכא יש הכרח לומר דהוי גזה"כ דהא בעל הבעיא הוא ר"ל ור"ל סובר דה"ס לא שמה התראה, ולר"ל אי אפשר לומר דהקרא ממעט אשת קטן מצד זכיה אחרי דאם הגדול יכול למחות א"כ הוי ה"ס דלמא ימחה וה"ס לש"ה וא"כ לא בעינן קרא ע"ז, וגם לפי סברת התוס' ביבמות (פ' ע"א) בד"ה נעשה דמקום די"ל אגלאי מלתא למפרע לא הוי ה"ס, מ"מ לר"ל לא שייך זאת דהא איהו סובר ביבמות (ל"ה ע"ב) דלא אמרינן אגלאי מלתא. ובספרי בארתי דמאן דסובר דבכ"מ לא אמרינן אגלאי מלתא סובר כ"כ לענין ה"ס; וא"כ לדידיה מוכח ע"כ מהמעוט דמשכחת א"א לקטן שתהיה אשתו גמורה ולא מצד זכיה, ומוכח ע"כ דהוא מצד יעוד דזולת האופן דיעוד אין למצוא א"א בקטן בלא ציור של הפקעה וע"כ דהך מעוט הוי מצד גזה"כ, ועי' סנהדרין (נ"ב ע"ב) בתוס' ד"ה פרט שכתבו „הא דאיצטריך קרא היינו במייעד לבנו קטן או בן ט' שבא על יבמתו" כו' וקשה מאד הא בגמ' דחו האי אופן דיעוד וכבר העירו האחרונים בזה. אמנם לדברי מיושב מאד, דבאמת דחו שם רק לשיטת ר"ל אבל לשיטת ר"י י"ל שפיר דמיתוקמי ביעוד".

עתה אתה, קורא נכבד, הראית לדעת איזה הדרך ישכן אור בלמוד התלמוד, וכי ההגיון המרגיז הרי הפלפול, הוא אור המאיר בים התלמוד, ולאורו נוכל ללכת לבטח דרכנו! הן אמנם הרמב"ן ז"ל (בהקדמתו לס' המלחמות) כתב: שאין בחכמה הזאת (ר"ל בחכמת התלמוד) מופת ברור כמו חשבוני התשבורת והתכונה"; אבל בכל אופן הלא יש פלס ומאזני משפט ויש אבן בחן בחכמת תלמוד תורה וכמו שיאמר הרמב"ן בעצמו: הלא נשים כל סאדנו

על סברות מכריעות ומסכימות עם השכל הישר והמתאימות עם משפטי ההלכות וסגנון הסוגיות" — והפלס הזה הוא: ההגיון (טז)! — רבים חושבים כי ההגיון יאבד את הפלפל, ודבר זה אינו כלו אמת. כבר אמר גאון אחד: „דרכי העיון והעומק המכונים בשם דרכי ההגיון, יקצרו וירחיקו את הפלפולים הנלוזים והנפתלים שאין בהם שום תועלת ותכלית, ואף לא קורטוב אחד של אמת, ויש בהם רק איבוד עת וזמן; אבל ירחיבו ויקרבו דרכי הפלפול הישרים אשר בשכל ובתבונה יסודם, בנוים על אדני אמת, כי ילמדו איך לדמות ענינים שונים זה לזה ואיך להבדילם זה מזה, אשר זהו יסוד הפלפול האמתי".

ואם נצא לטייל מעט בפרדס ספרותנו הנכבדה, לשאוף רוח צח, אז נמצא לשמחת לבבנו, רבים מארזי לבנון אדירי התורה מטיילים ארוכות וקצרות בדרכי ההגיון. במו הגאון ר' משה חאגיז ז"ל האומר בספרו „שתי הלחם" (וואנזיבעק תצ"ג) שאלה ל"ג: ... „לא כל ארם יודע לחלק בין יצחק אביו או לבין אביו יצחק דזה הוא תחת למוד חכמת ההגיון שלא כל רבני הזמן בקיאים בה. לפי ששמעו ע"ד הפשוט משחז"ל מנעו בניכם מן ההגיון"; הגאון רש"א ז"ל כמו שנראה מתשובתו להגרע"א ז"ל („תשו' רע"א" סי' קכ"ו) ועוד כמה מגדולי ישראל, מבלי לדבר עוד מהגאונים שחברו ספרים מיוחדים בדרך ההגיון כמו „המאירי", „דרך תבונות", „תחלת חכמה" וכדומה להם.

(טז) לדעת בעל ע"י והרי"ף וכו' כמובא בספר „התוה"פ", שהעתקתי לעיל, האומרת כי חז"ל הבינו בהמלה הגיון שיח שפתים בלבד מבלי שים לב אל עצם הדברים ענינם ותוכנם וכי לזאת גם כונו במאמרם: „מנעו בניכם מן ההגיון"; להדעה הזאת מצאתי עתה ראיה ברורה לפי דעתי, והיא: בירושלמי סנהדרין: „ולהג הרבה יגיעת בשר, להגות ניתנו (ספר בן סירא ובן תגלא) ולא ליגיעה", שמזה נראה ברור כי ההפך מהיגיעה שהוא העיון ושימת לב, הוא ההגיון שאינו רק השקפה שטחית קלה וחלושה מאד.

והיה אם תציג, קורא יקר, מערכה לקראת מערכה ומחזה מול מחזה, מחזה הפלפול העקום עם המון דרכיו הנלוזים והמלאים מעקשים וחתחתים, מול מחזה ההגיון הנכון ודרכיו הישרים והנכונים, אז הלא יחד עמדי תאמר: „אכן יש יתרון לאור מן החשך" — ויש יתרון להגיון הישר מן הפלפול העקום!

* *

*

העתים משתנות ועמהן — גם השטות.

היש לנו הצדקה לאמר: שטת הפלפול כלה תעבור מן הארץ ותחתיה תבא עתה שטת ההגיון לרשת מקומה? היכול נוכל לאמר כדברים האלה? לא! חטא נחטא נגד האמת אם נאמר כן — בעת אשר לנגד עינינו ספרים למאות יולדו על ברכי הפלפול! אכן זה אמת ונכון: שטת הפלפול צעדה צעדים אחדים אחורנית ולעמתה צעדה שטת ההגיון בהלמוד צעדים אחדים קדימה. הצופה ומביט על השתלשלות ספרותנו והתפתחותה, ראה: כי ספרים כספר „חותם תכנית" „ואורים גדולים" ומכ"ע כסה"ע „המכדרונה" יתנו אותותם אותות כי קרוב היום אשר ההגיון ישוב על כנו. והבקיאים בספרות התלמודית ימצאו סמנים על זה: כבר יש מן המחברים התלמודים שעזבו את הדרכים הידועים ויחלו ללכת בעקבות הספרים שקדמום ההולכים בדרכי ההגיון. נקוה נא אפוא כי הרוח הזאת אשר עברה על ים הספרות לא תחלוף, בעים עזה תגרש את הפלפול העקום והחלוק הנלוז מהיכל הספרות, ותביא בכנפיה: פלפול בריא והגיון ישר ושכל טוב — ותורתנו הקדושה והטהורה תורת משה אמת תחדש ימיה כקדם.

לידא, בחדש שבט הרמ"ח.

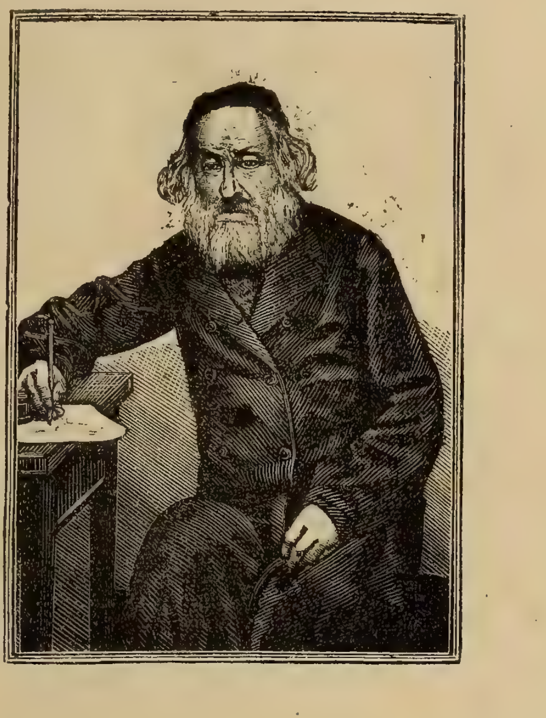
ראשי פרקים

מתולדות ימי חיי אשר כתבתי לזכרון בספר לדור אחרון .

רבי יוסי אמר : מימי לא עברתי על דברי חברי , יודע אני בעצמי שאיני כהן אם אומרים לי חברי עלה לדוכן אני עולה (שבת קי"ח ב') . דרכו שמרתי ולא אט ולא עברתי גם אני על דברי חברי (בראשם ידידי החכם הפראָפעססאר ד"ר דוד קויפמאן) אשר פעמים רבות דברו על לבי להודיע תולדותי בשער בת רבים , ורשמתי לי ראשי פרקים מתולדותי לשומן נגדה נא לכל עמי גם כי יודע אני בעצמי שתולדותי נעורות וריקות מדברים אשר הם אך מנת כוס אנשי סגלה ויחידים , ומענינים המולידים השתוממות בלבות רואיהם ושומעיהם . ואלה ראשי הפרקים מתולדותי .

בר"ח ניסן אשר בשנת ה' תקע"ח נולדתי בכפר לאַגאָוו (Lagow) הרחוקה שלש פרסאות מעיר אפטא (opatow) אשר בגליל ראדום (Radom) בארץ פולין. שם אבי ז"ל : צבי הירש . ושם אמי ז"ל : רחל . אבי נולד בעיר אפטא הנ"ל , ואמי בכפר אחד אשר לא אדע עוד אקראהו בשם . גם אבי גם אמי לא היו חטר מגזע רם ונשא ונצר משרשי תופשי תורה, או משכילים בהכמה , או נטילי כסף . ולא אוכל אפוא להלל אתהם בעטרת גאות היחש , כי אם בתם וישר , ביראת ה' ובאהבת מצותיו, בסבל שבט אלוה עליהם דומם ויחיל , ובהנוך צאצאיהם לתורה ולתעודה. עוד זכור אזכור , כי לא אחת ולא שתים בעודי נער נער קמה אמי בעוד לילה מערשה אשר אך הוא נשא בשיחה ושכח-רישה ועמלה , ותובילני באישון ואפלה אל בית המדרש לקחת שמה תורה מפי מורי , גם בהיות הקור גדול מנשוא ולא היתה לבושה שנים, וכי אבי אצל מכסף צר אשר השתכר בזעת אפיו ולא היה בו גם די החיות חצי בשרו למלמדי חלף לקחם . ומלבד זה היה לאבי גם יד ושם בתורה הכתובה והמסורה , אבל אמי לא ידעה מאומה . אך יראת ה' היתה חכמתה וסור מרע בינתה . כשבת הורי בכפר לאַגאָוו גם כי לא היו עשירים לא חסר להם דבר , יען אשר אבי היה אז סופר ומזכיר אצל איש אחד , וכהנתו זאת הריקה לו ברכה עד בלי די , ושפעת ענג כסתהו . אולם במלאת לי ארבע שנה והחלותי לדעת טוב ורע התבל נהפכה לנו הברכה למארה והענג לדאָבה . כי אל עליון שפך חרון אפו ויצת אש באהלנו , ותאכל אותו ומלואו , ולא עזבה לנו חוט ושרוך נעל , והציגתנו כיום הולדנו , ונלחצנו לטוש כפר לאַגאָוו וללכת לנו אך בגויתנו אל עיר אפטא צור מחצב אבי, ושמת שם לו אבי את כהנת המלמדות אשר היא הרת כעס וממר למוצא מחיתנו , וכצרעת גחזי דבקה בו הכהנה הארורה ההיא עד אשר הלך אל בית עולמו. אין עט ואין שבט סופר לתאר גדל עניגו ומרודנו בעת ההיא . ואני מאז את קבעת כוסם שתיתי מציתי יגון ועצב קננו בי ולא יעזבוני עוד היום כי אם לעתות יאר ה' פניו אלי ויחנני חדשות ונצורות בתורה ובחכמה , אך אז מן גו ינרשו , ולא בכל עת אחרת, וקיפו עלי יחד פורטים על פי הנבל , יעטרוני כצנה משחקים במחול , אשתה למכביר יין הרקח עסיס רמונים , יגון ועצב כסלע כבד לא יזועו . כה נטעו גם שרשו בקרב לבי מימי הילדות והשחרות אשר לי שדמות כרבים וסלונים היו תחת אשר הם לכל אשר כגילי גנות שושנים ודודאים . מקום דרכה כף-רגלי שמיר ושית פצעוני . פה חסר וכפן , ופה חולי ומדוה , פה משמת בוערים , ופה הגרת מקנאים . כה חלפו הלכו בלי המדה ימי עלומי אשר הם לכל איש עתות זהב וזמני שמחות וגיל . העני לא על גופי לבדו הניף שבט עברתו כי אם גם על נפשי . אבד ממנה טובה הרבה . כי לו הסיר שבטו מעליה היתה יושבת במנוחות שאננות ובאין מחסור כל דבר והיה איל לה לפי כשרוניה הנשגבים לאסוף ולכנום הרבה חכמה ודעת וללמוד לשונות רבות . ולרעה ההיא עזרה גם העיר אשר באתי אליה, כי היא היתה אז קרית תהו ועיר נבערה מכל דבר חכמת בינה ומכל יודע דעת ומבין מדע , ותחת אלה נמלאה אמונות כסל והבלי שוא . הנה-נא אמונת תושביה פה אחד , כי הרפאים מתחת יקומו בכל לילה מקברותיהם ויבואו עירה , וילכו להם אל מעין ובור מקוה מים וירחצו את בשרם (אשר כבר אכלתהו התולעת) וטהרו , ואחרי עלותם מן הרחצה יבאו אל בית התפלה ויתפללו שמה אל ה' למלטם מיד שאול, ויקראו בתורה למען דעת את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשון , הכל כמו היו חיים עדנה. וכי יש שדים אשר לצון חמדו להם והתולים עמהם , והמה לא בבתי חרב לבדם ישכנו כשדים אחרים , אך גם בבתי מגורי בני אדם ילינו ועוד רבות כאלה . ואיככה בבין המון הולכי חשך וטופלי שקר כאלה יהין איש אחד לבדו לדרוש אחר אור ואמת ? וגם אם יתפוץ לחרף לכלמות ורוק נפשו או גם למות , מי ימציא אליו ספרי דעת ומזמה בגיא צלמות כזה ?

עד היותי בן שש שנים לקחתי תורה מפי אבי, א״ב, מקרא, משנה, גמרא. ולמוד א״ב המכלכל ידיעת צורות האותיות ונקודותיהן וקריאת המלות היטב בא כלו בשבוע אחד בשמן בעצמותי. משש שנים עד חמש עשרה שנה לקחתי למודי התלמוד והפוסקים מפי דייני העיר אשר אחד מהם היה קרוא בשם: „ר׳ מאיר חריף״. בכל השנים ההן לא למדתי אף מסכת אחת מראשיתה ועד אחריתה. כי גם מורי לא למדו כל ימיהם רק סוגיות מפזרות ומפרדות וכל מגמת פניהם לא היתה כי אם הפלפול והחדוד, ועד היום ינהגו ככה רוב לומדי פולין. אחרי חמש עשרה שנה עזוב עזבתי כל מורה, ובחלתי בכל מלמד, והחלותי שתות מים מבורי ונוזלים מתוך בארי, גם שטיתי מעל דרך הפלפול והחדוד ועברתי, ודרך האמת לי בחרתי, ויגעתי מאד להבין כל דבר לאשורו, ולרדת עד היסוד בו, ולדעת על מה אדניו הטבעו. חצי שנה אחרי לכתי בארח ההוא ותחל רוח הגיון (לאָגיק) לפעמי גם כי אזני לא לקחה עוד אף שם הגיון, ותדבק נפשי מאד אחרי רעיוני הלמוד הזה מבלי ראות עוד כל ספר עליו ומבלי דעת עוד היטב מה הוא, והמה נתנו לי דרך חדשה בים התלמוד ונתיבה סלולה במימיו העזים. גם הרגילוני לעשות סדרים במזמותי ובמדברותי, ולהבין לאחרים על נקלה כל דבר הקשה בשפה ברורה, ולהופיע להם נהרה בין נבכי ספקותיהם. ורוח ההגיון משך אחריו את רוח המחקר החפשי ונתתי את לבי לחקור חפשי כיד בינתי הדלה, ותהי ראשית מלאכתי לפתח חרצבות הרגל ולהתר אגודות

הרב החכם רבי יעקב רייפמאן נ״י
נולד בר״ח ניסן התקע״ז.

הישנים למען אלך לבטח דרך מחקר ולא אכשל. ומהלל שם ה׳ כי היה עוזר לי למצא ע״פ המחקר ההוא אמתיות רבות אשר לא נודעו מקדם, ולמשל כבר גליתי מעט מנהן לעיני השמש. כל עוד הייתי בעיר אפטא לא ראיתי מכל ספרי הפלוסופיא אשר לחכמי עמנו כי אם פירושי הרלב״ג על תנ״ך המכלכלים הרבה עניני פלוסופיא, ועליהם שקדתי מאד, וכל דבש הפלוסופיא אשר בתוכו רדיתי אל כפי ואלך הלוך ואכול ותארנה עיני. עד אשר הוכיח ה׳ לי לאשה את בת החכם היקר מו״ה יוסף מיימון משעברשין ובאתי אל ביתו ומצאתי בו את ספר מורה נבוכים להרמב״ם. כרעב חש לאכול לחם, כן חשתי להגות בספר העמוק הזה, כנחל ירדה זעה מפני על פי מדותי עד שהביאותיו אל חדר לבבי. אחרי כן באוני גם ספר האמונות והדעות לר׳ סעדיה גאון וספר הכוזרי לר׳ יהודה הלוי וספר עקרים לר׳ יוסף אלבו וספר מלחמות ה׳ להרלב״ג, ושקדתי גם עליהם מאד, ובכל כחי יגעתי לדעת פשר דבריהם. ובכל הספרים ההם לא שמתי את פירושיהם הישנים למורי דרך, הן פעמים רבות ראה לבי, כי לא באו בסוד הדברים המפורשים מהם. ולכן אמרתי את אשר אמר הלל: אם אין אני לי מי לי (אבות פ״א משנה י״ד). ואחר אשר הבינותי היטב לשון אשכנזית הגיתי גם בפעלי הפלוסופים האשכנזים, ומאד נקשרה נפשי בלמודי הפלוסופיא. והנה גם כי הפלוסופיא ממקום האמת תתהלך ושם היא שבה ללכת, בכל זאת גם מהשיר אשר כזבו הוא טוב לא הנחתי את ידי, ואשיר לעתים מזומנים שירים בלשון עברית

וארמית במליצה צחה וברעיון נשגב ונעלה, אך לא בחרוז וגם לא במשקל התנועות כי אם במשקל המלות כארח כל השירים אשר בספרי קדשנו, יעוין על אדות זה הקדמת ספרי קן צפור. ואף גם משלים (פאבעלן), יעוין מחברתי הוט המשלש. בעיר שעברשין החלותי להחליף מכתבים עם גדולי חכמי הדור, ראפאפורט, גייגער, יאסט, ריגייו, לוצאטו, פירסט, חיות שטיינהיים (הוא הרב הגאון כמ"ה צבי הירש חיות ז"ל אשר היה למבראשונה אב"ד בזאלקווא הגליל ואחרי כן בקאליש), גירונדי (הוא הרב החכם הגדול מו"ה מרדכי שמואל גירונדי ז"ל אשר היה אב"ד בפאדובה). קירכהיים, זאקש, נאלדבערג (הוא הידוע בכתבי העתים אשר בלשון עברית בשם בי"ג), וויעזנער, ועוד רבים. וכל המכתבים היו בבקרת התורה הכתובה והמסורה ובחקרי קדמוניות, אך המכתבים אשר ביני ובין שטיינהיים היו בפלוסופיא. וכן קצת המכתבים אשר ביני ובין ריגייו. בימי היותי בעיר אפטא לא היתה עבודתי כי אם במבטא שפתים ובהגיון לב, אבל לא בכתב, ואף מלה אחת לא הקותי בספר. אך בבואי שעברשינה החלותי להפוש עט ולמשוך בשבט סופר, ולחרות ע"י לוח מעלות רוחי, וכן החלותי שמה לרעות בגן מליצת לשוננו הקדושה. וראשית בכורי פרי מטעי במליצת הלשון הזאת אספתי אל תוך מחברת אחת הנקראה בשם „אגרת תושיה ומזמה". יואל נא אלוה ויעזרני להוציאה לאור ויראה הקורא, כי גם ראשית עבודתי במליצה העבריה לא היה מצער.

ואלה תכונות נפשי:

1) נפשי שוקקה תמיד להיות מקורית (אָריגינעלל, אורשפרינגליך) בכל דבר ותתאמץ מאד לבלתי תהי העתקית (קאפיע, נאצגעאהמט, נאכגעבילדעט), ותתענג מאד בקראה בספרים אשר בעליהם היו מקורים (אורגייסטער, אָריגינאלגעניען) ויוצרי שטות הדשות, ומולידי דברים אשר לא שערום אבותיהם. והתכונה הזאת המציאה אלי הרבה חדשות ונצורות, והיא השיאתני לחבר מאמר אחד הנקוב בשם „תעודת ישראל" אשר פניו מועדות לברר וללבן ולצרף, כי תעודת ישראל (דיע בעשטיממונג דעס איזראעלס) היא: להיות מקורי בכל דבר גם ברוחני גם בחמרי, ובו תראה תכונתי זאת בעצם תמה.

2) תכלית שנאה תשנא נפשי את התעלומה והחבושה בטמון (פערהיימליכונג, פערשטעללונג, זיך אנדערס שטעללען, אלס מאן דענקט). לא תדבר בלב ולב, לא תכסה שנאה במשאון, ולא תחניף גם לדגולים מרבבה, ותרחק מאד מן הצבועים ועם נעלמים לא תבא. ובגלל זה תחפוץ יותר התרועע את צעירים לימים מהתרועע את באים בימים, כי לב הצעירים לימים עוד חף ממרמה הנהו, עוד לא מורא ונגאל בנכלי בוצע בצע.

3) לרוב תאהב נפשי שבת בדד (איינזאם) ובמקום אין נודד כנף. אך לעתים רחוקות תערוג לבא בסור רעים ובקהל ידידים.

4) אהבת נפשי לאיש עזה כמות, ולכל יבוא לחסות תחת כנפי אהבתה באמת ובתמים היא כעולל ויונק ותשכח מה היא ומה יתרונה, ותקרב גם איש אשר קטנה עבה ממתניו כמו נגיד ורב תבונות, תשקהו, ותחבקהו, ומרשן ירידותה תרוהו. וככה היא גם שנאתה לאיש אשר השנאה ראוה לו וביחוד לאיש נוכל המתראה מחוץ כאוהב ומבית הוא צר ואויב. וידוע מאמר החכם: האיש אשר שנאתו רפה גם אהבתו חדלת כח הנה, וברוח קל תבוער כמץ מגרן.

5) נפשי תאהב מאד לבא במעמקי כל דבר אשר תענה בו, ולברנהו מיסודו (פאן גרונד אויס).

6) בקרת (קריטיק) וחקרי קדמוניות אהובים לנפשי מאד, וישעשעוה לעת תיגע ותיעף מהלמודים הנשגבים יותר מכל שעשועי חלד.

ואלה שמות הספרים אשר כבר הוצאתי לאור.

1) תבנית הבית (זאלקווא תר"ד) מכלכל ו' שו"ת בענינים תלמודיים, והוא תבנית מספרי הגדול „בית יעקב".

2) פשר דבר (ווארשא תר"ה). מכלכל באורים על כ"ב מאמרים אגדיים בדרך בקרת.

3) תולדות רבנו זרחה בעל המאור (פראג תרי"ג). בו השתמשו גדולי חכמי אשכנז, כמו גראטץ וגייגער והדומים אלימו.

4) קול מבשר (פראג תרי"ט). מכלכל בשורה מהוצאת ספר הלכות גדולות הדוע על דרך חדש, ודברים חדשים מאד מהקדמת באורי לס' הי"ג.

5) הוט המשלש (פראג תרי"ט). מכלכל שלשה ענינים שונים. א) מהירות בעלי התלמודים והמדרשים בלשונות מלשונות שונות. ב) תולדות המשלים אשר ליהודים. ג) הערות על ספר מבחר הפנינים. ועל אדות ספרי זה נדפס בסוף ספרי „משלוח מנות" מכתב אחד אשר כתב לי החכם הפראפעססאר פראנץ דעליטש עיי"ש.

6) ארבעה חרשים (פראג תרכ"ב). ידבר על תכונת ארבעה ספרים: א) בן סירא, ב) ספר חסידים, ג) סדר תפלה, ד) שאלתות לר' אחאי גאון.

7) משלוח מנות (פראג תרכ"ב). מכלכל שתי מנות מדעיות אשר שלחתי בימי הפורים. האחת

בשנת תרי"ט, והשנית בשנת תר"ב אל האדם הגדול הנודע בכל אפסי ארץ מוהר"ר אברהם אלבערט כהן ז"ל מפאריז. ועל אורות המנה השנית אשר הוא מאמר „נר שבת" כתב לי ידידי הרב החכם הגדול מו"ה רפאל קירכהיים כדברים האלה: ולשמח נפשך אודיעך, כי מאמרך „נר שבת" נאמר ונשנה בשבוע זה מפי הרב החכם הגדול מו"ה אברהם גייגער בדרשה אשר דרש בכל השבוע לעת ערב בבית גדול מלא על כל גדותיו מן אנשים ונשים, נוצרים ועברים, אשר באו לשמוע תורת היהודים וכתותיה השונות. עד כה דבריו.

8) מועדי ערב (ווילנא תרכ"ג). מכלכל מחקרים שונים אשר דברתי מדי שבת בשבתו לפנות ערב באזני בחירי הבחורים מזאמושטץ.

9) תעודת ישראל (ברלין תרכ"ח). פניו מערות לברר וללבן ולצרף, כי תעודת ישראל היא: להיות מקורי (אָריגינעלל, אורשפרינגליך) בכל דבר גם ברוחני גם בחמרי.

10) קן צפור (ברלין תר"ל). משל ע"ד משלי אזופי, דורש טוב לישרון ודובר שלום לכל עם, והוא שיר נשגב. ובסופו מכתב על אודות השיר הזה מאת ראשי חברת „כל ישראל חברים", והה"ב החכם הגדול ד"ר קאהוט בעל הערוך השלם העתיק את תוכן השיר הזה לל"א במ"ע אשכנזי היוצא לאור בברעסלוי והלל אותו מאד.

11) מאמר ראשון מי"א מאמרים אשר בספרי „אמרות יעקב" (אייזטקוהנען תרל"ג), המאמר הזה נקרא בשם „מה לך נרדם". והוא מעיר ומעורר את האדם מתרדמתו לעבור עבודת החכמה, וכתוב במליצה נמרצה.

12) שרה ארם (ברלין תרל"ה). מכלכל מחקרים שונים על תרגום אונקלוס.

13) אור בקר (ברלין תרל"ו). יאיר נתיב הבקרת (קריטיק) בשלשה פרקים, והוא מלא חדשות כרמון.

14) מנחת זכרון (ברעסלוי תרמ"א). נדפס בהוצאת הרב החכם ד"ר מארקוס גרינוואלד. והוא מכלכל באורים חדשים על מאה מדברות ספרי קדשנו על פי מדת „מדרך קצרה" אשר בל"ב מדות לר"א בר' יוסי הגלילי.

15) חובות האב לבנו (פט' פטרבורג תרמ"ב). מתהלך בחקר ששת חובות האב לבנו, ומתחקה על שרשיהם, על ענפיהם, ועל דרך קיומם. יצרתיו אף עשיתיו למען אחד מתלמידי לעת נולד לו בכור פטר רחם.

מלבד ט"ו הספרים ההם נמצאים ממני מאמרים וספרים שלמים מפוזרים במכתבי עת אשר בלשון עברית ואשר בלשון אשכנזית. ציון (אשר יצא לאור ע"י יאָסט וקרייצענאך) אָריענט, מכתב החדשי לפראַנקעל, ישרון, המגיד, הכרמל, המליץ, קבוצת חכמים, המבשר, כוכבי יצחק, בכורים, הכוכבים, הלבנון, הצפירה. וגם הספרים וגם המאמרים המפוזרים מצאו חן ושכל טוב בעיני כל החכמים הישרים בלבותם בין בני ברית בין אינם בני ברית היודעים ספר ולשון עברים, יעוין לדוגמא הקדמת החכם הנוצרי „דריבער" להמהדורא האחרת מפי' משלי המיוחס להראב"ע אשר הוציא לאור מתוך כ"י. וידידי הרב הגאון מו"ה נתן אדלער אב"ד בלאנדאן והמדינות כתב לי במכתבו מערב שנת תרמ"ב כדברים האלה: בני הרב נ"י דורש שלומו ואמר לי, כי ראה פני חכם גדול מחכמי גאָטטינגען הנוצרים אשר דבר טוב על מעלתו ועל ספריו, וילדי שכלו ובינתו עכ"ד. ויש אתי עוד ספרים רבים מועילים מאד, ואם יהי ה' צלי על יד ימיני אוציאם נגד השמש.

בביבליאָגראַפיע גליתי הרבה חדשות אשר לא נודעו לפני, ומהן, כי פי' משלי המיוחס להראב"ע איננו ממנו רק מר' משה קמחי אחי רד"ק והוכחתי זה ע"פ י"ב ראיות חזקות. יעוין ליטעראַטורבלאַטט דעס אָריענטס יאהרגאנג 1841 נ' 48.

בשנת התרמ"א כבדני השר הצדיק התמים מו"ה משה מאָנטעפיאָרע זלה"ה בתשורה יקרה. היא: גביע גדול מכסף טהור עם אגרת בחתימת ידו. וז"ל האגרת:

בע"ה פה ראמסגט יום ב' פ' חיי שרה התרמ"א לבריאת עולם.

יצו ה' את הברכה על ראש הרב המאה"ג החכם השלם מו"ה יעקב רייפמאַנן נ"י ויורה בק"ק שעברשין יע"א.

יקבל מעכ"ת את גביע הכסף אשר הרימותי לו למנחת זכרון להיות לו לעדה, כי חפצתי בספריו היקרים ושמתי אותם באהל משה ויהודית להאיר עיני הבאים שם לרוות צמאונם בתורה ובחכמה. יהי ה' עמו לברכהו ברב עוז ושלום. ובעת נשא הכוס לקדש על היין בשבתות ומועדים טובים יזכיר לטובה את

מוקירו הנאמן המעתיר בעד טוב עמו.

משה מונטיפיורי

ועל הגביע חרוז במלאכה נפלאה שם השר ושמי ואחריהם מליצה חרוזית מדברת בספור כל הדברים הדורשים יין . וז"ל:

מנחת זכרון

לכבוד החכם השלם בתורה ובחכמה

מו"ה יעקב רייפמאנן יש"ה

מאת השר מו"ה משה מונטיפיורי

ח' חשון ה' תרמ"א לבריא"ע .

לבן אדם עתים נבחרים
כי יתן בכוס עינו יתהלך במישרים
שבתון ומקראי קדש הנאמרים
לקדשם עלי יין ערבים ושחרים
ולהבדילם מחול כוס על בן ירים
ולהבסם בימים נעשים ונזכרים (רומז לימי הפורים ולהחיוב לבסומי בהם) .

וארבע כוסות על מצות ומרורים
והאוכל לשבע מברך בין הגברים .
לשקוי עצמות יהיה לרפאות לשרים .
וברכת רעים אהובים בעדת ישרים (רומז לברכת חתנים) .

וכוס רויה אחר כרות ערלת בשרים
והכהן אחר פדות פטר רחם הזכרים
ואת תורת הנזירים
ליושבי נטעים ולנדרים
יפקרו גפן זאת בסוד ישרים . עכ"ל

בכל ימי חיי לא נמלא שחוק פי כביום באתני תשורת השר הנ"ל וביום באתני תשורת ידידי חכם מאד נעלה מו"ה אברהם חיים וואגנה מאמשטרדם . היא ארגז מלא ספרים יקרים אשר רחוק מפנינים מכרם . שני הימים האלה לבדם היו ימי שמחתי בכל ימי צבא עלי ארץ עד הנה, ויתר הימים אך יגון ודאבון נפש היו מנת כוסם, ומי יתן כי יחנני ה' עוד ימים כאלה ואהיה גם אנכי מהיום והלאה שמח וטוב לב ואוכל להגות תבונות ברעיונים ברים ובמזמות זכים . וצר לי מאד על אשר זה הרבה שנים אין קול וקשב מר' אברהם חיים וואגנה הנ"ל ולא ארע מה היה לו .

תחת הון ועשר ומעדני תבל ומחמדיה אשר השני אלוה נתן לי בן רב תושיה, ובקי גדול בתלמוד ובפוסקים ראשונים ואחרונים ואחרוני אחרונים והוא מורה הוראה בלובלין ומהולל לאביר מורי הוראה וירא ה' מרבים, שמו: נתן, ומלבדו אין לי עוד לא בן ולא בת, ואך הוא הנו חבלי וחלקי בחלד, ואך בו לבדו כל שעשועי . ויתר תולדות ימי חיי וקורותיהם יבאו ברצות ה' במחברת מיוחדת הנ"ל . ועתה ופה אין לאל ידי להזכירם בעבור מרבית עבודותי ובעבור עוצם המבוכה והמבוסה אשר הוא עתה בביתי . אך למלא משאלות אחי ורעי ולתת להם כלבבם אודיע להם שמות מקצת ספרי היושבים עוד בחשך ומצפים לאור: א) לבונה זכה, הספר הזה ילבן ויוכה שני ספרים קדומים אשר גם שניהם נקראים בשם „ערוך", הלא המה: 1) ערוך על מלות התורה המסורה (המכילה תרגומים, תלמודים, מדרשים, וספרי גאונים) לרבנו נתן ב"ר יחיאל האיטלקי . 2) ערוך על מלות התורה הכתובה לרבי שלמה פרחון הספרדי . ואף גם יראה מקומות הפסוקים (בערוך הראשון אך פסוקים בלתי נודעים לכל), ומאמרי רז"ל המובאים בהם, ויציג רשימות משמות החכמים והספרים ומדברים אחרים מועילים האצורים במו עם הערות . ויגלה מקורי באורי הראשון מסת היכולת . ושם „לבונה זכה" הוא עשיה ונתת על המערכת לבונה זכה (ויקרא כ"ד ז') . ב) הערוגה השנית משדה ארם, וזאת תכניתה: יש בה מחקרים שונים על תרגום נביאים המיוחס ליב"ע . המפורדים לחמשה ראשים . 1) פועלו . ובו מבורר היטב, כי תרגום נביאים אשר לפנינו הוא מר' יוסף האמורא . והתרגום הירושלמי על נביאים המובא בהרבה ספרים קדמונים הוא מיב"ע . וגם יבאר בטוב טעם ודעת כל מאמרי רז"ל המדברים על ארות תרגום יב"ע ויגלה עי"ז הרבה תעלומות . 2) דרכי פועלו במפעלו והוא מלא חדשות כרמון . 3) תכליתו . 4) השתמשות רז"ל בו . ואחרי הראותו השתמשות בעלי תלמודנו והמדרשים בו אראה גם השתמשות הגאונים והרבנים והמדקדקים ובעלי השרשים והקראים בו . ובתוך השתמשות הרבנים יבא מאמר ארוך על דבר הליכות הראב"ע עם התרגום הזה . ואראה כל הבאורים המובאים בפי' הראב"ע על נביאים בשם הקראים והם בתרגום הזה והוא מועיל מאד לדברים רבים . ובתוך השתמשות בעלי תלמודנו והמדרשים יבא מאמר המאסף כל מאמרי התרגום הלזה אשר בעלי תלמודנו והמדרשים לא שתו למו לבם . 5) שם הערות על התרגום, ולפני חמשת הראשים ההם תבאנה נוספות על

הערוגה הראשונה אשר הן גדולות בכמות ובאיכות מתנובות הערוגה עצמה. ג) דבר אסתר, מכלכל הגהות והערות והארות על שני תרגומי מגלת אסתר, הראשון והשני, ויגלה בהם חדשות נפלאות, ויחשוף את השירים על ספר א״ב ותשר״ק הנמצאים ויציגם בתבנית שירים. והוא מציאה יקרה אשר עד עתה נעלמה מעיני כל איש. והוא נתח אחד מערוגת תרגומי כתובים אשר בשדה ארם. ד) בעל ברית אברם. מכלכל הגהות והערות והארות על כל פירושי ר׳ אברהם אבן עזרא לתנ״ך. ה) שמן למאור, מפיץ אור חדש על כל פירוש המשניות להרמב״ם הנקרא מאור, ככתוב בהקדמת ספר צדה לדרך לרבנו מנחם בן זרח, וז״ל: ואחריו קם הרמב״ם וכו׳ והוא חבר בבהרותו פירוש למשניות ששת סדרים וקראו ספר „המאור״ עכ״ל. ועפ״פ הפצרת אחד מידידי נלחצתי להציג פה הע״ה אחת מהערותי עליו לדוגמא. הנה בראשית ההקדמה כתוב: ומנחה אל התלמידים שלחתיהו, והנני אסרתיהו על כל אשר מ[ש]ין מעתיק, ליושבים לפני ה׳ יהיה לאכול לשבעה ולמכסה עתיק עכ״ל ואין שחר למאמר והנני אסרתיהו וכו׳. ואני הנני גוזר אמר, כי תחת ואסרתיהו על, צ״ל מסרתיהו אל וכו׳, ר״ל והנני מוסר את פירושי אל כל אשר יש לאל ידו להעתיקו מערבית לעברית למען יוכל להיות לאכול לשבעה ולמכסה עתיק לכל היושבים לפני ה׳, וגם לאלה אשר אינם מבינים לשון ערבית. והגהתי זאת ברורה לי מאד ולא יזיזוני ממנה כל הרוחות שבעולם, כי בלי כל ספק חפץ הרמב״ם מאד שיהיה פירושו מובן לכל תופשי תורה ויהיה בו תועלת לכל לומדי משניות כאשר חפץ מאד שיובן ספרו מורה נבוכים לכל החוקרים והפלוסופים, וחשב העתקתו למצוה, ככתוב באגרתו לר׳ שמואל אבן תבון המתחלת: לפי שכלו יהלל איש: „וכשתשלים פירוש והעתק מה שהתחלת בו, שאחר שהתחלת במצוה גמור אותה״ עכ״ל. ו) פרוזדור. מכלכל מחקרים שונים על כל סדרי הפלוסופיא אשר לחכמי עמנו. והוא הראשון ממנו אשר הוא על ספר מלות הגיון המיוחס להרמב״ם כבר יצא לאור במ״ע אוצר טוב. ז) חקר מצוה. מתהלך בחקר מצות ה׳ וכל דגלוים עליה, ומבאר גדריהם, ומהותיהם, ומוסדותיהם, ומברר ומלבן ומ[צ]רף כל דברי רז״ל המתיחשים אלימו ע״פ חקי הגיון ומחקר. והוא ספר גדול ורחב ידים, ועוד לא נשלם כלו. יחנני ה׳ לבצעו כאשר עם לבבי, וחזקה תוחלתי אשר ימצא חן ושכל טוב בעיני כל חכמי לב ונבוני רוח. מלבד אלה יש אתי עוד ספרים תלמודיים ופילוסופיים אבל הנני עתה חסר מנוחה ומרגעה ולא אוכל לרשום שמות כלם ותכניתם.

* * *

אלה הם תולדות החכם המופלא, תולדות יעקב איש תם יושב באהלה של תורה ומ[ס]ית עצמו עליה מאביב ימי נעוריו עד זקנה ושיבה. לא מלחמות החיים ושאונם והמונם נשמע מפי גבר חכם בעז זה, לא דברי איש הרודף אחרי המאוים הזמניים, אחרי הבל נדף הכבוד המדומה הננו קוראים בתולדות יעקב רייפמאנן, כי אם הגיוני לב-עברי, המתהלך בחקר אלוה, אור תורה לו זרוח במעונו הצר והמאור שבה הוא ששון ישעו נשמת חייו ולכל בה חיי רוחו. עד שנת השבעים הננו רואים את יעקב רייפמאנן יושב בסתר אהלו בעיר קטנה רחוקה מתשואות התבל עם שאונה והמונה וחורז פנינים ממקרא למשנה וממשנה להלכה ואגדה להגיון ומחקר, לחקר קדמוניות וגנזי נסתרות בחקר דברי ימינו, יושב ופיו מפיק מרגליות בסברות והשערות, הארות והערות, מציב ציונים ומצרף אותיות שבהם נבראה חכמת ישראל בזמננו. אך בעוד אשר רבים מהחכמים שנהנו לאור ויקבלו השפעתו מרומים ישכנו, הוא עולמו הקטן חשך בערו, הוא יושב — ופניו מתכרכמות — ממחסור וכאב לב, כחותיו עזבוהו ומעמל ידו לא ישבע עוד. אם עוד לא נדעכו בקרבנו זיקי אהבה לתורתנו וחכמתנו, החובה על כל איש ישראל המוקיר את חכמיו לקדם את פני החכם הזה בברכת טוב ולהביא לו ברכה לכלכל את שיבתו ולהוציא לאור ספריו היקרים אשר נכבדות מדובר בם לחכמת ישראל ותורתו. והיתה זאת לאות תודה לחכם זמננו אשר החיה את חכמת ישראל מערמת עפרה ונפשו לא חיה, לאות תודה על האיש אשר עליו נאמרו דברי המשורר:

כִּי בַּאֲשֶׁר אֶפְנֶה שָׁם אֶרְאֶה רוּחֲךָ
חוֹפֵשׂ חַדְרֵי תוֹרָה בְּאוֹר הָאֲבוּקָה;

• • • • •

אַךְ לֹא שְׁכַחְתִּיךָ, אָחִי, וּמִי יִשְׁכָּחֲךָ?
כַּמָּה יַעֲקֹב רייפמאנן אִכָּא בְּשׁוּקָא?!

(כל שירי יהודה T. I. 138)

העורך.

האדרעססע לבעל חג היובל למלאת לו שבעים שנה ביום ר״ח ניסן ש״ז היא:

Jacob Reifmann. Szczebrzeszyn (Щебржешинъ) Gouv. Lublin.

לתמונת החכם והסופר ר' קלמן שולמאן נ"י.

כאשר שמנו על לבנו לתת לקוראי הכנסת תולדות החכם והסופר הזה, פנינו אל ידידנו זה והוא הבטיחנו לשלוח לנו את תולדות ימי חייו בספר מיוחד שתהיה כלולה בתוכו גם תולדת ההשכלה בארצנו והליכותיה, התפתחות שפת קדשנו וספרותה בארצנו בימי הדור העבר וההולך ועוד דברים יקרים לכל הוקרי דברי ימי עמנו והלך רוחו בארץ הזאת. אך מדי נגש הסופר היקר הזה אל העבודה ונתארכו הדברים והיו לפרקים רבים וספר רב הענין אשר לכל דבר תקצר „הכנסת" מהתכנס, וכאשר זקן האיש הנכבד וחלש לא יכלנו לאלצהו בדברי'. וע"כ הננו נותנים במקום הזה רק שנת הולדתו ורשימה מספריו, ואך דברים אחדים נדבר על פעולת הסופר הנעלה הזה על ישראל והשכלתו הנאמנה. בשני דברים זכה רבי קלמן שולמאן את בני דורו אחיו בני עמו יושבי רו"פ: א) בסגנון שפת עבר על טהרת לשון המקרא, סגנון צח וקל, נחמד ונעים, מלא זיו ארץ קדומים ארץ הפלאות, ומפיק נגה המליצה הנשגבה וטוב טעם חן הדברים הנאמרים מחוזי יה ומליצי ישרון בימי שבת העם על אדמתו ועוד עמד טעם השפה בה. כל קורא בספרי שולמאן ישתומם על הכח הנפלא להאציל הוד עלומים וחמדת נער על השפה העתיקה כימי עם עולם על הארץ, על נעם נאומה, עז אמריה ושכל מליה בדברה על ענינים שונים בחקר דברי הימים וקורות העתים, במשל ומליצה, בספור מעשי בני האדם ותחבולותיהם ויצרי מעללי איש על פי נטית נפשו ותכונת רוחו. ב) הנכבד לנו עוד יותר, כי הוא פתח את לבות בני עמנו קוראי עברית אל דעת בינה לעתים בישראל ואדם. בהעתקתו את ספרי קורא הדורות תי.וע החכם וועבער מאשכנזית לעברית ויוסף עליהם נוספות רבות מתולדות המדעים וחרשת המעשה. בהעתיקו ספרי יוסף בן מתתיהו לעברית עשה את דעת ההיסתוריא מרוצה לקהל ישראל. ומי כעם ישראל גוי אחד אשר עליו להוקיר את דברי הימים בכלל ודברי ימיו בפרט, על בני העם החי רק היו זכרון ותקוה, לדרוש ולתור בדעת המעשים שנעשו עד היום תחת השמש ומהם תצא לו תורה, כי גם לו תזרח שמש צדקה בעת מן העתים. החפץ והטעם בדעת קורות הימים בא לקוראי עברית מעבודת הח' שולמאן בספריו הגדולים והדרו נראה על פני פעלו. כי מני אז החלו אחינו בארצנו לשום לבם על דעת ההיסתוריא, לשאול לדורות ראשונים ולכונן לחקר אבות. אמנם כן החכם שולמאן הוא מעתיק, אך הוא מעתיק הרים בכחו: ספרי וועבער וספרי פלאוויא, ובדבר הזה הציב לו יד לזכרון נצח בקורות ספרותנו.

חמליץ הנודע ר' קלמן שולמאנן נ"י
נולד בשנת התקפ"ז.

החכם שולמאן בווילנא נולד בשנת תקפ"א והנהו עתה בן ס"ז שנה (ה' יאריך ימיו) — כאמור למעלה תבאנה קורותיו בפרט במאמר מיוחד ובמקום הזה נציג רק רשימה קצרה מכל ספריו הרבים שנדפסו והנמצאים בכ"י: ואלה הם:

א) קול בוכים, על מות הסופר המפאר ר׳ מרדכי אהרן גינצבורג ז״ל, ונלוה אליו „עגב לקול בוכים״ ובו ארבעה שירי נהי על מות הסופר ההוא, האחד מאת החכם והמליץ ה׳ שלמה זלמן זאלקינד ז״ל, השני מאת החכם המליץ והמשורר ה׳ זאב וואלף קאפלאן ז״ל, השלישי מאת החכם המשורר הנפלא ה׳ מיכה יוסף לעבענזאהן ז״ל, והרביעי (יבדל לחיים) מאת החכם והמליץ ה׳ מיכל גארדאן נ״י (נדפס בווילנא שנת 1840); ב) שפה ברורה, קבוצת מליצות וספורים, יסודתם בשפת קדש, גם העתקות מספרי חכמי העמים (ווילנא שנת תר״ח, שנית בשנת תרכ״ד ושלישית בשנת תרמ״ו); ג) מסתרי פאריז, (ווילנא שנת 1854 ונדפס הרבה פעמים); ד) הליכות קדם שני חלקים, החלק הראשון יכלכל פלאי ארץ הקדושה, הרריה, ימיה ונהרותיה, קברי המלכים והנביאים, דברי ימי ירושלים מיום הוסדה עד ימי הדור הזה, ועוד דברים רבים הדרושים לכל חפציהם. והחלק השני יכיל פלאי ארץ מצרים העתיקה, הליכות יאוריה, היכליה וארמנותיה, פארי עמודיה ומצבות עזה בכלל ומעיר נא אמון בפרט ועוד דברים עתיקי ימים כאלה (ווילנא תרי״ד ושנית תרי״ז); ה) שולמית, תשלום ספר הליכות קדם, ידבר על הררי ארץ הקדושה על ימיה ונהרותיה, דברי ימי מלכי ארץ הקדושה מימי חרבן בית שני עד ימי הדור הזה ועוד ענינים רבים ודברי חפץ כאלה (ווילנא תרי״ט); ו) אריאל, על דבר המכתבים הנפלאים החצובים בהר סיני, על עשרת השבטים ונהר סמבטיון, על בני הרכבים, עתיקי אשור, נינוה ובבל, מנהגים ותפלות בני עמנו בירושלים עה״ק (ווילנא תרט״ז): ז) חבצלת השרון, להבין דברי חז״ל וחידותם, הגדות ארץ ישראל, ועוד ענינים שונים. (ווילנא תרכ״א): ח) הריסות ביתר, ספור נפלא על דבר גבורות בר כוכבא ומלחמותיו וחרבן ביתר (ווילנא 1858), שנית עם מבוא חדש והוספות בשנת 1883); ט) תולדות יוסף, תולדות יוסף בן מתתיהו הכהן המשוח (1859): י) ספר מלחמות היהודים, הנודע לשם ולתהלה בכל חכמי ישראל וחכמי העמים אשר כתב המזכיר המהלל והסופר הנעלה יוסף בן מתתיהו הכהן המשוח בשפת יפת ונעתק בפעם הראשונה לשפת קדשנו ע״י שולמאן עם מבוא והערות נחוצות (ווילנא 1861, והוצאה שניה עם מבוא חדש והערות חדשות בשנת 1884): יא) קדמוניות היהודים, להסופר והמזכיר הזה, נעתק ג״כ בפעם הראשונה ע״י שולמאן לשפת קדשנו (ווילנא 1864): יב) דברי ימי עולם, תולדות בני האדם והעתים אשר עברו עליהם ועל כל ממלכות תבל מימות עולם עד ימי הדור האחרון הזה, תולדות החכמות והמדעים וחרשת המעשה, תולדות בני עמנו מימי החשמונאים עד היום (ווילנא 1867 ונדפס פעמים רבות בתשעה חלקי׳); יג) מחקרי ארץ רוסיא, כולל תכונת ארץ רוסיא לפלגותיה וכו׳ (ווילנא תר״ל); יד) הראל, הליכות ירושלים, ואה״ק עם כל דברי חפץ מסגלות אבותינו ומחמדינו מימי קדם (ווילנא תרכ״ו); טו) עשר וצדקה, תולדות אבי משפחת בית ראטהשילד (ווילנא 1864 ופעם שנית 1884); טז) קרית מלך רב, תולדות עיר המלוכה פעטערבורג מיום הוסדה ועד עתה (ווילנא תרכ״ט); יז) מוסדי ארץ, או הגיאוגרפהיא הטבעית והמדינית והסטאטיסטית עשרה חלקים (ווילנא תרל״ד). יח) דברי ימי היהודים, העתקת החלק הראשון מספר דברי הימים לבני ישראל מהד״ר גראֶטץ (וויען 1876; יט) תולדות חכמי ישראל, מימי התקופה הראשונה לרבנות עד ימי הדור הזה (ארבעה חלקים, ווילנא, הוצאה שניה עם הוספות ותיקונים, תרל״ט). כ) בית האסף, אספת מאמרים שונים על פלאי מעללי אל בממלכת העולם והטבע, חקרי קדמוניות קדש ובאורים בתלמוד ומדרשים (ווילנא תרמ״א); כא) ימי עם עולם, החלק הראשון מספר קדמוניות היהודים ליוסף בן מתתיהו (ווילנא תרמ״ז). ואלה ספרי שולמאן אשר עודם בכתובים; כב) כבוד הלבנון, כולל דברים בעתם דרושים לכל חפציהם, חקרי קדמוניות, באורים לדברי חז״ל וחידותם ועוד ענינים נכבדים; כג) כבוד חכמים. יפיץ אור על חכמת חז״ל ומפלאות דרכם במליצותיהם וחידותיהם. כד) בני קדם, דברי ימי עמים קדומים: הודים, מצרים, סינים וערביאים, דתיהם והליכות ימי חייהם, תכונות ארצותיהן ועוד רבות כאלה: כה) מכתבי סופרים, מכתבים יקרים מעלפים צחות המליצה אשר כתבו סופרי וחכמי דורנו אל שולמאן ותשובותיו אליהם: כו) באורי כתבי קדש. חקר דברים עתיקים בדברי ימי עמנו בימי הבית הראשון והשני ועוד ענינים שונים לתולדות ישראל בימי עולם ושנים קדמוניות. זולת הספרים האלה נמצאים מאמרים רבים אשר יצאו מעט שולמאן ונדפסו במ״ע העברים: המגיד, הכרמל, המליץ, הלבנון, הצפירה, ובספר השנתי האסיף והכנסת ועוד כמוסים אצלו בכתובים מאמרים מפוזרים ומפורדים אשר אם יקבצו ויסודרו לפי עניניהם, יהיו לספרים רבים.

אלה הם ילדי רוחו של האיש אשר זה יותר מארבעים שנה הנהו מעשיר את ספרותנו ועובד עבודת הקדש באמונה לעם ישראל, שפתו וספרותו.

שפ״ר

אחד מבני ציון היקרים.

מהמחזות המעציבים, המעוררים ביותר תוגה ומגנת לב כל אנשי לב המתבוננים על רוח היום המתהלך עתה במחנה ישראל אשר בארצות הסלאווים הוא: הערר החפץ להשגת הקנינים הנעלים והמאויים הרוחניים. בימינו אלה לא נראה בין רועי אמונה גבורי כח אשר לאמונה וגברו בארץ, כאשר נראה לפני עשרות שנים, וכן לא נמצא היום בין המשכילים איש משכיל על דבר אמת ותושיה ונותן נפשו על הרעיון הממלא את לבו. אין קורא בשם רעיון נעלה ואין מתעורר בצדק להחזיק בימין דעה נשגבה. באין חזון לב יפרע עם ובכל פנות שהננו פונים הננו רואים יד המאַ- טעריאַליזם בכל משלה, והתגברות התאוה ההוללה אל הנאות עוברות וקניני הגוף תסיח גם את דעת בני העליה המעטים מכל התעוררות והתרוממות הנפש לדבר טוב ומועיל בקרב עמם. הקפאון וקרירות הרוח גברו ביותר בין בני עמנו אשר עץ הדעת היה להם לעץ החיים הרופאים ועורכי הדין ודומיהם. המשכילים האלה אשר אמרנו בצלם נחיה בגוים, אלה שאין לבם טריד להשיג טרף לביתם, שהשלום באהלם ודעתם ושעתם פנויות יותר מרובי בני עמנו הסוחרים והתגרנים להתבונן על כל הנעשה בישראל, אין איש מהם חולה על שבר בית יעקב ואם גם יוציאו מפיהם איזה דבר על דבר מצב ישראל בלאומים הנה כל דבריהם מהשפה ולחוץ ובסתר לבם תדאב נפשם על — כי בשם ישראל נקראו ובצרת עמם להם צר — כי נולדו על ברכי עם עני ודל. רק זעיר שם אחד בעיר ושנים במדינה נמצא מבני האינתוליגינציא שלנו אשר אהבת עמם כאש תמיד תוקד על לבב ולא תתן דמי להם עד כי אין להם מנוחה בעולם הזה וכל ימיהם ירדפו לדעת, מה טוב לישראל ובמה יושע תשועת עולמים.

Dr. L. PINSKER
הד"ר הח' ר' ליב (לעאן) בן החכם רבי שמחה פינסקער
נולד ביום א' טבת התקפ"ד.

מהיחידים השרידים האלה הוא החכם הנודע ר' לוי נ"י בן הר"ב החכם הגדול ר' שמחה פינסקער נ"ע מאדעססא, הראש והראשון בין משכילי ארצנו לחבת ציון הנאמנה ולכל מפעל כביר ונאור לטובת האומה בקרב עדתו.

הד"ר ל' פינסקער נולד לאביו הרב ר"ש פינסקער בעל „לקוטי קדמוניות" „ומבוא הנקוד האשורי" עם „משלי הגזרה והבניה" ביום א' טבת תקפ"ד. בעודו בימי עלומיו נראה בו כי נחל מאביו את זכות הרעיון, מיטב הגיון, הרגש האדיר והחזק לכל נעלה ונשגב ולב ער לכל מעשה הטוב והחסד בקרב עמו. את חנוכו הראשון קבל מאת אביו ולא נמסר למלמדים ומורים עושים מלאכתם רמיה, כי בעת ההיא היה ר' שמחה למורה בבית הספר הגדול והראשון בפלך רוססיא החדשה אשר יסד החכם ר' בצלאל שטערן באדעססא. וכאשר שקד הנער על דלתות בית הספר הזה היו עיניו רואות בכל עת את הורהו ומורהו. מבית הספר הזה יצא לבא להגימנאזיום ואחרי כן נכנס לישיבה של מעלה הוא הליצעאום הרישעלעווי לחכמת המשפטים שעמד בעת ההיא על תלו באדעססא, ויצא מוכתר בתור

קאנדידאט. אך בעת ההיא היו עוד כל השערים נעולים לפני בני ישראל יודעי דת ודין, וכאשר נבצרה ממנו למצוא לחם חקו מחכמת המשפטים שם פניו לעיר חארקאָוו ושם גמר חק למודו בתור רופא. ואחרי אשר קנה שלמות רבה גם בהאוניווערסיטאָטים אשר בחו"ל שב לעיר מכורתו ארעססא ויקבע ישיבתו בה עד היום הזה, ושמו נודע לתהלה זה כארבעים שנה לרופא מומחה אשר רבים לעצתו ייחלו ומצוין באהבת-אדם ושנאת הבצע עד להפליא.

ראשית עבודתו לישראל היתה הוצאת המה"ע בשפת רוססיא „ציון" ביחד עם הד"ר עמנואל סאלאָוויציג בשנת תרכ"א. במ"ע ההוא כבר נראה את רוח האהבה בלי מצרים לעמו והחפץ הכביר והנמרץ לעבוד עבודתו לרבים בלב שלם ונפש חפצה, בלי כל פניה ונטיה חיצונית. מסבה בלתי תלויה בהמולי"ם לא האריך „הציון" ימים יותר משנה אחת וילך ברדך אחיו הבכור „הראזסוויעט" משנת תר"ך, ומאז ועד הנה לא חדל הד"ר פינסקער מהתעסק בצרכי הצבור העברי, ויהי נקי אך לצרכי הכלל בכל העתות הפנויות מעבודתו הגדולה, כרופא חולים מהולל בעיר גדולה, אשר רבים מהתושבים ובני המדינה ישחרו עצתו. כאשר נתיסדה חברת „מרבי השכלה" בס' פעטערס-בורג ונוסד סניף החברה בארעססא היה הד"ר פינסקער לחבר הועד, ורבות עשה במשך שלש עשרה שנה לטובת ההשכלה הנאמנה ברוח היהדות. בשנת תרמ"א אחרי הפרעות שהיו בארעססא ובכלל כאשר היו הדינים מתוחים על כנסת ישראל, ראה הד"ר פינסקער, כי בההשכלה לבדה, במובנה החיצוני, לא יושע ישראל ויתפטר ממשמרתו זאת. בהעת ההיא החל לפעמו הרוהה לאומי. נפשו עליו השתוחחה בראותו את רוח האנטיסימיטיזם הולך ומתגבר, ראה ויבן כי אין מקוה לישראל להרגיע בארצות נדודו, כל עוד אשר לא יהיה לו בית. אחיזה וקבוץ-חברתי בארץ אבותיו. הרעיון הזה נתאמת אצלו יותר ויותר. בעת ההיא חלה את חליו מכאב לב ושבר רוח ויסע לחו"ל להתרפאות ויבוא עד העיר ווינא. שם ראה את פני אוהבו מאז, המטיף והחכם הד"ר אהרן יעללינעק נ"י ולפניו הוציא את כל רוחו. השיחה שהיתה בינו ובין יעללינעק שהתנגד אז בכל תקף להרעיון הלאומי ושיבת ציון נתנה יד למאמרים אחדים מאת זה האחרון במה"ע „נייצייט", ויחזקו דברי הד"ר פינסקער מדברי הד"ר יעללינעק, אשר דמה אז כי הוא רק רעיון-רוח ותולדת הצרות והמצוקות אשר ראו עיני פינסקער. כפי הנראה היתה השיחה הזאת נסבה להוצאת החוברת הנודעת בשם „אויטאעמאנציפאציאן", אשר בעתה הרעישה לבות כל טובי עמנו וחכמיו מקהל הלאומיים ומתנגדיהם. גם כל מתנגדי הרעיון היסודי של המחברת היקרה הזאת נתנו צדק למחברה ויודו, כי כל דבריו יוצאים מלב טהור מלא רחמים על בני אומתו, מלב איש זך הרעיון והוגה דעות נעלות ונשגבות בדעת תקון העולם ותורת החברה, כי עוד לא באו דברים כאלה כתובים מאיש עברי יליד רוססיא נאמרים במיטב הגיון ובשפה לנאמנים, דברים יוצאים מן לב עברי הצופה ומביט באספקלריא מאירה על מצב ישראל בזמננו ועמדתו בין לאומי התבל. מראשי מתנגדיו כאמור היו: הד"ר יעללינעק ועוד יותר הד"ר פהיליפפזאָהן בהמ"ע „צייטונג דעס יודענטהומס". אמנם הראשון לא התנגד לעצם הרעיון ורק אמר שאין השעה ראויה לכך, והאחרון, אשר רוב ימיו נלחם על דבר תעודת ישראל בגוים ועתידתו להיות נבלע באברי האנושית כלה, הרבה להשיב על דברי המחברת, אך לא חשך פיו מהרבות במעלות מחברה ורק אחדים מחנפי לב ולצני הדור נועזו להטיל דופי בהמחברת ומחברה בדברי הוללות וסכלות, לצנות ובדחנות. כנראה באה לו האהבה העזה לעם מחצבתו בירושה מאת אביו החכם. ידידי הח' מל"ל כותב אלי באחר ממכתביו, „כי כאשר ראה בידו ספר „משלי הבניה והגזרה" שהוא ספר חנוך לילדים בשמושי הבנינים והגזרות והשתומם על איזה תפלות מעוררות הלב שתוכנן הקמת סכת האומה הנפלת ואשר מתוכן נראה איך היה המחבר מצר בצרת עמו ויאמר להד"ר פ. „עתה אראה כח הירושה, כי מרוחו האציל אביך עליך ודבריך שכתבת במחברתך הידועה ראוים לבנו של המחבר ז"ל". על זה ענה הד"ר פ. „כן הדבר, חבתי לעמי מורשה היא לי מאבי המנוח, אשר השתדל תמיד לחזק את הרגש הזה בלבבי. זכורני כי בהיותי תינוק, לקח אותי לבהכ"נ בערב ראש השנה לאמירת סליחות, ראיתי את אבי קורא בסליחות ומתמוגג ברמעות, ואנכי עוד נער קטן ולא הבנתי פשר דבר הבכיה הזאת, ואשאלהו ויתרגם לי את הסליחה המתחלת: „והנה כל הגוים יושבים שלוים ושקטים ועמך בית ישראל וגו'. פנינו לימין ואין עוזר לשמאל ואין תומך וגו'". ויבאר לי במעמד הזה מצבנו בלאומים ובתבל. הדברים האלה הכו שרש בלבבי ויעשו עלי רושם חזק אשר לא ימחה כל עוד חושי בי".

הד"ר ל. פינסקער אשר דעותיו ופעולותיו במאזנים תשאנה יחד, ומכיון שנקבעה בלבו הדעה של הבת ציון ותקומת האומה, ויחל לעבוד בה בחרף נפש בלי חשך ובלי לאות ויהיו דבריו עם ראשי חוב"צ בארץ וחוצה לארץ. ואחרי אשר פתח הגאון הגדול מוהר"ר שמואל מאהליווער שערי רחמים בנסיעתו לפאריז בשנת תרמ"ב, בא הד"ר פ. אחרי כן כאשר יצאה לאור

אחדות חוב"צ למלאות אחרי דברי הרה"ג הנ"ל ודברי הד"ר עשו פרי. עבודתו במשך ארבעת השנים האחרונות לא יוכלו לדעת רק אלה שבאו בסוד הפעולה הכבירה הזאת ככותב הטורים האלה, עבודה לאין קץ ותכלית יגיעת בשר ועמל נפש עם שברון לב ורוח. כותב הדברים האלה ידע כי רובא דסינכר מפעולת הישוב באה"ק נעשה ע"י היחידים המעטים אשר הד"ר פ. הוא אחד ומיוחד ביניהם, ולהם אנחנו חייבים להודות, כי נמצא גואל לאדמת הקדש בתמונת שר נדיב ושוע אשר לו דומיה תהלה. כי כחמשים נערים עובדי אדמה נאספו בזכרון יעקב, כי מחדש לחדש ומיום ליום מתרבים באה"ק חורשים בבקרים ופולחים ובוקעים באדמה, כי מפלגת אכרים עברים עובדי אדמת הקדש הולכות וגדלה, דבר אשר לא היה מיום גלות ישראל על אדמתו.

אלה תולדות איש כביר כח לב אשר נברכהו כי יחזק ה' כחו ויאמץ לבו לבצע את אשר החל ותחזקנה ידיו לעבוד עבודת עמנו בארץ אבותינו מעולם.

שפ"ר

רב להושיע

מקורות ימי חיי.

נדרשתי לאשר שאלתני ידידי, והנני נותן על ירך דברים אחדים מקורות ימי חיי, „מקורות" ולא כל קורות, כי לא יתנני לבי להרחיב הדברים ע"ד תולדותי בספר „כנסת ישראל" אשר כלו מקדש לתורה בחכמת ישראל, והנני מסתפק רק בראשי פרקים וזכרונות מימי ילדותי, זכרונות אשר כל חכם ומבין מדעתו, ידע ויכיר בהם תמונת עתים עברו והתועלת הנשקפה מהם בספורים בקהל רב. אני אריה ליב בן נולדתי ביום שנכפל בו כי טוב ד' שבט תקצ"ז בעיר ניישטאדטל בארץ הגר אשר לממלכת אויסטריה. ממקרא שכתוב „כי האדם עץ" הננו למדים, כי כאשר צמיחת העץ וגדולו עדי היותו לעץ רענן נחמד למראה, תלוי בטבע אדמת מטעו במזג האויר, ברבוי הגשמים, בטיב ההשגחה והכלכלה, כן האדם בגדולו והתפתחותו עדי היותו לאיש משכיל בארץ תלוי בתכונת המקום ששם נולד ונתגדל, בחנוכו והליכות בני האדם עמו בעודנו נער וילד רך, ומראה עיניו בימי הילדות מטביע חותמו על פני פעולתו והלך רוחו בהיותו לאיש עד זקנה ושיבה.

ובדבר הזה אוכל לזמר כי היה מאושר חלקי בארץ, כי חלפו ימי ילדותי ונעורי בעיר ואם בישראל, מקום שם תורה עם דרך ארץ צמודים יחדו כפרחת עלו, וע"כ הצליח הזרע הטוב אשר זרעו על תלמי לבבי לתורה ואמונה, באשר הסכנתי משחר טל ילדותי לדרכי התורה וחיי היהדות האמתית. מצד אמי הנני מגזע הגאון ר' נפתלי כ"ץ זללה"ה שהיה רב בפוזנא ופראנקפורט ע"נ מיין ומופלג בקבלה מעשית עד כי נלכד בעלילה כאשר פרצה בפ"פ בערה גדולה בשנת תע"ז, כאשר ידוע המעשה בספר דברי הימים להעיר הזאת.

כפי הנראה היתה זאת סבה אשר נקעה נפשו בעיר מושבו, ויצא משם ויסע אל הארץ, אשר ערגה נפשו שמה תמיד, היא ארצנו הקדושה. אבל אחרת יעץ ה', כי בבואו עירה קאנסטאנטינאפאל הדביקהו המות פתאם ויקבר שם. שמעתי אומרים כי עוד היום ינהרו אנשים מאה"ק לציון קברו. ספרו „צוואת ר' נפתלי כ"ץ זללה"ה" נדפס פעמים רבות ותחת ידי נמצאים שלשה ספרים משלש הוצאות שונות. ועל דברת ההקדמה שנמצאת בהוצאת דפוס ברין תקי"ז, שיצאה ע"י אחד מנכדי הגאון ז"ל, הנה מגליון השער הזה נראה כי היה ר' נפתלי ז"ל, לפני שבתו על כס הרבנות בפוזנא, רב באסטרויא, אשר לפי הנראה היא אסטרויא, אשר במעהרן המדינה (ולא אשר באונגארן), כי בנו הרב הגדול והחסיד מו"ה פינחס יצחק הכהן ז"ל, כהן ברבנות בעיר קרעמזיר, אשר במעהרן. סדר השתלשלות שם משפחתי מצד אבי ז"ל נעלם מכלנו, רק זאת ידענו, כי שם-משפחה כזה הוא יחיד בכל ממלכת אוסטריה והוא רק ליוצאי חלצי אבי אבא ז"ל. את אבי אבא זה ידעתי רק בהיותו בימי זקנה ושיבה, בן שמונים ושתים שנה היה במותו בשנת תר"ח. הרב הבלשן הגדול ר' יוסף ווייסע הי"ו (הרב מעיר מולדתי) בדברי המזכרת (ארחות חיים) שעשה לנשמת אבי, שהלך לעולמו בשנת תרכ"ט, מזכיר גם את אבי אבא ז"ל בדברים האלה: „זה האיש חיים (אבי ז"ל) נולד לאיש חי ורב פעלים ומלא ברכות ה', התורני מו"ה אלחנן זלה"ה מק"ק ווערבא, אשר נטה לשבת עיר חדשה ובנה פה בית נאמן. ויהי האיש אלחנן מוצא חן בעיני ה' ובעיני האדם, וגם נגד הנכרי היה נקי כפים ובר לבב במשא ומתן עד מאד, והחזיק בחורי חמד על שלחנו. ויותר שהיה חכם ואיש תבונה, אשר רבים יחלו לעצתו, עוד תמך ברוח נדיבה כל שואל ועשה חסד הרבה עפ"י יראתו הקודמת לחכמתו". ועל אדות אבי היקר נ"ע כותב הרב ר"י ווייסע הי"ו, בתוך שאר דבריו.

הדברים האלה : ר' חיים סאלפענדי, אשר תולדותיו אנחנו כותבים בזה, היה צנוע ועניתן וצדיק תמים במחשבה, ברבור ובמעשה וצדקתו עוד גברה על צדקות הוריו. היה רגיל בפרישות ובתענית, במדת הסבלנות, באהבת השלום ובאהבת החסד. לא קבל שום התמנות ולא התערב במחלקות לעולם. נשא עול נסים ולא סרב מעולם. לא ידע קנאה ושנאה וגאוה, והיה תמיד מן הנעלבים ולא מן העולבים, ובמקח וממכר היה זהיר מאד במאזני צדק ואבני צדק, וכבדוהו יושבי העיר וכל סביבותיה, גם אלה אשר לא כישראל המה על מעשה אמונתו עד להפליא. זולת ביתו וחנותו לא ידע כמעט בית אחר להכנס בו מלבד בית הכנסת, אשר אותו יום יום דרש בהשכמה... וזכותו יגן עלינו ועל צאצאיו, המתהלכים בתומם בתוכנו, יזכו ויחיו ויראו בנחמותינו אמן". עם אבי היקר ז"ל הלכתי בהיותי נער קטן מדי שבת בשבתו אל אבי אבא ז"ל והיה מנסה אותי בכל פעם מלמודי השבוע החולף ובכל פעם נתן לי איזו תשורה קטנה לאות כי הפקתי רצון מאתו, וגם בשבתנו אצלו בליל סעודת פורים אל שלחן מלא דשן ומעדנים לא נמנע משמוע אותי בלמודי ושמח שמחה גדולה מאד בקראי לפניו אז שירת האזינו בע"פ. כבן שש שנים החלותי ללמוד חמשה חומשי תורה וימי למודי בם לא ארכו הרבה וכן בנביאים הראשונים. אך בנביאים האחרונים נטל עלי מורי ללמוד מספר קאפיטל מדי יום בעל פה. ויען כי שם לבו רק אל כמות הלמוד, לא העמקתי בהבין באור הדברים, אך באשר למרני דעת גם חקי הדקדוק עם דרכי הלשון נפתח לבי להבין גם במקרא. ובעודי באביב נעורי היה התנ"ך שגור בפי כמעט בעל פה כלו. מתי החלותי ללמוד גמרא לא אזכור, אך אל נכון היה זה בשחר ימי נעורי, כי בהגיע לי תור בר-מצוה כבר מצאתי און לערוך דרוש תלמודי, אשר נשאתי ברבים ביום ההוא לשמחת נפש הורי היקרים נ"ע.

בעד ידיעתי בטיב שפת קדש אזכרה פה לטובה את מורי משנות עלומי ר' דוד שטייניץ נ"ע, אשר כמו אב גדלני והנחני בנתיבות השפה הזאת, ואשר מלבד עתות בית הספר הקדיש עוד איזו שעות למעני ביחוד. ומרוחו הנאדרת ברחשי קדש לשפתנו הקדושה האציל גם עלי ושירי תפארת לרנה"ו הלהיבו את לבבי בשלהבת-יה למליצת שפת עבר. וכה גדלתי תחת השגחת המורה הנבחר הזה הלוך וגדול תפוש בכל לבי והגיוני בשפת נביאינו הקדושים. עם למודי התלמוד ושפת עבר רכשתי לי גם למודי חול למדי. כי הייתי שקוד ללמוד וגם קנאת סופרים בין חברים מקשיבים ושוקדים עזרה לאזור שארית כחי בלמודים. ואמנם בכל שקידתי ויגיעי היתה מגמת פני רק להגדיל ולהאדיר את ידיעתי בלמודים, אך לא לעשותם קרדום לחפר אכל במו. ועוד יותר רחק רעיון הרבנות מלבי, כי כבר חזו עיני די נסיון, כי על מצב הרבנות — רובא דרובא— רק ע"י מלחמות כבדות מכל עברים יוכל להחזיק מעמד איש אמת אשר לא יאבה לותר מאומה מן האמת והצדק. אפס כי בדבר הזה נטל עלי כבד חוב גדול לאבי אבא ז"ל, אשר זה היה אדיר כל חפצו, לראות אותי בתור אדירי התורה. ואם כי בענותו וחכמתו לא בטא בשפתיו לדרוש בפירוש מאתי או מאת אבי ז"ל שאתחנך למורה הוראה בישראל. אך באשר העד העיד באבי ז"ל תמיד שיחזיק אותי בכל מארו בלמודי ה' ולבלי אמוש מאהלה של תורה, לכן היה חפצו הנערץ הזה כנושה בקרב לבי ולא נתן דמי לי עד אשר גמרתי אמר להקדיש ימי צבאי ללמודי התורה ולהכשיר עצמי לרבנות, אף כי מעודי מאנה נפשי בה.

אחרי הגותי בתלמוד כמה שנים לפני גדולי חכמי התורה בעיר מולדתי נסעתי (לאחר חגה"פ תרי"ג) אל הישיבה הגדולה והמהוללה, אשר בפרעסבורג ואשר בעת ההיא כהן בה הרב הגדול המפורסם לתהלה ר' אברהם שמואל בנימין סופר ז"ל למורה-ראש, וממאתים עד ר"ן תלמידים הקשיב שם בלמודים. מקץ שנתים לשבתי שם עוררוני סבות וענינים שונים לעזוב את פ"ב ולבקש מקלט לי אצל הרב הגדול ר' שלמה קוועטש ז"ל בלייפניק, במעהרן המדינה. אנכי ששתי מאד על חריפות תבונתו המהירה אשר חשף בהטיף לקחו ועל נעימות רוחו הנדיבה. וכאשר בזמן לא כביר אחרי בואי שמה נתבקש הרב הגדול והנאור הזה לרב בניקלסבורג הלכתי גם אני אחריו שמה. הישיבה אשר שם החלה להתרחב ולהתפתח היטב תחת הנהגתו, אבל לדאבון לב כלנו, לא ארכו שם ימיו כי מחלה עזה תקפתהו ומקץ מספר ירחים נתבקש בישיבה של מעלה, ואז נפוצו התלמידים איש לעברו, וגם אני שבתי אל עיר מגורי אבותי (תרט"ז). שם שקדתי שתי שנים על למודי התלמוד וגם על מדעי חול. בשנת תרי"ט נתקבלתי בהאוניוורסיטאֶט בברעסלויא לתלמיד קבוע. ובשנת תרכ"ג קבלתי בעד המשא (דיסער-טאציאָן) אשר נשאתי על ר' יוסף קמחי ופעליו את סמיכות שם דאקטאר. בעת ההיא כבר היתה נכונה בידי התרת הוראה מאת מורי היקר הרב הגאון והצדיק מו"ה מנחם דייטש הי"ו אב"ד בק"ק פאלאנקא

באונגארן וכעבור מספר ירחים קבלתי התרת הוראה שנית מידידי הנכבד, אשר היה עת קצרה גם מורי (בהיותי בברעסלויא), הלא הוא הרב החכם השלם מו"ה יצחק יוסף קאָבאק הי"ו בלעמבערג.

ב

הרבנות הראשונה אשר שמשתי בה בימים הראשונים אחרי צאתי מוכתר בשם "חכים ורבי" דוקטור ומוסמך לרב ומורה צדק בישראל, הרבנות הזאת היתה קטנה בעיר מצער בעהרענט אשר במדינת פרוססיא. שמה באתי בשנת תרכ"ד ר"ח אייר. ואם כי צר מאד היה חוג פעלי בעיר ההיא בכל זאת מצאתי בה קורת רוח. את בית הספר אשר היה שם משולח ונעזב כמדבר מצאתי כשדה טוב לפעלי והזרע הטוב אשר זרעתי בו נשא בקרוב פרי ברכה בעז"ה. וגם על הגדולים יושבי העיר הועלתי למוב בעז"ה. אמרותי, אשר הטפתי למו ברוה עז להלהיבו את לבות המקשיבים לדתם הקדושה ואמונת אבותם וראשית ותכלית אמרותי היו (מעודי ועד היום) להעיר את לבות מקשיבי לאהבת התורה ולהבינם דעת, אשר אם אין תורה אין יראת שמים, כאמרם ז"ל (אבות ב' י') "אין בור ירא חטא ולא ע"ה חסיד". והעיקר דרשתי מהם בכל אמרותי: לגדל את בניהם בנתיבות התורה ולחנכם בלמודה. ואף כי במסכנות חיו בני העדה וגם רבצו עליהם די מסים לצרכי הדת, בכל זאת פעלו עליהם אמרותי, כי התאמצו להוסיף על עצמם עוד מסים חדשים להזק את הדת ולהחזיק את המורים, אשר דרשתי מאתם להוסיף בבית הספר בהוצאות רה כסף. ויען כי רק בית ספר אחד היה בעיר ללמודי הדת והילדים היו נפזרים בכל בתי ספר הכוללים ללמודי חול, הקדשתי את עתותי היום אחר הצהרים בקיץ ואת עתות הנשף בחרף בעד הילדים לשנן להם ולהבינם דעת את משפטי הדת והאמונה. אם כי תמיד זרקתי מרה בתלמידי הצעירים, בכל זאת דבקו אחרי בכל לבם ונפשם. כה עוללו על נפשם אמרי לקחי אשר הטפתי למו. — אם אמנם רבצה עלי אז עבודה רבה החלותי בעת ההיא לאסוף אספה את כל משא אמרותי אשר הטפתי ברבים למען הוציאם לאור בחוברת גדולה. ויהי עם לבבי להוציא כפעם בפעם לאור תמיד חוברת חוברת במועדה. אבל לא עלתה בידי לתת לדפוס רק י"א אמרות, כי הוכרחתי להחיש את הוצאת החוברת בהיותי אז נכון לדרך לדבר נכבר. כי בעת ההיא נפקד מקום רב הגליל לפלך פראַנקענטהאל (אשר בבייערן) ואשר מושב הרב הוא עיר דירקהיים, ואסע להתיצב למבחן ואחרי הטפתי אמרותי בשלש ערים בגליל הנ"ל נבחרתי בעז"ה (חוה"מ סכות תרכ"ו) ברוב דעות מן ארבעים ושנים חברי מבקשי המשרה לרב הגליל הזה. מני אז הקיפוני עבודות וטרדות שונות אשר מנעו בעד חפצי להוציא לאור את אמרותי אשר הטפתי ברבים ובכן לא נמלאה תקותי והבטחתי אשר הבטחתי "בסוף דבר" להוצאת החוברת הנ"ל "כי לא יארכו הימים להופעת חוברת שניה" ועד היום עוד לא עצרתי כח, מרב טרדותי, להוציא לאור את ילדי רוחי.

Rabiner Dr. Ad. Salvendi
הרב ר' ארי' ליב סלונדי נ"י
נולד בשנת התקצ"ו.

עם קבלת המשרה לרבנות הגליל התעלה מצבי והגדילו תבואות משכרת הרבה, אבל עם זה אפפוני תלאות אין קץ וכמעט היתה המשרה על שכמי התפרצו עלי מלחמות קשות מסביב, אשר מרו ועצבו מאד את רוחי השואף שלום ואהבה תמיד, ואור עשתונותי כסו בענן קדר. מלא רוח כביר וכח עלומים לרב פעלים (עוד לא מלאו לי אז שלשים שנה) ומלא הגיוני נשגבות, שאוף ורדוף למטרות נעלות באתי הנה, ובהאמיני במאמר: דברים היוצאים מן הלב נכנסים אל הלב, האמנתי כי אדבר אל מקשיבי ונפתחו לבותם לי, אוכיחה ואערכה דבר אמת לעיניהם ונוכחו והתבוננו; אמרתי אקומה נא ואקימה את סכת היהדות הנופלת פה אל עמקי תחתית; אמרתי אעירה את מחשכי הבערות ואי-ידיעה בכל דבר דת ודין וטיב היהדות; אעירה למוסר אזנם, השכם והעיר עדי ישובו לבצרון ויפקחו עיניהם לראות באור תורה. ועם כל אלה קויתי לסעד ועזר מראשי מנהיגי העדה וממורי בתי הספר העומדים תחת משטרי במספר רב; בטחתי על אלה המעטים המתאמרים ליראים ושומרי מצוה; בטחתי גם בכח האמת, אשר אני מורה ומטיף — הה! בכל אלה טעיתי ואשגה הרבה מאד!! לרבים מראשי העדה היתה מגמת פני לסל מסלות לאמונה ודת כשטן על דרכם, וכן היתה גם בעיני רוב המורים בכל הגליל, אשר דבר תורה ומצוה כמו זר נחשב להם, וגם חמשה חומשי תורה כספר החתום היו למו. עוד רע ומר מזה היה לי דבר השחיטה; הבורים והנעורים וריקים מכל דין ודת שלחו ידיהם בשחיטה ובאחזי בכהונת הרבנות היה לי לפסול כמעט את כל השוחטים מעבודתם זו. לשחוק מכאיב לב היו לי תשובות השוחטים בהעמידי אותם למבחן, לא לבד שלא ידעו דין אך גם לא הבינו שאלותי ולא יכלו להוציא מפיהם שתי מלות בצורתן כראוי ליהודי. וגם המורים היו בורים גמורים מבלי יוכלו לתרגם חצי פסוק כצורתו. ויהי כשלחי ידי לבער אחרי קוצים כאלה בכרם בית ישראל התחוללה סערת חמה ומלחמת תנופה, ומכל עברים סערו להפיצני ולהכחידני. ובאשר הרשיעו רודפי להכות אותי בלשון ולהוציא עלי דבה לפני שלטון המקום, הוכרחתי להצטדק בכל פעם ולהתאזר עז לשום לאל את דברי מלשינותם, ויהי לי עמל נפש אין קץ עד כי כמעט קצתי בחיי. כה עלתה לי השנה הראשונה לנשיאותי, אשר היתה גם ראשונה לנשואי. לוא חפצתי לספר כמו את כל שאון הריב והמדון עם כל דברי הרדיפות הנתעבות, אשר נשאתי וסבלתי בעד קשט ואמונה, אשר שמתי לי לקו, כי אז תפשתי מרחב גדול בספר הכנסת, אשר יקרו גליונותיו מאד — ומה היה פרי העמל והכעסים האלה? בריאות גוי האיתן והחזק התרועעה, דללו וחרבו כחי ולחי, ולאחרונה, כאשר קטף המות את מחמד עיני, את רעיתי תמתי (ט' כסלו תרל"א בטרם חלפו ארבע שנים לנשואינו) תקפתני רעתי פעם אחת וארבץ תחת משא תלאותי, נפלתי למשכב במחלה עזה ובאתי עד שערי מות. אך ההשגחה העליונה, אשר שקדה עלי משחר טל ילדותי ועד עתה, הופיעה לי שמש צדקה ומרפא בכנפיה, ואשוב לאור באור החיים, הלוך ושוב לאיתני. — אולם מני אז סר כחי וחשקי לערוך קרבות עוד, ונאלצתי לפעמים להעלים עיני מרעות רבות, כמו לא ראיתים, באשר כחי עזבני ואכף עלי פי לדום. — אפס כי לא על הכל יכלתי לעבור בשתיקה; מבלי הבט על הריסות בריאותי, התעוררתי בעז להלחם נגד פורצי חומת בית ישראל. מכל השערוריות שעשו מהרסי הדת, אשר חשפתי אז נבלותם והוקעתים לעיני השמש רק אחת אזכירה פה ותהי לעדה ולמופת עד כמה מעלות במעמקים ירדה וצללה היהדות בכמה נפות אשכנז. וגם זאת בדבר השחיטה, אשר למענה השקט לא אוכל, כל עוד מסתוללים בה הבורים והעבריינים, כל עוד, אשר כל הבא אל ראשי הקהלות ופסת ניר בידו מבן בלי-שם לקבלה, כתובה אשכנזית או עברית, אשר כספר החתום היא למו ומלאו את ידו לשוחט. והנה מעשה בשוחט אחד יעיד לנו כמה יראת שמים יש בשוחטים ההם וכמה נגעה כשרות השחיטה בלב ראשי הקהלות, שמעו והשתוממו! בקהלה היותר גדולה העומדת תחת נשיאותי היה שוחט אשר נשא משרת שמש בהכ"נ ומשגיח בשדה הקברות. ויהי הלילה ויקם השוחט ויסיע מצבה מאחד הקברים ויקציענה וימכור את האבן בעיר הקרובה, אכן נודע הדבר והקברן הוצג לפני ראשי העדה וגם הודה על אשמתו ויחרצו עליו את משפטו להסירו משמש ולא יעבוד עוד בביה"ק וכן בבהכ"נ כאיש שאינו הגון לזה (ניכט מעהר ווירדיג). ואולם עוד נשאר האיש כראי והגון לשחיטה וישאר על עבודתו זו כמקדם!! וגם יקרה לפעמים כי יבוא אלי איש לעמוד למבחן לשחיטה, ומצאתי אותו נעור וריק מדעת הדינים וההלכות הנחוצות לכל שוחט לדעתם, ובכ"ז הלך האיש והיה לשוחט באיזה קהלה (העומדת תחת רשותי). למראה הנגע הזה אשר פשה בקירות בית ישראל בארצנו אזרתי שארית כחי ואוני ואצא במלחמת תנופה קבל-עם. שלחתי (תרל"א סיון) מכתב-חוזר (צירקוליאר) אל רבנים רבים בגלות לפניהם את כל תעתועי המהרסים ועוררתים לתת ידם אתי בעת

לעשות לה' רצוף לזו עוד גליון אחד לחות-דעת (ערקלערונג) והיא על איזה שאלות מה שהדין דורש מאיש המכהן בעבודת השחיטה, שיענו הרבנים עליהן את חות דעתם ב„הן" או „לאו" אחרי אשר העמדתי את חות דעתי אני על זה ראשונה, כל זה נדפס בהישראלי המאינצי נו' 27 לשנת תרל"א.

אל גליון החות דעת נלוו גדולי הרבנים באשכנז, אויסטריה, אונגארן, רוסיא והולאנדיא, אשר שמותם (קכ"ח במספר) נדפסו בהישראלי נו' 31, 37 שנה הנ"ל. זאת אמנה עוללה התעוררות רבה ועשתה רושם גדול ברוח העם. אך עוד לא רפתה רוח שוטני ולא הרפו מהציק לי בכל עת מצוא עוד כמה שנים. לאחרונה קם השאון לדממה והרשעים חדלו רגז, כי רפו ידם בראותם אשר כל כלי משחיתם עלי לא יצלחו, כי ענתה בי צדקתי נגדה נא לכל עמי, אשר רק נכח האמת והצדק פלסתי מעגלותי ואל מטרת קדש כוננתי אשורי. עתה תודות לאל הנני מתענג על שלות השקט באין שטן ומפריע.

ג

עוד בבית הורי היקרים נ"ע הסכן הסכנתי בדרכי צדקה וחסד. עוד זכור אזכור כאשר שלחוני (בחברת אחי הגדול ממני נ"ע) בימי מועד כמו פורים ובעשי"ת לחלק נדבות יד לעניים ידועים למו, אשר ברב עמל מצאנו נתיבות בתיהם בכל מבוא צר ופנה נסתרה, ואזכרה עוד עליצות האמללים, אשר צהלו פניהם בשמחה לקראתנו, ואת רבי תולדותם וברכותיהם אשר הביעו מקרב לב עמוק להורינו נ"ע ולנו. אשר אז אמרתי בלבי, כי אין ענג בתבל כעשות טוב וחונן דל ואביון. ועוד יותר הסכנתי באלה בבית הורי פנימה, אשר אמי היקרה ויראת ה' היתה כמופת לרבים בצדקת פזורנה, אשר כל נפש רעבה באה אלינו והשביעתה, וגם אל כלים נתנה לאביוני אדם לשאת לנפשות ביתם העטופות ברעב. כל זאת פעלה עלי פעולה עזה ואהבת הצדקה והחסד הכתה שרשיה עמוק עמוק בבתי נפשי ותגדל עמי ותהי לי לטבע. גם בימי חנוכי בבתי הלמוד התעסקתי תמיד בגמילות חסדים והייתי מאסף נדבות יד בעד תלמידים יודעי מחסור. בימי כהונתי בעהרענט נבצרה ממני להפיק חפצי זה כי בני העדה רובם עניים, אשר בנפשם יביאו לחמם, אז אמרתי: ישראל קדושים הם, יש רוצה ואין לו. אך בבואי לכהן ברבנות הגליל עם ל"ח קהלות אשר שמן חלקם ומתענגים על רב טוב, אמרתי, אך פה תשיג ידי לפעולת צדקה וחסד כחפץ לבי. והנה בשנת תרכ"ח קרה רעב בפלך אסט-פרייסען אז הוצאתי אל בני קהלותי קול קורא במגלות עפות דברים מלאים רגש ורחמים לחמלה על אחיהם הנתונים בצרה וחרפת רעב ולפתוח ידם להם איש כמסת ידו אשר ברכו ה', אבל לדאבון לבי, פגשתי באלה שיש להם ואינם רוצים. בגליון הנדבות רשמתי את נדבתי אני ראשונה הרבה יתר ממסת ידי למען תהיה נדבתי למופת לאחרים; אך מה עלתה לי? אלה אשר יש לאל ידם לתת מאה פעמים כמוני נתנו העשירית מנדבתי. מובן מאליו כי פרי האסף היה מצער ולא הגיע אף לחצי תקותי. אז ראיתי ונוכחתי, אשר למען מלאות משאלות נפשי באספי צדקה עלי להרחיב את חוג מפעלי מעל לגבול נשיאותי למרחוק. והנה שנת תרל"ב הגיעה ורעב נורא פרש בארץ פרס, אז הוצאתי אגרת עפה (ג' דחנוכה) בדברים לוהטים אל כל הקהלות אשר בכל נפות אשכנז וגם מעל לגבול הזה באיזה מקומות והאגרת הזאת אמנה הצליחה את אשר שלחתיה, כי האסף ההוא עלה עד לעשרת אלפים גולדען (יותר מט"ז אלף מארק). אמנם לא על נקלה נהיה הדבר ורק ע"י עמל רב הצלית החפץ היקר הזה. מחנוכה עד ט"ו שבט הגיע האסף רק עד 600, 3 גילדען ובראותי כי רפתה רוח המתנדבים הוצאתי קול קורא שנית ובזה השגתי את מטרתי, פה אמצא לנכון לזכור מקרה, הראוי לחק אותו בבנ"י לזכרון הימים הראשונים בטרם החל נגף האנטיסעמיטיזמוס. בהיות העת נחוצה מאד ועלי לשלח אגרות עפות אל כל נפות אשכנז ואנכי לא ידעתי נכון איפה קהלות ישראל נחתים שם, וימלך עלי לבי ואשלחן אל כל עיר ואל כל המקום אשר ידעתי שמו. וע"ב קרני כמה פעמים כי שבה אלי אגרתי עם הערה קטנה בצדה „פה אין שום קהלה של יהודים", אך אחת מהנה השלוחה עירה פפארקירכען הגיע ליד ראש העיר שם ויקחה וישלחה בצירוף אגרת ממנו אל אנשים נוצרים נקובי שם בעירו כדברים האלה: „אם אמנם אין יהודים בתוכנו, בכל זאת מצאתי את קול קורא הזה ראוי להמציא לכל נכבדי אזרחי עירנו; יען הצרה גדולה מאד ועל כל חובב אדם החובה להחיש עזרה לנתונים בצרה. הדברים האלה העירו את לבות האזרחים ויקבצו עשרים וחמשה גולדען, אשר שלחם הראש אלי (בצירוף קול הקורא שלו עם חשבון הנדבות).

בשנת תרל"ז קרא ה' רעב נורא על ארץ ישראל, זעקת שבר הראשונה, אשר עוררו משם ע"י התלגרף הרעישה אח כל מורשי לבבי. עד מהרה הוצאתי קול קורא באלפי אגרות עפות וגם

הפעם חפצי הצליח בידי בעז"ה. אם כי בעת ההיא התחרו עמי בעלי אסופות אחרים לדברים נחוצים, בכל זאת עלתה בידי בעז"ה לאסוף עד ט"ז אלף מארק אשר היו לשבור רעבון אביונינו בארצנו הקדושה. עם זה לא חדלתי לקבץ גם בעד מקומות וענינים אחרים באשר קרה שם צר ומצוק; בעד הנשרפים בערי ווילקאמיר, סאד ופאדזעלווע (רוסלאנד), בעד הנהרסים בשטף מים בערי מיסקאלץ, מאד וערלויא (אונגארן), בעד המדולדלים במהומת מלחמה בתוגרמה, בעד הקמת בתי מחסה לעניים באה"ק ועוד ועוד, כי מאז הופיעו בהמגיד והישראלי גליוני חשבון הנדבות המאליפות בעד הרעב בפרס, נודעתי על ארץ רבה למאסף, ובכל מקום אשר בא ונהיה שם מחסור ומצוק פנו אלי. עד עת הרעב באה"ק יצאו כל חשבוני הנדיבות לאור בהמגיד ובהישראלי המאינצי, אך מאז והלאה החלותי בעצמי להוציא לאור גליוני חשבון נדבות, ולבי עלץ מאד לקראת הגליונים הראשונים המודיעים ברשות עצמי לבשר פרי האסף בארץ. והנה לא כביר בעת עברה ושמחתי כמעט ערבה, בהורעי, כי כל פרי האסף הרב אשר בעמל ויגיעה רבה עלה בידנו לא הובל בארחות יושר אל מקום תעודתו, ויען מה? יען כל נחלי הכסף הרב שטפו ונפלו אל נחל גורש רפש וטיט היא החלוקה בארץ הקדושה! ע"כ בהוציאי לאור את גליון הנדיבות הששי (תרל"ח אב) צרפתי אליו עוד גליון קול קורא כדברים האלה: עפ"י רבי פעלי זה רבות בשנים בעד עניי אה"ק ועפ"י חליפות מכתבי תמיד עם אנשים נכבדים נאמנים אשר שם, אוכל לשפוט מישרים ולהחליט לנאמנה: אשר למען הרם את מצב אחינו המורה ושפל שם מאד ואשר עוד ירד הלוך וירוד תמיד, למען התקין תקנה נאמנה ונכונה ולא להסתפק ברפא על נקלה, בעזרה לשעה: דרושות, בהחלט התקנות הרשומות פה: 1) הקמת בית חנוך ליתומים, אשר יאמנו בו לתורה ודרך ארץ גם יחד באופן אשר היתומים העזובים (הרבים באה"ק) ישתלמו שם, עם למודי התורה וחנוך המוסרי לפי דתנו, ישתלמו גם בשלמות דרכי התבל, אשר יגדלו לאנשים מועילים למצוא חית ידם בעצמם. 2) לסעוד ולסמוך בידי החבורות הטובות (רבות התועלת ודלי האמצעים) ה"ה חברת ת"ת בק"א, תמיכת פועלים ועוד. 3) לעזור ולרומם בכל היכלת את „ישוב הארץ". כבר נוסדו מושבות ביפה ובחיפה ולולא חסרו אמצעים (כסף) כי עתה כבר עלו כפורחת לברכה בארץ וע"כ ראוי וישר מאד לתמכם ביד נדיבה, הח"מ העמיד על נפשו מצוה לתמוך בכל יכלתו בידי החברות באה"ק ואת הקאלאניזאציע שם ובגלל

זה יבקש מאת כל חבריו הנכבדים, ראשי העדה, מורי העם וכל אשר ענות אחינו באה"ק נוגע בלבו. לתמכהו בהשתדלותו זו בכל שתהיה לאל ידם. גם הקטנה שבנדבות תקובל ברב תודה ותגיע למקומה הנרצה.

לקול קורא זה התעוררו כל **חובבי ציון** האמתים; אפס כי באשכנז, המקום אשר רק אליו שמתי פניו נשאר הקול — קול קורא במדבר, יען מה? יען עדת המתנדבים **היראים** רק על החלוקה חרד לבם **והחפשים** לא יאבו לדעת מארצנו הקדושה, כי ארץ נכריה היא למו, ע"כ רק לפרקים רחוקים עלה בידי אסף הגון (הראוי להודיע בקהל) וגם זה הלוך הלך וחסר, אשר אם עוד מעט וחדל לעולם. כל זה ראיתי ונתון אל לבי לבל תכבה גחלת המפעל הקדוש הזה, ואתאושש ואוציא מחדש אגרת עפה אל ראשי הקהלות וכו' וכו', אולם הפעם לקרוא נרבות בקשתי, אך אדות קופות של צדקה הקבועות בקירות הבתים, ונקראות קופות של חלה; וכן בקשתי מאתם שיודיעני כל אחד כמה קופות-חלה יוכל לחלק בין יושבי עירו ובמסביה ועלי לשלוח להם חפשי מפארטא, וגם שיודיעו להנשים את גדל המצוה כי בעד עניי אה"ק הדבר הזה ושאחר הפרשת חלה עליהן להוריד אל הקופה איזו נדבת יד כנדבת לבן. גם זאת כי בכל רבע שנה תורקנה הקופות וסכום הקבוץ עם שם המתנדבה יודפסו בגליוני הנדיבות אשר אוציאן אור לעתים מזומנים. הדבר הזה יצא לפעלו בהצלחה גדולה. מכל עברים עפו אלי בקשות לקופות חלה ואנכי הכינותים חיש מהרה ואשלחם אליהם אל מקום תעודתם. אמנם, כל אלה לא שוו לנו פרי למכביר כערכם יען סבות רבות נגעו במו: בכמה קופות שולחו ידים, הרבה נסבו לעניני הצדקה בעד עניי העיר, בגדול גם שם העניות, וגם עוד אל דברי קדושה אחרים, ועוד הרבה נשארו כלי ריק באשמת פרנסי הקדש, אשר רפתה רוחם להדבר הנשגב הזה, וגם כמה פרנסי קדש בגדו בי בהודעם כי לא רק אל החלוקה העלובה מגמת פני בזה. בסבת כל אלה אבדו הרבה אלפים מארק ליושבי אה"ק. אולם אחרי כל אלה אשמח מאד בפעלי זה באשר **מנהג** הקופות נשאר קבוע ואיתן ועוד לא יחדלו מדרוש ממני לשלוח להם קופות של חלה, כי ע"כ לא יאבד ניר לעזרת אה"ק, ותקותי, להשיג עוד את המטרה, אשר שויתי לו למען כונן את אחינו שם על מצב נכון וטוב ואשר אוכל לבאר אותה בדברים קצרים אלה: לגמול את העם לאט לאט מלחם הקלוקל של החלוקה ועם זה להכינם ולהכשירם לאנשים מועילים למצוא בעצמם חית ידם אם ע"י מו"מ או אומנות יד, והנעלה על

כל—עבודת אדמת הקדש. ע״כ עלץ לבי מאד בשמעי כי נאספו גדולי אחינו לאספה ברומעניען (בשנת תרמ״ב) לטכס עצה בעד אחינו הנאנחים ומעונים שם תחת עול ממשלת עריצים, להכין הדרך לנודדיהם ולכוננם על אדמת אבותינו. בגליוני חשבון הנדיבות שלי לשנה הנ״ל נדפס מנומר 41 והלאה כל השקלא וטריא בדבר הזה: על דבר מועצות האספה, ע״ד הופעת חקי קאלאניזאציאן בתוגרמה האזיאטית מאת ממשלת השולטן; אדות הטוב והרע הנמצא בחקי הקאלאניזאציע הנ״ל וגם ע״ד קאלאניזאציע בסוריה (זיריען). ולא חשכתי גם הפעם לעורר את ראשי הקהלות פרנסי הקדש וכו׳ לכונן חבורות לטובת ישוב א״י עם נדבות לשבועות או לחדשים. אבל זאת הפעם הופר חפצי הטוב ברשעת מלשינים אשר מצאו עלה לעולל עלילות; כי אנכי לא ידעתי אז, אשר למען הוציא קול קורא כזה (היינו להושיב ועדים) נדרש לפי חקי הארץ, הורמנא דמלכא. וע״ב הועידוני למשפט והושת עלי ענש כסף. ואמנם לא כהה בי שלטון המקום מכתוב בגליוני מאמרים כדברי עצה או לעורר את לב העם לטובת ישוב אה״ק. שימת עין מעט בגליוני הנזכרים די להכיר ולהעיד לי כי נמצא במו חמר רב הערך בעד מי שיחפוץ לכתוב ספר קורות ישוב אה״ק ושלא יוכל לעבור עליהם מבלי חסר פרק גדול מספרו. גם כל פעולותי אשר פעלתי אני למען הרחבת ישוב ארץ אבותינו הן טבעות בשלשלת סדר קורות הישוב. לאחרונה אחשוב לא למותר לרשום פה לזכרון את סכומי פרי קבוצי לטובת אחינו באה״ק: בעד בתי מקלט ליתומים כ״ד אלף 24000 מארק, בעד בתי מחסה על מכון הר ציון 20000 מארק, בעד בתי מעון לעניים אשר נבנו ע״י חברת עוזרי נדחים שלחתי ג״כ תמיכה רבה, וכן לאלה המושבות, אשר חסרי הנדיב הידוע עדיהם לא יגיעו שלחתי סכומים גדולים לתמיכה וכן מושב הפועלים, הוא רמלה, התכונן ברובו ע״י תמיכותי.

סכום כל קבוצי הצדקה שיצאו לפעלם ע״י לפי חבור החשבון האחרון אשר בגליוני נו׳ 236 עולה לסך 331,588 מארק, אשר הרוב ממנו עלה לטובת ישוב אה״ק. לדאבון לבנו עוד מונחים מכשולים על דרך ישוב אה״ק. אך כאשר יהגו המכשולים מן המסלה בעזה״י ויגזור ה׳ עלי בחיים אז אוסיף אמץ לעשות בדבר במועצות ותחבולות חדשות רק הופיע נא עצת ה׳ על עצתי, ויעזרני להוציא לפעולות אדם את מחשבתי הטובה לטובת כלל ישראל.

פורים תרח״ם לפ״ק.

לתולדות הגאון מלבי"ם זצ"ל.

הרב הגאון רבי מאיר ליבוש בן יחיאל מיכל (מלבי"ם) זי"ע נולד בעיר וואלאטשיסק במדינת פולין באחד מירחים האחרונים לשנת תקס"ט. אביו „החריף ומופלג בתורה" נקטף מארץ החיים בעודו באבו ונשאר המלבי"ם אחרי מות אביו עלם קטן ורך בן שש שנים, ואמו „אשה יראת ה' הצנועה והמשכלת" מרת סימציא נשאת „להרה"ג חו"ב בכל חדרי התורה וצנא דמלא ספרא" מוהר"ר יהודה ליב האב"ד דק"ק וואלאטשיסק. עד שנת שתים עשרה לימי חייו העבידוהו מלמדי עירו בפרך בהחדר ויצעידוהו במוראים גדולים אל תוך מעמקי ים התלמוד, בטרם ידע מה מתורת ה' ומחקי דתנו; ורק כאשר בא להתלמד מפי המורה המובהק הרה"ג ר' משה הלוי הורוויץ זצ"ל מחבר ספר „עמק השדים", התעוררה נפשו לגשת אל הקדש ולעשות חיל בלמודים; אז התפתחו כשרונותיו הנעלים והנשגבים, ואז החל לשום מעקשים למישור בלמודו בתלמוד. רבות רכש לו מאת המורה הנ"ל, לא לבד בלמודי התלמוד כי אם גם בחקרי הנפש והאלהות ובידיעות רבות בהגיון, וגם מספרי קבלה לא הניח את ידו וישמע לקח בחכמת הקבלה והתבונה מפי „איש קדוש גאון צבאות ישראל" ר' צבי זצ"ל מזוטשוב 1). כמשפט אחב"י בימים ההם עם בניהם, להביא אשת נעורים אל חיקם תומ"י אחרי שומם טוטפות בראשיהם, השיאו אביו חורגו הרי"ל אשה בהיותו בן י"ד שנה, בת אחד העשירים מעיר מולדתו, אבל תיכף כתב לה ספר כריתות באשר כי היתה אשה הומיה וסוררת, ואז בהיות לו צר המקום לשבת בעיר מולדתו הרים פעמיו על ארץ רבה; ראשית נסיעתו היתה לעיר ווארשא ושמה התודע אל תופשי התורה היושבים לפני ה' וירוממוהו בקהל עם עד כי יצא שמו לתהלה ולתפארת בכל תפוצות ישראל בשם „העילוי מוואלהין"; מווארשא שם פעמיו לעיר לונטשיץ, ובעיר הזאת נשא לו לאשה את בת הרב האב"ד דק"ק הנ"ל מוהר"ר חיים אויערבאך ז"ל מחבר ספר „דברי משפט". בעיר הזאת בהיות ארוחתו נתנה לו מאת חותנו, הקדיש את עתותיו וישם לילות כימים לסדר חלק הראשון מספרו היקר אשר פיו יקבנו בשם „ארצות החיים" על שו"ע או"ח, וגם אסף וקבץ תשובות וחדושים ביתר ג' חלקי השו"ע ועוד ספרים למכביר. בחפצו להפיץ מעיני חכמתו החוצה נסע בשנת תקצ"ד לערי פרעשבורג, מאפלשיין ואמשטרדם והשיג הסכמות על ספרו אה"ח מאת

הגאון הכם הכולל ר' מאיר ליבוש מלבו"ם זצ"ל
נולד ח' תקס"ט, ונפטר א' דר"ה התר"ם

1) הגאון ר' צבי ז"ל היה רב גדול ומקובל אלהי ומופת לרבים, ספרו „סור מרע" יעיד עליו כי היה מלא מחקר ורעיונות נשגבים בחכמת האמת, הוא מת במגפה בשנת תקצ"ז הכותב.

הגאון ר' משה סופר בעל „חתם סופר", ומאת הג' ר' וואלף מחבר ספר „שערי תורה", ומאת הרשכבה"ג ר' שמואל אב"ד דק"ק אמשטרדם; ובהיות המלבי"ם רק בן עשרים ושבע שנים כבר כתבו עליו הגאונים הנקובים למעלה תארים גדולים שאין למעלה מהם. מאמשטרדם נסע לעיר ברעסלויא, מקום שם הרה"ג המפורסם ר' זלמן טיקטין ז"ל שכן כבוד בה. בעיר הזאת ישב המלבי"ם כשנה תמימה והביא את ספרו אה"ח תחת מכבש הדפוס ויצא לאור בשנת תקצ"ז היא שנת העשרים ושמונה לימי חייו.

בהיות ידו חזקה בכל מסתרי ים התלמוד ובגלל דרשותיו המספיקות חן ונעם ומשיבות לב ונפש, בחרו בו ראשי עדת עיר ווערשנא בהסכמת הג' ר' זלמן טיקטין ז"ל וישימוהו לרב ולמורה דרך בדרכי התורה וההוראה; גם אלופי קהל עדת פוזנא נכספו מאד להושיבהו על כסא הרבנות בעירם, (אשר התאבלה אז על מות רבה הגאון ר' עקיבא איגר זצ"ל), ויפצרו בו לעזוב את מקומו ולשכון כבוד בתוכם. אבל נכבדי ווערשנא החזיקו בו ולא נתנוהו לעזבם כצאן בלי רועה, ורעה המלבי"ם את צאן מרעיתו בעיר ווערשנא ערך שבע שנים ויתקן בה תקונים גדולים הנוגעים לחקי הדת ומנהגי ישראל. מווערשנא נתקבל לרב בק"ק קעמפען וינהל את צאן עדתו באמונה חמש עשרה שנה. במשך שנות שבתו על כסא הרבנות בעיר קעמפען הקדיש ימיו ושנותיו להתחקות על שרשי התורה והנביאים, לחשוף שפוני טמוני קדמוניות קדש ולבאר באר היטב אמרות אלוה כיד החכמה והאמונה הטובה עליו. מקעמפען נקרא לשבת על כסא הרבנות בבוקארעשט וישב בה חמש שנים. תלאות נוראות השתרגו עלו על צואר המלבי"ם בעיר בוקארעשט אשר לתארן כמו שהן ילאה כל עט סופר מהיר ותקצורנה כל שפתי נאמנים. אך למען ישיג הקורא מושג נאמן ממצב המלבי"ם בעיר ההיא, הנני מעתיק בתים אחדים משירי ידידי החכם ר' אפרים וויטעס נ"י מווילקאמיר במחברתו „אבל יחיד" צד 22 ואלה דבריו:

בוקארעשט, מְגִנַּת־לֵב בָּךְ שָׂבֵעַ,
בָּנִים כֹּפְרִים בְּשׁוֹט לָשׁוֹן הִכּוּהוּ,
בְּיוֹם שַׁבָּתוֹן עֵת הוֹרָה לָעָם דֵּעַ,
פַּעֲמֵי שַׂר הַקִּרְיָה הֶחֱרִידוּהוּ.

אָז קָרָא לְפָנָיו סֵפֶר פָּתוּחַ,
וְעַל גַּבּוֹ חָרוּשׁ חוֹתַם מַמְלֶכֶת,

כִּי עֲוֹנוֹ גָּדַל עַד גָּבְהֵי־רוּחַ
וְאַסִּיר כֶּבֶל יוּבַל לְבֵית הַמַּהְפֶּכֶת.

אָז מְתֵי הַחַיִל שָׁם נִקְהָלוּ,
לְמַלֵּא מִשְׁלַחְתָּם מְהֵרוּ הֶחִישׁוּ,
עַל כְּבוֹדוֹ כִּי גָלָה, יִרְאִים אָבָלוּ,
וְשֹׂכְחֵי־אֵל בִּצְחוֹק קֶרֶת הִרְעִישׁוּ.

לְיוֹשֵׁב־הָאִי, דְּלוּג־רַב כְּהִשְׁמִיעַ,
הַשַּׂר „מַנְטִיף־אוֹר" פָּנָיו זָעֲפוּ,
שְׁנֵּם מָתְנָיו וְעַל עָב־קַל הוֹפִיעַ,
וּמִירוֹת הַבִּירָה אֵלָיו נִשְׁקָפוּ.

לְנְסִיךְ „רומאניה" בְּתַחַן הִפְגִּיעַ,
כִּי הָאַסִּיר מִמַּסְגֵּר יְחַלְּצוּהוּ,
„רודאלף" אִישׁ הַחֶסֶד דָּת הוֹדִיעַ,
מִבֵּית הַסֹּהַר כָּלָה יוֹצִיאוּהוּ.

אַךְ הַנְּבָלִים גַּם בְּלַיִל לֹא נָחוּ,
וְעֹלוֹת חֲדָשׁוֹת לַבְּקָרִים חִפָּשׂוּ,
תְּרוּמַת יַד לְרֹזְנֵי הָעִיר שָׁלָחוּ,
וְכֶתֶר „הָרַב" מֵעָלָיו חָמָסוּ.

מששת הבתים הללו נוכל ללמוד את מצוקותיו האיומות וגם נשכיל לדעת את יקרת חין ערכו בעיני השר הצדיק ר' משה מונטיפיורי נ"ע עד כי החיש לרוחתו לישועתו ויחלצהו מן המצר. מבוקארעשט אוה למושב לו בעיר לונטשיץ, עיר מולדת אשתו השניה ונתקבל שמה לרב אב"ד. אבל מפני הקטטות והתריבות שפרצו בין המתנגדים והחסידים ואלה האחרונים כתרוהו, הרדיפוהו ומנוחה הדריכוהו על אשר לא אשר בדרך מעגלותם וימררו את חיתו, עזב את עיר לונטשיץ ויעתק אהלו בחערסאָן בשנת תרכ"ט. מחערסאָן נתקבל לרב בעיר מאהילוב ויאמר בלבו: פה אשב כי אויתיה; לא אנוע עוד עת מט כחי; אך לראבון נפשו שמחת לבו נהפכה לאבל, כי גם במאהילוב 2) צרה מעול לקבוע נפשו

2) מעיר מאהילוב יצא סופר אחד בן־בלי־שם ובו

ויכהו בלשון לפני שרי הממשלה, ופתאם באה פקודה נמרצה לשר הפלך שהמלבי"ם יעזוב את העיר מאהילוב וגם את ארץ רוססיא כלה במשך שני ימים! כראות המלבי"ם כי בקשתו לציר האשכנזי שבה ריקם וכל עמלו להעביר ממנו את רוע הגזרה ללא הועיל, מהר ויעזוב את ארצנו וישם פניו אל העיר קאָניגסבערג בפרוססיא וישב בה על כסא הרבנות כשלש שנים. בשנת תרל"ט קבל המלבי"ם „כתב רבנות" מעיר קרעמענ-טשוג (פ. פאלטאווא) ויאות המלבי"ם לנסוע קרעמענ-טשוגה. קודם נסיעתו לקרעמענטשוגה בא לו מכתב מנויארק באמעריקא, כי ימהר לבוא שמה לשרת בתור „רב הכולל" על כל מדינות אמעריקא בעד משכרת חמשת אלפים שקל מדי שנה בשנה, מלבד ההכנסות בעיר גדולה כנויארק; אך מלבד אשר הבטחתו לאנשי קרעמענטשוג עמדה לו לשטן הנה עוד לא הסכים בנו לזה, כי לעת זקנה יכתת רגליו לעבור ים האטלנטי לעיר רחוקה ומוזרה ובטל רצונו מפני רצון בנו נ"י. בהיותו מוכרח לנסוע קרעמענטשוגה מצא לו לעזור את הרב ר' נתן לעווי האב"ד בניקופול פלך יעקאטערינאסלאוו (שהוא היה לי לעינים בנוגע לתולדות המלבי"ם) ובלוית הרב מניקופול (שישב אז על כסא הרבנות בעיר וועגגראוו הסמוכה לווארשא) נסע דרך גראיעווא לבריסק דליטא. והרב הגאון ר' יוסף דוב הי"ו קבל את פני המלבי"ם בלוית כל חכמי בריסק וגביריה בכל מיני פאר והדר ואותות כבוד. מבריסק נסע לקאברין ושמה חלה מאד אף דרש ברופאים בשובו מעט לאיתנו אחרי שבתו שני שבועות בקאברין נסע למרות רצונו דרך קיוב לקרע-מענטשוג, ובעיר קיוב שקע שמשו של מאורנו זה ויישן שנת המות ביום א' דר"ה בשנת תר"ם בשעה השמינית בבקר ויהיו כל ימי שני חיי המלבי"ם שבעים שנה עם שנים שלשה ירחים. עד מהרה הגיעה השמועה המעציבה בכל מושבות בני ישראל ויהי אבל כבד מאד ליהודים בכל המקומות אשר שמע הגאון הזה מגיע! בהמון עם רב הובל המלבי"ם לקברות ויחלקו בני עיר קיוב לו את כבודו האחרון וילווהו עד בית מועד לכל חי. תהי נפשו צרורה בצרור החיים, וזכרו לברכה פה תחת השמים!

אלה המה תולדות ימי נדודיו של חיי המלבי"ם בקצרה. לספר בשבחו אך למותר; כי מי מאחב"י אשר לא התחמם לנגד אור תורתו של המלבי"ם? במלים אחדות נאמר: המלבי"ם היה תפארת ישראל וצבי גאון עדיו, כי היה תלמודי גדול כאחד התלמודיים היותר מצוינים אשר הקיצו עדות ביעקב והאירו אור התורה בישראל; ידיו רב לו בדקדוק שפת עבר וחבר ספר בחכמת הדקדוק אשר פיו יקבנו בשם „אילת השחר"; בהתרפקו על חכמת הקבלה ורזי התורה שלמד מפי המקובל ר' צבי ז"ל מזומשוב, חבר ספר מיוחד בחכמת הקבלה אשר בשם „מגלת סתרים" יכנהו; באור באוריו הנאורים ראו ב"י אור בהיר ותאורנה עיניהם. בבאוריו על התורה והנביאים תתנוסס רוח חכמה ובינה, רוח דעת ויראת אלהים. בם הראה לעין כל גלוי עינים את חכמת אלהים הצפונה בחדרי התורה ואת דברי נפלאותיה ועזוזה והליכותיה בקדש; רוב באוריו נוסדים על הפשט ועל מוסדות הדקדוק וההגיון. — מלבד באוריו היקרים על התורה והנביאים, חבר ספר „ארצות השלום", „ארצות החיים" (על שו"ע או"ח), „חבור על רמב"ם", „שאלות ותשובות", „אילת השחר" (על דקדוק), „מגלת סתרים" (על קבלה) ואת הספר „משל ומליצה". בספרו זה האחרון (אשר, כידוע, הנהו ערוך מול הספר „האמת והאמונה" לאד"ם הכהן) מראה לנו המלבי"ם גם את כחו וגבורתו בשיר ומליצה. המלבי"ם היה גם חובב ציון אמתי ואוהב עמו אהבה תמה וחכה בלי מצרים. בין ערוגות הבושם על שדמת באוריו על כתבי הקדש נפוצים הרבה דברים ופירושים המוכיחים בעליל כי דעתו של המלבי"ם היתה נוחה ממחשבת חובבי ציון היקרים שגמרו בנפשם „להסיע מספר בני ישראל שקשים מזונותיהם בארצות פזורינו כקריעת ים סוף אל ארץ אבותינו השוממה, לפתח ולשדד אדמתה ולהוציא לרס מן ארץ אבותינו היושבת כאלמנה חיה ושוממה זה אלפים שנה. הרה"ג מלבי"ם מחייב את הרבנים הגאונים שעומדים מרחוק ואינם מכניסים ראשם ורובם בהענין הגדול והנכבד הזה אשר בו תלוי תקותנו לעתיד לבוא ויעודנו הלאומי!

טרם אצא את פני הקוראים עלי להעיר כי לא נכחד ממני אשר עוד לא יצאתי חובת כותב תולדה לגבר מורם מעם כהמלבי"ם, ועוד הרבה דברים אולי ישנם אשר מהראוי לפרסם אותם ברבים; אבל מפני חסרון המקורים אשר לדאבון נפשנו כל כבוד רוב גדולי חכמינו הסתר דבר אין באפשר למצא את הפתח, ע"כ אסתפק במועט כי „טוב מעט מלא כלוס" יאמר משל הקדמוני; ואני את סופרי ישראל אבקש כי יואילו המה לשלוח אל בית מערכת „הכנסת" כל מה שידוע להם על אדות חיי המלבי"ם אשר נעלם ממנו, ויהיו כעין מלואים למאמרי אני המוקיר ורחים רבנן.

חיים העשיל בראווערמאנן

משפחות לחרף ולגדף את שם הגאון מלבי"ם זי"ע, במאמר „ההרגל והבקורת" שנדפס בהשחר שנת תרל"ח, וידבר עתק על צדיק יסוד עולם זה; תאלמנה שפתי שקר ועתידים הם ליתן את הדין! הכותב.

תמונת הגאון החסיד ר' מנחם מענדל ז"ל

אדמו"ר לחסידי חב"ד מליובאוויטש ותולדותיו .

*) הרב הגדול מ' מנחם מענדל בר' שלום שכנא ז"ל מליובאוויטש , רב לחסידי חב"ד , הוא נכד הרב הזקן מהרש"ז מלאדי בעל התניא והש"ע , נולד בשנת תקמ"ט , ויהי לחתן הרב „האמצעי" מ' דובער . ויגדל על ברכי זקנו , ויהי שוקד על התורה עד להפליא . ולאשר חונן בשכל ישר וכח זכרון נפלא עד מאד, לחמו נתן ומרדות העולם לא עממוהו עד שנת הארבעים לימי חייו , לא יפלא אפוא כי היה בכל חדרי התורה בקי מאד , מן התלמודים ועד שו"ת האחרונים , מן התנ"ך ועד הדקדוק , ספרי קבלה וספרי מחקר. אז כתב גם רבי תורתו : את באור המשנה להלכה עד אחרוני הפוסקים , המכיל עד אלף גליונות, ומקצתו נדפס בס' צמח צדק ח"ד ; את טעמי המצות, אשר שנים שלשה גרגרים נדפסו עם ההגדה , והמפורסמים בהם ה"ה : מצות האמנת ה' (במאמר „אנכי") ומצות אחדות ה' (במאמר „שמע ישראל", שבו מבאר שטת הבעש"ט) ; ובאור מצות התפלה , המבאר ענין הכוונות , ומכיל נ' גליונות . את חקירתו ע"ד חדוש העולם ! את באור התנ"ך ע"ד מראה מקומות, המכיל כד' מאות גליונות ; ובמשך פ"ו שנה אשר כהן חותנו הרב רבי דובער , השיב הוא לשואל דבר הלכה מאת הרב, וכתב אז כמה שו"ת ; גם חדושי הלכות על איזה סוגיות שבתלמוד, הלא המה מובאים לדוגמא בספרו „צמח צדק" , ורובם נשרפו במוקד העיר בשנת תרכ"ב . והמוצלים הם הנפזרים בידי חסידיו אשר גנבו ממנו להעתיקם . תורתו לקחה עתותיו ולבו, ע"כ לא נטה אחרי „עסק החסידות" , אשר היה ענין למיטיבי עיון בימי הרב הזקן לענות בו, ולא אחרי שומעי באוריה מפי חותנו „הרב האמצעי" , ולא האריך בתפלה יתר מדאי . ויהי כי התפלא חותנו עליו ועל מעשהו, ויפקד על בתו להביא לו כתבי תורתו , ובהודע לו הדבר רגז עליה ויאמר לגרשה , אך בעמל חותנו הרב הושב שלום הבית על כנו .

אחרי מות חותנו הרב בשנת תקפ"ט בחרו בו מו"צ וצעירי החסידים, להיות לרב , אולם זקניהם לא נטו אחריו ימים רבים , כי ידעו אשר לא דרך חסידות החב"ד דרכו ; והוא מאן בראשונה להעמים עליו צרכי צבור אשר יפריעוהו מתורתו , ובאמרם אליו, מאין ימצא פרנסת ביתו , ענה אליהם כי ילמד לנערים, אך לסוף נעתר להם ויקבל את כתר הרבנות . — כל מבין דבר לאשורו יכיר מתוך תשובתו, כי מאונו ברבנות זו טעם אחר אתו , ורק דאגת פרנסתו העבירתהו על דעתו . אפס לאשר ידע , כי כפלגי מים רוח החסידים ביד רבם , אל כל אשר יחפוץ יטנו , ויאמר לשנות פני הדבר . ויהי כי שת לבו לצאן מרעיתו , וירא עמל, ויתבונן כי לא טוב להטריד את מוח חסידיו בענינים העמוקים מחכמת הנפש וחכמת האלהות , כפי שהיתה זאת מגמת חותנו הרב ז"ל, ולהניא ראשם מענין התורה הנגלית , ולאו כל מוחא סביל דא , ונקל לעיונים דקים כאלה להשלות נפש בעליהם ולהוליכם תהו , כמו שהרגיש זה גם חותנו הרב ז"ל עצמו , אשר על כן חצב בחסידיו ע"י „אגרות שלוחות לכללות אנ"ש" , להשיבם כפעם בפעם אל הדרך הישרה אשר ברר להם , ואף גם זאת כי גבה לב החסידים בהתחכמם בדרכי ה', ויקלו בכמה מנהגי ישראל ,

---

*) בתתנו לפני קוראינו , תולדות אחד מראשי אבות החסידות ברוססיא הלבנה , אבי חסידי חב"ד בדור העבר, עלינו להוציא כל ספק מלב קוראי „הכנסת" על הלך רוח „הכנסיה" ועמדתה בין המפלגות השונות בעמנו . השם „כנסת ישראל" מעיד על תעודתה לאסוף ולכנוס את כל היקר והנכבד לדעתו לכל קוראי הדורות בישראל וחובבי חקר דברי ימינו . כהמאמר התולדי הזה , המספר חיי אחד מעמודי החסידות , וכהמאמרים האחרים הכתובים בידי סופרים מומחים, אחריות הדברים עליהם . ואין לדון מהם על הנטיה המיוחדת והמטבע שטבענו לספרנו הכללי . כל יודעי בינה לעתים לפני בואם להוציא לאמת משפט על דברי ימי האומה עליהם לברר את תכונת המקרים ותורת המאורעות , לא מנקודת השקפתם והגיון לבם , כי אם על פי תקפם וגבורתם של המעשים האלה בחיי העם בכלל או בפרט . כשאנחנו לעצמנו רחוקים הננו מכל נטיה קיצונית לעבר המתחסדים ובעלי ההזיה ולעבר ההשכלה השטחית הממעטת דמות האומה , אשר יסודתה היא השלילה ואחריתה בטול היהדות או היציאה מגבולה . אך גם בלכתנו בהדרך הכבושה להמשכילים המאמינים בנצחיות היהדות , חלילה לנו להתעלם מגדולי עמנו צדיקיו וחכמיו אשר נטו לאחד משני הקצוות , כי עם ישראל הוא גוי אחד בארץ והמדות והדעות המסורות אל הלב לא תוכלנה לחלק את העם למפלגות וכתות אשר תצרנה אשה את אחותה . כמלקטי אבנים אבני בנין למוסדות בית תולדות יעקב , עלינו לשום לב לכל הליכות אלה אשר כחם וגבורתם נראה על פני פעלם לישראל , ואשר מרוחם אצלו על בני דורם ופעולתם היתה פעולה חזקה ומתמדת , יהיו מאיזה כתה ומפלגה שיהיו . בגלל הדבר הזה מצאנו לנכון ומתאים עם מטרת „הכנסת" לתת מקום למאמר הרושם ראשי פרקים מתולדות האיש המופלא בתורה ובחסידות אשר סימי תורתו שותים רבבות משפחות מב"י בעלי החב"ד וגם מתנגדיו לא חשכו ממנו כבוד ויקר כגבר תמים ופועל צדקות בקרב עדתו שומעי לקול דברו . כותב התולדה ידידנו החכם הנודע רי"ל. זאפניץ היה מהעומדים לפני הרב הזה ורואי פניו, ומי שהשלום שלו ישים ברכה ושלום בין כל בני כנסת ישראל מעתה ועד העולם .

העורך .

בחומרות האחרונים, גם באיזה הלכות הש"ע שלחו ידם, אם השעה (שעת עבודת החסידות) צריכה לכך; זאת ועוד אחרת, כי לרגלי העבודה אשר הורה חותנו ז"ל, שהיא „לתבוע" איש מרעהו ומנפשו על דבר טהרת הלב וזכוכו, על „הרגשת עצמותו" ועל רחוקו מאור פני ה', אשר אך „בבטול היש" חפץ „ידיוראדקב"ה באינון מאנין תבירין", התמרמרה נפש כל איש מאד ובכה תבכה, ותקצר נפש העם ודעתו בעצת מורם לצאת מן המבוכה (לבל תפול בעצבות המכלה מנפש ועד בשר), ע"י דעת והתבוננות, כמאמרם „בכיא תקועה בלבאי מסטרא דא, וחדוה מסטרא דא', יען כי טוב לב ישמח במתנת חלקו יוכל להיות רק איש הקופא על שמריו ותורתו אומנתו, ועל כן שתו אל היין פניהם, היין הספכך כל דאגה וקושר כתרים לקונו, ויהי העם שותה שכור ויתהוללו ברתובות, ויהיו החסידים למלה. כל אלה ראה הרב הגאון מהר"ם ז"ל, ויתבונן מרי נסעו בערי ממשלתו, אשר עדת החסידים נתתה שטה, ויאחז במסלה חדשה, ולאט לאט סלל לפניהם, כיד חכמתו הטובה עליו. השיב את לב החסידים אל התלמוד ואל דקדוקי הסופרים;

תמונת הגאון החסיד רבי מ נ ח ם מ ע נ ד י ל ז"ל מליובאוויץ האדמו"ר לחסידי חב"ד.
נולד בשנת התקמ"ט מת—התרכ"ו.

ולמען תפוש את הצעירים בלבם כי „נתבעו" מאת זקניהם על „חטאת נעורים", לעשות „תשובה" ע"פ הוראת „אדמו"ר", ויבואו לפניו, היתה תשובתו באחת „לערען און דאווין", וישם את התורה לפני התפלה, למרות רוח חסידי חב"ד, אשר השתוממו על מעשה הרב, שלא „תקון חצות", ושפיכת הנפש „ורוח נכאה" לעיקר. אולם את היין לא יכול להשמיד כלה מקרב מערציו, ורק לאחד אחר אסר אסר שלא לשתות יי"ש, ובעמדם לבקש על נפשם, אחרי ימים או עשור, התירו למו בקושי מעט בימי שבת ומועד. אמנם טובי תלמידיו היו באמת למופת ברוב תורתם ובעבודתם, ומגדוליהם נודעים בשם לתהלה: ר' הלל מפארעץ, ר' אייזיק מהאמלע, ר' נחום טוביה, ועוד רבים. שכלו הישר לא נתנהו להתרומם על כנפי כרוב הדמיון ולהתרחק מן ההגיון עד מאד, וע"כ טעם תורתו ודרושיו כטעם למוד וחכמה, וחסר הפאעזי הנפלאה אשר בחסידות „הרב האמצעי", הלוקחת לב לומריה בעצמת שירתה. כיד בקיאותו הנפלאה בכל מקצעות התורה ושכלו המהיר, תתר לישר הרורים בחכמת הקבלה, אבל לא ירד לפתחת

ולהשלימה יותר, כאשר עשו ההולכים לפניו. מתכונת כתביתורתו בנגלה ובחסידות היתה, לתת ריוח בין ענין לענין ולהציג ב„קיצור" תוכן הענין. כתביו הרבים עלו עד חמשה ועשרים אלף גליונות (באגען), אשר השתוממו עליהם כל יודעי עתותיו, אחרי היות לו כמאת אלף איש דורשיו במילי דשמיא ובמילי דעלמא, והיה נדרש לשואליו בכל דבר עצה ותושיה, עסקי הפרט ועסקי הכלל, שו"ת למו"צ ולרבנים, בכל זאת לא הניח עטו מידו. — מן המדעים למד אך מזער, ולא בא אל זקנו הרב ז"ל, אשר ידע את חכמת המשולשים והתכונה; האמנם נכבדים היו בעיניו, אך מאפס פנאי לאלה לא פנה אליהם. — הוא אהב לקרוא מפטיר, ויקראהו מתוך התנ"ך שלו בפסקי טעמים לבד, ולא השגיח על דקדוק המלות, אף כי ידעהו היטב, אך דבריו חדרו כליות ולב. בימי מועד קרא את ההלל לפני התיבה בקול ערב ובזמרה משמחת נפש. בתפלתו (בימים הנוראים) עם הצבור, זמר משכיל לקחת לב, וכבר מודעת על ארץ רבה בשם „דעם רבי'ס דבקות". העם עמדו צפופים לשמוע מנגינותיו המעוררות לב, ודומית-נצח שררה בבית להקשיב קשב.

בשנת תר"ח נקרא לאספת הרבנים בפ"ב, כי נאותה הממשלה הרוממה לבקשת בני דורנו החדש להתערב בסדרי חיי אומתנו פנימה, ולבל תגע ידה בקדשינו, קראה את רבנינו וחכמינו להפך בדברים אשר הציעה לפניהם, אם רשות לנו לשנותם לרוח הזמן. הרב ר' יצחק מוואלאזין אשר לא ראה און בהצעות האלה, נתן ידו ויחתום בספר הגלוי לפניהם, אך הרב ר"מ ז"ל מאן ולא שמע בקול רעיו, גם בטא בשפתיו, עד כי האמין שר ההשכלה אשר ישב ראש, כי בינת נבון זה הסתתרה.

לעת השרפה הגדולה בליובאוויטש אשר אכלה את כל העיר, בשנת תרכ"ב, השיאוהו מיודעיו לצאת לעיר לאדי הקרובה לנוס שמה, והיא מצער, ולא נטה להם און, כי אמר לא אעזוב את העיר במבוכה נוראה כזאת, וילן את העם בתוך השדה את פני העיר.

בעודו בחיים חיתו סמך את בניו ר' ליב ור' זלמן, ויקראם בשם „רבי", להקל מעליו משא העם, ובפרט בעת חלה את חליו נשאו אתו הרבה. בצוותו אל ביתו לפני מותו, פקד חמשת בניו לבלי יתפרדו לגור באשר יגורו, כ"א ישבו יחדו בעירו; אפס לא באשר דמה כן היה. ויהי אך תמו ימי אבלו, ויצר להם המקום לשבת יחדו מקנאת החסידים איש ברעהו, אשר למדו „להתקשר" אל רב אחד, ויפוצו לערים שונות.

בשנת תרכ"ד חלה את עורקיו, ואף כי פקודת הרופאים עליו חזקה, לבלי התיגע במוחו, אך איש כמוהו השקט לא יוכל, ויהיו כחותיו הולכים ודלים, עד כי גוע ויאסף אל עמיו ביום י"ג ניסן שנת תרכ"ו, ויקבר בעירו בליובאוויטש. על מצבתו פקד שלא לכנותו בתארי כבוד כ"א לחרות „ורבים השיב מעון", וכן עשו. אצל משכן מנוחתו בנוי ביהמ"ד לתורה ולתפלה והבאים להתפלל על קברו ידליקו נר תמיד. כמנהג האר"י.

יוסף ליב זאכניץ

תולדות הר"ר יהושע צייטלין ז"ל

המנוח הזה היה נצר נחמד מגזע שתי משפחות יקרות ונכבדות בישראל. במשפחת אביו התנוסס לשם ולתפארת ולתהלה איש חי רב פעלים, לפני מלכים התיצב, הרב הגביר הגאון השר ר' יהושע צייטלין (או צעטליש) משקלאוו, אשר היה קרוב למלכות בחצר קיסרית רוסיה יעקאטערינא השניה, אשר זכה לשני שלחנות, וביתו היה בית ועד לחכמים *) כי מלבד עשר כבוד ביתו היו ידיו רב לו בגפ"ת כאחד הגאונים, עד כי בא בשו"ת עם הגאון בעל נודע ביהודה ויכתוב בספר הגהות על הסמ"ק (שנדפסו עם הס' עמודי גולה); ומצד אמו היה המנוח נין ונכד להרב הגאון, מופלג בתורה ובחסידות מוהר"ר לוי ב"ר דוד אב"ד דק"ק קאָרני, ה"ה בעהמ"ח ס' עטרת ראש (אמשטרדם תקכ"ו), והוא חדושים על מס' ברכות וכו' וכו'. גדולת הרב הזה בדורו נראה בעליל מן ההסכמות הרבות על ספרו, כי לא גאוני ארץ רוסיא לבד (כמו רבני הוראדנא, ווילנא, טיקטין ודובנא רבתי), כי אם גם גאוני חוץ לארץ, באשכנז (גלוגא והנובר) ובהאָללאנד (האג ואמשטרדם), כלם פה אחד מעריצים ומקדישים את שם לוי, יפארו וירוממו את רום מעלת חסידותו ופרישותו; כלם יענדו לו שם גאון אמתי, יכנוהו בשם מרא דאורייתא ומרא דאולפנא ואת ספרו יהללו על אחת שבע:

אבי המנוח, ר' אהרן היה סוחר נכבד ולמדן מופלג ובקי בש"ס; ואמו מרת סימא היתה אשה צנועה ונכבדה. ויהי בשבתו עם ביתו לרגלי עסקיו בעיר קיוב נולד לו בנו יהושע בה' מרחשון שנת תקפ"ד. כמשפט הימים הטובים ההם נתגדל הנער על ברכי התורה וכל ימי עלומיו הקדישו להגות בלמודיה וימלאו כרשו במשנה גמרא ופוסקים. יהושע עלה על כל בני גילו ביתרון הכשר דעת ובשכל זך וישר עד להפליא, היא הסגלה היקרה אשר הצטיין בה עד יומו האחרון. כאשר הואיל אביו לשבת אח"כ בעיר טשערנאבל, מקום מושב רבי החסידים הצדיק רבי אהרן בהרב הצדיק רבי נחום (בעל מאור עינים על התורה), התרועע יהושע עם החסידים יראי ה' ויאחז באשורי המתוקנים שבהם, כי מעורו בינה יתרה חננו ה' ללכת לרוח בני האדם, להיות אוהב שלום ורודף שלום, נוח לכל הבריות ומוצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם, גם במדה הנכונה הזאת החזיק כל ימי חייו על הארץ.

כאשר הגיע לימי בחרות השיאו אביו אשה ושמה גיטל בת הגביר המפואר ר' יואל פרומקין מסלוצק, היא האשה אשר ראה עמה חיים כל ימיו ואשר ילדה לו את בנו יחידו מוהר"ר שלמה נ"י. כשבת יהושע בבית חמיו בסלוצק הוסיף עוד להשתלם בחכמת התורה, ויהי יוצא ונכנס בבית הרב הגאון המפורסם ר' יוסף סלוצקי ז"ל, אשר קרבו בשתי ידים והראה לו אהבתו וידידותו. גם היה חבר ורע להגביר המושלם, כליל המעלות התרומיות, מוהר"ר שמואל סימחאָוויץ נ"י; עם חברו זה למד תורה וחכמה ושניהם יחד החלו לעסוק במסחר, ויברך ה' את חילם ופועל כפם בראשונה. אפס לתקופות הימים נבוכו דרכי המסחר בסלוצק וארחות העסקים חדלו. וירא יהושע כי לא טוב שבתו בעיר ההיא וללכת אחורנית, גם הרגיש בנפשו את כשרונותיו הנעלים וידיעתו בעסקים כי רבה היא, ויתעשת לעלות לעיר הבירה ספ' פטרסבורגה לבקש לו עסקי קבלנות, כמנהג הסוחרים יודעי בינה לעתים בימים ההם.

אחר אשר ישב זמן כביר בעיר הבירה ויעש חיל בעסקיו, שם פניו לעיר מאסקווא, ובעיר הזאת תקע לו יתד במקום נאמן כי כל אשר עשה היה ה' מצליח בידו ויעש עשר במשפט וצדקה וינחה בתבונות כפיו ובמועצות ודעת את העסקים אשר הפקד עליהם ולקח גם חלקו בהם. שמה ברך ה' לרגלו את המסחר, בכל אשר פנה הצליח דרכו ויעש עשר במשפט ובצדקה. שמה קדש את שם ה' וישראל באשר הואיל להשיב אבדה שלא מדעת לפקיד הבאנק של הסוחרים, עשרת אלפים רו"כ אשר נתנו לו מאת הבאנק בטעות, ומכתבי העתים הגידו אז בשער תהלתו, גם הממשלה הבירה לטובה את פעולתו וחריצותו, בעסק הקבלנות להעמיד תכסיסי מלחמה במועדו וזמנו בעת מלחמת רוסיה — תוגרמה. ובראשון לירח אויגוסט שנת 1879 נתכבד מאת הקיסר אלכסנדר השני נ"ע במעדאיילא לכבוד ולתפארת.

כמעט הרחיב ה' את גבולות יהושע, גם הוא פתח את ידו הנדיבה המלאה והגדושה, ויהי מן הראשונים לכל דבר שבצדקה במאסקווא ובחוצה לה, ויהי משען לתופשי התורה וחובשי בית המדרש ולהמשכילים שוחרי חכמה גם יחד, כי ככל אשר הרבה המנוח לסגל לו תורה הרבה ולמודי קדש בימי עלומיו, כן הוסיף בימי שחרותו לרכוש לו חכמה וידיעות חול, עד שלא הניח ספר השכלה קטן או גדול בשפת עבר

*) ע"ד כבוד בית הגאון ר' יהושע צייטלין, צדקת פזרונו ומעמד ביתו בישראל עיין בספר קריה נאמנה להרב רשי"פ (צד 277) במכתב החכם ר"מ נאטאנזאהן ז"ל, ועוד חמר היסתורי נמצא אצלי ע"ד יחוסו של רי"י צייטלין אל השר פאטעמקין ופעולתו לטובת אחיו.
העורך.

שלא קרא אותו על בוריו, והוא גם הוא היה שליט בשפתנו הקדושה ויכתוב בה צחות ונמרצות כאחד הסופרים הגדולים אנשי השם. ככל המשכילים הראשונים דורשי אלהים נשא גם הוא על דגלו את הפתגם: „לאחד ולחבר את התורה עם החכמה ואת האמונה עם ההשכלה" וקיים בעצמו: אחוז בזה וגם מזה אל תנח את ידך כי ירא אלהים יצא ידי שניהם. בשמחה גדולה ובפנים מאירות ומסבירות השתעשע עם רב מורה הוראה וישוחח אתו בהלכה, אגדה ומדרש. גם עם משכיל הנושא מדברותיו על קורות ישרון, על הדר תפארת שפת עבר או על חכמת הטבע; ומה גדלה עוד שמחתו בפגשו משכילים אשר תורה וחכמה היו תואמים בידם! עם כל גדולי סופרי ישראל, החליף מכתבים רבים, ויתמוך בידם לעת מצוא ויהי זרוע לסופרים רבים להוציא פרי עטם לאורה, וכל אלה לא עשה בשביל כבוד מדומה, רק מאהבה להועיל, להשכיל להיטיב.

I. ZEITLIN. Geb. 5584. Gest. 5648.

תמונת הרב ר' יהושע ציימלין ז"ל, נולד בקיוב התקפ"ד ומת בדרעזדען התרמ"ח.

המנוח אשר היה חכם רואה את הנולד הושיב כבר בשנת תרכ"ט את בנו הח' ר' שלמה ואת ביתו בחו"ל, בעיר מעמל אשר בפרוסיא, לבעבור אשר יוכל לחנך שם את בניו ע"פ רוח העת החדשה ולהעלותם אל תור מעלת ההשכלה באין מעצור. ובשנת תרמ"ג במלאת לו ערך ששים שנה נתן אל לבו לצאת גם הוא עם אשתו הכבודה מארץ מולדתו, למען ינוח וינפש מכל עסק ומסחר ויראה חיים בקרב יוצאי ירכו, וילך לתור לו מנוחה כי טוב, ויבוא עם בנו ורעיתו ללייפציג אשר התמהמה שם ימים אחדים. בעיר ההיא נודעתי לו, השתעשענו בשיחת חולין של ת"ח וכרתנו ברית ידידות ואהבה שאינה תלויה בדבר. ויואל יהושע לשכון כבוד בעיר הבירה דרעזדען, העיר כלילת היופי והשוקטה, משוש כל עשירי חו"ל ההולכים ארצה אשכנז לנוח מעמל החיים ולשבוע מפרי רכושם, וגם עדת אחב"י תצטיין **באחותה**

ובשלום רב השׂרר בקרבה. שמה התענג כארבע שנים על רוב שלום, ויתרועע תמיד עם הרב הגדול בתורה ובחכמה ר' בנימין זאב לאנדוי זצ"ל ועיניו לא שבעו מראות את נכדיו צאצאי בנו הנאהבים הנעימים, ויהי שמח וטוב לב.

אמנם המנוחה אשר רצה בה יהושע לא דמתה אל המנוחה אשר יבחרו בה שאר הגבירים, שכל מעינם וחפצם רק למלא בטנם ולשבות גם מכל עבודה שבלב ואשר עליהם נשאתי מאמר חז"ל: „מכיון ששבת וי שאבדה נפש", כי הוא לא פסק מהגות ומקרוא, וערך לו בית עקד ספרים גדול לתורה ולחכמה, גם הוסיף עוד ביתר עז לעשות חסד וצדקה, להחליף מכתבים עם חכמי הדור ולעסוק עם חברת חובבי ציון בעניני הארץ הקדושה, משאת נפשו וכל חשק לבבו; ובלבו התלקחה התשוקה לעלות לראותה עין בעין. בין כה וכה מצאהו צרה ויגון, כי מתה עליו אשתו ביום כ"ח לחדש מנ"א שנת תרמ"ו. ויתאבל עליה מאד, וימאן להתנחם, אז או גמר אמר להוציא מחשבתו לפעולת אדם, לעלות לאה"ק. במוצש"ק ה' שבט שנת תרמ"ז עזב את דרעזדען ויעבור דרך איטאליה (פלארענץ, רומא, נעאפאל) ויבא לברינדיזי אשר על חוף ים התיכון. משם נסע דרך הים לאלכסנדריה (נא אמון) של מצרים: ובעש"ק כ"ד שבט בא לעיר יפו ויבקר שמה את המושבות מקוה ישראל וראשון לציון, ובכ"ח שבט דרכו כפות רגליו על אדמת עה"ק ירושלים, וישמחו לקראתו כל הרבנים הגאונים והמולי"ם החכמים. ויבקר יהושע את כל שרידי קדשינו, את כל בתי החסד ואת בית היתומים אשר בנתה חברת עזרת נדחים ואשר הפיק רצונו עד מאד. ויען כי כל מעשי צדקותיו בימי התגוררו על אדמת הקדש כבר ידועים לכל קוראי החבצלת והצבי לא אכפלם בזה. מירושלים חשקה נפשו ללכת לחברון, ויעבור דרך בית לחם ויתפלל על קבר רחל אמנו ויבקר גם קברות שאר צדיקי עולם (עתניאל בן קנז, ישי אבי דוד המלך, מערת המכפלה וכו') ואת אהל אברהם. בשובו ירושלימה חלה מעמל הדרך כי לא נסה לרכב על החמור בדרך לא סלולה, וגם נפל מעליו ונפצע עד זוב דם לרוב. וישב בירושלים ימי הפסח ויאכל מצות בתוך אחיו וידידיו אשר רכש לו שמה, ככל הרשום בכתב אמת בס' „זכרונות מסעיו" *). וישאר בה עד יום ב' אייר. בעצם היום הזה יצא מאת פני ירושלים, ויעבור דרך רמלא, ויסר לראות בשלום המושבה

*) הזכרונות האלה כתב (ע"פ עצתי בטרם נסעו) בריש מלין ובראשי פרקים. ויהי בדעתו להגדילם ולהרחיבם, לולא קדמו המות. וזה לשון הקדמתו הקצרה ממש: „הרי אני כבן ששים ושלש

פתח תקוה, וירד לעיר יפו בלוית שני החכמים פרומקין ורוקח, לעבור משם בדרך הים אשר בא בה לאלכסנדריה.

ואלה הם דבריו אשר רשם לזכרון בספרו ע"ד עזבו את יפו העיר האחרונה על גבול אה"ק, ככתבם וכלשונם: „עוד הפעם שלחתי את מבטי ללוות את אוהבי אלה; וכן לא יכלתי העיף עיני מהתמונה „היפה-פיה, תמונת עיר יפו, אשר מרחוק נראה כמגדל „אבנים לבנות, משבצות בשדרות שדרות מרגלי ההר „ועד ראשהו, ומאחורי התמונה הזאת המון גנות „ופרדסאות מלאות תפוחי זהב ותכלת, הרי יהודה „סוגרים כזר זהב את המראה הנחמדה הלזו! אין בפ „מלין לתאר אף שצף מהמון הרעיונות אשר באו חוצץ „כלם ברגעים האלה. רגעי הפרידה מן הארץ הקדושה, „אשר בה כל מעיני רוחי. רעיון אחד כפף את ראשי, „וירד ויטבול ברגשי לבבי ויעל משם את ברכת „השלום לירושלים קרית מועדנו, להארץ הקדושה „ולערי יהודה, לאחינו היושבים שם לפני ה' ולהטובים „והישרים בלבותם, אשר בכל גדולת מעשיהם „ישכילו אל דל. קחו נא ברכה מאת בנכם ואוהבכם, „המשתוקק לראות בנחמת ציון וירושלים. אמן"!

ימים מספר אחרי שוב רבי יהושע ממסעו זה אל נוהו דרעזדענה, רחש לבי לנסוע אליו למען אשמע מפיו פשר דברים רבים הנוגעים לאה"ק ובדברי הריבות והמדנים שהיו בהקולוניות בימי שבת המנוח קרוב למקום המעשה, וביתר שאת לראות את הרושם אשר עשתה הארץ ויושביה על גבר חכם וזך השכל כמוהו, כי אין דומה ראיה לשמיעה; וישמח מאד לקראתי ויענני כפי רוח מבינתי על שאלותי, וכהתמו את דבריו אחז בידי ויאמר: דע לך, ידידי, כי אמנם יש ויש עוד הרבה חסרונות באה"ק אשר יוכלו להמנות בימים יבואו ואשר הרגיזו את רוחי, אך במה נחשבו לעמת רוב הנחת והגיל אשר שבעה נפשי לראות איך תציץ ותפרח התורה על אדמת הקדש וישיבתה לא נופלת מישיבת וואלאזין וכו' וגם בתי החסד רובם גדולים וטובים מאד. הנה חז"ל אמרו: אין אדם מת וחצי תאותו בידו, אך אני יוצא מן הכלל הזה; שמח הייתי עד למדי בהוני אשר חנני ה' בבני חביבי ובשבעת נכדי היקרים ולא שאלתי מה' דבר, רק לזכותי לראות את ירושלים בעיני, עתה הנה גם חפצי זה נמלא וכל תאות לבי נתנה לי באין מחסור דבר, ובן אמותה

שנה ולא זכיתי לעלות ירושלימה, לחונן עפר ציון ולנשק אבניה עד היום. ואומר „אם יהיה אלהים עמדי ושמרני בדרך הזה אשר אנכי הולך ושבתי בשלום אל ביתי, אכתבה סדר מסעי וזכרונותיו על ספר. והיו הדברים וחרותים על לוח לבבי ולבב אוהבי ומיודעי".

בשלום בבוא יומי". בשבתנו אל הלחם ולא פסק פינו מלדבר בעניני הארץ הקדושה ואקיפהו עוד באיזה שאלות, ענה ואמר לי: ראה נא ידודי, הנה מחלתי אשר הוכחתי בה בשבתי בירושלים עצרתני מלראות ומלחקור בכל חשק לבבי, כי לא ראיתי גם החצי, מי יתן ויואל ה' ויזכני לעלות שנית ולהתגורר באה"ק בריא אולם, כי נכספה גם כלתה נפשי לראותה שנית!" ע"ז עניתי אני: אם כן הנה צדקו חז"ל באמרם: אין אדם מת וחצי תאוהו בידו! ואתבונן ואראה כעין רסיסי דמעות בעיניו . . .

בין כה וכה החלה מחלת הנופת (צוקער קראנקהייט) לרופף עמודי בריאותו, מי מעיני הישועה בקארלסבאד לא יכלו לגהות ממנו מזור וכל רפאות תעלה היו לא לעזור ולא להועיל. בעשרים וארבע לחדש טבת תרמ"ח נפל למשכב. הרב הגדול ר"ע הילדעסהיימער בא מבערלין לבקרהו, אך לא יכול לשוחח עמו רק בכבדות. כאשר ראה כי סר אליו מר המות פקד אל ביתו ויצו את בנו יורש כל כבוד ביתו להרים מעזבונו למעשה הצדקה: חמשים אלף פראנק לטובת הארץ הקדושה, אשר שלח בנו הרה"נ ר' שלמה יחיה לחברת חברים כל ישראל בפאריז, למשמרת עולם, עשרת אלפים מארק לבימדרה"ר אשר להרב הילדעסהיימר, שלשת אלפים רו"כ להחברה „מרבי השכלה בישראל" בס' פטרסבורג, שלשת אלפים רו"כ לבית למוד המלאכות לאחב"י שמה וחמשת אלפים מארק לעדת דרעזדען, להמוך בידי צעירי הימים אשר ירצו ללכת מן העיר הזאת ללמוד תורה בבתי מדרש הרבנים.

ביום ג' אור ליום כ"ז טבת יצאה נשמתו בטהרה ובעש"ק ער"ח שבט הובל לבית מועד לכל חי ונתן לקבורה. הרב המטיף ד"ר ווינטער הספידו בהלכה בארוכה וגם אני עוררתי עליו אבל וקינה בקצרה, כבוד גדול עשו לו כל פרנסי דרעזדען וגדוליה בבואם ללותו לבית עולמו ובתתם לו מקום קבר אצל קבר הרב הגדול רב"ז לאנדוי ז"ל, הנה כי כן עלה יהושע מעמק עכור אל ירושלים של מעלה, ירושלים שאין בה לא קנאה ולא שנאה ולא תחרות, ירושלים דעלמא דקשוט!

„אחד מבני החבורה שמת ידאגו כל בני החבורה" אמרו חז"ל, וכן ראינו אמתת דבריהם גם הפעם, כי כחדש ימים אחרי מות יהושע הגיעה הבשורה הרעה אל מות אחיו הגדול ממנו ה"ה ר' נחמיה משה צייטלין מעיר קריטשעוו בפלך מאהליב שנפטר כבן כ"ז בכ"ח שבט תרמ"ח, הוא סוחר נכבד, רחים רבנן ומוקיר רבנן והוא גופא צורבא מרבנן, אך בנים לא היו לו. עתה עוד נשאר בחיים אחי יהושע הבכיר ה"ה הגביר הנכבד הנודע לתהלה בגודל צדקתו ונדיבת רוחו ר' חיים שבתי צייטלין במאהליב (ע"נ דניעפר), ה' יאריך ימיו, וישלם נחומים לכל המתאבלים על האבדה הגדולה אשר אבדה להתורה ולההשכלה ולכל חובבי ציון וירושלים במות רבי יהושע צייטלין ז"ל, ובתוכם גם את אוהבו בחייו ומכבדו במותו בכבוד הרא"י לשרידים אשר ה' קורא להם.

ד"ר שלמה מאנדעלקערן

דורש לציון

לדברי ימי הישוב באה"ק בחמשת החדשים האחרונים.

> לא מצאנו מקום שנקראו ישראל ציון אלא זה :
> ולאמר לציון עמי אתה (ירוש' מי שקלים) .
> עובד אדמתו ישבע לחם , אם עושה אדם עצמו
> עבד לאדמה ישבע להבואם לאו. לא ישבע לחם
> (סנהדרין נח :)

בפעם הזאת לא ימצאו קוראינו את „חשבונו של עולם הישוב באה"ק" בפרטיו , כאשר הסכינו לקרוא בספרי הכנסת הקודמים בהמדור המיוחד לזה בשם „דורש לציון" . בהכנסת לשנת תרמ"ז אספנו את התמצית מכל החמר שנתאסף אצלנו במשך ארבע שנות התנועה וע"כ יצא לנו חשבון גדול ומלא המון מעשים כבירים , נכבדים לשעה ולדורות . בשנה השניה התאמצנו ג"כ לתת תמונה שלמה מתהלוכות הישוב , ואם מעטו המעשים לעמת ימי הפעולה הנמרצה, הנה אין לסופר דברי הימים אלא מה שעיניו רואות , ואם הגיעה גם להתנועה כבירת הכח הזאת , תקופת העיפות וחלאות כחק כל ריאקציא זמנית, הבאה אחרי התגברות ההתעוררות ברוב אונים, הנה התקוה תעודדנו, כי תנועה כזאת אשר יסודתה בחיים וממקור ישראל ותולדותיו לא תשקע תחתיה וימי העליה קרובים לבא. מעת אשר שמנו לפני „הדורשים לציון" את דברי ימי הישוב עברו רק חמשה ירחים ; ירחי החרף והעבודה הקשה להיהודים-האכרים בארץ הקדושה וביחוד לנוטעי-כרמים בשנה הזאת שהיא ערב שביעית — כי אע"פ שיצא להיתר דבר השביעית במקום הפכד מרובה בדבר האבד , הנה נטיעת כרמים חדשים לא תמצא מקום לבטח בשנת השמטה שנת תרמ"ט — ועל כן מעטות הנה גם החדשות באה"ק. דבר הישוב באה"ק איננו הוראת שעה , כי אם מצוה וחובת הגוף על כל אישי האומה בכל העתים והמקומו' ומפעל כביר לעם עולם כימי עולם, מפעל הדורש עבודה תמה בימי דורות אחדים, ותקופה קצרה של חמשה ירחים במה נחשבה לעמת העבודה הזאת לנו ולבנינו ? הדבר הנכבד האחר אשר נפל בין חובבי הישוב בחוצה לארץ במשך העת הזאת, הוא הצעת בני העיר פ. ע"ד קנית ככר ארץ גדול לחרישה ולנטיעה ולחלקו כעין קדסתר לכל ראשי בתי אבות אשר יכוסו על הקניה בשלומים על יד כפי ההצעה שנדפסה „בהמליץ" לפני חצי שנה עם לוח המספרים אשר הקימו המעוררים הראשונים . נגד ההצעה הזאת באו השגות מטובי חוב"צ כהרה"ג ה' וויסאצקי נ"י והה' איסי הבבלי סופר „המליץ" כי יגעו גמצאו בההצעה „הסרונות להמנות", וישכחו כי המציעים אינם אנשים המעפילים לעלות , כי אינם מחכים לשלחן מלא דשן לא בראשית ימי בואם ולא אחרי כן , כי מסתפקים המה בפת חרבה ושלוה בה וכרובם המה אנשים עובדי אדמה מנעוריהם — כאשר יעיר בצדק אחד מטובי חוב"צ בעיר מ. ג"כ שהוא עובד אדמה בעצמת ידיהו . אמנם כל הויכוחים והשאלות והתשובות הנוגעות להלכה למעשה , אין מקומם בספרנו . כבר נמנו וגמרו ראשי חוב"צ בחו"ל למסור הנהגת הישוב באה"ק לאחינו יושבי הארץ אשר הראש והראשון שבהם הוא הרב הגדול והחכם המופלא רי"מ פינס נ"י ואותו כמכו חובבי הישוב לבר סמכא וע"כ אסור לנו להורות הלכה שיש בה משום דיני נפשות בפני מומחים שכמותם וכל הויכוחים ע"ד דברים שיסודתם במציאות אך למותר . עוד דבר אחד היה לנו למשיב נפש והיא פעולת חוב"צ היקרים ברומיניא . בארץ הזאת אחרי שנשכחה חבת ציון חזרה ונתיסדה ע"י ההכמים הנודעים הד"ר ק. ליפע וה' מ. ברוינשטיין. היקרים האלה שוקדים בחפץ נמרץ מאד על עבודתם ויש תקוה כי יעשו ויצליחו .

והנה אם עניה היא פעולת הישוב במקום זה (בחו"ל) עשירה היא במקום אחר (באה"ק). לא רבים המה מעשי הישוב באה"ק בחדשים האחרונים אבל נכבדים הם . ומהם נראה , כי לא חלום שוא חלמו להם המעולים שבחוב"צ , אשר ראו ורואים בהצלחת הרעיון הזה צמיחת קרן אורה לכל בני כנסת ישראל בכל מקומות פזוריהם, לחדש בקרבם רוח נכון מלא דעת היהדות הצרופה הנשענת על תורה, חכמה ועבודה , ולחדש רוח נכון בקרב עם מפוזר ומפורד לרדוף ולדעת תורת חיים ממקור ישראל. לשני דברים התפללנו מראשית דברי ימי הישוב : כי יעלה בידי אחינו לכונן להם קבוץ-חברתי , שיהיה כנעיצת קנה בים גלותנו, קבוץ מסודר ונערך שיהיה לטפוס בעל זעיר-אנפין מקבוץ ישראלי מקורי ועקרי, שהמתישבים יהיו לתושבים במקום גדולם (אותוכתונים) אשר לזה לא זכה עוד כל איש יהודי מיום גלות האומה מעל אדמתה, והשני , כי קבוצים כאלה יהיו ברבות הימים למרכז רוחני , להשפיע שפע טל אורות על יתר בני עמנו במושבותינו ומשם יעלה ויבוא רוח טהור מסיגי ההזיות , אשר יסודתם בפזור הגוף והנפש וחסרון הסדר בכל מעשה וענין, ואז ינוסו הצללים גם מערי יהודה ורוח חזיות השולטת עוד היום בערי אה"ק העבור ואיננה. שני הדברים האלה נהיו בימים האחרונים ולחבת המחזה הנעלה הזה הנני להעתיק פה דברי הידיעות האלה כמו שבאו במה"ע שונים .

בהמה"ע Iüd. Presse מודיעים הדברים האלה:

במדה הזאת אשר מצב המושבות הולך ומתחזק, במדה הזאת אשר כל דבר הישוב הולך ומשתלם, הגדל מגנת לבנו , כי לא יבואו הנה חובבי ציון הנאמנים

לראות ולהתענג על פעל כפיהם ומטע ידיהם להתפאר, למען תחזקנה ידיהם ויוסיפו אמץ להגדיל פעולתם ולהאדירה למען עמנו וערי ארץ אבותינו מעולם, זה מכבר יתאוננו רבים על העדר הרגשת הכבוד והאהבה לסגלותינו וחמודותינו מימי קדם שנראה בין בני עמנו, ובעוד אשר מכל הארצות ובני כל האומות נוסעים לאלפיהם לראות ולהתבונן על סגלות הארץ הנבחרת, מאחינו, גם מהעשירים הגדולים שבהם אין דורש ואין מבקש את שרידי חמדת ישראל מימי קדם קדמתה. סבת המחזה היא העניות העצומה השוררת בערי יהודה וגליל ואשר ע"כ הנוסע היהודי נכון לצלע, לראות ברעה המוצאת את בני עמנו, הנלחמים איש ברעהו בעד ככר לחם נקודים. המחזה המעציב הזה נראה רק בהערים, לא כן בהמושבות שם נראה היים חרשים, שם נראה את אחינו עובדים בשמחה את אדמתם, נוהגים בבקרים ופולחים וכוקעים בהרים. ולא לבד במושבות הנדיב הידוע יצ"ו הזן את יושביהם ומכלכל כל צרכי הבית והשדה על פי תורת הכלכלה והכללים בדרכי העבודה בבית ובשדה כאשר בארצות אירופא הנאורות, אך גם בהמושבה „פתח תקוה" שנבנתה ונתכוננה בחסדי „חובבי ציון" גם לה הגיעה עתה עת דודים ותקופת חיים חדשים לתורה ודרך ארץ". הכותב מוסיף לספר בפרטות ע"ד עבודת הכרמים ונטיעת עצי פרי בנהלת הרב פרומקין נ"י וכל בתי אבות אשר בפ"ת יחתום מאמרו בבשורה טובה, „כי בהמושבה „זכרון יעקב" נתמנה מטעם הנדיב רופא מומחה דוקטור מידיציני ה' גולדברג נ"י יליד רוססיא והוא לא רק „חכים" יתקרי, כי אם גם „רבי", כי לא רק רופא מצוין בחכמתו הוא כי אם גם גדול כבוד האיש הזה בתורה, ובהיותו בן ט"ו שנים כבר נסמך להוראה מהגאון רבי יצחק אלחנן ספעקטאר שליט"א, וכרב גדול הוא ראוי להוראה באחת הקהלות בישראל. מאנשים בעלי תורה וחכמה כאלה ההולכים ורבים באה"ק לרגלי הישוב עתידה תורה זו אורה שתצא מאה"ק". עוד יותר שכחנו לקרוא הדברים האלה במה"ע „הצבי", „כי בבית הספר לחברת כי"ח בירושלים, אשר להאדון נסים בכר יהדו חדר אחד ללמוד כל הלמודים בלשון עברית. ומה רבה שמחהנו בעת הבחינה, בשמענו את כל התלמידים מרצים בלשון עברית מהירה בלי גמגום את כל אשר שאלו אותם. להבחינה השלישית בא גם הרה"ג הגדול מוהר"ר יום טוב ישראל סיריזלי הי"ו הרב ממצרים, ויבחנו התלמידים במקרא בדקדוק משנה והלכה, ידיעת ארץ ישראל ודברי ימינו, ויענו היטב כספרדים כאשכנזים בלשון עברית מהירה וכו'. עתה עוד ממקום אחר קם רוח והצלה ללשוננו והוא מהמושבות. לפני שלשה שבועות היה כותב הדברים האלה „בראשון לציון" ואשר ראו עיניו ואשר שמעו אזניו ימלא את לבו תקוה חזקה, כי עשרות שנים תעבורנה וכל יושבי המושבות כאנשים כנשים ידברו עברית ולשון קדשנו תהיה שפה מדוברת בפי העם היושב בהם. האדון בלאק, הפקיד החדש בהמושבה הואיל להציע לבקר את בית הספר ללשון עברית בהמושבה, ולפנות ערב באו להמושבה החכמים רי"מ פינס ור"ז יעבץ ונלך כלנו בחברת הפקיד והרופא ד"ר ד' ארבעללא ונשמע את רוב הגדלים יודעים להרצות דבריהם בלשון עברית והקטנים ג"כ מתרגמים מהשפה המדוברת לעברית. ויום טוב היה לנו בערב ההוא בשבתנו בבית הד"ר ד' ארבעללא ונשמע דברים נעלים מפקיד המושבה על נהיצות הדבור בשפת עברית בארץ הזאת. ועלינו להלל גם את המלמד הנכבד ר' מרדכי ליובמאן הלוי העושה מלאכת ה' באמונה — כל איש הרוצה לעמוד על אופיה של השכלה עברית ותכונת בית הספר אשר כל הלמודים ילמדו שם בלשון עברית, יקרא ספר מעשה בראשית להחכם רימ"פ בהכנסת הנוכחית וידע, כי גם שפתנו עוד חיה היא וכח בפיה לדבר על כל היצורים בכל דבר חכמת בינה. הדבר השני הנותן שמחה בלבנו הוא, כי כפי הנראה מנויה וגמורה בסוד ממשלת המקום באה"ק לתת להמושבות תורת ישוב בכפרים וערי השדה. כבר דברנו פעמים אין מספר שטובת הישוב ועתידותיו דורשות שהקולוניסתים כלם יהיו אזרחי תוגרמה ולא יהיו כגרים בארץ אבותינו לבקש החסות בצל ממלכות אחרות. והנה כאשר יקום הדבר הזה ההנהגה החברתית בהמושבות מקרב התושבים תהיה, ויהיה הדבר הזה למשיב נפש לכל איש מאתנו אשר לב עברי דופק בקרבו. להנהגה הקטנה הזאת נצפנו עתידות רבות וקבוץ ישראלי כזה כאשר אמרנו יהיה היחיד והראשון במינו. כפי אשר נודע תהל ההשתנות לטובה הזאת בהמושבה „פתח תקוה". „בראש פנה" הנהגת המקום ושמירת הסדרים זה כשנתים ימים מסורות בידי תושבי הכפר הנחמד הזה. העליה הרוחנית שנתעלו המושבות בהימים המעטים האלה צוררת בכנפיה עתידות טובות והיא מטפחת על פני כל בעלי הלשון, לצני הדור אשר אין כחם כי אם בהטלת טעם לפגם בכל פעל נשגב ונערץ בקרבנו, וכל איש אשר השנאה והקנאה ההוללה לא עורה את עיניו יודה, כי אמנם הרבו בעלי הישוב ללכת לפנים בארבעת השנים האלה ופעולתם לא היתה לריק. ויהי נעם ה' על העובדים עבודתם על הרי ישראל, יופיע על עצתם וישלח ברכה בכל מעשה ידיהם, אמן ואמן.

שפ"ר

מעת לעת

זכר כל המעשים שנעשו בשנה האחרונה באה"ק בכלל ובעיה"ק ירושלים בפרט, מירח ניסן התרמ"ז עד ירח טבת התרמ"ח יעביר תחת שבט הבקורת את כל המקרים אם לשבט אם לחסד.

ניסן התרמ"ז.

בכל שנה ושנה בהגיע ירח ניסן תעשה עיה"ק כמרקחה מפני החיה הנוראה הטורפת, והמוצצת לשד העניים, היא "דטאכסע" ופה בעיה"ק בשם: "גאביעלע" או מכס הבשר אך המון העם בירושלים נלאה נשוא את הסבל הכבד הזה, בדוק עתים כאלה, בזמן הזה, וישלך מעליו עול הגאביעלע ובתי מקולין חדשים נוסדו ע"י אנשים כשרים ושוחטים ויורידו מחיר הבשר עד לשליש ממחירו, ויהי החבר הזה לראשינו למפח נפש ולהעניים לששון ולשמחה. "ה. ביי" החל עוד הפעם לצאת לאור ע"י הח' בן יהודה אשר שב מדרכו לאי"ן. נקוה כי אם ידרוך בהמסלה הישרה אשר סלל זה כבר יעשה ויצליח! — התן פחת עירנו האדון שמש אלהין בקר את עיה"ק ואת כל ראשי עדתה, גם את ראשי עדת ב"י, ויסע בירח הזה לדרכו, ברוך יהיה בצאתו! — ה' בן ציון מורה מלאכת הציור בבית הס' להבית כ"ח בעיה"ק, עשה ציור נפלא, תמונת דוד בנגנו לפני שאול, הציור יפה הנהו עד להפליא, ואומנו חפץ לשלחו לפאריז לבית מצבות המערכה. — מרב המאסף צדקות ה"ר סאלווענדי בדירקהים, הגיע כך מאה פראנק לבדק בתי התימנים אשר סמוך להשכונה "משכנות ישראל". — איש אחד מעדת הספרדים היה בירושלים ושמו יצחק בוכנאק ויהי האיש היה לצור מכשול ימים רבים לעדת ישראל בירושלים, יען היה מבאי בית פחת עירנו, ויעש כמעשה כל הפאקטורים והסרסורים... אך בימים האלה עשה מעשה נבלה אשר העלה עליו חמת הפחה, ובאין יכלתו לתקן את אשר עות אבד את עצמו לדעת, כי התנפל מעל ראש חומת העיר, ותשבר מפרקתו ובזה שם קץ לחייו, ועליו נקרא: "באבוד רשעים רנה"! — ממושבת עקרון הגיעו לנו ידיעות אשר תקוה גדולה להם לצאת השנה הזאת כליל מרשות הנדיב. — ה' היים שהיה עוזר להמנהל ה' הירש במקוה ישראל, נתמנה כעת למנהל במושבת "פתח תקוה", ובחסדי הנדיב יושיט להם חסד וחנינה. — מצב מושבת "גדרה" רע מאד מאד הנהו, ואין למו מושיע, ה' ירחם עליהם! — מהגביר ה' יעקב ששון בלונדון בא לה' נסים בכר מנהל ביה"ס להחברה כ"ח בעיה"ק סך ת"ע לירא להלקם לעניי הספרדים עפ"י רשימת הרה"ג "ראשון לציון" ויחלק האדון נסים בכר עפ"י רשימה כזאת, לעניים היותר נצרכים ולאלמנות ויתומים. — למראה עינינו היה חשבון של החברה "משגב לדך" מניסן התרמ"ו עד ניסן התרמ"ז והנה היתה ההכנסה סך $29821^1/_2$ גרוש וההוצאה סך $25647^1/_4$ גרוש, יתרה ההכנסה על ההוצאה בכך $4174^1/_4$ גרוש.

הגביר המרומם הר"ר יהושע צייטלין הי"ו *) מדרעזען כתעתד לנסוע לדרכו לחו"ל, וסכום הצדקות השונות אשר הלק לעניי עיה"ק ולבתי החסד אשר בה, עו"ה לסך שלשת אלפים פראנק לבד שני בתים אשר נדב לבנות ע"י החברה עזרת נדחים, נוסף על שני הבתים אשר נבנו מנדבתו זה כבר ע"י החברה עז"נ לצלע הר הזיתים עבור התימנים. יהי זכרו ברוך! — אורח נכבד הופיע בשערי עיה"ק הוא הר"ר דוד לוצאטו הי"ו ראש רבני עיר אורבינא באיטליה, היקר הזה בא עם רעיתו לשכון כבוד בעיה"ק ברוך יהיה בבואו! — מפיו יודיעו לנו כי החברה "עזרת ישראל" הניחה יסוד למבנה בתים מחוץ לעיר על אדמתה רחבת ידים, יהי ה' עם מנהלי החברה ויצליחו בפעולותיהם! — הח' ר' א"מ לונץ הי"ו הו"ל ספרו "ירושלים" השני, זה המ"ש שנה אשר הראשון יצא לאור, וכהראשון כן גם השני ספר יקר האיכות והכמות הנהו למוקירי הספרות העברית.

בית אוצר לספרים אשר נוסד לפני שנתים ימים בעיה"ק ע"י אחדים ממשכילי בני ציון, ונסגר אחרי כן, שב כעת לתחיה ע"י הסופר ה' ליפשיץ נ"י אשר יתאמץ להשיבו לכבודו. נקוה כי ברבות כבוד הבית הזה יביא טובה לא מעט לצעירי בני ציון הדורשים חכמה ומדע.

— מגדרה יודיעונו כי אחד משכניהם הערביים רעו בהמתם על שרמות גדרה, ויקומו בני המושבה לגרשם, ותהי מריבה בין העברים והערביים, ויבואו למהלומות, ויפנו בני גדרה לפחת עירנו, ווי ו על מושל יפו להעניש קשה את הערביים מפריעי השלום! — מצפת יודיעו לנו כי הממשלה החלה

*) בעת אשר נכתבו הדברים עוד היה הרב החכם והגביר המצוין הזה בחיים חיתו. העורך

לרשום מספר יהודי צפת וב"י אשר איננו חוסה בצל איזה ממשלה יקובל תחת מחסה ממש' תנו .

אייר התרמ"ז .

הרב ר' דוד כהן מווילנא יושב בירושלים הנודע לבעל גימטריאות ופרטים הו"ל ספר „עיר דוד" נוסד בפרטים תרמ"ז על כל תרי"ג מצות. נפלא הספר הזה, וכל המאסף ספר מספריו אשר יוציאם לאור בכל שנה מקיים נפשות רבות העמוסות על העני הנכבד הזה. — מיפו הודיעו לנו ע"י דלוג-רב כי אורחים נכבדים באו ליפו, הנדיב המרומם, צבי תפארת ישראל הבאראן בנימן עדמונד דע ראטהשילד מפאריז עם רעיתו הבאראנין הקצינה והנדיבה שרתי עדלאיידע בת השר הצדיק ראטהשילד מפפד"מ, יקר מאד האורח הזה לכל בני ישראל בכלל, ולבני ארץ ישראל בפרט, כי הנדיב הזה, הוא הנהו הנדיב המסתתר הנודע בשם „הנדיב", השם הזה יאתה להאיש הדגול מרבבה הזה, אשר בו יבחר ה' להושיע את ישראל, בקחתו תחת כנפי צדקתו את המושבות, יסוד המעלה , ובלב מלא רגש נקרא את הקריאה בשם כל אחינו בני ירושלים, „ברוכים הבאים בשם ה'!" — השר היקר עם רעיתו הכבודה באו ירושלימה, מעשיהם ופעולותיהם בכלל ובפרט הלא הם כתובים על המ"ע בפרטות, והנה אך זאת ארשום גם פה לזכרון עולם את הדברים הנחמדים אשר שמעתי גם אני יוצא מפי השר הנכבד בליל מוצאי שבת. בבקר אותו כל חכמי ורבני העדה הייתי גם אני אז בלוית הגדולים האלה, והתענגתי על דבריו החוצבים להבות אש האהבה לעמו, לדתו ולארצנו הקדושה, על דברי הרב הנכבד ר' ניסן ב"ק הי"ו אחד מהנאספים אשר אמר: זה אלף תתי"ח שנים מאז חרבה עירנו ושמם בית מקדשנו וישראל הגלה מעל אדמתו, מאז ועד עתה ארוננו השר הנהו הראשון אשר קם למושיע ולגואל לעם ישראל להשיבם אל אדמתם, אות היא כי ישועתנו קרובה לבוא, וגאולתנו להגלות. את הדברים האלה שמע השר ויען ברגש נעלה: „כן! גם אנכי מאמין כי כל דברי הנביאים והחוזים אשר הבטיחו לעם ישראל, בוא יבואו ועם ישראל הנהו עם נצחי, אשר לא ימיש מעשות פרי עד עולמי עד, אים, איפה הם גבל יפלשת, עמון ומואב, אדום ויתר העמים, הלא כלם אבדו מן הארץ ואך ישראל נשאר לזכר עולם מכל מחמדי ימי קדם, אות היא, כי העם הזה הנהו הנבחר מה' לעם סגלה אשר בו יתפאר!" ואחרי דברים נחמדים עוד אשר הרבו הנאספים לדבר עם השר, אמר לחם חשר כי לבו חמל על עקת ועני תושבי ירושלים והנהו נותן סך שנים עשר אלף פראנק, וחיש אחרי נכיעתו יושיבו ועד מאשכנזים וספרדים ועמהם ישב האדון נסים גבר, ויחלקו למגישי הבקשות להשר, אשר רבו מאד, והנותר יתנו גם לשאר עניים נצרכים. גם בקש הבאראן מאת ראשי ב"י להשגיח על הנקיון. ויתר הדברים הלא הם כתובים על כה"ע לבני ישראל. — השר ורעיתו יצאו מעיה"ק ליפו ומשם יסעו לבקר את המושבות בארץ יהודה והגליל — למושבת פ"ת באה עוד לפני ביאת השר לא"י, מכונה חדשה לקצירה, בחסדי השר הנדיב — האדון ד"ר הערצבערג הי"ו מנהל בית היתומים הבערליני בירושלים, שב ממסעיו באירופא לעיה"ק, ולרגלי ביאתו נעשו סדרים נכונים וישרים בבית הזה, כן שלחו להבית הזה מורה חדש, האדון אפרים כהן יליד עיה"ק, אשר חונך בארץ אשכנז בדעת ויראת ה', נקוה כי מהיום והלאה יתנהג הבית הזה בסדרים ישרים לרוח היהדות והדת.

גבאי הת"ת וישיבת עה"ח לעדת אשכנזים בירושלים החליטו לבחור ששה תלמידים מהת"ת וללמדם לשון אשכנז, ושפת ערבי, ויודע הדבר הזה להמקנאים המתקדשים, השמים מסוה צדק על פניהם כפינהם, ועושים מעשה זמרי, ויתגעשו עד אשר שלח הרב הג' ריל"ר מבריסק לגבאי הת"ת לבל יהינו לעשות עוד כדבר הרע הזה, וישמעו לקולו.

— אבן לראש פנה הונח בירח הזה, למבנה בית החולים לשרי בית ראטהשילד מחוץ לעיר, המשגיח על הבנין הזה הוא הרופא ד"ר שווארץ רופא ביה"ח לשרי בית ראטהשילד, אשר הנהו כעת בעיר, והמקום צר הנהו, ולזאת בונים כעת מחוץ לעיר על כר נרחב, בית החולים גדול ורחב ידים, ויבואו גם כל צירי הממשלות השונות היושבים בעיה"ק, גם כבוד פחת עירנו, וכן כל רבני וחכמי עדת בני ישראל היושבים בירושלים, והרה"ג ר"מ פאניזיל ראשון לציון בראשם, ובתהלות בן ישי הניחו היסוד להבנין המפואר הזה.

— הנדיב ורעיתו הגבירה בקרו את כל המושבות ויהיו שבעי רצון עד מאד, ובהיותם במושבת ראשון לציון הצליח בידי השר לפשר את המריבה אשר היתה שם בין בני המושבה ובין ה' אָבָּאָווּעצקי מנהל המושבה הזאת, כי מנהו למנהל על מושבת פתח תקוה, ואת ה' חיים מנהל מושבת פ"ת כנה על מושבת ראשון לציון, והמרנים חלפו להם.

מצפת מודיעים לנו כי הנדיב והגבירה היו בראש פנה, ולא סרו לעיר צפת, ובהמושבה קבל את ראשי עדת ישראל מעיה"ק צפת ויוכיח אותם על רוב התנגדותם לבתי ספר לפי רוח הזמן.

— מטבריה יודיעו לנו כי הנדיב והגבירה באו שמה ויסורו לבית המלון אשר בבית מקלט הנוצרים הקתולים, ושמה קבל חשר את ראשי ב"י מטבריה ויוכיח גם אותם על ההנגדותם לבתי ספר, ועל בקשתם לכונן שם בית"ח ורופא עם רפואות, אשר יחסר להעדה הזאת, לא ענה מאומה ויסע משם לדרכו. — בהיות כבוד השר והגבירה במושבת עקרון צוה השר לשנות שם המושבה הזאת ויקרא שמה „מזכרת בתיה" על שם אם הנדיב. — מבוכה בעיה"ק בדבר חלוקת הסך שנים עשר אלף פראנק אשר עזב הבאראן. האשכנזים יאמרו כי מצות הבאראן יקרה בעיניהם ולכן ישמרו פקודתו לחלק למגישי הבקשות ואם יותר יתנו גם לשאר עניים, אך הספרדים יאמרו כי מגישי בקשות מעטים המה בין עדת הספרדים ולכן יחלקו לכל העניים באין הבדל, והארון ה' נסים בכר, נוטה לדעת עדת האשכנזים יען כי כן היה רצון הנדיב. ולכן העלה ה' נסים בכר חמת הספרדים עליו, ויהלו למצוא תואנות עליו ויאמרו להחרים את בית הספר לחברת כי"ח אשר ה' בכר המנהל עליו אך הנכבדים שבעדה הזאת לא נתנו לעושי רשע לבצע מזמתם הרעה. — בכולל ווילנא מבוכה גדולה יען ההמון החל לדרוש חשבון ממנוני הכולל הזה — למראה עינינו היה חשבון של החברה „עזרת ישראל" ביפו והנה עולה ההכנסה לסך: ½ 11436 גרוש וההוצאה לסך: ¼ 16833 גרוש, „יהי ה' עם החברה הזאת ותצליח בפעולותיה!" השמועה בדבר קנין הבתים סביב כותל המערבי בהשתדלות השר שיחיה נתאכתה, אך אחדים מחכמי הספרדים חפצים לעכב את הגאולה הזאת, האין זה פלא?

עושה שלום במרומיו עשה שלום בין הספרדים והאשכנזים, ויתפשרו בדבר חלוקת הכסף, באופן כזה: המחצית מכסף הזה חמשת אלפים פראנק לקחו למו הספרדים ויחלקו בין ענייהם, וחמשת אלפים הנותרים חלקו האשכנזים בין עניי העדה הזאת, והאלפים הנותרים חלקו בין מגישי הבקשות. עול מאין כמוהו עשו הספרדים בהכבידם אכפם על האשכנזים לחלק באופן כזה. אשר לחרפה היא ולדראון לעבור על פקודת השר שיחיה. —

— הקנאים המתקדשים אשר שקטו זה כמה התעוררו עוד הפעם ויחלטו להכריז חרם על בתי הספר ועל כל הלומדים שפות זרות. הוי מהבילים עד מתי תהגלו! —

יצא לאור השבון של ועד כל הכוללים משלשה ירחים (מן כ"ה טבת עד כ"ה ניסן). הכנסת הועד היה כשנים ועשרים אלף פראנק, וההוצאות, נחשוב פה בפרטות למען ידונו הקוראים והמנדבים בחו"ל למי חם עמלים, חלוקה כללית, אשר הגיע שלשים פרי לנפש ולפעמים גרוש אחד לנפש (חמשה גרוש בפראנק) עלה לכך: שמונה וארבעים אלף גרוש, לחלוקת מצה על חג המצות כשלשה ועשרים אלף גרוש, לת"ת וישיבת עה"ח: 322 גרוש, לבית היתומים: 434 גרוש, לבית החולים: 2240 גרוש, לבית הכנסת אורחים 631 גרוש, הניכה לרעבים: 200 גרוש, התמיכה לשכר דירות לאנשים שאין להם כל כולל: כארבעת אלפים ושלש מאות גרוש, התמיכה לעניים עוברים ושבים ונוסעים כשבעת אלפים וארבע מאות גרוש, שכירות הדיינים ושאר צרכי רבים: כארבעת אלפים ומאתים גרוש, לתשלומי מכס הצבא: כשש מאות וחמשים גרוש, לקבלת פני יורש עצר ממשלת איטליא (אשר בקר את ירושלים) ודורונות לשרי הממשלה כארבעת אלפים ומאה גרוש, לבני בית השלוחים והוצאות פרטיות כארבעת אלפים ושלש מאות גרוש, שכירות העוסקים בבית הועד שלשת אלפים והמש מאות גרוש, לגדול יתום ויתומה מאתים גרוש, וללומדי שעורים בבהמ"ד כחמש מאות גרוש. הנה ערכתי לפניכם קוראים נכבדים את כל פרטי ההוצאה של הועד הגדול בירושלים, המאחד בקשר אחד את כל הכוללים, מכל העדות בעדת האשכנזים, ואתם תשפטו ולא אני, התועלת שיש בההוצאה הגדולה הזאת!

סיון התרמ"ז

ביום השבת לפני חג השבועות דרש דרוש נחמד הרב הגאון מהר"ר יעקב שאול בכור אלישר הי"ו משנה לראש רבני עדת „הספרדים" בעי"ק, בבהכ"נ הגדולה להעדה הזאת, ויזכור בדבריו לברכה את השר המנוח לוציאן הירש ז"ל בן יחיד לשר החסד באראן הירש הי"ו מפאריז אשר גוע וימת בדמי ימיו לדאבון לבב אביו השר שיחיה ולמגנת רוח כל בני ישראל אחיו בני אמונתו. המון אדם רב היה בבהכ"נ ודבריו ערבו להשומעים.

באסרו חג של שבועות התפללו בבהכ"נ לעדת הספרדים כחמשים איש מבני ישראל תפלת יו"ט, כי עולי רגל אלה המה האנשים אשר באו ממרחקים לראות את פני ה' בהר הקדש בירושלים, מי יתן ויגבר הרעיון הזה בקרב לבות אחינו שבגולה. — אורח נכבד בקר את עיה"ק בחג השבועות הוא הגביר הנכבד נדיב ושוע סי' שלום טוביה הי"ו מאלכסנדריא, בהיותו בעיה"ק בקר את כל בתי החסד והצדקה, וירב עשות צדק וחסד, ישלם לו ה' כפעלו! —

אספה היתה בבית הרה"ג מהרי"ל דיסקין הי"ו לפנים אב"ד בבריסק וכעת הושב ירושלים, בדבר „האסכולות" כי נמצא איש אחד אשר היה איש תם וישר ורחמנא ליצלן החמיץ, ויעש תועבה נוראה במסרו את בנו לבית הספר של.... המסיתים? לא; כי על אלה לא יראגו מקדשינו ומקנאינו, ואך לבית הספר של הד"ר הערצבערג המתנהג כעת בדעת ויראת אל לרוח התורה והדת, ועל התועבה הזאת הרעישו קנאי ירושלים את העולם, ובחפצם לעשות חק לקנוס את כל מי אשר יתן את בנו לבית הספר, לבלתי תת לו את... החלוקה!

— אבל כבד מאד התאבלה עדת האשכנזים על מות איש אחד מרבניה, הוא הרב הגאון החכם המפורסם כמוהר"ר משה נחמיה כהנא ז"ל מחאסלאוויץ ראש ישיבת „עץ החיים" בירושלים. בן שבעים ושלש שנים היה במותו ושלש ועשרים שנה ישב בירושלים והרביץ תורה בהוכה למד ולימד את הרבים. המון עם רב לווהו אל בית עולמו תנצב"ה והבל על דאבדין...

— המנהל ה' חיים במושבת „ראשון לציון" הודיע לבני המושבה פקודת השר שיחיה: כי אין לבני המושבה רשות לכונן חברה או אגודה בלי רשות והסכמת המנהל, וכן אין רשות להם לקבל אורחים על זמן רב בלי רשות המנהל, וכן פועלים לעבודה לא יוכלו לקבל בלי שאלת פי המנהל, וכל אשר לא יקבל עליו את הפקודות האלה, לא יתנו לו שום תמיכה, וכן לא יהיה לו זכות בעניני העדה אשר בחסדי הנדיב לא תחסר כל בה. כל בני המושבה קבלו עליהם את הפקודה הזאת, זולת שנים אשר אמרו כי יצאו מהמושבה, והפצים להיות חפשים בלי עול אדנות עליהם. — החום גבר מאד בעיה"ק ולרגלי החום החלו לשורר מחלות שונות, ה' ירחם על עירו ועל עמו! — מצפת יודיעו לנו כי נוסדה שם חברה ואגודה ליסד בתי ספר, לחכמה ומדע. — הערביים השוכנים מעבר הירדן הביאו תבואותיהם העירה, ומחיר החטים ירד עד השליש ממחירו הראשון, ותקותנו לשנה טובה לא נכזבה. הפקודה, היא הגזרה, על היהודים החדשים לבלי יתמהמהו יותר מירח ימים בא"י עומדת בתקפה ומחזות מראיבות נפש ישראל תחזינה עינינו בכל עת אשר יבואו החדשים מיפו, אהה ה'! מה אחרית כל אלה?

— המשא ומתן בדבר קנין הבתים סביב כותל המערבי עוד לא חדל, יש דורשים לגנאי ויש דורשים לשבח. אך יהיה איך שיהיה, חרפה היא לעדת ישראל אשר חכמיהם (מעדת הספרדים) יעכבו בדברים שאין להם שחר את הדבר הגדול, והענין הקדוש הזה.

— למראה עינינו היה חשבון החברה „עזרת נדחים" והנה יתרה ההוצאה על ההכנסה בסך ששת אלפים וארבע מאות ושמונה גרוש, החברה הזאת תרבה בפעולותיה וראויה לתמיכה.

— כן היה למראה עינינו חשבון של הגבאים על הבהכ"נ דר' מאיר בעל הנס בטבריה, אשר הכסף הנכנס יוציאו על בקור חולים ולהישיבה אשר בנויה על קבר רמב"ן והנה עולה ההכנסה לסך: 2411½ גרוש וההוצאה לסך 2255½ גרוש.

ציר ממשלת רוסיה בירושלים בהיותו ביפו בקר את המושבה „ראשון לציון" וישמח הקאנסול מאד על כל אשר ראו עיניו בהמושבה וישבח ויפאר מעשה ידי היהודים להתפאר.

— היהודים גם הם התחברו לחוסי ממשלת בריטניא ויחוגו יחד את חג יובל הוד מלכות וויקטריא מלכת בריטניה, יען אחד מבתי החסד לעדת ב"י בירושלים חוסה בצל ממשלת בריטניה, והוא בית ישיבת גדליה הנוסד ע"י השר המנוח מ' יהודה גדליה ז"ל מלאנדאן, ויתאספו בליל כ"ט סיון כל חכמי העדה מהספרדים, וראשי הישיבה הזאת והרה"ג מהר"ר יעקב שאול אלישר בראשם, ויכבדו את הבית באורים ובנרות והרה"ג מהר"ר יש"א הי"ו התפלל תפלה מיוחדה בעד שלום השולטן יר"ה ובעד שלום המלכה רבת החסד וויקטריא ובנה היורש עצר יר"ה, ולמחרת שלחו בשם כל מקהלות היהודים ע"י דלוג רב ברכה לכבוד המלכה, ה' ירים הודה ומלכותה! —

— מעזבון השר המנוח הצדיק סיר משה מונטיפיורי זצ"ל, הגיע בסוף הירח הזה סך חמש מאות לי"ש לחלק בין כל עניי ישראל בלי הבדל בין קהלה וקהלה. — מצפת יודיעו לנו כי מבוכות גדולות שוררות שם, יען נמצאו אחדים ממשכילי צפת אשר יסדו בית ספר לתורה ולמלאכה. וכבר נתמלא הבית נערים רבים מהמון העם, אך הקנאים קמו נגד המפעל הזה ויוציאו כלי נשק החרם ובקנסת החלוקה אימו על אבות הבנים, ולכן שוררת מבוכה גדולה בעיה"ק צפת.

— חמת עדת הספרדים עלה עד למאד על עורך הצבי אשר החל להתגרות בחכמיהם אשר יתנגדו לקנין כותל המערבי.

תמוז התרמ"ז

קנאי עירנו החלו להתגרות בהרב הגאון כמוה"ה

חיים הירשנזאהן נ"י עורך „המסדרונה" יען כי הוא אחד מהועד המפקח על בית היתומים הברליני, וישלחו מטעם הרה"ג מבריסק כי יתפטר ממשמרתו, ואם לא, יכוהו חרם, ולא אבה הרב הר"ח נ"י לשמוע בקולם והעיר מתרגשת ממבוכות הקנאים. — חכמי עדת האשכנזים בירושלים התאספו באספה, וישלחו רב אחד ליפו לנהל את העדה הזאת. הרב הנהו הרה"ג והחכם כמוה"ר נפתלי הירץ הלוי מביאליסטאק. נקוה כי החכם הזה יבין לעצור בבני יפו, ברוח דעת, חכמה ובינה, והיתה תקוה גדולה לעדת ישראל ביפו כי תקום מעפר שפלותה, אשר לבד החברה „עזרת ישראל" אין אף דבר טוב אחד להעדה הזאת.

— איש אחד צעיר לימים אשר לחצו ודחקו בפרנסתו היה כבד מאד, ויחלוט להחל ללמוד כתב ולשון בביה"ס לח' כי"ח אשר בעיה"ק ויעש כן, ויחר אף הקנאים עליו וישלחו לקרוא את אביו לבית הרה"ג דבריסק ושם התנפלו עליו אחדים מעזי הנפש האלה ויכוהו מכות נמרצות! —

— בן אחי הרבנית דבריסק החמיץ רחמנא ליצלן כי עשה תועבה נוראה, כי מסר את בניו ללמוד בביה"ס לח' כי"ח, והרון הרבנית גדל עד למאד! —

בית הספרים למקרא הולך וגדול, יהי ה' עם המשגיחים עליו ויצליחו והיה הבית הזה לתפארת ציון וירושלים! —

— ממוני כל כוללות האשכנזים בעיה"ק מסרו לידי האדון ה' נסים בכר הי"ו את רשימת האנשים שקבלו מכסף הנדיב השר שיחיה, ומכתב ברכה להשר על כל חסדיו אשר הוא עושה עם אחיו בני עמו, וישלח זאת ה' בכר להשר פאריזה. — מטעם הרה"ג מבריסק הכריזו באיזה בתי מדרשים, חרם על הרב כמוה"ר חיים הירשנזאהן נ"י, והדבר נודע להממשלה ויצאו השוטרים להניא את המכריזים לבלתי יכריזו, ויבוא הדבר הזה למכות ולמהלומות, ושם ישראל מתחלל לדאבון לב כל איש ישר האוהב את השלום! — הרה"ג מהר"מ פאניזיל ראשון לציון הי"ו הוציא חשבון גלוי במכה"ע החבצלת, מההכנסה וההוצאה מכסף הצדקה של עדת הספרדים, נגד דברי עורך הצבי האומר כי מחשך במעשיהם ואין אור!

— עוד הפעם הצבי בחרם, חכמי הספרדים אספו כאלפים איש מבני עדתם ויוציאו ספרי התורות וקול השופר חזק עד מאד ויחרימו את הצבי ואת עורכו הח' בן יהודה בחרם יב"נ. והנה על המחרימים אין להתפלא כי כן הלא דרך חכמי ירושלים מאז ומקדם, אך על המו"ל „החבצלת" נתפלא על אשר נתן מקום לנוסח החרם בגליונו השני לירח הזה? — למראה עינינו היה חשבון של „בית מושב זקנים" המתנהל ע"י האדון הנכבד כמוה"ר ש"ב סאינדערס הי"ו, והנה עולה ההכנסה לסך: $15320\frac{1}{2}$ גרוש וההוצאה לסך: $15119\frac{3}{4}$ גרוש, נשאר ה"י הסובן סך: $250\frac{3}{4}$ גרוש. — עורך הצבי מביא בגליונו שמות עשרים חכמים אשר החרמו ע"י חכמי ירושלים והוא האחד ועשרים.

האדון ה' בכר הודיע כי בדבר קנין הבתים סביב כותל המערבי, לא יעשה שום צעד עד אשר יהיה העוסק בטוח כי לא ימצא מכשולים מצד היהודים.

האדון ה' פרוטיגער ראש הבאנק של ממשלתנו החל בימים האחרונים לבנות בתים ולתתם לעניי עמנו לשלם מעט מעט במשך עשרה או חמשה עשר שנים מחירם. הענין הזה הוא דבר גדול, ויזכרו לטוב האדון ה' יוסף נבון הי"ו והאדון ה' שלום קאנסטרים אשר הם הציעו לפניו הענין הזה והוא נאות להם.

השר החובב ציון מיכאל ערלאנגער הי"ו מפה בקר את עיה"ק באחרית הירח הזה ויבקר את כל רבני עדתנו ויצא ליפו לשוב לארצו. — מצפת יודיעו לנו כי בית הספר שיסדו שם אחדים ממשכילי העיר בהשתדלות האדון דר' בלירען נ"י נסגר ע"י הפעולות הרבות אשר פעלו הקנאים עד אשר נלאו המשכילים נשוא רדיפותיהם והבית נסגר. — באחרית הירח הזה רעדה הארץ בעיה"ק משך ששה רגעים והרעש לא הסב שום נזק ב"ה! — רבים מצעירי עיה"ק עוזבים את העיר וילכו למושבת זכרון יעקב אולי ימצאו שם איזו עבודה. בכלל נראה כי ההמון בירושלים לא נרפה הנהו למלאכה, ולו יתנו לו, אז כל יגיעת בשר לא תכבד עליו, ורבים מחפשים עבודה ומלאכה. רבים מנכבדי עירנו יתאמצו לעשות שלום בין חכמי הספרדים ובין ה' בן יהודה עורך הצבי. מאד נשמח אם יצא הדבר הזה לפעלו, והשלום יקח עמדת הריב, והיה אך שלום בשערי ציון וירושלים!

מנחם אב התרמ"ז

ממושבת „זכרון יעקב" יודיעו כי האכרים החלו לאסוף תבואותיהם הביתה, וה' ווארמכער פקיד המושבה הזאת נסע פאריזה על ירחים אחדים. — ממושבת ראשון לציון יודיעו לנו כי הענבים טובים המה עד מאד ותושבים אחרים אשר שנות הערלה כלו אצלם יהעתדו לעשות יין, יהי ה' עמם ויצליחו! — ציר מלכת בריטניה שלח לקרוא אליו את סופר כל

הכוללים הר"י ריבלין הי"ו וימסור לו תודת המלכה יר"ה לרבני עדת ישראל בירושלים על ברכתם אשר ברכוה לראש שמחתה ביום חג יובלה. — ממושבת פתח תקוה יודיעונו כי הצליחו בעבודתם השנה הזאת. — האדון ה' בן יהודה מו"ל הצבי שמע לקול רבים מנכבדי ירושלים ויבוא לבית הרה"ג ראשון לציון הי"ו ויבקש מחילה על פגעו בכבוד עדת הספרדים, וימהר הרה"ג ראשון לציון הי"ו ויודיע בכל המקומות כי הותר החרם מעל ה' בן יהודה ומעל הצבי ומעתה יכולים לקרוא את הצבי בלי שום עכוב ואיסור. והצבי אשר יספר את כל פרטי המאורע הזה, יגיד כי ישוב ויספר כל אשר יראה עול בהנהגת העדה הזאת. — הסופר הר"ד בוימגארטען הי"ו כמעט זכה גם הוא להנדות, יען הוא מבני כולל אינגארן והנהו סופר לשני מכ"ע (המגיד, והיום) ויחר בו אף הממונים מכוללו ויחרצו לבלתי תת לו את חלוקתו, והאיש עני ומטופל, וימהר ויתקע להממונים את כפו לבלתי יכתוב עוד על מעשי תועבות הממונים. גם זאת היא ממעשי ופעולות האינקוויזיציאן בירושלים.

— ממושבות ראשון לציון יודיעו לנו כי מלאכת היין החלה שם, יתן ה' ויצליחו!

— יצא לאור ע"י החכם ה' מ' אדעלמאן נ"י ספר לוח לשנת תרמ"ח עם זכרונות ירושלים, יכלכל כל עניני היהודים בירושלים בפרט ובכל אה"ק בכלל. יקר מאד ערך הלוח הזה אשר כמוהו לא היה עוד בירושלים.

— בעיר ברעסלוי נפטר בשנה העברה הרה"ג כה"ר גדליה טיקטין ז"ל, ויפריש מהונו סך מסוים לשלוח בכל שנה ושנה לירושלים לחלק לעניים, והכסף ישולח ע"ש הרה"ג מהרש"ס הי"ו ראש רבני האשכנזים והרה"ג ראשון לציון הי"ו, ויבוא הכסף הזה בירח זה. ויאספו הרה"ג האלה אספת חכמים עניים (?) ויחלקו להם את הכסף הזה, ויעשו ממש (?) כבוונת המנוח (?). — אורח נכבד בקר את עיה"ק, הגביר מהר"ר יעקב פרענקעל נ"י מאומאן (פלך קיוב) ויחלק צדקות שונות לבתי חסד ולענייי העם, וישב לביתו, ברוך יהיה בצאתו! —

— אבל כבר היה לעדת האשכנזים על מות אחד מיקירי ירושלים, הרב הגדול והחכם המפורסם כמוהר"ר הירץ הוטנער ז"ל בשנת השבע ושבעים לשנותיו, כשמונה עשרה שנה ישב בירושלים, תנצב"ה!

— מכל ערי הקדש יודיעו לנו כי התאבלו ביום ט"ז לירח זה על מות השר הצדיק משה מונטיפיורי ז"ל והספידוהו כהלכה! — יבול אדמת הקדש טוב בשנה הזאת והוחלתנו לשנת שבע לא

נכזבה. — האדון ה' נסים בכר מנהל ביה"ס לח' כי"ח בעיה"ק יצא לחו"ל ללכת פאריזה לטובת ביה"ס הזה, ברוך יהיה בצאתו, ויצליח בפעולותיו! — בעיה"ק נוסדה חברה ממאה משפחות, להחל להתעסק בהתישבות היהודים בא"י, ולכונן מושבות לעבודת אדמה, ושמה היא „שלום ירושלים", ותפן החברה הזאת אל ועד כל הכוללים ותבקש מאת ממוני הכוללים, כי יצאו המה לההברה לתשועה, אך הועד השיב פני החברה ריקם באמרם כי בלי תפונה לא יאותו המנדבים בסדר כזה בהחלוקה כלומר: „לעבוד את האדמה ולהוציא טמנה לחם בזעת אפים"... ישפטו הקוראים על התשובה הזאת...

אלול התרמ"ז.

— בבית החולים להמסיתים אשר בעיה"ק מת איש אחד, אשר גם בהיותו יהודי היה איש מופקר וכופר בכל, והנה לפני מותו נגשו אל מטתו בעלי הרחמים, מלאכי השלום, וידברו על לבו להמיר את דתו, ויהיה מאושר עכ"פ בעוה"ב. ויאמר להם האיש כי כאשר ירפא כליל ישמע לדבריהם. ויהי במותו, והדבר נשמע לעדת ישראל, ולא חפצו לקברו בקברות היהודים ויקברוהו המסיתים בקברות הנוצרים. — למראה עינינו היה חשבון של הכנסה והוצאה של ועד כל הכוללים (מכ"ה ניסן עד כ"ה תמוז). ההכנסה עולה לסך 175059½ גרוש, ובזה נכלל גם נדבת השר הנדיב שעזב בהיותו בעיה"ק סך 12000 פראנק וגם עזבון השר מונטיפיורי ז"ל המש מאות לי"ש, וההוצאה בפרטות: לחלוקה קטנה, לבד חלק הספרדים ובני צפת וטבריה, סך: 69135 גרוש, סיוע לבית הה"ת, ולבית החולים ולהכנסת אורחים סך: 1200 גרוש, מנדבת השר הנדיב הלקו להתמיכה ולהצלה מהמיסיון סך: 1860 גרוש, התמיכה לנוסעים ולאלמנות וכו' סך: 7715 גרוש, לדיינים ומו"צ וסופריהם סך: 2452 גרוש, הספקה לבהמ"ד ועוד צרכי רבים סך: בערך 1700 גרוש, דורונות לשרי הממשלה ולבני בית של השלוחים והוצאות הועד ושכירות ראשי הועד עולה לסך: כאלף וארבע מאות וששים פראנק.

— תושבי ירושלים חגגו את יום עלות מלכנו השולטן על כסא מלכותו, וגם ראשי עדת ישראל הלכו לברך את שרי הממשלה לכבוד היום. — עוד הפעם החלונו לראות מחזות מראיבות לב ונפש אשר עד הנה מעט היו, והוא ביאת יהודים חדשים ומניעת השוטרים להניחם לבוא העירה בלי ערב.

— על פתח שער החברה „אהל משה" והוא חלק הספרדים מהבתים הבנוים ע"י הועד למזכרת השר הצדיק סיר משה מונטיפיורי ז"ל, והרה"ג יעקב שאול אלישר דרש דרוש נחמד לכבוד היום. בעדת הספרדים בעיה"ק החלו להתעסק לכונן ועד כללי אשר ינהל את עניני העדה הזאת.

האדון החכם כמוהר"ר מ' ארעלמאן נ"י עזב את עיה"ק, ברוך יהיה בצאתו! — האדון ד"ר שטיין נתקבל לרופא לאחינו היהודים היושבים בחברון. — המסחר באתרוגי א"י עלה יפה בשנה הזאת, ואתרוגים רבים מאד נמכרו ע"י יהודי א"י לאחינו שבגולה.

תשרי התרמ"ח

החברה „עזרת נדחים" החלה לדאוג לעניי העם ויהיו להם לעזר רב לשכירת דירות. — הרופא הנודע ד"ר די ארבילע שהיה רופא להשולטן במדינת זנזיבר ונשלח ממנו לציר לפני מלך איטליא, הפקד כעת לרופא על המושבות מטעם הנדיב שיחיה, ויבוא בירח זה ליפו, ויחל לפעול פעולותיו. האדון ה' נסים בכר הי"ו הקריש בביה"ס לח' כי"ח המתנהל על ידו בעיה"ק, חדר אחד ללמוד בו שפת עברית ויתר למודי קדש. נקוה כי המפעל הזה יביא רב טוב לתלמידי בית הספר הזה.

מספר התלמידים בביה"ס לח' כי"ח הוא כעת מאה וחמשה וחמשים, בהם תשעה תלמידים מבני דת מחמד וששה מבני הנוצרים, ומאה וששה מהתלמידים לומדים שם מלאכות שונות המחיות את בעליהן. — מצפת יודיעו לנו כי ביה"ס אשר יסד שם הר"ר בלידען הי"ו שב לתחיה אך המבקרים בו המה אך מעדת הספרדים. מטעם הנדיב נתנו עושי רצונו צו כי כל הנערים אשר נלכדו ברשת המסיתים בירושלים אם חפצם לצאת מהעמק העכור הזה, יקובלו למושבת זכרון יעקב ותנתן להם שם עבודה בשדה, הפקודה הזאת הגיעה לירושלים והפליטים האלה יצאו חיש מהר למצוא חסד תחת כנפי שר החסד. הגזרה למנוע יהודים חדשים לבוא אל הארץ נתחזקה, ומטעם הקאנזול הרוסי יצאה פקודה נדפסה, וחותם הקאנזולאט עליה, אשר תאיים על היהודים למהר לצאת כי כלה זמנם שלשים יום מיום בואם ירושלימה, והמבוכה גדלה בעיה"ק. — הגביר האדון ה' יוסף נבון הי"ו עזב את עיה"ק וילך לבירת תוגרמה לסטאמבול להשתדל שם אודות הרשיון לבנות מסלת הברזל מיפו לירושלים. כבוד הפחה וראשי העדות בירושלים נתנו על ידו מכתבי מליצה. בהפעולה הזאת צפונה טובה רבה לישוב ארצנו הקדושה.

ממושבת זכרון יעקב יודיענו כי הוואלי מדמשק בקר את המושבה הזאת, ובני המושבה חלקו לו כבוד כיאות, ויסע משם שבע רצון! מעיה"ק צפת ת"ו יודיעונו כי עשר משפחות מהספרדים תושבי צפת קנו אדמה כשעה וחצי רחוק מצפת עם גנות ופרדסים, והנם אומרים לאחוז בעבודת אדמה. יתן ה' ויצליחו ויהיו מופת לאחינו האשכנזים בני צפת האומרים כי חפצים גם הם לעבוד את האדמה.

מרחשון התרמ"ח

מעיה"ק טבריא יוריעונו כי נוסדה שם חברה מבני הספרדים ללחום נגד המיסיאן, אשר נעצה צפרניה גם בחומת טבריה בעת הזאת.

האויר שונה מעט בעיה"ק, והחום ירד, ונותן לנו תקוה כי הגשם בוא יבוא, מי יתן והיה!

מטעם הממשלה עובדים בהריצות ידים בתקון הרחובות בעיה"ק, ובמסלת האבן לעיה"ק חברון.

הועד של עדת אחב"י יעמול לשלוח את החדשים כאשר קבלו עליהם צירי העדה, בהיותם בבית הפחה יר"ה. — למראה עינינו היה חשבון של החברה הנכבדה „עזרת נדחים" והנה רבו פעולותיה אשר יש בהן תועלת רבה, אך לדאבון נפש כל דורש טובת החברה הזאת, ההכנסה מועטת על ההוצאה, ונשארת החברה חייבת סך 5800 גרוש, יהי ה' עם החברה הזאת למען תוכל להתקיים, לטובת עניי ירושלים! באחרית הירח הזה ירד היורה לברכה בעיה"ק אך מעט היה וביפו הרבה היורה לרוות את האדמה. גם מהמושבות יודיעו לנו כי היורה הרוה את אדמתם ויוכלו לצאת השדה לראשית העבודה. — בביה"ס לח' כי"ח בעיה"ק נוסף מורה לשון טורקי, וכעת הנה ידעו תלמידי ביה"ס הזה גם לשון טורקי על בוריה! מאחד מגבאי כולל „ווילנא" ר' אליהו מקראטינגען באה פקודה לממוני הכולל הזה בירושלים לשלוח לו רשימה מכל בני הכולל אשר בניהם מבקרים בתי הספר. מטרת השואל נודעה עוד גם למלאכי השרת הבאים בסודם של הממונים הקדושים.

כסלו התרמ"ח

מיפו ומכל המושבות יודיעו כי גשמים רבים ירדו שם. המחפשים חטאים בשביל עצירת גשמים בעיה"ק חפשו ומצאו חטאים אחדים, ויענישו את החוטאים והחוטאות כיאות, וכהמעשה אשר ספרתי לפנים בהאסיף (תרמ"ז) ראינו גם כעת, אך בכל זאת

גשמים לא ירדו עוד . חטאים באמת נמצאו , אך החוטאים המה, הקנאים הקדושים הצבועים בעצמם, במקרה הביאו לפני הרה"ג מהרש"ם הי"ו מכתב מלא חרפות וגדופים על הרה"ג מהר"ע הילדעסהיימער הי"ו שיצא מהדפוס עוד בירח תמוז , ועליו התומים ממוני כל הכוללים וחתימת הרה"ג מהרש"ם הי"ו, וירא זאת הרה"ג הרש"ם וירגז , וישלח לקרוא אליו את אחדים מהממונים , והנה נודע הדבר , אשר החתימות כלם מזויפות הנה, ונעשה כל זאת בעצת הרבנית דבריסק ובעלה . — הרה"ג מהרש"ם הי"ו והרה"ח כה"ר ניסן ב"ק נ"י שלחו מכתב מיוחד להרה"ג כהר"ע הילדעסהיימער להודיעהו מהזיוף הזה, וכי לא ישים את לבו לדברי הקנאים המזייפים האלה .

— בבית היתומים הבערליני התפללו תפלה מיוחדת בעד שלום ורפואת יורש עצר אשכנז הטוב ומטיב לבני ישראל היושבים בארץ אשכנז . — מעיה"ק צפת יודיעו לנו כי גשמים לרוב ירדו שם . גם בעיה"ק שמע ה' לקול עמו וגשמים החלו לירד , וירדו כשלשים שעות רצופות , ויורדים וחוזרים ויורדים עד אחרית הירח הזה , וכל הבורות נמלאו מים , ותחי נפש העם! — גם החברה הנכבדה „עזרת נדחים" יצאה במחאה גלויה בהחבצלת נגד הקנאים , אשר חרפו בזיוף נורא את הרה"ג מהר"ע הילדעסהיימער הי"ו , נקוה כי הרה"ג הזה יבין אשר החירופים והגדופים האלה יצאו מאת אחדים מהפוחזים בעדת הקנאים הצבועים , וכל העם ונכבדיו בירושלים נקיים המה מעון האשמה הזאת, אשר חרפה היא לעדת ישראל בעיה"ק ירושלים .

ירושלים שמואל ראפאלאוויטש

מלואים.

טבת ושבט

ציר הנדיב הידוע רבי אליהו שייד יצא מקונסטנטינופול לפאריז וכפי השמועה הצליח במלאכותו בדבר הקולוניות ויתר עניני הכלל באה"ק, אחרי התמהמהו זמן מה בפאריז ישוב לאה"ק לבקר את המושבות ולעשות שם תקנות גדולות בפקודת הנדיב יצ"ו . הר"ר שטיין יליד ביאליסטאק שהיה כארבע שנים רופא ביפו שם מושבו בחברון מטעם חברת הקהלות בלונדון ולפני נסעו למקום תעודתו החדשה עמד לבחינה לפני האקאדעמיא לחכמת הרפואה בקונסטנטינופול ויעמוד בנסיון באופן נעלה ונסמך לדוקטור ומשם נסע לחברון . ברוב בתי התפלה בירושלים עשו אזכרה לנשמת הרב הגביר החוב"צ באמת ר' יהושע צייטלין נ"ע ומבנו הגביר ר' שלמה צייטלין הגיע הסך שמונה מאות פראנק לחלק בין חברות שונות . חברת עזרת נדחים הוציאה מחאה גלויה נגד כותבי פלסתר הזייפנים והקנאים באה"ק אשר נתנו לשמצה את הגאון ר"ע הילדעסהיימער מטיב האה"ק ומחוננה . הבאראן הירש שלח ששים לירא תוגרמה לטובת החברה „עזרת נדחים". יצאה פקודת הפחה לתת ארכא להעולים לעה"ק על שלשה חדשים . בא הרשיון לבנות בתים בהקולוניות , בכלל שנוי גדול וכביר לטובת הישוב ושבת קול נוגש, בנחלת הרב פרומקין אשר בפתח תקוה עובדים שמונים שכירי יום בנטיעת שלשת אלפים עצי תאנה, יותר מעשרים אלף עצי-שקדים, חמשה עשר אלף גפנים וארבע מאות ותשע מאות עצי-אתרוג ועוד יקוה לנטוע לפני בוא שנת השמטה בתרמ"ט הבע"ל עוד שמונה ועשרים אלף גפנים ועוד תשע מאות עצי-אתרוג . גם לכל הקולוניסטים בפתח תקוה העניק הנדיב ברוב טובו לכל משפחה ומשפחה שלשת אלפים נטיעות לגפנים . בכל המושבות וערי אה"ק ירד שלג גדול מן השמים ואחרי כן ירדו גשמי ברכה ונדבה בעתם ובשפע רב וכל יודעי טבע אה"ק אומרים פה אחד כי תהיה השנה הזאת שנת ברכה באופן נע"ה . בהקולוניא זכרון יעקב נתמנה לרופא הדוקטור מידיציני ה' ו. גולדבערג מארץ רוססיא , איש גדול בתורה ומוסמך להוראה מהגאון ר' יצחק אלחנן שליט"א וירא אלהים מרבים . האיש היקר הזה מצוין מאד בחכמתו, בתורתו ויראתו, ועל כן בחר בו הנדיב לשום משכנו בהמושבה היותר גדולה אשר בגליל העליון, יהי ה' אלהים עמו ויעל .

ביום ג' אדר יצא להיתר גמור פסק הדין מאת הגאונים הגדולים אדירי ההוראה : רבי יצחק אלחנן מקאוונא, רבי שמואל מאהיליווער מביאליסטאק, רבי יהושע מקוטנא ורבי שמואל זנוויל מווארשא שליט"א כי יחרשו ויזרעו , יקצרו ויבצרו הקולוניסתים בשנת התרמ"ט היא שנת השמטה לפני המנין שמונין בזמן הזה , פסק הדין הודיעו להקולוניסתים ונשלח גם לפאריז ליד הנדיב ומתי סודו ראשי חובבי ציון שם .

דורש לציון

שני ימים בהמושבה „יסוד המעלה"

בחדש שבת הביאו אל המושבה „ראש פנה" את הצמח Urtica nivea שרש פורה חוטים למטוה בגדים. ויהי כראותו היוגב כי אדמת המושבה הזאת לא תצמיח את השרש הזה, ויגמר אמר, לטעת אותו באדמת המושבה „יסוד המעלה", וביום שבעה עשר לחדש יצא היוגב אתי יחד מן המושבה ר"פ ללכת אל המושבה יסה"מ.

היום היה יום סגריר; רוח חרישית נשב מאת דרומית־מערבית לבשר אותנו כי עוד מעט ירד גשם ברכה על האדמה. בעת אשר רגלינו עמדו עוד על גבעת ראש פנה ועינינו לנוכח הביטו אל המושבה יסוד המעלה ראינו את מי־מרום ואת הבית הבודד אשר על החוף, כמו קרובים אלינו מאד, ולולא ידענו את המרחק כי עתה דמינו כי רק מהלך שעה אחת בינינו ובין המושבה יסה"מ. אכן כאשר ירד ירדנו מן הגבעה כן נעלמו מעינינו מי־מרום ועברו חמקו ממנו, ובעמדנו על המישור בתחתית ההר לא ראינו עוד את הבית העומד על חוף מרום ורק את ההר חרמון. הר השלג המתנשא ממול המושבה יסה"מ שמנו לנו למטרה על דרכנו ונכחו הלכנו הלוך וקרוב אליו. החמור אשר רכבתי עליו הרחיב צעדיו וירץ ארחו אחרי הסוס אשר רכב עליו היוגב, ונסע ונלך יחדו. בעברנו על הדרך הדרכנו מנוחה מדי פעם בפעם את העיט ואת העורב אשר נקבצו שמה לרוב לבקש למו טרף, ובכרתם מפנינו האבירו כנף למרומי האויר וישמיעו קול צפצוף מוזר מאד. הצפרים ההן תבואנה בעת הזרע לאלפים ולרבבות על פני שדות התבואה במקומות האלה ומשחיתות כל חלקה טובה באדמה זרועה, ועל כן בעלי השדות משיבים את צפרי טרף אלה מעל שדותיהם בקני רובים, ואולם אין הסגולה הזאת מועילה לגרש את המזיקים לימים רבים, כי שבים הם תמיד על עקבם. בשנה העברה נקרה נקריתי בעת הזאת על אדמת המושבה „זכרון יעקב", ושם לא נראה אף אחת מצפרי טרף האלה, ואתפלא מאד כי פה תבאנה מדי שנה בשנה בימים האלה.

ידי עובדי האדמה היו מלאות עבודה, הפלחים הערביים קפלו את בתי ידי כתנותיהם הרחבות ויחשפו את זרועותיהם עד השכם, ואת חצני מדויהם וקצות כתנותיהם תחבו מבעד לחגורתם אשר במתנם, וברגלים יחפות וחשופות עד הירך 1) צעדו צעדים רחבים וימהרו לכתם אחרי הבקר, בידם האחת החזיקו במחרשה ברזל ובשנית תמכו מלמד בקר ארוך מאד. הפלחים אשר גמרו בעת ההיא את עבודתם עבודת הזרע אשר נקצבה ליום אחד עור כלאו את חפניהם זרע ויזרו אותו על אדמה בלתי חרושה 2). כאשר התבוננתי אל עבודת הערביים ובהעלותי על זכרוני את עבודת האכרים אשר ראו עיני על אדמת רוסיא, כן הוספתי להתפלא על רוב חריצות ידי הפלחים האלה ועל רוח החיים השורר בכל תנועה ותנועה בכל יצורי גום בעת עבודתם בשדה.

ויהי אנחנו הולכים על יד אחד השדות והנה קול צחוק אדיר וחזק הגיע לאזנינו מפי המון הפלחים ההולכים אחרי מחרשותיהם, ונפן לראות בשלמי הצחוק הגדול הזה ונרא כי כל הפלחים מורים במלמדי הבקר אשר בידיהם על אחד מרעיהם אשר נשמטו בקריו מידו וינוסו כמנו וברוצם משכו אחריהם את המחרשת הכפופה, ובהגיעם עד מקום אבן שדה אחת נשבר הדקר של המחרשת, ועל משבתיו אלה יצחקו מרעיו. אכן לב הפלח הזה לא נפל בקרבו לשמע הצחוק, כי הוא ידע בראשונה את נפש בהמתו וגם את המקרה אשר יקרה למחרשתו הביט מראש, ולכן

1) הפלחים הערביים אינם לובשים מכנסים.—

2) את החטים והשעורים וכדומה תבואות זרע הסתו זורעים הערביים על השדות שנחרשו עוד בשנה העברה לזרע הקיץ, ואינם חורשים אותם שנית לפני זרע הסתו.

לא אבדו עשתונותיו בעת צרה, וימהר לרוץ אחרי בקריו השובב ויעבר אותם ויעצרם במרוצתם, ואת הדקר השני אשר הכין לו כתחלת שם במחרשתו תחת הדקר השבור, ויחזקהו במקומו בעזרת אבני גיר מנופצות אשר מצא על פני השדה, וישב לעבודתו כבראשונה, ויחרש בבקריו אשר קללם קללות נמרצות על אשר הלבינו את פני אדוניהם ברבים.

כל כפר ומושבה לא פגשנו על דרכנו אשר הלכנו עליו, ואך אהלי אדמה שחורים, בלי חלונות וגגים, עמדו מרחוק ונשקפו אלינו כמו כתמים כהים מעל ראשי הררי נפתלי, או כי כסו מעינינו מעבר להר במרחק מהלך ארבע או חמש שעות מן השדה אשר בעליהם חרשו בו בעת ההיא. ואולם לעמת זאת פגשנו בדרכנו הרבה אהלי קדר מקום מושב הרועים ואנשי המקנה הערביים. הרועים ההם יחלקו לשתי מפלגות, אל המפלגה האחת יחשבו הרועים אשר יש להם אחוזת אדמה למרעה מקניהם ומסורת היא בידם כי המרעה הוא נחלת אבות עוד מימות אברהם ע"ה, ואל המפלגה השנית יחשבו הרועים הנעים ונדים שאין להם אחוזת אבל באים הם לרעות בשדה אחר 3) ימים אחדים ואחרי כן יעתיקו את אהליהם למקום אחר ורועים גם שם ימי מספר ושבו והלכו למרעה אחר, וכה הם נוסעים תמיד ממקום למקום כל ימי מגוריהם או כל ימי חייהם.

גם עצים לא פגשנו על דרכנו, ואך לפעמים רחוקות נראו לעינינו תאנים בודדית נפוצות על יד הדרך או שקדים ולוזים, מחשוף הלבן בהפצלות אשר פצלו בהן העזים, ואולם תחת זאת רבו כמו רבו השושנים ופרחי החמד אשר נתנו ריח ניחוח באפנו וירהיבו עינינו בשלל צבעיהם השונים למיניהם. אנחנו בני אירופא, בזכרנו את היקר אשר יתנו בארצותינו לפרחי חמד אלה, צר לבנו בקרבנו בהביטנו על האי שופרא דבלי בעפרא והיה למרמס לרגלי הסוס והחמור אשר רכבנו עליהם, ומדי לכתנו נדברנו איש אל רעהו על אדות הישוב הנחוץ לאדמה השמנה והפוריה הזאת, אשר תוכל להצמיח עצים רעננים לוא ידעו בעליה לטעת בה גנים, אנחנו הולכים ומשוחחים איש את אחיו והנה איש ערבי בא לקראתנו, והוא רוכב על החמור והתפלין חבושים על זרועו והטטפות בין עיניו והוא הולך הלוך וקרוב אלינו. רעי היוגב התבונן אליו היטב ויתפלא על הערבי הזה הלבוש תפלין, ואנכי ידעתי כי לא ערבי הוא ההלך הזה, אך עברי מן הספרדים, יושבי צפת הלובשים מלבוש ערבי. כאשר עלינו על אחת הגבעות אשר על דרכנו, והיא לא רחוקה מן המושבה יסוד המעלה יותר ממהלך שעה אחת, והנה מי־מרום והירדן עם הבית היחידי העומד על החוף נגולו שנית כספר לפנינו, בינינו ובין מי־מרום הפריד רק מישור אחד אשר רוב אדמתו נחרשה, ובמקומות אחרים כבר עלו הנצנים מן האדמה, נצני הפול המצרי והשעורים והעדשים, גם פה כמו בכל דרכנו ראינו ידי הפלחים מלאות עבודה, והמלאכה עשויה בידים חרוצות. בין החורשים ההם הכרתי מרחוק מצנפת רוסיא אחת המכסה ראש איש אחד לבוש מכנסים על בשרו ומנעלים על רגליו, ואתאו תאוה לסור מן המסלה ולגשת אל אחי האכר ולשמוח אתו, אולם היוגב אשר הלך אתי מהר צעדיו ללכת לפני ויפריעני ממלאות תאותי, כי הייתי נאלץ ללכת אחריו.

שקט ודממה בהמושבה. . . נער קטן ונערה קטנה עמדו על החצר וישפשפו כלי בית, ושלשה זקנים היו עסוקים גם הם במלאכה אשר תעשה בבית; שנים מהם הוציאו בסל את הזבל מתוך הבית ויניחו אותו אל הערמה הגדולה הצבורה על החצר. והשלישי אשר היה לבוש בגד בעל „ארבע־כנפות" ארוך נשא קנים ונצרים מן החצר אל תוך הבית. ויהי כראותם אותנו מרחוק ויחדלו כרגע מעבודתם ויעמדו נכונים לקדם את פני האורחים, ובגשתנו אליהם קבלו אותנו בסבר פנים יפות וישאלו לשלומנו, ויקחו את בהמותינו ויכניסו אותן אל תוך הבית הגדול אשר אקראהו הפעם בשם ארוה או מכלה, יען כי הקולוניסטים מכניסים שמה את כל בהמותיהם.

כצאתנו בבקר מן המושבה ראש פנה לא הסתפקנו לאכול שם ארוחת הבקר, ולכן בבואנו אל המושבה יסוד המעלה היינו רעבים ללחם, ותהי ראשית מחשבתנו בבואנו שמה לשבור רעבון נפשנו. הקולוניסטים בקשו מאתנו לבוא אל אהליהם, ואולם אנחנו בחרנו לאכול ארוחתנו על פני החוץ על חוף מי־מרום. עד

3) הערביים לא יחשבו מרעה אדמותיהם מתת לאיש זר לבוא שמה ולרעות בשמה.

מי־רה הוציאו אלינו מחצלת אחת ויציעו תחתינו ונשב עליה ונאכל בנפש תאוה את לחמנו אשר הבאנו אתנו. הרוח נשב עלינו בחזקה; מי־מרום אשר נזלו בשאון ורעש הפריעו אותנו משמוע איש בקול רעהו המדבר אליו. הגלים התגעשו ויתרוממו לעמת התוף ועד מהרה שבו על עקבם וגלים אחרים באו לקראתם בזעף ורעש ויכו איש את אחיו וישברו לרסיסים ושלישים נערמו נצבו נגרם בשאון דכים ויהיו מי הים למרקחה מתחת רגלינו. אנכי בהביטי על מרחביה זה, זכרתי כי המים הם נשמת חיים להתולדה, ורגשות שונות מלאו את כל בתי נפשי למראה הים הרחב המשתרע לפני, ואומר: מה טוב ומה נעים גורל האדמה על החוף הזה בארצנו הקדושה אשר כששה או שמונה ירחים יעברו עליה מבלי הראות אף רסיס גשם אחד. במשך שמונת הירחים ההם ייבש תיבש האדמה מרוב חום ותבקע לבקיעים רחבים והיתה האדמה הנושבה כמו מדבר ציה אשר לא תצמיח כל עשב וכל ירק דשא לא נראה עליה, ורק על העצים והגפנים המעטים אשר בארץ ישארו העלים הירוקים עד רדת הגשמים הראשונים. לא כן האדמה הקרובה אל פלגי מים, אשר פריה תתן בעתו וצמחי הגנים לא יבולו, וכל ימי השנה הם דשנים ורעננים, העצים ישאו פרי תנובה למכביר, השדות יעטפו בר פעמים בשנה, וכל התולדה מלאים חיים ותנועה והאדמה היא כגן עדן. אכן המושבה יסוד המעלה, אף כי על פלגי מי־מרום תשב, בכל זאת גורלה לא נפל עוד בנעימים, כאשר תחזינה עיניכם בהמשך דברי אלה.

הקולוניסטים הזקנים עמדו עלינו בכל עת אכלנו את ארוחתנו ויספרו באזנינו את דרכי חייהם ואת הליכות העבודה במושבה הזאת, ויודיעו אותנו את מצב הזרע, כי תקוה טובה תשעשע אותם כי האדמה תוציא בשנה הזאת יבול למכביר, הם דברו אלינו יהודית ואנכי העתקתי דבריהם באזני היוגב. פתאום ראינו עדת אוזי הבר שוחה על פני מי־מרום לפנינו. האוזים היפים ההם שחו יחדו איש בצד רעהו וירהיבו עינינו בשלל צבע נוצותיהם ובעלותם ורדתם על פני גלי המים. היוגב אשר אהב תמיד לצוד ציד התאוה תאוה, ויקרא ברגש: „פה במקום הזה יכלתי לחיות ולהתענג על כל טוב כי מצאה ידי לצוד עוף כנף ולדיג דגים די צרכי.

אנכי ספרתי באזני הקולוניסטים את דברי היוגב; ויענו ויאמרו: אמנם האוזים האלה באים הנה לפעמים לא רחוקות בסדה מרובה מאד ומכסים לפעמים את חצי מי־מרום; בנוגע לדגי הים הזה, אמנם יכולנו למצוא תועלת רבה בהם לוא רק היו לנו מצודות וחרמים לדיגם כאות נפשנו, אבל אין בידינו מאומה מכל הדרוש לחפץ הדיגים, ובלעדיהם לא נוכל עשות מאומה; אך לעתים רחוקות נמצא שעת הכשר לדיג דגים בלי כל מצודה. לא הרחק מזה, על גבול אדמתנו יש נחל אחד אשר ישא מימיו אל מי־מרום, הנהר הקטן ההוא ייבש בימות הקיץ, ואך בימות הגשמים הוא מתמלא מן המים היורדים מן ההרים, אז בהיות הנהר מלא על כל גדותיו באים בו הרבה דגים ממי־מרום, ואנחנו גודרים את הדרך בעדם לבלי יוכלו לשוב אל המקום אשר באו משם, והיה כאשר ייבש הנהר וקבצנו את הדגים ביד כאשר יקבץ הקוצר את העמיר גרנה.

אחרי כלותנו לאכול ארוחתנו והקולוניסטים הגישו מוליאר של חמים ונשת בקערות קטנות, כי רק כוס אחד של זכוכית למשתה החמים נמצא אצל הקולוניסטים ההם, ואחרי כן הלכנו, אנכי עם היוגב, אל הגן. כבואי אל הגן ואזכור את האדמה הקשה אשר במושבה ראש פנה, וארמה כי על מרבדים עומדות רגלי פה, האדמה במושבה יסה"מ היא רכה וישרה בלי כל אבן נגף וצורי מכשול על פניה. היוגב הורני לדעת איך לטעת את הצמח Urtica אשר הבאנו אתנו. ואחרי כן הלך לדרכו לשוב אל המושבה ראש פנה ואשאר אנכי לבדי.

מן הצמחים שהובאו מארץ צרפת נתקלקלו הרבה ויבולו, ולכן היה דרוש לי לזרות ולהבר אותם ולהרחיק את הפסולת לבלי תשחית את הזרע כלו; ויען כי המלאכה הזאת לא במהרה תגמר, ולצרכי הנטיעה בגן לא היה אז הכל ערוך ומוכן לפני, לכן השכתי את העבודה ליום השני, ובהיות עוד שלש שעות לפני הערב הלכתי לשוט מעט ולהתבונן אל המושבה וסביבותיה.

הבית הגדול היה להקולוניסטים לארות סוסים, לרפת בקר, לאוסם בר, לחדר מבשלות ולחדר משכב גם יחד. ארך הבית עשרים אמה (ארשין) והחבו שש עשרה אמה. הבית הזה לא נבנה בידי הקולוניסטים האלה, אך בנוי היה זה כבר בידי אחד היהודים הספרדים אשר ישב בו מלפנים עם אחד הערביים, ולכן נחלק לשני חלקים שוים ע"י קיר אחד העומד בתוך לארכו. גגו נשען על שלשה עמודים חזקים העומדים בתוך הבית ומחלקו לארבעה חלקים שוים, אשר שלשה מהם נועדו לארוה והרביעי יהיה לבית מלאכה לעבודת הקולוניסטים ולצרכים שונים. שם צבורים ומונחים שקים מלאים זרע, כלי המחרשה, תבות וארגזים שונים, חבילות של נצרים, כלי הבשול ועוד רבות כאלה. אצל הקיר עומדים אבוסים עשוים מאבנים, ועל הקיר תלויים מוסרות הסוסים, ילקוטים, מרדעות וכדומה. קירות הבית לא נסודו בסיד לא מבית ולא מחוץ, ולכן תקננה הצפרים בבקיעים שבין אבן לאבן והלטאה קן לה בינות להאבנים האלה. רק דלת אחת קצרה יש לכל הבית הזה וארבעה חלונות שקופים בלתי אטומים רק בשבכת ברזל. כמו מרבית בתי ארץ ישראל כן גם הבית הזה איננו מכוסה בגג מלמעלה כמו גגות הבתים בארצות אירופא, אבל מכוסים הם בעפר מעל המצובה. מימין להבית עומדים בשורה אחת זה בצד זה ארבעה אהלים, ארך כל אחד מהם כשמונה עד עשר אמות ורחבו שלש אמות וכקומת איש קומתו. האהלים האלה עשויים מקנים ונצרים הגדלים על חוף הירדן ומי־מרום. על יד פתח האהל מזה ומזה צבורים ומונחים ערמות תבן וקש שנקרע בעת הדישה 4), התבן ההוא מוכן למאכל הבהמה בעת העבודה. על קרקע האהל סמוך להפתח מונחים כרים וכסתות, שמיכות, שקים, ספרים ועוד רפצים שונים מכוסים בתבן וקש כמו במכסה שלג. אלה הם אהלי מושב הקולוניסטים. בם הם יושבים, מתפללים, אוכלים וישנים. בתחלה צר המקום באהל לשבת בו, כי כמעט כל חללו מלא תבן, ואולם ברבות הימים, כאשר יאכל התבן ירחב המקום באהל והיתה הרוחה ליושביו ובהגיע חג האסיף לעת צאת השנה יתרוקנו האהלים מן התבן ולא ישאר בהם מאומה. אכן בעת ההיא אין האהלים דרושים עוד לחפץ הקולוניסטים, כי אז יוכלו לשכון בחוץ תחת כפת הרקיע והם מברכים ומודים לאל אשר הוציאם מצרת האהלים ויחלץ נפשם ממצוקה. מימין להבית, קרוב אל חוף מי מרום נטע אחד הערבים גן ויטע בו עצי תאנה, זיתים ועוד עצים אחרים. ויהי בעת חפרו באדמה בגן מצא עמודי אבן שחורה אחדים, עבים לערך שנים עשר אצבע וארכם לא נודע, יען כי לא חפרו את האדמה עד היסוד 5). לא הרחק מן הגן ההוא נטוע גן אחר, ועל אחוזת הקולוניסטים יחשב, גדור מסביב בגדר של קוצים העומד על סוללות עפר. רוחב שטח הגן $3^1/_2$ העקטאר. עצי אפרסקים אחרים עמדו בשורות בתוך ויהיו לשעול הגן. מימין להשדרות האלה נטעו הקולוניסטים בעצמם עצי זית לרוב ואולם רק מעט מהם הכו שרש באדמה. משמאל להשדרות, בקצה הגן עומדים כשלש מאות עצי אתרוגים יפים מאד והקולוניסטים נכונים לטעת כהנה וכהנה עוד בימי הסתו הזה. אדמת הגן כלו כבר היתה חרושה ועבודה לנטיעת פרי גן וצמחים שונים למיניהם.

אחרי אשר הכרתי את פני המושבה שמתי פעמי לשוט עוד מעט ואתהלך על יד חוף מי מרום. החוף ההוא וגם חוף הירדן בקרבת הר נפתלי עד מקום גשר יעקב (pont de Jacob) לא יתרומם הרבה על מישור מי הים (לערך 3—5 אמה). על שפת הים הזה בקרבת המושבה יסוד המעלה נמצא גם חול גם אבנים חלוקות ובמקומות אחרים נמצא גם טיט טוב וחזק אשר גלי המים בזעפם לא יוכלו לשטפו ולשחקו 6). האדמה דשנה וטובה להצמיח צמחים שונים, ופרחים יפים גדלים עליה. בהתרחקי מן המושבה מהלך חצי שעה פגשתי באדמה לחה וטיט

---

4) בארץ ישראל דשים את התבואה בלוחות עץ ארוכים אמה וחצי אמה ורחבים שלשת רבעי אמה; בלוח ההוא נעשים נקבים נקבים ותוחבים בהם אבנים חלוקות וחדות. אל הלוח הזה אוסרים סוס ונער קטן עומד עליו ומנהג את הסוס במעגלה סביב סביב על השבלים הנפולות על פני האדמה עד שנדושה התבואה ואז ממרחין אותה וזורין ברוח לנדוף את הקש ולנקות את התבואה.

5) הקולוניסטים ספרו לי: כי בעת שבנו הבית ההוא ויחפרו העובדים באדמה להניח את אבני הפנה וימצאו אבן גדולה אשר עליה היו חרותים מלים עבריות, ואולם לא ידעו לקרא, ואת האבן בנו לנבכי הבנין.

6) הטיט הזה יוכל להביא תועלת רבה לבנין הבתים במושבה, כי הוא יקר המציאות בקרב הארץ, והבונים עושים להם ע"פ רוב מלט בערבם עפר וסיד יחד ויש להם לחמר והמבנה לא עומד קים,

היון על חוף הים. על פני האגמים צפו פרחים צהובים ועלי צמח המים (Nyphar) ועל שפת הים גדלים הצמחים Cyperus papyrus וגם arunda ועוד מיני קנה יסוף. במקום אשר מי הירדן יזלו אל תוך מי־מרום רבו הצמחים האלה עד מאד ומכסים בקעה רחבת של שטח אלפי העקטאר (הערבים יקראו לבקעה ההיא בשם „חוליה"). מן הקנים ההם עושים סלים ומחצלות ועוד כלים שונים.

השמש נטה לערוב בעת שובי אל המושבה יסה"מ, הערבים שבו מן השדה וילכו אחרי שוריהם וחמוריהם היעפים מרוב עבודה, ומהקולוניסטים היהודים לא שב בעת ההיא אף אחד, אכן בכ"ז לא שררו עוד שקט ודממה בהמושבה. הזקנים והנערים קרבו אל המלאכה לאפות חלות לחם הנקראות בפי הערביים בשם פתות (pito), להיות למאכל להשבים מן השדה. אנכי נכנסתי אל הרפת אשר שם עסקו במלאכת האפיה, הקולוניסטים הראו לי מקום לשבת על אבן אחת לא הרחק מן התנור אשר אפו בו. על קרקע הרפת מול הפתח הניח נער אחד שלש אבנים ויבער אש בתוך וישפות על האבנים מחבת אחת. הזקן הביא קש וגבבא ושרשים יבשים לשום על האח ויניחם אצל מושב הנער, ובעת ההיא לשו הנערות את הבצק העשוי מקמח הדורא (Dhurra). אחרי כן הציעה אחת הנערות על פני הקרקע שק ישן ותעמיד עליו את הכלי עם הבצק ועל ידו הניח את לוח העץ בעל שלש צלעות אשר למבשלות.

מלאכת האפיה נעשתה בזריזות ובמהירות יתרה בידים חרוצות ובמשך עת קצרה גמרה הנערה ההיא לאפות את הפתות אשר לה ותגש נערה אחרת לאפות פתותיה גם היא ואחרי כן השלישית והרביעית עד אשר כלו לאפות. אחד הקולוניסטים התבונן אלי וירא כי הנני מביט בתמהון על ערמת הפתות והנני מתפלא על אפיתן, ויפן אלי ויאמר: „האמינה לי, כי הלחם הזה יטעם מאד לחך, ומה גם בעידנו חם אחרי צאתו מן המחבת, ומה נעים האוכל הזה בהמשחו בשמן זית; הנה עד מהרה תוכל להוכח בזה וחכך יטעם את הפת", ומבלי חכות למענה פי הביא שמן זית בכף עץ ויקח פת אחת ויתן בידי ואת השמן יצק עליה עד אשר זב מכל עבריה מסביב. אנכי התאמצתי לעצור בעד השמן לבלי יזוב ואהפוך את הפת ואניפה פעם ככה ופעם ככה ואולם לריק היה כל עמלי, והשמן זב על ידי ויטנפן. אחד הקולוניסטים הוציאני ממבוכתי, ויקח את הפת אשר בידי ויקפל מעט את שפתה מסביב עד שנעשית כמו קערה והשמן נצבר בתוכה ולא יסף לזוב על ידי, וישב לי ויאמר: „עתה אכול אדוני כאות נפשך; הסעודה הזאת איננה טעונה נטילת ידים, כי הלחם לא לחם דגן הוא אבל לחם מין קטנית שאינו מחמשת המינים". גם למרות רצוני הייתי נאלץ לטעום את הפת המהוללה המשוחה בשמן זית אשר לא היה נעים מאד לחכי, ובעמל רב נעתר לי אחד הקולוניסטים לקחת את הפת הנשארת מידי ויאכלנה לעיני בנפש תאוה, כי היה האכל הזה בפיו כדבש למתוק, ובתם לבב אמר אלי: „כפי הנראה מאס תמאס בלחמנו".

אחרי שבעי עשן ופיח אשר שאפתי אל קרבי בשבתי בהרפת יצאתי ממנה ואלך אל אהל האיש פ' ס' אשר נתן לי באהלו מקום ללון. האיש ס' קנה לפני ארבע שנים את המושבה יסה"מ ביחד עם שליח חברת חובבי ציון ממעזריטש אשר שלחה הנה עד כה רק ארבע משפחות. אחרי קנותם את המושבה יסה"מ חדלו חברי האגודה ההיא מהביא את העסק לידי גמר, לרגלי חלוקי הדעות אשר ביניהם, ובכן נעשה הקנין רק לחצאין. אין להקולוניא הזאת עד כה שטר מקנה כהלכה ואין לבעליה רשות לבנות בתים על אדמת אחוזתם והאדמה לא נחלקה עוד בגבולות קבועים מאת אדמת הערביים שכניהם. מששה עשר האפדנים אשר על אחוזת הקולוניסטים יחשבו הם רק שבעה, ותשעת האפדנים הנשארים עומדים עד הנה ברשות הערביים. לאיש ס' שני בנים גדולים והם עובדים שני אפדני אדמה, ואביהם עם בנו הצעיר עושים במלאכה בבית. שאר בני ביתו כמו בני שאר הקולוניסטים יושבים בצפת, יען כי אין להם בית למושב המשפחה בהמושבה. האיש ס' הוא תם וישר ירא אלהים ועובדהו, ובכל עתותיו הפנויות מעבודה הוא יושב והוגה בלמודיו למודי התורה הקדושה וקורא תהלים, ובכל לבבו ונפשו הקדיש עצמו לרעיון ישוב א"י והרעיון הנעלה הזה הוא חיי רוחו ובו כל מעינו תמיד. אהבה עזה ועצומה לארץ הקדושה אשר מצאה לה קן בלב האיש הזה לא ראיתי בכל שאר הקולוניסטים לא בהמושבה ההיא ולא במושבה אחרת.

בין הערבים כאשר צללי הערב פרשו על הארץ שמעתי קול צעדי הקולוניסטים בשובם מן השדה, ואצא לקדם את פני אחי האכרים האהובים. השורים היעפים הלכו בראשונה והחמורים משכו את המחרשות אחריהם והקולוניסטים עברו אחרונים וינהגו את המקנה בדרך ישרה ובכל פעם אשר חפץ אחד השורים לסור מן המסלה קראו הקולוניסטים בקול ויגערו בו במלים ערביים, ובכלל היה המנהג כמנהג הקולוניסטים הערביים לא נגרע מאומה מכל הליכותיהם בעניני העבודה, ואך באחת הצטיינו אחי כי הכרתים מרחוק במלבושיהם השונים; זה נושא מדים קצרים ורגליו מכוסות בפוזמקאות של הערביים, וזה נושא מכנסים רחבים כאיש תוגרמי ועל ראשו יצנוף מצנפת רוסיא.

כאשר קרבו הקולוניסטים אל הרפת גדלה המהומה והמבוכה השאון וההמולה. הקולוניסטים פתחו את מוסרות החמורים ובעת ההיא גערו בנזיפה על השורים אשר פרצו להכנס אל תוך הרפת דרך הפתח הצר. אחרי כן החלו לשאת בכתף חפצים שונים זה בכה וזה בכה, זה לזה שואל זה לזה ממלל, ותרב המהומה מאד. אחרי עבור רגעים אחדים ותשב המנוחה על כנה, הכלים נפנו ואיש איש על מקומו בא בשלום; השורים והחמורים עמדו על אבוסיהם ויאכלו תבן המוכן לפניהם בעוד יום; המנורה הכהה נדלקה על יד פתח הבית מלמעלה, והאכרים היגעים מעבודה כל היום ישבו לנוח מעט וקול אנחות ואנקת עמלים נשמע מכל עברים מסביב.

רק שני אנשים רוכבים על סוסים אחרו לבוא מן השדה. מאחורי האחד נמשכה מחרשה ומאחורי השני כלי־משדדים בעלי קלשוני ברזל. שני האנשים האלה מקרוב באו אל ארץ ישראל מפלך בסרביא אשר בארץ רוסיא לקנות פה אחוזת אדמה, אבל לא במהרה מצאו את אשר בקשו. ולבלי בלות לריק ימיהם ושיוכלו ללמוד בעת הזאת את עבודת האדמה אשר אליה נשאו את נפשם שכרו להם כברת ארץ קטנה במושבה יסוד המעלה, ויקנו להם סוסים וגם זרע לזרוע ויהיו לאכרים. בצמד סוסיהם ובמחרשתם יחרשו יום יום פי שנים מאשר יחרוש איש ערבי או אחר הקולוניסטים. להקולוניסטים ביסוד המעלה שלחו מעיר פאריז מחרשות טובות מאד, אך אין להם סוסים, ושוריהם הדלים לא יעצרו כח למשוך מחרשות כבדות כמחרשות אירופא.

עת המנוחה הגיעה, והקולוניסטים אשר עמלו עמל רב כל היום וגם השכימו לקום בטרם יעלה השחר (כשעה 4), הלא נכון להם לשכב ולישון, כי גם למחר נכונים הם לצאת אל השדה לפני עמוד השחר ולהחל את עבודתם עם נץ החמה, אבל הם לא עשו כן, אבל סרו בעת ההיא אל הרפת וכלי נחשת ורקועי פחים בידיהם לבשל תבשיל של גרש להשביע נפשם הרעבה. לבי נהפך עלי יחד נכמרו נחומי על האנשים העובדים בזעת אפם האלה ואעזבם באשר הם שם ואבוא אל אהל האיש ס', שם מצאתי גם את שני האנשים הצעירים לימים אשר באו מבסרביא, להאנשים האלה לא היה אהל מיוחד לשבת בו, וישכנו באהל ס' המכניס אורחים.

מנורת פחים היתה תלויה באהל ותפץ אור כהה על המשכן הצר והדל הזה. כל האנשים הנמצאים באהל ישבו לארץ, באין כסא לשבת עליו. בעל הבית ישב קרוב למנורת המאירה ויהגה בספר משניות בכונה גדולה, ויתר האנשים אכלו את לחם הערב הדל. בראותי אותם אוכלים התאויתי גם אני תאוה לאכל לחם כי רעב הייתי מאד, ואחפוץ לקחת מלחמי אשר אתי לאכול, אבל האנשים הצעירים, אנשי בסרביא אשר רעו לי מיום בואם הנה ידעו והבינו את חפצי ולא נתנוני לאכול מלחמי ויפצרו בי לאכול אתם מלחמם בערב ההוא. אחד האורחים ל. שמו, הביא אתו לארוחה ההיא לבן 7) אשר קבל מאת הערביים אנשי שלומו, ויבא גם „פתות" ויחל את פני כלנו כי נאכל די שבענו או למצער לטעום מן האכל הערב והמתוק הזה. ונאכל את המאכל לתאבון וברב ענג בלא כפות כמנהג הערבים. „ראו והביטו כלכם — קרא האיש ל. — איך אוכלים פתות ולבן ביחד: פורסים פת לחם זה ומטבילים בלבן ולוקחים אל הפה כאשר אנכי עושה..." ובדברו לקח את הפרוסה הנטבלה בלבן ויבלעה באות נפשו. המעשה הלזה, הטבול והבליעה, מצאו חן בעיני ואעש גם אנכי כמתכנתם ואוכל פת ולבן בין המסובין. ויהי אחרי אכלנו ויקם האיש ס' ויקרא באזנינו: „אדוני! האכל הזה היה רק ראשית לחם הערב אשר נאכל עתה מהרה כלנו יחדו". ובדברו יצא מן האהל ואנחנו נשארנו על מקומנו יחד עם ארוני הבית ובנו בכורו (בנו הצעיר חכין בעת ההיא את האכל

---

7) חלב מבושל ואחרי כן נתחמץ נקרא בפי הערביים לבן.

ברפת). הבן הנשאר באהל לש פתות אחת אחת, ואביו הזכירו כי יתפלל תפלת ערבית, ואחרי כן שאל אותו: הנתת תבן ומספוא לבהמתנו? „עוד לא נתתי", ענה הנער. „אם כן אפוא, גער בו אביו, איך תערוב את לבבך לאכל לחם באות נפשך אתה בעוד נפש הבהמה רעבה? ! הלא כה יאמר: „ונתתי עשב בשדך (ראשונה) לבהמתך (באחרונה) ואכלת ושבעת". הגערה הזאת נחתה בבן מבין זה וימהר ויקח תבן ויבא אל הרפת. אנכי בדעתי כי ברפת ישפתו הקולוניסטים בעת הזאת את הסיר, אמרתי אל לבי: „אלכה נא ואראה מה הם מבשלים ואיך?" ואעזב את האיש ס' על משכתו ואצא.

משמאל לפתח, אחרי הדלת והמזוזה, על יד הקיר עומד תנור עשוי מחומר ולבנים כתבנית שוקת אחת הנפרדה בתוך לארבע מחלקות. בכל אחת מהמחלקות נקוב חור אחר אשר בו מכניסים ומוציאים את כלי הבשול. וזה סדר הבשול: בחור הנקוב מלמעלה משימים פחם וגחלי עץ בוערות, ועליהן ישפתו הסירים והקלחות הערוכים לבשול ואצל שני החורים אשר בצד התנור יעמדו ויפחו באש לבלי תכבה. ויהי בבואי אל הרפת וארא את האיש ל. עומד על יד התנור; בידו האחת אחז מול המנורה הכהה סיר מלא, ובידו השנית כף עץ אשר בה שאב מעט מעט מן הסיר וישם בקלחת אשר עמדה על הגחלים. אנכי דמיתי כי סיר מלא שמן או שומן אוחז הוא בידו ואתמה מאד על החפץ איך יכינו הם מאכליהם ויתנו לתוכם שמן רב מאד ונחת שלחנם מלא דשן! אבל המבשל הבקי הזה הוציאני ממבוכתי ומתמהוני בפנותו אלי וישאלני כמתהלל: „היכול אני להכין לביבות טובות?" ואתבונן היטב וארא כי לא היה דבר אחר בסיר רק קמח בלול ומהול במים והאכל הזה נכון להיות לפרפראות לנזיד העדשים. בעת ההיא קרבו אנשים אחדים אל התנור וידלקו מעט תבן ויסירו את מכסה הקלחת לראות איך יבושל האכל. והאנשים אשר חכו בעינים כלות עד אשר יבושל הנזיד קרבו אל המבשל וישאלוהו אם מהרה יכלה מעשהו ונתן גם להם מקום בתנור לבשל בו את תבשילם . . .

עד מהרה כלה האיש ל. את מעשהו והנזיד נתבשל, וירם את הקלחת מעל האש ויצא מן הרפת להביא דבר־מה. ובעת ההיא קרה מקרה מעורר צחוק בבית: הסוס אשר עמד פה מימין לדלת הריח את ריח הנזיד הניחוח ויתאו תאוה לטעם אותו ויגש וישם פיו אל תוך הקלחת הרותחת וירתע לאחוריו. הסוס לא האריך להחזיק את פיו ברותחין ועד מהרה נרתע לאחוריו כמו הכישו הנחש וירם ראשו למעלה ויניפהו תנופות אחדות כה וכה ויזנק את הנזיד אשר בא אל פיו על פני הקרקע. הסוס נשא את עונו ויענש על עזות נפשו אבל בכ"ז לא סלח לו האיש ל. על אשר לא חסה עינו על חצי הנזיד אשר עמל ויגע בו כי שפך על פני האדמה, ועוד יותר גדלה צרת לבב ל. על בלי יכלתו לענג את נפשו בתענוג הנזיד אשר הזיד. אבל בן האיש ס. נחם את נפשו וישקיט את לבבו בהבטיחו אותו כי יזיד נזיד אחר טוב ממנו.

שבתי אני אל אהל האיש ס. ואחר הובא סיר מלא לביבות וגם תבשיל המלוגמא (מאמוליגא) בספל הקריבו, ונשב איש איש על מקומו ונאכל לתאבון. לא אכחד כי נוסף על האכל אשר בסיר מצאנו בו גם תבן גם קש ואבק אשר נפל בו מדי נגע איש בקיר האהל הצר; אך מפני חשכת הערב לא שם איש את לבו לדבר הזה. בעודנו אוכלים ושותים ושמחים, והנה נפתחה הדלת בחזק, ואל תוך האהל בא קולוניסט זקן ושבע ימים ואחריו הולך איש ערבי נושא על כתפיו שק מלא דגים. „ברוך ה' כי הקרה את כל אלה לפנינו!—קרא הזקן—יהיה לנו במה לכבד את האורח היקר אשר סר אלינו". — באשרנו כי באת אדוני אלינו בשעת הכשר הזאת,—דבר בפנותו אלי—לא פללנו ולא קוינו כי ששון ושמחת רבה כזאת נשיג יחדו. האת מה ינעמו הרגים ומה יערבו לחך!—

סחר החלופין עודנו נוהג אצל הערביים הנודדים עד היום הזה. בהיות צרכיהם מעטים ובהיותם תמיד אנשי חיל לעבוד עבודה ולהסתפק במועט אין להם צורך במטבעות כסף עובר לסוחר ולכן אינם יודעים את ערך המטבע מה היא. כל עשרם והונם הוא אך במקנה וצאן ואך לעתים רחוקות ימצא ביד אחד מהם גם כסף עובר לסוחר. לא חזון יקר הוא לראות איש ערבי עשיר מאד ולו צאן ובקר לאלפים גם סוסים גם גמלים ועבודה רבה מאד וכיסו ריק אין בו פרוטה לפורטה; גם הם יחשבו כעניים מרודים שאין בהם עזרתה. בקנותם או במכרם איזה חפץ שאינם רגילים לעשות בו מקנה וקנין יכבד מאד לאיש הזה לבוא עמהם לידי השואה ע"ד קצר המחיר. אך לעמת זה נקל מאד לעשות עמהם מו"מ ע"י חליפין ואינם מדקדקים בדבר אם גם ירויח הסוחר במדה מרובה.

גם להערבי ההוא לא נתנו הקולוניסטים כסף מחיר הרגים אשר הביא וגם לא שאלו את פיו אם יקח מאתם כסף—וגם אמנם לא היתה בביתם אף אגורת כסף אחת בעת ההיא—כי אם שאלו את פיו מה יבחר לו לקחת חלף דגיו אשר הביא: מלח או שמן, דוחן או קמח? ויהי אחרי שאלות ותשובות אחרות נאותו לו לתת שני אנסין ($^1/_{12}$ אקי או $^1/_2$ ליטרא) שמן זית אשר מחירו בכסף עולה שני פיאסטר בעד כל הרגים אשר במאזנים לעלות ישקלו עשרים ליטרא, ויתנו את השמן על יד הערבי, גם גלומי קטרת נתנו לו וישלחוהו וילך. אנכי השתוממתי מאד למראה הערבי הערום הזה הנותן דגים רבים כאלה חלף מעט שמן זית אשר מחירו מצער מאד. אבל הקולוניסטים אמרו לי: „אל נא תחשוב בלבבך כי עקב עקבנו את הערבי, מי יודע אם לא רמה הוא אותנו. דגים למכביר אין ספורות לםו ימצאו במי־מרום ובירדן; אבל בושו כל משליכי ביאר חכה ונכזבה תוחלת הדיגים האומרים למצא קונים לדגיהם אשר ידיגו, כי אין קונה אותם מידם. כל שכנינו היושבים עמנו פה לא יוציאו כספם לדברים של מה בכך כאלה; הם ישישו כי ימצאו פתות, לבן וכל ירק עשב לאכלה לשבעה. פעמים רבות יחליפו את הלבן*** בדגים, בקטרת ובחפצים אחרים הדומים להם אבל מעודם *** לא נתנו ולא יתנו כסף עובר לסוחר מחיר אלה, וגם לא יתנו בעדם חפצים אחרים אשר יקנו הם בעצמם במחיר כסף, כמו שמן זית וכדומה. אבל לוא היו לנו סירות דוגה גם חכה ומכמרת לפרוש בנהר, כי עתה לא נתנו גם את אלה חלף הדגים".

הביטו נא וראו!— קרא הקולוניסט השני—מתאוה נפשו לסירות דוגה ולמכמרות בעוד לא ימצא מנוח לכף רגלו! הלא כה תאמר: מאשרים היינו עד מאד לוא היו לנו בתים לשבת בם, כי אז לא ישבת בודד במועדיך באין מודע ורע ואנשי גאולתך וברב עוני ולחץ וחסר כל כמוך היום באין תקוה טובה לבוא אל המנוחה ואל הנחלה אשר אליה נשא נפשנו ואל מרודינו יבוא הקץ.

דבריך אלה טובים ונכוחים—ענה השלישי חלקו—כי מה חסרנו לוא היו לנו בתים לשבת בם? גם נחלות שדה וכרם יש לנו רב בעזר ה' וכלם ישאו פרים בעתם וגם מים לא נחסר כאשר עיניך רואות. לוא עבדנו את אדמתנו בחפץ כפים כי עתה היתה לגן עדן האלהים; כי מה העצים אשר לא נוכל לטעת פה ומה הזרע והלחם פרי האדמה אשר לא ישביענו כל השנה כלה באין מחסור?! אבל מה יעשה איש אחד לבדו מבלי היות לו עזר כנגדו, בנחלה שמנה ופוריה כזאת? לבדו הוא יחרוש לזרוע ויקצור קצירו, לבדו יאפה להם ויבשל תבשילו, ואחרי כל העמל הרב הזה לא ימצא מרגוע לנפשו ומנוח לכף רגלו.

אויה לנו! — קראו כל הקולוניסטים כאיש אחד חברים בנפש מרה—אויה לנו! מי יתן לנו בתים לשבת בהם! ובלעדיהם אבדנו כלנו אבדנו!

אחרי כי ידענו והכרנו את כל צרכנו הנחוצים לנו—הוסיף השלישי לדבר הלא תודו לי ותאמתו את דברי כי לא נדחה ממנו תושיה ותשועה כמו מכל יתר הקולוניסטים בכל מקומות מושבותיהם. אין בכל המושבות אשר בארצנו הקדושה מקום אשר אין בו מחסור כל דבר כמו במקומנו, ולוא מצאה ידנו לבנות בתים כי עתה בטחנו כי לא נמוט לעולם ועזרת האדמה לא היתה דרושה לנו עוד. אבל זה לנו שלש שנים מיום שבתנו פה וסובלים צרות רבות ורעות ורק האלהים יודע עד מתי נשכב פה למעצבה ואין עזרתה בנו. הן אמנם לא נואש את לבנו מתקוה ואנחנו מיחלים ומצפים יום כי ירחמו עלינו אנשים רחמנים בני רחמנים והביאונו אל המנוחה ואל הנחלה, אבל גם באמרנו יש לנו תקוה הנה דואגים אנחנו פן יאחרו האנשים הטובים ההם את המועד ואת השעה הרצויה ובטרם תזרח לנו השמש, שמש צדקה ומרפא בכנפיה, ובטרם יבקע כשחר אורנו מעזרת נדיבים— ישופנו חשך ונאבד בענין רע.

לדברים הנמרצים האלה אשר דבר הקולוניסט בהשתפך נפשו וברוחו המר, נשבר לבי בקרבי ונקרע לגזרים, כי ראיתי אשר לא הוצאות רבות וגדולות מאד נחוצות להם להכין צעדיהם בל ימעדו קרסוליהם, ואנחמם מיגונם ואדבר על לבם ככל אשר עצרתי כח, ואחרי כן השאיתים אל ענין אחר.

הזרע רב תזרעו בשנה הזאת? שאלתים.

כדברך כן הוא—ענוני—זרע רב תוציא השדה בשנה הזאת והאלהים יברך את משלח ידנו ושבועות חקות קציר ישמר לנו.

ואמנה אחרי כן את מספר כל זרע הקולוניסטים, זולתי אנשי בכרביא ואמצא את המספרים האלה: חטים 455 מיד

(מדה בת שלשים ליטרא במשקל בקירוב), שעורים 205 מיד, פול המצרי 126 מיד, כסין (מין עדשים למאכל בהמות) 65 מיד, עדשים 25 מיד; כל הזרע הזרוע הוא 876 מיד, לוא חלקנו את הזרע הזה בין ששת (באמת רק חמשת) הקולוניסטים כי עתה מצא כל אחד חלקו 146 מיד שהם 110 פוד. מלבד הזרע הזה אשר יזרע בימי החורף על כל אחד ואחד לזרוע על חלקת אדמה בעלת 5 או 6 העקטאר זרע תבואות הקיץ 7) כמו קיכערערבסע Cicer arictinum.

(גם אנשי בסרביא זרעו חטים 64 מיד, שעורים 24 מיד ועדשים 2 מיד).

אבל לא נוכל להזכיר את הקציר בלי כל חרדה ודאגה רבה— הוסיפו הקולוניסטים להתאונן—אם גם יברך ה׳ את הזרע והאדמה תתן יבול רק במדה בינונית גם אז לא נמצא ידינו לקצור לפי חסרנו ולהביא את האלומות מן השדה גרנה. לא נוכל גם לשכור לנו אנשים ערביים לעזרנו כי אין שכר לפעולתם ממנו, ולולא גם היה שכר להם, עלינו לרחק מעליהם ככל אשר תשיג ידנו, כי זה מנהג הערביים: בעת קציר החטים תצאנה בנות הערביים כקטנה כגדולה השדה ללקוט לקט (לקט), וכל אחת ואחת מקבצת יום יום לא פחות ממיד אחד חטים אשר זרו וברו כל צרכם. הערביים יעזבו לקט הרבה מאד לאנשי גאולתם לבלי יתנו אחרי כן מעשר 8) לרוב. והיה כאשר יבוא איש ערבי לקצור קציר אחד אחינו ישתכר פי שנים: אוכל לחם רעהו, ומלחמו הוא לא יתן מעשר כי לקט הוא. ויען כי אין לנו עגלות להביא את התבואה הביתה אנחנו שוכרים ערביים עם גמליהם, והגמלים עזי נפש לא ידעו שבעה ולחמנו לנגדנו זרים אוכלים אותו ואין מוחה בידם. לכן עבודתנו עשויה לאט לאט וגם מוציאים אנחנו כסף הרבה ומשתכרים מעט. מי יתן לנו מכונות לקצור קצירנו ועגלות לשאת אלומותינו מן השדה הגרן, כי עתה אשרנו בארץ והקציר הביא לנו פרי למכביר!"

בשעה העשירית בערב נפרדו הקולוניסטים מעלי וילכו להם לאהליהם, וגם גרי האהל ההוא שכבו איש איש על משכבו הערוך לו ורק האיש ס. לא ראה מנוחה כי טוב וישב על התבה אשר היתה לו לשלחן ויהגה בספר המשניות. ויהי כאשר יצאתי החוצה לשאף רוח צח בטרם אעלה על משכבי לישון, ואראה ברפת והנה אור נר בו. ואתאו אנכי לדעת מה ראו על ככה להדליק נר ואגש אל הרפת וארא את הקולוניסטים אופים פתות ליום המחרת. ומה מאד נכמרו רחמי על האנשים העמלים בזעת אפם כל היום היושבים עתה סביב האח ובעינים כבדות אשר חבלי שנה נפלו עליהם מביטים על הלהבה הכהה המוסיפה על חורת פניהם ענגה הרת עצב ויגון.

בשובי אל האהל מצאתי את אנשי בסרביא שוכבים על הקרקע ואשכב גם אני עמהם ואקוה לישון עד מהרה. אבל שנתי נהיתה עלי, כי הפרעושים אשר שכבו למעצבה כל היום בתוך התבן, התרוצצו ויבאו לאכול את בשרנו המפונק וימוצו את דמינו דמי נקיים.

שעות רבות התהפכתי אנכי מצד אל צד על משכבי ובאחרונה חטפתני שנה וארדם. אכן גם רגעי המנוחה האלה לא ארכו לי, כי העירוני שאון הקולוניסטים והמונם בקראם איש לרעהו. בראשונה נבהלתי מאד לשמע קול הקורא, כי יראתי פן קרה פה מקרה אסון, אבל אחרי הטותי אזן לשמוע את דברי הקולוניסטים הבינותי כי הם כבר הקיצו משנתם והנם מכינים עצמם לעבודתם. המנורה הכהה דעכה באישון ליל ולא היה איש באהל, ורק לרגעים התפרץ אחד מאנשי האהל, בעל הבית או בנו או אחד מאנשי בסרביא, ויבוא מהרה האהלה לקחת דבר מה בחפזה ולהוציא החוצה ועד מהרה נסתר מעיני. קמתי ממשכבי ויצאתי גם אנכי החוצה והנה עוד חשכה גדולה מכסה את כל פני הככר. הקולוניסטים התעסקו עם בהמותיהם זה בחשך וזה לאור נר דועך. האחד הוציא מן הרפת שק מלא זרע, השני אסר את המחרשת, השלישי הוציא את השורים מן הרפת, הרביעי כבר השמיע קולו מרחוק כי שכח לקחת אתו את ילקוט הפתות אשר הכין לו לאכול על פני השדה ואת התפלין להתפלל שם. ויהי כאשר יצאו גם בני האיש ס. אחרי כל הקולוניסטים שיצאו לעבודתם ויצעד גם אביהם צעדים אחדים אחריהם ללותם

---

7) לזרע הקיץ יחרשו את האדמה שלש פעמים, שתי פעמים טרם יזרעו ופעם אחת אחרי זרעם.

8) המעשר הוא נאוכל כמתבלם ואם הלקט אין מעשרין.

ולברכם בברכת „יברכך", וכהפנותו שכמו ללכת מעמם קרא אליהם: „אל תשכחו לקרוא לפני עבודתכם את שיר המעלות (כונתו על שיר המעלות בשוב ה׳ את שיבת ציון).

אחרי צאת הקולוניסטים אל השדה שררה שוב שנית דומית השקט בכל המושבה, וגם באהלי הערביים השכנים שררה עוד הדממה בעת ההיא, כי הם לא נסו להשכים קום כמו הקולוניסטים היהודים; רק מי־מרום אשר נשאו את דכים השמיעו קול למרחוק.

מדוע ימהרו אנשיך לצאת לפעלם ולעבודתם ומה יעשו בשדה בעוד ליל? שאלתי את ס..

הם יחרשו היום במקום רחוק יותר ממהלך שעה אחת— ענני האיש ס.—הם יבואו למקום עבודתם כמו השחר יעלה, ובטרם יכלו את תפלת השחרית יהיה היום נכון ויוכלו לחרוש.

האנשים הזקנים והילדים אשר נשארו בהמושבה הלכו איש איש לעבודתו עבודת הבית, האיש ס. ישב ללמוד את משנתו, ואני שכבתי על משכבי אשר בחלה נפשי בו. אך בפעם הזאת ישנתי מהרה ושנתי ערבה עלי ואיקץ לעת צאת השמש. ראיתי והנה עוד איש זקן קולוניסט אחר יושב עם בעל האהל ושניהם מתלחשים ומשוחחים חד את אחד. אכן אנכי שמעתי כל דבריהם ושיחתם. הם נדברו איש אל רעהו על אודות האנשים הצעירים אנשי בסרביא, על אדותי אני ובכלל על האנשים הצעירים היוצאים מארץ מושבותם לשבת בארץ ישראל.

„מה תאמר נפשך על האנשים האלה? שאל הזקן השני את בעל האהל—הלא תראה כי לא מעוני השליכו המה את משכנותיהם, את קרוביהם ואת ארץ מולדתם וכל מחמדיהם אשר להם שם; מדוע הם באים הנה ומה מטרתם ומגמת פניהם בבואם לעבור עבודה קשה כזאת ולסבול עוני ומחסור ולחיות חיי צער ומכאובים כמונו היום? אולם אהבתם וחבתם לארצנו הקדושה או החפץ להפטר מצער גלגול מחלות הסב את לבבם לבוא לגוע אלינו? אכן הלא רואים אנחנו כי אינם חסידים ויראים ואינם אדוקים באמונתנו!"

„אנכי אפתור את החידה הסתומה הזאת בדרך פשוט מאד— ענה האיש ס. בשחוק קל על שפתיו.—חתונה כי תהיה בקרב העדה, שמחה כי תהיה בעיר או משתה במשפחה, יבואו בראש הקרואים הצעירים לימים והאורחים הנכבדים הבאים בימים יאחרו בואם. כדבר הזה ובמנהג ההוא רואים אנו גם בשיבת ציון וישוב ארץ הקדושה, כי אך יצא יצא הקול במחנה העברים כי יוצאים בני ישראל מארצות מושבותיהם לשוב לארץ ישראל לעבוד את אדמתם והנה בני הדור החדש קדמו לבוא כדי לסול דרך לפני הנכבדים הכבדים אשר עוד ימאנו לבוא לעזוב משכנות לא מבטחים בארצות מנדיהם. לא אכחד, כי לבי שמח על הדבר הזה, כי בו אראת ואוכח לדעת כי הרעיון הנעלה והקדוש הזה מצא לו קן בלבות רבים מב"י".

„אנכי אחרת אדמה—ענה הזקן השני הלקו,—אנכי רואה בזה אצבע אלהים; הלא ידעת, כי באשמת האנשים החטאים חרב בית מקדשנו ושממה אדמתנו, ולכן חייבים בראשונה מהרסינו ומחריבינו אלה לקומם הריסותינו ולבנות חרבות מכורותיהם וארץ אבותיהם..."

אנכי זכרתי כי עבודתי רבה היום ואקום וארחץ בנקיון כפי ואתפלל ואצא הגנה לטעת את הצמחים. מטר רביבים יורד עלי עשב אבל לא מנעני מעשות מלאכתי. אחרי עשותי את עבודתי שעות מספר שבתי האהלה לאכול ארוחת הבקר.

עד הצהרים עבדתי את עבודתי לבדי באין איש אתי. אכן בראותי כי לא אוכל לכלות את עבודתי הרבה עד עת הערב ואקרא את הזקנים לעזור לי והם עזרוני בשמחה רבה: הם עדרו את האדמה במעדר ויחפרו גומות על יד החבל אשר משכתי על האדמה להיות להם לקו על המישור ואנכי נטעתי את הצמחים ואכסה בעפר. לא אוכל לתאר כמו את השמחה הרבה ועליצות הנפש אשר עלצו האנשים הזקנים ההם בעמדם על העבודה ועל הנטיעה החדשה אשר נטעתי באדמה ההיא בפעם הראשונה לנסיון ולבחינה. הם ששו ויעלזו כי הבחינה תעשה במושבה של תם וכי הם יראו בראשונה את תוצאות הבחינה הזאת.

עתה יהי לנו לחם לשבע גם בגד ללבוש מאשר לנו— שמחו ואמרו כלם,—יתן ה׳ וישלח ברכתו ממרום וקלטה האדמה את הזרע וצמחו הצמחים כבין מים רבים ועשו פרי ישוה להם. לוא היו לנו עוד בתים לשבת בהם כי עתה היינו מאושרים ולא חסרנו עוד דבר!

לעת ערב כלינו מלאכתנו, ולא נשאר לי כי אם לתאר מקום לטעת בו עצי אתרוגים וארזים, אשר היו במספר שלש

מאות בתוך כרם המטעים. העצים היפים והרכים האלה צמחו בגבלי חרש אשר נטעו הקולוניסטים בעצמם זה שנתים ימים.

„מאד נתעצב אל לבנו—אמרו הזקנים כי לא נשאר לנו זמן לתאר את אופן נטיעת עצינו אלה, כי אז חפרנו באדמה ועבודתנו ערבה עלינו עד מאד".

אנכי הבטחתים לעשות בקשתם ביום מחר לפני נסעי מזה, ואלך אתם לראות את כרם המטעים.

„נטיעת עצים בארץ ישראל—אמר הזקן ס',—לא זו בלבד שהיא מביאה ברכה ורב טוב אבל גם מצוה היא".—ומדוע?—שאלתי אנכי.—„הרמב"ם ז"ל חשב את נטיעת עצים בא"י בין התרי"ג מצות—ענה האיש,—ועל כן היא טעונה ברכה אקבמו"צ לנטוע אילן בארץ ישראל".

מכל סלמדי השפלתי—עניתיו והודיתי לו, כי מעודי לא ידעתי את הדברים האלה בלתי היום.

בין כה וכה והקולוניסטים שבו מן השדה ויבואו אלינו אל הגן לראות את עבודתנו וישמחו מאד על הנטיעה ההיא וישאו תפלה לאמר: „יתן ה' והצמחים יעלו יפה בעתם ונשאו פרי ישוה להם ונחלת שפרה עלינו".—„אמן, כן יעשה ה' —ענה הזקן ס,—אני תקוה, כי בשמחה ובששון נספר את הקורות אותנו היום ואת אשר אנחנו זורעים בדמעה ברנה נקצורה. כי יהיה ה' עמנו והוציאנו מכל צרותינו והודינו לו בכל לבבנו וגם נפרוס לרעב לחמנו אשר יתן לנו".—„כל עני בעל צדקה ואיש טוב הוא—ענה אחד הקולוניסטים בלצון—חכה נא כי ייטב לך ותשבע לחם הלא אז אחרת תאמר נפשך"!

„שגית רעי—ענה ס. בתלונה,—השכחת את המצות התלויות בארץ? האם לא תדע לך כי ברצון או שלא ברצון החובה מוטלת עלינו לתת מעשר מכל תבואת זרענו ולעזוב לקט שכחה ופאה בשדה; האם יסיתך לבך בספק לחשוד אותי כי אפיר חק לבלי עשות את החוב הקדוש המוטל עלי ע"פ התורה והמצוה. אבטח כי שדותינו יעטפו בר ואדמת מושבתנו תתן יבול למכביר; והיה במעשר התבואה ובהלקט ושכחה והפאה אשר נעזוב בשדה נמצא די לכלכל משפחות אחדות מעניי אחינו אשר יבואו להחסות בצלנו, מה טוב ומה נעים יהיה לנו אז אם נושיב אתנו עשרה אנשים יראי אלהים ולמודי ה' ונתנו להם חלק כאשר צותה תורתנו הקדושה".

אנשים אחדים הודו להרעיון כי טוב הוא ואחדים החשו ולא ענו מאומה אבל אין גם אחד מהם אשר יבוז לשכל סליו של הזקן ס., וילכו לאהליהם ובלכתם נדברו אנשים איש את רעהו על ארות הגשם אשר התעתד לרדת ארצה כי השמים התקדרו בעבים.

לעת האכל בשלו סליגא וגם דגים אשר קנו מאתמול ונאכל יחדו. אבל האיש ל. לא שכח גם היום לבשל את נזיד הערשים הגרש כמו ביום אתמול ולהכין לביבות; ויפת אותנו לעזור על ידו להכין את האכל הנעים והערב מאד.

פתות לא אפו להם להכין ליום המהרת, כי עיפים היו מאד ולא יכלו לראגז ליום מחר, וישקו את בעירם ויאבילון שנית טרם ישכבו ואחרי כן באו אל האהל ויציעו להם תבן וישכבו עליו ועד מהרה נמו שנתם שנת העובד המתוקה. רק אנכי ובעל האהל לא נתנו שנה לעינינו; הוא קרא והגה בשנתו כמו אמש ואותי נשכו הפרעושים והנמלים ועקיצתם האכזריה כבדה עלי מאד.

בהצות הלילה והאיש ס. ההליף את לטור המשניות בקריאת מזמורי תהלים ואנכי לא יכלתי לישון. פתאם הקיץ בן ס. הצעיר אשר שכב על משכבו לא רחוק ממני וישב על משכבו ויבך תמרורים.

„הס! כי מה היה לך"—שאל אותו אביו בלחש,—לא אוכל לישון—ענה הנער בקול בוכים,—כי נושכים אותי הפרעושים".

„אם אינך יכול לישון—אמר אביו אליו, קום ממשכבך ואלמד אותך פרשת השבוע, כי ערב שבת לנו מחר".

אבל הנער לא קם ממשכבו; ואנכי אשר לא יכלתי לשכב עוד על משכבי האזור קמתי ואצא החוצה לשאף רוח צח, והנה אחד הקולוניסטים מתדפק על דלת הרפת ועד מהרה פתחו לו, ואבוא גם אנכי אחריו. ברפת היה השך, ורק אור כהה מאד נראה בתוך המנורה השחורה מעשן העולה מן הנר הבוער בו ולאור הזה יכלנו להביט על החפצים הקרובים אל המנורה.

דומית מות שררה מסביב, ורק קול שור מעלה גרה על בלילו וקול נחרת אדם ישן על השקים נשמע לאזנינו. בתחלה לא יכלתי לראות את כל אשר מסביב ברפת ורק מעט מעט כאשר הרגלתי באור הנר הכהה התבוננתי ואראה את הזקן ת. עומד על יד השקים המלאים זרע וקורא תהלים בלחש.

אשרי האיש המאמין ומחכה—אמרתי אני בלבי. כמה אנשים הובבי אדמת קדש ואדוקים מאד ברעיון ישוב א"י באו עד כה לארץ הקדושה ועד מהרה כאשר מצאו אך מכשול אחד על דרכיהם רפו ידיהם וישובו על עקבם. כמה הם האנשים רפי רגש הרעיון הנעלה לישוב א"י אשר אם אמנם נשארו פה בכ"ז יחרף לבבם אותם על עזבם את משלח ידם בחנויותיהם ובתי ממכר משקאות חריפים, אף כי לא סבלו גם אחת מאלפי הצרות וההרפתקאות אשר סבלו אלה הקולוניסטים במושבה יסוד המעלה, והקולוניסטים האלה עשויים לבלי חת ועומדים על משמרתם ומאמינים ומחכים כי יגיעו אל מטרת חפצם.

ויהי כי שאלתי את פי הזקן ת. מדוע איננו ישן? ויענני ויאמר לי: „הן מנוח לכף רגלי אין לי כי אין לי אהל לשבת בו, ופה על השקים לא אוכל תת תנומה לעפעפי; הנה העלם איש חיל זה (וברברו הראה לי באצבעו על אחד הקולוניסטים צעיר לימים הישן בינות לשקים) יכול לישון ושנתו ערבה לו אבל אנכי זקנתי ושבתי ולא אוכל לישון כמוהו, ולכן בחרתי לי לישון ביום כי אז אמצא מנוחה כי טוב"...

שבתי אני אל האהל ואשכב על משכבי, אבל שנתי נהיתה עלי ישנתי ולבי ער ואשמע קול ס. המתפלל סמוך למטתו וקורא ק"ש; ואחרי שכבו לישון נאנח במרירות. אחרי כן שמעתי קול אנשים שואלים זה לזה: העוד הלילה גדול? הנתן אכל לבהמה? הירד הגשם?... ובאחרונה מרוב שרעפי בקרבי סגרו שמורות עיני ואישן.

רסיס גשם אחד אשר נפל על פני העירני משנתי. במושבה שררה דממה; כפי אשר ראיתי הותרתי מן מועד צאת הקולוניסטים לעבודתם השדה. גשם נדבות נתך ארצה אבל עד מהרה חדל. אחרי התפללי תפלת שחרית אמרתי בלבי לצאת הגנה לתאר את מקום נטיעת העצים, אבל בלכתי עצני הגשם תשוטף ויפריעני מהשלים חפצי. לא קויתי כי ישהרו השמים והיום יהיה עוד יום צח ובהיר, ואמהר להכין צעדי לשוב אל המושבה ראש פנה מקום שבתי. האיש ס. ועוד שני אנשים מן הקולוניסטים נסעו לשבות את יום השבת בצפת יחד עם בני ביתם, ולכן יצאנו יחדו מן המושבה יסה"מ ונלך בדרך. הגשם שטף מאד ובגדינו רטבו במים מבלי השאר בהם אף חוט יבש אחד. האיש ס. היה לבוש בגדים קלים והמים באו עד נפשו ויחרד ויגע לבבו כנוע חולת הקדחת. אכן בכ"ז ברך את אלהים לרגעים על אשר שלח גשם נדבות על פני האדמה.

כמהלך שעה מן המושבה יסה"מ בכברת ארץ רחוקה מן דרך המלך ראינו את הקולוניסטים ההולכים כפופים אחרי מחרשותיהם.

„איך יכולים הם לחרוש ביום סגריר כזה, ואיך יכולים הם לעבוד עבודת פרך כזאת בגופם ובבהמתם בעת דלף טורד?" שאלתי את פי האיש אשר ארחו לחברה עמי. „ומה יעשו—ענני האיש,—הן בבקר בל"ס לא ראו מראש כי ירד הגשם היום ויזרעו על תלמי שדה כדי עבודת חצי היום ועתה אינם יכולים לעזוב את העבודה שנעשתה לחצאין, ומוכרחים הם לחרוש, יען כי אם לא כן יעשו ועזבו את הזרע באדמה בלתי נחרשה תבאנה צפרי הטרף ואכלו את הכל..."

הרוח אשר נשב בזעם, הקור ההולך וחזק והגשם אשר שטף על פנינו הזיקו לנו עד מאד. אנכי עטיתי את מעילי אשר כסה אותי מכף רגלי ועד קדקדי ואשב על חמורי יחיל ודומם עד יעבר זעם.

עוד הפעם העיפותי עיני על המושבה יסוד המעלה ועל הקולוניסטים החורשים אשר עד מהרה נעלמו מעיני...

„ברך אלהים את מעשה ידי אחינו האכרים העובדים
אדמתנו הקדושה"—התפללתי אל ה' בלבי.

גל"ה—ראש פנה בחדש שבט תרמ"ז.

כבוד חכמים ינחלו

מכתב תודה וברכה *)

אשר שלחה עדת יעקאטערינאסלאוו להחכם הנודע לשם ולתהלה בקרב הארץ ה' הדאקטאר **גראֶטץ** ליום מלאת לו שבעים שנה לימי שני חייו לארך ימים ושנים.

חסד ה' יחופף על ראשך, אביר סופרינו, פאר חכמינו, מבחר כותבי דברי ימינו, הרב החכם, אשר תהלתו מלאה הארץ, צבי הירש למשפחת **גראֶטץ** הי"ו.

היום במלאת לך שבעים שנה לימי חלדך, מיום עפעפיך ראו אור, וכשחר נכון מוצאו, כן הופעת להאיר על הארץ בהדר גאון חכמתך כי רבה היא ובתבונתך כי עצמה מאד, וכשמש יתהלך על חוג שמים, יפיץ קרני הוד זהרו על כל מרחבי תבל ויושבי בה, להניקם מזיו כבודו וכלם ישבעו ויתענגו מטובו, כן פרשת אור יקרות על עמנו, בעשותך חדשות ונצורות, אשר לא שמעו ולא האזינו אבותינו ואבות אבותינו. כי לעמת שרבתה ספרותנו ורחבה ונסבה למעלה בהמון ספרים אין קץ על דברת דת ודין, תורה ויראת ה', כן צעירה ומעטה היא בספרי דברי ימינו, ותהי כארץ לא עבד בה, אשר לא הולידה ולא הצמיחה, עד שקמת צבי עדינו, ולגאון שמתה. אתה שקדת להוציא גנזי נסתרות מחיק הנשיה ובזרוע עוז חשף חשפת מטמוני מסתרים ממקום לא שזפתם עין החכמים אשר היו לפניך — נשפת ברוחך הכביר — ועננו אפל, אשר כסו את דברי ימינו נפזרו, ותהל עליהם אור בהיר, אור גדול; אחד עשר בניך, ילדי רוחך, אשר הולדתם בעצב וביגיעת בשר אין קץ, מזהירים כזהר הרקיע בליל לא עבות, כאחד עשר הכוכבים, אשר חזה נזיר אחיו, שבטי יה, ונגה זרחם לא יאסף. אמנם כן הגדלת מעשיך מאד, להפיק א"ץ תלאובות לכר נרחב ולהשקותה נחל ערנים לרוות כל נפש, אשר כמה גם כלתה לדעת את העתים אשר עברו עלינו בכל ארצות פזורינו, ולב מי לא יעלוז ביום הזה, יום הלדתך, אשר סבבתו השמש בתקופתו זה שבעים פעמים; גם לנו יושבי העיר יעקאטערינאסלאוו, היום הזה יום אורה ושמחה הוא, ושמחת גילנו תצהיל כל פנים. ובמה נקדמה פניך היום אם לא בארשת שפתינו, אשר תבענה לך תהלה היוצאת ממקור לבנו ברחשי תודה כפרץ מים כבירים? — אכן לא בדבר שפתים לבד נזכיר את שמך, שם גדול אשר עשית לך, שם תפארה כאחד הגדולים אשר בארץ, כי אם רחש לבנו דבר טוב לאסוף כסף מכל אשר ידבנו לבו (וסמוך לבנו בטוח, כי ירבו אחינו להתנדב ולהביא), והיה הכסף הנקבץ קדש להחזיק את ידי המעתיקים דבריך הנעימים, לשפת ארצנו, ארץ רוססיא הגדולה והרחבה, יכוננה עליון, וישהו בצמא את דבריך גם אלה אשר גן נעול הם, מעין חתום, באשר לא ישמעון את השפה האשכנזית, ולמען השקות את גפן האדרת אשר בצל דליותיה ישכנו צעירי בני עמנו, אשר לשון רוססיא המדינה היתה להם לשפת אמם, ולמען ידעו דורותינו את כל אשר מצאנו בדרך הרחוקה, המלאה לה חתחתים, אשר עברנו בה מאז היינו לגוי, ומה הגיע אלינו כל הימים אשר היינו נודדים בגוים, ונתהלך מגוי אל גוי וממםלכה אל עם אחר. יודע לעיני בנינו כמה שפכו אבותינו דמם כמים על קדושת השם ועל קיום דתנו, למען תקדש ותחזק ותערץ אמונתנו בלב צעירינו גם המה. יחזו, כי המון לאומים רבים פערו כשאול פיהם עלינו בימים מקדם ויאמרו לבלענו חיים, ואחרי נפלנו קמנו ונתעודד כימי השמים על הארץ.

ולאלהי מרום נציק את לחשנו ונשפוך את שיח שפתותינו, כי ימים רבים על ימיך יוסיף, והיו ימיך כימי העץ, וכמוהו כן תהיה דשן ורענן, עוד תנוב בשיבה ולא תמוש מעשות פרי. יפוזו זרועי ידיך לעשות חיל בישראל ובאדם ונתתה מהודך על עמך — ישראל אשר בך יתפאר, אמן כה יאמר ה'!

בירח בול, בשלשה עשר יום בו בשנת **הצבי ישראל** לפ"ק. פה יעקאטערינאסלאוו.

וזאת תשובת הד"ר על המכתב הזה:

אנשי לבב הנכבדים,
קהלת יעקאטערינאסלאוו

מאד מאד כבדתוני במכהבכם ובמליצותיכם מתוק לחך, בתוך תיק מעשה ידי אמן, וגם הגדלהם שמחתי על הפלא, כי גם בקצות ארץ רוססיא יש אנשי מדע המתענגים על רב מפעלי אבותינו אשר קראם ואשר הגיע אליהם. אך גם הוביש הובשתוני כי העתרתם עלי תהלותיכם. לא לי כל הכבוד הזה, כי

*) מכתב תודה זה הוא פרי עטו של החכם והסופר הר"ר אברהם יעקב ברוק נ"י, נכתב בכתב אשורית יפה עד להלל ונחתם בחתימות ידי זקני עדת יעקאטערינאסלאוו ונכבדיה ומקוים בחתימות ידי הרב הגאון המפורסם וכו' מוהר"ר בנימין זאקהיים שליט"א אב"ד של הקהלה והרב מטעם הרשות המשכיל מו"ח נחום זאב שחור נ"י, והושם בתיק יפה מעשה ידי אמן נפלא ונשלח להפרופיססור חתן היובל בט,עדו. מסבה שאינה תלויה בהנכבדים משלחי המכתב לא נודעו הדברים בקהל וקהלת יעקאטערינאסלאוו לא נמנתה במספר הקהלות הרבות אשר קדמו את פני סופר דברי ימי עמו בברכת טוב ביום שמחת גילו וחג יובלו, וע"כ נענינו לבקשת הנכבדים האלה להדפיס מכתבם ותשובת הפרופיססור „בהכנסת" ואין בזה משום העברת „זמן" כי מצות כבוד חכמי ישראל בכל יומא זמניה. העורך.

אם לזכרון ראשונינו וגם אחרונינו אשר ממנו לקטתי זעיר שם וחברתים להיות אחד.

אכן קחו נא תודותי מקירות לבי על ברכתכם לעת מלאת לי שבעים שנה בחיים, ואל יחר אפכם כי אחרתי את תשובתי ואת תודתי, כי עסקי במדרש הרבנים רבו מאד למעלה זה חדש ימים — עוד שמח שמחתוני בדבריכם כי תבקשו להפיץ דעת דברי הימים בלשון רוססיא, ואתם לא תדעו כי מחברתי הקטנה לדברי הימים אשר לי ואשר היא בתוך מכבש הדפוס, היא תצא לאור בתרגום עברית על-ידי האדון ראבינאוויטץ, אשר בווארשוי, מחבר „כנסת ישראל". וגם היא תועיל לילדי בני ישראל לדעת את קורות דור ודור בלשון הקדש. לכן שאלתי ובקשתי להתמך את ידי המתרגם ה' ראבינאוויטץ ולהקל את תוצאותיו כי רבו מאד. קנצי למלי, הטו נא את לבבכם אלי כל הימים אשר אני חי על פני האדמה.

הנני עבדכם השואל בשלומכם *Graetz*

חג היובל למלאת שבעים שנה

לחיי החכם הנודע בשערים ר' דוד ד"ר קאססעל נ"י בברלין:

ביום ערב ר"ח אדר העבר חגגו טובי החכמים בברלין את יום הולדת אחד מאבירי חכמת ישראל בדורנו. ביום הזה נמלאו לו שבעים שנה. ר' דוד קאססעל הוא אחד מהחכמים זכי הרעיון, אשר החכמה והאמונה כתאמי צביה אצלו. ואף כי הוא מורה בבית המדרש לחכמת היהדות אשר יסד הר"א גייגער ורוח הריפורם נודף ממנו, בכל זאת כשהוא לעצמו הנהו יהודי התמים עם ה' ותורתו הכתובה והמסורה תזהיר בכל דקדוקי סופרים. כאחד הרבנים התמימים בארצנו, כרעהו מי שהיה מורה בבית הר"ר הד"ר לאֶווי הנודע לגבור בתורה. החכם קאססעל הוא אחד מהמעטים העוסקים בתורה וחכמת ישראל לשמה, ואחד משרידי החכמים התלמודיים באשכנז מדור העבר.

ר' דוד קאססעל נולד ביום ער"ח אדר שנת תקע"ח (7 מארץ 1818) בעיר גלאגוי רבתי אשר בסיליזיא המדינה בפרוססיא, ומאביב נעוריו הוקדש לתורה ולתעודה וגם בימי בקרו את הגימנאזיום והאוניווערסיטאט לא הדל מהגות במקרא במשנה ובגפ"ת עם המפרשים והפוסקים, עד שעלתה בידו להשיג התרת הוראה מהרה"ג ר' יעקב יוסף איטינגא ז"ל הרב בברלין ומהגאון החכם ר' זכריה פראנקעל ז"ל. אך לא מצא קורת רוח ברבנות ויבחר להיות מורה מהיות רב, וחפצו נמלא כי נתמנה למשגיח (דירעקטור) בבית המדרש והחנוך אשר יסדה האשה היקרה דינה וויען. משנת 1872 הוא מורה — דאצענט — בבית המדרש לחכמת ישראל בברלין לחקר כתבי הקדש וקורות ישראל. ר"ד קאססעל מלבד מאמריו במה"ע וספרי „כל בו" (ענציקלאפאדיען) ע"ד חכמת ישראל הוציא לאור הספרים האלה: 1) שו"ת ר' יהודה בן הרא"ש, 2) ס' קורא הדורות עם הקדמה ומפתחות, 3) ספר הכוזרי בתרגום אשכנזי ובאור בש"א, 4) לתולדות ספרות ישראל בזמן כתבי הקדש בשני חלקים, 5) דרושים בשפת אשכנז לכל פרשיות השנה לתועלת בני הנעורים, 6) המדריך בקורות עם ישראל וספרותו בשני חלקים, 7) האפוקריפים או כתובים אחרונים בשפת אשכנז, 8) ספר המלים עבריה-אשכנזית להבנת כתבי הקדש, 9) תולדות ר' עזריה מן האדומים די ראססי וכו' וכו'. אלה הם מעט מהרבה ילדי רוחו של החכם המפלא הזה. יהי ה' עמו וינוב בשיבה טובה, ויוסיף לעבוד עבודתו על הרי ישראל לתועלת עמנו וכבוד ספרותנו.

העורך.

יום זכרון לבני כנסת ישראל יושבת רוססיא.

יום ערב ראש השנה בשנת תרמ"ח הוא יום זכרון לבני עמנו בארצנו, ביום הזה תמלאנה מאה שנה להולדת אביר סופרי ישראל ומשכיליו הנאמנים ברוסיא בדור העבר, יום הולדת איש יהודי ושמו רבי **יצחק בער לעווינזאהן** נ"ע.

אם עם בני ישראל הוא עם הספר, הנה רבניו מוריו, חכמיו וסופריו הנאמנים בבריתו המה נושאי דגלו, חיים בחייו ונשמתם כלולה בנשמת האומה כלה, אך אנשי מופת כאלה, בני עליה, אשר באור פניהם נראה דמות דיוקנה של האומה, המה מעטים, אחד בדור ושנים ליובלות בשנים. המעטים האלה ששתלם הקב"ה בכל דור להאיר הלילה לפני בני העם ההולכים בחשך הוא רבי יצחק בער לעווינזאהן. לא לספר אף מקצת שבחו של הריב"ל וספריו מגמתנו הפעם, פעולתו ועבודתו לישראל ורוב ספריו הרצוים לכל אחיו נודעים לכל איש יהודי יודע ספר במרחבי רוססיא. גדולתו כחכם הוגה דעות ובקי בחדרי תורה, כסופר עברי אשר דבש וחלב תחת לשונו, כיהודי אשר לבו לב עברי דופק בקרבו בחזקה, המקדיש כל רגעי חייו לאמונתו ואומתו, כמליץ יושר ורב להושיע בהתיצבו לפני מלך ושרים להוכיח צדקת ישראל, כגבר צדיק אשר לא נהנה מעולם הזה אף כאצבע קטנה ויראה עולמו בחייו רק בעבודתו על הרי ישראל; כל הדברים האלה גלוים וידועים לכל אחינו ונאמרו ונשנו פעמים אין מספר במה"ע. בימים האחרונים העלו סופרים אחדים את השאלה ע"ד מעלתו של

הריב"ל לעמת הפילוסוף העברי ר"נ קראכמאל. לדעתנו הויכוחים המה רק מעלים הבל וטינא בלב, כי ההערכה הזאת מה טיבה? האם כל חכם וצדיק צריך להיות נכוה מחופתו של חברו? אין ליהודי רוססיא אלא מה שעיניהם ראו. ועיניהם ראו, בריב"ל האיש אשר בו התאחדו תורה ועבודה, תורת ישראל וחכמתו עם עבידת הצבור, בו יחדו נפגשו, ובדבר הזה לא קם כמוהו בין סופרי ישראל והכמיו בדור העבר. אין כל ספק כי ר"נ קראכמאל היה חוקר אלוה, הוגה דעות, צופה ברוח היהדות ורואה את המאור שבתורתנו, אך היה איש הרוח ופעולתו על עמו היתה רק ברוח; השכלתו היא השכלה ישראלית ברוחה הלאומי באמת; במבטו על היהדות ההיסתורית נראה הגיוני לב עברי באמת ובהמים. אך הריב"ל הלביש את הרוח הזה בשר ועור ויעשהו כתפארת איש יהודי, החי ומרגיש בכל רמ"ח אבריו ושס"ה גידיו את כאב האומה וחש לרוחהה לתשועתה. השכלת ריב"ל רחוקה מהשכלת ברלין אחרי מות הרמבמ"ן כרחוק צפון מים. ההשכלה הזאת איננה פרזה ריקה שבוללת בקרבה רק פריצות ופריקת עול, אך השכלת ישראל באמונה שלמה בנצחיות תורתנו. ולכל לראש היה הריב"ל מושיע ורב לבני עמנו וכל ישעו והפצו היה להקל מכאוביו ולהפיג צערו, אם לא נוכל לרפאוהה מכל המכות אשר הוכה מאז ועד הנה, ועל כן היתה המתקת הדינים המתוחים על כנסת ישראל בארצו, ראשית ואחרית כל מפעליו ומשוש דרכו כל ימי חייו ועל מזבח אהבתו את עמו העלה קרבן עולה כליל כל חמודות החיים, ולו הועילו משכילי עמנו בדרכיו הלוך כי עתה לא רבו הבקיעים בחומת בית יעקב.

עלינו הפעם להראות דעת את אחינו בחו"ל, כי גם בכבוד חכמים לא נופלים אנחנו מהם, כי יודעים גם אנחנו להוקיר מפעלות איש התהלה בקרב עמו, וע"כ חובה קדושה מוטלת על טובי עמנו בארצנו לכונן דבר טוב נצב לעד, שיהיה לזכר פעולת חכם וצדיק כביר. לדעתנו אך בזה נוכל להקים מצבת זכרון להמנוח נ"ע אם נעשה שני הדברים האלה: א) להוציא לאור הספרים בכ"י של הריב"ל הנמצאים עד היום באמתחת המו"ל את ספריו, הח' ב' נאטאנזאהן נ"י, ואשר ביניהם נמצאים ספרים רבי הערך המדעי וההיסתורי. ב) ביסוד ברשיון הממשלה אגודת דורשי דברי ימי היהודים ברוססיא, אגודה שתשא שם הריב"ל עליה, שהיה אחד מאלה אשר הראו חבה יתרה לדעת ספר תולדות יעקב היושב בארצות הסלאווים, אגודה שתוציא לאור לעתים מזומנים ספרים בהנושא הנכבד הזה. ת"ל עוד לא רוששנו ועוד ימצאו בקרבנו אנשי-מדע וכבירי-דעת לעמוד בראש המפעל הזה. אם כזאת נעשה והצלנו כבוד ב"י בארצנו ולא יאמרו עוד בצדק, כי כפויי טובה הננו להיחידים השרידים אשר בקרבנו, אשר הקדישו את חייהם לתועלת הכלל והרמת קרן ישראל בכבוד.

ספרי הריב"ל בכ"י המה: 1) תער הסופר חלק ב', 2) אשכול הסופר. שירים ומכתמים וכו', 3) באר יצחק, חליפות אגרות עם חכמי הזמן יכיל בקרבו חמר רב הערך לקורות עמנו בארצנו בחמשים שנה האחרונות, 4) פתוחי חותם, חקירת דה"י עם חידות ובאורים במקראות. 5) חקר מלים, בחקירת לשה"ק.

תקותנו כי דברינו אלה ימצאו מסלות בלב כל מוקירי זכר הריב"ל ז"ל וגבורי הרוח בעמנו, ויום מלאת מאה שנה למן העת אשר ראה אור עולם אחד מבחירי אחינו בארצנו יהי גם כן יום זכרון ליסוד מפעל יקר כלו אומר כבוד לארבע מאות רבוא (כן ירבו) בני כנסת ישראל יושבת ארץ רבה רוססיא

ווארשא בחדש אדר ההרמ"ח

שאול פינחס ראבינאוויץ

אור וצללים

השקפה.

לא ראי הסופר אשר לתקופת השנה ישקיף על פני הימים החולפים, להביא במספר צבא מקריהם, ולהפיץ אור עליהם, כראי הסופר המשמיע חדשות לבקרים; האחרון גם על צל הרים, יגבב אמרים, חמרים חמרים, ועל מקרים קלים, כחושים ודלים, יבנה כרך גדול של השערות, פלפולים וסברות, ומנגה אור מתעה, מטעמים לקוראיו יעשה; הנה חובת הראשון לא כן בדיו, להסתכל על כל המעשים באספקלריא המאירה, לברר את האכל מתוך הפסולת, ולהבדיל בין קלא אילן לתכלת, יצרף אחד לאחד את המעשים הטובים, את כל המעשים הנעימים והערבים, לחוק אותם בעט ברזל ועופרת, למען יהיו לדור אחרון למזכרת; אך במה דברים אמורים, בשעה שחומר ולבנים מונחים לפנינו, בשעה שיש די מעשים טובים לקראתנו, והימים החולפים האירו לנו נתיב, בשעה שהיום גדול ואור בהיר בשחקים יופיע על כל מפעלותינו, ובכל פנה שאנחנו פונים נראה רגש חיים ותנועה עצומה בקרב מחננו, ושעת רצון לטובי עמנו, אז בנפש חפצה וברוח נכון ישב הצופה לערוך השקפתו על כל המעשים הטובים ההם, לצרפם ולבררם, אבל בזמן שהמאורות לוקים וחשך יכסה ארץ וערפל לאומנו, בעת אשר הקור השליך קרחו כפתים על כל מעשינו, והקרח הנורא הקפיא את לבות כל מפלגותינו, מה נעשה עתה בעת שידובר בנו, עת נחפוץ לבוא חשבון לתקופת השנה, למועד חדש האביב, מה נעשה עתה בבואנו להכנים את דברי ימי התקופה החולפת „בכנסת ישראל" ? — כי אמנם, אדוני, מעט ורעים היו דברי ימי התקופה הזאת, דומית מות בכל עבר ופנה, לא מנוחה שלמה שאנחנו רוצים בה, לא מנוחת העיף מרב עבודה, להחליף כח ולשוב לעבורתו, אך דומית מות ומנוחת הנרכא והנאנח, הנענה והנרדף, להחליף שקו ולשוב — לצומו ולתעניתו; דומיה ושלות השקט, הנני צופה ומביט על פני הימים האלה ואראה את עדרי הצאן, שה פזורה ישראל, נפוצים על פני השדה, איש לדרכו פונה, איש איש יחתור בדי ריק להשיג מרעה לפניו, הנני רואה את כל המון אחינו היושבים צפופים בתוך התחום כדגים הנאחזים במצורה משוטטים לכל עבר ורוח למצוא אכלם בעתו, איש איש פונה לצרכיו המרובים, לעסקי עצמו, אך לצרכי הכלל, לעסקי רבים, אין דואג ואין רואה, דומיה שוררת במחנה ישראל, אין אמר ואין דברים, אין מפעל ואין מעשה, אין עצה ואין תחבולות, כי היאוש השליך הם על כל היקום, אך לרגעים יפריע את הדומיה קול רועי הצאן, קול ראשי העדרים, לא קול ענות גבורה, לא קול נאדרי בקדש לעורר את העם לעבודתם, לא קול קורא לעזרת אחינו, לחבר את העצמות היבשות עצם אל עצמו, לאחד את המפוזרים ברוח ובנפש, לקרב איש אל אחיו את המרוחקים בזרוע ולעשית שלום בין כל מפלגות עמנו; אך קול ענות חלושה אנחנו שומעים, קול ראשי עמנו ואלופינו בריבם, על מה ולמה ? — אוי לי אם אומר! — על חכירות וטככאות, מבשר וכרכשאות, אשר מהכנסתן לשכירות אחד הרבנים תוצאות, מימים ימימה ומשנים קדמוניות, באחת הערים אשר מחוץ לתחום יושבת, ואחינו הגרים בעיר ההיא לא יהינו לאכול אף ראש כבש, מבלי נטילת רשות ממורם ואלופם, לבל יהיו פושעי ישראל בגופם, אך אחדים מגרי העיר ההיא נבדלו מקהל הגולה, ובלא כל דרישה ושאלה, נמנו וגמרו להפריד עדתם לשתים, ומיד הרב החדש להם קרנים, לנגח במו את הטכסא והחכירה, ובזה יקעקעו את כל הבירה, כי שני רבנים המשמשים בעיר אחת, יתרגזו ויתקצפו ואין נחת, על כן קרא המרא דאתרא לעזרתו, את גדולי ישראל גאונו וגאותו, ובכן נטשה המלחמה מאחור ומפנים, בין רבנינו הגדולים עם הקטנים, רב פלוני, יוציא דבתו רעה על רב אלמוני, אחד השרפים ושמו פלוני, יכה את רעהו בשלי, ופלוני הרב המס־תר, על זכותו לא יחפוץ לותר, ובעזרת משנהו הצעיר, את חמתו על ראש מתנגדו יעיר, ומשנהו בקצפו ובעברתו, ישפוך על בעל דבביה מרורתו, ויוציא עליו רעה דבתו, כי השיג „סמיכתו", מאחד הגאונים הנודע בגודל צדקתו, מבלי דעת רובי תורתו, אך סמך עליו ידו על דברתו, מרם תהה על קנקנו, וטרם נוכח לדעת כי הקנקן ריק אין בו מים . . . ומרוב שיחו וכעסו, שכח המוציא דבה, כי אין משיבין את הארי לאחר מותו, ואין מחשיכין את האור המאיר לארץ בתורתו, אך אל חיק המלבין פני רבו תשוב חרפתו . . . והקוראים והעם העומדים בעזרה, ושומעים מאחורי הפרגוד באימה וביראה, את כל הסכסוכים והקטטות, את כל החרופים והגדופים יוצאים מפי ראשי אלפי ישראל, מפי שרפים ואופנים וחיות הקדש, מוציאים אנחה חרישית ואומרים: רבותינו! מה לכרכשאות, ולשעות הרעות, מה לריב פרטי באחת הקהלות, למחלוקת העם למריבות ולעלילות, מה לשמטת רב פלוני מחכירתו, למצב ישראל ועמדתו; כי האמנם, ראשינו

ואלופינו, שלום ושלות השקט שורר באהלי יעקב, האמנם כל השאלות הגדולות העומדות למפגע ולשטן על דרך חיינו כבר נפתרו, ואך שאלה-הכרכשאות באיזה עיר העומדת מחוץ למחנה ישראל לא התן דמי לכם, או האם באמת שקולה בעיניכם איזה מחלוקת שלא לשם שמים בעדה פלונית, נגד כל השאלות העומדות ברומו של עולמנו, כי אך עליה יצאתם המערכה, תחת אשר בכל זמן ועדן, בכל עת אשר יגיע תור פתרון שאלה נכבדה בחיי עמנו הנכם, רבותינו, נחבאים אל הכלים, ובמקום גדולתכם שם ענותנותכם לשבת בדד ולדום?... רבותינו! כנסת ישראל תחיל תזעק בחבליה, טובעת בים צרה, מרובים צרכי עמנו ודעתם קצרה מקוצר רוח ומעבודה קשה, ועיניהם נשואות אל ההרים, אל ראשי העם וגדוליו כי ינהלום בעצתם, והמה הרועים, מפנים את לבם לבטלה ומתנגחים איש את רעהו במחנה ישראל בדבר אשר זדו או שגו תושבי עיר פלונית לקחת להם רב על רבם הראשון ולהוסיף כחול על הקרש... הכן אתם עושים, אדונינו?

אכן לא רק גדולי עמנו בארצנו יצאו מגדרם, ולא עשו הפעם סיג לחכמתם שתיקה, כי גם תקיפי ארעא דישראל, הפכו אומנות שאינה נקיה וקלה בידם, וגם המה יצאו המערכה בימים האלה נגד אנשי חרמם בשוט לשון; בימים מקדם קול שופר נשמע בציון, על ראש האיש אשר לא ישר דרכו בעיניהם הוציא את להט החרם המתהפך בידם כחומר ביד היוצר, הריעו ותקעו בשופרות לסתום את פי שטניהם, ולעתים לא רחוקות נעשה מלאכתם על ידי אחרים, כי הכלבים עזי הנפש אשר לא ידעו בשת מלאו את משלחתם באמונה, ואת אוניהם עשו כאפרכסת להשמיע בחוצות קריה את דברי החרמות וכל מעשי תקפם וגבורתם (הלא הם כתובים על דברי הימים לאחינו היושבים לפני ה' באה"ק...), אך מקיר העיר וחוצה-קול שופר לא שמענו, וברק להט החרם לא ראינו; ועתה גם שטה חדשה נהיתה, תקיפי ירושלים בילדי נכרים ישפיקו, ואת דברי ריבותיהם ישמיעו לאזני כל אחינו שבגולה, מפי כתבם ומפי פתקי-הבל אשר נכתבו ונחתמו שלא ברצון חכמים ונשלחו הספרים המעלים הבל ביד הרצים לכל קהל אחינו בכל ארצות פזוריהם לדבר תועה על צדיקים וישרים, ולנבל את שם כבוד תמימי דרך וישרי לב אשר לא כמחשבותיהם מחשבות התקיפים ההם, הזורקים מרה בחכמים ומטילים אימה יתרה על הצבור בדברי גדופיהם, למען לא רק ישמעו קרובים ויחרדו, כי גם יראו רחוקים ויפחדו...

אך המדבר על לב התקיפים והנרגנים, הוא כמדבר על העצים ועל האבנים, לכן אעזוב את דברי הכרכשאות ומחלוקתם, ואת דברי החרמות וזעקתם, ואשוב לעולם המעשה, אשוב לראות את הנעשה בקרב מחנינו בתקופה הזאת בימים האלה.

בצדק יקראו המושלים את תקופת הימים האלה בשם „תקופת-היציאה", כי בירחי-חרף, בתקופת טבת, יצאו מדי שנה בשנה צעירינו לצבא, איש על דגלו ואיש על מחנהו, ובימים האלה, בימי הקריאה לעבודה נדחות כל השאלות העומדות ברומו של עולמנו מפני סדר היום ומצות עשה שהזמן גרמא, כי בה חיינו וארך ימינו על הארץ אשר אנחנו יושבים עליה, כי אם יקיימו אחינו את המצוה הזאת כהלכתה, יסכר פי משטין ומקטרג השם את יעקב לשמצה וישראל לגדופים באמיר אליו כל היום נרפים המה בני ישראל נרפים, האחיהם אזרחי הארץ יצאו לצבא, ואתם תשבו על סיר הבשר ומחיל גוים תשבעו? על כן נעים לנו הפעם לברך על המוגמר אחרי תם קריאת הצבא בשנה הזאת, ולכנס אל „הכנסת" את כל הבשורות המוצאות בפי המודיעים מכל ערי מושבות אחינו, כי חמושים יצאו אחינו הצעירים בשנה הזאת לעבודה איש לא נעדר, וכי עולם הפוך נראה במקומות רבים, כי אחינו בלב אחד וברעה אחת באו אל הפקודים, ורבים מעמי הארץ נסו לנפשם כי נפל פחד העבודה עליהם; אכן נצחון גדול נצחו אחינו את שונאיהם בנפש, בהראותם אותם לדעת, כי ברצונם יעקרו עלילה נמבזה ממקומה ויעתיקו מלים מפי משטין ומרשיע אשר יעות הישרה לאמר גם הפעם, אשר פחד העונש נפל על אחינו כי כל אשר לו גם את נפשו יתן היהודי בעד כפר-נפשו, בעד שלש מאות הכסף אשר עליו לשקול פדיון נפש המשתמט מעבודה; כי אמנם שלש מאות שקל כסף בינם ובין העבודה מה היא, במה נחשב כסף נמאס כזה בעיני בני העם מדושני ענג, העם אשר למקטן ועד גדול הנהו מלא כסף כרמון, והוריו מלאים זהב... ובכן לא פחד העונש הקל נפל עליהם, אך הרצון והדעת כי אף אם בחייהם נפרדו מאזרחי הארץ, אף אם בכלות שנות עבודתם מחוץ לתחום לא יתנום להחשיך על התחום, אך עוד לפני צאת הכוכבים, טרם בא השמש ועוד חרבו וקשתו בידו ישמע קול מאחריו לאמר: לך לך לארצך ולמולדתך, להתחום מושבך, כי גר הנך בארץ נכריה; אף אם יפחדו פחד בני הכפרים אשר נולדו ונהגדלו בקדושת הכפר ימים רבים עשרים ואחת שנה, ואחרי כלות שנות עבודתם כבואם לנויהם ולביתם לא על נקלה יוכלו להשיג מחיה לנפשם יען כי כבר התרחקו ממלאכתם ומבני משפחתם, בכל זאת בלב שקט ובוטח, בנפש שמחה ובפנים מאורות יצאו

אחינו לעבודה בימים האלה, בהרגישם מה רב טוב צפונה בעבודתם הנאמנה ועד כמה יכבדו את שם ישראל בעמים, בהראותם לדעת כי גם המה ככל תושבי הארץ בנים נאמנים המה לארצם ולמולדתם, ועמהם יחד יחלצו חושים ובמשך שנות עבודתם יראו לדעת כי לא נופלים המה באמון רוחם ובתם דרכם מכל יתר העובדים, כאשר פעמים רבות שמענו תהלת אחינו העובדים מדי השרים האומרים בפה מלא כי אחינו יעמלו למצוא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם במשך שנות עבודתם ועל זאת ישכח לבנו ותגל נפשנו לראות כי גם השכלה הזאת אשר גרפים אחינו בעבודתם כעשן תכלה. כי על כן יעזבו אחינו היוצאים את אביהם ואת אמותם, את נויהם ואת ביתם ודבקו באמת ובלב תמים בעבודתם אין אהבת הכבוד מגמתם, אך באמונה ימלאו את חובתם, ואנחנו ברשמנו היום בספר זכרון את אחינו העובדים נבוא אליהם ונברכם כי יהיה צאתם לשלום ובואם לשלום, כי בבואם יפקדו נויהם, ולא יהיה צר להם המקום לשבת בשלום ובכבוד כי ישובו איש איש לביתו וכליל תפארת בראשו וכי מהם יראו כל אחינו בכל מקומות מושבותיהם וכן יעשו מדי שנה בשנה לעלות ולראות ולהתיצב בתוך העומדים על הפקודים למען סתום פיות משטיננו ומקטריגנו היושבים בחדרי משכיתם ושופכים מרורתם על עם עברתם.

אם היוצאים לעבודתם יתנו תקוה בלבנו, כי ירום וגובה ונשא ישראל, כי סוף הכבוד לבוא, וכי כאזרחים נאמנים ילמדו גם אחינו ידיהם לקרב ואצבעותיהם למלחמה ובהם ישראל יתפאר, לא יבוש עוד יעקב ופניו לא יחורו באמור אליו מוג לב הנהו ומקול עלה נדף יחת וינוס מן המערכה; הנה תחת זה לא יתנו כבוד לעמנו אלה היוצאים מאתנו על מנת שלא לחזור הנמלטים מחוץ למחנה ונסים הלאה אל מקום אשר לא ישוב עוד אלינו; אלה היוצאים מאתנו לרגל איזה ענין קל הערך אשר נגע בכף ירכם, ולא יכלו לעמוד על מקומם, אך כנוע הקנה במים נעו נדו לכל עבר ורוח.

אכן אל תבהלו על פיכם, קוראים נכבדים, לחשוב כי על תנועת היציאה לארץ אחרת אדבר הפעם, אל תעלו על לבבכם כי אני עברכם בן עמכם אדמה לחוות דעה דבר חפץ אחינו לעקור דירתם ממקום זה למקום אחר, כי מי אנכי הצעיר באלפי והקטן בעדת מי מנה, מי אנכי אשר כאוב מארץ קולו מי אנכי כי אחוה דעה בענין הזה ואשפוט משרים בדבר הזה ובשאלה הזאת, הן אלה החפצים לשנות מקומם לא יבואו במקלם ותרמילם אל אחד הסופרים לקבל עצה מכנו, כי לא מפי הסופרים אחינו חיים, אך כל אחד עושה כאדם בתוך שלו לפי נטית רוחו וכי אשר בינתו תנחהו הדרך, ובפרט אשר בימים האחרונים לא גברה כה תנועת היציאה, כאשר נראה מחשבון מספר בני ישראל הבאים בימים האלה מארצות המזרח לארץ החדשה, יען כי גם שמה לא מצאו את אשר בקשו, כי אלה העניים והאביונים אשר יצאו לשם מבלי קחת עמהם מאומה בלתי דלותם ושפלותם, כי כל מלאכה לא ידעו, רוח בני ארץ החדשה זרה למו ושיחם והגיונם לא ידעו, כאשר באו לשם נוכחו לדעת כי אך אור מתעה ראו מרחוק, וטוב טוב היו להם שבתם בתוך עמם ומשפחתם בין אזרחי הארץ אשר הבינו שפתם שיחם והגיגם, מהיות נע ונד בארץ לא דרכה בה רגל אבותם ואבות אבותיהם, ולתהלך בארץ נכריה כגרים גרורים באין מקור נאמן למחיתם, אכן לא על ראש אחינו המבוהלים תחול האשמה אשר נסו אז בשבעה דרכים, כי אם על מנהליהם ומדריכיהם, על אחיהם ברוכי ה׳, אשר ראו את כל הנעשה וישקטו על שמריהם, כי המה ראו את כל הרעה אשר תמצא את אחיהם כאשר ילכו לארץ אחרת, אך בשלות השקט השקיפו מבעד האשנב וישחקו על משבת אחיהם, וישמחו לאידם, כי אמרו בנפשם יקרבו ימי אבל אחינו הדלים והאביונים, יסוערו אחינו כמוץ מגרן, יתפזרו לארבע רוחות השמים, יעלו מן הארץ והיה ברבות הזמנים כאשר יהיו נמעטים ובסבות השנים כאשר יהיו נצערים, אז תבוא הרוחה לנו האזרחים בני דת משה אשר חטאת אחינו העניים יגוללו עלינו; אך עתה אחרי אשר בני דלת העם לא ימהרו עוד לרוץ אורח, בראותם את הרעה אשר מצאה את אחיהם בארץ נכריה, עתה נבהלו אחינו השלוים והשקטים וישימו סתר פנים למו, ויחלו הכה לצאת מאתנו אל מקום אשר ישאנו הרוח, אמנם לא לדרך רחוקה פני היוצאים האלה מועדות, לא לקצוי ארץ ילפתו ארחות דרכם הפנים חדשות האלה, לא בדרך רחוקה יענו כחם, אך בתוך עמם המה יושבים, בין אחיהם הנשארים ישימו קנם, ובהדרי משכיתם בהיכלי תענוגיהם, יפנו ערף לעמם ולבני בריתם, יפסעו על ראשי עם קדש, ינתקו בחזקת היד את הקשר המאחד את כל אחיהם בכל מקומות מושבותיהם, ובין רגע יעברו את הגבול, ילכו קדימה הלאה למקום אשר לא ישובו עוד אל אחיהם, המה וכל אשר להם לעד ולנצח נצחים. אכן לא נבכה להולכים האלה, לא נוריד דמעות על האבידה הזאת שאינה חוזרת, ולא נצטער על הגאולה ועל התמורה, לא נצטער אם אחרים מאחינו ישליכו אותנו אחרי גום ויפנו ערף לנו, כי בזה לא ירעו לנו, אך היטב יטיבו לשאר אחינו. שן רועה ורגל מועדת אם נסירן מגו בריא אולם תארגנה עיניו לראות חיים חדשים, וכי

נכרית אבר המדולדל מגוף החולה נקל מעליו הכאב, וכי נשליך מעל שכמנו משא לעיפה, ונזרה הלאה את המתרחקים מעל עמנו, למצער נסיר חרפתם מעלינו ולא נהיה כלנו ערבאין ואחראין בעד אלה המאושרים המתמלאים מחרבנם של כל הקהל הקדוש הגוע ברעב פעמים בכל יום תמיד, אשר בשלהם כל הסער הזה עלינו... לכן לא נבכה להולכים האלה, ילך כל איש בשם אלהי כספו ואלהי זהבו, יחליפו כלבוש את רגשותם ו א מ ו נ ת לבבם, יעשו מה שלבם חפץ ואנחנו לא נוריד דמעות על חליפתם ותמורתם; אך מדי נדבר במקום הזה על מקרי הימים האחרונים, מדי נחוק בעט ברזל את דברי ימי עמנו בזמן הזה, לא נוכל לעבור בשתיקה על העוברים והפליטים האלה, לא נוכל לשיחם מעל פנינו, מבלי לנוד להם ומבלי להוציא אנחה מלב על כבוד אדם כי גלה כי כאשר אמרנו בתחילת מאמרנו להתקופה הזאת בשם „תקופת-היציאה" יקרא, וכשם שברכנו על הטוב, על אלה היוצאים להחלץ לצבא ונותנים כבוד לעמנו, בהראותם לכל באי עולם כי בנים נאמנים המה לארצם ולמולדתם, כן נכוא ונזכיר במקום הזה גם את המחללים את שם ישראל בעמים, אשר גם כל שלומי אמוני העמים ישחקו למשבתי אנשים כאלה.

מאהלי הבוגדים האלה מהיכלי החוטאים בנפשותם, המתרחקים מעל עמם ובני בריתם, נשובה אל אחינו הקרובים אלינו ברוח ובנפש, נשוב אל אחינו המחשיכים על התהום ונראה איפה הם רועים, אך הוא הדבר אשר אמרתי, כי אין דבר גדול, אין מפעל כביר בקרב מחנינו אשר נוכל לאמר עליו כי היא זה ראוי ונכון לגנזהו למשמרת ולהכניסו ל„כנסת ישראל"; בכל פנות שאנחנו פונים נראה עולם כמנהגו נוהג, מקור ומקרח תכמר בשר העניים והאביונים בכל מקומות מושבות אחינו, אין מרעה טוב לשה פזורה ישראל, אין עבודה ואין מחיה וכלכלה, והשרידים היחידים אשר נר ההצלחה יהל על ראשם שקועים הם ראשם ורובם בצרכיהם המרובים, ואף גם אלה אשר לא יעלימו עין מאהיהם האביון, ויתנו ויחזרו ויתנו לא יוכלו למלאות את הבור העמוק מאד מאד, אז... עלינו להורות בפה מלא, כי מרובה מדת פורעניות ממדות וממעשים טובים בספר דברי-הימים האלה, וכי מעט מאד הנה הפעולות הטובות אשר פעלנו ואשר חשבנו לעשות; — אך נפלא הוא גורל עמנו ונפלאים דברי ימיו, כי בעת אשר כל ראש לחלי וכל לבב דוי, בעת אשר לאנית עמנו הסוערה בין גלי המים הזידונים אין מנהיג ומנהל ואין מחזיק כן תרנה, בעת ובעונה הזאת הופיע לנו שמש צדקה מפאתי מערב, וכנגה הקשת בתוך הענן ישלח קוי אורו אל מחשכי נאות אחינו, המאור הגדול אשר נגלה לנו הפעם בענן כבודו להביט ממרום שבתו אל עם עני ונכה רוח, הוא מרדכי היהודי אשר בכתב עמים יכונה ב א ר א ן מ א ר י ץ ה י ר ש, אמנם הכי קראו שמו מרדכי, כי דורש טוב הוא לעמו ודובר שלום לכל זרעו, הוא המקדיש את שם ישראל ונותן כבוד לעם מחצבתו, ובנדבת לבו הוא קל כ צ ב י להחיש עזר לאלפי אלפים נאנחים ונאנקים.

צדקה תרומם גוי אלו ישראל; ואמנם אך מחלצי רחמנים בני רחמנים, מירך עם צדקות אהב, יצא איש מורם מעם כהנדיב הבאראן הירש, אשר מלבד רוב פזרון כספו לדברים שבצדקה זה ימים רבים, גמר עתה אמר לבזבז רכוש רב והון עצום לטובת יהודי ארצנו, ארצות תוגרמה, רומאניא ואוסטריא, אך על ברכי עם עושה צדקות בכל עת יוכלו להתגדל בימי דור אחד שלשת צנתרות הזהב המוריקים מעליהם הזהב ומפזרים כסף כאפר לכל דבר שבצדקה, והנותנים כבוד לעמנו במפעליהם הנשגבים הלא המה: השר הצדיק, זכרו לברכה, מ ש ה עבד ה' אשר מ נ ט פ י א ו ר ו נהנו אלפי אלפים אמללים נדכאים וקשי יום; ובגדל צדקתו העמיד בהיכל דברי ימי עמנו מגדל-המאה, מגדל רם ונשא וגבוה מאד אשר ראשו מגיע השמימה, ורגלוהי די דהבא נצבות פה עלי אדמות עד בלתי שמים; האדון המרומם והנעלה — יבדל לחיים ארוכים ולשלום — מרדכי היהודי המושיט את שרביט הזהב לכל המיחלים לעזרתו, והשוקל אלפי אלפים שקלי כסף על ידי עושי המלאכה לגדור את פרצת עמנו ולחזק את בדק בית ישראל ההרוס; והשלישי הכי נכבד השר הגדול „הנדיב הידוע", י ע ק ב איש תם ומתמם עם תמימים, האחד והמיוחד מראשי חובבי ציון ובניה, המשתתפים בצערה ושמחים בשמחתה, האחד המיוחד אשר ממרום שבתו בקריה עליזה; עיר תשואות מלאה, ישפיל להביט אל העובדים בזעת אפם את שדמות ארץ הקדושה, וכמלאך מושיע נגלה עליהם בעצמו ובכבודו, לא על ידי שליח ולא על ידי משרתיו עושי רצונו, אך בעצמו ובהדר גאונו, לרפא לשבורי לב ולחבש לעצבותם... אשריכם ישראל! כי בכם בחרה ההשגחה להוליד על ברכיכם שלשת הגבורים האלה; אשריכם ישראל, כי אנשי סגלה אלה מחלציכם יצאו; אשריכם ישראל, כי גם בשנות ראינו רעה, בימי חשך וערפל תקימו מבניכם מופת לכל שוכני תבל ויושבי ארץ, אשר בהם יתפאר ישראל נגדה נא לכל העמים.

הנכסים האלה— נדבת הבאראן הירש — שנפלו

לאחינו בהיסח הדעת, לא יתנו לישן לדורשי רשומות, ועל המציאה הזאת נפלו בעצותיהם והצעותיהם, לא רק דורשי טובת עמנו, כי גם שונאינו ומנדינו, מן האזרח המאפיל בטליתו על כל מפעל טוב בקרב אחינו, עד הגר ה ג ר בירכתי אחד המ"ע בשפת ארצנו ושולח בנו לשונו המסוכה ברעל פתגים לרוח „העת החדשה" . . . אלה מעבר מזה יעוצו עצה לבנות כמו רמים בתי מלאכה עבור בני עמנו, כי אך במלאכה יכונן גוי ואבבא ראומנא כפנא לא חליף; ואלה יציעו הצעות ליסד בתי למוד לעבודת האדמה, כי אך ממנה לחיי עמנו תוצאות ועתידין כל בעלי אומנות שיעמדו על הקרקע, ובא הכותב השלישי ויכריע ביניהם, כי מניחים אנחנו כל אומנות שבעולם ואיננו מיסדים לבנינו אלא בתי-ספר לרבנים אשר מהם תצא תורה לכל אחינו שבגולה. . . וגם שונאינו המתראים כאוהבים בשעה . . . בשעה שרואים נכסי צאן ברזל כאלה נופלים לנו במתנה גמורה וחלוטה ודבר בליעל יצוק בם פן ידבק גם בידיהם מאום . . . גם שונאינו יתיצבו בתוך הבאים להציע וליעץ, ובאהבה גלויה משנאה מסותרת יביעו הגות רוחם הקשה, כי לא להיטיב מצב עמנו ההומרי יפזר הנדיב את מעותיו, אחרי אשר ארבעת אלפי אלפים יהודי ארצנו הם מלאים כסף כרמון, וממלאים כרסם מכל טוב הארץ, אך הסכום הרב דרוש לתקן עולם-היהדות במדות טובות ולו גם נחוץ יהיה לקנות להם מורים להועיל, כי אז — קריינא דאגרתא איהו הוי פרוונקא . . . — כי אז ימצאו לנו מ א ה ב י נ ו אלה לאשר ידרשום להורות לנו הדרך נלך בה לטוב לנו כל הימים . . . — גם אחינו שבאשכנז, הלא המה אשר מצאו את הקופים במדבר, אחינו השוקטים על שמריהם וריחם לא נמר, המביטים ממרום שבתם על כל אחינו בית ישראל בארצנו כעל . . . כעל יהודי רוסיא! ותושבים כי להם משפט הבכורה לחוות דעתם כדת מה לעשות עם הכסף הנועד למען בני ארצנו, גם המה בהצעותיהם ובמשפטיהם בחרה נפשם, וממלאים חללה של ספרותם בעצות שונות לפי הלך רוחם. — ואנחנו טרם נדע אם יטה גם הפזרן הגדול אזן קשבת וטרם נתנו המתנה ההגונה יודיע למקבלי ההשפעה ויאבה לשמוע דעותיהם והשקפותיהם, או יחזיק בתמתו כי זכין לאדם שלא בפניו, וכל מה ד ע ב י ד ה נ ד י ב ב נ ד ב ת ו ל ט ב ע ב י ד . . . אך אנכי לרגל מלאכתי לראות את כל ה נ ע ש ה, לא עלי לפרש בשמלה את כל הנאמר ונשנה. עת אך קול דברים אנחנו שומעים ותמונת מעשה לא נראה עוד, לא אחשוב כרוכלא את כל העצות הטובות, אך מדי ראותי את כל הפלפולים, ובצרפנו מחשבה טובה למעשה, ראיתי מעשה ונזכרתי מעשה רב. — מעשה בנדיב אחד מכרכי הים שבזבז את כל נכסיו לדברים שבצדקה, ויניח את כספו לקרן קיימת, אך לא בירר את דעתו מה לעשות עם הכסף, ואחרי מותו נפלה מחלוקת בין יורשי הנדיב על אדות כסף התרומה, הללו אומרים כי כוונת הנדיב היתה לתמוך בידי עניים בשעת דחקם ולכן מהראוי ליסד בית מלוה בלא רבית, והללו אומרים לא כי לא זאת היתה כוונת הנותן, כי לא בצדקה כזאת יכונן גוי, אך עצתם לבנות בתי מלאכה עבור ילדי עניי עם, ובכן נשארה עד עתה זה שנים רבות השאלה כאבן שאין לה הופכין והקרן קיימת מונחת על קרן הצבי ואין פתרונים לה.

שוב מעשה באחד שהניח סכום רב ממעותיו למשען לבתי-ספר-לאומנים, אך לאסון המנדב והמקבלים ההשפעה, נכשל בבני אדם שאינם מהוגנים, כי נפל הכסף לידים שאינם נקיות אשר דרשו אך טובת עצמם וכל הסכום הרב נתמוך ונתמוזו, ומחשבת הנדיב לא נצטרפה למעשה טוב ומפעל כביר.

שוב מעשה במדינה אחת, אשר נמנו וגמרו ראשי אחינו מוריו ומדריכיו כי ראוי ונכון לבנות בתי ספר לתורה ולתעודה אשר משם יצאו מורים ומדריכים לעמנו, אך תחת אשר קוו לעשות ענבים ויעש הכרם הזה באושים, כי הצעירים לא חפצו להשתלם בלמודי הבית הזה אך נתפזרו לכל עבר זה בכה וזה בכה והבית נשאר שמם וריק מאין באי שעריו, וכל הכסף הרב הנאסף מעצמות היבשות של אחינו ירד לטמיון והחטיא המטרה אשר אליה נשאו את נפשם טובי אחינו בעת ההיא. שוב מעשה — אך מי יכנה מי יספור אחד לאחד את כל המון אלפי אלפים השקלים אשר נתמעכו בבנין ולא נודעו מקומם אים ולכן את המעשים ההם נזכרתי ולבי נוקפי פן גם, אך נשען על הכלל הגדול מגלגלין זכות על ידי זכאי נקוה כי גורל הסכום הרב הזה לא יהיה כגורל ההולכים לפניו, אך יעלה ויבוא ויגיע אל התכלית הנרצה, אל המטרה הגבוה אשר אליה נושא את נפשו וכספו אדיר אדירנו, ואשר עיניו ולבו תמיד אך להשכיל ולהטיב, ויהי רצון כי מהמתנה ההגונה הזאת יושעו עניי עמנו תשועת עולמים כי לא יצטרכו עוד זה לזה. —

מן המפעל הגדול הזה לטובת אחינו הקוראים

מ ס ע מ ק י ם לעזרה , נעפיל עלות אל ה ר י ישראל , לראות את פעולת האחד ואין דומה לו בצדקת פזרונו בישראל למשען העובדים את אדמת הקדש , הוא „הנדיב הידוע" אשר לו דומיה תהלה ; כי אמנם , אם פעולת צ ב י ישראל עוד לא נתבשלה כל צרכה , אם עוד לא הבשילו אשכלותיה ענבים , ועוד יש מקום למהפלפלים להתגדר בו ולדרוש תלי תלים של הלכות כרת מה לעשות עם הכסף , אם עוד ע״פ תתלתה וימים יעברו טרם נוכל להאיר נתיב על תוצאות הפעולה הגדולה הזאת , הנה תחת זה , יראה „הנדיב הידוע" הבארון ראטהשילד את עולמו בחיו, יראה שכרו אתו ופעולתו לפניו, בלב שקט ובוטח, בלב מלא רגשי שמחה וששון, ברוח כביר ונעלה יביט לאחור על פעולתו ובעינים נפקוחות נגה ישקיף על פני הככר וישמח לראות את העובדים בזעת אפם לשדד אדמת ארץ הקדושה , כי בוא יבואו ברנה נושא אלומותיהם אחינו האכרים אשר אך מצדקותיו הרבות המה חיים , ובעזרתו הפכו ארץ ציה ושממה לאדמה פוריה ומלאה כל טוב . אמנם כן ; ישמח „הנדיב הידוע" בישע ימינו , ותגל רעיתו הכבודה נדיבת הלב בפרי ידיה ; ישמחו הנדיבים בעם אלה כי הגדילו לעשות ברבבותיהם ; ישמחו העובדים את שדמות הקדש כי נגלה להם מושיע ורב לחלצם מן המצר ; ישמחו גם אחינו „חובבי ציון" בכל מקומות מושבותיהם , בראותם כי לא היתה יגיעתם לריק ועמלם לבהלה . . . אך — אוי לי אם אומר ! — אך שמחתנו מהולה ברגשי תוגה ועצב , והרהורים רעים יתגנבו אלינו , כבואנו הפעם לדבר על פעולת „חובבי ציון" בימים האחרונים ובתקופה הזאת,רגשי תוגה ועצב יתעוררו בנו , בראותנו כי אין אנחנו לנו , כי מלאכתנו נעשית על ידי אחרים , וכי לולא האחד אשר נגלה על אחינו העובדים בהדר גאונו , לולא שקם „הנדיב הידוע" לעזרת ה' בגבורים , לולא רבבות השקלים אשר השמיע השר המרומם הזה , כי אז — כבר אבדו כל עובדי אדמת הקדש אבדו . האמת גם אם מרה היא כלענה לא יוכל לכחד תחת לשונו הצופה ומביט ואם לא יגיד — ונשא עונו ! ולכן בראותנו הפעם, כי מטה יד כל חובבי ציון וירושלים, כי כשלו העוזרים , נתפרקו החוליות , נפרדו האגודות ונתפזרו האברים לכל עבר ורוח . . . בראותנו כי הרוח החזק אשר נופח בעצמות היבשות זה שנים אחדות שב עתה אל העפר , נשתאה ונשתומם ובתמהון לבב נשאל : עצמות חביבות ! על מה אתן שוכבות ? חובבי ציון בכל אתר ואתר מדוע נדמה קולכם הנאדרי בקדש ? מדוע אתם מחשים ומצאכם עין ? — כי אמנם נפלא זור המחזה ; אז בעת אשר הדינים הקשים היו מתוחים על ראש אחינו העוברים , בעת אשר ישיבתם בארץ היתה אך ישיבת עראי , בעת אשר לא התערו עוד כאזרחים רעננים בארץ אבותם , אז הרבו אחינו בדבור ובמעשה , אז הרבו אחינו להתחבר ולהתאחד כאיש אחד כל בית ישראל, והבריח התיכון המחבר את המפוזרים והמפורדים היה אהבת ציון וחבת ירושלים, מה נהדר היה המחזה ! — ועתה אחרי אשר הונח מעט לאחינו העוברים מעצבם ומרגזם,עתה אשר — לפי הידיעות האחרונות — מצאו העובדים חן בעיני שלטון תוגרמה ויצו לעשות להם בתים ולבלי הפריע אותם מעבודתם , עתה אשר הגזר דין הקשה המתוח על הבאים לגור בא״הק נקרע כמעט . . . וכרוב הסוכך יסך באברתו על חונני עפר ציון כי לא תאונה להם כל רעה , עתה אשר יש תקוה טובה להישוב והגיעה השעה לעשות לאחינו לא בסופה וסערה , לא בשאון ורעש ; עתה לדאבון לב כל חובב ציון ובניה , נמס כל לב , רפו ידי העוסקים בצרכי הדבר הגדול והענין הנעלה הזה , אין עושה ואין מעשה , אך הנומה תעופף , תרדמה תאחז את רב העוסקים,הנם כנרדמים וכמו לא יעלו עוד את ירושלים על זכרונם ואת חונני עפרה על לבבם . . . אך הן „הנדיב הידוע" יפרוש כנפיו עליהם לעולמים ויסתירם בצל כנפיו ומה אנחנו כי נדאג לאחריתם , ישיבו לי קלי דעת וריקי מעש . אמנם כן , אדונים נכבדים , מעשה הנדיב חרות בצפורן שמיר על לוח דברי ימי עמנו , צדקת פזרונו בארץ אבותינו חקוקה באותיות זהב על גלילי כסף לעד ולעולמי עולמים, אך, אדוני , אם אין אנחנו לנו מי לנו , אם לא אנחנו נצרף פרוטותינו לאלפי אלפים השקלים אשר יפזר הנדיב בגדל חסדו , מי יודע אם לא תרפינה גם ידי צדיק כביר ורב פעלים „כהנדיב הידוע" , בראותו כי כפויי טובה הננו , וכי מעטות מאד בין אחינו הידים המושטות עוד לעובדי שדמות ירושלים . . .

אך הן לא משמיע הוכחה , לא מטיף מוסר הנני , כי אם צופה ומביט אל הנעשה , ומדי ראותי הפעם עב קטנה ככף איש עולה על שמי אחינו , גליתי אזן המתנדבים בעם כי ברוח טהור ולב נכון, ברוח מלא מאהבת עמנו יפזרו העננים ונסו הצללים , ובצפיתנו אשר נצפה לעת צאת השנה , נוכל לראות באספקלריא המאירה כל מפעל טוב וכל מעשה טוב בין אחינו . נראה אך אור בהיר בשחקים, נראה שמש צדקה ומרפא בכנפיה לאלפי עניי עמנו , ואת כל המאורות הגדולים , את כל המעשים הטובים , נרשום זכרון בספר , ואת כל הפעולות הטובות נחוק בעט ברזל ועופרת , והיו לנו לעד למזכרת .

איש יהודי ספרא

באור חדש למאמר ישן

גרסינן בגמרא (יומא פ"ה א') וכבר היו ר' ישמעאל ור' עקיבא ור"א בן עזריה מהלכין בדרך וכו' נשאלה שאלה זו בפניהם: מנין לפקוח נפש שדוחה את השבת? וכו'. נענה ר' עקיבא ואמר: וכי יזיד איש על רעהו להרגו בערמה מעם מזבחי תקחנו למות, מעם מזבחי ולא מעל מזבחי (מעם מזבחי אם כהן הוא שבא לעבוד עבודה, ולא מעל מזבחי, אם התחיל בעבודה אין מפסיק לבוא לידון אלא משלים עבודתו, רש"י) ואמר רבה בב"ח אמר ר' יוחנן: לא שנו אלא להמית, אבל להחיות אפילו מעל מזבחי (אבל להחיות כגון שיודע ללמד זכות על אדם שנידון בב"ד ליהרג, רש"י) ומה זה שספק יש ממש בדבריו ספק אין ממש בדבריו ועבודה דוחה שבת (ועבודה שהיא חמורה שדוחה את השבת מפסיקה להצלת נפש, רש"י) ק"ו לפקוח נפש שדוחה את השבת" — ע"כ.

תמיהה גדולה קא חזינא הכא, ראשית, היך ישתמש ר' עקיבא בדרשה שחידש רבה בב"ח בשם ר' יוחנן ימים רבים אחריו? ודוחק גדול לאמר שחידוש זה לא יצא בתחלה מפי ר' יוחנן, כי אם היה מקובל אצלו מחכמי המשנה, וגם ר"ע ידעהו ולפיכך סמך עליו. ב) נפלא הדבר היך ידייק מלשון מעם מזבחי שאם התחיל בעבודה אין מבטלין אותה מידו, והלא מלשון הזה עצמו מדייק במכילתא משפטים ההפך כאמור שם „מעם מזבחי וגו' מגיד שמבטלים העבודה מידו ויוצא ליהרג"? ג) מאמר ר' יוחנן „לא שנו אלא להמית אבל להחיות אפילו מעל מזבחי" על כרחך אינו יוצא מדיוק הכתוב בעצמו, כי הלא הכתוב מדבר רק כשהוא עם המזבח ולא על המזבח; וכן אם נפסק לדייק ממלת „למות" בהכוונה פה שאין הכתוב מדבר רק למות אבל לא להחיות — יש לך לדייק שלהחיות מורידין אותו רק מעם המזבח ולא מעל המזבח, ממה הספק מחידושו של ר' יוחנן? אלא ודאי שאין דברי ר' יוחנן מוסבים כלל על הכתוב עצמו, כי אם על איזו הלכה, ועליה אמר ר' יוחנן: לא שנו שאין מורידין אותו מעל המזבח רק למות אבל להחיות מורידין אפילו מעל המזבח, וסוף חידוש בפני עצמו שמתיחס רק להלכה הנ"ל ודבר אין לו עם המקרא עצמו. וכן מורה ע"ז גם הלשון עצמו „לא שנו", שאינו מורה על מקרא הכתוב כי אם על הלכה הנשנית? וא"כ, אחרי אשר מהכתוב עצמו אין ראיה כלל לחידושו של ר' יוחנן, שוב תחזור השאלה למקומה מנין לפקוח נפש שדוחה את השבת. כי הלא כל הטורח שטרחו החכמים הנ"ל לא היה רק למצוא לימוד להם מן התורה, אבל לא ממשנת חכמים? ד) מלשון השמועה הזאת מוכרח שלר' יוחנן אם היה הרוצח עומד ועובד על המזבח אין דוחים את העבודה, ובגמ' (סנהדרין ל"ה ב') השיב ר' יוחנן עצמו לריש לקיש „רציחה תוכיח שדוחה את העבודה" א"כ רציחה דוחה את העבודה! הן אמת שרש"י שם השתדל להעלות ארוכה לסתירה הזאת על נקלה וכתב „שאם היה כהן רוצח ורוצה לעבוד מביאין אותו לידון בב"ד ובלבד שלא יורידוהו מעל המזבח ממש אם כבר התחיל, דכתיב מעם מזבחי ולא מעל'. אולם ר' יוחנן על כרחך לא כן חשב, כי הלא שפתיו ברור מללו „רציחה תוכיח שדוחה את העבודה. ולדעת רש"י, כשם שיש לומר שרציחה דוחה את העבודה (כשלא התחיל), כן יש לומר גם כן שרציחה איננה דוחה את העבודה (כשהתחיל כבר)? זולת זה יש לנו ממקום אחר ראיה ברורה שלדברי ר' יוחנן הורג נפש בזדון אין המזבח קולטו אף כשהוא כהן ועבודה בידו; שהרי בירושלמי (מכות פ"ב ה"ו) כתוב „ר' יוחנן שלח לרבנן דתמן (שבבבל) תרתין מלין אתון אמרין בשם רב וליתא אינון כן וכו' ואתון אמרין בשם רב (הוא מאמר רב יהודה אמר רב מכות י"ב א' ועי' להלן): בכור היה יואב שקרנות המזבח קולטות ואין קולט אלא גגו. של שילה קולט, ושל בית העולמים אינו קולט (טעות הדפוס וצ"ל בהפך של שילה אינו קולט ושל בית העולמים קולט). ואני אומר לא מזבח קולט ולא גגו קולט וכו' — א"כ, לר' יוחנן אין המזבח קולט את ההורג בזדון אף כשהוא על גגו של מזבח, ולאו דוקא מעם מזבח? ה) כל הברייתא הזאת האמורה בכאן שנויה במכילתא פ' כי תשא ושם כתוב „ר' עקיבא אומר אם דוחה רציחה את העבודה שהיא דוחה שבת ק"ו לפקוח נפש שדוחה את השבת" — הרי שהראיה היא ממה שרציחה דוחה את העבודה ולא ממה שלמוד זכות על האדם שיוצא ליהרג דוחה את העבודה כאוקימתת הגמ'. ו) כמה מן הזרות בעצם המעשה שהכהן בעת עבודתו ימצא פתאום זכות לאדם הנידון בב"ד?

אולם, אין ספק כלל שסתמא דגמרא בפעם הזאת לא היטיבה לבאר דברי רבי עקיבא, ומעולם לא עלה על לב התנא הזה לבקש מקור ויסוד לפקוח נפש שדוחה את השבת בדרך רחוקה כזאת כי אמנם כונתו פשוטה וברורה: — מצאנו שהורג נפש שנס למזבח ה' מבטלין עבודה מידו ומורידין אותו למות. מזה אנו למדים שעון הריגת נפש גדול מעון ביטול עבודה; שאל"כ אין מן הדין לעשות עבירה חמורה כבכ"ל לקחת נקם בעד עבירה קלה בכדי לתקן בזה המעוות שנעשה בסדרי העולם ע"י העבירה הזאת הא למה זה דומה למי שאבד סלע ומוציא הוצאות בכדי למצוא בני סלעים! ואם העוות שבא מאבדת נפש גדול מהעוות הבא מביטול עבודה, כ"ש שהוא גדול מהעוות הבא מחילול שבת, שהרי עבודה דוחה שבת. וא"כ אנו למדים מק"ו שקשה לפני המקום אבדת נפש מחילול שבת; ולפיכך מוטב יתחלל השבת ואל תאבד נפש אחת — זה כונת רבי עקיבא הפשוטה והברורה כשמש בחצי השמים, וכן הבינום מסדרי המכילתא שקדמו לחתימת התלמוד ואשר בהיותם סמוכים יותר בזמן ובמקום לחכמי המשנה, יכלו לכוון שמועותיהם ולהחזיקן בעצם טהרן יותר ממסדרי התלמוד שבבבל שבאו אחריהם, כאמור למעלה ממכילתא דפ' כי תשא, וכמו שמפורש עוד במכילתא פ' משפטים פסוק וכי יזיד „ויהא פקוח נפש דוחה את השבת, והדין נותן אם רציחה דוחה את העבודה שהיא דוחה את השבת וכו'" והיינו על פי הק"ו האמור למעלה.

ממוצא הדברים האלה אנו למדים שלשה דברים, אחת שפירוש „רציחה דוחה את העבודה" המוזכר כמה פעמים בסנהדרין ל"ה ב' וביבמות איננו מיתת ב"ד כמו שחשבו רובי מפרשי התלמוד (כי לא יתכן לקרוא לפעולה כשרה שנעשית על פי החק והמשפט כמו מיתת ב"ד, בשם רציחה, שלא יאות רק להריגת נפש בעבירה ובעול) כי אם הכונה לרציחה ממש בעצם מובן המלה, ר"ל להריגת נפש בעבירה, והכונה במאמר „רציחה דוחה", תיקון עבירת הרציחה ר"ל קיום העונש הקבוע על פי התורה בעד מעשה הרציחה, בכדי לתקן ולהעמיד סדר העולם שנתעות בסבתה דוחה את העבודה. וקורא לתיקון העבירה בשם העבירה עצמה יען שההשיבות ונחיצות התיקון תלויה בהשיבות ונחיצות העבירה עצמה כאמור למעלה. ולזאת מה שהביאה הגמרא בסנהדרין ויבמות ראיה שרציחה אינה דוחה את השבת ממה שאמר תלמיד אחד משום ר' ישמעאל שפסוק לא תבערו אש סובב על מיתת ב"ד ע"י שריפה, כונתה הוא שכשם שקיום משפט מות בעובר עבירה ע"י שריפה אינו דוחה את השבת, כן גם קיום משפט מות בעובר עבירה ע"י סייף כמו ברוצח אינו דוחה את השבת. וכן מפורש הדבר במכילתא פ' משפטים „אמר תלמיד אחד מתלמידי ר' ישמעאל הרי הוא אומר לא תבערו אש וגו' שריפה בכלל היתה ויצאת ללמד, מה שריפה מיוחדת שהיא אחת ממיתות ב"ד אינה דוחה את השבת, אף כל שאר מיתות ב"ד לא ידחו את השבת". — ושנית, ידענו מזה שהורג נפש בזדון אין המזבח קולטו אף כשהוא על גגו של מזבח ועבודה בידו, ונראים הדברים שרבינו הגדול שפסק כן באמת ביד החזקה (סס"ה מהלכות רוצחים), פירש דברי ר"ע כמוני; כי לפי סוגית הגמרא סובר ר"ע (ואין חולק בבירור עליו ע"ז מחכמי המשנה) שכשהוא על גב המזבח המזבח קולטו, ולא היה מהראוי לזוז מדבריו. וכבר התפלא ע"ז בעל משנה למלך (שם) הפלא ופלא ובנית בנ"ע יעו"ש.

ושלישית, ידענו מזה שמסדר התוספתא (שבת פט"ו) שכתוב שם: „אמר רבי עקיבא: וכי במה החמירה תורה, בעבודה או בשבת? החמירה בעבודה יותר מבשבת, שהעבודה דוחה את השבת ואין שבת דוחה אותה, והרי דברים ק"ו, ומה עבודה שדוחה את השבת ספק נפשות דוחה אותה, שבת שהעבודה דוחה אותה, אינו דין שספק נפשות דוחה אותה, הא למדת שספק נפשות דוחה את השבת". ע"כ שמסדר התוספתא הזאת לא העתיק ההלכה בעיקרה ובנגיונה הראשון, כי אם הלכה ונידה על פי אוקימתת הגמרא דיומא הנ"ל שהיתה כבר למראה עיניו, שרק לפי האוקימתא הנ"ל הוכחת ר"ע היא על ספק נפשות (לפי שאין ידוע אם יעלה ביד הכהן שעומד על גגו של מזבח ללמד זכות הגון על היוצא לידון), אך לפי באור דברי ר"ע הנכון האמור למעלה אין מהוכחתו ראיה רק על ודאי פקוח נפש ולא על ספק. וכמראה היה ראינו במקום אחר (תוספתא ב"ק פ"ח) „שור כבש, מלמד שאין ב"ד שמין אלא מדבר שיש בו אחריות, תפס הניזק במטלטלין, שמין לו מהן בפני ב"ד ואפילו מן היתומים" — ובגמ' (ב"ק י"ד ב') מוכח שבברייתא הזאת לא היה כתוב בפירוש „ואפילו מן היתומים" ורק רב הונא בריה דרב יהושע חידש זה שבברייתא מיירי אפילו ביתומים יעו"ש, ומסדר התוספתא הכניס אפוא את דבריו לעצם הברייתא.

אחרי אשר נתברר הדבר שביאור סתמא דגמרא הנ"ל על דברי ר"ע איננו מסכים עם האמת וכי גם לר' יוחנן המזבח אינו קולט ההורג בזדון אף כשהוא על גגו של מזבח ועבודה בידו — יקשה היך נפרנס מאמר רבה בב"ח אמר ר' יוחנן „לא שנו אלא להמית אבל להחיות אפילו מעל מזבחי", כי אמנם, אם סתמא דגמרא כאדם יכולה לטעות בסבת דברי ר' עקיבא, על כל פנים לא תעיד עדות שקר ח"ו בר' יוחנן לומר משמו דבר שלא עלה על לבו? ונראים אפוא הדברים שמאמר

ר' יוחנן הוא מביאם לאיזו הלכה אחרת בענין הזה. ומהראוי אפוא לחקור לאיזו הלכה?

כבר הקדמתי למעלה שהרמב"ם ראה בעין שכלו כי אוקימתת הגמרא ביומא הנ"ל אינה מכוונת, ובלי ספק התעורר גם הוא על השאלה האחרונה הזאת, ובודאי היה לבו מלא איזו תשובה מספקת עליה, ומעתה אין לנו כי אם להתבונן היטב בדברי הרמב"ם בענין הזה, אולי יעלה בידנו לבוא עד תכונתו ולמצוא את הדרך הישרה שבחר לו בהתרת השאלה הזאת, למען נוכל ללכת בעקבותיו ולאחוז גם אנו את דרכו בקדש. — והנה ראה זה מצאתי להגבר הגדול הזה דברים תמוהים לכאורה. בפ"ה מה' רוצח הי"ב כתב „המזבח קולט שנאמר בהורג בזדון מעם מזבחי תקחנו למות. מכלל שההורג בשגגה אינו נהרג במזבח (הראיה הזאת מוכרחת ומונחת בטעם פשוטו של מקרא, והמכס נתלונו בס' על ערי המקלט שכתב שהמזבח לא היה קולט לעולם, שגה בזה), ובהלכה י"ד כתב „וכן מי שקלטו המזבח אין מניחים אותו שם אלא מוסרין לו שומרין ומגלין אותו לעיר מקלטו, בד"א כמחוייב גלות, אבל מי שפחד מן המלך שלא יהרגנו בדין המלכות וכו' וברח למזבח ונסמך לו ואפילו היה זר, ה"ז נצול ואין לוקחין אותו מעם המזבח למות לעולם, אא"כ נתחייב מיתת ב"ד בעדות גמורה והתראה כשאר כל הרוגי ב"ד תמיד" — שתי שאלות יש לשאול על ההלכה האחרונה הזאת. אחת, מאין ידע הרמב"ם שההורג נפש בשגגה אין מניחים אותו שם אלא מוסרים לו שומרים ומגלין אותו לעיר מקלטו, ושנית, מאין לקח הרמב"ם את דינו שאין הפסוק אמור אלא בחייבי מיתת ב"ד בעדות והתראה אבל לא בדין המלכות. והנה בעל כסף משנה התפלא שם מהסתירה שנראית בגמרא לדין האחרון הזה, אך לא התעורר לשאול מאין לקח הר"מ בכלל הדין הזה? — אולם, באמת דברי הרמב"ם האחרונים האלה נכונים עד מאד ויסודתם בהררי קדש. בתלמוד ירושלמי (מכות פ"ב ה"ו), שלפני מה שכתוב בגמרא דילן (מכות י"ב א'), „אמר רב יהודה אמר רב שתי טעיות טעה יואב באותה שעה (בנוסו אל אהל ה' ויחזק בקרנות המזבח). טעה שאינו קולט אלא גגו והוא תפס בקרנותיו, טעה שאינו קולט אלא מזבח בית עולמים והוא תפס מזבח של שילה" — אמור בירושלמי שקלתו הבאתי למעלה: „ר' יוחנן שלח לרבנין דתמן תרתין מלין אתון אמרין בשם רב ולית אינון כן וכו' ואתין אמרין בשם רב סבור היה יואב שקרנות המזבח קולטות ואינו קולט אלא גגו, של שילה קולט ושל בית עולמים אינו קולט, ואני אומר לא גגו קולט ולא גגו קולט ולא של שילה קולט ולא של בית עולמים קולט, אין לך קולט אלא שש ערי מקלט בלבד, ואפשר יואב דכתיב ביה תחכמוני ראש השלישים היה טועה בדבר זה? א"ר תנחומא לסנהדרין הי' כהדא דתני הרוגי ב"ד נכסיהן ליורשין הרוגי מלכות נכסיהן למלכות, אמר יואב: מוטב שאהרג בב"ד ויירשוני בני ואל יהרגני המלך ויירשני. (כל כונתו היתה רק להמלט ע"י האחיזה בקרנות המזבח ממיתת המלוכה, אף שידע היטב שבזה לא ינצל ממיתת ב"ד בסנהדרין) כד שמע שלמה כן אמר: לממונו אני צריך מיד והסירות דמי חנם, אין ממונו חנם (ממונו לא אחשוך לקחת בחנם ולפיכך אחת היא לי אם יהרג במיתת ב"ד או במיתת המלכות) וישלח ביד בניהו ויפגע בו עכ"ל הירושלמי, ור"ל, בניהו בן יהוידע הרגו לא בתור מלאך שלוח מאת המלך, כי אם בתור ראש הסנהדרין ובכח גזירת ב"ד וזה על פי קבלתם (ברכות ד' א') „בניהו בן יהוידע זה סנהדרין" — מדברי הירושלמי האלה נראה ברור כי מה שהיה יואב מפלט לו לקרנות המזבח לא היה בטעות — כי תחכמוני ראש השלישים הזה ידע היטב הדין ואי אפשר לומר עליו שטעה — כי אם בדין ומשפט, וכוונתו היתה לא להנצל ממיתת ב"ד, באין המזבח עומד כנגדה, כי אם להנצל ממיתת המלכות, וא"כ מוכרח מזה שהמזבח מציל לפי הדין ממיתת המלוכה, כי אם נאמר שלפי הדין אין המזבח קולט אף ממיתת המלוכה, א"כ חזרה השאלה למקומה, „תחכמוני ראש השלישים יטעה"? ובכן למד הרמב"ם מזה את דינו שהאוחז בקרנות המזבח אין מורידין אותו למות במיתת המלוכה. וזה ברור.

לפי דברי הירושלמי שכל כונת יואב לא היתה רק להנצל ממיתת המלוכה ולא ממיתת ב"ד, א"כ מה זה שאמר יואב „לא כי פה אמות", הלא ידע היטב שלא יהרגוהו שם במיתת המלוכה, ולכשיחייבוהו מיתה בב"ד הלא יקחו אותו מעם המזבח להרגו בב"ד ולא נגד המזבח, ועל כרחנו מוכרחים אנחנו לומר שמקום הב"ד היה ג"כ נגד המזבח. ולפיכך נכון מאמרו „לא כי פה אמות", ור"ל במקום מושב הסנהדרין שהיה נגד המזבח. והן הן דברי המכילתא סוף יתרו ומשפטים פסוק מעם מזבחי, „מנין למדים שסנהדרין בצד המזבח אעפ"י שאין ראיה לדבר זכר לדבר וינס יואב אל אהל ה' ויחזק וגו'" והיינו שתשובתו שהשיב „לא כי פה אמות" על פי דברי הירושלמי ודברי הנ"ל. ומה מאד יש להתפלא שמפרשי המכילתא לא התעוררו לשאול מה זכר לדבר יש בפסוק הזה.

ומעתה נשאר לנו עוד לענות על השאלה הראשונה מאין לקח הרמב"ם את דינו שההורג נפש בשגגה אין מניחים אותו לנפשו בצד המזבח רק מוסרין לו שומרין ומגלין אותו לעיר מקלטו? — בפתרת השאלה הזאת נראה לי שהרמב"ם פירש שמאמר רבה בר בר חנא אמר ר"י „לא שנו אלא לבמות אבל להחיות אפילו מעל מזבחי" הנ"ל שכפי המבואר למעלה הוא תלוי על בלימה ולא ידענו לאיזו הלכה פנוי מועדים — מוסב על הלכה זאת. והיינו: כפי המבואר מירושלמי שהבאתי מי שנתחייב מיתה במשפט המלוכה אין לוקחין אותו מעם המזבח למות לעולם, ועל הלכה הזאת שלא באה אלינו כי אם מכללא אך בבית מדרשו של ר' יוחנן היתה שנויה בפירוש, אומר ר' יוחנן: לא שנו שאין לוקחין אותו מעם המזבח רק למות אבל להחיות אפילו מעל המזבח. ור"ל: שני אנשים היה קולט המזבח, אחד, המחוייב מיתה בדיני המלכות, ואחד, ההורג נפש בשגגה. ומאמר אפוא ר' יוחנן ההילוק שיש ביניהם, שהמחוייב מיתה בדיני המלכות אין לוקחים אותו מעם המזבח לעולם ומניחים אותו שם לנפשו אחרי אשר לקיחתו מעם המזבח היתה רק למות, כי אין ספק ביד הב"ד להצילו מהרג המלכות הין למזבח. אבל ההורג נפש בשגגה אין מניחים אותו שם כי אם מורידים אותו משם כדי להחיותו ולהגלותו לעיר מקלטו. ותפס לשון להחיותו על שם הכתוב „ונס אל אחת מן הערים האלה וחי" ולפיכך היטב אשר דבר הרמב"ם כי ההורג נפש בשגגה שקלטו המזבח, ב"ד מורידין אותו משם ומגלין אותו לעיר מקלטו, ומקורתו של רבה בב"ח אמר ר"י למד זה.

טובאלק יום א' כ' סיון תרמ"ז

יוסף ראזענטהאל

....

פ ר ו ז ד ו ר

בו

השיבותי ידי על מבחר ספרי פלוסופיא אשר לחכמי עמנו, וצרפתי כבר סיגיהם, והסירותי כל הבדילים אשר ערבו בהם המעתיקים והמדפיסים, והופעתי נהרה על רִבֵּי מחשביהם, והעירותי עליהם הרבה הערות חדשות ומועילות, ובזה הכשרתי את הקורא לבא בבטחה אל הטרקלין אשר בו יבחנו עניני הספרים ההם כִּבְחֹן את הזהב. ואת הפרוזדור חִלַּקְתִּי לתאים רבים, ובבל תא ותא דברתי על ספר אחד מהספרים הנ"ל.

יעקב רייפמאנן

הַתְקֵן עַצְמְךָ בַּפְּרוֹזְדוֹר
כְּדֵי שֶׁתִּכָּנֵס לַטְּרַקְלִין
(אבות פ"ד מ"ו)

תא שני מהפרוזדור

בו

יְדֻבַּר על אדות הספר הראשון מספרי פלוסופיא אשר לחכמי עמנו, הוא ספר: האמונות והדעות

לרבנו סעדיה גאון אשר הראב"ע כנהו בהקדמת ספרו מאזנים בשם „ראש המדברים בכל מקום". והדברים נפרדים לחמשה ראשים. ואלה המה: א) הגהות והערות והארות. ב) מראה מקומות מאמרי רז"ל המובאים בו. ג) אנשים המובאים בו. ד) ספרים המובאים בו. ה) זכרו בספרים. ברובם לתְהִלָה ובקצתם לְתָהֳלָה (יעוין פ"ה סי' ג' וסי' ד'). ובכלם חדשות ומועילות.*)

הגהות והערות והארות על ספר: האמונות והדעות לר' סעדיה גאון.

הקדמה

א) **ברוך** ה' אלהי ישראל אשר לו יאות עין באמת הברורה עכ"ל. תחת עין נ"ל ענין. וכענין זה כתוב בראש הקדמת ס' תורת חובת הלבבות: ברוך ה' אלהי ישראל אשר לו יאות ענין האחד באמתי עכ"ל. ראה אפוא קורא משכיל! והביטה, אשר בעל ס' תורת חובות הלבבות לא עניים לבד לקח מס' האמונות והדעות, כי גם לשונות לקח מנהו.

ב) **המאמת** למדברים מציאות נפשותם אמת ברורה עכ"ל, תחת מציאות (באל"ף) נ"ל מציעית (בעי"ן) כמו: את רה נגיע אליה במציעות אדם וכו' (תורת חובות הלבבות שער עבודת אלהים פ"ג ד"ה והשניות כי התורה. ור"ל ההונן ונותן למדברים אמת ברורה באמצעות נפשם. ולמען כין תבין היטב את זה, שים על לבך, כי האמת הברורה לא תגלה לאדם המדבר רק ע"י עיון או ע"י נבואה, וכי גם נבואה אך בנפש המו, היא תעין הגה והחשוב, והיא מחזה נבואה תחזה, לא הגויה אשר בעפר יסודה, ומי יתן כח העיון ושפע בנבואה? אך ה' מקור חכמה ומבוע דעת ותבינה! אם כן לא תבא האמת הברורה מאת ה' אל האדם המדבר רק באמצעות נפשו, והיא כציר וכמליץ בינו ובין אלהיו.

ג) **ומצאו** בה מוחשיהם מציאה ברורה עכ"ל. מלת בה שבה אל האמת הברורה הקדמת, ור"ל ע"י האמת הברורה אשר הבא אליהו מאת ה' באמצעות נפשם ישיגו את מוחשיהם השגה ברורה, והיה כזה, כי ע"י החושים לבדם בלעדי עיון הנפש לא ישגו המוחשים השגה ברורה. יעוין למטה: והיו הדברים המושגים בחוש נופלים בהם הספקות וכו', מפני שהוא מקל על עצמו ומניח העיון וההסתכלות עכ"ל.

ד) **וישתבח** על כל-ספור נעלה לתהלה עכ"ל, תחת נעלה לתהלה נ"ל ועל כל תהלה.

ה) **לספר** הזה אשר כוונתי לחברו עכ"ל. תחת כוונתי לחברו נ"ל כוננתי לכבודו ור"ל לכבוד אלהינו הנזכר לפני זה.

ו) **הודעת** סבת נפילת הספקות לבני אדם בדרושיהם ואופני הסרתם עד שתשלם הגעתם אל הדרוש ושלוט קצתם על קצתם עד אשר קיימו אותו אמתות עכ"ל. נ"ל עד שתשלם הגעתם אל הדרושים (לשון רבים, ככתוב קודם בדרושיהם) ושלוב קצתם אל קצתם (כמו משלבות אשה אל אחותה, שמות כ"ו י"ז) ועד אשר יקיימו אותם אמתות. ור"ל עד שתשלם הגעתם אל ידיעת כל דרוש ודרוש כפי עצמו ואל ידיעת חבור דרוש אל דרוש להוליד מהם דרוש שלישי, ועד שיתכבו את הדרושים לדברים אמתים ומוחזקים מכל ספק.

ז) **ובאלהים** אעזר לגלותם מעלי וכו' כאשר שאל אותו חסידו באמרו גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך עכ"ל. תחת ובאלהים אעזר לגלותם מעלי, נ"ל ואלהים יעזרני לגלות עיני, ועד נאמן ע"ז הוא הראיה מפסוק גל עיני.

ח) **משרשי** הראיות והטעם ולא מכשפותם לבעבור יקרב וכו' עכ"ל אין כל ספק, כי מלת והטעם נ"ל אבל מלת לבעבור. ור"ל והטעם ע"ז היא לבעבור וכו'.

ט) **לבעבור** יקרב דרכו ויקל טרחו ויישר למוח ויגיע בו מבקשו אל הצדק והאמת. כמו באמר החכם על החכמה בשהיא קרובה אז תבין צדק ומשפט ומישרים כל מעגל טוב (משלי ב' ט') עכ"ל. הראיה מפסוק אז תבין לא אבין, ואילו אין הראיה כי אם מצרוף הפסוק הזה עם הפסוק הבא אחריו: כי תבוא חכמה בלבך ודעת לנפשך ינעם, אשר שעורם לפי דעת המחבר הוא: לא תבין צדק ומשפט וכו' רק בבוא החכמה כמוה בקרבך וכמון בעלמותיך והדעת ינעם לנפשך. וזה לא יתכן אך בשיותם קרובים וקלים לבלתי אחוזים בסבכי הראות הנבוכות. הן אם אונם ככה יקשה מאד בואם אל חדרי לב וקרב, וישארן נצבים על דלתי שפתים, ולא ינעמו לנפש אך הם עליה לטרח. ולע"ג.

י) **המושכלות** מפני שהיו יסודותם מוסמים על המוחשים, והיו הדברים המושגים בחוש נופלים בהם הספקות בא' מששי סבות וכו', ג"כ הדברים המושכלים יפול בהם הספק לאחד מששי סבות האל עכ"ל. אם בהי סבות הספק יכולות להיות במושכלים כבמוחשים למה לנו אפוא הקדמה, המושכלות מפני שהיו יסודותם מוסמים על המוחשים, והיו הדברים המושגים בחוש נופלים בהם הספקות בא' מששי סבות", מה הועיל ומה הסכן לנו? ומה לנו לדעת כי סודות המושכלים מוסמים על המוחשים אם גם בלעדי זה ההכן היטב נפילת הספקות במושכלים? מי יתנלנו מגיד לרך ההקדמה הזאת:

יא) **ויהיה** רחוק מבקשתו או בענין היאוש עכ"ל, תחת בענין היאוש נ"ל יותר מבענין הראשון. ור"ל לא יהיה יותר רחוק מבקשתו מבענין הראשון אשר אין בו כי אם סבה אחת.

יב) **ואמר** החכם בראשונים מן הנזכרים יודע מבין (נחמיה י' כ"ט) עכ"ל. אין זכרון לראשונים כלם עד עתה, וזה יורה ברור, כי מגרעות נהגו המעתיקים לספר הזה וכי לא בא אלינו כאשר יצא מעט המחבר.

יג) **עד** שיקרה לו האמת או ימלאהו ולא ירגיש בו עכ"ל. מה בין שיקרה לו ובין שימלאהו? ונראה לי ברור, כי תחת שיקרה נ"ל שהשקר. ור"ל לפעמים יחשוב על השקר שהוא האמת, ולפעמים ימלא את האמת עומד לפניו ולא ירגיש בו, והוא כעין שכתוב למעלה: כאדם שמבקש את רצונו ונסתפק לו באחד מב' דברים, אם בעבור שאין יודע אותו ואשר שיהיה לפניו ולא יכירנו, או שיהיה זולתו ויחשוב שהוא הוא עכ"ל, מ"ש פה: שהשקר לו האמת, הוא כנגד הכתוב שם: או שיהיה זולתו ויחשוב שהוא הוא, ומ"ש פה: או ימלאהו ולא ירגיש בו, הוא כנגד הכתיב שם: ואשר שיהיה לפניו ולא יכירנו. וכן כתוב למטה: אומר השקר והושב שהוא אמת עכ"ל.

יד) **ואם** יקח ממנו פחות ממנה שהוא חייב לו גם הוא חושב שהוא אותו עכ"ל. מלת גם עודפת, והוא בלי ספק ט"ס. וכונת המאמר הוא: ולפעמים יקח המלוה מן הלוה פחות ממה שהוא חייב לו והוא חושב שהוא הונה עוד את הלוה, בעבור שאיננו יודע כמה זוזים יש לו אצל הלוה.

טו) **ברצוי** עצמו והוא אינו בקי במלאכת הרצוי עכ"ל. רצוי הוא מלשון חז"ל: הרבה מעות יש לי ואין לי שולחני להרצותן (סנהדרין ס"א א') והוא ענין מנין וחילוף מטבע.

טז) **וכבר** דמה הכתוב רצוי דברי הצדק ברצוי הממון באמרו כסף נבחר לשון צדיק לב רשעים כמעט, ושם אשר ידיעתם וכו' כאשר אמר לב רשעים כמעט עכ"ל. מן באמרו עד ושם היא שפת יתר וצריך להסירה מעל הספר, כי ב' חלקי הפסוק מובאים אח"ז.

יז) **בהקדמתו** כסף נבחר לשון צדיק עכ"ל. לפני בהקדמתו נ"ל כאשר אמר ובהקדמתו ר"ל בראשית הפסוק.

יח) **ואמר** דוד ואל תצל מפי דבר אמת עד מאד עכ"ל. יסוד הראיה הוא אך בסוף הפסוק כי למשפטך יחלתי, ויחלתי הוא כמו הן הוחלתי לדבריכם המובא לפניו.

יט) **ומהם** מי שלא מתאמת אצלו ומחזיק בה והוא אומר השקר וחושב שהוא אמת עכ"ל. נ"ל ומהם מי שהוא אומר השקר וחושב שהוא

---

*) התא הראשון כבר יצא לאור באוצר טוב, והוא על ספר: מלות הגיון. ויצא זה ראשונה בעבור אשר ההגיון הוא קודם לכל החכמות בלמוד יעו"ש על אודות זה ועל אודות יסוד הגהותו בכל התאים.

אמת, וכל היתר הוא אך כרת עודף הבא הנה ע"י מזון המעתיקים ממ"ש לפניו: ואינם מתאמת אצלו ולא מחזיק בה. התבונן על זה, ויבר אמרי יגלה לך כרגע.

כ) והוא מחזיק בשוא ומנית השוא. ועליו נאמר אל יאמן בשו נתעה כי שוא תהיה תמורתו עכ"ל. מה מחזיק בשוא ומנית השוא? ומה כוונת הפסוק אל יאמן? ומה חשב המחבר בבאור הפסוק הזה? ונראה לי ברור, כי נ"ל והוא מחזיק בשוא (באל"ף) ומנית השו (בלי אל"ף) ומלת שו (בלי אל"ף) הוא כנוי לאמת על דבר היותה שוה וישרה (גלייך, עבען, גערארע), וכ"א מלשון שוה שניה (ישעיה כ"ח כ"ב). ובאור הפסוק הנ"ל לפי דעת המחבר הוא כבה: איש נתעה בדרך המחקר אל יאמן בדבר אמת שהוא שו וישר, אך יקח תמורתו דבר שוא וכוב.

ולששון לבי מגלתי מאמרים המתוקים ומאמצים את תקוני ובאורי ואלה הם: א) בה"ס־ות רבינו שלמה בן גבירול (מגות לא תעשה ח' ט') ושוא משמע שוא, והאמן בשו עכ"ל. וע"ז בפי' זהר הרקיע: והאמן בשו. כלומר כשתשור משמע שוה תהיה נאמן וחזק בשווי ובאמתות עכ"ל: ב) בפזמונים אשר לרבינו ישראל נאגארא"ס (פזמון ל"ג): רב הוד והדר עלי שו. פי' האמין בשו לא בשוא עכ"ל. וכן בפזמון י"ג. שנאתי שומרי הבלי שוא וכו' אוחיל ואאמין בשוא (כנ"ל בלי ספק תחת בשוא אשר בדפוס וויען) ואת"ה כאמונתי עכ"ל.

כא) מאסו בעבור דבר שראה בו וכו' אחר זמן ויאמסו וכו' אחר זמן ועזבו עכ"ל. נ"ל מאסו בעבור דבר רע שראה בו וכו' ואחר זמן מאסו וכו' ואחר זמן עזבו.

כב) כאב לבי על מיני מן המדברים והתעוררה נפשי לעמנו בני ישראל וכו'. תחת מן (בלי יו"ד) נ"ל מין (ביו"ד), ור"ל באב לבי בכלל על כל מין המדברים שהוא מין האדם, והתעוררה נפשי בפרט לעמנו בני ישראל. ווה יורה ברור, כי מגמת פני המחבר בספרו היתה להועיל בו לכל מין האדם ולכל איש בין שהוא בן ברית ובין שאינו בן ברית. ראה דרכיו ותכם.

כג) שראיתי כזמני מרבים מן המדברים עכ"ל, תחת מרבים נ"ל הרבה, ככתוב אח"ז והרבה מהמכחישים.

כד) וגם מה שאני מתודה בקצור חכמתי וכו' ועם זה אינני מתיאש בתפלתי אלהי ואילני ויתנני במה שידע מכונתי ומלפוני במה שבמתי לא כפי פעלי ויכלתי עכ"ל. מלת מה היא אך סרח עודף, ותחת ועם (בוא"ו) נ"ל עם (בלי וי"ו) ואחרי מלת ויאילני הסר מלת משגיאות, ותחת פעלי נ"ל שכלי בכתוב למעלה: כפי יכלתי והשגת שכלי, ור"ל וגם שאני מודה בקצור חכמתי וכו' עם זה (כמו בכל זאת) אינני מתיאש שי"ל ח"י במהלכי לדרוש אחר אמת, ויאילני מן השגיאות, ויחנני דעת ומזמה לא כפי שכלי ויכלתי אשר הטבעו מני רחם כי אם כפי מה שידע מכונתי במה שבקשתי מה' והוא שיתן לי מפיו חכמה יותר ממה שהוא בטבעי ותולדתי, וה' הקרוב לקוראיו באמת יוסיף להם מתן על מתן הטבע.

כה) או מלה מכופקת שישיבנה אל הישרה עכ"ל. תחת הישרה נ"ל הברורה כי אין היפך מסופקת רק ברורה.

כו) אע"פ שהכסילים חומלים על סכלותם עכ"ל. תחת אע"פ נ"ל ע"ד, ור"ל כי חמלת החכמים על החכמה היא על דרך חמלת הכסילים על הסכלות.

כז) ויבוין בו כונתו ויעזוב התואנה והערבוב עכ"ל. תחת כוונתו (בוא"ו בסוף) נ"ל כוונתי (ביו"ד בסוף), ור"ל ויכוין בו לשם שמים כאשר התכונתי אני בו. ותחת והערבוב נ"ל והריב.

כח) ויעמוד הטופן בשקר עכ"ל. לשון: עמדו לא ענו עוד (איוב ל"ב ט"ז).

כט) ותמעט קנאת קנאתם בקנאתם על ענייני העולם עכ"ל, ירמוז בזה אל מקנא"ו יעויין ספור ר' נתן הבבלי אשר בס' היוחסין וס' הקבלה להראב"ד.

ל) כאשר היו צריכים בח"ק הבריאה עכ"ל. תחת בחלק הבריאה נ"ל בחוק הברואים: ככתוב אח"ז: היה יוצא מחוק הברואים.

לא) תחלינה מדברים מקובצים עכ"ל. מלת תחלינה עודפת, כי כבר כתוב לפניה שתחלינה, ותחת מקובצים נ"ל מסופקים, כאשר יורה כל הענין.

לב) אינם מניחים לזקק אותם עכ"ל. ר"ל אינם מניחים ושובתים מלזקק אותם, וכן הכונה במ"ש למטה: ולא זו לזקק אותם.

לג) ובענין הכתחלה יהיו הספקות וכו' עכ"ל. תחת ובענין נ"ל ובעיון וכן נ"ל בנוסח תחת כל לשון ענין, כאשר יורה מ"ש: וכן כל אשר יעיין האדם ויסתכל, ותחת ההתחלה יותר יתכן להעתיק הראשון ע"ד: השני, השלישי וכו',

לד) שכל אות נפרדת מהם לא יועיל על דבר עכ"ל: תחת יועיל נ"ל יורה ככתוב אח"ז: כשהם נפרדים יורו על יותר.

לה) שיהיו שתי מלות או מלה ושם או יותר מזה עכ"ל. תחת מלת ושם נ"ל מלות שלש.

לו) כי הוא תקוה שיגיע בהתוכרים האלה עכ"ל. תחת תקום נ"ל תקוה.

לז) ראוי כאשר בהם תמה עכ"ל. כן דרך ר' יהודה אבן תבון לכתוב ראוי תחת אשר יכתבו אחרים הכרח או מחויב, עיי העתקתו את ס' תורת חובת הלבבות (שער ב' פ"ה) והעתקתו את ס' הרקמה.

לח) יוציא ממנו מה שמחייבו בקצת הדרך אשר אני עתיד לבארה עכ"ל. תחת בקצת נ"ל באמצעות.

לט) אבל כשנגע ימגע בו כל הדומה בדבר אשר גזר בו עכ"ל. ר"ל ימנע בו כל הענינים הדומים אשר גזר למכראשונה על הדבר הזה.

מ) ומשבשים אותו קודם העיון בו והכיר כל אחד ואחד מהם עכ"ל. הכ"ת אשר במלת והכיר היא קמוצה, כי הוא מקור.

מא) לא תהיה ביניהם מחלוקות ולא ערבות עכ"ל. תחת ערבות נ"ל ריבות. ובמקצת דפוסים כתוב ערבוב והנכון הוא כהגהתי כי כן יגיד עליו רעו מחלוקות.

מב) אל יסיב הכסיל או הקן הטאו על הכורא יתברך כיא הסוב אלה הספקות סכלותו וקוצו ועללת נפש עכ"ל תחת הוא הסוב נ"ל שהוא הרב, ולפני מלת סכלותו נ"ל אך על. ור"ל אל יסית הכסיל או הקן הטאו על הבורא יתברך באמרו כי הוא הסב אלה הספקות. אך ישית הטאו על סכלותו וקוצו ועללותו נפש, כי רק מעמהם נסבו אלה הספקות.

מג) אנחנו צריכים לבאר מה היא האמונה? ונאמר כי היא ענין עולם בלב לכל דבר ידוע בתכונה אשר הוא עליה. וכאשר הגלא תמצא העיון יקבלנה השכל ויקיפנה, ויכניסנה בלבבות, ותמזג בהם, ויהיה בהם האדם מאמין בעיון אשר הגיע אליו ויצניעהו לעת אחרת עכ"ל. תחת בלבבות ותמזג בהם ויהיה בהם, נ"ל בלב ותמזג בו (בתוך הלב) ויהיה בה כמאמת העיון אשר נכנסה בנבכיו ונמזגה בו). עתה קורא משכיל! התבונן נא על כל המאמר הזה, וראה והביטה מה ספון בו. הדם לא במחזהו מאו! ונגור לא ידעתהו מתמול שלשום! והוא, כי האמונה היא מאוהרת גם בזמן גם בטבע (יעיין מלות הגיון שער י"ב) להעיון. הפך דעת כל החכמים אשר דאית דבריהם. כן לדעת המחבר אין האמונה כי אם שמירת הענין המושג ע"י העיון עד עולם בלב, והשמירה הזאת היא כענין שמירת הדבר החקוק עלי ספר בעט ברזל ועופרת לעד. כי העיון הוא מחוקק והלב הוא הספר אשר בו יחקק חקקי דעת, והאדם הוא הקורא בו. ויש אדם אשר ישיהו לנגדו תמיד ויקרא בו מאין הפוגות. ויש אדם אשר אך לעתים מזומנות יקרא בו. אולם ישאהו תמיד בחיקו, ומדי זכור יזכרנו ישימהו למאור פניו ויתבונן על הכתוב בו. ושמירת חקקי העיון לנצח בלב היא האמונה, ופעם תלוה עליה גם קריאה תמידית ופעם אך נשיאה תמידית בחיק כנ"ל. ואל הפעם האחרונה רמז המחבר באמרו: ויצניעהו לעת אחרת. ור"ל לפעמים יצניע את הענין אשר השיג ע"י העיון לקרא בו לעתים מזומנות כנ"ל. והשמירה התמידית הזאת לא תתכן כי אם בהיות השגת העיון ברה כחמה ומזוקקה שבעתים מכל שבוש וספק ומבוכה. כי אך או יקבע הדבר המושג את סגור הלב ויבא בא כמטר עז במעבה אדמה, ויחדו יתלכדו ולעד לא יתפרדו, וזה הוא מ"ש המחבר: ויכניסנה בלב ותמזג בו. לא כן בהתקדר השגת העיון בעבי ספק ומבוכה, והתגולל אור האמת בענגת השבושים, כי או גם מעט האור אשר חזו עיני שכלו מחוץ יעמוד ולא יעבור משכיות לב ההפך אור בהיר אור אך אור השמש בגבורתם. ובעמוד העיון מחוץ אין כל אמונה בלב, כי האמונה איננה רק נוטרה לכרם אשר נטע העיון בלבב אנוש, ואם אין כרם שמה אין נוטרה. ובגלל זה הקדים המחבר לזכור אושני הסרת השבושים והספקות טרם החל לבאר מה היא האמונה, ורבינו הוא בודד בדעה הזאת ואין חבר לו.

מד) וכמו שאמר: קח נא מפיו תורה (איוב כ"ב כ"ב) עכ"ל. יסוד הראיה הזאת הוא אך בסוף הפסוק: ושים אמריו בלבבך.

מה) והחכם המבוכה מי ששם אמתות הדברים שרש ומנהיג עליהם דעתי וכו' והכסיל המגונה מי ששם דעתו לשרש וחושב כי אמתות הדברים הולכות אחר דעתו עכ"ל. ר"ל כי החכם ייגע ויעמול בכל כחו להשיג למכראשונה אמתות הדברים עפ"י מלאכת ההגיון והחכמות הלמודיות והטבעיות והאלהיות, ואחרי כן הוא בונה לו שטה (סיסטעם) מה על תוסדות האמתות האלה. לא כן הכסיל, כי הוא בונה לו למכראשונה שטה מה על שתות דמיון ועיון רוח. ואחר כן ייגע ויעמול

נבל כחו לנפשו על כל הדברים עפ״י השטה הזה, ויחשוב, כי אך המפתים והמסכים עמה הוא אמת וצדק .

מו) **וקצת** מהמתפקרים בעניני הנחרות עכ״ל . תחת מהמתפקרים צ״ל מהמתפארים .

מז) **משכי** האמת וכו׳ שהם שלשה משכים עכ״ל . זה אני ולא אדע באור מלת משכי—משכים . ואולי הוא כמו : ומשך חכמה (איוב כ״ח י״ח), שהוא לשון קנין לפי דעת ר׳ שלמה פרחון במחברת הערוך (שרש משך) . וז״ל ומשך החכמה מפנינים פי׳ רוב מה שיקנה האדם בחכמה הוא קונה עכ״ל . ומשכי האמת הוא אפוא כמו קניני האמת ור״ל דברים אשר האמת נקנית ונודעת בהם , ונמצאה לשון קנין אצל האמת במשלי (כג כ״ג) : אמת קנה .

מח) **הראשון** ידיעת הנראה עכ״ל. תחת הנראה צ״ל החוש ככתוב הלאה: מדע החוש , כי לא אך הנראה לבדו יש בראיון , אך גם הנשמע , והמורח , והנמשש , והנטעם . כמבואר אח״ז : כי ידיעת הנראה הוא מה שישיגהו האדם באחד מן החמשה חושים , אם בראות , או בשמע , או בריח , או במשוש , או בטעם עכ״ל. והוא הנקרא במלות הגיון (שער ח׳) המוחשים והנקרא פה מדע השכל , נקרא שמה המושכלות הראשונות . והנקרא פה ההגדה הנאמנת נקרא שם המקובלות . ותחת המפורסמות הכתוב שם כתוב פה ידיעת מה שההכרח מביא אליו .

מט) **שהצדק** טוב והכזב מגונה עכ״ל. המעתיק לא דקדק פה כראוי , כן טוב ומגונה אינם דבר והפכו , כי אם : טוב ורע , ומשובח ומגונה . ואולי נשמטו פה דברים אחדים ע״י המעתיקים , ויעויין מלות הגיון (שם) .

נ) **כי** זה המדע רוצה לומר ההגדה הנאמנת וספרי הנבואה מאמתים לנו אלה השלשה שרשים עכ״ל . צ״ל להפך : כי ספרי הנבואה מאמתים לנו אלה השלשה שרשים וזה המדע ר״ל ההגדה הנאמנה . ועיין למטה : ואחרי כן אמת לנו המאמרים הצדיקים שהם אמת .

נא) **שהוא** מונה המוחשים המורחקים מן העצבים ומשים אותם חמשה וכו׳ כאמרו פה להם ולא ידברו עינים להם ולא יראו . והחמשה הם החושים עצ״ם וכו׳ והאחר הדבור באמרו לא יהגו בגרונם . והוא כלל הדבור בעל החיות וכו׳ עכ״ל . נשגב לא אוכל לו מב׳ פנים . 1) כי חוש הטעם חסר בזה ואין אפוא בו חמשה רק ארבעה . 2) כי העדר הדבור ה״א במאמר פה להם ולא ידברו . ומאמר לא יהגו בגרונם מורה רק על העדר קול לצפצף וכמ״ש . יעוין באורי הפסוק ההוא וספרי שרשים .

נב) **וכאשר** אמר לנו מדע השכל עכ״ל . תחת — וכאשר אמר צ״ל ואחרי כן אמת , ככתוב אח״ז : ואחרי כן אמת לנו המדע ההכרחי .

נג) **ובטול** מה שדוחה המוחש באמרו : טורף נפשו באפו הלמענך תעזב עכ״ל . לא אדע דעתו בבאור הפסוק הזה , ולכן לא אבין את ראיתו ממנו .

נד) **אזן** מלין תבחן וכו׳ עכ״ל . עיין הלאה (מאמר א׳ סוף הדעת העשרי) : והספרים כבר הכרו היודע אל המושכל ואל המוחש ואל הטבע , באמרו אזן מלין הבחן וכו׳ עכ״ל ודע״ג .

נה) **מדע** החוש כל אשר יפול הושנו כאמתי כדבוק אשר בינינו ובינו עכ״ל . צ״ל מדע החוש כל אשר יפול עליו הושנו כדבוק האמתי אשר בינו ובינינו , ור״ל כל מוחש אשר יפול עליו החוש ע״י הדבוק והקירוב אשר יש בינימו .

נו) **בשכלנו** הנקי מכל פגע עכ״ל . הלשון הזאת נמצאה גם בס׳ תורת חובת הלבבות (הקדמה) ור״ל שכל בריא אשר לא קרהו אסון ופגע המשחיתים אותו .

נז) **בצורות** אשר ראה האדם והיינו עצמם זה וכו׳ מעניני היום מתחלף עכ״ל . תחת ראה צ״ל יראה , ותחת עצמם צ״ל לעצמם , ותחת מחולף צ״ל החולף .

נח) **מפני** המשך הגובר על המזג עכ״ל . לשון קשה , וענינה הוא : התגברות טבע אחד מן הלחיות הנמסכים בקרב האדם על טבע האחרים והשחתת המזג השוה אשר היה בינימו .

נט) **ההכרחיים** מהמדעים כאשר ישיג חושנו בדברים אחרים עמו עכ״ל . צ״ל המדעים ההכרחיים כאשר נשיג במוחש דברים אחרים עמו .

ס) **מפני** שא״א בלתי המוחש ההוא וא״א בלעדיהם כלם עכ״ל . צ״ל מפני שהמוחש ההוא א״א בלעדיהם כלם , ויתר המלות ט״ס .

סא) **כשאנחנו** רואים עשן שנאמין עכ״ל . לפני מלת שנאמין צ״ל אנחנו חייבים ככתוב למטה אצל שמיעת קול האדם .

סב) **המזון** נכנס בבטן בעל חי מוגשם עכ״ל . למלת מוגשם אין פשר , ואולי הוא ט״ס .

סג) **שיש** נפש כח מובן עכ״ל . תחת בהם צ״ל בו והוא הנפל אל הנזכר קודם .

סד) **וכאשר** יהיה המוחש לא יתוב עכ״ל . מלת יהיה ט״ס .

סה) **המהנות** השמונה ועשרים אם הסגנוס וקראנו להם שמות עכ״ל . ראה שמות כל כ״ח מחנות הלבנה בס׳ כלי נחשת להראב״ע (שער כ״ו) .

סו) **מתחלפת** הליכתו ורחבו עכ״ל . מלת ורחבו ט״ס .

סז) **והפשוטה** והפוסקת עכ״ל . מלת והפוסקת היא פה ט״ס , כי אח״ז כתוב : עד שהגעתי לידיעת הנורה הפוסקת .

סח) **וכיון** שבארנו איך יהיה המדע ההכרחי צריך שנזכיר מה שיסתרהו מן ההפסד והוא שרוב מחלוקות בני אדם והתחלפות ראיותיהם בו וממנו עכ״ל . הוא״ו אשר בראש מלת וממנו יתרה והכונה היא : שרוב מחלוקות בני אדם והתחלפות ראיותיהם במדע ההכרחי הוא אך מן ההפסד הבא בו .

סט) **שיהיה** זה אד עולה מחלק אישיי עומד עכ״ל . תחת אישיי צ״ל אשיי . ור״ל אד עולה מחומר אשי (פייערשטאף) הנאצל באויר ועומד ברקיע השמים רבות בשנים .

ע) **כי** כל דבר הטוב מאד באמצע עכ״ל . כענין זה אמרו חז״ל : הגדול באמצע (ערובין נ״ד ב׳) .

עא) **ובבר** התישר לנו שנחשב זה לאדם השוכן בארץ אשר הוא באמצע הכל עכ״ל . מלת זה יתרה ומלות שנחשב לאדם ר״ל שנחזיק את האדם לדבר חשוב ולא את הכל , והאדם הוא באמת באמצע הכל .

עב) **וכשיאמר** אומר האמנתי בכך הקשה על המוחש עכ״ל . קריאת מלת האמנתי היא כמו האמנתי , ואולי צ״ל תהיה אמונתי .

עג) **נדון** בגבול שבשני מוחשים עכ״ל . תחת בגבול צ״ל בגדול , ככתוב למטה : הגדול שבהם יותר ראוי נראה .

עד) **כמו** שחשבו כי הדברים כלם הוחלו מן המים עכ״ל . ר״ל כי המים היו היסוד הראשון לכל הדברים . והוא דעת החכם היוני טהאלעס ובעל תד״א (ח״א פי״ח) .

עה) **כי** כ״א מיסוד לח , ועזבו מה שהם רואים אותו מהגרת המים מהתוכו לא יתכן שיהיה שרש , כי לא יעמוד בעצמו עכ״ל . מלת אותו יתרה ותחת מהתוכו צ״ל והתוכם . ור״ל אלה אשר חשבו כי יסוד כל הדברים היה במים . לא חשבו ככה רק בעבור ראותם כי יסוד כל בעלי חיים הוא בדבר לח כמו המים , והוא הזרע , ולא השיבו אל לבבם , כי המים אינם ראוים ליסוד בעבור היותם נגרים ונתכים ובלתי עומדים וקיימים בעצמם במקום אחד .

עו) **כמאמר** אנשי הקדמות האמינו כי הדברים קדומים עכ״ל . תחת האמינו (בלשון נסתרים) צ״ל האמננו (בלשון מדברים בעדם) ככתוב אח״ז : שאין אנו—הושינו .

עז) **יהיה** אמת גם כן מקובל , וכן נשתמש בהם עכ״ל . מקום מלת גם כן הוא אחר מלת בהם .

עח) **העיון** בידיעות ודקדוקים עד אשר נאמין אותם כפי מה שיתבררו במלאכת השיעור ויתישבו עכ״ל . מקום מלות : עד אשר נאמין אותם , הוא לפני מלת ויתישבו .

עט) **כאשר** סובבים עמי הארץ שבעיר הזאת וכו׳ וכמו שאמר על עמי הארץ שבעירנו עכ״ל . שבעיר הזאת היא סורא עיר מגורי המחבר בעת כתבו את ספרו זה , ושבעירנו היא פיתום עיר מולדתו .

פ) **שמי** שמת מהם ולא ישחטו גמלו על קברו יביאוהו ליום הדין רגלו עכ״ל . תחת יביאוהו צ״ל יביאהו , ותחת רגלו צ״ל נמלו , ור״ל גמלו יביאהו ליום הדין .

פא) **והרבה** כזה ממה שראוי לשתוק עליו עכ״ל . תחת לשתוק (בתי״ו) צ״ל לשחוק (בחי״ת) .

פב) **חכמי** ישראל הזהירו מזה ובלבד העיון עכ״ל . תחת ובלבד צ״ל ומנעו כענין הכתוב אח״ז : העיון האמתי לא יתכן שימנעהו ממנו .

פג) **ואם** ימצא הדת ויחזיק בה עכ״ל . תחת הדת צ״ל האמת .

פד) **שידענו** מנביאי האלהים במדע והשני שנשיב עכ״ל . מלת במדע צ״ל אחרי מלת שנשיב .

פה) **אחר** שאמת להם הנבואה אמנו עכ״ל . מלת להם ט״ס .

פו) **כאשר** אמר במקום אחר משיבם אל תורה ומדבריהם אל אמת עכ״ל . צ״ל להפך ככתוב .

פז) **והחדשית** אני מגיד עכ"ל. יסוד הראיה הוא בסוף הפסוק: בטרם תצמחנה אשמיע אתכם.

פח) **ואמרו** ואתם עדי דומה אל מה שראה הנה עכ"ל. תחת דומה נ"ל רומז.

פט) **ואולי** היה הנה שום פנים להתבולה לקנת זה היו מקדימים אלה הפלוסופים הקדמונים וכו' ולא שיהיו המון בני ישראל מסכימים על הענין הזה עכ"ל. תחת לקצת נ"ל לעשות. וכונת המאמר כיה: בלי ספק הפלוסופים הקדמונים היו מקדימים לעשות את התחבולה הזאת, ולא התאחרה עד שיסכימו המון בני ישראל לעשותם. ויותר נ"ל, כי מקום מלות ולא שיהיו המון בני ישראל מסכימים על הענין הזה הוא אחרי מלת באו"ר. התבונן על זה.

צ) **שיהיה** להם טענה עליכם בתורתכם ולא שבר לאמונתכם עכ"ל. תחת שבר לאמונתכם נ"ל ספק באמונתכם ככתוב למעלה: ולא ראיה למספקים באמונתנו.

צא) **ונחקור** לפוליות אל מה שהודיענו אלהינו במדע ובהכרת עכ"ל. תחת אל נ"ל כל. ותחת ובהכרת נ"ל ההכרת. ואולי נ"ל ובהכרה.

צב) **כי** אם ימחה אותנו בידיעת תורתנו עליה עכ"ל. תחת כי אם ימחה נ"ל ואם ידחה.

צג) **וישים** ראיתו על תמונו עכ"ל. תחת ממונו נ"ל מגינו.

צד) **כל** אחד כפי השגתו והבנתו ומה שקורה לו מדבר מונע עכ"ל. תחת שקורה נ"ל שקרה, ור"ל כל אחד כפי השגתו והבנתו וכפי מה שקרה לו מדבר מונע כן יקדים ויאחר לדעתו. ויעוין למעלה: ומי שיתאחר בעבור דבר מונע זה.

צה) **שהתורה** היתה לנורת על ברואיו קודם בני ישראל עכ"ל. תחת שהתורה נ"ל שהטענה ככתוב אח"ז כ"ש: יש עליו טענה.

צו) **לאמצו** בראיה ומבאתם בה בענין התורה עכ"ל. לדי מלות האחרונות אין מקום פה, ומקומן הראוי לא אדע עתה.

צז) **ותושב** בלבו העצלה ואומר מבלי מחשב אין דבר עכ"ל. תחת העצלה נ"ל הגדולה. והוא כענין והגבוהות שכתוב אח"ז, ודבר הוא מנסיג כמו דבר אחד לדור (סנהדרין ח' א'). ואין דבר, הוא אפוא כמו: אין מלך לנו המובא אחריו לראיה.

צח) **ולא** מדע עמד לפניו עכ"ל. ר"ל אין מדע אשר יעמוד לפניו כחומת ברזל ולא יתנהו בוא חדריו ויבקר בהיכלו.

צט) **ולא** השב כי אם לא יגן על עצמו מהחום והקור יביאוהו אל המות עכ"ל. ר"ל כי כאשר העדר השמירה מהחום והקור מביאהו אל המות הגופני, כן העדר השמירה מדברי המכחישים מביאהו אל המות הנפשי.

ק) **כי** סוחר הבגדים היקרים אם איננו בקי בקצולם לא יפתית זה הבגדים מתואמה עכ"ל. הוא משל על סוחר סחר בינה אשר איננו בקי בסדור דבריה ואיננו יודע כי טוב לערוך ראשונה את ראיותיה החזקות. למען תפוש בכן את לב הקורא, ואחרי כן ליתר עז גם את ראיותיה החלשות.

קא) **ולא** ידע הכסיל שסונאו לא יוכל להגיע ממנו מה שהגיע הוא מעצמו עכ"ל. ור"ל ולא ידע הכסיל כי הרע אשר יגיע אליו מעצמו ומכסילותו לא יוכל להגיע אליו משונאו וממשטמתו.

קב) **מי** שהיה מנהגו חלוף הדעות כאשר חשב בספוקים מהמקרא וראה בהם מה שהרחיקו עכ"ל. הקו"ף אשר במלת שהרחיקו היא בחולם ורצון כל המאמר הוא: מי שהיה מנהגו תמיד לחשוב הלוף הדעות האמתיות הנמצאות במקרא, וכאשר הוא הופך וסוגה במקרא ורואה בו דבר אשר הוא הרחיק אותו מעודו עד היום הזה מאן ימאן להאמין בו.

קג) **ואקוה** שאגיע בו אל תקות המנהגים בזה עכ"ל. תחת תקות המנהגים בזה נ"ל תקנת ההוגים בו.

קד) **ענין** הספר והמספר מאמרים עכ"ל. תחת מאמרים נ"ל מאמריו.

קה) **ממה** שהודיענו אלהינו ובמה שמחזקו מן המושכל עכ"ל. כפול למעלה בלשון אחרת: ואקדים בתחלתו זכרון מה שבא בדברי הנביאים, ואח"כ אביא עליהם המופתים המושכלים עכ"ל. ולא אדע עתה כפל זה למה.

קו) **ולהגיעני** אל מאותי בעדו וחסידיו עכ"ל. תחת בעדו וחסידיו נ"ל בעזרו וחסדו.

מאמר ראשון

א) **אמר** מחבר הספר הקדמת המאמר הזה כי עכ"ל. תחת כי נ"ל כן ור"ל הקדמת המאמר הזה הוא כן.

ב) **אין** ראוי להרחיקו עכ"ל. למלות אלה אין מקום פה אך בהתרכבו הנה מלמטה עיין שם: אין ראוי לנו להתרחק ממנו ולמסר לומר וכו' וכו' אל המסר להרחיקו וכו'.

ג) **ואותות** נפלאך מהיתרון עכ"ל. תחת ואותות נ"ל ושיש לאותות, ותחת מהיתרון נ"ל היתרון.

ד) **וסבוב** השמים כביכותיה וכו' ודוחה זה הידוע עכ"ל. תחת וסבוב נ"ל וסובבים. ואחרי מלת זה נ"ל דוחה.

ה) **ואחרי** בגלתה לי זאת הראיה הסיבבתי בדקדוקם עכ"ל. תחת בדקדוקם נ"ל בדקדוקה.

ו) **וכאשר** גשמיהם יש לגם גבול כן יש לכחם גבול מגיע אל קץ ויעמוד אצלו עכ"ל. איככה תורה גבול המקום על גבול הזמן? מה ענין הזמן אצל המקום להיות תלוי עליו? הלא עינינו רואות דברים רבים אשר גבול מקומם צר מאד, וגבול זמנם הוא רחב יתר הרבה מגבול זמן הדברים אשר גבול מקומם רחב מאד, כמו אבן קטנה או מטיל ברזל קטן אשר גבול מקומם צר מאד, וגבול זמנם הוא רחב יתר הרבה מגבול זמן הענק אשר גבול מקומו רחב עד בלי די? וגם, הלא כליון דבר מה יבא אך לרגלי פרוד החלקים אשר מהם הרכב. ואולי הרכבות חלקי השמים והארץ היא חזקה מאד עד אשר לא תפרד לעולם, ובגלל זה גם לא יכלו לעולם?

ז) **גשמי** החוש והצמח עכ"ל. תחת החוש נ"ל החיים וכן בראיה ג': כמו שיולד החי והצמח — שאיננה נמלטת מצמח וחיים.

ח) **מן** המאורים הנקראים כוכבים נגזרו עכ"ל. נגזרו הוא לעמת: והורכבו הכתוב אח"ז. ור"ל כי למכראשונה היו הכוכבים דברים נבדלים ונגזרים ועומדים בפני עצמם, ואחרי כן הורכבו בתוך הגלגלים.

ט) **והשלישית** מן הראיות המקרים עכ"ל. תחת הראיות נ"ל הראיה. וכל המלות נ"ל בסדר כזה. והראיה השלישית מן המבקרים, ככתוב: והראיה השנית — והראיה הרביעית.

י) **ועקרם** התנועה הדבקה בהם לא תנוח אבל תנועות רבות שונית עכ"ל. תחת תנוח נ"ל אחת. ובזה מובן היטב הספך, אבל תנועות רבות, ויעוין הקדמה: כי אם היתה לו תנועה אחת בלבד וכו' מחייב שיש לו תנועות רבות.

יא) **ומהם** שמראה קצת הכוכבים לקצת האודם והלובן והירקרק והירוק עכ"ל. תחת שמראה נ"ל שנוי מראה, ור"ל שנוי מראה קצת הכוכבים לראה קצת כוכבים אחרים כמו אודם ללובן וירקרק לירוק. והשנוי הזה הוא מחודש.

יב) **האמנתי** כל מה שלא קדם החדוש הוא כמוהו עכ"ל. תחת כל נ"ל כי, ור"ל כי העצם אשר לא קדם את המקרה החדש הנראה בו אך היה תמיד עמו הוא מחודש כמו המקרה.

יג) **והראיה** הרביעית מהזמן וכו' עכ"ל. הראיה הזאת אינה ולא נגה לה, ואין כמוה בכל דברי המדברים.

יד) **ואע"פ** שהעומד פחות מכל עתה [יחידה מן עתות] שמתי העתה כנקודה עכ"ל. תחת העתה נ"ל החולף עי"ש הלאה: כאשר היתה דעתו בחולף.

טו) **העלה** עצמה תמנע שהלך בו ההויה למטה וכו' עכ"ל. ר"ל הכונה עצמה תמנע שתלך ההויה המסובבת ממנה למטה.

טז) **והגיעני** על אחד מהמכחשים עכ"ל. ר"ל והגיעה אל אזני שמועה על אחד מהמכחשים, והלשון הזאת נמצאה גם בהוי"ה ובמבחר הפנינים:

יז) **ומצאתיה** נבהלה עכ"ל, ר"ל נמהרה (איבעראיילט).

יח) **הוא** בעיני דומה הטענה הזאת עכ"ל. אחר מלת דומה חסרה מלת אל, ותחת הוא בעיני נ"ל היה בעינו ור"ל היה בעינו ובדמותו דומה ושוה אל הטענה הזאת.

יט) **ויהובר** מהם אל הדעת הזה מה שהוא דומה לו עכ"ל. מלת מהם יתרה.

כ) **כי** אם עתה אשר איננה סובלת מעשה עכ"ל. תחת עתה נ"ל עומד והוא הזמן ההוה כנ"ל.

כא) **ומה** שהביא לקבן נמצא עם נעדר לדבר אחר בענין הוא שקר משחת עכ"ל. תחת אחד בענין נ"ל בעת אחד. ותחת משחת נ"ל ומשחת ע"ד הכתוב הלזה: מופסד ושקר.

כב) **ואם** נשער המאמר מדבר עכ"ל. תחת נשער נ"ל נשאיר.

כג) **שיעיד** הוא על עצמו באחת משתי המעלות עכ"ל. תחת המעלות נ"ל העלות ור"ל באחת משתי הסבות שכן, דבר מדבר, או לא מדבר הנ"ל.

כד) **אבל** מביאים עד מזולתו כאשר היה אין פעל כי אם מפועל נגד מן המבוקש וכו' עם שמצאתי קצת מהדברים אשר

שיאמר עליו זה עכ"ל. ר"ל אבל מביאים עד זולתו ומעמידים אותו לבד במקומו כאשר הובא עד מזולתו על משפט: אין פעל כי אם מפועל וסוף שלשת הפנים הנ"ל. ומלבד זה הנה מצאתי קצת מהדברים המוחשים שאפשר שיאמר עליו שהוא לא מדבר.

כה) **כי כל** מה שנחשוב שהנמצאות נבראו ממנו עכ"ל. בין מלת שנחשוב למלת שהנמצאות צריך להוסיף מלת עליו כענין הכתוב למעלה: עד שנחשוב עליו שהוא יכול — ואם נחשוב עליו.

כו) **אלא** שנחבר אליהם עלה שלישית למחשבתנו הפרידה ביניהם עד שהיה בה זה עושה וזה עשוי כנ"ל. תחת למחשבתנו נ"ל במחשבתנו. ומ"ש הפרידה ביניהם וכו' ר"ל שהעלה השלישית הפרידה בין קדמות הבורא ובין קדמות הדבר שהנמצאות נבראו ממנו ובטלה את השווי אשר היה למבראשונה בינימו.

כז) **ויאמר** כי המוחש גם כן יוצג שיהיה במקום ובזמן ובצורה מצויירת ובגרוף מצטרף ובדומה להם וכו' עכ"ל. מדוע לא יאמר כי בריאת דבר מדבר היתה ע"ד בריאת הצמח מגרגר זרע הנרקב בהיק האדמה וע"ד בריאת ב"ה מטפה סרוחה? והכי אין הוצאת והתפשטות (ענטוויקעלונג) דברים רבים וגדולים מדבר אחד וקטן עד בלי די מעשה פלא הראוי להתבונן עליו?

כח) **והדעת** השני דעת מי שאמר שצורת הדברים יש לו גשמים רוחניים קדמוניים מהם נברא אלה הגשמים המורכבים עכ"ל. הוא דעת הפלוסוף אשר אמר לרבן גמליאל, צייר גדול הוא אלהיכם, אלא שמצא סממנים טובים שסייעו אותו. תהו, ובהו, וחשך, ורוח, ומים, ותהומות (ב"ר פרשה א'). וכונת הסממנים הטובים אשר בפי הפלוסוף הם כנויים לגשמים רוחניים קדמוניים הנזכרים פה.

כט) **אם** כענין פשיטותם או אחר הרכבתם עכ"ל. תחת בענין נ"ל בעת.

ל) **אבל** ההפך בה שהיא הדבר מבריאת היסודות עכ"ל. תחת שהיא חדשה נ"ל שהיא חדש ור"ל השי"ת:

לא) **אך** הם חייבים כמותם חמש ענינים עכ"ל. מלת הם יתרה, ותחת כמותם נ"ל תחתם.

לב) **והשני** בהירת האדם עכ"ל. תחת האדם נ"ל האלהים.

לג) **עד** שהטבע ונתקן ונצטייר עכ"ל. תחת שהטבע נ"ל שהוטבע והוא לשון ממטבע שטבעו חכמים (ברכות מ' ע"ב).

לד) **יצטייר** ויתכן מדה מהזמן עכ"ל. תחת ויתבן נ"ל ויתקן כהכתוב לפני זה: ונתקן ונצטייר.

לה) **חוץ** ממה שדחו מדבר האותות והמופתים עכ"ל. ירמוז להכתוב בראש המאמר הזה, שאתם יש לך יתרון עליהם באותות ובמופתים שהקיימו לך עכ"ל.

לו) **שהוא** יכול על כל שקר משנוי עצמו ומה שיתחבר אל זה עכ"ל. תחת שקר נ"ל שקדם.

לז) **ויחלש** לרע ויפסק מעבהו עכ"ל. תחת ויחלש נ"ל והחלישות.

לח) **והפנים** השניים וכו' שני דברים יעשו מעושה אחד עכ"ל. תחת מעושה נ"ל מעשה.

לט) **כי** הרב מכל אחד מהשנים נפרד עכ"ל. תחת הרב מכל נ"ל היה כל.

מ) **עיינתי** בבתי עלות המזג אגלס, ומצאתים נפסדות בתיבן, והוא כי הפועל אם היה כאשר אמרו קצתם בכוון הטוב, כבר שב רע בהתערבו עם הרע בכוונו בקצת הרע, ואם הוא בכוון הרע כבר נהפך המכוון מעצמותו עכ"ל. בבתי עלות המזג ירמוז למ"ש למעלה: ונחלקו בסבת המזגם, שקצתם חשבו כי הטוב היה סבתו וכו' ומקצתם חשבו כי הרע היה סבת המזגו וכו', ומ"ש: כי הפועל אם היה כאשר אמרו קצתם בכוון הטוב וכו' ר"ל אם היה פעל המזג בכונת השרש הטוב וידו היתה ראשונה בהתחברותו עם השרש הרע נהפך אפוא לרע, כי בהתחברו עם הרע אשר כל יצר מחשבות לבו רק רע כל היום ילך על אשר יהיה שם רוח השרש הרע ללכת ויעש את כל אשר יעש הוא. וכן הוא להפך אם היה פעל המזג בכונת השרש הרע וידו היתה ראשונה בהתחברותו עם השרש הטוב.

מא) **אם** הוא המזג מפועל הטוב לא הגיע אל מה שכוון מהרעות הגד שממשש אותו, אבל אנחנו רואים צערו בהכנס הרע יותר גדול מהמשוש עכ"ל. תחת מהרעות נ"ל מרפואות, והוא רומז למ"ש למעלה: שקצתם חשבו כי הטוב היה סבתו שירפא הגד הפוגש אותו מן הרע עכ"ל. ומ"ש: אנחנו רואים צערו בהכנס הרע יותר גדול המשוש ר"ל כי הצער אשר יש לו עתה מהכנס הרע אל תוכו הוא גדול יותר מאד מהצער אשר היה לו במבראשונה ממשוש ומפגישת הרע בו. ומלבד אשר לא גרע מאומה מצערו הראשון הנה שת עליו עוד נוספות.

מב) **ויאכלהו** וישתהו וירוה אותו עכ"ל. תחת וירוה נ"ל ויריח.

מג) **שאחרי** הפרדו מהמוצא הגמור אינו יודע מה יהיה מהמוצא ההוא עכ"ל. תחת הגמור נ"ל המזוגי, ותחת יהיה מהמוצא נ"ל היה המוצא. ור"ל שאחרי הפרד הבריאה ממוצא המזוג מטוב ורע איננו יכול עוד לדעת מה תכונת המוצא ההוא, ומה היו קורותיו ותולדותיו. ול"ע מדוע איננו יכול עוד לדעת כל זה.

מד) **ממה** שמרחיק אותם מטעות הנבואה עכ"ל. תחת מטעות נ"ל מטענת.

מה) **ואם** לא יקרעהו קול עכ"ל. תחת יקרעהו (כעי"ן) נ"ל יקראהו (כאל"ף) והוא לשון הזדמנות, ור"ל אם לא יקרה ויזדמן קול לפני האויר.

מו) **חום** האור וקורו עכ"ל. תחת האור נ"ל האויר.

מז) **ולא** נאות גמור עכ"ל. תחת גמור נ"ל גזור, ר"ל גזור ונפרד ועומד בפני עצמו.

מח) **אבל** היא שוקעת וכו' עד שתצא מעגולת האויר, וכאשר הנה ממטה עכ"ל. תחת שוקעת נ"ל שוקפת. ותחת ממטה נ"ל ממגה ור"ל מעגולת האויר.

מט) **להאמין** בדבר החמישי שאיננו מושכל עכ"ל. בזה הוא חולק על אריסטו האומר שהשמים הם מיסוד החמישי כידוע.

נ) **שעצם** השמים יש לו תכלית וכחו אין לו תכלית, ובעבור זה אינם אנלו כלים, וזה תחלת מה שהקדמנו לסתור דבריו עכ"ל. עיין ראש המאמר הזה.

נא) **ולא** זוהר ולא דומם עכ"ל. תחת דומם נ"ל זומם, לשון מחשבה.

נב) **שהדבר** הבא במקרה ייוחס אל דבר טבעי עכ"ל. לשון זרה מאד, וכונתו היא שהדבר הבא במקרה הוא מקביל תמיד אל דבר טבעי.

נג) **אמרם** כי כל דבר מזהיר חלק עלה מהם למעלה עכ"ל, הוא משובש מאד ונ"ל: אמרם כי כל דבר הקל מהם עלה למעלה, ככתוב למעלה: ומה שהיה מהם קל מהר לעלות למעלה.

נד) **מורה** אמרם זה על שהם סוברים שהכוכבים כשעור החול או הכדורה אשר ימצא בארץ, ולא ידעו כי אחד מן הכוכבים ככל הארץ כפלים רבים, והם רחוקים מזה, והוא מהם והדומה לו מרומם עכ"ל. תחת והוא מהם והדומה לו מרומם נ"ל להפך: והוא והדומה לו מרומם מהם. ושעור כל המאמר הוא: הנה אמרם כי כל דבר הקל מהם עלה למעלה וכי הכוכבים אשר עלו למעלה הם קלים מורה על שהם סוברים שהכוכבים אשר עלו למעלה בעבור קלותם אין שעור גרמם כי אם כשעור גרגר החול או הכדורה הנמצא בארץ, כן, קלות הדבר מורה על מעוט תארו, ולא ידעו כי אחד מן הכוכבים הוא כפלים רבים מכל הארץ. והם אפוא כבדים מכל אשר בארץ. ראה נא מה מאד הם רחוקים מידיעת הדבר הזה. ומה מאד מרומם ונעלה מהם כל מדע הדומה אליו. ואיככה אם כן יתברכו בלבבם כי באו בסוד בריאת העולם?

נה) **שיתבן** התחברות חלקי בית מאבנים ועצים מעצמם וכו' עכ"ל: המופת הזה אמר גם לינערה.

נו) **אשר** אני חושב שבבני אדם מה שיחשוב שהם אלהים המתוכח עמהם עכ"ל. תחת שבבני אדם מה שיחשוב נ"ל שהם בני אדם שיחשבו להם.

נז) **ואביאם** במטה הוכוח עכ"ל. תחת ואביאם נ"ל ואבריחם.

נח) **אבל** אני רואה אותם סותרים דבריהם אחר שישמעוהו ויראוהו עכ"ל, הוא משובש מאד. ונ"ל וגם אני רואה אותם סותרים דברים שיראום וישמעום.

נט) **כבר** הכרו הידוע אל המושכל ואל המוחש ואל הטבע עכ"ל. מלת אל אשר לפני מלת המושכל וכן הוא הוי"ו אשר בראש מלת ואל הראשונה הן יתרות.

ס) **ויהיה** כזב מי שכזב על פלוני ההוא וכו' עכ"ל. מלת כזב הוא יתרה.

סא) **ואמר** הכתוב במי שחשב שהדבר הולך אחר אמונתו ונעתק עם מחשבתו טורף נפשו באפו הלמענך תעזב ארץ עכ"ל. בהקדמה כתוב: ובטול מה שדומה המוחש באמרו טורף נפשו וכו' ול"ע.

סב) **כי** האמת הוא שיעמוד האדם ולא יאמין בדבר, כי אמרו כי העיון רב ספקות וכו' והראוי שנעמוד מהאמין עכ"ל. גם הענין גם לשון: כי העיון רב ספקות מורים כי תחת יאמין נ"ל יעיין. וכן תחת מהאמין נ"ל מהעיון.

סג) **ואנחנו** רואים כמו הברק שלוהט לא יהלך ולא יתפש עכ"ל. תחת כמו נ"ל כי.

סד) **אם** תהיה אצלם אמתת כל דבר העמידה ממנו הם חייבים שיעמדו מן העמידה ולא יגזרו עליה שהיא האמת עכ"ל. אין הטענה

כאלה כי אם על לשון אמת, אבל לא על הענין עצמו, דרוש אחריו היטב בספרי הפלוסופים המדברים על אדותיו.

סה) **כי** דבריהם עם המדברים עמה לחייבם בעמידה יוצאים בזה ממה שטענותו וכח״ס להצדיק במדעים עכ״ל. ר״ל כי דבריהם על ענין העמידה יוצאים ממקור טענה מדעית. וא״כ הם עצמם מצדיקים את מציאות המדעים.

סו) **כי** רוצה עמנו אל שכלם וכו׳ עכ״ל. זה קשור במ״ש אחרי כן, יבטל עמידתם ויאמת המדעים.

סז) **היתכן** שיהיה הדבר הקדמון לא חדש עכ״ל. תחת הקדמון נ״ל קדמון, כינה בזה.

סח) **ומחזיקים** בעקשות ובהסכלה עכ״ל. תחת ובהבהלה נ״ל ובאולת ככתוב לפני זה: ומי שהכיאתהו האולת או ה נואתהו העקשות.

סט) **שירעבו** עד שיתרעמו מהרעב וילאו עד שיגיע מהם הנאה עכ״ל. תחת שיגיע מהם נ״ל שיריעו מהם ומלת שיריעו היא כמו אנוש מואב ירישו (ישעיה ט״ו ד׳) והוא לשון צעקה ויללה.

ע) **ומה** שהביא תמנו ראיה כל אחד מהם על דעתו עכ״ל. ר״ל והדבר אשר כל אחד מהם הביא ראיה ממנו על דעתו.

עא) **הוא** מצריך שישים עצמנו ונשימנו בנראים עכ״ל. תחת שנשים נ״ל שנשנה.

עב) **ואם** יאמר למה לא בראם קודם הזמן הזה? נאמר כי לא היה זמן שנשאל עליו עכ״ל. ר׳ יוסף אבן צדוק לקח המעט הזה והכהירו בספרו עולם קטן (צד נ״ב ד״ה ופירוק קושיא זאת) יעו״ש.

המאמר השני

א) **התחלות** המדעים גדולות והכלותיהם דקות עכ״ל. לעמת דקות נ״ל נכות לא גדולות.

ב) **אבל אין** לנפש בו יתרון על הבהמות כי אנחנו מוצאים אותם שהם חשות בראותם ושמעם כאשר יחושו הם וכו׳ עכ״ל. תחת אבל נ״ל וגם. ותחת: כי אנחנו מוצאים אותם שהם חשות וכו׳ היה יכול לאמר ביתר עז: כי אנחנו מוצאים קצת ב״ח שהם חשות בראותם ושמעם יתר מאד מאשר יחושו הם. והם הכלב והנשר ועוד כמוהם.

ג) **יראה** כדקות שבלו שיש בו מקרים וכו׳ ואחר כך יוסיף לדקק וכו׳ ענין הכמות עכ״ל. מקרים הם האיכות יעוין למטה: ואחר כן אדבר על האיכות והם המקרים עכ״ל. וא״כ חשב המחבר השגת הכמות להשגה יותר דקה מהשגת האיכות וצ״ע.

ד) **ויראה** שעמו ענין הולך עם מנכו עולה ממנו המקום והוא פגישתו. עכ״ל. הוא משובש מאד, ונ״ל: ויראה שעמו ענין הולך עמו עולה ממנו (מלת עם הוא ר״ת עולה ממנו) המצב, ואחר כך יוסיף לדקק ויראה שעמו ענין הולך עמו עולה ממנו המקום והוא פגישתו וראה הנאה באור ענין המצב והמקום.

ה) **ועל** הדרך הזה איננו זז מגיע עכ״ל. תחת איננו זז מגיע נ״ל הנו זז מגיע.

ו) **עזיבת** מדע דבר אחר דבר והעדרו עכ״ל. תחת אחר נ״ל אחד, ומלת דבר לפני מלת והעדרו הוא ט״ס.

ז) **ע״ד** האד והעליה עכ״ל. תחת והעליה נ״ל העולה.

ח) **הוא** משחית מדעו שב במבוקשו עכ״ל. אחרי זה נ״ל אל הסכלות, ככתוב בראש המאמר: ולבטל מדעו ולשוב אל הסכלות.

ט) **מפני** ההשלג הוא אשר נקם וכו׳ עד ואם ישוב. הוא קשה מאד להבינו וצע״ג. ויבואר אי״ה בערקלין.

י) **ואחרים** חושבים שתהיה ידיעתו ידיעה אחרת עכ״ל. ר״ל כי הידיעה את ה׳ היא ידועה משונה מכל הידיעות, והוא מין בפ״ע..

יא) **ואחרים** אינם בושים בהגשמהו בפירוש וכו׳ היא נקמת עלם בעצמה עכ״ל. תחת בושים נ״ל רוצים, ותחת עצם נ״ל גשם: או מלת אינם הוא ט״ס.

יב) **כבר** הניחו מבוקשם השני אחר הראשון עכ״ל. המבוקש הראשון הוא ידיעת חדוש העולם, ומבוקש השני הוא ידיעת הבורא עצמו, ואחרי הנחת המבוקש הראשון הניחו גם את המבוקש השני.

יג) **כי** כבר באותי בשער המדע וכו׳ ואמרתי שבו אמר הכתוב רחוק מה שהיה וכו׳ עכ״ל. אחרי מלת המדע נ״ל הראשון, והוא רומז אל המאמר הראשון המדבר על חדוש העולם, ועיין בראשו.

יד) **דק** מכל דק ועמוק מכל עמוק וכו׳ עכ״ל. הלשון הזאת נמצאה גם בשיר היחוד. ועיין פיוט יה אלי.

טו) **איך** ישובו אל א׳ ב׳ ג׳ ד׳ וכו׳ עכ״ל. ר״ל איך ישובו אל למוד א״ב הנודע אך לילדים. והוא דרך משל.

טז) **אני** הובע אותו בנדר רבבה עכ״ל. ר״ל מספר מאה הוא הגדר והסרש ממספר רבבה. ולשון גדר במספרים נמצאה גם בפי׳ הראב״ע על קהלת.

יז) **והשניים** שהוא הופש אותנו בכל עכ״ל. תחת והשניים נ״ל והשני מהם, ומלת אותנו ט״ס, ותחת בכל נ״ל כל.

יח) **כי** כל טענה שהיא מפרידה בין שנים היא טענה לאחד עכ״ל. ר״ל כי כל טענה המבטלת דעת שתי רשויות מחייבת דעת האחדות.

יט) **ושרשי** המראה הטבעית שבעה עכ״ל. מסכים אל דעת חכמי זמננו כי יש שבעה גוונים באור אשר הוא יסוד כל מראה. והמאמר הזה והמאמר שלאחריו: ושרשי הטעם תשעה וכו׳ מורים על ידיעתו הגדולה בחכמת הטבע.

כ) **והקובץ** והתמין והעפון עכ״ל. מה והקובץ?

כא) **ששת** מיני הנגיעה ושבעה מיני הכמות וכו׳ ובלם מגזרות ושלש מגורות עכ״ל. עיין הערת הרוי״ה על שיר היחוד, וסדור הג זן לב.

כב) **ולא** אפשר לנפליהם לדמותם אל החשך והאור המשתמשים בלא שלישי, כי אלה מקרים, והם אלהם גשמים עכ״ל. לע״ג להבינו, ובלי ספק יש פה אם חסרון ואם שגיאה.

כג) **ואם** זה הבאור אל השגית עכ״ל. תחת ואם נ״ל ועם.

כד) **ודומה** לזה כלשון וילך ירבעל עכ״ל. תחת כלשון נ״ל לשון או נ״ל זה תחת לזה.

כה) **בלי** מחשבה מביאה אתת עכ״ל. תחת מביאה נ״ל בבת. ככתוב הרבה פעמים למטה.

כו) **איננו** מועיל הנפש בעצמו אך מועיל עכ״ל. תחת מועיל נ״ל מורה.

כז) **ומה** במין דבר נשמע בו עכ״ל. פליאה דעת ממני איככה יורה זה על בטול הזולת מהבורא. ויותר היה נכון להביא פסוק נוטה שמים לבדו (איוב ט׳ ח׳).

כח) **לא** יברא כי אם דבר חכם חי עכ״ל. נ״ל לא יברא דבר כי אם הכם חי.

כט) **אבל** בלשון לא יוכל לקבלה בדבור עכ״ל. תחת בלשון נ״ל הלשון, ותחת לקבלה נ״ל לקבצם.

ל) **חי** לעצמו וחכם לעצמו עכ״ל. הלשון הזאת נמצאה גם בהו״ג.

לא) **כי** לשון העברים מתרת לגדול לאמר נפעל ונעשה והוא אחד עכ״ל. מובא בפי׳ הראב״ע (בראשית א׳ א׳).

לב) **נראה** הכבוד התלה לאברהם שילמד ממנו שאלה אנשים חסידים ויראי השם עכ״ל. לדעת חז״ל חשב אברהם עליהם שהם ערביים המשתחוים לאבק רגליהם. והם היו באמת מלאכים לא אנשים חסידים ויראי השם. ועיין פי׳ רלב״ג (פרשת וירא) ומ״ש פה למטה מלאכי ה׳ ר״ל שלוחי ה׳.

לג) **הנמצא** בלשון העברים ובלשונות אחרות עכ״ל. זה יורה על ידעו לשונות רבות.

לד) **וכאשר** השבים זולתנו ענין אברהם ידיד הבורא עכ״ל. עיין דרשת חז״ל על מה לידידי בביתי במנחות (נ״ג ב׳). וצ״ע מי הוא זולתנו.

לה) **כי** כל מה ברוממים אליו בענין הזה עכ״ל. תחת הזה נ״ל העשוי.

לו) **ורצו** במעים הנות כאמרו ותורתך בתוך מעי עכ״ל. לא אדע מה ותורתך בתוך מעי, לפי הוראת תנות.

לז) **ואחר** כן אומר בקצת העתים עכ״ל. מלת ואחר כן אומר באו הנה מלמטה שכתוב בה: ואחר כן אומר כי כבר מצאנו אלה המלות וכו׳. ופה נ״ל על זולת ההגשמה בקצת העתים.

לח) **כי** זאת סגורה ברואה וכו׳ והיא נקראת כבוד ה׳ וכו׳ עכ״ל. כל זה לקח הרמב״ם ושם בספרו מ״נ בלי זכרון שם הגאון.

לט) **ועל** הדרך הזה נוצא שאר תארי היראה עכ״ל. תחת היראה נ״ל הבורא.

מ) **להגדיל** המקום ההוא והישות עכ״ל. תחת והישות נ״ל והרשות לשון רשות הרבים רשות היחיד.

מא) **וכאשר** נוציא כמו התחיתי אל הפירוש יתברר מה שזכרנוהו עכ״ל. הוא משובש מאד וכה נ״ל: וכאשר נוציא במחשבתנו הפירוש, ור״ל כאשר נוציא את הפירוש על ספר יצירה כמחשבתנו ורצוננו יתברר היטב מה שזכרנוהו פה בקצור.

מב) **ואמרו** בשתי הלשונות זכירה וכו׳ עכ״ל. ר״ל בלשון עברית וערבית.

מג) **ואלה** הענינים צ״ל שהיה על הברואים עכ״ל. תחת שהיה נ״ל שבים ככתוב למטה: שב אל הברואים.

מד) **שהדברים** אינם נראים כי אם במראים הנראים וכו' עכ"ל. דעה זרה בענין מראים בעינים ואית לנך לה.

מה) **להיות** ראיה להם כל דברי הנבואה עכ"ל. תחת כל צ"ל כי.

מו) **וכאשר** יגיע האדם אל ידיעת הענין הזה הדק וכו' תאמינהו נפשו ותמזג ברוחו וכו' עכ"ל. הוא כענין הכתוב בהקדמה על אודות גדר האמונה.

מז) **וכל** אשר תעמוד בהיכלה עכ"ל. היכלה הוא הגוף.

מח) **ולא** תשכחנו בשהוא ישים המחשבה יותר מן העשרה וכו' עכ"ל. מזה לקח הרמב"ם ענין הרחקת הגמגעות מן הבורא אשר כת"ג מהמורה (פט"ו).

מט) **ופעמים** תמצאנו לספר ספורו עכ"ל. ר"ל תואר לתארו, והבן.

(ה ש מ ט ה)

[9] **ורצו** כמעים תנות כאמרו ותורתך בתוך מעי עכ"ל. מין ותואר שרצו הנביאים כראש עד אחרי ותורתך בתוך מעי הוכח במאמר שערי הסוד היחוד והאמונה אשר לר' אלעזר מגרמיזא בעל ספר רוקח ונדפס בת"ע כוכבי יצחק (מחברת כ"ז), וז"ל: ומה שתמצא בדברי הנביאים כיוון שאמרו דרך משל בענין זה המשל כשאר דברים: ראש, וכובע ישועה בראשו — ראשו כתם פז. עין, עין ה' אל יראיו וכו'. מעים, על כן המו מעי וכו'. וכן המגלה לארץ. ראש, וראש עפרות הכל וכו', כל אלה משלים הם. אך כלפי גבוה ומעלת כבודו שייך לומר ראש וכו', מעים בהרהורי מחשבות האדם. המו מעי, ותורתך בתוך מעי, עכ"ל. וכ"ל כזור שצ"ל כדברי רבינו. ורצו כמעים הגותך היה ורצו כמעים הגות שהוא חסר טעם, והגות הוא כמו „בהרהור, מחשבות" הנ"ל. ותורתך בתוך מעי ר"ל לפ"ו, ותורתך היא תמיד בתוך הגיון לבי.

מה טיבו של „בעל החוטם"?

במס' תענית כ"ט איתא: „תניא כשחרש טורנוסרופוס את ההיכל נגזרה גזרה על ר"ג ליהרג בא אדון אחד (נ"א אותו הגמון) ועמד בביהמ"ד ואמר בעל החוטם מתבקש בעל החוטם מתבקש, שמע ר"ג אזל טשא מנייהו, אזל לגביה בצנעא א"ל אי מצילנא לך מייתינא לעלמא דאתי וכו' סליק לאיגרא נפיל ומית וגמירי וכו' יצאה ב"ק ואמרה אדון זה (אותו הגמון) מזומן לחיי עוה"ב" עכ"ל:

נכון לבי בטוח כי כל מעיין ומבין דבר יודה לדברי המציעים לקרוא במאמר הזה תמורת ר"ג — רשב"ג בנו אשר חי בימי מרידת בר כוכבא והריסות ביתר ובתוך כל גזרות השמד והרדיפות האיומות אשר עברו אז על ראשי עם קדש 1) ולא יפלא אפ"א בעיני הקוראים אם ימצאו במרוצת מאמרי רשב"ג חלף אביו ר"ג דיבנה, אף כי אין זה נוגע להכלית מטרתי פה אשר היא רק לתור ולדעת מה טיבו של התאר „בעל החוטם" ומה שרש דבר נמצא בו. מפרשי הש"ס הקדמונים כלם כאחד חשבוהו לתאר יקר וגדולה לכבוד הנשיא: כן רבינו גרשום מפרש „בעל החוטם כלומר עין שבהם חשוב שבהם (בש"ס חדש דפוס ווילנא) ורש"י או הפי' המיוחס לו מביא שני באורים „בעל צורה וקומה ל"א גדול הדור", ואחרים עוד הוסיפו להבינגו: מה חוטם מיפה את הפרצוף כך הוא מיפה את דורו [פי' מלוקט בשולי ע"י ובטעות מובא בסה"ד בשם רש"י] ויעויין גם מהרש"א בהא"ג דברים של טעם מצד עצמם אך כלם יחד אינם מספיקים להשביענו רצון ולהסביר לנו את הכנוי בעל החוטם עפ"י משמעותו הפשוטה. ואולם חכמי דורנו המובהקים דרשו את השם הזה לגנאי בהחליטם כי רבן גמליאל דיבנה ע"ש רום לבבו נקרא כן בפי ההגמון. ידידי הרב הגדול המפורסם במעשה ידיו להתפאר פראָפּעסאָר י. לעווי נ"י. הביא כעין דוגמא את דרך הדבור האשכנזי „דיא נאַזע האָך טראַגען" וכפי הרשום בזכרוני גם הרה"ח דד' קאהוט מעתיק את התאר הזה „גראסנאזיג לאטיניש נאזא, בעצייכנונג דעס שטאָלצעס". והנה מלבד שבעל החוטם אינו סובל הבאור הזה — כמו כל באורי הקדמונים אשר הבאתי אך ברוחק גדול יש לישבם — לא ארע אם יוכל להתקבל על הדעת כי בשעת סכנה כזאת הוציא ההגמון מפיו מלה של דופי וחסרון — ואם גם ע"ד הרמז — על איש החפץ להצילו ולחלץ נפשו ממוקשי מות. ואחר כל אלה אנחנו בתומתנו נשובה לשאול מה זה „בעל החוטם?" ולו גם נמצא דמיונו באחת מהשפות מה ראו על ככה להשתמש רק פה בתאר מוזר, אשר — לפי ידיעתי — אין דוגמתו ומשלו במקום אחר, אין לו שרש בכה"ק ולא ענף בלשון חכמים? ע"כ ארמה כי לא למותר הוא להציג פה לעיני המתעסקים בענינים כאלה גם השערתי וחזון לבי בדבר השם הזה ואופן שמושו במאמר חכז"ל שלפנינו, אולי ייטב בעיניהם. לדעתי הכנוי „בעל החוטם" באמת אין לו שום מובן המורה על מצב או תכונת איזה א"ש ואינו אלא העתקה פשוטה, הנעשתה לפי השעה הצריכה לכך. מן מלת Naso בל"ר אשר הוציא מפיו הרומי המדבר בלשון עמו כאשר יבואר. התואר Naso (מן Nasus - חוטם) מלבד הוראתו המורגלת: בעל חוטם גדול „גראסנאזיג" כאשר הביא הרב קאהוט, היה ג"כ כנוי ושם לווי לארבע משפחות מצוינות בעיר רומא. והמשורר אווידיוס נאזו הלא נודע לכל בר בי רב. והנה הארון הזה אשר „בא ועמד בביהמ"ד" להיותו הגמון רומי 2) יתכן מאד כי הוא הנשלח מטעם הממשלה לתפוש

1) הסופר הגדול והמהולל מאד פר' גרעטץ נ"י העיר ע"ז בספרו ח"ד בהערותיו צד 467 וכל דבריו נאמנו מאד באשר כל המסופר פה: כן השם טורנוטרופוס נציב הארץ וכן חרישת העיר ומשפט מות הנחרץ על אחד ממשפחת הנשיאים מתאים מכל צד עם זמנו של אדרינוס ושבט אפו רופוס אשר שניהם יחד רדפו בחמה שפוכה ביחוד גדולי והכמי האומה בחשבם להשמיד את היהודים והיהדות בפעם אחת. — הכותב.

2) עפ"י הנוסחא הנכונה של בעל ע"י ובעל ספר יוחסין

בכף את רשב"ג נצר משרש הנשיאים ולמסרו להריגה כאשר נגזר עליו, והאיש הזה אשר, כפי הנראה, היה אחד ממכירי ומכבדי היהדות והנוטים אחריה בסתר לבם — כאשר נמצאו כאלה בין הרומיים במספר לא מעט — בנפש חפצה אחז במקרה הבא לידו למען הציל את בן הגדולים הצעיר הזה מכף מרצחיו, וברצונו הנמרץ לתת מקום לרשב"ג להחיש מפלט לו עוד בטרם יקרב אליו להפשו, ולהיות ג"כ שאנן מפחד רע ומלשין מפאת האנשים העוזרים על ידו, שם על לבו למצוא התחבולה המכשרת אותו להזהיר ולהעיר על כל הנעשה במלה אחת אשר ישבה רמז ופשט גם יחד, רמז המובן רק ליהודים ופשט הפשוט לשבר את אזן אנשי לגיונו המלוים אותו 3) ולהשגת המטרה הכפולה הזאת התחכם לבחור בשה"ת Naso מפני שהוא שם עצם פרטי הדומה קצת בהברתו ובמבטאו להתאר „נשיא" השגור מאז בפי היהודים לצאצאי הלל העומדים בראשם, ובקראו פעמים „נאזא מתבקש" היה קולו נשמע לאזן מלים בוחנת כאלו קרא „נשיא מתבקש" Nassi inzairitor ועי"ז קוה ההגמון לתת רמיזה קלה לרשב"ג עול ימים אשר היה חטר מגזע הנשיאים ולפי ההשערה עומד ג"כ למלא מקום אבותיו במשרה הכבודה הזאת, לקדם פני הרעה ולהמלט על נפשו, ובאמת לא טעה בשקול דעתו וחפצו הצליח בידו באופן היותר טוב, יען כי כל העומדים שם שמעו את קול הקורא וכל אחד הבין „כפי כחו והשגתו". רשב"ג הבין כרגע כי רמז רמז לו על משפחתו משפחת הנשיאים וכי הוא הוא המבוקש להיות נתפש למלכות ויברח ויתחבא, והרומאים ... מצאו בלויתו לא הרגישו בזה מאומה, כי התאר העברי „נשיא" לא ידעו מה הוא ומה מהותו, אך גם המה הבינו הדבר באופן אחר כי איש אחד המכונה בשם „נאזא" (כנוי אשר הורגלו מאז לשמוע בארץ מולדתם) יבוקש פה — ואיננו! ובכן עלתה בידו שתים להציל את רשב"ג ממות ולשמור גם את נפשו משוט לשון ודלטוריא.

עפ"י הדברים האלה דעת לנבון נקל כי חכמינו הקדמונים בבואם לרשום במגלותיהם את המאורע הזה לזכרון הסתפקו לתרגם את השם Naso בהוראתו העקרית והיא: אדם שיש לו חוטם גדול, ויצא להם „בעל החוטם" [בה"א הידיע' בהשמטת תוה"ש „גדול" ואולי מפני הכבוד] לרמז בו על תחבולת

---

3) כן הבין גם רש"י באמרו „ברמז אמר לו שלא יכירו בו אנשי המלך" ובלשון הברייתא עצמה „אזל משא מנייהו" משמע כי לא בא יחידי לביה"מ כ"א בלוית הסרים למשמעתו, — הכותב.

ההגמון המחוכמה הנודעת להם וסמכו בהבנתו על בני דורם אשר גם מהם לא נעלמו פרטי המסופר, אבל ברבות הימים נשתכחה הכונה האמתית בהבנת התאר הזר הזה, והרמז הצפון בו לא נודע עוד בין החיים, ואז החלו לבארו לפי הענין כנהוג מאז עד כי הכנוי בעל החוטם אשר בעצם וראשונה לא היה כ"א העתקה פשוטה מהשם „נאזא" אשר השתמש בו ההגמון בלשונו — מפני היותו שעצ"פ ויש לו במקצת שווי ההברה עם „נשיא" — נהפך להאר הכבוד מתיחד לגדול הדור וקצין עם ודרשו בו לשבח וגם לגנאי כאשר ראינו למעלה.

והנה גם אם נאמר כי סוף המאמר אזל לגביה בצנעא וכו' וכו' הוא דברי אגדה המושכת את הלב ואולי הוספה מאוחרת אין לכחד כי ראשיתו והוא עצם המסופר יש לו בל"ס מקור תולדתי ובפרט שרשב"ג בעצמו מספר לנו כי רק הוא ובן א' בעסיא נשתיירו מכל הילדים אשר כגילו שנמצאו בביתר [סוטה מ"ט, ירושלמי תענית פ"ד, גראֶטץ ח"ד צד 468 המביא כל הציונים ונוסחאות השונות בספור הזה]. ולבי אומר לי כי עיקר המאמר הנ"ל הוא עתיק יומין מאד ואולי נרשם עוד מאלה „המחכבים את הצרות" אשר היו בשעת „השמד" ובעצם ימי „הסכנה" תחת ממשלת האדריאן בעת אשר גדולי האומה ראו עני בשבט עברתו, ומלאכי משחית עושי רצון נציב הארץ רופוס בשבע עינים הביטו על ארחות ומעשי חכמי ישראל ועל כל מוצא פיהם, וקרוב בעיני לודאי כי לא במקרה עפ"י ט"ס נכתב פה ר"ג תחת בנו רשב"ג כדעת הרח"ח גראֶטץ נ"י כי אם בכונה ובשום לבב החליפו את רשב"ג אשר עודנו חי בתוכם, ברבן גמליאל אביו אשר, כפי הנראה, עוד בטרם נפרץ המרד הלך לעולמו [גראֶטץ, יאסט, הודו"ד], וכמו כן בכונה שנו את השם טיגניאום (או טיציניוס) רופוס לטורנוסרופוס [השוה לזה גראֶטץ ח"ד 152] בכונה קראו את המושיע ומציל בשם אדון סתם (כנוי בלי מורגל בתלמודים ובמדרשים), תמורת השם הגמון היותר שגור בלשון חכמינו לגדולי רומא, ובכונה מיוחדת כחדו תחת לשונם את תחבולת ההגמון — אשר בחר לשון ערומים המשתמע לתרי אפי — ע"י שתרגמו את השם „נאזא" במובנו הפשוט „בעל החוטם" מבלי הוספה המבארת תוכן הענין, וכל אלה כדי לערבב את השטן המרקד אז בין תופשי התורה ונושאי היהדות, שטן השומר את מספר צעדיהם והמגיד לאדם מה שחו; ולפי"ז הנוסחא כפי שהוא לפנינו בתלמוד היא בל"ס הנוסחא היותר קדומה אף כי לא היותר נכונה, וכדוגמא קטנה תחשב לנו איך חכז"ל, גם בהמעט אשר השאירו

אחריהם מזכרונות הזמן, נאלצו לפעמים לשמור פיהם ולשונם ולשנות פני הקורות מפני חמת המציק, ומגור מסביב, ובאמת כמעט לא היו ימים רעים לישראל כימים האלה בבחינת ההשגחה והבקרת מפאת ממשלת רומא לא לבד על מעשי איש ופעולותיו כ״א גם על כל מלה והגה וגלוי דעת בעלמא אשר הביעו גדולי התנאים בסתר אהלם במסבת רעים, וגם השתיקה נחשבה להם לעון, ועי״ז יעיד ביותר הפסק דין מעט הכמות ורב האיכות „יהודה שעילה יתעלה, יוסי ששתק יגלה לצפורי (או „מצפורי״ ע׳ סדה״ד) שמעון שגינה יהרג״ (שבת), ומי יודע אם לא על מצב נורא כזה בנוגע לחפש המחשבה (געדאנקענ-פרייהייט) התאונן רשב״ג במאמרו הנודע „אף אנו מחבבין את הצרות אבל מה נעשה שאם באנו לכתוב אין אנו מספיקים״ ר״ל מחסום הושם בפינו ואין אנו יכולים להספיק לכל צרכי כתיבת דברי הימים ותנאיה ולספר בהפש רוח את כל הנעשה בלי שנוים ותמורות, ועי״כ טוב שלא נכתוב כלל משנכתוב דברים בלתי מספיקים ואינם מתאימים עם האמת כמות שה״א.

יחיאל מענדעלסזאהן.

לתולדות רב הונא בבלאה

א.

ר״ה כתם הוא בבלאה (ברכות מ״ו). מקום משכנו היה בעיר דרוקרת (תענית כ״א). היה חכם נפלא עד שנפש רבא חשקה להיות חכם כמוהו (מו״ק כ״ח), ובמקום חכמתו שם אנחנו מוצאים ענותנותו והיה מחסידי בבל (תענית כ״ג) ועוד במקומות הרבה, כאשר נחזה להלן, ופשהיה מטיף לקחו אל העם היה מתאסף קהל גדול מאד עד שהוכרח לדרוש דרשתו בי״ג אמוראין (כתובות ק״ו), ובדרך גוזמא אמרו חכמים, כי כשהיו עומדים החכמים מישיבתו היה אבק גדול מכסה עין השמש והיה נראה בא״י (שם ק״ו), ואף שלא היה ממשפחת כהנים בכ״ז קרא בכהנא, דאפילו ר״א ור״א כהני חשיבי דא״י מיכף כייפין ליה (מגלה כ״ב), וכבר הוא מצער ריש גלותא לרבה בנו החסיד והעניו (מו״ק כ״ח) היתה תשובתו אליו לאמר: לא נקיטנא רשותא מנייכו אלא מאבא מאריה (סנהדרין ה׳), ולא רק בהלכות לבד הראה לנו נפלאות, אבל גם בחכמת הרפואה לטבעי העצמים ירו הדה, והידיעות האלה

היו לו להועלת לענין ההלכה, וכאשר יראה הקורא בהמשך מאמרי, ועם כל חכמתו לא היה לבו גס בהוראה וכפי הוראת חיישינן לב״ד טועין (יבמות ק״ו) לא רצה להיות דן יחידי בבית מדרשו ואסף חכמים לצרף את דעתם בהוראה כי היכי דלימטייה כשיבא מכשורא (כנהדרין ז׳).

נתבונן אפוא על דרכי האיש הנפלא הזה ותהלוכותיו בחלק ההלכה.

ב.

דרכיו בהלכה הלא המה: א) לבאר המקרא כהוראת חומר מלותיו הבודדות ולהוציא מזה הלכה, אף שסגנון הלשון מהרעיק בכלל הוא באופן אחר: תחריש בבלע רשע צדיק ממנו, צדיק ממנו בולע צדיק גמור אינו בולע (ברכות ז׳). אר״ה א״ק לא תבערו אש בכל מושבותיכם, בכל מושבותיכם אי אתה מבעיר אבל אתה מבעיר במדורת בית המוקד (שבת כ׳). מנחות שנטמאו עושה להם בעזרה מערכה בפ״ע ושו׳פן, שנאמר: בקדש באש תשרף (זבחים צ״ב), פגל בירך של שמאל לא נהפגל ימין, שנאמר: והנפש האוכלת מכנה עונה תשא, ממנה ולא מחבירו (מנחות י״ג). והיו לטוטפות בין עיניך, כ״ז שבין עיניך יהיו שתים (מנחות ל״ו). אותו ואת בנו אמרה תורה ולא בנו ואותו (חולין צ״ג). קדשי מזבח שהתפיסן לחרמי כהנים לא עשו כלום, אך כל חרם קדש קדשים הוא לה׳, כל חרם דקדשי קדשים רק הוא לה׳ (תמורה ל״ב).

ב) מדרכו בהלכה היה לחרוץ משפט, כי ההלכה הנשנית במשנה ובריתא בלשון סתמית, איננה הלכה קבועה וכוללת הנוהגת בכל אדם ובכל מקום ובכל זמן, אבל בפרטים ידועים אין הלכה כן, ולדעתו חכמי המשנה והברייתא קצרו דבריהם וסמכו על המבין. ועל המאמר המגביה קולו בתפלתו ה״ז מקטני אמנה, ע״ז אמר ר״ה ל״ש אלא שיכול לכוון בלחש, אבל אין יכול לכוון בלחש מותר (ברכות כ״ד), ועל ההלכה: קנה בית חדש וכלים חדשים אומר שהחיינו, אומר ר״ה ל״ש אלא שאין לו כיוצא בהן, אבל יש לו כיוצא בהן א״צ לברך (שם נ״ט). על ההלכה: מדליקין בפת ובשמן של תרומה שנטמא, אר״ה ל״ש אלא פת (משום דמאים) אבל חיטי לא (פסחים ל״ג), ועיין בפסחים ע׳, ביצה כ״ח, כתובות צ׳, נדרים י״ז, ר״ה כ״ז, סוכה ל״א, ב״ב נ״ט, חולין נ״ח, קכ״ג, ועוד.

ג) הלך בהלכותיו אחר הכוונה והמחשבה ואחר אומדן דעת האדם: מניין למתעסק בקדשים שה״א פסול, שנאמר ושחט את בן הבקר (חולין י״ג),

שלמי עכו"ם עולות, לבו לשמים ומחשבתו וכונתו שיהיה כולח כליל (מנחות ע"ג). האומר הרי עלי לחמי תודה מביא תודה ולחמה, מידע ידיע שאין תודה בלי לחם (מנחות פ"א). אבל יכול לכוין דעתו בלחש מותר (ברכות כ"ד). חזינא אי יהבי ריפתא לינוקא (ביצה כ"א). מחשבתו ניכרת מתוך מעשיו (פסחים י"ט).

ד) הסברא היתה בידו לקו והשכל למשקלת, ואף במקום שמצא ראיה להלכותיו ממקרא מפורש, בכ"ז מאהבתו להסברא, חוק וקיים ההלכה הזאת גם מצד השכל: אי בעית איכא קרא, ואי בעית אימא סברא, האי קא מבזי נפשיה, והאי לא קא מבזי נפשיה (ב"ב ט'). ועיין מנחות י"ג, ושם ע"ג, ביצה כ"ד.

ה) גם על מלות בודדות ממשניות ובריתות הבלתי מבוארות ומפורשות כ"צ שם עיניו לבארן כיד חכמתו הטובה עליו: מאי לבובין? אר"ה תותרי (שבת נ"ג). מאי חנונות? אר"ה עץ אחד יש בכרכי הים וחנון שמו (שם נ"ד). מאי גימון? אר"ה בר נירא (שם) ועיין שם קנ"ה, פסחים ב', ס"ח, ב"מ ק"ה, מגלה י"ג, ב"ב ד', ועוד ועוד.

ו) גם מחכמת הטבע ורפואה לא הניח ידו ולפעמים היו לו הידיעות האלה ליסוד מוסד לבנות עליהן הלכותיו: אר"ה קנים א"צ רוב (לאחוז האור ברובן מע"ש) אגרן צריכין רוב (משום דלא שליט בהו אוירא). גרעינין א"צ רוב, נתנן בהוהלות צריכין רוב (שבת כ'), עץ אחד יש בכרכי הים וחנון שמו, ומביאין קיסם ומניחין בחוטמה כדי שתתעטש ויפלו דרני ראשה (שם נ"ד), כקולמוס כשרה, כמרזב פסולה, האי שלט ביה אוירא והאי לא שלט ביה אוירא (יבמות ע"ה). דייסא באצבעתא בסים (נדרים מ"ט), כל כדעם לא תפלוט קמיה רבך, לבר מקרא ודייסא שדומין לפתילה של אבר ואפילו קמיה שבור מלכא פלוט (שם), סימן לטריפה אר"ה י"ב חודש (חולין נ"ח), כל בריה שאין בה עצם אינה חיה (שם), הניחה למעלה ומצאה למטה אין חוששין משום רסוק אברים (שם נ"א), ר' יעקב אומר אפילו ניקב חוט השדרה אר"ה אין הלכה כר"י (שם מ"ה). חשוך ותקין נפשך, קדים ותקין נפשך (תמיד כ"ז).

ז) דרכו בכמה פעמים להכריע ברחב דעתו לדעת היחיד נגד הרבים: הבנות שבגרו או שנשאו, אבדו מזונותיהן ולא אבדו פרנסתן, וחכ"א אף אבדו פרנסתן אר"ה הלכה כרבי (כתובות ס"ח). השותפין שנדרו הנאה זה מזה אסורין ליכנס לחצר וראב"י אומר זה נכנס לתוך שלו וזה לתוך שלו אר"ה הלכתא כראב"י (נדרים מ"ז). לצבעו שחור וצבעו אדום, ר"י אומר אם השבח יתר על היציאה וכו', אר"ה הלכה כר"י (ב"ק פ"ח). ריב"ק אומר: מלוה בשטר אין נפרעין וכו', אר"ה הלכה כריב"ק (ב"ק ק"ב). המוכר דרך היחיד וכו', אחרים אומרים כדי שיעבור וכו', אר"ה הלכה כאחרים (ב"ב ק'). אין שואלין בדברי שדים בשבת ר"י אומר אף בחול אסור, אר"ה הלכה כר"י (סנהדרין ק"א), ועיין חולין מ"ה, יבמות פ"ח, ועוד ועוד, ומ"כ היה משתוקק לדעת ההלכה הברורה, עד כי גם בעת שהלך בלוית רב נחמן לבקר את רבה בר אבוה מחליו, בקש מר"נ שישאל לו ההלכה, אם צריך שיכתוב מהיום או לא (ב"ב קל"ו), ולדעתי בכונה בחר לו לשאול על ההלכה הזאת, כי אולי ראה שרבה ב"א הוא חולה מסוכן, וע"י שאלתו זאת יתעורר לכתוב צוואה.

ג.

ולעמת שהננו רואים את רב הונא כגבור מזוין במלחמתה של תורה בהלכות גדולות הנה דל חלקו באגדה, ודבריו מעטים מאד ונער יכתבם. הסבה הראשית לזה לדעתי היא, כי להיות שמשרת ההוראה היתה על שכמו ולרגל הדבר הזה היה נדרש לו להקדיש עתותיו ללמודי דת ודין, לאסור ולהתיר, לפסול ולהכשיר, לטמא ולטהר, לחייב ולזכות, לכן לא יכול להאציל מעתותיו גם למדרשי אגדה. ממאמריו האגדיים המעטים, קצתם מתיחסים לדברים שבין אדם למקום, וקצתם מתיחסים לדברים שבין אדם לחבירו. מדברים שבין אדם לקונו נמצא, כי היה מפליג בשבח התפלה ואמר: לעולם יהא אדם זהיר בתפלת המנחה, וכל הקובע מקום להפלתו אלהי אברהם בעזרו וכשמת אומרים עליו אי חסיד אי עניו מהלמידיו של אברהם אבינו. והיוצא מביהכ"נ אל יפסיע פסיעה גסה, והמתפלל אחורי ביהכ"נ נקרא רשע (ברכות ו'). היה מפליג בשבח כבוד שבת: הרגיל בנר (לכבוד שבת) הויין לו בנים ת"ח (שבת כ"ג). הרגיל בקדוש היום זוכה וממלא גרבי יין (שם). ובקבלת יסורים מאהבה: כל שהקב"ה חפץ בו מדכאו ביסורים וצריך לקבלם מאהבה, ומה שכרו? יראה זרע יאריך ימים (ברכות ה'). על מדת היראה הוא אומר: כל אדם שיש בו י"ש דבריו נשמעים (ברכות ו'). בהלכות צניעות הוא אומר: ישראל קדושים הם ואין משמשין מטותיהן ביום (נדה י"ז). ומה נפלא היא דעתו בתכונת הנפש באמרו: כיון שעבר אדם עבירה ושנה בה נעשית לו כהיתר (מו"ק כ"ז). ובדברים שבין אדם לחבירו הוא אומר: כל הנהנה מסעודת חתן ואינו משמחו עובר בחמשה קולות (ברכות ו'). היודע בחבירו שיתן לו שלום יקדים לו שלום, ואם נתן לו ולא החזיר לו נקרא גזלן (שם). היה מזהיר על מדת ההסתפקות ולפיכך הוא אומר: כל עיר שאין

בה ירק אין ת"ח רשאי לדור בתוכה (עירובין נ"ה).
אהבתו לעמו היתה גדולה מאד, וכשהיה מגיע בספר תורת משה לאלה המקומות המדברים מגדולתן של ישראל ונזכר איך בהמשך הזמן ירד ישראל פלאים ממצבו הגשמי והרוחני, נפשו עליו השתוחחה ועיניו זלגו דמעות: ר"ה כי מטי להאי קרא יִרְאֶה יֵרָאֶה הוה קא בכי, אמר, עבד שרבו מצפה לראותו יתרחק ממנו שנאמר כי תבואו לראות פני מי בקש זאת וכו' (חגיגה ד'), וכי מטי להאי קרא: וזבחת שלמים ואכלת שם בכי, אמר, עבד שרבו מצפה לאכול על שלחנו יתרחק ממנו (שם). בשני מקומות בש"ס מצאנו שהיה מדקדק בחלקי הכתובים להקשות מראש המקרא לסופו ויבארם בבאור הגדי: ר"ה רמי, כתיב צדיק ה' בכל דרכיו וכתיב וחסיד בכל מעשיו? בתחלה צדיק ולבסוף חסיד (ר"ה י"ז). ר"ה רמי, כתיב כי רוח זנונים התעם וכתיב בקרבם? בתחלה התעם ולבסוף בקרבם (סוכה נ"ב), ודרך כזה סלל להבאים אחריו ומצאנוהו לרוב בתלמוד בחלק ההגדה.

ד

בראשית ימיו היה עני ואביון עד כי לא היה לו ממה לקנות יין לקדוש היום, ויען כי היה ממכבדי שבתות באופן נעלה, לכן ההכרח אלצהו לתת את חגורו במשכנתא למוכר י"ג וחגר עצמו במין גמי במקום החגור (מגלה כז:) וכאשר הכניס את רבה בנו תחת כנפי חפת הנעורין כבר מצאנו שהיה עשיר (שם). כנראה עסק במסחר היין והיה נמצא באוצרו ארבע מאות דני דחמרא (ברכות ה'). גם שדי תבואות היו לו (שם), וכ"כ עלה על גפי מרומי העשר, עד כי היתה לו מרכבה מוזהבת לנסוע (תענית כ). אך גם בעשרו לא גבה לבו ולא רמו עיניו, וממרום מצבו שם מבטו על כל איש נדכא ומר נפש, מלחמו נתן לדל ומכוסו—לאביון, ובעת ישב לאכול סעודתו אז השערים היו פתוחים וכרוזא קרא בחיל: כל דכפין ייתי וייכול! (שם), וביומא דעיבא שהרוחות מנשבות והגשמים יורדים בזעם, וידע כי בבית העני בטח הגשם ידלוף הבית והרוחות חודרות לחדריו, נהמלאה נפשו הזכה והטהורה חמלה וחנינה, ויצו לאסור מרכבתו לנסוע ברחובות קריה, וכראותו בתים כאלה שרבו בהם תבקיעים ואין לאל יד בעליהם לבנותם, צוה לסתרם ולבנותם מחדש מכספו (שם). ויען כי כבוד שבת היה לו לענין רם ונשגב לכן בכל ע"ש צוה למשרתיו עושי דברו ללכת לשוק מוכרי ירקות גינה, והיה אם נשארו ירקות לבעלי הגנים קנה אצלם המותר והשליכם לנהר, כי ידע כי יבולו הירקות בשבת אם לא יקנה אצלם, ויפסידו בעליהם ממון ולא ירצו להביא עוד לשבתות הבאות ונמצא כבוד שבת מתחלל (שם). שמונה מאות אנשים היו מאוכלי שלחנו (כתובות קו). ורבא קנא מאד במדתו זאת וקרא מעומקא דלבא לאמר: כל הני מילי מעליותא דר"ה מצינא מקיימנא לבר מהא דלא מצינא למעבד (תענית כ). גם רוח הסבלנות קננה בלבו הטהור, ולפיכך הוא אומר: גזל כותי אסור (ב"ק קי"ג:) וגם רבית כותי יורד לטמיון (ב"מ ע). הן אלה אך קצות דרכי האיש המרומם הזה (תענית כ:) אשרי האיש שככה לו!

ה

עם כל צדקתו וענותו וטהרת נפשו, ראה בחכמתו, כי לא נאה לגבר חכם ומלומד להשפיל עצמו במדה נפרזה ולאחוז במדת ענוה עד הקצה שלא להיות מכיר ערכו. גאוה טובה לת"ח וכאשר רב ענן הרהיב עוז בנפשו לקרוא אותו בשם רע וחבר, ולא אלוף ומורה, הראהו לדעת, כי דל הוא ערך ר"ע מערכו וכי לא ידע אף מאי דקאמרי רבנן (כתובות סט). וכאשר ר"ח שאל מלפניו תלמיד וצריך לו רבו מאי? חשב ר"ה, כי עליו מלי ר"ח ירזומן ועו"ד הבדיחותא שאל שאלהו ולכן ענהו בזעם לאמר: הסדא הסדא! לא צריכנא לך את צריכת לי! ועוד מ' שנה איקפדו אהדדי (ב"מ ל"ג). ורב יהודא כששאל בעצתו אם ללכת לדון עם בעל דיניה לקמיה דרב נחמן ענה ואמר לו: מיזל לא מיבעיא למיזל משום דגברא רבא את (וגדול ממנו בהורה) אלא משום יקרא דבי נשיאה קום זיל (קדושין ע). וכשם שהקפיד על כבודו אצל מי שקטן ממנו, כך לבש מעטה ענוה וקבל באהבה כל מילי דבדיחותא ודברי חדודין מאיש גדול ממנו. רבו רב דבר אליו דברים כמתלהמים ויתן אמר: דמי האי מרבנן כדלא גמיר שמעתא (עירובין ט"ו). ועוד אמר: דאקרייך כתובי לא אקרינך נביאי (כתובות קז), וגם לצון חמד לו לאמר לו: אל תהי שוטה בהרוזין (חולין צ:).

ו

ארץ שנער הרה וילדה אף גדלה שעשועיה ושם אבדה כלי חמדתה! (מו"ק כה). ארץ מולדתו זאת היתה חביבה עליו מאד, ותחת כי ר' זירא תלמידו ועוד רבים כמוהו נתנו דופי בחכמי בבל, מצאנו שר"ה אומר: גלות בבל שדעתן מיושבת עליהן כבנים (מנחות ק"י). יותר משמונים שנה חי פה עלי ארץ ומת מיתה פתאומית (מו"ק כח). כבוד

גדול עשו לו במותו ורצו להניח ס"ת אפוריה, אך ר"ח שהכן את רוחו הטהור וידע שלדעת הנפטר אסור לעשות כן מנעם מלעשות כזאת, ור' אבא הספידו לאמר: ראוי היה רבינו שתשרה עליו שכינה אלא שבבל גרמה לו (שם). את ארונו העלו לארץ ישראל, ובאימה ויראה נפקו קדמוהי חכמי המערב, ולהיות שר' חייא רבץ תורה הרבה ור"ה רבץ תורה כמוהו, לכן שמו מקום קבורתו אצל מערתיה דרבי חייא (שם). נפטר בשם טוב והיו לו בנים ובנות (מגלה כ"ז). והגדול שבכלם הוא בנו רבה הנודע לשם, אשר מלבד ידיעתו הגדולה והרחבה בדת ודין היתה לו ג"כ נפש טהורה, שפל ברך ותמים במעשיו, ורבא קנא מאד בענותנותו הגדולה ורצה להיות כמוהו ולא עלתה בידו (מו"ק כ"ח).

אברהם איש לפידות ממולטשין (פאדאליען)

חסורי מחסרא

מאת

חיים אפפענהיים רב דקהל טהארן

מעת היתה משנת דרבי כעין „משנה הידועה לכל", 1) אשר התעסקו בה בכל ישיבות בבל וארץ ישראל רבו הפרושים, הן להרצה ולעמוד על מקור כל הלכה והלכה שנשקעה בה, הן להשוותה עם הברייתות ומימרות האמוראים, הן להוציא ממנה הלכות חדשות, וכדרך אשר נתגדל ערכה בעיני חכמי הדורות והתאמצו בכל עז לדרשה ולבררה לתכלית זה, כן נתרחבה החקירה, עד שנראה, שהאמצעים אשר השתמשו בהם לכונה זו לא יספיקו להשלים את המלאכה, באשר שעם כל העמל ויגיעת נפש ועיון נמרץ עוד נשארו בהרבה מקומות כמה ספיקות בפירוש לישנא דמתני' וכמו כן בהגבלת הלכותיה ובבאור כונת מאמריה ובפרטי המחלוקות שנזכרו בה ובהבנת דבר מתוך דבר, לכן הכינו את לבם למצוא דרכים חדשים בדרשות המשנה, בידעם שהמשנה נאמרה „בלישנא קטי וברומזי ובכללי" 2) על כן אין לדמותה עם שאר ספרים שכוללים עניני שאר חכמות, כי מנהגם של מחברי ספרים הללו היה, להרבות דברים ולהציע ג"כ הטעמים והראיות וסתירת הטענות, כדי להוסיף הבנה, ומטעם זה מתפרשין ג"כ כפי ענינם ומהלך רוחם, לא כן המשנה שמקורה בהלכות שנאמרו רק על פה ונתקבלו מפי חכמים שונים, לכן כל מלה ומלה צריכה תלמוד מפני שע"פ רוב נרמז בהם יותר ממה שנראה לעין, ומתוך כך נטו פעמים האמוראים מפשטות המאמרים או שהשתדלו לעשות להם בנינים, לא שערום המתרגמים את הדברים כצורתם, וכמו כן תקנו לשון המשנה וגרעו והוסיפו בה, כדי להרים מכשול הסתירות או להוציא כאור משפט, או כדי לעשות פשרה בינה ובין הברייתות ומימרות האמוראים שנראו שאינן מסכימות על איזה הלכה או שמתנגדות לה וטעמים כיוצא בהם.

ומן הדרכים אשר השתמשו בהן לברר המשך מאמרי המשנה או קושי הלשון שבה הוא מה שאמרו בכמה מקומות חסורי מחסרא והכי קתני ופירושים כאלה צריכים תלמוד כי כאן ישאל השואל: איך מלאם לבם של חז"ל לומר שחסר מאמר שלם במשנה, מאיזה טעם השמיטו רבי. הן אמת שדרכו של רבי היתה לקצר את המשנה, עכ"ז אין לנו משפט, לעשותה כעיר פרוצה בלי חומה ולהכנים בתוכה דברים כפי ראות עינינו. וכבר נבוכו בזה מחברי ספרי כללי הש"ס, זה אומר בכה וזה אומר בכה: בשל"ה (דפוס אמ"ד דף ת"א) כתב שלא היה רצונם של האמוראים להחסיר את המשנה כ"א לפרשה, ובאמת החסרון עומד בכח לשון המשנה רק נעלם מהם איך עומד בכח לשון המשנה, ודעת לנבון נקל שזה לא יספיק להשקיט תרעומת המבקרים. ובעל א"ע כתב שהטעם שנחסרו דברים במשנה מפני כשהיו שונין על פה גרמה השכחה בקצת מקומות ושכחו קצת תיבות מן המאמר ולא רצה רבי לכתוב אלא בלשון שהיתה שגורה בפי רוב התלמידים מדרך שאמרו: משנה לא זזה ממקומה, אמנם גם מטעם זה לא נוכל לומר, שנתנה רשות להוסיף במשנה מאמרים שלמים, וכן אין לנו טעם להוסיף בה אפי' תיבה אחת אם לא נראה עין בעין שנשתבשו המאמרים ע"י ששכחו איזה תיבות. וגם הה"ג בעל דור דור ודורשיו (ח"ג, 19) השיג עליו באמרו דאדרבה מטעם זה היה לו לרבי להתקן הטעות, כמו שעשה באמת בהרבה משנות ישנות, כדי שלא יטעו הדורות הבאים אחריו. והנה לפי דעתי באמת יש לפרש את המשנה ברוב המקומות בלי להחסירה, אמנם מגודל תשוקתם של האמוראים להשוות מנגדים ולהתאים נפרדים הרגילו לתקן נוסחת המשנה, ע"ד זה, ופעמים ג"כ כדי שלא יהיה אחד מן החכמים כטועה בדבר משנה, ודרך הסנגוריא שבררו להם בעלי גמרא היה להם למכשול בענין זה, לעזוב אורח

2-1) רב שרירא גאון באגרת כיצד נכתבה המשנה.

מישור. והוסיף החכם לומר, שבאמת רק האמוראים שבבבל הורגלו להחסיר את המשנה מתוך איזה קושיא או כונה חיצונית, שלא תעמוד במשפט הבקרת, אבל בירושלמי לא מצינו רק אחד מן האמוראים האחרונים, הוא ר' יונה, אשר השתמש באופן זה, לפרש את המשנה ע"י שהחסירה.

אמנם גם על החלטת החכם הנ"ל יש לפקפק, האחד דכמעט נראה שחכמי הירושלמי הרבו להתקן נוסחת המשנה יותר מן חכמי הבבלי כמבואר במבוא הירושלמי להחכם ר' זכריה פֿראנקעל זצ"ל, ואע"פ כן מצינו לרבא שהיה מן המיוחדים שבחכמי בבל, אשר לא רצה לשנות נוסחת המשנה, אמנם לא מנע להוסיף איזה תיבות או מאמר שלם במשנה, כדאיתא בסנהדרין (י':) שאביי אמר תני קידוש החדש בשלשה והביא ראיה לזה מן הברייתא, ורבא השיבו הא עיבור קתני ומפרש המשנה קידוש ביום עיבור בשלשה, וכתב רש"י דטעמו משום דדרך התנא שטועה בגירסא לחסר תיבה ע"י שכחה אבל לא נחלף להתנא בין גירסת קידוש לגירסת עיבור. וכיוצא בו בשבת (ק"ז.) וחכמים אומרים אין עור אלא למה שמנו חכמים, ורצה אביי לפרש דהכי קתני אין עור חלוק מבשר אלא למה שלא מנו חכמים, ורבא השיבו הא למה שמנו חכמים קתני ומפרש דה"ק אין עור מטמא כבשר אלא למה שמנו חכמים, וטעמו ג"כ משום דבין לישנא שמנו ללישנא שלא מנו לא יטעה התנא וכה"ג בכתובות (י"ב.) ובנדרים (כ"ג: כפי' הר"ן), וכן בגיטין (י':) ושם הוסיף מאמר שלם במשנה. והנה מזה יש ללמוד, דרבא אף שדרכו להוסיף על המשנה, עכ"ז לא רצה לשנות נוסחתה אפי' במקום שיש להביא ראיה מן הברייתא לשנוי הנוסחא. אמנם בירושלמי מצינו במקומות אין מספר, ששנו גירסת המשנה, הרי לן שגם חכמי הירושלמי לא היו נזהרין כל כך והשתמשו בחפש הבקרת בדרשם את המשנה. השני, דהנה ידוע שהיו מחסרין את המשנה על שני אופנים או שהוסיפו בה רק איזה תיבות או שהוסיפו מאמר שלם, ואופן הראשון היה רגיל מאד בירושלמי, כמו שמצינו בכמה מקומות כיני מתניתין כך וכך, אשר ע"פ רוב מורה לשון זה בירושלמי שיש להוסיף על המשנה, ופעמים הביאו ראיה לזה מן הברייתא ופעמים הוסיפו כעין זה ג"כ בבבלי ופעמים לא הוסיפו, כגון בדמאי (פ"ה ה"ח) אין אדם רשאי למכור טבל אלא לצורך והוסיפו ובלבד לחבר, ובראש השנה (פ"ד ה"ה) למקום הועד והוסיפו של החודש, ובאמת יש נפקותא בפי' המשנה, אם מוסיפין כעין זה בנוסחת המשנה, ובנדרים (פ"ד ה"א) אין בין מודר הנאה מחברו

למודר מאכל הוסיפו למודר הנאת מאכל, וגם בבבלי שקלו וטרו בזה, ועוד שם (פ"ה ה"ה) והכותב חלקו לנשיא, גרסי צריך לכתוב חלקו לנשיא וכעין זה גם בבבלי ועיין בנדה (פ"א ה"ו) וכן בסנהדרין (פ"ט ה"ז) ועוד בכ"מ, וכיוצא בזה בנדה (פ"ב ה"ד) שהוסיפו בדברי ב"ש או תשמש לאור הנר באמרם כיני מתני' תשמש ותבדוק לאור הנר וזה נגד הברייתא שהביאו בבבלי (שם ט"ו:) וכן בב"ב (פ"ד ה"ג) כיני מתני' מכר את המכתשת החקוקה ולא את הקבועה. ובבבלי שם (מ"ה) לא הוסיפו ופי' הרשב"ם דדעתם דמתני' אתיא כר' אליעזר הנזכר בברייתא שם, וכמו כן במקום שהיו מפרשין את המשנה דלכתחלה קאמרה כגון במגלה (פ"ד ה"א) כיני מתני' מותר לקרותה עומד ומותר לקרותה יושב ובתרומה (ספ"ה), וכן במקום שיש ספק אם תנאי ההלכה מורה על ההוה או על העבר כגון בערלה (פ"א ה"ג) אם יכול לחיות וכו' כיני מתני' אם היה יכול לחיות, אך בזה אפשר לומר שהוא רק כעין פירוש, וכן מצינו שהוסיפו במשנה אבל המשנה שהיתה לפני חכמי בבל כבר היתה נוסחתה עם ההוספה שהוסיפו בה, כגון בנדה (פ"ב ה"ה) דבמשנה שבבבלי כבר היתה הנוסחא „העליון טהור", אך פעמים לא רצו להוסיף בדברי התנא שנזכר במשנה, אף שבברייתא נשנו דבריו עם הוספה זו, בחשבם שתרי תנאי אליבא דאותו התנא כגון בשבועות (ספ"א) 3). וגם באופן השני השתמשו חכמי הירושלמי, כגון ביבמות (פ"ז ה"ג) בת ישראל וכו' לא יאכלו עבדיה בתרומה וקאמר ר' אלעזר כיני מתני' עבדיה יאכלו עבדיו לא יאכלו, ועוד שם (ה"ח). ויותר מזה מצאתי שלא היו נזהרין מלחסר את המשנה אף בתחלת המאמר אשר כעין זה כמעט לא מצינו בבבלי כמ"ש הר"ן בפירושו לנדרים (ג'.) דרישא המשנה אין לחסר ונתן טעם לזה, כגון בברכות (פ"ב ה"ד) האומנים קורין בראש האילן או בראש הנדבך. וגרסו הפועלים קורין בראש האילן והאומנים בראש הנדבך, ונוסחא זו אינה מסכמת עם הברייתא שהביאו בבבלי שם, וכן הוסיפו מאמר ברישא דמתני' במעשרות (פ"ה ה"ב) ואין צריך להעיר שגם ר' יונה היה מחסר רישא דמתני' כהאי גוונא כמבואר בראש השנה (פ"ב ה"א), רק שר' יוסה שקיל וטרי כדי לפרשה כצורתה, והיוצא לנו מזה הוא, שבאמת אין הבדל כל כך בזה בין הירושלמי להבבלי כי שניהם לא מנעו מלחסר את המשנה, רק שבענין אחד, דהיינו בדבר הוספת מאמר שלם במשנה יש הבדל קצת ביניהם, שנראה שחכמי

3) ולמותר יהיה להעיר שפעמים מחקו איזה תיבות במשנה כגון בנדרים (פ"ז ה"ג) ועיין בבבלי שם.

הירושלמי השתמשו באופן זה רק במקומות מעטים, וכמו כן לא היו מחסרין את המשנה במקום שמקשו בבבלי מעשה לסתור, כי אפשר שחשבו שרבי הביא את המעשה פעמים כדי להודיע שיש מן החכמים הורה כך הלכה למעשה, ופעמים ג"כ כדי להורות שיש חולקים על הלכה זו. ועוד יש להעיר, שבירושלמי הוסיפו רק מאמרים קצרים אמנם בבבלי הוסיפו ג"כ מאמרים ארוכים, אך פעמים אין כונתם לומר שחסר כל המאמר הארוך או שיש להוסיפו במשנה, רק שכך היה מנהגם, לשקוע ג"כ פירושם במאמר שהוסיפו, כמו שהיו רגילין ג"כ להעתיק את הברייתא עם הוספת דברים, כדי להפיק אור על פירושה, ולקמן אביא ראיה לזה.

ואחרי שנתברר לנו שבעיקר הדבר דרכן של שני התלמודים שוה לענין זה, אין לנו לומר בהחלט שריה הסנגוריא או שאר סבות חוציות גרמה להם לחכמי בבל בהרבה מקומות לומר חסורי מחסרא, אמנם חוב עלינו להעמיק עוד בזה, לבוא על טעמם ועוסק דעתם. הנה בעלי תוספות (נזיר י') אמרו: שלא היו מחסרין את המשנה רק במקום שהחסרון מוכח מתוכה, אמנם גם על זה יש לדון, שהרבה פעמים ראינו, שהיו מחסרין את המשנה אעפ"י שיש לפרשה בצורתה וכפשוטה כמו שהעירו הם בעצמם בשבת (ק"ב), אבל מצינו לבעלי תוס' (גיטין ע"ז) שאמרו על מה שמחסרי את המשנה מעשה בצידון וכו' לפי שהיה קבלה בידם שר' שמעון בן גמליאל חולק על רבנן היו מחסרין אותה, כדי לפרשה לכונה זו, ודברים של טעם הם, והראיה מהך כללא שאמרו לקמן (ע"ה) בשם ר' יוחנן כל מקום ששנה רשב"ג במשנתנו הלכה כמותו חוץ מערב וצידן וראיה אחרונה, וצידן היינו הך דהכא, א"כ לפי הכלל שנאמר מר' יוחנן בודאי יש כאן פלוגתא בין רשב"ג ורבנן. ויש גורסין ראיה זו בדברי התוס' שם. והנה לפי דרכם יש ללמוד, שפעמים היו מחסרין את המשנה מפני שקבלו איזה דבר או כללא ודומיהן שעל ידו לא היו יכולין לפרשה כצורתה, ופעמים ג"כ לפי הוכחה זו מפני שידעו, שמשנה זו נשנה בברייתא בזה הלשון או כעין זה הלשון שהוסיפו בו, והיינו שחסרו ג"כ את המשנה במקום שמצאו ראיה או רמז לדבר בברייתא וכבר העיר על זה בעל ספר הקנה באמרו: כל מקום שקיצר רבי את הלשון ואין התלמוד יכול לתרץ אותה מקוצר הלשון מתרצים אותה מן המשנה שהשיב את שמה תוספתא, כגון בפסחים ובמה אמרו שתי שורות במרתף וכו' וכשתדקדק את המשנה תמצא שמרתף לא נזכר כאן, וזו שאמרו מרתף מאן דכר שמיה חסורי מחסרא והכי קתני וכו',

וכן בכל מקום שקיצר רבי את המשנה אומרים חסורי מחסרא כלומר שמחוסרת. היא המשנה שלפניה הקרויה תוספתא, כי אין ספק שרבי בעת שלמד משנת התנאים שהיו קודם זמנו למד ג"כ התוספתות לאותן סדרי המשנה, כי לכל סדר המשנה שיצא מפי כל חכם וחכם נלוו גם התוספתות, ושניהם היו מקור משנת דרבי, ומשניהם שאב רבי בסדרו את משנתנו כמו שהוכחתי בכנס' ישראל (ח"ב), א"כ ברור הדבר שבהרב' מקומות היו מחסרין את המשנה מפני שידעו שבתוספתא או בשאר ברייתות נשנו הדברים בהרחבת הלשון, ואף שע"פ רוב לא אמרו כן בפירוש, וגם נראה שלא אמרו חסורי מחסרא רק מפני קושיא שהקשו, עכ"ז אין ספק שמלאם לבם לפרש את המשנה ע"י שהחסירו מפני שהיה ידוע להם שכך וכך או כעין זה נשנו הדברים בברייתא, או שלקחה אזנם שמץ דבר ממנו, ומאחר שאיזה משנות כמו שהן לפנינו אינן מתורצות שפיר אמרו שרבי קיצר לשון התוספתא הישנה, או אפשר שנפל טעות בהעתקתו. ומעתה יש לנו להחליט, מפני שלשה דברים אמרו שהמשנה חסורי מחסרא, או מפני שהחסרון מוכח מתוכה ומתוכה לאו דוקא, כונתי לא לבד מתוך המשנה שהוסיפו בה אלא מן סגנון המשנה בכלל או מתוך התדמות משנה זו לחברתה, או מפני שמצאו רמז לזה מתוך איזה דבר שקבלו או באיזה ברייתא, או מפני טעמים כמוסים כאשר אברר עוד. ועתה אביא דוגמאות לכל אחד ואחד מן האופנים הללו.

א בחסרם אות מפני שהחסרון מוכח מתוכה, פעמים שהחסרון נראה לעינים עד שא"צ הוכחה כלל, ופעמים אין אנו יכולין לעמוד על הדבר אלא מתוך שקלא וטריא והתדמות ענין לענין, אשר מתוך כך יבורר לנו שבאמת יש טעם וסברא להוסיף זה המאמר או אלה התיבות במשנ', ואף שכמעט בכל המקומות משמע שהיו מחסרין את המשנה מתוך הקושיא שהתחילו בה כגון מעשה לסתור ודומיהן, אמנם כך היתה דרכו של הבבלי לפרש תחלה לישנא דמתני' ולתרצה במקום שיש להקשו' עליה, ואח"כ לברר את ההלכה ומקורה והגבלתה, והמחלוקות שנפלו בה וטעמן של החולקים, ובמקו' שענין זה כבר מבורר מתוך פירושם במשנה חשבו שאינן צריכין עוד להאריך בזה. אך פעמים ניכר הדבר ג"כ מתוך הצעת הסוגיא והשקלא וטריא.

א) בפסחים (צ"ו) מחסרי את המשנה (כפי גירסת הר"ע ברטנורא) באמרם הכי קתני ונאכל בחפזון בלילה א' וחמוצו נוהג כל היום וכו' ומוקין למתני' כר"י הגלילי. הנה כאן החסרון מוכח מתוכה, דהתנא שייר במה דברים שבין פסח מצרים לפסח דורות וכ"כ בתוס' (שם צ"ה), וגם בירושלמי אמרו דמתני' אתיא כר"י הגלילי.

ב) בנזיר (ד׳) הוסיפו במשנה האומר הריני נזיר עולם הרי זה נזיר, וגם כאן החסרון ניכר מתוכה, ובוראי נשנו הדברים כך במשנה ישנה ואפשר שרבי קיצר את המשנה מפני שהדבר מובן מעצמו, ומה שהאריך ברישא בנזירות שמשון בודאי מפני שרצו להודיענו ג״כ כנוי נזירות שמשון או לאפוקי מדר׳ שמעון שסבר האומר הריני נזיר שמשון לא אמר כלום אבל באומר הריני נזיר עולם ליכא מאן דפליג שהוא נזיר.

ג) בבבא בתרא (צ״ג) אמרו חסורי מחסרא וה״ק אפי׳ זרע פשתן אינו חייב באחריותן דברי רשב״ג שרשב״ג אומר זרעוני גינה שאינן נאכלין חייב באחריותן. הנה גם כאן מוכח מתוך המשנה שיש לפרשה כן, דאם איתא דרישא לא אתיא כרשב״ג ות״ק חולק עליו, מפני מה אמר אפי׳ זרע פשתן אינו חייב היה לו לאשמעינן רבותא טפי אפי׳ בזרעוני גינה, אלא ודאי דסתם משנה כרשב״ג.

ד) בזבחים (צ״ז) מחסרי המשנה וגם שם החסרון נראה לעין ואין צריך עוד ראיה.

ה) בעירובין (צ״ח) הוסיפו במשנה בד״א בכותל משופע וכו׳ דברי ר׳ יהודה שר׳ יהודה אומר וכו׳. הנה כאן באמת אין החסרון נראה לעין עכ״ז יש לומר שמלבד הקושיא שהקשו היה להם עוד טעם לחסר את המשנה, דלפי פירוש רבה ואביי שם גם רישא דמשנה היה קורא בספר על האסקופה וכו׳ אתיא כר׳ יהודה (תוס׳ יו״ט ואור זרוע הלכות עירובין סי׳ ר׳) בודאי גם סיפא דמתני׳ אתיא כר״י, ועיין בחי׳ ריטב״א שסבר שגם לפירוש רב יהודה שם יש לומר כן, וניחא להם לומר דכולי רבי יהודה היא.

ו) בגיטין (ס״ו) הוסיפו במשנה אם הוכיח סופו על תחלתו הרי זה גט. כאן יש להביא ראיה מן המשנה דלעיל דשפיר מחסרי משנה זו, דלפום ריהטא נראה, שמשנתנו הבריא שאמר וכו׳ משנה שאינה צריכה היא, דכבר נשנה לעיל דאמרו חכמים בהיוצא לקולר ולדעת ר״ש שזורי אף במסוכן אם אמר רק כתבו גט לאשתי דיכתבו ויתנו, א״כ איך יעלה על הדעת לומר, דבריא שאמר רק כתבו דיכתבו ויתנו, אלא ודאי דהתנא בא להשמיענו דאף בבריא יש אופן שאם לא אמר אלא כתבו דיכתבו ויתנו, והיינו בהוכיח סופו על תחלתו. אך עדיין יש לפקפק בזה, דאפשר דמתני׳ באה להודיענו שרשב״ג מחלק בין הוכיח סופו על תחלתו או לא אבל ת״ק סבר דבכל ענין אינו גט, אמנם זה אינו, דא״כ אמאי נאמר במשנה הטעם שרצה לשחק בה, היה לו להתנא לומר לא אמר כלום, דכל זמן שלא אמר תנו אין נותנין, דרק בהיוצא לקולר ובמסוכן איכא טעמא דאגב פחדיה טריד ושכח לומר שיתנו, אבל בבריא ליכא טעמא, אלא ודאי דמה דקאמרה שרצה לשחק בה, כונתה דכל זמן שלא הוכיח סופו על תחלתו שמחמת טרדות לא דקדק בדבריו יש לומר שרצה לשחק בה, אבל בהוכיח סופו על תחלתו יש לומר שלא פירש ג״כ שיתנו מפני שהיה מוטרד. והנה הרמב״ן והרשב״א גרסי כאן חסורי מחסרא וה״ק רשב״ג אומר אם הוכיח סופו וכו׳ ופי׳ הרמב״ן שמשנתנו היא כסגנון המשנה בביצה (כ״ג) אין צדין דגים מן הביברין וכו׳ רשב״ג אומר לא כל הביברין שוין וכו׳ דמשמע דלא בא רשב״ג רק להגביל הלכה ישנה ולפרשה באיזה אופן נאמרה, אבל אין ראיה מזה שהת״ק חולק עליו כמבואר בגמ׳ שם, ולפי דבריו יפורש ג״כ הענין שפיר, אמנם בתוספתא (שאצל ספר רב אלפס, ובכ״י ערפורט נשתבשה כאן הנוסחא) נאמר בריא שאמר כהבו גט לאשתי ועלה לראש הגג ונפל כותבין ונותנין לה כל זמן שיש בו נשמה רשבג״א אם מעצמו נפל הרי זה גט ואם לאחר זמן נפל אין נותנין שאני אומר שמא הרוח דחפתו וצריך לתקן קצת גירסא זו כפי העתקת הרשב״א (בפי׳ המשנה היוצא לקולר) אם מעצמו נפל הרי זה גט ספק נפל מעצמו ספק הרוח דחפתו אם לאלתר נפל כותבין ונותנין שאני אומר מעצמו נפל, אם לאחר זמן נפל אין כותבין ונותנין שאני אומר הרוח דחפתו וכ״ה בירושלמי, ולפי״ז יש לומר דבאמת הת״ק חולק על רשב״ג ונתחדשה הגבלת הלכה זו מרשב״ג ובפרט לפי גירסת הירושלמי במשנתנו „אמר רשב״ג אמרו חכמים אם מעצמו נפל וכו׳ ובתוספתא הוסיפו שרשב״ג חידש עוד הלכה בענין שהורו חכמים בספק אם מעצמו נפל או לא. ומכל האמור יבורר שבכל ענין היה להם טעם נכון למה שהוסיפו במשנה.

ז) בנדרים (מ״ח) הוסיפו במשנה אם הוכיח סופו על תחלתו אסור, גם כאן יש ראיה מן המשנה דלעיל דיש לחסר משנה זו, דכבר נשנה הלכה זו לעיל (מ״ג) כמו שהעיר הר״ן ובודאי רצה התנא לחדש. כאן איזה דבר, ואין לומר דנשנה הענין כאן שנית כדי להורות שיש חולקין על הלכה דלעיל, דלפי דברי רבא כאן ופירושו לעיל (מ״ג) בדברי ר׳ יוסי בודאי אין לומר כן, ועוד דאין ספק שסברו דליכא תנא שיאמר, דאם נתן את המתנה להערמה שתהיה אע״פ כן כמתנה על מנת להחזיר.

ח) שם (ס״ו) מחסרי המשנה באופן שר׳ ישמעאל שהורה במעשה שהביאו חולק על הת״ק. אמנם אין זה טענה על מה שהוכחנו לעיל, דבמשנה זו נראה מתוך אריכות לשון של הת״ק עין בעין שהוא חולק על ר׳ ישמעאל. אך יש לדקדק דלעיל (ס״ה) הקשו על ר׳ יוחנן דלפי דבריו תהיה משנתנו משנה שאינה

צריכה, למה לא תרצו שהמשנה באה להורות שר׳ ישמעאל פליג בזה, אמנם גם זו אינה טענה דלעיל נאמר דנחלקו ר״מ ורבנן בדברים שהן כנולד ואינן כנולד, עכ״פ לפי דברי ר״י היה לו להתנא להביא מיד אחר זה מעשה דר׳ ישמעאל. ועיין בפי׳ הר״ן והרא״ש שם, ואין כאן מקום להאריך בזה.

ט) בב״ק (ל״ב) הוסיפו במשנה בר״א בערב שבת בין השמשות אבל בחול וכו׳. לפום ריהטא נראה שהיו מחסרין (כפי גירסת הרע״ב) כאן המשנה כדי שלא יהיה ר׳ יוחנן סותר את עצמו, ואף את״ל שהיו מחסרין את המשנה מפני שלא רצו לפרשה בזו וא״צ לומר זו, עכ״ז משמע מן התוספתא דבאמת פליגי רבנן על איסי בן יהודה דכך נאמר שם: שנים שהיו מהלכין ברה״ר אחד רץ ואחד מהלך שנים רצים ושנים מהלכים ושניהם משמשין והזיקו זה את זה פטורין שלזה יש רשות להלך ולזה יש רשות להלך, איסי הבבלי אומר הרץ חייב מפני ששינה, ומודה איסי בערב שבת עם חשכה שפטור, והרי לן דרבנן חולקים על איסי, אמנם אין ספק שרצו לאוקמי מתני׳ כאיסי מפני שבמשנה שלפניה משמע בהריא דבשניהם רשות להלך תלה הדבר ג״כ אם מהלך כדרכו כדפי׳ רש״י שם אם אחד מהלך כדרכו ואחד מיהר ללכת השני חייב, א״כ איך אפשר לפרש את המשנה בזו וא״צ לומר זו ותהיה סותרת למשנה שלפניה ומשו״כ מחסרי את המשנה לאוקמה כאיסי, ואפשר שמטעם זה פתחו הסוגיא לימא כתני׳ דלא כאיסי, אך יש להעיר שמה שהוסיפו בר״א בערב שבת לאו דוקא הוא, דכונתם באם יש לאחד רשות להלך שלא כדרכו, ואורחא דמילתא נקטו.

י) בב״מ (פ״ו) הוסיפו במשנה אם פסק להם מזונות ריבה להן. הנה כאן יש לתמוה אמאי לא אמרו דסתם מתני׳ אתיא כרשב״ג שחולק על ר״י בן מתיא ואמר שלא היה צריך, ומה שפירש רש״י כאן ובכל המקומות שהקשו מעשה לסתור דאין דרכו של אדם להביא מעשה כדי לסתור את דבריו לא יפרש סוגיא דהכא, דמדברי רשב״ג שהיה חולק על הוראת ר״י בן מתיא, יש לקיים מה שאמרו ברישא דמתניתין, ומטעם זה מביא התנא חך מעשה לומר שרשב״ג סבר כמותו. אמנם בעלי גמרא הוכיחו כן מענין המשנה וסגנונה דבודאי אין לומר דאתיא רישא דמתניתין כרשב״ג. דהנה המשנה הזכירה שלשה אופנים ואמרה שבכלם הולכים אחר מנהג המדינה, ובכל אותן אופנים שהזכירה תצא טובה לפועלים ע״י שתקנו חכמים שהולכים אחר מנהג המדינה, כגון אם התנה עמהם להשכים ולהעריב שאינן צריכין לעבוד יותר מן המנהג, וכן אם התנה עמהם לזון שצריך ליתן להם מזונות ושצריך ליתן להם מיני מתיקה אם כך הוא המנהג. אמנם אם התנה עמהם מזונות במקום שנהגו ליתן מזונות, דמשמע שהפועלים לא סמכו על המנהג, קסבר ר״י בן מתיא שהדבר אין לו שיעור וצריך ליתן להם יותר מסעודת שלמה, ורשב״ג חולק וסובר דאעפ״י כן אין צריך ליתן להם יותר ממנהג המדינה ומשמע דסבר רשב״ג דתקנת חכמים שהכל כמנהג המדינה נעשתה ג״כ במקום שתצא טובה לבעל הבית, ואם איתא דת״ק סבר כרשב״ג למה הודיענו במשנה ג׳ אופנים שהולכים אחר מנהג המדינה ובכלם יש טובה רק לפועלים ולא הזכיר שום אופן שצריכין לילך אחר המנהג במקום שתצא ג״כ טובה לבעל הבית, אלא ודאי דת״ק חולק על רשב״ג וסבר דעיקר תקנת חכמים היתה לטובת הפועלים.

יא) בבבא בתרא (קע״ג) הוסיפו במשנה בד״א בשאין נכסים ללוה אבל אם יש נכסים ללוה לא יפרע מן הערב וקבלן אעפ״י וכו׳. הנה כאן נראה שהוסיפו במשנה כדי לקיים דברי ר׳ יוחנן דלפי ראות עינינו יש לפרש המשנה כפשוטה בלי לחסרה. עכ״ז נראה שיש להוכיח מן המשנה דרשב״ג סבר דגם בקבלן אם יש נכסים ללוה לא יפרע ממנו, דהנה המשנה מוסיפה כאן: וכן היה רשב״ג אומר הערב לאשה בכתובתה וכו׳, אמנם לקמן (קע״ה) אמרינן ערב בכתובה לדברי הכל לא משתעבד קבלן בכתובה לד״ה משתעבד, ולפ״ז הערב בכתובה דקאמר רשב״ג בודאי לאו דוקא הוא, אלא דרצונו לומר קבלן בכתובה, ומזה משמע דמה שאמר רשב״ג אם יש נכסים ללוה וכו׳ קאי ג״כ אקבלן דאל״כ מאי וכן היה רשב״ג אומר דקתני, ומאחר דהך מאמר אם יש נכסים ללוה וכו׳ קאי ג״כ אקבלן ניכר החסרון מתוך המשנה ושפיר קאמרי חסורי מחסרא, ואיכא למידק לפי מה שהוסיפו במשנה בד״א אם יש נכסים ללוה וכו׳ למה אמר ר׳ יוחנן לא שנא אם יש נכסים ללוה וכו׳ הא כבר נאמר הענין במשנה עצמה. אמנם מכאן יש ללמוד לפי דעתי דבמקום שאמרו חסורי מחסרא אין כונתם דחסר כל המאמר במשנה רק דרכם היה לשקוע פעמים פירושם במשנה באותו המאמר שהוסיפו, וכאן נמי נראה שהוסיפו רק בד״א בערב אבל קבלן בכל מקום יפרע מן הקבלן רשב״ג אומר וכו׳ והך בד״א אם יש נכסים ללוה וכו׳ שאמרו בהוספת המשנה אינו רק כפירוש בעלמא, ובאמת מצינו בהרבה מקומות שהגבילו דברי התנא אף שלא אמרו בפירוש חסורי מחסרא כגון בנזיר (מ״ו) ר׳ אליעזר אומר סותר את הכל וקאמר רב מאי סותר את הכל את קרבנותיו והביא ראיה לזה מדברי החכמים

דפליגי על ר"א , אמנם לא אמר רב שיש להוסיף כן בדברי ר"א שבמשנה דהדבר מובן כאן מעצמו שיש לפרש דעתו כך , ואפשר שגם במשנה ישנה נשנו הדברים בלשון קצרה כמו שהם לפנינו , וכיוצא בזה בפסחים (כ"א) כל שעה שמותר לאכול מאכיל לבהמה וכו' ופירושו דה"ק כל שעה שמותר לכהן לאכול בתרומה מאכיל ישראל לבהמה וכו', וגם כאן אין כונתם להוסיף אלה הדברים במשנה , אלא דרצונם לומר דכונת המשנה היתה כל שעה שיש עוד היתר לאכול או שמותר עוד לאיזה איש לאכול מותר לכל אדם להאכיל וכו' רק שפירשו שזה האיש שמותר לו עוד לאכול זמן קצר בעת שנאסר כבר לשאר בני אדם הוא הכהן אם יש לו תרומה שהחמיצה . אך לפי שיטת מקצת הראשונים יש לתרץ סוגית התלמוד בב"ב דהך לא שנא שאמר ר' יוחנן קאי ארישא דמתניתין המלוה את חבירו ע"י ערב לא יפרע מן הערב , דלפי מה שהוסיפו בגמ' על לשון המשנה יש לומר דקאי רק אסיפא אם אמר ע"מ שאפרע ממי שארצה ומפרש ר"י דקאי גם ארישא , ובאמת משמע מן הירושלמי דר' יוחנן קאי ארישא עיין במראה הפנים .

יב) בע"ז (ס"ו) הוסיפו במשנה אם יש בו בנותן טעם לפגם מותר , הנה כאן יש ספק בנוסחת המשנה כמבואר בהוספות , אמנם יהיה איך שיהיה יש להביא ראיה לחסר את המשנה כדעת התלמוד מן הכלל שנשנה בסוף המשנה . דאם נאמר שהת"ק חולק על רבנן וסבר דנותן טעם לפגם אסור היה לה להמשנה לומר זה הכלל שאמרו חכמים , דכה"ג מצינו ברוב המקומות אם יש פלוגתא ברישא או שתנא אחד הידש איזה דבר בהלכה ישנה או שהגבילה ולבסוף נשנה הכלל שיצא מתוך זה , או שנחלק על הלכה ישנה וחידש את הכלל ששנאה אותו בלשון זה הכלל שאמר ר' פלוני או כלל אמר ר' פלוני כגון בפסחים (ס"ו) אחרי ששנה מחלוקת והויכוח שהיה בענין זה בין ר"א ור' עקיבא אמרה כלל אמר ר"ע , וכיוצא בזה בגיטין (פ"ד) ובחולין (צ"ח) , ובהרבה מקומות בתוספתא ולדוגמא בשבת (פ"ה) כלל אמר רשב"א ובמנחות (פ"י) כלל אמר ר' שמעון . ואם אמנם שמצינו פעם אחת או שתים שהמשנה לא דקדקה כך כגון בביצה (י"ד) דלא נאמר במשנה כלל אמר ר' יהודה אלא זה הכלל אף שר"י חידש את הכלל , מ"מ היכא דלא נלמוד דעת החולקים אלא מתוך המעשה שהזכירה כגון כאן היה לה להקפיד ע"ז ולומר כלל אמרו חכמים .

יג) בבכורות (מ') הוסיפו במשנה אין לו ביצים או ביצה אחת דה"ק אין לו שתי ביצים בשני כיסין או וכו' , וכבר הקשה הרי"ט אלגזי בפירושו להלכות בכורות להרמב"ן אמאי לא מחסרי ג"כ מתניתין דלקמן (מ"ד) אין לו שתי ביצים וכו' וכתב דלדעת התוספות (מ"ג) ניחא דבאמת אדם אין לו רק כיס אחד אף שהרופן מפסיק עכ"ז אינו אלא ככיס אחד ושלא כדעת הרמב"ם , ע"כ אין לפרש מתני' דלקמן ע"ד זה עיין שם שהאריך . ולפי דעתי לא היה לו להתלמוד להקשות על מתניתין דלקמן השתא אין לו רק ביצה אחת הוי מומא אין לו כלל מבעיא , מפני שהיא באה ג"כ להודיענו שזה הוא פירוש מרוח אשך האמור בתורה והת"ק פליג על ר' ישמעאל דלר"י צריך ג"כ שיהיה החולי בשתי ביצים ופירוש מרוח אשך שאין לו ביצים כלל ע"י שנמוחו , ות"ק סבר דאשך לשון יחיד הוא א"כ חסר רק ביצה אחת נקרא מרוח אשך כמבואר בתוספות יו"ט ונחלקו בשני דברים בפירוש לשון מרוח ובפירוש לשון אשך . אמנם אי קשיא הא קשיא אמאי לא פירשו את המשנה במומי בהמה בפשיטות דלא זו אף זו קתני . הן אמת דמבואר בתום' קדושין (מ"א) דרק בשתי בבות יש לומר לא זו אף זו קתני אבל לא בשתי תיבות , אבל גם על כלל זה יש לדון הרבה ובפרט שהם סתרו את עצמם בזה, דבתמורה (י"ד , ד"ה לא מבעיא) פירשו את המשנה גם בשתי תיבות דלא זו אף זו קתני , אמנם גם זו אינה טענה וסוגית התלמוד ברורה היא , דהמשנה שהיו מחסרין מיירי במומי בהמה ומתניתין דלקמן מיירי במומי אדם . ולפי שיטת התוספות אין לחסרה ולפרשה שתי ביצים בשני כיסין או וכו' דבאדם אינו רק כיס אחד או שנחשב רק ככיס אחד וידענו שכל מום שפוסל בבהמה פוסל ג"כ באדם , ולפי זה אין לפרש מתני' דמיירי במומי בהמה כפשוטה דלא זו אף זו קתני ולומר דרק אין לו שתי ביצים או ביצה אחת פוסל בבהמה דא"כ אמאי צריכה התורה לומר דמרוח אשך פוסל באדם דלת"ק מרוח אשך היינו שנחסרה ביצה אחת או שתים וזה פוסל ג"כ בבהמה , אלא ודאי דהתורה הוצרכה לומר דמרוח אשך פוסל באדם מפני שיש בענין זה פסול בבהמה שאין יכול להיות כלל באדם והיינו אין לו שתי ביצים בשני כיסין או וכו' שאינו שייך באדם משום דאין לו רק כיס אחד , ומטעם זה הוצרכו לחסר את המשנה דמיירי במומי בהמה .

יד) בנדה (ל"ט) שקלו וטרו בפירוש המשנה כל י"א יום בחזקת טהרה וכו' הנה כאן כמעט החסרון ניכר מתוך המשנה ור' יהודה פירשה ע"י שהוסיף בה איזה מלות , אמנם רב חסדא הוסיף בה ב' מאמרים ומחסר את המשנה בב' מקומות כדי לאוקמי כר"מ , ואפשר לומר דטעמו משום דרישא דמתניתין אתיא כר"מ דוסת דאורייתא כמבואר בתום' (לעיל ט'

ד"ה הא) היה ניחא לי לומר דכולה מתני' נשנה מר"מ ובפרט אחרי שידענו שלרבי היתה ע"פ רוב משנת דר"מ לעינים .

טו) שם (נ"ו) התשיפו במשנה הנמצאים בערי ישראל וכו', הנה משנה זו אין לפרשה כפשוטה מכח קושית התלמוד, ובאמת גם כאן החסרון ניכר מתוכה, אמנם גם סגנון המשנה מורה קצת לדעתי על פירושן. דהנה ברישא נחלקו בכתמים הבאים מרקם דלת"ק הם כתמי נכרים וטהורין ולר"י הם ככתמי ישראל וטמאין מפני שיושבי רקם הם גרים, אמנם כ"ע מודים דכתמי נכרים טהורין וכתמי ישראל טמאין, א"כ אמאי הוסיפה המשנה לומר כתמים הבאים מבין הנכרים טהורין ומבין ישראל טמאין, ואת"ל דרצה התנא לאשמעינן דאף דדם נכרים מטמא כרוקה מ"מ לא גזרו רבנן בכתמיהם (עיין בתוספות יו"ט) גם זה יש ללמוד מן רישא דמתניתין ועוד אמאי אמרה הבאים מבין ישראל טמאין אלא ודאי דאגב גררא נקטה משום דבעי' לומר הבאים מן הכותים טמאים, ואם איתא דנחלקו בזה ר"מ ורבנן היה לה לומר כתמים הבאים מן הכותים הם כהבאים מבין ישראל דברי ר"מ וחכ"א וכו' ולא היה להזכיר כתמים הבאים מבין הנכרים וכתמים הבאים מבין ישראל דראשונים טהורין והשניים טמאין, ומטעם זה סברו דבאמת בכתמים הבאים מבין הכותים ליכא מאן דפליג, רק שנחלקו במקום שיש לטהר את הכתמים ולומר שאינם באין מבין אותן שבכתמיהם מטמאין וקאמרי לדוגמא בערי ישראל טהורין מפני שהם מצניעין כתמיהם אבל בערי כותים פליגי אם הכותים נחשדו שלא יצניעו כתמיהם או לא נחשדו .

ב) דרכם של האמוראים לחסר את המשנה, מפני שהיתה להם איזה קבלה אשר על ידה ליכא לפרשה כפשוטה או שיש ללמוד כן מאיזה ברייתא. אך פעמים מצינו רק רמז לדבר ופעמים נוסחת הברייתא בתוספתא שלפנינו איננה שוה להנוסחא שהיתה לפניהם, כי התוספתא שלפנינו אינה התוספתא שלהם וא"צ להעיר שאינה התוספתא שאמרו עליה שסתמה ר' נחמיה כמבואר בספר הכריתות וכבר הארכתי בזה בכנסת ישראל (ח"ב) וגם התוספתא שלפנינו נשתבשה ואף שבכ"י ערפורט מצינו פעמים נוסחות ישרות, עכ"ז נמצאו בספרי הראשונים הרמב"ם והרמב"ן גירסות שהן יותר מתוקנות .

א) בברכות (י"ג) מחסרי את המשנה בפרקים שואל מפני הכבוד וכו' קאמרי שם תניא נמי הכי, הרי שהיה להם סמך מן הברייתא ובכ"י מינכען נשמט המאמר עיין בדקדוקי סופרים .

ב) בשבת (כ"א) מחסרי את הברייתא, דה"ק בד"א להדליק אבל להקפות מותר וכו' ושם הטעם לא כמ"ש הרב בעל דור דור ודורשיו כדי שלא יהיה רבה כטועה בדבר ברייתא אלא לפי שרבה בעצמו אמר שקבלה היתה בידם שאין מדליקין, אמנם לא נתן טעם לזה כמו שפירש הערוך (ערך לפי) והביא ראיה לזה מן הגמ' בגיטין (ס"ו) ובפרט שכל ענין הדלקת נרות הוא מצוה מדרבנן וקבל רבה שכן תיקנו .

ג) בשבת (ק"ב) הוסיף רב אשי במשנה הא נחה חייב בד"א שחזר ושכח וכו' וכתבו בתוס' שבאמת היו יכולין כאן לפרש את המשנה בלי להחסירה, אמנם הרמב"ם כתב בפי' המשנה שהיה קשה להם כשנזכר ואח"כ קלטה אחר שהוא פטור ואם לא קלטה אחר ונפל לארץ יהיה חייב ואח"כ יאמר התנא הכלל שבכל חייבי חטאות צריך להיות תחלתן וסופן בשגגה לכן פירשו דהזורק ונזכר לאחר שיצאת מידו או שלא נזכר וקלטה אחר פטור הא נחה חייב בד"א שחזר ושכח וכו' ועיין מה שהעיר ע"ז בעל תיו"ט . ולפי דעתי הנכון כפי' הרמב"ם, וכן יש ראיה מן התוספתא דיש לחסר כאן המשנה, דכך נאמר בתוספתא (פ"י) הזורק מרשות הרבים לרה"י (כך היא גירסת כ"י ערפורט והגי' שבתוספתא שנדפס בס' רב אלפס משובשת היא) ונזכר לאחר שיצאה מידו קלטה אחר וכו' רבי מחייב וחכמים פוטרים ומודה רבי לחכמים שאם זרק מרה"י לרה"ר שהוא פטור עד שעה שתנוח זה הכלל וכו' ושיטת רבי בברייתא יש לפרש כפי מה דקאמרי לעיל (צ"ז) בפלוגתא דרבי ורבנן בהזורק מרה"ר לרה"ר ורה"י באמצע דמיירי ברה"י מקורה וסבר רבי דביתא כמאן דמליא דמי א"כ גם כאן מיירי ברה"י מקורה וסבר רבי אם זרק מרה"ר לרה"י ונזכר כשבאה לאויר רה"י או שקלטה אחר חייב דמיד כשבאה לאויר רה"י מקורה הוי כמונח אבל בזורק מרה"י לרה"ר ונזכר כאשר באה החפץ לאויר רשות הרבים פטור משום דבאויר רה"ר לא הוי כמונח ורבי לית ליה קלוטה כמי שהונחה דמיא וזה הוא שאמרו דמודה רבי בזורק מרה"י לרה"ר שפטור עד שעה שתנוח, ולפי ברייתא זו הך דקתני „ונזכר קלטה אחר" שני ענינים הם או שנזכר או שקלטה אחר כמו דמפרשי בגמ', וע"ז אתיא שפיר מה שהוסיפו עוד שם בגמ' בד"א וכו' דאף דמתני' אתיא כרבנן דפליגי על רבי ולא מחלקי בין זורק מרה"ר לרשות היחיד לזורק מרה"י לרה"ר מהך ברייתא יש ללמוד פירוש לישנא דמתניתין, ועוד יש לומר דמתני' אתיא נ"כ כרבי ומה דאמרה סתם הזורק ולא מחלקה מאיזה מקום זורק משום דמיירי ברה"י שאינה מקורה ובזה לא פליג רבי .

ד) בעירובין (ס"א.) הוסיפו במשנה בר"א במודר וכו' וכתב הרב בעל דור דור ודורשיו שהיו מחסרין כאן את המשנה מפני שנפל טעות בספרים שהיו לפניהם שהיה כתוב בסוף השיטה אותיות „ואנ" ממלת ואנשי למלא את השיטה כדרך הסופרים לכתוב איזה אותיות מן המלה שבה התחילה שיטה שלאחריה אם יש עוד רווח בשיטה ראשונה והם טעו וקראו „ואין" והוצרכו עי"ז לפרש את המשנה בחסורי מחסרא כדי להצדיק טעותם. ואני אומר שכאן חריצותו של הרב הטעה אותו. האחד שגם בירושלמי אמרו כיני מתני' אנשי עיר הגדולה מהלכין את כל עיר הקטנה ו א י ן אנשי עיר הקטנה וכו' ומחקו ג"כ מלת „כיצד" שבמשנה. ואף אם נדחק לומר שגם בספרים שהיו לפני חכמי הירושלמי נפל טעות וטעו גם הם והוצרכו עי"ז למחוק מלת כיצד. הנה בתוספתא נאמר בהריא אנשי עיר הגדולה מהלכין את כל עיר הקטנה ו א י ן אנשי עיר הקטנה וכו' ומה שהוסיף התנא שם מסכים ג"כ עם פירושם במשנה, ועוד דמן הברייתא שלפניה משמע ג"כ שיש לגרוס במשנה ואין אנשי עיר הקטנה, דשם נאמר: בראשונה היו בני טבריא מהלכין את כל חמתא ואין בני חמתא באין אלא עד מקום הקופא בלבד עכשיו בני טבריא וחמתא וכו' פי' שבראשונה היתה טבריא העיר הגדולה וחמתא העיר הקטנה ומשו"כ לא היו יכולין בני חמתא לילך עד מקום ששמה קופא ואין ספק מפני ששם כלתה מדתה אבל עכשיו נתחברו יחדו טבריא וחמתא, הרי לך שלפי משנה ישנה אין לקיים הנוסחא ו א נ ש י עיר הקטנה וכו' וגירסת ו א י ן אנשי עיר הקטנה עיקרית היא.

ה) במשנה (עירובין ס"א:) הדר עם הנכרי הוסיפו (סח:) וצדוקי הרי הוא כנכרי ר"ג וכו', וכתב הרב הנ"ל שהיו מחסרין את המשנה מפני שלא ידעו פירוש מי שאינו מודה בעירוב. אמנם גם זה אינו נכון דלעיל (ל"א:) אמרו מי שאינו מודה בעירוב היינו כותי וכן פי' רש"י במתני', אמנם בברייתא שהביאו לקמן משמע דר"מ ור' יהודה פליגי בדרבן גמליאל אי סבר צדוקי הרי הוא כנכרי או לא וכן פי' רש"י ותוס' שם ומשנתנו כאן אתיא כר"מ וגם הרישא הדר עם הנכרי אתיא כר"מ כדמוכח מתוך הברייתא דלקמן (ס"ב) ולדעת ר"מ סבר ר"ג דצדוקי אינו כנכרי, א"כ שפיר יש להחסיר את המשנה, דברישא נאמר מי שאינו מודה בעירוב היינו כותי ונחלקו אם הצדוקי ג"כ כמי שאינו מודה בעירוב.

ו) בביצה (כ"ד:) הוסיפו במשנה ספק מוכן אסור ר"ג מתיר. והנה בברייתא שהביאו לקמן נאמר בהריא שנחלקו ר"י ור"ג בספק מוכן, א"כ יש רמז להוספה זו.

ז) בר"ה (כ"ט:) עוד זאת היתה ירושלמי יתירה על יבנה וכו'. מלשון עוד זאת מוכח שחסר כאן מאמר במשנה ולפי פי' הרע"ב לשיטת הרמב"ם חסר כאן בירושלים היו תוקעין בכל העיר כל זמן שהיו ב"ד יושבין וביבנה לא היו תוקעין אלא בפני ב"ד. ולדעתי יש קצת רמז לזה מהא דתניא בתוספתא שמעון בן הסגן אומר אם באו עדים מן המנחה ולמעלה תוקעין היו אבל אין מוספין קריבין אלא עד שיקדשו את החודש, ואף שלא נאמר בשבת היו עושין ג"כ עכ"ז מצינו כאן דכל זמן שהיו ב"ד יושבין אפי' אם אירע שהיו יושבין מן המנחה ולמעלה היו תוקעין אף שלא היו קריבין מוספים ובודאי כדי שלא יהיו מזלזלין ביום שלשים ולעשותו קודש, ומוספים לא היו קריבין מפני ספק חולין שנשחטו בעזרה, ואם לא היו אומרים שיש לתקוע ביום שלשים ירגיל העם שלא לעשות אותו היום קודש ע"כ אם באו עדים מן המנחה ולמעלה בודאי היו תוקעין בב"ד גם בשבת, אלמא דבזמן ישיבת ב"ד תלה הדבר לענין תקיעת שופר, ומה שהיו רצין להוסיף בהו"א של הגמרא שבירושלים היו תוקעין היחידים וביבנה לא היו תוקעין רק שלוחי ב"ד כמו שפי' רש"י (ל'.), גם לזה יש למצוא רמז בברייתא שהבאתי דבזמן המקדש הוצרכו לומר שיחידים יתקעו אם באו עדים מן המנחה ולמעלה כדי שלא יזלזלו באותו היום בחשבם שאינו קודש מפני שלא היו מקריבין מוספין, אבל ביבנה לא היו צריכין לכך, ועיין בתיו"ט. וגם לפי' רש"י יש לומר שהאחד מה שהיתה ירושלים יתירה על יבנה נאמר על זמן שבית המקדש קיים והשני על זמן שאין בהמ"ק קיים, ומזה תמצא ג"כ הטעם שלא רצה התנא להאריך בזה.

ח) בסוכה (כ"ה:) הוסיפו במשנה ומי שרוצה להחמיר על עצמו וכו', הדבר מבואר מן הברייתא שהביאו ביומא (ע"ט.) דשם נאמר ו ת נ י עלה לא מפני שהלכה כך אלא שרצה להחמיר על עצמו, וא"צ להעיר, שבכל מקום שאמרו ותני עלה הוציאו את הדברים מן איזה תוספתא שהיתה לפניהם.

ט) במגלה (י"ט:) הכל כשרין לקרות וכו' הוסיפו בר"א בקטן שלא הגיע לחינוך אבל הגיע לחינוך אפילו לכתחלה מותר דברי ר' יהודה (כ"ה נוסחת כ"י מינכען) שר"י מכשיר בקטן. הנה בגמרא שם (כ') הביאו שתי ברייתות בקצרה וברייתא ראשונה נזכרה בתוספתא נשים עבדים וקטנים פטורין ואין מוציאין את הרבים ידי חובתן, א"ר יהודה קטן הייתי וכו' אמרו לו אין מביאין ראיה מן המתיר מכאן

ואילך הנהיגו שיהיו קטנים קורין אותה ברבים וכ"ה בירושלמי (ופי' שני של קרבן עדה עיקר). והנה ראינו שאע"פ שבראשונה אמרו דקטן אינו מוציא את הרבים ידי חובתן עכ"ז נהגו אח"כ על פי מעשה שסיפר ר' יהודה שקטן קורא לרבים ובודאי היה טעמם כמ"ש בירושלמי תני בר קפרא שהיו קורין לפני נשים וקטנים מפני שגם הן היו באותו הנס ומשמע דחשבו קטנים כמחויב בדבר וקסבר המקשן דמטעם זה נוכל לפרש את המשנה דכולי ר' יהודה ואפילו לכתחלה מותר כמו שהיה באמת המנהג.

י) בגיטין (י') כל גט שיש עליו עד כותי וכו' הוסיף רבא ור"ג מכשיר בגיטי נשים מפני שלא רצה להגיה במשנה עדו במקום עדיו. וכתב בעל דור דור ודורשיו שרבא היה מחסר את המשנה כדי להצדיק שיטת ר"א האמורא, אמנם גם פה לא כוון יפה, דבאמת כך היה דרכו של רבא שלא להגיה את המשנה אפילו במקום שהוצרך מטעם זה לפרשה ע"י שמחסירה ודומיהן כמו שהוכחתי לעיל. אמנם בתוספתא משמע בהדיא שאין להגיה במשנה עדו במקום עדיו דתניא התם ר' יהודה אומר אע"פ ששני עדיו כותים כשר אמר ר' יהודה מעשה שהביאו לפני ר"ג גט אשה והיו עדיו כותים והכשירו. ואין ספק שהמעתיקים קצרו כאן את הברייתא ורישא דברייתא היתה כרישא דמתני' ועי"ז אמר ר"י אע"פ ששני עדיו כותים כשר והביא ראיה לזה מן המעשה, הרי לן שמשמע בהדיא מן התוספתא שיש להחסיר כאן את המשנה.

יא) בגיטין (מ"ו) הוסיפו במשנה בר"א בשנדרה היא אבל נדר איהו יחזיר. הנה כאן נחלקו התנאים בהגבלת הלכה ישנה המוציא את אשתו משום שם רע לא יחזיר משום נדר לא יחזיר והוסיפו בעלי גמרא במשנה דהך משום נדר מיירי רק בשנדרה היא. אמנם בתוספתא שלפנינו נאמר איזהו נדר שאין צריך חקירת חכם אמר קונם אשתי ליהנות לי שגנבה את כיסי שהכתה את בני ונודע לו שלא גנבה ושלא הכתה ר"א אומר אף בזה לא יחזיר (ובכ"י ערפורט חסר המלה „אף") מפני תיקון העולם בר"א בשנדר ואח"כ גירש אבל וכו' ואח"כ נאמרו שתי הברייתות שנזכרו בתלמוד רק שבברייתא ראשונה חסר המאמר לפיכך אומרים לו ובברייתא דר"א בר' יוסי נאמר לפיכך אומר לה הוי יודעת שהוצאה משום שם רע לא יחזיר וכו' ובודאי נתערבו הדברים מתוך שגגת המעתיקים. וכל הרואה יראה שהמעתיקים השמיטו ג"כ רישא דברייתא ובפרט לפי נוסחת הרמב"ן בחידושיו: „ר"א אומר אף זה לא יחזיר משום תיקון העולם איזהו נדר שאין צריך חקירת חכם האומר קונם אשתי נהנית לי שגנבה וכו' בר"א בנדר ואח"כ גירש וכו' ואפשר שהיתה לפני הרמב"ן הברייתא בשלמותה והוא לא העתיק ממנה רק מה שהיה צריך לענינו. ואחרי שנשמטה רישא דברייתא ע"י המעתיקים שעשו מלאכת ה' רמיה ופתחה הברייתא בלשון ר"א אומר אף זה לא יחזיר אשר באמת אין הדעת סובלת שיפתח הענין בלשון זה חשבו המעתיקים הבאים אחריהם דהך מאמר ר"א אומר אף זה לא יחזיר שייך למאמר שלאחריו איזהו נדר שא"צ חקירת חכם וכו' ועי"ז נשתבש הענין. ולהרשב"א היתה נוסחת הברייתא בשבושה כמו שהיא לפנינו, לכן הדחק לפרשה דהכא לאו דוקא קונם אשתי נהנית לי דהא אמרינן בנדר הוא לכ"ע יחזיר ומילתא דפשיטא היא כמבואר בגמ' אלא קונם שאין הבעל נהנה לי שגנב את כיסי וכו' קאמר ומשום דעיקרא דהאי נדר בהאי לישנא קאמר ליה בנדרים בפירוש ארבעה נדרים התירו חכמים הביאו כאן בהאי לישנא והכא לאו דוקא. אמנם מלבד שזה דחוק מאד, לא ידענו לפי פירושו מאי דקאמרי ע"ז בתוספתא בר"א בזמן שנדר ואח"כ גירש אבל גירש ואח"כ נדר מותר, דאף אם נאמר שיש להגיה בזמן שנדרה וכו' לא יפורש הענין יפה והרבה יש לפקפק ע"ז. ולדעתי אין ספק דהך קונם אשתי נהנית לי דוקא קאמר דהבעל הוא הנודר וכאן נשמטה רישא דברייתא ע"י המעתיקים. ולפי גירסת הרמב"ן בודאי נאמר ברישא כל ענין משנתנו, ואח"כ נאמר בר"א בשנדרה היא וכו' דלר"מ לא חיישינן בזה לקלקול דהוא סבר דדוקא במקום שיכול הבעל לומר אילו הייתי יודע שיש הפרה לנדרה לא הייתי מגרשה חיישי חכמים לקלקול אבל אם אינו יכול לומר כך רק אילו הייתי יודע שלא גנבה לא הייתי נודר לגרשה בזה לא חיישי לקלקול, וקאמר ר"א אף בזה (פי' בא"צ חקירת חכם) לא יחזיר משום דר"א סבר דגם בזה חיישינן לקלקול דמצי הבעל לומר אילו הייתי יודע שלא גנבה לא הייתי צריך לקיים נדרי, וזה שאמר ר"א מפני תיקון העולם, אבל אין ללמוד מן המשנה ישנה שחששו חכמים גם בזה לקלקול, ואח"כ פירשה הברייתא איזהו נדר שא"צ חקירת חכם שנחלקו בו ר"א ור"מ האומר קונם אשתי נהנית לי וכו' ועי"ז אתיא שפיר מה שהוסיפה לומר לשיטת ר"א בר"א בזמן שנדר ואח"כ גירש בזה יש לחוש לקלקול שיכול לומר אילו הייתי יודע שלא וכו' לא הייתי מקיים נדרי אבל גירש ואח"כ נדר שלא יחזירנה בזה ודאי אין לחוש לקלקול. ולפי העתקה זו יש טעם נכון למאי דמחסרי כאן את המשנה עד"ז. ומה שלא הזכירה

המשנה הך דר"א אף זה לא יחזיר משום תיקון העולם, משום דכך היא דרכה להציע ע"פ רוב רק המחלוקת בענין הלכה ישנה והגבלתה אבל מה דפליגי ר"מ ור"א באופן שנדר הבעל אינו שייך כלל לענין הלכה ישנה. שברישא דמתני', דאחרי שאמרה בד"א כשנדרה היא אבל נדר הוא וכו' כבר הודיעה לנו שכל הדברים לא מיירי רק בנדרה האשה. ואל תשיבני אמאי מקשי לקמן בגמ' על הך מעשה פשיטא הא טובא השמיענו התנא לאפוקי מדר"א, הנה ברור הדבר דגם לר"א שאמר לא אסרו זה אלא מפני זה אפשר לומר דדוקא בנדרה היא אסרו זה מפני זה אבל בנדר הוא נדר שצריך חקירת חכם לא גזרו אטו נדר שא"צ חקירת חכם דנראה כעין גזרה לגזרה, וגם סגנון לשון הברייתא כפי העתקתנו מורה כן.

יב) בנדרים (כ"ג) מחסרי מדברי ר"א בן יעקב שבמשנה דה"ק הרוצה שיאכל עמו חבירו ומסרב בו ומדירו וכו', הנה מן התוספתא שהביא לקמן (כ"ד) משמע בהריא שכך היתה כונת ראב"י, וא"צ להעיר דאין לפרש דברי ראב"י כמו שהעתיקה המשנה כצורתן, והחסרון ניכר מתוכן.

יג) בב"מ (ק"ב) הוכיפו במשנ' ואם אמר לו בי"ב זהובי' לשנה מדינר לחדש יחלוקו. כבר העירו הראשונים על קושית הגמ' מעשה לסהור דבאמת הוראת רשב"ג ור' יוסי אינה סותרת דברי הת"ק, וכתב בשיטה מקובצת בשם הרא"ש דסברי כיון דהתנא נחית למתני דיני דהא בהשכיר לו לחדשים ונתעברה השנה פשיטא דנתעברה למשכיר אלא דהתנא דינין דינין קתני וכיון דלא נקט האופן שלישי משמע דלית ליה דין חלוקה או דכולי למשכיר או דכולי לשוכר וכ"מ מדברי רש"י. ולפ"ז קשה למה מהסרי את המשנה באופן שהת"ק מסכים על רשב"ג ור"י ובפרט אחרי שראינו, שהאמוראים לא קבעו כן להלכה, והיה להם לומר ה"ק אם אמר לו בי"ב זהובים וכו' נתעברה למשכיר רשב"ג ור"י אומרים יחלוקו ומעשה נמי וכו'. אמנם מן התוספתא משמע דאין לומר בכל אופנים או דכולי למשכיר או דכולי לשוכר דתניא המשכיר בית לחבירו בי"ב זהובים לשנה הרי זה מחלקין כל ימות השנה עד אדר נתעברה השנה זה אומר עד אדר ראשון וזה אומר עד אדר שני חולקין ביניהם עד סוף אדר, זה אומר עד סוף אדר ראשון וזה אומר עד סוף אדר ב' יחלוקו ביניהם. והנה ברישא השמיענו התנא דאף אם התנה בי"ב זהובים לא אמרינן דדעתו היתה זהוב לכל חדש וחדש וע"פ זה אם נתעברה השנה נתעברה למשכיר אלא אחרי שלא אמר בפירוש זהוב לכל חדש נתעברה לשוכר, ובסיפא השמיענו התנא אם אמר עד אדר או עד סוף אדר אמרינן מאחר שלא אמר בפירוש לשנה כדרך הלשון יש ספק אם השכירו לשנה א"כ נתעברה לשוכר או לי"ב חדש א"כ נתעברה למשכיר, והך דינא דברייתא לא תליא בפלוגתא אי אמרינן תפוס לשון אתרון או לא, ואחרי שמצינו דבספק אם הלשון מורה דכונתם היתה לשנה או לחדשים לכ"ע יחלוקו, והמשנה דנקטה דינין דינין לא הזכירה אופן זה, ברור הדבר שיש להוסיף בה כשיטת רשב"ג ור"י דבהוספה זו נכללו שני דברים האחד דבספק יחלוקו והשני דלא אמרינן תפוס לשון אחרון, ועוד דגם דיוקא דמתני' מורה כן דקתני בסיפא דרישא השכיר לו לחדשים נתעברה למשכיר דמשמע דוקא השכיר בפירוש לחדשים אבל אם יש ספק יחלוקו, דאין לומר אם יש ספק נתעברה לשוכר הא קתני רישא השכיר לשנה נתעברה לשוכר דמשמע דוקא לשנה אבל בספק נתעברה למשכיר, ואחרי שלפי התוספתא לכ"ע בספק כזה יחלוקו א"כ זה הוא ענין משנה ישנה אם איתא דפליגי ת"ק ורשב"נ וקסבר ת"ק אם אמר בי"ב זהובים לשנה מדינר זהב לחדש כולי למשכיר היה לו להתנא להזכיר טעמא דמחלוקת כדי שלא נטעה לומר דדיוקא דרישא עיקר ויהיה לפ"ז הת"ק חולק גם על הך דינא דתוספתא.*)

יד) שם (קי"ג) רצו להוסיף במשנה ובעל הוב אפי' נתוהי נמי לא וכו', ובתוס' דקדקו איך נאמר חסורי מחסרא כדי לדחות עיין שם. ועוד יש לתמוה הא ברייתא דתוספתא מסכמת עם שיטת שמואל. אמנם בירושלמי הזכירו ברייתא שהביאו מבבל דמשמע כמו שהוסיפו בגמ', ובודאי מטעם זה חשבו אמוראי דבבל שיש לדחות דברי שמואל ולפרש המשנה כהך ברייתא שהיתה לפניהם, וגם מן הברייתא שהביאו לקמן בסוגיא משמע ג"כ קצת כדבריהם.

טו) בסנהדרין (פ') הוסיף רבא במשנה ושור שנתערב בשוורים אחרים סוקלין אותן רי"א וכו' (כך היא גירסת כ"י מינכען). הנה לישנא דמתני' קשה לפרשה ונתוכחו בפירושה גם בירושלמי, אמנם נטה כאן מפירושו של ריש לקיש מכח הך תוספתא למשנה שהביא „ותני עלה ר' יוסי אומר אפילו הוא" וכו' וע"פ ברייתא זו שפיר יש לחסר את המשנה כדבריו.

טז) במנחות (ע"ט) פירשו את המשנה הנסכים שהוקדשו בבלי וכו' חסורי מחסרא (כפי גירסת הרע"ב) וה"ק בר"א שהיה זבח זבוח באותה שעה וכו'. הנה כאן יש מקום לומר שהיו מחסרין את המשנה כדי להסכימה עם הברייתא דתני מתתי' בן יהודה כגון

*) ומכל ענין זה תשובה על הוכחת הרב דדו"ד שכ' שמחסרין את המשנה כדי להסכימה עם ההלכה, וכאן חסרוה נגד ההלכה לפי ראות עין, אבל לפי דברינו מסכימה באמת עם ההלכה.

שהיה זבח זבוח באותה שעה , אמנם הלשון תני מאה פעמים על פירוש המשנה כמו שהוכחתי בכנסת ישראל (ח"ב) לכן אין אנו יכולים לומר בבירור שהך דמתתיה בן יהודה הוא ברייתא ובפרט דלישנא „כגון" שבו התחיל המאמר מוכח שאינו רק כעין פירוש האמוראים בלשון המשנה אבל לא ברייתא בפני עצמה דאל"כ היה להגמרא לומר ותני עלה , אמנם יש להעיר הנה לרבנן דפליגי לעיל (ט"ו) על ר"מ וסברו שהנסכים אין להם מתיר באמת נוכל לפרש את המשנה כמשמעה בלי להחסירה כמבואר בתוס' (לעיל ד"ה אפשר וכו' כפי מה שמפורשים דבריהם בתיו"ט במשנתנו). אמנם נראה שסברו דמשנתנו אתיא כר"מ משום דנקטה לישנא דר"מ במשנה דלעיל ובתוספתא (זבחים פ"ה) שהוכשרו בכלי דלשון זה לאו דוקא הוא כמ"ש רש"י והרע"ב ועוד שהמשנה דלעיל לא הזכירה רק דברי ר"מ אבל לא שיטת החכמים שחולקים עליו .

יז) בבכורות (ל"ח) הוסיפו במשנה אכל לח ויבש של גשמים הרי זה מום בית השלחין אינו מום ודגשמים נמי וכו'. הנה המעיין בתוספתא יראה שכך היתה באמת העתקת הלכה זו .

יח) בחולין (קי"ח) מפרש רבא את הברייתא בנבלתם ולא בעור וכו' דחסורי מחסרא וה"ק בנבלתם ולא בעור שאין עליו כזית בשר ועור משלימו לכזית וכו'. הנה נוסחת הברייתא בספרא (פ' שמיני פי"א) אינה כן , דשם נאמר בנבלתם ולא בעור שיש עליו כזית בשר וכו' וכתב הראב"ד שם דלדינא אין נפקותא בין שתי נוסחות הללו , דברייתא דספרא יש לפרש בעור שיש עליו כזית בשר היינו עם העור , ויהיה זה מסכים עם פי' התלמוד בעיקר הדבר . ולי נראה שנוסחת הברייתא ישנה שממנה שאבו בעלי התלמוד ומסדר הספרא היתה באמת כמו שהעתיקו אותה בגמ'. ומתוך קושית הגמ' בא מסדר הספרא להגיה אותה וגרס עור שיש עליו כזית בשר בחשבו שדבר ברור הוא שיש לפרשה כזית בשר עם העור , אמנם רבא אשר דרכו שלא להגיה את המשנות כעין זה כמו שאמרנו לעיל בשם רש"י דרבא סבר שלא יטעה התנא בין שיש עליו לשאין עליו השתדל לקיים את הנוסחא ישנה ומפרש את הברייתא ע"י שהוסיף בה ועור משלימו לכזית, ובפרט שגם לפי נוסחת הספרא שלפנינו אין אנו יכולין לפרשה כצורתה וצריכין אנו לומר דעור שיש עליו כזית בשר עם העור קאמר .

יט) ובמקום שמחסר רבא את המשנה מפני שלא רצה להגיה אותה כעין זה שאמרנו , אין לומר שהוסיף בה דברים מדעתו אלא שטעמו ונימוקו עמו, וכבר הוכחנו זה לעיל מסוגית הגמרא בגיטין (י') . ויש לי להביא עוד ראיה לזה מן הגמ' דשבת (קי"ז), דשם לא רצה רבא להגיה בברייתא אין עור כבשר אלא למה שלא מנו חכמים ומקיים הגירסא אלא למה שמנו חכמים ע"י שהוסיף בה אין עור מטמא כבשר אלא למה שמנו חכמים . ובאמת דברי רבנן דפליגי על ר"י בן נורי נאמרו בתחלה רק לענין זה אם יהיה העור מטמא כבשר כדמשמע במתניתין חולין (קכ"ב) . ובספרא (פ' שמיני פ"ז) טמאין לרבות עורותיהם יכול עורות כולם ת"ל אלה אלו עורות טמאין עור האנקה וכו' ר' יהודה אומר האנקה כחולדה ר"י בן נורי אומר ח' שרצים יש להם עורות ובתוספתא חולין (פ"ח) הוסיפו בדברי ר"י בן נורי לפיכך הצדן וכו' הרי זה חייב וחכמים אומרים אין עור אלא למה שמנו חכמים , הרי לן שהנוסחא שרצה רבא לקיים עיקרית היא וגם סגנון לישנא דברייתא שבספרא ושבתוספתא מורה שכונתם כמו שפירש רבא .

כ) ראוי להעיר שמצינו לרבא במנחו' (נ')שאפש' שהסכים עם מה דתקנו ומחסרי נוסחת המשנה שם. דבמתני' נאמר לא הקריבו כבש בבקר יקריבו בין הערבים וקאמרי בגמ' דחסורי מחסרא וה"ק לא הקריבו כבש בבקר לא יקריבו בין הערבים בד"א בזמן שלא נתחנך המזבח אבל וכו' ור"ש אומר אימתי וכו' וקאמר רבא הן לא יקריבו אבל אחרים יקריבו ומשמע שהסכים עם פי' התלמוד , ואף שרבא לא קאמר זה רק לשיטת ר"ש דמחלק בין שוגגים למזידים מ"מ נראה שהוא ידע מאי דקאמרי לעיל מינה . אבל אם באמת נטה רבא כאן מדרכו הדין עמו , חדא מכח קושית הגמרא ועוד דלפי נוסחת המשנה שלפנינו היה לו להתנא לומר כבש של בקר אינו מעכב את של ב"ע כמו שאמר התמידין אינן מעכבין את המוספין , וא"ל דמש"ה שינה התנא כאן את הלשון מפני שכבש של בקר ושל בן הערבים הם ענין אחד דשניהם תמידים הם , למה אמר התנא לעיל תפלה של יד אינה מעכבת של ראש הרי דלא קפיד התנא ע"ז כדי לשנות את הלשון . אבל לפי מה דמחסרי למשנה לא היה לו לומר כבש של בקר אינו מעכב של בה"ע משום דפעמים מעכב בשלא נתחנך המזבח . ועוד יש לומר דרבא לא היה מגיה במשנה ולפי דעתי כך היתה הנוסחא לא הקריבו כבש בבקר יקריבו בה"ע בד"א כשנתחנך המזבח וכו' ולדינא אין נפקותא בזה . ולפי פי' הגמ' צריכין אנו ג"כ לתקן הנוסחא בסיפא לא הקטירו קטרת בבקר לא יקטירו בה"ע וגם כאן יש להוסיף בד"א כשלא נתחנך המזבח וכו' ועי"ז אר"ש כולה היתה קריבה שאין מחנכין את מזבח הזהב אלא בקטרת הסמים של בה"ע (ונוסחא זו עיקרית דאל"כ מאי מקשו לקמן והתניא בקטרת סמים של שחר) ולא את מזבח העולה וכו', פי' דת"ק

סבר דאין מחנכין את מזבח הזהב אלא בקטרת של שחר א"כ אם לא נתחנך המזבח בשחר לא יקטירו בה"ע, ור"ש סבר דכולה היתה קריבה כונתו אם לא הקטירו קטרת בשחר מפני שלא נתחנך המזבח יכולין להקטיר כל הקטרת כולה בה"ע מפני שחנוכת מזבח הזהב היתה בה"ע. וכך היא הברייתא בספרי כפי גירסת כתי' שהביא בעל מאיר עין דשם (פ' פנחס) בתחלה למדו מן הקרא לא הקריבו תמיד של שחר יקריבו בה"ע והביאו דברי ר"ש אימתי וכו' ואח"כ נאמר וכן בחנוכת המזבח לא יביא אר"ש וכולה היתה קריבה שאין מחנכין את מזבח הזהב וכו', ולפי דעתי יש לתקן ג"כ לישנא דתוספתא ער"ז, דכך נאמר שם (פ"ו) לא הקריבו כבש בבקר יקריבו בה"ע לא הקטירו קטרת בבקר יקטירו בה"ע אימתי בזמן שב"ד אנוסין או שוגגין אבל אם היו מזידין שהיתה הנוכת המזבח ולא הקריבו כבש בבקר לא יקריבו בין הערבים לא הקטירו קטרת בבקר לא יקטירו בין הערבים, אר"ש כולה היתה קריבה בין הערבים שאין מחנכין וכו', דאין ספק דכאן נשמטה שורה אחת ע"י המעתיקים דאיך אפשר לומר דדין אחר הוא באם היו מזידין ואם היתה חנוכת המזבח הא לפי גיר' התלמוד והספרי אם היו מזידין יכולין להקטי' קטרת של בה"ע א"א ודאי דכך צ"ל אם היו מזידין לא הקריבו בבקר לא יקריבו בה"ע לא הקטירו בבקר יקטירו בה"ע וכשהיתה הנוכת המזבח לא הקריבו בבקר לא יקריבו בה"ע לא הקטירו בבקר לא יקטירו בה"ע אר"ש כולה וכו', ולפ"ז הך ושהיתה הנוכת המזבח הם דברי הת"ק. אמנם שיטת הרמב"ם אינה מסכמת עם פירושנו, דהוא פסק (הלכות תמידין ומוספין פ"ג). דמזבח הזהב נתחנך בה"ע וכפי דמבואר בלחם משנה אמר בפי' המשנה דלא קיימא לן כר"ש א"כ משמע דלדעתו גם הת"ק סבר דמזבח הזהב נתחנך בה"ע, ואפשר לומר דדעתו היתה דת"ק סבר אף דמודה לר"ש דמזבח הזהב לא נתחנך רק בה"ע מ"מ לא יקטירו בחינוך המזבח שעור כל הקטרת אלא מחציתה בלבד, ור"ש סבר דבחינוך המזבח יקטירו כל השעור. ויש לתרץ ג"כ לפי דעתי לישנא דתוספתא וספרי לא יביא או לא יקטירו בה"ע היינו אותה שיעור מחצית הקטרת שהוקבע לשחר. והנה גם בסוגיא זו מצינו נוסחאות שונות עיין בדקדוקי סופרים וגם בעל הילקוט (פ' תצוה) נראה שהיתה לו נירסא אחרת בתלמוד, אמנם כל הגירסות מסכימות דבברייתא כבר נשנה בדברי הת"ק הך ענין דחנוכת המזבח א"כ היה להם טעם נכון להוסיף במשנה בד"א בשלא נתחנך המזבח:

ג במקום שמחסרי את המשנה והחסרון אינו ניכר מתוכו ולא מתוך התדמות משנה למשנה וגם לא מצינו שיש להם סמך בקבלה או בברייתא שיש להוסיף כך במשנה, ונראה שהיו להם טעמים שונים, פעמים מפני שחשבו שפרטי הדברים שנשנו במשנה זו אין לפרשן כאלו הם ענינים בפני עצמן, לכן לא חש התנא לפרוט כל אחד ואחד, מאחר שמה שרצה התנא להוכיח מזה, יש ללמוד ג"כ מתוך פרטי הדברים שהזכ"ר, או מפני שדרך הלשון כך הוא לקצר ובשניהם אינו אלא פירוש במשנה ולא הוספה, ופעמים מפני שסברו שבאמת היינו מפרשין או מגבילין הלכה כך אף אם הסיפא אינה סותרת למה שנאמר ברישא, ופעמים מפני שראו שהתנא לא שנה את הדברים כמו שנשנו במשנה ישנה או כמו שנשנו במשנת איזה חכם שממנה הוציא הלכה זו אלא שבירר לו דרך לעצמו בענין זה. ואציע איזה דוגמאות לכל אחד ואחד מן הטעמים הללו.

א) בסוטה (י"ד) תנן כל המנחות טעונות שמן ולבונה וכו' ומקשו בגמ' (ט"ו) והא איכא מנחת חוטא וכו', ופירשו דה"ק כל המנחות וכו' ואותן שאינן טעונות שמן ולבונה באות מן החיטין באות סלת מנחת חוטא אע"פ וכו'. הנה הוסיפו כאן הך דמנחת חוטא וכרכו את הענינים שנאמרו במשנה יחדו, וזה משום דעיקר הדבר אינו נוגע להלכה רק כדי ללמוד ממנו טעמא דאורייתא ששינה מנחת סוטה משאר מנחות כדי להודיע איך השתדלה להוריד לארץ כבודה שתהיה קרבנה מאכל בהמה ולא כדי להקל מעליה ההוצאות וזה שייך ג"כ למה דשנה ברישא שהכהן מביא את המנחה בכפיפה מצרית ונותנה על ידה כדי ליגעה.

ב) בתמורה (כ"ב) פירש רבא מתניתין ושעיברה שנתה ושאבדה ונמצאת בעלת מום דה"ק עברה שנתה ואבדה או אבדה ונמצאת בעל מום, דהך אבדה קאי אלמעלה ואלמטה וזה הוא כמו שדרשו בסנהדרין (צ') את הקרא הנך שכב עם אבותיך וקם העם הזה וזנה וגו' דוקם קאי אלמעלה ואלמטה ועיין ביומא (נ"ב). וראיתי להרב בעל דור דור ודורשיו (ח"ג) שרצה להוכיח שפעמים דרשו את המשנה ע"פ מדות שהתורה נדרשת בהן ולפ"ז גם כאן יש לומר שדרש רבא את המשנה ע"פ המדה מדבר קצר דכעין זה דרשו פעמים ע"פ מדה זו כמו שהוכחתי בבית תלמוד (ח"ב, 13), עכ"ז נראה שכך היתה דרכן לדבר בלשון קצרה כעין זה, וכבר אמרו ז"ל דברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר.

ג) בנזיר (י א) תנן מזגו לו את הכוס וכו' מעשה וכו' ומקשו בגמ' מעשה לסתור וקאמרי חסו"ם וה"ק ואם היה שכור ואמר וכו'. הנה כאן אין ספק אף אם לא היתה המשנה מביאה הך מעשה היינו אומרים דאם

היה שבור לא היה דעתו רק לאסור אותו הכוס וראיה לזה דבירוש מי הנבילו הלכה זו כך , אף שאין דרכו להקשות מעשה לסתור כמו שהערנו לעיל דחכמי הירושלמי סברו שפעמים מביא התנא את המעשה כדי להודיע שיש חולקין על הלכה זו ועשו מעשה כשיטתם .

ד) בערכין (י"ח) תנן האומר משקלי עלי אם כסף כסף וכו' ודייקו בגמ' אם לא פירש פטר נפשיה בכל דהו , פי' בדבר ששוקלין באותו המקום אע"פ שערך הדבר גרוע מאד , ואח"כ הקשו מעשה לסתור , והוסיפו במשנה אם היה אדם חשוב וכו' . הנה גם כאן יש מקום לומר שאף אם לא הביאה המשנה הך מעשה היינו לכה"פ מסופקין אי אמרינן שגם אדם חשוב ועשיר יכול לפטור נפשיה בכל דהו לפי הכלל שבידינו ספק נדרים להחמיר . אמנם מלבד זה יש לומר שטעמם מפני שמצינו עוד העתקה אחרת לאיתו מעשה , דבתוספתא (פ"ג) איתא שהיא אמרה בפירוש אתן משקלה זהב , ואף שיש לומר שהך העתקה אינה מתורצת דאם אמרה בפירוש אתן משקלה זהב מאי קמ"ל דפשיטא דצריכה לשקול זהב , עכ"ז מאחר שהזכירה המשנה אותו מעשה ושנאה בענין של פירשה זהב ואע"פ כן חייבוה לשקול זהב משמע שהתנא רצה להודיענו שאם היה אדם חשוב אמרינן ליה .

ה) בפסחים (י"ח) מחסרי את המשנה פרה ששתתה מי חטאת וכו' באמרם דה"ק בה"א טומאה קלה, אבל טומאה חמורה לא, שר' יהודה אומר בטלו במעיה ורב אשי חולק ואומר בטלו לגמרי משום משקה סרוח . הנה מי שמחסר את המשנה לא אמר כרב אשי משום דמשמע מן הברייתא בספרא (פ' שמיני) דר' יהודה סבר דמשקה סרוח מטמא כמו שהעיר הראב"ד בפירושו שם וכתב דלדעת רב אשי צריכין אנו לומר דבנתעכלו המים במעיה הוי פירשא בעלמא ובזה מודה ר"י דאינו מטמא . א"כ יש לומר דמי שמחסר את המשנה סבר דאין לחלק בזה, עכ"ז יש לדקדק מנ"ל לומר דכולה מתני' ר"י היא הא ברישא דמשנה (פרה פ"ט מ"ה) נאמר מי חטאת שנפסלו לא ינבלם בטיט שלא יעשם תקלה לאחרים ר"י אומר בטלו , וכאן בודאי אין לומר דכולה ר"י היא . אמנם ר"י לא היה הראשון שנתוכח בענין פרה ששתתה מי חטאת, דכבר נחלקו בזה רבותיו , כמבואר בתוספתא סוף מקואות דר"י הגלילי מטהר משום למשמרת למי נדה כשהם שמורין הן מי נדה ולא ששתתן פרה , ור"ע חולק עליו ובודאי משום דלדעתו הך קרא למשמרת לדרשא אחריתי אתיא כמו שמצינו בילקוט (פ' חקת רמ"ז) דבספרי זוטא דרשו את הקרא לכמה ענינים , ובתוספתא הוסיפו דנמנו וטהרוה .

והנה לפי דרשת ר"י הגלילי אין אנו צריכין לטעם דר"י שבטלו במעיה , דאף אם נאמר שלא בטלו תוך מעת לעת אינן מי נדה משום דאינן למשמרת ופקע השם מיניה ואינן מטמאין אפי' מדרבנן דלא חשבינן ליה אפילו כמי חטאת שנפסלו (עיין בתוס' ד"ה בטלו), ומטעם זה יש לומר דהך דר' יהודה ענין אחר הוא , דבתוספתא (פרה פ"ח) נאמר מי חטאת שנפלו לתוכן מי מעין מי מקוה מי פירות אם רוב מי חטאת מטמאין במשא , אם רוב מי פירות אינן מטמאין במשא, מחצה על מחצה מטמאין במשא , בין כך ובין כך פסול להזות מהן . וכתב הר"ש (פרה פ"ט מ"ג) דטעמם משום דאינו פסול הגוף, מטמא טומאה חמורה עיי"ש , א"כ פרה ששתתה מי חטאת , אף שהמים פסולין להזות מהן קסבר ר"ע דמטמאין טומאה חמורה משום דאינו פסול הגוף וריה"ג סבר דאינן מטמאין משום דדריש למשמרת יפקע השם מינה ואי לאו דדרשינן למשמרת הייתי אומר שמטמאין , אמנם ר' יהודה סבר דדוקא אם המים בעין אף שנתערבו בדבר אחר כגון שנפלו לתוכה מי פירות שיכול להזות מהן מפני שרבו מי חטאת שנתערבו בהן , אמרינן אף דנפסלו להזות מהן מ"מ אינו כפסול הגוף ומטמא טומאה חמורה , אבל אם אין אנו יכולין להזות מהן דבטלו במעיה הוה כאילו נתערבו ברוב מי פירות אשר לפי הלכה ישנה אינו מטמא במשא , וזה הוא ששנו במשנתנו פרה ששתתה מי חטאת בשרה טמא דמשמע בהדיא דלא נאמרה רק לענין טומאת אוכלין כדפירש רש"י דאוכלין מטמאין את עצמן וכו' אבל לענין טומאת אדם לא נאמרה מפני טעמו דר"י שבטלו במעיה א"כ אינן יכולין להזות מהן משום כן א"ל שאינן כפסול הגוף ועיקר טעמא דר"י. אף דלא דריש למשמרת כריה"ג כל זמן שהן למשמרת וכו' מ"מ צריכין להיות מי נדה שיכולין להזות מהן דהוא פירש מי נדה כמו שפירש רש"י (על התורה באותו פסוק) היינו מי הזיה . א"כ באופן שאם שתתה הפרה מי חטאת והקיאה (עיין במשנה ובתוספתא סוף ספ' מקואות) הנה לריה"ג אינן מטמאין כלל דכבר פקע השם מהם ולר"ע מטמאין , ולר"י ג"כ יש לומר שמטמאין אם הקיאה מיד דהוי כנתערבו במי פירות ולא רבו עליהן מי פירות . ואחרי שהמשנה לא הזכירה פלוגתא דר"ע וריה"ג ושנאה הענין כפי משנת דר' יהודה משמע דסבר התנא דהלכה זו אינה תלויה אי דרשינן קרא למשמרת כל זמן שהם למשמרת וכו' או לא ומשו"ה שפיר קאמרי דכולה מתני' ר"י היא , ומאי דתני ברישא במי חטאת שנפסלו שלא יגבלם בטיט וכו' באמת ענין אחר הוא דמיירי במי חטאת שכבר נפסלו , וסבר ר"י שאם

יגבלם בטיט בטלו וליכא למיגזר ביה משום דמי חטאת אינן מטמאין רק מדרבנן . אמנם העתקת הענין משמע לפום ריהטא דלא כפירושנו דשם (פ׳ חקת) נאמר והיתה לעדת בני ישראל וגו׳ מכאן אמרו פרה וכו׳ רו״א בטלו במעיה ולפ״ז יש מקום לומר דמסדר הספרי סבר דר״י דרש למשכרת כריה״ג, אבל אם נעיין בזה טובא , יבורר לנו כפירושנו , דמסדר הספרי העתיק כאן שתי ברייתות , בתחלה הברייתא שהזכרנו ואח״כ פתח ואמר והיתה לעדת בני ישראל וכו׳ כבר הלכה זו נשאלה לפני ל״ט זקנים וכו׳ ומביא פלוגתא דר״ע וריה״ג וויכוחם , הנה מזה יש ללמוד שאע״פ כן שני ענינים דר״י דרש דרשא אחרת כמו שאמרנו דמי נדה היינו מי הזיה וריה״ג נתוכח בדרשת הקרא למשמרת , ואף שהך מכאן אמרו בברייתא ראשונה קאי רק אר׳ יהודה , עכ״ז נראה שר״י דרש רק מי נדה , והנה גם בהעתקת הספרי ישנן גירסות שונות ואין להאריך עוד בהן .

ו) בתענית (כ״ו) תנן בג׳ פרקים בשנה הכהנים נושאין את כפיהם וכו׳ והקשו בגמ׳ תענית ומעמדות מי איכא מוסף ומשני חס״מ וה״ק נושאין את כפיהם כל זמן שמתפללין ויש מהם ג׳ פעמים וכו׳ . ובירושלמי פירשו את המשנה כצורתה ולמדו ממנה דבתענית ומעמדות איכא מוסף . ועתה יש לנו לחקור מפני מה מחסרי חכמי בבל את המשנה ולא אמרו באמת דגם בתענית ומעמדות היו נושאין את כפיהם ד׳ פעמים ביום , ולדעתי זה הוא טעמם . הנה אף דאמרו בירושלמי דבתענית ומעמדות איכא מוסף אין רצונם מוסף כהך שאנו מתפללין בשבתות וי״ט ובר״ח אלא הך תפלה יתירה שהיו מתפללין בתענית ובמעמדות קראו מוסף ושיגרת לשנא בעלמא היא רק דרצונם לומר שהיו נושאין את כפיהם בעת שהיו מתפללין אותה תפלה יתירה בין שחרית למנחה , והתנא קרא לאותה תפלה מוסף משום מוסף דיוה״כ ומשנה זו אתיא כפי דעת שני התלמודים כר׳ מאיר דסבר דגם במנחה היתה נשיאת כפים . אמנם אף דמשנה אתיא כר״מ אינה משנת דר״מ ורבי לא שנאה בלשון ששנאה ר״מ דתניא בתוספתא בג׳ פרקים בשנה כהנים נושאין את כפיהם ד׳ פעמים ביום בשחר בחצות במנחה ובנעילה דברי ר״מ וחכ״א במנחה ובנעילה לא היה שם נשיאות כפים . ובאמת לפי העתקה זו שיצאה מפי ר״מ יש לומר דכונתו היתה שבכל אותן ג׳ פרקים היו נושאין את כפיהם ד׳ פעמים לכן דייק ר״מ לומר בחצות ולא אמר במוסף משום דבתענית ובמעמדות ליכא מוסף , אמנם היו נושאין את כפיהם בעת שהיו מתפללין אותה תפלה יתירה וזה היה לאחר תפלת שחרית ומזה יהיה ראיה לשיטת הירושלמי , אמנם משנתנו אף דאתיא כר״מ מ״מ ראינו ששינה לישנא דר״מ וקאמר במוסף במקום שדייק ר״מ לומר בחצות בודאי משום דסברה דבאמת דבתענית ובמעמדות ליכא מוסף דאותה תפלה שמתפללין בהן אין שם מוסף נופל עליהם , ובאמת לא היו נושאין את כפיהם ד׳ פעמים ביום ובזה אינה מסכמת עם ר״מ , וע״י ששינה לישנא דר״מ ולא אמר בחצות הורה לנו דבמעמדות ותענית לא היו נושאין את כפיהם בעת שהתפללו הך תפלה יתירה א״כ היה להם לחכמי בבל טעם נכון לחסר את המשנה , דכאן מורה דבכונה שינה המשנה לישנא דר״מ לומר שבדבר זה פליגא עליה .

הנה הצעתי יותר מארבעים משנות שהיו מחסרין ובכולן יש למצוא טעם או ראיה למה שהוסיפו במשנה מלבד קושיתם שעל ידה באו להרץ אותה ע״ד זה . ומצינו עוד שלשים משנות או יותר מהן שחיכרו , אף שבקצתם החסרון אינו ניכר מתוכן , וגם אין למצוא ראיה מן התוספתא או משאר ברייתות לפירושן. עכ״ז השערתי במקומה עומדת, כי התוספתות עתיקות לא נמצאו בידינו , אבל בזמן התלמוד היו ע״פ רוב נודעות לאיזה אמוראים , ע״כ יש לומר שאפשר שמצאו בהן סמך להתוספה שהוסיפו במשנה, ובמקום שהבאתי ראיה מן התוספתא על הוספתן במשנה אין כונתי לומר שבאמת הוציאו את הדברים ממנה , דהתוספתא שלפנינו נתחברה בזמן מאוחר , אמנם מסדרה מביא כמה וכמה דברים מן משנת החכמים שהיו קודם זמן רבי ומן התוספתות שנתחברו לאותן משנות , לכן אין ספק שהיו יודעים לכה״פ רובי הדברים שנשנו בתוספתא שלפנינו . ומצינו פעמים שחסר מאמר במשנה , ובגמ׳ לא נזכר חסרון זה , וכבר העירני ע״ז החכם המפואר ר״צ גראטץ , דתנן בפסחים (מ׳:) אין נותנין קמח לתוך החרוסת או לתוך החרדל ואם נתן יאכל מיד ור״מ אוסר , אין מבשלין את הפסח לא במשקין ולא במי פירות וכו׳ , הנה סיפא דמתני׳ אין לה שייכות כלל לרישא דמה ענין קרבן פסח לחשש חימוץ בחרוסת, אמנם לעיל (ל״ו) הביאו ברייתא אין לשין עיסה בפסח ביין שמן ודבש ואם לש רנ״א תשרף וחכ״א יאכל אר״ע וכו׳ ובודאי נשנה פלוגתא דר״ג ורבנן אחר רישא דמתני׳ ואיידי דתנא אין לשין עיסה בפסח במי פירות תנא נמי סיפא אין מבשלין את הפסח במי פירות , ובפרט שהלכה זו אי מי פירות מחמיצין או לא , לא נזכרה בשום מקום במשנה ואין ספק שהיתה שנויה בין רישא לסיפא במשנה זו , והך אר״ע וכו׳ הוסיפו בברייתא על המשנה, והמעיין בירושלמי ימצא שכך הוא , ומשגגת המעתיקים חסר כאן מאמר שלם

במשנה, ובחסרם את המשנה פעמים לא רצו לומר לשקוע אותה הוספה כמו שנאמרה בגמ' במאמר המשנה רק שרובי הדברים נאמרו כדי לפרשה, אך פעמים באמת היתה כונתם שחסרו הדברים כלם במשנה, ופעמים פליגי בזה האמוראים כמו שמצינו בזבחים (קי"ד:) דזעירי קבעוה תנאי דר"ש לא קבעוה תנאי, פי' מה שהוסיף זעירי במשנה לא רצו התנאים שהציעו המשנות והברייתות לפני האמוראים לשקוע במשנה ומה שהוסיף רב ששת שקעו במשנה, עיין בפי' רש"י. אמנם גם בימי הגאונים שהיו קודם זמן רבי מצינו שהיו רגילין לתקן נוסחת משנה ישנה כגון בכתובות (נ"ז) פלוגתא דר' טרפון ור"ע במשנה ישנה ובפירושה ובסנהדרין (כ"א) ובפסחים (צ"ו) ששם הוסיף ר"ע איזה מלות על מאמר הלכה ששמע ר' יהושע ועוד שם (פ"ב, ועיין בתוספות שם) וכן בחולין (קכ"ט) ועוד בכ"מ.

ומכל האמור יהודע שאין מקום לומר שע"פ רוב רוח הסנגוריא השיאה את חכמי בבל לחסר את המשנה כדי להשוותה עם הברייתות ומימרות האמוראים או כדי שלא יהיה אמוראי אחר כטועה בדבר משנה, כי בהרבה מקומות מצינו שהיו להם טעמים נכונים וראיות ברורות טעמים אשר יכולים לעמוד במשפט הבקרת, ואף שמצינו בחסרם את המשנות שהטעם נעלם ממנו וגם הקושיא שהקשו אינה כל כך כדי לחסר את המשנה באופן זה כגון בפסחים (ע"ה), עכ"ז יש לומר שיש ברייתות שנאבדו ממנו, לכן אל תאמר שרות הסנגוריא העיר גם אותי לכתוב מאמר זה, הלא הראיתי לדעת כי כמה פעמים יש להביא ראיה לדברי התלמוד ע"ד פשוט בלי להרבות בשקלא וטריא, ואם הצליח בידי להראות שחז"ל לא נטו מדרכי החקירה הישרה בחסרם את המשנה והיה זה שכרי.

פה טהארן כ"א טבת תרמ"ח לפ"ק.

שגיון לדוד

בהאסיף לשנת תרמ"ז בא מאמר מאת הסופר הנודע ה' דוד כהנא בשם „משלי עם" ושם יאמר כי המאמר השגור בפי רבים: „איזהו חכם הרואה את הנולד" לא נמצא כלל בדברי חז"ל, ובאמת מאמר כזה במסכת תמיד דף ל"ב במאמר עשרה דברים שאל אלכסנדרוס מוקדון את זקני הנגב, עי"ש והבין כי שגגה גדולה פלטה עטו של הח' הנ"ל.

יעקב בער וואהלוויים.

בינה במשנה:

איתא במשנה מכות דף ה' אין העדים נעשים זוממים עד שיגמור הדין שהרי הצדוקים אומרים עד שיהרג שנאמר נפש תחת נפש, אמרו להם חכמים והרי כבר נאמר ועשיתם לו כאשר זמם לעשות לאחיו והרי אחיו קיים ובגמרא תני ברבי אומר הרגו אין נהרגין לא הרגו נהרגין כו', עד למדתני רבינו לומר שאין עונשין מן הדין.

והנה גם קדמונים אחזו שער ואחרו לקרב הדברים אל יושר השכל ע' הרמב"ן על התורה ואחריו מהר"י אברבנאל וקוטב דבריהם דעיקר דין העדים זוממין הוא רק על מה שהטעו הב"ד והתעו אותם בשקר, ואולם אם כבר נעשה המעשה על פיהם אין לענוש העדים שלא יבואו להשיב תועה על הב"ד, והנה זה מבואר מן הדוחק כי אף אם נסבול זה להעמיס סברא זו בכוונת התורה אינו אלא אם כבר יש לנו ראיה ברורה לעצם הדין ורק בכדי שיהיו דברי תושב"ע מתאים עם השכל הישר נחפש למצוא איזה סברא גם אם לפי קט שכלנו הוא רחוק קצת, ואולם זה הדין דהרגו אינם נהרגין אשר יסודתו הוא על הכלל דאין עונשין מן הדין לפי הנראה אינו מן הדין כלל, שכל זה לא יתכן אלא אם באנו ללמוד חמור מקל להחמיר עליו בזה יתכן לומר גם מצד הסברא אין לענוש מדין ק"ו אחר שחיובו לא נתבאר בפירוש, אבל בדין זה הרי שכבר עשו כל מה שגורם להם העונש והוא העדות שקר שהעידו וגם נגמר הדין על פיהם ורק שנוסף ע"ז שגם מעשה הרשע שלהם עשתה פרי עמל ישוה לו לשפוך דם נקי בפועל היתכן כי בעבור זה יפטרו העושים המזמה הזאת ונקרא עונש מן הדין הרי אין זה רק שאין אנו פוטרין אותו לסבת הפעולה הרעה שהסב בעדותו. והנה מצינו שהתורה חייבה את המסית לע"ז אף שלא מצא שומעים לדבריו כמ"ש (דברים י"ג) וסקלתו באבנים ומת כי בקש להדיחך מעל ה' היעלה על הדעת שאם הסית והדיח יפטר משום דבכתוב לא נאמר רק כי בקש להדיחך ולא שהדיח. והנה הרמב"ם בפ"כ מהלכות עדות פסק דבמלקות או ממון אף אם נעשה מעשה ע"פ העדות שקר שלהם לא נפטרו מדין ההזמה, ונדחק בזה רבינו בעל הכ"מ בטעמו שבגמרא לא מצינו לחלק בין אם העידו לחייב מיתה או אם העידו לחייב ממון או מלקות, וכתב שזה כונת השגת הראב"ד ז"ל. והנה באמת גם הוא דרך בדרך הרמב"ן והמהרי"א ז"ל וע"פ טעמם כתב שיש מקום גדול לחלק בין אם היה עדותן לחייב מיתה או מלקות, אבל אין זה מדרך רבינו הרמב"ם לחדש דברים מפי סברתו לבד בסתם והיה לו לכתוב י"ל כו' ע"כ י"ל בפשוט דלכאורה בחנם טרחו כל אלה גדולי ישראל ז"ל בזה, והוא דלפענ"ד יש לדון באם מת זה שהעידו עליו ונגמר דינו שהוא חייב למות מעצמו קודם שהספיקו ב"ד לעשות בו דינם נ"ל דג"כ אין העדים נעשים זוממין ודבר זה נדרש מן הכתוב דכאשר זמם לעשות לאחיו בזמן שהוא קיים דכן מורה לשון לאחיו. ועיין בריטב"א שגמגם על דרשה זו ובהגהת הרש"ש דפוס ווילנא סנהדרין דף ו' יישב בטוב טעם, והנה דבר זה אינו נגד הסברא כלל ויש לנו לומר דכיון דנתגלה שלא היה עדותם רק על אדם שעומד למות לא חייבה אותם התורה. ואולם כ"ז אינו אלא אם מת מיתת עצמו אבל אם נהרג ע"פ עדותם מצד הסברא יש לנו לחייבם מדין ק"ו וע"ז שפיר אמרו דכיון דלפי המבואר בכתוב אין לחייב עדים זוממין כל שאין הנידון בחיים ורק מדין ק"ו אתה בא לחייבו מפני שמיתתו היה ג"כ בגרמת עדי השקר הנה בזה כבר נגענו במה שבא בקבלה כלל מונח שלא לענוש מדין ק"ו בשום מקום. והנה כבר ראיתי לאחד מגדולי הזמן הגאון מוהר"י מו"ץ בווילנא בהגהותיו שנסתפק בכעין זה שהוא נסתפק גם אם מת הנידון אחר שהוזמו העדים ונגמר דינם ולדעתי אין להסתפק בזה דנראה דאחר שכבר נגמר דינם של העדים שוב אין מקום לחלק בין אם הנידון חי או לא, ואולם אם לא נתקבל עוד עדות המזימים עד שמת הנידון בזה לפענ"ד מבואר ההלכה מפשטות דברי הגמ' שם מכות דף ה' אלא שהוא דין מחודש שלא מצאתי בשום פוסק, ויצא לנו מזה נ"מ גם בזמן הזה דלפ"ז אף בעדות ממון או מלקות הדין נותן שאם מת הנידון טרם שהוציאו מאתו הממון שנתחייב וטרם שהוזמו עדיו שוב אין מקבלין על העדים הזמה, ויש כאן מקום להאריך בדברי הש"ך סי' ל"ח סק"ב ונלע"ד להעיר בזה ליישב דברי חכמים,

אריה ליב ראשקעס.

מו"ץ בעיר שניפישאק בווילנא.

למאמר

„לתולדות רבא" *)

I.

„רבא בריה דרב יוסף בר חמא הנזכר בגמרא „רבא" סתם בלא שם אבין, נולד במחוזא, בשנת ד"א נ"ס לב"ע וע' בסה"ד, וע' במ"ש הד"ר גרעטץ ח"ד".

„משך ימי חייו היו לפי הגירסא בע"י (ר"ה י"ח) ארבעין שנין, ולפי גרסת הגמרא שם רבה, היו ימי חייו נ"ג שנה, וע' בסה"ד וע' במש"כ הד"ר גרעטץ ח"ד".

(האסיף תרמ"ה צד 194—200).

הסופר החכם פתח בלידה וסיים במיתה כדרך כל הארץ, אך מקצר כבכל „מלתא דפשיטותא", ולדעתנו הקלושה ענין זה הוא ראוי להאריך בו כבכל „אין ולאו ורפיא", וזהו:

מקום מולדת רבא הוא, להשערתנו, פומבדיתא ולא מחוזא, כי מסופר שאביי ורבא השיבו כהוגן לרבה בשאלו אותם „למי מברכין" ? (ברכות מ"ח), ולתו' שם „היו קטנים טובא ורבה לנסותינהו קא עביד שהיה בהם בינה", ואנחנו נדע שפומבדיתא מקום רבה היה ובביתו נתגדל אביי כיתום מאב ומאם, ואם נאמר שרבא נולד במחוזא, איככה יוכל רבא קטן טובא לכתת רגליו כפעם בפעם ממחוזא לפומבדיתא ולהפך ? אם לא שנשאוהו על כתפם, או שהביאוהו לבית רבה בהתחלה ראשונה ושם עזבוהו, וזה דוחק. והנה ה' גרעטץ יגיד לנו כי תלמידי שמואל כרב נחמן בר יעקב, רב ששת, רבה בר אבוה ורב יוסף בר חמא, אחרי הריסת נהרדעא תקעו את אהלם בפומבדיתא, מחוזא, שלחי ושכנציב (צד 332), לפי זה נקל להבין כי ר"י בר חמא התאחז בפומבדיתא, פה נולד רבא, פה מקום רבה ואביי ופה ראו יחד איש פני רעהו בכל יום, בכל עת ובכל שעה [1].

הנוגע למשך ימי חיי רבא קלקיל חשבונות יש כאן, 1) לבעל מנחת יהודה שתי שאלות בדבר: א) היתכן לומר שאביי ורבא היו חברים ?, הלא אביי נולד ל"ט ורבא ס' לאלף החמישי, נמצא שאביי קשיש מרבא עשרין שנין, ואיך ישבו יחד לפני רבה בעודם קטנים ?, וגרסת ר"ע איגר „רבא בר רב חנן" אינה כשרה בעיניו. ב) במות רב חסדא בן צ"ב (ס"ח לאלף הנזכר) היו לרבא ח' שנים, ולשון רבא „בדיל רבה אכיל תלמידא" יוכיח שר"ח רבו היה, ואיך ידבר נער בן ח' לזקן כר"ח „לדידך דאמרת" ? [2], (סוף הקדמה ווארשא תרל"ח). 2) הרב המצויין הא"ה וויס יוסיף לבאר, כי רבא נולד לפי הגמרא דקדושין (ע"ב:) ביום שמת רב יהודה, ובמות רב חסדא היה בן עשר שנים כי ר"ח מת עשר שנים אחר רב יהודה, ואף שאפשר שבילדותו ידע את ר"ח מ"מ אין להחזיקו לרבו מובהק, ואיתא: ארים דרבא בהביאו כל יום לאדונו שלו משדותיו ויום אחד לא הביא, הבין רבא שמת ר"ח ואמר: בדיל... תלמידא (יומא ע"ה), מזה משמע שבמות ר"ח כבר היה רבא בא באנשים וגם היה תלמידו..., ובהכרח שהגרסא מוטעת וצ"ל רבא במקום רבא, וכן דעת בעל „דקדוקי סופרים" דיומא (ד"ד ודורשיו ח"ג צד 200 הערה 9). 3) ואלה המשפטים אשר ישים לפנינו המבקר הנעלה בעל „אבן בחן": בכל זאת נראה לנו כמוכרחים לקיים ביומא הגירסא רבא ולא יתכן הגי' רבה... כי דבר זה שהארים מייתי ליה שלו בכל יומא, אפשר לומר רק על רבא שהיה עשיר גדול... לא כן רבה שחי חיי צער ודוחק... האם היו לו שדות. וא"כ למה ליה ארים ? ... ע"כ דעתנו נוטה לדחוק ההיא דקדושין ולומר, כי לאו דוקא ביום שמת רב יהודה נולד רבא, כ"א באיזה שנים קודם... בכדי לקיים הגי' ביומא רבא ושהיה תלמידו של ר"ח ממש (האסיף צד 237).

*) הערות בסוף המאמר.

למעלה ראינו שינוי גרסות במס' ר"ה, לאחת חי רבה ארבעין שנין ולהשנית רבא, ולזה נוטה גם רש"י לאמר „שרבא מצד אמו היה כהן". ואני בעניי הלכתי לבקש איזו גירסא היא המתקיימת, ונפלאתי למצוא ששתיהן אינן מתקיימות, לא האחת ולא השנית. האחת:

רבה, נדע שהלך לאחיו לא"י וחזר לבבל מקום אשר ישב לפני שלשת רבותיו: רב יהודה, רב הונא ורב חסדא, ונדע עוד שמלך כ"ב שנין (דדו"ד במקומו). כשרבה חי ארבעים שנה נצבת כמו נד ההוכחה, שבעלותו על כס הישיבה היו לו שמונה עשרה שנים, ומעתה שלש שאלות בדבר: א) היכי משכחת לה שבמשך י"ח שנים עלתה לו ללמוד וללמד (לגבי רבותיו הוא תלמיד ולגבי אביי ורבא הוא מלמד), לעלות לא"י ולירד לבבל ?, „י"ח" דברתי בלשון הבאי, דלבתר דבצרי מהכא ד'—ה' שנים—שני קטנותו שנפסלין לכל פעולת אדם פשו להו י"ג, וא"כ הספיק לו משך קצר כזה לכל מפעליו הנזכרים, היתכן ? ב) היכי משכחת לה כי ילד כבן־שש יקח תורה פה אל פה מבני שמונים ותשעים כרבותיו ? ג) והיכי משכחת לה כי נער בן־שמונה עשרה ישב בראש, ואיפה ? בפומבדיתא העיר הגדולה, עיר ישיבת רב יהודה כבן שמונים, עיר שרוב יושביה יהודים ועיר עיקר הגולה, היתכן ?

אם כי מנוהו את ר"א בן עזריה בן י"ח (ברכות כ"ז); רב נחמן בר יעקב הוקם לדיין כבן כ"ב; רב אשי היה צעיר לימים בקבלו את הראשות (דדו"ד), אין הנדון דומה לראיה, באשר ראב"ע היה מתמנה רק בזכות שהלבינו שערותיו ונעשה כבן־שבעים; התמנות ר"נ באת על פי תפקודת חותנו רבה בר אבוה, אשר כראש גולה ועשיר העשירים נהג את ראשותו ברמים וזרק מרה בכל בני הגולה, שאין להרהר ואין לערער אחריו, וממילא אין למדין הימנו; רב אשי התנשא לראש עפ"י רוח הזמן ההוא, אשר בא בתקיפין ודחק את רב אשי והכניסו להיכל של התורה אשר ירדה עשרות מעלות אחורנית (שם). הוא הזמן העשוי לבלי חת, ערה עד היסוד מנהג ישן הנושן להושיב בראש ישיבה אנשים, אשר עברו רוב שנותם וזקנם מגודל דוקא, ובכן כאשר מאורע הזה עומד למעלה מן הרגיל, אינו עד להעלות לראש את רבה בן י"ח, אשר גם אחת משלש אלה לא נעשה לו, והדרא הקושיא לדוכתה: היכי משכחת לה ?—הרב אה"ו מוסיף לאמר „בענין שני דרבה יש שערורה גדולה, וכבר העיר גרעטץ... בר"ה מפורש להדיא שרבה חי מ' שנין, ואף מטעם זה נתן החכם גרעטץ לרבה ס' שנה" (191 הערה 2). והשנית:

רבא, הוא מלך ארבע עשרה שנה, ואם חי ארבעים ודל מהכא י"ד שני ראשותו ישארו כ"ו, דל מהכא עוד לפחות עשר שני ילדותו שהוא זמן „בן עשר למשנה" ישארו ט"ז, היעלה על דעת ישרה שבמשך שש עשרה שנים ישא רבא שלש

נשים (ברכות נ"ו), יקנה שדות (יומא ע"ה), יעשה מסחר (יבמות ס"ג). וישמע בלמודים של ארבעה מוריו, רב חסדא, רב נחמן, רבה ורב יוסף? לו גם נניח דלגבי גודל רבא וכשרונו בלמוד מלתא זוטרתי היא, עצם החשבון אינו עומד בפני הבקרת, צא וחשוב כ"ב שני שררותו דרבה, (בערך) דרב יוסף ודרבא גופיה י"ד ותמצא ל"ט, הרי כשישב רבא לפני רבה היה תינוק בן שנה, וקודם רבה כשישב לפני ר"ח ור"נ לא בא עוד לעולם, היש זרות כזאת, זרות זאת תעלה על על שאלותיו הארות: הדביק שני רחמים; נברא בעין אחת ובירך אחד... באמצע (חולין ע', נדה כ"ג), ואם כן היכי תמצי לקיים הגרסא שרבא חי ארבעין שנין. וזהו היסוד למספר שנות רבא שנלכד בפח המחלוקת של שני גדולי הדור המדגילים זה לזה בהלכות קדמוניות, ה' גרעטץ והרב ראה"ו, להראשון חי רבא נ"ג שנה ולהאחרון ע"ג [3].

לדאמרן יש שערורה גדולה לא לבד בשני דרבה כי אם גם בשני דרבא, ואין להוציא לאור התעלומה: 1) מי היה חבר לאביי בהיותו כבן עשרים. רבא סתם או רבא בר רב חנן? 2) מי עלה למרום בכלות ארבעים לימי חייו, רבה או רבא? 3) אם רבה, כמה היו שנותיו של רבא נ"ג או ע"ג? ואם רבא, כמה חי רבה, ארבעים שאי אפשר או ששים שנה כדעת ה' גרעטץ?

אולם כאשר אבן פנת המאמר דקדושין „ביום שמת רב יהודה נולד רבא", אשר עליה נוסד ערבוב וקלקול החשבונות זזה ממקומה, מטעם בעל אבן בחן שהתיר לנו להבין תיבת ביום לאו דוקא, ומטעם חכם אחד שמחזק ההיתר על פי גרסת עד שלא מת רב יהודה (האסיף תרמ"ו צד 235) [4], הותרה הרצועה גם לנו ונאמר לפני הקוראים הנכבדים השערה חדשה, שבמקום רב יהודה צ"ל ר' יוחנן [5], ועיקר כונת מסדר הש"ס הוא להראות זמן לידת שני גאוני הדור ומופתי הזמן כרבי ורב אשי, ששניהם שוים במעמדם ובפעולתם, רב אשי בדורו כרבי בדורו, כמעשה האחרון למשנה מעשה הראשון לגמרא (הדו"ד), ותלה לידתם בזמן מיתת אילנות גדולים כר' עקיבא ורבא, שניהם זכו לשתי שלחנות, שניהם היו מצויינים בתורה ובעושר, וכן שניהם הנולדים אחריהם — רבי ורב אשי — הוציאו מוניטין שלהם בעולם עפ"י גדולתם, חכמתם, עשרם ותורתם. מעתה נזכה לרבא עשרים שנה קודם למיתת רב יהודה, כי ר' יוחנן מת בשנת מ' לאלף החמישי, ולפי זה היו ימי חיי רבא שבעים ושלש כדעת מהראה"ו.

לרגלי השבון זה הנני לסדר סדר המערכה של שנות חיים דרבה ורבא, אליבא דגרעטץ אשר מפיו חצצו השנים למה"ג, ולקבוע זמן התחלת התנועעותם ופעולתם משנה העשירית ללידתם, שהוא זמן הראוי ללמוד משנה, וכך אני מונה:

רבה נולד 270 בפומבדיתא, לשון מכתב אחיו „יש לך רב ומנו ר' יוחנן" יוכיח, שהיה אז לפחות בן עשר זמן שמוכשר ללמוד משנה בכלל, ובהיותו „חכם גדול" (לשון המכתב) היה מוכשר גם לישב לפני ר' יוחנן הזקן בפרס, אך לא ארכו הימים וחזר לבבל (דדו"ד), מקום ישיבת רב יהודה בפומבדיתא ורב הונא בסורא, כעשרים שנה היה עובר מישיבה לישיבה עד 299, שנה שמת בה רב יהודה, ואחריו ישב בסורא לפני רב חסדא עד 309 — שנת האספו אל עמו [6], אז הושיבו את רבה כבן ארבעים לראש בפומבדיתא, וימלוך כ"ב שנה וימת שם כבן ששים, כסברת ה' גרעטץ.

בראו זאת יש לחזק מהא דבעלי התו' שדו גרנא בגוף הסבה לקוצר ימים דרבה, משום שלא עסק בגמ"ח ובסנהדרין איתא דרבה עסק בגמ"ח, רצונם לומר: וא"כ מדוע לא חי ששים כאביי? ומהא דמו"ק (כ"ח) שר"ח חי תשעין ותרתין ועבד שתין הלולי ורבה חי ארבעין ולו שתין תכלי, וכתבו התו' „שתין לאו דוקא" (ד"ה שתין הלולי), ודברי התו' נכונים וקימים, כי בהתיחסות ששים לתשעים עולה לכל שנה וחצי חתונה אחת, וא"כ ר"ח כשהכנים בנו או בתו לחופה ראשונה היה לו שנה וחצי, היש זרות כזאת? וממילא מובן שגם שתין תכלי דרבה אינם דברים ככתבם, כי בהעריך ארבעים לששים יגיע מת אחד וחצי לשנה, נמצא רבה בהיותו תינוק בן שנה הוביל לקברות מת אחד וחצי, וכן עשה שנה בשנה, היש זרות הזרות כזאת? אלא ודאי המספר ששים לאו דוקא; ומעתה איפה ההוכחה דמספר ארבעין הוא דוקא? [7] כענין ראיה הוא לשון הגאון מהרש"ל ראפאפארט: ארבעים מספר גוזמי בלשון פרסי. ומזה גם בתלמוד: תנא מיניה ארבעין זמנין וכו', ר"ל הרבה פעמים וכדומה (ערך מלין „ארבעים"), הרי דמספר ארבעים אינו ממש כהויתו, וכשם שפעם הוא מפריז על מספר האמתי כך הוא פעם מפחית ממספר האמתי, כגון בנידון דידן הוא מפחית מששים על ארבעים, וצ"ע.

רבא נולד 279 — שנה שמת בה ר' יוחנן, לדעת התוס' שאביי ורבא היו קטנים טובא, ולהשערתנו שרבא נולד בפומבדיתא מקום לידת גם אביי בשנת 280, היו חברים ממש לכל דבר, בני עיר אחת, בני מספר שנים אחד ובני בינה יתירה אחת, בהיותם תינוקות והשתעשעו יחד בבית רבה, בעי לחדודי להו בשאלתו: למי מברכין? ולא כתלמידים ישבו לפניו כ"א כנערים המשחקים, והיה בהגיעם תור למוד משנה נתפרדה החבילה, אביי התרועע עם רבה וילך באשר הלך ורבא הלך לכפרי לבהמ"ד של רב חסדא, מקום ששהה עד 299 — שנה שר"ח נתבקש לישיבת סורא, אז רבא כבן עשרים העתיק דירתו למחוזא ונעשה התלמיד מובהק לרב נחמן, במחוזא עשת לו עושר רב ויפרץ במסחר וקנין, במחוזא הגיעה לו השמועה ממיתת ר"ח, ועד 320 — שנה שמת בה ר"נ לא עזב את בית מדרשו, וילך אז רבא כבן ארבעים לפומבדיתא [8] ולמד לפני רבה ורב יוסף כשלש עשרה שנים, ובבות ר"י ויקם אביי תחתיו חזר למחוזא, ועם זה „לא הדל רבא לשבת לפניו בבית מדרשו כמשפט חכמינו הקדמונים לתת כבוד כתלמיד לרבא למי שהשררה שלו" (דדו"ד), ואחרי מות אביי כבן ששים [9] יסד רבא נ"ב בן ששים את ישיבתו הקבועה במחוזא, ונמשכה ראשותו כארבע עשרה שנה, ויגוע וימת בשנת 352 כבן שבעים ושלש, כסברת מהראה"ו.

הנוגע לנשואי רבא נראה שלהספור דיבמות (ל"ד: עי' רש"י ותו') כך הוא הסדר, כעצתו לינסב אתתא משיתסר (קדושין כ"ט), מובן שגם בעצמו נשא את אשתו הראשונה בכפרו לשנת השש עשרה בערך, ויעבור איזה משך ויגרש אותה וישא אשה שנית, וישבו יחדו כעשר שנים עד זמן מיתת ר"ח בסורא, אז כתב ספר כריתות גם לאשתו השנית ולקח לו לאשה את בת ר"ח, היא אלמנת רמי בר חמא שנשאת לו קודם נשואי רבא הראשונים (ע' דדו"ד 200 הערה 9).

למען התר אגודת החשבונות אשר בהם נאגדו חיי רבה ורבא, ולהועיל להענין אף בהצלה פורתא, הרשיתי לי לאחוז דרכי שני החכמים — ה' גרעטץ ומהראה"ו, והיה אם לא חטאתי לקלוע אל שערת האמת מה טוב, ואם לא איזיל לגבי רבנן דחריפי סכינא ואעשה אזני כאפרכסת, ואם שכמי לסבול דינם ומשפטם אשר יחרצו.

II.

בשנת תרמ"ז האיר לנגד עינינו מכ"ע „כנסת ישראל" הראשון, ומדי עברי בין בתרי פרקיו פגשתי פרק אחד ושמו „לתולדות האמוראים, תולדות רבא בר יוסף בר חמא" (צד 889), אשר יצא מפי עם סופר מהיר שכחו יפה בבקיאות ובחריפות, וכאשר פרק זה נוגע לענין שאני דן בו, אבקש רשות הרב המחבר לבוא אחריו ולמלאות את דבריו לפי ראות עיני, ואנא לא לצעורי קא מכוין, רק למלאות החלם חז"ל „מינאי ומינך תפתיים שמעתתא". הלא כה תוכן דברי הרה"ם:

רבא בראותו שרב חסדא משמש לרמי בר חמא, אמר: נמה לא חָלֵי ולא מרגיש גברא דמריה סייעיה דאע"ג דלא דמי למתניתין קבלה מיניה, ומבאר בעל סה"ד כי רוח קנאה עבר על רבא והלכך הוציא מפיו דברים הללו. הרה"ם ממאן בזה ודעתו כי בעל סה"ד הוציא דבה על צדיק עתק כרבא אשר נוכל בצדק לכנותו בשם ארינינאל ואידעאל, היה חכם ועשיר כרבו רב נחמן [10], לא גבה לבו על חבריו ותלמידיו, היה קורא חבריו בשם „גברא רבה". קנאה לא ידע, הוא בעצמו משבח את רב אחא בר יעקב ורב סחורה בשם „אדם גדול". במקום שנצטער כאת אחרים לא נאמר עליו כ"א „איקפד רבא". רב אויא שלא היה נחשב בעיני בני דורו עד שרבה בר רב הונא צעק עליו: עורבא פרח! כשהניח רגליו מלוכלכות על מטתו של רבא „איקפד רבא" עליו, ולו היה אחר היה מגרשהו מביתו החוצה. וכשהפסידו אותו תריסר אלפי זוזי לא נאמר כי אם „איקפד רבא", ומסיק הרה"ם שלא מתוך קנאה כ"א מתוך שמחה עוה ששמח רבא אמר „כמה לא חלי", והענין נוגע אם יש לדמות מלתא למלתא או לא.

ואני בבואי לנתח ההוכחות והראיות לנתחים אחת אחת מצאתי:

א) „לא גבה לבו על חבריו ותלמידיו", וכמה ספורים מראים ההפך: דבר להקב"ה ברמות רוהא „בא ואראך" כאיש אל רעהו; והעיז פנים להטיח דברים כלפי מעלה עד שנענש על זה ונקרא נזוף (עירובין כ"א, תענית כ"ד, חולין קל"ג, ועי' רש"י שם), הזאת לא גבהות לב? ואומר: לא מסתייה דלא גמירי מגמר נמי מגמרי; כמה לית ביה דעתא להאי צ"ם; בשגם לר"ש מנהרדעא ספח בסנדליה (שבת קכ"ד, מ"ק כ"ו, ב"ק ל"ב), האם זאת לא גבהות לב? על רבנן שלא עמדו מפניו איקפד; לתלמידיו השיב: אנא ביכלתי לאשתמוטי לכו אתון לא מציתו (קדושין ל"ב, ב"מ צ"ז), הזאת לא גבהות לב? אחד מרבנן כששאל אותו על איזה דבר שותפות ורבא לא השיב לו משום „דאיכא אדם חשוב" (ב"ב ס'), והשותפים לא שאלו את פי רבא, אם זאת היא לא גבהות לב? קרא את תלמידיו דרדקי; על ר"נ בר יצחק דתני „שפכן" ולא „פירקן" כדתני רבא איקפד (שם מ"ז, ס"ו) [11], הזאת לא גבהות לב? וברב פפא תלמידו ירה חצי נאותו וגבהות לבו כפעם בפעם: קרא אותו „קאקי חיורי"; בפניו אמר לו: שלא קים ליה בגויה ובבת ר"ח אשתו קים ליה (כתובות פ"ה), ועוד הוסיף להתל בו: בחורשיה קא אכיל ליה (שבועות ו', עי' רש"י), לאמר: אני בן־כרך ואתה בן־כפר, אני בן־עיר ואתה בן-יער, האם יש גבהות לב גדולה מזאת?—ב) „היה קורא חבריו בשם גברא רבה", נברר נא את מי מכנה בשם גברא רבה? את רב אחא בר יעקב, רב עיליש ורב ספרא, אמנם כמה שהוגד לנו בש"ס אודותם, ראויים להיות מוסמכים בשם זה לא לבד מרבא כ"א גם מאחרים, באשר ר"א בר יעקב הוא האחד משתין סבי זיישיבת רב הונא (יבמות ס"ד), ורב הונא בחיותו חגם פצויין (מ"ק כ"ח), אין ספק שכל זקני ישיבתו היו מפורסמים בחכמתם ג"כ, וראב"י עלה עוד על כלםו (עיי"ש). רב עיליש אתרחיש ליה ניסא ועבר במברא, תחת אשר ההוא גברא דיתיב גביה נתפס וקטלוהו (גיטין מ"ה), ידוע שלבני השוק לא מתרחיש ניסא, כ"א לבעלי מדות ומעלות יתירות שאין כל אדם זוכה אליהן; רב ספרא ידוע לבן־מדות מעולות ובן-תורה, כי היה דווק הדר בכרך; לרוחא דמלתא קדים זכה בחבורו בכדי שלא יהא ערעור משהו בדבר; היה דובר אמת בלבבו (פסחים קי"ג, ב"ק קט"ז, מכות כ"ד), ואביי אמר עליו: כל יומא שמעתתיה בפומין בבי מדרשא; רבא בעצמו אמר עליו: קפחינהו ר"ס להני תלתא רבנן סמוכי (מ"ק כ"ה, גיטין כ"ט), האם לא נאה לאנשים כערכם השם „גברא רבה" גם מפי איש כל דהו?— ג) „קנאה לא ידע", וגרסינן: הוה קא חלשא דעתיה דרבא על דאביי (תענית כ"ב), שלאביי אתא שלמא מרקיעא בכל ע"ש ולרבא בכל עיוה"כ, אם זאת לא קנאה מה היא קנאה?— ד) את מי משבח רבא בשם „אדם גדול"? את רב אחא בר יעקב ורב סחורה, והנה ראב"י הוא אדם גדול דהכא והוא גברא רבה דהתם ותיכף קא סלקינן מיניה, ואם נתהה על קנקנו דרב סחורה ונמצא דרבו של רבא הוא (ב"מ ל"ג, וע' סה"ד), רבותא היא לרומם את רבו בשם אדם גדול. אף כי יש עוד קילוסי רבא על שארי בעלי התלמוד „מאן חכים... דגברא רבה הוא" (פסחים ע"ו, יבמות קי"ג), אינו יחיד במנהג זה, כו"כ חכמי התלמוד נהגו בכנוי אדם גדול או גברא רבה, יאבה נא הקורא לראות במסכתות (ברכות י"ט, שבת ק"ח, יבמות ע"ה, כתובות ג', קדושין כ"ט, זבחים ס"ב) ועוד ועוד.

ה) עדות הקפידא של רבא על רב אויא אינה מספקת כל צרכה: א) מנלן דרבה בר"ה צעק עליו בקיל רם „עורבא פרח"?! אולי דבר בחשאי; ב) לו גם צעק, מנלן דעורבא פרח הוא לשון בזיון? לרש"י שפירש „השיאו לדבר אחר" אין כאן לא בזיון, לא זלזול ולא נערה (פארוואורף); לו גם דעורבא פרח משמיע בזיון וזלזול, הלא רבה בר"ה גופיה חזר מדבריו והצטדק א"ע לפני בנו, — בהזכירו שזה הוא רב אויא סבא מפומבדיתא שאביו קראהו „גברא רבה",— ואמר: אני היום סמכוני באשישות ואיהו בעי מינאי מלתא דבעי טעמא ומצד חלישותי אין בכחי להשיב לו, הרי גלוי ונראה לכל שגם רבה בר רב הונא מודה שרב אויא הוא גברא רבה, וא'כ מאי רבותא דרבא לא גרשהו החוצה? גם איש מי ערב לבו לגרש מביתו את. איש מפורסם בדורו כסבא מפומבדיתא דידן; בשגם ג) הקפידא מצד רבא, לענ"ד, אינה מטעם שרב אויא מאס במנעליו את מטתו, כ"א מטעם דלא עבד כשמעתיה דרבא, שמותר לקנח בחספא בשבת מנעלים המטונפים (שבת קכ"ד) והוא לא כן עשה, לא קנח מנעליו והניחם על מטתו דרבא, ובכן איקפד רבא עליו מצד שפגע בכבודו [12], ואם נבוא לדון את כל מי שאינו נוח לחבירו בהלכה בגירוש, לא שבקינן חיי לכל בר אוריין בעל קנטור.

ו) עדות „איקפד רבא" כשהפסידו לו י"ב אלף זוז, לא יצתה ג"כ ידי כל הוכחה, מה היה לו לעשות עוד אם כל עצותיו ותחבולותיו אשר הוליד למען הנחיל לו את הפקדון של איסור לא עשו פרי. הן מצדו לא יבצר כל ההחכמות ויחדד את שכלו ויחרץ לשונו לאמר: היכי קנינהו רב מרי להאי זוזי. אי בירושה, אי במתנה, אי במשיכה, אי בחליפין, אי אגב קרקע. אבל כל חריצותו לא עמדה לו, ומה נשאר לו לעשות עוד לזכותו? לבוא במשפט עם בעל דינו? או יפסיד ע"פ אודיתא (יעוין נא הסוגיא), לקרוא מלחמה על תלמידי בהמ"ד דאפיקו אודיתא? האם ינצח אותם? הלא איש אחד לא בחיל ולא בכח יגבר מערכת רבים אשר חילים יגברו, ובכן לא נשאר לנקמת רבא כ"א קפידא וזאת נחמתו בהפסדו.

והנה להרה"מ קפידא מלתא זוטרתא היא, היא תולדת ענות, רכות לב והדומה, אכן נסיתי לברר מאי היא קפידא וראית ההפך: קפידא היא הפך שלום, כדאיתא: בשמכרה מתוך שלום אבל בשמכרה מתוך הקפדה (ירושלמי ע"ז פ"ד הלכה ה'); קפידא הפך ענוה, כדגרסינן: לעולם יהא אדם ענוותן כהלל ואל יהא קפדן כשמאי (בבלי שבת ל'), ועל כן חרצו משפט ישר וצדק „לא הקפדן מלמד", כי סופו שיכה את תלמידיו כשמאי שהכה את הבא לגייר לפניו; ר' זירא האריך ימים מצד שלא הקפיד בתוך ביתו (מגלה כ"ח), ולדנקטינן „מכלל לאו אתה שומע הן" מובן שקפידא מקצרת ימים. עוד רואה אני מכ"מ בש"ס, דכל קפידא שגוררת איזה דבר שפתים היא תולדת גאוה, כעס והדומה, כגון: רב הונא כשאיקפד על ר"ח ואמר: חסדא חסדא לא צריכנא לך את צריכת לי, הוטלה שנאה כבושה ביניהם ארבעין שנין; כשאיקפד רב ששת על חד דלא אמר לשמעתיה משמיה, שפך עליו קללתו, מאן דעקץ ליעקציה עקרבא; כשרב יוסף איקפד על ר"ז דאמר עליו שגמיר מכולי עלמא, בטא בשפתיו: אנא מב"ע גמירנא? אנא מרב יהודה גמירנא דאפילו ספיקי דגברי גריס; כשאיקפד רב יהודה על ר"ה שהורה הפך הלכותיו הוציא דבורו: מטיפנא ומכשר ומכשרנא טריף (ב"מ ל"ג, בכורות ל"א, חולין י"ח, י"ט) הרי כי כל קפידא כזאת נובעת ממקור נסות, רתחנות וכדומה, וכן הוא עם רבא, כל קפידא שלו באה בהתלוות איזו עקימת שפתים, כגון: את רב אויא בלקחו נקם ממנו על שלא עשה כהלכתו, איקפד עליו ואתא עוד לצעורי בשאלות כשאיקפד על התלמידים שלא עמדו מפניו, אמר: הני רבנן והני לאו רבנן; לתלמידיו באמרם: שאיל לן מר, לא די שאיקפד עוד השיב: לאפקועי ממונא בעיתו אדרבה אתון שאילתון לי; כשאיקפד על רנב"י ששנה גרסא אחרת לא כרבא, הוציא בלשונו: מידי שפכן קתני? פירקן קתני; על הני דאפקי אודיתא איקפד והוסיף עוד בטוי שפתיו: קא מגמרי טענתא לאינשי ומפסדי לי, אטו כל הני תולדת ענוה, שלום וכדומה. אדרבה מקור כל קפידא כזאת הוא כעס ומכאובים, עצב, קנאה, רגז. ואם כן מה זה אשר הרה"מ מערער על סה"ד, דרבא מרגש קנאה הוציא פתגמו „כמה לא חלי"? וכנהו עוד בשם „מציא דבה"? מכל הנאמר נראה שאין רחוק כלל פירוש בעל סה"ד, ואין לענוש אותו ל„מוציא דבה", באלו, להרה"מ, מדת הקנאה תרופף עמודי גדלות רבא בחכמת התורה ובמעלות נשגבות אשר התנוסס בין כל בני דורו, ולא רק הוא, אם גם מדה אחת לא טובה אחוזה בו, כהודאת עצמו שענותנותו דרבה בר"ה לא יהבו ליה (עי' דדו"ד), אינה בכחה להקטין כל שארי מדותיו הטובות ומעלותיו הנשאות. בטלה היא ומבוטלת באלף תכונותיו הנוחות לכל הבריות (דברנו אודות זה במק"א), וכעין זה נפגוש בר' יוחנן ור"נ בר יעקב, שבין כל מדותיהן הרמות והנעלות מצאה קן לה מדת היהירות; רבה בר נחמני „שגופו טהור ויצאה נשמתו בטוהר" הלך בכל עניניו אחר מדת הדין (שם) ועוד.

לפי קט שכלי נראה כי הפתגם „כמה... סייעיה" אשר הוא סלע המחלוקת בין סה"ד ובין הרה"מ, אינו לא רוח קנאה אשר דבר ברבא ולא מלת שמחה על לשונו, כי רק רגש פליאה התעורר בקרבו והשתומם על המראה, איך רמי בר חמא תלמיד רב חסדא העיז פניו להוליך שולל את רבו, בהביאו לו מתניתין דלא דמי כלל להגדון. איך עלה במחשבתו „אולי תצלח לי להטות את ר"ח מדרך האמת ויקבל את המתניתין דלא דמי בספ"י"? האם רמי ב"ח הוא גברא דמריה סייעיה? וכפירש"י: כמה סמוך ומובטח ואין צריך לחלות ולדאוג מכל רעה מי שהקב"ה בעזרו (יומא כ"ב). כעין זה נשמע ניב שפתי רבא: קפחינהו רב ספרא לתלתא רבנן סמוכי, רבא התמה תמה על ר"ס; איך ערב לבו והרהיב בנפשו עז להכניס ראשו בין שלשה הרים גבנונים כר' אבהו, ר"ח בר פפא ור"י נפחא, לאמר: אולי תצלח לו להכסיף פניהם ע"י שאלתו אשר שאלם? זה יגיד ויעיד על חוצפא יתירא דאית ביה.

הרה"מ, אחרי התוכחו עם בעל סה"ד, הולך ומשיב דברים ישרים להרב אה"ו בענין רבא, רבה ורב חסדא, וזה הוא המשא אשר חזה עליו:

דעת מהראה"ו א) רבא כבן עשר למד אצל ר"ח בן תשעים ושתים, ב) רבה היה חברו של ר"ח, ג) הבטוי „בדיל רבה אכיל תלמידא" רבה הוא דאמר ולא רבא. ותפש אותו הרה"מ א) האם ילד בן תשע או עשר ילמוד מר"ח הלכות חמורות כנדה, קדשים, רבית? ב) מהראה"ו סותר דברי עצמו, פעם רבה תלמיד לר"ח ופעם חברו הוא איך לאחד שתי הדעות? ג) היתכן שלרבת העני יהיו שדות ואריסים? ואנן נעני אבתריה א) השאלה הלא היא כבר כתובה על ספר מנחת יהודה אשר יצא לאור עוד בשנת תרל"ח, ב) בענין זה הרחבנו לדבר בהערה [6] ויואל נא הרה"מ בטובו לעיין שם, ואם יאבה לקבל דעתי אומר עם התלמוד „שישו... שישו", ג) שאלה זאת כבר נאמרה מפי בעל אבן בחן בשנת תרמ"ה ומבוארה בהתחלת פרקנו בראשון.

חנוכה תרמ"ח

שט"ף

דררא דממונא.

בהמליץ גליון 124 שנת תרמ"ו כתב הרב החכם מוהר"י ראזענטהאל בזה"ל:

אין המזיק חפץ של חברו חייב לשלם רק מחירו השוה לכל נפש ולא מחירו המיוחד רק לבעל החפץ, ר"ל שאין נפרעים מן המזיק רק מחיר ההנאות המצויות לכל אדם שמונחות בטבע החפץ עצמו ולא מחיר ההנאות המיוחדות רק לבעל החפץ; כגון חפץ הנתן למזכרת מאת אוהב, שערך החפץ בעצמו כשיעמד למכירה בשער בת רבים הוא סלע ובעיני האדם שהשינו למזכרת הוא שוה מאה מנה, אם הזיק אחד את החפץ הזה אינו מחויב לשלם לבעליו רק סלע ע"כ, והוא הולך ומביא ראיות לחזק משפטו ולסתור דעת מתנגדו.

ולפענ"ד עירבב החכם הזה שני מושגים ובאמת חקירתו נחלקת לשתי שאלות: א) אם חפץ שאינו שוה כלום לכל אדם ולבעל החפץ הוא שוה ממון, שווי ממשי, שראוי הוא לו לאכילה ושתיה או לתשמיש, כגון איסורי הנאה לחולה מסוכן או שקוי־מרפא לחולה וכדומה, אם המזיק חפץ כזה חייב לשלם או פטור. ב) חפץ שמצד עצמו וגופו אין לו כל מחיר, וחפץ אחר כדמותו וצלמו היה נערך לדבר מועט או ללא כלום, אך מצד סבות צדדיות נעלה במחירו מאד לכל אדם, כגון חפץ עתיק, או שבא מאיש נודע, אם המזיק חפץ כזה חייב לשלם כל שויו ומחירו הגדול אף שאיננו מחירו העצמי, או רק כפי מחיר הנאת תשמישו של חמרו וגופו.

והנה על שתי השאלות האלה נמצא תשובה טמונית הגמרא בבבא קמא דף צ"ח ע"ב: אמר רבה גזל חמץ לפני הפסח ובא אחר ושרפו, במועד פטור שהכל מצווים לבערו, לאחר הפסח מחלוקת רבי שמעון ורבנן, לר"ש דאמר דבר הגורם לממון כממון דמי חייב, לרבנן דאמרי דבר הגורם לממון לאו כממון דמי פטור. פירש"י: לר"ש חייב האי ששרפו לשלם

לגזלן דסיתם דדבר הגורם לממון הוא שאם היה בעין היה מחזירו גזלן לבעליו ופטור דתנן לעיל גזל חמץ ועבר עליו הפסח אומר לו הרי שלך לפניך ועכשיו שאינו בעין יחזיר דמים לבעליו (ועיין בב"ק דף ע"א ע"ב).

ועתה אם נרד לעומקה של הלכה זו נפתור את שתי השאלות הנזכרות. הנה בהלכה זו הוה תרתי לגריעותא, אחת שאין החמץ שוה כלום לכל אדם זולת הגזלן. ועוד שגם להגזלן עצמו אין גופו ממון שגם לו אסור בהנאה, ורק גורם לממון הוא אצלו שיכול לפטור עצמו בהרי שלך לפניך. וא"כ נכללו בהלכה זו שתי שאלותינו, ועתה נחזה מאיזה צד תחתיר הגמרא לפטור. והננו רואים שהגמרא אינה דנה כלל לפטור את המזיק השורף מצד שאלתנו הראשונה שהחמץ אינו שוה כלום לכל העולם, רק מצד (השאלה השניה) שגם להגזלן הוא רק ג ו ר ם לממון, ואמרינן דלר"ש דאמר דבר הגורם לממון כ מ מ ו ן דמי, וא"כ החמץ נידון אצל הגזלן כחפץ השוה ממון, אז חייב השורף אף שרק אצל הגזלן הוא ממון ולכולי עלמא אינו שוה כלום. ועד כאן לא קפטרי רבנן אלא משום דלהגזלן עצמו החמץ אינו ממון ממש רק גורם לממון, אבל לוא היה הגזלן חולה שאיסורי הנאה הותרו לו, שאז היה החמץ אצל הגזלן לא בגדר גורם לממון כ"א ממון ממש אז היה חייב השורף לרבנן כמו עתה לר"ש דסבר גורם לממון כממון דמי. א"כ חזינן שעיקר המחלוקת רק מצד שלהגזלן עצמו אין החמץ ממון ממש רק גורם לממון, ואם רק אצלו חשוב כממון אז חייב המזיק ולא איכפת לן מה שהחמץ אינו שוה כלום לכל אדם זולת הניזק *).

ועתה מצאנו פתרונים לשתי השאלות. הראשונה ל ח י ו ב, והשניה תליא בגורם לממון או בגרמי, הכל לפי ענין החפץ והסבות, יש שנדמהו לשורף שטרותיו של חבירו, ויש להשורף חמץ של גזלן.

חיים יעקב קרעמער

עדים זוממין.

בענין הרגו אין נהרגין ניטא מלתא חדתא שלפי דעתנו יישר בעיני המעיינים הישרים החפצים להבין כל דבר לאשורו, ונבאר סוגיא חמורה מאד אשר לא נתבארה עדיין בין כל המפרשים ז"ל, יש אשר התעוררו על קושיה וחמרה אך לא שמו לבם להעלות לה ארוכה ולישבה על מכונה, ויש אשר מפני עוצם חמרה נתיאשו מלהבינה עוד ומשכו ידיהם ממנה לגמרי, ואני קורא עליהם שרים עצרו במלים וכף ישימו לפיהם. עתה הננו לתת לפני המעיינים באור חדש על הסוגיא הזאת כפי אשר הורונו מן השמים, וזוהי צורת הסוגיא. במכות (ד' ה' ע"ב) תנן אין העדים נעשים זוממין עד שיגמר הדין, שהרי הצדוקים אומרים עד שיהרג שיאמר נפש תחת נפש, אמרו להם חכמים והלא כבר נאמר ועשיתם לו כאשר זמם לעשות לאחיו והרי אחיו קיים, ובגמ' תניא ברבי אומר לא הרגו נהרגין הרגו אין נהרגין, אמר לו אביו בני לאו ק"ו הוא, אמר לו למדתנו רבינו שאין עונשין מן הדין, דתניא וכו', ויש לשאול בזה שתי שאלות גדולות.

---

*) דברי הרא"ש לא זכיתי להבין, וכבר צווחו קמאי.

א) הלא מן המשנה לא משמע כן אלא משמע בהדיא שהעדים חייבין בין לא הרגו ובין הרגו, רק שהצדוקים היו מבקשים לפטרם אם לא הרגו ע"פ סברתם והראום חכמים מתוך המקרא שאין הדבר כן, אלא שגם אם לא הרגו חייבין, אבל מעולם לא עלה על דעת התנא כפי הנראה משטחיות דבריו לפטור את העדים אם הרגו.

ב) תשובת ברבי שהשיב לאביו למדתנו רבינו שאין עונשין מן הדין קשה מאד לצייר בשכל, מה זה ענין לאין עונשין מה"ד, הלא גם אם הרגו זממו מקודם להרגו, וכי בזה שהרגוהו בטלה מזמתם הרעה שזממו עליו מקודם לכן? וכל כי האי גוונא לא מיקרי בשום מקום עונש מן הדין. ולהבין הסוגיא על מכונה נקדים להבין מתחלה טעם הדבר למה אין עונשין מה"ד אחרי שגם הדבר היוצא מן הדין דאורייתא לכל דבריו. האמנם הרבה טעמים נאמרו בזה אך לכולהו אית להו פירכא, ואנחנו לא נביא מהם רק היותר קרובים לפשוטים. הרש"א ז"ל בסנהדרין (ס"ב ב') ד"ה ומזרעך כ' ומזה נראה לתת טעם להא דאמרינן בכל דוכתא שאין עונשין מה"ד אע"ג דקל וחמר מדה היא בתורה, מ"מ אין לדון כן לענין עונש, דאימא זה שעשה העבירה החמורה מזו איננו מתכפר בהעונש המפורש בקלה ממנה עכ"ל. ולפי"ז במדת „מה מצינו" ובנין אב המורגלות בדרשות רז"ל ראוי לענוש על פיהם אחרי שהמלמד והנדון שוים במעלתם, אולם לא כן מבואר בירושלמי ע"ז (פ"ה הי"ב) עיי"ש בהגהות הגאונים מלבוב. וכ"כ בהדושי הרשב"א חולין (צ"ח א') דהיינו טעמא דלא לקי על טעם כעקר משום דלא הוי אלא מה מצינו לכך אין לוקין עליו, וגם המכילתא המובאת בתוס' ב"ק (ב' א') ד"ה ולא זה וזה ומ"ט ב' ד"ה על הכריה הסוברת דגם בממון אין עונשין מה"ד בהכרת איננה מסכמת לזה הטעם. דבשלמא בעונשי מלקות ומיתה מצינן למימר אולי אין זה העונש מתיחס כלל להעון הזה, משא"כ בדברים שבממון שלא יתכן להיות עונשם חמור מתשלומין — וכי המחויב לחבירו מנה ויותר ואיננו יודע כמה הוא היתרון האמור נאמר שגם המנה הודאית לא ישיב לבעליו, ועוד קשה מסנהדרין (ע"ו א') על בת בתו ענש על בתו לא כל שכן, וכי עונשין מה"ד, גילוי מילתא בעלמא הוא, ערש"י שם דהא קורבת בת בתו מכח בתו הוא דאתיא, ולדברי מהרש"א מה בכך הא מ"מ קורבת בתו יותר חמורה מבת בתו, ודילמא לא סגי לה העונש המפורש בבת בתו, ועוד קשה הלא תכלית העונש בב"ד של מטה איננה הכפרה כ"א בעור הרע מקרב ישראל ושמיעת העם ויראתם לעשות כמוהו ככתוב בתורה והנביא ההוא וגו' ובערת הרע מקרבך (דברים י"ג), ובערת דם הנקי מישראל (שם י"ט), ועשיתם לו כאשר זמם וגו' ובערת הרע מקרבך והנשארים ישמעו וייראו וגו' (שם), וסקלוה אנשי עירה באבנים וגו' ובערת הרע מקרבך (שם כ"ב), וכי בשביל שאיננו מתכפר בהעונש יפטר ממנו ולא יתבער הרע מן הארץ. ודע שעונש הגלות אין הכי נמי דאתי לכפרה כמפורש במכות (ב' ע"ב) הוא שעשה מעשה במזיד לא ליגלי כי היכי דלא תיהוי ליה כפרה הן שלא עשו מעשה במזיד (נמי) ליגלו כי היכי דליהוי להו כפרה.

ולפי"ז נכון הוא מאי דאשכחן בב"ק ל"ב ע"ב אמר רבא ומה יער וכו' אלא אמר רבא מאי פטור מגלות דלא סגי ליה בגלות והיינו טעמא דריב"ח משום דהוי שוגג קרוב למזיד, וא"כ בעונש הגלות אומר הש"ס בפירוש שאין עונשין מה"ד משום דלא סגי ליה בהכי כפי טעמו של הרש"א ז"ל.

והגאון בעל מדות אהרן בפרק ב' ח"ג כתב והטעם בזה משום דקל וחמר היקש שכלי ולפעמים יש לו פירכא ופרכתו מדרך החפוש ולזה נחוש תמיד שמא ק"ו פריכא הוא, עכ"ל. אבל גם הטעם הזה רחוק מאד שאם באנו להוש לפירכא א"כ כל דבר הנלמד בק"ו או במ"מ הרי הוא לעולם במדרגת ספק,

איך אנחנו סומכים על המדות הללו להקל באיסור, והרי אנחנו רואים שאין מספר אל הקלים וחמורים הנלמדים בסוגיות התלמוד בין להחמיר ובין להקל, ועוד קשה הא אנן קי"ל דבממון עונשין מה"ד כמ"ש התוס' בב"ק ב' ע"א ד"ה ולא זה וזה ולדברי בעל קרבן אהרן האיך ניפוק ממונא מספיקא נימא הממע"ה דק"ו נכור הוא, אלא ודאי לא חיישינן לפירכא כל כמה דלא חזינן לה, והדבר בחזקת למוד קאי. ע"כ נראים דברי הגאון ר"צ חיות ז"ל בהגהותיו לנדרים ד' ע"ב לפי שאין עונשין על הדרשות כאי דלא הוי פשטיה דקרא עיי"ש, וטעם הדבר נראה ע"פ מה שכתבו התוס' בקדושין כ"ד ב' ד"ה הואיל וז"ל לכן נראה דגם זה אינו אלא מדרבנן דחיישינן וכו' לפי שאין המדרש ידוע לעולם עכ"ל. לפיכך אין מזהירין ועונשין ע"פ הדרשות לפי שאינן ידועות לכל העולם ויוציא ההמון לעז על ב"ד של ישראל שענשו אדם שלא כדין, ומצינו בהרבה מקומות שחוששין ללעז ב"ד בכה"ג, ולדוגמא ראה ב"ב ל"ת א' בפרשב"ם ד"ה התם ואיכא לטיקם עלה דמילתא אם יבואו עדים ויעידו של מי הוא הילכך אין כאן לומר חלוקה ושדא דשמא יבואו עדים ויעידו ויסתרו את הדין שדנו ב"ד הילכך אין ב"ד נזקקין לדון דין שסופו לבוא לידי עוות עכ"ל, ובב"מ ל"ד א' בתוס' ד"ה שמא יוציא ונראה לר"ת כפר"ח דנראה כמו שבועה לבטלה וגנאי הוא לישבע היכא שהדבר יתברר אחרי כן שהמלוה יוציא את הפקדון עכ"ל. ובערכין ח' א' אמר ר"ה לא נראה לחכמים לעבר יהר על שמונה, ורש"י שם בד"ה קדים ואתי סיהרא חדתא נ' ימים קודם ראש השנה שהמולד ביום ד' ור"ה בשבת ומרנני עלמא בתר רבנן למימר כל מאי דבעו עבדי עכ"ל. ובסנהדרין ח' ע"א תוס' ד"ה מוציא שם רע ומפרש ר"ת וכו' וחוששין ללעז היינו לעז הדיינים. וכו' דרבנן סברי בעי כ"ג דאי בג' חיישינן שמא אח"כ יבואו עדים ויעידו שזנתה ויצטרך להוסיף עד כ"ג ואתו להוציא לעז על הראשונים לומר לפי שלא ידעו לדון הוסיפו עליהם עכ"ל. ועי' ב"מ ס"ט ב' תוס' ד"ה כי האי גוונא. וכונת הכלל אין עונשין מן הדין שאין עונשין ע"פ המדות שהתורה נדרשת בהם, כי כל דבר הנלמד מדבר אחר ע"י אחת המדות יקרא בפי חז"ל דין גם בזולת הקל וחומר, ולדוגמא בב"ק ו' א' וחזר הדין (כלומר ושב הלמוד על פי המדה ולא נפרך) הלשון הזה נזכר שש עשרה פעמים בש"ס, הא קמן שמדת בנין אב משני כתובים תקרא דין, וגם מדת כה מצינו חדא מחדא שהיא בנין אב מכתוב אחד (לדעת הראב"ד, ויש לי ראיות לדבריו בחולין ע"ח ב' זה בנה אב כ"מ שנאמר שה אינו אלא להוציא את הכלאים, ובמנחות צ"ג ב' וסמך אהרן את שתי ידיו וכו' זה בנה אב כ"מ שנאמר ידו הרי כאן שתים, וביומא נ"ה א' זה בנה אב וכו' ובזבחים מ"ט א' ושחט זה בנה אב לכל החטאות שיהו טעונין צפון, ועיי"ש נ' ב') נקראת דין, כמו ביומא מ"ה ב' אש מחתה ומנורה מנין ודין הוא נאמרה אש בקטרת ונאמרה אש במחתה ומנורה, ובסוכה מ"ג א' או אינו אלא ימים ולא לילות ודין הוא נאמרו כאן ימים ונאמרו בלולב ימים, ובפסחים ס"א ב' יכול יפסול בני חבורה הבאין עמו ודין היא הואיל וערלה פוסלת וטומאה פוסלת, ושם נ' א' יכול ישרף מיד ודין הוא זבחים נאכלין ליום ולילה אחד ושלמים נאכלין לב' ימים ולילה אחד; ובהוריות ז' א' לאשמת העם הרי משיח כצבור ודין הוא צבור מוצא מכלל יחיד ומשיח מוצא מכלל יחיד, ושם י' א' אדם כי יהיה מן הדבור ואילך והלא דין הוא טמא בזב וטמא בנגעים, ובמנחות ס' ע"ב ודין הוא נאמר הבא מנחת חובה ונאמר הבא מנחת נדבה, ושם כ"א ב' ודין הוא נאמר הבא מנחה והבא מלח ונאמר הבא מנחה והבא לבונה, ובזבחים נ"ב ב' ודין הוא נאמרו דמים למעלה ונאמרו דמים למטה, בחולין קכ"ו ב' ודין הוא טימא בחולדה וטימא בעכבר, וביבמות נ"ד ב' ודין הוא חייב כאן וחייב באחותו, ובב"ק מ"ד א' דין הוא הואיל וחייב באיש ואשה וחייב בבן ובת. — והגזרת שוה נקראת דין, כמו בפסחים ס"ו א' אין אדם דן ג"ש מעצמו, וביומא ל"ו ב' הרי אני דן נאמרה כאן כפרה ונאמרה להלן כפרה, וזוהי גזרה שוה עיי"ש ברש"י, ובמנחות נ"א א' הרי אני דן נאמר כאן שמן ונאמר להלן שמן, ושם ע"ו ב' הרי אני דן נאמרה כאן תרומה ונאמרה להלן בת"ם תרומה, וכיו"ב אין מספר.

ומה שהארכנו בזה טעם לפי שראינו חכמים גדולים נשתבשו וידמו כי רק הקל וחמר לבדו יקרא אצלם דין. וז"ל הגאון מהרא"ם בספר תשובה מאהבה סי' קכ"ו לא עדיף כח הג"ש מקל וחמר שכל דבר הנלמד באחת המדות אין עונשין עליו כדעת הרמב"ם שכלם נקראו דברי סופרים ואין למנותם במנין המצות אף שדינם דין תורה, וכי היכי דאין עונשין ומזהירין מדין הק"ו אם לא במקום דידעינן עכ"פ איסורא בלאו הכי כמבואר ברמב"ם פ"ה מה' איסורי ביאה ה"ו ובמ"ם רפ"ב ממאכלות אסורות הוא הדין בג"ש ס"ל שלא נתן לה כי אם מדרגה אחת לאסור ולא לענוש ולהזהיר וכו' עכ"ל, ואם נמצא לרבותינו ז"ל שעונשים ומזהירים לפעמים ע"פ אחת המדות לא יבצר מנו להחלים כי בלא ספק היה להם שום גלוי מילתא לאיסורא בזולת זה, ומאחר שיש על הדבר ההוא גלוי מילתא לאיסור ודין לענוש ולהזהיר הרי הוא ידוע ומפורסם לכל ולא יהיה עוד לעז על הב"ד.

ואחרי שזכינו לפרש דבר זה נתבונן בינה להבין טעם הדבר למה באמת הרגו אין נהרגין מה שזה נגד השכל והמשפט הישר. הנה הרמב"ן ז"ל בפי' התורה (דברים י"ט י"ט) כתב לאמר: כאשר זמם ולא כאשר עשה, מכאן אמרו הרגו אין נהרגין, ל' רש"י מרבותינו.

והטעם בזה בעבור כי משפט העדים הזוממין בגזרת השליט שהם שנים כנגד שנים (כ נתו למ"ש בב"ק ע"ג א' עד זמם חידוש הוא דהא תרי ותרי נינהו וכו'). והנה כאשר יבואו שנים ויעידו על ראובן שהרג את הנפש ויבואו שנים אחרים ויזימו אותם מעדותם צוה הכתוב שיהרגו כי בזכותו של ראובן שהיה נקי וצדיק בא המעשה הזה, אלו היה רשע בן מות לא הצילו ה' מיד ב"ד שנאמר כי לא אצדיק רשע, אבל אם נהרג ראובן נחשוב שהיה אמת כל אשר העידו עליו הראשונים והוא בעונו מת, ואלו היה צדיק לא יעזבנו ה' בידם כמו שאמר הכתוב ה' לא יעזבנו בידו ולא ירשיענו בהשפטו, ועוד שלא יתן ה' להשופטים הצדיקים העומדים לפניו לשפוך דם נקי, כי המשפט לאלהים הוא ובקרב אלהים ישפוט וכו' עכ"ל, ואף כי יש בטעם הזה טעצות ודעת, בכל זאת רחוק הוא מעט מדרך הפשט וקרוב יותר לדרוש ולקבלה.

לכן נראים בעינינו דברי החכמים בספר אור ה' מאמר ב' כלל ו' פ"ב ובספר מעשי ה' חלק מעשי תורה סו"פ ל"ו ובעקדה ואברבנאל על התורה פסוק ועשיתם לו כאשר זמם, שבאמת חייבים העדים כל אימת שהוזמו בין הרגו ובין לא הרגו כנראה מהיך פשטות המשנה הנזכרת למעלה, אך כדי שלא ילעיז ההמון על ב"ד של ישראל בראותו שענשו אדם שלא כדין ויאמר מאחר שהביא הקב"ה תקלה על ידיהם ש"מ אינשי דלא מעלי נינהו וגם אינם בקיאים בדרישה וחקירה, לכן אין מקבלים עוד שום הזמה אחר שענשו את הנדון בכדי להציל כבוד ב"ד שעליהם נשען כל כבוד בית ישראל מלעז הבריות. עתה אירו עינינו להבין דברי הגמ' על בורים. תניא ברבי אומר (זהו הערה על המשנה אע"פ שמן הדין חייבין העדים בין הרגו ובין לא הרגו מ"מ דוקא) לא הרגו נהרגין (אבל) הרגו אין נהרגין עיד, אמר לו אביו בני לאו קל וחמר הוא? אמר לו למדתנו רבינו

שאין ענשין מה"ד וטעמא משום לעז בית דין אלמא חיישינן ללעז ב"ד , והכא נמי אית לן למיחש להכי ולא לקבל עוד הוזמה על העדים אחר שהפיקו זממם משום לעז ב"ד . — והנה הרמב"ם ז"ל בפ' עשרים מה' עדות ה"ב כתב וז"ל : נהרג זה שהעידו עליו ואח"כ הוזמו אינן נהרגין מן הדין שנאמר כאשר זמם ולא כאשר עשה , אבל אם לקה זה שהעידו עליו לוקים וכו' עכ"ל , וטעמא דמילתא אסברא לן בעל התומים בסי' ל"ח עפ"מ שכתבו התוס' במכות ד' ד' ע"ב ד"ה ורבנן דהא דקאמר לעיל גבי לא תענה משום דהוי לאו שאין בו מעשה היינו אי לאו קרא דוהצדיקו , אבל בתר דגלי לן קרא דוהצדיקו דשייך בו מלקות יש לנו לומר דלילקי משום לא תענה , ועי' היטב בתוס' סנהדרין י' א' ד"ה משום . והנה בהעונש הבא עליהם מכח כאשר זמם שפיר שייך לחלק בין זממו לעשו , אבל בהעונש הבא עליהם מכח לא תענה למה נחלק בין קודם המעשה לאחריו , הלא בין כך ובין כך עברו על הלאו הזה ורחמנא גלי דלקי עליה . לכן סובר הר"מ ז"ל שבכ"מ אשר לא יתכן לענשם מכח כאשר זמם כמו בבן גרושה ובנהרג ונלקה הנדון עונשו של לא תענה לא בטיל , ולכן אם רצו לחייב מלקות חייבין לעולם באותו הדין ולא מחלקינן בין זממו לעשו , דבזממו מחייבינן להו מכאשר זמם ובעשו מלא תענה . אך לטעמו של הרכב"ן ז"ל לא יתכן פסק זה , כי לדבריו אם נהרג ונלקה הנדון ידעינן בבירור שאמת אמרו בודאי לא ילקו עוד על עדותן , גם לטעמנו אנחנו נסתרו הדברים אחרי שאין מקבלים עליהם עוד את ההוזמה איך ילקו אותם . וגם הר"י בב"ק ד' ע"ב ד"ה ועדים זוממין דיליף ק"ו לחייב את העדים בשילם על פיהם נראה דלא ס"ל כשיטת הרמב"ם דלדידיה אין זה קל וחמר , דהא אם נחייב את העדים ממון בכאשר עשו נפטרו ממלקות דלא תענה משום דקיי"ל אינו לוקה ומשלם , ומשמחיות לשון הגמ' בכתובות ל"ב א' נראה דמלקות חמור מממון יעוי"ש היטב , וכאי ק"ו הוא זה .

אריה ליב גארדאן

כף אל כף

או

אסמכתות בדרשות חז"ל .

א) וכפיו פרושות השמימה (מ"א ח') א"ר איבו כגון הדין נקדים היה עומד , א"ר אלעזר בר אבינא ככפים הללו שלא חספו מבנין בית המקדש כלום (ירושלמי ברכות פרק ראשון) .

בהדרשות הללו ישנן גרסאות שונות , בדרשת ר' איבו יש ספרים שגורסין כהדין נקרים , וכן היה הגי' לפני בעל ע"י , ופירש בהכותב שמעתי כי בלשון ערב קורין כן לחלי הנקרא פודאגרא ומי שיש לו החלי ההוא אינו יכול לפשוט ידיו כל כך ע"כ . ויעוין ביפ"מ כי את גרסתו נקרים הוא מקיים ואת פירושו הוא סותר , ובעל פני משה כתב „ובי"ש ספרים הגירסא נקדים ולפי שני הגרסאות (נקדים ונקרים) פירושו כעין המנוקד ומצויר (?) על הכותל כך היה עומד מבלי תנועה אנה ואנה כו' ע"כ .

ובדרשת ר' אלעזר בר אבינא יש ספרים שגורסין שלא נספו בבנין בית המקדש כלום .

והנה להגירסא נקדים או נקרים אין כל שחר . ולגירסת מהר"י ן' חביב בע"י נקרים וכמ"ש בהכותב שהוא חלי פודאגרא יפלא הלא פודאגרא הוא רק חלי הרגלים ולא הידים , יעוין במס' סוטה (פרק ראשון) אסא ברגליו דכתיב רק לעת זקנתו חלה את רגליו ואמר רב יהודה אמר רב שאחזו פודגרא (ל' רש"י שם חולי הוא שאוחז ברגלים וקורין פודגרא) ויעוין סנהדרין (פ' נגמר הדין) ולכל הפרושים אין כל זכר אסמכתא להדרשה על לשון הכתוב , ולפי' הכותב יפלא עוד כי לדבריו בעל חולי פודגרא א י נ ו יכול לפשוט את ידיו והכתוב אומר וכפיו פרושות ?

ווה עתה ראיתי כי ידידי הח' ה' יאנאווסקי (מבלי להזכיר את חלופי הגרסאות פה) הרחיק ללכת בדרך יותר יחוקה להגיה פה הגהה חדשה עפ"י השערה תלויה בשערה אשר לפיה יכרוך את דרשת ר' אלעזר בר אבינא עם דרשת ר' איבו ביחד ויסחתם בחדא מחתא עפ"י איזה אגדה אסופה מן השוק (הכרם צד 143) יעויין דבריו .

ואשר אני אשער באופן פשוט ומקובל על לשון הכתוב לגרום כאן „נקלם" ת' נקרים , ופי' נקלם הוא מין דקל ואילן תמרים יעוין ע"ז פ"א ר"מ אומר אף דקל טב וחצב ונקלווס (עי' ערוך ע' נקלווס ובמוספי שם) ויעוין במדרש (במד"ר פרשה ג') מה התמר הזה עושה תמרים רטובים נקלווסין כו' , ודרך גדולו של תמר לפרוש פארותיו ודליותיו הנקראים בלה"כ „כפות" ובמשנה כיפין (עי' ערוך ערך כף) וזהו שדרש ר' איבו על לה"כ ו כ פ י ו פרושות כהדין נ ק ל ס כי פרש את ידיו ככפות תמרים .

ובדרשת ר' אלעזר בר אבינא לפי הגירסא שלפנינו נ"ל שצ"ל הכפים ה' כמפים , והטעים ר' אלעזר את הכתוב שאמר וכפיו פרושות , אותן הכפים שלא חטפו כו' „להראות לכל נקיון כפיו" (ל' היפ"מ) ואמנם לפי הגירסא שלא נטפו אתי שפיר הגי' ככפים וסמך דרשתו ג"כ על וכפיו בלשון נופל על לשון , כי גם העבים נקראים „כפים" כמו על כפים כסה אור , וכן הן על כפים חקותיך לפירש"י שם. [ואולי מ"ש (ברכות פ' הרואה) כפיו סופק זו על גב זו ג"כ הכונה העננים וכמ"ש אח"ז מאי רעמים ענני בגלגלי כו' ענני חלחולי מחלחלי כו'] ואמר ככפים הללו שלא נטפו כו' פי' הי"מ נשמים כבנין הורדוס . עי' במס' תענית (פ' סדר תעניות) .

ב) מאי ומן החמס אשר בכפיהם אמר שמואל אפילו גזל מריש ובנאו בבירה מקעקע את הבירה כולה ומחזיר מריש לבעליו (תענית פ' שני) .

הרש"א העיר בסמך הדרשה הזאת על הכתוב שלפנינו „דהיינו בכפיהם שבנאו בכף יד בבירה" וזה דחוק מעט . ובעל רמת שמואל העיר שאפשר דדריש בכפיהם כמו בגפיהם בחלוף כ"ף בגימ"ל דהיינו בירה מל' על גפי מרומי קרת . והדוחק נראה לעין .

על דעתי יסוד האסמכתא בהדרשה שלפנינו הוא כמו שמצינו בהרבה מקומות שהסכינו לסמוך דרשתם בלשון הכתוב עפ"י הוראת לשון י ו נ י . ודבר זה הוא מהמפורסמות שאין צריך ראיה . ויהיה גם פה ב כ פ י ה ם מל' יוני : כפא—כשורא, וכ"א במס' ברכות (פ' הרואה) כפא כשורא דיקא עשרה כו' ופרש"י בל' פרס ויון קורין לכשורא כפא . וזהו מה שתפס שמואל לומר אפילו גזל מריש (כפא) ובנאו בבנין (שיקרא ג"כ כיפה) כי כן התעורר ע"ז מתיבת ב כ פ י ה ם אך קצר דבריו מלסיים שכן בל' יוני קורין למריש כפא . ויעוין בקונטרס שפת חכמים להד"ר יעלינעק (יצא לאור בקובץ דברים עתיקים ע"י הח' בן יעקב לייפציג תר"ו) שמביא שם : קפא , קורה , בל' ערבי קפה ע"כ , וכן במעריך המערכות קפא , קורה .

והנה בערוך ערך דיקא פי' ג"כ כמו שהוא לפנינו בגמ' וכתב כי בלשון יון קורין לקורה קפא ולעשרה דיקא . אולם

המ ספי כתב כי דוקיא הוא קורות וכפא הוא עשרים ופי׳ קפודקיא (בגמ׳ שם) עשרים קורות, וכ״ה באיכה רבתי. וזהו חפך ממה שהוא לפנינו, שאמרו בגמ׳ מפורש כפא כשורה ודיקא עשרה וכמו שסיימו זיל חזי קפא דריש עשרה. ועי׳ ערוך ערך קף. ועיין במדרש (ב״ר פ׳ ס״ח) ושם הגיה נ״כ עשרים וכתב המ״כ פי׳ הערוך קפא הוא בל״י קורות דקיא עשרים (בערוך איתא עשרה ולא עשרים) ועיין בירושלמי (מעשר שני פרק רביעי) א״ל אידל מני עשר שריין, ומאד ראוי כי המבקרים יעיינו בזה לברר וללבן הדברים והנוסחאות.

שוב נזכרתי כי בכ״ח ח״א באו חלופי דברים מזה בהשגות על דברי שי״ר. בתולדות הר״נ שנגע בזה באחת מהערותיו, ואח״כ באה תשובת שי״ר ע״ז, אך אין בידי הכ״ח לעיין בו.

ודע כי נגד הדרשה דתלמודא דידן פה דרשו בירושלמי (במכילתין ובפרקין) איפכא, כי אכרו התם „מה שהיה בכף יד החזירו מה שהיה בשידה תיבה ומגדל לא החזירו״.

ואולי כונת הירושלמי שהחזירו דמי שויין, וזהו מפני תקנת השבים, ועיין נמין (פ׳ הנזקין) גזל מריש ושקעו בבנין כו׳ עיי״ש.

ג) דרש מר זוטרא משמיה דרב חסדא כל מי שקורא ושונה ורואה טריפה לעצמו ושמש ת״ח עליו הכתוב אומר יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך (חולין פרק אלו טריפות).

יעוין רש״י ורש״א. ובצדק התפלא הרי״ף דנהי ברואה טריפה לעצמו שאף על שלו אינו חומד להכריעו להיתר, אבל בקורא ושונה ושמש ת״ת מה שייך בהו יגיע כפיך. ויעויין דבריו איך נדחק ליישב זאת בשנויא דחיקא.

ואולם אנכי מצאתי בהכתוב שלפנינו אסמכתא מפורשת עפ״י המפורש בדבריהם במקום אחר, והוא עפ״י מה שדרשו במס׳ ערובין (פ׳ כיצד מעברין). „והולכי״ אלו בעלי מקרא, „על דרך״ אלו בעלי משנה. ועתה סליק לרישא דקרא שלפנינו אשרי כל ירא ה׳ „ההולך״ „בדרכיו״, יגיע כפיך כי תאכל, ותמצא כל הדרשה על הסדר „ההולך״ קורא „בדרכיו״ שונה, יגיע כפיך כי תאכל זה הרואה טריפה לעצמו (כמ״ש הרש״א שמייגע עצמו וכפיו למצוא היתר לספקו עד שאוכלה), ואולי יש להוסיף בזה עוד כי דרש גם כַּפֶּיךָ גם כְּפִיךָ, או פיך, ור״ל מן המותר בפיך כמו שדרשו עה״כ למען תהיה תורת ה׳ בפיך. ואמנם שמוש ת״ח הוא בכלל קורא ושונה דלא סגי בלאו הכי, יעויין ערוך ערך רמן.

רוסטוב ע״נ דן.

צבי הכהן שערשעווסקי

בקרת תהיה

Der Geist des Talmud. Quellenmässige Darstellung der talmudischen Anschauung über Gott, Mensch, Statt, Instizwesen, Nächstenliebe, Wohlthätigkeit, Armenpflege Verhalten gegen die Heiden, Thierquälerei, Arbeit, Erziehung und Unterricht, Wahrhaftigkeit, Bescheidenheit, Beschränkung der Todesstrafe, Freiheit, Gleichheit und Bruderlichkeit etc. für die intelligenten Classen aller Confessionen von M. Ehrentheil Budapest 1887.

אמר ר׳ אלעזר מאי דכתיב מי ימלל גבורות ה׳ ישמיע כל תהלתו למי נאה למלל גבורות ה׳ למי שיכול להשמיע כל תהלתו (מגילה י״ח).

הרמח״ל בהקדמתו לס׳ מסלת ישרים אומר: החבור הזה לא חברתיו ללמד לבני אדם את אשר לא ידעו אלא להזכירם את הידוע להם כבר ומפורסם אצלם פרסום גדול וכו׳ שכפי רוב פרסומם וכנגד מה שאמתתם גלויה לכל כך ההעלם מהם מצוי מאד, והשכחה רבה. הדברים האלה אם כי בעולם המעשה אינם מאומתים, מאומתים הם בעולם האצילות, הכל יודעים כי על הבונה בית לדעת בטיב הבניה והנזהה, ומי שאינו יודע את המלאכה הזאת לא ירהיב עז בנפשו לקרב אל המלאכה הזאת. הכל יודעים כי על הציר הרוצה לצייר תמונת דבר מה, עליו לדעת ולהכיר היטב את פני הדבר המצויר ממנו למען יהיה נעתק כהלכתו. והרבה ממחברינו לא ידעו כי להיות מחבר דרושה לפחות ידיעה שטחית בדבר שהם עוסקים בו, בעולם המעשה עולם השקר חלילה לשום איש לשכוח דבר מהמפורסמות, כי אנשים פשוטים הם ומתוך שטרודים במזונותיהם אין להם פנאי לשכוח, ומי שאינו יודע במלאכת הבניה לא יבנה בית, לא כן בעולם האצילות המחברים המהירים בכל ועינם חדה לסקור הכל שוכחים גם הכל במהירות נפלאה, ובשעה שתאותם נוברת עליהם להיות מחברים שוכחים גם את המפורסמות ודברים הפשוטים.

הידע המחבר אשר לפנינו את אשר לפניו? הידע את אשר הוא אומר לעשות? רוח התלמוד? האם דבר קטן הוא? האם אין גם לו ברכה בזכרונו ולא זכר את התלמוד מה הוא? האם לא חונן גם הוא במדת השכחה במדה נפרזה, וישכח עד מהרה מה מלאכתו דורשת מעמו? האם לא נראה גם פה מחבר שוכח כי על הצייר לדעת פני הדבר המצויר ממנו ממקורו הראשון?

בפה מלא אוכל להבטיח כי התנאי הראשון למלאכה הגדולה הזאת והיא ידיעה מקורית בתלמוד יחסר למחברנו אשר לפנינו. החבור הזה אשר מטרתו להראות את יופי התלמוד

לעיני העמים כי מנוקה הוא מכל המומים והמגרעות שטופלים עליו צוררי ישראל . מובן מאליו כי כל הציטאטין ומראה מקומות צריכים להיות מהתלמוד בעצמו אם נמצאים בהתלמוד ובציונים נכונים , שאם יבוא איש לאמר כי רוצה הוא לראות אם נמצאים באמת הדברים בתלמוד כמו שמביאם המחבר נוכל להראותם לו , לא כן אם המחבר יאמר דברים בשם התלמוד ולא יראה לנו מקורם כלל או כי יראה לנו מקורם בילקוט או במדרש ולא יציין את המקום כל עיקר , מה נעשה לקטני אמנה בשאול אותנו להראות להם איפה כתובים הדברים בתלמוד או במדרש או בילקוט , הלא בצדק יחרצו משפט כי אחיזת עינים יש כאן לדבר דברים בשם תורתנו ולא רוחה , ונעיר פה את המקומות שחטא בהם המחבר לתנאי זה : בפ"א בצד 7 העיקר הגדול באמינתנו כי ה' איננו גשם , אינו גוף ולא ישיגוהו משיגי הגוף , מקורו ברמב"ם פ' המדע . בפ"ב לדעת הלל צריך האדם שנברא בצלם לרחוץ את עצמו ולשמור את גופו בנקיות וטהרה, הוא בויקרא רבה פל"ד . שם צד 11 למה נברא האדם יחידי וכו' נמצא בסנהדרין כ"ז . בפ"ד 19 ר' (?) שמואל מדרש במנורת המאור , והוא ספרי, ויכול גם לציין שבה קט"ז בעובדא דר"ג ואחתיה אמא שלומית המובא ממנו בצד 21 . בפ"ה 23 הואיל ונתבזיתו וכו' הוא בבראשית רבה פכ"ד . שם 24 אוהב לפרוק ושונא לטעון ב"מ ל"ב . פ"ו צד 31 קופה ותמחוי הוא ירושלמי פאה פ"ח ה"ז . שם 32 אין מעמידין פרנסין פחות משלשה ציין פאה פ"ח והוא ירושלמי שם . שם קופה נגבית בשנים ומתחלקת בשלשה פאה פ"ח וגם בבבא בתרא ח' שהביא בעצמו בזה הרגע . פ"ח 34 נותנה ואינו יודע למי נותנה וכו' הוא בחגיגה ה'. בפ"י נאוה שמינית שבשמינית היא בסוטה ה' . פי"ב גדול הנהנה מיגיעו וכו' הוא בברכות ח' לא י"ח . שם 48 אחד המרבה ואחד הממעיט ציין ברכות קי"ז (?) ואתה הקורא לך וחפש . פי"ג יש לו נ' זוז ונו"נ בהם לא יטול, הוא בפאה פ"ה מ"ט . שם 54 למה ת"ח דומה בפני ע"ה , הוא בסנהדרין נ"ב . שם 55 ישראל קדושים הן , הוא בחולין ז' . פי"ד 58 גם נכרים נקראו צדיקים, הוא בויקרא רבה פ"ה . הפרק הזה שכל ענינו ועקרו הוא להראות מדת הסבלנות שיש לישראל וכי מצווים הם לנהוג כבוד בנכרים אף כי שלא להונותם , הפרק הזה אשר זהו העיקר באים בו כל המאמרים שנוגעים לנכרים בלא ציונים פרטיים , ורק בדרך כלל הוא מציין מ"ר או ילקוט ואנן מה נענה להשואל לדעת איה הם המאמרים האלה אשר בהם נאבה לסתום פיות משטינינו , האם לא בצדק יאמר כי הרוצה לשקר ירחיק עדותו . פט"ו 61 חייב אדם להיות חס על נכסיו, הוא בתוספתא ערכין פ"ד . פט"ז אזן ששמעה על הר סיני ציין קדושין צ"ב (?) וכל המסכתא כחזקת רק פ"ב והוא שם כ"ב . פי"ח מאבד עצמו לדעת אין לו חלק לעוה"ב ציין האמבורגערס רעאל ענציקלאפעדיא , ערבך ערבא צריך , ואיה מצא האמבורגער את הדין הזה , וכי האם גם האמבורגערס רעאל ענציקלאפעדיא לספרי התלמוד יתחשב ? מקור כל שגיאותיו של המחבר אשר לפנינו מוצאים אנחנו בהאמבורגער שנתן מכשול לפני העור שלא ידע להזהר . ספרו של האמבורגער הוא מלא שבושים ואחריהם הלך גם בעל רוח התלמוד ונוקש מבלי דעת , אכן זהו פרי של חגר הרוכב על גבי הסומא . בפכ"א צד 116 ואפילו רבית של נכרים יורד לטמיון , הוא בבבא מציעא ע' . פכ"ב 127 אסור לרמות בין ישראל בין נכרי, הוא ברמב"ם הל' מכירה פי"ד ה"ב לא כמו שציין הוא פי"ח ה"א . אלה הן השגיאות בציוני המקומות שהערתי עליהן בעברי בחפזון על פני ספרו . ומובטחני בך קורא יקר כי אם תרצה לחפש ולבדוק אחריו תמצא כהנה וכהנה .

מאמרו של ר' אלעזר הנצב בראש מאמרנו הוא התנאי הב' למלאכה הזאת , למי נאה למלל גבורות ה' למי שיכול להשמיע כל תהלתו . הדת כוללת בקרבה מצות חיוביות שהן מצות עשה ומצות שליליות והן מצות לא תעשה . החיוביות והשליליות שניהן מקורן בהעטהיק כמו לא תגנב , אל תונו איש את אחיו , הן מצות ל"ת מטעם העטהיק כן ואהבת לרעך כמוך וכו' הן מצות עשה שמקורן במדות טובות , אם כן אפוא על הרוצה לתת לנו ציור נכון ותמונה שלמה מרוח התלמוד צריך הוא להקיף במבטו את כל מצות התורה שיש בהן מדה טובה , ואף כי כלל גדול בתורתנו כי אין לוקין על לאו שאין בו מעשה , ואין עונשין על דברים שלא באו לשלם, ואין מבקרין גם את הדבר שלא נכתב , אבל בעדות אם משביעין את העדים שיבואו ויעידו הרי הם באם לא יגיד ונשאו עונם , גם המחבר אשר לפנינו דין עד לו להעיד על התלמוד , ודין עדות לו להעיד מה שידע מן התלמוד ותורת ישראל, ונעיר גם פה מה שמצאנו להעיר בדבריו כי גם את התנאי הזה לא קים כהלכתו . בפ"ד הל' דינים צמצם את כל כחותיו רק על מצות ל"ת של לקיחת שחד שהוזהרו הדיינים , האם לא היה צריך לתת גם תמונה מדייני ישראל בכלל ? בוא נא והעד על תכונת הדיין ; מי שהוא חכם ועניו ושפל וירא חטא ופרקו טוב ורוח הבריות נוחה עליו עושין אותו לדיין בעירו (תוספתא סנהדרין פ"ז), ונפרעין גם מהמעמידין דיין שאינו הגון (סנהדרין ז'), ודיין שנתן ממון כדי שיתמנה צריכים להקל אותו ולבזותו אין עומדין מפניו ואין קורין אותו רבי (ירושלמי סוף בכורים), וכל תנאי הדין שלו יהיה הדיין רך לזה וקשה לזה כו' וכו' בסנהדרין ושבועות הנותנים כבוד ויקר לדייני ישראל, על כל אלה הפנינים והמרגליות עבר מבלי משים . בפ"ה אהבת אדם מדוע העלים עינו מהאמור בספרי שופטים עבר אדם על ואהבת לרעך כמוך סופו לעבור על לא תשנא ועל לא תקום ועל לא תטור וסופו לעבור על וחי אחיך עמך שבא לידי שפיכות דמים , ומדוע לא זכר את האמור בש"ר פכ"ו כי האדם צריך לשלם טובה תחת רעה, הדברים היקרים האלה שצריכים להיות משובצים בפנינים על טבלא של זהב לא מצאו חן בעיני המחבר אשר לפנינו . בפ"ו הל' צדקה , מדת הצדקה שבני ישראל מצוינים בה ואשר היא תהלתנו ותפארתנו, המדה היקרה הזאת אשר היא מורשת קדומים לנו מדור דור קבלה אצל המחבר מיעוט דמות ואיפה זעומה , ולבד מה שלא ביאר לנו כל תנאי הצדקה כמו יותר טוב ומוביל אל המטרה הוא בתתננו פת לעני דמקרב הנייתו ולא יצטרך לחפש ולקנות ובתוך כך יציקהו הרעב (תענית י"ט) , והמפיס לעני מתברך בי"א ברכות (ב"ב ט') , והנותן צדקה לעני בסבר פנים רעות ופנים כבושות בקרקע אפילו נתן לו אלף זהובים אבד זכותו והפסידה (רמב"ם הל' מתנות עניים פי"א הל"ד) . — אשר לדעתנו כדאים היו הדברים האלה להרימם על נס , עוד החסיר הרבה הרבה שבהם היה עסוק כמו המאמר הנפלא גיטין ז' : ואפילו אם מזונותיו של אדם מצומצמין יתן צדקה , אם בא עני שחרית תן לו בערבית תן לו וכו' (בראשית רבה פ"א), ואם אין בידך פטרהו מיד ואל תאמר איני נותן כבר נתתי שחרית לאחר (ילקוט כתובים רמז תתקע"ט) , כי העני הזה עומד על פתחך והקב"ה עומד על ימינו אם נתת לו דע מי שעומד על ימינו ונותן לך שכרך ואם לא נתת לו דע מי שעומד על ימינו פורע ממך (ויקרא רבה פל"ד), ועוד ממאמרים מצוינים כאלה המוסיפים לוית חן וצפירת תפארה על התלמוד אשר שכחם המחבר . פ"ו גבאי צדקה שכח להביא כי מעות צדקה אין מונין אותם שתים שתים אלא אחת , וכשאין להם עניים לחלק מוכרין לאחרים ולא לעצמן (ב"ב ט"ו) . פי"ב מלאכה , יותר ממה שכתוב כאן בשבח המלאכה קוינו לראות בפרק הזה אשר הדבר הזה הוא אחד מהדברים העומדים ברומו של עולמנו , לחבב את המלאכה על עמנו ולהראות לתעמים עד כמה הוקירו חז"ל את

העבודה כמו המאמר הנפלא כי זכות מלאכה עומד במקום שאין זכות אבות יכול לעמוד (תנחומא סוף ויצא), ואם עושה אדם מתברך ואם לאו אינו מתברך (ילקוט כתובים תר"צ), ועוד הרבה מאמרים אשר המחבר העלים עין מהם בזדון או בשגגה. פי"ד הנכרים פה לא יצא ידי חובתו כל עיקר. בפרק הזה היה צריך לכתוב ולהראות את כל המקומות שדברו חז"ל בשבח אומות העולם אשר לקוטים כאלה כבר מצוים ביד כל אדם, והוא לא כן עשה, הביא מאמרים מקוטעים ולא ציין גם את מקומם בפרטות, עד כי נאמר לו הצל לא הצלת את עמך ועוד הרעותה לעם הזה בתתך חרב בידי שונאיו להתגולל עליו ולאמר כי הדברים האלה הם דברים בדוים מהמחבר ולא שנכתבו בהספרות התלמודית. פט"ו צער בעלי חיים שכח להביא כי מבטלין גם איסור דרבנן משום צער בעלי חיים (שבת קכ"ח:), ואין אדם רשאי לקנות בהמה חיה ועוף אלא אם כן התקין להם מזונות (ירושלמי כתובות פ"ד ה"ח). פי"ז הל' רוצח שכח להביא את התנאי הגדול כי אין מושיבין בסנהדרין לא זקן ולא סריס ולא אכזרי ומי שאין לו בנים (סנהדרין ל"ו:) ועוד הרבה תנאים מדיני סנהדרין שראוים להכתב אש שחורה על גבי אש לבנה. חבל על הרבה מרגליות טובות ופנינים יקרים כמו אלה שלא זכו להנתן בכתר תורה שבעל. פה באשמת בעל „רוח התלמוד". חלילה לנו להשוד את המחבר הנכבד כי בזדון ובמעל הסיר עיניו מכל המאמרים הנ"ל ועוד כהנה שלא רציתי עוד לפרסם. חלילה לנו לחשוד אותו כי צרה עינו בגדולת חז"ל וימנעם מכבוד על פי זה, לא ולא. יודע אנכי כי לו רק ידע אותם אז הלא הרבה לפאר בהם את ספרו, למען יהיה „רוח התלמוד" שלו לרוח אמת בפיו. אולם לא נכחד גם תחת לשוננו שאפילו אם יאמר המחבר להביא לנו כר העלם דבר על כל הנ"ל גם אז לא נהיה נחים לרצות ולא נסלח לו בשום אופן על אי ידיעתו או השכחה שלו בכל הנ"ל, ועוד יותר יכעס לבנו על המחבר האומר כמעט בכל פרק מספרו כי יסתפק במעט ומאמרי חז"ל יביא מעט מהרבה, בדברים אלה נותן הוא מקום לחשוד אותו כי אמנם בזדון ובמעל כחד תחת לשונו את הטוב הנמצא בתלמוד, ונמצא הוא כובש את עדותו להודאת עצמו. אולם אנחנו מדעתנו לא נסור וחלילה לנו להיות חושדים בכשרים ולשום את האדם רשע על פי הודאת עצמו, ותולים אנחנו את הקלקלה בשכחת - מחברים אשר השעה קבין מכנה נטל בעל „רוח התלמוד".

התנאי הג' למלאכה הזאת הוא הסדר להיות כל מאמר כל מקומו הראוי לו, אמנם במה שנוגע להסדר לא רצינו לבדוק אחרי המחבר, ומודים אנחנו כי לולא פגשנו בדרך עראי מאמרים כאלה שהם אין נאים למקומם ומקומם אין נאה להם, לולא זאת היינו סומכים על החכם האשכנזי כי בלי ספק ידע להסדיר לנו סדרו כראוי, כי מי זה יעיז לפקפק ולהרהר אחרי סדר שיצא מארץ אשכנז ארץ הסדר. אולם מי זה האמין לשמועה כי גם פה נראה עירוב פרשיות ובלבול הסדר. בפ"ב צד 12 למה נברא האדם יחידי וכן המאמר הקרוב לו ממכילתא יתרו מקומם בפי"ז מהל' רוצח. פ"ח רחמנות כל הפרק הזה מיותר כאן ומקומו בפ"ו מהל' צדקה. פ"ט כבוד הבריות צד 38 מה ענין לא תסור על פי דרשת חז"ל יומא כ"ב בפרק הזה, אם לא על דרך הפלפול לתלות חבל בחבל וגימא בגימא. פ"י ענוה גאוה צד 40 דאיכא בארעא לא ידעית דאיכא בשמיא ידעית אינו שייך לכאן אם לא על דרך הדרוש ומקומו הנכון הוא בפ"א העוסק בענין השגת אלהות. פי"ט עלילות דם דבריו טובים ויעלת חן אבל מה ענינם לכאן אם לא יראה בתלמוד נגד העלילה הזאת, ובכלל נראה בו כי שכח גם מטרת את מטרת חבורו. מדרך העולם כשאדם רוצה לבנות בית הוא נמלך תחלה בעצמו ועושה לו פראגראממע מה יהיה משפט ביתו שהוא בונה, תבניתו ומראהו החיצוני והפנימי, בית לבשל, בית לאכילה, בית לשינה, בית לאורחים וכו', ועל פי הסדר הזה הוא בונה את ביתו במדה, ולא יאריך קורותיו של חדר אחד המוכן לתשמיש אחד עד אשר יוכרח לקצר על ידי זה ולהקטין את הבתים הנותרים, והמחבר אשר לפנינו על פי השם שנתן לספרו רואים אנחנו כי את העמהיק מהתלמוד רצה להעתיק לנו, והנה הוא בא ומטייל ארוכות וקצרות בתורת משה ונ"ך ודברי הימים הכוללים. אמנם טובים ויפים הם דבריו בכמה מפרקיו במה שנוגע להיסתוריא ונקראים בנעימה, אבל בדחקם את רגלי הפראגראממע שלו זהו חטאת מרי. הדברים האלה שהם כתבלין לתבל את הספר טובים הם מאד, בד"א כשהם במדה במשקל ובמשורה, אבל לא כשהם מכילים 75% מהספר, על דברים כאלה נאמר שמעוטם יפה ורובם קשה.

באיזה מקומות נמצא אצלו גם חטאים קלים בהעתקה שלא העתיק המאמרים כצורתם. בפ"ו הל' צדקה צד 26 הזהרו בבני עניים שמהם תצא תורה הוא מעתיק כאילו היה כתוב הזהרו בעניים, ונדמה לו כי הוראת בני עניים כאן היא כהוראת בני אדם בלה"ק. בפט"ז צד 75 ספי ליה מכל מינא ולא העתיק הגמרא כצורתו.

סוף דבר הכל נשמע. הס' כשהוא כעת לא יביא לנו תועלת אף במעט, כו לא יצלח בידנו לירות חצים ללב צוררי התלמוד. שאלה אחת גדולה יש מה דעת התלמוד בענין תענוגי עולם הזה, אם רשאי לאדם לאכול ולשתות ולשבוע בכל עמלו בימי חיי הבלו, או כי על האדם לענות בצום נפשו ולסגף את עצמו. על השאלה הזאת משיב המחבר בפי"ב צד 51 הלכה פסוקה כי מכאן אנו למדים שחז"ל לא התנגדו לחיי בשרים ותענוגי עוה"ז, ואסרו רק לחיות על חשבון אחרים ולהיות אוכל ואינו עושה. והנה חפשנו בכל הפרק ולא מצאנו אף רמז קל להדעה הזאת, וכאן הבן שואל זאת מנא לך? ומאין הוצאת הדעה הזאת? מסכימים אנחנו להמחבר כי כן היא דעת התלמוד בעירובין נ"ד חטוף ואכול חטוף ושתה ואם יש לך היטב לך, כי הקץ בחיים טובים בעולם הזה סימן רע לו (תנדבא"ר פי"ד), ועתיד אדם ליתן דין וחשבון על כל מה שראתה עינו ולא אכל (ירושלמי קדושין פ"ד), אבל ליחס להתלמוד דעה ולא יראה לנו מקומו מה הנאה יש לנו מזה. ספרים כאלה נחוצים לנו אבל שיעשו בידי תלמודים־הלמודים ולא בידי תלמודים - דוקטורים לבד, המלאכה הזאת צריכה להעשות בשותפות מן רבנים־רבנים ורבנים-דוקטורים כאחד.

יצחק סובאלסקי

השקפה כללית עם הערות

על הספר „דור דור ודורשיו" בשלשה חלקים להרב החכם הגדול, המבקר הנפלא וכו', מ' אייזק הירש ווייס, הי"ו.

כלל גדול נאמר בחכמת הבקרת: „כל שבקרתו קודמת לבקיאותו, בקרתו מתקיימת, וכל שבקיאותו קודמת לבקרתו, אין בקרתו מתקיימת".

רבים חשבו למשפט וללא צדק, שהבקרת מלאכה היא — מלאכת הבקיאות — ואינה הכמה וטעמם וניםוקם עמם, כי באמת מה היא בקרת, אם לא הידיעה הקודמת בכל פנות הספרות שהוא דן עליה, ואז אחרי כן, בהקבץ אליו ידיעות שונות ואוצר השקפות ממה שקרא ושנה, אז יוכל לשפוט ולבקר ולנתח כמו שיחפוץ, ולאמר! השקפת פלוני המחבר, איננה מתאמת עם השקפה פלונית אשר יצאה מפי בר סמכא פלוני, או להפך, וזאת תורת הבקרת לפי דעתם. אכן מאד שגו בזה, כי אמנם הבקרת חכמה היא ואינה מלאכה. אכן רוח היא באנוש! ולא רבים יחכמו להבין ולהבחין בין טוב לרע בין אמת לשקר, אף אם למדו כל התורה כלה, ובכל זאת ימששו לפעמים כעור באפלה מבלי להבחין במאום, בחסרם החך הטועם והמרגיש והמבחין. עוד טרם קרא ושנה המבקר האמתי כבר נראו בו רשמי מבקר ומנתח, רוח הבקרת מרחפת ממעל הידיעות והבקיאות. אם אמנם שהא בלא הא לא סגי, ומבקר בלא ידיעות נאמר עליו „נשיאים ורוח וגשם אין" ומתנאי המבקר האמתי הוא שכל מה שקרא ושנה הרבה הרי זה משובח. בכ"ז נתנה הקדימה לרוח הבקרת בעצמה, באשר כי רוח הבקרת היא רוח החיה באופני כל ידיעותיו שרכש לו מקריאתו ומגביונו. ועל זה אמרו דדא ביה כולא ביה!

בחלק הראשון צד 98 ז"ל „ותקנה כזאת היתה נחוצה גם מצד אחר: יען שהלשון הנהוג אצל יושבי המדינות האלה היתה לשון יוני, וזה הלשון לא היה מובן אצל כל בית דין ובית דין בארץ ישראל, ועל כן תקנו שעל כל פנים יעיד השליח המביא גט ממדינת הים — אשר בלי ספק — נכתב בלשונם על אמתת כתיבת הגט וחתימתו בבית דין של בקיאים. זה היתה יסוד התקנה בעצם וראשונה, אך בזמן מאוחר כבר נעלם יסודה וסבתה, עד שהכמי התלמוד כבר היו מסופקים בסבתה ובטעם יסודה" עכ"ל. מלבד שאין דעתו של כל אדם נוחה לקבל השערות כאלה — המלאים בשלשת חלקי הדו"ד ודורשיו — לאמר שהתקון ששליח „המביא גט ממדינת הים צריך שיאמר בפני נכתב ובפני נחתם" היה מטעם הנז', אחרי שרבה ורבא אמרו שם טעמים אחרים, או מפני שאין בקיאין לשמה, או לפי שאין עדים מצוין לקיימו (גיטין ד'). לבד זה אפי' אם נניח כדברי הח' ווייס „שבזמן מאוחר כבר נעלם יסודה" בכ"ז יפלא, הלא גם התנאים הקדמונים במשנה דגיטין בעצמה, האומרים „אפילו מהגמוניא להגמוניא" צריך שיאמר בפני נכתב ובפני נחתם. וכן גם החכמים האומרים שם „המביא גט ממדינה למדינה במדינת הים צריך שיאמר ג"כ בפ"נ ובפ"נ", נראה שלא ידעו טעמא של הח' ווייס, שלפי הטעם הזה אין שייך לאמר בפ"נ רק ממדינת הים לא"י כנז', ולא מהגמוניא להגמוניא, אי ממדינה למדינה במדינת הים עצמה, אחרי שבכל מדינות הים היה הלשון המורגל אז שפת יונית, ומהתנאים הקדמונים אי אפשר שיעלם מהם טעם התקנה, אחרי שהיו בזמן ההוא, ועוד מהרבה סתמי משניות נראה סתירת טעמו של הח' ווייס. אכן כפי הנראה הוציא כן החכם ווייס טעמו מדעתו ורוחו, ואחרי כן כפה הר כגיגית ג"כ על בעלי המתקנים שצריך לאמר בפ"נ וגפ"נ, שיקבלו טעמו.

ועיין עוד בצד 202 ז"ל „עד אחד אינו קם לדבר שבממון, אבל ר"ג הזקן תקן שיהיה קם לעדות אשה, אף שעל ידי זה יבוא גם תועלת לדבר ממון בגבית הכתובה" עכ"ל (יבמות קכ"ב) הקורא התם יחשוב שבאמת אמר כן ר"ג הזקן ביבמות, אבל האמת הוא שר"ג הזקן לא תקן רק שמשיאין את האשה על פי עד אחד (עיי"ש בדף קט"ו ודף קכ"ב). וע"ד הכתובה לא נזכר מעולם מדבריו, ורק שם איפלגו בברייתא ר"ע ור"ט אם עדי נשים צריכים דרישה וחקירה, אם נטילת הכתובה משוה לה לדיני ממונות, דלא בעי דרישה וחקירה, או לא עיי"ש.

כמה פעמים נהג המבקר החפשי הגדול הזה ממש כמפולפל, ובמקום אחד הוציא מן המאמר הזה מה שעלה על לבו, ובמקום אחר הביט על המאמר הזה בעינים אחרות, לדוגמא בצד 203 ז"ל: „בראשונה היה הלוה כותב את השטר, ואחרי כן התירו חכמים למלוה שיכתוב ואחרים חותמים (עדיות פ"ד מ"ג), וכוונתו על המשנה דעדיות פ"ב מ"ג וז"ל: „הוא העיד על כפר קטן שבירושלים, והיה בו זקן אחד שהיה מלוה לבני הכפר, וכותב בכתב ידו ואחרים חותמים, ובא מעשה לפני חכמים והתירו" *) ומזה נראה שחכמים התירו כן לעשות. אכן מאד נתפלא שבצד 192 בהערה 2 ז"ל על המשנה הזאת: „ועתה זה היסוד לחכמים שהתירו הדבר, כי היה זה כפר קטן שלא היה ב"ד קבוע, ובני הכפרים אינם בקיאים בכתיבה, ומה יכול הזקן לעשות כי אם שיכתוב בעצמו, ולזה גם החכמים הוכרחו לנטות מהמנהג" עכ"ל. פה חשב זאת לתקנה כללית ופה לתקנה פרטית.

בחלק שלישי צד 18 ז"ל „ברור הוא למבין כי סיבת הנחתם ותקונם היתה לרוב רק להעמיד דברי ברייתא מוכחשת, או דברי אמורא מוכחשים מן המשנה". ובהערה ז"ל: „עי' גטין כל גט שיש עליו עד כותי פסול... חוץ מג"נ... ומעשה שהביאו לפני ד"ג... גט אשה והיו עדיו עדי כותים והכשיר. והפירוש הנכון הוא שהמעשה לסייע כי עד שברישא פי' עדות כלומר ב' עדים כמו כל עד סתם, אלא מפני שר"א האמורא פי' עד היינו ע"א נעשה המעשה לסתור ולכך תירץ חסורי מחסרא גמצא שמניה כדי להעמיד דברי ר"א". המעיין במס' גטין (דף ע"ב) מקשה כהמא דגמ' על ר"א האומר לא הכשירו בגט אשה אלא עד אחד כותי בלבד, ופריך הגמ' מאי קמ"ל? תנינא כל גט שיש עליו עד כותי פסול וכו' עיי"ש. מזה נראה ברור שכן היה פשוט לכל בעלי התלמוד שעד דמתניתין פי' עד אחד עד שהקשו על ר"א מאי קמ"ל? וכ"כ פשוט היה להם, וא"כ אין לחשערת הח' ווייס על מה שתסמוך.

בראותנו שגיאות גדולות כאלה, שגיאות אשר לא רק המבקר ירגישם, כי אם גם הקורא הפשוט, הנה לא יכלנו לסלוח זאת לחכם גדול שכמוהו, ונתעוררנו להפיץ גם על המבקר הגדול הזה את אור הבקרת. והנני מביא לפני קוראי הכנסת את ההערות וההארות על שלשה חלקי הספר הגדול ולא אמנע את עצמי מחוות דעתי, כי בכמה וכמה פעמים שם החכם ווייס את דעתו כפי גדולי התנאים והאמוראים וידבר לא מרוחם. — והקורא הנבון יוציא לאמת משפט.

---

*) המעיין בעדיות יראה שר' יהודה בן בבא העיד לה. וכנה ר' יהודה ב"ב הוא האומר במסכת (יבמות ק"כ ע"א) „לא כל האנשים שוים, ולא כל המקומות שוים" ולכן לדעתי דקדק בעדותו לציין המקום כמו שהוא „כפר קטן" וגם האיש „זקן אחד", ועיין בתוס' גיטין (כ' ע"ב) על המשנה הזאת בזה"ל „ודילמא זקן שאני" וכל זה היה מדרך ר' יהודה בן בבא הזה לציין בדקדוק למען לא נטעה לעולם.

הערות והארות

א.

ז"ל בחלק ראשון פרק א' צד 4 : „אנו רואים שתלו בכונה וברצון דברים לקדמונים מפני איזו סבה. גם בתלמוד יסופר שהיו מיחסים פעם אחת הלכה לר' יוסי מפני שהיו חפצים שתקובל ההלכה ההיא על כן אמרוה בשם רבי יוסי מדעתם כי דבריו נשמעים ורצוים למען תהיה מקובלת (עירובין נ"א) וכו'. וגם דבר ברור הוא שיש מן החכמים הלכו בהיתר הזה הלאה מן הגבול, ותלו דבריהם באחרים וכו', שלולא כן לא היו מזהירים ע"ז באזהרה מופלגת, באמרם האומר דבר שלא בשם אומרו גורם לשכינה שתסתלק מישראל (מס' כלה בסופה), ואמרו על האומר דבר בשם אומרו שמביא גאולה לעולם (אבות ומגילה ט"ו) והפלגת איהרות כאלה היא לאות נאמן שנהיה כן באמת בדרך בלתי צודק" עכ"ל.

מרם כל אומר שלמותר הוא להביא ראיות לזה שדרכם של החכמים התלמודיים היה להשתדל שיקובלו דבריהם בכל התחבולות שבעולם, וז"ל הגמ' (גיטין כ') „נפק לוי דרשה משמיה דרבי, ולא קלסוה, משמיה דרבים וקלסוה, אלמא הלכתא כוותיה" ופרש"י בזה"ל „אלמא מדטרח כולי האי דליקבלוה אלמא הלכתא כוותיה" (ועיי"ש בתוס' בד"ה משמיה דרבים ובגמ' דף ע"ז), ומזה נראה ברור שכן היה דרכם. ומעולם לא באה ע"ז אזהרה מופלגת לומר דבר בשם אומרו דוקא, והמאמר דסוף מסכת כלה שהעושה כן גורם לשכינה שתסתלק מישראל איננו אזהרה מופלגת כאשר חשב החכם ווייס, כי באמת מה היא השכינה אם לא האור השוכן בין התלמידים בעידנא דגרסי 1), ובלא אזהרת המאמר הזה כבר ידוע הוא שהשכינה הזאת מסתלקת מתלמידי ישראל, ועיין מסכת יבמות (צ"ו ע"ב) כתובות (כ"ה ע"ב) ועוד בכ"מ, ותראה איך התנאים והאמוראים כעסו מאד על שלא אמרו דבר בשמם, ורצו לקרוע ס"ת בחמתם, והשכינה הזאת נסתלקה מהם. כן גם המאמר „כל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם". כפי הנראה משמחיות לשון הגמ' (חולין ק"ד ע"ב נדה כ"ד ע"ב) שלאו כ"ע נמירי ליה, וז"ל הגמ' שם „מאי קמ"ל? הא קמ"ל, דכולא ר' יוסי היא, כל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם". מזה נראה כי דבר חדש קמ"ל, וכי כן הוא דרך התנא הזה לאמר דבר בשם אומרו דוקא, אבל ישנם הרבה מן החכמים שלא הקפידו ע"ז. ובכ"ז נראה לי כמעט לברור, שהדברים האלה לא נאמרו, כי אם ליחס, מאמר יחיד לרבים, אחרי שגם היחיד הוא מכלל הרבים הסתמיים, ונודע שרבי יהודה הנשיא סתם דבריו של יחיד במשנתו, כדי שיפסקו הלכה כמותו, ויסברו שכן הוא דעת רבים, אבל ליחס ולציין איזה מאמר ולאמר בשם איזה תנא או אמורא מה שברור שלא אמר מעולם ע"ז אין לנו ראיות מכריחות. וממס' עירובין נ"א אין כ"כ ראיה לזה, ולהמעיין שם יתברר שבאמת היו הרבה אשר יחסו באמת הדברים הנזכרים שם לר' יוסי. ובתוספתא פ"נ דעירובין (עיי"ש מה שציין הר"י ברלין על הגליון) איתא באמת „ר' יוסי אומר", ולכן לא נפלאת היא אם רבה בחפצו שיקבלו הדעה הזאת אמר ג"כ שנושפנקא של ר' יוסי חתים על הדבר הזה. ואולי ברור היה אצלו כן, או אף אם מספקא ליה, בכ"ז הלא יצויר שר"י אמר כן, ולכן יחסה לר' יוסי דליקבלוה משום דר' יוסי נימוקו עמו 2). ובאמת חלוקה היא בזה דעת הרבה אמוראים. ישנם הרבה אמוראים (ביצה י"א, חולין י"ח) שאם מספקא להו אם הדבר הזה אמר פלוני אם פלוני אומרים בזה"ל: ספק משמיה דרבי יהודה, וספק משמיה דרב יהודה". וכ"כ דקדקו לאמר דבר בשם אומרו, ולא כן נהגו רוב האמוראים. אבל לשקר ולאמר שהדבר הזה אמר פלוני מה שברור שלא אמר מעולם ע"ז אין לנו ראיות מכריחות משום מקום ונהפוך הוא. ואם אמנם ר' עקיבא אמר לרשב"י (פסחים קי"ג) „הרוצה להחנק יתלה באילן גדול", אכן המעיין שם בפירש"י יראה שאין שום ראיה לזה כלל משם. וז"ל רש"י „תתלה באילן גדול, למוד בפני רב גדול ותאמר שמועתך משמו" עיי"ש 3). ולא לאמר בשם רבו דבר שלא אמר מעולם, וא"כ נסתרו הרבה דברים ממה שהעלה החכם ווייס בפרק א'.

ב.

בפרק שני צד 21 בהערה ז"ל „ועי' בבלי מכות י"א, שפליגי ר"י ור"נ, מה כתב יהושע בספר תורת אלהים, הד אמר ח' פסוקים וח"א ערי מקלט 4). הנה האומר ה' פסוקים דורש בבירור נגד פשט הדברים, כי איך יפרש „את הדברים האלה" וכו'. פשוט הוא דמ"ד ח' פסוקים יפרש הכתוב כך „ויכתוב יהושע את הדברים האלה", מוסב על ספר „יהושע" שכתב יהושע בעצמו, „בספר תורת אלהים" מוסב על השמונה פסוקים; וז"ל הברייתא (ב"ב י"ד) „יהושע כתב ספרו ושמונה פסוקים שבתורה", וכן הוא לשון הפסוק „ויכתוב יהושע את הדברים האלה" ספרו, „בספר תורת אלהים" שמונה פסוקים שבתורה, וכן מוכח מלשון הגמ' מכות שם בזה"ל „בשלמא למ"ד ח' פסוקים היינו דכתיב בספר תורת אלהים, אלא למ"ד ערי מקלט מאי בספר תורת אלהים? וכו' יעי"ש. משמחיות לשון הגמ' נראה ברור שהמ"ד שמונה פסוקים איננו דורש נגד פשט הפסוק שאל"כ יקשה מאי בשלמא, ולדידיה מי ניחא? הלא כתיב „את הדברים האלה" כקושית ווייס, אכן נראה שברור היה לבעלי התלמוד כמו שכתבתי, ולא חשו להאריך מלין בזה.

---

1) כן הוא דעת הרבה ומכללם ראיתי כן בתשובות הגאונים (ליק (תרכ"ד), ועיין מס' ברכות (דף כ"ז.) חשיב התנא ר' אליעזר עוד דברים שגורם לשכינה שתסתלק מישראל. המתפלל אחורי רבו, והנותן שלום לרבו, וכו' והכל על דרך הנזכר בפנים שהשכינה הזאת היא דוקא מסתלקת; בכלל הבקי באגדות חז"ל ידע שכנוי „שכינה" הוא ע"פ רוב לתלמידים שרויים בינתם בשלום, ועיין עוד מס' ברכות (דף ו') „שנים שיושבין ועוסקין בתורה שכינה עמהם, ועוד בכ"מ באגדות חז"ל נמצאת השכינה בין התלמידים בבית מדרשם בעידנא דגרסי.

2) יש לי בזה מקום עיון: מנלן בחולין ובנדה, דהתנא קמ"ל „דכל האומר דבר בשם אומרו" וכו' דלמא הא קמ"ל דכולא ר' יוסי היא דנימוקו עמו, כסוגית הגמ' בעירובין, ועיין עוד במס' ב"ק (דף כ"ד) בזה"ל הלכה כמותו בר' יוסי מודה לו דנימוקו עמו" ועוד בכ"מ. ועיין (חולין נ"ד.) נאמר כן על ראב"ע, ועיין כריתות כ"ג ע"ב.

3) ולפלא על הה' ווייס שלא הזכיר דברי ר"ע לסייע לדבריו, ועיין בתוס' (יבמות ע"ז) בד"ה „אם קודם מעשה" וה' ווייס לא פלפל מהמקומות האלו, אכן לפי פירש"י אין שום ראיה. ויש לי להביא סמוכין לפירש"י שהכונה תתלה באילן גדול, ר"ל ללמוד בפני רב גדול ולא שיתלה בשמו דבר בדוי, ממאמר רשב"י (בכורות ל"א ועוד בכ"מ), לדקדק ולאמר דבר בשם אומרו שיהיו שפתותיו דובבות בקבר, ואם נאמר שקבל מר"ע שרשות נתונה לאמר דבר שלא בשם אומרו ולהתלות באילן גדול, איך יאמר הרשב"י בזה לאמר בשם אומרו דוקא? וע"כ יש ראיה לפירש"י מזה.

4) לדעתי נ"ל, שמחלוקת ר"י ור"נ אם יהושע כתב ערי מקלט או ח' פסוקים, תלוי ג"כ במחלוקתן של ר"י ור"נ האלו (ב"ב ט"ו) מי כתב שמונה פסוקים שבתורה? אם משה בעצמו כתבם או יהושע, דלמ"ד שיהושע כתבם, י"ל ג"כ בביאור הפסוק „ויכתיב יהושע" ג"כ שמוסב על השמונה פסוקים, משא"כ למ"ד שמשה כתבם, ע"כ צ"ל ויכתוב יהושע מוסב על ערי מקלט; ור"י ור"נ אזלי פה לטעמייהו.

ג.

בצר 32 פרק ג' בהערה על הפסוק (ישעיה ט' ה') „אל־גבור אבי עד שר שלום" ז"ל: „כל המפרשים מסכימים שהנבואה הזאת מכוונת אל חזקיה. ונראה כי התאר „אל־גבור" איננו כי אם העתקת השם „חזקיה" במלות אחרות" עכ"ל. יש להביא סמוכין להשערה זו, ומתפלא אני על הח' ווייס שלא הרגיש כזה, והוא מהפסוק בשמואל (ב' י"ב) ששלמה המלך נקרא בשם „שלמה וה' אהבו", ונתן קרא לו „ידידיה". ובארו המבארים ששלמה נקרא בשני השמות האלה „שלמה" וגם השם „וה' אהבו" ונתן קרא את השם „וה' אהבו" במלות אחרות „ידידיה" ידיד תחת אהבו ומלת יה תחת וה', ומזה נראה שכן היה דרכם לעשות כן להחליף שמות אנשים במלות אחרות, ורק שהכונה הראשונה תשאר, וכן אצל חזקיה.

ד.

בפרק חמישי צד 46 ז"ל בהערה 2 „ונראה עוד שההלכה הזאת היתה רפויה בידם, גם בזמן מאוחר (ההלכה שבעל מטמא לאשתו), כאשר ראינו במעשה של יוסף הכהן שלא רצה ליטמא לאשתו ודחפוהו אחיו הכהנים וטמאוהו בעל כרחו" (ספרא אמור פ"א) וכו'. הדבר ברור שלכן לא רצה יוסף הכהן ליטמא לאשתו, יען שערב הפסח היה ואם יטמא לא יקיים מצות הקרבת קרבן הפסח, או אולי דעתו היה כדעת ר' ישמעאל דס"ל דטומאת כל הקרובים אינו כי אם רשות, ולא רק לאשתו, „ולה יטמא" רשות ס"ל לר"י הכהן, ואם אין בחפצי ליטמאות אינו מטמא, ולכן לא רצה ליטמא לאשתו; ולא נוכל להכריח מזה מאומה שההלכה הזאת רפויה היתה בידם, וכן הוא בהדיא בגמ' זבחים ק' יעוי"ש. ועיין עוד במס' סוטה ג' בתוס' ד"ה לה יטמא מצוה עיי"ש.

ה.

בפרק ו' צד 50 ז"ל: „עזרא הכהן נקרא סופר, על שם בקיאותו במלאכת הכתיבה וכו'. ובהיות שזאת האומנות לא היתה נמצאת כי אם אצל החכמים, על כן נקראו גם החכמים בשם סופרים, עד כי היה השם חכם והשם סופר שוים במובנם" עכ"ל, ועיי"ש בהערה. כראיה להדברים האלה הוא מאמר הגמ' (חולין ט') „תלמיד חכם צריך שילמוד שלשה דברים כתב שחיטה ומילה. ומזה נראה כי מלאכת הכתיבה, אף בימי חכמי התלמוד שלאחר עזרא, היתה מהמלאכות המיוחדות רק לתלמיד חכם, ועיין עוד במס' גיטין (ס"ז) „איסי בן יהודה היה מונה שבחן של חכמים, ר' מאיר חכם סופר" ופירש"י שהיה לבלר כדאי' בכ"מ. ומזה נראה שהשם חכם שם סופר שוים היו במובנם.

ו.

בפרק ז' בהערה צד 63 ז"ל „המזמור תהלה לדוד נוסד על פי א' ב', וחסר בו אות נו"ן ונתנו בתלמוד הטעם מפני שיש בו מפלתן של ישראל, וטעם זה אינו אלא דרוש אגדיי. והעיקר שהיה הכתוב באות נו"ן בלתי נאות לתכליתם לכן השמיטוהו עכ"ל. ראיתי להעיר כדברים האלה, שבהעתקת השבעים נמצא באמת נו"ן בהמזמור (מאור עינים פ"ו) „נאמן ה' בכל דבריו וחסיד בכל מעשיו", וברור הוא שלכן השמיטוהו שא"כ צדיק מה פעל? הפסוק „צדיק ה' בכל דרכיו שאחריו מה פעל? ולכן השמיטוהו *).

*) בכור לזהב ח"ש להח' סערסעווסקי (ברכות ס' ע"ב) מכריח מטעם זה שלא היה כתוב „הנו"ן" הזה. אכן לדעתי היה כתוב כן, ורק שהשמיטוהו כי באמת יש חילוק קטן, שבהנו"ן כתוב „דבריו" ובהצדיק „דרכיו", והח' סערסעווסקי העתיק ג"כ בהנו"ן „נאמן ה' בכל דרכיו" ולא עיין בהמאור עינים שסבית העתקת השבעים בכל „דבריו" עיי"ש.

ז.

בפרק ח' צד 70 ז"ל „הארמי יאמר תמיד הלכתא במקום שיאמר העברי משפט בהוראת מנהג" ובהערה ז"ל: „נ"ל שכבר במקרא משתמש בשרש הלך להוראה זו, כמו צופיה הליכות ביתה (משלי ל"א) שהוראתו התנהגות, ויהיה לפ"ז רבוי משם הלכה בסמיכות" עכ"ל. נפלא בעיני מדוע לא תזכיר הח' ווייס מאמר אליהו (סוף נדה) כל השונה הלכות מובטח לו שהוא בן עוה"ב שנאמר הליכות עולם לו, אל תקרי הליכות אלא הלכות, מזה נראה שגם חז"ל סמכו א"ע בהוראת הלכתא על לשון הכתוב הליכות.

ח.

בפרק ט' צד 76 ז"ל: „ומפורש דבר זה במאורע שאירע לר"ע עם תלמידיו (נדה מ"ה) אשר ר"ע בקש לתת טעם וסברא להלכה מסופקת, ויהי כאשר הציע סברתו וטעמו לפני תלמידיו הסתכלו בו כמשתוממים על הדבר כי לא ישרו דבריו בעיניהם, ויאמרו אליו למה זה אנחנו נדרוש טעם רחוק אשר לא תנוח דעתנו בו הלא יותר קרוב לתלות המסופקת בקבלה קדמוניה ולאמר עליה שהיא הלכה למשה מסיני, והדבר ברור כי לא תלו אותה בקבלה מסיני מפני שהיה הדבר מקובל אצלם, אמנם אמרו כן בדרך היקש והשערה, כי איך אפשר שהיתה קבלה ביד התלמידים דבר שלא מסר להם רבם בנדר הלכה למשה מסיני וכו', שהיו מ הסים לפעמים איזו הלכה לקבלה מזמן היותר קדום לא מהיות להם ראיה ברורה כי אם בהשערה לבד" עכ"ל, יעי"ש כל הענין.

מלבד שהגמרא בעצמה מסיימת שר"ע לא אמרה רק לחדד את התלמידים, וא"כ י"ל שבאמת קבלו ההלכה הזאת מר"ע רבם, ורק שר"ע בקש לחדדם ולאמר להם טעם על הל"מ, לבד זה עיין במס' ב"ב (י"ג) בזה"ל: „אמר רב אשי תדע דאמר גברא רבא מילתא ומתאמרא הלכה למשה מסיני כוותיה" ופריך הגמ' ודילמא כסומא בארובה? ומתרצין ולאו טעמא יהיב?" עיי"ש. מזה נראה שהרבה הלמ"מ באמת נמצא טעם להם. ומעתה לא נפלאת אם גם ר"ע אמר טעם על דבר שידע הוא ותלמידיו שהוא הלמ"מ. וג"ל עוד שלכן דן ר"ע ק"ו מהלכה (נזיר נ"ו, ועיין שבת קל"ד, ובפירש"י שם ובספרי הכללים) ולא כן הוא דעת ר' אליעזר וכל התנאים, ור"א אמר לו בנזיר „מה זה עקיבא אין דנין ק"ו מהלכה", והוא משום שר"ע דרכו היה לתת טעם על הלמ"מ, והלכה למ"מ לא היתה אצלו בתור חק שאין להרהר אחריו, ואצלו היו כמה הל"מ בתאר משפטים ולכן דן ק"ו מהם, משא"כ שארי התנאים לא דנו ק"ו מהלכה, כי הלכה היא בלא טעם, ואין למדין ממנה כלל וכלל.

והנה המעיין בנזיר שם אמר ר"ע עוד „וכשבאתי והרציתי דברים לפני ר' יהושע, אמר לי יפה אמרת, אלא כן אמרו הלכה", מזה נראה שר"ע חזר מעט מדרכו וקבל דברי רבי יהושע. ועפ"ז מבוארה האגדה המספרת (מנחות כ"ט ע"ב, ועיין בספר דו"ד ודורשיו בזה בצד 79) אשר תלמידי ר"ע שאלו מרבם „רבי מנין לך?" ואמר להם „הלכה למשה מסיני". ונראה מזה ג"כ דעת ר"ע שכמה הלכות למ"מ הם בלא טעם, ואין לנו למצוא טעם בהלמ"מ, וכן הורה לתלמידיו, ולכן י"ל שתלמידי ר"ע שאמרו לרבם בנדה שהלכה היא ואין לדרוש שום טעם ע"ז באמת קבלו זה הדבר מר"ע עצמו כנזכר, ור"ע לא אמרה רק לחדד את התלמידים.

ט.

בפרק י' צד 85 ז"ל „ואף לבעבור זה לא רצה שמעון הצדיק בנוזרי נזירות לסגף נפשם וע"כ נמנע כל ימיו מלאכול קרבן נזיר וכו', והנה ראינו כי שמעון הצדיק לא היה נפשו נוהה לאלה, והיה מתני

לנוזרי נזירות ונדרים אשר התפרצו בימיו , ועתה לא נפלאה היא ולא רחוקה אם נשער שבזמן ההוא תקנו שיהיה רשיון ביד החכם להתיר נדרים״ , עי״ש כל הענין. רואה אני כי העלם דבר יש כאן , ועי״ז בנה השערתו , אחרי שבגמ׳ (נדרים ט׳ ע״ב ועוכ״מ) איתא ששמעון הצדיק לא אכל רק אשם נזיר טמא , והטעם מבואר שם בזה״ל „היינו טעמא כשהן תוהין נוהרין, וכשהן מטמאים ורבין עליהם ימי טומאה מתחרטין בהן ונמצאו מביאים חולין לעזרה , אבל קרבן נזיר טהור נראה מדברי שמעון הצדיק שאכל מדאמר „מימי לא אכלתי אשם נזיר טמא״ נראה מזה שקרבן נזיר טהור אכל, וא״כ נסתרו כל דבריו שם בענין הזה .

י .

בפרק י״א צד 98 ז״ל „ונתקיימה לנו ג״כ הלכת המדברת מאלה הענינים (סוטה פ״ז מ״א) אלו נאמרין בכל לשון פרשה סוטה וכו׳ ק״ש תפלה ברכת המזון, וקרוב מאד כי בעת שהתירו יונית מפני מעשה של תלמי המלך , גם אז נתהדשה זאת ההלכה״ . כפי הנראה מסוגית הגמ׳ שם שעיקר המשנה דואלו נאמרין הוא רק לאשמעינן איזה דברים שצריך לומר דוקא בלה״ק , אבל הדברים שחשיב שם שנאמרים בכל לשון לאו דבר חדש הוא קמ״ל . ו״ל רש״י שם (דף ל״ג ד״ה ה״נ) „ה״נ ברכת המזון דכתיב וברכת , ולא גרסינן מנלן, דלא בעי קרא דמהיכא תיתי דבעינן לה״ק״ עכ״ל . מזה נראה ברור שקודם ששנינו ההלכה דאלו נאמרין בכל לשון , ידעו ג״כ מסברא דנפשייהו שמותר לאמר בכל לשון דמהיכא תיתי למיתסר , ולא בא רק לאשמעינן אלא הך דנאמרים בלשון הקודש דוקא , כגון מקרא בכורים וחליצה ועוד הרבה דברים שחשיב שם התנא במשנה (דף ל״ב) ויליף לה מקרא עיי״ש בדף ל״ג . ומזה נראה ג״כ שמצד השכל הישר מיפשט להו לבעלי התלמוד דכל דבר נאמר בכל לשון ורק אלו הדברים נאמרים בלה״ק דוקא דיש להם איזה סמך וקבלה מן הפסוק , או מג״ש או איזה סמך אחר דנאמרים בלה״ק דוקא עיי״ש וברור .

יא .

בצד 112 בפרק י״ב בהערה ז״ל : „להורות (ר״ל כפל הלשון בא להורות) על פעולה שתעשה אפי׳ כמה פעמים עד שיושג התכלית, כמו הוכח תוכיח אפי׳ מאה פעמים (ב״מ ל״א) זכו׳ , שלח תשלח אפי׳ ארבעה וחמשה פעמים (חולין קמ״א)״ וכו׳ , עיי״ש . נעלם ממנו מה שהסכימו כמעט כלם שהרבוי לא נלמד מכפל הלשון, כי אם מהתיבה הראשונה למשל הוכח וכדומה מורה הרבה פעמים , וז״ל הרמב״ם בפי׳ למשנה (חולין קמ״א) „שלח מקור והמקור נופל על המעט וההרבה , ולפיכך חייב מצד שהוא מקור לשלח אותה ואפי׳ אלף פעמים״, וכן נוטה השכל הישר שהרבוי הוא מן המקור ,

יב .

בצד 119 בפרק י״ג ז״ל : „ואף בכונה תקנו לומר בתפלה „זמן מתן תורתנו״ למען עשות פרסום נגד הצדוקים האומרים עצרת אחר השבת״ וכו׳ . התינח זמן מתן תורתנו , זמן חרותנו מאי איכא למימר ? וכן זמן שמחתנו , האם גם שם הוא נגד הצדוקים, ותמה אני על השערה פורחת באויר כזאת שתצא מפי חכם גדול כרנ״ה וויס .

יג .

בפרק י״ד צד 125 ז״ל : „מצד אחד נפלא הדבר מאד איך הכריח את האדומים על קבלת הדת , הלא לפי התורה שבעל פה התיחדות כזאת אשר לא ברצון אינה התיהדות , כי אף המתגייר לשום אשה לשום יראה ולשום אהבה אינו גר וכו׳ , וכן אמרו על מי שנתגייר לשום שלחן מלכים או לשום שררה וכו׳ (יבמות כ״ד ע״ב) ואיככה עתה נאמר שהאדומים היו גרים גמורים , אחרי שלא נתגיירו רק מפני פחד יוחנן עליהם וכו׳ . אבל ברור הוא כי כל ההלכות המורות על בטול ההתיהדות המוכרחת והיתה לשום פנית אחרת לא היתה עוד בזמן ההוא , כי אם נתחדשו בזמן מאוחר״ וכו׳ עיי״ש . נפלא מאד בעיני , האם לא ראה הה׳ וויס שם בסוגיא דיבמות כ״ד בזה״ל „הלכה כדברי האומר כולם גרים הם״ ? וא״כ אין להשערתו על מה שתסמוך, ועיין עוד במס׳ מנחות (מ״ד) . גבי ההיא גיורת דאתאי לקמיה דר׳ חייא , דנתגיירה על מנת שתנשא לאותו תלמיד , וקבלוה , ע״ש . וזה היה בזמן מאוחר אחרי ההלכה הנזכרת , ועיין כתוס׳ יבמות שם בד״ה „לא בימי דוד ולא בימי שלמה״ מ״ש בזה .

יד .

בפרק ט״ו צד 143 ז״ל : „שמעון בן שטח וחבריו גזרו טומאה על ארץ העמים ועל כלי זכוכית (שבת י״ד)״ ועיי״ש בהערה ; המעיין בשבת יראה כי רק יוסי בן יועזר וחבריו גזרו טומאה על ארץ העמים ועל כלי זכוכית , ושמעון בן שטח תקן כתובה לאשה וגזר טומאה על כלי מתכות , ואין לו שום שייכות ליוסי בן יועזר וחבריו בהגזרה על ארץ העמים ועל כלי זכוכית .

טו .

בפרק ט״ז צד 150 ז״ל : „נראה כי אף שהורדוס לא הרג אחד מהנהרגים בידיו רק שדן דינם למיתה ובמצותו נהרגו , ובכ״ז היה הדבר נכון אצל הסנהדרין לגמור דינו למות , ובמעשה הזה נמצא יהוס גדול אל ההלכה של שמאי הזקן : האומר לחבירו צא והרוג את הנפש משלחו חייב (קידושין מ״ג.) וכל דקדוקיהם של האהרונים וראיותיהם להוכית בדרך המדרש והסברא את ההפך וכו׳ מוכיח בבירור כי הלכתו של שמאי הזקן יצאה במושב הסנהדרין ההוא״ וכו׳ . מסופקני אם יש שום התיחסות למהלוקת שמאי הזקן וחבריו למעשה של הורדוס , הן כל עיקר הטעם של החכמים החולקים על שמאי הזקן בזה הוא רק מפני הטעם „אין שליח לדבר עבירה״ , ודברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעין ? ולכן דעת החכמים לפטור את המשלח להרוג את הנפש , בכ״ז אם השליח אנוס הוא מפני גזירת המלך , אז אין שייך דברי מי שומעין ? אחרי שאנוס הוא , (ועיין תוס׳ ב״ק ע״ט ד״ה נתנו לבכורות בנו) . דעתי שאף אם השליח היה רק שוגג ג״כ אין שייך לאמר אין שליה לדבר עבירה עיי״ש , ומכ״ש אם היה אנוס , ועיין סנהדרין (ע״ד ועוד בכ״מ) שברציחת נפש יהרג ואל יעבור .

טז .

בפרק י״ז צד 163 ז״ל בהערה : „שם מסופר (ב״ב קל״ר) מעשה באדם אחד שלא היו בניו נוהגין בו כשורה , וכתב נכסיו ליונתן בן עוזיאל , מה עשה יונתן ב״ע מכר שליש וכו׳ , בא עליו שמאי במקלו ובתרמילו וכו׳ . יש לשפוט מזה כי ממה שהלך שמאי אליו ולא קראו שיבוא לפניו כדרך רב לתלמיד זה יורה שנהג עמו בענוה , ומה שבא במקלו ותרמילו אין לפרש שבא במקל לרדותו ולהכריחו שא״כ תרמילו למה ? , אלא שדבור „בא במקלו ובתרמילו״ הוא דבור עומד בכ״מ לתאר היציאה לדרך , כמו בשבת (ל״א) „גר זה בא במקלו ובתרמילו״ ובר״ה פ״ב במעשה דר״ג נמצא „נטל מקלו ומעותיו בידו״ וכו׳ . ומה יענה הה׳ וויס

להא דאיתא במד"ר (בראשית ל"ט) שבטבעת דוד המלך היתה חקוקה במקל ובתרמיל מצד אחר, הכי גם שם הוא תאר ליציאה לדרך? אכן הדבר ברור שמתחלה היה השם מקל ותרמיל מיוחד רק לכלי הרועה, ואחרי כן לכלי הדיינין הרועים צאן עדתם (ועיין סנהדרין ז' חשיב להדיא בין כלי הדיינין „מקל" ועיין יבמות פ"ו ע"ד המליצה „עקיבא בתרמילו", ועיין בשבת ל"א שמאי דחף באמת הבנין שבידו, והוא הוא המקל שביד שמאי הזקן הזה) וזהו המליצה בא עליו במקלו ובתרמילו ר"ל בכלי הדיינין שלו. אמת הדבר שאין לכחש שגם על יציאה לדרך הונחה מליצת מקל ותרמיל בתלמוד. (עיין סוף יבמות דף קכ"ד במשנה „הרי מקלו ותרמילו" באחד שמת בפונדק עיי"ש).

יז.

בפרק י"ח צד 173 ז"ל: „ויש ליחס להלל ולבני זמנו גם מה שנתקן: שהיו מתקינים לכהן גדול כהן אחר תחתיו, שמא יארע בו פסול ולא יהיה יכול לעבוד עבודה (יומא פ"א מ"א), וזה החק נתקן בסבת מעשה שהיה וכו', ובלי ספק יצאה התקנה מאתו ומבית דינו" עיי"ש. מלשון התנא הקדמון ר' חנינא בן אנטיגנוס (נזיר מ"ג:) בזה"ל למה תקנו סגן לכה"ג? שאם אירע לו פסול לכה"ג נכנס אחר תחתיו" מזה נראה שתקנה קדמוניה היא מאד, ובהמשך הזמן נשכח הטעם, עד שהוכרח ר' חנינא בן אנטיגנוס למסבר הטעם הנז', ובלא זה נראה מהתאר סגן וממונה המורגל אצל כל התנאים הקדמונים (סנהדרין י"ט) שתקנה קדמוניה היא עוד קודם הלל הזקן.

יח.

בפרק י"ט צד 185 ז"ל: „וכן מחלקותם אם נודרים שבועה להרגים ולהרמים ולמוכסים, שבש"א אין נשבעים ובה"א נשבעים, (נדרים פ"ג) גם היא היתה בזמן שמאי והלל מפני מעשה שהיה, הורדוס בראותו כי לב העם אינו נאמן אתו העביר דת, כי כל איש ואיש יבואו בשבועת האלה להיות נאמנים למלכם, והממאנים להשבע ענש קנס ממון או בגופם (קדמוניות ט"ו) וכו' עיי"ש. והממאנים להשבע היו מב"ש והם אמרו שאין נשבעין". כפי הנראה לא עלה על דעת הח' ווייס שימצא איש שיחפוץ לעיין בפנים המשנה בנדרים, כי אז לא היה כותב הח' ווייס כדברים האלה; ולהמעיין יתבאר שאין רמז רמיזה לזה: ראשונה, במה שהביא הח' ווייס לשון המשנה „נודרים שבועה" טעות הוא, כי במשנה תנינן רק „נודרים", ובזה לא נחלקו ב"ש וב"ה, וב"ש וב"ה נחלקו רק בשבועה אם ישבע, דדעת ב"ש שאסור לישבע, והכוונה שאסור לו להשתמט מחובת המלך במה שישבע לשקר, שהחפצים שחפץ המלך ליטלם אינם שלו, וב"ה מתירים. וזה יתבאר להמעיין בפנים, והוא היפך ג"כ מן הקצה אל הקצה מדעת ווייס שב"ש היו מהממאנים להשבע ולא היו מקבלים עליהם עול מלכות הורדוס, ופה במתניתין החמירו ב"ש באיסור ההשתמטות מחוקי המלך, ואף במוכס שאין לו קצבה, או אף אם עמד מאליו כמבואר שם למעיין היטב.

יט.

בפרק כ"א צד 205 ז"ל: „היסוד לשלש ההגדות אשר מסופרות משמאי והלל האחת שבא אליהם נכרי על מנת שיעשוהו כהן גדול וכו' ראוי לקבלו ולהכניסו לדת היהודים ובמשך הזמן יתקן הכל". וז"ל בהערה „אלה הדברים בפירוש נ' האגדות המסופרות מהלל ושמאי שמעתי מפי הר"ר אהרן יעלינעק בדרשותיו בבית מדרשנו. והדברים עתיקים וראוים למי שאמרם", אמת! הדברים עתיקים וישנים בבית מדרשם של רבותינו בעלי התוס' (יבמות כ"ד ע"ב ד"ה „לא בימי דוד ולא בימי שלמה") וז"ל „וההיא דפרק ב' בשבת וכו' בפוח היה הלל דקיפו לעשות לשם שמים" עיי"ש.

כ.

בפרק כ"ב צד 208 ז"ל: „נגד הדעה הקדומה, שהחולה יבטח בה' ולא ישאל לרופא (דה"י ב' ט"ז י"ב) קבעו החכמים שהרופא הורשה מאת ה' לרפאות, ואמרו ורפא ירפא, מלמד שניתן רשות לרופא לרפאות (ב"ק פ"ה)" עכ"ל. כפי הנראה שהדעת הקדומה הזאת איננה ילידת בית ישראל, ולא החכמים קבעו כן, כי לא עלתה על דעת בני ישראל מעולם הדעה הקדומה הזאת, ורק מעט, שקבלוה מאמונות הגוים, וכנא אמינא לה, כי באמת הך דרשת חז"ל „ורפא ירפא מכאן שניתן רשות לרופא לרפאות", איננה דרשה כשאר הדרשות שהן רק בתור אסמכתא, או דרשה בעלמא, אחרי כי באמת מפורש כן בפסוק ורפא ירפא, וא"כ רוא"ם אנו שניתן רשות לרופא לרפאות, ולא יתכן שהיתה הדעה הקדומה הנז' בעם ישראל, ורק אצל מעט אולי עשתה פרי הדעה הזאת. ויותר נראה לי שבאמת הך דרשת דורפא ירפא מכאן שניתן רשות לרופא לרפאות ר' ישמעאל קאמר לה במס' בבא קמא, וברור אצלי שהמעשה המסופר (מדרש תמורה פרק ב' וראיתיה עוד כמדומני במדרשים קדמונים) בזה"ל מעשה בר' ישמעאל ור"ע שהיו מהלכין בחוצות ירושלים, פגע בהם אדם חולה, א"ל רבותינו אמרו לי במה אתרפא? א"ל עשה כך וכך עד שתתרפא, א"ל ומי הכה אותי? א"ל הקב"ה, א"ל ואתם הכנסתם עצמכם בדבר שאינה שלכם, הוא הכה ואתם מרפאים? וכו' עיי"ש כל הספור. המאורע הזה שאירע לר' ישמעאל שהחולה הזה נשרשה אצלו הדעה הקדומה הנזכרת, הסבה לו אולי אחרי כן להזכיר הפסוק של ורפא ירפא. ולא בא לדרוש דרשה חדשה, כי באמת אין כאן דרשה, ורק פשוט הוא כנז"ל.

כא.

בפרק כ"ג צד 219 ז"ל: „ובדברם נאת האלהים מצד היותו יוצר ובורא את הכל, כנוהו בתאר מי שאמר והיה העולם" עכ"ל. בעירובין י"ג איתא בזה"ל „גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שאין בדורו של ר' מאיר כמותו, ומפני מה לא קבעו הלכה כמותו, מפני שלא יכלו חבריו לעמוד על סוף דעתו". ועוד בכ"מ נמצא התאר „מי שאמר והיה העולם" אף שלא דברו מצד היותו יוצר ובורא הכל.

כב.

בפרק עשרים וארבעה יאריך בדבר יחס התורה שבעל פה לספרי העוונגליונים ודעותיהם עיי"ש. היטב דבר בזה הד"ר לעווי בספרו היקר „בקרת התלמוד" באות „אתונא", ושם האריך הרבה בההתיחסות הזאת, ועיי"ש מ"ש על הויכוח שהיה לסבי דבי אתונא עם ריב"ח בזה ולפלא על אשר לא עיין שם הח' ווייס.

רבי עקיבא :

א.

מבטו של רבי עקיבא על האלהות והעולם.

האלהות הכללית לדעת רבי עקיבא, היא מקור הטוב המוחלט, ועל זה יעיד לנו מאמרו העמוק והמחוכם מאד בסוף יומא (דף פ"ה): „אמר רבי עקיבא אשריכם ישראל לפני מי אתם מיטהרין ומי מטהר אתכם, אביכם שבשמים, וכו'. מקוה ישראל ה', מה מקוה מטהר את הטמאים, אף הקב"ה מטהר את ישראל". הרוח הכללי השוכן במחנה האנושית מטהר את ישראל, ואף הטמאים. הוא היה אומר (אבות פ"ג) ובטוב העולם נידון! מכל זה נראה מבטו של ר"ע על האלהות והעולם, שהאלהות הכללית לא תבוא בטרוניא עם בניה, ונהפוך הוא כי הקב"ה מטהר את הטמאים. הוא היה אומר (אבות פ"ג) „חביב אדם שנברא בצלם. חביבין ישראל שנקראו בנים למקום". „דבר זה דרש רבי עקיבא כשבא מזפירין מנין לגזל עכו"ם שאסור" (ב"ק קי"ג), שאם אמנם ישראל נקראו בנים למקום וחביבים הם יותר משארי האומות הקדמונים יען שהכירו את הרוחני הטוב הכללי ולכן הקב"ה מטהר את ישראל, בכל זאת חביב כל האדם שנברא בצלם אלהים, ודעת ר"ע שעוד ימים באים ויכירו הכל אמונת אל אחד הטהורה והצרופה, ואף גזל עכו"ם הקדמונים ס"ל שאסור, אחרי שגם העכו"ם הם נצר מהגויה הכללית, ועוד ימים באים, וגם העכו"ם יכירו את העצם הכללי. הוא היה אומר (סנהדרין ק"י) „דור המדבר אין לו חלק לעוה"ב", „עשרת השבטים אין להם חלק לעוה"ב". מכ"ז נראה שר"ע לא העריץ ולא הקדיש את דורות הראשונים, ואף אם דורות הראשונים אין להם חלק לעוה"ב, בכ"ז בניהם הבאים אחריהם יש להם חלק לעוה"ב *) ודורות האחרונים לפי דעתו של ר"ע הנאמנה יתפתחו ביותר ויגיעו להכרת עצם כללי אחד.

הארכתי בזה רק להראות שלא כמחשבות הח' ווייס ע"ד ר"ע שהיה קנאי עד הקצה האחרון, ואף אם אוה"ע יכירו בהמשך הזמן את אלהי ישראל, לא קוה ע"ז ר"ע — מחשבותי. ועיקר ראיתו מדברי המכילתא שהיה ר"ע אומר „אני לדודי ודודי לי אין לכם חלק באלהי ישראל (מכילתא דשירה פ"ג) (הדבר הזה נמצא כ"פ בדו"ד ודורשיו ומכללם עיין בח' שני צד 3) ורק בזמן ההוא שעוד לא נטהרה אמונתם והיתה מעורבת באמונות כפלות אבל כן, אבל באמת דעתו שחביב האדם הכללי שנברא בצלם, וכפי מה שכתבנו, ועיין בספרי „מסכת נגעים" צד 25 מ"ש בזה.

---

*) בספר תגמולי הנפש (להחוקר הקדמון ר"ה מווירונא הוצאת חברת מק"נ תרל"ד דף כ"ז ע"ב) ז"ל „וזאת טענה הרעה אשר רהבה ונכנסה בהמון ישראל מימי עולם ושנים קדמוניות היא היתה הסיבה שלא פירש מברבע"ה בפי' מבואר שכר ג"ע לצדיקים ועונשי הנפשות אחר המות, בעבור שבאותו הדור היה ישראל חדש באמונה ודומה לנער הרגיל בבית הספר וכו', והיה צריך ליעדם רק במינים גשמיים" עכ"ל עיי"ש. חזון יקר הוא לראות כדברים האלה בספר קדמון, וא"כ דברי ר"ע שדור המדבר אין להם חלק לעוה"ב, אמת הוא שאין לו המושג הרוחני של עוה"ב, אחרי שעוד נער הוא. והנה ר' יוחנן אמר שם על ר"ע בסנהדרין „שבקיה ר"ע לחסידותיה", כי ר' יוחנן הוא בעל המאמר (יומא ט' ע"ב) „טובה צפרנן של ראשונים יותר מכריסן של אחרונים" ועיין עוד בדור דור ודורשיו חלק שלישי צד 72 האריך להראות הכונתו של ר"י שהיה מעריץ ומנשא כל מנהג קדמון, וא"כ לא נפלאת היא אם ר' יוחנן הזה יבוא בטרוניא על ר"ע עבור דעתו להקל בכבוד דור המדבר הקדמון אבל לפי דעת ר"י היה בודאי דור דעה כפי המורגל אצל כל האומרים טובה צפרנן של ראשונים.

ב.

ע"ד זמן מיתתו של רבי עקיבא.

כפי הנראה מהמסופר (סנהדרין ס"ח) שר"ע היה אצל ר' אליעזר הגדול בעת מיתתו! עיי"ש. וא"כ בשום אופן אין לנו להקדים מיתתו של ר"ע לר"א. והנה במס' גיטין (דף נ"ז.) „תניא רבי אליעזר הגדול אומר שני נחלים יש בבקעת ידים אחד מושך אילך ואחד מושך אילך ושיערו חכמים שני חלקים מים ואחד דם" עיי"ש שאומר כן על מפלת ביתר, ומזה נראה ברור שר"א מת אחרי מפלת ביתר, אחרי שראה בחורבנה, וא"כ ע"כ צ"ל שר"ע מת ג"כ אחרי הריסות ביתר (ומטעם זה הכריח ג"כ הנרד"ל בסוף מבואו לפדר"א, שלא כדעת הראב"ד שר"ע מת בהריסות ביתר ביחד עיי"ש) והוא ברור ומוכרח; נראה נא מה כפי החכם ווייס ע"ז וז"ל בדף 4 בה"ש „אבל זאת המרידה היה לה אחרית נוראה, כי חית אלפי אלפים מישראל ובתוכם גם חית ר' עקיבא נפלו לרגלה חללים" ועובכ"מ בספרו זה יחליט הח' ווייס שר"ע מת בהריסות ביתר. ובצד 129 בח' שני ז"ל „וכמו כן ר' אליעזר בן הורקנוס (הוא ר"א הגדול) ראת ימי הסכנה בתחלתם, דין ודברים אשר היו בין ר"א וחבריו והלמידיו בחלותו את חליו אשר נתן בו מראים על זה באצבע וכו' ואמר להם ר"א תמה אני אם ימותו מיתת עצמם, ועל ר"ע אמרו שלך קשה מכלם (סנהדרין ס"ה). אכן כפי מה שהבאתי ממס' גיטין מת ר"א אחרי הריסות ביתר אחרי אשר ראה בחורבנה וכן ר"ע. ודברי הח' ווייס ועוד הרבה מן החכמים שהחליטו כן אין להם על מה שיסמוכו.

ג.

ע"ד שנאת ר"ע לאלישע בן אבויה.

ז"ל בפרק י"ד בחלק שני צד 141 „שני מאמרים נזכרו בשמו, המראים ברמז נסתר כי בינו (בין אלישע בן אבויה) ובין ר"ע משלה קנאת איש מרעהו. הוא היה אומר הלומד ילד למה הוא דומה? לדיו כתובה על נייר חדש, והלומד זקן למה הוא דומה לדיו כתובה על נייר מחוק (אבות פ"ד). הלומד תורה בילדותו דברי תורה נבלעים בדמיו ויוצאים מפיו מפורשים, והלומד תורה בזקנותו אין דברי תורה נבלעים בדמיו ואין ד"ת יוצאים מפיו מפורשים (אבות דר"נ פכ"ד). ועתה הלא נראים הדברים כי כוון בזה לתת מגרעת מסותרת בר"ע, והתל יהתל בו אשר לא למד תורה עד זקנותו, ומתפאר עליו, יען כי הוא מילדותו שקד ללמוד תורה" עכ"ל ע"ש בפנים ובהערה. באמת הרגשה דקה ומחוכמת היא מאד, אכן נפלא בעיני מדוע לא הרגיש ג"כ הח' הנכבד ווייס שמאמרו המחוכם של ר"ע (יבמות ס"ב) בזה"ל „ר' עקיבא אומר למד תורה בילדותו, ילמוד תורה בזקנותו, היו לו תלמידים בילדותו, יהיו לו תלמידים בזקנותו". המאמר הזה ערוך נגד מאמרי אלישע בן אבויה הנזכרים, וסגנון המאמר כך הוא, נגד מה שאמר אלישע ב"א הלומד תורה בילדותו דומה לדיו כתובה על נייר חדש, ע"ז אומר ר"ע, אף כי אמת הדבר בכ"ז למד תורה בילדותו ילמוד ג"כ בזקנותו, ולא כאלישע ב"א שקצץ בנטיעות לעת זקנותו. ונגד מאמרו של אלישע ב"א שהלומד תורה בזקנותו אין ד"ת יוצאים מפיו מפורשים, כוונתו שקשה ללמד לתלמידים, ע"ז אומר ר"ע „יהיו לו תלמידים בזקנותו" ולא כאלישע ב"א שתלמידיו עזבוהו לאחר שקצץ בנטיעות, ורק ר"מ למד תורה מפיו. ונפלא בעיני על הח' ווייס ושארי החכמים שהרגישו במאמרי אלישע ב"א דברים בוטים נגד ר"ע, מדוע לא הרגישו ג"כ את הכויה תחת כויה של ר"ע הנזכרת.

ובזה אשכחנא פתרא להמסופר (ירושלמי פ"ב דחגיגה, ומדרש קהלת על הפסוק „טוב אחרית דבר מראשיתו") „רבי מאיר הוי קאים ודריש בבי מדרשא בטבריא, והוה אלישע רביה עבר בשוקיה, רכב על סוסיא בשבתא וכו', פסק דרשיה נפק לאפיה, אמר ליה במאי הוית עסיק, אמר ליה בהדין קרא טוב אחרית דבר מראשיתו, אמר ליה ומאי אמרת ביה, אמר ליה, יש לך אדם שהוא לומד תורה בנערותו ומשכחה וחוזר ומתעסק בזקנותו, טוב אחרית דבר מראשיתו, יש לך אדם שהוא עושה מעשים רעים בנערותו ובזקנותו חוזר בתשובה, טוב אחרית דבר מראשיתו, אמר ליה, חבל על דאבדין ולא משתכחין, ר' עקיבא רבך לא כך אמר, אלא טוב אחרית דבר בשהוא מראשיתו טוב" עכ"ל. ר' מאיר הזה לא הסתפק בעקיצתו הדקה של ר"ע לאלישע ב"א שאמר „למד תורה בילדותו ילמוד תורה בזקנותו" שמזה נראה שדעת ר"ע ג"כ בזה כמו דעת אלישע ב"א שטוב ללמוד בילדותו, ורק שילמוד ג"כ בזקנותו. ור"מ הכחיש כל הכלל של אלישע ב"א. הלומד תורה בילדותו דומה לדיו כתובה על נייר לבן, וד"ת נבלעים בדמיו, והכוונה שלא ישכח לעולם תורתו שלמד, וע"ז אמר ר"מ „יש לך אדם שלומד תורה בילדותו ומשכחה, והעיקר הוא התורה שלומד בזקנותו, והיא עקיצה נסה לאלישע ב"א, ועל זה אמר ליה אלישע ב"א „עקיבא רבך לא כך אמר" שדעת ר"ע ג"כ כי טוב ללמוד תורה בילדותו, ורק שילמוד תורה ג"כ בזקנותו, וטוב אחרית דבר מראשיתו, ולכן אמר אלישע ב"א בלשון „חבל על דאבדין", על ר"ע, שבאמת אף אם ר"ע היה איש ריבו, בכ"ז הודה לו על האמת במה שאמר „הלומד תורה כשהוא ילד" כנז'. ובאמת כבר נראה מתכונתו של ר"ע להודות על האמת, וז"ל האגדה (סנהדרין ל"ח) „אחד לו ואחד לדוד דברי ר"ע, אמר ליה ר' יוסי עקיבא עד מתי אתה עושה שכינה חול? וחזר ר"ע וקיבלה מר"י ותניא „אחד לדין ואחד לצדקה דברי ר"ע" ומזה נראה שקבל מר"י יעו"ש. ומזה נראה דרכו של ר"ע להודות על האמת, ולא לפלפל ולהעמיד דבריו הראשונים, ועי' עוד מנחות נ"ז.

ד.

ע"ד לימוד ר"ע ק"ו מהלכה.

ז"ל בחלק שני צד 115 בהערה 5 „עי' נזיר נ"ז ע"ב שר"ע דן ק"ו מהלכה, ור"א רבו משיבו אין דנין וכו'. ונ"ל שר"ע לא הודה לזה, כי מצאנו שהוא דן ק"ו מהלכה שהיא מיסוד הכמים מזמן ידוע (גיטין כ"ג) א"כ אף יש לדרוש ק"ו מהלכה שלא נודע מאיזה זמן הוא" מרא דאברהם! הלא הכלל דאין דנין ק"ו מהלכה הוא רק בהלכה למשה מסיני, ולא בהלכה בעלמא. והטעם פשוט שבהל"מ אין טעם בדבר ואין לנו ללמוד ק"ו מזה, משא"כ בהלכה קדמוניה או מאוחרה שנוסדה על איזה טעם, למשל ההלכה „נשים שאינן נאמנות להביא את גיטה" (בגיטין, המקום שהביא ה' וויים דאיה הנזכרת), שיש טעם בדבר שאינן נאמנות, לא רק ר"ע, כי אם כל שארי התנאים בלי תפונה ילמדו ק"ו מהם. וכמה לא חלי ולא מרגיש גברא דמריה סייעו! ועיין עוד במס' ב"ק (דף כ"ו) יליף סתמא דגמ' (לא ר"ע) ק"ו מחצי נזק צרורות, ואף שאמרינן שם בדף ג' ע"ב דחצי נזק צרורות הלכתא גמירי לה. וא"כ לכאורה קשה הלא אין דנין ק"ו מהלכה? אכן יעוין בספר „עצמות יוסף" (על מס' קידושין בסופו נמצא באור לסוגיא זו דמס' ב"ק) שכתב שההלכה הזאת של ח"נ צרורות איננה הל"מ, כי אם הלכה בעלמא, ולכן שפיר ילפינן ק"ו מהלכה זו יעו"ש, והוא ברור ואין להרהר אחרת בזה.

ר' יוחנן וריש לקיש.

בחלק שלישי צד 83 בהערה יאריך להוכיח שרשב"ל למד תורה בילדותו עיי"ש. באמת מפרש בן במס' מעילה (ז' ע"ב) איפלגו שם ר"י ור"ל בדבר אחד, ונצחו ר"י לר"ל, ואמר ר"י על ר"ל בזה"ל, „קצצתון לרגליהי דינוקא", מדקרי ליה ינוקא, נראה שהיה אז בימי ילדותו, ובכ"ז פליג עם ר' יוחנן בדבר הלכה, כמדומני שראיה ברורה היא להוכיח מזה שבילדותו למד ג"כ תורה ר"ל, ותמיהני על שלא עמדו עליה רבותינו המבקרים.

ז"ל בפנים שם: „הן אמנם כי גם הוא (ריש לקיש) כחבריו כבד דברי הקדמונים בבורא וכו', אבל לא נשא להם פנים בהיותם קדמונים" וכו' עיי"ש. שכח להזכיר מאמר ר"ל לר' יוחנן (יומא ט') האומר טובה צפרנן של ראשונים יותר מכריסן של אחרונים, ואמר לו ר"ל בזה"ל: „אדרבא אחרונים עדיפי" *). כן שכח הח' וויס בצד 27 בהאריכו להראות שר' יוחנן היה מן האנשים אשר יכבד את כל דבר ישן, והקדיש קודש כל מנהג אשר שיבה זרקה בו עיי"ש, ושכח להזכיר מאמרו של ר' יוחנן (ברכות ל"ה ע"ז) „בא וראה שלא כדורות הראשונים דורות האחרונים", ועיין עוד במס' תמיד (כ"ז) „אמר ר' חייא בר אבא, כי מטא רבי יוחנן להא מתניתא אמר הכי, אשריהם לראשונים שאפי' על אונס שינה עושין דין, שלא על אונס שינה על אחת כמה וכמה", ואולי המתניתא הזאת הסבה לר"י להעריץ דברי הראשונים, בראותו שאף על אונס שינה היו עושין דין, ומכ"ז נראה אהבת ר"י לדורות הקדמונים.

בצד 76 יאריך להראות שר' יוחנן היה גבר יהיר בתורתו. והוסיף עוד „אף כן בר' יוחנן נברה יהירות רוחו כאשר זקן ובא בימים" עיי"ש. לבד שראיותיו אינן ברורות כלל ולמותר אף לדחותם. לבד זה יסופר (ברכות ה' ע"ב) „ר' אלעזר חלש על לגביה ר' יוחנן חזיה דהוי קא גני בבית אפל, גליא לדרעיה ונפל נהורא, חזיה דהוי קא בכי ר' אליעזר, אמר ליה מאי קא בכית, אי משום תורה דלא אפשת, שנינו אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוין לבו לשמים, ואי משום מזוני, לא כל אדם זוכה לשתי שלחנות, א"ל להאי שופרא דבלי בעפרא קא בכינא, א"ל על דא ודאי קא בכית, ובכו תרווייהו" עכ"ל הספור. אחרי החשבון הצודק שנתן ר"י בעצמו לר"א, אי משום תורה וכו' אי משום מזוני וכו', לא יתכן שר"י יתגאה בעצמו, ובמה יתגאה? אם בתורתו הלא גם הממעיט ובלבד שיכוין לבו לשמים, ואי משום עשירותו, הלא לא כל אדם זוכה לב' שלחנות, כאשר אמר הוא בעצמו **) ועיין עוד במס' ברכות (ט"ז ע"ב) בזה"ל „ר' יוחנן בתר צלותיה הוי אמר הכי יהי רצון וכו' ותבא לפניך מדת טובך

---

*) כבר הרגיש הר"א קרהכמאל (בספרו ירושלים הבנויה בחי' סנהדרין) במאמרו של ר"ל בירושלמי סנהדרין שהקב"ה אמר שאין לו שותף בעולמו, ערוך נגד דעת הפרסיים המאמינים בשתי רשויות, ועיין עוד „בדברי הימים לבני ישראל" להחכם הרשי"ף (צד 77 בה"ר) הרגיש שמאמרי ר"ל במס' ברכות בענין ברכת יוצר אור ובירושלמי (ר"ה פ"א ה"ד) „שמות המלאכים עלו מבבל" ערוך ג"כ נגד מאמיני הרשויות. ונודע, כי באמת באמונת אל אחד הגרופה אחרונים עדיפי. ובדורות האחרונים התברר ביותר אמונת אל אחד, ודבר זה מימינו ברואות, ולכן יאמר ר"ל לטעמיה „אדרבא אחרונים עדיפי" וד"ל.

**) עיין במס' גטין (ס' ע"ב) דעת ר' יוחנן שתורה מעוטה בכתב ורובה בע"פ, ור' אלעזר ס"ל מעוטה בעל פה ורובה בכתב. ומזה נראה שר"א לא דרש על כל קוץ וקוץ תלי תלין של הלכות, שאל"כ לא היה אומר מעוטה בעל פה, ולכן אמר לו ר' יוחנן לר"א „אי משום תורה דלא אפשת", אחרי בדעת ר"א התורה שבע"פ מועטת היא, ובכ"ז כלא לבו לשמים, וברור.

ועגותנותך". ואיש כזה המבקש בכל יום לאלתיו שתבא לפניו מדת ענותנותו, לא יתכן שיתגאה.

רבי אלעזר בן פדת.

ז"ל בצד 86 „והנה בכוונה מיוחדת נעביר לפנינו חבל חכמים אשר אמר ר"א דברים בשמם, להראות כי לא היה מגנבי דברים השואבים ממקורות אחרים ואומרים לנו המים, לקיים בנפשו מה שדרש לרבים ולמד דעת את אחרים: שכל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם (מגילה ט"ו) וכו', ועל כן הלא יפלא שר' יוחנן אשר התברך בלבבו שר"א הוא תלמידו חשד אותו שגונב דברים ואומרם בשם עצמו (ירושלמי ברכות פ"ב ה"א ועובכ"מ). ואמנם באמת הדבר הזה הוא שר"א עשה כן בכוונה מיוחדת להראות שלא יחזיקו את ר' יוחנן לרבו" וכו' עיי"ש. לא מן הטעם הזה, לדעתי, עשה כן ר"א במתכוין, וד"א כוון בזה ר"א, שבאמת חלוקה בזה דעת ר"א מדעת ר' יוחנן באמירת דבר בשם אומרו, שדעת ר"א (מגילה ט"ו) שמביא גאולה לעולם, ור' יוחנן אומר (יבמות צ"ז) בזה"ל „כל תלמיד חכם שאומרים דבר שמועה משמו שפתותיו דובבות בקבר". ומעתה לדעת ר"י צריך להקפיד הת"ח שרואה שאומרים דבר הלכה שלא בשמו, ולא יהיו שפתותיו דובבות בקבר, משא"כ לדעת ר"א, אינו רק מביא גאולה לעולם החיים, ולא בקבר, ולהת"ח אחת היא אם יאמרו בשמו אם לאו, וז"ל הגמ' יבמות שם, ור' יוחנן מ"ט איקפד? ומשנינן, למען שיהיו שפתותיו דובבות. ולכן רק לר' יוחנן הראה כן ר"א בכוונה, להראות שאין מקפידים ע"ז, ולית ליה כר' יוחנן המקפיד משום „שפתותיו דובבות בקבר". ומעתה אין לנו להוציא מזה בנינו של הח' ווייס שר"א לא היה תלמידו של ר' יוחנן מה שבאמת מפורסם בכל התלמוד שהיה תלמידו, ויש לומר כמו שכתבתי.

שמואל ירחינאה.

בצד 170 יאריך בהענפים המסתעפים ממאמרו ומשפטו של שמואל „דינא דמלכותא דינא". לפלא על אשר לא זכר הח' ווייס שגם מאמר שמואל „אי אמר מלכא עקרנא טורי עקר טורא ולא הדר ביה" (ב"ב ד) הוא תולדות מאמרו „דינא דמלכותא דינא" הנותן כבוד למלכות הפרסים, וכן מאמר זה מדבר בשבח המלך.

אביי.

ז"ל בצד 198 „אביי וכו', בבקיאתו העצומה במשניות ובשמועות, אותה קנה לו בלי ספק מרב יוסף אשר גם הוא היה רבו" וכו'. כן כתבנו גם אנחנו בספרנו הקטן „מסכת נגעים" (צד 55) שאביי היה מופלא בבקיאות. ויש להוסיף ולומר שמחלוקת אביי ורבא (סנהדרין כ"ט) אם כל מלתא דכדי מידכר דכירי אינשי אם לא, הלכו בזה ג"כ לפי תכונת רוחם, שאביי שהיה מצוין בבקיאותו ובטח הצטיין בזכרונו, ולכן דעתו שאף מילתא דכדי מידכר דכירי ולא כן רבא שלא היה מופלא בבקיאות, ומזה נראה חלישת זכרונו, ולכן אמר כל מילתא דכדי לא מדכרי אינשי. ויש להעיר שבכל זאת היה רב יוסף נעלה ביותר בבקיאותו מאביי. וז"ל הגמ' (עירובין פ') „אמר רב יוסף ומאי תבעי ליה לא שמיע ליה הא דאמר ר"נ וכו', אמר אביי פשיטא דלא שמיע ליה דאי שמיע ליה מאי תבעי ליה?" עיי"ש. רב יוסף שהיה נעלה על כל בני דורו בבקיאותו והצטיין מאד בזכרונו מתפלא היתכן שלא שמיע ליה? כי למד זאת מעצמו שהיה יודע הכל, אכן אביי שלא היה מצוין כ"כ, אמר בניהותא, פשיטא דלא שמיע ליה, כאדם האומר אין כ"כ רעש אם לא שמע; ועיין עוד במס' גיטין (ו' ע"ב) כעס רב יוסף על ר' אביתר משום דלא שמיע ליה הא דר' יצחק דאמר „שתים כוהבים" וכו', ואביי אמר שם לרב יוסף, אטו כל דלא ידע הא דר' יצחק לאו גברא רבה הוא? בשלמא מילתא דתליא בסברא לחיי, הא גמרא היא ונמרא לא שמיע ליה עיי"ש; מכ"ז נראה הלך רוחם ודרכם של אביי ורב יוסף. ובמס' עירובין (ס') שאל אביי לרב יוסף „הא דפלוני גמרא הוא או סברא?" ואמר ליה רב יוסף מאי נפקא לך מינה? כי אצל רב יוסף היה הכל שוה גמרא או סברא, והכל צריך לדעת, אכן אביי לא כן היה עמדו, וערכו נופל מעט בבקיאות מערך רב יוסף הסיני.

הנה הואלתי לתת לפניך קורא נכבד דוגמאות אחדות מהערותי והארותי לספר הזה, ויש לי להוסיף כהנה וכהנה, אכן אין מגמתי פה להקטין מלאכת החכם הגדול ווייס, ולכן נמנעתי מלציין ג"כ את הדברים הרבים מאד הנמצאים בספר דו"ד ודורשיו, שכבר קדמוהו בזה חכמים קודמים, וביחוד הריב"ל, ולא יזכירם אף ברמז. אכן לא זאת מטרתי, גם אנכי יודע להוקיר את מלאכת החכם ווייס וחין ערכה. ורק חפצי להראות כי מקום נדול הניח החכם ווייס גם להבאים אחריו להתגדר בו. ומי יתן ויקומו בנ. חכמים גדולים נאמנים בברית ספרותנו העתיקה, והם יפארו את המלאכה הגדולה והיקרה הזאת, כי אז אדע שהערותי לא היו לריק ובזה תמו דברי בפעם הזה.

מינסק מ"ח למ"ט-מונים תרמ"ז.

שמואל בן הלל אלכסנדראוו.

לפנים—והיום.

לא היו ימים מובים למחברים בישראל כימינו אלה: לפנים בישראל לא ערב איש את לבבו להקריב פרי עשתונותיו אל מזבח הדפוס לדעת עצמו, ואף אם ישב כבר על כל טפת דיו שבעה נקיים, ואחרי יגיעה רבה כביר-מצאה ידו—לדעתו—לברור אכל מן הפסולת ולהעלות על שלחן ספרו רק משופרי דשופרי, בכל זאת, לא הרהיב בנפשו עז להפיץ מעינותיו חוצה טרם היו למראה עיני גאוני הדור וחכמיו, כי „אין אדם רואה חובה לעצמו" זה כלל גדול בדין. ואך אם סמכו זקני העדה את ידיהם על ספרו ואצלו מהודם עליו במליצותיהם, כי „ספון וחשוב הוא הוא לאדפוסי אדר"א", ועוד כהנה, אך אז מצא המחבר את לבבו לגשת אל מלאכת ההדפסה ולהוציא את ספרו לאור עולם. ואחרי כל אלה, אחרי כל התלאה אשר מצאה את המחבר על דרכו, גם אז לא נפל חבלו בנעימים לראות טוב בעמלו, ונחלתו לא שפרה עליו לשבת בית כתפארת אדם המעלה ולשאת ברנה אלמותיו, כי נטל עליו לכתת רגליו לסובב ערים במקלו ותרמילו לדפוק על דלתות בתי נדיבים, אשר נשאם רוחם להתמך בידי תופשי התורה והחכמה, ובדי עמל רוח ויגיעת בשר השיגה ידו לאסף פריטי פריטי כדי הוצאתו, כי בימים ההם אין מכה"ע בישראל, והתורה מונחת בקרן זוית באין דורש ומבקש, ואם אין הוא לו, מי לו?—לא כן הימים האלה למחברים, כלום להסכמת גדולים וחכמים הן צריכין? כי אכשור דרא ומלאה הארץ דעה כמים לים מכסים, כל חובר חבר, מחכם, עמו חכמה ובינה לו עצה ותושיה! ומי זה ישית ידו עליו, יבחר דברו עמו ודרך תבונות יודיענו? והיה אם יעלה על לב איש—בימינו אלה—לשום כתר „מחבר" בראשו, לא יפלא הדבר ממנו והיה למחבר בין לילה, כי ישב על האבנים וקסת הסופר בידו, ימלא קלים ורעות רוח גליונות אחדים ויקבעם בדפוס כון, ולבו סמוך ובטוח כי שכרו אתו ופעולתו לפניו, כי אך יצוא יצא ספרו לאויר העולם ונשאו דודו ומשרפו על נס בשערי כתבי העתים וימלא פיו תהלתו, ודודו או בן דודו זה יגאלנו מכל עמל ותלאה לבקש ולמצוא נתיבות הקונים, כי כסף תועפות לו מכל עברים להניח ברכה אל תוך ביתם „ספרו היקר" הנודע בשערים.

הסרסרות התנופה הזאת הולידה לספרותנו בנים זרים; ספרים סרי טעם וטחי תפל במקצועות שונים, לא שערום הדורות ההולכים לפנינו! וביחוד ינוח שבט הרע על גורל „האגדה", כי כל אויל מתלוצץ ימלא את ידו והיה למבאר אגדות חז"ל! ומה גם אם ישכיל להציב בשער ספרו: „באור ע"ד הבקרת"—, ר"ל, לצנות ומהתלות—אז קסם על המלות האלה למשוך אחריהן אדם רב כבהמה בבקעה, כי גדול כחה של לצנות, אבן חן היא בעיני הדור החדש הזה ואל כל אשר תפנה הרשיע.

תא חזי, מה עלתה בימינו לספרותנו, לחרפתנו ולבשתנו!

המסכת „אבות" אשר כל דבריה מסלאים בפז ותפארת היא לנו לעיני העמים מן דור דור, גם עליה עברה כוס „הבקרת הזמנית", כי יצא פלוני, המושך עון בחבלי השוא ו„כחוט המשלש" חטאה, להתחקות על שרשי רגליה ולכונן ל„חקר אבות" *) העולם חצי רעל וזיקי מות לבלע את הקדש בדברי בלע נבלה ונאצה, גם באיש האלהים, משה רבינו, יתקלס, וכהתל באנוש קל הערך יהתל בו, פוסל במומו פסלהן של הלוחות בלעג וחמה מרבה להכיל, עד כי בחמתו שבר גם את הלוחות האחרונות, וציין מסכת תענית (ד' ל') „יום שנשתברו בו לוחות אחרונות", וחשכו לו הרואות בארובות לראות, כי שם נאמר: „יום שנתנו בו לוחות אחרונות". ומי האמין לשמועה, כי גם כותב פלסתר הזה, אשר כל קדשי ישראל משחק לו, מצא לו גואל בישראל, ומ"ע אלמוני לא ידע בשת להלל בשער „חקרי" הסר-לב כזה ועל כפים נשאהו, אוי לאותה בושה, אוי לאותה כלמה!—לכן בעת רעה הזאת, אם תפגשנה עינינו ספר חדש הנושא מדברותיו על אגדות חז"ל בחרדת קדש וביראת הכבוד, והמחבר יחתור בכל עז—כפי אשר יורהו רוח בינתו—לבאר את דבריהם בטוב טעם ודעת להגדיל כבוד התורה ולהאדירה, הלא אז כענבים במדבר יהיה לנו הספר הזה ומחברו, ואפריון נמטי ליה, ומקרב ולב יברכוהו טובים: כי יהי אלהיו עמו ויעלה מעלה ראש למעלה להשכיל! ספר כזה מונח לפני כעת, הוא הספר „קדש נפתלי" על עין יעקב מסכת ברכות, מאת ה"ר נפתלי הלוי, נדפס בווילנא שנת תרמ"ו, אשר הרה"ח העורך את „הכנסת" שלחו אלי לחרוץ עליו משפטי. הספר הזה עוד לא בא זכרו במה"ע, וע"כ נעתרתי לבקשת ידידי הרב העורך להגיד עליו ישרו קבל עם, כי לא כדרכי מחברי זמננו דרך המחבר הזה, לא מהם ולא מהמונם! אך זה מצאתי להעיר את אזן המחבר, כי תשוקתו העזה לחדש חדושים תוליכהו לפעמים ארחות עקלקלות, והנני להביא בזה דוגמאות אחדות, הנותנות עדיהן על אמתת משפטי זה,—ואלו הן: א) על קושית הגאון מהר"ץ חיות בהא דאמר ר' יוסי ברכות (ג' א'), באותה שעה למדתי ממנו ג' דברים כו'. איך למד דינים מאליהו? הא לא בשמים היא ואין איסור והיתר תלוי בו, כתב המחבר לתרץ: דלברר את הספק נוכל שפיר ללמוד ג"כ מאליהו. וכתב שם, דבדינא דאין נכנסין לחורבה איכא ספיקא, במקום שאין שייך הטעמים שנתן הש"ס: מפני המפולת, מפני המזיקין, מפני החשד, אם רשאין לכנוס להתפלל לחורבה כזו או לא, ובא אליהו לברר הספק שבכל מקום ובכל עת אין נכנסין לחורבה אף שאין שייך הטעמים הללו, עכ"ד. ולא דק שפיר, דאם אליהו בא להורות שאסור לכנוס לחורבה אף במקום שאין שום חששא לשום דבר ורק כהלכתא בלא טעמא, אין לנו דברי נביאות גדולים מהן, ובודאי נאמר ע"ז „לא בשמים היא" ואין אנו נזקקין כלל לתורה חדשה כזו. כן על הא דלמד ר' יוסי ממנו שמתפללין בדרך, כתב המחבר וז"ל: משום דלב"ש פי' בדרך פרט לחתן ולב"ה כל אדם קורא כדרכו, או בקימה או בשכיבה (ברכות יא), ובא אליהו לפשר הספק פי' „ובלכתך בדרך" למתפלל בדרך עכ"ל. גם בזה דבריו אינם מובנים, וכי מה ענין של „ובלכתך בדרך" האמור גבי ק"ש אצל תפלה? וע' (ברכות דף יג ב) דגבי ק"ש עד „על לבבך" בעמידה ולר' יוחנן כל הפרשה כולה בעמידה, וגבי תפלה ע' ברכות (דף ל א) ובתוס' שם ד"ה הלכה, דיכול להתפלל כשמהלך, וכן פסקינן להלכה בשו"ע סימן צ"ד. ב) (שם דף ה א) לעת מצוא זו אשה, כתב המחבר וז"ל: נלפע"ד שבא ללמדנו שדוד יסד (תהלים לב) „אשרי" על חטא עם בת שבע, אף שטבלה מטומאתה (שמואל ב יא ד) מ"מ היה גדול עונו מנשוא (שבת יב א) [ט"ס הוא, וצ"ל (י"ג ב)], וע"ז צריך שיתפלל כל חסיד כו' רק לשטף מים לטהר אותה אבל אליו לא יגיעו כו' עכ"ל. הנה כוונתו להא דאיתא (שבת שם) „בימי לבונך מה הוא אצלך", ובמח"כ לא רצה להבין פי' „ימי לבון", כי ימי לבון נקראים באשה שראתה דם בזיבה אף שפסקה לראות צריכה לספור שבעה נקיים, ואותן הימים נקראים „ימי לבון" עד שתטבול לאחר ספירת ז' נקיים, גם מה שכתב שם: אף שטבלה מטומאתה (שמואל ב יא ד), שכח, כי „והיא מתקדשת מטמאתה", לאחר שבא דוד עליה כתיב, ולא יסף עוד לדעתה עד אחר זמן מרובה לאחר מיתתו של אוריה. ג) (שם דף יט א) מעשה בכרכמית, כתב המחבר וז"ל: הגאון מהר"ץ חיות מעיר ע"ז כך מצינו (ישעיה י'), ופלא הוא, פה כרכמית הוא בירושלים שהיתה שפחה משוחררת שמה, ולא על נהר פרת ממלכת ארם, עכ"ל. ובמח"כ לא עיין היטב, שהגרצ"ח מעיר על דברי רש"י שם שכתב: „או על שם מקומה", כלומר שהשפחה היתה מעיר כרכמית והיתה נקראת כך על שם מקומה, וע"ז מעיר הגרצ"ח, שלא יקשה לך היכן מצינו עיר בשם כזה? וכ"כ שבאמת מצינו במקרא (ישעיה י) עיר ששמה כרכמיש, וזהו לא מידי. ד) שם ברש"י „דוגמא השקוה" שהיו שמעיה ואבטליון מב"ב של סנחריב. המחבר הביא מה שכתב מהרצ"ח לעיין בכנה"ג הו"ז סי' ב', איך מינו אותן לנשיאים, ובכ"מ ה' מלכים לענין רחבעם דכתיב ביה ושם אמו נעמה העמונית, והשיג המחבר ע"ז: שתכ"ם

---

*) גם אנחנו נשתוממנו ותאחזנו סער בקראנו את המחברת הזאת וביחוד נשתוממנו על עזותו של המחבר כזה אשר לא בוש להתלבש, בטלית שאינה שלו והשיטה בהמליצו למצוא פתרון לפתגמי החכמים באמונת מדרכי חייהם וקורותיהם והדברים הטובים המעטים שבאו בחוברת הזאת לקוחים כלם ממבוא של הגאון ר' יהושע העשיל לעווין ז"ל על ספר „רוח חיים" להגאון ר' חיים מוואלאזין ז"ל.

העורך

בעצמו מביא שמה שרבא אכשריה לרב מרי בר רחל, ומפורש ביוחסין ששמעיה ואבטליון כו׳ ואמן היתה מישראל, ואיך מדמה אל רחבעם דאמו היתה עמונית? עכ״ד, ובחנם השיג על הג׳ מהרצ״ח, שהג׳ מהרצ״ח יצוה שם לעיין „בסדר הדורות" ערך שמעיה. והסה״ד שם הביא ג״כ לקושית הכנה״ג וכתב שם לתרץ ג״כ משום שאמן מישראל הוה ע״ש, והג׳ מהרצ״ח נקי וחף הוא מכל שגיאות בזה! ח) (שם דף כט א) טעה בברכת המינין מעלין אותו, הג׳ מהרצ״ח הקשה: מנ״ל לפרושי שפי׳ „מעלין" מעבירין אותו, דילמא הפי׳ כהתנחומא שמחזירין אותו ואומר בע״כ? המחבר הביא ראיה שהפי׳ „מעלין" הוא מעבירין, מלשון קושית הגמרא: אמאי לא „אסקוהו", והביא את התרגום של עלה קיטור הארץ שתרגם „סלק" [ולא ידעתי מה הועיל בהתרגום? שגם שם הכונה ללשון עליה ולא ללשון העברה, שדרך העשן לעלות למעלה] כן האריך הרבה בדברי הירושלמי שם בסוגיא, והביא מה שפלפל בזה עם הג׳ הר״ע הילדעסהיימער ומה שהשיב לו הרב הנ״ל תשובה ארוכה בפירוש הירושלמי וסמוכין לדברי המחבר שמלת „סליק" היא מלשון המקרא „אם אסק שמים" ומלשון הגמרא „כי סליק ר׳ אבא", [גם את זה לא אבין, אדרבה, הרי שם הוא מלשון עליה ולא מלשון העברה?], עי״ש שהאריכו בדבריהם הרבה, ולענ״ד אין צורך כלל לפלפל בדבר פשוט וברור כזה, הלא מצינו במקומות אין ספורות בש״ס, שעמידת הש״ץ לפני התבה מכונה בלשון „ירידה", כמו: אין „מורידין" לפני התבה לא אנשי בית שאן כו׳ (מגילה כד ב), ההוא „דנחית" קמיה דרבה (ברכות יד ב), „ירד" ריב״ב לפני רשב״ג (ר״ה לב א) וע״ש ברש״י, שכתב טעם לזה: משום שמצוה להתפלל במקום נמוך קתני „ירד" עכ״ל, והוא עפ״י מה דאיתא בברכות (דף י ב) שנאמר ממעמקים קראתיך. וע״כ נהגו לעשות לפני התבה, ששם הש״ץ מתפלל לתוציא את הצבור יד״ח, מקום נמוך מכל הבהכ״נ, ולפיכך כשירצו לומר שמעבירין ומסלקין את הש״ץ מלפני התבה, משתמשין בלשון „מעלין". ר״ל, שמעלין אותו ממקום הנמוך, והוא מקום התבה, אל תוך הצבור והעם, וע״כ שפיר פירשו כל הראשונים „שמעלין" היינו מעבירין ומסלקין אותו, דלא כפירוש התנחומא. ומה שקלס המחבר את פי׳ הרב הילדעסהיימער בהירוש׳, ע״ז נוכל לומר: הכל תלוי במזל! כי הרב הנ״ל באמת לא חדש מאומה, שכן הוא במפרשי הירושלמי, בפ״מ ובמראות הפנים, ע״ש. ו) (שם דף לא א) ווי לן דמיתנן ווי לן דמיתנן, המחבר העיר בזה הערה נכונה: שרב המנונא הליץ בזה מליצה יפה בלשון נופל על לשון, מלשון מיתה ומלשון למוד, כמו מתני תניא, וציין שם לב״ב (דף י) והמגיה שם הערה, שבב״ב (דף י) לא נמצא שם מזה, ופשוט הוא שט״ס נפל בכ״י המחבר וצ״ל (כ״ב ח), וכוונתו להא דדרשו שם על הקרא „גם כי יתנו בגוים" (הושע ח) אי „תני" כולהו, ע״ש. ז) (שם דף מז) מצוה דרבים שאני, המחבר רוצה לתרץ קושית הנו״ב בהסתירה מסוגיא זו לסוגיא דגיטין (לח ב) דלא מקשה הש״ס שם: הא מצוה הבאה בעבירה היא, וכתב המחבר. וז״ל דעיקר הוכחה של הש״ס (בגיטין) על ההיא אמתא דכייפינן למרה לשחררה למען תוכל להנשא לאיש, לכך די הוא שמביא הגמרא „מצוה שאני", ועיקר הוכחת הש״ס הוא בכל דבר מצוה אפילו ליחיד אין עובר בעשה כו׳ עכ״ל, ואינני יודע מה הוא שח! וזה לשון הש״ס שם (בגיטין): גופא אמר שמואל המשחרר עבדו עובר בעשה, מיתיבי מעשה בר״א ששחרר עבדו והשלימו לעשרה, מצות שאני, עכ״ל הש״ס שם, הרי שהש״ס מקשה שם בגיטין, כמו בברכות, על הא דר״א, איך שחרר עבדו ועבר בעשה? ומתרץ ע״ז שם (בגיטין), מצוה שאני, וההיא עובדא דאמתא מאן דכר שמה שם? א״כ הדרא קושית הנו״ב, אמאי לא מסיים הש״ס שם להקשות כמו בברכות: והא מצוה הבאה בעבירה היא, והתירוץ ע״ז; מצוה דרבים שאני, הכל כמו דאיתא בברכות שם?

והנה יש לי להעיר עוד בכמה מקומות על דברי המחבר, אך מיראת האריכות מוכרח אני לקצר כעת, ובחתימת דברי הנני לחזור על הראשונות, כי המחבר הוקע עצמו יותר מדאי לחדושים, אולם בכלל נמצא בספרו זה הערות רבות הראויות למי שאמרן, אשר ימצאן הקורא המבין דבר לאשורו, ובזה אצא מאת פני המחבר בשלום וברכה, כי תחזקנה ידיו לעשות חיל ותושיה בתורה וחכמה וחפץ ה׳ בידו יצלח!

יום ו׳ עש״ק כ״ח שבט תרח״ם פה קיוב.

יעקב צבי יאנאָווסקי

למען האמת.

בהכנסת השניה בחלק בית המדרש צד 68 באה הערה קטנה ממני בשם „מאמר שסתום במקומו ומפורש במקום אחר", על ביאור מאמר ריב״ל בפסחים נ׳ עתיד הקב״ה להוסיף על ירושלים עד שהסוס רץ ומציל. שהכונה על מקום ההרגה אשר מחוץ לעיר ומוסב על הסוס שהיה רץ ומציל חייבי מיתות ב״ד בשעה שיצאו ליהרג אם נמצא מלמד עליו זכות כמו ששנינו בסנהדרין ריש פ׳ נגמר הדין עיי״ש, ע״ז קבלתי מכתב מהר״ר י. עדעלמאנן נ״י בנו של הרב שר העדולמי נ״י *) שאביו כבר פתר המאמר בסגנון הזה זה כמה ונדפס בהשנים הראשונות למה״ע „הכרמל" השבועי. והנה את המאמר בהכרמל לא ראיתי והח׳ שר העדולמי ראיתי פעם אחת בחיי לפני כ״ה שנה וע״כ כתבתי הדברים שהוצאתי מלבי. אולם בכ״ז לא אוכל לאמר הפעם: ברוך שכונתי לדעת הגדול, כי כל הסברא דחויה מפני הנוסחה הירושלמית האומרת בפירוש: עד שהסוס רץ ועושה צל (כן העירני ה׳ י. ע־עלמאנן). והנה אף שמשום הא לא איריא ויש ידים מוכיחות שהדברים „ועושה צל" נשתרבבו מאיזה מפרש מאוחר בזמן. אולם האמת תורה דרכה שצדקו מאד דברי הח׳ א. א. ליפשיץ במכתבו אלי. שדברי חז״ל מבוארים עפ״י המדה הידועה מל״ב מדות דר״י הגלילי פסוק שסתום במקומו ומפורש במקום אחר והכתוב בזכריה י״ד כ׳ מבואר בירמיה ל״א, ששם מבואר בפירוש שירושלים תתרחב ותהיה קדש לה׳ ממגדל חננאל וגו׳ ועד פנת שער הסוסים, אשר מזה נראה שהכונה על מקום ידוע. והנני מוסיף לאמר, שלבטח כבר רחב היה בעבורה של עיר להתחרות במרוץ הסוסים Hippodromme Rennenplatz ויש לשער ג״כ כי ההתחרות הזאת מצאה מקום לעתים מזומנים ובשעות הבקר וע״כ ההגבלה עד שהסוס רץ היא מדויקת מאד בפי המדבר לאזן האנשים שיודעים את תכונת ירושלים בבנינה.

ר.

שיחת תלמיד חכם

איתא במגילה ל״ב. אמר ר׳ שפטיה אמר ר׳ יוחנן כל הקורא בלא נעימה ושונה בלא זמרה עליו הכתוב אומר וגם אני נתתי להם חקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם. המאמר הזה הוא מהמפליאים ועד היום לא נתבאר כהלכה. והנה ידידי הח׳ הנכבד ר׳ משה רייכלין נ״י הרצה לפני הדברים ששמע מאת הגאון ר׳ אליהו אב״ד בבאברויסק, שבאר הדברים בדרך חרודי לאמר, שהמקרא הזה נוכל לפרשו בדרך „בתמיה", והנביא שואל לאמר וכי אני נתתי להם חקים לא טובים וגו׳? אמנם הקורא בלא נעימה ושונה בלא זמרה ואינו מטעים את השאלה עליו הכתוב אומר בדרך החלטה כי נתתי להם חקים לא טובים וגו׳. הדברים האלה אמנם נתנו להאמר רק לחדודא ואם גם אינם מכוונים אל האמת הנם דברי פי חכם חן.

ר.

---

*) הנני להעיר במקום הזה, כי המאמר היקר של הח׳ שר העדולמי ע״ד הספור האגדי עם דיקלוטיינוס קיסר לא נכנס בהכנסת השניה והשלישית מפני הסבה שאינה תלויה בנו.

הנ״ל

תשובה לשאלת הח׳ לעווינזאהן בכנ״י תרמ״ח.

יעיין הקורא בראש דמאי ששם חושב התנא הדברים שפטורים מדמאי ושם נמצא „וביהודה האוג והחומץ שביהודה" וכתב הר״ב „ולא שלא היה זה הפרי חשוב ביהודה" ר״ל דהוי הפקר והפקר פטור מפאה, יעיין הקורא בתוס׳ יו״ט מש״ה „ובפ״א מ״ה תנא האוג חייב בפאה. והתם אמרינן נאמר למעוטי הפקר? ר״ל כי לפי זה האוג פטור מפאה? „וצריך לומר כי לא נחית התנא לחלק בין ארצות ע״כ דברי תוי״ט. לפי זה נראה כי האוג שביהודה פטור מפאה, ולפי זה אחשוב כי טעות המגיה נמצא בתוס׳ זה אשר ציין בפאה פ״א מ״ה. כי בתוס׳ היה כתוב „כגון האוג והא׳ והתוס׳ כוון למשנה ריש דמאי להוכיח כי האוג שביהודה פטור מפאה—והתוי״ט—„והא" ולא צורך באמת רק סירכא דלישנא, והמגיה טעה באותיות ו ה א׳ וחשב כי פתרונם הוא „והחרובים". אשר לזה ציין בפאה על האוג והחרובים ולא ראה כי שם בהפוך, כי שם מדבר על האוג אשר הוא מחוץ ליהודה ובאמת מלת „והא" פתרונה והחומץ ופי׳ לו כגון האוג והחומץ וכו׳ ריש דמאי כן נראה לי.

שמואל גאראדזייסקי

לַמְנַצֵּחַ

עַל מַחֲלַת בַּת עַמִּי

שִׁכְחִי בַּת עַמִּי הַיָּמִים עָבָרוּ ,
וִיגוֹנִים רִאשׁוֹנִים אַל תִּתְבּוֹנָנִי ;
מֵעָבִים שָׁמַיִךְ עוֹד לֹא טָהָרוּ ,
עוֹד אֵבֶל תִּלְבָּשִׁי עוֹד תִּתְאוֹנָנִי ,
אֶל גִּיל בָּעַמִּים עוֹד אַתְּ לֹא תִשְׂמָחִי
רְאִי מֶה עָתָּה וּמֶה עָבַר תִּשְׁכָּחִי ,

וּלְמִלָּה בְּפִינוּ אַךְ לַשָּׁוְא הָיְתָה ,
כִּי בְּמֵאָה הַתְּשַׁע עֶשְׂרֵה לְדַת נַצֶּרֶת ,
זֶרַע הַחָכְמָה עַל כָּל עַם נִגְלָתָה ,
וּלְבַדָּהּ אַךְ הִיא בָּעַמִּים עֹצֶרֶת ;
לֹא סָכָה הַחָכְמָה בְּאֶבְרָתָהּ עָלֵינוּ ,
מִימֵי הַסִּכְלוּת לֹא טוֹבִים יָמֵינוּ ,

לְפָנִים בָּעַמִּים בִּימֵי הַבֵּינַיִם
קִנְאַת הַדָּת עָשְׂתָה שַׁמָּה וּשְׁאִיָּה
כֹּהֲנִים קַנָּאִים עִוְּרוּ הָעֵינַיִם,
נַעֲלוּ מִשְּׁאוֹל הָאִינְקְוִיזִיצְיָה
וּנְפָשׁוֹת נְקִיּוֹת עַל מִזְבְּחָהּ הִקְרִיבוּ ,
הִשְׁחִיתוּ דַּרְכָּם עֲלִילָה הִתְעִיבוּ ,

עָבְרוּ הַיָּמִים וְעֵינֵי עַמִּים אוֹרוּ ,
וַיֵּדְעוּ כִּי חִנָּם דַּם רַב שָׁפָכוּ ;
וּמִקִּנְאַת אֵשׁ דָּת אָחוֹר נָזוֹרוּ ,
לְמַטְעַמֵּי הַחָכְמָה שֻׁלְחָן עָרָכוּ ,
אָמַרְנוּ הֶאָח ! נִגְאַלְנוּ נִצַּלְנוּ ,
וְלֶחֶם חֲמוּדוֹת גַּם אָנוּ אָכָלְנוּ ,

שַׂמְנוּ לְחָכְמָה גַּם אָנוּ פָּנֵינוּ ,
שְׁמֵנוּ , לְשׁוֹנֵנוּ , וּבְגָדֵינוּ הֶחֱלַפְנוּ ,
וַנְּשַׁלַּח לְבָתֵּי סֵפֶר דּוֹר בָּנֵינוּ ,
וְסִפְרֵי קָדְשֵׁנוּ הַצִּדָּה הִדַּפְנוּ ,
וַנִּגַּע בָּם בְּאֶצְבַּע קְטַנָּה כְּנֹקֶף זָיִת ,
כְּמוֹ עָלָה כַּרְמֵנוּ שָׁמִיר וָשָׁיִת ,

וּמָה אָנוּ רֹאִים אַחֲרֵי כָּל אֵלֶּה ,
הֲתַמּוּ הָעֲלִילוֹת עָבְרוּ הָלָכוּ ,
הֲלֹא יֵשְׁבוּ עוֹד אַחֵינוּ בַּכֶּלֶא
יַעַן אוֹמְרִים עֲלֵיהֶם דָּם שָׁפָכוּ ,
דַּם נוֹצְרִי נָקִי לַטֶּבַח יוֹבִילוּהוּ ,
בְּלֵיל פֶּסַח עַל מַצּוֹת וּמְרוֹרִים יֹאכְלוּהוּ ,

לִתְמוּרַת הָעֵת שָׁוְא יִשְׂמַח לִבֵּנוּ ,
וּמַה־בֶּצַע כִּי כֹה שֻׁנּוּ הָעִתִּים ;
תַּחַת כֹּהֲנִים לְפָנִים שׁוֹפְכֵי דָמֵנוּ ,
יִשְׁפְּכוּהוּ הַיּוֹם הָאַנְטִיסֶמִיטִים ,
שָׁוְא תּוֹחַלְתֵּנוּ וּכְמוֹ אָז כֵּן עָתָּה ,
לֹא נַעֲלֶה מָעְלָה כִּי אִם נֵרֵד מָטָּה !

עַל שִׁבְרֵךְ עַמִּי הָשְׁבַּרְתִּי קָדַרְתִּי ,
מָה אִיעָצֵךְ וּבַמָּה אֲנַחֲמֵךְ ?
אַחַת הִיא עֲצָתִי עַל כֵּן אָמָרְתִּי :
אֶל אַדְמַת קֹדֶשׁ הָרִימָה פְּעָמֶיךָ !
לֵךְ עַמִּי בֹּא אֶל אֶרֶץ אֲבוֹתֶיךָ ,
שָׁם יְצַוֶּה אֱלֹהִים אֶת בִּרְכָתֶךָ !

* * *

אַךְ מַה קּוֹל הַשּׁוֹפָר אָזְנִי שָׁמָעַת ?
קוֹל אַדִּיר וְחָזָק בְּחוּצוֹת יְרוּשָׁלָיִם !
הַשְּׁמוּעָה הַזֹּאת עַד נַפְשִׁי נָגָעַת ,
לְקוֹל הַחֵרֶם תְּצַלֶּנָה הָאָזְנַיִם ,

חֲרָפוֹת וּנְאָצוֹת תִּשְׁתַּפֵּכְנָה כַּזֶּרֶם,
כָּל בָּתֵּי הַסֵּפֶר הֻכּוּ בַחֵרֶם!

מִי זֶה הָאִישׁ עָשָׂה הָעִיר כַּמֶּרְקָחָה,
לֹא אִישׁ הִנֵּהוּ רַק אִשָּׁה נִרְגָּנִית,
אַרְצָהּ וּמוֹלַדְתָּהּ עָזְבָה זָנָחָה,
וַתָּבֹא הֲלוֹם מִבְּרִיסְק הָרַבָּנִית!
כָּל דַּעַת וּתְבוּנָה תִּרְמֹס בָּרֶגֶל,
וּלְרִיב וּמַצָּה הֵרִימָה הַדָּגֶל.

מָה אֶעֱשֶׂה לָּךְ עַמִּי מַר גּוֹרָלֵךְ,
גַּם פֹּה גַּם שָׁם לֹא תִמְצָא מָנוֹחַ;
פֹּה רַבִּים צָרִים קָמִים עָלֶיךָ,
שָׁם מֵחַטֹּאת אָחִיךָ תֵּלֵךְ שָׁחוֹחַ,
יִתֵּן אֱלֹהִים חָכְמָה בְּלֵב מְנַאֲצֶיךָ,
וְיָשַׁבְתָּ לָבֶטַח בְּקֶרֶב אַרְצֶךָ,

שִׁמְעוּ בְּנֵי צִיּוֹן, אָנָּא הַגִּידוּ!
מֶה עָוֶל מְצָאתֶם בַּחָכְמָה וָדַעַת,
וּכְבוֹד אֲבוֹתֵיכֶם לֶעָפָר תּוֹרִידוּ,
הֲלֹא מִמְּקוֹרָם הַחָכְמָה נוֹבַעַת,
זִכְרוּ הַלֵּוִי וּבֶן מַיְמוֹן זִכְרוּ,
הֲגַם הֵמָּה לֹא אָרְחוֹת חָכְמָה יִנְצֹרוּ,

מַה זֶה מַר תֵּאָנְחוּ „דִּקְדּוּק! הִגָּיוֹן!"
וּלְמִשְׁפְּחוֹתֵיכֶם לָמָּה אַתֶּם בּוֹכִים?
וְעֵינֵיכֶם תֶּחֱזֶינָה אֵת כָּל הַחִזָּיוֹן
בְּסֵפֶר הַכֻּזָרִי וּבְמוֹרֵה הַנְּבוּכִים!
גַּם מִלְּשׁוֹנוֹת עַמִּים אָחוֹר לֹא שָׁבוּ,
הֵן בִּשְׂפַת עַרְבִית סִפְרֵיהֶם כָּתָבוּ,

שִׁמְעוּ בְּנֵי צִיּוֹן מַחֲרִימֵי בָּתֵּי סֵפֶר,
הַאֲזִינוּ מַחֲרִימֵי „הַצְּבִי" וְהַמִּסְדְּרוֹנָה!
הַמַּשְׁפִּילִים כְּבוֹד עַמְּכֶם לֶעָפָר וָאֵפֶר,
פֶּן תּוֹסִיפוּ — וַהֲמִתֶּם בָּאַחֲרוֹנָה,
בִּקְצוֹף עֲלֵיכֶם הָעָם מִכָּל עֵבֶר,
אַל תִּלְבְּשׁוּ גֵּאוּת — כִּי אַחֲרִית גָּאוֹן שָׁבֶר!

שְׁבוּ אִישׁ אִישׁ תַּחְתָּיו שָׁקֵט שָׁלֵו שַׁאֲנָן
אַל תֶּהֱמוּ וּבַשּׁוֹפָר אַל נָא תִתְקָעוּ,
אִכְלוּ לֶחֶם הַחֲלוּקָה דָּשֵׁן וְרַעֲנָן,
לִמְדוּ הֵיטֵב בְּדִבְרֵי שֶׁקֶר אַל תִּשְׁעוּ,
אָז יְהִי נֹעַם אֱלֹהֵינוּ עֲלֵיכֶם,
וּבְשׁוּבוֹ לְצִיּוֹן תֶּחֱזֶינָה עֵינֵיכֶם,

גַּם אַתֶּם אַחַי הַבָּאִים שָׁמָּה
מִכַּנְּפוֹת הָאָרֶץ מֵאַרְצוֹת פְּזוּרֵיכֶם,
וּבְזֵעַת אַפֵּיכֶם תַּעַבְדוּ הָאֲדָמָה,
גַּם אַתֶּם תִּשְׂבְּעוּ טוּב מֵעֲמַל כַּפֵּיכֶם
לֹא תֵדְעוּ יָגוֹן לֹא תֵדְעוּ אֲנָחָה
וִחְיִיתֶם וּרְבִיתֶם וִהְיִיתֶם בְּרָכָה!

ראוונא יום ב' ג' מנחם אב תרמ"ז

אברהם בער הכהן גאטטלאבער

לַמְנַצֵּחַ

על אילת השחר

מזמור שיר

אוֹרֵךְ שֶׁמֶשׁ יֵיטִיב נֹגַהּ,
יוֹסִיף חַיִּים, יוֹסִיף דֵּעָה,
בִּכְנָפַיִךְ מַרְפֵּא וָיֶשַׁע,
לְנֶפֶשׁ מָרָה וְרוּחַ נֶעֱצֶבֶת,
מִפָּנַיִךְ יָנוּס הָרֶשַׁע,
וְנֶפֶשׁ צַדִּיק אוֹרֵךְ אֹהֶבֶת.

אוֹרֵךְ שֶׁמֶשׁ יֵיטִיב גֵּהָה ,
יוֹסִיף חַיִּים יוֹסִיף דֵּעָה ,

אוֹרֵךְ שֶׁמֶשׁ מַעְיַן חַיִּים ,
נוֹזֵל כְּמִמְּקוֹר אֵל שָׁמַיִם ,
מִמַּעְיָנֵךְ שׁוֹאֵב בֹּטֵחַ ,
יִשְׁתֶּה , יִשְׁכַּח יָגוֹן וַאֲנָחָה ;
וְהַצַּדִּיק כַּתָּמָר פֹּרֵחַ ,
מֵרְסִיסֵי אוֹר כִּי יִרְוֶה בְּרָכָה ,
אוֹרֵךְ שֶׁמֶשׁ מַעְיַן חַיִּים ,
נוֹזֵל מִמְּקוֹר אֵל שָׁמַיִם ,

אוֹרֵךְ שֶׁמֶשׁ יְזָרַע אַהֲבָה ,
וּלְפָנַיִךְ תָּדוּץ דְּאָבָה .
מֵחַרְבֵי שָׁמַיִם תַּשְׁקִיפִי ,
וּצְעִיף אַלְמְנוּת תָּסִיר הָאָרֶץ ,
טַל אוֹרֵךְ עָלֶיהָ תַּעֲרִיפִי ,
וּתְחַיִּי מֵאָדָם עַד שֶׁרֶץ
אוֹרֵךְ שֶׁמֶשׁ יְזָרַע אַהֲבָה ,
וּלְפָנַיִךְ תָּדוּץ דְּאָבָה .

אוֹרֵךְ שֶׁמֶשׁ יִתֵּן בְּשׂוֹרָה ,
כִּי קֵץ חֹשֶׁךְ שִׂמְחָה וְאוֹרָה ,
יְקַו יָשִׁישׁ בַּצָּרָה הֶעָנִי ,
כִּי אוֹר יֶשַׁע לוֹ עוֹד יוֹפִיעַ ,
בְּשׁוּלֵי שָׁמַיִם חוּט הַשָּׁנִי ,
אַחֲרֵי אֹפֶל זֹאת לוֹ יוֹדִיעַ ,
אוֹרֵךְ שֶׁמֶשׁ יִתֵּן בְּשׂוֹרָה ,
כִּי קֵץ חֹשֶׁךְ שִׂמְחָה וְאוֹרָה ,

אוֹרֵךְ שֶׁמֶשׁ תִּקְוַת גָּבֶר ,
כִּי לֹא יִכְלֶה בְּרִדְתּוֹ קֶבֶר ,
יָרַד שְׁאוֹל יוֹם אֶמֶשׁ לְעֵינֵינוּ ,
עַתָּה יְחִי , יָשׁוּב יִוָּלֵד ;
בָּכָה נִחְיֶה אַחֲרֵי מוֹתֵנוּ ,
וּמִצָּהֳרַיִם יָקוּם חָלֶד ,
אוֹרֵךְ שֶׁמֶשׁ תִּקְוַת גָּבֶר ,
כִּי לֹא יִכְלֶה בְּרִדְתּוֹ קֶבֶר ,

א״ב גאטטלאבער .

חרבות ציון

(ברכות ג׳)

„דוּמִיַּת צַלְמָוֶת . . . וּמִשְּׁאַת אֶמֶשׁ ! . . .
הָהּ ! אַיֵּה הַדְרַת יָהּ עָלַיִךְ שָׁכְנָה ;
אֵי מִגְדְּלֵי עֻזֵּךְ עֲנָקַתְמוֹ שֶׁמֶשׁ .
צִיּוֹן בִּפְאֵרָם אַף חָסְנָם צֻיָּנָה ?! . . .
אֲהָהּ , תְּשֻׁאוֹת מְלֵאָת , בָּךְ תְּרוּעַת מֶלֶךְ ! ,
וּבֵין גַּלַּיִךְ מַה יָּשַׁר דְּמִי מָוֶת ! . . .
כֹּה הִשְׁתַּפְּכָה נַפְשׁוֹ , נֶאֱנַח הַהֵלֶךְ ,
אִישׁ שֵׂיבָה הָדוּר , עַל פָּנָיו עַצֶּבֶת .
וּלְמַשְּׂאוֹת קֹדֶשׁ , בִּדְמָמָה תְּאֻבְלָנָה ,
לִשְׁפֹּךְ תּוֹכֶן שִׂיחוֹ יִשָּׂא רַגְלֵיהוּ ,
מֵאַנְחוֹת הֶדֶן שָׁם אָזְנָיו תְּצַלֶּנָה ,
וּכְקוֹל יוֹנָה יַעַן לִנְהִי קוֹלֵהוּ :

„עִיר קָדְשִׁי הֶחֱרַבְתִּי ,
אַפִּי בָּהּ כִּלֵּיתִי ,
מְעוֹנִי שָׂרַפְתִּי ,
וּבָנַי הִגְלֵיתִי ;
הָהּ , רַב רִשְׁעָמוֹ ,
כִּי בִי בָּגָדוּ ,
אוֹי וַאֲבוֹי לָמוֹ ,
כִּי מֶנִּי נָדָדוּ ! . . .

וַיֶּהֱמוּ מֵעָיו , מוֹרָשָׁיו דָּעָשׁוּ ,
תְּנוּת עוֹד עַל עַמּוֹ קוֹל אֶל עוֹרְרָהוּ ,

לֹא זָכַר נַפְשׁוֹ דִּמְעוֹתָיו נִטְּשׁוּ,
עַד פִּתְאֹם אֵלָיו קָרַב אֵלִיָּהוּ:
„שָׁלוֹם לְךָ בְּנִי!"
— שָׁלוֹם אָבִי עָלֶיךָ!
„בְּחָרְבוֹת מַה לְּךָ, לַגַּלִּים עָתְדוּ?"
— עַל חַיֵּי חָרֵד אֲדוֹנִי הִנֶּךָ,
יָקְרוּ לִי מֵהֶם גַּלִּים פֹּה שָׂרְדוּ!
רָתֹק אֲנִי פֹה, לָמוּשׁ לֹא אוּכָלָה,
רוּחַ יָהּ אֶקְשַׁב כְּיוֹנָה הוֹמִיָּה! —
„כֹּה תֶּהֱמֶה תָּמִיד, עֵת רַחֲמָיו תִּשְׁאָלָה,
שָׁלֹשׁ בַּיּוֹם, בַּת יִשְׂרָאֵל עֲנִיָּה;
וּבְהִשְׁתַּפֵּךְ נַפְשָׁהּ שָׁם בַּשֶּׁבִי
וּזְמִרוֹת קֹדֶשׁ עַל שִׂפְתֵי בָנֶיהָ,
יַחַד תֶּהֱמֶינָה חָרְבוֹת אֶרֶץ צְבִי
וַאֲנָחָה תֵּלֵךְ בֵּין מַשְּׁאוֹתֶיהָ:

מַה נָּעִים שִׁירָם,
בְּבֵית קָדְשִׁי זִמְּרוּ;
אַךְ אָבַד נִירָם,
מֵעֵת חֹק נֵאָרוּ!
שָׁמֵם שֻׁלְחַן אָב —
בָּנָיו אַיָּמוֹ?
הָהּ, מֵאֱדוֹם וַעֲרָב
אַקְשִׁיב בִּכְיָמוֹ!...

מַלְאַךְ אֵל נִדְמָה וּפִתְאֹם יֵעָלֵם —
אָזְנֵי רַבִּי יוֹסֵי לוֹ עוֹד נְטָיו,
עַד יִשְׁקֹט רוּחוֹ כֹּה יַעֲמֹד כַּצֶּלֶם,
בַּהֲגִיגוֹ אֵשׁ וּקְרָבָיו בּוֹ יֶהֱמָיו...

מאריאמפאל, זיו, התרמ"ד

שמואל שבח קאנמאראוויטש.

עם עולם

1

מַה נִּשְׁמַע לִרְגָעִים
קוֹל מִכָּל אֲפָסַיִם
כִּי אָבֵל נָבֵל עַמֵּנוּ,
אַדִּירֵינוּ כַּסּוּ
כָּל רוּחַ נָמַסּוּ
אֵין עוֹד חַיִּים בִּלְבָבֵנוּ?

2

הוֹי שׂוֹנְאֵינוּ, הַסּוּ!
הָסֵר אֵיבָה נַסּוּ
אָז תִּפָּקַחְנָה עֵינֵיכֶם
אָז תִּרְאוּ תָּבִינוּ
תַּשְׂכִּילוּ תַּאֲמִינוּ
כִּי נַעֲלִים אָנוּ עֲלֵיכֶם,

3

לֹא יִירָא כָּל רֶצַח
לֹא יְבוֹל לָנֶצַח
עַם, מוֹצִיא רֹב אַנְשֵׁי רוּחַ
הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם
וּמְשׁוֹרְרִים וּנְבִיאִים
חוֹרְתֵי אִמְרֵי אֵל עַל לוּחַ.

4

הֵם כִּשְׁנֵי הַמְּאוֹרוֹת
עַד קֵץ כָּל הַדּוֹרוֹת
יָאִירוּ אֶל יוֹשְׁבֵי חָלֶד
כִּי רָמוּ נִפְלָאוּ
לָכֵן לֹא יִגְוָעוּ
וּבָם יֶהְגֶּה שָׁב גַּם יֶלֶד,

5

גַּם שָׂרֵי הַצְּבָאוֹת
כִּכְפִירִים כָּאֲרָיוֹת
בָּנוּ תָּמִיד לֹא חָסֵרוּ

בָּרָק וִיהוֹשֻׁעַ
שִׁמְשׁוֹן הַפָּצוּעַ
(אַף כִּי אֶת עֵינָיו נִקֵּרוּ)

6

גַּם דָּוִד אִתָּמוֹ
עוֹלֶה עַל כֻּלָּמוֹ
הוּא גִּבּוֹר וּמְשׁוֹרֵר יָחַד

לוֹ כִּנּוֹר מְשַׂחֲקִים
לוֹ חִצִּים כִּבְרָקִים
לֹא חָת לֹא יָדַע כָּל פָּחַד.

7

גַּם אַחֲרֵי נָפַלְנוּ
עֵת הָרְבַּן אַרְצֵנוּ
עֵת כָּל הַדְרָתֵנוּ שָׁמֵמוּ

עוֹד גִּבּוֹרִים קָמוּ
אוֹיְבֵינוּ הָמָמוּ
גִּבּוֹרִים מִסְפָּר עָצֵמוּ

8

הֵן הַחַשְׁמוֹנָאִים
הִרְעִישׁוּ שָׁמַיִם
גַּם אֶרֶץ רָגְזָה תַּחְתֵּימוֹ;

עֵת חַרְבָּם הִבְרִיקָה
אָז שָׁתְקָה, הֵדִיקָה
כֶּעָפָר רִבְבוֹת צָרֵימוֹ

9

כֵּן עַד עוֹלָם סֶלָה
לִבָּנוּ כַּסֶּלַע,
אַדִּירִים נַחְנוּ כֻּלָּנוּ!

רוֹם בָּבֶל חָלָפוּ
פָּרַס מָדַי סָפוּ
וּבְכָל זֹאת עוֹד חַיִּים אָנוּ!

10

וּבְגַלֵּי הַחַיִּים
מִתַּחַת שָׁמַיִם
עוֹד רֹב מַמְלָכוֹת יִמָּחוּ,

רַק עַם הִרְבָּה בֶּכִי
רַק הוּא נֶצַח יֶחִי
וּמְאוֹרָיו נֶצַח יִזְרָחוּ!*)

המצי"ר מאנע

שׁוֹשַׁנַּת יַעֲקֹב

עַל עֲרוּגַת גִּנָּה
עָמְדָה הַשּׁוֹשַׁנָּה,
בִּיפְעַת חֵן הֵצִיצָה
וַתִּפְרַח פָּרֹחַ
וְעַל סְבִיבָהּ הֵפִיצָה
רֵיחָהּ הַנִּיחֹחַ.

וּרְמָשִׂים שׁוֹנִים
הֲמוֹנִים הֲמוֹנִים
אֵלֶיהָ נוֹעָדוּ

*) הערה מהמשורר: יודע אנכי כי קצרתי בהשיר הזה במקום שראוי להאריך, ואקוה עוד לתקנו ולמלאות הפרוגו בימים הבאים.

וּבְאַהֲבָתָהּ שָׂגוּ
עַל רֵיחָהּ הִתְעַנָּגוּ
גַּם אֶת דִּבְשָׁהּ רָדוּ.

עַתָּה יָצָא הֲדָרָהּ,
פָּנָה זִיוָהּ וִיקָרָהּ;
פְּרָחֶיהָ קָמֵלוּ
לֹא יוֹסִיפוּ תֵּת רֵיחָם,
עָלֶיהָ נָבֵלוּ
יָבֵשׁ גַּם נָס לֵחָם.

אֹהֲבֶיהָ נָצוּ, נָעוּ,
רֵעֶיהָ בָּהּ בָּגָדוּ,
יַחַד כֻּלָּם נָדָדוּ,
אִישׁ לְעֶבְרוֹ תָּעוּ,
וְגַלְמוּדָה בּוֹדֶדֶת
הַשּׁוֹשַׁנָּה עוֹמֶדֶת.

אַךְ דּוּמִי אֲהוּבָה.
הָרִימִי הַמֵּצַח
הֵן שְׁכוּלָה עֲזוּבָה
לֹא תִהְיִי לָנֶצַח
וְאִם הַסְּתָיו הִשְׁחִיתֵךְ
עוֹד יֵשׁ תִּקְוָה לְאַחֲרִיתֵךְ.

עֵת הָאָבִיב תַּגִּיעַ
יִשָּׁמַע קוֹל הַתּוֹר
וּמִמְּרוֹם הָרָקִיעַ
הַשֶּׁמֶשׁ יִזְרַח אוֹר
חֲלָלֵי הַסְּתָיו יָקִיצוּ
וּמֵעָפָר יָצִיצוּ.

גַּם אַתְּ כֹּחַ תַּחֲלִיפִי
תַּעְדִּי רִקְמָתַיִם
קְטָרְתֵּךְ תֵּת תוֹסִיפִי,
תַּרְהִיבִי הָעֵינַיִם;

תְּנוּבִי אַף תִּפְרָחִי
גַּם לִמְלוּכָה תִּצְלָחִי

אָז יָשׁוּבוּ אוֹהֲבָיִךְ
לְבַקֵּשׁ אֶת קִרְבָתֵךְ
לֹא עוֹד יִתְחַמָּקוּ,
אֶת דִּבְשֵׁךְ יִינָקוּ
אַף יִשְׁגּוּ בְּאַהֲבָתֵךְ
וְיָלִינוּ בְּכַפְתּוֹרָיִךְ.

אבנר.

הַנְּקָמָה.

הַגְּדוֹלָה שֶׁבַּנְּקָמוֹת –
הַסְּלִיחָה. (מאה״ח).

בִּקְטֹף חַנָּה,
פֶּרַח שׁוֹשַׁנָּה,
דָּקְרָה דְבוֹרָה,
יָדָהּ הַצְּחוֹרָה –
„הָהּ, אַכְזָרִיָּה! –
צָעֲקָה הַיְפֵה־פִיָּה –
מַה לָּךְ עָשִׂיתִי
כִּי כֹה לִי תַכְעִיסִי?!
אִם אַשִּׂיגֵךְ פַּעַם,
אֲמִיתֵךְ בְּזַעַם!"
וְהִנֵּה מֵהַזְּמוֹרָה
עָפְפָה הַדְּבוֹרָה
וַתִּתְפַּשֶׂהָ הַנּוּגָה
בְּיָדָהּ הָעֲנוּגָה, –
„עַל כִּי אַתְּ בְּכַפִּי
לֹא אֶעֱשֶׂה חֲרוֹן אַפִּי
הֶאָח מַה נָּעִים,
לִסְלוֹחַ אַף לָרָעִים,
מִלִּנְקוֹם נְקָמָה,
בִּזְרֹעַ רָמָה!" –
כֹּה דִּבְּרָה, וְיָדָהּ פָּתָחָה,
וְהַדְּבוֹרָה פָּרָחָה.

א. ל. ה.

אַיֵּה אֱלֹהֵיהֶם ?!

(קדמוניות , ספר י״ד , ד׳)

1.

חֲמַת אֱלֹהֵי הַצְּבָאוֹת עַל־יְהוּדָה נִתָּכָה
אַדְמָתוֹ כְּעֵדֶן לְאֶרֶץ חֲרֵרִים נֶהְפָּכָה
כָּלְאוּ שָׁמֶיהָ מִטָּל , חָרְבוּ כָּל מֵימֶיהָ ,
בָּא שֹׁד וָשֶׁבֶר בִּגְבוּלֶיהָ , חָדְרָה הַחֶרֶב
גְּדוּדֵי צַר וְאוֹיֵב פָּשְׁטוּ כִּזְאֵבֵי עֶרֶב
וּכְנָמֵר שֹׁקֵד לְטֶרֶף יִתְנַפְּלוּ עַל עָרֶיהָ ;
לִגְיוֹנוֹת פּוֹמְפֵּיוּס הֵמָּה , פַּטִּישׁ כָּל הָאָרֶץ
לִפְנֵיהֶם יֵצֵא קֶטֶב , אַחֲרֵיהֶם יֵלֵךְ קֶרֶץ !

2.

מִסָּבִיב לְחֹמוֹת יְרוּשָׁלַיִם מָצוֹר בָּנוּ
כְּנָחָשׁ עֲקַלָּתוֹן יְסֹבּוּהָ , כַּדּוּר עָלֶיהָ חָנוּ
כָּל כְּלֵי תוֹתָח וּמַפָּץ עָלֶיהָ עָרְכוּ . . .
אֶשְׁתּוֹלְלוּ אַבִּירֵי רוֹמָא , גְּבוּרָתָם לֹא עָמָדָה
כִּמְעַט רָפְתָה רוּחָם , תּוֹחֶלֶת אוֹנִים אָבָדָה
לוּלֵי בִּידֵי בוֹגְדִים שַׁעֲרֵי הָעִיר נִפְתָּחוּ ;
אָח נִפְשָׁע מִקִּרְיַת עֹז הָיָה לָהֶם זְרוֹעַ
הָהּ ! קָשָׁה כִּשְׁאוֹל קִנְאָה , לֹא תֵדַע שָׂבוֹעַ !

3.

אֶל מִבְצַר הַר הַבַּיִת אֵילֵי בַרְזֶל הִגִּישׁוּ
בְּגָרִים יְקַרְקְרוּ קִירֹתָיו , מוֹסְדוֹתָיו יִרְעִישׁוּ
וּבְסַעֲרַת עֱזוּז מִלְחָמָה כָּל חֲמָתָם יָעִירוּ ,
לִבְנוֹת דָּיֵק כָּל עֵץ טוֹב הִפִּילוּ כָּרָתוּ
לִשְׁפֹּךְ סֹלְלָה אַרְמְנוֹת הָעִיר הָרְסוּ נָתָסוּ
אַבְנֵי־קֶלַע וְכַדּוּרֵי־בֶלַע לִרְבָבוֹת הִמְטִירוּ ;
בַּהֲמוֹן פִּגְרֵי חֲלָלִים גִּבְעַת צִיּוֹן נִכְסָתָה
אַךְ עֲבֹדַת הַמִּקְדָּשׁ גַּם רֶגַע לֹא שָׁבָתָה !

4.

„כֹּהֲנִים מְשָׁרְתֵי אֵל ! מַה זֶּה אֵפוֹא תִּשְׁקֹדוּ
עַל מִשְׁמֶרֶת כְּהֻנַּתְכֶם בֶּאֱמוּנָה תַּעֲמֹדוּ
וּבְטָהֳרַת הַקֹּדֶשׁ כֻּלְּכֶם חָקְכֶם תַּשְׁלִימוּ !
הַחֵפֶץ לֵאלֹהֵי הַשָּׁלוֹם בְּשֶׁלֶם מְרִיאֵיכֶם ,
אִם יֶעֶרְבוּ לוֹ מִנְחַתְכֶם וְזִבְחֵי שַׁלְמֵיכֶם
עֵת רְגָנִים נוֹכְלִים צָרֵי עַמּוֹ יַעֲצִימוּ ?
מַה מּוֹעִיל בַּשָּׁלוֹם בְּבֵית הַמִּקְדָּשׁ פְּנִימָה
אִם מִחוּץ תְּשַׁכֵּל הַשִּׂנְאָה מִיָּמִים יָמִימָה ?!

5.

„שׁוּרוּ שָׁם אֲחֵיכֶם מֻשְׁלָכִים מְטֹעֲנֵי חֶרֶב
יָזוּבוּ מְדֻקָּרִים , שֻׁפְּכוּ כְּלָיוֹת וָקֶרֶב
וּבְזֶרֶם דָּמָם אַכְזָרִים רַגְלֵיהֶם יִרְחָצוּ ;
הַקְשִׁיבוּ קוֹל שׁוֹפָר ! הַצַּר הַצּוֹרֵר יָרִיעַ !
הַבִּיטוּ נָא וּרְאוּ ! בָּאוּלָם כְּבָר הִבְקִיעַ
וּבְמִשְׁכְּנוֹת שַׁדַּי עָרִיצֵי גוֹיִם פָּרָצוּ ;
הִמָּלְטוּ מַהֵר ! חוּשׁוּ , נוּסוּ , פֶּן תֵּרָטֵשׁוּ !“ —
אַךְ אֵין מַאֲזִין , אֵין מַקְשִׁיב ... מִמְּקוֹמָם לֹא מָשׁוּ !

6.

אָז יִתְפָּרֵץ פּוֹמְפֵּיוּס בַּהֲמֻלָּה וּבְסָאוֹן
חַצְרוֹת יָהּ יִדְרֹךְ יִרְמֹס בְּרֶגֶל גַּאֲוָה וְגָאוֹן
גַּם שָׂרֵי חֲיָלָיו עִמּוֹ מִימִינוֹ וּמִשְּׂמֹאלוֹ :
פִּיזָא הַפָּקִיד , קוֹרְנֶלְיוּס פּוּסְטוּם בֶּן סֻלָּה
פַּבִּיוּס וּפוּרִיוּס אַנְשֵׁי שֵׁם וּתְהִלָּה
כֻּלָּם עַלִּיזֵי גַאֲוָתוֹ נֶחֱרָדִים אֶל קוֹלוֹ ;
מוּל פְּנֵי הַפָּרֹכֶת הֵרִים יָד , הֵעִיז מֶצַח
וּבְקוֹל אַדִּיר וְחָזָק יִפְתַּח פִּיהוּ בְּרֶצַח :

7.

„בְּכֹחִי וְעֹצֶם יָדִי אֲרָצוֹת רַבּוֹת כָּבַשְׁתִּי
עַתּוּדוֹתֵיהֶם שׁוֹשֵׂתִי , אוֹצְרוֹתֵיהֶם רוֹשַׁשְׁתִּי

וְאֶת אֱלֹהֵיהֶם שְׁבִיתִי רוֹמָאָה שִׁלַּחְתִּי,
הַפַּעַם גַּם אֶרֶץ יְהוּדָה הַכְרֵעַ הִכְרַעְתִּי
זֶרַע בֵּית הַחַשְׁמוֹנָאִים הִכְרַעְתִּי גָּדַעְתִּי
וּבִקְהַל כֹּהֲנֵי מִקְדָּשָׁם לַאֲלָפִים טָבַחְתִּי
עַתָּה עַל אֱלֹהֵי הָעִבְרִים הַפְּקֻדָּה בָאָה
גַּם הוּא יִקַּח שֶׁבִי, גַּם הוּא יוּבַל רוֹמָאָה!

8.

שָׁם בְּהֵיכַל פַּנְתֵּאוֹן עַל גַּפֵּי מְרֹמֵי קָרֶת
בֵּין צַלְמֵי אֱלֹהֵי הַגּוֹיִם יֻצַּג בַּחֲבֶרֶת
שָׁמָּה יַעֲלוּ אֱמוּנָיו אִם יֹאבוּ כַּבְּדֵהוּ;
הֵן מִשְּׁאָר הָאֵלִים לֹא לוֹ כָּל שְׂאֵת וָיֶתֶר,
וּמֵאֹהֶל אַפַּדְנוֹ זֶה, מִמַּחֲבֵא סֵתֶר
הָבָה נוֹצִיאוּ הַחוּצָה, עַל כָּתֵף נִסְבְּלֵהוּ!
אַל תִּרְהוּ, אַל תִּפְחָדוּ! הֱיוּ לַאֲנָשִׁים!" —
וּכְפֶרֶץ מַיִם הִתְגָּעֲשׁוּ אֶל קֹדֶשׁ הַקֳּדָשִׁים!

9.

אוֹ אָז נֶחְפְּשׂוּ חַדְרֵי הֵיכָל, נִבְעוּ מַצְפֻּנָיו
לִפְנֵי עַרְלֵי בָשָׂר נִגְלוּ מִסְתְּרֵי מַטְמֻנָיו,
הֲדַר כָּל יְקָר וְכָל גִּנְזֵי חֶמְדּוֹת חָזוּ שָׁמָּה;
מְנוֹרָה כְּלִילַת יֹפִי מְרִיקָה אוֹר שִׁבְעָתָיִם
מִזְבַּח הַקְּטֹרֶת, שֻׁלְחַן הַפָּנִים זְהַב פַּרְוָיִם
הַחֹשֶׁן עִם אַבְנֵי חֵפֶץ לֶשֶׁם שְׁבוֹ וְאַחְלָמָה...
אַף בִּגְדֵי שְׂרָד וּכְלֵי שָׁרֵת עֵינֵיהֶם רָאוּ
אֶפֶס כָּל פֶּסֶל וּתְמוּנָה לֹא שָׁם מָצָאוּ!

10.

חֶרְדַּת קֹדֶשׁ אַבִּירֵי רוֹמָא אָז לָבָשָׁה,
נֶפֶשׁ פּוֹמְפֵּיוּס אַף הִיא נִפְעֲמָה נִרְעָשָׁה,
עֵינָיו הֵשַׁח, וּבְשֵׁפֶל קוֹלוֹ, דִּבֵּר אֵלֵימוֹ:
מַמְלָכוֹת רַבּוֹת וֵאלֹהֵיהֶן לָכוֹד לָכַדְתִּי
גַּם רָם לֵב בְּנֵי יְהוּדָה הִשְׁפַּלְתִּי הוֹרַדְתִּי
מִקְדַּשׁ עֻזָּם תָּפַשְׂתִּי, אַךְ אֵי אֱלֹהֵימוֹ?!
מִפְּנֵי רִבְבוֹת עָם הֵן רוּחִי לֹא נִבְהָלָה
אָכֵן עִם אֵל מִסְתַּתֵּר הִלָּחֵם לֹא אוּכָלָה

ד"ר שלמה מאנדעלקערן.

שני שפטים

(על פי ס' פרוג)

שְׁנֵי שְׁפָטִים רָעִים שִׁלַּח אֵל נָאוֹר וְנוֹרָא
לַהֲדֹךְ רְשָׁעִים תַּחְתָּם, גְּאוֹנָם לְהַכְנִיעַ,
הֲלֹא הֵם כְּתוּבִים זִכָּרוֹן בְּסֵפֶר הַתּוֹרָה
מִדּוֹר דּוֹר אָב לְבָנִים אֲמִתָּם יוֹדִיעַ.

בְּהִשְׁתָּרֵר תַּאֲוַת בְּשָׂרִים וַתִּפְרֹץ פֶּרֶץ
וּבְנֵי אָדָם כֻּלָּם לָהּ הִתְמַכָּרוּ,
שִׁחֵת כָּל בָּשָׂר דַּרְכּוֹ עַל הָאָרֶץ
אַךְ זִמָּה וְתֶבֶל עַל פְּנֵי תֵבֵל גָּבָרוּ.

גַּם בְּנֵי הָאֱלֹהִים בְּרוּחָם לֹא מָשָׁלוּ
מִשַּׁפְרִירֵי שַׁחַק אָז אַרְצָה יָרָדוּ,
בְּחֶלְאַת חֶמְדּוֹת נִמְבְזוֹת גַּם הֵם נִגְאָלוּ
וּבְרֶשֶׁת בָּנוֹת יָפוֹת כַּצִּפּוֹר נִלְכָּדוּ.

מַעְיְנוֹת תְּהוֹם רַבָּה מִתַּחַת נִבְקָעוּ
וַאֲרֻבּוֹת הַשָּׁמַיִם מֵעַל נִפְתָּחוּ,
מִשְׁבְּרֵי שִׁפְעַת מַיִם כָּל הַחַי בָּלָעוּ
וּבְנֵי חֶלֶד בְּלֹא עֵת קֻמְּטוּ נִמָּחוּ.

וְהִנֵּה צַדִּיק תָּמִים, זֶה הָאִישׁ נֹחַ,
מֻצָּל מִמַּבּוּל עִם הַפְּלֵטָה הַנִּשְׁאָרָה,

קָרְבַּן תּוֹדָה הֵבִיא לְרֵיחַ נִיחֹחַ
לְאֵל סִתְרוֹ וּמְפַלְטוֹ בִּימֵי עֶבְרָה וְצָרָה .

בְּחֶמְלָה רַבָּה עַל תֵּבֵל הָאֻמְלָלָה
הִשְׁקִיף יָהּ מִמָּרוֹם , נִחַם נִשְׁבַּע
לְבִלְתִּי הָבִיא עוֹד כָּלָה אַךְ נִבְהָלָה
מֵי נֹחַ עַד נֶצַח לֹא יוֹסִיפוּ בַּלַּע .

יָמִים רַבִּים כֵּן נָגוֹזוּ עָבָרוּ
וּבְנֵי אֱנוֹשׁ שֵׁנִית בַּאדֹנָי נִבְאָשׁוּ ,
בְּכוּר צָרָה וְיָגוֹן שֵׁנִית גַּם צֹרָפוּ
וּבְעֹנֶשׁ חָדָשׁ וְקָשֶׁה יַחְדָּו נֶעֱנָשׁוּ .

בִּגְבוּל נִמְרֹד הַצַּיִד , אִישׁ חָמָס וּזְרוֹעַ
בְּבִקְעַת שִׁנְעָר נוֹעֲדוּ , יַחַד נוֹסָדוּ ,
כְּאִישׁ אֶחָד חֲבֵרִים יָזְמוּ לִבְנוֹת לִנְטוֹעַ
בְּמִגְדַּל תַּלְפִּיּוֹת בְּאֵל מְחֹלְלָם מָרָדוּ .

וַיַּרְא אֲדֹנָי וַיִּנְאַץ מַחְשְׁבוֹת עֲרוּמִים
חִישׁ נִפְלְגָה לְשׁוֹנָם וּשְׂפָתָם הִתְבּוֹלָלָה ,
רִיבוֹת וּמְדָנִים הִפְרִידוּ בֵּין עֲצוּמִים
אִישׁ אָחִיו לֹא הִכִּיר – וַעֲצָתָם סֻכָּלָה .

אָז נִבְהֲלוּ הַבּוֹנִים , נֶחְפְּזוּ נָבוֹכוּ
אַךְ בְּדֵי־רִיק יָגְעוּ וּבְדֵי־שָׁוְא יָעֵפוּ ,
אִישׁ רֵעֵהוּ לֹא עוֹד יַחֲזִיקוּ יִתְמֹכוּ
חָדְלוּ לִבְנוֹת הַמִּגְדָּל , גַּם לֹא יָסָפוּ .

כְּשֹׁךְ חֲמַת שַׁדַּי , כִּכְלוֹת הַזַּעַם
לֹא נִחַם עַל־מִשְׁפָּטוֹ זֶה , שֵׁבֶט עֶבְרָתוֹ ,
בִּזְרוֹעַ עֻזּוֹ לֹא נִשְׁבַּע הַפַּעַם
לְבִלְי יוֹסִיף לַעֲרֹץ בּוֹ תֵּבֵל בַּחֲמָתוֹ .

וְלִמְנִי אָז תִּפָּקֵד לְעִתִּים מְזֻמָּנִים
בְּמוּסַר שַׁדַּי זֶה , בְּזֹאת הָרָעָה הַנּוֹרָאָה ;
אֶפֶס קִלְלַת אֱלֹהִים אַף הַיּוֹם כְּמִלְּפָנִים
תָּחוּל תָּמִיד עַל רֹאשׁ בַּת־עַמִּי הַנַּהֲלָאָה .

אַךְ רָחַשׁ לִבָּהּ דָּבָר טוֹב , רַב תּוֹעֶלֶת ,
כִּמְעַט תָּרִים קוֹל אֶל בָּנֶיהָ בּוֹנֶיהָ
הַחֲרֵדִים אֶל סֻכַּת דָּוִד הַנֹּפֶלֶת ,
כִּי יַטּוּ שְׁכֶם אֶחָד לְקוֹמֵם הֲרִסֹתֶיהָ .

זֶה הַחִלָּם לַעֲשׂוֹת כֹּל אֲשֶׁר יָזָמּוּ
לִבְנוֹת קִיר נָטוּי , גָּדֵר דְּחוּיָה לָטוּחַ
עַד מְהֵרָה חָלַק לִבָּם , עַתָּה יֶאְשָׁמוּ
פָּעֳלָם קוּרֵי עַכָּבִישׁ וַעֲמָלָם לָרוּחַ .

שׁוֹאַת פִּתְאֹם תָּבוֹא , עֵת צָרָה וְתוֹכֵחָה ,
אֵל זַעַם הָהּ יְפַלֵּס נָתִיב לְאַפֵּהוּ ,
וְהִנֵּה מְהוּמָה וּמְבוּכָה , מְבוּסָה וּמַהְפֵּכָה
כִּי לֹא יָבִין אִישׁ אֶת שְׂפַת רֵעֵהוּ . . .

אָח יָקוּם עַל אָחִיו , בַּזָּקֵן יִלָּחֵם נָעַר
חֲכָמִים וּנְבוֹנִים יְפַגְּשׁוּ חֹשֶׁךְ בַּצָּהֳרָיִם ;
וּבַת־עַמִּי כִּי תַקְשִׁיב רִיבוֹת בַּשַּׁעַר
בְּאֵין תִּקְוָה תִּתְיַפֵּחַ , תְּפָרֵשׂ כַּפָּיִם !

לייפציג

ד"ר ש. מאנדעלקערן .

מְשִׁירֵי הֶנְרִיךְ הֵינֶה;

מאת

אריה ליב מינץ.

Childe Harold

1.

צִנָּה שְׁחוֹרָה כְּשׁוּלֵי קְדֵרָה
מְלֵאתִי תוּגָה עַל פְּנֵי יָם נִשֵּׂאת;
עֲצוּבָה נִזְעָמָה, נִדְמָה נֶאֱלָמָה
בָּהּ יָשְׁבָה חֶבְרַת מְלַוֵּי הַמֵּת.

מְשׁוֹרֵר מֵת בַּצִּנָּה הַזֹּאת
שֹׁכֵב סָרוּחַ וּפָנָיו גְּלוּיוֹת;
וְעֵינָיו יוֹנִים, אַף כִּי בְלִי אוֹנִים,
נֹכַח הַשָּׁמַיִם עוֹדֶן נְטוּיוֹת.

מִנִּבְכֵי הַמַּיִם כְּמוֹ תַחְדּוֹר לְאָזְנַיִם
אַנְחַת חֹלֶה מֵעַלְמוֹת הַיָּם;
הַגַּלִּים יִשְׁקוּ, הַצִּנָּה יָלֹקּוּ
וְקִינָה יְעוֹרְרוּ בַּהֲמוֹן דָּכְיָם.

2.

כְּצֶלֶם הַיָּרֵחַ רֹעֵד
בְּגַלֵּי יָם הַפְּרָאִים
וּבְעַצְמוֹ שָׁלֵו שַׁאֲנָן
יֵלֵךְ עַל חוּג שָׁמַיִם.

כֵּן שַׁאֲנַנָּה וּשְׁלֵוָה
תֵּלְכִי אַתְּ, אֲהוּבָתִי,
אַךְ צַלְמֵךְ בְּלִבִּי רֹעֵד,
כִּי נוֹעַ תָּנוּעַ לִבָּתִי...

3.

מַדּוּעַ חָוְרוּ פְּנֵי הַשּׁוֹשַׁנִּים,
הַגִּידִי, יוֹנָתִי הַיְפֵה־פִיָּה?
מַדּוּעַ פִּרְחֵי תְכֵלֶת הַקְּטַנִּים
שָׁם בָּאָחוּ נֶאֶלְמוּ דוּמִיָּה?

מַדּוּעַ בְּשִׁירָתוֹ יֶאֱנַח הַדְּרוֹר
בְּעוּפוֹ יֶהֱמֶה בַּשְּׁחָקִים מִמַּעַל?
מַדּוּעַ מֵהַבֹּשֶׂם, מִפִּרְחֵי הַמּוֹר
רֵיחַ נְבֵלָה לְאַפִּי יַעַל?

מַדּוּעַ הַשֶּׁמֶשׁ מָלֵא תוּגָה,
מַבִּיט לָאָרֶץ וְלַדָּרִים עָלֶיהָ,
מַדּוּעַ הָאָרֶץ כְּאַלְמָנָה נוּגָה
וּכְקֶבֶר — שׁוֹמֵמָה הִנֶּהָ?

מַדּוּעַ חֹלֶה אֲנִי וְעֶצֶב בְּלִבָּתִי
הַגִּידִי, אֲהוּבָתִי, הוֹדִיעִינִי?
הַגִּידִי נָא, אִמְרִי, יְחִידָתִי,
מַדּוּעַ וְעַל מַה זֶּה תַּשְׁלִיכִינִי?

4.

דִּמְעוֹת עֵינַי, דִּמְעוֹתַי,
פְּרָחִים יָפִים תַּפְרַחְנָה;
אַנְחוֹת לִבִּי, אַנְחוֹתַי,
לְשִׁירַת זָמִיר תֵּהָפַכְנָה.

וְאִם תֶּאֱהָבִינִי, יוֹנָתִי,
לָךְ אֶתֵּן הַפְּרָחִים הָאֵל
וּבְחַלּוֹנֵי חֲדָרֵךְ, יָפָתִי,
הַזָּמִיר נֶצַח יָרִיעַ בְּקוֹל.

5.

לוּ יָדְעוּ הַפְּרָחִים הַקְּטַנִּים
מֶה עָמוֹק פְּצוּעָה לִבָּתִי —
אִתִּי יַחַד בָּכוּ כַּתַּנִּים,
בְּדִמְעוֹתֵיהֶם לְרַפֵּא הַוָּתִי.

לוּ יָדְעוּ הַמְזַמְּרִים בַּלָּיִל
מֶה עָצוּב, מֶה חֹלֶה הִנֵּנִי —
אֶת קוֹלָם הִרְעִימוּ בְּחָיִל,
בְּקוֹלָם הֶעָרֵב לְאַמְּצֵנִי.

לוּ כּוֹכְבֵי שָׁמַיִם יָדְעוּ
מָה אֻמְלָל בַּתֵּבֵל הִנֵּנִי —
מִמְּרוֹמֵי שְׁחָקִים בָּאוּ
מִיגוֹנִי וְהַוָּתִי לְנַחֲמֵנִי.

אַךְ בָּעֵת זֹאת הֵם לֹא יוּכָלוּ,
אַחַת הִיא שֶׁתֵּדַע הַוָּתִי:
עַל יָדָהּ הָהּ חַיַּי הָרְעָלוּ,
הִיא קָרְעָה וּמָחֲצָה לִבָּתִי...

6.

עַל אֵם הַדֶּרֶךְ מְקַבְּרִים
כָּל שֹׁלֵחַ יָד בְּנַפְשׁוֹ וָמֵת;
שָׁם יִפְרַח פֶּרַח תְּכֵלֶת,
פֶּרַח נֶפֶשׁ הַחֹטֵאת.

בַּחֲצִי הַלַּיְלָה נִצַּבְתִּי
עַל אֵם הַדֶּרֶךְ וָאֶאֱנַח;
וּפֶרַח נֶפֶשׁ הַחֹטֵאת
הִתְנוֹעֵעַ לְאוֹר הַיָּרֵחַ...

7.

וַיְהִי עֶרֶב פְּנֵי שָׁמַיִם קָדָרוּ,
מֵי הַיָּם מְכֻסִּים בְּעַרְפְּלֵי לַיְלָה,
גַּלָּיו בִּרְעָדָה יֶהֱמָיוּן יֶחְמָרוּ —
וְהִנֵּה עַלְמָה לְבָנָה עָלָה לְמָעְלָה.

וַתֵּצֵא וְיָדֶיהָ הַגַּלִּים חָצוּ,
וּמִשְׂמָלָתָהּ לְעוֹרָהּ הָרְחָבָה
שָׂדֶיהָ הַזַּכּוֹת הִתְפָּרָצוּ,
וְעַל חוֹף הַיָּם לִימִינִי יָשָׁבָה.

וַתִּתְרַפֵּק עָלַי וַתֹּאחֶז בִּימִינִי
וַתְּחַבְּקֵנִי עַד הָיִיתִי שְׁאִיָּה;
אַל נָא בְּחָזְקָה כֹּה תְּחַבְּקִינִי,
עַלְמַת הַיָּם הַיְפֵה־פִיָּה!

„אֶתְרַפֵּק, אֶחֱזֵק בְּכָל אוֹנִי,
אֲלַחֲצְךָ אֶל לִבִּי בְּעֹז וָחָיִל,
חֶפְצִי כִּי תְחַמְּמֵנִי וּתְיַחֲמֵנִי, —
גָּבַר הַקֹּר וְצִנַּת הַלָּיִל".

הַיָּרֵחַ שָׁלַח קַוֵּי אוֹר קִפָּאוֹן
מִבַּעַד לְעַרְפְּלֵי חֹשֶׁךְ וּשְׁאִיָּה —
עֵינַיִךְ תִּדְמַעְנָה, כְּסוּ בְמַשָּׂאוֹן,
עַלְמַת הַיָּם הַיְפֵה־פִיָּה!

„אֵין מַשָּׂאוֹן בְּעֵינַי, אֵין דְּמָעוֹת בָּהֵנָּה,
עֵינַי מְלֵאוֹת מַיִם, עַפְעַפַּי קָדָרוּ,
בַּעֲלוֹתִי מִתְּהוֹם־יָם, שָׁמָּה אֶשְׁכֹּנָה,
אֶגְלֵי מַיִם אֲחָדִים בָּמוֹ נִשְׁאָרוּ.

הָעוֹרְבִים יָעוּפוּ וְיִצְרְחוּ מָרָה,
גַּלֵּי הַיָּם יְעוֹרְרוּ תַּאֲנִיָּה וַאֲנִיָּה —
לִבֵּךְ כַּיָּם נִגְרָשׁ בְּסוּפָה וּסְעָרָה
עַלְמַת הַיָּם הַיְפֵה־פִיָּה!

„לִבִּי כַּיָּם נִגְרָשׁ, בּוֹ אֵשׁ צָרֶבֶת,
כִּמְצוּלָה בּוֹ יִרְתַּח וְיִתְרוֹצֵץ הַדָּם,
אֹהַבְךָ אֲנִי אַהֲבָה עַזָּה כַּמָּוֶת,
אֹהַבְךָ, יַקִּירִי, אֹהַבְךָ, בֶּן אָדָם!"

8.

הָיוּ יָמִים אָהַבְתִּי בְּכָל חֹם לִבָּתִי;

הַשֶּׁמֶשׁ, הַיּוֹנָה, הַחֲבַצֶּלֶת, הַשּׁוֹשַׁנָּה;
עַתָּה לֹא אֹהֲבֵם וּנְתוּנָה אַהֲבָתִי
לְהָרַכָּה, לַזַּכָּה, לְהַקְּטַנָּה, לְחַנָּה,
אֲהוּבָתִי זֹאת הַכֹּל תָּכִיל וּבָהּ כֹּלֶּלֶת:
הַשֶּׁמֶשׁ, הַיּוֹנָה, הַשּׁוֹשַׁנָּה, הַחֲבַצֶּלֶת.

9.

הָעַלְמָה תִּישַׁן עַל מִשְׁכָּבָהּ,
לְחֶדְרָהּ יִתְגַּנֵּב אוֹר הַלְּבָנָה;
וְהִנֵּה הַמּוּלָה אָזְנֵי קָשָׁבָה,
שָׁמַעְתִּי קוֹל כִּנּוֹר וּרְנָנָה.

„אַבִּיט מִבַּעַד לַחַלּוֹן מַה זֹּאת,
מִי מְנוּחָתִי בַּלַּיְלָה יַפְרִיעַ.
וְהִנֵּה שָׁם עֹמֵד גֹּלֶם־אִישׁ־מֵת,
הַמְנַגֵּן וּמְזַמֵּר וּמֵרִיעַ:

„צֵאת אִתִּי בְּמָחוֹל הִבְטַחְתִּינִי
וּדְבָרֵךְ לֹא הֲקִימוֹת, יָפָתִי,
לֹא יָצָאת בְּמָחוֹל לִימִינִי
כָּל עוֹד בַּחַיִּים הָיִיתִי...'

„קוּמִי נֵלְכָה בֵּית הַקְּבָרוֹת שְׁנֵינוּ
הֲלוֹא עַתָּה בְּעֵמֶק הָרְפָאִים,
שָׁם עִם הַמֵּתִים אַחֵינוּ
יַחַד נֵצְאָה בִּמְחֹלוֹת מַחֲנָיִם;

וַתָּקָם הַיָּפָה בָּעֲלָמוֹת
וּמֵחֶדְרָהּ יָצְאַת הִנֶּהָ,
וַתִּמָּשֵׁךְ אַחֲרֵי גַל הָעֲצָמוֹת,
הַמְנַגֵּן וּמְשׁוֹרֵר לְפָנֶיהָ.

וְהוּא מְפַזֵּז וּמְכַרְכֵּר וּמֵרִיעַ,
עַצְמוֹתָיו דָּא לְדָא נָקְשָׁן בְּכֹחַ,
וְקָדְקֳדוֹ לְכָל עֵבֶר הוּא מֵנִיעַ
בַּחֲצִי הַלַּיְלָה לְאוֹר הַיָּרֵחַ...

10

עֲזוֹב הַוִּכּוּחִים וְהַבֵּאוּרִים
מַה לְמַעְלָה, מִמַּעַל לַשָּׁמַיִם;
בַּקֵּשׁ נָא לְבָאֵר בְּלִי כִרְכּוּרִים
הַשְּׁאֵלוֹת הָאֲרוּרוֹת בַּחַיִּים.

מַדּוּעַ עַל סוּסִים הָרְשָׁעִים
בְּגֵאוּת לֵב דֶּרֶךְ יְפַלְּסוּ לָמוֹ,
עֵת הַצַּדִּיקִים הַחֲלֵכָאִים
עַל הָאָרֶץ הֹלְכִים הִנָּמוֹ.

11

חֲבַצֶּלֶת־מַיִם יְפֵה־פִיָּה
נִשְׁקָפָה כְּחֹלֶמֶת מֵהַמַּיִם;
וַיַּבֵּט בְּעֵינֵי אַהֲבָה אֵלֶיהָ
הַיָּרֵחַ מִמְּרוֹמֵי שָׁמַיִם.

וַתֵּבוֹשׁ וַתֶּחְפַּר הַחֲבַצֶּלֶת
וַתַּסְתֵּר בְּגַלֵּי הַמַּיִם פָּנֶיהָ,
וְהִנֵּה עֹגְבָהּ בְּפָנָיו הַלְּבָנִים
תֶּחֱזֶה עָלְפָה לִפְנֵי רַגְלֶיהָ...

בְּמִי הָאָשָׁם? הֲבֵאלֹהֵינוּ?
הַעֲשׂוֹת מִשְׁפָּט יָדוֹ קָצָרָה?
אוֹ בִרְצוֹנוֹ הָעָוֶל בְּחֶלְדֵּנוּ?
הוֹי חַטָּאת הִיא אֵין לָהּ כַּפָּרָה.

כָּכָה נִשְׁאֲלָה עַד תֹּם חַיֵּינוּ,
עֲדֵי נָמוּת, לְהָאֲדָמָה נָשׁוּבָה,
וּבְקֹמֶץ עָפָר יִסָּתְמוּ פִּיּוֹתֵינוּ;
אֶפֶס — הֲזֹאת הִיא תְשׁוּבָה?

שבט תרמ"ז

חֶנְוָנִי!

לֹא רַבִּים לְמוֹתִי יִבְכָּיוּ,
כִּי רַבִּים אַשְׁאִירָה כָּמֹנִי,
וְרַבִּים כָּמֹנִי כְּבָר הָיוּ
שָׂרִים בַּשִּׁירִים מְעֻנִּי!..

וּבְמוֹתָם מֵחַיִּים נִשְׁכָּחוּ,
אַף יָרְדוּ שִׁירֵיהֶם נְשִׁיָּה...
סֹפְדִים אֲחָדִים נֶאֱנָחוּ
נֶאֶנְחוּ וְנֶאֶלְמוּ דוּמִיָּה...

וּבְנֵיהֶם בְּלִי עֶזְרָה נִשְׁאָרוּ
וַעֲרֻמִּים כְּבְצֵאתָם מֵרֶחֶם;
פְּרֻטּוֹת אֲחָדוֹת נִצְבָּרוּ —
אַחַר־רָעֲבוּ לַלָּחֶם...

לָכֵן בְּנֵי עַמִּי חָנּוּנִי,
חָנּוּנִי נַעֲשׂוּ בַּקָּשָׁתִי:
לְעָשִׁיר אַךְ רֶגַע חִשְׁבוּנִי
אָז אֵדַע כִּי תִתְּנוּ שְׁאֵלָתִי!..

וְאִם כִּי אָנֹכִי עַד הֵנָּה
לֹא גְדוֹלוֹת בְּכֶסֶף עָשִׂיתִי,
צִדְקָתִי בַּחוּץ לֹא תָרֹנָּה
וּתְהִלָּה בִּדְפוּס לֹא רָאִיתִי. —

לֹא כֶסֶף פִּזַּרְתִּי לַאֲלָפִים
אַךְ גַּם לֹא הִרְבֵּיתִי חַטָּאוֹת,
וְאִם עָשִׁיר אֵינֶנִּי בִּכְסָפִים —
עָשִׁיר אָנֹכִי בִּדְמָעוֹת!..

עַל־שֶׁבֶר בַּת־עַמִּי נֶאֱנַחְתִּי
נִתְּכוּ כַּמַּיִם שַׁאֲגוֹתָי;
עַל הַרְרֵי צִיּוֹן שָׁפַכְתִּי
כְּזֶרֶם "מֵי נֹחַ" דִּמְעוֹתָי.

אַנְחוֹתַי כְּסוּפוֹת סָעָרוּ,
שָׁם אַנְחוֹת מוֹתִי תִּשְׁמָעוּ;
דִּמְעוֹתַי כִּגְשָׁמִים נִגָּרוּ,
בָּהֶן לְשַׁד חַיַּי תִּמְצָאוּ..;

תַּחַת שְׁמֵי צִיּוֹן הַנּוּגָה
אִם תִּרְאוּ עֲנָנָה מְרַחֶפֶת,
שְׁחֹרָה וּמְלֵאָתִי תוּגָה
וְטִפָּה אַחַר טִפָּה נֹטֶפֶת;

תֵּדְעוּ כִּי נַפְשִׁי הָאֻמְלָלָה,
הַשְּׁחֹרָה מִתְּחִלַּת בְּרִיאָתָהּ,
שָׁם צְרוּרָה בְּאַנְחוֹתַי לְמָעְלָה
תָּעוּף וְתִשְׁפֹּךְ מְרֵרָתָהּ —,

וְכָל טִפָּה וְטִפָּה כִּשְׁנָה
מִשְּׁנוֹת חַיַּי אֶבְלִי נֶחְשֶׁבֶת —
עוֹד שְׁחֹרָה וּמְלֵאָה הָעֲנָנָה
וְקָרוֹב כְּבָר קָרוֹב הַמָּוֶת!..

לָכֵן בְּנֵי עַמִּי חָנּוּנִי
חָנּוּנִי וַעֲשׂוּ בַקָּשָׁתִי,
אַךְ רֶגַע לְעָשִׁיר חִשְׁבוּנִי
אָז אֵדַע כִּי תִתְּנוּ שְׁאֵלָתִי!

לֹא אֶשְׁאַל כִּי תִבְכּוּ אָז אִתִּי
עֵת קִרְבִּי תוֹלָעִים יִזְחָלוּ,
כִּי מַה לָּכֶם לִבְכּוֹת לְמוֹתִי
וּבְחַיַּי הַיּוֹם לֹא תִצְהָלוּ...

לֹא אֶשְׁאַל כִּי בָנַי הַקְּטַנִּים
לֶחֶם תַּאֲכִילוּ כְּשָׂבְעָם,..
כִּי אִם עַתָּה בְּרָעָב הֵם מִתְעַנִּים
מִי יִזְכֹּר, מִי יִפְקֹד אָז נָוָם ?!..

אַךְ זֹאת הִיא, בְּנֵי עַמִּי, שְׁאֵלָתִי,
אוֹתָהּ אַל תִּמְנְעוּ מִמֶּנִּי:
מַצֵּבָה אַחַת קְטַנָּה עַל־קְבוּרָתִי
תַּעֲמִידוּ כִּי אֵלֵךְ וְאֵינֶנִּי!

אַל תַּרְבּוּ לְפַזֵּר לִי תְּהִלּוֹת
בִּמְלִיצוֹת נִשְׂגָּבוֹת וּמְשָׁלִים —
כִּי מַה־זֶּה פִּזָּרוֹן בְּמִלּוֹת
בִּמְקוֹם שָׁם קַמְצָנוּת בִּשְׁקָלִים ?!

אַךְ אַחַת עַל־צִיּוֹן קְבוּרָתִי
לָעַד לְמַזְכֶּרֶת הַשְׁמִיעוּ:
כִּי הָיְתָה הַבַּת צִיּוֹן חֶמְדָּתִי
עֲדֵי אָטַר קִבְרִי עָלַי פִּיהוּ!

וּמֵרוּחַ נִשְׁבָּרָה נֶאֱמָנָה
אַנְחוֹתַי בְּקָהָל הָיוּ בָאוֹת...
וָאֵבְךְּ הֲרִיסוּתָהּ, חָרְבָּנָהּ,
עֲדֵי כָלוּ עֵינַי בַּדְּמָעוֹת!

וּתְהִי נָא מַצַּבְתִּי מַזְכֶּרֶת
לְבָנַי עֵת כִּי יִגְדָּלוּ:
לְבַל תִּהְיֶה בָּם רוּחַ אַחֶרֶת
וּכְיוֹלְדָם—שְׁלוֹם צִיּוֹן יִשְׁאָלוּ!..

אָז תַּחַת שְׁמֵי צִיּוֹן הַנּוּגָה
אִם תִּרְאוּ עֲנָנָה מְרַחֶפֶת
שְׁחֹרָה וּמְלֵאַתִי תוּגָה
וְטִפָּה אַחַר טִפָּה נוֹטֶפֶת...

תֵּדְעוּ כִּי נַפְשִׁי הָאֻמְלָלָה
הַשְּׁחֹרָה מִתְּחִלַּת בְּרִיאָתָהּ.
לָכֶם בִּמְרֵרָתָהּ מִלְמָעְלָה
תִּשְׁפֹּךְ גַּם דִּמְעוֹת תּוֹדָתָהּ!..

ם. ם. דאליצקי.

אִם אֶשְׁכָּחֵךְ.

צִיּוֹן תַּמָּתִי, צִיּוֹן חֶמְדָּתִי,
לָךְ נַפְשִׁי מֵרָחוֹק הֹמִיָּה;
תִּשְׁכַּח יְמִינִי אִם אֶשְׁכָּחֵךְ יָפָתִי,
עַד תֶּאְטַר בּוֹר קִבְרִי עָלַי פִּיהָ...

תִּדְבַּק עַד מוֹתִי לְחִכִּי לְשׁוֹנִי
אִם לֹא אֶזְכְּרֵכִי, בַּת צִיּוֹן הַנְּשַׁמָּה;
יִיבַשׁ לְבָבִי מֵחֳלִי מְעֹנִי
אִם תִּיבַשׁ עַל שִׁבְרֵךְ דִּמְעָתִי הַחַמָּה...

יֵהָרֵס בֵּית חָמְרִי, תְּהִי נַפְשִׁי לִכְלִמָּה,
אִם יָסוּר מֵעֵינַי מַרְאֵה הֲרִיסוּתֵךְ;
יְהִי גְרוֹנִי כַּמָּה, אֱכוֹל עָשׁ וְרִמָּה,
אִם קוֹלִי לֹא אֶשָּׂא לִבְכּוֹת עֱנוּתֵךְ.

לֹא אֶשְׁכָּחֵךְ צִיּוֹן, לֹא אֶשְׁכָּחֵךְ תַּמָּתִי!!
אַתְּ עֵת אֶזְכְּרָה תוֹחַלְתִּי וְשִׁבְרִי,
וְעֵת הַכֹּל אֶשְׁכָּחָה אַתְּ שְׁאֵרִית נִשְׁמָתִי
וְצִיּוֹן אַתְּ צִיּוֹן תִּהְיִי עָלַי קִבְרִי!..

ם. ם. דאליצקי.

*

* *

מַדּוּעַ מִקָּרָה לְבָּתִי
תִּרְעַד עֵת קִרְבִּי תִבְעָרָה,

מַדּוּעַ זֶה תַמָּה דִמְעָתִי
וּבְרוּחִי הַקֹּרַח הַנּוֹרָא...

מַדּוּעַ אַנְחוֹתַי בְּשָׁאוֹן
תִּרְעַמְנָה בְּצֵאתָן כִּסְעָרוֹת —
וְלִבִּי הָהּ, מָלֵא קִפָּאוֹן
וּבְקִרְבִּי דוּמִיַּת הַקְּבָרוֹת!...

*
* *

לוּ יָדְעוּ שָׁמַיִם הַוָּתִי
אָז קַדְרוּת לָבְשׁוּ כָּמֹנִי,
וּרְעָמִים הֵפִיצוּ כְּאַנְחָתִי
וּגְשָׁמִים כְּדִמְעוֹת בַּת עֵינִי...

הָרְעָמִים קְצוֹת תֵּבֵל הֶחֱרִידוּ
הַגְּשָׁמִים כָּל־צֶמַח הִשְׁמִידוּ —
כִּי סוּפוֹת אֵימוֹת אַנְחוֹתַי
וְגָפְרִית וָמֶלַח דִּמְעוֹתַי!...

מ. מ. דאליצקי.

שֶׁבַע סְפִירוֹת *):

רוּחַ צַח יַשְׁבִּיעַ הָאָרֶץ נְעִימוֹת,
חֲדָשִׁים לַבְּקָרִים הַחַיִּים יָצִיצוּ;
אֶל כָּל אֲשֶׁר תִּפְנֶה רַק לַחַיִּים רְשִׁימוֹת,
רַק אוֹנִים וָעֹז קַרְנֵי שֶׁמֶשׁ יָפִיצוּ,
שׁוּר יֶרֶק הַגַּנִּים, שְׁמַע נָא קוֹל הַתּוֹרִים,
שׁוּר מַעְיָן כִּי יִזַּל, כִּי פִּתַּח סְמָדַר,
שׁוּר פְּרָחִים וְצִיצִים, שׁוּר שָׁמַיִם טְהוֹרִים
נַעֲלֵיהֶם בִּכְתַב אֵל קְרָא כָּתוּב הָדָר:

חַג הָאָבִיב לַיְקוּם! יְצוּרֵי יִפְרָחוּ,
וּלְחַיִּים חֲדָשִׁים יָקִיצוּ, יִשְׂמָחוּ.

רוּחַ צַח יַשְׁבִּיעַ הָאָרֶץ נְעִימוֹת,
וּלְכָל בְּנֵי הָאָדָם בִּנְעִימוֹת חָבֵל;
רַק אַתָּה יְהוּדִי, אַתָּה תִּלְבַּשׁ כְּלִמּוֹת,
בִּימֵי חַג הַיְקוּם אַתָּה תִקְרָא לְאֵבֶל.
בִּפְרֹחַ כָּל צִיץ, בַּעֲלֹז כָּל הָאָדָם,
לֹא תִשְׂמַח יִשְׂרָאֵל, לֹא תַצְהִיל עָיִן,
שְׁבוּעוֹת אֵבֶל תִּסְפּוֹר — כִּי שְׁלוֹמְךָ נָדָם,
וַאֲשֶׁר לְכָל הָעַמִּים, לְךָ עַמִּי אָיִן.
כָּל עֵץ עַל אַדְמָתוֹ יָקִיץ לִפְרֹחַ,
אַךְ אַתָּה אַרְצְךָ זָנַחְתָּ זָנֹחַ.

לְאֵבֶל אַתָּה קוֹרֵא שִׁבְעָה שָׁבֻעוֹת,
וְשֶׁבַע סְפִירוֹת אַתָּה סוֹפֵר לְהֵמָּה
וּלְרִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם פּוֹעֵל יְשׁוּעוֹת
תִּזְעַק לְתַקֵּן אֶת אֲשֶׁר נַפְשְׁךָ פוֹגֵמָה
שֶׁבַע הַמִּלִּים נִשְׂגָּבוֹת הֵן וְרָמוֹת,
אַךְ בְּלִי הָבִין אוֹתָן בִּלְבָבְךָ שָׁמַרְתָּ.
הֲיָדַעְתָּ מָה הֵנָּה? הֵן שֶׁבַע אֲשָׁמוֹת!
שִׁבְעָה דְבָרִים הֵם אֲשֶׁר אַתָּה חָסַרְתָּ!
לֵךְ אֱסוֹף אוֹתָנָה, הַיְקָרוֹת הַשֶּׁבַע,
אָז תִּשְׂמַח גַּם אַתָּה בַּעֲלוֹז הַר וָגֶבַע.

הֲרָאִיתָ הָאָבִיב? רָאִיתָ שֶׁמֶשׁ
כִּי חַיִּים וָחֶסֶד יִשְׁפּוֹךְ עַד בְּלִי דַי?
אַךְ אַתָּה אַבִּיר לֵב, וְשׁוֹאָה וָאֶמֶשׁ,
עַל רֵעֲךָ תִּפָּרֵשׂ, כִּי רַק לְךָ אַתָּה חָי!
אֶת אָחִיךָ הַיּוֹשֵׁב אִתְּךָ בְּשַׁלְוָה,
בֶּן עַמְּךָ אֲשֶׁר אִתְּךָ בְּצָרָה יְחִי,
אַתָּה תִשְׂנָא, תוֹנֶה, עַל כָּל בְּנֵי עַלְוָה,
אַתָּה תְרַדְּפֵהוּ מִדֶּחִי אֶל דֶּחִי.
מְנַשְּׁקוֹת אוֹר שֶׁמֶשׁ הַיְקוּם יַפְרִיחַ,
וְנֹגַהּ חֶסֶד לָעָם יֵשַׁע יַצְמִיחַ. —

*) מנהג החסידים לכון שבועות העמר לשבע „ספירות" שבקבלה.

שׁוּר קַרְנֵי הָאוֹר נֶאְזָרִים בִּגְבוּרָה,
מִמָּרוֹם לִבְלִי חַת הֵם יִפְרְצוּ פֶּרֶץ!
אַךְ אַתָּה מוּג לֵב, בְּךָ עָצְמָה לֹא עֲצוּרָה
מִקּוֹל עָלֶה נִדָּף תִּפּוֹל לָאָרֶץ.—
הֲרֶגֶשׁ פְּאֵר אִתְּךָ, רוּחַ הַתִּפְאֶרֶת?
אַתָּה, אֲשֶׁר בַּעֲבוּר כַּחַשׁ לְמַחְצַבְתֶּךָ
מֵעַם נָכְרִי לֹא תֵבוֹשׁ לִבְוֹשׁ אַדֶּרֶת
וּלְהַשְׁלִיךְ צְבִי יִשְׂרָאֵל, צְבִי שִׁבְטֶךָ?
גְּבוּרָה וְתִפְאֶרֶת לְךָ יַחַד חָסֵרוּ
לִתְשׁוּעָה בָּנֶיךָ לַשָּׁוְא יְשַׂבֵּרוּ.

לַשָּׁוְא עַל כָּל עָם תִּתְפָּאֵר בַּנֶּצַח,
זַרְעֲךָ מֵעַמָּם כָּרוֹת יִכָּרֵתוּ;
כִּי לָחֲךָ תוֹבִישׁ וּבְךָ תָּשִׂים רֶצַח —
הֲיִחְיֶה עוֹד הָעֵץ אֲשֶׁר שָׁרָשָׁיו מֵתוּ?
הֲשַׂמְתָּ גַּם לִבְּךָ אֶל הַהוֹד בִּתְבוּנָה
הַחוֹפֵף עַל כָּל נִבְרָא בְּצֶלֶם אֱלוֹהַּ?
עַל כָּל יְצִיר, בַּאֲשֶׁר יָדָיו לְרוּחוֹ אֱמוּנָה,
חוֹפֵף הוֹד הַחֵפֶץ, כַּבִּיר, גָּבֹהַּ.
אַךְ אַתָּה שָׁכַחְתָּ אַדִּיר חֶפְצְךָ,
וְהוֹד מַטָּרָתְךָ אֵין עוֹד מוּל פָּנֶיךָ.

הֲרָאִיתָ שָׁמָּה, שִׁבֹּלֶת בַּקָּמָה —
מִנִּקְרָתָהּ תִּינַק, לָכֵן תּוּכַל עֲמוֹד
אַךְ אַתָּה כַּצֵּל תְּהַלֵּךְ עַל הָאֲדָמָה,
לְרַגְלֶיךָ, הָהּ אֻמְלָל, אֵין מַצָּב וִיסוֹד!
. . . . . .
. . . . . .
אִם לֹא תַעֲמֹד הָכֵן כַּגִּבּוֹר בַּצָּרָה
אֵיכָכָה יְעוֹרְרוּ לְךָ חַיֵּי הַלְאֹם.
לַשָּׁוְא טַלְלֵי תְחִיָּה יְחַיּוּ הַר וָגֶבַע,
קְרָא לְאֵבֶל יִשְׂרָאֵל, וּסְפוֹר לְךָ שֶׁבַע.

רוּחַ צַח יַשְׂבִּיעַ הָאָרֶץ נְעִימוֹת,
חֲדָשִׁים לַבְּקָרִים הַחַיִּים יָצִיצוּ;
רַק אַתָּה, יְהוּדִי, אַתָּה תִּלְבַּשׁ כְּלִמּוֹת,
לְךָ קַרְנֵי שֶׁמֶשׁ אוֹנִים לֹא יָפִיצוּ.
שׁוּר יֶרֶק הַגַּנִּים, שׁוּר מַעְיְנוֹת הַמַּיִם,
שׁוּר סְמָדָר כִּי פִתֵּחַ, שְׁמַע נָא קוֹל הַתּוֹר —
אַךְ לְאַט פָּנֶיךָ, אַל תַּבִּיט שָׁמַיִם,
לֹא לְךָ חַג הָאָבִיב וְחַיִּים וָאוֹר!
כָּל עֵץ עַל אַדְמָתוֹ יָקִיץ לִפְרֹחַ
וְאַתָּה אַדְמָתְךָ זָנַחְתָּ זָנֹחַ.

פאריז, כ"ד לעמר תרמ"ז.

א. קאמינקא

לעת־ערב.

(על פי היינע).

הַלַּיְלָה הוּא—הַמָּוֶת,
וְהַיּוֹם הוּא—הַחַיִּים;
הַיּוֹם יַעֲרוֹב, תְּנוּמָה תֹאחֲזֵנִי,
וְנִשְׁמָתִי תַּעַל לַשָּׁמַיִם.

וְהִנְנִי רוֹאֶה בַּחֲלוֹמִי: עֵץ עַל עֲרָשִׂי יִתְנַשֵּׂא,
עָלָיו הַמְזַמֵּר יָשִׁיר שִׁירֵי אֲהָבִים,
יַשְׁמִיעַ הוֹד קוֹלוֹ, יְנַגֵּן יָרִיעַ
וִירַנֵּן מַנְגִּינוֹת עֲגָבִים.

ישעיהו אוגער
(תלמיד בי"ם הגימנאזיום).

כֹּתֶל הַמַּעֲרָבִי *)

1.

מַסֵּכַת מַאְפֵּלְיָה פָּרַשׂ הַלַּיִל
עַל כָּל־הַיְקוּם, תֵּבֵל וְצֶאֱצָאֶיהָ;
אַךְ בַּשָּׁמַיִם יָצְאוּ צִבְאוֹת הֶחָיִל
מַלְכַּת הַלַּיִל וַהֲמוֹן כּוֹכָבֶיהָ.

2.

מִמְּרוֹמֵי עָל, מֵחוּג הַשָּׁמַיִם
בְּפָנִים נִזְעָמִים הִבִּיטוּ לָאָרֶץ
וּמֶה חָזוּ שָׁם בָּעֵינַיִם?
אַךְ חָמָס וָשׁוֹד, פֶּרֶץ וָקֶרֶץ!

3.

תִּמְרוֹת עָשָׁן כְּעַנְנֵי עֲרָפֶל
יַעֲלוּ עַד רֹאשׁ כּוֹכָבִים וְיָרֵחַ
מִירוּשָׁלַיִם הַשְּׂרוּפָה הָעֹמֶדֶת בַּשָּׁפֶל
כִּי נֶהֶפְכָה כֻּלָּהּ לְבָמַת מִטְבָּחַ.

4.

מִתּוֹשָׁבֶיהָ רַבִּים לַטֶּבַח הָכְרָעוּ
עָרִיצֵי אָדָם רָצְצוּ נֶפֶשׁ וּגְוִיָּה
רְטֻשׁוּ נִבְקָעוּ, גַּם הוּקְעוּ
וְכָל הָעִיר הֻכְּתָה שְׁאִיָּה.

5.

כִּישִׁימוֹן מִדְבָּר הָרְחֹבוֹת נָשַׁמּוּ
הֶמְיַת הָעִיר נֶאֶלְמָה דוּמִיָּה
כָּל חַי יַחַד סָפוּ תַמּוּ,
אֵין חַיִּים, אַךְ מָוֶת עֵין צוֹפִיָּה.

6.

הֲרוּגִים תַּחַת שׁוֹאָה יִתְגַּלְגָּלוּ
דִּמְעָה וְדָם כִּנְחָלִים נִטָּיוּ
וּכְמַיִם בַּיָּם שָׁטְפוּ נָזָלוּ
כִּי שֹׁד וָשֶׁבֶר תַּמִּים אָתָיו.

7.

אַךְ מִשָּׁם וּמִשָּׁם אֲנָחָה סוֹבֶבֶת
אֲשֶׁר הִתְפָּרְצָה מִנֶּפֶשׁ גּוֹוַעַת
חֶרֶב בִּשְׂפָתֶיהָ וּבְקִרְבָּהּ אֵשׁ צָרֶבֶת
„מַיִם!" קָרְאָה, וְאֵין אֹזֶן שׁוֹמַעַת.

8.

שָׁם אִשָּׁה הָרָה שֹׁכֶבֶת שְׂרוּעָה
עִקְבוֹת חֵן עוֹד נִכָּרוּ עַל פָּנֶיהָ,
שָׁדֶיהָ נִתָּקוּ, בִּטְנָהּ בְּקוּעָה
וְעֻבְּרָהּ הַמֵּת יֵרָאֶה מִמֵּעֶיהָ.

9.

שָׁם תֵּרָאֶה לָעַיִן אִשָּׁה אַחֶרֶת
שֹׁכֶבֶת מֵתָה, כִּי חֻנְּקוּהָ מְעַנֶּיהָ
וּבִזְרֹעָהּ יֶלֶד יָפֶה כְּאֶבֶן כֹּתֶרֶת
יֶלֶד חַי, וְהוּא יוֹנֵק שָׁדֶיהָ.

10.

לַעֲרֵמַת הַדֶּשֶׁן וְאֵשׁ בּוֹעֶרֶת
לִמְעֵי מַפֵּלָה, פֶּחָם וְגַחֶלֶת
נֶהֶפְכָה יְרוּשָׁלַיִם וְצִיּוֹן תַּקֶּרֶת
שַׁמָּה וּשְׁאִיָּה, כָּל שַׁעַר וָדֶלֶת.

*) החרוזים הראשונים בעקבי „האור" הידוע.

11.

אֲבָל הַמִּקְדָּשׁ חָרֵב בֵּית עוֹלָמִים
הַהֵיכָל נָמוֹג, וַיְהִי לִמְעִי מַפָּלָה
כֹּהֲנִים כַּעֲגָלִים זָבְחוּ אַנְשֵׁי דָמִים
וּמֵאַרְצוֹ מִמּוֹלַדְתּוֹ, יִשְׂרָאֵל גָּלָה.

12.

כְּלֵי הַשָּׁרֵת נִפְּצוּ כִּכְלִי חֶרֶשׂ
לְתֹפֶת הָיְתָה צִיּוֹן הָעִיר
אֵין הוֹד לָהּ, אֵין תִּפְאֶרֶת
אֵין זֵכֶר, זוּלָתִי הַקִּיר!

13.

לְמִסּוֹס נֵסֵם הָיוּ עַמּוּדֵי מִצְרַיִם
שֵׁן הָעֵת אֲכָלָתַם כַּתּוֹלַעַת;
וָזֶה, כִּמְעַט שְׁמוֹת אַלְפַּיִם
וְיַד הָעֵת בּוֹ לֹא נוֹגַעַת.

14.

וַיַּעֲמֹד עוֹד לְדֹרוֹת עוֹלָמִים
עַד עֵת לְחֶנְנָהּ תַּגִּיעַ,
עַד יִבָּנֶה הַמִּקְדָּשׁ כְּמוֹ רָמִים
וְעַל נְפֻצוֹת יְהוּדָה אוֹר יוֹפִיעַ.

15.

כִּי תִקְוַת יִשְׂרָאֵל לֹא תַעַל בַּתֹּהוּ
עֵד הַקִּיר הַזֶּה, וְעֵדָה הַמַּצֵּבָה
עֹמֵד הוּא עַל תִּלּוֹ, וְיִשְׂרָאֵל כָּמֹהוּ
חַי הוּא, וִיחִי עַד זִקְנָה וְשֵׂיבָה.

16.

שֻׁדַּד קִיר מוֹאָב, קִיר חֶרֶשׂ
עַרְעֵר הִתְעַרְעֵר עַד הַיְסוֹד;
נִתְּצוּ נִפְּצוּ כְּנִבְלֵי חֶרֶשׂ
וַיִּגֶל מִמֶּנּוּ כָּבוֹד וָהוֹד.

17.

גַּם חוֹמַת בָּבֶל כָּלָה הִתְמוֹטָטָה
מִבְצְרֵי כַשְׂדִּים יָרְדוּ נְשִׁיָּה
חַתּוּ וָבֹשׁוּ וַתְּכַסֵּם עֲלָטָה
וּבְנֵיהֶם עִמָּם יָרְדוּ שְׁאוֹל תַּחְתִּיָּה.

18.

וְקִיר הָאֶבֶן לְבֵית אֱלוֹהַּ
לֹא שֹׂרַף לֹא הֹרַס הֲלֹא פֶּלֶא!
אוֹת הִיא, כִּי יַד נֶעְלָמָה מִגָּבֹהַּ
יַד אֱלֹהַּ תַּעַשׂ כָּל־אֵלֶּה!

19.

הִיא הִנִּיחָה הַקִּיר לְמִשְׁמֶרֶת
מוֹפֵת לִנְפֻצוֹת יְהוּדָה בָּאָרֶץ
כִּי נֶפֶץ וּבָרָד וְרוּחַ סוֹעֶרֶת
לֹא יָבִיאוּ עָלֶיהָ הַקֶּרֶץ.

20.

רוּחַ יִשְׂרָאֵל הוּא הַקִּיר
לֹא יֵחַת לֹא יָנוּד לְעוֹלָמִים
נָפוּץ יִשְׂרָאֵל כְּאַבְנֵי גִיר
אֲבָל רוּחוֹ בוֹ, יַעֲמֹד כָּל־הַיָּמִים.

איו"ב ממינסק

נָקָם בְּרִית.

Bist du nicht willig
So brauch ich Gewalt.

Göthe

עַל נַהֲרוֹת בָּבֶל יָשַׁבְנוּ בָּכִינוּ
צִיּוֹן מֵרָחֹק שׁוֹמֵמָה רָאִינוּ
וַאֲנַחְנוּ בַּשְּׁבִי הָלַכְנוּ בָּבֶלָה
יָשַׁבְנוּ וַנֵּבְךְּ... לֹא דִמְעוֹת עֵינָיִם
דָּם דָּמְעוּ עֵינֵינוּ, דָּם רָב כַּמָּיִם
וּשְׁבֻעוֹת נִשְׁבַּעְנוּ אָז אֹמֶר סֶלָה:

„שָׁוְא פַּלְגֵי דִמְעָה, שָׁוְא עַיִן בּוֹכִיָּה
לִבְכּוֹת עֲנוּתֵנוּ אֵין דֵּי כָּל תַּאֲנִיָּה
אַךְ קַשׁ יָבֵשׁ נִדָּף—מְקוֹר דִּמְעָתֵנוּ;
תֵּאָלֵם לְשׁוֹנֵנוּ, תִּדְבַּק מַלְקֹחַ
אִם, הַבַּת צִיּוֹן, נִשְׁכָּחֵךְ שָׁכֹחַ
אִם לֹא נִזְכְּרֵךְ עַל רֹאשׁ שִׂמְחָתֵנוּ!"

* *
*

וַיְחִינוּ נִסְעוּ יָמִים וִירָחִים
עוֹדֵנוּ תָעִינוּ אוֹבְדִים נִדָּחִים
וַנָּבוֹא בָאֵשׁ, וַנָּבֹא בַמָּיִם;
בַּחֲמַת רֶצַח כִּתְּרוּנוּ בְּנֵי בְלִיַּעַל
הֶאֱכִילוּנוּ רֹאשׁ, הִשְׁקוּנוּ סַף רַעַל
הָיִינוּ לְמִרְמָס, נְשַׁדּוּנוּ צָהֳרָיִם.

אַךְ כְּאַחֲרֵי הַגֶּשֶׁם שֶׁמֶשׁ זוֹרֵחַ
גַּם אַחַר נְדוּדִים מָצָאנוּ מָנוֹחַ
מָצָאנוּ גַם אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ נָכְרִיָּה
שָׂבַעְנוּ נַחַת, שָׁמַנּוּ עָבִינוּ
שְׁנוֹת קֶדֶם כֻּלָּה שָׁכַחְנוּ נָשִׁינוּ
יְמֵי עָנְיֵנוּ הוֹרַדְנוּ יָמָּה הַנְּשִׁיָּה.

מִמַּעַיְנֵי הַיְשׁוּעָה כִּמְעַט שָׁאַבְנוּ
בְּזוֹנוּ לִיקְהַת אֵם וּלְצוּר חֻצַּבְנוּ
נֻגָּרַח בַּלְאֻמִּים רֵיחַ נִיחֹחַ;
עוֹד הִתְעַבְנוּ עֲלִילָה הִרְבִּינוּ עָוֶל
הֵפַרְנוּ הַשְּׁבֻעָה עַל נַהֲרוֹת בָּבֶל
וְצִיּוֹן עִירֵנוּ שָׁכַחְנוּ שָׁכֹחַ.

* *
*

וְעֵינֵי הַבַּת צִיּוֹן רֹאוֹת מִנֶּגֶד
רֹאוֹת וְכָלוֹת כִּי בָגַדְנוּ בָהּ בֶּגֶד
נַתֵּבְךְּ בְּקוֹל בְּכִי, לֵב שָׁמַיִם קוֹרֵעַ:
„שׁוֹפֵט הָאָרֶץ! מָה כָּכָה אָשַׁמְתִּי
בָּנִים הָרִיתִי, גִּדַּלְתִּי רוֹמַמְתִּי—
עַל אַדְמַת נֵכָר כִּי פָּשְׁעוּ פָשַׁע.

„הֲנָשָׂא אֵל נְקָמוֹת, אֵל עֹשֵׂה פֶלֶא
הָשִׁיבָה נָּא גְמוּל עַל בְּנֵי מֶרִי אֵלֶּה
הֶרֶב לָמוֹ פְּגָעִים רָעִים וְנֶאֱמָנִים;
אִם לֹא פְקָדוּנִי מִטּוּב לֵב וּשְׂמָחוֹת
יִפְקְדוּנִי אֵפוֹא מִכְּאֵב לֵב וַאֲנָחוֹת
יִפְקְדוּנִי מִן הַמֵּצַר בְּבשֶׁת פָּנִים!"

* *
*

נָסַב הַגַּלְגַּל, וַיְהִי עוֹלָם הָפוּךְ
נִתֶּכֶת חֲמַת אֵל וַחֲרוֹן אַפּוֹ יִשָּׁפֵךְ
וַנְּהִי רֶגַע כַּצֹּאן בֵּין חַיְתוֹ יָעַר;
הָהְפַּךְ עָלֵינוּ בַּלָּהוֹת וָאֹמֶשׁ
גֹּרַשְׁנוּ, שֻׁדַּדְנוּ נֶגֶד פְּנֵי שֶׁמֶשׁ
הָיִינוּ לְבִזָּה וּלְמִרְמָס בַּשָּׁעַר.

אָז זָכַר צִיּוֹן עָלָה עַל לִבֵּנוּ
אַךְ בֹּשְׁנוּ נִכְלַמְנוּ לְהָרִים רֹאשֵׁנוּ
שַׁבְנוּ וַנִּקֹּד לָהּ אַרְצָה אַפָּיִם:
„סִלְחִי נָא, אֵם יְקָרָה, לְיֵצֶר לֵב בָּנִים
לָךְ הַצְּדָקָה, לָנוּ בֹּשֶׁת הַפָּנִים
סִלְחִי נָא אֵם כִּי לָקִינוּ כִּפְלַיִם!"

וַתֵּבְךְּ בַּת צִיּוֹן כִּי נִכְמְרוּ רַחֲמֶיהָ
וַנֵּבְךְּ גַּם אֲנַחְנוּ לְמַרְאֵה דִמְעוֹתֶיהָ
נֵבְךְּ מִנֶּגֶד כִּי לֹא נוּכַל לָגֶשֶׁת
וּנְהָרוֹת, לֹא רְסִיסִים, יוֹרְדוֹת עֵינֵינוּ
עֲדֵי כִמְעַט שָׁטַף עוֹד מַבּוּל בְּתוֹכֵנוּ
לוּלֵא לְמֵי נֹחַ כְּבָר נִרְאֲתָה הַקֶּשֶׁת...

דינאבורג — יהודה ליב גמזו

שְׁתֵּי בְכִיּוֹת.

אִם אֶחְפֹּץ לִבְכּוֹת, וְשַׁעֲרֵי דִמְעוֹתַי נִשְׁלָבוֹת
זָכוֹר אֶזְכּוֹר אֶת הַמִּלָּה „אִי־סְדָרִים"...
אָז אָרִיד בְּשִׂיחִי וְאֶהֱמֶה בְּקוֹל קוֹרֵעַ לְבָבוֹת
לְעֵינַי מְקוֹר דִּמְעָה כַּמַּיִם מֻגָּרִים...

* * *

עֵת דְּאָגָה תָּעִיק לִבָּתִי, עַד כִּי אָקוּץ בַּחַיִּים
עַל תְּמוּנוֹת „קוֹלוֹנִיּוֹת הַיְּהוּדִים בְּצִיּוֹן" עֵינִי אָשִׂימָה
וְדִמְעוֹת גִּיל מֵעֵינַי יִזְּלוּ, הַדְּאָגָה תִּמֶּס כַּמַּיִם
אֶבְךְּ, וַאֲקַוֶּה, וְיִרְוַח לִי לִבִּי פְּנִימָה...

יחיאל זאב זאטולאווסקי

בַּת־עַמִּי!

שְׁחוֹרָה אַתְּ וְנָאוָה
שְׁפֵלָה וְנִשְׂגָּבָה,
דַּלָּה אַתְּ וַעֲשִׁירָה
חֲשֵׁכָה וּמְאִירָה
בָּלָה וּצְעִירָה
נִקְלָה אַתְּ וְנִכְבָּדָה
בַּת צִיּוֹן נֶחְמָדָה!

פֶּלֶא אַתָּה עַמִּי הַחַי־הַמֵּת!
נֵס אַתָּה, יְהוּדָה, נֵס בְּתוֹךְ נֵס!
כְּמֵת תִּתְהַלֵּךְ בֵּין הַחַיִּים
נַעֲלֵי אֶרֶץ תִּחְיֶה חַיֵּי שָׁמַיִם.
עַל הַדָּם מֵאָז בְּרִית כָּרַתָּ
וּמִתְבּוֹסֵס בְּדָמְךָ, בְּדָמְךָ חַי אַתָּה,
חַי אַתָּה בְּאֶרֶץ שְׁמֵנָה וּפוֹרִיָּה,
חַי אַתָּה גַּם בְּמִדְבָּר עֲרָבָה וְצִיָּה.

חַי אַתָּה בְּכָל אַקְלִים, חַי בְּכָל אֶרֶץ
חַי אַתָּה נֶצַח, לֹא תֵדַע מָוֶת וָקֶרֶץ;
גַּם עִם אֵשׁ עָשִׂיתָ חֹזֶה וְעִם מַיִם—
תְּשַׂחֵק לְגַלֵּי תְהוֹם תִּלְעַג לְסַעֲרַת שָׁמַיִם.
רָזֶה אַתָּה וְרָפֶה, דַּל כֹּחֶךָ
וְכָל כְּלִי יוּצַר לֹא יִצְלַח עָלֶיךָ.

וְאִם רֹאשְׁךָ הָאֶחָד מִכְּתֵפֶיךָ יִקָּחוּ
אָז שִׁבְעָה עַל מְקוֹמוֹ מַהֵר יִצְמָחוּ;
שָׁלְלוּ גוֹיִם חֵילְךָ, שְׂדוֹתֶיךָ וּכְרָמֶיךָ
וַתַּעֲשֶׂה לְךָ חַיִל בְּעִזְבוֹנְךָ וּמַעֲרָבֶיךָ;
זֶה כַּמָּה לִצְמִיתוּת לָעֶבֶד נִמְכַּרְתָּ
וְחָפְשִׁי הִנְּךָ וּבֶן־חוֹרִין נִשְׁאַרְתָּ;
הִשְׁלִיכוּ עָלֶיךָ שִׁקּוּצִים בִּשְׁאָט בְּנֶפֶשׁ—
וַתַּעֲלֶה בְּיָפְיְךָ עַל כָּל בְּנֵי חָם וָיֶפֶת;

שִׁלְּחוּ בָּאֵשׁ סְפָרֶיךָ, שַׁעֲרֵי מַדָּע נָעֲלוּ
וְכָל בָּנַיִךְ לִמּוּדֵי יְיָ, עָלוּ גָּדְלוּ
בְּכָל חָכְמָה וַחֲרשֶׁת נְצוּרוֹת פָּעֲלוּ...

חִידָה אַתְּ, בַּת־צִיּוֹן הַיְחִידָה
חִידָה הִנָּךְ נִתְהִי לְחִידָה!
כָּל הַקְּצָווֹת בָּךְ הִתְלַכָּדוּ
כָּל הַהֲפָכִים בָּךְ נוֹעָדוּ
הַחַיִּים וְהַמָּוֶת בָּךְ הִתְאַחָדוּ
וְכִבְקֶשֶׁת בֶּעָנָן הַצְּבָעִים
לְמִינֵיהֶם בָּךְ נִרְאִים:

צֶבַע הַצָּהוֹב—אוֹת עֹנִי וָלַחַץ
וְאֹדֶם הַדָּם—אוֹת מַכָּה וָמַחַץ
יְרַקְרַק הַדֶּשֶׁא—סֵמֶל הַחַיִּים
וְסֵמֶל הָאֵמוּן—תְּכֵלֶת הַשָּׁמַיִם
לִבְנַת הַשֶּׁלֶג—סֵמֶל תְּמִימוּתֵךְ
וּצְעִיף שְׁחַרְחֹרֶת—אוֹת אַלְמְנוּת חַיּוּתֵךְ
וְעַל כֻּלָּם נֹגַהּ הַחַשְׁמַל—צֶלֶם אֱלֹהוּתֵךְ...

גַּם אוֹת הַבְּרִית אַתְּ—כַּקֶּשֶׁת בַּגָּבֹהַּ
בֵּין כָּל שָׁפֵל וָרָם, בֵּין אָדָם וֶאֱלֹהַּ.
וּכְקֶשֶׁת בַּשָּׁמַיִם אַתְּ עַל הָאָרֶץ
גַּם זִכְרוֹן חֲמַס הָאָדָם, שֹׁד וָקֶרֶץ
וְעַל פָּנַיִךְ בִּשְׁלַל צֶבַע רִקְמָתַיִם
כְּבָלוּחַ רְשׁוּמוֹת קוֹרוֹת שְׁנוֹת אֲלָפַיִם:

כָּל רֶשַׁע־כֶּסֶל, כָּל רַע, כָּל זָדוֹן
כָּל אֵיבָה וּמַשְׂטֵמָה, רִיב וּמָדוֹן
כָּל נֶגַע וָפֶגַע, מָוֶת וָרֶצַח —
כֻּלָּם כְּתוּבִים לָךְ כְּאוֹת עַל מֵצַח
חֲרוּתִים בְּעֵט בַּרְזֶל עַל גִּלְדֵי עוֹרֵךְ
רְשׁוּמִים בְּדָם וָאֵשׁ עֲלֵי חִוְרַת פָּנַיִךְ
נִרְאִים בְּכָל שֶׂרֶט בְּכָל קֶמֶט מִלְּחָיַיִךְ
וּצְפוּיִם מִפִּיּוֹת אַלְפֵי חַבּוּרוֹתַיִךְ...

אברהם יעקב פאפירנא.

קִינָה הִיא

וְקוֹנַנְתִּיהָ בְּמַחֲשַׁכִּים, בְּגֵיא הָרֵי קַרְמְנִיץ, בתשעה לחדש החמישי תרי״ב, יום הָגְלַת יְהוּדָה כֻּלָּהּ, הָגְלַת שְׁלוֹמִים.

—

עוּרִי נָא כִּנּוֹרִי אֵבֶל
נַפְשִׁי אַל תֶּחֱשִׁי דוּמִיָּה
פֹּה נְיַלֵּיל בְּבֵין הַרְרֵי נֶשֶׁף
נֶהְגֶּה לְצִיּוֹן רַבַּת תּוּגָה.

—

אֵיכָה נֶהְפַּכְתְּ מְלֵאַת עֲדָנִים
עָשְׁשׁוּ חֲמוּדַיִךְ מִקֶּדֶם
נִיבַשׁ כֹּחַ עֲלוּמַיִךְ
אֵיכָה נֶאֶלְמוּ נְבָלַיִךְ
שָׁבְתוּ צִלְצְלֵי שַׁעֲשׁוּעַיִךְ
חָדַל מְשׂוֹשׂ נְעִימֵי שִׁירַיִךְ
וּזְמִירוֹתַיִךְ יִדַּמּוּ!

—

אַיֵּה אֵיפֹה סִפְרֵי רְנָנִים
וּמַזְכֶּרֶת מִלְחֲמוֹת קֹדֶשׁ *)
חַבֵּשׁ לְעַצְּבוֹת לְבַב אֱנוֹשׁ
וּלְאַמֵּץ בֶּרֶךְ כּוֹשֶׁלֶת?
אֵיכָכָה תִּשְׁמִי בָּדָד
נָפְלָה עָלַיִךְ שְׁנַת עוֹלָמִים?

—

גִּבְעוֹתַיִךְ חָגְרוּ אֵבֶל
בַּעֲמָקַיִךְ תִּשְׁכּוֹן שְׁאִיָּה
וַתִּהְיִי מוֹרָשָׁה וּלְפֶרֶא
חֶבֶל נַחֲלָה אֶל זֵידוֹנִים.

---

*) ספר הישר וספר מלחמות ה׳.

מְקוֹם דְּבִיר קֹדֶשׁ
יָהֵל בֶּן־עֲרָב .
יִגְרַע מֶנּוּ נִטְפֵי דֶמַע
כָּל יִזְלוּ עָלֵיהוּ לְאֵידוֹ
כָּל נֵרֵד עָלָיו בִּבְכִי
כָּל נְחוֹנֵן אֶת עֲפַר הֲרִיסוּתוֹ .

— — — —
— — — —

פָּרַעְתְּ עֵצוֹת וְתוֹכַחַת
וַתִּתְּנִי מְחֹקָק לַחֲרָפוֹת
שָׁכַחַתְּ מַחֲזוֹת נְכֹחוֹת
וַתֵּשְׁי כָּל אָרְחוֹת קֹשֶׁט
וַתָּהֲלִי בְּצַוָּאר עָתָק
לַמְרוֹת עֶלְיוֹן בְּדַרְכֵּךְ כִּסְלָה .

—

וַיִּשְׂגַּב עָלַיִךְ צָרִים
לִמְשַׂנְאַיִךְ הֵרִים קֶרֶן
וַיּוֹר לַחֹמֶר מָעֻזֵּךְ
וְתִפְאַרְתֵּךְ רָמַס לֶעָפָר
מְתַיִךְ נָמֹגוּ תוּשִׁיָּה
הֵן שַׁחוּ כָּל בְּנֵי הַמִּשְׂרָה
וַיֶּאְשְׁמוּ נִכְבַּדֵּי אָרֶץ .

— — — —
— — — —

אֶמֶשׁ בָּעֶרֶב בְּאִישׁוֹן לַיִל
סָמַר בְּשָׂרִי אֵימִים
מִקּוֹל יְלֵל הֶגֶה תַּמְרוּרִים
וְקוֹל בּוֹכִים הֶמְיַת נִבְלַיִךְ
וָאֶפּוֹל מִשְׁמִים אֵין אוֹנִים
נִרְדָּם סְחַרְחַר לֵב וָעַיִן
וָאֶחֱזֶה בִּתְנוּמוֹת מִשְׁכָּב
רוֹמֵךְ פְּלָאִים מִמְּשׁוּאוֹת
וַיַּעַר שִׂיאֵךְ לַשַּׁחַק
וַתָּהֲלִי בְּיִפְעַת הֲדָרֵךְ

פִּתְאוֹם קַרְנֵן נֹגַהּ זָרְחֵךְ
כְּסּוּ שַׁדְמוֹתַיִךְ דָּשֶׁן
וַעֲמָקַיִךְ עָטְפוּ רְקָמוֹת
הַגְּבָעוֹת תִּלְבַּשְׁנָה גָאוֹן
וּבְכָל גֶּפֶן אַשְׁכְּלוֹת מְגָדִים
כֻּלָּךְ חֲמוּדוֹת כְּגַן בְּעֵדֶן
וַיִּנְהַר נֵס יְשׁוּעָתֵךְ.
מֵעַל דַּל מְרוֹם הַרְרֵי גֹבַהּ
וַיֵּעוֹרוּ נִדָּחַיִךְ
קִבַּצְתְּ כָּל נְפוּצוֹת בְּנֵי עֹנִי
אֶשָּׂא עַיִן וָאַט אֹזֶן
פֹּה יִצְהֲלוּ בְּשֵׂאת אֲלֻמֹּתָמוֹ
וּתְשֻׁאוֹת הֵידָד שָׁם מִמֶּרְחָק
הֵן קוֹל הֲמוֹן מַמְלְכוֹת מֶרְחַקִּים
אֵלַיִךְ תִּנְהַרְנָה לְמַכְבִּיר
לַחֲזוֹת בְּנֹעַם מִשְׁכְּנֵי עֶלְיוֹן
וְסַפֵּר תִּפְאַרְתֵּךְ לְדוֹר אַחֲרוֹן
וַתַּעַד שְׂפַת קֹדֶשׁ עֲדִי
הִתְחַדְּשָׁה וַתַּעַל אֵבֶר
וּזְמִירוֹתֶיהָ נָעֵמוּ — — —

— — — —

וָאֹמַר מִשְׁתָּאֵה דוֹמָם
מִי מִלֵּל לְצִיּוֹן גַּלְמוּדָה
יָפִית מִימֵי קֶדֶם לְמִשְׁנֶה
עָדִית יֶשַׁע עָטִית תְּהִלָּה
וָאִיקַץ לְקוֹל שִׂפְתֵי רְנָנוֹת
מִסּוֹד מְהַלְלִים שָׁרִים וְנוֹגְנִים
וּמֵרְגֶשֶׁת הָמוֹן חוֹגֵג
וְהִנֵּה תְּצַלֶּנָה אָזְנַי מַר
מֵאֶנְחַת לַהֲקַת מְקוֹנְנַיִךְ
מַשְׁכִּימֵי מָרֵר בַּבֶּכִי
וָאֶהִימָה וַתֵּמֶר שְׁנָתִי
נֶהְפַּךְ חֶזְיוֹן עֶדְנִי׃

— — — —
— — — —

מִי יִתְּנֵנִי כַּנְפֵי רוּחַ
אָעוּפָה חִישׁ אֶל הֲרָרַיִךְ
בְּלִי חָשָׂךְ אָשִׂחַ קֹדֵר
אֶשְׁקֹד עַל שִׁמְמוֹתַיִךְ.

עד כאן מצאתי בספר אשכול הסופר בכת״י
להרב החכם ר׳ יצחק בער לעווינזאהן.
הספר הזה כולל בקרבו: שירים, מכתמים,
מליצות וחידות.

המו״ל ספרי ריב״ל, דובבער בן יהודה נאטאנזאהן.

שִׁלּוּמִים לְרִיב צִיּוֹן

משא ישראל בארץ רומיניא.

וְאַתְּ שָׁדוּד מַה תַּעֲשִׂי כִּי תִלְבְּשִׁי
שָׁנִי כִּי תַעְדִּי עֲדִי זָהָב כִּי
תִקְרְעִי בַפּוּךְ עֵינַיִךְ לַשָּׁוְא תִּתְיַפִּי
מָאֲסוּ בָךְ עֹגְבִים נַפְשֵׁךְ יְבַקֵּשׁוּ;
(ירמיה ד׳ ל׳).

מִי נָתַן לְחֵרֶם יַעֲקֹב יִשְׂרָאֵל לְבֹזְזִים?!
בְּשָׂרוֹ הַכָּחוּשׁ לְמַאֲכָל וְצַמְרוֹ לְגֹזְזִים
בַּת יְהוּדָה הַשְּׁדוּדָה מִרְמַס רַגְלַיִם
אִם לֹא עַם אֻמְלָל זֶה מִדּוֹרוֹת עוֹלָמִים
רַק לִבְכּוֹת יוּכַל שְׁפֹךְ דִּמְעוֹת עֵינַיִם
עֵת יֶחֱצֶה עַד צַוָּאר בְּנַחֲלֵי דָמִים
אַךְ מְאוּם לֹא יַעַשׂ גַּם יְחַבֵּק יָדַיִם
גַּם עֵת יַשִּׂיגֵהוּ בַּלָּהוֹת כַּמַּיִם
מֵעוֹדוֹ כְּאָבוֹ, חָלַק לִבּוֹ, וְגַם עַתָּה!
עֵת יֵרֵד יוֹם יוֹם אַךְ מַטָּה מָטָּה
הוּא רָאָה אֶת אֵידוֹ גַּם יַחֲרֹק שִׁנַּיִם
אַךְ לִבּוֹ עֲזָבוֹ לְפָעֳלוֹ אֵין כֹּל יָדַיִם

וּכְבָר גַּם הִזְקִין וּבָא בַּיָּמִים!
סֵפֶר הַדּוֹרוֹת לְפָנָיו פָּתוּחַ
עוֹד עָלָיו אֲדֻמִּים מִנְּטָפֵי הַדָּמִים
עוֹד שָׁלֵו לֹא יֵדַע גַּם לֹא יָנוּחַ
וְהוּא עוֹד מוּסָר לֹא יִקַּח לֹא יָשִׂים אֶל לֵב
גַּם עֵת בְּשָׂרוֹ עָלָיו יִכְאַב מִגֹּדֶל הַכְּאֵב
מִגִּדְרוֹת צֹאן אֹבְדוֹת עֵדֶר הַקְּצוּבוֹת
יִתְמַלְּטוּ יוֹם יוֹם בְּנֵי הַתַּעֲרֻבוֹת
נֹשֵׁק יָהּ מַכֵּיהֶם יָרִיעוּ יִצְהָלוּ
עֵת בַּשִּׁפְלָה גַּם הֵם שֵׁבֶט יִשָּׁפְלוּ.

. . . .

קָשָׁה הַנֶּגַע גַּם נִרְאָה בַבָּיִת.
פַּחִים סְבִיבוֹתֵינוּ שָׁמִיר וָשָׁיִת
תַּחַת מַשֻּׁאוֹת חֳרָבוֹת וְגַלִּים נִצִּים.
קוֹל עַמִּי אֶשְׁמַע בְּרָעָה עֲבָרִים נָצִים!
עַל גֵּיא צַלְמָוֶת בְּעֵמֶק הַפְּגָרִים
מְקוֹם דָּמֵינוּ כַּמַּיִם הַמֻּגָּרִים
בְּעֵמֶק עָכוֹר זֶה עֵמֶק הָרְפָאִים
מְקוֹם דִּמְעוֹתֵינוּ כִּפְלָגִים מְפַכִּים
מְהוּמָה בְּאֻמָּה קְרָעִים עַל קְרָעִים
מָדוֹן וָזָדוֹן וּבָם אֲנַחְנוּ נְמַקִּים
הַכְּתָרִים נִגְזָרִים אֵין חֶבֶל אֵין קֶשֶׁר
דּוֹר חָדָשׁ יָעוּף כַּאֲשֶׁר יִדְאֶה הַנָּשֶׁר
וְדוֹר יָשָׁן עַל שְׁמָרָיו שֹׁקֵט יָנוּחַ
כְּמוֹ בְּאֶרֶץ שָׁלוֹם כְּבָר הוּא בָטוּחַ
וּכְבָר נְאוֹת יַעֲקֹב אָכְלָה אֵשׁ פְּלָדֹת
צֹאן אֹבְדוֹת יִתְעוּ נָמֹגוּ נִפְעָמוּ
וְהַלְּבָבוֹת רְחֹקִים וְהַנְּפָשׁוֹת נִפְרָדוֹת
חָלַק לִבָּם, הָהּ! עַתָּה יֶאְשָׁמוּ.

. . . . . .

וּבְעֵמֶק עָכוֹר זֶה, עֵמֶק הָרְפָאִים
מִמְּעֹנוֹת אֲרָיוֹת מִשְּׂנֵי לְבָאִים

שִׁבֳּלִים בּוֹדְדִים קָמוּ עָמָדוּ
שְׂרִידִים יְחִידִים יַחַד הִתְגּוֹדָדוּ
לְיוֹנַת אֵלֶם רְחֹקִים לְצִפּוֹר נֹדֶדֶת
חִפֵּשׂ לָהּ מָלוֹן בְּאֶרֶץ מוֹלֶדֶת
אִם לֹא רְחָמָה בַּת־יַעֲקֹב תּוֹלַעַת
—־עַל אֶרֶץ מַטָּעָהּ אוֹתָהּ לָטַעַת —
וּכְבָר קָמָה אֲלֻמָּתִי גַּם נִצָּבָה!
מֻכִּים עֲשׁוּקִים שְׁאָפוּ רוּחַ
אוּד מֻצָּל מֵאֵשׁ מִתּוֹךְ הַלֶּהָבָה
מָצָא לוֹ פִּנָּה מָקוֹם לָנוּחַ. —
וְלִבְנוֹת חֳרָבוֹת נִמְצְאוּ גַּם בּוֹנִים
נִטְעִים מְגֻדָּלִים — לֹא גְדוֹלֵי הַקּוֹמָה —
וּכְבָר אֶל אֲרֻבּוֹתֵיהֶם עָפוּ הַיּוֹנִים
לִבְנוֹת הַנֶּהֱרָסוֹת וּלְבַצֵּר הַחוֹמָה
אֵשׁ לֹא נֻפָּח הֵפִיחוּ בָעָם
וּכְבָר גַּם חָרְדוּ בָנִים מִיָּם
וַחֲלוּצִים יָצְאוּ הֵמָּה רִאשׁוֹנָה
לְפַלֵּס הַדֶּרֶךְ לָשֵׂאת נֵס צִיּוֹנָה!
אַךְ מִנִּקְרֵי כֵּפִים יָצְאוּ גַּם עֲטַלֵּפִים
שָׁרְקוּ גַּם חָרְקוּ אָחֲזָה רְעָדָה חֲנֵפִים
תִּקְוַת יִשְׂרָאֵל! אָמְרוּ עָלֶה נֹבֶלֶת
מֵעֲרֵמוֹת הֶעָפָר הַיְחַיּוּ אֶת הָאֲבָנִים?
מִי יָקִים לָנוּ סֻכַּת דָּוִד הַנֹּפֶלֶת?
הֵן מָשִׁיחַ לֹא יִרְכַּב עוֹד־עַל עֲנָנִים!
אֵין לָנוּ חֵלֶק בְּצִיּוֹן גַּם לְיָמִים הַבָּאִים
שָׁמָּה יַהֵל עֲרָבִי יִשְׁכְּנוּ פְּרָאִים.

פָּנִיתִי עֹרֶף לְדוֹר עִקֵּשׁ אַבִּירֵי בָשָׁן
וָאָשִׂים אֶת פָּנַי אֶל הַדּוֹר הַיָּשָׁן
אוּלַי לֵב חַם לֵב רַגָּשׁ אֶמְצָא בָמוֹ
אוּלַי בְּעֹרְקָיו לֹא נִקְפָּא עוֹד דָּמוֹ
הוֹי אַחִים! קָרָאתִי בְּדֶמַע עַל עֵינָיִם
בְּיוֹם שְׁבוֹת זָרִים לָמָּה תַעַמְדוּ מִנֶּגֶד?
דִּרְשׁוּ שְׁלוֹם הָעִיר שְׁלוֹם יְרוּשָׁלָיִם!
וּלְעַמְּכֶם הָאֹבֵד אַל נָא תִבְגְּדוּ בֶּגֶד
לָמָּה תִקְפְּצוּ יָד? כְּבוֹדְכֶם תַּשְׁפִּילוּ
אוּלַי בְּדַל אֹזֶן מִן הַכִּבְשָׂה תַּצִּילוּ.

אַךְ נְצִיבֵי קֹרַח גַּם הֵם, הִנָּם כֻּלָּמוֹ
שְׁתֵּי קְצוֹתָם אָכְלָה הָאֵשׁ וְתוֹכָם נָחָר
כּוֹכְבֵי נֹגַהּ בֵּין חֲשֵׁכִים יִמָּצְאוּ בָמוֹ
וְיִתְרָם—מִצָּרוֹת הַיּוֹם שָׁכְחוּ יוֹם מָחָר;

בָּרְתַחַ כִּי דָמִי הֵעַזְתִּי פָּנִים
וְאָרִיבָה אֶת הַחוֹרִים וְאֶת הַסְּגָנִים
הֵמָּה רֹעֵי הַצֹּאן — הָרַבָּנִים —
הֵן תַּחַת יָדָם זֹאת הַמַּכְשֵׁלָה;
תֵּת יָד לְעַם נָע וָנָד, בַּת יַעֲקֹב הָאֻמְלָלָה
וּמָה הֵם עֹשִׂים וּבַמֶּה הֵם עֲסוּקִים?
עֵת צֹאן הַהֲרֵגָה מֻכִּים עֲשׁוּקִים
אֲהָהּ צוּר יִשְׂרָאֵל אֱלֹהֵי הַשָּׁמָיִם!
זַמּוֹתִי בַּל יַעֲבָר פִּי אֶסְגֹּר שְׂפָתָיִם.

זָנַח יִשְׂרָאֵל טוֹב כָּבוֹד וּמְנוּחָה
נִדְרַךְ אֶל לִבּוֹ קֶשֶׁת דְּרוּכָה
חָלַק הָעָם מִשְׁפָּחוֹת מִשְׁפָּחוֹת
וְהַהֵיכָל נָמוֹג מִמַּסַּד עַד הַטְּפָחוֹת
נֻפַּץ הָעֵדֶר וְהַשֵּׂיוֹת נִפְרָדוֹת
אַךְ שְׂרִידִים בְּנֵי צִיּוֹן כְּבָר הִקְדִּימוּ
וַיַּנִּיחוּ אֶבֶן לְפִנָּה אֶבֶן לְמוּסָדוֹת
וְעַל מַשּׂוּאוֹת נֶצַח מַצֶּבֶת הֵקִימוּ
בְּשׁוֹם נֶפֶשׁ בְּכַף וּבְזֵעַת אַפָּיִם
הֵם בּוֹנִים הַחוֹמָה — עָזְבוּ כָּל קִנְיָן
עֹבְדִים אַדְמַת קֹדֶשׁ צִיּוֹן וִירוּשָׁלַיִם
וְדוֹר נוֹלָד כִּי יָבֹא יַשְׁלִים הַבִּנְיָן!

יצחק ראבינאוויץ איש-קאוונא

חֲתַן דָּמִים

או

מוֹדֶה וְעוֹזֵב

ומודה ועוזב ירוחם (משלי כ"ח).

ספור יסודו בדה"י לבית יהודה בימי שלמון הרומאים.

מאת

שמואל ראפאלאוויטש.

א

שני האחים הורקנוס ואריסטובלוס, אשר נשארו, ליורשי כסא מלוכת החשמונאים, אחרי מות אמם הרבו מדנים וריב. אריסטובלוס הצעיר הצליח להטות אחריו את הכהנים והמחזיקים בצבא, וינהו אחריו, כי אריסטובלוס היה גבור מלחמה ואיש חיל, מלא דעת ומזמות, איש אשר אלה לו היה אהוב וחביב בעיני גבורי החיל, ולכן הגבורים והגדולים מן הכהנים נטו אחריו ויהיו לו לעזר; והורקנוס הבכור היה מטבעו איש חלש ורפה אונים, ופוסח על שתי הסעפים, ולא ידע תמיד לשית עצות בנפשו מה לעשות, בלתי עצת אנטיפטר האדומי יועצו ואיש סודו, והורקנוס אשר היה הבכור וחקי התורה המליכוהו למלך אחרי מות אמו המלכה והגבירה, לכן תמכוהו חכמי הפרושים ובעלי הסנהדרין, ואחריהם נטה ההמון כלו היושב ביהודה, ויעזרו ביד חזקה להסב את המלוכה אל הורקנוס הבכור, והורקנוס התמים ראה ויבן כי ממשלתו לא נכונה, וכי הוא לא יצלח למשול על בני יהודה ברוח עצה וגבורה, ויאות לכרות ברית שלום עם אחיו אריסטובלוס וימסור לו את בית המלך בשלום, והוא ישב בבית אחיו לשרת בכהונה, ולהחשב לאחי המלך, וישמחו כל אוהבי השלום ויחשבו כי המדנים יחלפו כליל; אך שמחתם היתה לא לארך ימים, כי אנטיפטר האדומי אשר היה אויב לאריסטובלוס הדיח, בחלק שפתיו, את הורקנוס לחדש המלחמה על אחיו אריסטובלוס, ובעצת הנחש הערום הזה, ברח הורקנוס אל אריטס מלך ערב לעוז במעוזו, ויבקשהו להיות לו לעזר, להשיב אליו את המלוכה, ואנטיפטר הרבה לתת שחד לאריטס, ויתן להורקנוס חמשים אלף גבורי החיל מחיל ערב, וילכו הורקנוס ואנטיפטר אל ארץ יהודה ויחדשו את המלחמה. ובימים האלה בא פומפיוס הרומי לגבול ארץ יהודה, וימהרו שני האחים האלה אל פומפיוס ויקבלוהו עליהם לשופט ולדין, ואנטיפטר יעץ את הורקנוס להחניף את פומפיוס, ולתתו עליון עליו, עד כי ישב הורקנוס על כסא המלוכה, ואריסטובלוס עם בניו נשבו בשבי, ומאז נפלה בתולת בת יהודה תחת רגלי הרומאים, והרומאים החלו להתחשב לאדוני ארץ יהודה, הלא היא כתובה על ספרי יוסף בן מתתיהו הכהן.

אחרי הדברים האלה גדל צעזאר קיסר רומי את אנטיפטר האדומי, יען אנטיפטר, התחבר אחרי מות פומפיוס אל צעזאר הגדול, ובהיות צעזאר בארץ ארם, וילחם עם תלמי מלך מצרים עזר לו אנטיפטר בחיל יהודה, ובגבורה נוראה הכה את אויבי הקיסר, ויעש גבורות בהמלחמה הזאת, וימצא אנטיפטר חן בעיני הקיסר ויגדלהו וינשאהו, וימליכהו לשר בירושלים, ויחזק למענו גם את ידי הורקנוס, ויהי אנטיפטר מהיום והלאה למשנה למלך הורקנוס, ליועצו ולאיש סודו, ואנטיפטר בראותו ובהבינו את רפיון ידי הורקנוס נתן משרות נעלות ונכבדות על שכם בניו, ויגדלם וינשאם, ואת בנו הורדוס הצעיר, איש גבור חיל, שם לפחה ולשר בא"ץ הגליל, הוא הורדוס אשר היה ימים רבים לצור מכשול לבית יהודה, והוא אשר החל לשרש מקרב ישראל את רוח היהדות וישימהו ברוח הרומי, והוא היה הסבה הראשית לנפילת בני יהודה בגשם וברוח!

ואנטיגנוס בן אריסטובלוס התנשא למלוך א"רי מות אביו בשבי, ויבוא לפני צעזאר וישפוך לפניו את מרי שיחו, ויוציא דבת אנטיפטר והורקנוס רעה, וידבר רע על אנטיפטר לאמר כי אך ערום יערים להחניף בשקר את הרומאים, אולם צעזאר אשר ידע נכונה כי אנטיפטר הנהו באמת אחד מאוהביו, ודורש שלום הרומאים בלבב שלם, ויצו לגרש את אנטיגנוס מעל פניו, ואת אנטיפטר הרים עוד יותר, וינשאהו לרב ולשליט על כל ארץ יהודה, וישב אנטיגנוס אל ארץ ישראל ויחל להפיח רוח מרד בלב ההמון היושב ביהודה, ודבריו הכו שרש ויתחברו אליו עם רב מהכהנים בעלי ברית אריסטובלוס אביו, וילך אנטיגנוס אל ארץ הפרתים ויט בשחד את פקורס בן המלך ויבטיחהו כסף וזהב, ועלמות יפות אין מספר, ויצא פקורס עם חיל רב למלחמה על

ארץ יהודה להסב את המלוכה אל אנטיגנוס בן אריסטובלוס, והורדוס אשר שמו יצא לגבור עריץ, ויהי גם לשליט על ארץ הגליל לחם עם אנטיגנוס בגבורה נוראה. ישרי לב ותמימי דרך ראו את המדנים האלה, ויבכו באהליהם על התהפוכות האלה, כי ראו בזה תחלה להריסת מלוכת בית יהודה, ואבדן ניר לממלכת ישראל, הלא היא כתובה על ספרי יוסף בן מתתיהו הכהן.

ב

איש יהודי אפרתי מזרע בית דוד היה בירושלים ושמו חנן מעדת הפרושים ומבעלי הסנהדרין, ולו גם ואוהב בציון ושמו אחזיה, ויכרתו שניהם ברית אהבת עולם לא יכרת. ותהר אשת חנן ותלד בת ויקראו את שמה נעמה, ותהר גם אשת אחזיה ותלד בן ויקראו את שמו אמנון, ויכרתו שני האוהבים ברית ביניהם, ויאמרו לאמר: בהגיע אמנון לשנת השמונה עשרה יקח לו את נעמה לאשה, ויכתבו את הדברים האלה בספר ויעידו עדים נאמנים ויאמרו: אכן מה' יצא הדבר! וישתו וישכרו עד הבקר. למחרת היום ההוא אמר חנן לרעו אחזיה כי דבר סתר לו, ויצאו השדה, ויהי בהיותם בשדה נפל חנן על צוארי רעהו ויבך ויאמר: רעי ואוהבי הנה באה העת אשר נפרד איש מאת רעהו, כי קצה נפשי בהמריבות, והמדנים בין אחים ימררו את חיי פה בירושלים, הנה שפרה לי נהלתי בהררי הלבנון, שם אשב כי אויתיה, לא אראה בעני עמי, אשר מאשריו מתעים, וארחותיו יעקמו, ויביאו עליו שואה, ואבדן על העיר הזאת, ארדה אל הלבנון ושם אבלה את ימי ושנותי במנוחות, ואתה ידידי היה נא נאמן עמי, ובריתנו לא תופר, וביום הגיע כלולת בנינו תשלח את בנך אמנון לבנונה, ושם יקדש את בתי כדת משה וישראל. ולא יכול אחזיה להתאפק ויבך גם הוא, ויכרתו שני הרעים עוד הפעם ברית ביניהם, וישבעו בה' אלהי ישראל, וחנן שם עוד ביום ההוא לדרך פעמיו ויסע לבנונה הוא ואשתו ובתו, ויבואו שמה, וישב חנן באחוזותיו שלו ושקט, ויברכהו ה' ויגדל ויפרוץ עד מאד, ויתאמץ חנן לגדל את בתו בדרכי היושר, רכה ויראה, ונעמה היתה יפת תאר ויפת מראה עד מאד, נחמדת להשכיל ולהוטיב, וישכח חנן את ציון וירושלים, אך את אחזיה רעהו לא שכח ויפקוד אותו בכל פעם במכתבים והקשר הלך הלוך וחזק ביניהם.

ג

ואנטיגנוס בן אריסטובלוס גבר על חיל הורדוס, ויכבוש את ירושלים, בעזרת בני פרת, וישב על כסא המלוכה, ביד חזקה, ויעש מעשה נבלה ותועבה, כי עשה את המלך הורקנוס לבעל מום פסול מן הכהונה, בנשכו בשניו את תנוך אזנו, וימסרהו בידי הפרתים, והם שבוהו בשבי, ויוליכוהו אל ארצם, אותו עם כל מתי סודו, וביניהם גם את אחזיה רע חנן. היהודים היושבים בארץ הפרתים הזילו זהב וכסף רב, ויפדו את הורקנוס ומתי סודו מני צר, וישב הורקנוס בין אחיו היהודים ויהי עליהם לנשיא ולשליט, אך אחזיה מת מעצר רעה ויגון בשבי כי כלתה נפשו לשוב אל ציון ואל ביתו, ויחלה במחלה עזה ויאנש וימת, ויקבר שם בכבוד גדול. השמועה המעציבה הזאת הגיעה לשערי ציון ומשם גם להרי הלבנון לאזני חנן, ויבך חנן על מות רעהו ויתאבל עליו מאד, ויכתוב לאשת רעהו וינחמה מיגונה, לאמר כי הברית אשר כרת עם אחזיה בחייו לא יפר גם אחרי מותו. ויגדלו הנערים, אמנון ונעמה, אמנון בציון היה לאיש חיל יפה תאר, ומלא רוח דעת ותבונה, כי מהלכים היו לו בין התלמידים, המה החכמים בעלי כת הפרושים, ונעמה גדלה בלבנון ותיף ותהי לעלמה נחמדה בעיני כל רואיה, ויחל חנן לכתוב אל אשת רעהו בירושלים כי קרבו ימי מועד הנשואין, ובעת ההיא גבר הורדוס ובעזרת הרומאים צר על ירושלים ויכבשה ביד חזקה ויורד את אנטיגנוס מכסא מלכותו, ובפקודת הרומאים משחוהו בני יהודה למלך על ירושלים ועל כל יהודה, וישב הורדוס על כסא מלכותו, ומלכותו נכונה בידו, ובימים ההם נשא לו את מרים בת אלכסנדר נכדת הורקנוס לאשה, וישמע זאת הורקנוס בארץ גלותו ויתאו לשוב ירושלימה, כי בטח אשר בגלל מרים נכדתו ייטיב הורדוס גם לו, אך האשה היפה הזאת היתה הסבה לכל דברי הריבות אשר נקרו ויאתיו בבית הורדוס, כי הורדוס שם תאנה ועלילות דברים על הורקנוס וימיתהו.

ומאז החלה מרים לשפוך עברתה כמים על הורדוס, ושלומית אחות הורדוס אשת מדנים, הוציאה את דבת מרים רעה לפני הורדוס, ויתאכזר הורדוס ויצו להרוג את מרים ואת כל משפחת החשמונאים, ועם רב מהחכמים הפרושים היושבים על מדין, ככתוב בספרי יוסף בן מתתיהו הכהן. והורדוס הרבה לחקות דרכי הרומאים, ובימיו הרבו תערובות

והתבוללות בני יהודה בין הרומאים ויתר העמים, אשר צוה ה׳: בדרכיהם לא תלכו, ובחקותיהם לא תדרשו, ויחר אף ה׳ ביהודה ויך במגפה נוראה את כל יושבי סוריא ופלשת, והמות לא הבדיל בין רעים לטובים, וימת עם־רב, ותמת גם אשת חנן היהודי בהר הלבנון; ובירושלים מתה גם אשת אחזיה אם אמנון. ויתאבלו חנן ונעמה בתו על אמה בלבנון, ואמנון התאבל אבל כבד על אמו בציון. וחנן קבר את אשתו בגן אשר לפני ביתו, ויבן על הקבר בית קטן, מאבני גזית, ויהי הבית הזה לנעמה לבית תפלה. ויהי משפטה בכל יום, לעת ערב היא באה אל הבית הזה ותשפוך שיחה לפני ה׳ אלהי הצבאות. והנערה יפה עד מאד, וכגדל חנה ויפיה כן גברה בה הדעת.

ד

בימים ההם החלו להתרבות בין היהודים, חבורת האיסיים. דרכי החבורה הזאת נורעים בקרב ישראל כי נזירים קדושים היו, ומטעם הורדוס יצא צו גם עליהם להשמידם ולאבדם, יען כי דעותיהם היו נוטות לדעות הפרושים שנואי נפש הורדוס, ויבואו הקדושים האלה להחבא במערות ובנקרות הצורים, להסתר מחמת המציק, ואך לפעמים שמו נפשם בכפם ויצאו ממחבואותיהם להוכיח את בית יהודה על עזבם את ה׳ אלהי ישראל, ועל הבעיסם אותו בהבלי הרומאים והיונים, ויאספו על יד נדבות מנדיבי העם להחיות את נפשם. ויהי היום ותבוא נעמה בין הערבים אל בית תפלתה כמשפטה בכל יום, ותחל לשפוך שיחה לפני ה׳, ותשמע פתאום קול צעדים באולם הבית, ותבט אחריה והדלת נפתחה והנה לפניה איש רם הקומה, שערותיו תלתלים שחורות יורדות על כתפיו, לבוש מלבושים שחורים, יורדים על רגליו, ותרא נעמה ותבן כי אחד מהנזירים האיסיים הנהו האיש הזה. ותשתחו נעמה לפניו בענות חן ותאמר: שלום בואך קדוש ה׳, אך סורה נא מפה כי המקום הזה אשר יצעדו רגליך מקום טמא הנהו כי פה היא קבורת אמי! ויען הקדוש ויאמר: ידעתי שרתי ידעתי כי המקום הזה מקום לא טהור הוא, אך ההכרח יכביר אכפו עלינו עד מאד, אנכי ויתר אחוזת מרעי חיים בעת בצר ובמצוק, חיל הורדוס הרגו את רוב אנשי חברתנו והשרידים *) באו להחבא במערות להסתר מפני חרב הנוקמת, ולכן רע מצבנו עד מאד, חני נא אותנו עלמה נדיבה במתנת ידך, רחמי נא על אובדים ונדחים כמונו!

רחמי העלמה נכמרו עד מאד לדברי הנזיר, ותסר את טבעתה מאצבעה ותתן לתנזיר ותאמר, קח נא הטבעת הזאת כי מחירה יקר מאד ותהיה זאת לכם לשארית ולפלטה, אך כעת סורה נא מפה ואל יודע לאבי מבואך הנה. הנזיר לקח מידי נעמה את הטבעת ויברכה בברכה משלשת וכמו בלי חטרה עזב את הבית וילך, והעלמה כלתה מהרה את תפלתה, ותשב הביתה ונפשה מרה לה על צרות האיסיים מתגרת ידי הורדוס.

ה

ויהי לתקופת השנה ויכתוב חנן מכתב אל אמנון בן אחזיה בירושלים, כי הגיעה עת הנשואין, ויבוא לו מענה כי בוא יבוא אל הכסה לקדש את נעמה כדת משה וישראל, כברית אשר כרתו ביניהם חנן ואחזיה בירושלים, ותרב התכונה בבית חנן. וכבוא יום המועד לבשה נעמה מחלצותיה, והבית היה מקטר מור ואהלים, והנן ישב עם אחוזת מרעהו ויתעלסו באהבים, ויחכו לבוא הארח היקר, ולעת הערב בא אמנון עם כל הכבודה, גמלים פרדים וחמורים נושאים את כל טובו, עבדים ומשרתים רבים. ואמנון ישב על סוס הדור בלבושו, יפה תאר ויפה מראה, רם הקומה, קוצותיו תלתלים שחורות יורדות על כתפיו, חרבו צמורה על ירכו כאיש מלחמה. וירד אמנון מהסוס וחנן נפל על צואריו וישקו איש לרעהו ויבכו, ויביאהו הנן הביתה ויציגהו לפני בתו וימצא חן בעיניה, ותתעף בצעיף ותתכס כדרך בנות יהודה בימי קדם. ורכוש אמנון היה הרבה מאד, ויעש חנן משתה שבעת ימים לכל אוהביו רעיו וידידיו, ויואל אמנון לשבת עם חנן. ותמצא הנערה חן בעיניו ויאהבה ויקדשה כדת משה וישראל ויהי עם נעמה חיי נעם, אהבה ורעות, ותגבר אהבתם מיום ליום. ויהי כי הקיפו הימים, ותכר נעמה את הטבעת אשר נתנה לפנים להאיסי על אצבע אמנון ותשאלהו על זאת, ויען אמנון ויאמר: נזיר אחד מבני האיסיים נתן לי את הטבעת הזאת במהיר עשרים שקלי זהב באמרו אשר בת נריבים נתנה לו את הטבעת הזאת במתנה, למכור אותה ובמחירה להחיות הכלאים מערת האיסיים הקדושים. ותשמח נעמה מאד על המקרה הזה, ותספר לבחירה את אשר קרה לה עם האיסי

*) השרידים הם הנסים, ולקוח מערבית שרד פי׳ בערבי נס או ברח, ומזה יהיה בכל מקום פי׳ השרידים הנסים, וראיה לזאת היא שריד ופליט (איכה ב׳).

במקום קבורת אמה. בימים ההם נשמע בערי יהודה והגליל כי תפשו את ראש השודדים אשר הפילו חתיתם ימים רבים על כל ערי סוריא ופלשת, וישלח הורדוס את הילו ויתפשו את הראש בכף, ויהרגו את מבחרי גבורי השודד והשרידים אשר שרדו מהם נפוצו איש לעברו פנו *). השמועה הזאת הגיעה גם לאזני בית חנן, ובהגיע השמועה הזאת לאזני אמנון התעצב מאד, ועננֵי יגון כסו את פניו. ויהי מהיום ההוא והלאה עצוב ונכה רוח, ופעמים אין מספר מצאו אותו בדד בחדרו שוכב על הארץ ושק במתניו, ימים רבים ענה בצום נפשו. ותהי זאת לפלא בעיני נעמה אשתו ובעיני חנן, ויחלו לדרוש ממנו פשר דבר, אך לא מצאו מענה נכון, ויחשבו זאת למחלה, וידרשו ברופאים, אך לא הועיל מאומה, והיגון גבר בלב אמנון מיום ליום. ותתאמץ נעמה לשמחהו מיגונו, בתענוגים שונים, אך לשוא כי אמנון נשאר במצבו זה, ותציקהו נעמה ותאלצהו עד מאד, לספר לה שרש דבר, אך אמנון ענה לה בכל פעם על שאלותיה, בקול בכי ויללה. כה עברו שנתים ימים מיום בוא אמנון בצל קורת בית חנן, ויהי עצוב ונכה רוח עד מאד, ולא התערב בכל פעם בשמחת מרעים. ויחל חנן לחשוב אולי יתעצב על מות אביו וינחמהו, אך כל דבריו לא הועילו, ויחלו להשיב את אמנון לאיש ידוע חלי ומכאובים, וירפו ממנו.

ו

וה׳ פקד את נעמה ותהר ותלד בן לאמנון, וישמח גם אמנון על בנו הנולד לו מאשתו האהובה לו, ויכנס את בנו בברית ישראל כדת היהודים, ויהי שמח ועלז בימים הראשונים. וחנן עשה משתה לכל אוהביו ורעיו, וישמח גם אמנון עמהם, ורוח היגון חלף מעט ממנו. אך לא ארכו הימים, וישב אמנון לאיתנו הראשון ויהי עצב ונכה רוח כבראשונה, והחידה היתה סתומה אין פותר אותה, אך הזמן המפנח נעלמים, ומגלה נסתרות, הוא גלה גם את הנסתרות האלה, והסיר את המסכה הנסוכה על הדבר הכמוס הזה. ויהי היום וישב חנן ואהוות מרעהו וישיחו שיחת רעים, וישב גם אמנון עמהם, עצוב כמשפטו, וישמעו פתאום קול שאון, וישא

*) ראה למעלה: פירשתי המלה שריד כמו בערבית, וגם פה נפרש: הנסים אשר נסו מהם, וכן יהיה פירושו בס׳ יהושע (ס״י) והשרידים שרדו מהם ויבואו אל ערי המבצר, וכו׳ ואם כח זכרוני לא יתעני יפרש גם הגאון מלבי״ם שם כן.

חנן את עיניו וירא והנה אנשי חיל רב מאד מחיל הורדוס נסבו על הבית, והדלת נפתחה ברעש, וארונירם ראש צבא הורדוס בא הביתה. ויתפלאו כל האנשים ויחרדו לקראתו, אך אמנון ישב על מקומו ויבהל מאד. ויגש אדונירם אל חנן ויאמר לו: בשם המלך הגדול הורדוס שר היהודים, באתי אל ביתך לחפש אחרי שודד ומרצח אשר היה אחד מראשי גדוד השודדים בארץ הגליל, והנהו זה שנתים ימים בצל קורת ביתך, וכאשר שמענו הנהו חתנך, הגליון החתום בטבעת המלך הנהו לפניך, ושמה תראה את אותות השודד, ועל פיהן אכירהו. ויהי כקרוא חנן שתים ושלש דלתות בהגליון קרע את בגדיו ויקלל את יומו ויאמר: אהה! כי נתתי את בתי בחיק שודד ונבל, ארור היום אשר בא הנבל הזה אל ביתי לעכרני אותו ואת בתי יעכרהו ה׳ כיום הזה! ואדונירם נגש אל אמנון ויכידהו ויאמר: הנה נתפשת בידי, שודד נבל, זאב בעור כבשה תמה, לא לך לגור בנוה צדיקים, באהל ישרים, מדור אחר הכינותי לך, בוא נא עמדי, וגמולך ישלם לך בראשך, ובירושלים יתלו את נבלתך על העץ, יחי מלכנו הורדוס המשלם לרע כרעתו! ואמנון החריש ולא דבר דבר, לא ענה על כל שאלות חנן ואדונירם, גם פשט את ידיו ואת רגליו לקראת הכבלים אשר שמו עליהם בפקודת אדונירם, אך בקש לתת לו לנשק את בנו, ולמהר להוליכו מן הבית טרם תבוא נעמה הביתה, ונעמה באה, ותשתומם על המחזה האיום הזה, ובהודע לה את אשר נעשה, נפלה באין אונים, ואת אמנון הושיבו על הפרד, וכמאתים אנשי חיל סבוהו ויסעו ויביאוהו ירושלימה.

ז

ונעמה שכבה על מטתה באין אונים כשבעת ימים ובשובה לאיתנה ספר לה אביה מכל הנעשה ויאמר לה: בתי! שכחי את השודד אשר לדאבון נפשנו נקרא בשם „אישך", שכחי את שם הנבל הזה, אותו יתלו על העץ ואני ואת נקיים! — ותען נעמה ותאמר: לא אבי! את אמנון בחירי לא אשכח לנצח אך המות יפריד בינינו, לבי לא יתנני להאמין אשר אמנון יהיה שודד, לבו הטהור ונדבת רוחו לא יתאימו עם פעולות שודדי ליל, אחת דברתי כי שוא טפלו עליו זדים, אני אסע ירושלימה אתנפלה לרגלי הורדוס המלך אבקשהו חנן וחנינה, ואקוה כי יצא כנגה צדקו ומשפטו כצהרים, ואתה אבי התוכל להאמין זאת על בן ידידך אחזיה, התוכל להאמין כי לאיש ישר כאחזיה

יולד בן פריץ אשר בין השודדים ימנה חלקו, אין זאת כי אם משגה. ויאמר חנן אל בתו: אל תתפלאי בתי על הדבר הזה, רבות ראינו כי בין שושנים ופרחים, גם קוצים וחוחים יצמחו, עתה אבין את גדל היגון והעצב אשר שררו על פניו מאת הגיעה השמועה אשר תפשו את ראש השודדים בגליל, כי ירא מיום רע גם הוא, פן יבוא יומו ונספה גם הוא בחטאתו, והנחם הוא מוסר שדי הציקהו, ולא נתן מרגוע לנפשו, לכן בתי דומי והחשי, ואל נא תביא חרפה ובוז עלי, חוסי נא עלי ואל ארד אבל שאולה, כי לא אשא את הבוז אשר תוכלי להמיט עלינו בנסעך ירושלמה. אך נעמה לא שמעה לקול חנן אביה, ותצו לחבוש לה את החמור ועוד בעצם היום הזה נסעה ירושלימה, ואת בנה לא נתן לה חנן כי אמר פן יקרהו אסון בדרך ויותר אצל מינקתו ונעמה באה ירושלימה. ובירושלים מודע לחנן ושמו אבירם, ותסר נעמה אל בית אבירם והספר לו את כל הנעשה, וישרוק אבירם כי לא האמין ויאמר: את אמנון אדע מיום הולדו עד נסעו להרי הלבנון לקחתך לו לאשה זה כשנתים ימים, אדעהו לאיש ישר ותמים דרך, ועם שונים ומורדים לא התערב, לכן שבי נא עמדי כימים אחדים, ונראה איך יפול דבר. ואבירם עלה לשער השופטים ויחל לדרוש את הדבר הזה, ויענו לו השופטים כי גם אתם אין יודע עד מה. ואך בפקודת הורדוס נאשם חתן חנן היהודי היושב בלבנון, כי שודד היה ימים רבים בארץ הגליל, ובעוד ירח ימים יגישו את משפט השודד לפני שופטי העיר לשפטו משפט שודד, לתלותו על העץ. ויתפלא אבירם על הדבר הזה מאד מאד, וילך אל ביתו סר וזעף ויתאמץ לנחם את נעמה ויאמר אליה, שמעי לקולי ואיעצך, שבי עמדי עוד כעשרה ימים, כי ביום העשירי חג למלך הורדוס, אשר ביום ההוא הולך הנהו בהמון חוגג מביתו לבית מקדשנו, וירבה לעשות חסד וחנינה, ואז תלכי נא גם את ותתנפלי לרגלי המלך, אולי יחום עליך וירחמך, ויוציא משפט אישך לאור כשמש בצהרים, לכן חכי נא עד יום העשירי ואז נראה איך יפול דבר. ותען נעמה ותאמר לו יהי כדברך. ותעש כדברי אבירם ותשב בביתו עד יום העשירי.

ח.

והשודד ישב בבית כלאו, בית קטן וקצר אך גבוה כחמש עשרה אמה, ואך חלון אחד קטן מלמעלה הגיה קרני השמש להאיר מעט חשכת הבית. ידעיה אחד משומרי בית האסורים דבקה נפשו אל אמנון וישרתהו. לפניו שפך אמנון את מרי שיחו, בכה תמרורים, ויאמר לו, הלא ספרתי לך אהובי ידעיה את תולדותי וקורותי, ארורים המה הרשעים אשר גרשוני מהסתפח בנחלת ישרים, להיות איש ישר ומאשר ככל בני האדם, אנכי הלא שודד אני ולא עלי תאבל נפשי, אולם על העלמה התמימה אשר משכתיה אחרי בחבלי אהבה עזה ונפלאה, ה' יודע אחריתה, ואחרית בני אשר ילדה לי נעמה; לו ידעת ידעיה איך תאהבני הנפש היקרה הזאת, לולא אהבתי זאת אז כבר שמתי קץ לחיי, אך התקוה תשעשעני כי עוד אתענג באהבת נעמה רעיתי, מי יודע אולי יחום עוד ה' עלי וירחמני, הלא ספרתי לך כי עזבתי את חטאי ופשעי, חלקתי לעניים חצי הוני, וצדקה הלא תציל גם ממות; ימים אין מספר התעניתי בצום, לבשתי שק על מתני, אולי יראה ה' ויביט בתם לבבי, ובנפשי אשר לא נשחתה, אולי יחום אולי ירחם. ויען ידעיה ויאמר, הרגע נא אהובי, ידוע אדע כי לא בך האשם, הן זכור אזכור עוד את ימי אשרך בבית אביך בעוד אמך העדינה חיה, אך אהה מיום נסגר אביך בידי אשה מבישה מאז מרר את ימיך, עד כי נתחברת לפועלי און ולאנשי רשע, קוה אל ה' כי הוא יראה בעניך, ויחלץ מצרה נפשך, וזכר נא דברי מלך ישראל החכם: ומודה ועוזב ירחם! ויפול השודד על צוארי ידעיה ויאמר: יברכך ה' על דברי תנחומותיך הטובים, אך אולי כל מחשבותינו הבל, ותנחומותיך אפע, והיום הנורא יבוא אשר בו יחרצו השופטים משפט מות עלי, אז אשלח מכתב לנעמה אהובתי אשר בו אגלה לה מי אני ומי אנכי, אקוה כי נעמה תנחם אחרי והיתה לאיש אחר, ולי סלוח תסלח על רמותי אותה, לכן ידידי תן לי הגליון וחרט אנוש ואכתוב מכתב אשר אשלח לנעמה יומים לפני מותי על במת המטבח לרוצחים ושודדים. ידעיה הביא לפני השודד גליון וחרט אנוש, והשודד כתב כדברים האלה:

יונתי תמתי, נעמה רעיתי.

ועתה בבוא אליך המכתב הזה, לא אקראך עוד בשם הזה, כי שודד הנני והולך למות על במת המטבח, מות שודדים אמות ובין מרצחים ימנה חלקי, שכחי נא אהובתי את שמי, וזכרי מחי תמתי מקרב לבך, חסכיתי ושמעי נא את תולדותי וקורות ימי חיי וסלחי לי על עצבי את רוחך. כי לא אנכי אשם, אשר התחברתי לרשעים ופועלי און. ארורים הם האנשים אשר הסבו ברעתי זאת, ישלם להם ה' כפעלם. שמי דן ולא אמנון, אבי עובדיה הגלילי יושב ירושלים, איש נודע לתהלה בקרב הארץ, בפזורנו וצדקותיו, ידו היתה פתוחה לרעבים ולאביונים, אבי נולד בגליל ואבותיו אשר

היו ישרים ותמימי דרך גדלוהו בדרכי הפרושים, בתורה ובמצות, ויצא שמו מהולל, ובהיותו כבן עשרים שנה נשא לו לאשה את אמי נערה בת שמונה עשרה שנה, בת-שבע בת גריון הימיני; אמי היתה אשת חן ויפת תאר ויחידה לאביה העשיר, ולכן במות אבי אמי שנתים אחרי הנשאה לאבי, נפל כל ההון הרב לידי אבי, ואבי אהב את אמי ותלד לו בן, הבן הזה הוא אנכי. הורי שמחו מאד עלי, ויגדלו אותי בחכמה ובדעת; למדתי שפות זרות, וגם תורת אל לא השלכתי אחרי גוי; בחנתי ללכת בדרכי האיסיים הנזירים ולמדתי דרכיהם, אך היו עלי לטרח ואבחר בדרכי הפרושים, והייתי לאיש חיל בצבא המלך. בהיותי כארבע עשרה שנה התלקחה אז מלחמה גדולה בירושלים ואעש לי גם אני שם בגבורים, אך אהה! בהגיעי לשנת השמונה עשרה בא הקץ לאשרי, כי אמי אחרי אכלה בצהרים התעלפה פתאם ותמת, ושברי גדל כים ביום ההוא, וידוע לא ארע איך עצרתי כח לשאת הצרה הגדולה הזאת, אך האלהים החייני למען מרר את חיי שבעתים כיום הזה. אבי הסיר אחרי שבעת ימי האבל את בגדי האבל, וישא לו לאשה את מרים האדומית שפחת אמי, אשה יפה ונצורת לב, באמרו אלי כי כן צותה עליו אמי לפני מותה. כעבור שבעה ירחים ילדה לו האשה בן, ולפי דברי רבים אשר התלחשו בעיר, בן תשעה ירחים היה הבן, והחשד יצא, כי האשה המבישה הזאת היתה הסבה למיתת אמי פתאם. נקל להבין אשר החשד הזה היה די בו להפיח בלבי רוח משטמה נוראה לאשת אבי, והאשה הזאת אשר הבינה את אשר בלבבי, שנאה אותי עוד ביתר עז, ותחל לרדפני כעז נפש, ותוצא את דבתי רעה לפני אבי, עד כי גם הוא החל לשנוא אותי, כי אהבה אהבה עזה, ותעור את עיניו ויתהפך לאויב נורא לבנו; אנכי החרשתי ושמתי ידי למו פי; ראיתי האשה המבישה לבושה בגדי אמי, אך לא דברתי דבר, ואבי בעצת הרשעה הזאת הרחיקני מביתו, ופעמים אין מספר לנתי ברחוב באין לי מקום ללון, וגם היה זמן רב אשר אכל לא בא אל פי, אז הציקתני רוחי, ולא יכלתי להתאפק, ואבוא אל בית אבי ואתנפל לרגליו, זכרתי לו חסדי ואהבת אמי, בכיתי בכי תמרורים, אך האשה הזאת עמדה על ימינו לשטנני, ואבי התהפך לאכזר ובחרפות וגדופים גרשני מביתו, ויקרא באזני כי בן פריץ אני, ואין לי חלק ונחלה בביתו. הדברים האלה עוררו בלבי מחשבות נקם, ואלך בזעם נורא מבית אבי ואומר אל לבי, ארחיק נדוד אל ארץ אחרת, לא שמעתי

לקול מאהבי אשר יעצוני לעשות נקם בהאשה הזאת, ולהיות רוצח בפעם אחת, ואלך לארץ הגליל. החלותי לדרוש עזר בצר לי ממשפחת אבי, אך כל מיודעי מבית אבי רשו ודלו, כי השודד הנורא אשר הפיל אז חתיתו על כל יושבי הגליל, הכביד אכפו גם עליהם ויהיו לשלל לו, לא ידעתי איך לשית עצות בנפשי. לנתי ברחוב העיר צמתי שלשה ימים עד כי עוד מעט מַתִּי מחרפת רעב. ביום השלישי עת כי נטו צללי ערב, הלכתי ברחובות קריה והנה לקראתי איש אחד אשר הכרתיו כי היה מרעי בירושלים, קראתיו בשמו ויכירני גם הוא וישתומם על דלותי ועל פני הרעים. מי לך פה ומה לך פה ידידי שאלני האיש, ואען לו: טרם תשמע פשר דבר מפי, האכילני לחם כי זה יום השלישי אשר אכל לא בא אל פי. האיש הביאני חדריו ויתן לי לחם ובשר וישקני יין, ואספר לו את כל המוצאות אותי, והאיש הזה סגר את הדלת ויראני את אוצרו הרב כסף וזהב אין מספר, ויאמר לי, לו אתה שמעני, וייטב גם לך, אחד מגדוד השודדים פה אנכי, ואם חפץ אתה, אלך אתך אל ראש הגדוד, והיה לאיש חיל וייטב גם לך. נרעש ונדהם מפחד הייתי בשמעי את דבריו ואשפוך עליו כוס חמתי, על דברי הנבלה אשר דבר באזני ואצא מביתו בחרי אף, והוא שחק אחרי לאמר, עוד תשוב ותנחם ותבקשני לספח אותך אל דגלנו. עברו עוד שלשה ימים, ואסבול חרפת רעב עד כי למורת רוחי וחפצי התחברתי אל השודדים, וימים מעטים אחרי נהייתי לשודד התנפלו עלינו גדוד צבא מחיל הורדוס, ואנכי למען שכוח מרי יומי התאזרתי כח וגבורה ואלחם כגבור מלחמה, השלכתי נפשי מנגד, כי אמרתי אאסף במלחמה, גזרתי על ימין ושמאל ואעש לי שם בגבורים, וראש השודדים נתן לי אלף ככרי זהב לאות כבוד ויקר, וישימני לשר אלף, ולמשנהו. בימים ההם החל הנחם להציקני, ומאד מאד דאבה נפשי על התיצבי על דרך לא טוב. עברו שנים שלשה ימים וחיל הורדוס רב מאד התנפלו פתאם עלינו, ויאלצונו לברוח איש לעברו פנו, מאז החלונו לעשות במחשך מעשינו אנכי התחפשתי לנזיר מבני האיסיים ואבוא לבתי שרים וחורים ואחרי ראותי ביום אוצרותיהם, היו לנו בלילה לשלל. בימים ההם ראיתי במקרה את פניך בעמדך להתפלל על קבר אמך, את נפש טהורה וזכה חשבתיני לאיש קדוש ותתני לי את הטבעת לתשורה ומאז דבקה נפשי אחריך ואשבע כי לי תהיי לאשה, ואחרי ימים לא רבים אנה המקרה לידי כי אקחך לאשה, ולעיני השמש תהיי לי. עברו ירחים אחדים מאז ראיתי את פניך,

ובחבלי אהבה נמשכתי אחריך, ואחשוב תמיד איך להשיגך; אהה! אך גם זאת עשיתי בפעלי רשע, ובמזמות פועלי און, כי ביום אחד הודיעו לי אנשי בריתי כי אורחה גדולה עוברת מירושלים להרי הלבנון. צויתי לבני חברתי להתנפל עליה, וגם אנכי עמהם ושבתי בשבי נער אחד עול ימים, שאלתיו על שמו, ומה מאד נרעדתי כשמעי כי הוא הנהו אמנון בן אחזיה ירושלמי נוסע לקחת את נעמה בת חנן היהודי היושב בלבנון לו לאשה. שאלתיו על כל פרטי הדברים והוא לתמו ספר לי את כל, ואקח ממנו את כל הכתבים אשר אתו, הצריכים לפעלי: אותו מכרתי לעבד לסוחרי מדבר ערב ואנכי נפרדתי מאנשי בריתי, ובאתי עם כל הכבודה הלבנונה, ושמתי את שמי אמנון, אהה נעמה ידידתי קלל את שמי ואת זכרי, אך סלחי נא לי כי גם האל הטוב והסלח כפר לי, כי רבות עניתי בצום נפשי, חצי הוני חלקתי לעניים. מיום נתקשרתי עמך בעבותות האהבה חשבתי כי מאשר אהיה לעולם, אך אהה כי אשרי גז חיש ויעף, כי אחד מהשודדים אשר צויתיו חרש לבוא ירושלימה להודע מה נעשה בבית אבי, בא אלי היום ויספר לי כי לאבי נודע אשר התחברתי לחבר שודדים, ותהי לו השמועה הזאת כרעם נורא. ויחל מהיום ההוא והלאה לשנוא את אשתו הארורה אשר הסבה כל זאת, והיא הבינה כל זאת ותפחד פן יגלה עונה לפני כם השופטים ותשם רעל מות במאכלו, ואבי אכל וצירי מות הדביקוהו וימהר אחרי שוטרי בית המשפט ויספר לפניהם מעללי אשתו הרעה וכי גם את אשתו הראשונה המיתה האשה הזאת ברעל. השוטרים שמו משמר על האשה, ואבי מת, ואת האשה הרעה פקדו לשפטה משפט מות. הידיעה הזאת העציבה את רוחי כליל כי ראיתי אשר אל זועם ה׳ ונקם ישיב לעושי רע, ומהיום והלאה החל הנחם להציקני עד מאד. בכיתי לפני ה׳ אלהי הצבאות למהר לשפטני כמשפט השודדים, עד אשר נתפשתי בידי ארונירם ראש צבא הורדוס. במנוחה ובבטחון אלך למות, בידעי כי ה׳ כפר על חטאתי, וכן כפרי לי, וסלחי לי גם את נעמה, ושכחי את הבוגד „דן" אשר תדעהו בשם „אמנון".

ט

יום העשירי הגיע, היום הזה היה בכל שנה ושנה חג למלך הורדוס, יום זכרון לאשתו מרים אשר המיתה, ולמען כפר על חטאתיו הרבה ביום ההוא לעשות חסד וחנינה, ונעמה לבשה מחלצות ותתצב על אם הדרך העולה אל בית אל מקדש יה, ובית ה׳ בנוי לתלפיות על הר ה׳, כי הורדוס הרבה לפארו יתר מכל המלכים אשר לפניו כי דמה לכפר את פני ה׳ אשר הכעיסו. נעמה שמה עיניה על הבית הנהדר והנשגב ותדבר אל לבה ותאמר: אל עליון! החפץ לך בבית? הן שמי השמים לא יכלכלוך ואיך ישכון רוח קדשך בבית אשר כוננו ידי יליד אשה בן אדם קרוץ מחמר, הן זה חפצך, שבר חרצבות רשע, לחוס ולרחם על עניים ואובדים ולהוציא ריב ומשפט יתום ואלמנה, הן כאלמנה חיה אנכי היום, ובני כיתום, תן נא ה׳ בלב המלך לרחם עלינו ולהשיב לי את אמנון אלוף ראשי. עודה מדברת אל לבה והמלך ביפיו בהמון חוגג רוכב על סוס דוהר בראש המחנה, ונעמה התנפלה על הארץ ותצעק בקול גדול „הושיעה אדוני המלך". המלך הביט על נעמה ויתפלא על הודה ויפיה, ויצו להרימה מן הארץ, וישאל אותה לאמר מה לך בתי, ותבך נעמה ותספר להמלך את כל המוצאות אותה, כי עלילות דברים שמו על אישה, וישאלה המלך בת מי את בתי, בת חנן היהודי עבדך אנכי, ענתה נעמה. ויען המלך ויאמר, אם כן בתי לכי הביתה, ושכחי את הנבל אשר הוליכך שולל אחריו כי שודד ובוגד הנהו וחרפה לך לשאת את שמו על שפתיו, כי עוד ביום מחר יתלוהו על העץ לאות לבני מרי. נעמה נפלה באין אונים ותתעלף, והמלך עבר לדרכו. אבירם אשר ראה כל זאת מהר אל נעמה ויביאה הביתה. עד ארגיעה עברה השמועה בכל רחובות ירושלים, ותגיע גם לאזני האסור, וימהר וישלח את המכתב אשר כתב, לנעמה ע״י ידעיה אוהבו, ונעמה קראה את המכתב ותבך מרה, וכל תנחומות אבירם מיודעה נשארו מעל, כי אמרה אשר תרד אחרי אמנון שאולה, יהי שמו דן אמרה נעמה, יהיה מי הוא, לי הוא, ולו אני, ואחר לא ארע בתבל. וה׳ ראה את דמעות נעמה ובכי דן, וירא ה׳ כי באמת עזב את חטאיו ושוב ישוב אל ה׳, וירחמהו ה׳, כי בלילה ההוא רעשה כל ארץ יהודה כרעש אשר רעשה בימי עוזיהו, ויפלו חומות ובתים וגם בית האסורים נפל תחתיו ויברחו משם כל האסורים, וימלט גם אמנון הוא דן, וישלח על ידי ידעיה לקחת את נעמה וימלטו אל ארץ מצרים וישבו שם עד היום הזה, וגם חנן בלבנון שמע את כל הנעשה ויבוא אל בתו למצרים ויאמר: אכן נאמנו דברי המלך החכם „ומודה ועוזב ירוחם!"

שמואל ראפאלאוויטש

עשרת כסף.

ספור

א.

הקוסם הנפלא, האביב המהלל בתשבחות בפי כל המשוררים אנשי-הרוח, כבר ישב על כסא כבודו, שרביט הקסם בידו המלאה זיו ומלכותו בכל משלה. בתנועת קסמיו מחדש הוא פני מעשי בראשית בשלל צבעים נפלאים עד אין חקר; בתנופת שרביט זהבו נהר יוצא מעדן להשקות את כל היקום בסם חיים, בטל אורות של תחיה עושה נפלאות גדולות, מקרני ידו כל הבריאה עוטה אור כשלמה, כל ברואי חלד מפיקים נגה, יתרועעו אף ישירו, ובשמחת עולם על ראשם יצאו במחולת המחנים.

הנה האדמה כלה ככלה תעדה בליה כלילי היופי ותטיב פנים במראות חן מרהיבי עין.

גם ענות העיר נ. לא בזה ולא שקץ האביב המחדש פני האדמה, גם תחת שמיה הופיע בצבי עדיו והדר כבוד הודו להפיל לה חבלי שפר בנעימים. אמנם, לא הגדיל לעשות ברחבי רחבותיה מצע דשא וירקרק חרוץ, אף לא הפליא לעטר אותה בנזרי ציצים ופרחים טובי חן וריח ניחות, כמשוש דרכו בנאות שדה וגנים; אך גם בקרבה כבר נודעו עקבות קסמיו הנפלאים בפא״ר החבוש לראש העצים המעטים המפזרים בלי סדרים במקום המכונה בשם „גן הטיול" — שאליו יתאסף המין היפה ואשר איננו יפה לראות ולהראות, — בזמירות צפרים עפות המצפצפות והמהגות פיוטי שירותיהן היפות לרומם על כל ברכה ותהלה את ארון הנפלאות ואת האדם בחיר היצורים.

היום בהיר בשחקים, מלכת השמים כבר יצאה על הארץ בכל יקר תפארת גדולתה, זהב הודה לא יועם גם מעב קטנה ככף איש. קרנים מידה יפיצו חם צח ונעים המשיב נפש כל חי. הנה התולעים חובקי האשפתות — אשר שפעת אוצרותיהן תכסה את העיר נ. — מגיחים גם הם מחוריהם לקבל מנת כוסם מצדורות השפעת האביב המשביע לכל חי רצון. גם תולעת יעקב כבר תשוט בחוצות נ. וברחובותיה, אך לא לשוח ולענג נפשה בהדר הטבע (אף כי עלי לוחות הברית שלו אינן חקוקות בחרב ברזל המלות המהללות „חוץ מהעברים"), לא לשאוף רוח מלא אור יקרות וחיים חדשים; לא לה לשבוע בהקיץ את תמונה פאעזית, לא לה זאת המרגעה של רגעי ארץ, לא לה! הנה הם אחינו בני ישראל, הביטו וראו: מקליהם בידיהם, צרורות צרותיהם על שכמם ורגליהם ממהרות לרוץ, אנה פניהם, פני מתים, מועדות? אל המערכה, לערוך מלחמת תנופה, מלחמת אחים איומה, לאכול איש בשר זרוע רעהו, כלם אחוזי חרב מלומדי מלחמת הקיום בכל פרטי תכסיסיה ודקדוקי גבורותיה הנוראות... כלם חפצים חיים, כלם אוהבים ימים לראות פת לחם, אחד לא נעדר, ואין שלום, אין נחת, אין לחם, אין חיים, גבורים אמללים!

אך שם בחדר הפונה אל הרחוב, אשר כמשק גבים שוקק בו כבר מהמון גבורי חיל כאלה, שוכב עוד סרוח על ערשו צעיר לימים אחד, שוכב לא בעינים פתוחות וחבוק ידים לעסוק בצרכי גהוק ופהוק באמונה (כמשפטו כל הימים טרם יקום ממשכבו) כ״א אחוז בחבלי תרדמה עמוקה, נחלת צדיקים גמורים, והוד נחרו—אימה.

השעה האחת עשרה כבר הגיעה ועל חלון חדר משכב הצעיר עוד פרוש הוילון למסך.

כל הלילה נדדה שנת הצעיר ואך זמן רב אחרי עלות השחר נסגרו שערות עיניו וירדם לראות חתת חלומות נוראים. האמנם לא דאגות מוצא לכסף לשלם שכר בית אפל, לתת טרף לבית מלא קללות אשה ויללות בנים חמשה — הדריכו מנוחת הצעיר הזה, כאשר תדרוכנה לפעמים קשתן לירות חציהן השנונים במו אפל לבב הנרכה; אך ענין רע ממין אחר נתן לו לענות בו, ודאגתו – הלמה את ראשו בלי חמלה, נקרה את מוחו בלי הרף כיתוש טיטום ותכביד עליו אכפה להתהפך מצד אל צד כעל ערש דוי, מבלי מצא כל הלילה מנוח עד הבקר.

עד מתי, בן יקיר לי, תשכב? — נשמע קול מחדר הסמוך לחדר הישן, קול הנלוה עם שעול עצום, אחריו נשמע קול צעדים ובפתח החדר נראו פני אשה באה בימים, אשר מבין קמטיהם הרבים נשקפו עוד עקבות יפי נעורים, הלא עת לך לקום ממשכבך כי כבר בא מועד. — הישן הריע אף הצריח בקול נחרו ביתר עז כמו לתשובה על דבריה.

— זיסע מחמדי! מה לך נרדם? מה נשתנה היום מכל הימים כי תרבה לישון עד הצהרים, תחת אשר עליך למהר היום ללכת אל בית הגביר אשר צוני אתמול לשלחך? אולי ישמור הבטחתו לי ותוכל להסתפח אל אחת הכהנות בבתי מסחריו הרבים, אולי יש תקוה כי ירחם ה' וישלח עזרתו מקדש בדרך הזה — תחנן האם קולה, כמו תבקש על נפשה ולמשופטה תתחנן לעורר רחמים.

הבן התהפך על משכבו הנה והנה כדלת

הסובבת על צירה, ויוסף לעשות מלאכתו בנחרי אפו, בהסבו פניו אל הקיר.

רגעים לא מעטים עמדה הזקנה לפני המטה, עיניה השחורות, המפיקות עוז, גם בהיותן כבר כבדות מזקן, נגה ישר ובינת תמימות, הביטו לנכח בנה ותשת עצות בנפשה אם להעירהו מתרדמתו או לחדול, אך לאחרונה יד הפחד מאבדן כהנה גדולה או קטנה הנשקפה בעדו — היתה על העליונה.

— קומה, בני יקירי, קום לך! הן כבר כחצות היום בחוץ ואתה עודך שוכב על משכבך — קראה האם ותניע במו ידה הרזה את זרוע הישן לעוררו בתנועה קלה.

— מה זאת? מי הוא זה? — השמיע הצעיר קול ענות בחרדה, בהרימו מעט נטל ראשו הכבד עליו ובקרעו סגור עיניו.

—אין דבר, נשמת חיי, אין דבר! אין כל פחד לנגד עיניך, אנכי היא אמך הנצבה בזה...

את? מה לך פה? מי בקש זאת מידך להעירני משנתי? טפו, לכל הרוחות, גם לנוח כמעט רגע איש לא יניח לי!

— הסר כעס מלבך, זיסע מחמדי! הביטה וראה, הלא השמש עומדת כבר בחצי השמים, עוד מעט ועת ארוחת הצהרים תעבור ואז החפץ בידך למצא את הגביר עוד לא יצלח...

— איזה גביר? מה מגמת פניך? שאל הבן בכעס ועיניו הפיקו אל מול פני האם מבט מוזר.

— הלא הוא הנדיב זילבערמאן מודענו. האמנם לא תזכור את אשר ספרתי אתמול באזניך בבואי מביתו איך קבלני בסבר פנים יפות ויצג לפני כסא-כבוד בעצמו ובכבודו, גם הרבה לדבר אתי טובות ויצוני לשלחך אליו מחר ר"ל היום לעת צהרים? לו שמעת איך שפכתי לפניו כל מרי שיחי, ואתאר לפניו את רוע מצבנו ההרוס ע"י מחלת אישי אשר תקפתהו באופן נורא מאד — אויה לי — גם הרביתי בכי כבכית יוה"כ כי ייטיב נא בחסדו לחלץ נפשנו מן המצר בתתו על שכמך משרה טובה; לו ראית בעיניך איך היו אזניו קשובות לקול תחנוני! הכרת פניו ענתה בו כי דברי היוצאים מלבי הנשבר נגעו עד נפשו ולא ישיב פניך ריקם אם אך תשכיל בבואך אליו להשיב לבו עליך. מי יתן והיה, זכות אבותי היקרים, רבש"ע, תעמד לי! אנא, נשמתי, קומה והכון ללכת אל בית הגביר לבל תאחר חלילה את המועד.

— מה לי ולהגביר שלך? יחטפהו הרוח, ילך לעזאזל בכל רב עשרו ואל נוסיף ראות פניו הנמבזים.

— מה זה לך כי הקיצות היום על צדך השמאלי? הרף ממעשי נערות ועזוב שחוק המכאיב לבי. קום לך עד מהרה ואל נא תתמהמה רגע. קום נא בני ולכה נא אל הגביר בשעה טובה ומצלחת ואל תעביר בפעם הזאת את המועד, כאשר הסכן הסכנת לעשות תמיד.

—האם תחלי לשחרני מוסר? הלא נפשך יודעת מאד איככה אוהב אנכי לשמוע מוסרך הטוב. אך לא אוכל הבין, האם לא תניחי לי ללבוש היום את בגדי? הגידי נא לי!

— הנני יוצאה מהחדר ואתה לבש בגדיך כחפצך ותמהר ללכת אל המקום הדרוש.

האם התאמצה להעביר איזה תנועה כעין שחוק קל על דל שפתיה, בעוד דמעתה מתגלגלת על לחיה הצנומה, ותתבונן מעט אל פני בנה בעינים מפיקות אהבה, אהבת אם רחמניה, אחרי כן פנתה ערף ותצא והיא מדברת על לבה: אוי לאמך הזקנה בערך! מיום ליום יהשך משחור תארו ומשמן בשרו ירזה עד כי כבר נדמה לכפים מעץ יבש, אוי ואבוי לשנותי, אללי לי!

השיבי נפשך למנוחתה, אם עניה לא נוחמה! בלילה הזה נדדה שנת בנך ולכן פניו שנו מעט לרעה, זולת זאת אין דבר וצל הרים את רואה כהרים.

ב

הצעיר התרומם בצאת אמו לשבת על מטתו בחבוק ידים וזכר כל החזיונות, אשר בעתוהו בשנתו, בא לפניו בערב רב בלי ראשית ובלי תכלית. אך יותר מכלם נשאר חלום אחד חרות בזכרונו, והוא עלה לאחרונה על לבו ככל המראה אשר הָראה בחזיון: הנה הוא בבית התיאטרון יושב על כסא רם ונשא. המחזה עוד לא החל אך כלי הזמר כבר ייטיבו נגן בתרועה. עיני כל תחכינה לקראת תנופת פרכת המסך. אמנם הוא בצפיתו איננו מפנה לבו לבטלה כי אם עיניו משוטטות בכל פנות ההיכל להתבונן באור פני הבריות היפות הנאספות, ולשכנו הקרוב אליו יחוה דעתו מי מהן היפה בבנות חוה. לפתע פתאום פורצת לשון אש מאחת הפנות ותלך הלוך וגדל באור מוזר ותלהט סביב בזרמי להבות, והבית ימלא עשן מפה לפה. כלי הזמר יוסיפו להריע בזמירות ששון, קול מצהלותם יתגבר להוסיף אמץ, ועליו נלוה תרועת זעקה גדולה ומרה הנשמעה ברמה מארבע פנות הבית; כל אחד ממהר לנוס מתוך ההפכה בחרדת מות, אך הוא נשאר בתמהון לבב כיתד תקועה במקום נאמן ועפעפיו יישירו נגד צעיר ענק אחד היושב ממולו ומראהו משונה עד מאד, אשר ימלא

פיו שחוק נורא כרעם בגלגל, בעוד כידודי אש יתמלטו מעיניו הגדולות, ובלי הרף ימחא כף בכל מאדו. לאחרונה יתעורר גם הוא מתמהונו, בראותו אש מתלקחת חובקת כסאו, בלשונות רבות, וימהר לרוץ בדרך כל הנסים במהירות הברק. על דרכו במרוצתו תנגף רגלו בעלמה עדינה ומענגה השוכבת סרוחה על הארץ, האש כבר אכלה קצות לבושה היקר וגם תוכו נחר והיא ישנה ושנתה, כנראה, ערבה לה. ברחמים גדולים יעמים המשא הנעים על שכמו ויאחז דרכו אל הפתח במהירות עוד יותר גדולה. רגלו כבר דורכת על המפתן, עוד צעד אחד ונפשו נצלה יחד את נפש העלמה הנשואה בחיקו, והנה — צרה וחשכה! הענק הנורא במראה אוד מצל מאש לקראתו עומד, עיניו מזרות זיקי תפת וקולו חוצב להבות אש, ובאכזריות חמה יגזול את משאו היקר מידו ויסחבהו לאחור, באחזו בציצת ראשו, סחוב והשלך אל תוך הבית הבוער כלו ככבשן...

הרואה אש בחלום סימן טוב לו, כן היתה אומרת אמו תמיד באזני; ומי יודע, אולי יש באמת איזה קורטוב של אמת בדבריה אלה — רעיון כזה עבר משכיות לב הצעיר ברב שרעפיו בקרבו וכום תנחומין זה שעשע נפשו ויחדל מלהעמיק עוד חקר פשר דבר בכל פרטי חזיונותיו האחרים. לא לחנם יכירו טובה כל יושבי תבל לפראמעטהעאוס הגונב את האש מגנזי מרומים, כי אלמלי לא נגזלה החמדה הגנוזה הזאת אך להיות סמן טוב — דינו!

כאשר הרגיע אלכסנדר רוחו בדבר השרפה הגדולה הרים מעט את וילון החלון, וישקף החוצה גם הביט במורה השעות ויניע ראשו בתנועה אשר דוגמתה נראה ב„מתנגד" אדוק, בהודע לו כי כבר עבר זמן ק"ש של שחרית ותפלתו תהיה תועבה. אך חיש נראה על אודם שפתיו שחוק קל כלועג לחרדתו לאמר: מה לי לדאוג על אבדן חלק היום, עוד היום גדול לכלות כל עסקי הגדולים. עד מהרה החל לשית כל מעיניו בסדר קשוטי לבישתו כהלכתו, בכל משפטו מדי יום ביומו.

הקורא המבין בעינו החודרת אולי יקדם פני להבינו טרם אגיד כי גבורי הוא אחד מבחירי הדור החדש, הרואים באספקלריא מאירה כל מה שתלמיד ותיק של מחוקקי פאריז הפליא לחדש ומדקדקים כחוט השערה לעסוק בצרפי הטואלעט] באמונה מצוינת ולהאריך בזה בכונה עצומה יתר הרבה מאד מהחסידים הראשונים הידועים בשהיותיהם והכנותיהם לעבודה זו תפלה. אמנם כן, גם היום אף כי אחרו פעמיו לגשת אל עבודת ההתקשטות לא שנה את תפקידו לעשות מלאכת הקדש רמיה, חלילה לו מעשות כדבר הזה. לא איש פשוט הוא גבורי ויכזב בענין העומד ברומו של עולם החדש! בתם כל חלק מחלקי העבודה עיניו תחזינה מישרים, כדרכן כל הימים, להתבונן אל הראי ולהוציא מלפניו משפט צדק אם לא פגם חלילה במאומה בעולמות העליונים או בתחתונים. אולם הראי רעו הנאמן, המפזר לו תמיד תהלה מלא חפנים, בפעם הזאת כאדם עבר ברית בגד בו בשוותו לנגדו את פניו במראה חור יתר על המדה הרגילה והדרושה; גם התעלל בו למען הרעימו: פה בצד מצחו הרחב הראה לו שני כתמי-קיץ קטנים שנתעלמו מן העין אתמול, ושם בתנוך אזנו הימנית יורה איזה כתם אדום, כמו רושם עקבות השרפה אשר שרף בעל החלומות... בעוד הוא עושה כה וכה לעשות כונים למלכת המאדע, אזניו הקשיבו קול איש אחד בחדר השני השואל את אמו אם בנה בביתו ותשובת האם כי כבר יצא מהבית ללכת החוצה. הוא הכיר את השואל בקולו כי רעהו סימאן הוא היקר בעיניו ונכבד עד מאד בין כל החברים בני גילו; גם הבין על נקלה את הסבה, אשר בעבורה תמנע אמו מכבד את רעהו זה ולא תתנהו הפעם לראות פני בנה, כי יראה היא פן יעצר בבית ע"י האורח הבלתי קרוא ויאחר לבוא בעתו אל הגביר. חברו הוסיף לשאול את פי אמו אם לא תדע לה אנה הלך בנה ומתי ישוב הביתה, אך הוא, הבן, חס על כבוד האם ולא נתנה עוד לבטא בשפתים דברים אשר לא כן, וימהר לקרוא מחדרו בקול:

הנני פה דרוש לכל חפציך, סימאן, בא נא הנה! — הקרוא לא עזבהו לחכות הרבה.

— מה זאת היתה לך, אלכסנדר, כי יחביאוך במשכיות כסף כתפוח זהב או כטבעת קסם? האמנם לבלי יפיל אור פניך איש כבד עון כמוני שמו עליך משמר ויקברוך בחדרי חדרים כמטמון מסתרים? פתח פיך, צעיר נאור, ויאירו דבריך, השמיעני את קולך בשפה ברורה אם עוד לא נסתתמו טענותיך. — סימאן נשא מדברותיו בקול אדון הדורש חשבון מעבדיו אשר תכו לרגליו בלשון רכה המשברת גרם, וכל רשמי פניו ועיניו מלאו אחרי הברת דבריו. הוא היה צעיר לימים, כבן עשרים וחמש שנה, קטן קומה, הנודע בגלל זאת בשם ננס; אך את אשר החסיר הטבע בגבהו מלא פי שנים ברחב ויעש לו פימה עלי כסל ביד נדיבה, ובדבר הזה עזר הוא בעצמו להטבע בכל מדת האפשר לבן תמותה, כי לא אהב מעודו לענות בצום נפשו ולמרק את גופו בסגופים, כי אם בתורת אכילה ושתיה חפצו ובאהבתה ישגה תמיד בכל מאדו. תאר פניו רחוק מאד מלהיות לאל יד להלל, בהיותו חסר חן ונעם, מלבד אשר על חלקת לחייו

ימצחו נודעו עקבות אבעבעות גם בלי עזר זכוכית מגדלת, ולא נפלאת היא אם בין עלמות נ. ישנן כאלה ההולכות רכיל לגלות סוד בעקמימות פנים — שלא בפניו — כי משחת מאיש מראהו; אך עיניו, הממהרות לרוץ בחוריהן מדי דברו, בברק זהרן המיוחד תצלחנה לפעמים להמשיך איזה חוט של חסד גם על פניו. בין כל חבריו ומיודעיו נודע הוא בתר אדם המעלה הדגול מרבים, על אשר רוח מהתלות דובר בו ביתרון הכשר „ומלות ישרות" וחדות על לשונו בכל עת; רבים מהם יאהבוהו עד מאד ועל כפים ישאוהו בגלל שאר הרוח אשר נוססה בו, אף אם לא ישא פני כל רע בעת לצון חמד לו ולפעמים בוטה כמדקרות חרב אל לב חבריו, ואשר לכן ישנם ג"כ כאלה השומרים עברתם לו בלבם בהיותם נדקרים מעקיצות עקרביו, ולזאת לא יפלא בעינינו אם הננס הזה רוכב בגאותו על גבי הענקים שבחבריו ובשבתו בסוד מרעיו יתנשא הוא לכל לראש ואיש לא יזיד למרות עיני כבודו.

גם גבורי הוא אחד מאלה המוקירים את סימאן כחכם משבעה משיבי טעם ודבריו בענינים רבים היו אור לנתיבתו.

כנוס הצללים מגאון קרני השמש או כהגרש הנשיאים מאור פני מלכת השמים — כן נסו צללי יגון אלכסנדר בדבר מראה הלבן של הפנים ועצבו מסבת כתמי הקיץ שעל המצח והכתם האדום בקצה האזן נמחה כעב למראה פני סימאן הצוהלים ולקול התוליו, ויען ויאמר גם הוא בשחוק: בלי ספק תפל על אמי אימתה ופחד פן תטיל אתה בי עין רעה, ולזאת חפצה להסתירני בסתר כנפיה ממראה עינך הנוראה.

— הוי אשה פתיה אין לב! הטרם תדע כי נחש ינחש איש כמוני ואם תזיק עיני את תכשיטה היקר הלא כל העיר יודעת מקטן ועד גדול כי נבון לחש אני מאין כמוני להסיר מכת עינא בישא כמו ביד. בזקני ובפאות ראשי נשבעתי כי לא יבצר ממני כל אשר איזם לעשות בדבר הלחשים, ויש לאל ידי לתקוע תחת איזור מתני אלפי תתרים כאותו תרח הזקן המהלל בתשבחות בפי זקנות נובלות כאמך אשת הכסילות, אך למה לנו לעסוק בדברים בטלים? הגידה נא לי שאהבה נפשי: האמנם עתה קמת ממשכבך כי עוד תתקשט כחתן המכהן פאר?

— הלא עיניך הרואות, אם אמנם „את טוב" אתה לי, כאשר אדמה בנפשי, עשה נא עמדי אות לטובה וזרועך תאמץ את רעך החתן לקשטו ולפארו ביד הכשרון הטובה עליך.

— מורא יעלה על ראשי פן נבול תבול שושנה כמוך כגעת בה איש כמוני בחוחי ידיו... בא נא אתי אל הראי — בדברו זאת משך סימאן את רעהו צעדים אחדים לפנים — ובעצמך תחזה שבע שמחות את פניך. צאינה וראינה בנות ציון בחתן יפה ומזהיר כזהר הרקיע! אמנם לך יאתה כלה נאה והסודה אשר אין על עפר משלה. רעיון מאשר! הידעת את מי בחרתי להיות שגל הנצבת לימינך? את שיינע דוואסע המשמשת בביה"מ הישן. מה אומר לך? כלילת יופי, משוש כל העיר, במלה אחת, לה דומיה תהלה — בהגידו זאת נשק ידו מנשיקות פיו —; גם צעירה היא עוד לימים, אך בת תשעים ותשע שנים היא ועוד בלי תשעים ותשעה ימים. אולם שכחתי כי קצר-רואי אתה ולא תדע להבחין בין טובה לרעה, אך הסר דאגה מלבך, בי תוכל לבטוח כי לא אשגה רע עור כמוך בדרך ואת האמת אציגנה לפניך ערומה כיום הולדה.

— שדכן נפלא אתה, בראווא! אנכי בראשונה אתן לך תעודה כי מפליא אתה לעשות במלאכה החדשה הזאת. לא אוכל לדעת איך תמצא הכלה חן בעיני אך מין סחורה כזאת יקח אל נכון את לב אבותי ובכל נפשם יאמרו לדבק טוב.

— החשבת כי לא בין אבין את אשר לפני? עוד קטני עבה ממתני כל שדכני נ...! לו ידעה זאת אמך מראש אז קבלתני בסבר פנים יפות ותפתח לי דלתי חדרך לרוחה, האף אין זאת? אמנם... תם אני ולא ארע איזה מעלות טובות יש לך למען כפר באזני הכלה ודבר שקר לא אוכל לצעוק בקול גדול (כי חרשת היא), אך זאת אגיד לה כי גבר מוצלח אתה לטאטא במטאטי ביה"מ את עזרת הנשים comme il faut, ובעשותך את מלאכתה תוכל היא להחליף כח ושקוי לעצמותיה ולפרוח כחבצלת השרון. בין כה עליך לעשות חנף לי ולמלאות כל משאלותי, לזאת תנה מהר עצי-גפרית, חושה אל תעמוד!

אלכסנדר הושיט לו בשחוק על שפתים תבת עצי-גפרית והוא העלה עשן סיגארא עשויה ויוסף להביע התוליו:

חושה, אלכסנדר, כלה מעשיך ונצא לשתות כוס יין טוב מלא מסך בשעה טובה, כאשר צוה ה', ותחשב זאת לך ככסף קדימה בעד שכר שדכנותי ואז הכל על מקומו יבא בשלום. השלך יהבך עלי ואני ארע לכלכל דבר במשפט.

— טוב לך לדבר על אדות שתיה כדת, אתה יוכל היות כי כבר אכלת ואנכי...

— יוכל היות! — שסע סימאן את רעהו בדברים וימלא פיו שחוק תרועה — הוי נער, עתיק מחלב, יונק שדים! האם כהתל באנוש פשוט תהתל

בִי? אם אני כבר אכלתי! מה אמרו הבריות אם עד עתה לא בא עוד אכל אל פי? הלא כ"א הראה עלי באצבע ובשתי וגם נכלמתי להרים פני בחוץ. דע לך, אויל משריש, כי לא אחת אך שתי פעמים כבר אכלתי כרוש להיות, לא בדרך צחוק והתול; אמנם בכל זאת ביום יפה אף נעים כזה לא השיבותי אחור גם בפעם השלישית לו הניחו עתה לפני נחת טוב ושמן מהלויתן.

— הרחב פיך ואמלאהו! לא לנו, אח טוב, לא לנו ערוך מאתמול הלויתן; החסידים המה יאכלו אותו בכל פה לצבות בטן ובני חברתנו ינועו ויעמדו מרחוק בעינים כלות לבלוע אך את הרוק.

— התדע את אשר רחש לבי דבר טוב? — סימאן הפסיק מעט ויקם ממקומו גם העתיר במקטרתו תמרות עשן בארחות עקלקלות, כדרכו מדי הכינו להוציא מבית גנזיו „מלה ישרה" רבת ערך — נהפוך הוא, אך נפש חברתנו תתענג שמה בדשן הלויתן ולדלת עם החסידים נשאיר שירים מקצה זנבו. אם לא תדע לך באיזה אופן הנני להגיד באזנך פשר דבר: כאשר יערכו שם השלחן לא ישימו המלאכים המשרתים מים, כי כלם אש להבה ואין שלום למו במים, והיה כי יראו הצדיקים והחסידים חסרון הנוזלים, אשר לא יוכל להמנות ע"י המשרתים עושי רצון איש ואיש, ימרטו שער פאותיהם מעצר רעה ויגון וכעכברים אכולי סם ישוטו בכל פאות השמים למצוא מים; ואנחנו, היודעים את הסוד איך לאכול לשבעה בלי נטילת ידים, נמלא כרסנו במבחר הנתחים, לבלתי השאיר דבר עד בואם, ואחרי כן נכבדם ללקט העצמות היבשות תחת השלחן.

אלכסנדר הרעים בקול שחקו תרועה גדולה, ורעו לא הסב מנגדו תפארת רום עיניו המפיקות נגה של גאון עצמו. אחרי כן החל אלכסנדר לספר באזני חברו את חלום השרפה, באמרו בשחוק כי לנבון דעת כמוהו נקל לפתור כל חזון. סימאן הטה אזן קשבת לכל פרטי החלום הבא ברב ענין ולא שמע דברי המספר; אמנם כאשר התאמץ אלכסנדר בהתלהבות רוחו לתאר בצבעי משוררים את יפי העלמה, אשר מצא במרוצתו סרוחה על הארץ, ופניו לבשו צורת הזולל בספרו לאחר מטוב משתה שמנים שאכל בהקיץ או בחלום, — אז לא יכול עוד רעו עצור במלה דבריחותא ויקרא לאמר:

מה גדלו מעשי נסיך, ה'! הן הצעיר הזה קצר רואי הוא למראה עינים ולהתבונן בפני סחורה יפה ישא עיניו למרחוק ביתר שאת מאחרים בלי עזר כל כלי מיקראסקאפ מגדיל לעשות!

בפעם הזאת לא נודעו על שפתי אלכסנדר עקבות שחוק, כפעם בפעם אחרי איזה דבר התול של סימאן, ומעיני האחרון לא נעלם השנוי הגדול אשר קבלו לפתע פתאום פני הראשון, כמו ענגה שחורה עלתה ותכס עליהם בצלמות. אחרי דומיה ממושכה גמר בעל החלום את ספורו בקצור נמרץ ובמהירות ויורד לארץ ראשו.

— מדוע היו פניך זועפים פתאם? מה זאת חלפה ומהצה רקתך? ההיטב חרה לך על גזלת העלמה מידך? חכה עוד מעט, אלכסנדר, והמצה משד תנחומי שיינע דוואסע, כי מאור פניה ינוסו כל יגון ואנחה...

— האמנם תכיר בפני, סימאן, איזה סימן רוח עצב? לא, אין דבר, על דברתי, עיניך יראו זרות או תדבר בזדון תהפוכות.

— מי יתן והיה כדברך כי כלכל לא אוכל את איש המשפיל חוטמו. ראה נא, כמעט שכחתי את העיקר, הלא באתי עתה אליך להשמיעך שמועה טובה אשר תדשן עצמותיך. הידעת כי חברנו בארים ברייטקאפ זכה בגורל סך גדול ונורא? הן כל הקריה הומיה כבר מזה ובארים שלנו היה למלה בפי כל, איך ישר הדבר בעיניך, למה זה מחיר רב ביד כסיל כזה? אוצר כספו החדש יוליכהו עוד יותר שולל מבלי דעת מה לעשות בו אם לא להקדישו כלו לקדשות אשר בארץ הנה. לו חבלים כאלה נפלו לי בנעימים, לאיש נבון וחכם כמוני, אז אור חדש על הארץ האיר: לכה"פ זמן רב או מעט נחת שלחני היה מלא דשן וכוס רויה, עד כי ראטהשילד בכבודו ובעצמו חשב לא למותר לכתת רגליו מפאריז, לבוא הנה ולשקוד על דלתותי יום יום למען קחת לקח טוב מה יקראו חיים טובים עלי אדמות.

כאלה וכאלה הוסיף סימאן לדבר, להזות מהתלות, להוציא כל רוחו ולירות חצים על ימין ועל שמאל, אך לשוא הוגיע פיו בלהג הרבה; כל המטעמים, אשר אהבה נפש רעו עד מאד, פג טעמם אצלו בפעם הזאת. בכל רגע נוכח סימאן יותר לדעת כי איזו רוח רעה עבר על חברו ודבר לאט עמו.

— מה זה לך, אלכסנדר הגדול, כי מאד עמקו מחשבותיך כחוקר לכל תכלית? עליך לדעת כי מתעב אנכי את גאון רוח פילוסוף עוד יותר מבעל מרה שחורה... הנה כי כן, מצאתי את החידה, חצי אהבה נחתו בך ונלכדת ברשת העלמה היפה-פיה, אשר נראתה אליך בחלום חזיון לילה! בנוגע בצעירים של כשי כמוך יש להאמין לכל דבר. אך גור לך מפני חמת שיינע דוואסע, חלילה לך לבגוד בברית אהבתה כי קשה כשאול רוח קנאתה. בכל זאת זכור ואל תשכח לבוא היום בשעה רביעית אל בית בארים

לקדם פניו בברכה וגם אני אבוא אז בעת ההיא בתוך הבאים.

סימאן נפטר מחברו לא בקורת רוח, והאחרון נשאר יושב במקומו. נשען על ארבות ידיו ותפוש ברב שרעפיו בקרבו.

ג.

איזה רוח עבר על אלכסנדר, אשר מתגרת ידו נפעם פתע וקודר ישב עתה בלחצו?

את סבת נדודיו כל הלילה זכר ותשוח עליו נפשו. מה מאד נפלאות הן הליכות עולם הרוח לעתים בבן אדם! הן לא לפני רגע קם אלכסנדר ממשכבו ובכל אלה עד אמצע ספור החלום למרעהו לא עלה על לבו זכרון הנסבה, אשר השביעתהו מרורים בליל עמל זה, כמו עד אז לא הספיק עוד לשית אליה לב מאפס פנאי. האמנם מעת שנפקחו עיניו היום לא עבר עליו עוד רגע אחד בבטלה, המביאה לפעמים לידי עיון וזכר רב: בראשונה ראה את אמו עומדת לפני מטתו, מתיפחת ומפרשת כפיה, שמע את קולה בדברה אליו אף הוא השיב אמרים לה, אחר הגה מעט בדברי חלומותיו ויחל לעסוק באמונה ותבונה בצרכי הקשוט המרובים, בהתאמצו לצאת בעבודה הזאת ידי חובת כל דעות המחמירים, כדרכם של המהדרין מן המהדרין בקדש, אחרי כן הופיע סימאן בהוד לשונו החרה ויפתח את אוצרו הטוב להריק שפעת מהתלותיו, ויאצל חברו איש הרוח מרוחו גם עליו להתענג על רב טוב לצון, לשמוע ולענות בשחוק וקלות דעת. אולם בספרו באזני חברו זה את דבר החזיון ובתארו בצבעים חיים ומזהירים להפליא את זיו השכינה, אשר רגליו נגפו בה בעת חש מפלט לו מלהבות אש, עלה פתאם כברק לפניו זכר נדודי הלילה, אשר גם אותם עלמה יפה הסבה, ותזנח משלום נפשו. כמו חי נצבו לפניו כל הדברים אשר עברו עליו ביום אתמול, דבר לא נעדר, ויזכר... אך טרם אגלה את אזן הקוראים פרשת גודל הסבה, אשר הסבה בנפש גבורי לטלטלהו טלטלה גבר כל הלילה, אחשב לחובה נעימה להציגהו לפניהם בצלם תבניתו, למען יכירו וידעו אותו מקרוב, גם בלא זה נפשי יודעת מאד כי נפשך, קורא יקר, מרה עלי, על כי מכביר אנכי דברים באיש זר טרם הצגתיו לפניך, אשר לא כדת חברה מתוקנה. ובכן הט אזנך ושמע! בדברים לא כבירים אעבור כל טוב גבורי על פניך ואז — אם בעל נפש אתה — התקוה בת השמים משחקת לפני כי תמשך אליו בחבלי אדם בעבותות אהבה, לבבך יחוש לדעת מרת נפשו ובכל צרותיו לך צר.

אלכסנדר פיסטואהן הוא בעת קורות ספורנו באביב שנותיו או בראשית קץ חייו, בן עשרים וארבע שנה הנהו עתה. את מספר שנותיו בדיוק נכון תזכור אמו, כאשר זוכרת היא כי בשנה ההיא, שנת הולדת בנה זה, נשאת אחותה הקטנה לרב גדול בעיר קטנה וכל הנשים התברכו בה ומהר. אחר החתונה ששמחה אלהים ואנשים, אולי מרב שמחה, מתה עליה אמה; אך יום הלדתו נמח, למגנת לבה מלוח זכרונה הנפלא, אשר בו ערוכים בכל ושמורים כל דברי ימי חיי משפחתה בכל פרטיהם ודקדוקיהם. אמנם זכור תזכור היטב כעת חיה כי זיסעניו מחמדה יצא לאויר העולם באחד מימי „שלשת השבעות", אולם איזה יום נשכח כמת מלבה, כן תשכח כל צרותיה, רבש"ע! — מאישה בעל הזכרון של חתול, לפי דבריה תמיד, אין לדבר כי במוחו לא נקלט דבר כזה. רבת שבעה לה נפש אלכסנדר תוגה מרה באמת מחסרון הידיעה הזאת, כי בגדלו נבצרה ממנו תשוקתו העזה לחוג חג יום הלדת, כאשר עשו רבים מרעיו וסימאן בראשם; אך לפני שלש שנים הפליא עצה לקדש את צום החמישי על כוס יין מלא במסבת חברים נבחרים וסימאן בראשם, והגדיל תושיה לקבוע את מספר הימים אז לחדש האורחים למועד יום הלדתו מן הוא והלאה. תחת זה נודע ברור כי הורתו ולידתו בקדושה היו, בעיר לא קטנה ולא גדולה בפולין הטהורה, אשר כל העדה שם כלם קדושים ובתוכם צדיק לא גדול ולא קטן קדש הקדשים. אחינו בעיר ההיא, כאשר הורגלו מנעוריהם לחטוף שירים מעל שלחן הרבי של מטה, יקבלו גם מצנורות ההשפעה של מעלה שירי שירים ובזכות התם, הכרוב הסוכך, עטרת העניות הולמתם באופן מאד נעלה. גם הורי אלכסנדר זכו לראות בעירם מלאכי העני בשבט עברתם פנים אל פנים. נפתולי אלהים נפתל עם משלחת מלאכי רעים אביו מפרנס הבית, אך לא יכול למו וכל כלי יוצר בידו לא הצליח עליהם, עד כי נאלץ לעזוב את שדה המערכה ולברוח על נפשו, וישא זאב אביו, בהיותו הוא כבן שלש שנים, את רגליו להיות נודד ממקומו כצפור נודדת מקנה בארץ רחבת הידים למצוא תחת עמק עכור איזה פתח תקוה, למען תפוש את ההצלחה העורת בקצה אדרתה. בערים אחדות נע ולא מצא נתיבותיו ובין כה שלט המחסור בביתו, כמובן, ממשלה בלתי מגבלה, עד אשר הובילוהו רגליו אל עיר נ. ברוססיא החדשה ושם חמל עליו לאחרונה השר חת"ך, החותך פרנסת חיים לכל חי בן ברית, וירוממהו אל על בתור סרסור תבואה. נשמתו נמצאת

מסוגלת לעבודה היקרה הזאת, אשר בה ישראל יתפאר לעיני העמים, ואם ראשיתו היתה מצערה הנה בזמן לא כביר השגיא פעלו על חבריו העצומים ויעש חיל ואחר כבוד לקח אליו את ביתו. שיינע דוואסע הנודעה כבר להקורא, האוהבת להזכיר ישנות נשכחות לעת מצא, תפליא לתאר עוד עתה בקול ענות חלושה מזקן את מראה זיסעניו הקטן בבואו הנה כבן שמונה שנים: „אמת מה נהדר היה בלבושו הארוך כאשר צוה ה' וקוצות פאותיו התלתלים, חסידותו האירה פניו ויזהירו כהילל בן שחר, עד כי כל נשי העיר הצדקניות אז—לא כנשים בזמן הזה, אל שדי לא ייסרני במשפט בעד דברי — נהרו אליו מכל עברים להתענג על המראה; כלן קנאו באמו וכל האמות התברכו בו. הזקן שלי (אור גן העדן יגה עליו) הגיד לי אז בפה מלא כי חפץ הוא חתן כזה בדמותו כצלמו בכל נפשו ומאדו בעד נכדתנו היהירה. ועתה עולם הפוך ראיתי... אך טוב להשות ולתת בעפר פה, עתה עולם שכלו טוב! אוי לעינים שכך הן רואות!" ...

עוד בעיר מולדתו כבר כרו לזיסע אזן לשמוע בלמודים, עוד שם לקח לקח טוב לא מעט מפי אמון פרגוג עברי, או לדבר בפשיטות, מלמד. לאמו אז, כידוע, כלתה פרוטה מן הכיס בכלל ובפרט ותקצר נפשה בעמלה לשלם „שכר למוד", אך אביה „מלמד הגמרא" חמל עליה ויפרש כנפיו על נכדו הקטן להלעיטהו מתורתו הגדולה אשר בתוך מעיו; אצלו נאצל לו מרוח החומש וירא ראשית לו, כמובן, באל"ף הזעירא המזהירה למתחילים, ויגיע ללמוד „חבור" מחוכם ויבא לרעות גם בשדה רש"י. בעיר נ. בהלו נר ההצלחה על ראש אביו, הובא תחת ידי טובי המלמדים ובהיכלי חדריהם רחש לבו רכוש רב; גם תחת שבט פראפעססאר של תלמוד היותר גדול בעיר העבירוהו וימלא רחבי בטנו בביצה שנולדה ביו"ט ואחריה הביא אל קרבו מטעמים אחרים מנבכי הים הגדול קשי העכול עד מאד לנערים בעלי כשרונות התמדה כמוהו. מה רבה שמחת הוריו כבוא לפעמים השוחט „הלמדן" להעמידהו על המבחן ויעיד עליו כי ברכה בו ולגדולות נוצר; ביחוד קרן אז עור פני אמו שרה, בעיני תודה וברכה הביטה אל מול פני השוחט ותמיד השיבה דבר לאמר: „יש לו לבני ב"ה אל מי לדמות, אבי נודע בכל גלילנו ללמדן היודע את התורה יתר הרבה מאד מרבנים אחרים, וגם רבנים לא מעטים יתגוססו כאבני נזר במשפחתי". מי יודע אם בדברה כזאת לא הבריקה התקוה בסתר לבבה כי גם בנה זה יגדל ועליו יציץ נזר מורה הוראה בישראל. ומי יערך לששון לב הוריו בהגיע לו תר בר מצוה וישא מדברותיו בדרשה מלומדה לפני קהל גדול של קרואים מקדשים? את היום הגדול הזה, הנדרתה אז לשבת נחמו, כבדו האבות המאשרים במשתה גדול ואין קצה לתכונה. כל אנשי העיר הביעו וישוחחו חד את אחד ע"ד החגיגה הנפלאה. אחר שנפטר אביו מענשו לבשה פתאם אותו רוח הזמן וישכור מורה מן החרשים ללמד את בנו היקר הזה, הנשאר בחיים יחיד ורך מכל בניו, שעה אחת ביום לשון הארץ וכל „שבע החכמות" הנחוצות בעו"ה בימים האלה, וכה העניקו לו במדת ענק המלמד והמורה יחד מתנובת תבונתם ויתעתד להיות „משלם בכל המעלות".

אמנם לא לעולם חסן: על אביו נהפך הגלגל החוזר בעולם הסרסרות וירד לסתר המדרגה ונפש ביתו עוד הפעם שחה לעפר, אז נלקח „העתיד להיות משלם בכל המעלות" בבוקר לא עבות אחר, בהיותו כבן חמש עשרה שנה, מתוך עדר החדר ונעקר מן העולם הישן לעצלות האצילות להספח אל „העסק" בעולם המעשה. לב האבות חלל בקרבם על התמורה הזאת, שהוכרחו לעשות בחיי בנם על אפם ועל חמתם, אולם השוחט אהוב נפשם מאז לא כלא שפתיו מלנחמם: לאמר: „גם זו לטיבה, מי יודע אם גם על זיסע, לו הרבה לעסוק עוד בגמרא, לא עבר הכוס אשר שמריו ישתו ימצו בזמן הזה בנים רבים מלאי תורה כרמון ועיני היהודים הכשרים רואות וכלות; הלא גם בן הבן, הנכנס לפרדס התלמוד לפני ולפנים, הציץ ונפגע להפוך את הקערה על פיה ולקרקר קיר עד היסוד בו". והאמנם משפטי השוחט אמת צדקו יחדו כי זה תשע שנים עברו על גבורי מעת התמורה הזאת ואנכי ערבנו כי לא ישפיק הרבה בילדי נכרים וספרי מינים אינם נושרים מתוך חיקו, ומי יודע אנה הוא בא בהיות תורתו אומנתו ...

ובכן הקיץ הקץ על הויות עולמו הישן ותקופה חדשה הקיפה את כל גבולי חייו, תקופה חיה וקימה אשר זכר רב טובה יביעו אמר יום ליום מן הוא והלאה ועזוז גדולתה לילה ללילה יחוה דעת. ראשית כל בא הקרץ על הלבוש הארוך גם הפאות המסולסלות נקטפו בעודן באבן. היש לקרוא על דברים כאלה בשבר רוח: חבל על דאבדין? ציץ נובל כזה יוכל להחשב צבי תפארת אך בעיני זקנות בלות כשיינע דוואסע. לא ארכו הימים ואלכסנדר (כה יקרא שמו בישראל מעתה ושם זיסע הס מלהזכיר) פשט את צירתו הישנה, מבלי השאיר אחריה כל רושם, ותחתיה לבש צורה חדשה ותלבשהו. עתה נראה בכל הדרו, השפוך עליו מיד הטבע הנדיבה, וכל עין פקוחה ראתה ותעידהו כי יפה תאר ויפה מראה הוא עד להפליא. קומתו הגבוהה, אשר בהיותו סגור

בתוך עגול הקסם של ד׳ האמות היתה כפופה כאגמון, תתנוסס ותיף בגדלה בהתהלכו קוממיות להרהיב העין! שושני לחייו, אשר כָּסוּ תמיד בזנבות אודי הפאות, מלאים זיו ספיר בהרחצם מעתה למשעי בכל עת מצא במבחר הבורית; חוטמו המחוטב תבנית נעלה, עיניו השחורות היושבות כאבני חן על מלאת, במלה אחת, כל רמ״ח אבריו השליכו מעליהם, כבלע פני הלוט הישן, את קליפתם ויצא כנגה ת ו כ ם כלול בהדרו. לא אך במראהו החיצוני קבל שנוי לטובה מתאר פרא אזיא לתור בן אירופא המעלה, כ״א גם במאורת הדעת ידו הדה ויעל בדרך הייו החדשים במעלות ההשכלה מעלה מעלה. אמנם התורה, אשר ספו לו כתורא יותר מעשר שנים, כמעט ספה תמה מן בלהות הרוח החדש אשר החל לפעמו מעתה בחזקה ולא נודעה כי באה אל קרבו, ואמנם מה לבני הנעורים הנאורים בני הדור החדש ולידיעת התורה הישנה אשר כבר אבד עליה כלח? תחת זה דבקה נפש אלכסנדר באהבה בהשכלת מאת הי״ט ויאמר לחכמה: אחותי את, אמצאך בחוץ אשקך! עוד טרם הדרך כף רגלו על מפתן תקופתו החדשה כבר נתנו אביו, כנודע לקורא, לנגוע בקצה מטהו ביערות דבש החכמות, אך הנאה עראית כזאת כמוה כאין אז, עת רגלו עמדה במרחב בהיכל החדש, אך אז אכל נפת הצופים בכל פה ותארנה עיניו באור שבעתים; בעוד אחרים כגילו בהיותם טרודים בעסקיהם אינם מפנים לבם לדבר אחר ונותנים כפר כריתת לכל ספר שבעולם. עד כמה ינעם לנפשו הדעת, אשר תמיד תהלתו בפיו באמרות גבוהות ונחמדות בסוד עלמות משכילות, נאמנה מאד עדות העת, היקרה לו מפז, אשר יגזל כמה שעות בשנה להקדישן כליל על מזבח „שבע החכמות״, בישבו כלוא בחדרו להתבונן אל שבע הנערות, הראיות להחשב לאלילות, בעד האספקלריא המאירה של ספורי אהבים בלשון הארץ, ביחוד העתקת משפת צרפת הצרופה בברכות תהום רבה של רמנים, המלאים כרמון פלאי פלאים, לקחת לב איהב אש שעשועים, ומי כמוהו יודע לפתח חרצבות מסובבות, מדי החלו לקרוא מפורש ושום שכל בספור אהבים, לבלע בחריפות את המכבה הנסוכה על פני גורל הגבורים והגבורות ולהגיד מראשית אחרית מנת כוכם לשבט או לחסד? וראה זה פלא הוא: הן מעודו לא למד שפת צרפת, כי אך ספורים נעתקים ממנה קרא, ובכל זאת מלות גם פרזות שלמות יכונו יחדו על שפתיו לעת הצורך, כמו המלאך גבריאל אשר הגביר ללשון יוסף בא וכרה גם לו אזן בן לילה. בארח פלאים כאלה רכש לבו דבר טוב מראשי פרקי כל הידיעות הרחבות

וימלא את אשפתו באמרות נשאית לדבר בשער באזני עלמות מלומדות, ויהי לאיש משכיל בכל דבריו כאלו יתרוצצו בקרבו ידיעות המונים המונים עד אין חקר.

אך שבעה פלאים התנוססו בעולם הק״ם המלא קדים, לא כן בדור החדש, הוא מלא חדושים נפלאים על כל שעל ושעל!

ד

מי יתנה כל תקף פעולת התקופה החדשה, שכחה וגבורתה מלא עולם גבורי?

כמה מעלות טובות, שאי אפשר לי לתארן כמו במו עטי הדל, הביאה לו בכנפיה, הנחפות בכסף נבדר, לשוות עליו הוד חיצוני והדר פנימי! אך אני עוד לא הוצאתי הנה מפי ע״ד הליכות עולמו החדש והגיוני חברת הצעירים, אשר בסודה באה נפשו מעתה ופעולתיה הנפלאות הרותות על לוחות רוחו בצפרן שמיר. הבה אנבה כחי באיפת רזון ככל האפשר, הלא טוב גם מעט בכונה.

כחמר דונג המוכן לקבל צורת כל הותם כן היה אלכסנדר בקליפתו הישנה והנה קרבה אל נפשו גאלה ע״י הברת בחורי המד, פנת יקרת הדור החדש, אשר התלכד אתה ברבק טוב בעברו המעברה! כהגה סיגים מכסף כן צרפתהו בכור נבחר להסיר כל בדיליו ואחר הניחה בחזקת היד זאת חותמה על חמרו ויצא מזוקק שבעתים ויקבל צורה בהירה ומאירה, ומאז הוא נושא ביד רמה דגל ההברה האריסטוקרטית הרוממה ורוחו עוטה אור חרש כשלמה. על הקורא לדעת כי לא בדרך הרעת חרשה החברה בקרבו רוח נכון לה כ״א בדרך החיים העולה למעלה על כל הדרכים. הנחש הקדמוני היה ערום מכל חית השדה, אך בלי כפק עוד נפל הרבה מ נ פ י ל י זמננו החדש מבלי דעת כי רב יתר מעץ הדעת תפקחנה העינים מפרי עץ ה ח י י ם ... שמים חדשים וארץ חדשה נגלו לפני אלכסנדר, בהתהלכו בתוך המחזיקים בעץ החיים בכל מאדם, וכל תורת החיים החדשה, אשר דרכיה דרכי נעם, באה כשמן בעצמותיו ויעש חיל בכל פנותיה, עד כי בדברים רבים, אשר עליהם עולם חברתו עומד, עלה עד מרום קצם ורבים ממוריו לפנים לא בושו בענותם הגדולה לבקש תורה מפיו. אמנם לא על רגל אחת למד כל התורה החדשה ולא על נקלה התגדל רוחו בכל תושיה; רבות התאבק בעפר רגלי החכמים החדשים מצעירי הכוהרים והמשרתים בבתי המסחר, הלא המה עמודי התוך

אשר כל היכל העתיד נשען עליהם ; רבות שתה בצמא את דבריהם הנעימים ועל שרשי רגליהם התחקה , בשרתו בבתי מסחר שונים , להלפת ארחות דרכם בכל הענינים תחת השמש , עד השכילו לפלס מעגל רגליו כדרוש לכל חפצי המתוקנים שבהם ויגיע שיאו למעלה ויעל על הבמה להיות הוא מופת לרבים .

שלש מלות נעלות הרימו על נס בעלי המהפכה הגדולה בצרפת בסוף המאה שעברה ושלשתן מתנוססות כאבני נזר על דגל מחנה החברה , אשר בשמה ידגל גבורי כל היום ויחשב לאחד מראשיה בעיר וסביבותיה : egalité השתוות ! בנוהג שבעולם הישן נטיל הכסף , העונה את הכל , הוא מרומים ישכון , הגביר הגדול מאחיו הוא הגביר לכיסו הגדוש והגדיל לעשות לו ולביתו בגדי חמודות וכל קשוטי פאר להתפאר , לא כן בני תמותה פשוטים , אשר אבן החן לא נמצאה באוצרותם , המה לבשו בפשוטות וילכו ערומים מכל פאר ולא יתבוששו ; סדר ישן נושן כזה שאת לא תוכל החברה החדשה , השוה ומשוה קטן וגדול , ותזרהו כמו דוה בשאט נפש , ברום עולמה החדש לא נכר שוע לפני דל , גברת לפני שפחה , כאשר השמש לא תבדיל בחלקה זיו קרניה כן גם היא כלה יפה ומום אין בה לדעת הבדלה כל שהוא בלבושים וקשוטים ; לכל אחד ואחד יש הצדקה וגם החובה להתהדר לפני גדולים ולעשות כונים למלכת ההשתוות לפי רוח „המלה האחרונה של הדעת" הפאריזית . גם אלכסנדר למד אל דרך ההשתוות באופן מאד נעלה ויעפיל לעלות ההרה למרום קצו לעמוד במקום גדולים , בהפליאו להתקשט בטוב טעם ודעת בכל יקר תפארת המאדע , למען לא ינוח על גורלו שבט הרשע של אי-השתוות ולא ישחית חלקת egalite גם קוץ אחד בקוצו של יו"ד . מה יפה אף נעים מראהו , בלכתו לשוח בחוץ או בגן הטיול כלול בהדר פארו , ומה יקרו אז כל תנועות הליכותיו ! מי הוא זה ואי זה הוא אשר ימלאהו לבו להגיד אז עליו כי הוא מזרע היהודים , הטבועים לפנים בבוץ הגעטהא , ולא אחד מבני עליון החצובים מתחת כסא כבוד האצילות ? עלם נפלא בעולם ! זה יותר מתשעה ירחים שנלקחה מעל שכמו משרתו בבית מסחר אחד ובמשך הימים האלה , כמובן , לא מעט ידע מחסור בצרכיו המרובים באין המתכת הנבזה, התדמו בנפשכם כי גם חסרון צרכי ההתקשטות לא יוכל להמנות אצלו ויצא ממנו כל הדרו ? לא , היה לא תהיה ! לא איש מדור הישן הוא ויכזב להפר ברית קדש ולהשבית מטהרו ; בכל מאדו הוא מפליא לעשות תחבולות מצוינות וידו לא תקצר למצא מעינות מטמוני מסתרים גם להוציא מקור נאמן מצור אבותיו , למען יצא ידי חובתו בדבר הזה כראוי לו . עלם נעלה בעולם ! לא אך מעצמו כ"א מכל איש צעיר ממכיריו דרוש דרש בחזקת היד כי ימלא כל משאלות השווי במובנו האמתי , ולא אחת השמיע לבני הנעורים מרעיו מוסר כלמתם על בגדם לחסר נקודה אחת קטנה מכל תלי תלים של ההלכות הגדולות התלויות בהליכות תורת החיים הזאת . גם קרע לפעמים בסגור לבו את עבותות האהבה אל הצעיר המסיר אזנו משמוע תורת המוסר . עוד יותר אף על זר פקח עיניו והבט לא יוכל אל עמל צעיר , הסר במעט מכל מה שהזמן החדש דורש כאתו לענות בענין הזה , בלי חמלה מהולה בגעל נפש ; הביטו וראו איך יעוה פניו באופן משונה , כאיש יודע נגן הנעוה משמוע קול הברה רמיה , בראותו את אחד מבני הדור החדש החפץ לצאת י"ח אך מגלה פנים שלא כהלכה בתורת égalité .

fraternité—אחוה ! בנוהג שבעולם הישן כל איש מאחינו מצא את לבבו נאמן בברית אהבה עם אנשים מעטים , אשר נער יכתבם, הקרובים אליו בעירו במצב ודעות , את בחיריו אלה שרצתה נפשו בם הוקיר להכיר על פני כל בני העיר האחרים הנחשבים לו כל ימי חייו כזרים , כמו אהבת אלה המעטים מלאה את לבבו הקצר עד אפס מקום לפנים חדשות , עוד יותר היתה זרה לו רוח בנות חוה ולבו רחק מהן תכלית התרחקות , בסודן לא באה נפשו ולא ארח לחברה עמהן , ובשבתו בחברתן ע"פ מקרה לא יכול דברן לשלום וכאלם לא פתח פיו , כמו המין היפה כלו נברא בצלם לילית אם צלמות ולצדקה תחשב להשליך עליו שקוצים ולנבלו . רגשות נקודים ומעלי הלודה , רגשות מוראים ונגאלים כאלה רחוקים מצעירי הדור החדש בני החברה הנבחרה כרחוק לילית מהשכינה . במרחבי עולמם אך אחוה נר לרגלם ואהבה בלי מצרים אור לנתיבתם . כמה „אחים טובים" יש לכ"א מהצעירים האלה להתענג על רב שלום רעות ואחוה , לשוש משוש בסוד משחקים ועליזי גאות הכוסות והקלפים , ואולם לבו רחב כפתחו של אולם להכיל עוד רעים חדשים לבקרים , והיה כבוא בחברתו צעיר זר עד מהרה ירוץ דבר לקרוא בשמותם איש לפני רעהו והנה הושטת הידים ודחיקתן עושות את שלהן לקשר הנפשות כהרף עין ולדבק הלבבות בדבק טוב , כאשר ידבק האזור במתני איש . ומה מאד עמקו שרשי האחוה ! איש לא ירחק מאחיו עד ... עד ... צרה קרובה ולא יעזוב את רעהו עד בא על האחרון שואה לא ידע שחרה . ולהמין היפה עוד חבה יתרה נודעת מהם לכפר חטאות האבות כעבות עגלה נגדו : קרבת עלמות יעלות חן יחפצון בכל מאדם , בקהלן יחד כבודם בכל נפשם , בנעם חברתן ישתעשעו וירבו

להתעלם בשיחות אהבים ולחלק חלקות מנעימות פיהם ביד נדיבה כיד המלך. אמת מה טוב ומה נעים שבת אחים ואחיות כאלה גם יחד! גם אלכסנדר למד אל דרך האחוה המוחלטת, המלאה חללו של עולם חברתו, להיות איש רעים להתרועע ויהי במשך הזמן נושא משך זרע האהוה בשפע רב מאין כמוהו. שוטטו בחוצות נ. ובקשו ברחובותיה הרחבים והצרים אם תמצאו עול ימים אחד, הנוגע ברב או במעט בגבול חיי ההשכלה הירועה, אשר לא יכיר את אלכסנדר פיסטזאהן ולא יחשב בקהל מרעיו. אם אמנם בתשעת הירחים האחרונים רבים מאחיו הטובים — מסבה גלויה ל״ח — יוקירו רגלם מביתו, אך בחוץ ובגן הטיול עוד כלם יקדמו פניו בהרמת המגבעת ולחיצת הכף בחבה והוא גם הוא ישיב אהבה אל חיקם. ומה רב טוב האחוה אשר לבו יהגה יומם ולילה לצעירות הקרובות והרחוקות ממחנה המין החלש! גם הוא ככל בני גילו לא יתגולל עליהן לשים אשם נפשן על אשר לרגלי אם זקנתן נגרש האדם מגן העדן ולהט החרב מתהפך לפניו; רוח מבינתו יענהו כי נהפוך הוא: על כל בני הנעורים החדשים להחזיק טובה לאם כל חי, אשר אך בידה עלתה לזכות את ארח עולם באוצר נחמד של ראשית תורת ההתקשטות, העולה למעלה במעלות מעלי תאנה עד עלי המארע האחרונה ... ומי יערך לו בטוב טעם שיחו ומתק שפתיו בהיותו בקהל שושנים מדברות? חלקו מחמאות החלקות אשר תקרנה אז מפיו באזניהן, כהקר עט סופר מהיר מהמין הידוע מי מליצות נמלצות, חן שמים הוצק בשפתיו הדולקות הנוטפות נפת צופים, לשונו מדברת גדולות המפיקות נגה החשמל מיראת הכביד ואהבת בנות אלים, כסוד שיח שרפי קדש באזני השכינה... עלם נפלא בעולם! בעמדו על משמרתו ומשכרתו היתה שלמה חלק תמיד כשמש בגבורתו מנגה נגדו ללבנות יפות רבות, וכפעם בפעם שש כגבור לרוץ ארח עמהן בזרוע אחוה לבתי מעגלות ותיאטראות, היום הוביל בשמחות וגיל את האחת, מחר את השניה, וכה תקופתו על כל קצותן, עלם נעלה בעולם! גם עתה אף אם כיסו ריק עוד רוחו מלא על כל גדותיו רגשות אחוה להפליא ובכל יכלתו יתאמץ לבלי הלבין פני הלבנות אף בנקודה אחת ויעשה עמדן אותות לטובה בהיות לאל ידו. ביחוד יפליא להוציא חמה מנרתק פיו ולהעניק להן קרני ענק על אחת שבע, ובכל עת, אף אם שמי לבבו יתקדרו בעבי דאגה, פניו מלאים זיו ויזהירו כזהר המאור הגדול עת צנתר הזהב, פיו, כמכונת קסם מוריק מעליו זהב ורב פנינים באזני האחיות היפה-פיות, והוא לא ידע כי קרן עור פניו מהתרגשות הרוח של fraternite.

liberté—חרות! בנוהג שבעולם הישן כ״א שם מועקת הדת במתניו, ידיו היו אסורות בעבותות האבות ורגליו הוגשו לנחשתי חברת בני אדם יושבי חשך וצלמות, ובכל דרכיו ידע אך שעבוד איום לדעת אחרים, אשר לא נתנו השב רוחו כהרף עין. במלה אחת, מלת חרות לא תראה ולא תמצא בספר המלים שלו, לכלא את הרוח כאסיר בבית כלא, לסגרו בחותם צר לבלי יצא לראות חיים בארצות החיים — הבט אל עמל נורא כזה לא יוכלו בני החברה החדשה, אשר ימינה נאדרי בכח רוח הזמן החדש המחרש פני האדמה כלה. בני הנעורים האלה יתנערו מעפר עד מהרה — גם בהיותם סמוכים על שלחן אביהם וחלב אמם לא יבש עוד מעל שפתיהם — לקום ולעמוד ברשות עצמם בכל דבר! בזרוע עוז יקצצו במערצה כל קשר גרדי המוכן להצר צעדי אונם אף במעט וכצפור דרור מכלוב יתפרץ רוחם הכביר לצאת מאפלה לאור החדש ומשעבוד לגאולת החרות, לא בהלך נפש והגיון לב, כ״א במעשה רב, בפעולות בולטות בחיים למראה עינים, כי כ״ז שהנשמה בקרבם לא המדרש עיקר אלא המעשה, אשר ממנו למקור חיי בשרים תוצאות. גם אלכסנדר למד אל דרך החרות המחלטת, העומדה ברום עולם חברתו, ונפשו דרכה עז אף היא, לא לבקר כהיכל אליל החפש ולחזות בנעם פלפול החרות החרות על הלוחות, אך לענין הלכה למעשה בחיים. בצאתו מן מצר החדר למרחבי בתי המסחר העמיד חיש במרחב רגלו בכל דרכיו וביד רמה פרק מעל צוארו עול הוריו והחברה הישנה; באות נפשו שאף רוח מלא ריח ניחוח של החפש וכל ראשי בשמיו וגם צל מורא לא עלה על ראשו. איזה זמן עוד שחרו אביו מוסר ויגער בו לפעמים בנזיפה, אולם לא ארכו הימים והאב נוכח לדעת כי לא תהיה תפארתו על הדרך הזה, יען בנו לא רך עוד כקנה לכוף ראשו ולקחת מוסר זקן מעולם הישן וגם הוא חכם להשיב חורפו דבר בעזוז רוחו, ויטמון הזקן בחבו כאבו הנעכר. מובן הדבר כי גם את מוסרות הדת נתק אלכסנדר ממנו על נקלה, כהנתק פתיל הנערת בהריחו אש, מבלי הרבות הבל לחקור בספרי מינים ולדרוש התקונים בדת לאט לאט, כי כל הישר בעיניו יעשה, בלי כל מלחמה פנימית, כמנצה לעין השמש. ומי זה יעיז לאמר לו: מה תעשה? הלא כגבור ערוך הוא תמיד למלחמת תנופה על איש המעיז פניו לבקר אחרי חפש מעשיו, כי לא לחנם דמי המכבים נוזלים בעורקיו בהתלהבות. עלם נפלא בעולם! זה כשנתים ימים כבר עברו מעת איש אחד מגיד עתידות מהלל בתשבחות — אשר כבודו היה מלא גם עולם הצעירים

הנאורים בני חברתו — נבא לו, בבואו לפניו לשאול תאותיות לאחור, כי צעיר אחד לבן המראה עתיד לעמוד לשטן על דרכו ועד עתה עוד מחכה הוא לקראת הזד היהיר ההוא נאזר בגבורה וערוך בכל ללחום עד טפת הדם האחרונה בעד חפשו וחרותו. עלם נעלה בעולם! גם בתשעת הירחים האחרונים, שבם נאלץ, מפני טעם פשוט מאד, לשוב לשלחן אביו, אשר עזבו כטוב לו, אם אמנם נקצצו מעט כנפי רוחו אך כבוד חרותו במקומו מונח, אור פניה לא יפיל ולא יתן לאחר ממרחבי ממלכתה אף כמלא שעל, כי כנוגע בבבת עינו כל הנוגע בנקודת liberté!

אמנם כן, רבים בנים עשו חיל בדור החדש בשלשת הדברות האלה ואתה, אלכסנדר גבורי הגדול, הגברת לעלות על כלם!

ה

„האמנם נבורך הנפלא כלו כסף טהור מזוקק שבעתים, כעצם השמים לטהר, כלו מפיץ אור יקרות וגם נקודה שחורה אחת לא תשת החשך סתרו? — אל נכון תקשה לשאול בלבבך, קורא יקר, בשמעך מפי המשיח לפי תמו אך המון תהלותיו ודברי נפלאותיו. לא, חלילה לי לעשות בנפשי שקר; במאור החדש, אשר אפס קצהו ראית מתואר בעטי הדל, נמצאים גם כתמים לא קטנים; הן גם במאור הגדול המולך בכפת השמים, כאשר חכמים יגידו, יתראו ע"י זכוכית מגדלת כתמים גדולים, אך תן תודה כי לא לי לשום בידך אספקלריא מאירה, למען תראה את הצד השני מהמטבע, לא לי לעולל בעפר אף הלק דק מן הדק של קרן גבורי בנתני כבוד לשמו. הפוך אתה בו, אם יש את נפשך.

בין כה אני את מטרתי, בלי ספק, השגתי: עתה כבר תבין ברב או במעט להכיר ולהוקיר ערכו ולבך תשית לדעת מרת נפשו ולקחת חלק בה, והריני מוכן ומזומן לסדרה באזנך.

מיום שהעפיל אלכסנדר לעלות ההרה בדרך העולה למעלה למשכיל, ר"ל מיום שעלתה בידו לאחוז בסנסני הרמנים המסוגלים לקריאתו ולקטוף את פרים הנחמד בעודו באבו — התגנבה למעמקי בתי נפשו תולעת עקלתון להתעקל ולנקר בקרבו כדיה את מעי הגוזל האש מאוצר השמים, ולא נתנה דמי לו. כצאואר בשעתו, אשר בנעוריו לא יכול פעם להתאפק וימרר בבכי בהמצא לפניו דבר להזכירו כי בימיו כבר עשה אלכסנדר הגדול גדולות ונפלאות, כן גם הוא לא ידע שלו בנפשו, בקראו בספור אהבים כי גבור צעיר אחד הפליא לעשות לו שם עולם לא יכרת בתחבולות אהבה ובתכסיסי מלחמתה, מן הוא והלאה אש נשקה בקרבו, אש קנאה קשה כשאול. אך לא ארכה העת והתולעת המנקרת מתה לשחת גם אש הקנאה כבתה, כי הלך מחיל אל חיל ויעל מעלה מעלה במעלות המשוות עליו הוד והדר, כל דבריו התבררו והתלבנו, לבושו ופניו מלאו חן ושכל טוב ויפוזו גם שפתיו הנוטפות מור ותשב באיתן קשתו ויהי אף הוא „לגבור ציד" בנ. עד להפליא כאחד הגדולים בגבורי הרמנים, עד כי משך כבר על עצמו עין קנאת רבים וכן שלמים. האמנם נפלאת היא בעיני איש, המתבונן אל הליכות העולם החדש, אם בעל אבן השואבת כאלכסנדר יש לאל ידו למשוך אבירות בכחו? אכן בראשית דרכו לא הלך בגדולות ויתנה אהבים עם כל הבאה לידו, עד אשר כרת ברית אהבה טהורה „בת השמים" עם אחת מבנות הארץ אכתר (לא ירקרקת) תופרת הבגדים. אך לא לארך ימים ראתה האהבה בתענוגים: מהר קרע אהבתו מהתופרת ומלכותה נתן לרעותה הטובה ממנה... ביפי התאר. דעת לנבון נקל כי לו הצדקה בכל זאת ולה, לתופרת, בשת הפנים, כי מה בצע בדמה ההם בדבקה בו בכל עז, כאשר ידבק אחד ממחטיה במאגניט, אם הוא לגדולות נוצר. ככה הוסיף לפלס מארח החיים כיד ההשכלה הטובה עליו, ולעמת שבא לאיזה מעלה גבוהה מעט כן הלך לבו לחדש בקרבו רוח גבוה אחר ויקח עטרת אהבתו מיד אהובתו הישנה לשימה בראש נפש יפה חרשה העולה על הראשונה בארך החוט של חן המשוך עליה. כי אף אם טוב ה א ח ו ה לא ימנע, כאמור, מכל בריות המין היפה, אך אש אהבתו בת השמים תוקד רק על מזבח אחת הנבחרות, כי לו נאה כי לו יאה.

אילת האהבים הדגולה מרבבה עתה, בשעת מעשה ספורי, לשאת נזר נבחרה ולהתנוסס בין רעותיה כמשובצה באבני חן של אהבתו יקרת הערך — היא העלמה העדינה גיטל — אך מה זה פלט עטי הנמהר? הס כי לא להזכיר בשם הפרוע לשמצה הזה! — קאטהערינא וואסיליעוונא לעערבערג, בת איש אחד מבני ציון המצוינים אשר במקלו עבר לפני איזה שנים את הדרך המוביל לנ. ויתערב בגבורים תופשי מלחמת הקיום וילמד ממעשיהם וירבה להגביר חילים כגבר חכם בעז, עד כי רבים מאלה המלמדים ידו לקרב ידמו עתה למו עצתו ויהיו לנושאי כליו; ומרעם גבורותיו וברק חיי ביתו מי זה יתבונן כי רגליו (דבר נפלא, ואתה „קוראי" סודו אל נא תגל לאחר) טבועות ביון מצולת חובות ומגדל אוצרותיו פורח באויר... הבת הזאת היתה יחידה להוריה ונפשם קשורה בנפשה ולא אצלו ממנה, כמובן לכל בר דעת,

כל אשר שאלו עיניה המזהירות; ומה מאד גדלה שמחת לבם בהראותם לדעת כי אלכסנדר, הגבר הוקם על בין הצעירים אשר שמם כשמן תורק, אהוב נפש בתם והוא גם הוא ישיב. אהבה אל חיקה, ובדמיונם כבר שוו אותו לנגדם בתור חתנם, בחשבם כי בהמצא לפניו משרה טובה עד מהרה ירוץ דברו לבקש את ידה לעזר כנגדו בחיים. ואמנם זה כשנה שלמה יתהלך אלכסנדר לפני בחירתו זאת להתעלס באהבים ורשפי אש אהבה טהורה „בת השמים" יגביהו עוף גם עתה כשלהבתיה בהדרת קדש. שנה שלמה! האם לא אות היא לעולם כי האהבה הזאת תקועה כיתד במקום נאמן ביתר עז מכל הקודמות לפניה, אם אחרי עת ממשכה כזאת ואחרי תשעת ירחי בטלה עוד חמה לא נדעך ומושבה איתן? אמנה, אין לכחד כי בשני הימים האחרונים — מפני איזה סבה אשר תצהיר לעין הקורא החודרת בין שורות ספורי במרוצת דברי — ירדה מעט איזה מעלות אחורנית במעלות החום; אך הלא גם השמש בגבורתו, לפי עדות חכמים הנאמנה מאד, התקרר מעט משעת יצירתו עד היום... ובאמת מי זה יוציא לעז על גבורי כי כאיש בער אשר לא ידע טוב טעם יחדל את מתקו לעבור ברית עם עלמה עדינה כקאטהערינא, המלאה לה כאוצר נחמד כל הון יקר ונעים? הרכה והעניגה! מהתענג ומרך לא תנסה לשום קצה אצבעה, כאשר יאמר, במים קרים כל הימים, גם לא תנסה לסמוך על הנס ולהציג כף רגלה הקטנה על הארץ בלי זהירות הנפשות העגוגות. ומה יקרו הליכותיה! בלכתה בחוץ, בשבתה וקומה, בצאתה ובגאה, בקצרה, בכל דרכיה לא ימצא איש מבין עליה תנואות כי חכרה לה אף אחת מהתנועות הקלות המסוגלות לעם סגלה, לבנות החן ממדרגה הראשונה. מה גדלו טוב טעמה ודעתה בתורות המאדע והמרוקי הנשים, מה עמקו מחשבות לבה בכל דקדוקי הלבותיהן וגזורותיהן! בצאתה החוצה עיניה משוטטות בכל עבר נגד העוברות לפניה, אליהן תשגיח, אליהן תתבונן בחגרה שארית כח מבטה לחזור בכל דבר קל מן הקל, הנוגע בתורות הגדולות האלה, ולחקור לכל תכלית. תהיינה נא אזניך, הקורא, קשובות רק פעם אחת לקול ההערות והארות הנוטפות אז משפתיה כנטיפי פנינים באזני אחת מרעותיה, הפוערות פיהן כאל מלקוש, ובתוכך ישתומם לבך אף תתענג בדשן נפשך, אם אך בעל נפש אתה. והעיקר אין לשכוח: מה רב טוב יפי תארה! מאשרים בארץ הם כותבי ספורי אהבים בשפת עבר הגדולים עם הקטנים: הנה עתה בידי לשוות את קאטהארינא וואסיליעווגא בכל הדר כבוד הודה, לתאר אותה בכל הצבעים הבהירים ומזהירים הנמצאים באוצר המלים של פאעזיא מזרחית, ואין כל צל פחד לנגד עיני פן אכעים בזה תמרורים את בנות נ. היפות האחרות, המביטות בעין קנאה בוערה על תהלות כאלה, בהיות נפשי יודעת מאד כי ספורי לפני כלן כספר החתום או הכתוב בשפת חרטומי מצרים וגם איש לא ילך רכיל לגלות סודי באזנן; ובכן שאנן מפחד רעה, אוכל להוציא שלל הצבעים מאוצרותי ולתאר בשרד את יפעתה היפה-פיה. אך... האמנם אעשה כזאת? לא! אף אם אבטח ולא אפחד חלילה לי מעשות כדבר הזה ולחלל בתנופת עטי הנבזה את כבוד גבורי, אשר בחירתו ביחס התאר איננה צריכה להסכמה בכל אופן: הכל יודעים כי להבין חין ערך יפת מראה לו יתרון הכשר דעת וטעמו בדבר הזה משבח ומפאר בלשון כל חבריו. הן לא אחת ולא שתים ביום יבקש רעהו זה או אחר תורה מפיו, כאשר ישאל איש באורים, בדבר יפי השושנה העוברת לפניהם, ותמיד שפתיו ישמרו דעת לנתח אותה לנתחיה, כמבקר האוחז ביד מדת משפט קשה, ולהשמיע בנחת טוב טעמו ונמוקו על כל ציץ וציץ, פרח ופרח. גם שלא בפניו יחשבוהו לבר סמכא גמור: הן אלכסנדר בעצמו אמר מפורש כי נאוה היא העלמה הזאת! המשפט הזה יחשב כדבר מלך שלטון שאין להשיב אחריו. הירהיב איש בנפשו עז אחרי כל אלה להטיל אף רמז ספק קל בהדר בחירתו אלכסנדר המבין הנפלא והמביט טרם כל אל מראה העומדת להבחר? התחזקנה ידי להחזיק בשרד הציירים ולצייר צורת בת האלים, אשר הוא מצא את יפיה עולה על כל בחירותיו הקודמות? האם לא יהיה עוני גדול מנשוא אם אנסה דבר?

ביום שלפני ליל נדודיו, בשעה הרביעית אחרי הצהרים, בא אלכסנדר אל בית אהובתו הדור בלבושו, כנהוג, ומראהו כלו אומר כבוד. בפתח הבית פגש את קאטהארינא מקושטה בכלי חמודות ופאר עדיה, בחפצה לשום פעמיה היפות בנעליה החדשים לבית אחת מרעותיה. הנאהבים קדמו איש את פני אחיו, כדרוש, בלחיצת ידים וקריאות נעימות בלשון הארץ מרבכת בשמן צרפת. אלכסנדר לא אחר לבקש סליחה מאת אהובתו על אשר יפריע אותה מרצונה ללכת אם אך אין הדבר נחוץ, והיא מהרה להשיב לו, בשובה הביתה, אמרים ראוים בנעימות רבה ותשואות חן כי כל דבר בעולם לא יוכל להיות נחוץ בעוד הוא לנגדה וכי אסירת תודה היא לו בעד בואו עד אין חקר.

— אם אמנם — הוסיף הוא לדבר בשחוק נעים — אשים עתה אשם נפשי בגזלי עתה מצעירים עוברים רבים את הענג הרב להתבונן בחוץ אל זיו פניך, היפים כעת ביתר שאת; אך בזאת נחמתי כי

חלצתי נפש צעירות עוברות רבות, העוטות כל חימים במעיל קנאה, משבר רוח וכליון עינים לראותך נעלה על כלנה.

על זה השכילה גם היא להביע רחשי לבה לו באמרות טהורות, ותוסף בענות חן כי, כאשר תרמת בנפשה, פניה ביום הזה, חורו מעט יען כי ראשה עליה יכאב כל היום מקריאה רבה בלילה העבר. אחרי כן ישבו הנאהבים והנעימים על כסאות יקרים בחדר-האורחים והפיות החלו להזיל כטל אמרתם בשיחה נעימה; זבת חלב ודבש. השיחה תסב על צירה ותגע בהדר הטבע, בהוד המגבעות החדשות, בטוב החיים והאביב, ביקר מקהלת המנגנים בגן הטיול, בשלום הנעשה בין חבר וחברה, במריבות חדשות הצומחות בין רעים ורעות, מפני סבות גלויות ונסתרות, ועוד בדברים נכבדים כאלה וכאלה. כדבורה החרוצה לעוף מפרח לפרח למען תמצה צוף דבש כן דלג גם אלכסנדר מענין לענין ודלוגו עליו—אהבה! לאסוף אבק אמרי נעם וחלקות ולהכין מטעמים כאשר אהבה נפש אהובתו, אשר היא גם היא לא תביט ותשקוט במבונה כ"א נפת תטופנה שפתיה ברוח נדיבה.

סוד שיח הנאהבים, נפסק מקול פסיעות גסות ומשק בגד חרש על מדרגות הבית, ועד מהרה אל החדר באה, או יותר נכון — עפה כרוח מרחפת, בעלת הבגד, עלמה בת ... אך הס! חלילה לגלות סוד הספירה של שנות כל בת חוה. אותות מבוכה גם רשמי עצב נכרו על הפנים היפים החדשים. עלמה אמללה! כשעה חדא לפני זה הובאה אליה שלמתה החדשה מבית התופרת, השעה הזאת חלפה הלכה לה כ..ע אחד בשבע שמחות את פני יקרת חמרתה, בהתענגה להתבונן בראי ולהזות בהקיץ את חזון לבה איך השלמה, השלמה וכלולה בכל תרי"ג פרטים התלוים במארע האחרונה, מונחת כמעשה מקשה ויאתה לצורתה באופן מאד נעלה; חיש עשתה לה כנפים לעוף כחץ מקשת אל רעותה קאטיע לשמוע מפי מבינה נפלאה כמה תלי תלים של הערות על כל קוץ וקוץ ולחלק אתה שפעת שמחתה הממלאה כל חדרי לבבה והנה איש זר יושב בבית רעותה וכמו ביד חזקה אחז בזרם רגשותיה ויעצרם לבל יתפרצו החוצה בהם לבה בקרבה ...

אמנם גם אלכסנדר הובא מעט במבוכה בבוא העלמה היפה הביתה אך לזה היתה נסבה אחרת:

נפלאת היתה בעיניו ולא יכול הבין איככה נמצאת בעיר נ. שושנה פורחת כלילת יפי כזאת והוא לא ידע עד הנה, הוא, אלכסנדר פיסטזאהן! (אל נכון, אמר בלבו, זאת היא העלמה ווינדשלאק אשר על אדותיה שאלתני קאטיע פעמים אחדות בימים האחרונים אם לא ארע אותה, עד כי כבר קצתה נפשי בהשנות השאלה: אכן נודע הדבר). כליותיו יסרוהו מוסר אכזרי, מוסר כלמתו, על חסרון כזה מצדו. קאטהארינא אמנם למדה מהר את הנבוכים להכיר איש את אחיו בשם ותוסף להגיד לאהובת, כמו הבינה למסתרי שרעפיו בקרבו, כי אבות העלמה ראזא גריגאריעווגא ווינדשלאק אך זה כמשלש חדשים באו לגור בנ.. לו ידעה קאטהארינא באמת לקרוא ולהבין היטב את ספר לב חתום כי אז נגלה לפניה מעשה לב בחירה, המעלה במאזני משפט אותה ואת רעותה ראזע לחקור, ביד הרעת הטובה עליו, למי היתרון ביופי, וגמר הערכין לא שם קטורה באפה ... בין כה וכה גלגלי מכונת השיחה, אשר עמדו כמעט, החלו עוד הפעם להתנועע במהירות: ראזע כצאתה ממבוכתה לא יכלה עוד להתאפק ובהתלהבות גיל העבירה כל טוב לבושה על פני רעותה, אשר גם בעינה מצא חן כלו, מלבד פרטים אחדים קטני ערך, אחרי כן היתה השיחה לכללית. אלכסנדר נעלה היה בפעם הזאת, יש יכלת להגיד, גם על עצמו, ככה הוחדו וגם מורטו אמריו הנעימים לצאת מבית גנזיו בברק מיוחד בשפע רב, כמקור חיים המוריק מעליו מים טהורים וצלולים כעין הבדלח.

— גיטל, גיטלע! בואי נא הנה, בתי, כמעט רגע ואדבר באזניך דברים אחדים, נשמע קול בעלת הבית הנראה בפתח חדר האורחים.

פני הבת האדימו כתולע ועיניה הבריקו עוז חזיזים נוראים על האם האמללה, אשר נפשה נבהלה מאד בפחדה פן אחרי ברק העינים ישמע גם רעם בגלגל הפה כפעם בפעם, כי אמנם חיש קל הכירה התמימה לרעת את משוגתה הגדולה להבזות את בתה בעיני אחרים בצלצול שם גיטל, המכאיב אזני דור החדש, והמהר לירוק מאחריה, כמו חפצה לבטל מבטא שפתיה כעפרא דארעא, ותשנה את דבריה לתקון המעות לאמר: קאטיע, קאטיע! (השם הזה התאמצה להטעים בהברה ברה ולהאריך כבמלת „אחר" בק"ש) הטיבי נא ברצונך, קאטיע, לבוא הנה לרגע אחד ואשמיעך אך שתי מלות. קאטיע הבת יצאה אחרי האם, אחר בקשת סליחה מאת פני היושבים הנכבדים, אל החדר השני לשמוע את שתי המלות ועוד יותר להשמיע מוסר כלמתה לזקנה הפושקת שפתים בלי דעת ...

אלכסנדר נשקף בעד חלון החדר כצאת אהובתו ויקרא ברגש: מה יפה אף נעים הדר הטבע היום! האביב לא לחנם מהולל בתשבחות בפי כל גדולי

המשוררים. מה מאד חפצתי עתה לחבק את תבל ומלואה בידי ולנשקה מנשיקות פי!

— כן — ענתה ראזע אף היא חלקה בתנועת חן — יום יקר ונעים, ביום כזה נפשי תערוג אך לראות בגנים וללקוט שושנים.

— ולי מה יקר היום הזה שבעתים כי בו הצלחתי לראות ולהכיר היפה בשושנים — הוסיף הוא להביע ברגש אך בלחש ועיניו הביטו לנכח בפני היושבת ממולו באהבה לא מסתרת.

— לא אבינה אל מה ירומזן מליך — התחפשה ראזע כאיננה יודעת ועפעפיה בחנו את הדובר בה במבט תודר ומתפלא.

— האמנם? בלי תפונה — חש אלכסנדר לענות ועיניו הריקו קרני אור נעים גם קרן מראה פניו — כונתי על השושנה היפה־פיה היושבת vis-a-vis

בתשואות חן הניעה השושנה ראשה. ותאמר בהאירה פניה בקסם שחוק grand-merci בעד הקמפלימענט, מה יקר חסדך לדמות אותי לשושנה.

— לא, mademoiselle ווינדשלאק, לא לך להודות לי; לו היו לשושנה כלי מבטא אז אך עליה היתה להשיב לי תודה על כבוד הדמיון הזה...

— mille pardons את נפש אמי תשימו אשם על אשר חכיתם לי מעט — קראה קאטהארינא בשובה — אין קץ לדברי רוח בפתות פה אחת הזקנות. במה אתם תשתעו יחדו?

— בהוד הטבע המעורר עתה בכל לב רגשות פאעזיא — השיב אלכסנדר בקומו לעבור מעט בחדר ולהעיף מבט עין אל מול פני הראי.

— מה לדבר? במלה אחת charmant, נחמד ונעים! אנכי תמיד כורעת ומשתחוה לפני הדר הבריאה, גם בין כותבי ספורי אהבים נאהבים לי אך אלה היודעים לתאר את הטבע בשרד מעשה ידי אמן. בימים כאלה ביחוד מלאים זיו הערבים, גם היום הערב יבטיח להיות נחמד לשוח. את ראזע תלכי אתי אל גן הטיול, גם אתה, אלכסנדר, הלא תלוה אלינו?

— avec grand plaisir. בערב הזה גם תטיב נגן שם מקהלת המנגנים החדשה בפעם הראשונה ושתיכן...

טרם יספיק אלכסנדר לחלק חלקת שפתים נעימה המוכנה לשתיהן — קראה ראזע בהתרגשות ועיניה השחורות התגלגלו למרום: מה אהבתי נגון וזמרה! המוזיקא היא נשמת אפי, לכל בה חיי רוחי, ולמענה לא כבד הדבר ממני לבלי לאכול ולשתות, גם לבלי לישון ימים אחדים רצופים.

— à propos הלא שמעתן כי באה בימים האלה לעירנו מקהלת משוררים מהוללה לשיר פעמים

אחדות, ובליל מחר תציג מחזה — השיר הראשון. רבים. מהמשוררים האלה נודעים לי מאז ולא אחת השמיעו את קולם הערב גם בנ.; אך העומד בראשם עתה הוא ארטיסט נפלא הנודע לשם ולתהלה בכל אפסי ארצנו ובפעם הראשונה הופיע הנה. אנכי זכיתי לשמעו פעם בעיר אדעססא, מה אמר לכן? פלא פלאים! כמעט אין על עפר משלו. האם אוכל לקות כי לא תשבנה פני ריקם אם אקרא את שתיכן, אותך קאטהארינא וואסיליעוונא ואת רעותך, אשר נתכבדתי להכירנה עתה, ללכת מחר יחדו אל האָפערענץ.

שתיהן, כמובן, קבלו את ההצעה בלב שמח ואותות תודה רבה כיאות. אלכסנדר רכב על כרוב האשר: בערב היום הזה הלך לשוח עם חברותיו הישנה והחדשה בגן הטיול ושפתיו היו נוטפות מור נעימות וחלקות בלי הפוגות.

— מה דעתך ע"ד העלמה ווינדשלאק? — שאלה, בהפרד מעליה, קאטיע את בחירה ותשם עליו עין תודרת.

— מה דעתי? יפה היא כבת שמים! — החל הנשאל להשיב בהתרגשות, אולם עד מהרה שב אליו רוח בינתו ויבן את אשר לפניו ויוסף בקול דממה דקה לאמר: כן נראה היא בהשקפה ראשונה, אך לדעתי לא הוצק חן בתאר פניה.

בשוב גבורי הביתה בלילה בשעה האחת עשרה שמחת שמים מלאה כל רמ"ח אבריו; זכר כל אמרי הנעם אשר השכיל להוריק מעליו בא לפניו ושחוק קל ונעים, שחוק איש רצוי לעצמו, לא סר מעל שפתיו, גם שוה לפניו רב טוב הענג המחכה עליו לליל מחר ורחב לבבו להצהיל פנים בכל דרכו לביתו. למרום נשא עיניו והירח יקר הולך, כהליכות ראזע הנעימות, הכוכבים נוצצים ומפיקים נגה, כעיני ראזע השחורות משחור, אל ארץ הביט ובכל פנה שפנה אליה במבטו היתה לו אורה ושמחה ויקר...

אמנם — עד ארגיעה שמחת בן חלף!

בדרכו על מפתן ביתו חלף לפתע פתאום רעיון נורא וימחץ כברק את מוחו: איה ימצא במצוקותיו מוצא לכסף הדרוש לליל מחר?

זאת היא הסבה אשר מתגרת ידה השבר לבבו ולא נתנה דמי לו כל הלילה; מידה זאת לו כי שכב למעצבה להתהפך על משכבו כידוע חולי ולשבוע נדודים עד הבקר.

ו

כל הלילה הגה אלכסנדר ברוחו הקשה ומחשבות רבות עברו לפניו למצא תוצאות להתרת שאלת הכסף הקשה כברזל, אך ברב שרעפיו בקרבו לא מצא תנחומים לשעשע נפשו באיזה התרה ישרה ונכונה. בידו אך עלתה למצא חשבון מדויק כי למען הביא את שתי חברותיו הישנה והחדשה לבית המשחק באופן נאה לו לבל ישכין לעפר כבודו — נחוץ סך עשרת שקל כסף לא פחות. אולם השאלה המרה: הכסף מאין ימצא? נשארה בלי פתרונים בקומו כמו בשכבו.

הקורא אל נכון לא שכח ענות גבורי, בוכרו, מדי ספרו לרעהו את דבר החלום, כל רע מחסורו. סימאן עזב עצוב רוח את חברו אלכסנדר אשר לא בקשהו, כפעם בפעם, לשבת עוד מעט, כי בפעם הראשונה אבה בכל מאדו להפטר ממנו, ויצלל כעופרת בתהום מחשבותיו. תכלית שנאה שנא אלכסנדר תמיד להעמיק במחשבות, אך הפעם ההכרח הכביד עליו אכפו כי עיניו כלו לראות את השאלה הנוראה הקמה גם נצבה לפניו בעבי גבי מגנה ודורשת פתרון בחיוב במשך שעות אחדות לא יותר.

מה לעשות? לו שלום היה לאביו ומקלו הגיד לו כמאז כל רזי עולם הסרסרות, אשר עמם מקור חיים לאיש כמוהו, אז יכול גם הוא לקוות לאיזה משען מצד אמו, הפותחת לפעמים למענו את צרורה הכמוס עמדה להליץ נפשו מצרה גדולה; אך אביו זה כמשלש שבועות יתהפך בחליו על ערש דוי ומפני זה מצב ביתו ברע עד הקצה האחרון. ועתה כאין יבא עזרו במשך שעות אחדות? האל רעיו תשבר עינו כי המה יחישו לרוחתו בעתה? הן כל „אח טוב" עקב יעקב, בקראך אליו מן המצר, ומבטח בוגד הוא ביום צרה. ובבן אפס מוצא לכסף, אפסה כל תקוה. אפסה! האמנם הסרון פרוטה נמבזה ימנע ממנו כלהט החרב המתהפכת את כל טוב גן העדן השמור לו בלילה הזה? ומה תאמרנה על זאת קאטיע וראזע? היגלה לפני האחרונה בראשית ההכרה כהגלות אחד הריקים המוליך עלמות שולל? לא, היה לא תהיה! — גבורי התעורר ברוח כביר לקום ממושבו וימהר לשום מגבעתו על ראשו ולקחת בידו מקל תפארתו ובמהירות רבה יצא מחדרו, מבלי שים גם עין בראי, אות הוא עד כמה זמותיו נתקו מעבודה קשה אשר עבד במוחו וכל חושיו בו נדעכו ממקומם. בעברו בחדר השני בקשה אותו אמו לסעד מעט לבו לפני צאתו.

— עתותי אין עתה בידי לאכול מטעמיך כי עלי למהר דרכי — ענה בהוסיפו ללכת בחפזון מבלי הבט אל פני אמו.

— לך לדרכך, בני יקירי, לא אעצרך, לך ברגל ימנית; מי יתן וימלא ה' משאלתך! — קראה האם בנשאה עינה למרום.

— איזה משאלתי? שאל הבן ויעמוד בפתח הדלת בפנים נזעמים ועיניו רבו ברקים אל פני אמו.

— למה זה תשאל? הלא משאלתנו עתה כי תמצא חן בעיני הגביר ותשיג אצלו כהנה נכבדה בשעה טובה. הן עתה באתי מביתו, כי בראותי את חברך בא להדרך למרות רוחי ויראתי פן יעצרך בהבל פיו חשתי ללכת שמה ולשאול את פי אנשי ביתו עד איזה שעה ימצא הגביר בביתו, לך בני לך, עוד תמצאהו עתה ואל רחום וחנון ישלח מלאכו הטוב לפניך ונשאת חן וחסד בעיניו...

אך היא טרם תכלה לדבר ובנה כבר ירד מן המעלות.

— זיסעניו, זיסע! — קראה אחריו אמו במהרה לצאת המסדרונה —

ראה נא, בני, בל תאחר לשוב ולספר לי כל הדברים אשר תשמע מפי הגביר אם לחסד אם לשבט חלילה (אל תפתח פה לשטן), גם תאכל דבר-מה בשובך — התאמצה לקרוא בקול גדול — כי נפשך ריקה ולא טעמת עוד עד כה גם מעט מים חמים, אויה לי! אל נא תשכח להזכיר את הגביר כי אביך חולה מאד, אוי ואבוי לי...

אולם הבן כבר חמק עבר ודברי אמו נשא הרוח אך לא לאזניו.

כצאת אלכסנדר החוצה עלה על לבו הרעיון כי לא יתכן דרכו לבלי שאול עוד היום לשלום אביו החולה, אשר קול אנקתו ושאגתו מכאב אנוש לקחה אזנו, באשר נזכר עתה, על משכבו בלילה עת חבלי שרעפיו אפפוהו. אמנם הישוב הביתה לדרוש שלום החולה לעת כזאת, בעוד כל רגע יקר לו עד מאד וכל חפצים לא ישוו בו? לא, עולת מחים כזאת לא יחפץ להעלות לקרבן גם לא יוכל. לא יוכל! כה גמר אמר חיש ויתרוצצו רעיונות אחרים בקרבו.

כאניה סוערה בלב ים, העולה שמים ויורדה תהומות, כן רוחו מרחפת בין שמי שמים של התקוה ותהום רבה של היאוש ורגשות שני ההפכים האלה יקחו עמדתם בבתי נפשו חליפות לרגעים: רגע יאמר בחפזה כי כל האדם כוזב בעת רעה ולא יועיל גם רע ביום עברה, ורגע תלחש לו התקוה באזניו כי עזרה בצרות ימצאו לו מאד ורבים מחבריו ישישו על המקרה להושיט לו יד תומכת. אולם אנה פניו מֻעדוה? — רגעים אחדים עמד בפרשת הרחבות וישת עצות בנפשו

אל מי מרעיו יפנה בראשונה, כי מאשר יקרה בעיניו העת רצה לבחור ממבחרי חבריו, הנותנים תקוה ביותר גם דרים לא הרחק מביתו, לבל יעלו בתהו ויאבדו הרגעים הספורים. בין הנבחרים הכתובים בספר זכרונות „אחיו הטובים" באותיות זהב בדף הראשון התנוסס בשורה הראשונה סימאן הנודע כבר לקוראים, אם לא נמחה עוד מזכרונם. אל רעו זה, המחזיק חנות טאבאק בבית קרוב, שם עתה פניו בתקוה טובה למצא חפץ אם ידרש לו באר היטב עד כמה נחוץ דבר הכסף; עוד יותר חזקה תקותו אחרי כי סימאן, לפי דברי עצמו, השתכר בירח האחרון סכום הגון, כמו ההשגחה התערבה בזה להקדים בעד אלכסנדר רפואה למכה, מדוע זה לא עלה על מוחי לשאול מאתו בהיותו זה לא כביר בביתי? — שאל אלכסנדר א"ע, מבלי מצא מענה, בהרימו פעמיו לחנות רעו בפסיעות גסות.

בהחישו הליכותיו בדרכו לבא מהר אל מטרתו עלה פתע על זכרונו כי עבר על פני חצר אחת, אשר בה יגור אחד ממכיריו גרישע ווילדערמאנן, אשר כסף לא יחשב בהמצאו אצלו, וישב על עקביו לסור אל בית מכירו זה אולי יבנה ממנו.

גרישע ווילדערמאן הוא „ילד שעשועים" בחברת מכיריו. נער כבן שמונה עשרה שנה, פוחז וריק, נעור מכל דבר ממש מבלי דעת גם קרוא ספר ומלא אך הוללות וסכלות הרוח השחתת המדות באופן נורא ומתועב — הוא מצא לו בכל אלה מהלכים בין העומדים בראשי חברת הצעירים, אשר כמובן בזהו בלבם כנצר נתעב, יען כי התענגו לשמוע מפיו ספורים מעוררי שחוק לבלי חק ע"ד אביו הזקן, המלוה מעודו ברבית ואבד עליו כלח בקרב גל עבוטים, ואם חורגתו הצעירה, אשר זה כשנתים לקחה אחר כבוד לבית אביו להיות לו סוכנת לעמוד לפני קרת השיבה; ותמיד כל היום בן יקיר זה לא יכלא שפתיו מלספר באזני כל החפץ לשמיע מכל דבר נפל בתוך הזוג הנאהב והנעים, מדברי הריבות בקרוא הזוג לפעמים למהלומות ומנשיקות פיו בקראו לשלום, אפילו מכל שיחה קלה שבין האיש לאשתו בהתעלסם באהבים... מלבד זאת יש ביד גרישע לפעמים לא רחוקות כסף תועפות אשר יפזר כאפר עד מהרה ואז, בהיות לאל ידו, לא ימנע הטוב מחבריו לשמח גם את נפשם אלי גיל תענוגות ומעשים טובים שונים, ולזאת יקרבוהו כמו נגיד. מאין הוא לוקח את הכסף הרב, בעוד אשר איננו עוסק בכל דבר? אי זה הדרך הוא עושה את כל החיל הזה? מכל אחד מחבריו לא נעלם מקור מטמוני מסתריו, כי כטוב לבו ביין יגלה את הסוד הכמוס וחתום באוצר מוחו שידיו אמונה להוציא בשעת הכושר העבוטים, האסורים בכושרות מזמן רב בחדר הצר של אביו, למרחבי עולם המעשה, במכרו אותם בלי דעת האב לאיש זר במקח השוה; גם לא יתעצל לשום בכליו לעת מצא גם כסף מזומן מכיס אביו המלא וגדוש... פרשת גדולת מעשי ידיו אלה אף היא נעימה לאזן החברים המקשיבים בשבע שמחות איך הוא מפליא לעשות, בהתהפכו בתחבלות מחכמות שונות, עד כי חפצו יצליח בידו להוציא כסף או שוה כסף מרשות „התרח הזקן" המלא עינים כמלאך המות. גרישע עוד יוסיף להתפאר כי כנוח עליו הרוח יניף גם הוא גשם נדבות של מהלומות על ראש „המכשפה הצעירה" (אם חורגתו) אשר תחרד מנשמת אפו;

אלכסנדר גבורי לא כבד עוד את גרישע מכירו אף פעם אחת לבוא לביתו, אם אמנם פעמים רבות בקש האחרון את פני הראשון לעשות עמדו אות לטובה ולבקרו בחדרו, הפנוי בעדו בבית אביו והראוי להקרא בשם היכל. ועתה לב אלכסנדר היה בטוח כי בכבדו את מכירו הנער לבקר בהיכלו יחיש הוא בשמחה רבה למלא משאלתו ולקדם פניו בכסף הדרוש.

— באיזה בית שוכן פה ווילדערמאן? — שאל אלכסנדר, בבואו אל החצר המלאה בתים שבלי קומה ושחורים משחור, את איש אחד בא בימים אשר הכרת פניו ושערותיו ענתה בו כי על דגל תופרי הבגדים יחנה.

החיט הרץ עמד גם העמיד פניו וישאל כמתמיה: מי הוא זה פילדערמאן? מה מעשהו?

— מעשהו? לא אדע אל נכון. כמדומה לי הוא ניתן כסף בנשך — השיב אלכסנדר ופניו אדמו, מבלי דעת על מה זה.

— הא! הלא היא שרגא הרוצח, שם בקרן זוית ביתו מערת הפריצים — ענה החיט, בהניפו אצבעו מנגדו, ויבט בפני הצעיר בעיני חמלה כעל שור אשר רגליו יובילוהו אל טבח או יונה תמה אל צפרני הפרס.

גבורי הבין אל מבט החיט, אשר דקרהו כמחטו בבשר החי, ויסב פניו ללכת אל קרן הזוית.

בבואו אל הבית פנימה ובראותו את האיש הזקן, היושב על כסא רם ומקטרתו בפיו, הכיר אותו בכל הסימנים כי זהו זה שרגא אבי גרישע, הוא ולא אחר. ממול הזקן בצד השלחן, אשר בלי ספק אין על עפר משלו בקומתו, במראהו ובצביונו, עמדה אשה צעירה אחת, אשר עב הענן כסה את כל פניה בצלמות ומתוך עיניה הגדולות, הבריקו חזיזי קדחת.. על השלחן שכב צרור מפותח.

הזקן הרים את עיניו אשר קמו מזקן על הצעיר הבא וישאלהו בקול דממה דקה: מה חפצך?

— חפצתי לשאול אם בנך נמצא עתה בחדרו כי דבר לי אליו — מהר הצעיר להשיב ופניו התאדמו.

עיני הזקן הביטו לנכח אלכסנדר ועפעפיו כמו בחנו אותו, אחרי כן העביר ידו על מצחו המלא קמטים ויאמר: חכה נא מעט ואענך דבר; ויפן אל האשה הנצבת לאמר: כמה תחפצי ללות על העבוט הזה?

— עשרת שקל כסף. אמנם נחוץ לי יותר אך אולי ירחם ה' וגם הכסף המעט הזה יסתפק להציל משחת נפש בתי החולה במחלת אסכרה — ענתה האשה ומקרב עמק לבה התפרצה אחת מהאנחות השוברות חצי גופו של אדם.

— עשרת כסף? ומדוע לא תשאלי עשרים וחמשה? הלא זה הוא מספר ישר! האמנם תרמי בנפשך כי תם אני ולא ארע מחיר בגדי עדים כאלה? רבות ראיתי בימי חלדי סמרטוטי נשים וגם על משכבי בלילות אריח באפי להעריכם כערכם אל נכון.

— ובכן לפי דעתך יש עוד להסתפק אם ראוים בגדים יקרים כאלה להלואת איזה עשרת כסף? לא, בלי ספק אך בשחוק דברת דבריך ללעוג לעניה סוערה. הלא גם בעד עשר פעמים עשר לא אשאיר אצלך את חפצי; הלבוש של משי לבד עלה לי זה לא כביר אך תקונו ליותר מעשרה שקלים. ובעד המעטפה שלמתי ששה עשר, מלבד הדברים הקטנים הנמצאים בצרור הזה.

— כל זאת נפשי יודעת, יודעת מאד. מי כמוני מבין אל כל מעשי הנשים הנפלאים בדורנו דור הדעה ולא נעלם ממני איך תשכלנה לשלם בכסף מלא בעד סמרטוטין חדשים, אשר היום הם שוים למכירה אחד אחוז ממאה ומחר לא ישוו מאומה. גם הקליפה שלי האכל את תוכי ובכל תבואתי תשרש בהמצאות משגעות כאלה, הן גם עתה הלכה לחנות להוסיף סמרטוטין לחים על היבשים. אשוה לפני איך נהפך לשד אביך או אישך ויבש כחרש כחו טרם תשיג ידו לעשות לך את כל האוצר הנחמד הזה ועתה נסי נא לשאת את החפצים לשוק למכור אז תראי ונהרת...

— ה' ישמרני מלמכור את אחד מבגדי. אזרועי מקנה תשבר טרם אקח מביתי מחוט ועד שרוך נעל להוציא לשוק למכירה. אולם ארמה כי גם עור עינים יוכל לראות ולהבין כי יש ללות על חפצים כאלה שלשים שקל לא אך עשרה. מעודי לא נסיתי אף לעבוט הבר ומי יתן ולא אצרך לדעת זאת גם לימים הבאים כי עמל היא בעיני, מר ממות, אך לא אחשב כי המשכון דרוש להיות שוה אלף פעמים כסך ההלואה.

— אל רחום יציל אותי ואת כל אוהבי מלעשות עסקים עם אשה. הלא לא אקנה את החפצים מידך כי תשאי ותתני עמי כמו בשוק הבגדים, ואם תלוי עתה מעט יהיה עליך לשלם ג"כ מעט. ומה ממך יהלך אם לא חשקה נפשי להניח את כספי על קרן הצבי ואחפץ כי החפצים ישוו מלבד הקרן גם הרבית? הנה יושב לפנינו צעיר זר אשר לא יכיר את שנינו ישפט נא הוא בינינו למי מאתנו הצדק. — בדברו זאת הסב המלוה פניו אל אלכסנדר לאמר: — הן אתה הנך איש מבין ולא אשה פתיה ובלי ספק תבין יותר להעריך במדה נכונה סמרטוטין כאלה. הגידה נא אתה אם יש להלות עליהם יותר מעשרת כסף. — ויוציא המלוה עוד הפעם מן הצרור את כל הדברים ויפרשם ביד אחד לאחד למצא חשבון: לבוש המשי ששה שקל למכירה עובר לסוחר, הן כבר חדל להיות לו ארח בין נשי המארע וכמו עבר ובטל מן העולם, המעטפה לכל היותר יעריכנה קונה בגדים ישנים בארבעה שקל, והדברים הקטנים האחרים אם אחפץ להיות סוחר יקר אחשב שוים שלשה שקל, סך הכל שלשה עשר שקל. מה דעתך, צעיר, הן לא הפרזתי על המדה, האף אין זאת?

אלכסנדר ישב בנדהם ולא ענה דבר. היטב חרה לו גם על האשה, אשר בקשה ללות עשרת כסף לא פחות ולא יותר כמו אך לזרות מלח על פצעו, גם על המלוה המשחק בטרפו כחתול עם העכבר, וישא בשרו בשניו.

המלוה, בראותו כי אין מענה בפי הצעיר, פנה עוד הפעם אל האשה: הנה עיניך הרואות כי מחיר החפצים יעלה לכל היותר לשלשה עשר כסף, ואצלי עוד ינוחו עת לא מעטה וגם זאת לא יהיו שוים.

— יצילני אל בעזר ה' עוד טרם יעבור חדש תמים יקבל אישי משכרתו ואשיב לך הכסף בתודה רבה.

— כבר ארע את הספורים האלה בעל פה, כל הבאים ללות יבטיחוני כי אחרי יום או יומים יפדו את העבוטים ואחרי כן, תודה לאל, ינוחו על משכבותם בשלום ימים על שנה. הנה כמעט כל החפצים האלה הם בגדי חרף ועד אשר החרף הבא לא ישליך קרחו כפתים ישארו צרורים בצרור הזה להתחמם אצלי, ובאופן כזה מי ישים אשם נפשי אם אחפץ כי אחרי איזה ירחים יהיו לכה"פ שוים גם את הרבית.

הזקן לא הוציא כמעט רגע מפיו את קנה מקטרתו ותמרות עשן לא חדלו לעלות בארחות עקלקלות ויכסו גם את פני האשה הפרושים בעבי הענן.

— אנכי עוד לא נסיתי מעודי עד היום הזה לתת מחפצי בעבוט ואינני יודעת חשבונות המלוים, אך איך שתחשב תוכל לתת לי עשרת כסף בלי כל פחד ובלב סמוך ובטוח בשלמות כספך. מלבד זאת תחשב לך לצדקה גדולה, אשר לא תדרש לענות נפשך גם בצום הכפורים, אם תחיש עתה לרוחתי לישועתי, למען אוכל להציל נפש בתי מחמל נפשי ואישון עיני המגיעה עד שערי מות, אוי לאמה האמללה! — אגלי דמעות החלו להתגלגל ממקור עיני

האשה ותלט פניה במטפחתה ותוסף לקרוא מקרב לב בהאנחה בשברון מתנים: אנא אל תעצרני עוד, מהר נא לשלחני!

— לשלחך? אשה פתיה! וכי תופש אני בך? — קרא המלוה בהוציאו קנה המקטרת מפיו למלאנו אבק הטאבאק ויתנודד בכסאו אנה ואנה — לך לך בשלום אם תרצה ואיש לא יעצרך חלילה. לעשות צדקה וחסד? טוב ויפה הדבר! אמנם צדקה תציל ממות לפעמים את אחרים אך בידה להמית את הנותן אם איש עני כמוני יקום על נדיבות. הטרם תדעי כי אדם קרוב לעצמו וחייך קודמין לחיי חברך? עליך להבין, אשה פתיה, כי לו חסה עיני על כל עובר ושב אז כבר היה לי לעשות כלי גולה ולחזור על הפתחים בילקוט הדלים.

— הגידה נא לי סוף דבר כמה ברעתך להלוות אותי.

— כמה? כמה? ... מה לעשות? לב בשר ברא לי אלהים והמון מעי ורחמי לא יוכלו להתאפק עליך. הנני נותן לך שמונה שקל כסף, אך לא יותר אף פרוטה אחת, אם חפצה את תוכלי לקבלם בשלמות ואנכה אך את הרבית לירה אחד חמשים ושש קאפ' — שבע מכל שקל. הגידי: כן או לא, כי הלא איש מחכה לי כאשר עיניך הרואות.

האשה חשבה מעט ובידעה כי אין ברירה לפניה הניעה בראשה לאות רצון.

כאשר שקל המלוה על ידה את הכסף בקשה מאתו לבלי לנכות לכה"פ את הפ"צ עתה, אך הוא לא שעה אל דבריה ובקשתה שבה ריקם. בלב נשבר לקחה את הכסף ותצא מן הבית בהשיבה תודה לר' שרגא הנדיב טוב הלב ובבקשה אותו איזה פעמים כי יניח את החפצים במקום טוב ומשומר לבלי יאכלם עש או דבר אחר.

— לשוא יאמר הפתגם כי לאשה שערות ארוכות ושכל קצר: לפי דעתי אין לה גם קצר, אין לה שכל מכל וכל ומותר לאשה מן הבהמה אין — בדברים האלה פנה הזקן אל הצעיר בפתחו את ספר הזכרונות לרשום כל עניני ההלואה הנחוצים לדעת. — מה חפצת אתה להגיד דבר טוב?

אלכסנדר השיב כמשתומם כי הלא כבר בקשו להגיד לו אם בנו נמצא בחדרו או לא.

ר' שרגא זכר היטב ולא שכח את שאלת הצעיר בבואו הביתה. אמנם הוא בשכלו החד דמה בנפשו כי ללות כסף על איזה עבוט מגמת פני הצעיר הזה, אך יען כי פניו יחורו כדל גאה לשאול בפני אשה זרה מצא מקום לשאול על אדות בנו; ואחרי אשר צדור אין בידו וללות על חפצי כסף וזהב ישנם מלוים אחרים הלוקחים רבית פחות ממנו, לזאת ברור היה הדבר בעיני המלוה הזקן ורגיל, כיד הנסיון הטובה עליו, שחפץ הצעיר הבא לפשוט את לבושו העליון ולהשאירהו למשכון, ועפעפיו כבר בחנו את הלבוש לדעת שויו. אולם עתה בשמעו כי בפעם הזאת לא קלע שכלו אל המטרה ענה לשואל בחמה לא מסותרת: בני איננו בבית כי זה ימים אחדים הלך בדרך למרחוק, לאדעססא, שם תמצאנו אם דבר נחוץ לך אליו.

פני אלכסנדר נהפכו לפני להבים ויפן ויצא בחרי אף, ובסגרו את הדלת הכה בחזקה וירעשו הספים.

ז

היטב חרה לו, לגבורי, על אבוד זמנו היקר בבית „התרח הזקן", כאשר יכנהו גרישע בצדק, וכלום הנם מתוך ההפכה הרחיב צעדיו תחתיו להגיע עד מהרה אל מחוז חפצו, אל חנות סימאן, אשר עליו הניח תקות מזהירות, ותחי נפשו. על דרכו נראה אליו המון רב העומד על ידי בית אחד וישא עיניו וירא עקבות לשון אש המלחכת את כל סביבותיה ויתאבכו גאות עשן עד לב השמים. תבערה במקום הזה, הגה אלכסנדר בלבו, מי יתן ועלה על המוקד התרח הזקן יחד את קנה מקטרתו וימח שמם וזכרם מתחת השמים. לכלבים כאלה יש כסף תועפות ועפרות זהב למו. תם אני ולא אדע למה זה כסף ביד פליטי אנשים ממין הזה, המה בעצמם לא יחיו כבני אדם ולא יתנו לאחרים לראות חיים. לו יש נפשי תחת נפש גרישע כי אז לא היה עלי לטרח התרח הזקן הזה, כי בכל עת מצא הראיתיו נחת זרועי וידע את תנועתי, עד כי נחלת הירושה שפרה עלי עוד בחייו והוא בקש תמיד את פני לתת לו איזה פרוטות לטאבאק למלא את קנה מקטרתו; אך לא, לו היה לי אב כזה אז כבשת גנב בשתי וגם נכלמתי להרים פני בחוץ ולהביט בפני איש. איך קרא אותו החיט בחצר? שרגא הרוצח... כן, רוצח הוא. הרבה יוכל לחכות עתה הרוצח הזה טרם אכבד אותו עוד פעם אחת לטבוע ביון מצולתו ולדרוך על מפתן ביתו!... אך, כנראה, כסף הב לו, לרוצח הזה; אם ברכני ה', צעיר כמוני, בהון עתק כזה אז...

— אלכסנדר! אלכסנדר! שמעו אזני גבורי קול קורא מאחריו, טרם יספיק לסדר במחשבה תחלה סוף מעשה אם היה בידו הון רב. ויסב פניו והנה — האח מקרה יקר וצולח! — ראבערט גרויסשטויב לקראתו,

אחר מאחיו הטובים, אשר עליהם השליך עתה יהבו לכלכל מחסורו. כמשוש חתן על כלה, או לדבר בשפת סופרי הזמן החדש — כמשוש אוהב על אהובתו כן שש אלכסנדר על רעו זה אשר הקרה ה׳ לפניו בלי יגיעת חפש מצרו, בעוד אין יכלת אנושית למצא את הצפור הזאת בקן מושבה, יען וביען מלבד אשר בביתו לא ישכנו רגלי ראבערט כל היום וחלק גדול מן הלילה — הנה אי אפשר לדעת ולזכור איה מקום משכן כבודו, כי מחליף הוא את דירתו עשרת מונים בירח אחד, כאשר יחליפו שבע ביום את כתנותיהם ודעותיהם המגהצות הצעירים בעלי צורה ודעה ממין הידוע מקוראי הרביעית האחרונה של מאת התשע עשרה, ואמנם בכבוד המאה המהללה הזאת גם ראבערט יתימר, אך מה זה יפליט קולמוסי בהפזה? גם ראבערט! הן מי כמוהו נאדר להתנוסס על דגל המאה הנאורה המושך אבירים בכחו?! סימאן החומד לצון רגיל לכנותו בשם: המאה הי״ט, על אשר ישא את שמה תמיד על דל שפתיו. אולם לא אך בפיו ובשפתיו יכבד ראבערט את האלילה המהללה הזאת כ״א גם בכל מראהו והליכותיו נדמה כסמל דמות תבניתה, חותם תכנית כל המצאותיה הנפלאות, אשר בהן התפאר על כל אחותיה הקודמות לפניה.

קומתו הגבוהה והרזה דמתה לחוטי הטעלעגראף והטעלעפאן (ואמנם כן כאשר קום יוצא בכל הארץ כמו כן גם הוא יודע רזי עולם ותעלומות סתרי כל העיר ומוכן הוא ומזומן להשמיע תמיד באזני כ״א חדשות ונצורות); עצמות לחייו שפו באופן נורא להזכיר סוללות עלעקטריות מתוקנות, וגם שתי עיניו הגדולות יפיצו תוצה מעינות החשמל בזרם עריץ; אזניו כפופות ומקופלות באופן משונה לתת ציור מלשכת האפל במלאכת הפטגראפיא. מרוצתו הנפלאה ואידי הטאבאק העולים מפיו כתמרות עשן כמעט בלי הרף האם לא דים הם להזכיר בזכרון טוב את מכונת הקיטור היותר נפלאה? ופראזות א פראזות מפריזות, גבוהות ונשאות, אשר בהן ביחוד תעלה לשמי שמים שיא המאה התשע עשרה — הלא הנה כבני רשף יגביהו עוף ממקור שפתיו, האוהבות להתנועע בלי הפוגות כמו מכונת perpetuum mobile אשר גדולי חכמי המאה יתחררו להמציא בלהטיהם... בקצרה, כל יצורי גוו עזוז נוראות מאת הי״ט יאמרו וגדולתה תספרנה כל תנועותיו.

אלכסנדר ידע מכבר כי גם רעהו זה כגרישע הנער האוילי אוהב לאבד הון ובכל עת כסף כאפר יפזר ללא צורך אך להתפאר לעין השמש, ולא אחת ארח אתו לחברה לפרדס הגדול בקצה העיר לשמוח אלי גיל בכסף מלא... אמנם ידע אף זאת כי ראבערט אוהב אך לעלוז בסוד חברים משחקים ולשוש אתם משוש ולא להושיט יד עזרה בצרות, קרוב הוא לכל קוראיו וגם לכל אשר לא יקראוהו למשכם אחריו לבית משתה או משחק אך רחוק הוא מלהלות כסף בהדרשו; בכל זאת תקוה טובה שעשעה את אלכסנדר כי רעו יכיר אותו על פני כל אחיו הטובים לענותו בעת רצון, בהיות לאל ידו המלאה והרחבה. אי זה הדרך מקור ראבערט נפתח והכסף הרב מאין ימצא לחברו תמיד? זאת לא ידע ולא יבין עד היום. אך מה לו לחקור עתה למוצא מעין נובע? הנה הפגישה המאשרה הזאת עלתה בידה להצהיל פניו מתקוה טובה כי יפיק רצון וישאב מים בששון ממעין הישועה.

— הנך אלכסנדר הגדול, אתה ולא אחר — קרא ראבערט בהושיטו שתי ידיו הרזות לחברו אשר דחקן בכפו בחבה יתרה — ואני מתהלך שם בצד הרחוב השני אחוז זרוע את העלמה הנצבת שם (היא רוססית מבנות האצילים, בת שר צבא ידוע במלחמת סעוואסטאפאל), מתהלך אנכי ומתבונן אל התבערה — מה אהבתי לראות במחזה הריסת האיתנים מוסדי הארץ! פתע משך עיני צעיר ממהר ללכת: האין זה אלכסנדר הגדול? והנה לא שגיתי ברואה, הנך אתה בעצמך.

— כן, אני ולא אחר; השלום לך, ראבערט רעי היקר? — קרא אלכסנדר בקול אחוה, באחזו עוד בידי החבר באהבה.

— לי עין מיטיבה לראות באופן נפלא עד מאד. שמע נא את אשר אספר לך: אתמול בצהרים אני מתהלך ברחוב כמו עתה... מתהלך אנכי תפוש בשרעפי הגיון. התדע במה הגיתי? הגיתי בכל פעלי החכמים הגדולים ע״ד שאלת הנשים, אשר עליה הטפתי מלתי לפני זה בבית פקיד אחד ממכירי הקרובים וכלם פערו פיהם כאל מלקוש. הקראת מחברת מילל „על אדות הנשים״? ספר נפלא! מה חפצתי לספר?.. כן, בהתהלכי והנה איש לקראתי, איש רוססי נכבד ונשוא פנים הדור בלבושו ובמראה השכלה מאד, במלה אחת, בן מאת הי״ט לכל פרטיו ודקדוקיו. הוא נתן לי שלום בחבה ואחוה ואנכי הכרתיו עד מהרה. כן, הכרתיו בהשקפה הראשונה, אף אם אך פעם אחת לפני שבע שנים שחקתי אתו בשחוק הקארטי באנית קיטור במחלקה הראשונה, הכרתי גם את רביד הזהב הנתן לו למנה מיד יורש העצר הגערמאני. האם נפלאת היא בעיניך? הן עיני הפליא להכיר את האיש, אשר ראתה אותו אך פעם בהעברה, גם לאחר שלשים שנה ויותר.

— ומה שלומך יקירי? הן זה שלשה שבועות שלמים לא ראיתי, למגנת לב, את פניך, בקשתיך ולא מצאתיך עד כי שערתי בנפשי שכבר נסעת

מזה — הפסיק אלכסנדר לדבר דבר אף הוא עת שפתי חברו נחו כרגע להעלות תמרות עשן.

— אנה אסע עתה לעת כזאת? הלא מי כמוך יודע כי אוהב אני לנסוע אך בימי הקור עת החרף ישליך קרחו כפתים וכל בני היהודים רכי הלב יתחבאו בסתר אהליהם מתחת כרים וכסתות. לפני שנתים שמתי פעמי לדרך רחוקה בזמן כזה על עגלת חרף יחד את רוססי אחד, איש נפלא מאד גם סופר נעלה אחד מהמאורות הגדולים לממשלת ספרותנו החדשה. שכחתי מה שמו, גאגאל היה לו אוהב דבק מאח. כן, נסענו והיינו אך שמחים. כמה ספורים מעוררי שחוק ספר לי בדרך! מה אגיד לך? הוא מפליא לספר מאין כמוהו, לו שמעת באזנך אף אחד מני אלף ספוריו מחיי הזשידים אז הגעת עד שערי שאול מרוב שחוק. בנסענו אז על נהר מכוסה בקרח דק מן הדק אשר נבקע מתחתינו...

— כבר ספרת לי את כל דברי המסע הזה וזוכר אני את כל הפרטים — הפסיק אלכסנדר את זרם פי רעהו.

— הספרתי לך גם את זאת כי בהפרד הסופר מעלי דבר לא בסתר כי נכון הוא לקחת אותי לסמל מבחר גבוריו בספורו אשר אתו בכתובים? כן, אח יקר, מתהלכים אנחנו בארצות החיים — קרא ראבערט פתע בצחוק מוזר, בהניחו בנחת את ידו הימנית על שכם אלכסנדר — כן חיים צעירים כמונו לא כיהודים נבזים ושפלים אך כבני אירופא של מאת הי"ט:

כאשר חפץ איוב להקשיב את ניד שפתי רעיו בלי חשך בחפין לב כזה האזין גם אלכסנדר להג שיח חברו, כי כל מגמת נפשו היה אך למצא פתחון פה, למען הגיע במהרה אל מטרתו בדבר שאלת הכסף. לזאת השכיל פיו להסב פני השיחה לחפצו העיקרי בשאלו את רעהו: באיזה מצב נמצאים עתה עסקיו, אם פרי ישוו לו די לצרכיו המרבים והותר?

— האם מצב איש כמוני רשאי להיות ברע? — שאל ראבערט בתמהון כמו רעהו הסכיל לשאול אם יום האביב ההוא הוא לא ליל חרף — הוי, אלכסנדר, כנראה פג טעמך! הן גלוי וידוע לפני כסא כבודך כי בלי מטבע יטבע צעיר בים החיים ואין מציל, ולכן בין אבין את אשר לפני, כי מי כמוני אוהב ימים לראות טוב כל זמן שהנשמה בקרבי. ואמנם חי אני; כן, רואה אנכי חיים של טובה. בליל אתמול ישבתי בסוד משחקים רוססים נכבדים ואעלוז במשחק הפרפראנס עד עלות השחר. שני אורחים מגדולי סוחרי אדעססא, אנשים נפלאים ביחס כל דבר (הן בי יכול לבך להיות סמוך ובטוח כי עיני תחזינה מישרים במבט אחד לחדור בחדרי קרב איש ולב עמוק), המה ביחוד הפליאו לשחק ביתרון הכשר, כמו לכך נוצרו מבטן. אך... העלמה נתעלמה מן העין — קרא ראבערט בסבותו את עיניו הנה והנה ונפשו נבהלה מאד, חיש הוסיף בשחוק שאנן: — לא, הנה נצבת היא שם בקרן הרחוב; כן מתהלכת היא הנה והלום. מה חפצתי לספר?

— בדבר שני האנשים מגדולי סוחרי אדעססא. אולם מה לי ולהם? הגידה נא לי בטובך...

— לא, לא, לו שמעת איך השכילו האנשים הנפלאים האלה לשמח את כל המסובים הנכבדים, בהשליכם שקוצים לנבל את שם ישראל בלשון תרוצה ובחזותם לנו תמונות ומחזות מזהלות מרפש חיי עם הגעשעפטים (כאשר תדע, הכות פני לא תענה בי גם במעט לחשדני כי מזרע היהודים אני), וגם אני מצדי הוספתי נפך משלי על חשבון הזשידים וכלם שחקו עד הגויעה גם גזרו אמר כי באמת חרפת עולם לדורנו לא תמחה אם עם כבד עון כזה יכסה בחשך מצרים את עין שמש מאת הי"ט באין פוצה פה ומצפצף. שני אנשים נפלאים, במלה אחת, נפשי נקשרה בנפשם עד עולם, וכאשר אקוה גם אנכי מצאתי חן ושכל טוב בעינם עד מאד.

— צר לי מאד שלא נתכבדתי להיות בחברתכם וישמח לבי גם אני, כי בליל אתמול לא רבות שבעה לה נפשי העונג לשאננים, כל הלילה היתה נוגה ועצובה מסבת מחסור קטן אחד המציק עוד גם עתה, יען... התאמץ אלכסנדר להתקרב אל מטרתו העיקרית, אך רעהו הפסיק את דבריו מבלי תתו לכלות ולהביע חפצו.

— בראווא! מה טוב כי הזכרת אלי! האמנם גם אתה תיטיב לשחק בפרעראנס? כן, הנך מפליא לעשות בשחוק הזה ואני כמעט שכחתי. הן מחפש אנכי עתה בנרות את איש נבון דבר, היודע את המשחק הזה אל נכון בכל פרטי הלכותיו, ואחפרהו ממטמונים בעיר כזאת המלאה בורים רקים הנבערים מדעת כל דבר על אפניו. כן, מבקש אני בכל פנה איש תבונות. בראוויסימא! אותך מצאתי עתה כענבים במדבר, תהיינה נא אזניך קשובות: אתמול במסבנו שם נצמחה בינינו מריבה חזקה בדבר הלכה אחת שנשכחה מלב אחרים מהמשחקים וכמעט קראנו למהלומות. הלא הנך יודע אותי כי תחתי נהפך כמו אש עת האמת נעדרת. אוהב אני סאקראטעס, חיבב אפלטון, ואת האמת יותר מכלם. הגידה נא, אם איש אחד ישחק כל העשרה האין הרשות לכ"א לשום עינו על...

— ואת האמת אגיד לך כי זה זמן רב לא שחקתי במשחק הזה ולזאת ידיעותי מעטות בו ולא לי

להכניס ראשי בן אריות גדולים המנצחים זה לזה בהלכה. הודיעני נא את דרכך אם היתה צלחה אתמול במשחק לזכות?...

— צר לי על מעוט ידיעותיך בדבר כזה אשר רב טוב שכל צפון בו, ואני ששתי כבר על המציאה כמוצא שלל רב בחשבי כי אחזיק בידך להובילך אתי וענתה בי צדקתי לעיני מתנגדי. האמינה לי על דברתי כי לו ירדת לעומקן של הליכות הפרפרנס המלמד לאדם טוב טעם ודעת, אז גם אתה לשחוק הזה אמרת: מהלל הוא ונעלה על כל. אך איה היא העלמה? הנה היא מתהלכת אנה ואנה. נפשי יודעת מאד כי אף אם אתמהמה הרבה תחכה לי העלמה שלי. מה עזה אהבתה אלי! בבואי בפעם הראשונה לבית אביה שר הצבא דבקה נפשה אחרי בכל עזוז אהבת נעורים, עד כי גם אני יכלתי להגיד כמלך אחר, כמדומה לי, נאפאלעאן הראשון: באתי, ראיתי, נצחתי. בא נא אתי ואציגך לפניה להכירנה.

— סלח נא לי כגדל חסדך, עתותי אין עתה בידי כי דבר נחוץ לי לבקש...

— לו ידעת את יקרת ערכה ושאר רוחה! כל עלמות הקוגעל של נ. נחשבו נגדה כקליפת השום הנאכל מהן תמיד.

במלה אחת, אָֿעליא! הלא תבין אל מה ירומון מלי כי יחדו ראינו את מחזה האמלעט על הבמה בשנה העברה. התזכור איך מחאנו כף לאיוואנאוו בכח חוצב להבות אש? שלשה שבועות אחרי זה לא חדלתי לחוש כאב בידי, מה הפליא להביע המלות: להיות או לא להיות, זאת היא השאלה! מה אהבתי תורת הטראגעדיות, וביחוד להתבונן אל מחזות התוגה של שעקספיר. היקרים המסלאים בפז! לא לחנם יתימרו הצרפתים בכבוד נזיר הסופרים הזה תפארת גאון מאת הי"ט.

— שעקספיר לא צרפתי היה כ"א אנגלי — סנן אלכסנדר בעד השנים בלי חפץ, כי לא בספר יחוסו של מחבר האמלעט לבו הגה עתה אך בשאלה ממין אחר, היקרה לו מאלפי סופרים אנגלים וצרפתים גם יחד, שאלה העומדת עתה ברום עולמו נאדרה בכח כשאלה להיות או לא להיות בעולם האמלעט.

— האתה תאמר כדבר הזה אשר אין לו שחר? המפיך יצאה סכלות כזאת? לא יאמן כי יסופר לחברינו! — דבר ראבערט רתת וזרם עלעקטרי פרץ מעיניו הגדולות — הן לפני שלש שנים הייתי בעצמי בפאריז ועיני ראו ולא זר את החג הגדול עת הוסרה המסכה הנסוכה על מצבת זכרון נסיך הסופרים החדשה נגד היכל הטולעריין, מצבה נפלאה בעולם אשר אין על עפר משלה. לו ראית את ששון עם צרפת, בהריעו בזמירות לשעקספיר מחמדו שבעה ימים רצופים, והיית משגע ממראה עיניך. אוהב אנכי את הגוי הנחמד הזה...

— מאד יוכל היות כי שגיתי בדעתי — מהר אלכסנדר לתקן המעות בעיני רעו קשה הערף, אשר לא יודה לעולם כי אתו תלין משוגתו — אך מה לנו לעסוק בדברי הבל ורעות רוח? נשתעה יחדו בדברי שמחה: התלך היום לבית התיאטרון לשמוע אל הרנה?

— אם אני אלך? שאלה יפה עד מאד! הטרם תדע כי בכל בית המשחק נאמן אני וכל המשוררים והמשוררות הבאים מכיר אנכי מאז כעשר אצבעותי. בידי ערוכות משלשום פתקאות בעדי ובעד העלמה שלי, היודעת נגן וזמר עד להפליא.

— אולי יש בידך פתקאות יתרות?

— למה לי פתקאות יתרות? טוב שהזכרת: בלי ספק גם פניך ילכו לחזות בנעם מחזה השירה?

— כן, הנני הולך יחד את קאטהארינא לעערבערג ועוד עלמה אחת. אך עוד חסרון מעט לא יוכל להמנות...

— הנך נכון ללכת יחד את שתי עלמות — שסע אותו ראבערט בדבריו בשחוק גבר הוקם על כאימר: לו לא הייתי ראבערט כי אז חפצתי גם אני להיות אלכסנדר הגדול — טוב מאד. אם כן אף ידך תכון עם חבורתנו לאמץ את הקשר. התדע את אשר החלטנו אני ואחזת מרעי? דבר גדול נאבה לעשות בלילה: להשמיע כלנו קול משרקה אחרי מנגינות איוואנאוונא. כן, לשרוק בכל כחנו. אל נכון תזכור אותה משנה העברה. מה און פעלה? מחר תדע גם אתה את הסוד הנודע עתה אך ליחידי סגלה; תגדל ותדע, כאשר יאמר נעקראסאוו. משוררת כזאת צריכה להיות לדראון לכל בשר במאת הי"ט. התבטיחני?

בעת אחרת חרה לאלכסנדר על חברו המכסה ממנו סוד במשאון, אך עתה לא עת לו לשום לב לדברים כאלה וימהר להשיב: הנני מבטיחך כי מה מני יהלך אם אקדם פני איזה איוואנאוונא בשרקת-שאט? אל נכון טעמך ונמוקך עמך. אולם שמע נא, את ראבערט, את אשר אני חפץ לבקש מאתך...

— מה שש אנכי על אמרתך, איך תחדני בשמחה הבטחתך! אנכי אוהב בכל דבר, כאשר הביע רוססא, etat naturel כן מצב טבעי. הלא תשמר מוצא שפתיך, האף אין זאת, ? אלכסנדר הגדול!

— אחרי דברי לא אשנה. אך תהיינה נא אזניך קשובות לקול בקשתי: הלוה אותי, בהיות לאל ידך, סך מעט בעשרת רובל, כי דרושים לי עתה במאד מאד באופן שלא תוכל לשוות לפניך. אם תעשה את שאלתי לא אשכח חסדך לנצח ובמשך ימים אחדים

אשיב לך את כספך בתודה רבה. הלא ידעת היטב כי דברתי קדושה לי ואם יתן לי איש את כל הון ביתו לא אחליפנה ולא אחלל את מוצא שפתי ויעבור עלי מה. לזאת תוכל להיות בטוח כי הכסף כמו מונח בכיסך.

אלכסנדר הבין לאחרונה כי לא יבא הקץ לדברי הרות אם יוסיף לבחור לשון ערומים ולכן שפתיו ברור מללו את דבר שאלתו.

— מה צר לי ואיך נפשי עלי תאבל כי קצרה ידי עתה למלא משאלתך הקטנה — ענה ראבערט בקול ענות חלושה — בכל עת, כנודע לך, לא יחסר כסף באיזה מזויות כיסי; אולם ברגע הזה, למגנת לב, אזלו מים מני ים וכלתה פרוטה מן הכיס. האמינה לי על דברת הכבוד שלי, לו גלית את אזני מקודם, כי לפני רגעים אחדים פתחתי את ידי להריק מכיסי את העשרים כסף האחרונים ליד חברנו סימאן, אשר גם לו דבר הכסף היה נחוץ. הנני הולך עתה למקום אחר, אולי תשיג ידי שם איזה סכום ואביא אליך הביתה. כן, בלי ספק אשיג ואביא במהרה בקרוב.

הן איזה שקל כסף ביני ובינך מה היא, האמינה לי...

אך אלכסנדר לא יקשיב עוד להשתפכות נפש רעו ולא יתבונן אל ברקיו, כחלום רעם הוא וראשו עליו כגלגל סובב הולך.

לשוא אבד רגעים יקרים מפז לשתות כמים להג גבר כראבערט — הנדמה לו עתה בהיות רוחו נכאה לאיש נבוב אין לב.

לשוא נתן למשפה את עתו בזמן כזה, לריק והבל! הנה תקותו נכזבה ועוד נפשו ירעה לו ותשם אשם א"ע על אשר לב הותל הטהו לרעות אפר, ולא ידע מראש כי רודף קדים הוא. ומדוע לכה"פ לא השכיל להחיש את השאלה בדבר הכסף בדרך ישרה תיכף בפגשו את חברו, מבלי הרבות שיחה עמו לתהו? והתקוה לסימאן גם היא עתה מפח נפש: הן איזה קורטוב של אמת דרוש להיות בדברי ראבערט ואם לא הלוה כסף את סימאן לכה"פ בקש האחרון מאתו ללות, ובכל אופן אין עוד עזרתה בו. האכנם תושיה נדחה ממנו מכל וכל?

אלכסנדר התאמץ להפטר חיש מחברו בלי דבר הלכה וילך לדרכו סר וזעף.

ח

השמש בשמים — העושה תקופתו על קצותם בדרך אחד, דרך המלך, ולא ישפיל להשגיח ממכון מרומיו אל תקופות כל יושבי תבל ושוכני ארץ וחליפות חפצי לבבם — גם עתה ישיש כגבור לרוץ ארח סלולה, מבלי הבט אל נכון מצעדי גבורי ומגמת נפשו הנוגה. בגאון הדרת צהרים יפיץ על דרכו קרנים, קרני אור יקרות וחום נחמד ונעים, וכ"א מהיצורים הנצורים בחגוי כוכב הארץ יתענג כאות נפשו בעיני גבהות אדם על מקור זיו החיים, כמו אך בשבילו נברא והכל נפעל למענהו. הנה צוערת אשה ישישה לימים, השתוחה לארץ תחת נטל הזקן, עיניה הכהות נושאת היא למרום, אשר משם קרני האור יקננו לשחק גם ביקהת לחיה הצנומות בירקרק מראיהם, ובכפל שפתיה הבלות יתכוצו הקמטים לשחוק קל. מי יודע אולי בראי אור הטבע יעברו לפניה עתה כצאן על ידי מונה זכרונות כל מחמדיה מימי קדם: ימי ילדותה המאשרים, התפתחות גביעי פרחיה באביב חלדה, אהבת כלולותיה, נשיקת האוהב הראשונה ועוד כאלה וכאלה; אולי גם כעת חיה התקוה משחקת לפניה ושפתיה הנעות כמו תבענה בשחוקן הקל: עוד לא אבד עלי כלח, עוד לא נס לחי, עוד נפשי יודעת מאד להתענג על הדר השמש והוד האביב, אחרי בלותי תהי לי עדנה לחדש כנשר נעורי! — שם צעיר לימים אחד המחולל ממחלת השרפון, אשר כל ימי החרף חרפה נפשו למות ולא נתנתהו השב רוחו ככ׳עט רגע, יושב עתה על מטתו לפני שלחן מלא צנצנות רפאות נשען על כרים רכים ונשקף בעד האשנב אל המאור הגדול, הנושא מרפא בכנפיו להחליף כחו היבש כחרש ולהקטין איפת הרזון הזעומה. על פניו לא יככה עוד בטור המות בצלמות, בעיניו הנופלות בחוריהן האיומים נוצצים נצוצי תקות חיים, הנותנת שקוי לעצמותיו יותר מכל שקויי רופאי האליל, עד כי גם פיו הרגיל להתרגז מעת צמיחת המחלה בשצף קצף ולהתות גחלים על ראש כל קרוביו הנגשים אל ערש דוי (מבלתי יכלת שאת אף מראה איש בריא) ידבר כעת רכות לרעיתו האמללה, הנכ׳ה ביחוד תמיד בנחלי רתמיו, בשאלה אותה בדברים נשמעים בנחת בלי הפסק שעזל אם ערבה לה שנתה בלילה ובחננו קולו לתת לו את המרק ואחר תלך לנוח מעט מעבודה קשה ואת רפאות התעלה יוכל לקחת בעצמו. גם המרק, אשר זה כמה לא תדע אשתו לדעתו, לבשלו כראוי לו ויצא מתחת ידה כדבר שאיננו מתוקן אם מר כלענה או תפל בלי טעם כירק דשא, גם בו נמצא הפעם טוב טעם וריח, ושפתי החולה היבשות השמיעו צלצול נשיקה על יד הרעיה הנאמנה.

מה גדול כח האביב להחיות לב נדכאים ולברוא ניב שפתי שלום ואהבה!

הלאה בבית מרזח נשמע קול מצהלות נאדר

בכח ונהדר בהוד כקול הסירים תחת הסיר. על לוג מלא מסך יושבים אכרים אחרים בעלי נפש פאעזית, הבאים העירה לרגלי צרכיהם המרבים ויעזבו מרב התפעלות הרוח כל חפצי החמר ויסירו הנה בכונה לצקת רחשי לב מלא ולהריע בזמירות לכבוד האביב האורח היקר. הביטו וראו איך נפשם מתרפקת על „דודם מאשקע" באהבה רבה העזה אף מיי"ש חזק וחריף. הנה הלוג המלא הורק ולא נודע כי בא אל קרבם והנפש עוד מלאה על כל גדותיה גדודי רגשות רמים ונשאים מהתעוררות רוח הטבע. דוד מאשקע! היטיבה נא ברצונך להושיט למו עוד לוג אחד מלא, הלא מצער היא ותחי נפשם למצא תוצאות להתלהבות הרגשות ויוסיפו עוד להנעים זמירות האביב כהנה וכהנה; אך נפש הדוד ריקה מרגשנת אהבה והתלהבות ולא ישקה נחל עדניו בלי מחיר חמר מלא אף לאנשי הרוח. — על יד הבית עומד אזרח אחד לא מתערה כאזרח כי מתנועע הוא לכל רוח, בלי ספק מכובד התרגשות הרוח, ולנגדו נצבת הכן אשת חיקו המבטת עליו בעיניה יונים. פתע מהרונן הוא כגבור מיין ומרים את ידו הגדולה והנוראה לנכה אשתו להראותה נחת זרועו, אולם חיש יחוג וינוע כשכור (מי יודע רוח בן אדם העולה למעלה? אולי מבשת פנים על חפצו להלל צבי האביב באגרוף רשע) ויפול לארץ כבול עץ. בעמל רב יצליח בידו לקום על רגליו, אך ברצותו להניף עוד הפעם את ידו החזקה אשר תניף גשם נדבות על נחלתו הנלאה, יפול אחור בלא כח במעגל הקסם, אל נכון מתגרת מוסר כלמתו.

תרועת שחוק גדולה התפרץ מפי קהל הנאספים מסביב לראות את כבוד האביב במראה הגדול הזה.

גם אלכסנדר, אשר עבים סתר לו עתה ולא יראה הדר התולדה, לא יכול לכלוא את הרוח ויעלה על דל שפתיו שמש שחוק קל, בעברו, אחרי הפרדו מעל רעו, לפני שכית חמדה כזאת. אך כרגע התעצב אל לבו וכליותיו יסרוהו על אשר ישעה בדברי הבל לעת כזאת, ויתיצב מרחוק לחשוב דרכו: אנה יכונן מצעדיו עתה? האמנם לבו הגה ריק בבטחו בסימאן ואין לו תשועה מצד הזה, או אולי אין כל יסוד נאמן לדברי ראבערט ולשונו תצמיד כזב בדבר ההלואה לסימאן? ראבערט בלשונו המדברת גדולות יגדיל לפעמים לגזם כנות עליו הרוח ומאד יוכל היות כי גם ספור ההלואה הזאת פרי דמיונו החזק הוא, אך אולי יש ממש בדבריו וסימאן לוה באמת או לכה"פ בקש ללות מאתו כסף וא"כ ההליכה אל החנות היא רק אבוד זמן לריק. בעודנו חושב משך את עיניו מראה שני נערים עניים לבושי קרעים ויחפים, המשתעשעים במשחק זריקת מטבע לאויר, ויגש אליהם לחכות בשום לב לנפילת המטבע הנזרק. אמנם לא לתכלית חקי הטבע ישית מעינו עתה לחקיר, את לבו לא יקחו הרעיונות, אשר הרה והגה האנגלי הדגול מרבבה למראה נפילת התפוח הנודע לשם, זאת לא זאת, כ"א רעיון מוזר אחר נולד בקרבו לקחת סימן בידו: אם יפול המטבע בצד של צורת הנשר למעלה אז יש תקוה וירים פעמיו לחנות סימאן, ואם הנשר אל ארץ יביט ופנה למעלה הצד השני — לא ילך אליו. „הנשר!" קרא הנער הזורק בקול ששון וימחא כף, כי להונו העתיק נוסף עוד כפתור חדש אחד מיד חברו, ואלכסנדר... כנשר עשה לו כנפים למהר דרכו בלב מלא תקוה אחרי הסימן הטוב לרעהו סימאן.

אך השטן המשחית כמו נשבע לעמוד על דרכו ולגדור בעדו כל היום: גם את רעהו זה לא מצא, למגנת לב, בחנות. אחות סימאן הבכירה, הגרושה מאישה זה כשנה, יען כי עבר עליו רוח קנאה קשה, ישבה שם מקושטה בבגדי חמודות וחלי כתם, ויהי כראותה את אלכסנדר צהלה לקראתו, כסוס הקרב בשמעו קול תרועת מלחמה, ותמהר להושיט לו את ידה הארוכה והדקה, אשר ראשה המפיץ ריח שמנים טובים היה נשען עליה, בתשואות חן ואהבה רבה, בקומה לקראתו לקדם פניו.

— לזה יקרא אורח יקר! דרוש להרוס את התנור, כאשר תאמרנה הנשים הזקנות. לפני איזה רגעים יצא סימאן החוצה לרגלי עסקיו הנחמדים — הביעה סאניע (שם אחות סימאן) במהירות, והוכף בראותה כי האורח היקר נכון לשוב על עקביו: בא יבא אחי חיש מהר לא יאחר מרביעית שעה ומאד תתן באתך שכחה בלבו. לפני צאתו נדברנו שנינו על אדותיך... ונהפלא כי תוקיר רגלך מביתנו. הוא בעצמו אמר כי מאד היא נפלאת בעיניו...

— האם לא תדעי אנה הלך אחיך? נחוץ הוא לי ולמרות רוחי אין עתותי בידי עתה לחכות...

— הלא אמרתי לך כי ימהר לבא. לבית הסמוך הלך ויגד לי כי לכל היותר יתאחר עשרה רגעים ואם יבא אחד מרעיו יחכה לו. גם לו דבר נחוץ אליך, עתה נזכרתי. הואל נא לכבדני ולבא הביתה, הלא זה כמה לא בקרת אותנו.

נפש אלכסנדר עגמה לו ועלה עשן באפו על הנשר אשר נשאו על כנפיו הנה, יען כי תמיד כלכל לא יוכל חברת אחיות טובות ומכירות בהיותו עצוב רוח ולשונו לא תמהר אז לדבר צחות ונעימות, ועוד יותר עתה אחרי כי נטל עליו להרבות שיחה עם האשה הזאת רעת המראה ודקת הבשר, בעוד הוא יוקיר עתה רגע מפז. ומי יודע אם יחיש סימאן מהר לרוחתו לישועתו?

— למה זה תאמרי כי אוקיר רגלי מביתכם ? הלא שלשום הייתי בזה בהיות בנך הבכור אצלך — דבר אלכסנדר בקול חמה בהטעימו בזדון את המלות בנך הבכור, למען הרעימה על חפצה לעצרהו, כי הוא ידע מאד שבנה זה, בן שתים עשרה שנה גדל קומה, לשכים בעיניה כמזכיר ערך ימי שנותיה, אחרי כן חפץ לפנות גם ערף ולצאת; אך חיש נחם על דבריו ועל מחשבתו הרעה למרות חקי הנאות, גם התבונן אולי באמת ימהר סימאן לבא, ויפן אל סאניע במעט נעימות, המוכן בכל עת במטמוני מסתריו, לאמר: אמנם אם אשפוט למראה עיני נכונה אף את ללכת עתה ואינני יכול להרשות לעצמי כי תעצרי על ידי עד שוב אחיך.

פני סאניע, אשר בראשית האדימו ככחול האדום, אשר בו תעביר לפעמים על חלקת לחייה, שבו למראה שחור הטבעי ותאמר בשחוק:

לא, גם עלי לחכות לסימאן ואי אפשר לי עתה ללכת כי אין איש בבית. אך למה תעמוד פה? בא נא הביתה, או אולי לא תנעם לך חברת אשה זקנה.

אלכסנדר ידע אותה ואת שיחה היטב וידע גם זאת כי רגילה היא לכנות א"ע בשחוק באזני צעירים בשם זקנה, באותו האופן שאשה יפה מעידה על רוע מראיה; אך, בכל היות עתה דרך עצב בו, לא נעלם מעיניו החודרות כי אופן שחקה הרש עמדה, שלא כדרך טבעה תמיד, והשחוק הזה יעוה פניה ויוסיף להשחית עוד יותר מראיה הרעים אף בלעדו. ואמנם לא שגה ברואה, אל דרך צחוק שפתים באופן משונה כזה למדה אך מליל אתמול: בהיותה בבית אחת מרעותיה נקרתה שם עלמה זרה יפה, היודעת טוב טעם בנתיבות הנשים החדשות וכל דרכיה דרכי נעם. בין הדברים הרבים האחרים משכה עליה העלמה הנפלאה הזאת את עיני סאניע ביתר שאת בפתיחת שפתיה לשחוק קל באופן שנעשה בתחתיות הלחי השמאלית כמין גומא קטנה מלאה חן רב. סאניע התבוננה הרבה אל דרך השחוק הנעים ולבה הגיד לה כי גומא כזאת תוסיף ביתור למראה השחרחר של פניה לוית חן להפליא, ותגמור בדעתה לקנות א"ע היא את הכשרון הזה. בקומה היום בבקר לא אבדה רגע ותמהר לעמוד לפני הראי ולעבוד עבודתה הנכריה בשפתיה להפיק רצונה. בראשונה נשבר לבה בקרבה למראה גלוי השן הרועה, בהרימה שפתיה בתנועות הדרושות, לדעתה, לכל חפצי הדבר, אך לא אמרה נואש ותוסף לעמול בחריצות; עת עיפה נפשה לעמוד השכילה לקחת כסא ולשבת מול הראי והעבודה הגדולה לא חדלה עד כי נדמה לה לאחרונה כי חפצה הצליח בידה ותשיש על מטמן הגומא כעל כל הון.

את הקסם החדש הזה חפצה עתה להוציא לאור בפעם הראשונה לעיני אלכסנדר, והנה — אוי ואבוי! — מעשה הקסם הועיל להותה, לקלקל פניה הרעים ולנבלם עד מאד. זה חלק בני חלוף!

אלכסנדר הלך עתה אחרי סאניע אל הבית בחפץ לב נער קטן עצל, המובל בידי עוזר הבלמד אל החדר, או כשור אל טבח יובל עת ידע כי בנפשו הוא. גם הוא ידע בנפשו כי לאבד עהה זמן ולחכות לסימאן, אשר מי יודע עד כמה יאחר לבוא, עון פלילי הוא מצדו, והמפנה לבו לעת כזאת לשיחה בטלה הרי זה מתחיב בנפשו; בכל זאת התאמץ לקוות כי סימאן יחיש בואו, מבלתי יכלת להשיב ריקם פני אשה מבקשת, ויבא אחריה למרות רצונו אל הבית הנשען אל החנות.

בפתחם הדלת צהל לקראתם כלב קטן לבן המראה ויפתל בזנבו המלא תברבורות באותות שמחה וגיל, אך בראותו כי אין פני אדוניו הולכים שב כמו נכלם אל מקומו תחת השלחן וינבח בקול דממה.

— הכלב הנתעב הזה יענת כחי ויקצר ימי. מי חכם יודע פשר דבר: מה טוב מצא אחי בשר נבזה ונמאס כזה כי ישאהו על כפים ויאהבהו בכל נפשו? — שנתה סאניע את שאלתה אשר זה כבר שאלה את פי אלכסנדר לא אחת ושתים.

לו שמע סימאן לקולי אז הכלב כבר נגזר מארץ החיים ותארנה עיני, אך הוא באחת ומי ישיבנו. קשה ערף כמהו עוד לא ראית מעולם, הכלב יקר בעיניו אלף מונים מאחותו. האמינה לי כי כבר קצתי בחיי מפני קטב מרירי זה ולא אוכל להרים יד לעשות דבר, אף לנקיון הבית לא אוכל לשום לב — התאוננה סאניע כמתיאשה בעמדה על המפתן.

אלכסנדר העביר מבטו בכל הפנות בבואו הביתה ויוכח לדעת כי אמנם אמת יהגה חכה, באמרה כי לא תשית מעינה בנקיות. עצם הדבר לא נכחד ממנו כי עוד לפני שלשה ירחים, טרם יובא הכלב הנה ע"י סימאן, גם אז אי אפשר היה להציג את הבית הזה למשל ביחס הנקיון; אולם בפעם הזאת אי-הנקיון עשה חיל באופן העולה על כל מחשבה. הבית היה בעל שני חדרים, חדר אחד גדול, אשר שם אכלו, קבלו פני האורחים גם שכב סימאן וחדר אחר קטן למשכב סאניע ובתה הקטנה; בין שני החדרים הבדיל קיר קרשים דקים. את הנעשה מאחורי פרגוד העץ לא יכול לדעת אלכסנדר, אך בחדר הגדול, אשר בו דרכה רגלו, עיניו ראו זרות נוראות, שנפשו היפה איננה סובלתן יותר מכל דבר: את כל עין החדר כסה אבק רב, בפנה אחת התנוססה ערמת אשפה הצבורה, כנראה, עוד מיום אתמול, על מטת הברזל

משלכים הקרים בלי סדרים, הכסאות מפזרים ומפרדים,
על השלחן יתגוללו פתותי לחם ושפופרת של ביצה,
בקצרה—כל החדר כלו כמו בנקיון יתקלס ומשטר
משחק לו. האמנם אך נפש הכלב אשמה בכל דבר?
הכלב מתחת השלחן חרץ לשונו כמו לערוך מחאה
נגד מאשימיו. אך אלכסנדר לא הרבה עתה לחקור
במי האשם, כי למראה שיורי ארוחת הבקר על השלחן
התעורר בקרבו כסף האכל ויזכר כי עוד לא טעם
מאומה עד כה.

— אל אלהים! תהפוכות סדום בחדר סימאן —
קראה סאניע בקול מר כראותה את המהון ידידה
ופניה אדמו כסרטן, ותמהר להציב הכסאות במקומם,
לתקן היצוע ולנקות את השלחן — לארץ תשפך מררתי
מתגרת האיש הזה, אשר כל חפצו לקפד כאורג חיי,
אנכי מכל משמר נוצרה את הסדר והוא לא יוכל שאת
נקיון. למלא כרסו מעדנים — רק זאת כל מגמתו.
אך למה תעמוד? אנא שב נא. הלא לא אורח זר אתה
בביתנו, מרגלא בפי סימאן: אנשים זרים לא יבאו
אל ביתי, לזאת הרשות לו להתהפך על משכבו עד
הצהרים ולהפך את כל הבית ממסד עד הטפחות. שב
נא על הכסא הזה. מה תאמר עתה על איש כזה? —
הוסיפה לדבר ותאיר פתח שפתיה בשחוק קל,
בהתיצבה מול הראי לראות עוד הפעם בעיניה את
יקר תפארת הגומא של חן, אך—חשכת צלמות כסתה
עליהן וכמעט פרחה נשמתה בהביטה אל קלקול
המראה הבא לרגלי השחוק המזור.

לו תחת הגומא נפתחה עתה לפניה תהום רבה
כי אז בחרה בהתעטף עליה נפשה לקפוץ לתוכה
ועצמיה לפי שאול יפזרו.

— אין דבר, כל היום ישבתי — ענה אלכסנדר
אף הוא חלקו בישבו על הכסא הרב אשר העמידה
אצל השלחן — אך איה בתך הקטנה?

— מה? שאלה האמללה, אשר אוצר אוניה
נאטם מעצר רעה ויגון — הן סימאן ימהר לבוא.

— לא, הנני שואל איה היא בתך הקטנה
מאניע כי איננה נראה עתה בבית.

— בתי? היא ישנה בחדרי — השיבה האם,
הפוסחת על שתי הסעפים אם ראה אלכסנדר את
השחוק המשחית או לא, ותתאמץ להבליג על יגונה
הרב לבל ישית היא לב למבוכתה — אל רחום ברכני
בבת חכמה מאין כמוה, חכמה ככל התבל, יהי שמו
מברך. הן אמנם בזמן הזה כל הילדים בגוחם מרחם
כבר מלאו דעה, אך לא רבים יחכמו כמוה. מתעבת
אנכי את גאון האמות המתפארות בבניהן בראש כל
חוצות, אך את האמת לא אכחד: אתמול בלילה הייתי
אתה בבית אחד ממכירי ושם ילד קטן נחמד וחכם
רק לא יפה תאר; בשובנו הביתה שאלתיה בשחוק
אם חפצה היא לקחת אותו לחתן. התדע מה, ענתה
לי? „לא, אמי, אל תרמי בנפשך כי אבחר בחתן
רע מראה כזה, אנכי אוהבת חתן יפה מאד כפיסטואהן".
מה תאמר אתה על ילדה כזאת? — בדברה זאת
רצתה לנסות עוד הפעם את קסם הצחוק על שפתיה,
אך זכרה המראה בראי ותשא בשרה בשניה לעצור
בשחוק בעוד מועד.

— לב האדם לאדם מרגיש, גם אני אוהב אותה
אהבת נפש. ילדה יקרה! בגדלה תיף וחנה ישגא
מאד, עד כי כל הבחורים ימשכו לרוץ אחריה —
השיב אלכסנדר בדברי מכונה היוצאים מעצמם, אך
מרי דברו בבת זכר בכל מרת נפשו כי עתה מחויב
הוא לשלם מנה אחת אפים גם לאם ויוסף לאמר: —
אמנם יש לה למי להיות דומה.

לא, הוא לא ראה את אופני הצחוק! חלף
הרעיון במוחה אחרי שמעה את הדברים האחרונים,
אשר נתנו שמחה רבה בלבה והצליחו להניס את יגון
הגומא. הדבר הזה נחשב כמשיחה טובה לגלגלי
מכונת פיה למהר הליכתם כדרכם ותספר באזנו (לא
בפעם הראשונה) את רב גדולת בתה, איך אוהבת
היא להתקשט ולהתהדר בכל הפרטים והדקדוקים
כאחת הגדולות ובכל לבושיה וכלי עדיה הרבים
ויקרים לא תאמר הון, איך מטיבה היא לדעת מחולות
רבות באופן נעלה מאד ובלכתה אתה לפני ימים
אחרים לשמוח בחתונת רעותה כל הנשים והבתולות
עמדו על צפרני רגליהן ועינן לא שבעה לראות
בהרמת פעמיה היפות, איך מפליאה היא להשיב
תשואות חן למגיד שבחה בפניה ועוד כמה מעלות
טובות כאלה וכאלה, עד כי נגד בת כזאת א ש ה
ז ק נ ה כמה במה נחשבה היא; אחרי כן נתגלגלה
השיחה מענין לענין ותפרש מטות כנפיה מלא רחבי
העיר נ. לדבר על כל המכירים וביחוד המכירות
הידועות, אשר אשה זקנה כמה תבקר אותן לפעמים
רחוקות, מקצר רוח ומעבודה קשה בביתה, אך בסתר
אהלה מקשיבה היא רב קשב ויודעת חדשות ונצורות.

אלכסנדר ישב כמעונה בכלי ענוי נוראים:
בפעם אחרת אולי מצא איזה חפץ בשיחה כזאת,
אולם עתה היתה על אפו ועל חמתו קשה להכיל.
פעמים אחדות קם מכסאו ללכת, אך היא הפצירה בו
לחכות עוד רגע אחד לבוא סימאן ותוסף לשיר
בשיריה על לב רע.

כאשר יחכה יהודי כשר לביאת המשיח כן
חכה אלכסנדר לקראת בוא סימאן, בהסבו עיניו מרגע
לרגע אל הדלת.

ט

אחרי תוחלת ממושכה, אשר ארכה לגבורי כימים שלמים, תקותו נהיתה: הדלת סבבה על צירה ויופיע המלאך המושיע.

— הנך פה, אלכסנדר! לא פללתי עתה לראות פניך בביתי, השמיע סימאן את קולו העב בדרכו על המפתן, ויבוא בפסיעות גסות הביתה לשמחת לב רעהו ולתוגת אחותו.

סימאן ואחותו היו כמעט ביחס כל הדברים שני הפכים: הוא, כנודע לקוראים, קטן קומה ובריא בשר והיא בעלת קומה גבוהה ודקת בשר; פניו, המלאים עקבות מחלת האבעבעות, עגולים ומראיהם לבן-אדמדם ופניה החלקים ממושכי תאר ושחרחרי מראה; שערות ראשו וזקנו צהובות ולה שערות שחורות כעורב, אשר בהן תתפאר ותתנשא על כל חברותיה; לו קול עב החוצב מלות בהברה ישרה וממושכה וקולה יצפצף כאוב מארץ וגם עד מהרה ירוץ דברה. מלבד המראה החיצוני שונים הם אף בדרכי חייהם, גם בטבע נטיותיהם ובתכונות נפשם יתפרדו ולא יתלכדו בדברים רבים ועצומים: הוא, למשל, אוהב להעניק לקבת-הענק שלו מכל מאכל תאוה ביד נדיבה ובשעת הרחק נכון הוא בכל נפשו להקריב על מזבח אליל משתה השמנים גם פארי לבושיו, והיא לא כן עמדה, חלילה לה למכור בעד „נזיד עדשים" את בכורת המאדע כי כל מגמת נפשה תמיד להגדיל אוצר הסמרטוטין (כאשר יכנם סימאן) ולהאדירו אף על חשבון צרכי אכל נפש; הוא איננו מקפיד על נקיות ומשטר בחנות כי אך בבית, לפי דעתו, יש לשית לב לזה, והיא החוה דעת להפך כי דברים כאלה בחנות נחשבים לעיקר, למען תפוש את הקונים בלבם, ובבית קלי ערך המה, ויען כי זה כבר נגמר והותנה ביניהם שעליו להשגיח על טהרת החנות וסדריו והיא על דרכי הבית ואין מלכות אחת נוגעת בחברתה כמלא נימא, לזאת כ"א מהם יוכיח תמיד אך על פני רעהו דרכו; לו יש כלב אהוב קטן קומה ובעל צבע לבן כקומתו ומראהו ולה חתול אהוב גדול ונהדר בצבע שחור כקומתה וצביונה, ולהולכי על ארבע האלה אין שלום, כמו לבעליהם, כי שנאה מגלה תעורר מדנים ביניהם כל הימים ולא אחת יצמחו על ידיהם דברי ריבות גם בין אדוניהם; הוא אוהב את בנה הבכור, הלומד אומנות אצל חרש ברזל, והבט לא יוכל אל בתה הקטנה החונכה על פי דרך אמה, והיא לא תדע בנפשה אהבת אם רחמניה ביחס בנה הבכור, אשר תתגולל ותתנפל תמיד עליו מדי בואו אליה, ואהבתה עזה בכל מארה לבתה הקטנה; הוא בעל רוח מחתלות, המתענג ללעוג לכל מכיריו ולהשליך שקוצי לצון על ימין ועל שמאל, והיא בעלת רוח נכון, אשר כל גבר בעיניה כלו יפה ומום אין בו, וגם במה שנוגע בנקבות, אם אמנם יפות התאר והמראה ביניהן שנואות נפשה הן, מסבה מובנה ליודעי חן, בכל אלה לא תחמוד לצון על חשבונן כ"א תלך לפעמים רכיל לגלות סודות כמוסים...; הוא, לאחרונה, טוב לב ואוהב שמחה, קשה לכעוס ונוח לרצות, והיא רעת עין ומרת רוח, נוחה לכעוס וקשה לרצות.

גדול כח חק הירושה, אך לפלגות ארחותי עקלקלותיו גדולים חקרי לב!

מיום שהבעל המקנא שלח את סאניע מביתו. בנתנו לה ספר כריתות יחד את מאה כסף, נפש הגרושה אותה למושב לה את בית אחיה. את כספה (מלבד מאת הכסף כביר מצאה ידה שקלים צרורים בצרור הכמוס עמדה) נתנה להאחרון להרחיב חוג סחורות חנותו, בתנאי כי הוא יספיק כל צרכי הבית. אמנם בנין כזה לא יכול לקום ולהתעודד לארך ימים, כי לאיש כסימאן יצר לו למלאות ספקו במטעמים מוכנים ומתוקנים ביד אשה כסאניע, קבתו מחאה בכל עז נגד דברי התנאים והברית; אחרי מריבות ומדנים אין קץ הותר הקשר בנוגע בכל צרכי אכל נפש, ותשאר אך לגור בביתו ונחת שלחנה ערוך עתה לעצמה, בקבלה חלק ידוע מרוח החנות. אולם השטן גם הוא חכם ויבא גם עתה להתיצב בתוכם ולחתור חתירות מתחת כסא השלום, הן זה משוש דרכו לפזז ולכרכר בכל עז כפעם בפעם. בכל יום יתגלגל תפוח מריבה אחר והוא ישחק והיא תרגז ואין נחת. עד מתי עוד יוכלו לדור בכפיפה אחת — ה' אלהים אתה יודע!

— ואת, סאניע, הנך יושבת בבית במנוחה שאננה והחנות לא תגע אל עצמך ואל בשרך — הוסיף סימאן לדבר בשומו פניו לאחותו כמתרגז — אם איש גנב ישא את כל חיל החנות אין רע לו, אך נפש החתול תהי לך לשלל.

— ואתה תנצר מכל משמר כבבת עין את כלבך היקר, מהרה האחות להשיב על תוכחת אחיה בחרי אף — הנה בא הלץ הזה ויבא קלון עמו — הוסיפה בנשאה עיניה אל הראי כמו תתאונן באזני תמונתה.

— מה לך לרדף אמרים ריקים? — החיש אלכסנדר לקרם פני הדבר טרם יתגלע הריב — הגידה נא לי אי מזה באת?

— משוט בעיר. כל היום משוטט אני בחוצות נ. וברחובותיה לבשר בקהל רב את אשר באריס, יען

כי א־מה שכל בעל נפש ישיש על הבשורה. ואני אמרתי בחפזה כי כבר טוב לבך ביין בבית באריס על המשתה אשר הכין אחרי זכוהו בגורל רב ועצום. לו ראית איך נפקחה עתה עיני הםתומה! או אילי חוטמך עוד שקוע כמו בבקר? מהר אליו, חושה אל תעמד! הוא, באריס, המעתיק הרים ממקומם, לא יבצר ממנו להרים גם את אפך. הן ידו לא קצרה מעשות גדולות בימי עניו ומרודיו ואף כי עתה, היפלא ממנו דבר?

— שים נא כלי מחזה על אפך ודרשת וחקרת היטב את חוטמי אז תחדל להוציא עליו משפט מעקל — השיב אלכסנדר אף הוא בשחוק, כי מהתלות רעו הצליחו עפ"י רוב כרשון מזבח הפנימי שלו להטבת הלב — לו גם הייתי מעט עצוב רוח הלא ראיתי זה מקרוב פנים אל פני את מודענו ראבערט גרויסשטוב ולנגה נגדו כל עבי עברו ולא נודע מקומם איו. הנם אתה זכית לראותו היום?

— את מי? את המאה הי"ט? בעונותי הרבים לא זכיתי לראות היום את גביר המאה. הן כלם יענו ויאמרו כי עלתה בידו להוליך בשביה עלמה חרשה בת שר צבא, ומי זה יעיז עתה לדבר עמו דבר? גם אל מראיו יוטל איש בן תמותה כמוני.

מלב אלכסנדר נגלה אבן מעמסה: תקותו התגברה ותלך הלוך ואור.

מי הוא זה האיש ראבערט? האם לא יבקר את ביתנו ואינני מכירה אותו? שאלה סאניע את פי אחיה בהברת רגז.

— לא, הוא מפחד תמיד לבוא הנה. התדעי מדוע? הדבר פשוט מאד: לו מראה דומה לעכבר ויגור מפני האף והחמה של החתול אהוב נפשך. אמנם כסיל הוא ולא יבין את זאת כי מין חתול כזה עשוי להיות חת גם מפני עכבר קטן ונחבא לברוח הרחק כמטחוי קשת ואף כי מפני עכבר גדול כמוהו, ולשוא תסמר שערות ראשו.

— עוד הפעם תתגולל על חתולי. וכלבך הנחמד הטוב טוב הוא? הלא הוא יחרד לברוח למקום גדול השומשמין מפני... מפני...

— מפני חזיר קטן — חש אלכסנדר לישועת סאניע, אשר שפתיה נאלמו דומיה מבלתי יכלת להשלים עקיצתן.

— כן, מפני חזיר היותר קטן, גם לקול עלה נדף הוא יחרד בלבבו.

— בורח הוא מפני חזיר — הפליא סימאן לעקם שפתיו בהתול — אוי ואבוי לי, מפני חזיר קטן! אך אם כן הבינני נא וא־עה מדוע שאתך, אתה אלכסנדר הגדול (כאשר יכנה אותך ראבערט), לא תבעת אותו? האמנם רק אימת חזיר קטן עליו?

— הנך באמת חזיר מיער! מרוע ממלא אתה קלון את פני כל איש? — התלקחה סאניע באש עברתה כי קשתה על אחיה, בחפצה להגן על מגנה אלכסנדר, אשר הוא מלא פיו שחוק ויאמר בעליצות הרוח, כמו כל יגונו נשכה כמת מלבו:

— אל נא תרגזי, סאניע, לחנם, אני וסימאן הלא אנשים אחים אנחנו. הוא יקראני חזיר ואני אכנהו כלב ואנכי אנשך אותו באזנו.

— ואני אספר לשיינע דוואסע כלהך כי שיח ושיג לך עם אחותי ואז תקרע היא את אזניך הגדולות מכל וכל.

— האמנם נהיית לחתן, ה' פיסטואהן, ואנכי לא ידעתי וגם אתה לא הגדת לי? ומה שם כלתך, פעאדאסיע? שם מוזר!

— האף אמנם לא תדעי? לו ראית בעיניך את הכלה אשר בחר לו: כלה ברה כחמה, יפה כלבנה וארוכה כזנב כוכבא דשביט! אך לא, לא הוא בחר בה כי אם אנכי בחרתי למען הבחור היקר הזה את הכלה הבחירה בבנות נ. אני הייתי השדכן, אני ולא אחר. בדעתי לסגור את החנות ולהעשות מזוג זוגים אפפיציעלי, כי שאר רוח לי במלאכה הזאת אשר ברכה בה. אך אל נא תגידי מזה דבר לר' חייקיל השרכן, כי ירא אנכי פן יפיל עלי בחמתו את הר הגבנונים מעל שכמו ויאבד חסיר כמוני מן הארץ. הלא רואה את, אחותי, כי לולא קראת לריב ומצה כל הימים אז יגעתי ומצאתי שדוך טוב גם לך גם לחתולך.

— מי בקש זאת מידך? לא אבקש מאתך טובות. בעדי לא יכאב עליך ראשך.

דברי אחיה הרתיחו כסיר מצולת לב סאניע ויהי בקרבה כמרקחת הר־שרפה; אך סימאן ידע את נפש אחותו כי בעוד אלכסנדר לנגדה תשמור מחסום ללוע הר־השרפה ולא תפתח את אוצרה הטוב להריק את ברכתה כיכלתה, ובזאת היה בוטח וילעג כחפצו באין מכלים. ישנם אנשים בעלי לב טוב באמת, אשר יחמדו להם לצון תמיד ויאהבו לירות את מלותיהם השנונות ביחוד ללב איש הירא מעקיצתן, ולמכת קרבנם ילעגו מבלי חשוב לדעת את כאב האנוש האנוש, אשר בכליותיו יביאו בני אשפתם.

אחד מאנשים כאלה היה גם סימאן, האוהב לשתות לעג כמים על חשבון אחותו ולגעת ביחוד בצד החלש שלה, אל עצם החתול.

— הגידה נא, סימאן, אולי יש בביתך לטעום דבר־מה? — היה אלכסנדר לפה לקבתו, אשר תבעה את חובתה בחזקה.

— האמנם עוד לא טעמת דבר היום, מי האמין לשמועתנו? מדוע לא תענה עוד בצום נפשך עד הלילה? בוש והכלם!

— לא, כבר אכלתי ארוחת בקר קלה, אולם ביום כזה תכסוף הקבה לטעום בכל רגע — השיב אלכסנדר כמצטדק.

— אם כן אתה מאנשי שלומנו. מאד ישמח לבי ויגיל כבודי כי גם אתה חלית כמוני וקבתך נמשלה אל שלי — קרא סימאן בשמחת אמת בהושיטו לו כוס מלא מיי"ש המשומר אצלו תמיד — להנחיל אוהבי יש מים חיים אצלי ואחותי תתן לך בטובה את החלל של עגילי הלחם שאכל החתול.

סאניע חפצה להריק מלוע הר-השרפה זרם נוזלי רותח אך התאפקה בעוד מועד ונאלמה דומיה; רק עיניה ירו זיקים וחצים לאחיה, בהביאה לאלכסנדר את שני עגילי הלחם המוכנים בעד בתה.

— אתה מדבר נכבדות בי ובאחותך — אמר אלכסנדר בשחוק כאשר סעד לבו, אחרי אשר הלל את טוב יין השרף — אך למה תעמוד מרחוק, שדכן יקר, ומכלבך, עצמך ובשרך, תתעלם? — כדברו זאת הוציא מצלתהו את מורה-השעות שלו ויתבונן אל מספריו והנה כרגע נמחה כעב אור פניו והשרה עבים עלתה לכסות עליהם במשאון. על דל שפתיו לא נראה כל רמז שחוק בשמעו מפי רעהו את מענה לצנותו שהפץ הוא לשדך מקודם את הכלבים הגדולים ואחר ישים פניו אל הקטנים. העת לו עתה לשבת ספון בבית ולהתענג על חמדת לצון בעוד כבר חלפו שתי שעות אחרי הצהרים ומטרתו, אשר אליה הוא נושא את כל נפשו, עוד ממנו והלאה היא, עוד לא התקרב אליה גם במעט?

מדוע לא שאל את פי חברו חיש כבואו הביתה בדבר הכסף הנהוץ לו? מדוע לכה"פ לא יבור לו עתה דרך ישרה ולא ישאל בשפה ברורה למען דעת אם ימצא אצלו מקור נפתח או מהר ילך לבקש מעין ישועה אחר לשאוב ממנו מים חיים, טל של תחיה? קשה עליו כקריעת ים סוף לקרוע סגור לבו ולהוציא הגה כזה מפיו, בעוד בת חוה, נפש אחת מהמין היפה — לו אף תהיה בתור סאניע — יושבת לפניו ואזניה תשמענה דבר כי תחסר לו מתכת נבזה. היאמן? נפלאת היא רוח בני הארם!

כמכה בתמהון נורא ישב אלכסנדר, באזניו שמע את מהתלות סימאן, אשר שאל את אחותו אם הכינה חתולות להחתיל ילד השעשועים ואם לחשה עליו להצילו מעין רעה של אלכסנדר, ואת מענה סאניע אשר שנתה זה פעמים רבות את שאלתה התרה לאמר:

הכלבך טוב טוב הוא? מכל אלה לקחה אזנו שמץ אך לא דבר דבר.

לאחרונה נשמע לאשרו קול מר צורח מהחדר השני, קול הילד בוכה: אמי, הלבישני, חושי, אמי, אמי! סאניע מהרה לחדר משכבה בלקחה אתה בידה את חתולה. לשעת הכשר בזאת חכה ויחפץ לפתוח פיו בדברים ברורים.

— בלי שחוק, אלכסנדר, החיה הרעה הזאת תדריכני מנוחה: בבואי לרגעים אחדים הביתה ומבקש אני לישב בשלוה אז קופץ עלי רגזו של...

— מה לי ולהתתול — שסע ברגזי אלכסנדר את סימאן בדבריו, ויוסף בלחש: — שמע נא את אשר אני רוצה לשאול מאתך...

— אם כן שמע נא אתה מקודם, אולי היית בין לילה לעשיר ותוכל להלוות אותי עשרת כסף הנחוצים לי ליום אחד?

פני אלכסנדר קרלו מראה נעוה משונה כבלק בשעתו בשמעו מפי ב׳,עם ברכה תחת קללה.

— למה אתה מחשה? הן גם אתון בלעם יכולה לדבר ואתה כאלם לא תפתח פיך. לי הצרקה לשאול ולך אין בשת הפנים להשיב.

— מה אדבר ומה אשיב? אני חפצתי לבקש ממך עשרת כסף ואתה קדמת פני לשאול מאתי כמו אך להכעיסני.

— אם כן נתחתן איש באחיו ונצא יחדו בטל. אמנם חכה עוד מעט לבא הנער המשרת, אשר שלחתיו לגבות חוב כעשרים כסף ואם יצלח במשלחתו אז נחלק שלל.

— לא, לא אוכל לחכות, גם בלתי זאת נעצרתי הרבה אצלך, לא אוכל להשאר בביתך אף רגע — קרא אלכסנדר בקול, כמו יד נעלמה כופה עליו הר כגיגית לחכות.

— אל נכון לבית בארים פניך מעדות עתה. טוב מאד: אם הנער יבוא בידים מלאות גם פני לא יראו ריקם שם.

ו

גבורי מהר לצאת מאת פני רעהו, יצא וידיו על ראשו הסובב כגלגל: מה לעשות? סימן-השאלה גדול ונורא עמד לפניו ולא מש מנגד עיניו רגע. מה לעשות?... מלכת השמים תוסיף בגבורתה להופיע בהדר גאונה, למרות העבים השמים חשך סהרו, אבן ספיר דמות כסאה אשר מרום מכונו תשחק לחלומות

ורחשי לב רמש האדמה, לתענוגות ותוגות בני האדם. קרניה המזהירות תרבינה להגיה אורן גם על גליונות מודעות בית המשחק בעלי הצבעים השונים במראה הקשת, הדבוקים בכל פנות הרחובות, כמו אך לזרות מלח סדומית על פצעיו הנאמנים. מאד ידעה נפש אלכסנדר הנוגה כי עולם מלא ענג ונחת יש ביד הערב הבא להנחיל אותו, עולם השקול כנגד ששים רבוא עולמות אחרים, אך מפתח הכסף הדרוש לפתיחת שעריו חסר לו ובלעדיו היכל הקסם ישאר סגור ומסוגר ולא יועיל כל דבר. לא יועיל! לבו הגיד לו מחשבת ארכימעדוס כי לא יבצר ממנו להרים את כל כדור אשרו לו... לו נמצאה אליו „נקודת-משען" אחת; אולם מה בצע ביכלת אצילות אם בעולם המעשה אין הנקודה הדרושה, אם אין לו נקודת הכסף הנחוצה לכל תור זהב...

המלה פ ו י ס ט, שם האפערא אשר ישירו היום בערב, הזהירה באותיותיה הגדולות להרהיב עין; לפני אחת מהמודעות הארוכות, הדבוקה בקיר לא הרחק מחנות סימאן, עמדו לקרוא נערה גדולה אחת, אשר לא תחדל מהתיצב לפני כל מודעה הנמצאה על דרכה ולשום בה עין בגאון ובגדל לבב, למען יכירו וידעו כל יושבי העיר את יתרון הכשר דעתה, ונער קטן אחד, אשר כבר כביר מצאה ידו לשלוט על כל השלטים בעיר, כי לא הניח אחד מהם שלא קרא ולא ענה, ועתה בפעם הראשונה ינסה כחו בקול גדול אם כאיש גבורתו לדעת קרוא אף גליון הודעה יפה. עם השנים האלה נלוה גם אלכסנדר, אשר אם אמנם כבר קרא כל זאת עוד ביום אתמול, בכל אלה עלה על לבו לקרוא עוד הפעם, כמו בזה תמצא התרה נכונה לשאלתו. הנערה גערה בנער בנזיפה כפעם בפעם על הרימו קולו לקרוא, כאלו יבלבל מחשבותיה ולא תוכל לרדת לעמק ענין הגליון הנתן לה לענות בו, אולם את שעפי אלכסנדר לא בלבל הנער הקורא לפי תמו: בציור בהיר ונאמן עברו לפניו כל פרטי ארבעת הפעמים ששמע את פויסט, זכר העלמות המובלות על ידו לשמוע אל הרנה וגם רבות מהחלקות ונעימות שחלק בכל פעם בהשתלשלות הרעיונות חשב כי איזה מהנעימות תהיינה גם עתה כדבר בעתו להוביל שי בערב הזה, ביחוד אחת מהן אשר הביע באזני עלמה יפה אחת בארעססא עת מארגאריטא שמה עליה את עדי פויסט ותקרא בהביטה בראי: האת היא זאת, מארגאריטא? פתאום נזכר מנגינת מארגאריטא אחת, האהובה לו ושגורה על פיו תמיד, וילך מעל פני הגליון הלוך ונגן כמכונה בלי כונה בקול דממה דקה:

אוֹתָךְ לֶאֱהוֹב, אִתָּךְ לִחְיוֹת:

— האם נפל לך מן השמים אוצר נחמד כי תשיר בשיריך הנחמדים בראש כל חוצות? — שמעו אזניו מאחריו קול סימאן רעו.

אלכסנדר התפלא על עצמו כי אמנם הלך לבו לעת כזאת לפתוח בשיר פיו, ויסב פניו אל חברו בשמחה נכרת: האמנם כבר הביא לך המשרת את הכסף אשר חכית לו? — שאלו עיניו הנוצצות.

— הנער המשרת עוד לא בא, יקחהו אפל — אמר סימאן כמבין לרעו — אך נלכה נא יחדו, שם בחנות הסמוכה יש לי ג"כ לקחת כסף מעט ואם ה' עזרתו ישלח מקדש ויתנו לי אז לא אתן למוט גם רגלך.

סימאן נכנס אל החנות לקחת כסף אם יתנו ואת רעהו בקש לחכות בחוץ כמעט רגע. אלכסנדר חכה איזה רגעים ויהיו בעיניו כימים אחדים ועקבות סימאן עוד לא נודעו, בלב קרוע ורותח כסיר עבר לפני פתח החנות למען יראהו רעהו אולי יחיש, אולי ירחם; אך פה חברו מפיק שם מרגליות מהתלותיו ולא יזכר את האמלל המחכה לו בחוץ בכליון עינים. „אותך לאהוב, אתך לחיות" — כמעט התפרצה עוד הפעם השירה הזאת על דל שפתי אלכסנדר בלי כונה, אמנם טרם יוציא הברה קלה מפיו נזכר מרת מצבו עתה ויאנק דום. לאחרונה הופיע המלאך הגואל ויאמר בשחוק:

— התדע, אלכסנדר, את גדל הקמפלימענט אשר עשיתי לך שלא בפניך באזני בעל החנות? מצא נא את החידה!

— מאין עלי לדעת ולמה לי חדודי חידותיך? — השיב בזעם הנשאל אשר שחוק חברו נדמה לו עתה כשחוק מעפיסתפל.

— אם כן הבה ואגידה לך: בעל החנות שאלני מדוע ממהר אני ללכת ואשיב לו כי בחוץ מחכה לי א י ש — קרא סימאן כמנצח, בהטעימו את המלה האחרונה ויוסף לשחוק. אלכסנדר לא יכול עוד להתאפק ויקרא בזעף אף:

— מה לך להתל ולרדף אמרים ריקים שלא יכנסו עתה אל ראשי. הודיעני נא במלה אחת אם נתן הוא לך...

שוטה שבעולם! אם אנחנו בכלל הלא הוא לא יראה כל פרוטה בפרט גם בעד כלי-המחזה אשר על עיניו ושתי אזניו תצלנה תמיד מחסרון המטבע המצלצל. הבה נא ונלכה אל בית בארים, שם נבקש ונמצא את שאהבה נפשנו.

אלכסנדר ענה כי איננו יכול עתה ללכת אל בית בארים, אם אמנם בדעתו היתה לשום פעמיו שמה, יען כי חפץ להפטר מחברו, אשר דברי התוליו עתה היו עליו לטרח ולא יכול שאתם.

מה לעשות? עוד תתיצב לפניו השאלה המרה הזאת בעבי גבי מגנה ולא יוכל לדחותה בקש, לא יוכל להפיה בה ותחלף כחוט השערה. עוד הפעם הוציא מורה-השעות מצלחתו ויתבונן אל מספריו ויניע ראש כמתאונן על מרוצתו שלא כדרכו. כלם קשרו עלי קשר ביום הזה! — חשב האמלל בלבו הנרכא. בעיני המושיק, אשר שאל אותו בתמתו איה מושב עורך הדין טריגער, ויגרד בגבחתו, בעיני זה האכר הכיר כי ערום הוא כשועל ואך בצדיה יעצרהו בשאלתו; כמו כן הילכו שלשה אנשים יחדו בלתי אם נועדו לשום לו מעצור כי יסב הדרך? גם האבנים הצבורות חמרים חמרים לפני בנין חדש, גם הן נערמו בערמה להיות לאבני נגף על דרכו כמו כל הארץ ומלואה מתקוממים לו.

אנה פעמיו מועדים? לבית בארים אשר, לפי דברי סימאן נחלת גורלו שפרה עליו בסך עצום. אך מה תקותו כי ייחל מאיש כבארים, הנחשב כספוג ביחס קבלה וכחלמיש צורים לענין נתינה בכל האופנים? המן הסלע הזה יוציא מים עתה?

כן אבדו עשתונותיו, כל תקותיו הלכו תמס ויאמר נואש לחייו.

יא

מה טובה מנת כוסי היום! — התרוצצו בני שרעפיו בקרבו — בההלכו ברחוב העיר אחת הנה ואחת הנה — כמו שר משחת נשבע במלך בלהות לרדפני על צוארי כל היום.

הן לאיש כמוני טוב עתה מות מחיים. למה לי חיים? הלא בשת פנים תכסני להראות עוד את פני קאטהערינא וגם לא אוסיף ראות פני ראזע המזהירים; לחייה היפות, שושני שפתיה, ספיר עיניה, כל תבניתה המחוטבה כהיכל מלך עברה מן העולם בעדי. עולמי חשך בעדי כחשכת קבר ואין עצה להגיה חשכי. אולי אלך להגיד להן כי מסבת מחלת אבי, אשר התגברה מאד, מוכרח אני לעצור לכתנו לבית המשחק עד יום מחר. לא, על נקלה תבינה לדעת כי לא כן ברי, ביחוד ראזע בעיניה החודרות אשר אין כל נסתר לנגדה. אל נכון כבר התקשטה בכל יפעת הדרה ומהר תבא אל בית קאטהערינא לחכות עלי, אנה אוליך את חרפתי? מה טוב היה לו פתחה האדמה את פיה ותבלעני חיים כקרח ואל אראה באבדן כבודי. התעצב ראזע אל לבה בהגזרי מארץ החיים? לו יש קנה רובה בידי כי עתה שמתי קץ בפעם אחת לכל צרות לבבי; מכל עברים סבבוני אז אנשים כדבורים ותבא גם ראזע בתוך הבאים ותתעטף עליה נפשה למראה עיניה. בלי ספק יפה היא מאד גם בהתעלפה: אך אנה אני הולך?

כמתעורר מתרדמה נזכר אלכסנדר כי חפץ ללכת אל בית בארים והתקוה עוד הפעם התגנבה אל בתי נפשו. אמנם איש רע עין הוא בארים אשר נפלאתה אהבתו לכסף גם מאהבת נשים ונוח לו תמיד שעינו האחת תסמא בחורה מלתת פרוטה לאיש אף בהלואה, אך עתה בהלו שמש ההצלחה על ראשו, לפי דברי סימאן, וככסף תועפות זכה בגורל פתאם, אולי יש תקוה כי יזכה את ארחו וילוה לרעו סכום קטן כעשרת כסף בשעת דחקו. בדמיונו שוה גבורי לנגדו איך יבוא לרעו העשיר החדש הביתה וכל החברים הנאספים ישישו לקראת בואו ובקול שמחה יקראו כלם: אלכסנדר! אלכסנדר! כאשר קראו המלחים של קאלומבוס: ארץ! ארץ! אחרי כן יושיבהו בארים בראש המסובים והוא ישית בחלקות לבעה"ב הרוכב על כרוב המזל בהגידו לו כי אין להכיר עתה בשום אופן אם עור עין אחת הוא וגם אזניו הארוכות קטנו מאד, עד כי כל בתולות ג. היפה-פיות תטבנה דרכן לבקש אהבתו, אחר יטה אותו הצדה וילחש לו באזניו את בקשתו הקטנה והוא ימהר כרגע למלאנה, בטוב לבו ביין, ואז יחיש להפטר ממנו בהבטיחו לו כי לא יאחר לשוב.

אך מה אעשה — הוסיף לדבר אל לבו — אם גם מאת זה אצא בידים ריקות? אל מי מחברי אשא עוד עיני, מאין יבא עזרי? הן רבים מאחי הטובים יסובבו עתה בשוקים בטלים מאפס מעשה ואין כסף לארונים האלה. מארק גאלדשטיין דר בבית אחד עם הורי קאטהערינא ואם יתן לי איש את כל הון ביתו לא אלך עתה שמה ללוות כסף; פאוועל פינקעל — הוא לא יעשה עמדי אות לטובה כי זה מכבר עוין הוא לי ונפשו מרה עלי על אשר לא תבכר קאטהערינא אותו, אשר שחור מכושי תארו, על פני (בלי ספק גם מקומו לא יפקד היום בבית התיאטרון וקנאתו תאכלהו לראותני על יד שתי העלמות היפות); לעאן גרינבערג — הוא בהיותו חפשי מעסקיו בביתו לא ישכנו רגליו ועתה אל נכון יתהלך בקומה זקופה כדרכו בגן הטיול. אולי לא רע הדבר גם לי עתה לפנות אל הגן ההוא ושם אמצא אותו או אחד ממכירי הנאמנים. לא, בראשונה אשים פני לבית בארים. אי אפשר להיות כי פה לא אמצא חפצי; לו גם יקדמו את בארים מוקשי מות אפיק רצון ממנו ועשרת כסף ישקל על ידי לפני מותו.

בעודנו הולך תפוש בשרעפיו נשא עיניו וירא והנה לקראתו חבל אנשים מלוים את המת הנשא בארון באמצע הרחוב. על לב גבורי עלה מחשבה,

המתאימה עתה אל מצב נפשו הנוגה, כי טוב לו לאדם שלא נברא ועכשו שנברא יותר טוב למות מהרה לבלי ענות אדם נפשו הרבה בעמק עכור, עמק הבכא. הן מן המת הזה נסו בפעם אחת יגון ואנחה; קברו אשר כרו לו הוא בית התיאטרון שלו, שמה יניחו לו ליכנס בלא מחיר, בלי כל פתקא, ושם ינוח בשלום על משכבו ככל המתים אשר אינם יודעים מאומה מכל התלאה המוצאת את החיים האמללים. אך מי הוא המת המאשר הזה? האיש אם אשה? הזקנה או צעירה? בכל אלה צר לראות אשה צעירה יפה יורדת דומה בדמי ימיה.

מי הוא זה המת? — שאל אלכסנדר את שני אנשים מהמלוים אשר הלכו יחדו ונדברו איש לרעהו בדבר חתונת זקן כבן שבעים שנה עם בתולה, הנכונה להיות בליל היום הזה.

— כבר באה העת לזקן המגול הזה להתחתן עם נכרת מלאך המות ונפשו עוד גרסה לתאות בתולות — התקצף האחד.

— מדוע תקצוף עליו? מי הוא האיש שאיננו חפץ חיים כל זמן שהנשמה בקרבו? — ענה השני בשחוק קל.

כראות אלכסנדר כי אין מענה בפי שני האנשים פנה בשאלתו אל איש זקן קטן קומה ההולך שחוח על משענת גדולה. הזקן עמד ויוציא את תבת הטאבאק מצלחתו בידים רועדות וירח את ריח הניחח ויען לאמר: לא ארע, בני, מי הוא המת, שמעתי אומרים כי צעיר לימים הוא ומת במחלת דלקת המוח. שם-משפחתו ברייטקאפ ושמו שכחתי.

ברייטקאפ! האמנם בארים הוא? — חלף הרעיון בלב אלכסנדר ויעמוד על מקומו בהביטו אחרי הארון השחור — לא, לא יוכל להיות. הן לפני איזה ימים ראיתיו בריא כשור אביר, נם אמר לי כי בעינו האחת בחר כלה כלילת יופי ובקרוב יהיה לחתן. וסימאן האם רמני בספרו לי ספוריו היום? אך האשה, הנוסעת בענלה אחרי מטת המת וקול בכיתה ברמה נשמע, נכרת לי. אם לא אשנה, היא באמת אם בארים, „הקליפה הזקנה", כאשר רגיל היה לכנותה בנה זה. אולי מת הוא מרב שמחה הבאה לרגלי הצלחת פתאם. בכל אופן לא יכול למות, אם בארים הוא המת, ממחלת המוח, כדברי הזקן, כי מעולם גם לא חשדהו איש שיש לו מוח בקדקדו.

מעין צחוק עבר על שפתי אלכסנדר, בחשבו לספר לסימאן את דבר ההתול האחרון, וישב להתקרב אל הארון, אשר עמד לפני בית תפלה, למען הוכח אם אמת נכון הדבר כי סגר בארים גם את עינו האחת. החזן הצולע על ירכו פתח את פיו הרחב וירעם בקול כלי תותח תפלת „אל מלא רחמים" ובהרימו קולו למרום ויקרא: „את נשמת ר' דוב בער ב"ר חיים" אז נוכח אלכסנדר כי אמנם בארים יעפימאוויטש הלך לעולמו, ואך עתה עלה עשן באפו על סימאן, אשר התעלל בו להריע באזנו כל היום בדברי רמיה, ויגמור בלבו למלא קלון פני רעהו בעד מעשה עול כזה.

— מה תאמר אתה על בארים, ה' פיסטואחן? חכם מחכם היה כל הימים ובאחרית נואל — קרא באזני אלכסנדר אחד ממכיריו הרחוקים, אשר פגשהו פעמים אחדות בבית בארים, וירמוז בעיניו הקטנות.

— מסכלות כזאת גם אנחנו לא נשמר ליום פקודה — ענה אלכסנדר בשפה רפה וילך לדרכו.

מדוע לא שאלתי את פי מכירי — הוסיף גבורי להעמיק במורשי לבבו — איזו מחלה עברה על נפש בארים לקטפו בעודו באבו? אמנם... מה לי לדעת כל זאת? רב לי לדעת כי מת הוא ולא חי. הכל הבל! מותר אדם מנוש עפר אין, גם איש רוכב שחקים כשחק מאזנים נחשב. מי מלל לי בראותי פני בארים בפעם האחרונה כי אחרי ימים אחדים יחד כבודו בקהל רפאים. אך יותר טוב לו עתה ממני, מי יתן נפשי תחת נפשו. מה יחסר לו עתה? לא ידע כל מרת נפש אם סתום עין הוא או ארוך אפים, גם שאנן הוא מפחד רעה פן לא ימצא חן בעיני העלמות הארחות אתו לחברה בבית הקברות, לו נפל עלי אחד הבתים הגדולים העומדים על דרכי! אך לא, מות כזה לא טוב הוא! לו חזיז רעם חלף ומחץ רקתי, לא רקתי (הוד פני יהפך ע"י זה למשחית) כי אם את לבי, ויסתר עמל מעיני כהרף עין. מה מאד צר לי כי עצם השמים טהור עתה, להותי וכעסי, ולא תכסה עליהם עננה הרת חזיזים, אך אנה אני הולך?

אלכסנדר עמד בהלום רעם ויתפלא כי בלי דעת רגליו יובילוהו לבית בארים. אל מי יפנה עתה? לאיזה דרך ישים פעמיו? הילך אל גן הטיול אולי ימצא שם את לעאן גרינבערג? אך שם אל נכון תמצאנה עתה עלמות מכירות; והעת לו עתה לפגוש את בנות המין היפה אם מכונת פיו לא תכונן כדרוש להוציא כדרכה אמרות נכבדות משיבות נפש?.. מה לעשות?

בלי כל מטרה נשא את רגליו ללכת אולי על פי מקרה-אשר ינחוהו אל מחוז חפץ. למראה הודעת בית המשחק על דרכו חלף בראשו בכל פעם הרעיון הזר כי לו פתח לו עתה מעפיסתפל את אוצרו הטוב להריק אל ידו אך עשרת כסף אז מכר לו את נשמתו, ועוד לא שמע מוסר כלמתו בקרבו, כבפעם הראשונה, על מחשבתו הזאת. אמנם מעפיסתפל, כפי הנראה, הכין את עצמו לקראת משחק הלילה ולא יכול לפנות לבו.

לחפץ גבורי, אשר יוסיף ללכת קודר בלחץ יגונו. מה תאמר היא ליקר תפארת מעשיו? באיזה עינים תביט היא על זה? האם לא יהיה בעיניה כמתעתע, כאחד הצעירים הריקים מתהלל במתת שקר? שאלות כאלה וכאלה שאל את עצמו בפעם האלף ומרת נפשו הלכה הלוך וגבור עד כי הגיעה למרום קצה.

והשמש אשר הציקתהו כל היום בזיו פניה תוסיף עוד יותר עתה להכביד עליו אכפה ולמען הרעימו תמהר לרוץ ארח לפאת ימה במהירות נפלאה. הצל יתגדל יותר ויותר ועמו יחד תגדל גם הצלמות העוטה כשלמה כל בתי נפשו.

שמש בנ. דום! כמו קרא ממעמקי לבו הנשבר. אך השמש היושב בשמים ישחק לצרתו וילעג לקריאתו, בידעו היטב כי לא יהושע משרת משה יצוה עליו כזאת במפגיע. היאוש יגבר חילים מרגע לרגע, בעזוז נוראותיו יעמיק ירחיב מדורת התפת לפניו; כבר יהלך כצל בנטותו, כחו ילך הלוך ורפה, עוד מעט והתעטף עליו נפשו בחוץ. מות, מות! למה העמוד מרחוק לעתות בצרה כזאת?

אולם אם אפילו חרב חדה מונחת על צואר האדם לא ימנע עצמו מן התקוה. פתאם זרח בחשך אור גם לגבורי, קו נגה הבקיע כברק מבין מפלשי עביו ולאורו נסעה התקוה לקחת עטרת היאוש הנחבא לברוח על נפשו: כפעם בפעם הוציא אלכסנדר מורה-השעות מצלחתו, אך בפעם הזאת לא הסיר את מכסהו להביט אל מספר השעות כי לפתע עלה על לבו שמן הכלי הזה יוכל להצמיח לעצמו ישועה נחוצה אם אך... יניחהו למשמרת בבית אבי גרישע.

כבעל כל הון שש אלכסנדר על הרעיון הזה, אם אמנם היטב חרה לו על אשר לא עלה על דעתו עד כה, וימהר במרוצת-רעיון אל בית „התרח הזקן" ויעף הביתה ככדור בלי תותח. שרגא ווילדערמאנן ישב בהסבה על כסאו הרם וקנה-מקטרתו—רעו הנאמן אשר לא יפרד ממנו רגע — בפיו ויספר לאשתו הצעירה היושבת ממולו, בכוננו מבטו ישר לעיניה (אמנם עיני מכשפה לה, חשב אלכסנדר בבואו), את פרשת גדולת מעשיו בנעוריו איך נפתולי-אל נפתל עם כל הקהל בעירו ויוכל לו, איך הוריד פקידים רבים מכסאותם ועוד כאלה. כבוא אלכסנדר הביתה הראה לו מקום לשבת ויוסף לספר, אם אמנם אשת חיקו לא שמה עוד לב לספורו, אם מאשר כבר שמעה כל זאת פעמים רבות או יען הצעיר הבא לקח את לבו — מי יודע רוח בת חוה?

מאד אבה אלכסנדר כי תצא הצעירה מן הבית לבלי תרא ערות שפלותו, אך לא יכול לחכות הרבה ויוציא בבשת גנב את מורה-השעות מחיקו ויניח לפני הזקן מבלי דבר דבר, כי גדלה כלמתו מאד.

— שר הפאליציא ההוא יתגולל עתה באשפתות אדעססא יחד את כל השכורים היחפים וחשופי השת וישתחוה לאגורת כסף, ובעד כל זאת יש לו להודות לווילדערמאנן חסדו — כלה הזקן לספר ויפן אל הצעיר בשאלה תמה אם יחפץ הוא לתת את מורה-השעות הזה בעבוט. אלכסנדר הניע בראשו לאות רצון, ועל השאלה כמה יאבה ללות ענה: עשרה. הזקן התבונן אל הכלי מכל עבריו, אל הצדדים החיצונים והפנימים, אחרי כן נתנהו ליד רעיתו לאמר: שימי נא את עינך עליו וחוי דעתך כמה אפשר ללות, אך הגידי האמת ואל תשאי פני איש צעיר. הרעיה הנאמנה ידעה מאד כי אלוף נעוריה אוהב תמיד לעשות ההפך מדבריה, ע"כ השכילה להגיד כי אין לתת על העבוט הזה יותר משבעה שקל כסף. אחרי מ"מ רב של דברים שקל המלוה על יד הלוה תשעת כסף, בהביטו בעין זעם אל אשתו אשר אמרה לו בלחש כי יטמון את החפץ במקום שמירה מעולה לבל תשלט בו יד „הקדיש הנחמד".

כצאת אלכסנדר מבית שרגא הרבה לשאוף רוח בכל הריאה כאיש הנגאל מאויר המשים מחנק לנפש. עד מהרה ישב על עגלת כרכרה ויצו לרכב לנהג סוסיו במהירות לבית התיאטרון, כי לבו עוד היה מלא פחד פן כבר נמכרו כל הפתקאות וכל עמלו ישאר מעל. על דרכו התעוררה אצלו השאלה אם הכיר אותו „התרח הזקן" או לא, אך חיש פנה מוחו משאלת הבל כזאת ויעמיק כל מחשבותיו בענין גורלו, אשר יוטל בעוד רגע לשבט או לחסד. לאשרו מצאה ידו עוד לקנות שלש פתקאות-תעודה על שלשה כסאות בטור האחרון. מה רבה שמחת גילו! מי שלא ראה שמחתו אז לא ראה שמחה מימיו, מאשר בארץ! כל פניו מלאים זיו, כל תנועותיו מפיקות נגה. כל האנשים נדמו לו כמביטים אליו בעין קנאה, כלם יתנו כבוד לו ויפנו דרך לפניו. חיש נסע לביתו ללבוש מעיל ומחלצה חדשות; לקנות מגבעה חדשה, כאשר חשב קודם, לא יוכל עוד עתה כי הזמן קצר מאד. כבואו הביתה הקיפתהו אמו בשאלות ע"ד שיחתו עם הגביר ומה ענה אותו, אם יש תקוה, ומדוע אחרו פעמיו? אך הוא ענה על כל השאלות האלה בלשון קצרה כי לא מצא את הגביר בביתו וישאל גם הוא לשלום אביו. על זה השיבה אמו באנחות עמוקות כי מחלת אביו מתגברת והרופא יעץ להובילו לבית החולים. אלכסנדר הניע ראשו וילך אל חדרו וימהר ללבוש מעיל ומחלצה ולצאת מן הבית.

כאיש אשר נתחכה רגלו ע"י הרופאים וזמן רב אחרי כן מרמה בנפשו עוד כי רגלו על מקומה הרגיל

ומרגיש גם כאב בה, כן שכח אלכסנדר כפעם בפעם כי מורה-השעות שלו לא יראה ולא ימצא עוד בצלחתו ולא חדל למשש בבגד חזהו בחפצו להוציא את מורה-השעות ולראות מספר השעות. גם בקרבו לבית קאטהערינא שלח ידו לקחת את כלי היקר מחיקו כדרכו ובהוכחו כי ר' ע״גא הוא שומרו עתה הוציא מלבו אנחה קטנה.

אמנם כל זאת לא יכלה לערב שמחתו הגדולה. בפני זיו בא אל בית אהובתו אשר היא גם רעותה ראזע כבר חכו לו בעינים כלות. על שאלת קאטיע מרוע אחר כה לבוא ענה ויאמר בשחוק חן: עיני חסה על העלמות האחרות בבית התיאטרון כי תמשכנה אף הן עליהן עין הרואים לכה"פ עד בוא שתיכן.

שעות אחדות ביום הזה היה הגיהנם פתוח מתחת גבורי, תחת זה מה דמות תערכו לגן עדנו בישבו בכרכרה מול שתי השושנות היפה-פיות? גם הירח גם הכוכבים מעל השמים הביטו אליו ועקבות קנאה נראה עליהם, גם אל לב מלאכי מרום כמו התגנב הרגש השפל הזה אשר בעפר יסודו.

— האמנם ישנם על הירח אנשים חיים כאשר שמעתי אומרים? — שאלה ראזע את פי אלכסנדר, בהרימה עיניה למרום.

— אם גם נמצאות שם בריות בכל אופן יפות כאלה היושבות אתי לא תמצאנה — השיב הוא בחן שפתיו.

בית התיאטרון היה כבר מלא מפה לפה. המנורות הפיקו אור יקרות על בגדי חמודות ועדי עדיים של נשים ענוגות ועלמות עדינות. עינים בעלות צבעים שונים ירו מבטן בעד אספקלריות מאירות אל כל עבר. מקהלת המנגנים כבר החלה לנגן כבוא גבורי אל היכל המשחק וישב על הכסא האמצעי, מימינו קאטיע ומשמאלו ראזע. הוא ישב על הכסא ורוחו ההרומם למעלה למעלה על אשר כל בני חלוף, על חוג שמים התהלך וירכב על כרוב רגשות מרום אשר אין על עפר משלם.

היש במות זכר לענג שמים כזה? עתה לא יקנא עוד בבארים, גם לא יעלה זכרון המות לפניו; כל עצמותיו תאמרנה: מה טובים ומה נעימים חיים כאלה, חיי אהבה בתענוגים.

— איזה שעה עתה? — שאלה קאטיע את אלכסנדר לפני הרמת המסך.

הוא שלח ידו אל המקום הרגיל ויזכר כי נפקד מקום מורה השעות ויאמר בשחוק מלא חן ושכל טוב: שכחתי את מורה-השעות בביתי; המאשרים לא יתבוננו אל השעות.

יהושע ח. ראבניצקי.

חידת ההברות.

א

בִּהְיוֹתִי שְׁלֵמָה נִצֶּבֶת לְפָנֶיהָ
תִּנֶּה נָהָר טוֹב תֶּחֱזֶינָה עֵינֶיךָ
אַךְ אִם תְּבַתְּרֵנִי תְּחַלְּקֵנִי לִשְׁנַיִם
הִנְנִי חַי אוֹכֵל עֵשֶׂב וְשׁוֹתֶה מָיִם.

ב

פַּעַם בִּידֵי אִישׁ־לָחֶם תִּרְאֵנִי
בְּאַכְזְרִיּוּת חֵמָה מַכֶּה כָּל גֶּבֶר
וּפַעַם כִּי רַחֵם אֲרַחֵם תִּמְצָאֵנִי
בְּחֶמְלָה מֹרֵחַ עַל כָּל מַכָּה וָשֶׁבֶר
שֶׁקֶץ יְשַׁקְּצוּ כֹּל בִּשְׁמִי יִקְרָאֵהוּ
גַּם הָפְכּוּ חֹמֶר הַיּוֹצֵר הִנֵּהוּ
עוֹד אַחַד לִי, אַךְ שָׁוְא הַיּוֹם תְּבַקְשֵׁהוּ
מָחָר הִנֵּה יָבֹא אָז תִּמְצָאֵהוּ.

ג

מִשְּׁמִי אוֹת הָרִאשׁוֹן
עַל הַשְּׁלִישִׁי לוֹ יִתְרוֹן
כְּמוֹ לְהָאֶמְצָעִי בּוֹ חֶסְרוֹן
הָאֶמְצָעִי, אִם יִשָּׁקֵל בְּמֹאזְנַיִם
יִשָּׂא יַחַד עִם הַנּוֹתָרִים הַשְּׁנַיִם,
וְהַשְּׁלִישִׁי אִם עַל מִסְפָּרֵהוּ
עוֹד מִסְפַּר הַשְּׁנַיִם תּוֹסִיף עָלֵיהוּ,
וְהָיוּ כֻּלָּם כְּאֶחָד
כְּמִסְפַּר שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל יַחַד.

הפתרונים ב„כנסת" הבאה.

חד דבי לוי מפראפאיסק.

מנאות מחשבים *)

ספור מחיי היהודים בגאליציען

מאת

נתן סמועלי

ונעתק על ידי

אהרן מורסקי.

בית התפלה הישן המתנוסס בשיא גבהו במרום עיר ... שונה ונבדל הוא במראהו ותכניתו העתיקה מיתר הבנינים אשר יסובבוהו מכל עבריו ; מערכת הספון , חלונותיו הגבוהים והעגולים, משקע הקיר מבית העשוי להניח שמה ספרים שונים , ארון הקדש עם הצעצועים הרבים והנפלאים אשר יכתירוהו מכל עבריו עם הכרובים הסוככים עליו ועלי תפות טרף בפיהם ; התנור הגדול והעגול, אשר בימות החרף ישיקוהו היטב ויגדילו בו את הבערה , למען השב נפש הבאים להתחמם באור אשו . — כל אלה נתנו עדיהם כי הבית הזה עתיק יומין הוא עד מאד וידי הרשים ובנאים מדורות קדומים חלו בו .

בבית התפלה הזה , אחורי התנור והכירים , אוה למושב לו תמיד „ר' בנימין החיט העור" ; שם אכל את ארוחתו : את הלחם היבש ואת תפוחי האדמה הצלוים. אשר הבאנו לו בכל יום בבקר ובערב ; שם ישן את שנתו כל הלילה , בשומו למראשותיו את צרורו הקטן , אשר לא הניח כל היום מידיו ; שם שר טזמורי תהלים , אשר ידע בעל פה , בנגון ערב ונעים ; אנחנו חובשי ביה"מ אהבנוהו עד מאד ונשרת אותו תמיד , כאשר היה לו חפץ בנו : סלאנו את קנה מקטרתו ואת ארגזו הקטן בעלי הטאבאק ; בלילי החרף צלינו למענו תפוחי אדמה , בקיץ הולכנו אותו אל היאר לרחוץ במים , והוא לאות תודה על טוב לבבנו ספר באזנינו את ספוריו הנפלאים אשר משכו את לבבנו ורבות התענגנו עליהם ; בהתהלכו בחוצות העיר לא לקח עמדו מנהיג להוליכו על דרכו לבל יכשל בלכתו ; „בני , היו דבריו אלינו תמיד , הנה תחת מאור עיני אשר לקח מאתי, משנה כח לי בידי ובמוחי להבין ולהכיר את אשר לפני !" ומאד השתוממנו בראותנו איך ילך לבטח דרכו וכי יפגשהו איש ממיודעיו אז יכירהו מרחוק לקול צעדיו .

סדור הספרים המפוזרים על פני ביה"מ במשטר וסדר נכון איש איש על מקומו היתה מלאכתו האהובה ומשאת נפשו כל היום ; כאשר נדרש לאיש איזה ספר אז פנה בשאלתו אל „החיט העור" והוא העביר בידו על פני מערכת הספרים במשקע הקיר ויוציא משם את הספר הדרוש . ככלות התפלה והעם הלכו איש לביתו החל „החיט העור" להתהלך על פני ביה"מ ויערוך את „עמודי המעמד" (סטאנדער) איש איש על מקומו וינקה את רצפת הבית ויסדר את הספרים איש איש על מקומו ; אם שכח אחד המתפללים איזה דבר בעת התפלה אז לקחהו „החיט העור" אליו ויצפנהו אחורי התנור וכבוא האיש ביום המחרת השיב לו את אבדתו . — ביום הששי בחצות היום הסיר מעליו את בגדי החול וילבש בגד משי ישן נושן ומכוסה בבהרות לבנות ועל ראשו צנף מצנפת עגולה ורחבה עתיקת ימים ויעלה על השלחן ויחל לנקות את קני המנורות ולשום בהם נרות חדשים ; ברוצו בחפזה הנה והנה לעשות מלאכתו לא כשל מעודו ויעש מעשהו במנוחה ובזריזות , כאיש הרואה את אשר לפניו. „יואל ה' להסך עליכם באברתו , בני, וישמרכם מכל רע — היו דבריו אלינו — ואל יחשך לכם אור השמש כל ימי צבאכם על הארץ ; אבל אנכי לא אתאונן על גורלי ולא אריב עם אלהי על אשר מנע ממני את מאור עיני , כי לא מתוק היה האור לעיני מהמראות אשר ראיתי בימי הלדי". בדברו את דבריו הכה בידו על חזהו , כמו נחם על חטאיו , אשר בגללם באו עליו כל התלאות אשר מצאוהו בימי חייו . שעות אחדות ביום התבודד אחורי התנור ויעשן במנוחה את עלי הקטרת , אז סבונו אותו ונט אזנינו לשמוע את ספוריו הנפלאים ואת המחזות המבהילים אשר ערך לפנינו בטוב טעם ודעת , איך אחד מחורי הארץ התאוה תאוה לשום חרפה על בת ישראל בתזנוניו וכאשר לא אבתה האשה שמוע לו צוה לאסור אותה אל מרכבתו ולסחבה בחוצות העיר להשביעה חרפה וקלון ; אך היא מיראה מדבר פן יגלו שולי בגדיה בסחוב אותה הסוסים על פני העיר וראו העוברים את יפי בשרה וחטאו לאלהים , תחבה מחטים בבגדיה ותדביקם בבשרה עד שפך דם עליה . — בתמונות נוראות תאר לפנינו את משפט האחים רייצעס , אשר נאשמו, כי הסיתו שני אנשים עברים , אשר המירו את דתם , לשוב אל דת אבותם ; השופטים הרצו עליהם משפט איום ונורא עד מאד : את שערות ראשם קשרו בזנבות סוסים ויסחבום סחוב והשלך על אבנים ובקיעי עצים וידושו את בשרם ויענום ביסורים נוראים ואכזרים , אך בשטף מרוצתם שרכו הסוסים

---

*) Aus finsteren „Jüdische Presse" 1887,

את דרכם ויביאו את האמללים בארח פלא אל חצר המות. שם צרחו הנענים בקול מר: „שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד" וימותו מות ישרים לפני ה' 1). בהגיעו אל המקום היה עצר העור במלים וישא את עיניו למרום ובקול נמוך רחשו שפתיו את התפלה: אל מלא רחמים!...

אולם יום אחד בשנה התבודד העור במקום מושבו אחורי התנור ולא נתן לאיש לגשת אליו: הוא יום מות אשתו ובנו יחידו, אשר שכל את שניהם ביום אחד. מן הבקר עד הערב עמד על רגליו ופניו מוסבים מזרחה נכח ארון הקדש וישיר מזמורי תהלים בכונה עצומה; את שלש התפלות: ערבית, שחרית ומנחה התפלל לפני הצבור בקול נעים ועמוק, חודר לב וקרב.

פעם אחת אחרנו בנשף לשבת על למודנו, כי גמרנו איזה מסכת; היום הזה היה יום מות אשת „החיט העור" ובנו; אנחנו ישבנו כלנו במסבה נשענים בזרועותינו על הספרים הפתוחים לפנינו ונספר איש באזני רעהו את כל אשר שמענו וידענו וראינו במשך היום, כדרכנו תמיד.

— שמעוני נא, אחי! קרא אחד מחברינו, אשר קראנוהו בשם „אריסטו", באשר אהב תמיד להתחכם ולהתפלסף ובשם הזה נקראהו גם אנחנו — הנה הלילה הזה „העור" ער עד אור הבקר, נלכה נא אליו ונבקשהו, כי יספר באזנינו אחד מספוריו הנחמדים.

בעת ההיא עמד „העור" כפעם בפעם על מקומו אחורי התנור, תפוש ברוב שרעפיו בקרבו ושפתיו נעו, כמו יצק לחש בהשתפך לבו בקרבו, לזכר קורותיו בימים עברו.

— טוב הדבר! קראנו כלנו פה אחד: „אל העור! אל העור!"

— עוד יש אתי מעט יין בבקבוקי — הוסיף אריסטו — אגישהו נא להעור וישיב מעט את נפשו, אחרי אשר צם כל היום ולא בא אכל אל פיהו.

אריסטו לקח בידו את הבקבוק ונשם פנינו אל אחורי התנור.

— למה חדלתם מעסוק בתורה, בני! — שמענו קול „החיט העור" אשר הכיר אותנו לקול צעדינו בקרבנו אליו. הלא היא נחמתנו היחידה בתבל, ככתוב על ספר תהלים: „תורת ה' תמימה משיבת נפש". שובו בני ללמודכם ועסקו בתורה כי היא חלקנו ופליטת חמודותינו עלי אדמות.

— כבר נחר גרוננו מקרוא בספר כל הערב — ענה אריסטו — עתה נחפוץ לנוח מעט ולהחליף כח, על כן הטיבה נא ברצונך לספר באזנינו איזה דבר אשר ינעם לנו.

— אשר ינעם לכם? שנה „החיט העור" את דברי אריסטו, ספורים אשר ישעשעו את לב שום ;הם לא ידעתי מעודי ולא אאמין בם. ומבלעדי זאת הלא כבר ספרתי באזניכם את כל אשר ידעתי, גם שניתי ושלשתי לפניכם פעמים רבות...

— אבל אחת העלמת מאתנו ולא השמעתנו עוד.

— ומה זאת? שאל העור בתמהון.

— את דברי ימי חייך.

— שובו בני לתורתכם — ענה „החיט העור" באנחה — תורתנו ערבה ונעימה היא ודברי ימי חיי רעים ומרים, ולמה אעציב את רוחכם חנם?

— הלא כה דברי המלך החכם — השיב אריסטו — „דאגה בלב איש ישחנה"; אם קורות ימי חייך רעות הנה ספרן נא לנו וירוח לך.

— הנקל לך בכל עת למצוא הוכחה לדבריך בכתבי הקדש — ענה העור כמתלונן — אבל אל נא תדאגו לי, בני; לא יארכו הימים וכל דאגותי, עצבי ומכאובי עמי יחד על עפר ינתחו וקברי יהא להם הרת עולם. לכו נא בני וספרו איש באזני רעהו את כל אשר ידעתם מתשואות החיים, שאונם והמונם, ותתענג נפשכם, אך הרפו נא ממני ועזבו אותי לנפשי.

— הלא כה דברי המלך החכם — השיב אריסטו כמנצח — „טוב ללכת אל בית אבל מלכת אל בית משתה".

— הן זה כחך מאז — ענה העור — כי בהכבירך עלי את פסוקך תאלצני למלאות תמיד את משאלותיך.

— אם כן הדבר — ענה אריסטו בהגישו לו את הבקבוק — שתה נא מעט יין והחלף כח, אחר תדבר דבריך.

— פסוק נא לי פסוקך — התל בו „החיט העור", בהגיחו את היין אל פיו.

— „יין ישמח חיים" השיב אריסטו.

— „ויין למרי נפש" — ענה „העור" אף הוא חלקו ויאנח במרירות.

— „נכנס יין יצא סוד" — אמר עוד אריסטו — עתה הגיעה העת, כי תפתח לפנינו לבבך ותגלה לנו את הדברים אשר העלמת מאתנו עד כה.

— הנני בכל לב לספר לפניכם את תולדותי וקורות ימי חיי. אך מלאו נא את קנה מקטרתי בטאבאק ואחר אדבר דברי.

1) הדברים האלה נקרו ויאתיו בקץ המאה העברה בעיר לעמבערג וכל החפץ יוכל לקרוא את פרשת המקרים הנוראים האלה מעל ספר הזכרונות אשר בבית פקודות העיר הזאת.

את חפצו מלאנו תיכף; קול מורה השעות ברפקו לרגעים השמיע לפעמים אנחה חרישית כזקנה ומרוב הימים אשר עברו עליו; פתאום נשמע אחרי האנחה קול שאון, אשר ארך רגעי מספר ואז הרעים בקול וישמיענו את השעה השתים עשרה. — תמרות עשן התאבכו וירומו מעלה מקנה המקטרת אשר ביד העור, ובקול נמוך, היוצא מעמקי לב נשבר, החל לספר את תולדות ימי חייו.

א

— הן לא נכחד מכם בני, כי תופר בגדי מתים הייתי טרם נודעתי אליכם; אף אם לא נועדתי מרחם למלאכה זאת, אך קשי יומי וגורלי המר טלטלני טלטלה גבר מרעה אל רעה ומשבר אל שבר, עד אשר נאלצתי לבקש לי חית ידי במלאכת התפרה. הורי היו בעלי הון ועשר ונחלתם שפרה עליהם; אותי פנקו מנער וכל אשר שאלו עיני לא אצלו ממני; אמנם גם שמו את לבם להורני דעת ולשון, אך ביחוד שמו עיניהם עלי, כי אעש חיל בלמודי קדש ויקדישו את כל כחם ואונם לחנך את בנם על ברכי האמונה ודעת התורה. אבל באחרית ימיהם נהפך עליהם הגלגל ויאבד כספם בענין רע, עד כי במותם לא השאירו לי מאומה. הורי אשתי ידעוני אז לנער יודע לשון וספר ויכבדוני מאד בגלל שקידתי הרבה בלמודים ויקחוני אחרי כבוד אל ביתם ואת בתם היחידה נתנו לי לאשה. אבל גם עליהם נהפך הגלגל ובמותם לא השאירו לנו גם הם מאומה להחיות את נפשותינו. אז נאלצתי לבקש לי חית ידי באיזה מסחר ומשלח יד, למען לא אגוע ברעב אני וביתי. אבל קשי יומי עמד לי לשטנה על דרכי ובכל אשר פניתי פגשתי מעקשים ומכשולים, עד אשר נאלצתי להיות „מלמד תינוקות״. אבל מלאכתי זאת קשתה עלי עד מאד, כחי עזבני ועמודי גוי החלו מעט מעט להתרופף, עד כי נפלתי למשכב והרופאים אשר בקרוני חזקו עלי דבריהם, כי אחדל מלעסוק במלאכתי זאת, אם חיי יקרו בעיני.

אז החלותי לשית עצות בלבבי ולבקש לי מוצא אחר למחיתי; לאשרי נפנה באחד בתי המדרש מקום „שמש שני״ (צווייטער סינאגאגענדיענער); „השמש הראשון״ הי׳ה ג״כ תופר בגדי מתים ובהיות לי תמיד מהלכים בביתו למדתי לדעת את מלאכתו זאת; לא ארכו הימים ומשרתי בתור שמש נפקדה גם היא ממני כי בא אחר על מקומי, אז נאלצתי לעסוק במלאכתי, אשר למדתי אצל „השמש הראשון״...

„החיט העור״ עצר מעט במלים ויושט לנו את קנה מקטרתו ונמלאנה בעלי הטאבאק ונבער בה אש, אחר הוציא מצרורו אשר אחז תמיד בידו את הארגז הקטן עם אבק הטאבאק וימלא בו את חוטמו, ויוסף לאמר:

— ובכן הייתי לתופר בגדי מתים. ישנם אנשים אשר המלאכה הזאת תביא בלבם מורך ופחד, בהעלותם על זכרונם כי את הבגדים אשר יתפרו בידיהם ילבישו מתים יורדי דומה, ורמה תכסה עליהם, אבל אנכי הייתי מטבעי שמח וטוב לב, כחי מלא עלומים (כעשרים ושש שנה מנו לי אז) אהבתי את החיים והייתי שמח בחלקי ובהוני המעט והדל; כל היום ישבנו אל השלחן אני ואשתי — נשמתה עדן — ונעש את מלאכתנו במנוחה ושלות השקט, גם ראינו שכר בעמלנו, שבענו לחם ולא ידענו מחסור; לפעמים שרנו יחד שירי עליזים מטוב לב, המחטים רקדו וידלגו בידינו, כמו תפרנו בהם בגדי כלולת דודים תחת בגדי אבל... ואמנם בני, לא נורא הוא המות, אשר לשמעו ולזכרו נבהל ותאחזנו פלצות. לעתים לא רחוקות יביא בכנפיו ישע וגאולה לאנשי עוני, ואוררי יום, אשר כבר קצה נפשם בחייהם וכשמחים אלי גיל נופלים הם בזרועות המות, גואלם האחד אשר אליו כלתה נפשם רבות בשנים!... אבל לבבי הי׳ה אז עוד ריק מרעיונות כאלה ורק חשק החיים ואהבת הענג קנן בקרבי. שני פרחי חמד שגשגו אז בביתנו ויהיו נחמתנו ושעשוענו כל הימים. המה בני יאנקעלע ובת אחותי ראחעלע, אשר לקחנו לנו לבת במות עליה אביה ואמה. ואף אם מצבנו הרחוק לא נתננו להשביעם מעדנות ולפנק את נפשם במטעמים ומגדנות, אבל הלחם היבש אשר האכלנום לשבע נפשם חזק את עמודי גום ויפרחו כזיתים רעננים ולא נפלו ביפים ונעם מראיהם מבני העשירים המענגים והמפנקים מנער. שני הילדים אהבו איש את רעהו אהבה עזה ונאמנה ויהי אכלם וכשתיהם, לכתם, שבתם וקומם יחד ולא עזבו איש את אחיו רגע. בהגיע השנה החמישית לימי חייהם החלו שניהם ללכת אל החדר ללמוד קרוא וכתוב בשפת עבר. האח! מה עלזו לבנו בקרבנו, בראותנו אותם שלובי יד שבים הביתה מחדר למודם ואשתי — תהא מליצה ישרה בעד נפשי החוטאת — כראותה אותם ירקה שלש פעמים, לבל תשלט בהם עין רעה.

בימי הקיץ שחקו הילדים יחד בחצר ולפעמים ארח אליהם לחברה נער קטן בן שכננו „וועלוועלע האדמוני״. הילדים שנאו את הנער הי׳ה בלבבם ולפעמים פרצו ביניהם מריבות ויקראו למהלומות. גם

אבי הנער „וועלוועלע האדמוני“ היה איש ריבי תמיד וכמחלה נושנה ארכה האיבה משנים קדמוניות בין אבותי ואבות „האדמוני“ ותתנחל אלינו ואל בנינו.

ויהי היום ורחעלע התפרצה הביתה בקול בוכים ותחזק בשולי בגדי ותזעק בקול זעקת שבר: — מהרה נא אבי... חושה... האדמוני מכה את יאנקעלע...

כחץ מקשת מהרתי לרוץ אל תוך החצר ומחזה איום ונורא התיצב למול עיני: „האדמוני“ אחז את בני בערפו, עיניו הפיצו זעם וחמה נוראה, וימטר עליו באגרופו מכות ומהלומות וימחץ את קדקדו; פני הילד היו לבנים כשיד ועל שפתיו נראו רשמי דם... כזבוב האחוז ברשת השממית, כן התנועע הילד בכל גוו בידי האדמוני! למראה הנורא הזה אחזתני פלצות, דמי רתח בקרבי ואש נורא בער בעצמותי!

— הרף נא! שאגתי מנהמת לבי, בהוציאי את בני בכח מבין זרועותיו, למה תכה את בני על לא דבר?

— מרוע כה נבהלת? ענה האדמוני במנוחה וינף את ידו שנית על ראש הילד.

— הרף מבני!! קראתי בזעם אפי, וברב כח עצרתי ברוחי לבלתי הודיעהו נחת זרועי.

— מבנך? — שנה האדמוני את דברי בלעג שאננים — לך שוב לביתך והכן למענו תכריכים בעודו בחיים, כי לא יארכו הימים ואנכי אשים קץ לחייו.

לשמע דבריו אלה לא יכלתי לשום מעצור לרוחי, דמי רתח בקרבי ואש עברתי עלתה עד מרום קצה עד כי לא ידעתי נפשי; בחמה שפוכה התנפלתי עליו, אחזתיו בערפו ואשליכהו ארצה ובכפות נעלי דרכתי עליו וארקעהו ברגלי כפגר מובס, ומבלתי שום עוד עין עליו כהרתי ואקח את בני המתבוסס ברמו על זרועתי ואשאהו הביתה.

אחרי שומי מעצור לשטף הדם אשר נזל מפיו נוכחתי לפחדי ואבוני, כי שבר האדמוני שן אחת ממתלעותיו; בעמל רב ובעזרת הרופא, אשר מהר לבוא תיכף, עלתה בידי להשקיט מעט את מכאובי הילד ולהשיבו למנוחה.

רחעלע ישבה למראשותי בן נילה החולה ולא כרה ממטתו כל היום; ותתאמץ לסעדהו על ערשו לשוחחהו בנעימות שפתיה. שיחות הילדים האלה היו לי למשיב נפש ועד היום לא שכחתי הנחת אשר שבעתי אז בהטותי אזן לדבריהם.

— אבי, אמרה רחעלע, בהביטה עלי בעיניה התמימות, הלא שן אחרת תצמח במלתעות יאנקעלע תחת השן הרעה?

— כן הדבר בתי, עניתי; שני האדם תצמחנה עד הגיעו לשנת השש עשרה לימי חייו.

— אבי, אמר אלי יאנקעלע, בנשאו אלי את עיניו הכהות והאדומות מעט מעצמת מכאוביו אשר סבל על ערש דוי: אבי, הגידה נא לי מה שם רחעלע בשפת עבר?

— רחל.

— ויאנקעלע?

— יעקב.

— יעקב — רחל! שנה בני את דברי במחאו כף ובהתרוממו מעט מעל משכבו; יעקב — רחל! השמות האלה קראתי בבה"ק; רחעלע הגישי נא לי את החומש.

רחעלע הגישה לו את החומש ויפתחהו ויקרא באזניה את הפרשה אשר בה יספר מפגישת יעקב ורחל, בלכתה להשקות את צאן אביה.

— רחש לבי דבר טוב — אמרה פתאום רחעלע, בהניחה את אצבעה על מצחה.

— דבר טוב? ענה יאנקעלע; ומה הוא, הגידי נא לי?

— אנחנו נערוך שנינו את הצחוק „יעקב ורחל“, כאשר יערכו המשחקים הסובבים בבתים בפורים.

— טוב הדבר! ענה יאנקעלע ופניו צהלו משמחה. אנכי אחזור לי באר בחצר...

— ואנכי שסעה אותו רחעלע בדבריה, אנכי אבוא אל הבאר עם העופות ההולכות תמיד אחרי „להשקות את צאני“.

— אז, ענה יאנקעלע, ארוצה לקראתך ואחבקך ואאציל לך עתרת נשיקות, כאשר עשה יעקב לרחל, אבל...

— אבל?... שנתה רחעלע את דבריו, בהביטה עליו בתמהון.

— אבל בחומש יספר לאמר: „וישק יעקב לרחל וישא את קולו ויבך“ ואנכי לא אעשה כזאת, כי לא אוכל לבכות בעת אשר לבי מלא רגשי שמחה.

— גם אנכי לא אבינה את זאת, ענתה רחעלע לתמה.

— לו הביטו אז הילדים עלי ועל אמם וראו את הדמעות אשר הרטיבו את עינינו, אז נוכחו לדעת, כי גם מרגשי שמחה תזלנה עינים דמעה.

ביום המחרת קם יאנקעלע ממטתו ובעליצות נפש התבוננתי עליהם בעד החלון בצחקם בצחוק „יעקב ורחל“.

כשבוע תמים לא ראו עיני את „וועלוועלע האדמוני“, ורק ביום השבת בבואי אל בית התפלה ראיתיו נשען על עמודו (סטאָנדער), על פניו נכרו עוד רשמי הפצעים, אשר שלחתי בו ביום עברה. כראותו אותי אדמו פניו מזעם, עיניו הבריקו בחוריהן ובחרקו שן אמר אלי:

— עוד אראך תנופת ידי, בליעל! בירך תתפור בגדי מות לבנך יחידך!

כרעם בגלגל מחצו דבריו אלה את לבבי. כבואי הביתה ישבתי אל שלחני בלב נשבר ונפצע, רעיוני המו בקרבי ואהי כאיש נדהם ולא יכלתי דבר דבר. בעלותי על משכבי שבעתי נדודים כל הלילה כי נראה לי בחזיוני בני מֻכה ופצוע בידי האדמוני ואשר פחדי הקיצותי ולא יכלתי להרגע, עד אשר לקחתי את בני ממשכבו ואלחצהו בזרועותי בכל מאמצי כחי, כמו יד נעלמה בקשה לגזול אותו מידי;

פה עצר העור במלים ויניח את צרורו על השלחן וישען עליו בזרועו וכה נשאר על עמדו רגעים אחדים שקוע במחשבותיו. אחר העביר בידו על מצחו ויוסף לספר:

ב

— עברו ירחים ושנים נגוזו, הילדים גדלו ויהיו לאנשים. יאנקעלע הוסיף ללכת אל החדר ויעש חיל בלמודו ומלבד ידיעתו בבה"ק רכש לו ידיעה לא מעטה בתלמוד וידע למשוך בשבט סופר בשפת אשכנז; רחעלע חדלה מלבקר את החדר ותחל לעסוק במלאכת הבית ולהות „אשת חיל" כחק לנשי ישראל; אשתי למדה אותה לתפור ולטוות, גם קרוא וכתוב בשפת הארץ. — בעת ההיא מנו להילדים שלש עשרה שנה.

ויהי היום ותאמר אלי אשתי: הנה בננו כבר בִכרו שנותיו, עתה הגיעה העת כי נדאג לאחריתו.

לא אכחד מכם בני כי בכל אהבתי את בני לא שמתי מעודי את לבי לדאוג לאחריתו; הן גם לאחריתי אני לא דאגתי מעודי ולא הכבנתי לראות איש בקרב אחי השם לבו לדאוג לימים יצרו ... ובכן התפלאתי מאד לשמע דברים כאלה מפי אשתי אשר הסכינה מעודה לשום בה' מבטחה ולהשליך יהבה על „הזן את הכל"; אבל בכל זאת חדרו דבריה אלה אל לבי ואבינה לרָעה. כי אמנם נכון הוא לדאוג לאחרית בננו ... ואל יהי גם הוא בבואו באנשים נע ונד בארץ מגורו מבלתי היות לו מקור נאמן להחיות את נפשו.

— ומה תאמר נפשך לעשות למענו? שאלתיה בתם לבבי.

— נבקש למענו איזה מעלח יד, אשר ימצא בו לחם חקו.

— ומה אפוא נבקש? שאלתי לתמי מבלתי הבין עוד אל מה ירזמון מליה.

— איזו מלאכה נקיה המחיה את בעליה.

— מלאכה? ! קראתי בכעס והמהון גם יחד, כי בעת ההיא היתה המלאכה בזויה ושפלה בעיני כל איש מבני ישראל.

— ומדוע כה נבהלת? שאלתני אשתי במנוחה; — האם לא היו כמעט כל חכמינו בעתות קדומים בעלי מלאכה? הן לא אחת ושתים קראתי בפרשת השבוע, כי רבים מחכמי התלמוד עסקו במלאכת יד בעת אשר פנו מלמודם; ומדוע לא ימצא גם בננו את לחם חקו בעמלו ויגיע כפיו.

— ומה היא אפוא המלאכה אשר תאמרי ללמד אותו?

— ילך לו אל איזה חיט ללמוד מלאכת התפירה, ואם יעסוק בה באמונה, אז בטוח לבבי כי ימצא חית ידו ברוח.

לראשונה לא נרציתי לדבריה, כי קשה עלי הדבר כי יספח בני על חברת החיטים, אבל אשתי — נ"ע — ידעה לכלכל דבריה במשפט ותבינני בינה, כי אם באמת אנחנו חפצים באשר בננו, אז עלינו ההובה ללמדו אומנות ומלאכת יד, למען יהיה לו מבטח עז לימים יבאו לבל יאלץ לנוד ולנוע בארץ לבקש לו מוצא ללחם.

כאשר הצענו הדבר לפני יאנקעלע עננו, כי נכון הנהו בכל לב ללמוד איזו מלאכה, אך קשתה עליו מאד פרידתו מרחעלע, על כן הפציר בנו, כי תלוה אליו רחעלע בלכתו למלאכתו ותעבוד גם היא עמדו יחד. נָתַנו לו את שאלתו, בידענו נאמנה, כי המלאכה הזאת תהיה גם לה לתועלת לא מעטה בימים יבאו.

למן היום ההוא החלו הילדים להשכים קום בעלות השחר וימהרו ללבוש את בגדיהם, ובעת אשר יאנקעלע ערך את תפלתו בכונה עסקה רחעלע במלאכת הבית ותנקה את הרצפה ואת השלחנות ואת הכסאות ותסר את האבק מעל הכתלים ותבער אש להכין את התבשיל לארוחת הבקר; בידים חרוצות שמה את משטרה בבית ותשטוף ותמרק את הקערות ואת הכפות, את המנורות וזכוכיות החלונות עד היות להם ברק; וככלותה את מלאכתה לקחה לה את הלחם ואת הנזיד ותשם בסל ותשאהו על ידה, אז נלוה אליה יאנקעלע וילכו שניהם יחדו למלאכתם. בהגיע עת ארוחת הצהרים שבו יחד הביתה ובהיותם עוד אחורי הדלת הכרנו אותם לקול רחעלע, אשר שרה תמיד שירי עליזים מטוב לב בשובה ממלאכתה... אך הסירה רחעלע את בגדה מעליה ותתלהו על הקיר

מלאה ידיה עבודה ותחל לערוך ולסדר, לשפשף ולנקות את כל הבא בידה; ויאנקעלע ישב אל השלחן ויקח לו דיו וניר ויפתח לפניו את „החומש" ויעתק משמה איזו פרשיות.

האח! מה נעימה וערבה היתה לנו העת הזאת! באָשרי לא קנאתי בעשירי עם, הממלאים זהב חורם והמושכים את בשרם במעדנים ותענוגות בני אדם! מעוני הצר היה בעיני כעדן גן אלהים ושני ילדי אשר טפחתי ורביתי — כמלאכי אלהים השוכנים בו! המנורה הקטנה הדבוקה בקיר הפיצה אור כהה על פני הבית, בכל זאת היה אור במושבותי ובכל אשר הסבותי מבט עיני שבעתי ענג ונחת.

החיט אשר עשו בני אצלו את מלאכתם מלא פיו תהלתם ויפליא מאד את כשרונותיהם הנפלאים ושקידתם במלאכתם. ביחוד חש עתידות לרחעלע ויבטיחני, כי תהי בקרב הימים מפליאה לעשות במלאכתה; בין כל הפועלים אשר עבדו על שלחנו, לא היה אף אחד אשר ידע כמוה לאחה את הקרעים ולערוך את המקלעות ואת העניבות בשולי הבגדים וכיפים והדרם מצאו חן ויפיקו רצון מאת נשי המאַדע. —

עברו חמש שנים ובני השתלמו במלאכתם ויגמרו שניהם אמר לעזוב את עבודתם על שלחן החיט ולהיות אדונים ל„צמם: שכרתי למענם חדר מיוחד למלאכתם בבית אשר גרנו בו, שם ערכו להם את כל הדרוש למלאכתם; לאָשרם סגר החיט, אשר עבדו בביתו, את בית מלאכתו, כי זקן האיש ויאבה לבלות שארית ימיו במנוחה, וידבר עליהם טובות באזני מכיריו ויהלל את מעשה ידם. כה יצא שמם להתהלה בכל העיר והרב אצלם העבודה ויראו שכר טוב בעמלם. האח! מה טובים היו הימים האלה!

העור עצר במלים וישקע בעמקי מחשבותיו, כמו מאן להפרד מזכרונותיו הנעימים, וזכרון הימים, אשר ראה בהם חיים ואשר.

נ

עברו שנים אחרות ואנכי לא ראיתי את פני וועלוועלע הארמוני, כי פנה את לבו לעסוק בעניני הצבור ובצרכי הקהלה ויהיו ידיו מלאות עבודה כל היום; באמץ לבו ורוחו העשוי לבלי חת מצא לו מהלכים בכל בתי עשירי העיר ונדיביה, בכל מועצות הערה בכל אספות ראשי הקהל לא נפקד מקומו; וכאשר עמד לו איש לשטנה על דרכו, אז מצא לו על נקלה עצה ותחבולה להגותו מן המסלה. כהמיר תחש (פעניקס) צבעיה, כן המיר „הארמוני" את דרכו ואת משפטו באשר אך מצא לנכון לפניו: פה העמיד את פניו כאיש נדכא ונענה, חסר אונים ושפל רוח, ושם הראה פנים נזעמים ויראה את עזותו ואת גבהות רוחו; בשבתו במסבת נ א ו ר י ם הפשיל את פאותיו אחורי אזניו ואת כבעו נטה הצדה, כאשר ילבשו בני הדור החדש; ובהיותו קרוא לאספת הקהל אז סלסל את פאותיו ויקמט את מצחו וירכין את ראשו בין שתי ארכובותיו, כדרך האנשים המתמידים לשבת כל ימיהם בבית ה'. למען עשות לו שם בין נדיבי העיר כתב „ספר תורה" לכבוד בית הכנסת אשר התפלל בו ויזמין את הרב וכל ראשי העדה אל סעודת המצוה אשר עשה ל כ ב ו ד ה ת ו ר ה ויביאו את הספר אל ביהכ"נ בתפים ובמחולות ובהמון חוגג. — בעת התפלה התנועע בכל גופו הנה והנה כנוד הקנה במים בעת כופה וכערה; וערמתו זאת עמדה לו להטות אליו את לב אנשי העיר ויחלו להאציל לו כבוד ויקר ויקראוהו בשם „ר' וועלוועלע". בראשונה היה מקומו בביה"מ בכותל המערב, אך מעט מעט החל להעתיקו הלאה קרימה, עד אשר הציב לו יד בכותל המזרח בקרבת ארון הקדש.

ויהי בליל „שמחת תורה" בבאי אל בית התפלה נצב לנגד עיני מחזה מוזר ונפלא עד מאד: ר' וועלוועלע עומד על מקומו בכותל המזרח וידיו מלאות בקבוקי יין, סביביו עוטרים אותו המון רב וכוסותיהם בידיהם והוא עומד וממלא לכל אחד את כוסו; על פניו מרחף שחוק קל, כמו ישבע נחת ממלאכתו זאת; אחד הקרואים אשר כבר שתה לשכרה הרעים בקול: יחי „ר' וועלוועלע" הגבאי; וההמון עונה לעמתו: הידד! הידד! יחי ר' וועלוועלע הגבאי!

הקול הלך הלוך וחזק, ר' וועלוועלע לא חדל מלמלאות בכל פעם את הכוסות, אשר הריקו הקרואים, וכל העדה קראו קול גדול ולא יסף: „יחי ר' וועלוועלע" עד כי דמיתי כי בבית מרזח עומדות רגלי.

בלילה ההוא הוקם וועלוועלע לגבאי בית הכנסת; אנכי לא קנאתי בו, כי מעודי לא הלך לבי אחרי הכבוד המדומה, אך בכל זאת המה לבי בקרבי בראותי את „וועלוועלע הארמוני" מכתר בשם גבאי בבית התפלה אשר אנשים ישרים, יראים וכן שלמים יתפללו בו... נפשי ירעה לי בראותי אותו פוסע ברגל גאוה על פני ביהכ"נ וכל העוברים על פניו יפנו לו מקום... בעת קריאת התורה עלה וועלוועלע הבמתה ועל פיו נחלקו העליות לאיש איש כערכו וכבודו, כאשר העריך אותו הגבאי...

אבל כל סערות רוחי ורגשותי אשר המו בקרבי בשבתי בביהכ"נ קמו לדממה ויפוצו כמוץ לפני רוח בבאי הביתה ואשתי העדינה ובני הנחמדים קדמו את פני בשמחה ובתשואות חן. יאנקעלע היה אז כבן עשרים שנה, קומתו דמתה לתמר, מבנה גוו ומראה פניו הנהמדים הפליאו לבות רואיו; ורחעלע — לתאר כמו את יפיה וחמדת תארה אין מלים בלשוני; מראֶהָ כשחר פרוש על ההרים, חכמת לבה האירה פניה ולנדבת רוחה אין חקר!

כאשר התהלכו בנינו יחד לשוח בחוצות העיר אז כל העוברים על פניהם קמו נצבו ויתמהו איש אל רעהו על יפים ונעם מראיהם. — ביותר נעמה לנו עת שבתנו על מלאכתנו; אני ואשתי ישבנו בחדרנו ונתפור את בגדי הכתים כפעם בפעם, ובנינו ישבו להם בחדר מלאכתם ויתפרו גם המה. אבל לא בגדי אבל, כי אם בגדי משוש, בגדי משי ורקמה, אשר לבשה אהובת-רע ביום שמחת לבה... אבל בכל זאת שררה שמחה וחדוה בלב כלנו ונהיה שבעי רצון ונחת... רחעלע שרה כל היום שירי עליזים מטוב לב וקולה הנעים חדר אלינו ונשר גם אנחנו עמדה...

מיום אשר הורם וועלוועלע משפל מצבו ויוקם לגבאי ביהכ"נ נהפך לאיש אחר ויחל להתהלך עמדי כאח ורע; ביום השבת בעמדו על הבמה בתור גבאי בעת קריאת התורה ויחלק את העליות להמתפללים, בחר למעני המיד עליה טובה ומעולה, למען הטות את לבבי אליו וארמה, כי לבו טוב עלי, ויקדמני בברכת השלום בכל עת אשר נפגשנו יחד; בהגיע תור כלולת בנו פנה אל בני להכין בעד כלתו את כל הבגדים והמחלצות ליום כלולתה! —

היום אשר הגבלנו אנחנו לחתונת בנינו בחר גם וועלוועלע ליום כלולת בנו, ואף אם מעודי שנאתי את הכבוד המדומה, אשר יהבלו וישגו בו בני אדם, בכל זאת מלא לבי עצב ורגז למראה ההוד והכבוד, אשר שבע וועלוועלע ובנו החתן ביום ההוא בעת התפלה; כל זקני ביה"מ וראשי הקהלה נגשו אליו בשבתו על מרום מושבו בכותל המזרח ויתקעו לו את כפם ויברכוהו בברכת מז"ט, גם מעזרת הנשים נשמע קול שאון והמולה; נשים כבודות ועדינות, לבושות מכלול ועטויות בגדי משי ורקמה ומקושטות בעדיי זהב, חלי וכתם, באו לברך את אם החתן. ואנכי... בגפי באתי אל בית התפלה ובני החתן בא אתי ונעמוד על עמדנו נכח הפתח ואיש לא שם לבו אלינו: הקרואים אשר נועדו לשמחת וועלוועלע עלו כלם לתורה ויתנדבו על ביהכ"נ איש איש כפי מתת ידו, וכאשר קרא השמש בשם את החתן לעלות לתורה המטירו על ראשו מעזרת הנשים אגוזים ושקדים ולהקת נערים עטו אל השלל וירעשו ויהומו ומכל עבר ופנה נשמע בשאון והמולה הקול „מז"ט!"; בני יאנקעלע עלה גם הוא לתורה, כחק לחתן, אבל פה נדמה כל פה ובכל עבר ופנה השליך הס, רק מעזרת הנשים השליכה אשתי מלא קמצה קליות על ראש בני, אבל הילדים לא שמו לבם לזה ולא התנפלו על המציאה, כי לא שוה הדבר בעמלם...

בשאון רעש, בתפים ובמחולות הביא וועלוועלע את בנו לחפת דודים; המון רב מאצילי העיר ונכבדיה עטרו את החתן והכלה ובידם נרות ואבוקות, לפניהם רקד הבדחן כאיל ויתן את קולו בשחוק ומהתלות וההמון הרעים אחריו בקול ותבקע הארץ לקולם! נשים כבודות, לבושות שני עם עדנים ועדויות פאר והדר, ארחו להכלה, על ראשיהן יפוזו תכשיטי זהב ואבנים יקרות אשר נוצצו והבריקו לנגה השמש; — ועל חפת יאנקעלע בני? אחדים מקרובי ושארי בשרי נלוו אלינו, לבושים בגדים נושנים פחותי ערך, וכל עדי וכתם לא פארו את ראשיהם; לא נשמע קול כנור ועוגב, מהתלות הבדחן ומצהלות ההמון! בשקט ודממה ובמנוחה שאננה הביאונו את בנינו אל חפתם וכה שבנו הביתה...

כן הוא, בני! זה דרך האשר ומשפטו כל הימים בשנותו את טעמו ודמותו אל כל איש, אשר יאיר אליו פנים; לזה יבוא בשאון ורעש, כנשר ארך האבר, המגביה עוף עד לגבהי שחקים ובמרומי אין קץ ישים משכנו, יהמה וישוק בכנפיו ומרחוק ישרוק לבן גילו וימשכהו אליו בעבותות אהבה...; ולזה יתראה בדמות יונת אלם, דויה ושוקטה, בשלות השקט ובמנוחה שאננה. ירחף בכל פנות ביתו ובחדר משכבו ובקול ערב ונעים ישיר ויצפצף באזניו וירנין את לבבו!

גם אָשרי אז נדמה ליונה שוקטה... מכל פנות מעוננו הצר עלה לאזנינו קול צפצופה הנעים; בלב מלא רגשות עדינות ובעינים מלאות דמע ששון וגיל הבטנו על בנינו בשבתם יחד אל שלחנם ועושים את מלאכתם בידים אמונות בשלות השקט ומנוחת לב, לפעמים מלטו שפתותיהם שיחות אהבה וחבה, אשר הרו והגו לבותיהם הטהורות איש לרעהו; האח! מי מנה וישער טובנו ואשרנו אז! כל העולם היה בעינינו כעדן גן אלהים, ומאור השמש כמו אך למעננו נברא להאיר אל מעוננו הצר!...

ובעת אשר אנחנו שבענו אשר ונחת בהמנוחה הנעימה אשר שררה אצלנו, בעת הזאת מצא לו וועלוועלע את אשרו במסבות מרעים ותשואות החיים, ויחתור בכל עז להסב אליו את לב נכבדי העיר וראשיה וגם חפצו הצליח בידו ולא ארכו הימים ויהי לראש הקהלה בעירנו; כל הנהגת העיר הסבה אליו

והוא לבדו היה המושל והמצוה בכל עניני הצבור ובלעדו לא נעשה דבר ; ואוי לו לאיש, אשר נועז למרות את פיו ולסור מפקודיו אחור, כי וועלוועלע שם עיניו באיש ההוא ובמשפחתו וירדפהו על צווארן וידריכהו מנוחה, עד אשר נאלץ האיש לעזוב את עירו ולהעתיק מושבו אל עיר אחרת !

מיום אשר לקח וועלוועלע בידו את רסן הנהגת הקהלה גלה את המסכה הנסוכה על פניו ולא נתן עוד מעצור לאש עברתו השמורה עלי בלבו ומדי ראותו אותי, הטה את ראשו הצדה בגאה וגאון ויניע באגרופו ויחרוק שן, כמו חפץ לבלעני חיים ! אז עלה רעיון מוזר ונורא עד מאד על רוחי ויפוצץ את לבי ויכהו לרסיסים ! הרעיון הזה דכאני עד עפר ולא נתן מרגוע לנפשי ! לשוא התאמצתי בכל כחי להרחיקו מעלי ולבלתי הגות בו, כי מלא את כל חדרי לבבי יומם ולילה ולא הרפה ממני רגע ! הרעיון הזה הוא — מסירת בני יאנקעלע לעבודת הצבא !...

ד

עבודת הצבא ! שתי המלים האלה הניעו את מיתרי לבבי, הרתיחו את דמי וימלאו את כל חדרי לבבי עצב ותוגה נוראה עד מאד ! — מי מכם לא שמע את שמע האינקוויזיציאן ? מי לא ידע את מעשי השוד והרצח, השמות והשערוריות, אשר עשו ידי פקידי האינקוויזיציאן, בתפשם אנשים צדיקים חפים מפשע ויוציאום מבתי תענוגיהם ויושיבום בבתי-כלא ובתחתיות ארמה ויענום מוסר אכזרי נורא עד מאד ! לב מי לא התפוצץ לרסיסים לזכר מעללי האב הקדוש, ראש האינקוויזיציאן, אשר נפשו לא ידעה שבעה מדמי נקיים וימגר לחרב נפשות נקיים- וישימן כעפר לדוש! — מחזות בהלה כאלה נראו לעינינו חדשים לבקרים בהגיע עת העמידה לעבודת הצבא ! כזאבי ערב האורבים על טרפם כן ארבו כל היום שמשי הקהלה לנפשות הבחורים ; ויתנפלו עליהם באישון לילה, בשכבם עוד סרוחים על ערשותם ויסחבום סחוב והשלך על פני חוצות העיר, עד הביאם אותם אל חדר הקהל, שם הורידום אל המרתף ויסגרום על מסגר בחדרים צרים ולחים, סביבם חשך ואפלה מנדח והאויר המשחת שם מחנק לנפשם, כה נשארו בבתי כלאם משך שבועות מספר, ברעב ובקרה ובחסר כל, עד אשר הרצו עליהם ראשי הקהלה את משפטם אם להשיבם לביתם או לשלחם לעבוד בצבא ! ומה נורא היה מראה האמללים, כאשר הוציאום ממסגר וישובו לראות אור יומם !... כשרי בלהות וכמלאכי תפתה נדמו פניהם, תארם חשך משחור, עורם צפד על עצמם לחייהם שפו ועיניהם נמקו בחוריהן, עד כי בעמל רב הכירום בני ביתם ...— מי האיש אשר חפץ להטות אליו את לב ראש הקהלה לטובה, אז נאלץ להריק אליו את אמתחתו ולמסור בידו את כל טובו ורכושו. או אז יכול לשקוט על שמריו בביתו ולבו היה סמוך ובטוח, כי לא תגע בו יד איש לרעה ; — אך קרץ ראש הקהלה בעיניו ויור באצבעו על אחד משנואי נפשו, אשר שמר עליו עברתו בלבו, אז ארבו לו „התופשים" ויצדוהו במכמרתם וימסרוהו לעבודת הצבא ואיש לא הצילהו מידם, לו גם היה שרוע וקלוט או זקן וחלש אשר לא יצלח למאומה ! ע"פ חקי המדינה היתה אז החובה על כל קהלה בישראל לבחור מתוכה אנשים מדי שנה בשנה במספר ידוע ולשלחם לעבוד בצבא ; והבחירה היתה בידי ראשי הקהלה ומנהיגיה לעשות כטוב בעיניהם ; לרוב נמסרו לעבודת הצבא הפועלים והעובדים העניים, אשר אזלת ידם לשלם כפר פדיון נפשם כפי אשר הושת עליהם מאת „חדר הקהל" ; מי ימנה מספר להמשפחות האמללות. אשר נשארו בלי עזר ומשען, בעירום וחסר כל, אחרי הלקח נזרם מעל ראשם ואבי המשפחה, אשר כלכל את נפשות אנשי ביתו ביגיע ועמל כפיו רחק מאתם וילך בדרך לא ישוב עוד !... גם בהמות יער וחיתו טרף, האוכלים איש בשר רעהו עת ירעבו ללחם גם המה לא השחיתו דרכם ולא טרפו באף רחמיהם כאשר עשה האדם לאדם לרע לו ! לא היה בית ומשפחה אשר לא נגע בה שוט ראשי הקהלה לרעה ! ככלוב מלא עוף, כן היו חדרי בית הקהלה והמרתפים מלאים צאן אדם, אשר הובאו שמה בזרוע כח ויעצרו בבתי כלאם שבועות וירחים ואכל לא בא אל פיהם ! רבים מהצעירים אשר בקשו להשתמט מעבוד בצבא הטילו מום בבשרם ויעכרו את שארם באופן אכזרי עד מאד ! אם יפלא בעיניכם, בני, מדוע כה יראו האנשים את עבודת הצבא ויבחרו בענויים ומכאובים מלכת בחפץ לבב אל חדר הקהל — בעיני הדבר לא יפלא ! לו ידעתם בני את הסדרים אשר שלטו אז במערכות חיל הצבא ואת אשר נשאו וסבלו אז היהודים העובדים בצבא, אז נתתם צדק לפעל האמללים ההם !... עוד תסמר שערת בשרי לזכר המחזה האיום אשר חזו עיני פעם אחת, בעבור איש יהודי על מצות שר-המאה: את הנאשם העבירו בין שתי שדרות אנשי חיל וכל אחד אחז בידו אגודת שוטים לחים ועבתים ובעבור היהודי על פניו הכה עליו מכה רבה, וכן עבר היהודי על פני כל המחנה, עד

אשר נזל דמו כמים ובשרו נפצע ויקרע לקרעים, עד נפלו ארצה מתבוסס בדמו וימת על מקומו!

בשתי תחבולות יכלו הצעירים, אשר הגיע עתם לעבוד בצבא להשאר בביתם: אם לשקול על ידי ראש הקהלה כפר פריון נפשם, ככל אשר שמו עליהם, או כי ימירם אחר, בהתנדבו לעביר תחתם בצבא; אכן מעטים המה מאד המאשרים, אשר השיגה ידם כדי גאולתם וגם האנשים אשר בקשו להחליף ולהמיר אותם מצאו בהם ראשי הקהלה בערמתם איזה מום, אשר לא יכשירם לעבודה, וישלחום לנפשם.

אחרי דברי אלה הנקל לכם בני אפוא להבין, מדוע כה נבהלה נפשי לזכר המלים: „עבודת הצבא"! וביחוד בזכרי כי „וועלוועלע האדמוני" הוא ראש הקהלה!

בעת ההיא מלאו שנות יאנקעלע בני לעמוד לצבא. כבר הגדתי לכם, כי מיום אשר הוקם וועלוועלע לגבאי ביהכ"נ האיר אלי פנים ויתהלך עמדי כאח ורע, גם עתה אחרי היותו לראש הקהלה לא חדל מהראות לי אותות אהבה וידידות וידרשני לשלום בכל עת ראו אותי ויקראני לעלות לתורה; . . . אז אמרתי בלבבי, כי אחרי אשר הורם וועלוועלע משפל מצפו ויוקם לגבאי ולראש הקהל לא ימצא עוד לנכון לערכו וכבודו לבוא בריב עם יתוש קטן „כבנימין החיט" ולהזכיר לי עונות ראשונים ... הרעיון הזה החיה את רוחי וימלא את לבי תקות נעימות ואהיה סמוך ובטוח, כי וועלוועלע איננו עוד דורש רעתי . . . לכן בהגיע תור האסף הצעירים לעמוד לצבא מצאתי און בלבבי ללכת אל בית וועלוועלע ולבקשו כי יחוס עלי ועל בני יחידי לבי יקחהו לצבא. באולם בית „ראש הקהל" מצאתי המון אדם רב, זקנים כפופי קומה נשענים על משענותם, נשים צעירות לימים וילדיהן על זרועותיהן ואחריהן הלכו יחפים וחשופי שת אחוזים בשולי בגדיהן ילדים קטנים רעי תאר ודלי בשר מחסר ומכפן; כל האנשים האלה חכו אל בוא ראש הקהלה להתנפל לרגליו ולבקש ממנו עזרה בצר להם; פתאום נפתחה הדלת ואשת ראש הקהל הופיעה לעינינו, אשה בריאת בשר ושפלת קומה, פניה אדמו מדם ועיניה הירקרקות עופפו בחוריהן; בצניף אשר על ראשה נוצצו בברק יפעתם אבני חן, וחרוזי פנינים היו ענקים לגרגרותיה; בידה אחזה צרור מפתחים אשר תלו בקרס ברזל, התחוב בסינורה המגאל ומלא בהרות כהות ולבנות; בגבה וגאון נשאה עיניה אלינו ותתן עלינו בקולה הנחר:

— סורו מפה, בני בליעל! למה תרבצו על פתחי יומם ולילה? מי קרא אתכם לבא הנה הן רק לאכול ולשתות ולפוש בעגלי מרבק. כל חפצכם ומעשיכם ובכל עבודה ומשלח יד תמאסו, על כן תרעבו ללחם והנכם צפוים אלי עני וחסר; ולמה זה ישא בעלי על שכמו את טרחכם ומשאכם! הן כבר כשל כחו מנשוא ועוד מעט יכרע ירבץ תחת על סבלו הקשה! יקחכם אפל בני בליעל! והיו כלכם כפרת בעלי הישר באדם! התבינו לדבר, בני בליעל? אנכי לא אתן את בעלי לעמול בעדכם יומם ולילה ולחסר את נפשו מטובה לרעב כל היום ללחם ו. . . .

ברגע ההוא נפתחה הדלת והאיש „הישר באדם והמחסר את נפשו מטובה" הופיע לעינינו; לבוש בבגד צמר ארוך וסרוח על הארץ, כדרך ראשי הקהל, ובידו אחז צנצנת מן אדום, אשר נתן בכוס עינו; כראותו אותי נגש אלי בחפזה וידחף את אשתו הצדה בשאט בנפש ויאמר אלי בענות חן: הגם אתה פה, ידידי ר' בנימין? גשה נא הנה ובוא אלי החדרה; הלכתי אחריו, אך לא הרהבתי עז בנפשי לגשת אל שלחנו אשר ישב שם ואשאר בפתח החדר.

— כשל כחי לשאת עלי את על אנשי קהלתי! החל וועלוועלע את אמריו, בהורותו לי באצבעו כסא לשבת עליו; כל היום לא אמצא מנוח לנפשי, בלעדי לא תהא אספת הקהל, בלעדי לא ימולו את הילד, בלעדי לא יסדרו את הקדושין וברב עמלי אשכח גם את לחמי! ובדברו הניח אל גרונו את כוס היין אשר בידו, כמו לאות ולעדה על אמתת דבריו; — אבל הגידה נא לי ידידי מה לך בביתי?

— שאלה אחת יש לי אליך אדוני, עניתי בשפה רפה ובהכנעה; — אשר אם קטנה היא אליך אבל גדולה היא אלי.

— בטח מטה יד בנך ומעטה אצלו העבודה לכלכל את נפשו, ענה וועלוועלע כחושב מחשבות; ויניח את פאת זקנו הימנית אל פיו; אנכי כבר צויתי לבני ביתי כל בגדי הנשים יתנו על יד בנך אם לתפור או לתקן.

— אלפי תודות לך, אדוני ר' וועלוועלע, בעד טוב לבבך, אבל . . . לא זה הוא הדבר אשר הביאני אליך.

— ומה תבקש ממני הגידה, שאלני בענות חן, בלעסו בין שניו את פאת זקנו הימנית ואת השמאלית קפל על אצבעו.

— לבני יאנקעלע מלאו שנות עשרים ואחת..

— עשרים ואחת? ענה וועלוועלע בשמטו את שתי פאות זקנו מבין שניו ובעיניו עבר ברק מוזר ואיום, אשר שם את דמי כמרקחה; — עשרים ואחת! והנה הגיעה עתו לעמוד לצבא . . .

— כן אדוני, עניתי, ושני דא לדא נקשן.

— כן הדבר... ענה וועלוועלע בעודנו תפוש בהמון שרעפיו; עלי לדעת את זאת... הן אהרן בני בן גילו הוא... שד אזכרה איך צחקו הילדים יחד בחצר... כמו חי נצב עוד הדבר לנגד עיני... ישנם דברים, אשר ישארו חרותים על לוח זכרוני... ונצח לא אשכחם...

לבי דפק בקרבי כהולם פעם ועשתונותי נבוכו לשמע דבריו אלה; גם חזות פניו ברגע ההוא הפיץ עלי בלהות וחרדת צלמות, עיניו הבריקו בחוריהן כעיני צפעוני, ומבעד שפתיו העבות נראו לעיני שניו אחרות כחרבות...

— חוסה נא אדוני! עניתי בקול בוכים ובפיק ברכים; הלא אב אני... ואיך יכלתי לראות... אמנם אדוני בחמי לא ידעתי נפשי... אבל אתה אדוני בטובך סלח נא!...

— אין דבר! ענה וועלוועלע פתאום, כמו הקיץ מתרדמה איומה; — אין דבר! למה זה תבקש ממני סליחה ואתה לא חטאת נגדי...

אנכי לא מלאתי עוד שפקי בזה ואתנפל לרגליו וארד בבכי: — חוסה נא אדוני!... בן רך ויחיד הוא לי יאנקעלע בני... קח נא את חיי ואל תגזול ממני את בני יחידי — אחת נחמתי עלי אדמות! הקשיבה נא וועלוועלע לקול תחנוני אב אמלל ואלהי השמים יחן אותך וישמע אליך בקראך אליו...

— קומה, ר' בנימין, למה זה אתה נופל על פניך? קרא ר' וועלוועלע, כמו נגעו דברי תחנוני אל לבו; מי זה יבקש את בנך מידך? הן לא נכחד ממני הדבר, כי בן יחיד היא לך יאנקעלע, ואיך אעשה הדבר הרע הזה וחטאתי לאלהים.

דבריו אלה הרגיעו מעט את רוחי ואשוב הביתה.

ה

ביום ההוא בקרני בביתי „סטאש הגַלָב".

„סטאש הגלב" או „הַקַרְהִי" היה קצר קומה ובריא בשר, עיניו ירקרקות ובחפזה ירוצון בחוריהן רצוא ושוב ולא ינוחו תמיד; בגדיו ארוכים וכנפיהם פתוחים ומטים הצדה; — ראשי אצבעותיו העבים (אגודל) תחובים תמיד בכיסי מכנסיו וביתר אצבעותיו יניע הנה והנה בדברו, לפי הלך הענין... סטאש היה אב ליתומים ומודע לכל קשי יום ומר נפש; בעד בצע כסף היה נכון בכל עת להשליך את נפשו מנגד: להעיד עד שקר, לשלוח ידו בכים רעהו, לכתת את רגליו ארץ מרחקים, סוף דבר, הכסף הוא נשמת סטאש ומה לא יעשה האדם בעד נשמתו?...

— ידידי ר' בנימין! החל הגלב בקולו העב והפרוע, בשבתו בקרבתו על הכסא; — ידידי ר' בנימין, אנכי חזקתי ידי רבים ואחיש להם ישועה בצר להם, הנני להושיע גם אותך בכל לב ונפש!

אנכי הבטתי עליו בתמהון ולא ידעתי מלים אענהו.

— מדוע כה תתמה עלי? האם לא תבין למלי? כל עוד סטאש חי על האדמה לא תבואך רעה!

— איזו רעה נשקפת לי? שאלתיו, מבלתי הבין אל מה ירזמון מליו; הואילה נא לבאר לי דבריך.

— כל עוד סטאש חי על האדמה לא תבואך רעה! שנה הגלב את דבריו, אנכי בעזר ה' אראג לטובת בנך...

— לטובת בני? שאלתי בדאגה ותמהון גם יחד; ומה יש בכחך לעשות לטובת בני?

— רואה אנכי ענה סטאש כי אינך יודע עוד עד מה, מכל אשר נעשה בעיר; על כן איעצך נא אפוא ללכת אל חדר הקהל, שם תודע, כי נחרץ המשפט לקחת את בנך לעבודת הצבא, ואדר נתראה פנים אני ואתה... — כדברו פנה אל הדלת ויעלם.

כרעם בגלגל מחצו דברי סטאש את לבבנו! האמנם הוליך אותנו וועלוועלע שולל ויכזב לנו? כמכי שגעון עזבנו את הבית אני ואשתי ונרץ אל חדר הקהל להודע אם אמת בפי הגלב.

לדאבון לבנו נאמנו דברי סטאש וביום ההוא נחרץ הדבר באספת הקהל למסור את בני לעבודת הצבא; בהגיע לאזננו הבשורה הנוראה הזאת נמס לבנו ונהיה כאובדי עצות! נסינו עוד הפעם ללכת אל „ראש הקהל", אולי ירא בעניננו וינחם על מחשבתו.

וועלוועלע לא היה בביתו, אולם הבית היה מלא אנשים ונשים וטף ואשת „ראש הקהל" נצבה בפתח ביתה ותתן בקולה על המון הנאספים לאמר:

— הנשמע כדבר הזה? איש מכם לא יחפוץ לעבוד בצבא! ומה לנו אפוא לעשות? הן בן הרב לא ילך לעבוד בצבא, בני לא גרוע גם הוא מבן הרב. ובניכם יתחבאו גם הם במערות ובכפים; עתה אין לנו דרך אחרת, בלתי אם כי אלכה אני למכור את עצמי לעבודת הצבא!

האמללים בקשו לענות אותה דבר, אבל היא לא שמה לבה אליהם ותצלצל בצרור המפתחים אשר בידה, עד אשר לא נשמע קולם.

— ומה חפצכם אתם? שאלה אשת וועלוועלע בפנותה אלינו.

— בננו רך ויחיד הוא לנו..., החלה אשתו בבכי תמרורים.

— הגם למענכם אראג? צעקה אשת הארמוני, ומה מני יהלוך אם ימעט מספר החיטים באיש אחד?

בלב נשבר ונדכה עזבנו את בית ראש הקהל ונשב הביתה; את עניננו הסתרנו בחבנו ולא גלינו מאומה לבננו פן ישים אל לבו ויבלע לו; — כפעם בפעם ישבו להם בנינו בחדר מלאכתם ויעבדו את עבודתם במנוחה ושלות השקט וישתעו ויהתלו ולבם לא ידע מאומה מהרעה הנשקפה להם. — עברו שני ימים ואנכי נאלצתי לגלות לבני את הסוד האיום, למען יבקש לו רוח והצלה בעוד מועד; ביום ההוא בא אלינו „סטאש הגלב" ובפתחו הבית קרא בקולו העב:

— ידידי ר' בנימין! בטח כבר נוכחת לדעת, כי סטאש לא ישקר ולא יכזב, וכאשר הגדתי לכם כן היה; אך אל נא תשימו אל לב ואל ירע הדבר בעיניכם; אנכי אראג בעד בנכם...

— ומה תוכל אתה לעשות למעננו? שאלתיו, וזיק תקוה האיר במחשכי לבי.

— מה אוכל לעשות? שנה סטאש את דברי ועיניו הבריקו לנגדי; כאשר עשיתי לאהרן גרינשפאן כן אעשה גם לבנכם; יש לי תחבולות רבות לזה!..

— ומה הנה התחבולות האלה, אשר רחש לבך, הגידה!

— מדוע כה יקשה עליכם להבין את דברי, הן לא בשפת עלגים אדבר אליכם! מום קטן כי יולד בבנכם אז לא תשלט בו יד התופשים לרעה...

— מום?! קראתי בקול עז ונבוך וכל עצמותי רעדו.

— מום קטן ערך, אשר לא יכירהו איש.

— ומה אפוא תעשה לבני?...

— את עיניו אכאיב מעט.

את עיניו?! הוי רוצח! את עיני בני תכאיב?

— הן לא אעור את עיני בנך ומדוע כה נזעקת? ענה סטאש במנוחה. הוא יעבוד את עבודתו באין מפריע, ומאור עיניו לא יחשך, רק יאדמו עיניו מעט וידלפו לעתים רחוקות.

לדבריו אלה נבוכותי מאד ולא ידעתי נפשי; נשארתי על עמדי כמֻכה רעם ולא יכלתי השיב דבר; סטאש דמה, כי נרציתי לדבריו, על כן שמתי מחסום לפי ואדום, ויוסף לאמר:

— הדבר הזה לא ידרוש מכם כסף רב; הן יודע אנכי, כי אנשים עניים אתם, ואיך אדרוש מכם דבר את אשר אין בידכם לעשותו?.. איש כמוני מסתפק בשלשים זהובים (גולדען) חלף עמלי הרב.

— התאמר לפצע את בני? התמלטו מפי מלים, בעמדי עוד כחולם על מקומי מבלתי שמוע מאומה את אשר דבר אלי סטאש.

— הגם לזה יקרא פצע? ענה סטאש בקר רוח. לפני שנתים ימים גזותי במאכלת חדה לאליה שטיביץ את אצבעו מידו הימנית ועתה הנהו שוקט על שמריו בביתו ועובד עבודתו באין מפריע ומכלים דבר; כברוק ברק התזתי את אצבעו פעם אחת ולא שניתי; כן גם את נפש בנכם אציל בעזר ה' מידי זרים... ומה מכם יהלוך, אם יאדמו עיניו מעט; הן כבר נשא אשה ואין לו עוד חפץ לשאת חן בעיני הבתולות...

— לא! צעקתי מנהמת לבי; לא אתן להכאיב את בשר בני ולעכור שארו; ויעבור עלי מה!

לו יכלתי, אז שמתי מחנק לנפש הגלב וארמסהו ברגלי, כי מנוחת נפשו וקרת רוחו המיטו עלי בלהות ולא ידעתי נפשי:

— שמע נא ידידי ר' בנימין! אמר סטאש, אחרי חשבו מחשבות רגעי מספר; — רחש לבי דבר טוב.

הבטתי עליו בתמהון ולא עניתי דבר.

— זוב-האזן, הוסיף הגלב ועיניו האירו משמחה, כמו עלתה בידו לגלות עמוקות מני חשך; המחלה הקלה הזאת לא תשחית את מראהו, אף לא תפריעהו מעבודתו ותמלט את נפשו מחובתו לעבודת הצבא; במחירי לא ארבה ובעזר ה' נהיה שבעי רצון איש מרעהו, כי הלא איש ישר אנכי ומזגי רך וטוב ולא אחפוץ בעולתה; זה דרכי תמיד להתהלך בחסד את העניים, ובבוא לידי אחד העשירים, אז אמצא לו שעת הכושר להרבות במחירי כפי יכלתי..

— ישמרני ה' מאוהבים כמוך! ועתה סור לך מפה ולך לך לבקר באהלי האנשים אשר מצאוך לאיש ישר...

— אם טוב בעיניך, כי יעבוד בנך בצבא, אנכי אינני אשם בדבר.

— אל נא תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה — קראתי בזעם אפי, מבלתי יכלת עוד לשום מעצור לרוחי — פן תנהם באחריתך!

— אחת היא לי — ענה סטאש בקר רוח, ובצעדו לאט אל הפתח; — אבל זכר נא ר' בנימין ואל תשכח, כי הדבר אשר דברנו אני ואתה בל יעברו על דל שפתיך, פן תעלה חמתי עליך ונקמתי ממך! התבין לשכל מלי?... בדברו הניע באגרופו ויחרוק שן ויעלם כרגע.

ו

ימי האָסף הצעירים לעבודת הצבא הלכו הלוך וקרב; שוטרי הפאליציא התהלכו בהוצות העיר חמושים ומזוינים ויחפשו חפש מחפש בכל המערות והמחבואים; יאנקעלע בני כבר ידע את הרעה הנשקפה לו ובלב נכון ורוח עז הבליג על יגונו ויאמץ את לבבו לחכות אל היום הנורא... אבל דבר אחד העציב את רוחו וידכאהו עד עפר: פן יודע הדבר לרחעלע, אז הן לא תעצר כח לסבול את יגונה ויבלע לה, על כן גמר יאנקעלע אמר, לגלות את אזנה מזה לאט לאט ובזהירות יתרה; אבל רחעלע לא יכלה לעצור ברוחה ולהבליג על יגונה כיאנקעלע, ותתן עיניה מים ותבך בלי הפוגות; ברוב עמל עלתה ביד יאנקעלע להשקיט את רוחה ותהי כל נחמתה, כי יתחבא יאנקעלע באחד המחבואים, עד יעברו ימי הרעה, ואז נקי יהיה לביתו שנה שלמה...

ביום אשר גלה יאנקעלע את סודו לרחעלע עזב את ביתו ויתחבא מעין רואים; באשר בלה את היום שם לא לן הלילה; פעם שכב במרתף צר ואפל, פעם בעלית גג, סגור על מסגר בארון בגדים, ופעם בארות סוסים, מכוסה מכף רגלו ועד קדקדו בתבן ומספוא; באישון לילה הורדנו אליו אל מקום מחבואו פת לחם יבש, לבלתי יגוע ברעב; אבל מרוב יגונו לא טעם מאומה מן האכל; כן עברו שבועות מספר ואנחנו לא ראינו את פני בננו, כי היה במחשך מקומו, וגם לדבר עמדו לא הרהבתי עז בנפשי, פן ישמע קולנו בחוץ; פעם אחת באתי אליו בעלות השחר אל עלית הגג אשר התחבא שמה ומבעד פרץ לא-רחב, בגג הבית, חדר קרן אור אלינו ויאר את פני בני... אבל הה! מה נורא ואיום היה מראהו! לבנת מות כסתה את פניו, להיו שפו ובשרו כחש, מאור עיניו חשך והעלם היפה והחסון כאלון נהפך לצל בלהות! אולם מבעד חשכת צלמות, אשר שררה בחדרי לבבי, האיר שביב תקוה ויחיה את רוחי: אם יתיצב יאנקעלע במראהו הכחוש לפני ראשי הקהל, אז ישיבוהו לביתו, כי לא יצלח לעבודת הצבא!

ושוטרי הפאליצייא לא חדלו מלבקש ולתור אחרי המתחבאים ויסובבו יומם ולילה בחוצות העיר, ויתנפלו בבתים ובחנויות ויפתחו בחזקה ארונות מסגרים בחשדם פן נחבא שמה אחד הצעירים; גם את מעוני הקיפו השוטרים באישון לילה ויסחבוני מרעש יצועי ויבקשו בכל עבר ופנה ויגדפו ויקללו וישפכו עלי את כל חמתם; אבל כל עמלם עלה בתהו ואת אשר בקשו לא מצאו...

לו ראיתם, בני, בעת ההיא את וועלוועלע האדמוני בבית התפלה איך עמד במנוחה על מקומו בכותל המזרח ויתפלל עם הצבור בכונה עצומה, — אז לא האמנתם כי האיש הזה, כצאתו מבית המדרש יהפך פתאום לארי טורף, ידכא עניים ויעשוק אביונים ואין מציל מידו! — בעינים עצומות ובקומה זקופה עמד וועלוועלע על מקומו ויתנועע בכל אבריו כנוע עצי יער מפני רוח; לרגעים העביר את ידו על קמטי מצחו ועל קוצות זקנו ויפלסל בשערו וירם את כתפיו וישרוק בשפתיו, כמו שפך שיח לפני יוצרו; — „את כל הון ביתי נתתי בחפץ לבב — שמעתיו פעם אחת מדבר לפני המון אנשים, אשר כתרוהו מסביב בביה"מ — למען הסיר מעל שכמו את עול סבלו הקשה, בעניני הצבור! לבי מלא פצעים ומכאובות למראה צרת עניי עירנו וידי קצרה מהושיעם! מאז נכבדתי בעיני בני עירי להיות לראש העדה לא אשקוט ולא אנוח יומם ולילה ובכל כחי ואוני הנני עמל לטובת הצעירים, אשר נגעה יראת ה' בלבבם ולבם עודנו תמים עם עמם ותורתם, לבל יפלו בידי זרים... ותקותי תעודדני, כי בעזר ה' ישארו הבנים ההם בבתי הוריהם ולא ילכו לעבוד בצבא. אבל גם החשכים ובעלי המלאכה... גם עליהם נכמרו נחומי.. וכל אנחה היוצאת כקרב לב האמללים תפוצץ את לבי לרסיסים! אולם שהדי במרומים כי כל אשר היה לאל ידי לעשות לטובת האמללים האלה עשיתי, ואם ילכו שנים שלשה מהם לעבוד בצבא לא בנו האשם, כי דן ממספר האנשים, אשר עלינו למסור לצבא מדי שנה בשנה לא נוכל לגרוע אף אחד! — רע ומר גורל ראש העדה בימינו אלה!...

אל אלהים הוא היודע את אשר הרה והגה לבבי בדבר וועלוועלע את דבריו אלה! — יאנקעלע בני יחירי וילד שעשועי, אשר לא סר מעודו מדרך הישר ולא נפל בערכו, דעתו ותבונתו מכל בני עשירי עירנו, הבן הנחמד, אשר לבו מלא רגשות עדינות והגיוני צדק ונכחה ובאמונה התהלך את כל איש, ורק המגרעת האחת, אשר תשפיל ערכו לעמת יתר בני גילו היא, כי בעל מלאכה הוא ובעמלו ויגיעו מוצא הוא את לחם חקו, — הוא ילך לעבוד בצבא תחת בני העשירים, השלוים והשקטים מנעריהם בבתי הוריהם ולבם לא ידע מחסור! הה אלי! ואתה תשמע כל זה במכון שבתך, תרא גזל משפט וצדק תחשה ותתאפק?! — עיני דלפו מאין הפוגות, ברכי כשלו ולא עצרתי כח לעמוד על רגלי... פתאום נגעה בי יד איש ותעירני מעמקי מחשבותי; הסבותי עיני ואראה והנה וועלוועלע נצב מאחרי;

בשאט בנפש הסירותי את ידו מעל שכמי , כי נדמה לי כמו נגע בי ראש צפעוני .

— מה חפצך ממני ? ! קראתי בקפצי אחרנית .

— שברך הגדול נגע עד לבי . . . ענה וועלוועלע בקול נבוך .

— והדבר הזה ישעשע את לבך — האף אין זאת ?

— הכעס מעביר את האדם על דעתו , יאמרו חכמינו , ענה וועלוועלע בהכנעה ; אבל מה אעשה ? לבי מלא אך טוב עליך , כי אוהבך אני .

— אתה ? ! שאלתי בשחוק מהול בעצב .

— אל נא תלעג עלי , כי הנני בכל לב להושיעך .

— אתה תאמר להושיעני ? . . .

— אנכי , אנכי אחיש לך ישע ועזר בצר לך ; ואם נועד בנך להלקח לצבא לא בי האשם , כי לא האחד אנכי העוצר בכל עניני העדה וכל עמלי להטיב את לב קרואי האספה ממחשבתם , אשר חשבו על בנך , עלה בתהו . . . אבל עוד לא נדחה תושיה ממך , עוד תוכל לקנות בכסף גואל לבנך , אשר יעבוד תחתיו בצבא .

— לקנות גואל לבני ? עניתי בקול נבוך ; אבל איה תמצא ידי להשיג את הכסף הדרוש לזה ?

— הא לך האות , כי דורש טובתך אני , ענה וועלוועלע , ויושט לו שלשים שקלים ; — ואם ימעט לך הסך הזה אוסיף לך כהנה וכהנה ; ואתה התאמץ נא בכל כחך לבקש לבנך „גואל" בעוד מועד . . .

— קול ממסתרי לבבי קרא אלי בכח ויזהירני לבל אקח מידו את הכסף , כי שוחה הוא כורה לרגלי ; אבל . . . עלי להציל את בני מידי זרים ודרך אחרת אין לפני ; לקחתי מידו את שלשים שקלי הכסף ובהניחי אותם אל תוך כיסי נדמה לי כמו חותה אני גחלים בוערות אל חיקו .

בספרי את הדברים האלה לאשתי התפלאה ותשתומם מאד ואחרי חשבה מחשבות מעט , ענתה ואמרה : אמנם כן , אישי , אל נא נבהל ברוחנו להוציא משפט על אנשים , טרם נבחנם ונתבונן היטב אל דרכם והליכותיהם ; הן אויבנו בנפש היה וועלוועלע מאז ועד הנה וכאיש בליעל , אכזרי ועז לב נחשב בעינינו , אך מי יודע אם לא שגינו בראה ? הן גם לו לב אדם ומי יודע אולי ייסרוהו כליותיו על העול אשר עשה לנו , על כן יחפוץ עתה להשלים אתנו ולהיטיב אותנו , תחת הרעה אשר גמלנו ?

ברגע ההוא נפתחה הדלת ואיש צעיר לימים גבה קומה , פניו אדומים והוטמו עב ושרוע תקע את ראשו אל החדר אשר ישבנו שם ויקרא בקול נחר :

— אולי דרוש לכם ממלא מקום לבנכם , אדוני ?

השאלה הזאת התמלטה מפיו , בסגנון אשר ישאלו האנשים הסובבים בחצרות בסחורתם על שכמם וקוראים בקול : „הנדרש לכם מכנסים ישנים ?"

האיש הזה במראהו הנבזה והמאל הופיע הפעם לעינינו כמלאך מושיע , „אשר שלח ממרום להציל את בננו מידי זרים : על כן לא יפלא אפוא הדבר בעיניכם , בני , אם שמחנו לקראתו אני ואשתי ונקרא פה אחד : הואילה נא לבוא הביתה !

ברגלים כושלות ובהתנועעו בכל גופו הנה והנה כשכור בא האיש הביתה , אבל אנחנו לא שמנו לב לזה , הן קומתו הזקופה וכתפיו הרחבות הוכיחו לנו למדי , כי ימצא חן בעיני ראשי הקהל ועל ידו יושע יאנקעלע בננו , ומה לנו עוד ?

אשתי הגישה לו כסא לשבת ותושט לו כוס יי"ש , ואת התבשיל אשר הכינה בעדנו לארוחת הערב הגישה לפניו ויאכל בתאות-נפש .

— הגידו נא לי , כמה תתנו במחירי , שאל האיש ככלותו לאכול ; הנה עיניכם הראות , כי כאיש גבורתי ואפיק רצון מאת ראשי הקהל , גם התעודות הנחוצות לזה בידי הנה .

— הגידה נא לנו אתה ראשונה ; כמה תדרוש בשכרך ? שאלה אשתי מבלתי גרע ממנו עין , כמו חפצה להוכח , אם נכון הוא לקנות את הסחורה אשר לפנינו .

— שלש מאות שקלי כסף מחיר לא יקר הוא , ענה האיש , שלמו לי את הכסף ונגמור הדבר בשעה צלחה .

המענה הזה נתן חתית בלבבנו , וכמעט נואשנו מתקותנו . . . שלש מאות שקלי כסף הוא ככום רב ועצום עד מאד , ולו גם מכרנו את כל כלי ביתנו ומעט הבגדים , אשר לבשנו בימי מועד ושבת , אז עלה כל כספנו ביחד עם שלשים השקלים אשר לקחתי מיד וועלוועלע , עד החצי .

— קצרה ידנו מלתת על ידך סך גדול כזה , הלא עיניך הראת את העוני השורר בביתנו , ענתה אשתי , בהורותה בידה על כלי הבית השבורים וטיח הכתלים השחורים משחור .

— וכמה תשיג ידכם לתת במחירי ?

— כמאה שקלים , ענתה אשתי .

— אם כן , ענה האיש , בקומו ממקומו ובפנותו לצאת , בקשו לכם איש אחר במקומי , אשר יאבה לחרף את נפשו בעדכם חנם אין כסף .

אולם בכל זאת — הוסיף אחר דומיה קטנה — נכון הנני להוריד מעט את מחירי , והנני לקחת מידכם מאתים שקלים . אמנם יש ויש בידי לקבל במחירי

בהנה וכהנה, אבל מה אעשה ואתם מצאתם חן בעיני וחפץ אני לבוא עמכם בברית....

ברב עמל עלתה בידנו להטות את לבבו להמכר לנו במחיר מאה וחמשים שקל, אשר הבטחנו לתת על ידו ביום הלקחו לצבא; טרם הפרדו מאתנו הגישה לו אשתי כוס חמים ותפיני דבש ותכסהו במעטפתה, למען הגן עליו מפני הרוח הקר אשר נשב בחוץ, אחרי אשר נשארנו לבדנו בבית נפלה אשתי בזרועותי ונבך יחד מרב רגשי השמחה, אשר מלאה את חדרי לבבנו.

ז

הועד אשר בקר את הקרואים לצבא הודיע גלוי לכל, כי בני יאנקעלע חפשי מעבודת הצבא, אחרי אשר איש אחר התנדב למלא את מקומו; אנחנו מלאנו את הבטחתנו ונשקול על יד ממלא מקום בננו מאה וחמשים שקל כסף, אחרי אשר מכרנו את כלי הבית ואת מלבושנו נתנו בערבון; שערו נא בנפשכם בני את אשרנו הרב וששון לבנו, כאשר הבאנו את הבשורה ליאנקעלע, כי יוכל לעזוב את מקום מחבואו ולשוב הביתה. עברו שבועות מספר ואנחנו כמעט שכחנו, את כל התלאה אשר מצאתנו ונחיה יחד שלוים ושקטים מפחד ודאגה. קול שוטרי הפאליצייא, אשר המו וישוקו בחוצות העיר יומם ולילה, לא הוסיף עוד להפריע את מנוחתנו ובננו ישב אתנו ונהיה כלנו שבעי נחת.

ויהי היום ואנחנו הוזים שוכבים על משכבנו בחצי הלילה, אחוזים בזרועות התנומה הנעימה ומתענגים על חזיונות נעימים.... פתאום הקיצונו לקול דופק בחזקה על דלת הבית, לקול משק החרבות הכרתי, כי שוטרי הפאליצייא המה, אבל כל הרעש והשאון הזה לא הפחידני ולא הרגיז מנוחתי; במנוחה שאננה פתחתי את הדלת אך פתאום נבהלתי ואסוג לאחור: המון שוטרים מזוינים התפרצו הביתה בקול שאון והמולה רבה; ופקיד הפאליצייא אשר נלוה אליהם קרא בקול גדול: איה העלם המתחבא מפנינו!... הנה הוא שוכב על מטתו במנוחה שאננה!...הוי, עלם! קומה נא ולכה אחרינו!

שערו נא בנפשכם, בני, את חרדת לבבי ומצוקות נפשי ברגעים האיומים האלה; רחעלע קפצה ממטתה ותחל לזעוק זעקת שבר מרב הפחד אשר נפל עליה, אשתי החלה לרוץ בחדר הנה והנה כמתיאשת, ויאנקעלע נשאר על משכבו ובעיני בלהות וחרדה התבונן בפני השוטרים, כמו לא האמין למראה עיניו.

— אל נא תבהל ברוחך אדוני, קראתי בלב נשבר, בפנותי אל פקיד השוטרים, אולי משגה הוא אתך ועליך לבקר בבית איש אחר, כי יאנקעלע בני כבר חפשי הוא מעבוד בצבא, יען כי מלא אחר מקומו.

קול שחוק אדיר התפרץ משפתי הפקיד.

— ממלא מקום בנך? ענה בלעג: זה לו הפעם השביעית להונות את פקידי הממשלה ובכל פעם ישנה את שמו ואת עיר מגורו וימכר לעבוד בצבא, אך כעבור ימי מספר יעלם פתאום והלך אל מקום אחר ונמכר גם שמה בעד בצע כסף! — אבל עלם! הואילה נא לקום ממטתך וללכת אחרינו, כי אין עתותינו בידינו לחכות עליך עד בוש, יען כי עוד לא מלאנו את כל משלחותינו!...

„וועלוועלע האדמוני היה בעוכרי!" הרעיון הזה עלה בלבי ברגעי בהלה האלה, וועלוועלע האדמוני סבבני בכחש ויוליכני שולל בערמתו, למען הביא עלי שואת פתאום! — הפקיד קרץ בעיניו אל השוטרים ופתאום התנפלו כלם בשאון והמולה על יאנקעלע אשר שכב עוד על מטתו ויסחבוהו על הארץ; אשתי ורחעלע התנפלו לרגלי הפקיד ובבכי תמרורים התחננו לו להרפות ממנו; — חוסה נא אדון! צעקה רחעלע בחבקה בידיה את רגלי הפקיד, — קח נא את נפשי ממני ומותתני לעיניך, כי לא אעצר כח לראות ברע אשר ימצא את אישי ובעל נעורי!

— השירה הזאת כבר שרו באזני פעמים אין מספר! ענה הפקיד בדחפו בשאט נפש את שתי הנשים אשר כרעו לרגליו; תפשו את האיש ונלך לדרכנו! קרא בפנותו אל השוטרים.

פתאום לבשה רוח עז את רחעלע ותקח בידה שכין מלטש ותעמוד בין אישה ובין השוטרים ותקרא בקול עז: כל הקרב הקרב אלי אתקע לו את שכיני בחזהו ויעבור עלי מה!

רגעי מספר עמדו השוטרים על מקומם ולא מצאו עז בנפשם לגשת אל בני; אבל עד מהרה יצאו ממבוכתם ויתנפלו על רחעלע בחמה שפוכה ויוציאו את השכין מידה; שני שוטרים נפצעו מידה בהאבקם עמה; והיא גם היא מבלי משים שרטה שרטת עמוקה בידה; השוטרים תפשו את יאנקעלע ברגליו ויסחבוהו אחריהם, רחעלע אחזה בו בשתי ידיה ותסחב אחריו ומידה הפצועה נזל דם רב; אבל באולם הבית עצרוה השוטרים וינתקו את זרועותיה

האחוזות בנו יאנקעלע ויעמיכו את בני על שכמם וישאוהו אל חדר הקהל.

רחעלע שכבה על הרצפה באולם הבית מתעלפת וכל תושיה עזבוה; לכן עזבנו את השוטרים, אשר אמרנו להוץ אחריהם, ונרימוה מן הארץ ונשכיבוה על מטתה וברב עמל עלתה בידנו להשיב רוחה אליה.

הרעיון כי כל הרעה אשר באתנו המיט עלינו וועלוועלע בערמתו ובזדון לבו היה בקרבי כמסוס נוסס ולא הרפה ממני אף רגע; כל היום התהלכתי כצל ולא ידעתי נפשי; יש אשר יסרוני כליותי, מדוע אשים אשם נפש וועלוועלע, אולי לא מידו היתה זאת לי ורק ידי המקרה עשו כל אלה? לפעמים האיר שביב תקוה את חדרי לבבי כי בשום ראשי הקהל את עיניהם על בני והביטו אל בשרו הדל והכחוש ואל רוע מראהו, אז ישיבוהו לביתו ולא יקחוהו לצבא; התקוה הזאת חזקה את לבבי ותאמץ את רוחי ומעט מעט הבלגתי על יגוני;

בשנה תמימה ארך לי ליל העמל הזה, ואך החלו פאתי מזרח להתאדם לאור השמש, אשר יצאה כמחבואה להאיר על הארץ מהרתי לקום ממשכבי ואשים פעמי אל חדר הקהל; כשתי שעות רצופות חכיתי על פתח בית הקהל, עד אשר החלו ראשי העדה ופקידי הפאליצייא להתאסף אל בית המועצה; הה! לו יכלו האנשים ההם לחדור אל בתי נפשי פנימה ולראות את היגון והעצב הנורא השורר שם, אז סמוך לבי בטות כי נכמרו נחומיהם עלי ויחמ־ו על בני האובד! — על הככר אשר לפני בית הקהל התקבצו אנשים ונשים וטף ובנפש מרה ולב נשבר ונדכה חכו אל מוצא פי ראשי העדה ואל משפטם אשר יחרצו על מחמדי לבבם לשבט או לחסד! אכן כל אם נם ויגונם היו כאפס וכאין נגד שברנו הגדול כים! שלשת ראשי הקהל ובתוכם גם וועלוועלע, הופיעו לאחרונה; וועלוועלע לא גרע עיניו ממני בעברו על פני. . . אחרי רגעים מעטים באו בעשרת אנשי חיל מזוינים ויביאו את הצעירים אשר תפשו במשך הלילה אסורים באזיקים ובתוכם היה גם בן יאנקעלע בני; פניו נפלו מאד ואימה חשכה כסתה עליהם; תקותי כי בגלל רוע בשרו לא יבחרו בו ראשי העדה למסרו לצבא, התעודדה בקרבי עוד ביתר שאת; בתוך ההמון הרב, אשר התאסף בפתח הבית התרתי גם אני בכל עז לבוא אל תוך הבית פנימה; קרואי האספה ישבו כסאות למשפט אל שלחן ענול מכוסה בצמר ירק; אחד הצעירים הובא תחת קנה המדה והרופא נגש אליו ויחל לבחון ולבדוק את מבנה גוו וגזרת יצוריו וימשש את כל אבריו וגידיו, כאשר יבקרו הטבחים את השור המובל לטבח; לפעמים במצות הרופא לשעשע את לב ראשי העדה צוה להנער הנבחן לעמוד על בהונות רגליו ולפשוט את חזהו קדימה, הנער האמלל רער ויתנועע בכל גופו, עד אשר כשלו רגליו ויפול על פניו ארצה ושחוק אדיר התפרץ מפי קרואי האספה; כראות הרופא כי מהתלותיו ישרו בעיני הקרואים הוסיף להתל בו ויצוהו להפיח את לחייו בכל כחו, עד אשר אדמו פניו טרם והקרואים צחקו וישתעשעו מאד למראה עיניהם; אבל הנער האמלל, אשר בתנועותיו המוזרות העיר שחוק בעיני הנאספים נשאר על עמדו כפסל אלם, נדכה ועצוב רוח ובכליון עינים ודאבון נפש חכה אל מוצא פי הרופא, אשר בחיקו הוטל גורלו וממנו יצא כל משפטו; אולם הרופא, טרם חרץ משפטו על הנבחן, הביט אל פני ראש הקהל והיה אם דפק וועלוועלע באצבעו על מכסה ארגז הטאבאק פעמים אחדות, אז הודיע הרופא לקהל הנאספים, כי האיש הנבחן בריא אולם הוא וכביר כח ומוכשר לעבור בצבא; אך אם נגש ראש הקהל אליו ויסר את מכסה הארגז ויתן לפניו להריח בו, אז ידע הרופא ויבן כי עלה ריח ניחוח באף ראש הקהל מקרבנו זה ויפן אל הנאספים ויאמר: האיש הנבחן חולה הוא; חלש הוא ורפה כח ולא יצלה לעבוד בצבא!...

כן עברו הצעירים איש אחרי אחיו והרופא מלא אחרי רצון ראש הקהל, ככל אשר הורה לו בארגזו; מה יהא גורל בני? שאלתי את נפשי ואימה חשכה נפלה עלי! לבי דפק בקרבי כהולם פעם ועשתונותי נבוכו; ברגע ההוא הובא יאנקעלע תחת קנה המדה.

האיש הזה, אמר הרופא בפנותו אל המסבים, ענה את נפשו בזדון ויכחיש את בשרו, עד בי כשל כחו ועמודי גוו רופפו מאד.

ברק תקוה האיר את חדרי לבבי! מי יתן והיה לבב כל קרואי האספה כלב הרופא!...

אבל ברגע ההוא נשמע קול אצבע וועלוועלע בדפקו על מכסה ארגז הטאבאק, הרופא נבוך מעט... אבל עד מהרה שב אליו אמץ רוחו ויאמר:

— אולם בכל זאת יצלה לעבוד בצבא... גבהו שלש רגל (— יתר על המדה הדרושה —), בדי עורקיו מוצקים, מבנה גוו איתן, חזהו בריא ושמן ואחרי זמן לא רב ישוב אליו כחו ויגבר חילים ויצלה לעבודה...

כנשא על כנפי רוח נסתי החוצה, מבלי דעת את נפשי, כמו רדפו אחרי שודדי ליל לקחת את נפשי... בפנת אחד הבתים ישבתי לנוח מעט ובראש כפוף לארץ ובעינים זולגות דמעה צללתי בתהום מחשבותי הנוגות; פתאום נגעה בי יד ותעירני מעסקי מחשבותי; הסבותי עיני ואראה את

הארמוני נצב לנגדי ועיניו מפיצות זעם ורצח.

— אנכי, אנכי האיש, אשר הסב בכל הפגעים אשר כתמם באו עליך; אמר וועלוועלע בשפתים דולקות; אנכי שלחתי לך את האיש, אשר מלא מקום בנך זה שבועות מספר;

לא יכלתי עצור ברוחי לשמע לעג אויבי זה השותק למשבתי, דמי רתח בקרבי ורגשי נקם ושלם מלאו את כל חדרי לבבי; בחמה שפוכה התנפלתי עליו ואמטיר עליו מכה רבה באגרופי, עד כי נפל ארצה ושטף דם נזל מנחיריו.

וועלוועלע קם מן הארץ במנוחה, כמו מאומה לא עשיתי לו וילחש באזני בקול דממה: גם על זה נכונו בידי למענך שפטים...

בין כה נאספו אלינו המון רב, אשר ראו מרחוק את ראש הקהל נופל ארצה, אך וועלוועלע פנה אליהם בענות חן ויאמר:

— הניחו לו לאובד הזה, כי לא ידעה נפשו מכל אשר עשה; שהדי במרומים, כי אנכי עמלתי בכל כחי להציל את בנו מידי זרים, גם נתתי לו מכיסי שלשים שקל כסף, אבל לא כן אמר אלהים, ומה יכלתי לעשות אנכי? אנכי הנני מוחל על עלבוני ולא אשמר לו את עברתי בלבי.

כל הנאספים הביטו עלי בעין בוז ומשטמה ויחרקו עלי שן, על אשר הניפותי ידי על ראש הקהל ויצדקו עלי את הדין, כי לא לחנם באה עלי כל הרעה אשר מצאתני; בשובי הביתה רדפו אחרי המון נערים וידו בי אבנים ויעפרו בעפר ויחרפוני ויקללוני, עד אשר סגרתי בעדם הדלת בבאי אל מעוני.

ח

הה, מעוני זה, אשר בו שבעתי ענג ונחת בלי מצרים משך שנים רבות, מעון הברכה, אשר בצלו הסתופפו בני, הנחמדים, ילדי שעשועי, אשר טפחתי ורביתי בעמל כפי וזעת אפי, המעון הזה נהפך לי עתה למעון תנים, משכן אבל ויגון קודר! אשתי וכלתי ישבו כל היום קודר בלחץ יגונם, ראשם כפוף לארץ, שפתותיהם נאלמו ולא דברו דבר; מקור דמעותם יבש ויחרב ועל פניהן שכנה ענות תוגה עד כי למראה פניהן שכחתי את יגוני אני ואתאמץ בכל לב לדבר על לבן ולנחמן מעצבונן.

— עד מתי תשבנה נוגות ונואשות מתקוה? הן כל אשר יעשה אלהים — את טובתנו הוא דורש.

— את טובתנו הוא דורש? שנתה רחעלע את דברי בשפתים רועדות; הבצדק לקח נזרי מעל ראשי, זה בעלי אלוף נעורי וחמדת חיי?...

אשתי התפרצה בקול בוכים תחת אשר ישבה עד כה דומם כקבר; רחעלע הורידה את ראשה לארץ, רק שפתיה נעו וקולה לא נשמע, ולמראיהם לא יכלתי גם אני לשום מעצור לזרם דמעותי ואתן גם אני את קולי בבכי; השכנות באו לנוד לנו ולנחמנו אבל אשתי וכלתי מאנו הנחם, כי אמנם גדל כים שברנו ואפס נחם לנו!

— הן לא רק עליכם עברה כוס ורבים המה האמללים בעתותינו אלה, אשר נגעה בם יד ה'! ענתה אחת השכנות.

— אבל, ענתה אשתי בפרשה כפיה כמתיאשת, אבל שדי המר לנו עד מאד, כי לקח מאתנו את נחמתנו ומשענתנו לעת זקנתנו!

ביום ההוא הופיע בביתנו איש, אשר לא פללנו עוד לראותו; איש אשר למראה פניו נמלאו בתי נפשנו גיל וחדוה ורגלי העצב כלו כרוח ואינם; — לבוש בגדי הצבא, בקומתו הזקופה ומראהו הנאוה נצב לפנינו...

בננו יאנקעלע, האח, מה נהדר היה במלבושיו החדשים! כגבור הודו במלחמה, על חזהו התנוצצו כפתורי הנחשת ויוסיפו לוית חן על הדרת פניו; אבנט בד חגור על ירכו וחרב גבורים מצמדת עליו; — יאנקעלע!! קראנו שלשתנו פה אחד בהופיעו הביתה ונפול על צואריו ונחבקהו חליפות.

— כן, אהובי נפשי, ענה יאנקעלע בנעם קולו, אנכי הוא העומד לפניכם, וכאז כן עתה הנני בנכם אוהבכם בכל לבי, ואם החלפתי את בגדי — את רוחי לא שניתי!... ואתם אמרתם, כי התמורה הקטנה הזאת תרחיקני כלה מאתכם... על כן הנכם כמתיאשים וכאובדי עצות; — אכן לא כימים הראשונים ימינו אלה; עתה לא יוסיפו עוד פקידי הצבא לענות את אנשי החיל וליסרם בשוטים ועקרבים על לא דבר! שמים חדשים וארץ חדשה רואות עינינו עתה בעת הנאורה הזאת! ומי האיש, אשר ימלא את תפקידו באמונה ובשרון, לא יחת מפני כל ולא תגע בו יד איש לרעה!

יאנקעלע ישב לו לימין אשתו ובמתמאות פיו וחלקת לשונו החל לדבר על לבה ולנחמה; אמרי פיו היו כשמן ששון לראשנו ומדי דברו בנו שכחנו את עצבנו ורגזנו; כאשר עזב אותנו יאנקעלע וישב אל בית תחנות אנשי החיל עברה רוח אחרת על רחעלע, ענני היגון אשר כסו את פניה חלפו כצל ותחל לערוך ולסדר את כלי מלאכתה איש איש על מקומו ותשב

אל שלחנה ובלב נכון ורוח שאננה החלה לתפור ולאחה! גם אנחנו שבנו לעבודתנו, וכבוא יאנקעלע אלינו ביום המחרת וירא והנה עוסקים אנחנו במלאכתנו קרא בלב מלא רגשי ששון: האח, אהובי נפשי! את אשר לא פללתי לראות רואות עיני עתה! עבדו אהובי, ועבודתכם תגרש מעליכם את יגונכם ותחליפו כח!

יאנקעלע לא חדל מלבקרנו יום יום וישתעשע עמנו וינחמנו מעצבוננו; באמונתו וישרת לבו הפיק רצון מאת ראשי חיל הצבא ויטו אליו חסד וירשוהו ללון בביתו ולבלות בחברתנו את כל העת אשר הוא חפשי מעבודתו; לאות על הצטינותו בעבודת הצבא נתן לו אות כבוד בתמונת כוכב, אשר נשא על חזהו תמיד; לעתים לא רחוקות הופיע אלינו בכבודו השר המצביא את גדוד החיל, אשר יאנקעלע נחשב לדגלו: — מאד ינעם לי — היו דבריו אלינו — להכיר את ההורים המאשרים, אשר גדלו וחנכו איש אמונים וישר דרך כבנכם.

אולם לא ארכו ימי שלותנו וחיש בא הקץ לשמחת לבבנו! בעבור שני חדשים לימי שבת יאנקעלע אתנו, הגיעה הפקידה, כי גדוד החיל השוכן בעירנו מעתיק את מושבו לעיר המלוכה; ובכן נאלצני להפרד מעל בננו... יאנקעלע דבר על לבבנו ויבטיחנו להודיענו תמיד מחייו ומצבו בעיר הבירה ודבריו הנעימים, אשר ידע לכלכל בכל עת בהשכל ודעת, הרגיעו את רוחנו. —

יאנקעלע שמר את מוצא פיו ומדי שבוע בשבוע הגיעונו מכתביו, אשר השיבו את רוחנו וישביעונו ענג; כה עברו שנות עבודתו בצבא, ומכתר באותות כבוד שב אלינו.

אין מלים בפי לתאר לפניכם כמו את אשרנו וששון לבבנו, אחרי שוב בננו מעבודתו בצבא! שכחנו את כל עמלנו ורגזנו ונהי כלנו שמחים וטובי לב; יאנקעלע ורחעלע ישבו כל היום על עבודתם וישירו ויהתלו כדרכם תמיד; ואני ואשתי שבענו נחת בהביטנו עליהם מרחוק מחדר מלאכתנו!

בעת ההיא הרתה רחעלע ללדת; מעט מעט החלה לעזוב את שלחן מלאכתה ולהתבונן בבתי נפשה, בהתבודדה בחדר משכבה; שחוק קל לא חדל מלרחף על שפתותיה, ואגלי דמעות ששון נוצצו בעיניה; התקוה שחקה לפניה בכל הודה והדרה ותהי שכורת ולא מיין!...

ט

למן היום אשר הרתה רחעלע גברה אהבת יאנקעלע אליה וכל אשר שאלו עיניה לא אצל ממנה, ובהגיע היום שקוינוהו ורחעלע כרעה ללדת היה יאנקעלע כל היום כמתעתע וירץ בחדר הנה והנה ולא ידע נפשו; אנחנו התאמצנו בכל עז להרגיע את רוחו, אבל הוא לא שם לב אל דברי נחומינו ויהי כאובד עצות ולא ידע שלו בנפשו! אבל עד מהרה שב אליו רוחו ויגונו ופחדו נהפכו לששון ועליצות נפש. כצאת המילדת מחדר רחעלע ותקרא אלינו: מז"ט! בת נולדה לכם, בת נעימה ויפה-פיה! קפץ יאנקעלע ממקומו ומבלי דעת נפשו מרוב ששונו החל לרקוד ולחול בחדר ולקרוא בקול: מז"ט! מז"ט! ויפול על צוארינו ויבך מרב שמחה.

האח! מה יקרו ונעמו לנו הרגעים האלה! המאשרים מכל ילדי חלד היינו בעינינו ולששון לבנו לא היה קץ! יאנקעלע לא סר מחדר אשתו כל היום וישרתה כעבד וימלא את כל משאלות לבבה ולא היה דבר אשר כנע מאתה; האח! מה פחד ורחב לבבנו בראותנו אותו יושב למראשותי אשתו ומשוחח עמדה בדברי חן ונעימות:

— בתנו גאלדעלע — אמר אליה יאנקעלע — דומה אליך במראה ובצביונה...

— לא כי — ענתה רחעלע — הן עיניה היפות וכל יצורי גוה כלם יעידו עליה כי בתך היא ואתה אביה.

יאנקעלע בלה את כל שעות חפשו מעבודתו אצל ערש בתו ויהי אומן אותה באהבת אם רחמניה ויחבקה וינטלה על זרועותיו ותהי שעשועיו כל היום.

— לו תהי כאמך טובת לב ונדיבת רוח — דובבו שפתי יאנקעלע בישבו בפאת ערש בתו ובהשחו ראשו אליה — כאשר נמשלת אליה במראך הנאוה, ביפיך וחנך, והיית עטרת בעלך ושעשועי הוריך, אשרנו ונחמתנו עלי אדמות!

כל נדנוד פה וניב שפתים, כל רגש ותנועה קלה, אשר נראו על פני גאלדעלע, העירו בלב הוריה המאשרים רגשי ששון וענג בלי מצרים.

— עודך ילדה רכה וקטנה — הסכינה רחעלע לדבר אליה בחבקה אותה בזרועותיה — אבל ימים יבואו ואת תגדלי ותפרחי בביתי כזית רענן, ותהי עלמה כלילת יופי, כל רואיך עליך יתפלאו ובהוריך יקנאו, ובהגיע עתך עת דודים אז נתפור למענך בגדי תפארת ליום כלולתך ויובילוך במחול משחקים אל חפת דודים ואני ואביך נרקוד ונשמח ונגיל... ובדברה

הרימה את בתה למעלה בידיה ותרקוד עמדה סביב סביב לשלחן מלאכתה ויאנקעלע בהתבוננו עליהם עזב את מלאכתו ויחבק את האם המאשרת ואת בתה וירקוד עמהם יחד.

לפעמים נראו על פני רחעלע עקבות דאגה ועצב, אשר מצאו קן למו בסתרי לבבה, ותשב הפושה בהמון שרעפיה אצל ערש בתה דוממה ועצובת רוח, ובעיניה נוצצו אגלי דמעות, כמו חדרו עיני מחשבתה להביט אל עתידות חייה ולראות את התלאות והמצוקות הנוראות, הנשקפות לה מבעד ערפלי העתיד!.. ואז למען הרגיע את רוחה ולהשקיט את המית לבבה הסואן ברעש נשאה את קולה הנעים ותשר לבתה את שיר הערש:

רוּחַ סֹעָה וְסַעַר בַּחוּץ יָפוּחַ...
שִׁכְבִי נָא בִתִּי עַל עַרְשֵׂךְ לָנוּחַ
בִּמְנוּחָה שְׁנָתֵךְ תָּנוּמִי
וּבְשָׁלוֹם מֵעַרְשֵׂךְ תָּקוּמִי
הַבְּקִי בִּמְנוּחָה זְרֹעוֹת הוֹרָתֵךְ
וְסַעֲרַת הָרוּחַ לֹא תַפְרִיעַ מְנוּחָתֵךְ
מֵרוּחַ סֹעָה וְסַעַר הַהוֹמֶה בֶּחָיִל
אַל תֶּחֶרְדִי נָא בִתִּי עַל מִשְׁכָּבֵךְ בַּלָּיִל
סָבִיב מִטַּת בִּתִּי
פֹּה נִצָּבִים אִתִּי
מַלְאֲכֵי שָׁלוֹם – מִמָּרוֹם יָרֵדוּ
וְלִשְׁמוֹר עַל רֹאשָׁהּ יַחַד עָמָדוּ.

ויהי היום ויאנקעלע ישב כפעם בפעם נשען על ערש בתו ויתבונן ביפי מראה, פתאום התמלט קול פחדים מפתחי פיו; לקולו מהרנו כלנו לגשת אל מטת הילדה והנה הה! רעדה אחותנו למראה פניה! גאלדעלע שכבה על ערשה כבול עץ מבלתי נוע יד ורגל ובכברות שאפה הוח; פניה אדמו מדם ואש נורא היה עצור בעצמותיה; הרופא, אשר מהר לבוא אלינו, נענע בראשו בשפק ויאמר, כי אין לו כל עצה ותרופה למחלתה ורק אחרי ימי מספר יבקרה שנית ורק אז ידע, אם יוכל להעלות לה ארוכה.

יאנקעלע ורחעלע רצו בחדר אחת הנה ואחת הנה כמתיאשים ואובדי עצות וידיהם על ראשם, רעיונות רוחם רחפו בין יגון ותקוה ועל פניהם נראו תמיד עקבות כל שנוי ותמורה, אשר הלו במחלת בתם.

עברו כשלשה ימים ומצב הילדה החולה לא הוטב עדנה ברב או במעט; רחעלע שכבה על מטתה והנם את שנתה. אחרי שבעה נדודים כל הלילה לכלכל את מחלת בתה הכבדה, יאנקעלע ישב נשען על ערש הילדה ואנכי עמדתי אצלו ונתבונן בפני החולה בעיני יגון ועצב, והנה נפתחה הדלת ואיש צבא בא הביתה, ויושט ליאנקעלע ספר חתום בחותם שר הצבא; בידים רועדות הסיר יענקעלע את חומר החותם מעל המעטפה, כמו לבו נבא לו עתידות לא טובות ובהחלו לקרוא כסתה לבנת מות את פניו;

— מה זה היה לך, בני? שאלתי בדאגה והמהון גם יחד.

— האגרת הזאת שלוחה אלי מאת השר המפקד את חיל הצבא, ענה יאנקעלע ושניו דא לדא נקשן.

לקחתי מידו את האגרת ואקראה ורעדה אחזתני גם אותי! לבי דפק בקרבי כהולם פעם ועשתונותי נבוכו; השר המצביא את חיל המעמד הודיע באגרתו, כי מלא את בקשת בני ויספהו אל צבא הפקודים, העומדים תחת דגלו.

— אהה בני! קראתי מנהמת לבי; מה עשית ותעכור את נפשך ונפש אנשי ביתנו! אי זה רוח עבר עליך להגיש כתב בקשה כזה אל שר הצבא?

— לא ידי עשו זאת! ענה יאנקעלע במבוכה; כי איך אעשה את הדבר הזה ואת פיך לא שאלתי? האעזוב את אשתי ואת בתי, אשר אהבתין כאישון עיני ואלכה לחרף את נפשי על שדה מלחמה וקטל?

רעיון זר עבר כברק בחדרי לבבי ויאר את עיני להביט נכחות...

— מה אעשה אפוא, אבי? קרא יאנקעלע בפרשו כפיו כמתיאש, עוצה נא עצה איך להסב פני הרעה.

— נמהר נא ללכת אל בית השר ונחלה את פניו להשיב את דבריו אשר שלח בספר אליך, אולי ישים לבו אל תחנונינו וירפה ממך.

בבואנו אל בית השר קדם את פנינו בשמחה ובענות חן ויתקע את כפו ליאנקעלע ויאמר אליו נגדה כל השרים ואנשי החיל אשר ישבו בביתו; את האיש הזה אהבתי תמיד כאישון עיני, כי מלא את תפקידו באמונה וכשרון, ומה יגל לבי עתה בראותי, כי נשאר נאמן למלכו ולארצו ועתה הנהו בא שנית לעמוד לצבא ולעבוד את מלכו בתם ויושר.

— אדוני השר! ענה יאנקעלע בשפתים רועדות; את כתב הבקשה לא הגשתי אנכי, כי לא אוכל לעזוב את ביתי... כי אב משפחה הנני...

— מה זה תמללנה שפתיך, עלם! קרא השר בקמטו את מצחו, התנחם על המפצך הטוב והנך אומר לשוב מדבריך? או להכחיש את כתב ידך הנך אומר? הא לך את הכתב וקראהו!

— אדוני השר ! ענה יאנקעלע, ידי לא כתבו המכתב הזה, כי אם אויבי בנפש ברצותו להמיט עלי רעה ולהביא עלי שואה לא ארע שחרה.

— לא אוכל אפוא להושיעך, בני! ענה השר במנוחה; כבר הובאת במספר הפקודים, העומדים תחת דגלי.

— חוסה נא אדון נכבד! קרא יאנקעלע בדמעות, חוסה נא עלי, כי בעל אשה אנכי ואב לבת קטנה, רכה וענוגה, ואם אלך אני לעבוד בצבא אז יגועו המה ברעב!

— מאד ידאב לבי עליך, בני! ענה השר, אבל למרות רצוני לא אוכל עוד לשנות את פני הדבר! אולם את זאת אבטיחך נאמנה, כי בעמדך תחת דגלי, אז אשים עיני עליך לטובה ואקרבך בימיני, ככל אשר תהיה לאל ידי.

— אבל אדוני השר! לא אוכל לעזוב את אשתי ובתי...

— גם לי אשה ובנים, ענה השר בתלונה, ומעטים המה הימים, אשר אבלה בחברתם.

— חוסה נא אדוני השר...

— נלאיתי נשא את דבריך אשר תכביר אלי חנם! קרא השר ברגז, הכון נא בעוד שלשת ימים לבוא אל בית תחנות חיל הצבא.

בלב נשבר ונדכה ובעינים זולגות דמעה מאין הפוגות יצאנו מבית השר ונשם פנינו אל בית ווערלוועלע לבקש ממנו רחמים עלינו...

ווערלוועלע לא היה בביתו וגם אשתו לא קדמה את פנינו כפעם בפעם בצרור המפתחים אשר בידה, כי שכבה על ערש דוי ותתאבק עם כר המות; אך בפנותנו לצאת פגשנו את „ראש הקהל", אשר שב הביתה כראותו אותי לטש עלי את עיניו היקרקות ויטה אלי ראשו וילחש באזני לאמר:

— גם בעד מעללך האחרון השיבותי לך גמולך בראשך ומעתה הננו נקיים...

אולם טרם אגלה לכם את אחרית ספורי אתאר נא לפניכם את ארחות היו בני עירי בעת ההיא. ירחים ושנים חלפו עברו ויבולעו בתהום הנצח מבלי השאיר כל אות ורושם בחיי תושבי עירנו הקטנה; רק בעת הכנסת כלה או הלוית המת התראה תנועה קלה על פני חוץ; אנשי העיר יחלו מעט מעט לעזוב את משכנותיהם וכרמשים יזחלו ממקום מנוחתם בדרך העולה בית אלהים, אך חיש ישובו אל מעונם והמנוחה הנעימה תשוב להשתרר כבראשונה, ובעת אשר מקרים נשגבים רבי העליליה ירגיזו פני תבל והיו ענין רב לבני אדם לענות בם, הנה בעירנו תשלוט שלטת מנוחה שאננה ושלות השקט ויושביה יתבודדו במועדיהם, כמו אין להם דבר עם איש זולתם ועירם. זאת היא עולם בפני עצמו ודבר אין להם עם כל יושבי חלד.

אולם גם בעירנו בא הקץ למנוחת יושביה! קול קורא למלחמה עבר בארץ ויגיע גם עד עירנו הקטנה וישימה כמרקחה; בכל חוצות העיר התאספו אגודות אנשים ויהי כל מדברם, שיחם ושיגם בדבר המלחמה האיומה הנכונה לבוא; חובשי ביהמ"ד לא חדלו כל היום מלפלפל ולהתוכח בדבר החדשות והנצורות אשר תקרינה בעולם... ויעבירו תחת שבטם את כל חיל הצבא אשר לשני העמים היוצאים למלחמה וינבאו מראש את אחרית המלחמה יד מי תגבר במלחמה.

חוצות העיר המו מאדם רב; שלשת ראשי הקהל סבבו כל היום בשוקים וברחובות; העוטרים והתופשים המו ויגעשו בעיר ויתפשו אנשים צעירים הסובבים בחוצות ויביאום אל חדר הקהל וימסרום לצבא; ראשי הקהל פתחו את אמתחותיהם ומכל עברים הוגשו אליהם כסף ומתנות; — אנחנו ישבנו שלוים ושקטים בביתנו ולא ידענו רע, כי בננו יאנקעלע הלא כבר מלא את חובתו לצבא! התקוה שחקה לפנינו והשביענו נחת וענג בלי מצרים; — אבל המקרה הנורא בהתעודה המזויפה שם קץ לאשרנו ויכיע כעץ תקותנו! התקוה האחת, אשר אליה נשאנו עינינו ונפשנו, היתה להטות לב השר עלינו לטובה, אבל גם הוא השיב בקשתנו אחור וכה נשארנו עזובים ושוממים, בלי עזר ומשען כתרן בלב ימים! — אולם נפלאת היתה הכונת נפש יאנקעלע בני! בהגיע אליו בשורה לא טובה, כי איזו רעה נשקפה לו, אז נבקה רוחו בקרבו ורעיוניו נבוכו, אבל כאשר הגיע עד משבר ותדביקהו הרעה אשר ירא מפניה, אז הבליג על פחדו ובלב אמיץ ורוח נכון, העשוי לבלי חת, קבל את פני הרעה ויכנע תחת עול גורלו המר. — הן כבר ספרתי באזניכם, כי כקרוא יאנקעלע את אגרת שר הצבא נפלו פניו מאד ויראה ורעד אחזוהו, אבל אחרי אשר נוכח לדעת, כי נלכד ברשת אויב ואין לו כל עצה ותחבולה להמלט ממנה, חזק את לבו כצור ויט שכמו לסבל את אשר נטה עליו קשי יומו!

— אבי, אמר אלי יאנקעלע, כאשר שבנו הביתה מבית ווערלוועלע, הן עיני ה' משוטטות בכל הארץ וגם בשדה קרב ולחם ישמור את נפש ישרים לבלתי נפול בידי בני עולה! המוב טוב אנכי מאלפי אחי, העוזבים את בתי הוריהם ונפרדים מעל נשיהם ועולליהם, אשר נפשם קשורה בנפשם. ויוצאים אל שדה המלחמה לרדף את נפשם על מרומי שדי קטל?

— אבל איך תגלה את אזן רחעלע מות, לבלי יבולע לה?

יאנקלע הוריד ראשו לארץ ויהי במתעתע.

— הה! הדבר הזה ידכאני עד עפר ולא אמצא מלים בלשוני לנחם את אשתי האמללה! ענה יאנקעלע ואנחות כבדות התפרצו ממעמקי לבבו; הרכה והענוגה, אשר כבר נשאה וסבלה במעט ימי חיה מכאובים ותלאות אין מספר, איך תעצר כח לסבול את תונה זה; אבל נחכה נא עוד יומים או שלשת ימים, כי למה נעציב את רוחה טרם אלך מזה?...

ויהי ביום השלישי, היום אשר נועד לעמוד לצבא, קם יאנקעלע ממשכבו טרם האיר השחר ויבוא אלינו החדרה ויער אותנו משנתנו ובקול דממה אמר אלינו; — הורי היקרים! היום נפרד איש מעל רעהו...

המלים המעטות האלה שברו את לבבנו וברב כח עצרנו ברוחנו לבלתי התפרץ בקול בוכים ולעורר את רחעלע משנתה.

יאנקעלע החל להתהלך בחדר אחת הנה ואחת הנה ויצלול בתהום מחשבותיו, פתאום עזב את הבית ואחרי רגעים מעטים שב אלינו ובידו בקבוק מלא יי"ש.

— שתה נא אבי, אמר אלי בהושיטו לי את הבקבוק, שתה והחלף כח, כי היום נפרד איש מעל רעהו.

בלי חמדה לקחתי מידו את הבקבוק ואשתה ממנו מעט, אחרי כן לקח יאנקעלע את הבקבוק ויניחהו אל פיו, מבלי השאיר מאומה.

— הנך מתפלא עלי, אבי, אמר אלי יאנקעלע בהביטו עלי בעין חודרת, כי לא הסכנת מעודך לראות אותי שותה לשכרה, אבל חובה מרה וקדושה רובצת עלי עתה, והיא תאלצני לאמץ את רוחי ולבבי בכל עז; היום אודיע לרחעלע, כי הנני נפרד מעליה...

עוד הפעם הלך יאנקעלע לצעוד בצעדי און הנה והנה בחדר, אך פתאום פתח את הדלת לחדר אשתו ובברכים כושלות נגש אליה. רחעלע ישבה על מטתה והתבונן בפני בתה החולה.

— רחעלע אהובת נפשי, החל יאנקעל את אמריו, הלא ידעת, כי בתעודת החפש אשר נתנה לי בכלות שנות עבודתי בצבא כתוב, אשר בעת מלחמה עלי לשוב ולעבוד בצבא.

לבנת מות כסתה פתאום את פני רחעלע, עד כי נבעת יאנקעלע למראה פניה אשר שונו מאד.

— רחעלע! קרא בקול פתאום, האין די לך עצבי ויגוני אני, כי תאמרי עוד להוסיף מכאוב על מכאובי...

רחעלע נתנה קולה בבכי ויליל תמרורים ותען,

— צדקת אישי! אבל הניחה נא לי מעט ואבליגה.

— הנחמי נא חיי רוחי! ענה יאנקעלע, בחבקו אותה בזרועותיו, הנחמי ואל תיאשי את לבך מתקוה, כי עוד ימים יבואו ויחדשו ימינו כקדם.

רחעלע נשארה חבוקה בזרועותיו, שפתיה נאלמו ולא יכלה דבר דבר.

— קוי לה', הוסיף יאנקעלע ברוח נכון, קוי לה' כי לא יעזבנו ועוד נראה בעינינו את בתנו הנחמדה מתערה כזית רענן בביתנו... הנחמי נא, חיי רוחי, ומנעי קולך מבכי!..

רחעלע אמצה אותו בזרועותיה, כמו חפצה להחזיק בו בכח, לבל יגזלו אותו מידה.

— הנני להבליג על יגוני ולצפות לימים טובים מאלה, אמרה רחעלע, אחרי דומיה ממשכה.

יאנקעלע יצא מחדרה, כי אבה להפרד ממנה מעט מעט...

עברו כשתי שעות ויאנקעלע בא ב פ ע ם ה א ח ר ו נ ה אל חדר אשתו... גאלדעלע החלה מעט מעט לשוב לאיתנה, והיא שכבה עתה בזרועות אמה והתינק משדיה וכראותה את אביה הסבה את ראשה אליו ועל שפתיה רחף שחוק תם וילדות, אחר הורידה עוד הפעם את ראשה על שדי אמה.

— ראי נא חיי רוחי, אמר יאנקעלע, מה צהלו פני בתנו עתה, בעת הפרדי ממך, אות הוא כי לא יעזבנו ה' ועוד אשוב לחדות בשמחה את פניך. אבל ביום שובי אליך, אז תעדי את בגדי תפארתך, אשר לבשת ביום כלולתך, כי מאד נעימה את בבגדיך אלה, ואת בתנו תעדה את בגדיה החמודות ויצאת לקראתי לקדם את פני, האף אין זאת, יפתי?

רחעלע החרישה ולא דברה דבר.

— מדוע תחשי, רעיתי, ולא תענני דבר? שאל יאנקעלע ובעיניו התנוצצו דמעות; הלא תצאי לקראתי לקדם את פני?

רחעלע התפרצה בקול בוכים ותפול בזרועות אישה ותען בקול דממה:

— אבטיחך נאמנה אישי, כי אצא לקראתך עם בתי על זרועותי...

— היי בטוב, חמדת לבבי! ענה יאנקעלע, ויחבק את האם ואת בתה ויאמצם בזרועותיו, ופתאום פנה מהם ויצא בחפזה החוצה.

אנכי ואשתי לוינו אותו אל בית תחנות אנשי החיל ; אבל בחצי הדרך הסב יאנקעלע בלכתו וישב אל ביתו , שם נצב על מפתן הדלת , כמו חשב עם לבבו , אם לבוא הביתה... ולראות עוד הפעם את אשתו ובתו... או לחדול , אך פתאום נחם על מחשבתו וישב אלינו.

אכן לב האדם קשה מצור ! וכל המקרים ופגעים אשר יעברו על נפשו עוד יחזקו את לבו ויאמצו את רוחו לשאת ולסבול תלאות ומכאובים כל ימי צבאו עלי ארץ !

יא

בית תחנות חיל הצבא היה מלא מפה לפה אנשים ונשים וטף. נורא היה מראה האמללים האלה! עיניהם אדמו מבכי , שערותיהם פרועות , פניהם קבצו פארור ולבנת מות שכנה עליהם ; לקול רעש התפים מהרו אנשי החיל להתאסף על המגרש הרחב ויעמדו הכן לעשות דרכם ; אבל קול צעקת האמללים ושאון יללתם עלה שמימה ויתערב עם רעש התפים ושאון החלילים... חיש בא שר הצבא ולתנופת ידו הריעו החלילים והתפים ביתר עז והמחנה נסעה לדרכה... אחרי עבור המחנה כברת ארץ עמדה להנפש מעט ושר הצבא נתן אות לעדת המלוים את אנשי החיל להפרד מעם בניהם ולשוב העירה.

הימים היו ימי בציר , רוח קר ולח נשב בחוצות ; השמש האירה באור כהה את מחנה האמללים ההולכים בדרך לא ישובון עוד. כאשר עמד המחנה ואנשי החיל שכבו על הארץ לנוח מעט , עברו על פנינו המון אדם רב מנכבדי העיר ועשיריה , אשר הלכו אחרי ארון מת ללוות איזה נפטר לבית עולמו ; לפני הארון הלכו בחורי הישיבה וספרי התהלים בידיהם ויקראו : צדק לפניו יהלך וכו ! שאלתי את פי אחד העוברים על פני מי הוא המת , אשר יחלקו לו עתה את כבודו האחרון , ויענני , כי אשה כבודה ונדבת לב היא , אשת ר' וועלוועלע ראש הקהל. לשמע המענה הזה עלה על לבי זכר היום , אשר עמדתי באולם בית ראש הקהל , המלא מפה לפה אנשים ונשים , אשר בכו ויתחננו אל האשה הכבודה לחמול עליהם ולהושיעם בצר להם , אך היא האטימה אזניה משמוע את קול זעקתם ותצלצל בצרור המפתחים אשר בידה עד בלי נשמע קולם והאמללים שבו אל ביתם בפחי נפש... והיא היא האשה , אשר אחד העוברים יכנה בשם אשה כבודה ונדיבת לב ואלה בחורי חמד , היושבים כל היום על כס התלמוד , יקראו לפניה : צדק לפניה יהלך וכו' ! ! ...

אחרי הארון הלך בקומה זקופה בעל האשה הכבודה — הוא וועלוועלע הארמוני. בעברו על פני המחנה התבונן בפני הנאספים ובהכירו אותי ביניהם לטש עלי את עיניו הירקרקות ויחרוק בשניו , עד כי נבהלתי מהביט אל מראהו ואסוג אחור בחרדה...

המון מלוי המת עברו לדרכם ואנחנו החלנו לברך את בנינו ולהפרד מהם... קול בכי , יליל תמרורים וזעקת שבר הקיפה את כל המחנה , כל לב נקרע לגזרים , נהרי נחלי דמע שטפו מעיני האמללים , השמים בכו לקולנו והארץ רגזה לשברנו ! נפלתי בזרועות יאנקעלע , אך נאלמתי דומיה ולא יכלתי דבר דבר. עת הפרידה לא ארכה , וחיש הריע קול התף , לאות כי תסע המחנה הלאה לדרכה.

— נחם נא את אשתי , את רהעלע ! קרא אלי בני מרחוק.

כבול עץ נשארתי על עמדי ולא משתי ממקומי , עד אשר נעלמה מנגד עיני כל המחנה במורד ההר.

עיפים ומדכאים , ביליל ובבכי תמרורים שבנו כלנו העירה. — הישובו האמללים האלה לראות עוד הפעם את מחמדי נפשם ?

העברתי את מבטי עיני על פני מרחבי רקיע , כמו בקשתי שמה מענה על רחשי לבבי ; רוח קר נשב בחזקה ויהמה וינעש בשאון והמולה בעברו בין ראשי האלונים ; אשר עמדו צפופים ואת צמרותיהם נטשו אל כל עבר , כמו פרשו כפיהם לנוד לשברנו הגדול כים ! עלים נובלים עפו אל כל רוח ויפוצו אל עבר פני הרטובים מדמע וכל עלה נובל , אשר עבר על פני , נשא על כנפי הסערה , נדמה לי כמו אגרת שלוחה אלי מידי מר המות , כי לא יאחר פעמיו , ובא יבא אלי לגאול את נפשי מתלאות החיים !

— צרת רבים חצי נחמה ! שמעתי קול קורא מאחרי ; הסבותי עיני ואראה והנה איש גבה קומה ובריא בשר נצב עלי , אזור עור אזור במתניו ושתי ידיו תקועות בו ; בהביטי עליו הכרתי בו כי תופר מנעלים הנהו.

— אל נא ידידי , אל נא תאמר נוש לשברך ! הוסיף האיש בהוציאו מחיקו בקבוק י"ש ; לחיים ר' בנימין ! שתה נא מעט יין וירוח לך מעט ! הי"ש הוא אוהב נאמן ומנחם משיב נפש בעתות היגון והדאגה ! שתה נא , ידידי !

מבלי משים לקחתי מידו את הבקבוק ואניחו אל פי.

— כן הוא ידידי ! הוסיף הסנדלר ; היין ישיב

רוח נכאה ויחזק לב נשבר ונדכה; — גם בי נגעה יד ראשי הקהל לרעה וימסרו את בני לעבודת הצבא, בני יקירי, אשר היה כל משענתי ונחמתי בעניי! ותקטן עוד זאת בעיניהם ויקחו מאתי בערמה את כל כספי והוני המעט, אשר רכשתי לי בעמל כפי וזעת אפי.

— ואיך היה הדבר, ספרה נא לי?

— הט נא אזנך ידידי, ותשמע דברים אשר לא פללת לשמוע; — ראשית דרכי היה לקחת דברים עם וועלוועלע, אבל בבאי אליו לא מצאתיו בביתו, ואשתו — ירקב שמה — נתנה עלי בקולה ותגער בי ותצלצל בצרור המפתחים אשר בידה, עד בלי נשמע קולי; שבתי הביתה בפחי נפש, אבל ביום המחרת הלכתי עוד הפעם אל ראש הקהל, ואף אם לא מצאתיו גם הפעם בביתו, עכ"ז לא יספה עוד אשתו לצלצל בצרור המפתחים ולגער בי, ונהפוך הוא כי האירה אלי פנים ותושיבני לימינה. באשר שני מליצי יושר לוו אותי על דרכי אליה ויטו את לבבה עלי לרחמים.

— ומי המה מליצי יושר האלה?

— שתי אווזות גדולות ושמנות, אשר מצאו חן ויפיקו רצון מאת גברת הבית, אשר לקחה אותן מידי והבטיחני נאמנה כי אוכל להיות שאנן מפחד ולא תבואני רעה.

— ומה היתה אחרית הדבר?

— ראש הקהל השני בהודע לו כי לקחתי דברים עם אשת ר' וועלוועלע צוה עלי לבוא גם אליו; בנתי לרעו ובבאי אליו הבאתי עמדי ככר נפת וקאפפע ואגישם לו למנה; בתשואות חן קבל כיד את המנחה ויבטיחני גם הוא למלאות שאלתי.. בהודע הדבר לראש הקהל השלישי שלח גם הוא לקרוא אחרי להמתיק אתו סוד...גם אליו לא הלכתי בידים ריקות ואתן בערבון את טליתי החדש, אשר התפללתי בו ביום מועד וחג, ואקנה תרנגול שמן וטוב ואבוא להתיצב לפניו; גם הוא האיר אלי פנים ויבטיחני נאמנה, כי לא יעבוד בני בצבא; — וכן היה, כי בעמוד בני למבחן בחדר המועצה חרצו עליו שלשת ראשי הקהל את משפטם פה אחד, כי לא יצלח לעבוד לצבא וישלחוהו לביתו; אבל אחרי שבועות מספר קראוהו עוד הפעם אל בית הקהל, שם בקרוהו שנית וימכרוהו לצבא.

— ואתה החרשת ולא הרעשת עליהם ארץ ושמים על זדונם ורוע לבבם?

— אנכי לא נחתי ולא שקטתי ואשים את כל העיר כמרקחה; פעם אחת פגשתי את שלשת ראשי הקהל בלכתם בחוץ ואתיצב לקראתם ואתחנן אליהם, כי ישיבו לי את כספי, אשר לקחו מידי על לא דבר, אבל המה הביטו עלי בתמהון ולא ענו אותי דבר; בשובי הביתה חכו עלי שני שוטרים ויובילוני אל בית האסורים ואשב שמה שלשת ימים, על אשר דברתי דברים קשים באזני ראשי הקהל.

— ובנכם, אשר הלך לעבוד בצבא, יחיד היה לכם?

— לא, ענני; עוד נשארו לי שני בנים קטנים, אשר עוד לא ידעו מטוב ועד רע ורק היו עלי למשא לנהלם בלחם; אבל הבלגתי על יגוני ואתן את ידי לאוהבי הנאמן, אשר הנהו פה לפניך... בדברו הורה באצבעו על הבקבוק אשר בידו ויפן וילך לדרכו.

— הנקל לך לבקש תנחומים בכוס היין. בהיות לך בן נלוז כמוך, דברתי עם לבבי בלכתו ממני, אבל לו היה בנך כיאנקעלע, אז מאנת הנחם!

ברגע ההוא עברתי על פני בית וועלוועלע, המון רב מנכבדי העיר נהרו אל בית ראש הקהל לנחמהו אחרי מות אשתו; אחד המנחמים בעברו על פני, כצאתו מבית וועלוועלע, עצרני בלכתי וישאלני.

— מאין תבוא ר' בנימין?

— בני יחידי הלך לעבוד בצבא, עניתי בלב נשבר.

שחוק קל עבר על שפתי האיש לשמע דברי;

— ולמה זה יפול לבבך? שאלני; הן מצא בנך את שבקשה נפשו ומה לך עוד? — ר' וועלוועלע ספר לי — הוסיף האיש, בראותו כי אין בפי מענה — ר' וועלוועלע ספר לי, כי בנך הגיש מכתב-בקשה אל שר הצבא לספחהו אל גדוד אנשי חילו.

לא מצאתי מלים לענות אותו, כי אכף עלי יגוני, על כן פניתי ממנו ואאריך דרכי בפחי נפש. בקרבי אל ביתי הגיע לאזני קול בכי וזעקת שבר, היוצא מחדר מעוני.

העוד לא נמלאה סאתי ואיד חדש נכון לצלעי? שאלתי את נפשי.

חדר מעוני היה מלא מפה לפה נשים, אשר סביב שתו על רחעלע בשכבה מתעלפת על הרצפה וידימוה מן הארץ וישאוה החוצה...

מגודל מבוכתי עברתי על פני הנשים ולא שאלתין מאומה, רק מהרתי לבוא החדרה. גאלדעלע שכבה מתה על ערשה ולמראשותיה נצבה אשה אחת ונר בוער בידה.

כבול עץ נשארתי על עמדי ואתבונן בפני הילדה המתה, עיני לא דלפו דמעות, ומלבי לא התפרצה כל אנחה הרישית, והאמת אגיד לכם, בני, כי המחזה הזה לא העציבני מאומה.

מאר מאד קנאתי בגאלדעלע כי מתה!

יב

כל הלילה עד חצי יום המחרת שכבה רחעלע מתעלפת בבית אחת מרעותיה וכל חושיה עזבוה; בעת אשר נתק פתיל החיים בבתה גאלדעלע, עזבוה חושיה גם אותה ולא הוסיפה עוד לראותה, בבוא שומר בית הקברות ויעף אל מעוני כשר משחת ויוציא את הילדה המתה מערשה בידיו העבות והמגאלות... ויצנפה צנפה כדור ויתקעה אל הסל אשר בידו וישאה אל חצר-המות.

כאשר שב רוח רחעלע אליה ותבוא הביתה נשענה על זרועות רעותה, החלה להסב את מבטי עיניה אל כל פנות החדר, כמו בקשה דבר מה, אשר נעלם ממנה.

— אבי, איה גאלדעלע? שאלה בקול דממה בגשתה אלי.

— בתך מרחפת בצל שדי, עניתי, וזרם דמעות שטפו מעיני.

רחעלע לא ענתה דבר ותשב לארץ ותתמוך את ראשה בזרועותיה ותדום.

כן ישבה כל היום, דומיה ועצובה, כל אנחה רישית לא התמלטה מפתחי פיה ונטף דמעה לא הרטיב את עיניה, נפעמה ונדהמה היתה כל היום ולא עשתה דבר, טרם הגדנו לה; כאשר הושטנו לה אכל לקחה מידינו ותאכל, בהגיע עת הערב קראנוה לעלות על משכבה ותסר אל משמעתנו תמיד, מבלי דעת את נפשה.

עברו שבעת ימי האבל ונושא המכתבים הגיש אלי מכתב מבני, מהרתי לפתוח את המכתב ואקרא בו לשמחת לבבי, כי בקרב ישוב משדה המלחמה חפשי לביתו.

— רחעלע, הא לך מכתב מבעלך! אמרתי, בהושיטי לה את המכתב; אך היא הביטה עלי בתמהון ותפל את המכתב מבלי משים אל חיקה.

— קראי נא את מכתב אישך! שניתי את דברי, ואפרש את המכתב לעיניה.

בפעם הזאת אורו פניה פתאום ועיניה הפיקו רגשי שמחה ובשום לב החלה להתבונן במכתב ובעיניה נוצצו אגלי דמעה.

ביום ההוא כתבה רחעלע אגרת לבעלה; בעמל רב יכלתי לקרוא אותה, כי היתה כלה רטובה מדמעות. תנומה נעימה אחזה את אשמורות בתנו בעת כתבי את מכתבי זה... היו דברי רחעלע במכתבה; מן העת ההיא עברה עליה רוח חדשה וענני חיגון אשר כסו את פניה חלפו כצל, ותשב אל מלאכתה בלב נכון ותשם בה כל מעינה, כמו חפצה בזה להשכיח את יגונה, אשר מלא את חדרי לבבה; אבל עיניה יבשו כל היום ודמעות נזלו כאגלי פנינים על לחייה וירטיבו את הבגדים אשר תפרה בידיה; — יאנקעלע לא חדל מלדרוש בשלום בתו בכל מכתביו ורחעלע ענתהו תמיד כדברים האלה: גאלדעלע ישנה ותנומה נעימה סגרה אשמורות עיניה:

פעם אחת הודיענו יאנקעלע במכתבו, כי נלחם במערכות המלחמה נגד חיל האויב ויקבל אות כבוד בעד אמץ לבו ואמון רוחו למלכו ולארצו:

לפעמים הגיע לאזנינו מחדר רחעלע קול זמרה, אבל מה נבהלה נפשנו בשמענו, כי הוא השיר אשר שרה תמיד בישנה את בתה בערשה! בהתבונני בה בשבתה על מלאכתה ראיתי לפחדי ורנה מניעה ברגלה מתחת לשלחנה, כאשר ינועו את הערש, אשר ישכב בה ילד.

בעת ההיא היו ידינו מלאות עבודה להכין בגדי מתים לאנשי החיל הנפצעים, אשר הובאו בכל יום למאות משדה המערכה ורבם מתו מעצמת מכאוביהם. — במכתבו האחרון הודיענו יאנקעלע, כי נלחם בפעם השלישית על שדה קטל ויעש נוראות בגבורות ימינו; סביביו עפו ברעש ושאון המון כדורי מות, אך אל נפשו לא נגעו, ויהיו החצים ממנו והלאה.

— אם אמת בפי מפקד צבא המלחמה אשר דבר אלי היום — כתב יאנקעלע לאשתו במכתבו האחרון — אז אחרה בשמחה את פניך בשבוע הבא. האח, מה נעמו לנו הרגעים האלה! ואת יפתי הלא תשמרי את מוצא פיך ותצאי לקראתי לקדם את פני; האף אין זאת?

ורוח חדשה לבשה את רדעלע אחרי קראה את המכתב הזה וכשכורה מרוב שמחה החלה לרוץ בחדר הנה והנה ותערוך ותסדר את כלי הבית ותנקה את השלחנות ואת הכסאות ותתן נכונה לקדם את פני אישה.

ביום אשר הבטיח יאנקעלע לבוא קמה רחעלע ממשכבה כעלות השחר ותלבש את בגדי תפארתה, ותסך את ראשה בשמן ותשם עליה את עדיה וקשוטיה; האח! מה נהדרה היתה בלבושיה אלה! לבנו פחד ורחב למראה פניה המאירים ותקותנו אמצתנו, כי בשוב יאנקעלע לחדות את פני אשתו ושכח עד מהרה את אסונו במות עליו בתו. יצאנו שלשתנו אל מחוץ לעיר, מקום אשר דרך שם ישובו אנשי החיל משדה המערכה, אבל כצאתנו את הבית, עוד לא הרחקנו ללכת ורחעלע קראה אותנו לשוב עמדה הביתה על רגעי מספר, אנחנו חשבנו

כי שכחה דבר מה לקחת עמדה, אבל מה נבהלה נפשנו בשמענו אותה קוראת בקול נעים: גאלדעלע! גאלדעלע! הן אנכי הבטחתי לאישי לצאת לקראתו עם בתנו על זרועותי!

— אל נא בתי תדברי הבל... קראתי אליה בקול מהול בבכי.

רחעלע לא דברה עוד דבר, רק העבירה בידה על מצחה ונצא מן הבית. על דרכנו פגשנו עגלות טעונות אנשי חיל נפצעים, שבורי יד ורגל, מנפצי קדקד וקרועי בשר...

חכינו כל היום אל בוא בננו, אבל לשוא, מלבד נפצעים וחללים לא שב איש משדה המערכה... אבל רחעלע לא אבדה את תקותה ותקם בכל יום בעוד בקר ותלבש את בגדיה החמודות ותצא את העיר לקדם את פני אישה.

לרגלי המלחמה הכבדה שררה בעירנו מחלת החלי-רע ותשת קציר לאדם רב; אשתי נשארה יומם ולילה בבית החולים ותשרת את החולים ותסעדם על ערש דוי ובעד המתים תפרה בגדי מות ותלום אל בית מועד לכל חי.

ויהי היום ורחעלע קמה ממשכבה כפעם בפעם בעלות השחר ותלבש את בגדיה החמודות ותהי נכונה לצאת לקראת אישה, פתאום נפתחה הדלת ושומר בית-החולים התפרץ הביתה ויקרא:

מהרה נא אל בית החולים, כי אשתך שוכבת על ערש דוי ומתאבקת עם מר המות.

כנשאים על כנפי רוח רצנו אני ורחעלע אל בית החולים;

— איה אשתי? קראתי בפתחי את הדלת.

— הנה בחדר המתים, ענוני,

מהרתי לבוא אל חדר המתים ומחזה נורא ואיום התיצב לנגד עיני! גויות אדם שכבו מפזרים ומפרדים על פני הרצפה איש על רעהו, עד כי לא יכלתי להכיר ביניהם את אשתי.

פתאום התמלט מפי רחעלע קול זעקת שבר: יאנקעלע! ותפול באין אונים על הארץ ותתבולל בין הגויות המתות. העיפותי עיני אל עבר רחעלע ואראה הה! גויות אשתי ובני שוכבות על הרצפה וכל רוח חיים אין בהם!

את אשר נהיתה עמדי במשך כל היום ההוא — לא אדעה. אבל זאת אדע כי ביום ההוא הובלו לקבורות אשתי ובני — שתי הנפשות אשר יקרו לי מחיי! בידי תפרתי בעדם את בגדי המות, ואני ורחעלע הלכנו אחרי הארון ללותם לבית עולמם ובעינינו ראינו, כאשר הורידום לקבר ויכס עליהם עפר...

אחרי ימים אחרים נודע לי, כי בשוב יאנקעלע משדה המערכה לביתו פגש בגדוד חיל האויב, אשר ירו עליו כדור מות ויפצעוהו ויביאוהו מת העירה.

והנה העתידות אשר חש לי וועלוועלע לפני שנות מספר קמו עתה ונהיו: **בידי תפרתי בגדי מתים לבני יחידי!!**

ומה היתה אחריתי אני? למרות כל הרעות והתלאות אשר כתמם באו עלי ויסלו עלי ארחות אידם, עודני חי עמכם היום! גם מחלת החלי-רע, אשר שררה אז בעצם תקפה ותכריע לטבח אלפי אדם, גם המחלה הזאת לא נגעה בי ותשאירני לאנחות כיום הזה!

ורחעלע? אף היא נשארה חיה עמדי והאסון הנורא אשר קרנו לא הקריב לשחת חיתה, כמו צרה בנו עין המות וימאן להחיש גאולה ופדות לנפשנו, טרם שתתה ומצתה את קבעת כוס התרעלה עד היסוד!

שבעת ימי האבל ישבה רחעלע אצלי על הארץ, לבנת מות כסתה את פניה, שפתיה נאלמו ולא דברה דבר; כאשר נסו השכנות לדבר על לבה ולנחמה הביטה עליהן בתמהון ולא ענתה דבר.

ויהי היום ואחת מרעיות רחעלע החלה לדבר על לבה, כי תשוב לעבודתה ולמלאכתה כקדם; רחעלע לא ענתה דבר כדרכה, אולם ביום המחרת השכימה קום כעלות השחר ותחל לעבוד עבודתה בזריזות וחריצות ידים. מה עשתה ומה תפרה? את זאת לא ידע איש מאתנו, אבל די היה לנו לראות כי יושבת היא אל שלחנה ועוסקת במלאכתה, ומעט מעט הלא תשכח את עמלה ויגונה וירוח לה. אולם בחצי הלילה נודעתי לאסוני מה הניעה את רחעלע לשוב למלאכתה. קול ערב ונעים היוצא מחדר רחעלע העירני משנתי, בראשונה דמיתי, כי חזיון ליל התעני, אבל הקול לא חדל מלחדור אלי ויבא עלי אימה ובלהות; מהרתי ללבוש את בגדי ואבוא אל חדר רחעלע והנה הה! מחזה נורא התיצב לנגדי! באמצע החדר אשר נר דונג הפיץ בו אור כהה, עמדה רחעלע, לבושה בתכריכי מתים, **אשר הכינה לה במשך היום ההוא**, בידה אחזה את כתנת בתה ותחבקה ותאמצה בזרועותיה ותאצל לה עתרת נשיקות, בבאי החדרה לא הביטה עלי ותוסף לתת קולה בשיר:

רוּחַ סֹעָה וָסַעַר בַּחוּץ יָפוּחַ...
שִׁכְבִי נָא בִתִּי עַל עַרְשֵׂךְ לָנוּחַ
בִּמְנוּחָה שְׁנָתֵךְ תָּנוּמִי
וּבְשָׁלוֹם מֵעַרְשֵׂךְ תָּקוּמִי

חַבְּקִי בִמְנוּחָה זְרֹעוֹת הוֹרָתֵךְ
וְסַעֲרַת הָרוּחַ לֹא תַפְרִיעַ מְנוּחָתֵךְ

חיל ורעדה אחזוני, ברכי כשלו ואימת מות נפלה עלי. מה זה היה לך, בתי! קראתי, אבל היא לא שמה אלי לב ותוסף לחבק ולנשק את כתנת בתה ולשיר במצהלות קולה:

מֵרוּחַ סֹעָה וְסַעַר הַהוֹמֶה בְחָיִל
אַל תֶּחֶרְדִי נָא בִּתִּי עַל מִשְׁכָּבֵךְ בַּלָּיִל
סָבִיב מִטַּת בִּתִּי
פֹּה נִצָּבִים אִתִּי
מַלְאֲכֵי שָׁלוֹם — מִמָּרוֹם יָרָדוּ
וְלִשְׁמוֹר עַל רֹאשָׁהּ יַחַד עָמָדוּ.

— רחעלע! קראתי בקול בוכים, האם לא תכירינו, בתי?

— כן! כן! ענתה רחעלע; הנני נכונה לצאת עמדך לקראת יאנקעלע, הנה כבר לבשתי את בגדי כלולותי, — ברברה העבירה את ידה על פני לבושה הלבן—הבה!.. נלכה נא!.. אבל חכה נא כמעט רגע... גאלדעלע!... היא ישנה... ואיך אעירנה משנתה... גאלדעלע! עורי נא משנתך... ונצא לקראת אביך...

לקולה נאספו השכנות ותבהלנה מאד למראה פניה האיומים והמפיקים זועה ופחד; רחעלע לא שתה לב אליהם ותוסף לקרוא בקול: גאלדעלע! גאלדעלע!... עורי נא!... עורי נא!... — פתאום התפרצה בקול בוכים ותזעק בקול מר: הה, בתי! הנך ישנה שנת עולם... על כן תמאני לקום מערשך... הה! איך אלכה לקדם פני אישי, ובתנו הנחמדה איננה עמדי... ארור הוא הנחש האדמוני, אשר נשך את בתי בחזה... עדי יצאה נפשה!...

כה יספה רחעלע לדבר בלי הרף ותזכיר את יום כלולותיה וכל אשר עלה על רוחה לא חשכה מהעביר על דל שפתיה, וכל מלה ומלה באה כמדקרות חרב אל חדרי בטני.

ביום המחרת הובאה רחעלע אל בית המשגעים, לבושה בבגדי-המות אשר מאנה להסירם מבשרה וכתנת בתה בידה. כששה ירחים נשארה שמה, ויהי כל שיחה ושיגה כל היום בדבר אישה ובתה, אשר תמאן לקום משנתה...

אולם לא ארכו הימים ורחעלע הלכה לחדוות בשמחה את פני אישה ולהסתופף עמדו יחד בצל שדי; המלאך הגואל נפשות ישרים מתלאות החיים שם קץ לצרותיה גם היא ויוליכה אל בחירה רצתה נפשה.

במותה לא הניחה רחעלע את כתנת בתה מידה וכה הורידוה לקברות. לבושה בבגדי המות, אשר תפרה לה בחייה.

ומה היתה אחריתי אני? עוד כשנה תמימה הוספתי לתפור בגדי-מות ואמצא במלאכתי חית ידי; מעט מעט החל מאור עיני לכהות, עד אשר חשך ממני אור יומם. בגדי המות האחרונים, אשר תפרתי בידי טרם נדעך מאור עיני היו בעד האיש, אשר מידו באו עלי כל התלאות והמצוקות, אשר השיגוני בימי חיי — בעד וועלוועלע האדמוני! לא על מטתו ובחדר משכבו מת הבליעל הזה, כי אם בבית כלאו, אשר הורד שמה, אחרי אשר נגלה עונו לעין כל והשוד והחמס אשר מלאו ידיו כל ימי היותו לראש העדה. כשתי שנים היה עצור בבית כלאו, עד אשר קצה נפשו בחייו ויתלה בחבל על תקרת הבית.

עתה, בני, הנה כל אוהבי ואויבי יחד כלמו ינומו את שנתם בחיק הנצח! רק אנכי נשארתי לבדי, גלמוד וערירי, כאניה תועה בלב ים זועף, ים החיים! מכל ששוני ואסוני, הודי ואידי, אהבתי והותי נשארו לי רק זכרונות קשים ומרים!

והנה ספרתי באזניכם בני את כל הקורות אותי בימי חלדי; עתה לא יקשה עוד הדבר בעיניכם מדוע אצום ואתאבל יום אחד בשנה על מות אשתי ובני.

. . . .

. . . .

פאתי רקיע החלו להתאדם לנגה קרני השמש, אשר יצאה מסתרי מחבואה להאיר פני ארץ. „העור" נשאר על מקומו תפוש בהמון שרעפיו בקרבו, אחר קם ממקומו ואנחה עמוקה התפרצה ממעמקי לבבו, ויניח מידו את צרורו הקטן אשר נשא תמיד עמדו ויגש אל ארון הקדש וילט את פניו בפרכת הכסף ובחרדת קדש לחשו שפתיו את הפסוק: הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט!

אנחנו נשארנו כלנו על מקומנו, רוח עצב ודאגה מלא את חדרי לבבנו, גם אריסטו חדל מלפסוק לנו את פסוקיו וישב אל מקומו בלי נוע ושפתיו נאלמו ולא דבר דבר.

עוד ירחי מספר ראינו יום יום את „החיט העור" בהתפללו אחורי התנור ובערכו את הספרים על מקומם. — בעת הלוית מת לא חדל „העור" מלכת אחרי המטה וללות את-המת עד שובו לעפרו; מעודו לא שמענוהו מתאונן על גורלו המר, ורק בשובו בכל פעם מחצר המות, אחרי לוותו איזה מת לעולמו,

לחשו שפתיו : עוד הפעם קרא ה׳ אל שמי מעונו אחד החיים פה אתנו ורק אותי עזב לאנחות ולא יחמוד לקחת גם את נפשו ! ומתי אעזוב גם אנכי את עמק הבכא הזה ואעלה שמימה להתענג בצל שדי בקרבת אשתי ובני אשר אהבתים ? !

* * *

לא ארכו הימים „והעור״ השיג את מאויי לבו ! באחד מימי השבת כאשר התאספנו יחד אל בית התפלה לתפלת שחרית מצאנו את „העור״ סרוח על הספסל אחורי התנור לבוש בבגד משי , אשר לבש בימי מועד וחג ומצנפת העור על ראשו , בבות עיניו סוגרו , על שפתיו רחף שחוק קל , מראה פניו לא שנו עד מה , רק לבנת מות שררה עליהם . בגשתנו אליו דמינו , כי ישן הוא את שנתו , אבל לשוא נסינו להעירו, כי „העור״ ישן את שנת הנצח, אשר אליה נשא את לבו ונפשו זה רבות בשנים ! ומשאת לבבו ותחנותיו אשר שפך לפני ה׳ לא שבו ריקם ! . . . אחרי אשר פתחנו את צרורו הקטן מצאנו שמה בגדי מות , אשר הכין לו „העור״ בחייו , אז הבינונו מדוע כה יקר בעיניו צרורו ולא הניח תמיד מידיו . כל נכבדי העיר הלכו אחרי מטתו ללוהו לבית עולמו , ואנחנו , חובשי בית המדרש , נשאנו את מטתו עד באנו לחצר המות ; שם קברנוהו בקרבת קבר אשתו ובניו וכלתו ונכדתו אשר אליהם ערגה נפשו כל ימי חייו ! שם בקבר צר ואפל מצא „החייט העור״ את מנוחתו . הקבר הצר הזה אשר אין לפנות בו ימין ושמאל , די מקום בקרבו להכיל המון צרות ותלאות , אשר ימצאו את האדם בשנות חלדו ! — החזן שר את התפלה „אל מלא רחמים״ — התפלה אשר שמענוה פעמים רבות מפי „העור״ . מעודי לא בינותי, מדוע יודו לה׳ על רחמיו ועל חסדיו ועל קבר מת , בעת אשר קול בכי וזעקה ישמע מכל עברים ? . . . אולם עתה אורו עיני להבין ולהודות מה גדלו רחמי ה׳ בשומו קץ לחיי „העור״ ! . . .

אמנם כן ! רבים המה האמללים , אשר כמלאך מושיע יופיע אליהם המות , למלטם מתלאות החיים , אשר שבעה נפשם בימי חלדם עלי ארמות !

חידת ההברות

מאת חד דבי לוי מפראפאיסק .

הַבְרָה רִאשׁוֹנָה . חַי הִנְנִי בַּעַל אַרְבַּע רַגְלָיִם
גַּם לִי תִּפְאֶרֶת הוֹד קַרְנָיִם
אָזְנַי בִּשְׁרִירַי בָּטֶן וְכֹחִי בְּמָתְנָיִם
מִי יָרִיב עִמִּי אָשִׁיב שִׁבְעָתָיִם
לְרָצוֹן אֶעֱלֶה עֲלֵי מִזְבַּח הָאִשִּׁים
בִּבְשָׂרִי יְכַבְּדוּ אֱלֹהִים וַאֲנָשִׁים
כָּל הַיְקוּם כָּל הַחַי אֲשֶׁר בָּאָרֶץ
מִיּוֹם נוֹלְדוּ עֲדֵי בֹּאָם הַקֵּץ
הַשֵּׁם בּוֹ נִקְרְאוּ מֵהֶם לֹא הֵסִירוּ
וַאֲנִי הַשֵּׁם בּוֹ נִקְרֵאתִי יוֹם נוֹלַדְתִּי
בְּעֵת נִגְלָה הוֹדִי וּמְאֹד נִכְבַּדְתִּי
לִיקָרִי וַהֲדָרִי עַל זֶה הֵמִירוּ .
הַבְרָה שְׁנִיָּה . צָעִיר אָנֹכִי לְיָמִים וְאַחַי יְשִׁישִׁים
גַּם לִי שְׁנֵי אוֹתִיּוֹת וְלָהֶם שְׁלִישִׁים
אוֹתִיּוֹתַי , כְּשֵׁם אֲבִי אָבִי הִנָּמוֹ
רַק הַמַּצָּב לְבַדּוֹ יַבְדִּיל בֵּינָמוֹ
אוֹת יִתַּם שְׁמוֹ הִנֵּהוּ הָרִאשׁוֹן כִּי
וְאַחֲרִית שְׁמִי תְּחִלַּת שֵׁם אֲבִי אָבִי ;
כַּף לִי תָּקַע עֶזְרָא הַשָּׂר
גַּם הַמְשׁוֹרֵר לַמַּעֲלוֹת *) שָׁר .
הַבְרָה שְׁלִישִׁית . בְּכָל בַּיִת שַׂמְתִּי מִשְׁכָּנִי
בִּמְקוֹם חֲדָרִים שָׁם אָנִי
שִׂימוּ לֵב לָדַעַת מָה אִתִּי
הָאַחֲרוֹן רֵאשִׁיתִי הָרִאשׁוֹן אַחֲרִיתִי
בְּבֹא הָאוֹיְבִים וּכְלֵי הַזָּהָב לָמוֹ שָׂמוּ
בְּתוֹכִי הִנִּיחוּ כְּלֵי הַנְּחֹשֶׁת תַּחְתָּם עָשׂוּ .
הַתֵּבָה כֻּלָּהּ . אָנֹכִי הַשַּׂר , בְּבֹא יוֹם מַר , עֲזָבַנִי כֹחִי
עַל יְדֵי חֶרֶב נִגְעַתִּי , עַל עֵץ הֻקַּעְתִּי , נָס לֵחִי
אַחַי בְּנֵי אִמִּי , גַּם אֲבִי עַמִּי , הָיִינוּ אוֹת
לִבְנֵי מֶרִי
בַּיְהוּדִים גָּעַלְנוּ . לַעֲשׂוֹת לָמוֹ רַע הוֹאַלְנוּ ,
הָלַכְנוּ קֶרִי
יַעַן קֶרִי הָלַכְנוּ , שַׂמְנוּ לִשְׁבָעָה הִנַּחְנוּ ,
קְלָלָה לְדוֹר דּוֹרִים ,
חַטֹּאתֵינוּ שְׁמוּרִים , לָעַד נִזְכָּרִים , בִּימֵי הַפּוּרִים .

---

*) ואין להחליפו בהשני כי יגיד עליו רעו .

הפתרונים ב„הכנסת״ הבא

תמונת שבתי צבי.

לפני עשר שנים הדפיס החכם ר"ד כהנא בתור הוספה „להשחר" את ספרו „אבן התועים", יכיל תולדות „שבתי צבי" ע"פ המקורים היותר נאמנים, עד כי כמעט לא הניח עוד לאחרים מקום להתגדר בזה. אל הספר „אבן התועים" נספחה תמונת הנביא השקר „נתן העזתי". אך בכל העמל שעמל המחבר הנכבד להשיג תמונת משיח השקר לא עלתה בידו, וכבר נתיאשו רבים לחזות עוד תמונת שבתי צבי.

והנה לרגלי החפיש בספרים עתיקים עלתה בידי למצא התמונה הלזו, עוד לפני איזה שנים. ונהירנא כי כשהרציתי הדבר הלז לפני הרב החכם הנפלא ר"ח ז"ק מזאגער אמר לי כדברים האלה: „אנכי הנני איש מתון בלתי נוח להתפעלות, אך מאד מאד נכספה נפשי לחזות תמונת מרגיז ארצות ש"צ". והפציר בי עד למאד לשלוח לו את התמונה הלזו לחזות אותה. ויהי אך העיף עיניו בה אמר „כי נגלו לפניו תולדות חיי האיש המוזר הלז". והתמונה הלזו הנני נותן עתה, לבקשת ידידי המו"ל, לפני קוראי הכנסת", ואקוה למלא בזה חפץ הוכבי קורות עמנו, בעלי טוב טעם ויודעי בינה לעתים

והנה החפץ לדעת קורות התנועה האיומה, אשר הביאה שואה על בית ישראל בימי המחצה הראשונה למאה החמישית באלף הנוכחי ידרוש מעל הספר היקר „אבן התועים" להחכם הרד"כ אך פה אעיר ע"ד התמונה אשר לפני קוראי „הכנסת" בזה.

לא אדבר מאומה ע"ד תולדות שבתי צבי הגלוים והידועים בכלל וע"י ספרו של רד"כ בפרט. אך אעיר פה ע"ד התמונה.

עוד בהיות „שבתי צבי" בחיים חיתו היה בפאריז החוקר בדברי ימי עולם הפרופיסור Z. B. de Ro-coles שנתמנה מאת המלך לודוויג הי"ד לכותב קורות הממלכה. ובין הספרים הרבים אשר כתב בן דורו של „שבתי צבי" הלז נמצא ג"כ הספר „Histoires des plusieurs hommes de néant, de toutes Nations etc." ונדפס בשנת תמ"ג (ז' שנים אחרי מות שבתי צבי) בעיר אמשטרדם. בשנת 1761 נדפס הספר הלז בעיר האללע בהעתקה אשכנזית בשם Geschichte merrkwürdige Betrüger מאת הפרופיסור יאָכים. הספר הלז יכיל שבעה ספרים, ויכלכל תולדות אנשים אשר עשו להם שם בארץ ע"י שקרותם ונכליהם, ונספחו אל תולדותם גם תמונות האנשים האלה.

והנה בחלק ב' מהספר הלז נמצאה (מצד 287 עד צד 316) תולדות שבתי צבי בצירוף תמונתו, אשר אותה אנכי מגיש בזה לפני הקוראים.

בנוגע להתולדה הנה אין עתותי בידי עתה להציג אותה מחזה מול מחזה עם יתר תולדות „שבתי צבי" ולהעיר על השנוים. אך אחת אביא בזה כי ראָקאָלעס מעיד, כי ברצון שבתי צבי היה לעשות את שפת עבר לשפה המדוברת בין היהודים, וע"כ התפאר א"ע „כי בחפצו לצרף ולזקק את לשון הקדש, ולנקות אותה מכל מלות המוזרות לה אשר נתבוללו בתוכה מזמן חרבי הבית עד זמנו".

והדבר הלז לא מצאת בכל „תולדות שבתי צבי" אשר קראתי עד היום.

אולי, אם יהיה אלהים עמדי, אעתיק את כל „התולדה" לשפ"ע ואביא את מעשי ידי ראָקאָלעס, בן דורו של שבתי צבי, למנחה לפני קהל קוראינו.

יהושע לעווינזאהן.

לקורות הגזרות בישראל[1] :

מאת

ישראל איסר גאלדענבלום .

א.

אל מלא רחמים שוכן מרומים , המציא מנוחה נכונה בצל שוכן מעונה לאלה הקדושים שמונה, במעלות קדושים וטהורים כזהר הרקיע מזהירים את נשמת הקדוש והטהור הרב המאור הגדול מוהר"ר יעקב נפתלי במוהר"ר שמואל , אשר הרביץ תורה בישראל , מה נאוו לחייו כתורים באור תורתו האיר לארץ ולדרים , ואת נשמת חתנו הקדוש התורני מוהר"ר זכריה , בשנים מועטים (!) וזעירים , יצאה נשמתו באחד עם נשמת הקדוש והטהור מוהר"ר שמריה בהר"ר אליעזר , מתו יחדו בעון העשן (sic) כתמר דקה מן הדקים בעלי ברית בין הבתרים (?) . ואת נשמת הקדוש והטהור מו"ה יום טוב ליפמן במוהר"ר מאיר ; פשט צווארו לטבח בשברון מתנים וברסוק אברים , ואת נשמת הקדוש והטהור כ"ה בנימין זאב בהר"ר חיים בנימין צעיר רודם , רד מתחלה על עמוד למות באש וגפרית , שריפה ולפידים בוערים . ואת נשמת החבר ר' צבי בהר"ר יצחק , רץ כצבי וקל מנשרים לקבל דת ודין חמורים . ואת נשמת שנים האנשים , השמשים , טהורים וקדושים : מו"ה יצחק והר"ר ידידיה — ידידים וצמידים ככבש התמידים ; פשטו לטבח כאילים ופרים . חבל על שני שמשים וקול כשופר נרים : אוי ואבוי ! ואוי בילולי יליל וגנוחי גנח ושברים , או איך נפלו הגבורים בידי זדים ארורים ביסורים קשים ומרים , בהעברת תער על עורם ובשרם ; העל אלה תתאפק יוצר הרים , אל נקמות ה', דם עבדיו יקום ונקם ישיב לצרים ! לכן בעל הרחמים יסתירם בסתר כנפיו לעולמים , ובצרור החיים יהיו צרורים , וינוחו על משכבותם , ויגן בעדנו זכותם לדור דורים , ונאמר אמן .

ב.

אל מלא רחמים , רם על רמים שוכן במרומים , המציא מנוחה נכונה למעלה מכנפי השכינה , במעלות קדושים וטהורים כזהר הרקיע מזהירים : את נשמת הקדוש והטהור החבר ר' משה בן מו"ה אורי ליפמן הכהן ; ואת נשמת הקדוש והטהור הדרשן הגדול מורנו הרב ר' יהודא ליב בן מורי מורנו רבי ר' יוסף : ואת נשמת השתדלן הגדול מליץ יושר פרקליט לעמו מוהר"ר יעקב בן מו"ה פנחס 2) , בנן של קדושים וטהורים , קבלו עליהם יסורים קשים ומרים לכבוד ה' אדיר באדירים , נדונו באש וגפרית וסרקו בשרם ולא רצו להמיר דתם בעבודת זרים , ולא חסו על נפשם ועמדו בנסיון כעשרה הרוגי מלכות הקדושים והטהורים .

על כן בעל הרחמים יסתירם בסתר כנפיו לעולמים , וינוחו על משכבותם בשלום . עם נשמת חסידים קדושים ותמימים . וה' יציל אותנו מכל הקמים עלינו ונאמר אמן .

ג.

אל מלא[illegible] מ[illegible]יתיב על כסא שביבין דנורין, המציא מנוחה נכונו, למעלה במעלות קדושים וטהורים כצאת השמש מזהירים , את נשמת האחים הרבנים , מושלמים ביראה ובאהבת ה' מצומדים , שקבלו גזר דינם ומסרו גופם לשריפת אש דת למו על קדושת השם הגדול והמיוחד , הרב הקדוש מורנו הרב ר'

---

1) המאמר הזה „אל מלא רחמים" לשמונה קדושים מק"ק Sandomierza d. Weichsel , נעתק מפנקס בית־הכנסת צילץ אשר בברעסלוי , על ידי החכם הגדול ר' זלמן ניסן ז"ל לכבוד הרה"ח החוקר ר' שניאור זק"ש נ"י ; ואני העתקתי מכתב־יד הח' הנ"ל, המונח למשמרת תח"י הרש"ז נ"י זה שלשים שנה ויותר, מראש ההעתקה רשם המעתיק הנ"ל , כי הפנקס שממנו נעתק הדבר נכתב בשנת „ויקחו אליך שמן זית זך" לפ"ק , [ר"ל : בשנת תצ"א להששי בפ' תצוה] . ועוד נזכרו בפנקס צילץ שמות הקדושים שנהרגו על קדה"ש במדינת פולניא : א) ר' שמואל בהר"ר שלמה ; ב) ר' אברהם ור' חיים בניו של ר' אהרן הלוי ; ג) ר' שמעון בהר"ר יצחק ; ד) ר' יוסף בהרב דוד ובנו ; ה) ר' יצחק בהר"ר אורי שרגא . והמעתיק הוסיף בזה"ל : „אולם לא ידעתי מאיזה מקום הם ! " יאפ"ז

2) בלי ספק המה שני הקדושים מפוזנא , ה"ה הרב הדרשן רבי אריה ליבוש ז"ל, שנפטר מעולמו בענוים ויסורים קשים בבית הסהר ביום ח"י כסלו שנת תצ"ז ; והרב השתדלן ופרנס העיר הנ"ל מוהר"ר יעקב בן פנחס , שנפטר ביום כ"ז מרחשון תצ"ז . ואשר על אדותם כתוב בארוכה בספר „עמודי עולם" מאת הרב ר' שמואל ז"ל , שהיה רב ואב"ד בק"ק שטרים ; ובספר „תאר פני שלמה" [מעמוד 40 עד 46 , קראקאשין 1870] ; ובס' קורות היהודים בפוזנא" מאת הד"ר יוסף פירליס [ברעסלוי 1865] . וראה מאמרי „ע"ד שני הקדושים בעיר פוזנא" הנדפס במכה"ע „היום" [שנה שניה , נו' 30] , ואכמ"ל . יאפ"ז

חיים הלוי; זאת תורת העולה על מוקדה ברינים קשים ומרים רוע הגזרה, עיניו נשא השמימה אל שוכן ערבות, נשמתו אליו פקודה, והיתה נשמתו הולך (!) וטפוף (!) בשמחה. ואחיו הקטן הקדוש מורנו הרב ר' יהושע 3) שהיה מונע עצמו מכל מעדנים כמה שנים. מדי יום ביומו בתענית היה יושב לעת האכל לא בא לפיו דבר מן החי; ובבית-הסהר ישב חשך וצלמות בכבלי-ברזל, ואע"פ כן ישב בתעניות עד שנשמתו יצאה מפני צחי צמא בקדושה ובטהרה. ואחר זה, הוציאוהו וקשרוהו בזנב הסוס וראשו נגרר עד שנפצע מוחו לכמה בתרים; ואחיו אחריו למיתה דחופה, כי ראה גדול בזיון אחיו. מיד על פניו נפל ומר צורח לאיום ונורא: זו תורה וזו שכרה! וזרים הסיתוהו שם אלהים 4) להזכיר, וצוח במר-נפשו הניחוני להיות כליל ועולה. ולעת מנחה כי הונח קרבן ה' נפש אחיו לריח ניחוח, שם נפשו וכפיו פרושות השמימה להתפלל תפלת מנחה בלב שלם נשבר ונדכה שיקובל לפני ה' לרצון. וכאשר התחילו לנתח אותו לנתחים ארבע, שפך תחנה לפני סרדיוט ברצוי כסף סך ל"ה אדומים שימהר ויחיש מעשהו, מיתתו החמורה, עד שלא ינטו הצללים; פן יוכל להמלט אחד מאבריו אשר תוקד — לקבורה. ופתח פיו הקדוש וצעק „שמע ישראל" עד גמירא, והיה מאריך באחד עד שהסרדיוט כוון הדופק נגד הלב במדקירה אחת, ויצאה נשמתו באחד. ועדיין מפרפר ומפרכס ודמו תוסס, ובקעו ראשו בקרדום לשנים וגופו לארבעה רביעים, וזרק את הכל לבית-המוקד אשר הבערה יצאה עד השמימה. ומעט מזעיר נשאר מהאחים ובמותם לא נפרדו מבית המוקד מוצל מאש ונקברו שניהם בקבר אחד.

והנה המאורות לוקים על הנהו תרי אחים שנשרפו דמם כאחד, כדם כבשים ופרים הנשרפים. ויום טבוח היה בערב שבועות בשנת פ'ח'ת' ופחד ושבר יחדו ידובקו; המה נסעו למנוחות ועזבו אותנו לאנחות, וגודל הצדקה אשר הרבו לעשות צדק לפניהם יהלוך ונשמותיהם יהיו צרורות בצרור החיים עם שאר קדושים וחסידי עליון בסתר כנפיו לעולמים, וינוחו בשלום על משכבותם ונאמר אמן.

---

3) במכ"ע „אור תורה" שיצא לאור ע"י הר"ר יוסף כהן צדק [עמ' 125, פפר"מ תרל"ד], מצאתי כתיב כן: „בשלישי לירח יוני שנת 1728, היתה עת צרה ליעקב אשר בלעמבערג: שני האחים הקדושים והטהורים מו"ה חיים ומו"ה יהושע רייצעס, בני הרב ר' יצחק הלוי, כצאן לטבח הובלו ונשרפו ברחובות קריה על דבר עלילות-שקר לאמר: כי המה דברו על לב נוצרי אחד לעזוב את אמונתו להדבק באמונתנו. ואותו היום אסרו-חג של שבועות היה, ונהפך לישראל לאבל ולמספד. וכל בית ישראל יבכו את השרפה, ואין קצה לתהלתם החרותה על מצבותם, [מיבאות בספר „מצבות קדש", ואיננו עתה בידי. יאפ"ז], עכ"ל.

והחכם המנוח ר' זלמן ניטן ז"ל מברעסלוי מוסיף עוד, וז"ל: וראיתי בס' „צמח דוד" [הנדפס עם הוספות בשנת תר"ז בעיר לעמבערג, חלק א' דף מ"ז]: „היו בדור ההוא ר' חיים רייצעס ואחיו ר' יהושע רייצעס – גאונים מ פלגים בעיר לעמבערג— נתפשו ע"י עלילות אנשי רשע בליל פסח שנת תפ"ח; והוכו מכות אכזריות בלי חמלה על לא חמס בכפיהם, ואטמו כחרש אזניהם לכל פתויי השופטים לסור מאחרי ה', וסבלו ענוים ויסורים רעים, אשר אין די מלים לבארם, ונהרגו על קדוש השם בערב חג שבועות שנת תפ"ח, עכ"ל.

וכתב הגאון ר' משה חאגיז ז"ל בספרו „משנת חכמים" [נדפס בק"ק וואנזיבעק בשנת „פיה פתחה בחכמה"], וז"ל שם [דף פ"ה סימן ת"ה]: „ומה מאד תמה אני ורעדה אחזתני, איך ימלאם לבם של שום רב לקבל רבנות על פי ממון לשררה! דמלבד מה שאיסורו מבואר מצד הדת והשכל, בפרט אחר שמעם וראותם מעשה שהיה בק"ק לעמבערג הנקראת לבוב, מהצוואה שעשה האב"ד הקדוש מהר"ר חיים רייצילש זצ"ל, בערב שבועות משנת אשתקד, זו שנת פת"ח ה' אוצרו לקבל נשמת ק ד ו ש זה—שמימות רבי עקיבא ועד עכשו לא קם כמהו—ויוציא ה' את כלי זעמו, כי מלאכה היא לה' אלהים צבאות בכללות ארץ פולין שכך עלתה בימיהם וימינו להיות צדיק יסוד עולם מקדש שם שמים ברבים ולסבול כמה ענוים ויסורים קודם מיתה ושריפה שגזרו עליו; והכל קבל עליו בשמחה והתודה ברבים: שמה שצוו לחתוך ידיו, היה מפני שספר מעותיו לשררה לקבל הרבנות; ומה שצוו וגזרו לחתוך את לשונו, היה מקבל לעונש מפני שלמד לשון לאטיין ושאר לשונות העמים (Sic!); ומה שגזרו עליו לרצץ את מוחו, היה מקבל עליו לעונש שהיה מהרהר בדברי העולם ופוסק מדברי תורה; וכן על מה שגזרו עליו להוציא את לבו והוא [היה] עודנו חי כי שאר הגוף לא פלט (?) — ולפיכך היה נידון להשרף. ולכן היה מצוה לכל בני ישראל להתרחק מן השררות ומן המחלוקת, ומללמד את וכו' ושלא לקבל שום רבנות על ידי ממון. ואחר שראה את אחיו החסיד מוהר"ר יהושע זצ"ל שמת בבית האסורים עמו, ונגזר עליו לנקוב ארכובי רגליו ולקשרם בזנבי הסוסים כדי שילכו הלוך וסחוב, שיגרר על כל אשפה וטיט, התפלל מנחה והצדיק עליו את הדין ככל האמור ויתר מזה, כמו שנראה מהצוואה שלו, ומסר עצמו לעינוי ולמיתה משונה ושרפה, כאמור, ויצאה נשמתו באחד. אשריו ואשרי חלקו שזכה לכך, ואוי לו לדור שכך עלה בימיו! כי בעוה"ר הקול נשמע שיד פושעי ישראל היתה במעל הזה; אשר ודאי על שמועה רעה זו מחויבים אנו לקרוע סגור לבבנו הערל משמוע אל דבר ה', כי הוא ית' היודע כמה חרה לי וכמה מהצער ויגון מר ורע נגע אל לבי מכח מעשה זה. ועל הכל באין אני רואה בדור יתום זה מי שיעמוד בפרץ לתקן בתיקון הראוי את הדבר הרע הזה, ולגזור ולהחרים בכל תקף על כל ק"ק שבגולה ככל אשר צותה תורה וצוה הקדוש הנזכר; ומי ראה כזאת ומי שמע כאלה ולא ירך את לבבו להיות מואס ברבנות כעין זה המביאו לידי נסיון וסכנה כזו, עכ"ל הרב חאגיז ז"ל.

4) כנראה, השמיט מופר הקונטרס תיבת „אחרים" — הגהת המעתיק. יאפ"ז

מאמר ע״ד הנשים הליליות

להחכם ר׳ אברהם בן יצחק הלוי גירונדי

הוצאתיו לאור

אני דוד קויפמאנן

מורה בבית מדרש הרבנים בעיר בודאפעסט.

לא להרבות משאות שוא ומדוחים אשר טובה להם השכחה, ולא לחדש ולחזק אמונות טפליות אשר עברו ובטלו מן העולם הנני נותן לפניך היום את העלים המעטים האלה, קורא יקר, כי אם להציל נפש אחת מישראל מצול הנשיה, לפחת חיים בעצמות יבשות ולהקים שם מת על נחלתו כי ידיעת שמות המחקרים בלי הכרת ספריהם ילדי רוחם, היא ללא הועיל, ודברי ימי עמנו והתפתחות רוחו לא יכתבו עד אשר נקרא כספר פתוח כל אוצרות ספרותנו הספונים והטמונים והיה החשך לאור. ואל תהי בז לכל דבר, כי אם מצער היא בעיניך תרבה תועלתו להשגת איזו מטרה אשר לא תראה ואיזה מבוקש אשר לא שערת אתה, וגם בוני בנין תולדות החכמות לא ימאסו כל אבן, כי אין לך דבר שאין לו מקום, ולמען הראות כי אין בו תוחלת ממושכה אשר הנני מיחל, אעיר לדבר אחד אשר נוכל ללמוד מהספר קטן הכמות הזה להבין תהלוכות רוח עמנו בימי הבינים בארצות שונות. הלא גלוי הוא וידוע וכמעט יחשב לחוקרינו כיסוד מוסד, כי לא כרוח יהודי אשכנז וצרפת הצפונית היתה רוח יושבי ספרד וצרפת הדרומית, אשר לבם נהג בחכמה ורוח השיר והחקירה היו הכנפים הנושאים אותם למרומי ההשכלה, ועל כן לא נפרצו אצלם ההזיות והדמיונות של חסידי אשכנז, אשר יראת השדים והרוחות הרעות קננה בלבם. והנה זה קם לפנינו בעל המאמר הקצר הזה בן פרובינצא חכם ומשורר, ולא נופל הנהו מר׳ אליעזר מגרמיזא ור׳ יהודה החסיד, חלק כחלק יחלוקו ברעות הנפסדות האלה סובב סובב ילכו הרוחות, ושמם איננו מוזר לבני הארצות האלה אשר לא פללנו למצוא בהם ערפל ועננה.

שם המחבר הזה מעדותו יצא לנו גם ממקום אחר, כי עוד נשארו לנו לפלטה, בכ״י וויען (עיין **רשימת קראפט ודייטש צד 127**), החרוזים והכתב ששלח החכם הנכבד דון **אשטרוק איצק הלוי ז״ל** אל אחיו החכם השלם דון אברם איצק הלוי ז״ל. וגם לולא דברי הכתב יד אשר בראש המאמר היה נודע לנו זמן הכותב הזה מדברי החכם פריפוט דוראן הלוי באגרתו הקטנה אשר שלח אל המשכיל המהולל אניוסף אברהם ז״ל על פטירת הרב החכם המנהיג הגדול המשורר דון אברם בן יצחק הלוי, והעלות ענן כבודו מעליו ומעל הדור הנשאר אחריו מרחשון שנת קנ״ד לפרט. ע״פ העדות והדברים האלה אשר העתיק לנו מכ״י פארמא החכם דוקס בספרו הנקרא „צור ראבינישען שפרוכקונדע״ צד צ״ד יסד החכם צונץ המנות את משפטו בספרו על הפייטנים צד תקי״ב, שהכותב סדר של פסח (כ״י) המתחיל אזכור מקור חיי בידי רוחי מת בחדש אקטאבר 1393.

ארץ מולדתו ומקום מגוריו של האיש המצוין הזה אשר שמו מפארים אנשים מתור המעלה כמו פריפוט דוראן המכונה אפודי נודע לנו מעדותו במאמרו הזה בכתבו: במקומי פה גירונא — וגם הדבר אשר בו יכונה שמו הטוב יורה למדי כי ארץ קאטאלוניא חבלתו, כי שם ובפרובינציא היה נהוג בין היהודים לשית את שם אביהם אחרי שמם בלי הוספת מלת בן, כאשר הסכינו גם היהודים בארצנו אשכנז במאות האחרונות, אם כתבו את שמם בלשון אשכנז ובכתובתה לרשום את שמם ואת שם אביהם זה אחר זה בלי מלת בן וזה דבר גדול להקל לחוקרי קדמוניות ויחוסי המשפחות להתאים את שמות הקדושים עם שמות חול היוצאים מפורשים מדיפטראות בגנזי הערכאות. ואם כן אפוא שם דון אברהם איצק יורה למדי כי שם אבי מחברנו היה יצחק, כאשר יעיד גם האפודי ושם אחיו היה דון אשתרוק ושם בנו אשר השאיר אחריו היה יוסף אשר אליו כונן האפודי את דברי תנחומותיו.

ואולי יזכור הקורא בנשאי את שם הכותב הזה על שפתי את שם ר׳ אברהם בן יצחק הלוי אשר פירושו על שיר השירים נמצא הרבה בכתב יד ובין אוצרות אוקספורד לבדיהם ישנו ד׳ פעמים כאשר תראה במקומו ברשימת נייבויער וגם נדפס *) בסביוניטא שי״ח, ובפראג שע״א, כאשר למדתי מבית נכאתו של הח׳ הראש שרשימתי הגדולה על הספרים הנדפסים אשר באוקספורד צד 693. והנה באמת שכמה אברהם בן יצחק איכא בשוקא ודבר אין להם זה עם זה ורחוקים הם כרחוק מזרח ממערב, כי מדרש שיר השירים הורתו ולידתו בקדושה בעיר

---

*) בס׳ אוצר הספרים לרי״א בן יעקב צד 476 מ׳ 630 יחסרו המקומות והזמנים.

הקדש ירושלים כאשר העיר כבר הח׳ צונץ במקום הנ״ל — ונוסף על שמו נמצא תמיד מלת תמך עם קוים על ראשם לסימן הר״ת או גם בלעדם עד אשר נאחזו כותבים מכותבים שונים במצודת הטעות לאמר כי שם משפחה הוא זה ולא ראו כי רק לכבוד אביו המת הוסיף הכותב את הדברים הידועים: תהי מנוחתו כבוד על חתימת שמו. עיין מה שכתב הח׳ צונץ בספרו „צור געשיכטע אונד ליטעראַטור" צד 454 ושם כנה בשמות את החוקרים אשר בדו את שם משפחה הזה אשר לא היה ולא נברא, והח׳ נייבויער הביא גם הוא ברשימתו את שם תמך באותיות עבריות אחר שם המחבר וגם היה כורך את שני המחברים כאחד ולא כן עשה.

הכאמר הזה אשר הנני נותן לפניך היום נמצא בכ״י אוקספורד 4 h, 2218 ומספרו הקדום אשר היה לו בעת אשר שלחוהו אלי להעתיקו היה ממספר 280 B והכ״י הזה מלא על כל גדותיו חדשות ונצורות. ועוד אנופף ידי עליו אי״ה לעת מצוא וכבר הוצאתי לאור מתוך הכ״י הזה את ס׳ חושן משפט לר׳ שמעון בן יוסף בספר תפארת שיבה לכבוד אבי חכמת ישרון המנוח צונץ. ויהי כאשר נעתק בידי העירני ידידי החכם ר׳ שלמה זלמן חיים האלברשטאם כי כבר נדפס וגם נמצא בבית עקד ספריו אשר חננו ה׳, אבל הדפוס הזה הנהו יקר מכ״י ולא נודע לאחד מדורשי רשימות ואולי לא ימצאו ממנו עוד נסחאות אחרות, ע״כ אחור לא נסוגותי מלהדפיסו ורק שמחתי שמצאתי כ״י אחר לתקן את אשר עותו בכ״י אוקספורד וכל דבר הראוי להביאו אשר יקל על הקורא כי ציינתי בין חצאי מרובע להשלים את אשר יחסר בהעתקתי ולהראות את הניסחא היותר טובה הנמצאה בדפוס, ולהיות אשר יחסרו מקום הדפוס ושנתו לא אציג הנה כי אם שמו אשר מצאתי בראשו: המאמר בנשים הליליות עשאו החכם השלם נאברם יצק הלוי ז״ל. אמר אברהם. ומלת נאברם יעיד שיצא הדפוס הזה מתוך כ״י קאטאלוני, כי במקום אן או שן אברם יקצרו ויאמרו נברם כמו ניצק במקום אן יצחק עיין צונץ בס׳ הנ״ל צד 461. והמאמר הזה אשר לא יכיל בדפוס כי אם ב׳ דפים הנהו מחובר שם עם מעשה עשרה הרוגי מלכות חסר זמן הדפוס ומקומו גם כן ומכיל ד׳ דפים ושניהם יצאו ממכבש אחד אבל כנראה לא בזמן אחד, ואני לא שניתי ברב או במעט, גם העדיות המעטות אשר מצאתי בכ״י הנחתי ויתנו עדיהן על דעת הכותב בענין הדברים המנוקדים:

והקורא אשר יתחקה על שרשי רגלי הדברים והספרים אשר העירותי עליהם בהערותי ימצא, כי גם שיחת חולין של תלמידי חכמים צריכה למוד ולבוחני גנזי נסתרות גם טפל נעשה עיקר לשפוט מרעות כוזבות על רוח של הזמנים ויענה ויודה כי סוף סוף נצחה אמונת היחוד על כל דמיונות שוא ואין נחש ביעקב.

המאמר בנשים הליליות הנקראות ברושאס 1) חבר החכם השלם דון אברהם איצק הלוי ובענין השדים שנת ק״ם לפרט.

אמר אברהם איצק הלוי בר׳ יצחק תמ״ך. ראיתי לדבר ולחבר על ענין נתפרסם בהמון האומות והוא דבר הנשים הליליות ר״ל, המהלכות באישון לילה, הן הנה הנקראות בלשון העברית ברושאס חונקות הילדים הקטנים, ובלשון המון הנצרים הנשים הטובות ההולכות בלילה, וזה אשר סופר עליהן אמרו כי בשכב הגוף מהנשים ההנה ונשקע בשינה תשוטט הנפש אחרי אשר התלבש צורה כצורת הגוף או צורה אחרת מאחד מהב״ח ונכנסת בבתים הסגורים ותראה כל מה שיש בבית אז תנועע ענינים ממה שיש שם ותזיזם ממקום למקום, גם תתחברנה הרבה מהן [חוברות] אשה אל אחותה יוצאות במחול משחקים מתופפות על לבבהן לקחת [לוקחות] צאן ובקר מאשר תמצאנה מתרגשות בבית אחד וזובחות אותם שם [מבשלות בפרור אוכלות ושותות ומתעדנות שם] ואחר תשובן לקדמתן הנפש והבשר כשהיה, וישארו להם רשמים מכל מה שעשו או ראו בעת השנה, עד שתספרנה לאותם שנכנסו בביתם, אני היית׳ הלילה בביתך בשעה פלונית ואת היית עוסק בכך וכך ודבר פ׳ היה במקום פ׳ והוסר ממקום פ׳ והושם במקום פ׳, ומזה דברים אחרים שא״א ידיעתם אצלם בזולת היותם בתוך הבית בעת ההיא, וזה כפי מה שהונח מההמון ענין מפליא מתמיה רחוק לסבור עליו סברא באיזה צד יהיה לו מציאות מה עד שיאמרו שאותם השורים אשר זבחו לפע דתן ימצאון בבקר חיים על אבוסם. והבקיאים בזה יכירו בהם סימן שני טפי דם בקרניהם, וכאשר הם על זה האופן לא יעבדו בהם ביום ההוא כי מתוך חולשתם על מה שקרה להם יפלו מתים מתוך העבודה. וכל אלו הענינים יראה בתחלת העיון היותם כלם דברים בדויים ראוי להלעיג על אמרם ולהבזות המאמין בהם, אבל מה אעשה ורבוא האישים מאומות מתחלפות הנועדים באמות זה הדבר להיותו מפורסם אצלם, ולכן אבאר האופן שמצאו [שמצדו] אפשר להאמין קצת מזה, ואם נפלו בזה ענינים אין להם מציאות נוספים על אותם שיש להם מציאות אין לחוש לזה כי זה רגיל בעני ההמוני. ואמנם מה שאבאר הוא אחרי שנניח שיש לשדים מציאה שיש בינם ובין בני אדם התחברות מה על הדרך שאבאר, ומהנה אבאר ואומר: דע כי המוסכם בכלל האומות כי יש לשדים מציאות

---

1) עיין מה שכתב על המלה הספרדית הזאת brusca והיא מכשפה הח׳ גידעמאנן בספרו תולדות החנוך וההשכלה בארצות צרפת ואשכנז הנקרא Geschichte des Erziehungswesens und des Cultur der Juden in Frankreich und Deutschland צד ר״נ הערה ד׳ אשר שם הראה את המושג ואת השם הזה גם בספרי האשכנזים כמו ס׳ הכבוד, הרוקח, האסיפות ודומיהם. ומהמאמר הזה נודע כי הספיקו בילדי הנכרים האלה גם בין יהודי קאטאלאניא, שמם היה נפרג עד אשר חשבוהו לשם עבר,

וגם פסוקי התורה מסכימים לזה, אמר הכתוב 2) יזבחו לשדים לא אלוה, ובאמרו לא אלוה הנה הורה שאין להם אדנות אבל יש להם מציאות הנה אם שיהיו מיסודי האש והאויר 3) כמו שיש שסוברים כן, אם שיהיו מיסוד הרוח לבד נראה שיש להם כח לשוט בעולם ברגע אחד, וכמו שבא בב"ר ממה שקרה לר' ור' שמואל בר נחמני עם ההוא ארגנטין שפי' שד, אמרו שם פס"ג דקלטינוס מלכא הוה רעי חזירי בתדא טבריא וכיון דהוה מטי סדרא דר' הוו מנוקיא נפקין ומחיין ליה לבתר יומין אתעביד מלכא נחית להדא פניאס ושלח כתבין לטבריא מפני רמשא דערובתא, אמר קלון די יהוון רברבני דיהודאי קיימין קדמי בצפרא דחד בשבתא, פקדיה לשליחא אמר לא תתן יתהון להון אלא עם מטעמי יומא דערובתא, נחת ר' שמואל בר נחמני למסחי חמתיה לר' דהוה קאים קומי סדרא רבה, ראה פניו חולניות אמר ליה למה פניך חולניות אמר כן וכן אשתדר לי מן מלכותא א"ל איתא סחי דברייך עביד נסין, עלה למסחי אתא הדין ארגנטין ומרקד קדמיהון, בעא ר' דיזעוק ביה א"ל ר' שמואל בר נחמני שבקיה דמנין על נסין הוא מתחוי, א"ל מריך בעקא ואת גחיך קאים ומרקד קדמיה אמר להון איזלין אכלין ושתין ועבדין שבא טבא דמריכון עביד לכון נסין ואנא מקים לכון קדמוי בצפרא דחד בשבתא, באפוקי שבתא בתר סדרא, נסבון ואוקמון קדם פיילי דפניאס, עלון ואמרין הא קיימין קדם פיילי אמרון סגרון פיילי ואוקמתון על מטכסא דמדינתא עלון ואמרין ליה אמר קלון דיתזון בי בני תלתא יומין ויעלון ויסחון וייתון לגבאי אזלון ואתזון בי בני תלתא יומין ועל חד ארגנטין ומוגא קדמיהון ועלון וסחון ואתון לגביה, אמר להון בגין דאתון ידעין דאלהכון עביד לכון נסין אתון מקילין למלכא, אמרו ליה לדקלטינוס דרעי חוירי מקלינן לדקלטינוס מלכא אנן משעבדן, אמר לון אע"פ כן לא תבזון ברומי זעיר ולא בחבר 4) זעיר, ע"כ במדרש. הנה שיש כח לשדים לשוט כמו שהזכרנו ויש להם כח ג"כ להתלבש צורות מתחלפות אם מבני אדם אנשים ונשים אם מכת מיתר הבעלי היים ולהתמדתם להתלבש צורה מן העזים קראם הכתוב שעירים, אמר 5) ולא יזבחו עוד את זבחיהם לשעירים, ואמר ישעיה ע"ה 6) ושעירים ירקדו שם. ואמנם שיתלבשו על צורות בני האדם יוכיח זה מעשה אשמדאי שהתלבש בצורת שלמה עד שישב על כסא מלכותו ונדמה בצורתו לנשיו. וכמו שבא בגטין בפ' מי שאחזו 7). והנה יתחברו אל בני האדם על ג' אופנים: האופן הא' הוא לפי שטבעם כפי מה שהונח מענינם להתגדל ולהתנשא ולקנאות במי שלמעלה מהם, הנה יפתו בני האדם אשר יש להם אתם התחברות מה לעבדם אם באחת ממיני העבודות כזבוח וקטור ונסוך והשתחואה, אם בקבלת אדנותם עליהם ולפתותם על זה יכנעו אליהם ויעשו רצונם כשישיתו מהם מבוקשם. והנה זה אופן א' כשיתחברו בו אל בני האדם. והאופן הב' הוא בהיות האדם שלם בעבודת האלהים ונקשר ודבק בו לרוב מעלתו יסורו למשמעתו ויכנעו תחתיו להיות נפשו למעלה ממציאותם וכמו שיראה מענין ארגנטין שכתבנו למעלה שבא מעצמו ליכנע תחתיהם, וממה שבא במסכת חולין פ' כל הבשר 8) שהיה לרב פפא שד היה משרת אותו

2) דברים ל"ב י"ז. 3) עיין רמב"ן ויקרא י"ב ד' ומה שכתבתי בספרי על החושים הנקרא Die Sinne צד 80 הערה 93 ומה נכתב בס' מלכיאל. 4) תפס בלשון הירושלמי ולא ציינתי השנויים מלשון המדרש הנראים לעין כל ונסחאות הכ"י מתאימות ברוב עם נוסחאות המאמר בדפוס האלברשטאם. 5) ויקרא י"ז, ז'. 6) י"ג, כ"א. 7) ס"ח ועיין מה שנכתב במכה"ע Orient und Occident I, 746. 8) ק"ה: ועיין מה שכתב על מלת שד הנמצא בגמרא הרב הח' המנוח ד"ר יואל בספרו הנקרא Der Aberglaube und die Stellung des Juden-

אמרו שם ההוא בר שידא דהוה ליה לרב פפא אזל לאתויי חצבא דמיא מנהרא וכו' וממעשה דרב אשי שהיה מכריז רב אשי [על] השד לשלם מה שהזיק כמו שכתוב שם בפ' הנז'. והאופן הג' כשישביע אותם בהשבעות הידועות אצל המתעסקים בזה לעשות מה שיגזרו עליהם. ונתפרסם זה ממעשה שרי בהן ושרי כוס 9) ויתר הדברים הדומים לזה [אלא שלפעמים יכזבו בזה] וכמו שבא בסנהדרין פ' חלק 10) אמרו שם שרי שמן וכו' מפני שמכזבוין [שמכזבין] ויקרה זה כפי מה שיחסר משלמות ההשבעה ושמירת תנאיה, ולזאת הסבה ג"כ יסתבכו [יסתכנו] הרגילים בזה וכמו שבא בפ' הנז', אמר ר' יוסי אף בחול אסור מפני הסכנה ומזה היחס כבישת שלמה את אשמדאי בשושילתא דחקיק בה שם וכמו שבא במעשה אשמדאי בפ' מי שאחזו. והנה נניח שני האופנים האחרונים ומאמרנו בענין הזה הוא כפי האופן הראשון. ודע כי רוב התעסקותם עם בני אדם ופתותם אותם להתחבר אליהם, ולקבל ממשלתם עליהם הוא לאישים קלי [חלושי] הדמיון הקלים להתפתות ולזה יתמידו בהתעסקותם עם הנשים להיותן חלושי הדמיון וכת [יותר] מן האנשים. והנה מטבעם להזיק לכל מי שאינו נמשך אחריהם או שיראו שלפי ענינו ושלמות מזגו לא יוכלו לפתותו בקל, ולזה נקראו בדברי רז"ל מזיקין 11), וראוי שתדע שלפי שיסודותם [מציאותם] משתי היסודות הקלים כפי הסברא הראשונה, או היותם מרות, כפי מה שנזכר אחרי כן שיש להם כח להכנס בבתים הנעולים דרך בקיעות צרות וסדקים כהכנס הרוח שמה, אבל במקום שהרוח אינו יכול להכנס שם גם הם לא יכנסו בו. ועל זה אמרו בפ' כל הבשר שאמר השד לרב פפא במידי דצייר וחתים לית לן רשותא. ואמרו בפ"ק דברכות 12) ולשוייה בנובתא דפרולא ולחתמיה בגושפנקא דלמא נגבו מניה. ואיך שיהיה הנה יש להם כח לפגוש הגשמים פגישת גשם בגשם ולהניעם ולנשאם ולפעול מהם פעולות כעשית בנינים והרוס אותם והדומה לזה, וכמו שנתבאר במעשים האמורים למעלה שנשא ההוא ארגנטין חכמי ישראל על כתפיו וכמו שזרק אשמדאי את שלמה כמו שבא במעשה אשמדאי פתקית לשלמה ת' פרסי. ובא שם גם כן שקל לבנתא אותבו אתברתא, ובאותו מעשה ג"כ אמרו על אשמדאי מטא לדקלא שדייה מטא לביתא שדייה. ונתפרסם זה באומות שאומרים בנין זה הוא ממעשה השדים. אמרו כן על גשר אחד הנק' פונט, רמא 13), הלא הוא במלכות צרפת היום, בין נרבונא ובדרש ואני עברתי עליו. ולהיותם מושלים על דמיון הנמשכים אחריהם או

thums zu demselben (ברעסלא תרמ"א) מחברת א' צד 82 הערה ב'.

9) הכשוף הזה נודע מספר חכמת הנפש וס' המלאכים ועיין רש"י סנהדרין ק"א א' ד"ה שרי שמן שכתב והיינו שרי בהן ודומיהם כשהתינוקות מביטים בכוסות או במראות ובזכוכית ובנחשת קלל ויתנבאו ויגידו העתידות או בראותם על הצפורן עיין על כל זה בס' נידעמאנן הנ"ל צד 208 הערה 1 ושם הערה את מקור כל האמונות הטפלות והכוזבות האלה אשר למדו מן העמים אשר ישבו ביניהם ולא נודע ממי באו אל קרבם, עיין גם כן מה שהוסיף להראות על התפשטות של התזיות כאלה הח' פערלעס בס' עטרת צבי הנקרא Iubelschrift לכבוד ראש כותבי דברי ימי עמנו גראעץ, צד 23—29.

10) ק"א א' ותרס כגרסת הריב"ש ועיין מה שכתב הח' יואל בספרו הנ"ל צד 85 הערה ד'. 11) עיין בס' יואל הנ"ל צד 60 הערה א'. 12) ו' ע"א. 13) נסחת הדפוס: פונט סירמא ועל דבר היחס אשר בין נשרים והרוחות בפי ההמון עיין מה שכתב Jacob Grimm בקובץ מאמריו הנקרא Kleinere Schriften חלק ג' צד 414 והלאה.

הקרובים להתפתות להם, יראו להם בעת השנה ענינים רבים ויפעלו בדמיונם לרשום בו רשמים ממה שירצו באופן שישאר הרושם ההוא חוק בדמיונם כאלו יקרה להם כן בפעל. והנה כשישקעו בשינה אותם הנמשכים אחריהם והקרובים להתפתות להם ועל הרוב הם ממין הנשים, הנה כדי להמתיק התחברותם אליהם ושימשכו אחריהם ויתיחדו להם יעשו כן שאמנם השדים ילכו באישון לילה בבתים מה שיכנסו דרך סדקים ויראו מה שיש שם, ולפעמים יזיזו מהענינים אשר שם ויניעום מִמְקומם למקום אחר ויראו כל הנעשה בבית בעת ההיא ואחר יראו בחלום כל מה שראו לאותם הנמשכים אחריהם והן הנה הנשים הליליות כאלו הן בבית ההוא וראו כל מה שראו השדים ההם והזיזו והניעו כל מה שהניעו והזיזו וישאר להם רושם חוק בדמיונם מזה עד שתאמרנה אמש הייתי בבית פלוני וראיתי כך וכך, וכמו שבא בפתיחת הענין. עוד ילכו השדים במחול משחקים ומחוללים בלילות בבתים ויערכו שלחן כאלו הם סועדים שם ויראו בחלום לאותם הנמשכים אהריהם כאלו הם הלכו עמהם והיו במחול ההוא וסעדו עמהם ואכלו צאן ובקר לרב מאד, וכדי לחזק האמנתם בזה אפשר שיכנסו לאיזה אבוס שיזדמן להם ויניעו [ויינעו] שור או שוורים משם ויטיפו שני ספי דם על קרנות השור ההוא המוגע [המיוגע] ויראו בחלום לאותם הנמשכים אחריהם שהשור ההוא זבוח לפניהם ומבשלים אותו בפרור ואוכלים אותו ואח"כ מחזירין אותו חי לקדמותו על אבוס בעליו עם סימן טיפי הדם למען יכירוהו. ובבקר כשאותם הנמשכים אחריהם רואים על האבוס השור הידוע אצלם אז לא יתנו תהלה ולא יסתפקו שהענין היה [לי מציאות] חוץ לנפש ומאמינים שהם עושים פלאים גדולים להמציא ולהחיות מה שהמיתו ואכלו, ועוד יחזיקו דמיונם בשוה אמת בראותם כי ימותו השורים ההם אם יעבדו בהם היום ההוא והאמת שקרה להם זה למה שנתיגעו בלילה וכמו שכתבתי. והברושאם אשר קדם זכרן אשר בפי ההמון שלנו המוחזקות להמית ילדים תוך שבוע לדתם הוא על זה הדרך, שאמנם השדים להיותם סגוליים על ההזק וכמו שנז' למעלה שמפני זה נקראו מזיקין, אמנם יזיקו לידים [לילדים] ההם שהם מכת האנשים שידוע אצלם שלא ימשכו אחריהם, וגם אינם מהדבקים בה' דבקות רב בעת ההיא עד שהם נמסרים [קצת] למקרה ויחנקו ילדיהם הקטנים בפתע פתאום להיותם עדין חלושי המציאות לא נתאמץ חיותם כם, ולכן ימשלו עליו בקל בהעלם עין השמירה האנושית מהילד רגע קטן יזיקוהו בו, וביחוד בהיות הילד עדין משולל מכל המצות בגופו. והקבלה בידנו כי אחרי היותו נמול לא ימשלו בו כי המציה אשר בגופו תשמרהו, ושומר תורה אשרהו ושומר מצות לא ידע דבר רע. והנה אחרי אשר יזיקו השדים לילדים על פי הדרך הנז' יהליפום [יחלימו] הנשים ההנה הנקראות ברושאס שהן עשו הפעל הרע ההוא ותשארנה מדומות ומחוקות מזה [ומצוירות] ציור חזק עד שתדמנה שהן עושות כן אפי' לבני אדם [בניהן] כי אינם יכולות להכנע מזה בשום פנים, והוא כפי מה שיחלימו אותם המזיקין ההם המגיעים אותנה אל רצונם וממתיקים התחברותן אליהן.

[ו] ראיתי להגיד מה שקרה בזמני במקומי פה גירונא ענין אחר מאלו הענינים מפליא מאד, והוא כי היתה לאיש בת אחת ילדה כבת עשר שנים יפת תאר והיה שוכן בבית גדול והיה לו תחתית גדול מאד חשך ואפל, ויום א' ירדה שמה הילדה ההיא ומצאה בדמות נער קטן משחק ומפזז ומכרכר לפניה ומקשקש אליה ביצי תרנגולת לפתותה שתקרב אליו והניח אותם לפניה ולקחתם וספרה מה שקרה [לה] לאביה ולאמה וישחרוה לשוב שמה לראות איך יפול דבר. סוף דבר בין [הון] ג' ימים נתן אליה כש' [כשלש מאות] ביצים ואכלו מהם הרבה ובשבוע ההוא נתאוננו בעלי החניות אשר בעיר כי נמצא אבדן וחסרון גדול בסלי ביציהם. ואבי הנערה אשר פרסם וספר זה הוא זקן איש אמונים אין לו עסק בכזבים, ואמה נאמנת רוח העידה על זה, והנערה טובת שכל מאד היתה מספרת כן גם היא:

ומעתה אחתום דברי כשאומר כי הדבקות בשי"ת מציל מכל אלו הדברים וביחוד הזכרה [ההכרה] וציור בפסוק הנכבד אשר נצטוינו עליו לקרא [לקראו] בשכבנו ובקומנו המורה שאנו מודים בקבלת אלהות הש"י ושאין לאחר בלתו יתברך ממשלה לאומתנו [על אומתנו] והוא אמרנו [אמרו] שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד.

מכתב

הרב הגאון החסיד כו' מ' מנחם מענדיל ז"ל תלמיד הגר"א להרב הגאון כו' מ' יהודה ליב ביבוטין מ"צ בק"ק מאהליב ומינסק *) .

בע"ה יום ד' פ' ויקהל תקס"ה... הוראדנא יצ"ו.

א"ה, הגם שמן הראוי היה שלא לענות בדברים כאלה, ובפרט אנכי שאין דרכי בכך, ובפרט שלזה צריכים ענינים גדולים ולדבר בסודות עמוקים, אך שלא תאמר מרחה אני אותך בקש אענה פעם אחת ולא שתים. דע א"ה למה לך להביא ראיה מדברי הרשב"א, הלא הדברים מפורסמים בגמרא ובזה"ק שהתנאים והאמוראים עשו דברים של פלאי פלאים, וח"ו שאנכי אין מאמין בזה וגם נפשי יודעת מאד שהכל היה בהתקשרות נפשם בנפש העליונה. אך מה אעשה שאתם רואים ואינם יודעים מה רואים ושומעים כו' כי יש כמה בחי' בזה ורחוקים זמ"ז כרחוק כו'. ודע כי אין הפירוש התקשרות הנפש בשרשה הוא עלית הפרד"ס והתפשטות הגשמיות, אין זה כי עלית הפרד"ס לא היה בימי התנאים רק לד' ורק אחד מהם יצא בשלום וגם אליו רצו לדהפו כמבואר, לא כן מה שעשו נסים ונפלאות שנעשו לכל התנאים והאמוראים, והיינו כי ענין התקשרות הנפש בהיות האדם יאחז מצות ה' רמ"ח מצות עשה ושס"ה מצות ל"ת וכל פרטיה ודקדוקיה וגזרות חכמים והוא הנקרא צדיק ואז מעשיו של זה הצדיק מקושרים בפעולת צדיק העליון שהוא שרשו וכמו ששרשו אינו עושה רק רצון בורא כן זה הצדיק אינו עושה רק רצון בורא ואינו נבדל מעשה זה ממעשה זה, רק שזה הצדיק התחתון פועל בנגלה מצות מעשיות ודבור התורה והנפש העליון מסייע לו מלמעלה וכונן מחשבותיו ודרכיו ומסיר המניעות מלעשות רצון קונו וזהו מעשה ידינו כוננה עלינו. אך זה הצדיק הפועל מצות ותורה לבד בלי מחשבות נקיות זה הוא שמעשיו לבד מקושרין למעשה העליון אבל מחשבותיו אינם נקיים עדין ויכול לסור לפעמים ממצות ה' מחמת מחשבותיו שאינם נקיים ובזה יש ג"כ בחי' רבות, והיינו אם מחשבותיו אינם נקיים מחמת אונסו אז מלמעלה רגלי חסידיו ישמור אך אם לבבו פונה במזיד זה יבא לידי נסיון ויכול להטות רגליו בעת בא לידי נסיון שבוחן לבות ובודק, ואם יזכה לבבו ויעמוד בנסיון בזה זה הוא לו לכפרה על העבר ושבירת יצרו בזה וגם יראה לזכות מחשבתו מאז והלאה כי יראה גודל הצטרכות זכות המחשבה, ואם לא ישים לבו אל זאת לפנות ולנקות מחשבתו יפרוץ בודאי ולא יעמוד בנסיון, וזהו ענין ירבעם כו', בתוכחות שלמה בא למלוכה וגם בא לידי מכשול הגדול הזה, והיינו כי התוכחה היה בקצת עבירה שהוכיחו ברבים והוצרך לנסיון להגלות למקטרג שלא היה התוכחה רק לשם שמים ומחמת שבאמת לא היה הדבר נקי בכל כך שהוכיחו ברבים ולא שת לבו לתקן זאת עלתה מה שעלתה לו. ויש בזה דברים רבים שאין להעלות בפה לכל אדם וכ"ש בכתב, ובפרט לי שעומד בחשך עדין ולא ראה אור מימיו, אך מי שירא את ה' בכל לבבו ובכל נפשו ואינו עובר עבירה אפי' בשעה שבוער לבו כאש לא באונס ולא בשוגג ולא במזיד, וזהו שנפשו קשורה בנפש השרשי ממש ואז צדיק מושל ביראת אלהים, הגם שאין הדבר הזה בקביעות כיון שעושים מצות ה' תמיד ולפעמים עושים בזכות גדול הם מוכנים שיתגלה מלכותו ע"י ולפעמים עושה להם הקב"ה נסים ונפלאות כי במדה שאדם מודד מו' כי הם נוהגים א"ע במדות פלאות להרחיק מן העבירה ומן הדומה כמו ר' פינחס בן יאיר שמימיו לא בצע כו' ומן השמים סייעוהו שלא יסעוד אפי' אצל רבינו הקדוש למלאות רצונו וכן היה עוסק וזהיר במצות פדיון שבוים ביותר עד ששורש נפשו סייע לו ממרומים שלא יהיה לו שום מניעה ונתן עצה לנפשו שיגדר הוא מלמטה ויתקיים בן

---

*) המכתב הזה נשלח לנו מאת הרה"ח מוהר"ר ישראל שלום שמואלאוויץ בעיר שאקי נכדו של אותו צדיק הגאון הגדול ר' משה יצחק אבינדור זצ"ל האב"ד בקאוונא ושקלאוו. המכתב הנמצא בידינו כתוב בעצם ידו של הרב ר' מענדיל שקלאווער, תלמידו של הגר"א זצ"ל, אשר עד היום גדול שמו בין היהודים יושבי רוססיא הלבנה. כפי הנודע היה ר' מענדיל מראשי המתנגדים אשר נסו כחם אחרי מות הגר"א ז"ל לעצור בעד החסידות גם ביד חזקה, אשר על כן לא הצליחו. כי כלל גדול הוא בדברי הימים אשר כל תנועה רוחנית לא תעבט ארחותיה בשביל מונעים ומפריעים מן החוץ, וכל דעה, אשר יסוד ושרש לה בכח המעשים שקדמו אליה תפלס לה נתיבה בין המון המכשולים והמעצורים. גם אנחנו בתתנו את הכתב הזה לפני קוראי „הכנסת" רחוקים אנחנו ממחשבה פגול להזכיר נשכחות ע"ד הריב הישן בין שני בתי ישראל לפני מאה שנה ולהחם את הקדרה שנצטננה מרוב ימים. לרגל מלאכתנו הננו מוצאים לחובה לאסוף כל המכתבים המפיצים אור על תקפות נכבדות בדברי ימינו. הננו רק מלקטי אבנים, אבני מוסדות ואבני בנין לבית תולדות יעקב אשר ברוססיא, והמכתב הזה מצאנו נכבד כי ממנו נראה הלך רוח המתנגדים בעת ההיא ובהתנגדיהם אשר בשם חסידים נקראו, ולמען דעת הקוראים, כי רחוקים אנחנו מהכנס ראשנו בין סלעי המחלקת פנינו מקום להערות הכתובות ע"י חכם נכבד, אשר בכל בית הקבלה והחסידות נאמן הוא והקוראים הנבונים ידעו להעריך ערך המכתב הזה בהספרות והתולדה. שפ"ר

מלמעלה וכן הוא לכל הצדיקים והחסידים אפי' בזמן הזה עושה הקב"ה נפלאות גדולות לבדו ומסיר מניעות המצות אשר אוחז בהן ביותר בדקדוקיה ופרטיה ע"פ התורה אשר יורוך תורה שבכתב והורה שבע"פ, ובפרט בעת נסיונו אשר הוא נותן נפשו עליה יסייעוהו לו מן השמים בסוד יגער ה' בך השטן, משא"כ אם ח"ו נפגם אבריו אפי' באחד מהם בעברו על אחת ממצות ל"ת ופרץ גדר אחד במצות חכמים בודאי ישכנו נחש בבואו לידי נסיון כי עיקר הנחש עומד בבואו לידי נסיון על פרשת דרכים וזה הפורץ בודאי לא יעמוד. וזה ענין הנסים והנפלאות שהיו לכל החכמים עפ"י תפלתם למלאות רצונם כי היה גופם נקי וזך מכל מום ויש בזה סודות גדולים אך אין להעלותם על הכתב. אבל אין זה הענין של כניסת הפרד"ס שלא היו רק ד' בזה כי לא היו ראוין עדין לכנום לפרד"ס כי הנכנם לפרד"ס עומד בנסיון כללי וא"א לעמוד שם בנסיון כללי רק מי שכל מחשבותיו ג"כ נקיים וברורים בכל מצוה ומצוה וכן יראתו מלעבור על ל"ת בלב נקי וברור ושם אפי' נדנוד קל במחשבה פוסל שם ויחשוב לו עון כי סביביו נשערה מאד, ואם יעלה בודאי יראה הרואה מצד האחר בסוד סט"א, ויראה ערות אביו ואמו ויפול הנופל בעמקי שאול, זהו לאנשים גדולים שיש מחשבת עון בקרבם ולא עבירה בפועל, לא כן 1) אשר ספרת לי בעצמך שאפשר להם שיתפללו מנחה בלילה וגם אנכי יודע כמה מהם שכן דרכם וספור נא כמה עון של לא תשא היה בהברכות לבטלה בהתפללם בלילה וקריאתם בתורה אשר הוא עון חמור מאד מכל חייבי כריתות וסקילות כמשחז"ל 2) והיה חוטא ומחטיא כו' לבד שארי עבירות שאין רצוני להגיד לך רק ששמעתי מפיך ממש וגם ספרת מדבוריו שיכול להוציא מפיו דברים ריקים ופוחזים ויאמר אליהם שהם דברי תורה הלא ישמעו אזניך מה שכתבת בעצמך הנסתרות כו' וגם זו הדרך היה מתנהג

1) חסר, ובגוף הכתב כתובה מלת „הרשעים" ונמחק, וכן הזכיר להלאה „לבד שארי עברות", ונראה שספר עליהם תועבות גדולות מזה שמאחרים זמן התפלה, אבל לא נשען עליהם לחזור ולהגיד לאהרים או לקראם „רשעים", ורק בסוף המכתב באחוז אותו השנאה הממונה אמר „לא כן הרשעים".

2) ראה עותתם דרך וכוכית מגדלת, כי אם שאל את פיהם או את פי רבם, אמר לו טעמו ונימוקו שהוא בעבור ההכנות לתפלה כמנהג חסידים הראשונים, ואם להם שהיה לבם כפתחו של אולם היתה שעה אחת די, לאחרונים צריכה שהות יותר; ובדבר הברכות יש לדון מק"ש של שחרית לאחר ג' שעות שלא הפסידן ואינו עובר על לא תשא; וראוי היה לו לדונם לכף זכות ולצדד לתת טעם למנהגם כמו שעשו רש"י ותוס' במנהג העם בזמניהם להקדים ק"ש של ערבית קודם צה"כ.

אחר בזמר יווני שיצא מפיו 3) וגם הנה כל הגוים עושים כן ואפשר לפרש זמריהם על דרך סודות נפלאים שהשכל יקבל יותר מהפירוש של אלו. וכללו של דבר הבט נא וראה שבהם כל הד' מדות של הב' כתות שאינם רואים כו' כת חנפים כו' 4) והן כוד חשמל דטומאה, ומזה תוכל להבין מהיכן באה להם נבואתם 5) והכל תעתועיהם זאת נראה בעליל שבא להם רוח הקודש שלהם מבשר קודש הנושא בכנף בגדיו וטובל ושרץ בידו. ויותר אין אני צריך להשיב לך, כי אם היו אפי' בינונים והייתי אומר לך אל תקרב אליהם הייתי צריך להשיב לך על מה שכתבת אלי הרבק בתלמיד חכם, אבל עליהם ועל כיוצא בהם כבר צוח שלמה המלך ע"ה אל תקרב כו' 6) אורח חיים כו'. לכן א"ה שמע נא אמרי ומנע רגליך כו' ואל תלך לבית תפלתם להתפלל עמהם ולהתלמד עמהם דרכיהם הטוב כי גם טובתם ורעתם רע מאד והטוב גרוע מן הרע, ואין טוב אלא תורה והיא גמלתנו כל טוב כמ"ש גמלתהו כו', ואם תשמע לי אזי יהיה טוב לך והכתוב אלי תמיד ואני מחויב לענות לך ותהיה אהבתך עלי כבן אל אב כי כל ישראל ערבים ומתוקים זה לזה ובפרט כי אנשים אחים אנחנו. אבל אם אינך פורש מהם ורצונך לפסוח על שתי הסעפים ולהשתמש באור וחשך בערבוביא, בקשתי מאד שלא הכתוב לי כלל כי בודאי לא אענה אותך אפי' אחד מן האלף כי הגורל בין אחים יפריד וה' אלהים הוא גורלנו ותורתו היא נחלתנו מאבותינו ומאבות אבותינו עד משרע"ה וזה דרכנו, לא כן הרשעים אשר עזבו מקור מים חיים אשר דרכו בו אבותינו אשר דרכיה כו' דרך נכונה וסלולה לחצוב בארות בארות נשברים

3) אהר לא אמר על זמר היוני שהוא ד"ת, ומאין יצא לו משפט זה. ועל הדברים הריקים של ת"ח שהם ד"ת כבר אחז"ל (סוכה פ"ב) אפילו שיחת חולין של ת"ח צריכה למוד, ולא נתן גבול לשיחת חולין, זולת מה שנכנס לכלל שיחות האסורות.

4) עד כה לא נזכר מחנופתם, ואולי הם בכלל „שארי עברות" שהזכיר, ולא רצה לגלותם, וצותו להבים בם ולמצוא בהם החשמל דטומאה, אך צריך להושיב וכוכית חשמלית על אף המבים.

5) בתמותו לא יכיל להכחיש נבואתם, ואולי ירא היה פן יכחישו אחרים נבואת רבו, כי כמוהו כרבי החסידים אנשי מופת היו. אולם באמת לא ידרשו מרבם שיהיו כל דבריו אמת ודים ברובם, לאות כי עבודתו ישרה, ואם כי איננה עוד ברורה על אמתתה, כי מי יאמר זכיתי לבי, אך הדרך דרך הקדש יקרא לה.

6) מינות זרק בהם, והוא מפאת שפת רבם בענין „ממלא כל עלמין", וע' שו"ת חכם צבי בנידון הדרשה שדרש ה"ר דוד נימו (בעהמ"ח ס' כוזרי שני) בענין „האלהים הוא הטבע" שאמר „אשריון גממי ליה", והן הן דברי הבעש"ט.

אשר לא שערום כו׳ וזונים לשעירים אשר ירקדו שם וזובחים לעצביהם עצבי כנען אשר בידם מאזני כרמה לעשוק אהוב הרואה ערות אביו 7) ויגד לאחיו בחוץ ומרמה ומפתח בדברים הנכנסים באזני הנערים הנכשלים ויעפים ויגעים ולא יראו את ה׳, ומראה להם דרך אור 8) וחשך ביחד לאחוז בב׳ הקצוות דרך קצרה וארוכה הפורטים ע״פ הנבל 9) כל פה דובר נבלה וכרוד חשבו להם כל שירי עגבים ויאמרו הנה זאת המנוחה וזאת המרגעה כו׳ ומה יש לי לדבר ענינים עמוקים מי שיש לו עינא פקיחא יראה יותר שקרוהם ונביאתם הבל תעתועיהם אשר יאמרו ומהפך דבריו כפי אשר יישר בעיניו 10) והכל כשר וישר כי צריך להאמין שצריק הוא ומי שאינו מאמין כופר בעיקר הוא ובין כך ובין כך נוטל ממון שאינו של יושר 11) ומבטיחים ואינם עושים גוזרים ואינם

7) מליצה זו על מגלה סודות השי״ת איננה מן המובחר.

8) „אור״ זה קאי על עצם דרך העבודה, ו„חשך״ לפי שמעורבת בידיעת דברים שהם כבשנו של עולם.

9) מפני יסוד המיסד שצריך להיות רק בשמחה; והנבלה שוכר, הוא מפני שלא נמנעו לקרוא בשי״ן ותי״ו למקשי ערף נגדם; ולכן שיריהם וזמרתם נחשבים כשירי עגבים, כי זולת זה לא נשמעו שירי עגבים בכל המונם, והעד, שדבריו צריכים באור, הוא שאמר מיד „ומה יש לי לדבר לדברים עמוקים״.

10) ר״ל אם יבטיח הצדיק טוב, ולא בא הדבר ולא נהיה, יאמרו שהחטא גרם, או שכוון בזה לדבר רוחני. ותפישה זו לא על הצדיק הוא כ״א על ההולכים כסומים בעקבותיו, כי הוא אינו אלא כמברך, והחסיד לא על המברך הוא כועס כ״א על דמלגלג.

11) כבר צווחו ע״ז קמאי דקמאי ובראשם הרמב״ם בפי׳ המשנה (אבות), והזוהר פ׳ נשא התיר זה לת״ח שיתעשרו משל ההמון ע״ש, וכן בתלמודין שנטל ר״ע מחצה, שדרש לאהרן

מקיימים מאבדים נפשות אביונים נקיים 12) דמים תרתי משמע האנשים הסומכים על משענת קנה הרצוץ אשר יגידו להם שהם יכולים להחיות מתים הלואי שלא ימיתו החיים ואותן הסומכים עליהם ולא בקשו רפואה לעצמם ולבניהם עד שירדו לשאול וכהנה רבות, ואעפ״י כן יאמרו צדיקים אנחנו ולא חטאנו ואבותינו חטאו ואנחנו מצאנו דרך חדשה ומרפאים שבר בת עמי בשבר היותר גדול, ומה לי להרבות בדברים אם תטה אזנך יהיו הדברים מעטים לפניך מרובים ואם יפנה לבבך ולא תשמע אף דברים רבים וטובים לא תשמע. וליהוי ידוע שלא תבין האגרת הזאת בהבטת פעמים ושלש כי בהם עמקי דברים. אך בהעמק שכלך בהם ותלמוד תורתנו הקדושה ותפרוש א״ע מהם ומדרכיהם כולי האי ואולי לבבך יבין דברי אלה ואתה דע לך.

דברי ידידך הדש״ת עוסק בטובתך

מנחם מענדיל ב״ה מו״ה ברוך בענדעט יצ״ו משקלאב.

ולבניו חציו לאהרן וחציו לבניו, וכן אמרו „הגדול מאחיו, גדלהו משל אחיו״.

12) רומז על מה שבאים אליהם ממרחק לשמע תורתם ועבודתם, ומה עשה ר״ע עם אשתו? והרב מה אשם בדבר?

כל אלה מצאנו לנכון להעיר על המכתב הזה, אשר בכחו לעורר אי־סבלנות הגושנה בין שני בתי ישראל, שהיתה לפח ולמוקש למקדש האומה, ובטוחים אנחנו בהרב הצדיק הכותב, שאלו היה חי בזמננו, אסף את ידיו ולא התגר מלחמה במחנה ישראל, ורק אז בראשית צמיחת מפלגת החסידים ראו רבני הדור לגדור בעדם, וגם עתה רשות לכל משכיל על דבר לדרוש מהם באור על איזה מנהגים זרים, ולא בלעג ומשטמה — ושלום על ישראל.

יוסף ליב זאסניץ

לוחות אבנים :

מאת

ד״ר אברהם ברלינער.

ראש דבר.

זה שש שנים שהוצאתי לאור עולם החלק הראשון מספרי לוחות אבנים, הכולל מאתים מכתבים ומצבות בעיר וויניציא ויותר מזה טמונים באהלי וגנוזים באוצר הכ״י אשר לי ואשר רק מעט מהרבה מהם הדפסתי. בהמשך הזמן השגתי כתבים עתיקים ומצבות גם מיתר הערים באיטליא ורבים מהם מכילים חומר נכבד מאד לקורות ישראל בהארץ העתיקה הזאת. ועי״כ בכדי לזכות את הרבים אשר יש להם חפץ לגלות טמונות מני חשך עתים עברו, הנני נותן להם מקום בכנסת ישראל לחלקם ביעקב ולהפיצם בישראל. וזאת לדעת שבין הכתבים האלה נמצאים: א) הכתבים שנשלחו לי מאת ר׳ מרדכי מורטארה רב במנטובה וההערות שעשיתי אני עליהם. ב) מכתבים נעתקים ממצבות בעיר ווירונא. ג) מאשר נתנו לי בניו של החכם רש״ל ז״ל מפאדובה ואהיהם אוהב גר ז״ל היה המעתיק והמלקט מבית מועד לכל חי אשר בפאדובא. המצבות האלה המה אבני ציון המצוינים גם בשפתם הצרופה והנעימה וראוים הם לעמוד לעד לעולם בספר מאסף הומר ולבנים לבנין בית תולדות יעקב.

ד״ר אברהם ברלינער.

הערת העורך: הכ״י האלה נשלחו לנו מהרב החכם רא״ב נ״י לפני שבעה ירחים ומסבה שאינה תלויה בנו לא באו הכתבים למקום תעודתם ולא היתה לנו עוד שהות לסדרם. ועי״כ בחרנו רק בהעתיקות ביותר בשלש המחלקות. ויתר אבני הזכרון עם הכתבים, השירים ופזמונים ממליצי איטליא בשנות המאה הה׳ והו׳ לאלף הששי ואשר גם הם אוצרים בקרבם חומר יקר הערך לתולדות ישראל בהארץ הברוכה הזאת שמורים אתנו להספר כנ״י חלק רביעי.

שפ״ר

I.

כל עוברי דרך שמעו ה—
ביטו וראו כי פה נטמן
איש צדיק תמים נודע גש—
רים הוא צנצנת המן
מורנו רבינו אבר—
הם לוצאטו נטע נעמן
ד׳ למנחם השמ״ג עלתה
נפשו אל אל מלך נאמן

II.

מצבת קבורת הכבודה והצנועה
הצדקה מרת מלכה תנצב״ה
בת החכם השלם כמוהר״ר יצחק
פאראס זצ״ל אשת הגעלה ונבון
כר״ר יצחק דאבילה יצ׳ו נפטרה
לבר (צ״ל לבית) עולמה בוויניציאה י״ד
לחדש תמוז שנת השל״ט ליצירה

III.

בגנזי ערבות בבתי נדיבות
וגם פה בעוי בקברי טמונה
ואחר תחיה ובנין שאית
אני הנתונה לאברם למקנה
גיב שפתים מהרבנית החסידה
מרת יוט׳ן אלמנת כמהר״ר
אברהם לוצאטו נ״ע
נפטרה ביום ז׳
אדר שמ״ו לפ״ק

IV.

הביטו אל זיו תורה מהר״ר מיכאל ורפאל אות
לראו בו בו (?) תושב פיארה דורש אל כל הפ
יאות: פה נגנז ארון גם לוחות: פה נגנז ספר
הרפואות: נעלמה חכמה מעין כל חי
אך לא ממרומי הצבאות: ציון הנה
הוקם על הגבר חכם ונבון האלוף מהר״ר
רפאל הרופא מומחה מק״ק פרירא: ליל
ה׳ כ׳ שבט שנת ש׳ לפ״ק יצתה נשמתו ב
קדושה ובטהרה: בג״ע תה״א נפשו ב
צרור החיים צרורה ע״ש צ״ו אמן :

V

נפטר שנת ש״ל במונטיינה Montagnana

„יחיד סגולה   איש תהלה
„עלה למעלה   משמי מרומים
„קראו יעקב שמו   אנשי מקומו
„בר מנשה עמו   סג״ל הי״ד ברמים
„בן פינצי נקרא   מקרימה הבירה
„רב המשרה   חכם בחכמים
„מבין וגם משכיל   אלפים בת יכיל
„נבון רב מהביל   בכל נעלמים
„שמשו זורח   טוב מריח ריח
„היר שמו פורח   בכל עלמים
„סוף ימיו בהלול   יום ד׳ ובר״ח אלול
„גופו בש״ל ע״ול   „להע׳ותו במקום רמים

ר״ת יעקב בר מנשה סג״ל

VI.

אשת חיל עטרת
בעלה ה״ה הכבודה
מרת פיליגרינה אשת
הקצין כמה״ר משה
כהן ממונ:יליסי
נפטרה לעולמה
ביום כ״ו תשרי הת״ב
תנצב״ה

VII.

אשת חיל כאביגיל
יום גם ליל אל אל לבה
עין הערה ולתעורה
מהר״ר יורא גבר(א רבא)
ראש הגולה ה״ה בעלה)
היא אוגל (ה. . .
ירח זיו פנה (הזיו)
ויהי בכזיב נרה (כבה)
פרט דש״ן הרק. . .
על עשת שן. . :

VIII.

בשנת תחרהו בשמחה את פניך
צדיק זה בא לבית מ ונו ונפטר
ביום כ״ז לחרש מנחם רב חסד
מוקיר רבנן ומחזיקן אוהב גרים
אבי יתומים ואלמנות וגם בתולות
ומשיאן ה״ה כמה״ר אברהם בכה״ר
משה מקיורו זצ״ל ויהי בנסוע הארון
ויאמר משה מזמור שיר ליום השבת

לא וי ולא קינה במות הגבר
בלא דוי מופשט בלא מגרעת
רואה פני אל חי ברדת קבר
עולה בנדן [בערן] גן בסור הדעת
שמח לבב צדיק כשובר שבר
בטח ולא פחד וזאת מודעת
כי עת רקוד העת ספוד השבר
ברוך אשר חונן לאדם דעת

IX.

מצבת אשה גרולה עטרת בעלה נשיא בעמו כמ״ר
אברהם לבית שקי נלקדה בל׳ שבט הת״ל

קול שמרה

מה עוד בעצמי ב.ע   נא אהרי הפ:ע
יה אם בשמחת אושר   רוהי ברדתי ש:ת
לא לי באישי נהת   זרעי יקר ועושר
עמם הפה אודך   האודך עפר ואם אראך
ארון שמע חנני   עוזר היה חייני
אז לי למחול נהי   אגיד אשר הפכת
שקי ביום פתחת   שמחה לאזור תהי
אקום אזי אראך   כבור יזמרך ובו אודך

X lal. Januarii MDCLXX

X.

מצבת קבורת החכם הרופא כמהר״ר רפאל רבינ׳
אשר יצא לחפשי בשבר רגל

יום ש״ק כ״ט חשון התע״ז

יום נאסף האיש רפאל הנה
מי מעינות דעה והשכל ספו

עיני מודעיו במר תבכינה
על טוב רפואותיו אשר נכספו
אך משפטי הצור פלאות הנה
גם צדקו יחדו ולא נחשפו
כשל ורגלו נשברה נכתה
וירפאו אותה ולא נרפהה

XI.

מצבת קבורת הבחור המפואר
כ״מ אשר מאריני ז״ל גדל בשם טוב
ונפטר בשם טוב מן העו״לם ביום
רביעי יום הי״א לחדש אייר
בשנת התע״ז .

כתר שם טוב קנית
נבחר מהון ועושר
תמיד נגדך שוית
משפט שלום ויושר
לכן קוה קוית
לשכון במנוחות אושר
עד כי ברצון שמים
נחיה בירושלים

XII.

ים משה קאטאלאנו זצ״ל
בה משך הזרע לספור עת לקרוע
שר אב בית דיננו ......
ן אזי כי נערדו ות השכל יגוע
שוב עפר ואפר בל גופו לבלוע
נף אכן הנפש ד תמצא מ־גוע
מת מורא לנו ת עמו לפגוע
יל אור השמש זע נטוע

XIII.

ארבע בנות עשו ה״יל ונוספת צדקתן
על נחלת אביהן בישראל גדול שמו
כמ״הר״ר משה קאטאלנו זצ״ל ואת
עלית על כלנה המעטי״ה מדולציטה
אשת כמ״ר אהרן זרח כ״ץ ז״ל נפטרה
יום ו׳ ב״ט לחדש כסלו התפ״א

לא עוד אחיותי נעמי תקראנה
כי המר לי שדי ביום השבר
פתאום הוכה לבי ובאתי הנה

טרם אכין צידה לבית הקבר
קרש ורחץ הכון כל עת כל רגע
כי לא נודע מתי יקרה הפגע

XIV.

מצבת קבורת ה״יל רבת צדקות
הזקנה והכבודה מ״רת ספירנסה
בת מהר״ר רבי מ״שה קאטלן
אשת הגביר הנעלה כמ״ר מאיר
עו״ז נפטרה יום עשירי לחדש שבט
התע״ט

ממשפחות רבים אני הוללתי
שרים הכמים יועצי הארץ
אכן שמי גדל ופרץ פרץ
כי כל שנותי מעשי הגדלתי
כי לא לבית אבות פאר ונצח
אך תום ויושר יצרוני נצח

XV.

מ צ ב ת

קבורת הישיש הנעלה מרומם על כל תהלה
כמ״ר מאיר לוצאטו ז״ל נפטר בשיבה טובה יום
שלישי י״ג לחדש אייר התצ״ו *)

נכבד קצין עם מחזיק כל בדק
מאיר בני עמו כאור זרוע
אוהב עשות משפט אמת וצדק
יוסיף ינהל עם עלי מבוע
כי רחמם היום ברומי קרת
שנית ידי לו זאת לאות תפארת

מ צ ב ת

קבורת הכבודה מרת שמחה אשת הישיש
כ׳ מאיר לוצאטו ז״ל בת צ״א שנה נפטרה ה״
לחדש כסלו שנת התקכ״ב

כל עת נפש שמחה לגוף חוברת
זיו יופיה לא נודע היא מתגברה
כי משכן נאה לה מעון תפארת
טוהר השחק הוא כי בו נקשרה
על כן ככלות הגוף היא מאליה
שבה אל בית אביה כנעוריה :

---

*) Qui giace Sig. Mago Luzzato 5496.

XVI

ויהי בנסוע הארון רב
מחולל כל חכם ורופא
ר"מ ור"ם כמוהר"ר
שבתי חיים ממאריני
נפטר בעש"ק י"ט אייר
שנת התק"ח

מצבת אבן

כל מעינות חכמה אוי נסגרו
יום שבתי שבת והוד עירנו
חסדי רפואותיו הלא נכרו
פלאי זמירותיו לדורותינו
דורש לעמו טוב ומשפט יושר
ילקוט פרי צדקו בגן האושר

אבני זכרון

או ס' תחית המתים

לקח שים אשר בארץ החיים, המה הגבורים אשר מעולם, אנשי השם והיתה מנוחתם כבוד פה פאדובה יע"א זצלה"ה

יעלזו חסידים בכבוד ירננו על משכבותם, וזכותם יגן על הבהור המשכיל א ו ה ב ג ר ל ו צ א ט ו בן החכם הכולל רשד"ל יזיי"א, אשר העיר השם את רוחו להעתיק המכתבים אשר נחקקו על קברות הצדיקים הנזכרים זיע"א.

I.

אשה הגונה חסידה מרת אוגיי בת מהר"ר יעקב זצ"ל אשר הלכה לעולמה ביום ה' י"ט ניסן שנת רמ"ג ונקברה כ' ניסן תנצב"ה ע"ש צ"ו בע"א ס',

II.

נטמנה ונקברה
אשת חיל ההגונה
חסידה מרת פיורה
בת שבתי מלבדיא
הלכה לעולמה יום
מרחשון שנת ר'···

עיין כוכבי יצחק, XV, 17

III.

מאשר אשרוני
יכתירו צדיקים

מגן גבורים   מגן גבורים
אספו קראו למקוננות   לאשר אשרו בנות
שאו שפיים קינה   לראש ואב מדינה
רע ומר ליום   שר וגדול נפל היום
לו קרעו לבבכם   ויד שלחו לבגדיכם
ובכו זה חסיר לו   אין על עפר משלו
יד לו ושם באיים רחוקים יבכו יודא וישראל דבקים
זוהר נפשו כצהרים   נוכח נגדו שער השמים
לראש אייר שנת בצ"ר למשולמי אשר לוי נפטר נעצר

עיין כוכבי יצחק, XV, 16

IV.

כסלו שנת שי"ג י"ז לחדש
נגנז פה ארון הקודש

מי אני הגבר הוקם עלי הזמן לאורב פני ואחרי
רע ומר השרים רדפוני   וירם להלמת עמלים הלמוני
רובים אורבים היו לי   יום גם לילה קוו לנפשי
כי חציהם נחתו בי   אם אסק שמים ותהום יבואו בי
ידיך עשוני ויעצבוני   וידעתי מות תשיבני
אך זאת נהמתי   בהיותי על ארמתי
כמו שגמול הטוב ע"פ להאבירו כן הרע מצרף הנפש
על ידו דרך שער השמים להצעידו:
שמי פה נחת הוא האיש העדולמי
מרדכי לוי למשפחת המשולמי.

V.

מאיר בר גבריאל בן האלוף מהר"ר
רפאל בן הנשר הגדול מהר"ר יהושע
צרפתי זצ"ל רופא מומחה שרושל
אברוש אשר הגלה עם הגולה
שבצרפת שנת קנ"ה לאלף החמישי

מה יעשו העומדים בשב אל תעשה
אם בחסידים ואנשי מעשה
ירוצו מלאכים קלים להפיל חללים
רעו עמים וחתו מיום דין עשיר והלם
צדקת צדיק שעשה עם כל דל והלך
תזכרנה ותבאנה בהיכל מלך

רצון שוכני סנה הוא יבא ווישיענו
פניו יאר בעבדו זיו שכינתו ישעשענו
תרו:מנה קרנות צדיק על הוד פעלו
יחסה סתר כנפיו לחזות בנועם ה׳ בהיכלו
נפטר בנשיקה בשבת שביעי של
פסח
שנת שי״ד לפ״ק לאלף הששי .

צרפתי ז״ל יום ג׳ ה׳ אייר
נפטרה שנת רצ״ט לפ״ק
ליצירה תנצב״ה

VI.

שנת ה׳ אלפים ושי״ט לבריאת עולם
שמה ושערורה נהיתה לנו
בלע ה׳ ולא חמל גאותנו
תוריד כנחל דמעה עינינו
יחשכו ארחות דרכינו
הצדיק החסיד הנאמן
כמ״ר שבתי בכמ״ר משה
הכהן התמרי זצ״ל הי״ד
נפטר יום השבת י״ב תמוז
שי״ט לפ״ק תנצב״ה ע״ש
צובג״ע אמן :

VII.

אל קנה את חנה	לנוח במעונה
נשמתה הן חנה	למין אל אביה
גבר חכם בעוז	אל דורו היה עוז
מהר״ר אברהם אז	כינויו אב״ה
אישה מהר״ר מאיר	מפאדובה השר
לכל תבל מאיר	ישמור אותו אל ה׳
סוף אדר נקברה	ופרט אל היצירה
אשה כי חוברה	לימין אל אבי״ה

(עיין כוכבי יצחק , XV , 15)

VIII.

לבשו שמים קדרות
ושקים שמו כסותם
על פטירת גאון צדיק
יסוד עולם שר וחותם
השלמים המכירים
בכל לבם אל ורתם
טוב שמו מן שמן טוב ריש

גלותא מאיר ואיש תם
בעשרה בשבט חלף
שנת שכ״ה נפטר תם :

(עיין כוכבי יצחק , XV , 14)

IX.

שנת ה׳ אלפים ושכ״ג לבריאת עולם
מה אנוש כי תגדלנו
שבת משוש לבנו ממנו
הן יחתוף מי ישיבנו
הרודף צדקה וחסד
כמ״ר משה בכמ״ר שבתי
הכהן התמרי זצ״ל הי״ד
נפטר יום שלישי כ״ה
אב שכ״ג לפ״ק תנצב״ה
ע״ש צ״ו בג״ע אמן :

X.

אשה יראת	ה׳ שבה
בית אביה	בנעוריה
כ״ט בשב״ט	בשנת שכ״ט
ראתה בנים	אל בניה
ושמה רווה	מסרוואל
עני רש בו	כים עליה

XI.

עצ״ק הגאון הגדול הרב המובהק והמופלא רבינו
שמואל יהודה קאצנילבוגן זצ״ל

מה תחזה עובר אין זה קבר
רק הוא למלבוש חור כרפס ותכלת
ארגז אשר הושם פקדון שם
ובכן אני אליו אבן זוחלת
הוא גוף אדר לבש נשיא חובש
מעם ומנהיגם תחת ממשלת
טובו בתפארה כתר תורה
חכם והכמתו בלתי נגבלת
גאון לישראל רב בשמואל
יוד״א לקצנאילבוגן שלשלת
הרב אשר נודע בכל דרדע
מאי״ר בשמי מרום להב גחלת
עדות לשבטי יה ולויניציאה
ובכל פני תבל דתו רוכלת
נפטר שנת נשב״ה שש ניסן בח

נפשו בגן עדן כבוד נוהלת
יבכו בני עולם על שר צלם
כי הם כמו אלה עלה נובלת
אף זה בשר קדשו אם פה שרשו
חלקת שדה קרקע אינה נגזלת
כי יום מיוחד בו גואל יבא
תקום ותתבשם נטף ושחלת

(עיין כוכבי יצחק , XV , 16—15)

XII.

גויה טהורה   בצלי שמורה
וגוש זה יהי לה כמגן וצנה
ובזמן תחיה   בעולת ראיה
תשרת לקונה   בכתר כהנה
נפטר בשם טוב הקצין כמר
אהרון בר אברהם הכהן זלה״ה
ביום ד׳ ו׳ סיון השנ״ח לפ״ק
תנצב״ה

XIII.

עד מתי פה ישכב
איש משקיט כל ריבות
גם משבית כל איבות
או עד מה אועד אן
עד הקץ נרדמים אז
ישיש בין עמו
יודע הוא בעמו
מתתיה קוניאן
נפטר בשם טוב ביום
ג׳ למנחם השס״ג
הי״ד

XIV.

שלישי אל אב שס״ב לפרט
גוף זך נקי הנה פה לן
ולזכרון על צור נחרט
זכרו לעד מרת ברוינלי
היא אשת כמוהר״ר
משלם לוי יצ״ו תנצב״ה

XV.

מי זה יאמר   לא יתמרמר
בנפוע איש   תמיד הואל
מבין עמו   תוך או למו
עשות נחת   רוח אל אל
חנן דלים   האומללים
גומל חסד   תוך ישראל
היה תמים   תוך עולמים
הוא הנקרא   איש שמואל
מקוניאן
נפטר ליל מש״ק ז׳ חשון
השס״ד

XVI

זאת מצבת קבורת היקרה
בת חבר וכהן כהח״ר גרשום
כ״ץ יצ״ו ואלמנת חבר וכהן
היא מרת יוסטינה אלמנת
המנוח כהס״ר משה סכרין זע״ל
נפטרה ביום ד׳ לחיה של סכות
השס״ח
תנצב״ה

XVII.

לכל שואל מה זה   אמור אות אל מזה
ומי הוא זה אי ה   לאברהם זקן
בשר ערלה כורת   ושם עליון תורת
וכל ימיו שרת   ברית שלום תקן
באוצר זה נעצר   ועור ימצא מבצר
ולא לעד יצר   בגוש עפר לו קן
הוא הנעלה כמר   אברהם בכמר יעקב
שלום זצ״ל נאסף אל עמיו ביום השלישי
ג׳ לסון השס״ו תנ ב״ה

XVIII.

חנה אשה   חובקת בן
נפטרה אז   כעת חיה
בת כתריאל   ושמה מרים
ממונייא א   שת לשמריה
כ״ף ט״ת ניסן   שנת שע״ז
רוחה עלה   תחת כס יה

XIX.

מצבת קבורת מנחם
בר אהרן הכהן ממונצי״יסי
היה פטירתו כבוה״ יום ד׳
כ״ד אב השע״ז

XX.

יוסף חמק עבר מבית הסוהר
הלך לקחת לו מתן גם מוהר
בזכות גרסת פומיה יראה זיו זוהר
הוא כעצם הש — מים לטוהר

נפטר לעולמו החו"ר יוסף הילפרון
ביום ה׳ ב׳ סיון השפ"ב תנצב"ה

XXI.

הוא אריה
הנכבד קאטאלנו ז"ל

נוית איש תמים במקום זה טמון
בשר ערלה כורת ומפעליו נאים
יתקע בשופר והזהיר את העם
והתפלל עליו בימים נוראים
ועמור דין הציב באלה משפטים
כדיני ישראל ולא לפני גאים
לפקרון הוא פה עדי קץ הימין
ימהר אל עתו ועינינו רואים
נפט׳ לעולמו יום ש"ק י"ו
למנחם שפ"ב לפ"ק

XXII.

האם רובצת על האפרוחים מרת
פיניסימה שנפטרה לעולמה ביום ג׳ ניסן
השפ"ב תנצב"ה
יום מרדכי י"א גם פה אחיו עשיר
ממסגר עולם לא בטח על עשרו
נודעו אישים רק פזר גם נתן
כי נאבדו הילם אל אביוני דורו
הוא מל בשר ערלה הנו יעקב איש תם
כל פועלו נשלם יושב אהל קברו
הנה שכר אתו טמון עד בא גואל
סוף מעשים כלם יקום כי בא אורו
נפטרו האחים הנ"ל בני כמ"ר אברהם משלום
זה בכ"ז אלול השפ"ב וזה בכ"ט אדר א׳ השפ"ג

XXIII.

כ׳
נפט׳ יום ג׳ י"ד אלול השפ"ה
והוא כהן לאל עליון ה"ה הזקן הנכבד
כמר משה כהן ז"ל ממונפיליסי
היה בימיו ממונה מדינת פאדובה
ופאדובאן והיה אב לעניים
ובפרט בקיום מצות הכנסת
אורחים : והיתה מנוחתו כבוד
בעצם היום והחדש והשנה הנ"ל
י"י ברחמיו יתן מנוח לנפשו וח"ש
לן ולכל ישראל אמן :

XXIV.

י"ב תשרי הת"ב נפטר לעולמו
החכם הרופא הגאון כמוהר"ר
אברהם קאטאלן זצ"ל

לא תאמינו יושבי תבל
זכרון היותי פה עלי הגבר
הוקם במו נוברין לרב חובל
לשמור את עמו בשור ושבר
כי הוא בתלמידיו אשר סובל
היה במדרשו כשם ועבר
ובעט וקולמוס אף אשר טובל
היה בכל לילות להבר חבר
ובכן אשר גדל ברוב חבל
תבנית דמות צלמו להשביר שבר
יווכר לריש מתא ואין קובל
ויהי שמו לעד אלי כל עבר
זאת אזכרה לכם ביום אבל
ובעט חרטת חטא בלב וסבר
כי אם כמו על נהרות בבל
פה תזעקו לאל בתקות שבר
יועק כמוכם זה בלא נובל
וזכות שפתיו דובבות בקבר
יחיש פדות ובאחרית יובל
כל שכני טיט יחליפו אבר !

הַגֶּפֶן

חֲזוֹן בַּדִּים (сказка)

כִּי כִימֵי הָעֵץ יְמֵי עַמִּי (ישעיה סה, כב)

בְּחֹרֶשׁ מֵצַל הַמִּשְׂתָּרֵעַ בְּבִקְעָה נֶחְמָדָה בַּחֲבַת יָדַיִם שֶׁשָּׁם יְשַׂגְשְׂגוּ בְּרוֹשִׁים רַעֲנַנִּים אַרְזֵי אֵל אַלּוֹנֵי חֹסֶן וַעֲצִים עֲבֻתִּים וּסְבוּכִים רָמֵי הַקּוֹמָה אֲשֶׁר דָּלִיּוֹתֵיהֶם וְצַמְּרוֹתֵיהֶם נְטוּשׁוֹת וּשְׁלוּחוֹת עַד לְמֵרָחוֹק: בֵּינֵיהֶם וַעֲלֵיהֶם הִתְנַשְּׂאָה גֶּפֶן אַחַת בּוֹדֶדֶת בְּמוֹעֲדָהּ כַּבִּירַת יָמִים אֲשֶׁר יְמֵי חַיֶּיהָ כִּימֵי אַדְמַת מַטָּעָהּ: כִּי אָז בְּיוֹם עֲשׂוֹת יְיָ אֱלֹהִים אֶרֶץ וְשָׁמַיִם וַיִּטַּע גַּן בְּעֵדֶן מִקֶּדֶם הִצְמִיחַ יְיָ מִן הָאֲדָמָה הָעֵץ הַנֶּחְמָד הַזֶּה רִאשׁוֹן לְכָל עֲצֵי שִׂיחַ: מִפִּיו נוּכַל לִשְׁמוֹעַ מִקְרֵי תֵבֵל וְיוֹשְׁבֵי בָהּ הַחֲלִיפוֹת אֲשֶׁר חָלְפוּ וְעָבְרוּ עַל כָּל הַיְקוּם: סִפּוּרִים אֵין סְפוּרוֹת וּתְמוּרוֹת נִפְלָאוֹת אֲשֶׁר עֵינָיו חָזוּ מֵאָז רָאָה חַיִּים: מִפִּיו נוּכַל לִשְׁמוֹעַ רָזֵי עוֹלָם וְתַעֲלוּמוֹת סִתְרֵי כָּל חָי. אַךְ בְּנֵי אָדָם לֹא יָבִינוּ שְׂפָתוֹ וְלֹא יַשְׂכִּילוּ אֶל סוֹד שִׂיחוֹ: לוּ כָּרָה יְיָ אֹזֶן לִבְנֵי אָדָם לִשְׁמוֹעַ הָגוּת רוּחוֹ וְקוֹל אֱלֹהִים הַיּוֹצֵא מִבֵּין סַרְעַפּוֹתָיו כִּי אָז נְצוּרוֹת תִּשְׁמַעְנָה אָזְנֵיהֶם וְתוּשִׁיָּה לָרֹב הוֹדִיעָם: כִּי אָמִיר אֶל אָמִיר יַבִּיעַ אֹמֶר וְעָנָף לְעָנָף יְחַוֶּה דַּעַת אֱלֹהִים: אוֹ לוּ נִפְקְחוּ עֵינֵיהֶם לִרְאוֹת וְלִקְרוֹא אֶת מִכְתַּב אֱלֹהִים הֶחָרוּת עַל אַלְפֵי רִבְבוֹת עָלָיו עַל כָּל נֵצֶר מִשָּׁרָשָׁיו עַל רָאשֵׁי יוֹנְקוֹתָיו עַל אֹרֶךְ דָּלִיּוֹתָיו סְעִיפָיו וּפֹארוֹתָיו כִּי אָז יָדְעוּ תַּעֲלוּמוֹת חָכְמָה: אֲבָל טָחוּ עֵינֵיהֶם מֵרְאוֹת מַרְאוֹת אֱלֹהִים וְלִבָּם מֵהַשְׂכִּיל אֶל מַחֲזֵה שַׁדַּי: גַּם לִרְאוֹת וְלַחֲזוֹת עַצְמוֹ וְקִימוֹ שֶׁל הָעֵץ הַזֶּה לֹא תַעֲצֹרְנָה כֹּחַ עֵינֵי בְנֵי־אָדָם: כִּי מֵאָז נוֹצַר הָיְתָה לְגֶפֶן אַדֶּרֶת וְסוֹרַחַת עָשְׂתָה בַדִּים וַתְּשַׁלַּח פֹּארֹת: אֶל מַיִם רַבִּים הָיְתָה שְׁתוּלָה עַל כֵּן עָשְׂתָה הֲמוֹן עֲנָפִים וְנָשְׂאָה פְּרִי לְמַכְבִּיר: הִכְּתָה שָׁרָשֶׁיהָ עָמוֹק עָמוֹק בְּאַדְמַת מַטָּעָהּ וַהֲמוֹן בַּדֶּיהָ פֹּארֹתֶיהָ וְיוֹנְקוֹתֶיהָ אֵלֶּה כִּסּוּ פָנֶיהָ וְלֹא תֵרָאֶה מַצַּבְתָּהּ: גַּם בָּנֶיהָ יוֹצְאֵי חֲלָצֶיהָ אֲשֶׁר מִמֶּנָּה יָצָאוּ גַּם הֵמָּה עָתְקוּ גָּבְרוּ חָיִל כָּפְנוּ שָׁרָשֵׁיהֶם אֵלֶיהָ וּבְצִלָּהּ חָסָיוּ גַּם הֵם רָאוּ בָנִים לִבְנֵיהֶם דּוֹרוֹת עוֹלָמִים: הַגֶּפֶן הַזֹּאת יָמִים רַבִּים רָאֲתָה חַיֵּי מְנוּחָה וְכָבוֹד חַיֵּי הַשְׁקֵט וּבִטְחָה וְכָמוֹהָ גַּם יוֹצְאֵי יְרֵכָהּ חָיוּ חַיֵּי שַׁלְוָה וּמַרְגּוֹעַ וְלֹא יָדְעוּ רָע: אִם אָמְנָם לִפְעָמִים שׁוֹאָה מִמְּקֹרִים יָצָאָה וְרוּחַ קָדִים נָשְׁבָה בּוֹ וְסַעַר אֵיתָן הִתְחוֹלֵל וְעַצְמוֹתָיו רָעֲדוּ רֶגַע מִמָּגוֹר וָפַחַד בְּכָל זֹאת לֹא נָפַל לִבּוֹ בְּקִרְבּוֹ וְהַגֶּפֶן הָאַדֶּרֶת הַזֹּאת יָרְאָה וְשָׁקָטָה: כִּי בַּעֲבוֹר סוּפָה וַיִּשְׁתּוֹק הָרוּחַ שָׁבָה לִמְנוּחָתָהּ כְּבוֹד: לִפְעָמִים עוֹד גַּם בְּרֵאשִׁית יְמֵי עֲלוּמֶיהָ בְּשַׁחַר טַל יַלְדוּתָהּ רָאֲתָה שֹׁד וְחָמָס לְנֶגְדָּהּ: רָאֲתָה שֹׁד בְּהֵמוֹת וַחֲמַס חַיַּת לְבָנוֹן: אַרְיֵה טֹרֵף בְּדֵי גֹרוֹתָיו כְּפִיר וְלָבִיא יְמַלְאוּ טֶרֶף חֹרֵיהֶם: גַּם זְאֵבֵי עֲרָבוֹת עָבְרוּ עַל פָּנֶיהָ וַיָּסֹלּוּ עָלֶיהָ אָרְחוֹת אֵידָם: גַּם הֶמְיַת דֻּבִּים וּשְׁרִיקוֹת נְחָשִׁים זֹחֲלִים שָׁמְעָה אָזְנֶיהָ: אַךְ רֶגַע הִתְעַצְּבָה אֶל לִבָּהּ אַךְ רֶגַע קָדְרוּ רָעֲמוּ פָּנֶיהָ וּכְעָבְרָם עָבַר גַּם פַּחְדָּהּ וּמְנוּחָתָהּ שָׁבָה אֵלֶיהָ: גַּם זֹאת רָאֲתָה הַגֶּפֶן הַזֹּאת: רָאֲתָה בְּקוּם קַיִן עַל הֶבֶל אָחִיו וַיַּהַרְגֵהוּ נֶפֶשׁ וְאָזְנָהּ שָׁמְעָה אָז גַּם קוֹל דְּמֵי הַשָּׁדוּד צֹעֲקִים מִן הָאֲדָמָה: זֹאת רָאֲתָה וַתִּבָּהֵל וַיָּמָת לִבָּהּ בְּקִרְבָּהּ: וּמֵעֹז חֶרְדָּתָהּ יָבֵשׁ כֹּחָהּ וַתֶּחְדַּל תִּירוֹשָׁהּ נִשְׁבַּת מָתְקָהּ וּתְנוּבָתָהּ לְפָנִים לֹא הָיְתָה לָהּ עוֹד *): הָעֵץ הַזֶּה לֹא יָדַע אֶת הָעוֹלָם כִּי בְעַצְמוֹ וּבְקִרְבּוֹ חָזָה אֶת עוֹלָמוֹ: וַיְהִי לְנַפְשׁוֹ עוֹלָם קָטָן עוֹלָם שָׁלֵו וּמְנוּחַת עוֹלָמִים עוֹלָם רָחוֹק מִדִּבָּה וּלְשׁוֹן תַּהְפֻּכוֹת: רָחוֹק מִקִּנְאָה וּמַשְׂטֵמָה רָחוֹק מִנַּעֲוֵי־לֵב מְחֹרְשֵׁי רָעָה רָחוֹק מֵעֹשֶׁק וּמֵחָמָס וּמֵעֲלִילוֹת מַשְׁחִיתֵי דַרְכָּם: לֹא הִרְחִק מִמֶּנּוּ הִקְשִׁיבוּ אָזְנָיו תָּמִיד רַב קֶשֶׁב זִרְמַת נַהֲרֵי נְחָלֵי אֵיתָן שְׁאוֹנָם וַהֲמוֹנָם: וְלִפְעָמִים הִקְשִׁיב גַּם קוֹלוֹת מַיִם אַדִּירִים שׁוֹא גַלֵּיהֶם וּשְׁאוֹן דָּכְיָם בְּפָרְצָם אֶת לָעָם לִבְלוֹעַ כֹּל אֲשֶׁר יִפְגְּעוּ עַל דַּרְכָּם אַךְ עֵינוֹ לֹא שְׁזָפָתָם:

וַיְהִי הַיּוֹם בְּהַגִּיעַ יְמֵי הָאָבִיב עֵת גָּאֹה גָאוּ מֵי הַנְּהָרוֹת וַיַּעַבְרוּ עַל כָּל גְּדוֹתֵיהֶם פָּרְצוּ חֹק וַיַּהַרְסוּ וַיַּעֲלוּ עַל שִׁטְפוּ עָבְרוּ וַיַּגִּיעוּ עַד רַגְלֵי הָעֵץ הַזֶּה: גַּם סָחֲבוּ בְּזִרְמַת עֻזָּם וַיִּסְחוּ אַדְמַת מַטָּעוֹ מִזֶּה וּמִזֶּה: אִם אָמְנָם לַמַּרְאֶה הַזֶּה רָגַז הָעֵץ תַּחְתָּיו וַיֵּרַע בְּעֵינָיו אֵת אֲשֶׁר עָשׂוּ לוֹ גַּלֵּי הַנְּהָרוֹת בְּשֶׁטֶף עֶבְרָתָם בְּכָל זֹאת נֶאֱנַק דּוּמִיָּה הֶחֱרִישׁ הִתְאַפָּק: וַיֹּאמֶר בְּלִבּוֹ תַּעֲבֹר גֵּאוּת הַמַּיִם יָשֹׁכּוּ גַלֵּיהֶם וְיָשׁוּבוּ עַל עֵקֶב זִרְמָתָם יִשְׁטוּ וְיַעַבְרוּ מִמֶּנִּי: וַיִּזְכֹּר יְמֵי עוֹלָם כִּי מֵאָז מֵעוֹלָם מִדּוֹרוֹת עוֹלָמִים בָּאוּ וַיֶּאֱתָיוּ מִקְרִים כָּאֵלֶּה: בָּא הַקַּיִץ וּמֵי הַנְּהָרוֹת הֻמְכוּ מֵעַטּוּ וַיִּסֹּגוּ אָחוֹר וַיָּשׁוּבוּ וַיִּלָּפְתוּ אָרְחוֹת דַּרְכָּם כִּתְמוֹל

---

*) עפ"י מאמר חז"ל (תנחומא בראשית) ותאמר להם הגפן החדלתי את תירושי (שופטים ט יג) מהו את תירושי? מלמד שבשעה שנהרג הבל חדל הגפן תשע מאות ועשרים ושש מיני פירות, ולא נשתייר אלא יין, והשאר נגנז לעתיד לבא.

שַׁלְשׁוֹם וּמְנוּחַת הָעֵץ שָׁבָה כִּמְעַט לְקַדְמָתָהּ: אֲבָל מְנוּחָתוֹ זֹאת נִגְזְלָה מִמֶּנּוּ גַּם הַפָּעַם: כִּי אָמְנָם רָוַח לוֹ מֵהַמַּיִם הַזֵּידוֹנִים אֲבָל הִשְׁאִירוּ קְלָלָה אַחֲרֵיהֶם: כִּי רִבְבוֹת אַלְפֵי רְמָשִׂים זֹחֲלִים כִּסּוּ פָּנָיו וּבַעֲנָנָה עָלְתָה שִׁפְעַת שֶׁרֶץ נֶפֶשׁ חַיָּה וַיִּשְׁטְחוּ לָהֶם שְׁטוּחַ עָלָיו וַיְכַסּוּ כְּאָבָק דַּק כָּל דָּלִיּוֹתָיו: הֵם שָׂמוּ אֶת הַגֶּפֶן לְשַׁמָּה וְהוֹדוֹ לִקְצָפָה חָשׂף חֲשָׂפוּהוּ וְהִלְבִּינוּ שָׂרִיגֶיהָ וּבְכָל זֹאת הִתְאוֹשֵׁשׁ וְהִתְעוֹדֵד וַיִּמְצָא נֹחַם: כִּי גַם אַלְפֵי צִפֳּרִים בִּסְעַפּוֹתָיו קִנְּנוּ וּמַנְעִימֵי זִמְרָה אֵלֶּה שָׁרוּ כְּבוֹד תְּהִלָּתוֹ: וְכִנְטוֹת צִלְלֵי עֶרֶב וַיֵּאת לַיְלָה וּבְצֶאֱלִים צִלְלָם פָּרְשׂוּ מְטוֹת כַּנְפֵיהֶם עַל כָּל עֲצֵי הַיַּעַר אָז גַּם הָעֵץ הִתְעַנֵּג מְעַט עַל שַׁלְוָתוֹ וַיִּשְׁכַּח רֶגַע עָמָל וּתְלָאָה:

שָׁנִים רַבּוֹת עָבְרוּ וְדוֹר אַחַר דּוֹר זָרְבוּ נִצְמָתוּ וְעֵץ הַגֶּפֶן עוֹד עָמַד עַל מְקוֹמוֹ וַיִּגְדַּל וַיִּיף בְּתִפְאֶרֶת קוֹמָתוֹ: עוֹד מְנוּחָתוֹ לֹא נִשְׁבָּתָה וְשַׁלְוָתוֹ לֹא נֶעְדָּרָה: דּוּמִיָּה שַׁאֲנַנָּה הִשְׂתָּרְרָה סְבִיבָיו כִּי גַם הָרְמָשִׂים חָדְלוּ מִמֶּנּוּ חָדְלוּ: וַתְּהִי לָעֵץ הַזֶּה תִּקְוָה כִּי עוֹד יַחֲלִיף וְיוֹנַקְתּוֹ לֹא תֶחְדָּל: אֲבָל בַּעֲבוּר יָמִים רַבִּים נִגְלוּ לְעֵינָיו דְּבָרִים חֲדָשִׁים אֲשֶׁר עֵינוֹ לֹא רָאָתַם עַד כֹּה גַּם שַׂרְעַפָּיו לֹא שְׁעָרוּם: רָאָה הָעֵץ וַיִּתְבּוֹנֵן כִּי סָלְלוּ מְסִלָּה וַיְפַלְּסוּ נְתִיבָה עַל־יָדוֹ וְעָלֶיהָ יִתְהַלְּכוּ וְיַעַבְרוּ יָרוֹצוּ רָצוֹא וָשׁוֹב יְצוּרִים חֲדָשִׁים אֲשֶׁר לֹא נִרְאוּ עַד כֹּה: אֵלֶּה הָיוּ מְתֵי שָׁוְא וְנַעֲלָמִים הַמִּתְאַמְּרִים לִבְנֵי אָדָם אוֹתָם לֹא יָדַע הָעֵץ וְלֹא שָׁמַע אֶת שִׁמְעָם: מַרְאִיתָם אָמְנָם לֹא זָרָה לוֹ כִּי בְּצֶלֶם קַיִן וְהֶבֶל יִתְהַלָּכוּן: אֲבָל הִשְׁתָּאָה לְקוֹמָתָם הַשְּׁפָלָה לְבַדֵּי עוֹרָם אֲשֶׁר שְׁפוּ לֹא רָאוּ לִמְרוּצָתָם וּמְשׁוּבָתָם לִשְׁאוֹנָם וַהֲמוֹנָם לְשִׂיחַ שִׂפְתָם וְלִתְנוּעַת גּוּפָתָם: שָׁמַע כִּי יִתְלַחֲשׁוּ יַבִּיעוּ וִידַבֵּרוּ יִתְוַכְּחוּ יִתְגּוֹשְׁשׁוּ וְלֹא יָדַע מָה: מַדּוּעַ לָמָּה וְעַל מָה דּוֹבְבוּ שִׂפְתֵי הָעֵץ הַיָּשִׁישׁ מַה יַעֲשׂוּ אֵלֶּה פֹּה וּמֶה חָפֵץ עַם לֹא־בִינוֹת זֶה: הַאִם לֹא הֵטִיבוּ עֲשׂה לוֹ שָׂמוּ לֵב אֶל תִּפְאֶרֶת הַבְּרִיאָה אֶל יִפְעַת הַתּוֹלָדָה אֶל שִׁפְעַת הַהוֹד וְהֶהָדָר הַשְּׁפוּכָה עַל קוֹמָתִי פָּנָי: עַם לֹא בִינוֹת זֶה שָׁמַע שָׁאוֹן חֲרִישִׁי הַיּוֹצֵא מִבֵּינוֹת עַנְפֵי הָעֵץ הַזֶּה: גַּם רָאוּ כִּי הָעֵץ הֵנִיעַ רֹאשׁ לְאוֹת כִּי פְּעֻלָּתָם לֹא תָפִיק רָצוֹן מִמֶּנּוּ אַךְ מִכָּל הֲמוֹנָם וּשְׁאוֹנָם לֹא שָׂם אֵלָיו לִבּוֹ: לִפְעָמִים שָׁמַע הָעֵץ גַּם קוֹל צְחוֹק אַדִּיר מַרְגִּיז לֵב וּמַחֲרִיד נָפֶשׁ: קוֹל בּוֹזֶה נֶפֶשׁ קוֹל חֲרָפוֹת וְגִדּוּפִים קוֹל גָּדוֹל בְּרֵעוֹ: וַיֶּחֱרַד הָעֵץ וַיִּלָּפֵת כִּי לֹא הִסְכִּין מֵעוֹדוֹ לִשְׁמֹעַ קוֹל מוּזָר יוֹצֵא בִּשְׁאָט בְּנֶפֶשׁ: אַךְ גַּם לִדְמוּת מוֹרָאָה וְנִגְאָלָה כָּזֹאת הִסְכִּין הִסְכִּין מְעַט מְעָט: עָבְרוּ שָׁנִים חָלְפוּ יוֹבְלוֹת וְהִנֵּה מַחֲזֶה חָדָשׁ לְעֵינָיו כִּי הַיְצוּרִים הַלָּלוּ בָּאוּ בְהָמוֹן וַיִּשְׁלְחוּ בְּעַוְלָתָה יְדֵיהֶם: הֵנִיפוּ יָד שָׁלְחוּ בַּרְזֶל וַיִּגְזְרוּ עֵצִים רַבִּים אֲשֶׁר עַל גַּל שָׁרָשָׁיו יְסֻבָּכוּ: רָאָה הָעֵץ וַיֶּחֱרַד כִּי גַם עַמּוּדֵי עָשָׁן בְּעָתַר עֲנַן הַכִּבְשָׁן הִתְאַבְּכוּ וְעָלוּ: כִּי שִׁלְחוּ בָאֵשׁ שְׁתִילֵי־עֵץ רַבִּים גַּם עֵצִים רָמֵי הַקּוֹמָה הִפִּילוּ לְמַשּׁוּאוֹת וַיְעַקְרוּם מִשֹּׁרֶשׁ וְלֹא נִכַּר מְקוֹמָם אַיּוֹ: לְמַחֲזֶה הַזֶּה פַּלָּצוּת נוֹרָאָה בְּעֶתַתּוּ וְאֵימַת מָוֶת נָפְלָה עָלָיו: אַךְ לֹא אֶחָד מֵחָרָשֵׁי מַשְׁחִית שָׂם זֹאת אֶל לִבּוֹ אַךְ גַּם הָעֵץ הִתְאַפַּק וְהֶחֱרִישׁ: אַךְ מַה גָּדְלָה חֶרְדָּתוֹ בִּרְאוֹתוֹ פֶּתַע לְפִתְאֹם הֲמוֹן מְעוּלָּלִים אֵלֶּה גְּדוּדֵי מַשְׁחִיתִים פָּשְׁטוּ גַם עָלָיו: בְּקַרְדֻּמּוֹת בָּאוּ כְּחוֹטְבֵי עֵצִים וְקוֹל הַךְ נִשְׁמַע מִכָּל עֲבָרָיו וְתַךְ תַּךְ הַהֵד יַעֲנֵהוּ מֵעָבֵי הַיַּעַר: גַּם לְקוֹל סְאוֹן זֶה הַסּוֹאֵן בְּרַעַשׁ לְקוֹל הַגַּרְזֶן הַמַּשּׂוֹר וְהַפְּצִירָה־פִּים לֹא שָׂם לֵב: גַּם אַחֲרֵי רְאוֹתוֹ כִּי אֲחָדִים מִיּוֹנְקוֹתָיו נִקְטְפוּ וּמְתֵי מִסְפָּר מִנְּטִישׁוֹתֶיהָ הֵסִיר הַתֵּז הָאוֹיֵב וַיְסָעֵף פֻּארָה בְּמַעֲרָצָה וַיִּזְמוֹר זְמוֹרוֹת אֲחָדוֹת אִם כִּי רוּחוֹ נִפְעֲמָה מְאֹד וַתִּתְחַשְׁכְנָה לוֹ הָרֹאוֹת בַּאֲרֻבּוֹתֵיהֶן בְּכָל זֹאת עוֹד הִתְעוֹדֵד הָעֵץ וְהִתְאוֹשֵׁשׁ וַיִּמְצָא נִחוּמִים לְנַפְשׁוֹ: וַיֹּאמֶר הֵן כְּבוֹדִי חָדָשׁ עִמָּדִי וּבְאַבֵּד לִי שְׁנַיִם שְׁלשָׁה גַּרְגְּרִים עוֹד לֹא אָבַד כְּבוֹדִי: כִּי הִנֵּה הִנָּם לֹא מֵרֹאשׁ אָמִיר גַּם לְאַרְבָּעָה חֲמִשָּׁה מִסְּעִיפַי אֲשֶׁר כְּעַפּוּ לֹא אָשִׂים לֵב כִּי לֹא דָמוּ אֶל סְעַפּוֹתַי הַנִּשְׁאָרִים: גַּם הַזְּמוֹרָה הָיְתָה אַךְ זְמוֹרַת זָר וְהַנֵּצֶר מִשָּׁרָשַׁי הָיָה פֹּרֶה רֹאשׁ וְלַעֲנָה עַל כֵּן נִקַּף בַּבַּרְזֶל: מֵאֵלֶּה וְכָאֵלֶּה אֲשֶׁר נִקְטְפוּ נִגְדְּעוּ מִמֶּנִּי לֹא יִדַּל כְּבוֹדִי וּמִשְׁמַן בְּשָׂרִי לֹא יֵרָזֶה: בְּדִבְרֵי נֹחַם כָּאֵלֶּה הִרְגִּיעַ עֵץ הַגֶּפֶן רוּחוֹ וּמְנוּחָתוֹ שָׁבָה לְקַדְמָתָהּ:

עָבְרוּ יָמִים חָלְפוּ שָׁנִים וַהֲמוֹן הֶעָרִיצִים שָׁבוּ בָּאוּ בֶהָמוֹן כִּתְּרוּ אֶת עֵץ הַגֶּפֶן וַיַּקִּיפוּ עָלָיו: הַפַּעַם לֹא עוֹד הִתְלַחֲשׁוּ וְזִמָּה אֲשֶׁר בִּידֵיהֶם לֹא עוֹד חָבְשׁוּ בַּטָּמוֹן: בְּקוֹל עֱנוֹת גְּבוּרָה קָרְאוּ וְלֹא דָמוּ עַד מָתַי נַחֲרִישׁ נִתְאַפָּק: הָבָה נַשְׁחִיתָה עֵץ בְּלַחְמוֹ תִּתַּשׁ הַגֶּפֶן בְּחֵמָה יִתְפָּרְקוּ וְיָבְשׁוּ מַטּוֹת עֻזָּהּ: שָׁרָשֶׁיהָ נִנָּתֵק וְאֶת פִּרְיָהּ נְקוֹסֵס וְלֹא יִשָּׁאֵר מִמֶּנָּה שֵׁם וּשְׁאֵרִית וְלֹא יִוָּדַע מְקוֹמָהּ אַיֵּה: עוֹד דְּבָרָם בְּפִיהֶם וּמִתַּחַת מַדֵּי לְבוּשָׁם הוֹצִיאוּ מַגְזֵרוֹת בַּרְזֶל פְּצִירָה־פִּים סַפֵּץ וּמַשּׂוֹר וּבִזְרוֹעַ נְטוּיָה וּבְעַם רַב הֵנִיפוּ כְּלֵי מַפָּצָם וְאִישׁ אִישׁ חָטַב קָצַץ וַיְנַסֵּר בַּמְּגֵרָה וּבַחֲרִצוֹת הַבַּרְזֶל: וַיֹּאמְרוּ לִכְרוֹת בְּגֶנַע בַּשֹּׁרֶשׁ וְעָנָף פַּעַם אַחַת וְלֹא יִשְׁנוּ לָהֶם:

אֲבָל הַפַּעַם עֶבְרַת זְדוֹן הֶעָרִיצִים הָאֵלֶּה לֹא הִפִּילָה תְּתִיתָהּ עַל הָעֵץ וְאֵימָתָם לֹא בְעָתַתּוּ: כְּתֹמֶר מִקְשָׁה עָמַד עַל מְקוֹמוֹ וְלֹא נָפַל לִבּוֹ בְּקִרְבּוֹ: אַךְ הָגָה נִבְאִים אִם כָּזֹאת אַתֶּם אוֹמְרִים לַעֲשׂוֹת לִי אִם כִּלָּיוֹן חָרוּץ אֶשְׁמַע מִפִּיכֶם: אִם לְהַכְחִיד קִימִי וּלְשָׁרְשֵׁנִי מֵאֶרֶץ הַחַיִּים תִּשְׂאוּ נַפְשְׁכֶם הָבָה אֶרְאֶה: לַשָּׁוְא תִּקְרָאוּ „גֹּדוּ אִילָנָא וְקַצִּצוּ עַנְפוֹהִי אַתַּרוּ עָפְיֵהּ וּבַדַּרוּ אִנְבֵּהּ": הֵן לֹא תְמוֹל נוֹלַדְתִּי מֵרֹאשׁ מִקַּדְמֵי אֶרֶץ חוֹלָלְתִּי: עַתִּיק יוֹמִין הִנְנִי כִּימֵי אַדְמַת מַטָּעַי כִּימֵי הַשָּׁמַיִם הַנְּטוּיִם עַל רֹאשִׁי: יְיָ קָנָנִי רֵאשִׁית דַּרְכּוֹ וְעוֹד לֹא נוֹצְרוּ עָרִיצִים הָהֵם אֲשֶׁר מֵהֶם יֵצֵא לִי חָרָשׁ נֹפֵחַ בְּאֵשׁ פֶּחָם וּמוֹצִיא כְּלִי מַשְׁחִית לְחַבֵּל: תִּקְצַר זְרוֹעַ עֹז קֻרְדֹּם הַבַּרְזֶל לַעֲשׂוֹת אִתִּי כָּלָה: רִאשׁוֹן הִנְנִי וְאַחֲרוֹן עַל עָפָר אָקוּם:

עָרִיצֵי אָדָם אֵלֶּה, אִם אָמְנָם הֵבִינוּ אֶל שִׂיחַ סוֹד הָעֵץ הַזֶּה גַּם נוֹכְחוּ בְלִבָּם כִּי לֹא בֶאֱמֶת וְלֹא בִצְדָקָה כּוֹנְנוּ לְהַשְׁחִיתוֹ מִשֹּׁרֶשׁ וְעַד עָנָף לְהַשְׁמִיד פִּרְיוֹ מִמַּעַל וְשָׁרָשָׁיו מִתָּחַת: אַךְ מִי יָדוֹן עִם הַתַּקִּיפִים הָאֵלֶּה מִי יָקוּם עִם זֶרַע מְרֵעִים בָּנִים מַשְׁחִיתִים אֲשֶׁר יָגוֹדּוּ עַל נֶפֶשׁ צַדִּיק: הֲלֹא גַּם אִם יִצְעַק חָמָס לֹא יֵעָנֶה יְשַׁוַּע וְאֵין מִשְׁפָּט לוֹ עַל כֵּן גָּאֱנַק דּוּם וּבְמִסְתָּרִים בָּכְתָה נַפְשׁוֹ: גַּרְזְנֵי הַהוֹלְלִים לֹא חָדְלוּ מֵהָנִיף עָלָיו בַּרְזֶל אֵלֶּה שָׁלְחוּ בִּסְבַךְ עֵץ קַרְדֻּמּוֹת וְאֵלֶּה בְּכַשִּׁיל וְכֵילַפּוֹת יַהֲלֹמוּן: אֲבָל לַשָּׁוְא כְּפֶרֶץ רָחָב אָתָיו לַשָּׁוְא הֵבִיאוּ בִּכְלִיּוֹתָיו בְּנֵי אַשְׁפָּתָם: לַשָּׁוְא נָתְצוּ נְתִיבָתוֹ יְגִיעָם הָיָה לָרִיק וַעֲמָלָם לַבֶּהָלָה: כִּי כְּקַשׁ נִדָּף הָיָה הַבַּרְזֶל וְהַקַּרְדֻּמּוֹת לְקָנֶה רָצוּץ וּפָעֳלָם אֵין יָדַיִם לוֹ:

עוֹד תִּפְרַח הַגֶּפֶן יֵלְכוּ יוֹנְקוֹתֶיהָ כִּי מְקוֹרָהּ לֹא יֵבוֹשׁ וּמַעְיָנָהּ לֹא יֶחֱרַב וּמִמֶּנָּה פִּרְיוֹ נִמְצָא:

איו"ב ממינסק

הַהֹלֵךְ עַל שְׂפַת הַיָּם *)

בִּישִׁימוֹן דֶּרֶךְ עָבַר הֹלֵךְ בָּדָד
בְּרַגְלָיו מְצָעִים צוּרִים סְלָעִים וְגַפִּים.
כָּרוֹן לוֹ אֵין מֵעֲמָלוֹ לְהִתְעוֹדֵד
וְנִשְׁמַת מִטֶּרֶת עֹז עַל פְּנֵי אֲדָמָה צְפִים.

נַם מְשִׁיבַת נַפְשׁוֹ – וְזֶה שִׁירֵי תַּאֲנִיָּה
מִשְּׁאוֹן סַעַר וְסוּפָה נֶאֶלְמוּ דוּמִיָּה.

גַּלֵּי יָם סוֹעֵר יֵעָרוּ בְּאַף לַהֲפִיצוֹ
שִׁבֹּלֶת מַיִם יִשְׁטְפוּ כַּפּוֹת רַגְלָיו.
זִרְמַת יָם הֵנָּה וָהֵנָּה יְתָצוּ
יְאַמֵּץ כֹּחוֹ לִמְצוֹא מִדְרַךְ לִשְׁעָלָיו
פַּחַד לוֹ מִסָּבִיב מָגוֹר מֵעֲבָרִים
כִּי מִחוֹף יָם יִתְגָּעֲשׁוּ הַמִּשְׁבָּרִים.

פִּתְאוֹם וְהִנֵּה מִנְּקִיקֵי הַסְּלָעִים
יִתְרָאֶה לְפָנָיו כִּכַּר רְחַב יָדַיִם
אֲרָזִים וַעֲצֵי עֵדֶן לְפִתְחֵי שְׁעָרָיו נְטוּעִים
עֲרוּגוֹת בֹּשֶׂם יָפִיחוּ רוּחַ חַיִּים.
כְּנֶצַח יִפְרְחוּ פֹה שַׁדְמוֹת הָאָבִיב
שׁוֹשַׁנִּים נוֹטְפוֹת מוֹר עוֹבֵר מִסָּבִיב.

שׁוֹשַׁנִּים וַחֲבַצֶּלֶת הֵרִימוּ רֹאשָׁם
כִּי מִשְׁבְּרֵי וְגַלֵּי יָם פֹּה נֶאֱלָמוּ.
בְּאַפּוֹ קָדִים נִיחוֹחַ יַעֲלֶה אִשָּׁם
רוּחוֹ יָנוּחַ גַּם אִם גַּלִּים יֶהֱמוּ.
כִּי בֶּטַח וְשַׁאֲנָן יִשְׁכֹּן עַל הַמַּצָּע
וְלֹא יִקְרַב בִּבְשָׂרוֹ נֶגַע וָפֶצַע.

לְפָנָיו תִּקַד אֵשׁ, בָּהּ יָחֹם אֶת בְּשָׂרוֹ
לְמְשׁוֹשׁוֹ יִקַּח כִּנּוֹר וְעוּגָב בְּיָדוֹ.
וְיָעִיר הַשַּׁחַר בְּקוֹל תּוֹדָתוֹ וְשִׁירוֹ.
כִּי אֶל פָּרְחוּ מַשְׁחִית וְסָר אֵידוֹ.
עַל פְּנֵי שַׁחַק קַרְנֵי סַהַר יְנוֹצְצוּ
וְכוֹכְבֵי נֶשֶׁף כְּגִבּוֹרִים יָרוּצוּ.

גַּם אַתָּה בֶּן אָדָם אִישׁ נִרְדָּם וּקְשֵׁה יוֹם?
„אִם תְּחִיר בֵּין מִשְׁבְּרֵי אָסוֹן וָפֶגַע
הָהּ! יָדַעְתִּי אֲסוֹנְךָ מַה נּוֹרָא וְאָיוֹם
כִּי בִמְצוּלוֹת הַתְּלָאָה תִּצָּלֵל כְּרֶגַע
„אַשְׁרֶיךָ! אִם נִקְרַת צוּר לְךָ יִפָּתַח
„בֹּא וְהִטָּמֵן וּבְחַר לְךָ שָׁם מָנוֹת.

---

*) משירי הרב ר"ם פלונגיאן אשר אתנו בכתובים.
העורך.

מָבוֹא

לְכָל תּוֹרַת מַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית

ראש דבר

לפני תתי את הפרקים האלה לדוגמא לפני קוראי „הכנסת" הנני להקדים דברים אחדים שכבר נאמרו מטני בכנ"י ש"ר במאמרנו הראשי „מה לפנים ומה לאחור". בהמשך דברינו אמרנו: עבודת הישוב באה"ק היא עבודה המבריאה את גופה של האומה ומחזקת כחות נפשה. קו אור אחר דוחה הרבה מן השקר וקבוץ ישראל בארץ קדומים מסודר ומתוקן ברוח דעת, במסרת אבות וחפץ השכלה ישרה יש בקרבו להולל נפלאות, לחדש רוח נכון בלב כל בני עמנו ולשובב נתיבות היהדות החסומה והצרופה, כי לרבוי תנועת הישוב עתידה ארץ אבותינו לשוב שנית לכבודה הראשון להיות למרכז רוחני ומציון תצא תורה ודעת שפת עבר. והיו לנו לאות נאמן חכמינו האחרים אשר מעמק עכור עלו לשבת בארץ קדומים, והמדברים אלינו בשפת יהודה ובלשון המשנה הנאוה והמעונגה, לא דברי שחוק והתולים, לא חזון־בדים וספורים מלאים דעת רוח, כי אם בחכמת ישראל ובכל דבר חכמת בינה. רוח היהדות שפוכה על דבריהם גם בעניני דחול וכל קו ואות יאמר בשפה ברורה: לישראל אני. מראשית ימי תנועת הישוב הודיע כזאת גדולי המשוררים בימינו, כי תקוה טובה נשקפת לספרותנו מחכמינו וסופרינו מהסופרים המובהקים יושבי הארץ ערש האומה והשפה. התקוה הזאת באה ונהיתה וכל קורא הספרים והמאמרים המעשים בכמותם ונכבדים באיכותם שנכתבו מעולי גולה בזמננו ידע ויכיר כי שפת עבר התנערה מעפרה, הרהיבה צעדיה ותצלח להיות שפה־מדעית ואולי גם שפה מדוברת בארץ קדומים במקום גדולה של האומה הישראלית. כל קורא דבריהם יעידם, כי מירושלים תצא שארית ופליטה לספרתנו מהר ציון. חכמינו המעשים מעולי הגולה ידעו לתת ניב שפתים ללשוננו גם בכל דבר חכמת בינה, והראשון שבהם הוא גם הראשון לסופרי הזמן שתורה והוגה את דבר הישוב הרב הגדול החכם ר' יחיאל מיכל פינס נ"י, הוא הדורש טוב לעמו „בילדי רוחו", אשר לפני עשרים שנה כאשר זנו גם טובי משכילינו אחרי „ההתבוללות" והחקוי ההולל, ראה בחזון והבין במראה המקרים המתרגשים לבא בעולם היהדות, הוא נסה עתה. אחי אשר זכה את ישראל בברייתא דמרכבה (עיין כנ"י ש"ר צד 469), לדרוש לנו במעשה בראשית, וידו נטויה לתת לבני עמנו „ספר תורת הטבעים" בסגנון הכתובים, והוא חושב מחשבה גדולה שהיא היסוד והשרש בענין הישוב להכין בתי ספר עבריים לעברים באה"ק, ובתי ספר כאלה הם אבני פנה ואבני מוסדות לבנין עדי עד — קבוץ ישראלי ברוח דעת ואמונה ישרה.

בדעת־נפש יקרת ערך הרעיון הנכבד הזה בקשתי את אחי הרימ"פ נ"י המשכיל והח' הנכבד ר' ירוחם פישל פינס לתת העלים לדוגמא בהכנסת ולשמוע משפט הקוראים המבינים על פעל ידי גבר חכם בעז, כפי אשר יראו קוראינו ממכתבו שאנו שמים אותו בזה לפני קוראינו:

ב"ה יום ו' כ"ח טבת תרח"ם ראזינאי

ידידי המו"ל את „הכנסת"

את מכתביך היקרים קבלתי והנני ממלא בזה את בקשתך לשלוח לך עלים אחרים מספרי הטבע שאחי היקר ה"ר יחיאל מיכל פינס עוסק בחבורם, ולמען תדע אתה וקהל קוראיך היקרים תוכן הספר והמטרה שהציג לו בחבורו זה הנני להעתיק לפניך שורים אחדים ממכתב אחי הנ"ל אשר בנידון זה.

בנוגע לפעולתי בספרות הנה שתי מלאכות אני עושה היום . . . . והמלאכה השניה אשר העמסתי עלי היא מלאכה כבדה ונכבדה מאד. בשנת 1882 יצאו לאור בשפת אשכנז „קהלת עשרה ספרים" ביסודי תורת הטבע, למען בתי הספר. הספרים נכתבו בראשונה בשפת אנגלית ע"י הפרופיסורים המצויינים. הוקסליי. ראסקאע. סטעווארט. גייקי וכו' וכו', וכל ספר מדבר באחד מן המקצועות שבתורה זו. 1) מבוא כללי לתורת הטבע. 2) הכימיה. 3) הפיזיק. 4) אסטרונומי. 5) גיאוגרפהי פיזיקאלית. 6) געאלאגי. 7) תורת בעלי חיים. 8) תורת הצמחים 9) תורת החיים. 10) תורת הרוממים. ואחרי כן נעתקו ללשון אשכנז לתועלת התלמידים והמה כתובים בלשון קל ובסדר הנאות לעולי ימים וגם ציורים בתוכם. את הספרים האלה (מלבד האחד שעל האסטרונומיה) העמסתי עלי להעתיקם ללשון עבר צחה „בסגנון הכתובים". את הספר הראשון כמעט שגמרתי העתקתו. אך באמת לא יקרא על מלאכתי שם העתקה, כי אם כמעט מלאכה חדשה. כי אינני שואב מהאריגינאל רק את הסדר, אבל הדברים עצמם אני שואבם מלבי. הנני מאריך במקום שהוא מקצר והנני מקצר במקום שהוא מאריך, כי לא כילדי הנוצרים ילדי היהודים. ילדי היהודים תקוץ נפשם ברבוי דברים על ענין קל. ואין דעתם נוחה מבאור דברים בסגנון ההגיוני, והדברים ארוכים, כש"ד. לפי דעתי מלאכתי נכבדה מאד, ומה גם כי השתמשתי בה בסגנון הכתובים. ועליך לדעת כי לא ככתוב אדם שיהיה נאה כן הדבר הזה. ובכ"ז אוכל להתפאר כי נלחמתי גם יכלתי ואולי אשלח לך דוגמאות ותראה בעיניך.

והסבה אשר הניעתני להמלאכה הזאת, היא בראותי כי אין „ספרי בית ספר" בלה"ק ולך לדעת כי אחת ממטרותינו בישוב א"י היא להכין בתי ספר עברים ממש. ה' נסים כבר מסכים על זה ורוצה להוציא האידעע הזאת מכח אל הפועל. ע"כ מלא את ידי חתני לחבר כריסטומטיה או לעזע־בוך עבור ילדים והוא עתה בדפוס ובקרוב יצא לאור אי"ה ואני נסיתי כחי במלאכה זו. ומלבד שאני מדקדק בהשפה הנני משתדל לרפוח במלאכתי גם רוח האמונה. כי אינני מדבר בהטבע כאלו היא כח עור ומוכרח. אך בכל מקום הנני מזכיר את יוצר בראשית שהוא הטביע הכחות בהטבע וד"ל.

והנה אם האמרו להדפיס את מלאכתי זו הנני לשלוח לך מגלות מגלות כפי אשר יצא מתחת עטי, אך עליך לפקח מאד על ההגהה, כי אנכי בשבתי מרחוק לא אוכל לקבל עלי האחריות הזאת.

אלה המה דברי אחי היקר ואנכי הנני מוסר מודעה לפניך ולפני קהל הקוראים כי לא אני ולא אחי איננו מבטיחים ולא מקבלים עלינו לגמור או להדפיס את ספרי הטבע הנ"ל בזמן ועת ידועה. אך כשיהיה הדבר נגמר ומסודר כראוי או אז אודיע בקהל רב. והעלים האחרים האלה הנני שולחם לך רק למלאות בקשתך אשר בקשתני זה הרבה וגם אחפוץ לשמוע דעת הקהל על הדבר הזה.

והנני מוקירך ומוקיר ערך ספרך ירוחם פישל פינס

אנחנו מצדנו נוכל רק להביע תקותנו, כי יהיה ה' עם הרב הסופר הנכבד ויבצע את מחשבתו היקרה לתועלת עמנו, הרמת קרן ספרתנו ותקומת אומתנו.

ש פ"ר

פרק ראשון הטבע והדעת:

פרשה ראשונה הממשים וההרגשות:

כי נעור האדם לא יתנו חושיו דמי לו והביאו לו ידיעות מכל־הנמצאים לו מסביב: ב כל־היום הוא ממשש או שומע או מריח או טועם או רואה וידע כי יש דברים מחוצה לו: ג וקראו בני האדם לכל־הידיעות אשר תבאנה להם בדרכים האלה הרגשות: ד ופנים רבים להרגשות ממש כאבן לבד וממש לעץ לבד ריח לשושנים לבד וריח לקנמון לבד: ה קול נעימה לכנור וקול רעש לרחים טעם מתוק לדבש וטעם מר ללענה וחליפות המראות מה עצמו ראשיהן: ו והיה כל אשר יאמרו עליו החושים כי הוא זה וקראו לו בני האדם דבר או חפץ וגם ממש:

פרשה שניה הסבות והתולדות:

כל־הממשים סבות הם להרגשות וכל־ההרגשות תולדות הנה לסבות האלה: ב כי שמענו קול רעש ואמרנו קול הרחים הוא לאמר הסב הסבו הרחים ברעש הזה או ילד ילד הרעש לרחים בסבבן: ג וכי נריח ריח חרכה 1) ואמרנו קש יבער ויולד את־החרכה: ד ואם אילן נראה לפנינו ואמרנו ממש הוא הנמצא מחוצה לנו ותבנית אילן לו ויולד את־המראה הזה באישון בת־עיננו:

פרשה שלישית תשובה לשאלת למה:

ויהי כי הרחנו את־ריח החרכה ונתפש בכל פנות הבית ונמצא את־הקש אשר אחזה בו האש: ב ונאמר הנה סבת הריח לאמר עתה מצאנו החידה על מה עלה ריח החרכה באפנו כי בער הקש ויולד את הריח הזה: ג אך הנחה דעתנו בהודע לנו הסבה הזאת הן ידענו כי כל־אשר סבה הוא לדבר אחר והיה גם תולדה לדבר אחר לכן שאול נשאל הפעם מדוע יבער הקש לאמר מה הסבה אשר הבעירה את־הבערה: ד ונחפש ונמצא גחלת טמונה בתוך הקש ונדע כי מידי הגחלת באה האש: ה וגם הגחלת בוא לא תבוא הנה מנפשה כי אין רצון לה ושאלנו אפוא מי הביא את־הגחלת הנה: ו ויהי כי חקרנו ודרשנו היטב ויגד לנו לאמר איש עבר

1) הריח הנולד מדבר המתחרך באש.

על־פני המקום הזה וישלך את־הגחלת אל תוך הקש: ז ונוסף ונשאל הלא היתה סבה גם לאיש כי חפץ לעשות ככה ומה הסבה אשר הסבה בחפצו ואמרו לנו האיבה: ח ונשאל לסבת האיבה ולסבת סבתה ונלך הלך ושאול למעלה למעלה ויהי כל אשר הוספנו שאלה כן יספנו דעת: ט אך עד תכלית דעת לא באנו כי ארכה מארץ שלשלת הסבות ובינת אדם קצרה ממצוא את קצה: י על כן במצא האדם לדבר את־הסבה הסמוכה ושמח בחלקו לאמר ראיתי אור וכי ימצא את־הסבה אשר לסבה ושמח עוד: יא והיה כל אשר יוסיף לעלות במעלות הסבות ומצא אותן כן יוסיף שמחה כי נגלו לו תעלומות חכמה ומסתרי דעת התבארו לו: יב אפס כי לא יבאר דבר עד תמו לעולם כי לא יהיה הבאור שלם עד אם ידענו את־הסבה הראשונה והסבה הזאת מי ימצאנה: יג הוא הדבר אשר אמר צופר הנעמתי לאמר החקר אלוה תמצא אם עד תכלית שדי תמצא: יד גבהי שמים מה־תפעל עמוקה משאול מה־תדע:

פרשה רביעית הטבעים והכחות:

כי־יהיה לדבר תולדה אחת תמיד והיתה התולדה הזאת טבע הדבר או כחו: ב כי בהדת השושנה את־ריחה המבשם תמיד ואמרנו טבע השושנה הוא להעלות ריח ניחוח באפנו וכי תכבד העופרת מהעץ תמיד ואמרנו טבע העופרת היא להכביד מהעץ: ג ונהר כי ישטוף במרוצתו והסב את־גלגל הרחים ואמרנו כח המים הוא המניע את־הגלגל ונחש כי ישוך אדם והסב לו את־המות ואמרנו כח הוא בנחש להמית את־האדם: ד סוף דבר כל הטבעים אשר לממשים וכל כחותיהם תולדות הממשים המה:

פרשה חמישית מעשה בראשית ומעשה בני אדם:

יש דברים רבים תחת השמש אשר יאמר להם מעשה בני אדם המה הם המה הבנינים וכל כלי הבית וכל החשבונות 2) לכל־המלאכות וכל אשר כמוהם

2) הכלים העשויין במחשבת הושבים להקל המלאכה לבני האדם „מאשינעס" בלעז.

מַחֲשֶׁבֶת חֹשֵׁב מַעֲשֵׂה יְדֵי אָדָם: ב אֶפֶס רֹב הַמַּמָּשִׁים אֲשֶׁר בַּתֵּבֵל אֵין יַד לָאָדָם בָּם כִּי יְיָ צִוָּה וְנִבְרָאוּ וַיַּעֲמִידֵם לָעַד לְעוֹלָם: ג הֵם הֵמָּה הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וְהַיָּם וְכָל־אֲשֶׁר־בּוֹ וְהֶהָרִים וְהַגֵּאָיוֹת וְהַיְּעָרוֹת וְהַנְּהָרוֹת וְכֹל הַחַיָּה אֲשֶׁר בָּאָרֶץ וְכָל הַצֶּמַח הַצּוֹמֵחַ עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה עַל כֵּן יֵאָמֵר לָהֶם מַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית הֵמָּה:

פָּרָשָׁה שִׁשִּׁית רֵאשִׁית מַעֲשֵׂה בְּנֵי אָדָם — מַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית:

וְגַם הַדְּבָרִים אֲשֶׁר אָמַרְנוּ מַעֲשֵׂה יְדֵי אָדָם הֵמָּה אֵין לָאָדָם יָדוֹ בָּם בִּלְתִּי אִם תַּבְנִיתָם: ב כִּי לֹא יִבְרָא הָאָדָם דָּבָר אֲשֶׁר לֹא הָיָה כִּי אִם לָקוֹחַ יִקַּח מַמָּשִׁים אֲשֶׁר כְּבָר נִבְרָאוּ וְצֵרְפָם וְהִפְרִידָם וְשִׁנָּה תַּבְנִיתָם הָרִאשׁוֹנָה וְנָתַן לָהֶם תַּבְנִית חֲדָשָׁה אֲשֶׁר חָפֵץ בָּהּ ג אָמְנָם גַּם הַתַּבְנִית הַחֲדָשָׁה מַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית הִיא כִּי: מֶה הָאָדָם לְבַדּוֹ הֲלֹא יְצִיר בְּרֵאשִׁית וּמַה־כֹּחוֹ וּמַה־כָּל הַכֹּחוֹת אֲשֶׁר יַעֲזֹר בָּם לִמְלַאכְתּוֹ הֲלֹא כֻלָּם יְצִירֵי בְרֵאשִׁית הֵמָּה: ד אַךְ כֹּה דֶרֶךְ בְּנֵי הָאָדָם וְכֹה מִשְׁפָּטָם כִּי יָשִׂימוּ מְשַׂגֵּיהֶם בְּמַעֲרָכוֹת וְהִבְדִּילוּ בְשֵׁמוֹת בֵּין מַעֲרָכָה לְמַעֲרָכָה לְבִלְתִּי תִסְתַּבֵּכְנָה: ה וְשָׂמוּ גַם כֹּרֶת בֵּין מַעֲשִׂים לְמַעֲשִׂים וְקָרְאוּ מַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית לְכָל מַעֲשֶׂה אֲשֶׁר יֵעָשֶׂה בְּכֹחַ אֵין רָצוֹן לוֹ וְאֶל הַמַּעֲשִׂים הַנַּעֲשִׂים בְּכֹחַ בֶּן־רָצוֹן וְאָמְרוּ לוֹ מַעֲשֵׂה יְדֵי אָדָם הוּא: ו וְיָדַעְתָּ אֵפוֹא כִּי אִם אָמֹר יֹאמַר אִישׁ הַנַּגָּר עָשָׂה אֶת־הָאָרוֹן וְכֵן לֵאמֹר לָקַח הַנַּגָּר אֶת־הָעֵץ מֵהַמּוּכָן בְּבֵית מְלֶאכֶת בְּרֵאשִׁית וַיְגַזְּרֵהוּ וַיְקַצְּעֵהוּ וַיְנַסְּרֵהוּ לִנְסָרִים וַיְשׁוּפֵם וַיְחַתְּכֵם לְמִדָּתָם וַיְכוֹנְנֵם אֶחָד לְאֶחָד וַיְחַבְּרֵם וַיְחַזְּקֵם בְּמַסְמְרוֹת וַיִּהְיוּ לְאָרוֹן: ז וְאִם אָמוֹר יֹאמַר כִּי הַחֹשֵׁב עָשָׂה אֶת הַשָּׁעוֹן [3] וְיָדַעְנוּ כִּי לָקַח הַחֹשֵׁב אֶת־הַזָּהָב וְאֶת־הַבַּרְזֶל וְאֶת־הַמַּתָּכוֹת וְאֶת־הָאֲבָנִים מֵאֲשֶׁר הֵכִין לוֹ יוֹצֵר הָאָדָם וַיִּפְעַל בָּהֶם בְּכֹחוֹ וַיַּעֲשֵׂם אֵבָרִים אֵבָרִים כְּתַבְנִית אֲשֶׁר הוֹרָה לוֹ לִבּוֹ וַיְצָרְפֵם יַחַד וַיִּהְיוּ לְשָׁעוֹן: ח וְגַם הַבְּגָדִים אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה הָאָדָם וְהָיָה הַפִּשְׁתָּן וְהַצֶּמֶר וְהַמֶּשִׁי יְצִירֵי בְרֵאשִׁית כֻּלָּם וְהָאָדָם יִסְרְקֵם וְיִטְוֵם וְעָשָׂה מֵהֶם חוּטִים וְאָרַג בַּחוּטִים וְהָיוּ לְבֶגֶד: ט עַל כֵּן בְּגֶשֶׁת הָאָדָם אֶל אַחַת הַמְּלָאכוֹת וְהִתְבּוֹנֵן בָּרִאשׁוֹנָה אֶל הַחֳמָרִים אֲשֶׁר בָּהֶם יַעֲשֶׂה מְלַאכְתּוֹ וְהִתְחַקָּה אֶל תְּכוּנֹתֵיהֶם וְאֶל כֹּחוֹתֵיהֶם וְנָתַן אֶל לִבּוֹ

3) מורה השעות.

לָדַעַת חֻקֵּי הַסִּבּוֹת וְהַתּוֹלָדוֹת אוֹ אָז יִכְשַׁר בַּמְּלָאכָה אֲשֶׁר חָפֵץ בָּהּ וְאָז יַעֲשֶׂהָ וִיכִינֶהָ כַּמִּשְׁפָּט לְהוֹעִיל לִבְנֵי אָדָם: י כִּי לֹא יֵדַע הַנַּגָּר לַעֲשׂוֹת שֻׁלְחָן בְּטֶרֶם יֵדַע טֶבַע הָעֵץ אֲשֶׁר הוּא עֹשֶׂה בּוֹ אִם קָשֶׁה הוּא אוֹ רַךְ אִם רָצוּף אִם כָּבוּר אִם עָצוּם אוֹ מִתְבַּקֵּעַ: יא אַף לֹא יֵדַע הַפֶּחָמִי לַעֲשׂוֹת גַּרְזֶן וְהוּא לֹא יֵדַע כִּי יֵרַךְ הַבַּרְזֶל בָּאֵשׁ עַד לוּשׁוֹ בַּפַּטִּישׁ וְכִי יְחֻסַּם בַּמַּיִם עַד הִקָּשׁוֹתוֹ כַּצּוּר: יב וּמַה יַּעֲשֶׂה הַיּוֹצֵר אִם נֶעְלַם מִמֶּנּוּ תְּכוּנַת הַחֹמֶר אֲשֶׁר מִמֶּנּוּ יַעֲשֶׂה הַכֶּלִי וּמַה יִּפְעַל הַפֶּחָת [4] אִם נִסְתְּרוּ מִמֶּנּוּ מִשְׁפְּטֵי הַבְּדִיל וְלֹא יֵדַע כִּי יִמַּס בָּאֵשׁ וְרֻתַּךְ פַּח אֶל פָּח: יג עַל כֵּן לֹא יֵאָמֵר אָמָּן בִּלְתִּי אִם לָאִישׁ אֲשֶׁר לִבּוֹ רָאָה דַעַת וַיָּבֶן בַּסִּבּוֹת וּבַתּוֹלָדוֹת אֲשֶׁר בְּמַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית הַדְּרוּשִׁים לִמְלַאכְתּוֹ: יד וְהָיָה כַּאֲשֶׁר יוֹסִיף דַּעַת כֵּן יוֹסִיף כִּשְׁרוֹן וְהָיָה לְחָכָם חָרָשִׁים מוֹצִיא כְלִי לְמַעֲנֵהוּ:

פָּרָשָׁה שְׁבִיעִית הַדְּבָרִים אֲשֶׁר לֹא תִשְׁלַט בָּהֶם יַד הָאָדָם לְשַׁנּוֹתָם:

רָאֹה רָאִינוּ בְּמַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית דְּבָרִים רַבִּים אֲשֶׁר יִרְדֶּה בָהֶם הָאָדָם וְיַעֲשֶׂה בָּם כְּחֶפְצוֹ אַךְ הַגְּדוֹלִים בִּיצִירֵי בְרֵאשִׁית הַבֵּט יַבֶּט בָּם הָאָדָם וְשָׁלֹחַ לֹא יִשְׁלַח יָדוֹ אֲלֵיהֶם לַעֲשׂוֹת בָּהֶם דָּבָר: ב יוֹם יוֹם תֵּצֵא הַשֶּׁמֶשׁ וְהַיָּרֵחַ וְהַכּוֹכָבִים מִתְהַלְּכִים עַל חוּג שָׁמַיִם: ג קֹר וָחֹם יַחֲלִיפוּ מִשְׁמְרוֹתֵיהֶם וְהָרוּחַ יִזְעַף גַּם יָנוּחַ: ד הַיָּם יִשְׁקוֹט גַּם יֶהֱמֶה וַהֲמוֹן חַיּוֹת וּצְמָחִים יִבָּרְאוּ גַּם יָסוּפוּ: ה וְהָאָדָם מִשְׁתּוֹמֵם וּמַחֲרִישׁ וּמַה כֹּחוֹ כִּי יְצַוֶּה אֲלֵיהֶם: ו גַּם פִּגְעֵי מַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית רַבּוּ כְּמוֹ רָבּוּ: ז וְזַוָּעוֹת תַּהֲפֹכְנָה אֶרֶץ סְעָרוֹת וּמַבּוּל מַיִם יַעֲשׂוּ שַׁמּוֹת וַיְקַרְקְרוּ פְּנֵי הָאֲדָמָה שְׁנַת בַּצֹּרֶת תָּבִיא רָעָב וְדֶבֶר וּתְלָאָה רַבָּה עַל בְּנֵי הָאָדָם וְכִי יִבְעַר הָאָדָם מִדַּעַת וְלֹא יֵדַע לְהִנָּצֵל מֵהֶם וְהָיָה לְמִפְגָּע לָמוֹ:

פָּרָשָׁה שְׁמִינִית יֵשׁ סֵדֶר בְּמַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית וְאֵין מִקְרֶה בָּם:

גַּם אִם מְעַט יִתְבּוֹנֵן הָאָדָם אֶל הַיְצוּרִים וְרָאָה כִּי יֵשׁ סֵדֶר בַּעֲלִילֹתֵיהֶם לֵאמֹר סִבּוֹת קְבוּעוֹת תּוֹלַדְנָה תּוֹלָדוֹת קְבוּעוֹת: ב כִּי יִשָּׂא עֵינָיו הַשָּׁמַיְמָה ...

4) העושה מלאכה בפחי ברזל

אֶת הַשֶּׁמֶשׁ עוֹלָה יוֹם יוֹם בְּמִזְרָח וְשׁוֹקַעַת בְּמַעֲרָב: ג גַּם הַיָּרֵחַ יָדַע מוֹעֲדוֹ וְהַכּוֹכָבִים יִשְׁמְרוּ תַּפְקִידָם וְכָל יְמֵי הָאָרֶץ זֶרַע וְקָצִיר קֹר וָחֹם וְקַיִץ וָחֹרֶף שָׁבִים עַל סְבִיבֹתֵיהֶם תָּמִיד: ד וְכִי יָשִׂים עֵינָיו בִּיצִירֵי הָאֲדָמָה וְרָאָה אֶת־הָאֵשׁ וְהִיא תָּמִיד בּוֹעֶרֶת וְאֶת־הַמַּיִם וְהִנֵּה הֵם תָּמִיד נִגָּרִים וְאֶת הָאֲדָמָה וְהִיא תָּמִיד מַצְמַחַת וְאֶת־הַחַיִּים וְהֵם תָּמִיד מוֹלִידִים כִּדְמוּתָם וּכְצַלְמָם וְאַף יָסוּפוּ וְיִגְוְעוּ כְּבֹא קִצָּם: ה וְהָיוּ כָל־אֵלֶּה לוֹ לְעֵדָה כִּי סְדָרִים קְבוּעִים בְּמַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית וְלֹא יְשַׁנּוּ אֶת תַּפְקִידָם לֵאמֹר יֵשׁ סִבּוֹת אֲשֶׁר תּוֹלַדְנָה אֶת־הַתּוֹלָדוֹת הָרְאוּיוֹת לָהֶן מִימֵי בְרֵאשִׁית: ו עַל כֵּן יֹאמַר לְכָל־הַדְּבָרִים אֲשֶׁר יָדַעְנוּ אֶת־סִדְרָם כִּי מְבֹאָרִים הֵם וְאֶל הַפְּעֻלּוֹת אֲשֶׁר דַּרְכֵיהֶן נִפְלְאוּ מִמֶּנּוּ כִּי מִקְרֶה הֵן: ז וַיְהִי כֹּל אֲשֶׁר הוֹסִיפוּ בְּנֵי הָאָדָם לְהִתְבּוֹנֵן אֶל הַיְצוּרִים וְאֶל פְּעֻלָּתָם כֵּן הוֹסִיפוּ לִמְצֹא סְדָרִים קְבוּעִים בָּהֶם: ח וַיְהִי לְכֹל אֲשֶׁר אָמְרוּ בָרִאשׁוֹנָה מִקְרֶה הוּא וַיָּשׁוּבוּ וַיַּגִּידוּ הַיּוֹם כִּי תוֹלָדָה מְסֻדָּרָה הִיא לְסִבָּה קְבוּעָה אֲשֶׁר נִצְפְּנָה מִמֶּנּוּ יָמִים רַבִּים וַיְהִי הַיּוֹם בַּחֲכָמִים לְחֹק כִּי אֵין מִקְרֶה בְּמַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית: ט עוֹד דְּבָרִים רַבִּים בַּתֵּבֵל לֹא נֵדַע מֵאַיִן בָּאוּ אַךְ יָדוֹעַ יָדַעְנוּ כִּי יֵשׁ סִבּוֹת גַּם לָהֶם וְאוּלַי יָמִים יָבֹאוּ וְנוֹדְעוּ אֵלֵינוּ גַּם הֵנָּה עַל כֵּן בָּאֱכוֹר אִישׁ הַיּוֹם לְדָבָר מִקְרֶה הוּא וְהִגִּיד לָנוּ כִּי טֶרֶם יָדַע סִבָּתוֹ:

י בְּבֵיתִי יָשַׁבְתִּי וְנִשְׁקַפְתִּי בְּעַד חַלּוֹנִי וְהִנֵּה הָרוּחַ הוֹמֶה וְעַנְפֵי הָעֵצִים נָדִים הֵנָּה וָהֵנָּה: יא וַיַּעֲלוּ נְשִׂיאִים מִיַּרְכְּתֵי יָם וַיְכַסּוּ פְּנֵי הַשָּׁמַיִם וַיְהִי גֶשֶׁם גָּדוֹל: יב וָאֵרֶא וְהִנֵּה אִישׁ רָץ וַיָּבֹא אֶל תַּחַת אַחַד הָעֵצִים לַחֲסוֹת מִפְּנֵי זֶרֶם וָרוּחַ: יג וְהָרוּחַ הוֹלֵךְ וְסוֹעֵר וַיִּפְרֹץ בְּזַעַם וַיְשַׁבֵּר אַחַד מֵעַנְפֵי הָעֵץ אֲשֶׁר הָאִישׁ חוֹסֶה בְצִלּוֹ וַיִּפֹּל הֶעָנָף עַל הָאִישׁ וַיִּפְצָעֵהוּ: יד וַיַּעַבְרוּ בְּנֵי אָדָם עַל פְּנֵי חַלּוֹנִי וָאֶשְׁמַע אוֹתָם מִשְׁתּוֹחֲחִים אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ לֵאמֹר מִקְרֶה רַע קָרָה לָאִישׁ הַזֶּה: טו וָאֹמַר אֲלֵיהֶם אַל נָא אַחַי אַל תֹּאמְרוּ מִקְרֶה הוּא כִּי הַכֹּל בְּסֵדֶר כְּיַד יְיָ: טז הִנֵּה זֶה רָחוֹק רָחוֹק מֵאִתָּנוּ מַהֲלַךְ כַּמָּה יָמִים פָּעֲלוּ סִבּוֹת רַבּוֹת עַל הָאֲוִיר וַיּוֹלִידוּ אֶת־הָרוּחַ וְהָרוּחַ חָזָק מְאֹד עַד לִשְׁבּוֹר אֶת־הֶעָנָף: יז וְהָאִישׁ הַזֶּה דָּבָר לָאַט עִמּוֹ אֲשֶׁר הֱנִיעָהוּ לָצֵאת הַחוּצָה בָּעֵת הַזֹּאת וַיְהִי כִּי פָגַע בּוֹ הַגֶּשֶׁם וַיְנִיעֵהוּ לָבוֹא אֶל תַּחַת הָעֵץ לַחֲסוֹת בּוֹ וַיִּפֹּל עָלָיו הֶעָנָף וַיִּפְצָעֵהוּ: יח וּבְכֵן אָמַרְתִּי כִּי פֶּצַע הָאִישׁ הַזֶּה תּוֹלָדָה אַחֲרוֹנָה הוּא בְּשַׁלְשֶׁלֶת אֲרוּכָּה לְסִבּוֹת וְתוֹלָדוֹת אֲשֶׁר הִשְׁתַּלְשְׁלוּ וּבָאוּ מִכֹּחוֹת בְּרֵאשִׁית עַד לְאֵין קִצָּה. וְאִם לֹא נִגְלוּ לָכֶם כָּל הַסִּבּוֹת הָאֵלֶּה וַאֲמַרְתֶּם לֹא יָדַעְנוּ אֶפֶס אַל תֹּאמְרוּ מִקְרֶה הוּא כִּי לֹא מֵחָכְמָה אֲמַרְתֶּם זֹאת:

פָּרָשָׁה תְּשִׁיעִית חֻקֵּי מַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית וְחֻקִּים הֵמָּה וְלֹא סִבּוֹת:

רָאֹה נִרְאֶה וְהִנֵּה כָּל הַמַּמָּשִׁים הַמְרַחֲפִים בָּאֲוִיר נוֹפְלִים אַרְצָה וְאָמַרְנוּ חֹק בְּרֵאשִׁית הוּא לְכָל הַמַּמָּשִׁים כִּי אִם אֵין מַעְצוֹר לָהֶם וְנָפְלוּ אָרְצָה: ב וְאֶת־הָעוֹפֶרֶת נִרְאֶה כִּי רַכָּה הִיא וְאֶת הַצּוּר כִּי קָשֶׁה הוּא וְאָמַרְנוּ חֹק בְּרֵאשִׁית הוּא לְאִישׁ אִישׁ מֵהֶם כִּי יֵרַךְ אוֹ כִּי יִקְשֶׁה: ג וְשַׂמְתָּ עַל לְבָבְךָ וְיָדַעְתָּ כִּי הַחֹק לֹא יִהְיֶה לְסִבָּה כִּי אִם אָמוֹר יֹאמַר הָאָדָם הָאֶבֶן תִּפּוֹל אַרְצָה יַעַן חֻקָּה הוּא מִבְּרֵאשִׁית וְהָיוּ דְבָרָיו הָבֶל: ד כִּי לֹא בִּגְלַל הַחֹק תִּפּוֹל הָאֶבֶן כִּי אִם יַעַן תִּפּוֹל הָאֶבֶן עַל כֵּן יָדַעְנוּ כִּי חֹק הוּא לָהּ לִנְפּוֹל: ה וּכְמִשְׁפַּט הַחֹק הַזֶּה כֵּן מִשְׁפַּט כָּל חֻקֵּי מַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית: ו כִּי סִפּוּרֵי דְבָרִים הֵמָּה אֲשֶׁר יְסַפְּרוּ לָנוּ הַחֲכָמִים לֵאמֹר כָּכָה טִבְעֵי הַיְצוּרִים אֲשֶׁר רָאִינוּ בְּעֵינֵינוּ מִבְּלִי אֲשֶׁר יֹאמְרוּ עַל מֶה עָשָׂה יְיָ כָּכָה לָהֶם: ז וְהָיָה מִשְׁפַּט הַחֻקִּים הָאֵלֶּה כְּמִשְׁפַּט הַחֻקִּים אֲשֶׁר יְחוֹקְקוּ בְּנֵי אָדָם לָשׂוּם סְדָרִים בְּאַרְצָם: ח כִּי חֻקִּים לַתְּרוּמוֹת וְלִמְנוֹת הַמֶּלֶךְ וְחֻקִּים לְמוֹכֵר גַּנָּב וְרוֹצֵחַ וּלְמַפְרִיעַ שְׁלוֹם הָאָרֶץ: ט הַבִּגְלַל הַחֻקִּים הָאֵלֶּה חָבוּ בְּנֵי הָאָדָם לְהָרִים תְּרוּמָה לָאוֹצָר וּלְהִזָּהֵר מִכָּל עָוֶל וּמִרְמָה הֲלֹא נַהֲפוֹךְ הוּא: י כִּי יַעַן אֲשֶׁר יָחוּבוּ בְּנֵי הָאָדָם לְשַׁחֵר מִכֹּחָם לַמַּמְלָכָה וְלָלֶכֶת בְּדֶרֶךְ טוֹבִים לְבִלְתִּי יָצַר אִישׁ אֶת רֵעֵהוּ עַל כֵּן חָקְקוּ אֶת־הַחֻקִּים הָאֵלֶּה: יא אֶפֶס כִּי גַם הַבְדֵּל נַבְדִּיל בֵּין חֻקֵּי הָאָדָם לְחֻקֵּי בְרֵאשִׁית כִּי חֻקֵּי הָאָדָם לִבְנֵי אָדָם הֵמָּה אֲשֶׁר רָצוֹן לָהֶם וַאֲשֶׁר חֵפֶץ לָהֶם אִם יֹאבוּ וְעָשׂוּם וְאִם יְמָאֲנוּ וְחָדֵלוּ: יב וְהָיָה אִם גַּם יַעַבְרוּ הָאֲנָשִׁים עַל הַחֻקִּים וְלֹא יַעֲשׂוּ אֹתָם וְלֹא בָטְלוּ הַחֻקִּים מִהְיוֹת חֻקִּים כְּבָרִאשׁוֹנָה: יג לֹא כֵן חֻקֵּי בְרֵאשִׁית כִּי סִפּוּרִים הֵמָּה יְסֻפַּר בָּהֶן לִבְנֵי אָדָם הֲלִיכוֹת עוֹלָם וְסִדְרֵי עֲדֵי עַד: יד וְהָיָה אִם רָאֹה נִרְאֶה כִּי יְשַׁנֶּה אַחַד הַיְצוּרִים אֶת־סִדְרוֹ גַּם אַחַת לְאֶלֶף שָׁנָה וְיָדַעְנוּ כִּי סִדְרוֹ זֶה לֹא חֹק הוּא לוֹ:

פָּרָשָׁה עֲשִׂירִית דַּעַת מַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית תְּיַשֵּׁר אָרְחוֹתֵינוּ בַּחַיִּים:

רָאֹה רָאִינוּ כִּי הֲלִיכוֹת עוֹלָם לְכֹל מַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית

אשר נגלו לנו ואשר נסתרו מאתנו: ב ויאספו החכמים
את־כל־ההליכות הגלויות וישנו אותן במשנתם ויקראו
להן חקי מעשה בראשית: ג ומה החכמים האלה
שואלים מאתנו הלא אך ללמוד לדעת את כל החקים
האלה למען נשכילה בכל דרכינו ולמען ייטב לנו:
ד היגור אדם בארץ ולא ישים לבו למשפטיה הוא
מבלי דעת רבות יכשל ומצאוהו תלאות אין מספר:
ה כי יחטא ואשם והוא לא ידע ובאו שוטרי המלך
והכוהו ויורידוהו אל הבור וגם ישפטוהו משפט מות ודמו
בראשו כי לא נזהר: ו כן גם משפט האדם החי על
פני האדמה ואת־חקי בראשית לא למד כי יקדמוהו ימי
עני ועליה גם כעת בחלונו ולקח אתו בחצי ימיו: ז כי
לא כשוטרי המלך שוטרי יוצר בראשית כי זריזים המה
בטרם עמד החוטא למשפט ועשו משפטו: ח על כן
אמרתי הולא ידע האדם מחקי בראשית מאומה גם יום
או יומים לא יעמד וגוע מעל פני האדמה: ט וגם אחרי
ראה לבו חכמה ודעת צפוי הוא לתלאות ורבו פגעיו
חדשים לבקרים: י כי טרם הרבה דעת ורב חקי בראשית
נסתרו מעיניו על כן לא ידע להזהר היטב: יא מקור
חיים חכמה ורב ברכה בדעת: יב כרבות דעתנו את־
היצורים כן נרבה חכמה במלאכה ובכל חרשת וכן נקר
מעינינו את־עמל החיים: יג ומשפט אחד לכל היצורים
כנתונים תחת ידינו כעומדים ממעל לנו: יד כדעת
טבע אלה כן דעת טבע אלה תתן לנו אשר והרבתה
טובנו על האדמה: טו קצרה ידנו להחליף משמרות
העתים ולא נעצר כח לשנות חקי הצמחים אך אם ידענו
את הליכותיהם וקבענו על פיהם את־עתות הזרע והקציר:
טז גם אין בנו כח לצות על הרוח כי ישקוט אך עת
יפוח נפרש גם לאניה ונעש כנפים לרחים: יז אין שלטון
לנו על הברקים כי לא יברקו אך ידע ידענו את
הכרבית [5] אם הברקים ואת הליכותיה והשכיל לבנו
להקים שטן לברקים את־המברק [6] והסירנו את־חרון
אף הרעמים מעלינו וכלו באפס נזק:

פרשה עשתי עשרה תורת מעשה בראשית או ההכרה הבאה לאדם בדרך השכל והמסה והתבונה:

א שלש הנה דרכי הדעת השכל המסה והתבונה:

ב כי ישכיל אדם בראשונה על היצורים ויתבונן
על הליכותיהם והציל מפיהם תורה לדעת טבעיהם:
ג אפס הכר יכיר אדם דבר והוא עבר על פניו
ולא עמד או היקבע גבר חק והוא טרם ידע אם אין
משגה אתו: ד על כן כי יאבה אדם לדעת מה פעל
אל ולקח איש איש מהיצורים ונסה אתו במסות:
ה והביאהו באש ובמים ובקר ובחם והביאהו בחברת
עם יצורים אחרים וראה את־כל־הליכותיו לכל־תנאיו
וקבע את־חקיו: ו והיה כי נקבצו בידו חקי יצורים
רבים וסדר אותם לכללים: ז ובאה התבונה ודמתה
דבר לדבר והוציאה משפטים ושפטה מהנודע על אשר
לא נודע ומהנראה על אשר לא נראה והגידה מראשית
אחרית ומקדם אשר לא נהיה: ח הנה עמד אדם על
שפת היאר וירא והנה בקעת עץ צפה ובאה לקראתו:
ט עוד הוא מתבונן בה ומתפלא מדוע לא יצלו העץ
והנה בקעת אחרת צפה ובאה אחריה: י ויאמר בלבו
האמנם כל עץ יצוף על פני המים וירא והנה סביבו
בקעות עץ רבות מנחות על שפת היאר ויקח אחת
מהן וישליכה אל תוך היאר והנה צפה גם היא והשליך
את־השנית גם את השלישית והנה כלנה צפות:
יא ויאמר האיש אל לבו האמנם כי רק העץ יצוף על
פני המים וירא והנה גוש זפת מנח לרגליו וישאהו
ויטילהו המימה והנה צף גם הוא: יב ויאמר אכן כל
הגופים צפים על פני המים וישא אבן ויזרקה המימה
והנה צללה ותרד מטה: יג ויקח עשת ברזל וישליכה
אל היאר ותצל גם היא ויוסף וישלך המימה מטילי
נחשת בדיל ועופרת וירדו כלם מצולה: יד וישתומם
האיש וישאל לנפשו למה יצופו העץ והזפת והאבן
והברזל וכל שאר המתכות יצלו?: טו ויאמר אסורה־
נא ואנסה עוד ויקח האיש בקעות עצי אלה ולבנה
ואלון ויקציען ויעשן קורות קורות קטנות טפח ארך
הקורה אצבעים רחבה ואצבעים עביה: טז וישקול אחת
אחת מן הקורות האלה במאזנים ותכבדנה קורות האלון
מקורות הלבנה וקורות הלבנה מקורות האלה ויהי אחרי
שקלו אותנה וישליכן המים ותצופינה כלנה: יז אפס
כי שקע שקעה קורת האלון בתוך המים עד פניה וקורת
הלבנה שקעה עד חצי עביה וקורת האלה על פני כלנה
מעל למים: יח ויוסף עוד ויקח פח ברזל ויעשהו כלי
מדה אצבעים על אצבעים יכיל ורומו טפח ויתנהו בכף

[5] אלקטריות. [6] הכלי לבטל את נזק הברק.

מאזנים ויתן משקל כנגדו עד עמדה נפש המאזנים על
מכונה ויתן בכלי מים ויתן כנגדה את קורות האלון
והנה הכבידו המים מהקורה: יט ויסר את־קורת האלון
ויתן תחתיה קורת ברזל ומדתה כמדת קורת האלון והנה
הכריעה את־הכף מטה מטה והמים אשר בכף לעמתה
עלו מעלה מעלה: כ וידע עתה האיש כי היצורים
הצפים על־כן יצופו יען קלו מהמים והיצורים השוקעים
על כן ישקעו כי כבד יכבדו מהמים: כא וישכל האיש
אל חק הצפים וידמה דבר לדבר ויוציא משפטים
ממשפטים שונים בתבונה: כב ותרב חכמתו ויבן לו
דברות ואניות לשוט בהם על פני המים להביא מרכלתו
אל איים רחוקים:

כג זאת תורת השכל והמסה והתבונה אשר יאותו
בהם כל־בני האדם המתהלכים על פני
האדמה: כד כנקי כנער כחכם כבער כלם ישכילו
ביצורים ויבינו במראות אשר לפניהם וינסו ויבחנו ויוציאו
לאור משפט: כה ומה יתרון לחכם מן אחד העם כי
החכם לכל תכלית הוא חוקר ולכל פרטי הדברים ישים
לבו ויבקש חשבונות רבים עדי יוציא לאמת משפט:
כו ובני העם בוז יבוזו לקטנות ולדרוש בפרטים תקצר
רוחם על כן נמהרים הם במשפטיהם ורב דבריהם משגה:
כז אף בל יבחינו רב בני האדם בין יקר לזולל ובין
משפט למעשה: כח ראית בני אדם התבוננת בבני
איש היש בם משכיל אחד מני אלף ישכיל פיהו לספר
דבר לכל־אפניו להגיד חקותיו לכל משפטיו: כט יש
גורע דברים והמה יקרים מכל־יקר ויש מוסיף דברים ועינו
לא ראתם כי חזיון לבו יגד לך והוא משגה: ל הלך
הלכו ראובן ושמעון ולוי ויהודה יחד ויהי בלכתם וימשש
יהודה בכיסו ואין צרור כספו שמה ויצעק צעקה גדולה
ומרה: לא ויגשו אליו שנים אנשים ויאמרו לו אל נא
יפול לבך כי גנב כספך ממך ועינינו ראו את־הגנב לכן
נבואה נא אל השופט והגדנו לו מי הוא והציל השופט
את הגנבה מידו: לב ותחי נפש יהודה וילך אתם אל
השופט ויהי כבואם שמה ויגד האחד לאמר ראו ראיתי
והנה ראובן שלח ידו לכיס יהודה ויוצא את־צרורו משם:
לג ויאמר השני אל נא תשיאו עון אשמה על ראובן חנם
ועיני ראו כי שמעון הוא הגנב: לד והשופט משתאה
מחריש להם ויאמר מה־זה בפיכם הלא מיום דעתי אתכם
כשרים ונאמנים הייתם תמיד ושקר לא נמצא בכם ואיכה
תריבו הפעם איש את רעהו: לה ויבקש הדבר וימצא
כי כאחד כן השני לא ראו את־האיש בגנבו אך ראו ראו
את־ראובן ואת־שמעון הלכים על יד יהודה: לו ויראו
עוד והנה יד שלוחה לכיס יהודה וימהר לב האחד ויוציא
משפט כי היד השלוחה לראובן היא ולשני נדמה נדמה
כי יד שמעון היתה במעל ובבואם לפני השופט והגיד
איש איש לפניו את משפט לבו תחת מראה עיניו:
לז אך שניהם שגו פקו פליליה כי גם ראובן גם שמעון
נקים ולוי הוא הגנב כי שלח ידו לשלחה בכיס יהודה
והוא נסתר נסתר מעיני העדים ולא ראוהו:

לח כן דרך בני העם בין משפט למראה לא יבחינו
וסברה במעשה ימירו ולא ידעו ויכשלו: לט לא
כן החכמים כי בחן יבחנו בין משפט למעשה ובין מראת
לחזון על כן ילכו בטח ולא ימעדו אשוריהם: מ דרך אחת
לחכמים ולבני האדם בשכל ובמסה ויתרון לאלה מאלה כי
אלה בחכמה ינסו ובשום לב יבחנו דבר ואלה בחפזה יעשו
מעשיהם וימששו כעורים בצהרים: מא גם אחד מן העם
יגיד לך כי קל העץ על פני המים אך הידוע ידע כי יש
אפנים גם לברזל כי יצוף למעלה: מב והחכם מדד ושקל
חקר וגם הבין וידע כי גם תבת ברזל בהדפה מפניה המים
יתר ממשקלה צוף תצוף כעץ ותנשא על פני המים: מג גם
התבונה לא לחכמים לבדם נתנה: מד אחת היא התבונה
ושתים הנה דרכיה אחת עולה למעלה מהמעשים אל
סבותיהם והאחת יורדת למטה מהסבות אל המעשים:
מה כי אם ראה יראה האדם עשן יוצא מארבה ואמר עצים
בערים בתנור והיה זה דרך המשפט העולה: מו וכי יראה
את־האש מבערת לפניו ואמר עשן יוצא מארבה והיה זה
דרך המשפט היורדת: מז ודרכו כל־בני האדם בשתי
הדרכים האלה ופלו את־הסבות ואת המעשים והוציאו
לאמת משפט:

מח גם הנער כי יראה אגוז ואמר קשה הוא כי רבות
פעמים אחז אגוזים בידיו וימששם והנה אך קשים
הם ויוציא משפט מבלי דעת נפשו כי גם זה קשה הוא
דרך המשפט העולה: מט והנה אמר לנער פצע את־
האגוז בשניך ואמר לך לא אוכל כי קשה הוא והיה זה
דרך המשפט היורדת: נ כי יודע הנער חק הקשים כי
לא המצאנה למו שניו ושפט בתבונתו כי לא תוכלנה
שניו גם לאגוז: נא והיה משפט הנער הזה כמשפט
החכמים בכל־דבר כי כן ישפטו גם החכמים: נב המעשים

יִהְיוּ לָהֶם לְחֻקִּים וְהַחֻקִּים יָשׁוּבוּ וְהָיוּ לָמוֹ לְמוֹרִים בְּדֶרֶךְ הַמַּעֲשִׂים וְיִתְרוֹן לֶחָכָם עַל אַחַד הָעָם בְּרֹב שִׂכְלוֹ וּבְדִקְדּוּק מִסּוֹתָיו וּבְאֵמוּן מִשְׁפָּטָיו׃

נג גַּם הַדְּבָרִים אֲשֶׁר עֲלֵיהֶם תִּשָּׂא הַחָכְמָה מִדַּבְּרוֹתֶיהָ הֵם הֵמָּה גַּם הַדְּבָרִים אֲשֶׁר מֵהֶם שָׁאֲבוּ דַעַת כֹּל בְּנֵי הָאָדָם׃ נד כִּי יְצוּרֵי בְרֵאשִׁית רֵאשִׁית כָּל חָכְמָה וְהַמַּעֲשִׂים מְקוֹר כָּל דָּעַת׃ נה גַּם הַנַּעַר כִּי יָשִׂים לִבּוֹ וְחָקַר בַּיְצוּרִים וְהִתְחַקָּה עַל שָׁרְשֵׁיהֶם וְהָיָה לְחָכָם וְגַם הֶחָכָם לֹא עָלָה בְּסֻלַּם הַדַּעַת מַעְלָה בְּטֶרֶם הִצִּיג רַגְלָיו עַל שְׁלַבָּיו מִתָּחַת׃ נו מֵהַיְצוּרִים אֲשֶׁר לְפָנֵינוּ תָּמִיד נֶחְכַּם וּמֵאֲשֶׁר תֶּחֱזֶינָה עֵינֵינוּ יוֹם יוֹם נְאַלֵּף־דָּעַת׃ נז אַךְ נִפְקְחָה עֵינֵינוּ לְמַעַן נֵיטִיב לִרְאוֹת וְנַטֶּה אֹזֶן לְמַעַן נֵיטִיב לִשְׁמוֹעַ וְנָכוֹן לְבָבֵנוּ לְמַעַן נֵיטִיב לְהָבִין וּבָאָה חָכְמָה בְּלִבֵּנוּ וְהָיְתָה לָּנוּ תּוֹרָתָהּ תּוֹרַת חַיִּים בִּדְרָכֶיהָ נֵלֵךְ בֶּטַח וְלֹא נִכָּשֵׁל לָעַד׃

פֶּרֶק שֵׁנִי הַיְצוּרִים הַדּוֹמְמִים׃

אַקְשִׁיבָה פִּי וְלִבִּי לְדַבֵּר עַל הַמָּיִם׃
אֶסְתַּכֵּל עֵינַי בְּלֶחֶם שָׁחוֹר מְלֶאכֶת מָיִם׃
אֲגַלֶּה נְצוּרוֹת מֵעֵין מִפְעֲלֵי מָיִם׃
אֶל לֵב מֵבִין אַשְׁמִיעַ גְּבוּרוֹת מָיִם׃

(מעין תפלת גשם)

פָּרָשָׁה שְׁתֵּים עֶשְׂרֵה הַמַּיִם לִתְכוּנוֹתֵיהֶם׃

א בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים שָׁמַיִם וָאָרֶץ וַיְכַסּוּ הַמַּיִם אֶת־פְּנֵי כָל־הָאֲדָמָה׃ ב וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יִקָּווּ הַמַּיִם מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם אֶל מָקוֹם אֶחָד וְתֵרָאֶה הַיַּבָּשָׁה׃ ג וַיָּרוֹמוּ פְּנֵי תְהוֹם וַיֵּצְאוּ מֵעַל לִפְנֵי הַמַּיִם וַיִּהְיוּ לְיַבָּשָׁה וְהַמַּיִם נִקְווּ אֶל הַיַּמִּים וַיִּתְפַּשְּׁטוּ מִתַּחַת כָּל־פְּנֵי הַיַּבָּשָׁה׃ ד וְהָיָה בְּכָל־מָקוֹם אֲשֶׁר נַחְפּוֹר בְּתוֹךְ הָאֲדָמָה וּמָצָאנוּ מַיִם וְהָיוּ לִבְאֵרוֹת׃ ה וְאֵד יַעֲלֶה מִן הַמַּיִם וְהָיָה לַעֲנָנִים וְעָבִים וְהֵרִיקוּ הֶעָבִים אֶת־מֵימֵיהֶם וְהָיָה מָטָר עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה׃ ו וְהִשְׁקָה הַמָּטָר אֶת־פְּנֵי הָאֲדָמָה וּבָאוּ הַמַּיִם הָאֵלֶּה אֶל תּוֹךְ מְעָרוֹת גְּדֹלוֹת מְאֹד בְּבֶטֶן הֶהָרִים הַגְּדוֹלִים וּבָקְעוּ הַמַּיִם אֶת־הָאֲדָמָה לְרַגְלֵי הֶהָרִים וְהָיוּ לְמַעְיָנוֹת וְלִנְחָלִים וְלִנְהָרוֹת׃ ז וְרַבּוּ הַמַּיִם עַל־פְּנֵי כָל־הָאָרֶץ וְהִרְבּוּ בְנֵי הָאָדָם וְכָל־הַחַי אֲשֶׁר עַל־פְּנֵי הָאֲדָמָה לֵהָנוֹת מִן הַמַּיִם לְמַאֲכָל וּלְמִשְׁתֶּה וּלְכָל־מְלָאכָה׃ ח אֶפֶס כִּי לֹא רַבִּים יֶחְכָּמוּ לָדַעַת אֶת־טִבְעֵי הַמַּיִם וְאֶת הַכֹּחוֹת אֲשֶׁר נָטַע בָּהֶם יְיָ בְּיוֹם הִבָּרְאָם׃ ט וְהָיוּ כְּאִישׁ אֲשֶׁר עֶבֶד כַּבִּיר כֹּחַ לוֹ וְלֹא יָדַע בַּמֶּה כֹּחוֹ גָדוֹל עַל כֵּן אָמַרְתִּי אֶפְתַּח שְׂפָתַי וְאֶשָּׂא דְבָרַי עַל הַמָּיִם׃

פָּרָשָׁה שְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה הַצְּלוֹחִית וְהַמָּיִם׃

א צְלוֹחִית לְפָנַי וּמַיִם בָּהּ עַד חֶצְיָהּ׃ ב וָאָבִינָה בִּצְלוֹחִית וְהִיא מַעֲשֵׂה יְדֵי אָדָם׃ ג כִּי לָקְחוּ בְנֵי אָדָם חֳמָרִים מֵחֳמָרִים שׁוֹנִים יְצוּרֵי בְרֵאשִׁית כֻּלָּם וַיְקָרְבוּם אֶחָד אֶל אֶחָד וַיִּתְּנוּם בָּאֵשׁ וַיֵּצֵא לָהֶם חֹמֶר הַזְּכוּכִית׃ ד וַיִּקָּחֵהוּ הָאָמָּן וַיָּצַר אוֹתוֹ בִּדְפוּס וַיִּנְפַּח בּוֹ וַיַּעֲשֵׂהוּ צְלוֹחִית׃ ה לֹא כֵן מִשְׁפַּט הַמַּיִם אֲשֶׁר בְּתוֹכָהּ כִּי יְצוּרֵי בְרֵאשִׁית הֵם וְלֹא חָלוּ בָם יְדֵי אָדָם לְשַׁנּוֹתָם׃ ו כִּמְצָאִי אֶת־הַמַּיִם בַּבְּאֵר אוֹ בַּמַּעְיָן כֵּן לְקַחְתִּים וָאֲשִׂימֵם בַּצְּלוֹחִית הַזֹּאת אֲשֶׁר לְפָנָי׃ ז וָאָבִינָה בַּמַּיִם וְהִנֵּה תְכוּנוֹת רַבּוֹת לָהֶם כִּי זַכִּים הֵם וְקָרִים וְשִׁבְּרוּ צִמְאוֹן אָדָם וּבְהֵמָה וְכִבּוּ אֶת הָאֵשׁ וְהֵמַסּוּ אֶת הַמֶּלַח׃ ח אֶפֶס כִּי לֹא נָשִׂים לִבֵּנוּ הַפַּעַם אֶל הַמַּיִם בַּאֲשֶׁר הֵם מַיִם אַךְ אֶל הַתְּכוּנוֹת הָאֵלֶּה אֲשֶׁר לַמַּיִם נָשִׂים לִבֵּנוּ בַּאֲשֶׁר הֵם חֹמֶר מֵחָמְרֵי מַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית׃ ט וְהָיָה כִּי נִמְצָא אֶת־הַתְּכוּנוֹת הָאֵלֶּה וְקָרָאנוּ לָהֶם גִּלּוּיִם אוֹ מַרְאוֹת׃ י כִּי כֵן יִקְרְאוּ הַחֲכָמִים לַתְּכוּנוֹת אֲשֶׁר יִמָּצְאוּ בְּכָל־מַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית גִּלּוּיִם אוֹ מַרְאוֹת לֵאמֹר הַדְּבָרִים אֲשֶׁר נִגְלוּ לְעֵינֵינוּ וַאֲשֶׁר רָאִינוּ בַּדָּבָר אֲשֶׁר נִתְבּוֹנֵן אֵלָיו׃

אור בידי אדם

ומתוק האור ומוב
לעינים וכו' (קהלת י"א)

חוש הראית הוא היותר יקר ונחוץ לאדם מכל חמשת חושיו. לפנים, טרם נגלה האור המלאכותי, לא יכול האדם לשמש בחוש הראות אך ביום (וכבוא השמש והחשך כסה ארץ, אז היו העינים, היקרות לנו מכל אברי גופנו, ככלי אין חפץ בו); ומה גדלה מבוכת האנשים והשתוממותם, בראותם בפעם הראשונה, איך ביום סער וכופה ירד ברק מן השמים ויצת בעצי היער ואור גדול נגה פתאום על חשכת הלילה! בשנת 1521, בעת אשר הנוסע הנודע מאגעללאן מצא את האיים הכאריאנים בפאלינעזיא, נמצאו אנשים מגרי האיים האלה, שלא ראו מימיהם מראה אש, ויהי כראותם את אנשי מאגעללאן מבעירים אש בשדה והאש הולכת ומלחכת את העצים והתבן אשר תמצא סביבה, נבהלו מאד, בדמותם כי חיה רעה היא, אשר גרונה פתוח לבלע את כל היקום ואין מציל מידה. כן האנשים הראשונים נבהלו ממראה האש וברעד והלחלה נסוגו אחור וינוסו על נפשם, בראותם כי גם ארזי אל אשר שיאם לעב יגיע, לא יוכלו עמוד בפני שני החיה הרעה הזאת ובין רגע יהפכו לערמות אפר ואבד כל זכר למו! אולם מעט מעט החלו להתרגל במראה האש והנסיון הראם לדעת, כי אין כל פחד לנגד עיניהם ונהפוך הוא, כי מתוק האור וטוב לעינים לראות ולהכיר כל דבר בחשכת ליל אפל. ויחלו להביא אל ביתם עץ בוער ולא כבוהו כל היום, יען לא ידעו איך להבעירו בלילה; — וזה היה הצעד הראשון להתפתחות מין האנושי.

ברבות הימים ובהתרבות הנסיונות ראו בני האדם, כי ישנם מיני נוזלים שונים, אשר באחוז בהם אש, יפיצו אור נעים ביותר; וכי יבעירו שמן באש, אזי יפיץ אור יקרות על כל סביביו רב יתר מכפיסי עץ, אשר הסכינו להדליק בבתי מעונם. לאבותינו בימים מקדם, כן להמצרים ועמי הודו ואזיא הגבוהה כבר נגלתה ההשתמשות באור הנר להאיר הלילה; המה הבעירו את האש באופן פשוט מאד, לקחו קערה מלאה שמן וישימו בתוכה פתיל עב ויציתו את קצהו באש ובזה האירו את מחשכיהם; גם נרות היונים והרומיים לא היו עשוים באופן טוב מזה, ורק בסים הנר היה עשוי בטוב טעם, אבל הנר בעצמו הפיץ אור כהה מאד גם העלה ריח רע באף גרי הבית; בימי הבינים לא נעשה כל שנוי לטובה באופן הדלקת הנוזלים, ואף אם אז החלו להשתמש בנרות של חלב, אבל לא היו טובים מנרות של שמן.

הרואה בעת עיר פאריז ביפיה באישון לילה, בעת אשר אלפי מכונות של מאיר הגאז והרבה עששיות של מאיר העלעקטרי יפיצו אור בהיר, אור יקרות על כל מבט בת עין ולילה כיום ישימו, — כמעט לא יאמין למשמע אזניו, כי לפני שלש מאות וששים ושלש שנה חשכה נוראה כסתה פני הוצות וכל עוברי אורח גששו כעורים קיר ולעתים לא רחוקות נפלו בידי פריצים ושודדי ליל, האורבים לנפשותם במסתרים בעת אשר לא תשורם עין ראה; — בשנת 1524, כאשר החלו שודדי ליל להכתתר בחוצות פאריז ותרב השערוריה בעיר, יצא החוק, להעמיד עששיות ממעל לחלונות הבתים; בעלי הבתים בחרו אחדים מקרבם להדליק את הנרות בכל לילה, אבל אלה הספונים בבתיהם וחסים על כספם מצאו להם תחבולות שונות לכבות את הנרות לעת ידועה טרם שיכלו, וזה הדבר: לקחו מחט של ברזל חם ניקבו חור בנר של חלב וישימו מעט מים בחור ויסתמיהו בבורית והנר דלק עד הגיע הפתילה למקום המים ואז נכבתה מאליה ואת מותר הנרות הצילו משרפה וישימום בכליהם; ואז יצאו שודדי ליל מחוריהם אשר התחבאו שם ויביקו את כל עובר אורח ויגזלו את הונו ויעיבוהו לנפשו, ושוטרי הפאליציא לא יכלו להם; אז נוכחו לדעת כי אין כל תחבולה נגד שודדי ליל, אם לא יאירו חוצות העיר באור בהיר, ויער את רוח חכמי הימיה לחשוב מחשבות ולמציא תחבולה נכונה להאיר את חוצות העיר באופן אחר. החכמים הנודעים לשם שהיו במאה שעברה Lavoisier שאבובלאן ועוד, רבות עמלו ויגעו לפתור את שאלת המאור ומעטה היא התועלת אשר הביאו בעמלם, עד שבא החכם אראגאן Argond מעיר גענף (נולד בשנת 1750, והוא תלמידו של החכם לאבואזיע) והמציא בשנת 1780 „בוער שואף-האויר הכפול" או בית הפתילה והצילינדער של זכוכית העומד על הבוער (בראָננער), ע"י שאיפת האויר מתחת ללהבה, כל השמן שעל הפתילה ישרף, ולפ"ז בכמות מעטה של שמן האור יגדל מאד ואין עוד לא עשן ולא ריח רע. והנה כל ההמצאות שנעשו בדבר מאירת הבתים והחוצות עד העת ההיא כאפס וכאין המה מול המצאתו של החכם ארגאן! אמנם לולא התאמץ החכם לאביאזיע לחקור ולדרוש בדיוק נמרץ את תכונת הבערת השמנים, או לא גלה אראגאן את המצאתו הנפלאה; ובצדק נוכל לאמר: אשרי לרב שיש לו תלמיד ותיק כאראגאן ואשרי

לתלמיד חכם שיש לו רב כלאבואזיע!

אחרי המצאתו של אראגאן נשתנו פני הנר של שמן לכמה וכמה גוונין, אבל יסודו של אראגאן נשאר עד היום הזה בכל הנרות של שמן ושל נפט שנשתמש בהם. הרבה המצאות מתוכמות נעשו עד היום הזה להגביה את השמן בנר למעלה למען לא ירחק הרבה מן הפתילה ולא יקשה עליה למשוך אליה את השמן; החכמים פרוסט, קענקע Quinguet פיליפס, קארסעל, Girard פראנשו ועוד המציאו בזה תחבולות נפלאות אך לא פה המקום להאריך בזה.

בפאריז רבים המה המשתמשים בנר של שמן להאיר בתיהם, באשר אורו בהיר וצח וריחו אינו נודף, מלבד זה מחיר הנפט יקר מאד במדינתם מכל נרות של שמן, ע"כ ישתמשו לרב בנרו של פראנשו. — בנר הזה נוצה של ברזל דוחפת למטה גוף הממלא חללו של הרעזערוואר המלא שמן, יעל ידי קנה חלול הצמוד לגוף הנדחף (פיסטאן) ועל השמן למעלה למקום הפתילה, אך באשר ידוע כי בכל אשר תתרחב הנוצה כן יקטן כחה ובכדי שכמות השמן הנגרש ע"י התרחבות הנוצה מלמטה למעלה תהיה תמיד במדה שוה, קנה החלול נעשה מחלקים שונים בחכמה נפלאה: חללו של הקנה צר ובתוכו תחוב מחט, הממלא כמעט את כל חללו עד כי התחככות השמן בכותלי הקנה ובמחט התחוב בו תחליש את מהירות עלית השמן, ובכל שהפיסטאן יורד למטה יקטן חלק המחט התחוב בהקנה ועל ידי זה תתמעט ההתחככות; ובאופן זה יש תמיד שווי המשקל, כי בעת שהנוצה תדחף את השמן בכח גדול, אז ההתחככות המתנגדת לעלית השמן גם כן גדולה, וכאשר תחלש דחיפת הנוצה אז גם ההתחככות תתמעט, ע"כ יבא תמיד השמן בשוה להפתילה, וכאשר יהיה השמן יותר מדי, יש כלי מיוחד תחת הבוער (ברעננער), אשר שם ישפך ולא ילך לאבוד, גם לא יטנף את כותלי הנר מחוץ, הנר של שמן הזה יקרא Modérateur, חכמים אחדים היו אוחזים בהמצאה הזאת וכ"א אמר אני המצאתיה וכלה שלי, עד שבאו חכמי האקאדעמיה בפאריז והכריעו ביניהם, בנתנם פרס Prix להח' פראנשו בעד המצאתו את הנר הנקרא Modérateur.

בעת אשר המצאות הנרות של שמן נתפתחו לאט לאט נולדה המצאה חרשה להאיר את חשכת הלילה; ההמצאה החרשה הזאת צעדה בצעדי און קדימה ותקח את עמדת אחותיה הבכירות ותשגא מכל ההמצאות הקודמות לה. — והיא התחבולה להאיר באמצעות „אויר-מאיר".

עוד בסוף המאה השבע עשרה ידעו חכמי ההרכבה וההפרדה, כי כאשר יקחו גחלי אבן או עץ וישימו בכלי של מתכת הסתום מכל עבריו ורק נקב אחד פתוח לו, ויבעירו את הכלי היטב, אז יצא מן הגחלים מין אויר הדולק באור חזק. מאה שנה עברו ואיש לא שם על לב להוציא תועלת מן הידיעה היקרה הזאת. אולם בסוף המאה שעברה חי מהנדס אחד בצרפת ולעבאָן שמו והוא היה הראשון שנתן לב לחקור איך להשתמש באויר הזה למאור וגם להסקה. מחשבתו זאת נולדה בקרבו ע"י מקרה פרטי, וזה הדבר: בשנת 1791 הלך לראות את שלום אביו בכפר Brechoy; בכפר ההוא התעסק בבחינת טבע העשן; ויהי היום ויקח בקבוק של זכוכית וימלא אותו צרורות של מגרה וישם את הבקבוק על גחלים בוערות, כאשר חם הבקבוק יצא עשן מפיו ואחרי רגעים מעטים העלה שלהבת בהירה, אבל ריחו היה נודף מעט, אחרי אשר עצורים בקרבו חלקי זפת וחומצים שונים, ולמען נקות את האויר הזה, נתן שפופרת בפי הבקבוק, אשר הקצה השני הגיע למקוה מים ויבלעו המים את חלקי הזפת והחומצים הנמצאים בו ואז חדל ריחו להיות נודף וגם אורו נעשה בהיר ביותר.

בימינו אלה לא נתפעל למראה המצאה נפלאה כזאת, כי כבר הורגלנו בהמצאות וחדשות כאלה למדי; אבל בעת ההיא אשר הידיעות הכלליות היו עדנה מעטות מאד עשתה המצאתו של לעבאָן רושם אדיר וחזק בלבות אנשי דורו. לעבאָן היה הראשון בין התלמידים בחכמת ההנדסה, וכח הדמיון וההתפעלות נוסף בו במדה יתרה וירא בהלך נפשו כי נכונו עתידות גדולות להמצאה הזאת, ובהיותו פעם אחת במסבת אנשי הכפר קרא אליהם כטוב לבו: אחי! דעו, כי אנכי אשלח לכם אור וחום מפאריז לבראנשע! אנשי הכפר הביטו עליו בתמהון ויניעו ראש אחריו, בדמותם, כי ע"י התעסקו יתר מדי בלמודים יצא מדעתו.

לעבאָן עשה בחצר אביו תבה של לבנים וישם בה עצים ויניחה על גבי תנור חם, וכאשר נחם היטב הלבנים יצא מהעצים „אויר ממאיר", האויר ה.ה בא ע"י צנור במים למען ינקה מכל גוף זר, אח"כ נאסף עוד הפעם אל כלי מלא מים, אשר פיו מלמטה וכצאת האויר מן הכלי היה דולק באור יקר. לעבאָן שב לפאריז אחרי נסיונו זה ויספר לרבותיו את דבר המצאתו, אשר מצאה חן בעיניהם, ובשנה השביעית לממשלת העם בצרפת (1798) הציע אותה לפני האינסטיטוט דע פראנס, ובשנה השמינית קבל

כתב-תעודה (פאטענט Breoch) על המצאתו הנפלאה. אבל החכם הזה לא ראה פרי בעמלו, אף אם הוציא כסף הרבה להראות לעיני העם מה רב טוב צפון בהמצאתו זאת. הוא האיר והחם ביתו, חצרו וגנו ע"י הגאז, ויעש ע"י הגאז מוריק מים (פאָנטאן) בוער באש. כל אנשי פאריז התפלאו מאד למראה הנפלא הזה, אבל עוד לא האמינו, כי טוב להשתמש בה. ובאמת הגאז לא נטהר עדנה כל צרכו, כי מים לבד לא יוכלו לנקותו מכל וכל, ע"כ היה עוד ריחו נודף מעט.

כבר הגדתי, כי כאשר יכבש הגאז במים אז יצא ממנו זפת, וכאשר לא ראה לעבאָן אור באור הגאז קנה יער בשותפות עם איש עשיר ממדינת בריטניה ויבנו שמה מכונות להוציא על ידיהם זפת ע"פ המצאתו. — שתי פעמים בקרו אותו ביערו גאליצין ודאלגא־וקי ויציעו לפניו בשם ממשלת רוסיא ללכת לארצו ושם יראה פרי בהמצאתו, אבל מאהבתו הגדולה לארץ מולדתו מאן ללכת אחריהם, באמרו: „המצאתי לארצי!"

אולם כמעט החלה ההצלחה להאיר אליו פנים והנה נקרא פתאום לפאריז להיות שמה ביום המשח נפוליון הראשון (ביום השני לחדש דעצעמבר 1804 ע"י הפאבסט Pie VII, בהיותו המהנדס של הממשלה, וילך לשוח בחלק העיר הנקרא Champs Elisées, אשר בעת ההיא היה עוד מקום ציה ואיש לא עבר שם, ובבקר מצאוהו שם הרוג ושלשה עשר פצעים נמצאו בגופו. — הח' יאדרי אמר: פניו של לעבאָן היו דומים לפניו של נפוליון וגם רוח אחד להם; נפוליון שם חכמתו בחרבו וישפוך דם הרבה וימגר לחרב נפשות אין מספר ולעבאָן שם חכמתו בלמודיו ויבא תועלת רבה לכל המין האנושי, ובכל זאת נח שם נפוליון ינשא על שפתי כל, בעת אשר על מות לעבאָן יתאבלו אך מעט מזעיר!

אשת לעבאָן היתה אשה חכמה וכבירת-רוח; היא נסתה לכלות את מעשי אישה, אבל אנשי בריתה בגדו בה וכעבור שבע שנות עמל אחרי מות אישה נאלצה ליאש את לבה מן המצאותיו הנכבדות. בשנה ההיא נתנה לה ממשלת צרפת פרס 1200 פראנק לשנה במשך כל ימי שני חייה; אבל לא האריכה ימים ובעבור שנתים מתה מרב כעס ומכאובים.

מכונות הגאז נעשו אח"כ באנגליה בשנת 1813 תחת השגחת הח' שמואל קלעגג, בתחלה האירו בתים וחניות חנם אין כסף ומעטים היו האנשים אשר רצו בהאור הזה, כי פחדו, פן יהיו בתיהם למאכלת אש, בחשבם, כי הצנורות של הגאז הם חמים ביותר, ולא ידעו כי הגאז הוא קר מטבעו ורק בעת שיתאחד עם יסוד החומצי שבאויר יתהוה האור והחום, כאשר ישרף כל דבר מוצק או נוזלי שהאש אוחז בו. לא ארכה העת ויחכמו האנגלים גם הם, ובשנת 1814 החלו להאיר הרחובות והבתים בהאור הזה; מארץ אנגליה הביאו את הגאז לפאריז ואח"כ נתפשט בכל ארצות תבל.

מוכרי שמן ונרות של חלב אך לשוא פחדו פחד מהמצאת מאור הגאז, בחשבם כי ההמצאה החדשה הזאת תדחה כלה את מסחרם, אבל הנסיון הורה לנו, כי מן היום אשר החלו להדליק בגאז-שמן המאור נרות של חלב ימכרו הרבה יתר מאשר נמכרו טרם המציאו את הגאז. כן טעו מוכרי סוסים, בחשבם כי ע"י המצאת מסלת הברזל ירד שער הסוסים מטה, ומה השתוממו בראותם ההפך, כי עוד נתרבה דרישת הסוסים ומחירם עלה מעלה מעלה. סבת הדבר הוא, כי בהתגלות איזו המצאה חדשה אז יפקחו עיני בני האדם לראות את כל שפע הטובה הצפונה בה, ובקרבם תתעורר תשוקה עצומה ליהנות ממנה ולהתענג עליה, על כן כראות האנשים את מאור הגאז המפיץ אור צח ובהיר, הנחמד לעינים, לא יכלו עוד להשתמש באור כהה ויתאוו תאוה להאיר את בתיהם במדה מרובה וירבו את מדת השמן והחלב אשר הכינו להדליק בהם. ועוד יתרה נעשה בנרות של שמן אחרי המצאת הגאז, כי בהיות חכמי הכימיה עסוקים בהשלמת ההמצאה החדשה נתנו ג"כ את לבם לתקן את מאור החלב לבל ירדשו למחוק בכל פעם את הפתילה. החכמים בראקאָנאָ, ד"ר שאווערעל (אשר זה לא כביר נמלאו לו מאה שנה), פרעמי, גי-ליופאק ועוד בקשו מצאו תחבולות רבות להגדיל את אור הנר של חלב. כאשר נכבוש את החלב במכבש המים Hydraulische Presse יתפרד לשני מיני שומן: חמץ האלעיני וחמץ הסטעאריני; הראשון הוא נוזלי, אשר מראהו שחור וריחו נודף, והשני הוא גוף מוצק לבן ביותר וריחו אינו נודף ואורו גדול ובהיר מאורו של חלב פשוט. בתחלה לא יכלו להשתמש בנרות של סטעארין, באשר הפתילות שהשתמשו בהן קודם לכן לא יבערו בנרות של סטעארין. אז המציא החכם קאמבאסערעס פתילה משזרה, ומילי — שיסד בית חרשת נרות הסטעארין בפאריז, — מצא כי הנרות יבערו היטב כששורין הפתילות בתחלה בחמץ הבורי Acite borique, ועוד תחבולות שונות מצאו החוקרים להיטיב את מאור הסטעארין, אשר אין פה המקום לפרטן. בשנת 1834 החלו להשתמש בנרות הללו שאנו מדליקים בפאריז ומפאריז נתפשט בכל העולם כלו.

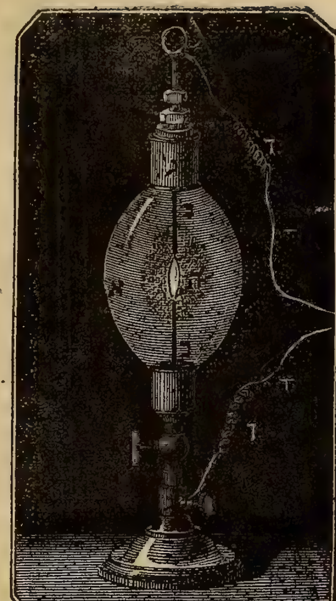
המעט כי מסחר השמן לא חדל את ארחו אחרי המצאת הגאז, כי גם מצאו מין שמן חדש — הוא שמן הנפט. הנפט ידוע משנים קדמוניות, אבל לא השתמשו בו אז, כי אם לרפואה. ורק הגרים בסביבות מעיני הנפט השתמשו בהם מעט להאיר בתיהם. כאשר מצאו את העולם החדש, אז ראו, כי גם גרי אמעריקא משתמשים בנפט לרפואה. באמעריקא קראו לנפט „שמן-סענעקא", יען כי מעיני הנפט נמצאו אצל היאור סענעקא. בשנת 1833 נסה הרופא Brewer שהשתמש בשמן סענעקא לרפואה, להשתמש בו להדלקה. הוא אסף הרבה נפט מבארות קריכטעסוויל ויעש בו נסיונות שונים. אח"כ יסד חברת סוחרי נפט להדלקה עם פאנד של שלש מאות אלף דאללאר: בשנת 1858 כרה עד האלף Drake באר בעומק עשרים מעטר לבקש שמה מים מלוחים. והנה מים שאל ונפט נתנה לו האדמה! הנפט שטף במהירות יתרה וכח אדיר וחזק, עד כי כמעט נטבעו הפועלים שכרו את הבאר. המעין הזה נתן בערך מאתים פוד נפט בכל יום ויעשיר את בעליו עשר רב. כחץ מקשת עברה השמועה הזאת בכל ארצות הברית. היענקים עזבו את בתיהם וירוצו לראות את הפלא הזה, ובהוכחם לדעת כי נכונה השמועה אשר הגיעה לאזנם החלו לחפש את הנפט במקומות שונים וימצאו אותו לרוב. את הבארות כרו בעומק האדמה עד 500 מיטר, וזה היה כתגמם השגור על פיהם Oil, hell ou China (שמן, גיהנם או כינא); ר"ל נכרה עד אשר נמצא שמן, או עד כי נבא לשאול תחתית או לארץ כינא, הנמצאת בעבר השני של כדור הארץ. בהמשך העת מצאו מעינות הרבה מאד בעומק האדמה, עד כי בארו של Drak היה כמר מדלי. לעמתם ישנם בארות הנותנים יותר מאלפים פוד בכל יום, ובמענא בארץ Ohio (אחת מארצות הברית) נמצא מעין המריק מקרבו 5000 פוד נפט ליום; בארץ פענסעלוועני הריקו מעינות הנפט יום ביומו במשך שנת 1880 עד 70,000 חביות נפט, שהם 560,000 פוד! מעינות הרבה נמצאו בקוקז, שמה החלו להשתמש בנפט בזמן מוקדם לכרית הבארות של נפט באמעריקא; כאשר נסעו החוקרים הומבאלדט, עהרענבערג ורוזע אל הים הכספי מצאו שמה שמונים ושנים מעינות נפט; אולם מסחר הנפט לא פרץ בקוקז עד שנת 1873, אחרי שבטלה ממשלת רוסיא את מכס הנפט אז החל המסחר הזה להתפשט בארץ במדה מרובה. בשנה ההיא אספו ממעינות הנפט הדאלחניים והסאבוניציים סך 3,951,575 פוד נפט, ובעבור שליש שנים — בשנת 1879 — אספו סך 24,000,000 פוד!

המספרים האלה יראו לנו בעליל, כי המצאת אויר המאיר לא לבד שלא המעיטה את מסחר הנפט ויתר הדברים שמדליקים בהם, כי גם הועילה להתפשטותם במדה נפרזה יותר מבתחלה. וזולת מעינות הנפט במקומות הנ"ל ישנם עוד הרבה במקומות שונים, כמו בקאליפורניה, קולוראדו, תחת, (Texas) קאנארא, ועוד ועוד. גם בעולם הישן ישנם הרבה מעינות המריקים נפט, כמו בגאליציען, אשכנז, עלואס, פרס, כינא וכו' וכו'.

מה מאד רב החבדל בין האור היוצא מן הנרות השחורים שהשתמשו בהם אבותינו לפני חמשים שנה בערך — (ואשר קראו להם בשם אבעזיאנקי) — ובין האור של הנרות שנשתמש בהם היום, וביחוד של אויר המאור! הוא אשר אמרתי: בימים הראשונים גם בעלי הבתים החשובים האירו את בתיהם בנר של שוה פרוטה, אשר הבהבה במנורה התלויה באמצע התקרה כל ימי השבוע, ורק לכבוד שבת קדש הדליק שנים שלשה נרות בהמנורה הנקראת „שבתניק"; ובימינו אלה אור גדול במושבותינו בכל הלילות, ע"כ כל דבר שמאירין בו את חדרי הבתים ימכר כהיום במדה גדושה, ואף אנשי השדה לא יאירו עוד את בתיהם באור האבוקה, כי אם בשמן נפט.

אולם כל מיני האור המלאכותי שהזכרתי, כאפס וכאין נחשבו מול האור העלעקטרי, שהתפשט בימינו אלה; לו אמרתי לספר כמו את כל ההמצאות שנעשו בימינו אלה בעזרת האור העלעקטרי אזי גם אנכי גם הקורא נלאה, ע"כ אגע בעטי אפס קצהו ואתן לפני הקורא אך השקפה כללית ע"ד האור הזה.

הראשון אשר המציא את אור העלעקטרי הוא החכם האנגלי **הומפרי דעווי**. בשנת 1813, אחרי עשותו נסיונות רבים עם יסודות עלעקטריים, וימצא בהם מיני מתכות שונים, כמו סודיום, קליום וכו', נוכח, כי כשיקח שני גחלי עץ ויחברם עם שתי קצות היכודים, אחד עם קצה המחייב (+) ואחר עם קצה השולל (—), וכאשר יקרב את הגחלים זה לזה, אז יצא מהם אור גדול, כאור השמש בגבורתו. אבל האור הזה לא ארך כי אם רגעי מספר, באשר הגחלים היו למאכלת אש ע"י התאחדותם עם יסוד החומצי שבאויר. דעווי בשבלו החד והעמוק מצא מהר תחבולה להמפריע הזה, בלקחו ביצה של זכוכית וישם בהם את הגחלים וירק משם את האויר ע"י מכונה המיוחדת לזה, ואז לא יכלו הגחלים להתאחד עם יסוד החומצי והאור יתמשך זמן רב

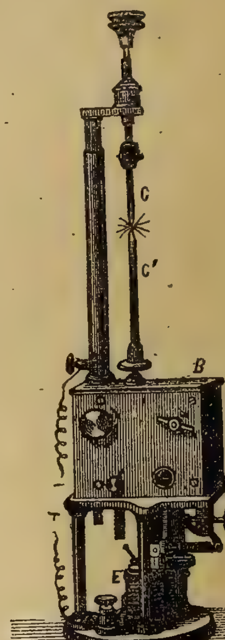

הציון: א הוא ביצתו של דעווי שהורק ממנה האויר. ב ב — שני גחלים אשר זרם העלעקטרי יבוא בהם ע"י מעשה נחשת; ג ג יתאחד, באמצעות החוטים של מתכות ב ב, עם שתי קצות המכונה המולדת את הזרם העלעקטרי, ובעבור על ידיהם הזרם תצא ממנו להבה (המצוינת באות ה') המפיצה קרני אור בהיר לכל צד. הלהבה הזאת, היוצאת מאת זיקי אש ההולכים מקצה (+) לקצה (—), נקראת בשם קשת של וואלטא, על שם הממציא את יסודות העלעקטריים (שנת 1800) (וע"כ בצדק נקראת המאה הנוכחית „המאה העלעקטרית"); ציון ו' — מפתח (קראן) אשר על ידו יוריקו את האויר מן הביצה. מן הביצה העלעקטרית שנולדה באנגליא בתחלת המאה הנוכחית יצאו אפרוחים רבים, אשר התפשטו בכל ארצות תבל. בראשונה בא האור העלעקטרי מארץ אנגליא לצרפת בשנת 1844 ע"י החכם פוקו, Foucault הנודע לשם בנסיונותיו הנפלאים (כמו דעווי כן פוקו נהיו חכמים מעצמם); הוא פוקו, אשר הראה בחוש בהיכל הפאנטעאן, כי הארץ תסוב על צירה. הח' היה למד בתחלה את חכמת הרפואה אך מפני אהבתו הגדולה לפהיזיק, עזב את חכמת הרפואה וישם כל מעיניו בחכמת הפהיזיק; כאשר ראה פוקו את האור העלעקטרי כי טוב הוא וכי נכונו לו

עתידות גדולות ורק ביצתו של דעווי איננה מוכשרת להכיל בתוכה זמן רב את „המאור", המציא תחבולה למנוע את הגחלים מלהיות למאכלת אש, במצאו אחרי נסיונות רבים, מין גחלי אבן, אשר לא יתאחדו לעולם עם היסוד החומצי; בתחלה עשה נר עלעקטרי להאיר בו כלי-זכוכית-מגדלת, אשר עד כה האירו אותם ע"י קרני השמש, ואחרי שהשמש לא יאר לנו תמיד, האירו את המיקרוסקופ ע"י האויר של דרומונד (השמר לך, ידידי הקורא, פן תחליף את השם הזה בשם דרומאנט הבן בלי שם, המפיץ אך חשך ולא אור); אורו של צרומונד יתהוה ע"י שרפת הזרם של האויר המימי בזרם אויר החומצי, המפיץ אור גדול, כאשר יתנו בתוך הלהבה חתיכת נתר (קרייד); אבל באשר האור הזה מסוכן מאד ע"כ לקח האור העלעקטרי עמדתו בשנת 1844; בשנה ההיא בירח דעצעמבר האיר נר העלעקטרי של פוקו את „מקום השלום" Place de la concorde בפאריז.

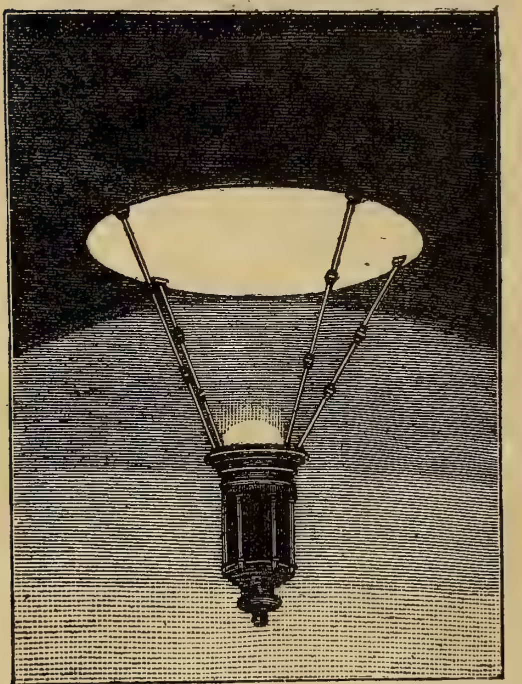
כמו בביצתו של דעווי, כן בנרו של פוקו הריוח שבין הגחלים הולך וגדול, ועי"ז נרו של דעווי יכבה מהר, ע"י חלקים קטנים שעפים מן צד (+) לצד (—) וע"י חמום שיוצא לחלק בין הגחלים; באשר הביצה הריקה מאויר היא סתומה מכל צד, ע"כ לא יוכלו הגחלים לקרב זה אל זה כפי מדת התרחקותם, אבל לא כן בנרו של פוקו, כי מגולה הוא, ע"כ בנקל לקרב הרחוקים תמיד; וכן עשה כאשר האיר בביצתו הנזכרת את מקום השלום „שבשדי עדן" בפאריז; בתחלה נעשית התקרבות הגחלים בידי אדם, אבל בראות פוקו כי דבר קשה מאד הוא לאדם לקרב אותם בצמצום ובדיוק נכון, המציא תחבולה מלאכותית לזה והוא הפלס (רעגולאטאר), ואף אם כבר קדמוהו בזה הח' טהאמאס, Wright אבל עד שנת 1848, בעת אשר פוקו בצרפת וסטעט ופעטריע באנגליא המציאו את הפלסים שלהם, לא שם איש את לבו אל ההמצאה הזאת. יסודו של הפלס פוקו הוא למלא בור מחוליתה ולתקן דבר ע"י קלקולו. ידוע, כי אור העלעקטרי יחלש ויכבה כשיתרחקו הגחלים זה מזה, מפני שאז יחלש הזרם העלעקטרי ע"י התנגדות האויר שבין הגחלים, ע"כ עשה פוקו את הפלס הנפלא, אשר ע"י התחלשות הזרם העלעקטרי יתקרבו הגחלים זה לזה בערך שוה. וזה מעשה הפלס בכלל: נוצה של ברזל תדחף את הגחלים איש אל עבר רעהו, חתיכה של ברזל מכורכת בחוט של מתכת אשר דרך בו יעבור הזרם העלעקטרי נמצאת מתחת לנוצה; הברזל הזה יתהפך לאבן השואבת בעת הליכת הזרם, וזה שנקרא מאגנעט עלעקטרי; כח המאגנעט של הברזל תלוי

בחוזק הזרם; כאשר יחוזק כח המאגנעט בברזל כן יוסיף למשוך את הנוצה ולא יתננה לדחוף את הגחלים, אבל כאשר יחלש כחו, אז תוסיף הנוצה לעשות מלאכתה; ולפ"ז בעת שהזרם חזק כ"כ, עד שהגחלים יאירו ע"י הקשת של וואלטא, תשבות הנוצה מלדחוף אותם, אבל בעת שיגדל הריוח בין הגחלים וכח הזרם יחלש, אז יחלש גם כחו של המאגנעט העלעקטרי, באשר הזרם הוא הוא המוליד את האור והכרוך סביב לברזל הנזכר, ואז תעוז הנוצה על המאגנעט ותקרב את קצות הגחלים וע"ז תתמעט התנגדות האויר ויחזק הזרם ואז יגדל האור והמאגנעט העלעקטרי יחדש כחו ויד הנוצה על התחתונה, ובן חוזרת חלילה. הנני נותן פה לפני הקוראים את צורת הפלם פוקו.

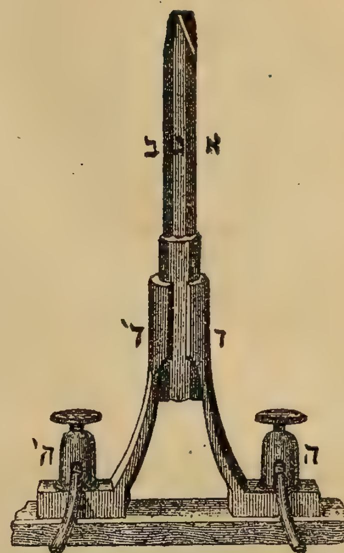

אבל לא פה המקום לבאר את כל חלקיו בפרוטרוט. — בשנת 1849, כאשר הציגו על במת החזיון בהאפערעטא הגדולה בפאריז את „הנביא" של גאון המנגנים אחינו ה' מאיר בער, אז השתמשו בנרו של פוקו להראות לעיני הרואים מחזה „עלות השמש" בגבורתו.

ישנם כעת ריגולתורים הרבה מאד, בנוים על יסודות שונים, שנעשו ע"י הח' סעררען, סימענס, גולכער, בירגין, געפף, קארדע, Jasper ועוד ועוד, אולם בכל אלה לא יכלו עוד להשתמש באור העלעקטרי, בהיותו חזק מאד ולא יכלה העין לסבלו; בראשונה שמו את האור בכלי זכוכית עבה, אשר תעצור בעד קרני האור לחדור בחזקה החוצה, אבל בזה נעשה היזק רב, כי האור אם הוא יוליד זרם גאלבאני או יליד התנועה של המכונות דינאמו עלעקטריות, יקר הוא מאד במחיר; לכן בנרו של Jaspar נמנה החסרון הזה, כי בנר הזה לא נראה אור העלעקטרי בעצמו, רק הקרנים אשר הריפליקתור (מחזיר האור) יפזר לכל צד, וגם הריגולתור נחבא מעין רואים.

אבל עוד חסרון אחד נשאר בהריגולתורים, בהיותם עלולים להתקלקל במהרה, ע"כ נדרש תמיד איש המומחה לאותו דבר לשמור אותם ולהשגיח עליהם, וברבות ע"ז ההוצאות על הנרות האלה עלה מחירם עד מאד והתפשטות מאור העלעקטרי התנהלה בכבדות, עד שבא בשנת 1876 הח' יאבלוצקוב מרוסיא (נולד 1847 בפלך סאראטוב) וימציא נר עלעקטרי הבוער בלי עזר הריגולתור; וזה דבר המצאתו: תחת אשר לפנים נמצאו הגחלים זה לעמת זה, הניחם הוא

ה אצל זה היוצאים יחד בארך כשתי אצבעות היד. הציונים א ב המה שני גחלים וביניהם ג גוף מפריד, שאיננו מנהל הזרם (איזולתור, אשר יותך בחום האש העלעקטרי ויתהפך לגוף אוירי; האיזולתור הזה יכול להעשות מקואלין או מגפס; ד ד המה שתי חתיכות של מתכת, המקבלים את הזרם העלעקטרי ע"י צמידת החוטים של נחשת; ה ה מביאים את הזרם ממקום מולדתו; צ צ ימכרו את הזרם והגחלים א ב שהם ב ג ל ו י ר א ש, ושם זרם העלעקטרי יוליד את הקשת של וואלטא; בעת הבערת הגחלים יותך האיזולתור מעט מעט ויתהפך לאדים, והאיר ירד מטה מטה כמו בנר של חלב. בהנר הזה ישימו את הגחלים של קאררע שהם עשרים וחמשה סנתימתר בארך וארבעה מילימתר ברחב; אם ה ג ו ף ה מ פ ר י ד ג הוא מן קואלין אז מראה פני הלהבה לבן, וכשהוא מן גפס אזי מראהו אדמדם, כמראה פרח שושן; הנר הזה יבער שעה וחצי, ולמען לא יכבה נרו משך שעות אחדות ישימו נרות כאלה ארבעה וחמשה וכאשר יכלה האחד אזי ילך הזרם אל השני אם בידי אדם או ע"י מכונה; אולם עוד מפריע אחד עמד לשטן לנר הזה, והוא: ידוע כי גחלת המחייבת (+) תבער שתי פעמים יותר מגחלת השלילה (—), ע"כ כאשר עשה הח' יאבלוצקוב את נסיונותיו ע"י זרם גאלוואני התגדל הריוח בין הגחלים והנר נכבה; להחסרון הזה מצאו בבית חרשת המעשה של ברעגע בפאריז התחבולה נכונה, אחרי שנעשו נסיונות שונים במשך שמונה חדשים: ברעגע לקח זרם עלעקטרי הנוזל ע"י מכונת האגודה de l'alliance; בהמכונה הזאת יולד הזרם ע"י תנועת חוטי מתכת סביב לאבן השואבת והיא תתן זרם חולף. כלומר: זרם אשר ילך פעם מימין לשמאל ופעם משמאל לימין; הקצוות (עלקתרובים) ישתנו פעמים הרבה בכל רגע, קצה המחייב ישתנה לשולל והשולל למחייב; ודעת לנבון נקל כי במכונה כזאת הגחלים יכלו בשוה, כי כל רגע הוא פעם צד המחייב ופעם צד השולל, ור"ל.

נרו של יאבלוצקוב עשה בזמנו רושם גדול בפשטותו וביסודו החדש, אף כי ישנם בו חסרונות רבים, אבל טוב היה מן הראשונים ומן היסוד הזה הכינו חוקרים רבים נרות שונים; בשנת 1879 המציא ה"ז Wilde ממאנשעסטער נר עלקתרי הדומה לנרו של יאבלוצקוב, ורק בנרו אין כל איזולתור זולת האויר ועוד שנוים קטנים. בשנת 1880 בשלשים ואחד לחדש מאי הציע הפרופיסור הנודע זלאמען בהאקאדעמיע בפאריז את תכונות הנר העלקתרי שהמציא מיסודו של יאבלוצקוב, ועוד חוקרים אחרים המציאו נרות שונים באופן הזה.

בעת אשר נרו של יאבלוצקוב עשה רושם גדול בצרפת, הנה בארץ אנגליה משך עליו עין רואים נרו של ווערערמאַנן, אשר המציא הח' הזה מ י ס ו ד ח ד ש. בהנר הזה נמצאת אך גחלת אחת ואין בו קשתו של וואלטא, ורק החום הנולך בהגחלת בעת העברת הזרם תתלהב הגחלת ומוציאה אור גדול.

בשפופרת של מתכת B ישימו את הגחלת A הנוגעת בחתיכת נחשת B וע״י המשקל C והחבל F תדחף הגחלת המיד מול E ובכן א י ן כ ל ר ו ח ב י נ י ה ם . בהשפופרת B יבוא הזרם (+) והחתיכה של נחשת E תהיה (—) ובכן יעבור הזרם מהשפופרת דרך הגחלת להנחשת E וע״י התאחדות הזרם והתנגדותה של הגחלת יתהוה האור. את הנר הזה הביאו לפאריז בשנת 1878 לשער המצבה הכללית שהיתה אז בפאריז. הציור הששי יראה חדר האפערא בפאריז הנקרא פֿאָייער [ר״ל חדר אשר שם יבאו בין מחזה למחזה (אנטראקט)] ושם תפיץ המנורה של ווערדערמאנן את אורה, אור יקרות, צח ובהיר עד מאד; בהמנורה הזאת החבל והמשקל אשר ידחפו את הגחלת לא יראו.

נרו של ווערדערמאנן טוב הוא מכל הקודמים לו בתכונתו הנעלה, כי יוכל להפיץ ג״כ אור קטן לפי ערך האור של הנרות האחרים, משא״כ ביתר הנרות המפיצים רק אור גדול תמיד; אמנם כשהוא לעצמו (נרו של ווערדערמאנן) אורו חזק מאד ואף בקטנותו ישוה אורו לאור עשרים וארבעה נרות של חלב. רבות עמלו החוקרים להקטין את מאור העלעקטרי כפי רצונם, אבל לא עלתה בידם. בשנת 1879 ביום 27 לחדש דעצעמבר הגיעה השמועה לפאריז, כי באמעריקא נפתרה השאלה הזאת, ואחרי שנוכחו החוקרים לדעת כי אמת בפי השמועה אז זכרו את ההמצאה שהמציא מהנדס אחד צרפתי שאנשזי בבעלגיען, והאקאדעמיע בפאריז דחפה אותה בשתי ידים.

האיש שפתר את השאלה הזאת באמעריקא הוא ה׳ טהומאס עדיסון (נולד 1847 בעיר מילאן, אשר במדינת Ohio אחת מארצות הברית באמעריקא הצפונית); בנרו שהמציא החוקר הזה התאחדו הנר של דעווי שהיה הראשון בממציאי הנרות העלעקתרים ונרו של ווערדערמאנן שהיה ה א ח ר ו ן. נרו של עדיסון הוא כלי של זכוכית, שהורק ממנה האויר, ובתוכו חוט של גחלי-עץ דק כשערה, אשר שתי קצותיו אחוזות זב״ז ע״י חתיכות מתכת, הצמודות בחוט של מתכת עם המכונה המולדת את הזרם; וכאשר ילך הזרם דרך הגחלת המתנגדת לו, אז תתחמם הגחלת ביותר ותפיץ אור בהיר וצח.

אף אם עדיסון לא היה הראשון שהמציא נר עלעקטרי ביסוד הזה בכל זאת נוכל לקרותו „נרו של עדיסון" באשר הנרות שנעשו קודם לכן באופן זה לא הגיעו עדנה להתכלית השלמות מפני סבות שונות.

הראשון שהחל לעשות נר עלעקטרי ע״י התלהבות in candescence היה ג״כ חכם אמעריקני יליד צינצינאטי במדינת Ohio שמו Starr. הוא המציא את נרו בשנת 1845. בימים ההם לא הגיעה עדנה חרשת המעשה באמעריקא למדרגת שלמותה, אשר היא עומדת עליה כעת; על כן נאלץ Starr לנסוע ללונדון ולהשתדל שם בדבר המצאתו; אחד מעשירי אמעריקא כלכל אותו די מחסורו בהוצאות הדרך והנסיונות, ואחרי שנכתרו מהחכם הזה דרכי המסחר שלח העשיר ההוא עמדו אחד מאנשיו, קינג שמו, להשגיח עליו לבל יעשקוהו זדים, כי רבים המה הממלאים חוריהם זהב מעמל החוקרים שלא ידעו להזהר בהמצאותיהם; קינג, בשמרו את החוקר מאנשים זדים, גנב בעצמו מאתו את המצאתו. — כבואם לונדונה הלך סטארר אל החכם פֿאראדע, להתיעץ עמדו בדבר המצאתו, החכם הזה יעצו לבקש תעודת הממשלה על המצאתו הנפלאה; קינג, אשר ערך את כתב הבקשה חתם את שמו עליו וסטארר לא ידע להזהר ממנו; וכהשיגו את התעודה (ע״ש קינג) שבו שניהם לאמעריקא בספינה Le Monde ופתאום מצאו את הח׳ סטארר מת בהקיוטה שישב שם; לא נחטא אם נחשוב למשפט, כי ידי קינג שפכו את דם הח׳ הזה, כי אחרי עבור עת קצרה נעלם הבליעל הזה ואיש לא ידע מקומו.

במיתתו של סטארר מתה גם המצאתו! — כעבור עשר שנים השיג המהנדס הצרפתי שאנשזי תעודת הממשלה על נר עלעקטרי ע״י ה ת ל ה ב ו ת.

את המצאתו זאת גלה החוקר במקום מכרה פחמים להאיר שם האפלה ולהגן על הפועלים מאימת הגריזו, באשר בנר הזה האש מכוסה מכל צד. המהנדס המפקח על מכרה הפחם אמר לשאנשזי: —

„הנר הזה לא יוכל להאיר את המכרה, בהיותו חודר אל העין ביותר!"

— לא תבין לדברי, ענהו שאנשזי, כאשר יאירו במנורת הבטחון של דעווי, אז כשיהיה גריזו הרבה בהמכרה תתארך הלהבה וידעו להזהר, אבל על הנר הזה הגריזו לא תפעל שום פעולה ע״כ יש בו סכנה.

נרו של שאנשזי צורתו כצורת הנר של עדיסון. הח׳ שאנשזי עשה נרות ע״י חתיכות גחלים דקים האחוזים ג״כ בחוטי פלאטין ושניהם הולכים בבת אחת; אבל כאשר שלח את המצאתו לחכמי האקאדעמיה בפאריז ושם דחפו אותה בשתי ידים התיאש מהמצאתו!

בשנת 1873 המציאו שלשה חוקרים מרוסיה נרות עלעקטרים ע״י התלהבות גחלים מתכותיים. הראשון לודיגון מפטרבורג והשנים האחרים קאָן ובוליגון בפאריז. לודיגון קבל את הפרס הגדול של

האקאדעמיה בפט"ב; אבל לא יכלו להשתמש בנרותיו אלה, באשר התקלקלו מהר. לודיגון פנה אל אחד מחבריו בפאריז Козловъ לעשות נסיונות עם נרו לתקן את המעוות. קוזלוב עמל בזה הרבה ולא עלתה בידו. אח"ז נר העלעקטרי ע"י התלהבות נם את שנתו כחמש עשרה שנה, עד אשר בשנת 1878 יעץ הח' דזון דרעפער ועדיסון לפתור את השאלה הזאת. עדיסון עשה נסיונות הרבה מאד עלתה בידו.

אף אם בכלל מעשה הנר של עדיסון הוא כמעשה הנרות שעשו לפניו, אבל פרטים הרבה ישנם בנרו שלא היו בהקודמים: ד"מ, אופן הורקת האויר; אחדים מהקודמים הרחיקו מהכלי של זכוכית, אך את יסוד החומצי, וידמו כי בזה יצאו ידי חובתם, כי באין יסוד החומצי אין הבערה! ואחרים שהוריקו את האויר לא הוריקו אותו כל צרכו, כמו שעשה עדיסון ע"י מכונת הורקת האויר של שפרענגעל. וכן הגחלים שהשתמשו בהם הראשונים היו שונים מאותם ששתמש בהם עדיסון, הוא יקח גחלים של חלק אחד מעץ דאמבו, הגדל שלש שנים, לא פחות ולא יותר ועוד פרטים הרבה.

אחרי המצאת הנר של עדיסון המציאו חוקרים רבים עוד נרות שונים על היסוד הזה, אבל ההבדל ביניהם מעט הוא מאד, ע"כ לא אדבר פה מהם בארוכה, ורק אומר, כי נמצאו כעת נרות כאלה הרבה מאד ובתוכם הנרות של Trouve Cruto, Maxim sane-Fox, Sivon ועוד. ביום 21 לחדש יוני שנת 1887 נוסדה תחנות עלעקטרית המפיצה אור של אלף וחמש מאות נרות ביחד, שתי מכונות הקיטור, כ"א בכח של 60 סוסים, תניעינה ארבע מכונות גראמם, החוטים המוליכים את הזרם ימצאו באויר, כמו חוטי התלגרף במקומות רבים, והנרות הם נרות של Sivon אשר יפיצו אור של 10, 16, גם 32 נרות של חלב. האור הזה יקר הוא במחירו כדי 10% מאור הגאז, אולם באמת העלעקטרי, יקר הוא הרבה יותר מאור הגאז, כי כמה בתים ישרפו, כמה אנשים יהרגו שנה שנה ע"י עקספלוזאנים של הגאז. בפאריז ישנם מקומות הרבה, אשר יאירו אותם במאור עלעקטרי, אבל רוב הרחובות יאירו במאור הגאז, באשר ידם של בעלי הגאז תקיפה מאד. חברה אחת נוסדה פה, והם „מתנגדי הגאז", אשר ילחמו בקסת ידיו נגד בעלי הגאז, על אשר על ידם ירבו חללי אדם שנה שנה; ומעת שרפת האפערא-קאמיקה גברה ידם מאד, ויש תקוה, כי בעוד מעט יאיר אור העלעקטרי את כל חוצות פאריז באורו הצח והבהיר, מי יתן והיה!

פאריז סוף תמוז תומ"ר.

Léon Rabinowitch
Phyzicien - Inventeur

הסכמת דתי התפתחות שכל האנושי לפי דעת האחרונים, עם איזה מאמר מוסרי מדברי חז"ל:

הכח הפועל בנפש האדם ומגלה טבע המוסרי הוא הרצון, לכן זכות האדם וחובתו אינן נדונות על פי שכלו ומדעיו גלא על פי רצונו ומעשיו, כי אלה ולא הן תלוים בו; על דרך זה אמרו חז"ל לא המדרש הוא העיקר אלא המעשה. אבל האדם, עצם שכלי, צריך לשעבד תמיד רצונו לשכלו, ולרצות ולחפוץ במה שהוא טוב לו עתה או לאחר זמן. אם לא יעשה כן יפעול נגד שכלו ונגד טבעו; הטובות הן שונות בעצמן עד אין תכלית ותתחלקנה לשני חלקים; טובות העולם הזה, וכללן האושר הזמני, וטובות העולם הבא, וכללן האושר הנצחי, עין לא ראתה אלהים זולתך; טובות העולם הזה תתחלקנה גם הנה לשני חלקים, מהן נוגעות אל הגוף ומהן נוגעות אל הנפש, ותקראינה על כן טובות גופניות וטובות רוחניות: אך לא כל דבר שהאדם חושב עליו שהוא טובה, טובה היא באמת, כי גם מקרי הזמן והמקום והשלטות וכהם רבים ישנו טובות העולם הזה בין הגופניות ובין הרוחניות, עד כי מה שאדם בוחר עתה הוא בעצמו מואס לאחר זמן וכן להפך; על כן נקרא טוב אמתי מה שהוא טוב לכל אדם בכל מקום ובכל זמן, ומה שאינו כן נקרא טוב מדומה. הרשות הנתונה ביד כל אדם לבחור בין טובות שונות אף כי אינן טובות באמת אבל כטובות נחשבו לו, היא הבחירה: כשאדם בוחר ברעה ומואס בטובה אין זה כי אם סכלות דעתו, יען כי לעולם לא יבחר אדם ברעה בדעתו שהיא רעה לו ומהפצו בה, אבל הוא עושה כן מפני שהוא חושב, כי גם אם הדבר רעה לאחרים לו יהיה טובה, או גם אם הוא בעצמו יחשוב הדבר ההוא לרעה לו, תהיה הרעה הזאת כל כך קטנה בעיניו נגד הרעות האחרות אשר הוא מפחד מהן, עד כי חשוב יחשבנה לו לטובה:

כל בני אדם מודים כי החופש הוא הטובה אשר אין למעלה ממנה, אבל יש מהם רבים שתועים וחושבים שהוא הנטיה והחפץ אשר בלב כל האדם לעשות הישר בעיניו בכל ענין ובכל זמן; באמת חופש כזה עבדות הוא, כי החופש האמתי הוא החופש המוסרי, ר"ל כח הרצון לשמור בכל עניני העולם את דתי המוסר בלי שום נדנוד, עד כי לא יעלה על דעתנו שום ספק להרחיק צעדינו מדרך היושר; והחופש הזה יוכל לקנותו לעצמו בכל עת ובכל מקום כל איש ואיש, מגדול ועד קטן, עשיר ורש, מלך ועבד עבדים, ולא יעדר ממנו גם אם כל הכהות והמקרים יקומו נגדו; ועתה אואיל לבאר הענין הזה על ידי משל:

כשיזדמן לו לאדם לעשות מעשה רע כגון לדבר כזבים או לגנוב או כיוצא בזה, וכן הוא הדין למעשה טוב, יהיה ריב בינו ובין עצמו ר"ל בין כחותיו הרוחניים, זה אומר לו קום עשה וזה שב ואל תעשה; הכח הראשון מביא כל טעם לפגם והראיות והתואנות אשר בידו להסית אותו לפעול, ומראה את כל הטוב אשר יצא לו מן המעשה ההוא, והכח ההפכי הורס בכל תקפו בכל טעם לשבח ובראיות אחרות כל מה שהראשון בנה, ומשים נגד עיני האדם הטוב האמתי ומעביר לפניו כל התקלות אשר תצאנה מתחת ידו על ידי המעשה הרע ההוא ומתאמץ להרחיקו ממנו; הכח הראשון הוא הנקרא יצר הרע והשני הוא יצר הטוב. כל הטובות אשר יצר הרע משים לפני האדם להסיתו לפעול כחפצו, הוא טוב מדומה, כי אין טוב אמתי מצטרף למעשה רע, אבל על הרוב הוא טוב אשר יראה לעינים וקרוב קרוב לבוא, בעוד שהטוב שיצר הטוב נשען עליו, אף כי הוא טוב אמתי הוא עמוק ורחוק, ומבקש מאדם עזיבת חפציו ותאותיו או ממונו או כבודו וכיוצא בזה: על כן ראוי לו לאדם שכל ותחבולה וכח גדול לעמוד ולהלחם נגד יצר הרע ולכבשו, ואמרו רז"ל בחכמה איזהו גבור הכובש את יצרו. אך סוף סוף האיש ההוא יגזור אמר לעשות המעשה ההוא או לחדול ממנו, וההחלטה הזאת אשר יעשה היא עיקרית עד מאד; ועתה אבאר עלת עיקרותה:

כאשר יפול תחת חושינו עצם אחד או כשאנו רואים או שומעים פעלה אחת, נשאר בנפשנו דמיון העצם ההוא או הפעולה ההיא, והוא יתעורר בכל פעם ופעם אשר העצם ההוא יפול עוד תחת חושינו, או שהפעולה ההיא תתחדש לפנינו או גם במחשבתנו בלבד; הדמיון הראשון הזה הנשאר בדעתנו, והמושך אחריו הדמיונות האחרים על הענין ההוא, ראוי להקרא דמיון סופג (rappresentazioni appercipiente; appercepierende Vorstellungen ועל ידו אנו רואים ודנים כל מה שנוגע אל הענין ההוא. כל האדם עושה לו בשכלו ובלמודו ועל ידי הרגלו בעולם דמיונות סופגים כזה על כל ענין וענין, ומתוכם כמו מתוך זכוכית, הוא רואה ודן כל מה שנוגע אל הענינים ההם; הדמיון הראשון בכל ענין יהיה בו לדמיון סופג, והדמיון החדש הנספג על ידי הראשון נמחה ולא ישאר ממנו כי אם החלק שבו המשונה מן הראשון, אבל זה יגדל, ובהמשך הזמן יתחזק כל כך, עד כי לא יהיה בענין ההוא דבר, אפילו מועט וקטן, אשר איננו כבר בדמיון, וזה יהיה לאיש ההוא למדה אשר בה ימודד כל דמיונות אחרים בעצם הענין ההוא. לכן אמרתי למעלה כי ההחלטה אשר האדם עושה על שום עצם או פעולה פעם ראשונה היא עיקרית, כי כאשר יזדמן לו פעם אחרת לעשות המעשה ההוא או להתרחק ממנו, יקום עוד הריב בין כחותיו אבל לא עז כל כך כבראשונה, כי הכח אשר כבר התגבר פעם אחת יתגבר גם פעם אחרת, כי יש לו על מה שיסמוך, ועל זה אמרו רז"ל: כיון שעבר אדם עבירה ושנה בה נעשית לו כהיתר, ואמרו גם כן: מצוה גוררת מצוה ועבירה גוררת עבירה, והורו עוד ששכר מצוה מצוה ושכר עבירה עבירה, ר"ל שהשכר הבא לאדם תיכף אחר עשותו מצוה אחת הוא שיעשה בנקלה אחריה מצוה אחרת, כי על הדרך שאמרנו, אם כבש פעם ראשונה את יצרו כבוש יכבשנו בנקלה יתרה בפעם שניה, וכן בכל פעם ופעם, עד כי אם יבוא עוד לידו המעשה ההוא, לא יוסיף לקום ריב בין כחותיו ויהיה דבר מוחלט שהוא יתרחק ממנו מכל וכל, בלי שום ספק ובלי שום נדנוד כלל: איש כזה אשר בבוא לידו מעשה מן המעשים בכל מקום או זמן או אופן שיהיה יבחר תמיד בדרך הישרה ויעשה הטוב בלי שיקום בקרבו שום ריב בין כחותיו זה הוא הנקרא הפשי באמת, וזה הוא החופש המוסרי אשר ממנו דברתי למעלה: איש שלם כזה איננו בנמצא כי אם במחשבה כמו שאמר הכתוב אין אדם צדיק (מוחלט) בארץ אשר יעשה טוב (בכל דבר ובכל אופן, בכל עת ובכל מקום) ולא יחטא, אבל יש ביד כל איש ואיש להדמות אליו ולהתקרב כפי כחו אל השלמות הבלתי מושגה על הארץ: ואם אמור תאמר כי גם האיש אשר גבר עליו כל כך יצרו הרע עד כי בבוא לידו מעשה רע יעשהו בלי שום נדנוד כלל ובלי ריב בין כחותיו, גם הוא יקרא חפשי, אשיב לך כי מעשי איש כזה יתנגדו לחקי המוסר אשר יקומו תמיד כעדות לנגדו, ואין החפש אשר הוא טובת הנבחרת מחיים, יכול להתנגד לדרכי המוסר אשר הם האמת מוחלטת: איש רשע כזה הוא עבד עבדים אסור ביד יצרו הרע המושל בו בלי גבול ומעצור, אבל גם איש כזה איננו כי אם במחשבה, כי אי אפשר לו לאדם להיות רשע כל כך ובפרט אם נודע לו אפילו עיקרי המוסר בלבד: על דרך זה נוכל לפרש מה שאמרו רז"ל חרות על הלחות אל תקרי חרות אלא חֵרות, ר"ל שהחרות נמסרה לנו מאת האל על ידי עשרת דברותיו הכוללים עיקרי המוסר השלם ובלמדו לנו חקותיו מצותיו ותורותיו נתן

לנו גם להתגוסס, ובלי קרב לחזק את השכל להלחם נגד יצר הרע, ולהגיע אל החפש המוסרי, אשר הוא החרות החרות על הלחות, מקור ועיקר האושר הנצחי כאשר אמרתי: ואולי היתה זאת גם כן כונתם באמרם כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא, והלא גם בנו יש רשעים רומסים ברגליהם דתי הטבע והמוסר אומרים לטוב רע ולרע טוב, שוכחי אלוה, מעולים וחומסים. וכי גם לאלה יש חלק לעולם הבא? אם הדבר כן סוף סוף כגורל הצדיק כן גורל הרשע, והאיש הישראלי יהיה מוחזק לחיי העולם הבא אפילו אם עשה כל מעשים רעים שבעולם; חלילה לנו לומר כזאת, השופט כל הארץ לא יעשה משפט? אבל כונתם זאת היא: תורת ה' תמימה וכל דבריה דברי אלהים חיים, על כן אי אפשר לו לאיש הישראלי אשר הלמד החקים הללו, שלא ימצאו בדעתו על דרכי המוסר דמיונות סופגים נכוחים, אשר אם לא יוכלו להרחיקו מכל וכל, מדרך רעה, ימשלו בו כל כך, שימנעו ממנו להיות מעפיל ברשעו, ויתמכו בו עד כי, עם כל עונותיו, יזכה על ידי מעשיו הטובים, לחיי העולם הבא, מה שאין כן במי שאמונתו כוזבת ובלתי מוסדת על אדני פז המוסר האמת והצדק.

אבל אין זה דבר בלתי משתנה שהרשע יתמיד ברשעו והצדיק יחזיק בטובתו, כי כשם שאפשר לרשע להתרחק מן הרשע, כן אפשר לצדיק להרחיק צעדיו מדרך היושר, שאם לא כן לא תהיה זכות הצדיק גדולה כל כך, ושערי התשובה יהיו ננעלים לחוטאים מה שאי אפשר להיות; ועתה אבאר הענין הזה: בבוא אדם לידי עבירה אשר כבר שנה בה פעמים רבות ויהיה עוד ריב בין כחותיו, כי חקי המוסר לא ישקטו מלהלחם נגד הרע בכל עת ובכל מקום, אולי יוכל יצר הטוב להתגבר על היצר הרע ולמנוע האיש ההוא מעון; במקרה כזה, הדמיון אשר היה עד עתה סופג, נספג על ידי הדמיון החדש העומד במקומו, ואז יקומו כל חקי המוסר וכחי השכל לעזור הדמיון החדש ולתמכו למען יהיה לדמיון סופג לצמיתות, עד כי בבוא לידי האיש ההוא לעבור עוד העבירה ההיא, לא ישוב לנטות אחרי הדמיון הראשון הנספג כבר, כי אם אחרי השני הקם במקומו, כי טוב לו עתה מאז. וזה הוא שאמר הנביא יעזב רשע דרכו ואיש און מחשבותיו, דרכו ומחשבותיו המה דמיונותיו הסופגים אשר אחריהם הלך הרשע עד עתה, הפך המקרה הזה יקרה לאיש צדיק אשר יעזוב דרך הישר ללכת בדרכי השך, גם בו הדמיון הסופג יהיה נספג על ידי החדש, אבל בפעם הזאת חקי המוסר יקומו ויתיצבו נגד הדמיון ההדש וילחמו בו ביד חזקה לבלתי יקום לצמיתות תחת הדמיון ההרוס.

איש אשר דמיונותיו הסופגים יסכימו עם דרכי המוסר וילך תמיד בכל מעשיו עליהם, נקרא איש אשר תכונה לנפשו (homo di carattere Mann von Charakter) והוא איש מבין ומבחין בין הטוב האמתי והטוב המדומה בוחר בראשון ומואס בשני; אבל האיש אשר לא ילך בדרך טובים או הפוסח תמיד על שתי הסעפים, פעם יעשה בכה ופעם יעשה בכה, הוא איש אשר אין תכונה לנפשו: כל מה שיעסוק אדם בחכמה ובלמוד ילהרחיב מדעיו לא יועיל לו אם מגמת למודו לא תהיה תמיד להחזיק ולהתיצב תכונת נפשו כי זה כל פרי יגיע ולמוד האדם והשלמת שכלו להשלים דמיונותיו ומעשה ידיו אשר המה בלבד יורו בבירור על השלמת כחות נפשו ודבקותו בחקי המוסר:

כשיגיע לאדם להחליף דמיונותיו הסופגים רע בטוב כאשר אמרתי, כגון כשעשה אדם מעשה או חשב מחשבה על פי דמיונותיו הסופגים ואחר כך רואה ומעיד על עצמו שמחשבתו או מעשיו רעים, הוא נחם על אשר עשה או חשב, ומשים על לבו להתנהג בענין ההוא מן היום ההוא והלאה על פי דמיון אחר, וזו היא החרטה; אבל גם אם האיש הזה יתנהג במה שנוגע אל הענין ההוא לעתיד על דרך היושר אינו כדאי, אם לא יבקש להסיר כל דמיונות סופגים בלתי ישרים שבו גם בענינים אחרים, וזאת היא התשובה השלמה אשר חשיבותה גדולה מאד, עד כי אמרו רז"ל משחרב בית המקדש כל השערים ננעלו חוץ משערי תשובה, כי היא משגב ומפלט כל האדם אשר חטא; אדם כזה יוכל אחר כך לעמוד לפני היצר בחזקה, ולא יעבור אפילו במקום שלא יעמוד בו גם מי שעד היום ההוא לא נזדמנה לו העבירה ההיא או באה לידו ולא עבר עליה, וזו היא לענ"ד כונת מאמר רז"ל במקום שבעלי תשובה עומדים אין צדיקים גמורים יכולים לעמוד, כי באלה הצדיקים לא נמצא דמיון מרירות החרטה אשר יהיה להם למתג ורסן כמו בחוטאים אשר באו עד גבול איבודם ונתחרטו ושבו אחור, ועל כן נקראו בעלי תשובה, כי בודאי לא יתכן לומר שהורו רבותינו כי שכרן של בעלי תשובה יגדל לחיי העולם הבא משכרן של צדיקים גמורים שאם כן יתחיל כל האדם להיות רשע כדי שיוכל אחר כך להיות בעל תשובה ויגדל שכרו, וזה דבר שאין הדעת סובלתו:

מכל זה נלמד כי חייב אדם לעשות לו מנעוריו דמיונות סופגים נכוחים וישרים על כל עניני העולם, ולהשלים מעשיו אחריהם, למען יסכימו עם דתי המוסר הכללי, ובזה יראה שהוא בודאי עצם שכלי וזה פרי וזכות למוד החכמות ובפרט למוד ספרי המוסר, לא להוציא המאמרים מן השפה ולחוץ אבל להכניסם בעומק לבנו ודעתנו להשלים תמיד על דרך זה דמיונותינו עדי כי נשיג האמת, ונוכל להבין, לפי גודל שכלנו, יפי המוסר והשיבותו, ונאהב ונעשה הטוב רק מפני שהוא טוב בלי שום נדנוד ובלי מגמת שכר, ונהיה כעבדים המשמשים את הרב שלא על מנת לקבל פרס, כי השכר נלוה עם המעשה עצמו אשר על ידו נחיש מצעד שלמותנו, ונבין כי באמת אמרו רז"ל אין בור ירא חטא ולא עם הארץ חסיד, ואמרו גם כן ותלמוד תורה כנגד כלם:

יצחק חיים קאסטיליוני

טריאסטי ר"ח מנחם שנת טובה ואחרית שלום לפ"ק

זכר ימות עולם *)

מאת י. ל. זאסניץ.

תולדות בני האדם נחלקות לשלש תקופות:

מימי קדם עד 375 לסה"נ (ד"א קל"ה) I **דורות קדמונים**, מימים ראשונים אשר תולדותיהם הגיעו אלינו עד תחלת מסעי העמים.

375 (ד"א קל"ה)—1492 (ה"א רנ"ב) II **ימי הבינים**, מתחלת מסעי העמים עד הגלות אמיריקה.

1492 (ה"א רנ"ב)—העת החיה III **העת החדשה** מהתגלות אמיריקה עד ימינו אלה.

תולדת דורות קדמונים תחלק על פי מחלקות העמים לשלש משפחות:

1 עמי הקדם. 2 יונים. 3 רומים.

תולדת ימי הבינים נחלקת על פי תקופות הימים לארבעה פרקים:

375 (ד"א קל"ה) — 843 (ד"א ת"ג) 1 מתחלת מסעי העמים עד שלום ווירדון (Verdun).

843 (ד"א ת"ג) — 1096 (ד"א תרנ"ו) 2 משלום ווירדון עד תחלת מסעי הצלב.

1096 (ד"א תרנ"ו—1270 (ד"א תת"ל) 3 ימי מסעי הצלב.

1270 (ד"א תת"ל)—1492 (ה"א רנ"ב) 4 מקץ מסעי הצלב עד הגלות אמיריקה.

תולדת העת החדשה נחלקת אף היא לארבעה פרקים:

1492 (ה"א רנ"ב) — 1648 (ה"א ת"ח) 1 מעת הגלות אמיריקה עד שלום וועסטפאלען.

1648 (ה"א ת"ח)—1789 (ה"א תקמ"ט) 2 משלום וועסט־פאלען עד המהפכה (Revolution) הראשונה בצרפת.

1789 (ה"א תקמ"ט)—1815 (ה"א תקע"ה) 3 ממהפכה הראשונה בצרפת עד הקינגרס בווין.

1815 (ה"א תקע"ה)— ימינו אלה 4 מיום הקונגרס בווין עד הימים האלה.

---

*) כל משכיל מבין בספרי הקדש ידע, כי כותביהם לא ירדו ללמדנו תולדות דברי הימים לזמניהם בצמצום, כמו זמן השעבוד במצרים, בדה"י למלכי יהודה וישראל, כמו כן בדבר ימי עמידת תבית השני, שנדע איך התחכמו בהם שלומי אמוני עמנו אדירי התורה החרדים על ה' ודברי קדשו. בדברים כאלה שאינם באים לטמא ולטהר לאסור ולהתיר לא חפצו חז"ל לקבוע מסמרות בדבריהם ונתנו הרשות לכל תלמיד ותיק לגלות דעתו עפ"י הכרעתו, וכבר מצאנו, כי עפ"י התרגום המיוחס ליונתן בן עוזיאל, המכילתא וסדר עולם, הפסיקתא ותנחומא היתה יצ"מ בשנת ב"א תמ"ח, ורבינו חננאל והר"י אברבנאל אחרוה כשלשים שנה והרמב"ן כעשר שנים, ובפדר"א נמצאה מחלוקת חז"ל בזה בחמש שנים והרלב"ג מאחר את יצ"מ עוד מ"ה שנה, אשר ע"ז רבות דבר ר"ע בספרו „מאור עינים" (ח' אמרי בינה פ' ל"ה). ראינו להקדים הדברים האלה בכדי שלא יתפלא הקורא אם ימצא מספר השנים בקורא הדורות לכל באי עולם אינו מסכים אל חשבוננו הרגיל, אף שיכלנו לתווך ביניהם ולהציב מספרים הקרובים ביותר אל מספרנו המקובל, אך לא עשינו זאת שלא לבלבל את קוראינו הלומדים את ההיסתוריה מעל ספרי העמים. וכן נהגו גם קוראי הדורות בשפות לועזיות, אשר אף שחקרו ומצאו אשר מחוקקם נולד שש שנים לפני החשבון הרגיל לא זזו מסדר חשבונם בכדי שלא לבלבל החשבון הנהוג מכבר.

1 תולדות דורות קדומים.

א עמי הקדם.

1 מצרים.

ארץ מצרים תחלק אל: מצרים העליונה (עריה: 1) פילי, 2) איליפנטיני, 3) תיבין (נא) המכונה „מאה שערים" לרוב מגדליה) ומצרים התחתונה (עריה: 4) מף תוך הדלתא: 5) טניס, 6) בובסתיס, 7) נויקרטיס, 8) סאיס; בשפך ניל הראשי: 9) קנבוס, 10 פלוסים). שתי ממלכות היו שני חלקי הארץ ההיא לפנים, אח"כ נהיו לממלכה אחת.

ממלכת מצרים הישנה גוסדה 3000 לסה"נ תשס"א, לפי הגדת המצרים, מאת 11) מינא. קרית מלך מף. אמונתם: כחות הטבע המגושמים בבע"ח; 12) פתה (הבורא, אל האור והאמת) במף. רע (סמל השמש, כח היוצר והמקים) באן (מקום אוביליסק הנושן), 13) נייח (כח הנושה) בסאים, בסת בבובסתיס, חנם וחתור במצרים העליונה, אמון בנא וכו', שת, צפון, חירות, אוירים ואיזים, החנוטים (מומיען). דרכי חיהם מגבלים מאד ע"פ חקי דתם, בל יתערבו בזרים ובמעשיהם. גבולות מצביהם (קאסטען): כהנים, צבא, אכרים, חרשים, רועים. משפט המלוכה: למלך ממשלה בלתי מגבלה, כבזר אלהים נתן לו, והוא הכהן הגדול. פירמידים לקברות מלכים עד גובה 155 מיטיר. כתב החרטומים, (היראגליפען), בראשונה כתב תמונות, אח"ז כתב הברות.

מן 3000 לסה"נ (תשס"א) עד 2100 (א' הרס"א) מלכו במצרים:

חופו, הפרע, 14) מינכירו בוני רפיראמידים הגדולים. רום קרן מלכי 15) אמינימחת 16) ואוזורטס. הולכים וכובשים בארץ כוש. ביחוד אמינימחת השלישי שעשה ים השפך לעלות מי הנהר ואצלו היכל המתעה (לאבירינט) למקדש הממלכה. נכבשה מצרים מן הרועים (היקסאס) מבני שם. מושבם במצרים התחתונה, ושמו נציבים מילידי הארץ במצרים העליונה.

1662 (ב"א צ"ט) קץ ממלכת הרועים.

לב"ע	לפסה"נ
ב' רל"ז— ב' רע"ג	1488—1524 בימיו ובימי מלך 17) אמינופיס גברו על סוריא ועל כוש, ויבנו למו היכלות ומקדשים בנא (אשר חרבותיהם עודן היום אצל כפרי קארנאק, לוקסור ומדינת אבו 18), ששם פסל בוניו, המהולל בנגינותיו בימי קדם). ככה הצליח גם
ב' שב"ב ב' שע"ג	1388—1439 19) שת ובנו
ב' שע"ג ב' תל"ט	1322—1388 רעמסס II בראשית ממלכתו, אבל אח"כ פשע סוריא בו. באהבתו את השלום כונן ממלכתו פנימה ויבן ערי מסכנות, ויעש תעלה מן הניל עד ים סוף. אחריו בימי
ב' תל"ט ב' תנ"ט	1302—1322 מניפת 20) יצאו ישראל ממצרים.

1) Philae. 2) Elephantina. 3) Theben. 4) Memphis. 5) Tanis. 6) Bubastis. 7) Naukratis. 8) Saïs. 9) Kanopus. 10) Pelusinm. 11) Menes. 12) Ptah 13) Neïth. 14) Chafra. 15) Amenemhat. 16) Usurtasen. 17) Amenophis. 18) Medinet-Abu. 19) Sethos, 20) Meneptah.

ב׳ הצ״ב ב׳ תקי״ז	1244—1269 רעמסס III הציא את בני שם ואת הלובים מבוא בארצו, וילחם בצור ובסוריא. בימי מלכי רעמסס שאחריו ירדה ממלכתם פלאים, גם כוש פשע בה, ותהי לממלכה (בשם נפת או מרויה).
ב׳ תר״ע ב׳ תרפ״ז?	?1074—1091 אבד שריד מבית רעמסס וימלוך שמינדים תחתיו 21) בטנים אשר בדלתאי
ב׳ ת״ת— ב׳ תתכ״א	940—691 שישק מבובסתים מלך תחת בית שמינדוס 22), ויעל על יהודה וילכד את ירושלים ויבוז בו.
ג׳ ל״א	730 כבשו הכושים 23) תחת יד שבך 24) את מצרים.
ג׳ פ״ט	672 עלה אסרחדן מלך אשור על מצרים וילחם עם תרהקה, ויקח את מצרים מידו, וישם בה עשרים נציבים מתושבי הארץ.
ג׳ ק״ח	653 הנציב פזמיטיך מרד (בקשרו עם גוג מלך לודים, ובעזר הקירים והיונים והצורים) באשור, וימלוך בואים
ג׳ קנ״א	610 על כל ארץ מצרים בעד פול (עלעפאנטינע) נגבה, הלאה מזה היתה ביד הכושים. חוף ים תרשיש נפתח לעמי נכר, (מצב הדש: המליצים לשפת לועז): הותרו לבא בצבא ולגור בפנים הארץ, וירע הדבר בעיני עם הצבא, וילכו קצתם אל כוש וישבו שם. הוא נלחם בפלשתים. בנו
ג׳ קנ״א— ג׳ קס״ו	595—610 נכו שב ויחפור את התעלה אשר החל רעמסס II, ולא השלימה, אז הקיפו אניות צור את אפריקא, הוא נלחם עם יאשיהו מלך יהודה (ג׳ קנ״ב) במגדו, כבש את סוריא, אך במלחמתו עם בבל בברכמיש (ג׳ קנ״ו). אשר אצל הנהר פרת הוכה, ויקח את כל ארצות אויא מידו. בנו
ג׳ קס״ו— ג׳ קע״ב	589—595 פזאמעטיך II נלחם בכוש. בנו
ג׳ קע״ב— ג׳ קצ״א	570—589 הפרע נלחם עם נבוכדנאצר בארץ יהודה, צבאו המוכה התקומם נגדו, וילכד וימת. וימלוך תחתיו
ג׳ קצ״א— ג׳ רל״ה	526—570 אמזים 25) מדלת העם, הוסיף לחונן בני נכר הארץ, ויכרות ברית עם קיריני 26) ועם פוליקרטוס 27) אשר מן זמוס, ויושב מעמו את אי כפתור, ויבן מגדלים, בנו
ג׳ רל״ו	525 פזמיטיך III הוכה מאת קמביזים מלך פרס במלחמה אצל פלוסים 28), ותהי מצרים לנף ממלכת פרס.

2. ישראל.

יפקד מקום תולדותיו פה, וימצאן הקורא „בכנסת ישראל" שנה ראשונה (חלק שני מצר 19—82).

21) Tanis. 22) Smendes. 23) Athiopen. 24) Sabakon. 25) Amasis. 26) Cyrene. 27) Polykrates. 28) Pelusium.

3. בבל ואשור.

ארץ בבל, הנקראת גם שנער, היא חבל הארץ שבין נהרי פרת וחדקל, ממקום קרבתם זל״ו, כמו מאה פרסה לפני השתפכם אל הים הפרסי בזרועות רבות עד הים. במסבות עיר הקטנה חילא 29) נמצאו חרבות עיר בבל הישנה, שנוסדה מימין פרת ונבוכדנצר הרחיב העיר ויקיפה שתי חומות עם שדות, גנות ופרדסים. בה היו בנוים המגדל או „מקדש בל-מרודך" ושני היכלי מלך לתלפיות המהוללים בפי סופרי דה״י, וכעת הכל חרב ושמם. ארץ אשור, נשענת מצפון על יד ארץ ארם, ממזרח אל רכת איראן, מנגב (נחל דיאלא) אל עילם המדינה וממערב התפשטה עד מעבר לנהר חדקל. ממזרח הנהר הזה היתה בנויה העיר הגדולה נינוה; ממערבו אשור העיר מנגב קדמה לנינוה חלח ומצפונה דור־סארוקין אשר בנה סרגון.

בני בבל ואשור הם יוצאי ירך שם. אמונתם: כבוד כוכבי השמים, ועצביהם הם: אלו 30) או אל בבבל, ובאשור אשור הוא האל העליון. אחריו בני האלהים: ענו, בל (הוא בעל, ושם אשתו בעלית או מליטה הממונה על ההריון והלידה), היאה 31, וסין (ירח), שמש, רמון (חזיונית האויר), אחריהם נפשות הכוכבים: אדר (נפש שבתאי, קנא ונוקם), מרודך (צדק), נבו (כוכב, על החכמה), נרגל (מאדים, על המלחמה), אסתר (נוגה, על פריה ורביה ועל הרג ואבדון — כמו עשתרות אלהי צידונים) ודגון ועוד אחרים. אצלם פרחה ח׳ הכוכבים והאצטגנינות. המה קצבו משקלים ומדות מדויקות, אשר התפשטו למרחקים. אצלם נמצא כתב היתדות (קייל שריפט) והוא קצר כתב החרטומים (סמני ענין או הברה), אשר התפתח והשתלם במדי ופרס. המה בנו מגדלים וחפרו תעלות מפני שטף נהרות איתן (פרת וחדקל) שנה שנה. חרושת המעשה והמסחר גדלו והצליחו אצלם.

לב״ע	לפסה״נ
תשס״א	כמו 3000 היתה בבל לממלכה ע״י צמר (Sumir) ואכד מבני חם, ויקראו בשם כלדים.
א׳ רס״א	כמו 2500 נכבשה מזרע שם חבא מנגב.
א׳ תשס״א	כמו 2000 נכבשה מבני עילם, ואחרי 300 שנה פרקו עולם, ותהי בבל ראש לארצות סביבותיה.
ב״א רס״א	כמו 1500 ההנשאה אשור ותלמד אל דרך בבל, ומאות שנה רבה עמה ועם ארצות שכניה.
ב״א תתע״ח— תתק״ב	883—859 אחרי אשר פשטו גדודי אסרנסרפל (Assurnasirpal) והבאים אחריו, לשלול שלל ולכבוש מדינות מארצות שכניהם לזמן מרובה או מעט, כבש
ג״א י״ו— ג״א ל״ד	745—727 תגלת פלסר II (הוא פול) את אירן המערבית, את ארמינין, סוריא, צור, יהודה ואת ישראל ואת בבל, שהיתה חלוקה אז לממלכות רבות:
ג״א ל״ד ג״א ל״ט	727—722 שלמנאסר IV השיב ערי צור וממלכת ישראל אשר פשעו בו אל משמעתו. אחריו קם מלך חדש
ג״א ל״ט ג״א נ״ו	722—705 סרגון (Sarrukin) שמו ויגל את ישראל, וישם את ערב, את מצרים ואת כפתור למס, וישך מרד ארמינין, בבל ומדי, ותהי מדי לבבל עד היום הזה. בנו

29) Hillah. 30) Ilu o. El. 31) Hea.

ג"א נ"ו— ג"א פ' | 705 - 681 סנחריב (Sin-atchi-irib) שכך מרד בבל פעמים רבות, אך מצרים, יהודה וסוריא פשעו בו. בנו

ג"א פ'— ג"א צ"ג | 681—668 אסר חדן (Assur-akh-iddin) שכך גם הוא מרד בבל, ויכבוש סוריא, צור, כפתור, יהודה וקצת ערב ויקח את מצרים (672—ג"א פ"ט) מתחת יד כוש, וישם עשרים נציבים, רובם מאזרחי הארץ. אשור עלתה למרום עוזה. בנו

ג"א צ"ג ג"א קל"ה | 668 626 אסרבניפל (Assur-bani-habal) או סרדנפל החזיק לראשונה ברסן מצרים נגד מלכי כוש ואזרחי הארץ אשר אמרו לפרוק עולו, אך לאחרונה גבר פסאמיטיך (653—ג"א ק"ח) ויפרוק את מצרים מידו. לעמת זה החזיק ממשלתו על סוריא, על צפון ערב על קיליקיא ועל בבל (אשר אמר אחיו הנציב בה לפשוע בו), ויכבוש את עילם, וישם מס על לידיא. אז

ג"א קכ"א | כמו 640 תפשע מדי תחת יד פראורטס (Fra-varts) בן דיוק (Dajauku) ראש בית אב. פראורטס מת וילהם אחשרש (Uvak-hechathra) בנו (633—ג"א קכ"ח) תחתיו, אך מהרה שבתה המלחמה הזאת מפני

ג"א קכ"ט | 632 שבטי הסציטים, אשר פשטו (במשך זמן 10 שנה) על הארץ וישחיתו את קדמת אזיא עד גבול מצרים. אחרי אשר הציל אחשרש את ארצו מידם, התקשר עם נבופלסר (Nabu-habal-ussur) נציב אשור בבבל (מימי 625—ג"א קל"ו), אשר פרק מפנו עול אשור, לשום את אשור, אשר נשתה גבורתה בהלחמה את הסציטים, לשממה; ואחרי מלחמה ארוכה (מימי 609 ג"א קנ"ב) עם סרגוס בן אסרבניפל (626—606, ג"א קל"ה—מ"ח).

ג"א קנ"ה | 606 נכבשה נינוה ונהפכה, ותשבת אשר ממלכה. צפון ארם נהרים היתה לבבל, ויתר מלכות אשור, ואשר באיראן וארמינין היו למדי.

ג"א קנ"ו ג"א ר' | 605—561 נבוכדראצר (Nabu-kudur-ussur) בן נבופלסר. בבל במרום שיאה. הוא הכה את נכו מלך מצרים, ויכבוש את סוריא, ויחרב את ירושלים בירת יהודה, 586, ג"א קע"ה) ויכבוש את אי צור. וירחב את העיר בבל (ממזרח פרת), ויבן גשר על הנהר, גם היכל מלך חדש עם גנות תלויות. מפני מדי עשה חומה מן פרת עד חדקל. ויבן תעלות וברכות; הברכה אצל זיפרא (ספרויב). אחריו אבד מהרה ניר מביתו, וכן התם (בשנת 555—ג"א ר"ו).

ג"א רכ"ג | 538 נכבשה בבל ותהי למדינת פרס, ע"י כורש. מלך בבל האחרון נבוניטוס או נבונכד, ובנו יורש העצר הוא בלשצר (Bil-sar-ussur).

4. פיניקים וקרתגים.

עד מלחמת הקרתגים עם הרומים.

ארץ פיניקיא בפי היונים, היא ארץ כנען, ועצמית לבני שם יחשבו להם. אך ביחוד יקרא: כן לחבל הים אשר מצפון פלשתים וממערב א"י והלבנון. שלש משפחות ישבו בה: 1) צידונים (עריהם: צור וצידון), 2) ארודים (עירם: ארוד), 3) והגבלים (עריהם: גבל, והיונים קראו לה ביבלוס—קרית ספר, ובארות). אלהיהם: בעל ואשרה (אלהי החיים וההולדה וכחות הטבע הטובים), מניניהם ואלהי המשחית מלך ועשתרות הדורשים זבחי אדם; ואחרי ברית השלום היו בעל ומלך לאחדים וכן אשרה ועשתרות, ועוד הקדשו דידו (Dido) ענה (Anna) ואדנים. נמוסם: יורש עצר ויועצי המלוכה. מעשיהם: ארגמן, ארג, זכוכית, מכרה הרים, צורפים ובונים; ועוד באלף הב' לפני סה"נ למדו לסחור אל ארץ רבה (בבל, ערב, אשור וארם) וארחות ימים. הטה בני מושבות על איי ים תרשיש וים אגא (Aegea) על צפון אפריקא ועל נגב ספרד (תרשיש) ועבר לעמודי הרקולוס, את גדר (Cadix), אשר נוסדה בכדי 1100 או ב"א תרס"א. משם סחרו אל מערב אפריקא ואל בריטניא (איי צין, (Kassiteriden) וחוף ים הצפוני, שמשם הביאו אבני אקדח (בערנשטיין), אשר באו שמה מים הקדמיני. בשנת ב"א תרס"א (1100 לפסה"נ) היתה צור ראש איי הים תחת צידון.— הנדת תולדות הגבורים מבני האלהים נולדה בימים ההם, כמו לבוש למעללי הפיניקים רבי הפעלים, ועמה גם למוד כתב האותיות ע"י קדמוס (בן קדם) להיונים.

לב"ע	לפנס"ה
ב"א תש"ם תשצ"ד	1001—967 עלתה צור כפורחת תחת יד חירם בן ברית דוד ושלמה; מסע הצורים וישראל דרך ים סוף עד אופיר אשר על חוף הודו. הוא הגדיל את האי אשר נבנה עליו צור החדשה לעמת הישנה שעמדה על יבשת הארץ ויבצרנה מאד.
ב"א תתמ"ד	917 בער אתבעל כהן עשתרות אחרי בית חירם וימלוך תחתיו. מפני מלחמת האזרחים ע"ד ירושת הכתר ומפני הרב אשור הנטושה עזבו רבים עם אלישה Elissa נכדת אתבעל את ארצם, ויבנו את
ב"א התקי"א	850 קרטאגא Karthago או קרתדא על שפת הים בצפון אפריקא, בתור ממשלה עם תחת יד שופט וחורי הארץ.

אז נשבר עוז צור ממסה אשור ואח"כ ממצרים, ובנפול אשור 606 (ג"א קנ"ה) באו הפיניקים תחת יד בבל, ורק צור לבדה, מעוז הים, החזיקה מעמד עד שנת 573 (ג"א קפ"ח). אחרי י"ג שנות המצור ע"י נבוכדנאצר. גם היונים, אשר כבר (1000, ב"א תשס"א) גרשו את הצורים ממושבותיהם על ים האגאי, הרחיבו אז את גבולם עד קדמת הים הגדול ועד חופי מערבו ואייו (750, ג"א י"א) ויבנו את קירינו ואת מסיליא (Massilia). ולפיניקי המערב היתה עת צרה, אולם הקרתגים יצאו לקראתם, ויקבצו שארית מושבותיהם לאגודה אחת וגם שתו עליהן נוספות, ויהי גבולם מן חיפה (Hippo) (במערב) ועד לעפטים (במזרח), ויגדרו את אשר פרצו הקירינים מעל לגבולם, ויירשו את נגב ספרד ואת סארדיניין, ויורישו בעזרת העטרוסקים את הפוצים מקורסיקה (537—ג"א רכ"ד)

לב"ע	לפסה"נ
ג"א רכ"ג	538 באה צור תחת יד פרס, ותהי מרכבת מעוז־הים אשר לפרס, ואדיריה ממנה, וע"כ

חפץ פרס לתגר מלחמה בקרתגא נשאר מעל, כי מאנו הצורים. בימי פרס היתה צידון ראש אומות הפיניקים, והקרתגים התגרו את ערי היונים אשר בזיציליא, כי נהלשו ע"י מפלגותיהם מבית ומתגרת פרס מחוץ.

ג"א רפ"א — 480 הוסיפו הקרתגים להצות את היונים אשר על סיציליא, ויוטו אחור.

ג"א שנ"ב תכ"ב — 409—339 ערכו הקרתגים מלחמה על סיציליא עם היונים וירשו את סילין Selinus, הימיריא, אגריגינט ואת גלה Gela, ויהי להם חצי האי המערבי;

ג"א תכ"ט — 332 כבש אלכסנדר את צור החדשה אחרי שבעה ירחי מצור. ותהי פיניקיא לנוף ממשלת יוני־מוקדון הגדולה, ואחריה לממשלה הסיליקים Seleuciden והפתלמים Ptolemäer.

ג"א תמ"ד תפ"ו — 317—275 מלחמות חדשות בין הקרתגים והיונים על סיציליא.

5. הודים, בכתרים (Baktier), מדים, פרסים.

כל אלה למשפחות (הודו האירפיית) שבט האריאים (נגידים — יפת) יתחשבו. מצפון מערבה עלו ההודים (1500 — ב"א רס"א) לארץ הודו ויפשטו על חופי דיקן Dekan עד צילון Ceylon, ויכוננו ממלכות, אשר מושליהן לא הגבלו, ומדות שתו למו מאורחי הארץ, ויבדילו למו ד' מפלגות: ברהמים Brahmanen, כסטרים (Kschatrija—לוחמים), באיצים Vaicja, קודרים (Cudra—יושבי הארץ) אשר המירו אליליהם בברהמא. ויחכמו בפלוסופיא, בדקדוק, בשיר ובאלהיות, ויחוקקו חקים על גוי ואדם, אשר נאספו (600 — ג"א קס"א) ע"י מנו בספר התורה, המיוחדת בטהרת הגוף ובגלגול הנפשות. אחריו קם בודה (Buddha מת בן פ' שנה: 543, ג"א רי"ח) הפלוסוף, להורותם מדות ואמונה צרופה (בשלשה כחות אלהיים: ברהמא — בורא, וישנו—מקים, שיוא — מחבל ומחדש) ושווי הזכות לכל אדם. אמונתו: בודהית שוררת כעת בטיבים, כינא ויאפן, בשלשים אלפי רבבה נפש. שלש המשפחות האחרונות נושבו בארץ רמת איראן אשר בין רוכסי סולימן (Suleiman) ובין פרת.

בערך 1000 — ב"א תשס"א. קם צורואסתר Zoroaster ונתן למו תורה — אויסטא (21 ספרים), אמונתה בשני אלהות: טוב (אורמצד) ורע (אהרימן), וריב עולם ביניהם, והאדם במעשיו מוסיף כח בזה או באיש ריבו. כבוד האש אשר מנגהה ינוסו רוחות רעות, קדושת המים והאדמה מביאי טובה לעולם. הכהונה מורשה לבניהם. הכתרים יקראו לכהנים אטרבא (Athrava—בני אש) והמדים — מגושים.

ב"א תרס"א — בערך 1100—ב"א תרס"א גדלה בכתריא ותעש חיל. כשלש מאות וחמשים שנה אח"ו באו מדי ופרס תחת יד אשור.

ג"א קכ"א — בערך 640 מרדה מדי באשור; מלכה הראשון.

ג"א נ"ג ק"ו — 708—655 דיוצעס (Dejoces) בנה את אחמתא Egbatana, וגם העלה למלכי אשור. בנו

ג"א ק"ו קכ"ח — 655—633 פראאורטיס Phraortes פשע באשור, ויהי למס לפרס אשר פשעה אז גם היא באשור. אחרי נפלו בחרב

ג"א קכ"ח קס"ח — 633—593 אשור, קם בנו אחשרש ויוציא את ארצו לחפשי. ויורש את הסציטים אשר פרצו בארץ, ויכבוש את ארם, וילחם עם לוד, ויהי זרוע לנבופלאסר לכבוש את נינוה

ולהשבית אשור ממלכה, וימלוך גם על קדמת אירן, ותהי מדי גברת ממלכות. בנו

ג"א קס"ח ר"ב — 593—558 אסתיאגיס הורם מכסאו ע"י כרש הפרסי ממשפחת אחימן Achämediden אשר לשבט פסרגר Psargaden. קץ מלכות מדי.

ג"א ר"ג רל"ב — 558—529 כרש יסד ממלכת פרס לגברת מדי, אירן, ארם וקפודקיא. ויכבוש את סרדים Sardes קרית לוד, וישב את מלכה קריזוס וישימהו לרע וליועץ; וישם מס על ערי החוף אשר ליונים. היא שם קץ למלכות בבל.

ג"א רל"ב רל"ט — 529—522 בנו קמביזים (קמבוניא) כבש את מצרים, אך סגר עליו המדבר מלכת לכוש. אחרי מותו פתאם מלך גויממא Gaumata—איש מגושי, מספר ירחים וימת ביד שבעה נסיכי פרס, וימליכו מתוכם מלך בשושן הבירה את

ג"א ר"ם רע"ו — 521—485 דריוש בן היסטאספיס מזרע אחימן, ובאחמתא בנה לו בית הקיץ. הוא השך מרד בבל אחרי מצור כ' חדש, ויכבוש את הודו אשר מימין הנהר אינדוס. ויהיו תרציא Thracien, לימון Lemnos, כיא Chios ושמה Samos ערי יון לו למס. הוא השלים את התעלה בין הניל ובין ים סוף, ויתקן דרכים וייסד בתי רצים, ויחלק את ממלכתו לעשרים אחשדרפנים (Satrapen קשאטרא—פאטי—שר המדינה), ויבן למו בתי מלכות. וכאשר מת דריוש מלך

ג"א רע"ו רצ"ו — 485—465 אחשורש I (Xerxes) בנו תחתיו, וימת הוא ובנו הבכור ביד ארטבן שר שומרי ראשו, וימלוך בנו השני

ג"א רצ"ו של"ו — 465—425 ארתחשסתא I Artaxerxes ארך־היד, אז הפשע מצרים שבע שנים. קשר האחשדרפנים במלך. בנו

ג"א של"ז — 424 אחשורש II מלך חדש ומחצה וימת ביד אחיו סוגדיאן Sogdianus, אחרי 6 חדשים למלכו מת ביד אחיו אכיש Ochus

ג"א של"ז שנ"ו — 424—405 וימלוך בשם דריוש II נות (Nothus). אז תפשע מצרים ששים שנה. וימת וימלך

ג"א שנ"ו ת"ב — 405 359 ארתחשסתא II, ויקשור עליו כרש אחיו הצעיר, ובהלהמו את אחיו הכה אל החמש וימת, וחיל יון אשר שכר שב לארצו; אז חי קסינפול היוני

ג"א ת"ב תכ"ג — 359—338 בנו אכיש בשם ארתחשסתא III השיב את מצרים ופיניקיא תחת יד פרס. רעו בגוא (Bagoas) המצרי הרעילו

ג"א תכ"ג תכ"ה — 338—336 וימלך את בנו הצעיר אריסי (Arses) תחתיו, וימת גם אותו, וימלך את בן נכד דריוש נות, את

ג"א תכ"ה תל"א — 336—330 דריוש III קודומן (Kodomannus) למלך. משפט בגוא למות ברעל נהרץ ויהי וילחם באלכסנדר המוקדוני, וינס וימת ביד בים האחשדרפן. אז שבתה פרס ממלכה.

[הערה] לדאבון נפשנו נפל עלינו להפסיק באמצע הספר היקר הזה מפני סבה שאינה תלויה בנו ובהכנסת הבאה נתן לקוראינו קורא הדורות מן ימי היונים והרומאים עד סוף ימי דורות קדומים וימי הבינים עד הריפורמציא והתגלות אמיריקה. העורך

השמטות *)

באור אגדות תמוהות.

גיטין (י"ד ב') המאמר הידוע: הן אמה, וכובען אמה ומדברין מחצייהן ושמותיהן מבוהלין אדרא וארטא ופילי בריש, אומרין כפותו כופתין, אומרין הרוגו הורגין וכו', א"ל בני אדם הללו קרובין למלכות הן, א"ל הן, יש להן סוסים ופרדים שרצין אחריהן א"ל הן, א"ל א"ה שפיר עבדת. המאמר המוקשה הזה יתאר לדעתי את האנשים הנבערים אשר זה דרכם בכל למו לתת דופי ולהקטין מעשי רעיהם, ומרום עינם וגודל לבם יקצצו בנטיעות ספרי החכמה אף אם כל הרעיון יפה פרי תאר אם ימצא לפעמים רק עלה אחד נבל בהפרי הטוב, וילעיגו על אנשים חכמים אשר קטנם עבה ממתנם, אשר גם בימי הכמי התלמוד החל בלי תפונה לנוץ דור רום עינים וגודל לב כזה, ועתה לדאבון לב כל מוקיר האמת וחכמת חכמיו הגדילו ויעשו פרי אשכלות מרורות הרעיון חנתעב והנאלח הזה, וזה הוא כונת המאמר לדעתי בפשוט: ראשית יתאר את בני דורו קטני התבונה וצעירי המדע, כי מדת האמה היא התאר לשפל האנשים וכמשחז"ל (מו"ק י"ח) על פרעה שהיה בימי משה שהיה מדתו אמה, ובכ"ז „וכובען אמה", הכונה כובע גאותם אשר יצנפו צנפה על ראשם יגביהו למעלה עד אמה, וזאת שנית לא יאמרו די בזאת גם ישנו את לשונם לדבר בשפה אחרת, וכאשר שפתם ההדשה אינה מרגלא בפיהם מערש ילדותם, ע"כ מדברין מחצייהן היינו חצים אשדודית לשון זר וחצי שפת אמם ועמם, גם ישנו שמותיהם היהודים כמו בדור החדש הזה ממרדכי למאקס ומצבי הירש הערמאן וכו' וישנו שמותיהן מבוהלין ומופחדין למשמע אזן למען לא יוכר כי מגזע היהודים מוצאן, ונוסף ע"ז כספם וזהבם יהיה להם למחסה עתיק ולמעוז ביום צרה ומציקה ויענה להם את הכל ולרצונם ישתחוו כל שופטי המדינה, ויכרעו לפניהם ברך, וגם לאסור ולהרוג אדם חנם גם זאת ביכלתם ואולי הרגוהו מי יענה את דוכתאי דם בנו? וישאלהו האם גם לפני המלך אין שומע לצעקת העניים הנדכאים מידי עושקיהם כח?! ויען גם שערי רחמים אלה ננעלו, ויוסף שאול האם לא ייראו מדבת עם הארץ אשר יפערו פיהם עליהם ויאכלום בכל פה? ועתה התבונן קורא יקר בשפת יתר שהוסיף בהמאמר מלות „שרצין אחריהם" כי מלבד שיקשה שהוא נגד האמת שהסוסים ופרדים לרכיבה הם עומדים ולא לרוץ אחרי האדם, עוד יקשה כי השאלה כלה למותר, כי מה לנו לדעת מסוס ופרד? אבל הכונה באמת, דהנה ההמון עם מכונה בשם סוס ופרד „איין פפערדען קאפף", יען כי הם כסוס ופרד אין הבין, רצים אחריהם וחפצים קרבתם ומצדיקים דרכיהם, ויען גם על זה הן, אז הבין והודה שאין להתגרות באנשים כאלה עוד, וכי יש להצדיק לעיניהם מעשיהם הנבערים והמקלקלים אף אם הם למרות רוח החכמים, וכל המתבונן בעין פקוחה יראה כי דברי קרובים לפשט באופן נאה ומתקבל.

שם (ל"א ב') רב הונא ורב חסדא הוו יתבי חליף ואזיל גניבא, אמר חד לחבריה ניקום מקמיה דבר אוריין הוא, א"ל אידך מקמיה פלגאה ניקום, אדהכי אתי איהו לגבייהו א"ל במאי עסקיתו אמרו ליה ברוחות וכו'. והוא פלא שגדולים כאלה יעסקו לדבר בדברי תרמית שלא עסקו ברוחות, כמבואר בתלמוד. ונ"ל לבאר עפ"י הידוע בספרים הראשונים, כי יקרה לפעמים ששני בנ"א יעשו דבר טובה וצדקה אחת ובכ"ז לאחד יחשב לעון, ואבאר: דהנה שנים נתנו נדבה לעני, האחד נתן אגורה אחת לעני בגלל שחמל על עניו של עני, והשני עבר עליו רוח גאוה ויתן לו שקל כסף למען הקטין ולהבזות מתנת הראשון, או בשביל פניה אחרת. והנה הראשון לבש רוח נדיבה ובזה רוח גאה וגאון ורחמנא לבא בעי (ובהרעיון האמת הזה בארתי בכתבי ידי הכתובים אתי כמה פסוקים בתנ"ך אך אכ"מ להאריך). ועתה יובנו דברי חז"ל כמין חמר, שמדדו רוחות ונטיות נפשותיהם, בזה עבר רוח הדור פני זקן, ובזה עבר רוח שנאת המחלוקת ושניהם ר"ה ור"ח כונו לטובה. כמו כן מדדו רוח גניבא, זה דנו לכף זכות שברוב חכמה רב כעס, וזה דנו לכף חובה שרוח המחלוקת גוססה בו. וזהו עומק כונת חכמת תשובתם במאי עסקיתו „ברוחות", וגניבא לא ירד לסוף דעתם והגיד להם המאמר הנוגע לרוחות כמובא בגמרא כנ"ל:

חיים הערצמאן מראסיין.

---

*) המאמרים הבאים בהעלה הזה היו מסודרים לדפוס במקומם הראוי להם ועפ"י שגיאת המדפים נשמטו מתוך המכבש וקבענום במקום הזה.

העורך

הערה בתולדות הדקדוק והמסורה

ע"ד קדמות חכמת הדקדוק והמסורה האריכו חכמינו והוקרינו הגדולים: המדקדק הגדול ר"א בחור בהקדמתו השלישית לס' מסרת המסורת, והרב הגדול אבי המבקרים ר' עזריה האדומי (די ראססי) בספרו „מאור עינים" ואחריו היו לעינים להכס"פמנו רבינו משה בן מנחם ז"ל בהקדמתו היקרה „אור לנתיבה"; וגם רבינו ומאורנו כדורנו הגאון שי"ר ומאור הגולה מלבי"ם ז"ל העמיקו הרחיבו בחקירה זו; מתוצאות חקירותיהם נודע לנו כי עוד בימי חז"ל כוננה המסורה על התורה (רש"ל ר"פ בערך מלין ערך „אס" ותוכח גם בנחלת יהודה נגד גיינער) ע"פ תלמודנו מגילה ג' קדושין ל' נדרים ל"ז ועוד בהרבה מקומות, וגם כי כבר היו לחז"ל חקים וכללים ביסודות הלשון (אילת השחר לגב' מלבי"ם ז"ל עמ"ש שם), חקירתם זו נתאמתה אצלנו עפ"י ראיות ברורות שאין לפקפק בהם; אולם בנוגע „להניקוד" מתי נתיסד, מי תקנו, וימי התפשטותו בספרותנו, הדבר הזה עוד ערפל התלתו; הגדול בחכמי זמננו הגאון שי"ר בספרו היקר „ערך מלין" כמהפך לכל המתאות הביא דעת בעל הכוזרי (מ"ג סי' ל' ול"א) והחכם נגלה בוגפום תתן הריב"ש ור"א בחור שלא ידעו חז"ל כלל מעניני הנקודות שלנו, וגם הריב"ש בעצמו נראה כמסתפק בזה (תשובותיו סי' רפ"ד) וראיתו והוכחתו הגדולה היא לפי דעתו מה שדרשו ז"ל במדרש שה"ש על הכתוב תורי זהב נעשה לך עם נקודות הכסף ודרשו ע"ז כמה אופנים יעוי"ש, ומאשר כי לא דרשו „נקודות הכסף" על הנקודות שלנו יוציא הוא'. הנ"ל משפט שלא ידעו חז"ל כלל מהנקודות שלנו וכן הביא בשם החכמים הג' לוצן ורשד"ל בספריהם המסכימים לראיה זו (עיין ערך מלין צד 262 בנוספות); הה' רש"פ בלקוטי קדמוניות צד מ"ב יאמר כי הוא דבר אפשרי? שהנקוד כבר היה בימי התלמודים האחרונים, והח' הגדול פירסט בספרו: Zur Geschichte der Hebräischen Lexikographie הנדפס בהוצה"ש שלו יחזק את ההשערה הזאת, וגם הח' המדקדק רה"ג לטרנער בספרו תולדות הדקדוק (הנדפס בהשחר שנה ז') יביאנה לדבר ברור, וכן ראיתי זה מקרוב „בהמגיד" הו"ב ב' מהאר"ז דברי הה"ר נבי הכהן סערשעווסקי השואל ע"ד הס' הללי הנודע למדויק בספרי המסורה והוקר ע"ד השם „הללי" שכמוהו בעלי המסורה, ובין יתר הדברים יאמר שם וז"ל: וכספר הנקוד הגדול אשר חברו רב אשי בבבל וכו' הביאו הה' ר"מ בוטריל בפי' לס' יצירה לענין הדגש וכו' עכ"ל, וכ"כ שמעתי וראיתי עוד מאיזה חכמים בכתב ובעל פה מתהגשים בדבר זה ומאמינים בזה לב כי רב אשי חבר ס' בנקוד, ע"כ למען הפיץ אור בהיר על החקירה זו אמרתי להביא בזה מה שראיתי בהכבר סימים בס' מטפחת ספרים להגאון יעב"ץ דברים נכוחים ואמתיים. אבר יפיצו אור יקרות עד"ז ואקוה כי קוראי „הכנסת" הנכבדים יודו לי בעד הערתי; בדף 32 שם הוא משיג על מה שנאמר בזהר ע"ד הדקדוק וז"ל הזהר: „ועוד קמץ אוקמוה מרי הדקדוק דאיהו תנועה גדולה" וע"ז ישיג הג' יעב"ץ בזה"ל. „גם זה בלבן מעיד עדות ברורה שאין זה החבור של התנא רשב"י, כי ידוע שבמילי הדקדוק אחרונים מאד הנ"ל בערך התנאים אלא גם באמוראים וגאונים אין זכר למו אך המה קמו ונתחדשו אחר הגאונים, במערב עמד הראשון אשר המציא חכמת הדקדוק הוא ר' יהודה חיוג מפאס עכ"ל, וע"ז ישיב בעל „עטור ספרים" (המשיג על הג' יעב"ץ בס' הנ"ל) הוא הרה"ג החס"ש ה"ר ראובן כהן ראפאפורט מטארנאפאל ז"ל הנה אם שדעתו התלוש רבים, ועיין כוזרי מאמר ג' סי' ל"ו והספרים והדברים עתיקים, הנה מלבד המדומה שבימינו כבר נתברר קדמות הנקודות בשמותם עפ"י ל"ק; מצאתי בפי' ס' יצירה להר"מ בוטריל פ"ב מ"ג שמביא בשם רב האי גאון בס' הקמיצה דברים בענין נקודות ודגש וכו', והכר נודע בסוד הקבלה והכר הובא ע"ז הסוד ס' הנקוד הגדול אשר חברו רב אשי בבבל והוא נמצא בישיבתנו ע"ש; הנה תראה הבכר רב אשי מהאמוראים עשה חבור על עניני הנקוד ומבואר אפוא קדמות הנקודות וכו' מימי האמוראים עכ"ש. ושוב ראיתי לה"ה שמביאו והכה על קדקדו. ואמנם למנ"ד כלא"ה נראה שטעות נפל בדברי הר"מ בוטריל שהיה גרסו בר"ת ר"א והמעתיק הבין שהוא ר"ת רב אשי והוא באמת ר"ת רב אהרן ד"י מבבל והעד ע"ז תמצא בפי' הרמ"ב בעצמו בס' יצירה שם פ"ה מ"א שכתב בענין ספר וספור וספר: והרב המקובל הגדול רב אהרן ד"י בבבל כ' בס' הנקוד שעשה וכו' הרי שהביא שר' אהרן עשה ס' „הנקוד" וזה נראה ברור ואמת. אלה המה דבריו האמרים בהשכל ודעה, וכן ראיתי בהמגיד שם להחכם הגדול הבלשן המפואר ד"ר א"א הרכבי הי"ו שהרגיש בטעות הבוטריל ואמר שם וז"ל: ואולי גם ס' הנקוד הגדול שחברו רב אשי בבבל הנזכר אצל בוטריל שם נשתבש מעט וס' רב אשי בבבל צ"ל ראש ישיבה (ראש ישיבה בבל). אולם הערת בעל „עטור ספרים" נראית צודקת וקולעת אל המטרה; וראיתי להביא בזה הדבר בשם אומרו למען הפיץ אור על הטעות המוכחת הזאת וע"ד החקירה בדין נפרש אניח מקום לחכמים ומבקרים להתגדר בזה, ושלום על ישראל ועל סופריו;

מאיר ליב הכהן וויין

מכתב מאת ש'ז'ח'ה.

שלום לידידי הר' י. אפ"ז בפאריז!

קבלתי אגרתך „והכנסת ישראל" במועדם; ובאמתי מאד על הדברים היקרים מקדמונינו ז"ל אשר הוצאת לאור „בהכנסת" עם הערות נחמדות. ואין לי להעיר רק מעט: בגנזי ישראל צד 3 שורה 8: פרדס אגמים, צ"ל פרדס אגוזים; ולדעתי, מחברו הוא קדמון, אולי בימי הרשב"א? ועכ"פ בספרד לפני הגירוש.

מחבר „שער השמים" (צד 7), אינו ר"ת! כי הוא לא יכתוב; „שפע משפיע לאדם מן השכל הפועל". הפרק בשקלי השיר לר' סעדיה אבן דאנון, כבר הדפיס הח' נייבויער בספרו „מלאכת השיר".

פירוש רד"ק על יחזקאל, יש לי במקראות גדולות, וגם בדפוס ראשון; אך על „מעשה מרכבה" נמצא נדפס רק פי' המלות, והקדמה לפירושו יאמר: „אינני רשאי בפירוש הספר וכו' לפיכך כתבתי פי' מעשה מרכבה בקונטרס בפני עצמו". ולכן חשבתי למשפט, כי פי' מעשה מרכבה לרד"ק, הנמצא בפאריז בכת"י סימן 196, הוא הקונטרס בפני עצמו' אשר לא נדפס עדין; ואם צדקתי במשפטי זה, או אבקשך להעתיקו לי.

המכתב היקר של ידידנו הה"ג הר' שניאור זק"ש נ"י שכתב אליך — יהיה שמור אצלי הפוס באוצרותי.

והנני ידידך הדו"ש בלב ונפש. שזח"ה.

פתרון מאמר חז"ל

בפרק ר' עקיבא כשעלה משה למרום מצא להקב"ה שהיה קושר כתרים לאותיות, א"ל משה אין שלום בעירך? אמר לפניו כלום יש עבד שנותן שלום לרבו, א"ל היה לך לעזרני, אמר לו ועתה יגדל נא כח וגו' עכ"ל.

יש להבין והוא, אמת שהתורה הקדושה הכתובה לשמי יש בה תוך ופנימי, האותיות אשר לפנינו המה מלובשים בעשרה ותהא לב שיש כמ"ש שכל התורה המה צרופי שמות של הקב"ה והיה צריך לגשם ולהתלבש התורה, כי א"א לבני אדם להשיג כל הפנימיות, והמה כתפוחי זהב במשכיות כסף, אשר החיצון הוא ככסף מזוקק בעליל, והתוך זהב וכתם אופיר, והחיצוניות של התורה נקרא כתר, כמו שהכתר הוא אות על המלך, שהוא גדול מעם וגדול בהמון, כן פנימיות התורה נקרא כתר, ... גדול מהשגה. וז"ש כשעלה משה למרום מצא להקב"ה שהיה קושר כתרים לאותיות, שהכתרים והפנימיות והחכמה העליונה אשר לאותיות התורה היה קושר ומצמצם מאד מאד, שלא נתנה כאשר היא בגבהי מרומה, כי א"א להשיג, כי אין מקבל אשר יוכל לקבלה כ"כ, לכן היה מצמצם ומקשר בחבלים להיותה לפי מדרגת המקבל. וע"ז משה תמה על זה, ולא רצה שתנתן התורה בצמצום ובקישור וזהו לשון מ"לא, ואמר לו הקב"ה אין שלום בעירך, פי' אל התמה כי אין שלמות ומקבל גדול בעירך בעולם, שאוכל ליתן כרצוני, לכן צריך אני לצמצם כפי הראוי להם, ואמר משה כלום יש עבד שנותן שלום לרבו, פי' אמת כי המקבל הוא גרוע ... אמנם הן אתה בחסדך לכם שלימות והבנה שיוכל להשיג לפי שלימות התורה, ידעתי כי צריך לסיוע אתערותא מלתתא, אמנם מגודל אהבה וחיבה תוכל אתה ליתן להם השלימות מתעל ולפתוח את סגור לבם, והיה כדוגמת אהיה כטל לישראל, ולא כגשם אשר צריך דוקא פעולה מצד המקבל כידוע, וז"ש כלום יש עבד שנותן שלום לרבו, ועי' א"ת בענין אחר, והשיב לו הש"י, זאת אי אפשר, כי אם אין מקבל לא אוכל להשפיע יותר מן הראוי, אמנם זאת אעשה, כי אתה הוא המקבל הגדול אשר אין למעלה ממנו, ולא אתן התורה כפי המקבל שלהם, רק לפי השגתו אתן לו, וז"ש היה לך לעזרני, אתה תוכל להושיע בדבר זה, שאוכל ליתן יותר במעלה מן הראוי להם, וזאת עליך כמ"ש, הנה אנכי בא אליך בעב הענן בעבור ישמע העם בדברי עמך, וכן אמרו חז"ל הש"י נתנה לו בעין טובה, והוא נתנה לישראל בעין טובה, או ענה משה, ועתה יגדל נא כח וגו', עי"ז שתתן התורה בשלימות והשגה קדושה עי"ז יתגדל ויתקדש שמו של הקב"ה, והוא מגודל ענותנותו לא הבין שישראל לא יוכלו להשיג כ"כ, כי הוא דמה בנפשו, שכל אחד מישראל, ואם לא כולם עכ"פ רובם ישיגו כמוהו והיה טוב ושמח.

הק' ליב בהגאון הצדיק ר' צבי קאלישער

שדה בוכים.

כהן מורה צדק רבי אליעזר צבי צווייפעל

ביום ו' אדר שנה זו אבדה ספרות ישראל את אחד מאבירי בניה ובוניה, והיהדות את אחד מטובי בניה סדור הולך ולא ישוב. הרב ר' אליעזר צבי הכהן צווייפעל הלך לעולמו. מי האיש הנלבב אשר זכה לדעת את זקני חכמינו. אלה משכילינו האמתים, אשר אחרי מלאם כרסם ברעת כל מקצועית שבתורה, קלטו בקרבם כל הטוב והנעימות, כל הרעיונות הזכים והטהורים, אשר בספרי מחקר ותושיה בספרות ישראל ועמים, כל אשר הכן לדעת רוח השרידים היחידים האלה ההולכים ומעטים הוא ידע להוקיר זכר האיש הנעלה שהיה מבחירי החכמים והסופרים האלה. איש זך הרעיון והוגה-דעות נשגבות ונעלות. להחכם הזה נתכנו עלילות רבות בספרותנו. הוא היה הנותן רוח להסגנון העברי-התלמודי, סגנון נחמד ונעים אשר קנה לו תורת אזרח בספרותנו, וכשם שהיה רבי אליעזר צבי צווייפעל מצוין בסגנונו הנפלא ובשפתו שפה לנאמנים, עשה נפשות רבות להיהדות ויקרב לב קוראיו לאביהם שבשמים ע"י הגיוניו הנעלים, דעותיו הצרופות ותכונות נפשו הזכה והטהורה, כי דבריו יצאו מלב-עברי הוגה דעות יהודיות ויכנסו ללב כל קוראיהם באמת. על רבי אליעזר צווייפעל נ"ע נוכל לאמר השבח: „לא כחל, לא שרק ולא פרכס ויעלת חן". בכל דבריו שכתב לא נראה אותות החפץ ליפות את דבריו ולהטעימם על קוראיהם במליצות ואמרי-נעם, אך מאירים כאור האמת והתושיה. החכם הזה היה ממבקשי אמת ושוחרי חכמה ודעת בכל אשר ימצאו, ומכל הספרים אשר ראו עיניו, מכל הדעית אשר ידע, צרף ולבן את דעותיו הצרופות ויוציא לאמת משפט-צדק בכל השאלות המתרוצצות בלב איש יהודי הוגה דעות, חובב אומתו ואמונתו. כל דבר וענין הקרוב לעמו, היה קרוב גם לו ועליו נוכל לקרוא את המקרא: „כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו. בשלום ובמישור הלך אתי ורבים השיב מעון".

והנה להביא במשפט את כל ספריו, אין פה המקום, כי ירבו הדברים אולי לכדי ספר שלם. כבר שמענו, כי ידידנו החכם השלם הר"ר ישעיה הורוויטץ נ"י שהיה ידיד המנוח, איש ימינו ונבר עמיתו ולפניו נגלו כל תעלומות לב החכם שנפטר בימי התהלכו עמו בימיו האחרונים, מהעתד להמציא לקהל קוראי עברית תמצית ספריו אשר המה עוד בכתובים והוא נברא דחזי למלתא לתת לנו תמונה שלמה מחיי החכם המופלא הזה, אך פה נזכיר מעט מהרבה ילדי רוחו. בספר „מנים ועוגב" החל לתת ראשי פרקים מהגיוניו הנעלים ובעת ההיא כתב מאמר גדול מאד שנדפס במה"ע „המגיד" שנה ראשונה או שניה, בשפת עבר צחה מאד, אשר לב כל קורא אותו ימס ויהיה למים, בהעריכו ענות נפש אשר אברה האמונה ונכרתה מלבה, מכאוב לב רשע המלא חרטות. (כפי ידיעתי הוא המאמר האחד מצווייפעל הנכתב על טהרת לשון המקרא בלי תערובות לשון חכמים). ובספר „שלום על ישראל" ב"ח האיר עיני חכמי הזמן על החסידות והתפתחותה והרעיון העקרי העטוף בלבוש הבעשטנו"ת, ספר המכיל בקרבה שטה שלמה בחקר אלוה. ומה נעימים דבריו בספריו „חשבונו של עולם" „תושיה" ועוד ספרים ומאמרים רבים אשר לא יספרו מרוב. ספרו האחרון „סנגור" עשה לו שם גדול גם מעל לגבולות ארצנו, והחכם רנה"ו הקריש לו מאמר גדול בהאסיף לשנת הרמ"ה. באמת הספר הזה היא נשק לכל כותבי ספרים מלמדי זכות (אפאלאגיען) על ישראל. כמעט אין ספר ואין מאסף בישראל זה כארבעים שנה אשר לא נמצא שם אמרי שפר ודברי חכמה מצווייפעל. ובהיותו קרוב לעמו ברוחו ולבו, אהב לדבר אליו ולגלות למוסר אזנו בשפתו ולשונו המדוברת. ויהי סופר נעלה מלא דברי חדודים כרמון גם בדברו יהודית בשפה בלולה, וכל דבר שיצא מפי כהן מורה צדק זה היה דבר מתוקן ומקובל לשעה ולדורות.

ויותר שהיה רבי אליעזר צבי צווייפעל סופר חכם והוגה דעות, היה גם איש יהודי בעל מדות תרומיות, איש המדות ואדם יקר וצנוע, אוהב את המקום, אוהב את הבריות ומקרבן לתורה ועל מותו יתאבלו כל אלה אשר לבם לעמנו וספרותנו, וביחוד אלה אשר ידעוהו פנים אל פנים וישמעו דבריו הנחמדים ואמריו כי נעמו, ובתוכם גם אחד מידידיו וקהל מכבדיו בחייו ובמותו.

שאול פינחס ראבינאוויטץ

רבי יצחק גאלדמאן

ביום ער"ח שבט הלך לעולמו המדפיס הנודע הרב החכם רבי יצחק גאלדמאן. להחכם הזה יצאו מוניטון בעולם הספרות כגבר חכם בעז, זך הרעיון ישוקד על עבודת הקרש בהדפסת ספרים טובים ומועילים והגהתם. הוא היה כמעט האחד בין המדפיסים בבני עמנו שהיה גם חכם וסופר ועבודתו לא היתה רק לשם מסחר, כי אם גם בחפץ נאמן להגדיל תורה ולהאדירה. ויותר שהיה ר" גאלדמאן מופלג בתורה היה עסקו בדברי הספרות ובאחרית ימיו הורה והוגה המחשבה הגדולה לבנות בית החכמה בישראל בהוצאת „האשכ ל", אך מחשבתו הטובה לא הוציא לפעולה והניח מקום לבניו המשכילים להתגדר בהמפעל הכביר הזה, כי קדמהו המות ומחלה קשה ועצומה שמה קץ לחייו, ויאסף אל עמיו בשנת ע"ה לימי חייו. שמועת מותו הדאיבה לב כל מוקיריו וחושבי שמו מקרוב ומרחוק וקהל גדול נהרו אחרי מטתו, ה' יחונן עפרו.

הרב ר' אברהם מאדיעווסקי אב"ד בעדת האראל

ביום י"ט לחדש מרחשון נאסף אל עמיו הגאון החס"ד ר' אברהם מאדיעווסקי, האב"ד בעיר הנ"ל. הרב הזה היה מצוין בתורתו, בחסידותו ועם זה גם — בחכמתו, כי לשונו מהרה לדבר צחות בשפת רוססית ויבן לאשורה גם שפת אשכנז. גם היה אהוב ונחמד במערכות הרשות. שבע שנים לפני שבתו על כסא ההוראה כבר עמד על משמרתו לטובת בני עמו בתור עומד על יד הגענעראל גובערנאטאר בהארקאוו. אחרי כן שמש בכתר ההוראה בפאלטאווא ומשם נלקח אחר כבוד להעיר חאראל ויהי לרב כמו שנאמר: לדון ולהורות בדברים שבין אדם למקום ורב על פי הדבור: מטעם הרשות, וישא חן וחסד מהממשלה ויקבל אותות הכבוד. בשנת תרכ"ב היה לחבר ועד הרבנים שנקרא אז בפ"ב. — ודבריו לפני שרי המלוכה עשו רושם גדול. במקום אחר אקוה לספר תולדותיו בפרטות ופה מאפס מקום עלי לקצר בשבחיו. הרב החכם והחסיד הזה נולד בשנת תקע"ב וימת בשיבה טובה אחרי השאירו דור ישרים, המה בניו הגבירים והיקרים והצעיר שבבניו הרב הג' החסיד ר' יוסף חיים שליט"א כהן בכהונת הרבנות בחאראל במקום אביו. זכר צדיק וחכם שכמותו לברכה וה' יחונן עפרו! המכבדו בחייו ומתאבל עליו במותו.

אליהו ציפרין

הדאקטאר הר"ר שמעון יאדלאווקין

אבל כבד היה לבני קאמעניץ פאדאלסק ביום ה' י"א אדר. כי נאסף אל עמיו הד"ר הפולקאווניק הר"ר שמעון יאדלאווקין בשנת חמשים ושתים לימי חייו. המנוח היה מצוין לא לבד בחכמתו כי אם גם במעשה הטוב והצדקה, ויצא שמו לתהלה בישראל ואדם, כי שקד על דלתות העני ם ויתמיך דיהם בסמים למרפא ויסעדם על ערש דוי. עדתנו ידעה להוקיר את האיש הנעלה הזה והמון רב לווהו לבית עולמו. ה' יחונן עפרו וישלם נחומים לאבליו אשר בתוכם ימנה גם הכותב ברמע.

מ. ל. הערמאנן

רבי דובער באמפי

ביום השבת כ"ז אדר תרמ"ח נאסף אל עמיו בעירנו מינסק דליטא האי גברא רבא הנורע לקרובים ורחוקים הרב הג' ר' דובער באמפי לשנת הששים וחמש לימי חייו. הנפטר היה אחד מהיחידים השרידים ששתלם הקב"ה בכל דור להיות למופת לבני דורם. הוא היה ירא ה' באמת, צנוע וענותן, דובר אמת בלבבו, אוהב את המקום ואוהב את הבריות, רצוי לכ ל אחיו, רחים רבנן ומוקיר משכילים וחכמת ישראל וספרותו היו משאת נפשו ושעשועיו כל הימים. ברוח צדקתו היה דגול מרבבות ובטהרת מדותיו היה חותם הכנית הנדיבות וסמל דמות הצדקה והרחמים. ביתו היה פתוח לרוחה לכל נקשה ואובד בעניו וכל גר ונדח. רבנים, דרשנים ומשכילים, בני הדור הישן והחדש כלם השכימו לפתחו וכלם קבל בסבר פנים יפות. מעיניו נשקפה נפש זכה המשתתפת בצערם של אחרים. היה מצר בצרת עמו ונאנח על שפלותו, וחבת ציון וירושלים היתה כאש המיד תוקד על לבו ויהי מהראשונים לחוב"צ. הוא היה תלמודי מצוין ובקי בהספרות ומדקדק גדול ואוהב פשוטו של מקרא. יותר משלשים שנה הטיף פרשה אחת בתורה בכל יום ויבארנה באזני קהל שומעיו שההפללו במנינו. על בקיאותו ובינתו במקרא במשנה ובשני התלמודים יעידו הבאורים שנדפסו בשמו בבאורים חדשים ומאמריו בהכנסתו והכרם, והרבה כ"י השאיר אחריו עם אוצר ספרים גד ל מאז ואשר בהם הגה עד זבולא בתרייתא. ר' בער באמפי לא הניח בעירו ובסביבותיה כמותו ועליו נאמר בצדק „טוב אתה לישראל מאב ואם" (סנהדרין). כל בני העיר מקצה חרדו לגמול עמו את ההסד האחרון ונספד כהלכה, וביחוד נשא עליו קינה בדברים נמרצים הרב מטעה"מ ה' האנעליש נ"י. ינחם ה' אבליו ובתיכם את נפשי הנעכרה.

איו"ב ממינסק

ספר

דברי ימי ישראל

לכל בני ישראל

(Volksthümliche Geschichte der Juden)

מיום היות ישראל לגוי עד ימי הדור האחרון.

מאת הפרופיססור ד"ר ר' צבי גרעטץ נ"י.

יצא לאור בתרגום עברי בשפה צחה וקלה בשלשה חלקים. בני 8 חוברות כל חלק, וארבעה גליונות החוברת, עם שלש מפות אה"ק בשלשת התקופות הראשיות בדברי הימים לב"י: בימי כבוש וחלוק הארץ לשבטיה, חורבן בית שני ובימינו.

החכם גרעטץ הציב לו יד ושם עולם — בקורא הדורות לעם עולם. ספרו הגדול „דברי ימי היהודים" בש"א בי"א חלקים נתפשט בכל הארץ ונעתק לרובי השפות המתהלכות באירופא (בעברית יצאו ממנו רק חלק אחד ואיזו חוברות). בהספר הזה הראנו גרעטץ את תקפו וגבורתו כיודע בינה לעתים בישראל. הצופה ומביט על קורות כל הדורות מימי היות ישראל לגוי עד דורנו האחרון, וכמוהו לא היה לפניו חכם בוחן ובודק גנזי נסתרות ומוציא לאור תעלומות העתים שעברו על היהודי הנצחי, באלפי שנות נדודיו בארצות פזוריו; סופר מלקט אבני קדש, אבני אפל מנופצות בכל תפוצות ישראל ויהיו בידיו לאבני מוסדות לבנין בית תולדות יעקב. את כל העצ..ות היבשות הנפזרות בארצות פזורינו אסף גרעטץ ויפח בהם נשמת חיים בדברי פי חכם לוקח נפשות בשפה לנאמנים, ותהי תולדת יעקב לנפש חיה מעוררת אהבה ואחוה בין בני עם עולם, המפוזר ומפורד בכל העולם, לשגבהו ישע ולהזק אמונתו באלהי ישעו, כי עוד יזרח לו שמש צדקה ועוד ישוב לכבודו הראשון... אמנם בהספר הגדול הזה לא השיג עוד קורא הדורות את אדיר כל חפצו: להפיץ דעת תולדות ישראל בין כל פנות העם, כי ע"פ תוכנו וענינו, כמותו ואיכותו, הוא ספר הנועד לטובי החכמים, אשר לבם רחב להעמיק חקר בקורות ישרון ולהוציא לאמת משפט, וגם עפ"י מחירו (60 רו"כ בערך) לא יוכל להעשות לקנין העם, להיות ידי כל יודעי ספר ממשמשות בו כספר הגיון לכל המון המשכילים בעם. למנות החסרון הזה נעשה כתב אמנה כדין וכדת בין המחבר והמתרגם הח"מ, להוציא לאור בתרגום עברי ספרו של הד"ר גרעטץ, „דברי ימי ישראל, לכל בני ישראל" כתבנית ההוצאה האשכנזית בתכלית ההדור והיופי ככל האמור למעלה. הספר הזה על פי סגנונו טוב טעמו, תארו ואיכותו נועד להיות ספר תולדות יעקב לכל בני בתי אבות בישראל וספר מקרא ללמד בני יהודה דעת שפת עבר ודעת דברי ימינו לתפארת אמונתנו ואומתנו.

החוברות תחלינה לצאת לאור בעוד שבועות מספר אחר הפסח, ולמועד נכון אודיע תנאי החתימה על החוברות ועל כל הספר. ווארשא בחדש אדר התרמ"ח.

שאול פינחס ראבינאוויץ. האדרעססע אלי Pawia 7/11

המליץ

מכתב עתי יומי מגיד ליעקב כל דבר הנוגע ליהודים בפרט ועניני מדינה ומדע בכלל.

ויצא לאור בפטרבורג שש פעמים בשבוע ומזה שתי פעמים בגליון כפול.

להמליץ יצאו מוניטון בעולם מיום הראשון לצאתו לאור, כמ"ע אשר שם לו מטרה נשגבה להועיל להשכיל את בני עמו באמת ותמים ובעשרים ושבע שנות צאתו לאור הציב לו יד ושם בדברי ימי השכלת העברים ברוסיא.

גם כאשר נשתנה המליץ ממ"ע שבועי למ"ע יומי עמד טעמו בו, וכאז כן עתה הנהו המליץ בין ישראל ומשאלות הזמן והחיים, וישמור גם תעודתו לעורר אהבה בלב קוראיו באמת לתורתנו אמונתנו וסגולותינו. רוב המאמרים הבאים בהמליץ המה יקרים בערכם הספרותי לשעה ולדורות.

גם למאמרי מדע ודברי מדינה, סחר הארץ, פרפראות ויתר דברי חפץ הוקצה מקום נכבד בהמליץ.

מחיר המליץ הוא:

ברוסיא:

לשנה . . . 10 רו"כ
לחצי שנה . . 5 „
לרבע שנה 2,75 „
להדש . . . . 1 „
גליון אחד שלם 10 קפ'

בחו"ל:

עם המשלוח פעמים בשבוע
לשנה . . . . 12 רו"כ
לחצי שנה . . . . . 6 „
לרבע שנה . . 3,50 „
בכל יום: לשנה. 14 „
לחצי שנה . . . . 7 „
לרבע שנה . . . . 4 „

מחיר ההודעות: כל שורה פעטיט או מקומה 10 קאפ' ובהשנות ההודעה תעשה הנחה נכונה. להמליץ יש מהלכים בין כל בני עמנו הסוחרים ואנשי מעשה בארצנו, וההודעות אשר תבאנה בו נביאות תועלת גדולה לבעלי העסקים.

האדרעססע לבית מערכת המליץ היא:

Въ Редакцію газ. „**Гамелицъ**" Б. Садовая д. № 62 кв. № 9 въ С. Петербургъ

An die Redaction des „**Hamelitz**" Grosse Sadowaja 62 in St. Petersburg

---

יצחק אייזענשטאדט מהארקאוו

מקבל כל מיני סחורות בקאמיסיאן למכור ולקנות פראדוקטין, גם באהן קוויטונגען וכדומה לאינקאססע.

האדרעססא

Исааку Айзенштадту Харьковъ

המגיד

שנת השלשים ושתים:

מכתב עתי ספרות מדעי ומדיני.

יוצא לאור פעם אחת בכל שבוע.

המגיד זקן בית ספרותנו החדשה, נודע לתהלה בכל תפוצות ישראל, אשר מיום הוסדו היה האמת והשלום חותמו, והתעוררות אהבה לעמנו, שפתנו וארצנו ראשית מטרתו כל הימים.

מחיר המגיד באשכנז 12 מארק לשנה, 3 מארק לרבע. בעסטרייך 8 פל' ע"וו לשנה, 2 פל' ע"וו לרבע. ברוסיא 6 רו"כ. באמעריקא 4 דאלל'. בשאר ארצות 20 פראנק לשנה. כל איש יוכל להשיגו ע"י כל פאסט־אמט ובוכהאנדלונג בכל המדינות. כל החפץ להודיע דבר מה ברבים לטובתו, עליו לשלם שכר הדפסה בעד כל שורה 20 פפ'.

אדרעססע

Redaction des „Hamagid"
Lyck Preussen

שתי הקצות

ספור נכבד מחיי היהודים בעת ההוה בשני כרכים מאת ראובן אשר ברודעס (אבי"ב). יצא לאור ונמצא למכירה בבית מסחר הספרים של ר' אליעזר יצחק שפירא בווארשא (רחוב נאלעווקי 1 №), מחירו בלי פארטא 1,70 עם פארטא 2 רו"כ. רשימת ספרים חדשה מבית מסחר הנ"ל יצאה עתה לאור עם מחיר קצוב לספרים נעטטא בלי פארטא עם שלוח ע"י נאכנאהמע. מחיר הרשימה 7 קאפ' מארקה בת שבע. מחיר הספרים הורד כאשר יוכחו הקונים למראה עיניהם. בכל ארץ רוסיא ופולין שולח בית מסחר הנ"ל ספרים נגד כסף קדימה בלבד ע"י נאכנאהמע כנ"ל.

האדרעססע

Л. И. Шапиро въ Варшаву
Налевки № 11.

Юдѣ Левику Бѣлую Церковь кiев г. .

מורה הבוכהאלטונג ודרכי החשבון בשפות עברית רוססית ווארגאן ע"י חליפות מכתבים ונמצא לדורשיו בכל עת להמציא להם הפראספעקטים ע"ד שיטת למודו

יצא לאור בשפת אשכנז החוברת:

Die Bedeutung der hebraischen Sprache für das Judenthum.

מאת **שלמה פוכס**

מחירו חצי מארק ולהשיגו אצל אחי המחבר עפ"י האדרעססע S. Fuchs Berlin Auguststs. № 26.

האדרעססע להמחבר:

S. Fuchs Paris
3 rue d' Hotel de la Ville 3

(הערת העורך) ע"ד טיב המחברת הזאת ויקר ערכה עיי בכנסת ישראל ספר שני בחלק „בית המדרש" צד 116.

בית מסחר ספרי ישראל ברוסטוב ע"נ דָן

מזויו מלאים כל מיני ספרים ברומל ובכל מקצעות ספרותנו בין בלה"ק בין בשפה המדוברת. מכל בתי הדפוס בארצנו, גם טליתים, תפלין, ציצית, ומזוזות, ואתרוגים, הכל במקח השוה.

סדר הזכרת נשמות בהעתקה לשפת רוסיא, המחיר עם המשלוח 20 ק'. ולמו"ם ראבאט הגון.

האדרעססא:

Книжный Магазинъ
Г. ШЕРЕШЕВСКАГО
Ростовъ н/д.

אודיע נאמנה

ליודעי שמי, כי גם בשנה זו, אקבל בביתי לחנוך נערים תלמידי הגימנאזיום ואלה המכינים עצמם אל המבחן בהגימנאזיום דפה. האבות המוסרים את בניהם תחת השגחתי יהיו בטוחים, כי אשים עיני לטובה על בניהם לחנכם ולהדריכם במעגלי הדת והדעת ולהובילם בשלום למטרת חפצם, וכמורה הדת בהגימנאזיום אשמור בשמירה מעולה כל הליכותיהם בביה"ס, אשגיח על השתלמותם בלמודיהם ואתקן מעלותיהם בכל עת ועונה.

אברהם יעקב פאפירנא
מורה דת"אל בהגימנאזיום בפלאצק

האדרעססא אלי:

А. И. Паперна
учителю плоцкихъ гимназій, въ г. Плоцкъ

למען דעת

כל אלה מארצנו ומחו"ל החפצים בספרי מר אבי הגאון מו"ר יצחק יעקב ריינעס הי"ו האבד"ק לידא — כי אלה הם ספריו שישנם אצלנו להמכר, וזה תוכנם בקצרה ומחירם עם המשלוח: א) „אורים גדולים" שהוא כלו בהלכה וביחוד בחלק המשפטים; כולל ענינים נשגבים בעולם ההלכה, מפיץ אור על ענינים סתומים וסברות חמורות ותמוהות; ויצלח להורות דרך העיון והנתוח של כל הלכה למחלקותיה; ובו תשעה פרקים ושערים המצטינים מאד בנוגע לנתוח ההלכות: מחיר הספר הזה שני רו"כ וחמשה ועשרים קאפ' (2 р. 25 к.) — ב) „שערי אורה", ספר כולל באורים על כמה מארז"ל זרים ותמוהים. מחירו ששים קאפ' (60 к.). — „חותם תכנית" חלק ראשון ומחירו רו"כ אחד (1 р.). — הקונים את כל הספרים הללו בבת אחת ישלחו רק שלשה רו"כ (3 р.) וישיגו את הספרים תומ"י. המחיר הוא כן גם בחו"ל לפי ערך כספיהם. למו"ם נתן ראבאט הגון וטוב.

האדרעססע לאבי:

Дух. раввину И. Я. Рейнесу
г. Лидѣ Виленской губ.
Herrn I. I. Reines Oberrabiner in Lida,
gouv. Wilno. Russland.

והאדרעססע אלי:

М. Рейнесу
въ г. Лидѣ Вилен. Губ.

בית מסחר ענגרא מפאפיער ושרייב מאטעריאלין של עפשטיין ווארשא נאלעווקי № 29

מבטיח להסוחרים אשר ידרשו מידו מרכלתם למלא חפצם ולהשביעם רצון הן בטיב הסחורה והן בשער הזול האפשרי וגם לקנות למענם הדברים השייכים למסחר זה ממקורם הראשון נגד או"ג לפי ערך הסחורה.

אדרעססע:

Э. Самуилъ Эпштейнъ Налевки 29
Варшава

(הערת המו"ל) האיש היקר הזה נודע לנו באמונתו וביושר הנהגתו בדרכי המסחר, ואשר על כן יבטחו בו גם גדולי הסוחרים והפאבריקאנטים בדעתם כי באמונה הוא עושה אתם.

Адресъ-Календарь

Аккерманъ бессараб. г. Н. В. Френкель и К° Коммис., Крим. Кавк. и Бессар. вина
Воробіевка ст. под. г. Абраамъ Берковичъ Рувманъ
Витебскъ 3ья Часть по вокзальной ул. Мееръ Магергутъ
Вороново вил. г. Кальманъ Абрамовичъ Рогатникъ — סוחר מלח . ד"מ . וסחורות גאלאנטעריע ועוד
Warschau Chaim Nathan Günzburg Gensia 12 — קאמיסיאנם געשעפט
Warschau M. Samuel Kisselstein Muranowska 21 — קאמיסיאנם געשעפט
Велижъ вит. г. Л. Н Этингеръ
" " " Ш. И. Фогельсонъ
" " " Д. Л. Гиндинъ
Wirballen B. Wisański
" A. E. Sandle
Валилы ст. Бѣл. Бар. г. Ж. Д. — פאבריק מכל מיני צבעים וצמר גפן
Елисаветградъ покров. ул. соб. д. № 30 Исаакъ Лазаревичъ Константиновскій — פאבריק מכל מיני מעשה רוקח

Илвинецъ кіев. г. Б. Векштейнъ
Кривое-Озеро под. г. Мендель Клейнманъ
Конотопъ черн. г. Мойсей Ароновичъ Левинъ
Каменка Тавр г. Александръ Израелевичъ Шницеръ
Кишиневъ Манкас. Пер. д. № 15 Абрамъ Шельпакъ — קאמי"ם מטאבאק
Либава Яковъ Марксъ — מורה תורת הבוכהאלטונג וידיעות המסחור ע"י חליפות מכתבים
Монастерищй Ш. Л. Берестецкій собс. д. № 16.
Никополь екатерин. г. Авраамъ Ямиольскій Част. Повѣрен.
Odessa Maldawanka Rabbiner Dawid Sloustch
Поневѣжъ И. Д. Бреговскій — סוחר ביינות שונים מחו"ל ושער למסרקות
Петроковъ по моск. ул. А. В. Розенблюмъ Письмовод, Евр. Попочительства
Пирятинъ полт. г. М. Я. Майлесъ
" " " Вульфъ Самсоновичъ Гольдштейнъ
Рига зеленая ул. № 7. Г. Р. Фроиманъ
Saratow Boris Rosowsky — קאמי"ם משמן, חלב, נפט והתבואה
Тихничи мог. г. Гуревичъ Ш. Л.
Фастовъ ст. Ю. З. Ж. Д. Ю. Винокуръ
Черниговъ Яковъ Моисеевичъ Лившицъ. Табач. Фабр.
Черкассы кіев. г. М. А. Смѣлянскій
Шумячи мог. г. Х. И. Фрейдлинъ — מורה תורת הבוכהאלטעריע וידיעות המסחור בשפת עברית, רוססית ואשכנזית ע"י חליפות מכתבים

*) הערת המו"ל: את אשר נדרנו בקול מבשר, לזכות את החותמים הזריזים להנאתם ולטובתם בהדפסת האדרסים, הננו מקימים בזה ועם זה הנגו לברר דברינו להקוראים שאינם מבינים דבר לאשרו מחסרון ידיעה בענינים כאלה.

א) פרסום האדרססה הוא דבר הדורש גלוי דעת מפורש. מפני שישנם אלה שזכות הפרסום נחשב להם לחובה לאיזה סיבה שתהיה. ובבואנו למלא הבטחתנו. ראינו כי רק אחד אחוז ממאה ועוד פחות מזה הודיעו חפצם מפורש וכל המון החותמים לא דרשו מאתנו כלל וכלל וע"כ החלטנו להדפיס רק האדרססים של אלה שדרשו מפורש, ולזכות יתר החותמים שלא בפניהם לא מצאינו לנכון כמובן לכל מבין דבר לאשורו.

ב) כל בעל בינה ישרה יכיר וידע. כי בעבור דמי החתימה המוקדמת לא יכלנו להקצות מקום יותר משורה אחת או שתים לכל היותר וגם הדבר הזה לבדו די והותר לשלומים בעד זריזותם.

ג) אחדים בתמימותם או בפחזותם דרשו להודיע דברים המעוררים שחוק ונמנענו מהדפיסם מפני כבוד הבריות;

ד) רואים אנחנו שבני עמנו בארצנו עוד לא יבינו את התועלת הקשורה בפרסום שמם ומשלח ידם, וע"כ „בהכנסת" הבאה אי"ה נשתדל למען תועלת הרבים לעבוד בפנה זאת באופן אחר; והוא להוציא — אדרעסס — קאלענדאר מסופרי ישראל והכטיו בקיצור מופלג ובאשר כי אז יהיו דברינו אל בני־בינה המבינים ערך הפרסום, נקוה כי ימהרו להודיע את חפצם בהמשך הזמן. עד ר"ח תמוז הבע"ל.

ה) מפני מעוט האדרססים לא חלקנו אותם במחלקות ידועות רק סדרנום עפ"י סדר א"ב של האנשים לעריהם.

Выпускъ | Третій

КНЕСЕСЪ ИСРОЕЛЪ

ЕВРЕЙСКІЙ

НАУЧНО-ИСТОРИКО-ЛИТЕРАТУРНЫЙ и ОБЩЕСТВЕННО-ПРОМЫШЛЕННЫЙ

ИЛЛЮСТРИРОВАННЫЙ СБОРНИКЪ

ВАРШАВА

1888
5648

KNESES ISRAEL

HEBRÄISCHES ILLUSTRIRTES

JAHRBUCH

Für LITERATUR, WISSENSCHAFT

und GESCHICHTE des JUDENTHUMS

WARSCHAU

1888
5648

Dritte | Edition

А Й 31

בנאות שדי.

מזמור שיר, בצאתי מחוץ לעיר, ואני קץ על פני שדה, ושוכן בנאות דשא ויער, להחליץ עצמותי ולהחליף כח.

מַה-נָּעִים לָאִישׁ, לוֹ רוּחַ חֹקֶרֶת
שֶׁבֶת בִּנְאוֹת שָׂדַי, בִּמְעֹנוֹת קַיִץ,
הַרְחֵק מֵהֲמוֹן אָדָם, מִתְּשֻׁאוֹת קֶרֶת!—
שָׁם אֶל מַחְשְׁבוֹתָיו, מֶרְחַב-יָהּ, אֵין חַיִץ
וַהֲלֹךְ נַפְשׁוֹ חָפְשִׁי יִכְתֹּב עַל סֵפֶר,
שָׁם סֹפֵר יוֹסִיף יִתֵּן אִמְרֵי שָׁפֶר!—

שָׁם יִשְׂבַּע עֹנֶג, וּנְעִימוֹת עֲטֶרֶת
שַׁחַר וָבֹקֶר, צָהֳרַיִם וָעֶרֶב;
שָׁם תִּזָּךְ רוּחוֹ, נַפְשׁוֹ מְטַהֶרֶת,
גַּם מַחְשְׁבוֹתָיו זַכּוֹת, עֹלוֹת מִקֶּרֶב,
שַׁחַר כִּי יָעִיר, וִיקַדֵּם אַשְׁמֹרֶת,
עֹלוֹת עֹלוֹת כַּעֲתַר עֲנַן הַקְּטֹרֶת!—

שָׁם טוּב הַבְּרִיאָה וּנְדִיבוֹת הַטֶּבַע,
נִרְאוּ לוֹ תָמִיד, בַּשָּׂדֶה יָשׂוּחַ,
יִטּוּ לוֹ כַּנָּהָר, שָׁלוֹם פִּי שֶׁבַע,—
וּבְאַפָּיו—חַיִּים, רוּחַ צַח יָפוּחַ,
רֵיחַ עֲצֵי יַעַר, לוֹ יוֹסִיף כֹּחַ,
וַיַּשְׁקֶה לֵחָה, וּבְעַצְמוֹתָיו—מֹחַ!—

שָׁם מְחִיָּה לַנֶּפֶשׁ, לַגְּוִיָּה טֶרֶף,
וּבָשָׂר וָרוּחַ שֶׁפַע יִינָקוּ,
מִשְּׁדֵי הַבְּרִיאָה, לַנִּיק כַּל תֶּלֶא.
שָׁם עֹרְקֵי אָדָם כִּנְחֹשֶׁת יֶחֱזָקוּ,
גַּם נַפְשׁוֹ תָרוּם, עָלָיו לֹא תָשׁוּחַ,
כֵּן שָׁם מַרְפֵּא לָנוּ וּצְרִי לָרוּחַ!!—

שָׁם חֹקֵר יֶרֶב חֵקֶר יוֹסִיף דַּעַת,
חִקְרֵי לִבּוֹ עָמְקוּ, דַּעְתּוֹ נִשְׂגָּבֶת,
וּתְבוּנוֹת יָנוּב, חָכְמָתוֹ נִבַּעַת,
וּנְגִידִים עַל סֵפֶר, יָדוֹ כֹּתֶבֶת.
אָז אֶרֶץ לוֹ שַׁחַק, חֶלֶד-שָׁמָיִם!!
מִזִּיו שַׁדַי יִתְעַנַּג שִׁבְעָתָיִם!—.

ישכר בערוש הלוי איש הורוויץ.

אָטוצק.

הצופה להמגיד.

הסתו והאביב.

מִפְּאָתֵי צָפוֹן בָּאָה קָרָה,
וְלָאָרֶץ עֲלָפָה צִיץ תִּפְאָרָה,
יַלְדֵי אָבִיב סָפוּ נִדְהָמוּ,
וּבֵין רְגָבִים קָמְטוּ נִרְדָּמוּ.

ב) כָּאָבֶן קָפְאוּ פְּנֵי הַפֶּלֶג,
וְעַל הָאָחוּ יִתְעַלֵּם שֶׁלֶג,
מְקוֹם זִמְרַת דּוֹדִים נִשְׁמְעָה בְרָמָה;
הִתְעַתֵּד לְגַלִּים, לְמִדְבַּר שְׁמָמָה.

ג) כִּי הָאָבִיב הִנֵּה הִגִּיעַ,
וְעַל רְפָאִים אוֹר מַרְפֵּא יוֹפִיעַ;
וּבִלְבוּשֵׁי מִכְלוֹל וִיקָרוֹת,
כְּכוֹכְבֵי מָרוֹם יַנְעִימוּ זְמִירוֹת.

ד) הָהּ אָבְדָן חָרוּץ שׁוֹטֵף אָרֶץ.
לְכָל חֶמְדַּת עַיִן בָּא הַקֵּרֶץ,
זָקֵן וָנַעַר, קָטֹן וְגָדוֹל,
הוּכַן לְיוֹם עֶבְרָה תָּפְתֶּה וּשְׁאוֹל.

ה) עַל כֵּן אֵשֵׁב בָּדָד וְאֶבָּהֵל,
בִּרְאוֹתִי אוֹר יָקָר כִּי יָהֵל.
אָקוּב שֶׁבְּלִי לְאָדָם עֲשָׂנִי
לְהוֹדִיעֵנִי, כִּי חָדֵל אָנִי.

ו) בְּדִמְעוֹתַי אַשְׁחֶה נִבְלוֹת יְצִירֵךְ:
שְׁדֵי אַלּוֹן וְאֶשָּׂא אִימֵךְ....
אַךְ מֵעֲמִקַּת אֲבַדּוֹן וּשְׁאוֹל,
גֹּדֶל רַחֲמֶיךָ יַגְבִּיהַּ קוֹל.

ז) יָדַעְתִּי כִּי לֹא לְשַׁחַת וְדוּמָה,
הֲקִימוֹתָ תֵּבֵל מִבְּלִימָה,
אַךְ לְהֵטִיב לִיצוּרִים אֵין חֵקֶר,
אַחַר הַלַּיִל תִּשְׁלַח בֹּקֶר.

ח) לָכֵן לֹא אֶפְחַד מִרוּצַת יְמוֹתַי,
וְעַל רְגָבִים תְּגֻלְגַּל עַצְמוֹתַי:
וַאֲקַוֶּה לְיוֹם יָאִיר שִׁמְשֶׁךָ,
עֵת בְּאַנְקוֹתַי תָּבֹא רוּחֶךָ.

אדריאנאפעל. יוסף הלוי.